

ЯРОСЛАВ СТАРУХ

Документи і матеріали

Літопис УПА

Нова серія, том 21

**National Academy of Sciences
of Ukraine (NANU)
M. S. Hrushevsky Institute of Ukrainian
Archaeography and Source Studies, NANU
Litopys UPA Publishers
Branch State Archive
of the Security Service of Ukraine**

Litopys UPA
New Series, Volume 21

YAROSLAV STARUKH

Documents and Materials

Kyiv

2012

Toronto

**Національна академія наук України
Інститут української археографії
та джерелознавства
ім. М.С. Грушевського НАН України
Видавництво “Літопис УПА”
Галузевий державний архів
Служби безпеки України**

Літопис УПА
Нова серія, том 21

ЯРОСЛАВ СТАРУХ

Документи і матеріали

Київ

2012

Торонто

Yaroslav Starukh was one of the brilliant personalities of the national-liberation movement of the middle 20th century. Starukh was one of the organizers and ideologue and, in 1945-1947, the leader of the struggle of the OUN and UPA in the Ukrainian ethnic lands that are part of Poland (so called Zakerzonnia). The essential part of this compilation is made up of his works that enlighten important ideological, political and historical questions. Also included here are the most important documents and memoirs that pertain to his life, as well as a biographical essay that is based on a variety of sources including little and, until now, completely unknown documents of the Soviet and Polish police and state security organs.

Ярослав Старух – одна з найяскравіших постатей національно-визвольного руху середини ХХ століття, один із її організаторів та ідеологів, а у 1945–1947 роках – керівник боротьби ОУН і УПА на західних окраїнах українських етнічних земель, які входили до складу Польщі (т. зв. Закерзоння). Основну частину збірника складає творча спадщина, яка охоплює важливі ідеологічні, політичні та історичні питання. Також публікуються найважливіші документи і спогади, які стосуються життя та діяльності Ярослава Старуха, а також біографічний нарис, написаний на широкій джерельній базі, зокрема з використанням маловідомих і невідомих документів радянських та польських карально-репресивних органів.

Редакційна рада:

**П. СОХАНЬ (співголова), П. Й. ПОТІЧНИЙ (співголова),
Г. БОРЯК, В. ЛОЗИЦЬКИЙ, Р. ПИРИГ, Ю. ШАПОВАЛ,
О. УДОД, С. КОКІН, М. ПОСІВНИЧ**

Editorial board:

*P. Sokhan' (co-chairman), P. J. Potichnyj (co-chairman)
H. Boriak, V. Lozyts'kyi, R. Pyrih, Yu. Shapoval,
O. Udod, S. Kokin, M. Posivnych*

Упорядник: Володимир Мороз

*Compiler:
VOLODYMYR MOROZ*

*Оригінал-макет:
П. Клим*

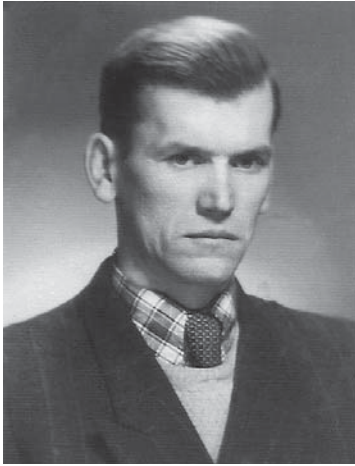
**ISBN 978-1-897431-44-3 (Canada)
ISBN 978-966-2105-42-1 (Ukraine)**

© "Літопис УПА", 2012
© *Litopys UPA*, 2012

70-РІЧЧЯ ПОСТАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ 1942 – 2012

ФУНДАТОРОМ
цього тому є

ІВАН ПУТКО-ВАСИЛЕВСЬКИЙ (“ВУС”) З РІДНИМИ

(Колишній булавний УПА в сотні командира “Шума” ТВ “Бастіон” та провідник СКВ “Вежа” в четвертому районі округи “Батурин”. На даний час – голова відділу Товариства колишніх Вояків УПА в Монреалі. Проживає в м. Монреаль у Канаді. Обширніші біографічні дані поміщені у 42-му томі основної серії “Літопису УПА” та 4-му томі серії “Бібліотека Літопису УПА”).

в пам’ять дружини ІРИНИ ПУТКО-ВАСИЛЕВСЬКОЇ (“ГРІЗНОЇ”)

(Народилася 21 липня 1925 року в м. Любачеві. В УПА з червня 1944 року на Любачівщині. Виконувала функцію районної медсестри в четвертому районі округи “Батурин”. З 1959 року проживала в м. Монреалі, Канада. Померла 30 листопада 1999 року).

С-77/

СЛАВА УКРАЇНІ

ГЕРОЯМ СЛАВА!

ЗА УКРАЇНСЬКУ САМОСТІЙНУ СОБОРНУ ДЕРЖАВУ!
СВОБОДА НАРОДАМ І ЛЮДИНІ!
ЗА ВІЛЬНІ НАЦІОНАЛЬНІ ДЕРЖАВИ
ПОНЕВОЛЕНИХ НАРОДІВ!

ЯРОСЛАВ СТАРУХ

ТИСЯЧ
І
УКРАЇНС
(КОРОТКИЙ

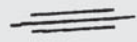

дами!

За Українську Самостійну
Соборну Державу!

СТОЯР

НА ШЛЯ
РИЧНЕ
ПВЕ

ЯРОСЛАВ СТАРУХ

КУ САМОСТІЙНУ
СЛАВУ!

ВІЛЬНІ НАРОДА
ВІЛЬНІ ЛЮДИНІ

НОВІТНІ
ВАРВАРИ

БОРОТЬ
3
МОСКВО

ЗМІСТ

Вступ.....	9
Introduction.....	18
Ярослав Старух (нарис життя та діяльності)	27
Розділ I. Праці	185
Розділ II. Листування	737
Розділ III. Документи	783
Розділ IV. Спогади	805
Додатки	
Ілюстрації.....	849
Показчик	904
Список скорочень	974
Перелік ілюстрацій.....	977
Перелік документів і матеріалів.....	982

**12 принципів Характеру Українського
Націоналіста.**

Український націоналіст є:

1. Все готовий, не вичить, по він в бою на Українській Револьюційній Армії. Він бореться на великому всебічному фронті Української Національної Револьюції, віддаючи всі свої сили, готовий і кожною хвилиною віддати її своє життя. Український націоналіст є завжди в пошукі оселі свого товариша.

2. Безкорисний, це ан., ко він Ідею Українського Націоналізму і службу для Нїї ставить вище всіх скарбів світа цього. Для неї проліває і радістю можливість спокійного та вміреного життя, на сфері домі землі і борня, тену кату на окопи чи тварю. Достає кутка і виходить в радість боротьби й перемоги, в пошуканні самоти великої, Свободи і правди. Ідею в часті Української Нації, настає українського націоналіста. Ії воля, сила та і могутність, його найвище бажання.

3. Чесний, це ан., ко він Ідею націоналіста поважає гідно і ніколи не спускає її з чужої людини. Він завжди придурується високих вимог націоналістичної моралі. Мораль суверенітету свого роду і ще яка безвідляга, страх, фанатизм, вигоди й угоди. Мораль націоналіста, це мораль чистого світу, світу чисту й боротьби. Ії васади високої і тверді Воли є основю чистого і чистого морального характеру націоналіста, Державно-творителя.

4. Купний, це ан., ко він безоглядно підпорядкований і вірний Ідеї до смерті Ідеї Українського Націоналізму, Організації Українських Націоналістів і провідникам. Кожний новка для нього святий. Він знає, ко на ринку є основа організації і сили, в анархія не руйна. Тому завжди під руку впроваджує провуду Української Нації в Волею Українського Народу на чолі.

5. Активний і підприємчий, це ан., ко він бореться всіма силами використувувати усе можливості, кожен хвилину для добра великої справля-Української Національної Револьюції. Він не знає безділля. У нього на ду мки і слова Ідею чин, ко в а людської рідки, до якого не рух, боротьба, а оспий не вистій в холодна смерті. Кожну Ідею, організації чи людську силу по силах, а не по словах. Націоналіст - це прикладна робота. Його висока праба прославляла творчі ініціативи і широкую активність борня-продівника.

6. Відважний не вичить, це значить, ко він завжди ві важно і неусвідомлено протиставляється всім несподобам і небезпечкам. Він не знає, ко то є страх. Залча відчаю вогну та туба, йому чуже і гідна.

7. Рішучий, це ан., ко він кожною прижає і кожною силою поставлює, вкожно рішучо без вагана. Державно-творець.

8. Впереваний, це ан., ко він завжди бореться навіть і вперевало. Він знає, ко без вперевалости, доведеної до вперевалости немає перемоги.

9. Зрінований, це ан., ко він у всіх випадках мисля надруду логичу рішучаву думку. Життя Націоналіста повне зупид, перекоди і небезпек. Коби їх добороє, зби сподував поволення і вібрав всі сили до уладу у віднаслідні мінер праба змашерет опануванн себе, кому українським націоналіст є підземеллі й в овертоку бси, в окопах і в тварі, в зрешті чи на ступнях жіноччї, завжди зрінований, завжди однокло опоні зня, гордий і умірений. Він по ливорочні побиляти і мисі по героїзму виврати.

10. Точний, це ан., ко він завжди прудержується точности в житті, лисично ж до дрібниць.

11. Здоровий, це ан., ко він хоче бути здоровим. Він хоче, коби Ідею кожду українського націоналіста було здорове. Українця потребує спільних і здорових думок і тілох смисл. Тому сам в біру кожнасть відваляє се по кавре думавку і спор, не вичить своєю здоровля жвавим спором, не думая іне па, ні гуляки життям. В Українського Націоналіста Велика Ідея в серці, волею, революційного дужа прудух, міцні і гучкі мисля, чиняєв неря, лютий коханий вір і олух та згордї пагоук.

Вступ

Том, присвячений Ярославові Старуху, продовжує публікацію “Літописом УПА” збірників про визначних діячів визвольного руху: Романові Шухевичу¹, Кирилові Осьмаку², Осипові Дяківу³. З іншого боку, пропонована книга продовжує публікацію ідейно-політичної спадщини ОУН і УПА, представленої, насамперед, виданнями “Літопису УПА”⁴, а також рядом інших, зокрема збірниками праць Петра Федун-“Полтави”⁵ і “Political thought of the Ukrainian underground 1943–1951”⁶.

При підготовці цього тому виявлено значну кількість документів і матеріалів, які створені Ярославом Старухом чи прямо

---

¹ Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 45: Генерал Роман Шухевич-“Тарас Чупринка”: Головний Командир УПА / ред. П. Потічний, М. Посівнич. – Торонто–Львів, 2007; Літопис УПА. Нова серія. – Т. 10: Життя і боротьба Генерала “Тараса Чупринки” (1907–1950). Документи і матеріали / упор. С. Богунів, В. Даниленко, А. Кентій, С. Кокін, В. Лозицький, М. Посівнич. – Київ–Торонто, 2007.

² Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 41: Кирило Осьмак – президент УГВР (Документи і матеріали) / ред. Н. Осьмак, П. Потічний. – Торонто–Львів, 2004.

³ Літопис УПА. Нова серія. – Т. 17: Осип Дяків-“Горновий”. Документи і матеріали / упор. В. Мороз. – Київ–Торонто, 2011.

⁴ Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 8: Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріали. Книга перша: 1944–1945 / ред. Є. Штендера, П. Потічний. – Торонто, 1980; Т. 9: Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріали. Книга друга: 1946–1948 / ред. Є. Штендера, П. Потічний. – Торонто, 1982; Т. 10: Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріали. Книга перша, 1949–1952 / ред. Є. Штендера, П. Потічний. – Торонто–Львів, 1994; Т. 17: Англomовні видання українського підпілля, 1946–1947 / ред. П. Потічний. – Торонто, 1988; Т. 24: Ідея і чин. Орган Проводу ОУН, 1942–1945 / ред. Ю. Маївський, Є. Штендера, П. Потічний. – Торонто, 1995; Літопис УПА. Нова серія. – Т. 17: Осип Дяків-“Горновий”. Документи і матеріали / упор. В. Мороз. – Київ–Торонто, 2011.

⁵ Федун П.-“Полтава”. Концепція самостійної України. – Т. 1: Твори / упор. і відп. ред. М. Романюк. – Львів, 2008.

⁶ Political thought of the Ukrainian underground 1943–1951 / ed. P. J. Potichnyj, Y. Shtendera. – Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies, 1986.

або опосередковано стосуються його діяльності. В пропонованому збірнику вміщено всі його відомі публіцистичні праці, значна частина з яких досі не публікувалася. Крім того, подано найважливіші листи, документи, спогади рідних, друзів та побратимів Ярослава, в яких найяскравіше представлена його особистість та громадсько-політична праця.

Не публікуються у збірнику переклади праць Я. Старуха польською, англійською, французькою, чеською і словацькою мовами, оскільки їх тексти представлені українською мовою. Також не подані листи, інструкції, щомісячні загальні огляди українських земель за лінією Керзона, інші документи та матеріали за підписом Я. Старуха, які стосуються керівництва визвольною боротьбою на Закарпатті, оскільки, вони будуть вміщені до відповідного тематичного тому "Літопису УПА", або використані при написанні біографічного нарису.

Представлені у збірнику документи і матеріали поряд з висвітленням життя та діяльності Я. Старуха з'ясовують багато важливих подій з історії українського національно-визвольного руху першої половини ХХ століття та свідчать про його причетність до них. Публікація праць Ярослава Старуха сприятиме дослідженню як його творчості так і ідейно-політичної спадщини ОУН і УПА загалом.

Збірник включає археографічний вступ, біографічний нарис, власне документи і матеріали та додатки. Документи та матеріали складають чотири розділи: 1) праці; 2) листування; 3) документи; 4) спогади.

При підготовці збірника використано фонди Галузевого державного архіву Служби безпеки України (ГДА СБУ), Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України (ЦДАВО), Центрального державного історичного архіву України, м. Львів (ЦДІАЛ), Державної наукової архівної бібліотеки (ДНАБ), Архіву Центру досліджень визвольного руху (АЦДВР), Державного архіву Львівської області (Держархів Львівської обл.), Інституту національної пам'яті (Польща, IPN) та ін.

Частина документів, які стосуються діяльності Я. Старуха, опублікована у збірниках, присвячених розколу ОУН⁷, Акту відновлення Української держави 30 червня 1941 р.⁸, становищу

---

⁷ Косик В. Розкол ОУН (1939–1940). Збірник документів. – Львів, 1999.

⁸ Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. Збірник документів і матеріалів. – Львів–Київ: Піраміда, 2001; Відновлення Української держави в 1941 році. Нові документи і матеріали. – Київ: Українська видавнича спілка, 2001.

України в період німецької окупації⁹, акції “Вісла”¹⁰. В цьому збірнику передруковуються документи Я. Старуха з часу його участі в Похідних групах ОУН¹¹.

Некролог Ярослава Старуха був опублікований у підпільному виданні “Осередок пропаганди і інформації при Проводі ОУН” у 1948 р.¹² Він також поширювався окремим аркушевим виданням¹³ і друкувався упорядником в 1990-х рр.¹⁴ Його теж поміщуємо.

Публікувалися також окремі праці Я. Старуха, зокрема і “Літописом Української Повстанської Армії”: “В день 22 січня!” (1946 р.), “Безсмертні Крути” (1946 р.), “Українські землі за лінією Керзона в огні боротьби” (1946 р.), “Огляд міжнародніх подій” (23.08.1946 р.), “Upiór faszyzmu” (1946 р.), “Elections in U.S.S.R.” (1947 р.), “New famine catastrophe in Ukraine” (1947 р.), “New Lidice” (1946 р.), “Spectre of Fascism” (1947 р.), “The displacement of his excellency bishop Josaphat Kotsylovsky and ukrainian catholic clergy of Peremyshl” (1946 р.), “To Brotherly Czech and Slovak Nations” (1947 р.)¹⁵. Упорядкований Петром Потічним 17 том основної серії “Літопису УПА” фактично є збіркою творів Я. Старуха англійською мовою. Друкувалися вони і в інших виданнях, серед яких варто загадати публікацію праці “Spectre of Fascism” у збірнику “Political thought of the Ukrainian underground 1943–1951”¹⁶.

Важливу групу джерел складають зізнання діячів визвольного руху, складені ними на допитах радянськими каральними органами. До найцінніших для дослідження діяльності Я. Старуха

---

⁹ Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів / упор. В. Косик. – Т. 1: 1941. – Львів, 1997; Т. 2: 1941–1942. – Львів, 1998; Т. 3: 1942–1943. – Львів, 1999; ОУН в 1942 році: Документи. – Київ: Інститут історії НАН України, 2006.

¹⁰ Акція “Вісла”. Документи / упор. і ред. Є. Місило. – Львів–Нью-Йорк: НТШ, 1997.

¹¹ Українське державотворення... – С. 79-80, 94-95, 160, 219-221, 228-231.

¹² Осередок пропаганди і інформації при Проводі Організації Українських Націоналістів (ОУН). – 1948. – Ч. 2. – С. 1-2 (АЦДВР. – Ф. 5. – Т. 4. – Спр. 10. – Арк. 2-3; Т. 5. – Спр. 8. – Арк. 1-2; ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 20. – Арк. 202; Архів Львівського історичного музею).

¹³ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 47. – Арк. 82; АЦДВР. – Ф. 9 (Збірка документів Миколи Лебедея; не описаний).

¹⁴ Мороз В. Правдиве слово “Афродити” // Шлях перемоги. – 1998. – 13 травня. – С. 6.

¹⁵ Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 8: Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріали. Книга перша, 1944–1945. – Торонто, 1980. – С. 180-200; Т. 16: Підпільні журнали Закерзонської України, 1945–1947. – Торонто, 1987. – С. 128-145, 213-217, 226-227, 237-240; Т. 17: Англомовні видання українського підпілля. 1946–1947. – Торонто, 1988. – С. 17-174.

¹⁶ Political thought of the Ukrainian underground 1943–1951... – P. 143-167.

належать свідчення Василя Галаси, Артемізії Галицької, Валентини Горбач-Горбаченко, Володимира Горбового, Галини Дидик, Петра Дужого, Йосифа Кладочного, Василя Кука, Люби Лемик, Олександра і Юлії Луцьких, Мирослава Мартина, Василя Охримовича, Володимира Порендовського, Марії Савчин, Михайла Степаняка, Юрія Стельмащука, Дмитра Сусіка, Теодора Федечка і Василя Чижевського¹⁷. Частина протоколів допитів цих та інших повстанців опубліковані в 9 та 15 томах нової серії “Літопису УПА” та збірниках документів, присвячених Степанові Бандері та Романові Шухевичу¹⁸. З зізнань перед польськими органами державної безпеки найціннішими є складені Іроном Кудлайчуком, Мирославом Онишкевичем та Петром Федорівим¹⁹. Окремо слід згадати протоколи допитів Службою безпеки Закордонних частин ОУН з тих повстанців, які опинилися на Заході. Ці документи зараз зберігаються в Архіві Центру досліджень визвольного руху. Найціннішими з них є зізнання Василя Чижевського²⁰.

Ще одну важливу групу джерел становлять мемуари осіб, які добре знали Я. Старуха і співпрацювали з ним. Значна частина з них вже публікувалася. Найвагомішими є спогади Василя Кука, Василя Галаси, Петра Дужого, Степана Галамая та

---

¹⁷ ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 445 (Василь Охримович), 67418 (Олександр і Юлія Луцькі), 67424 (Юрій Стельмащук), 67446 (Артемізія Галицька); Ф. 6. – Спр. 51895фп (Василь Кук), 55204фп (Марія Савчин), 69843фп (Валентина Горбач-Горбаченко та ін.), 70138фп (Володимир Горбовий), 72362фп (Петро Дужий), 74914фп (Василь Галаса), 75075фп (Галина Дидик), 75135фп (Михайло Степаняк), 75172фп (Володимир Порендовський), 75173фп (Мирослав Мартин, Дмитро Сусік та ін.), 75183фп (Йосиф Кладочний); Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 6, 53 (Василь Чижевський); ЦДАГО. – Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 71166фп (Люба Лемик); Архів УСБУ у Львівській обл. – Спр. П-33843 (Теодор Федечко та ін.).

¹⁸ Літопис УПА. Нова серія. – Т. 9: Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1944–1945. – Київ–Торонто, 2007; Літопис УПА. Нова серія. – Т. 15: Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. Кн. 2: 1945–1954. – Київ–Торонто, 2011; Степан Бандера у документах радянських органів державної безпеки (1939–1959). – Київ, 2009 / упор. В. Сергійчук, І. Білоконь, С. Кокін, С. Сердюк. – Т. I, II, III; Роман Шухевич у документах радянських органів державної безпеки (1940–1950). – Київ, 2007 / упор. В. Сергійчук, С. Кокін, Н. Сердюк, С. Сердюк. – Т. I, II.

¹⁹ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 398. – Т. 8; IPN Rz 051/301; IPN Rz 00377/4, t. 2; IPN Lu 08/260, t. 11; Місило Є. Мирослав Онишкевич-“Орест” у світлі документів польського Міністерства громадської безпеки // Вісник Закерзоння. – 2002. – № 7-8-9. – С. 91-120.

²⁰ Зізнання “Демида” /АЦДВР.

Теофілії Бзової²¹, які також збереглися в рукописних та аудіозаписах, зроблених Володимиром В'ятровичем, Василем Куком, Володимиром Морозом, Романом Федорівим і зберігаються в Архіві Центру досліджень визвольного руху та домашньому архіві упорядника. Дуже цінними є також спогади брата Богдана і сестри Ольги, а також племінниці Люби Петрицької²². З інших опубліковано важливі мемуари Віктора Андрієвського, Івана Гірняка, Богдана Казанівського, Миколи Климишина, Дмитра Куп'яка, Наталії Леонтович-Башук, Володимира Лобая, Володимира Макара, Романа Малащука, Павла Музики, Галини Петренко, Лева Ребета, Марії Савчин, Дмитра Сусіка, Зенона Тарнавського, Івана Шевчука та Степана Шухевича²³. Важливі

---

²¹ Кук В. Ярослав Старух (17.XI.1910–17.IX.1947) // Українська ідея і чин. – 1998. – № 3. – С. 77-88; Галаса В. Наше життя і боротьба. Спогади. – Львів, 2005; Галаса В. “Дорогий друже! Візьміть моє серце і віднесіть в Україну” // Українська ідея і чин. – 1998. – № 3. – С. 89-92; Спогади Петра Дужого про Ярослава Старуха – крайового провідника ОУН Закерзонського краю // Дужий П. Українська справа. – Т. 1. – Львів: Афіша, 2002. – С.392-406; Галамай С. У боротьбі за Українську Державу. Спогади. – Львів, 2003; Паньків М. Теофілія: Про Теофілію Бзову-Федорів-Стахів. – Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2008 та ін.

²² Старух Б. Ярослав Старух. Його жести, характер, боротьба // Авангард. – 1987. – Ч. 1-2. – С. 30-33; Старух О. Викрадення з Моршина // Українська ідея і чин. – 1998. – № 4. – С. 88-91; Записав Володимир Мороз 26 травня 1997 р. в м. Львові від Люби Петрицької (Осадчої).

²³ Андрієвський В. Краківські образки // Шлях перемоги. – 1955. – Ч. 41. – 9 жовтня. – С. 2; Ч. 42. – 16 жовтня. – С. 2; Ч. 43. – 23 жовтня. – С. 2; Ч. 44. – 30 жовтня. – С. 2; Ч. 46. – 13 листопада. – С. 2; Гірняк І. Історія підпільних організацій на території Бережанської землі // Бережанська земля. Історично-мемуарний збірник. – Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1970. – С. 795-813; Казанівський Б. Шляхом Легенди. Спомини. – Львів, 2004; Климишин М. В поході до волі. Спомини. – Торонто, 1975. – Т. I; Куп'як Д. До справи Я. Старуха і Д. Гриця // Гомін України. – 1981. – № 26. – 24 червня. – С. 9; Ленко Ната (Леонтович-Башук Н.) На межевій землі (спогади з Закерзоння). – Львів, 1999; Лобай В. З моїх переживань // Макар В. Спомини та роздуми. –Т. 3: Бойові друзі. Кн. 2. – Торонто – Київ, 2001. – С. 27-112; Макар В. В обслузі Афродити // Макар В. Спомини та роздуми. – Т. 2: Бойові друзі. Кн. 1. – Торонто–Київ, 2001. – С. 321-333; Макар В. Ярослав Старух – лицар Золотого Хреста заслуги (у 40-річчя загибелі) // Альманах “Гомону України” на рік 1987. – Торонто, 1987. – С. 54-65; Малащук Р. З книги мого життя. Спомини. – Т. I: Виростеш ти сину, вирушиш в дорогу. – Торонто, 1987; Музика П. При початках організаційного українського робітничого руху у Львові // Макар В. Спомини та роздуми. – Т. 3: Бойові друзі. Кн. 2. – Торонто–Київ, 2001. – С. 409-418; Петренко Г. На вибоях епохи. – Київ: Українська видавнича спілка, 2007; Ребет Л. Світла і тіні ОУН. – Мюнхен, 1964; Савчин М. Тисяча доріг. – Торонто–Львів, 1995; Сусік Д. З любові до свого народу. – Львів: Афіша, 2006; Тарнавський З. Говорить Львів (Спогад про Львівський радіокомітет) // Тарнавський З. Дорога на Високий замок. – Торонто: Гомін України, 1964. – С. 232-246; Шевчук І. Із спогадів про Ів. Климіва і Яр. Старуха // Макар В. Спомини та роздуми. – Т. 2: Бойові друзі. Кн. 1. – Торонто–Київ, 2001. – С. 119-142; Шухевич С. Моє життя. Спогади. – Лондон, Українська Видавнича Спілка, 1991 та ін.

спогади Володимира Горбового, Ярослава Стецька та Василя Чижевського не друкувалися, їх машинописи зберігаються в Архіві Центру досліджень визвольного руху²⁴.

Окремі згадки про Я. Старуха та його родину містяться в легальній українській пресі, насамперед у львівських виданнях “Діло”, “Нове село”, “Голос”, “Студентський шлях”, а також у газеті “Свобода” (Джерзі Сіті, США).

***

Основну частину книги складає вміщена у першому розділі творча спадщина Ярослава Старуха. 37 ідеологічних, суспільно-політичних та історичних праць написані у 1940-х роках і публікувалися у підпільних виданнях та окремими брошурами. Із них шість стосуються періоду 1940–1941 рр., три – 1942 р., вісім – 1944–1945 рр. Решта двадцять написані у 1945–1947 рр. під час перебування Я. Старуха на Закерзонні. Крім того, тут вміщено “12 прикмет характеру українського націоналіста” – одного із найважливіших ідеологічних та виховних документів Організації Українських Націоналістів.

Розділ “Листування” включає сім листів Я. Старуха (до “Вергуна”, Степана Бандери, Михайла Палідовича, Мирослава Прокопа, Юрія Цвіля, Романа Шухевича) та двох листів до нього (від Степана Бандери та Петра Федуна).

Третій розділ включає п’ять звітів Я. Старуха про участь у Похідних групах ОУН, датовані червнем–липнем 1941 р., а також повноваження, надані йому та Василеві Куку головою Українського Державного правління Ярославом Стецьком. Крім того, тут поміщено некролог (1948 р.), підписаний Головним командуванням УПА та Проводом ОУН.

У четвертому розділі подані спогади осіб, які близько знали Ярослава Старуха: брата Богдана Старуха, друзів та соратників Василя Галаси, Петра Дужого, Дмитра Куп’яка, Наталі Леонтович-Башук, Івана Шевчука.

***

Документи і матеріали передруковано без скорочень, у повній відповідності до оригіналу.

Усі документи і матеріали мають заголовки, складені упорядником, за винятком творчих документів і матеріалів (праць,

---

²⁴ Горбовий В. Погода совісті; Стецько Я. Спогади; Чижевський В. Спогади із праці в ОУН в рр. 1939–1945.

спогадів), де залишено авторські заголовки. В них зазначено: вид документа, автор, адресат, зміст і дата. У творчих документах і матеріалах (працях, спогадах) авторство (псевдонім) зазначаються на початку. Зміст листів у заголовках, складених упорядниками, не передається. Якщо дату створення документа не встановлено, він датується за змістом, супровідними документами тощо. У такому разі умовну дату подано в квадратних дужках [червень 1944 р.]. Дата зазначається для всіх документів і матеріалів, зокрема творчих. Місце написання і діловодний номер документа не зазначаються.

Документи друкуються без купюр. Непрочитані та пошкоджені частини текстів позначаються квадратними дужками [...]. Пропущені частини текстів позначаються круглими дужками (...).

Авторські підкреслення в тексті розділів “Праці” і “Листування” подано жирним шрифтом. В інших розділах авторські підкреслення не передаються.

У виданні максимально збережено лексику, авторські та редакторські особливості джерел. Без змін подано власні й географічні назви. Згідно з сучасними нормами виправлено пунктуацію, вживання лапок. Текст документів і матеріалів подано на основі сучасних правил публікації історичних документів.

Помилки в написанні виправлено без застережень. Зокрема, у відповідності з вимогами сучасного українського правопису виправлено написання прийменників, часток (підчас – під час, в ночі – вночі, рівнож – рівно ж, в наслідок – внаслідок). Упорядковано вживання апострофа (звязок – зв’язок).

Орфографічні помилки, що перекирчують смислове значення, подано у примітках.

У відповідності до тексту подано псевдоніми та криптоніми.

Для копій, перекладених іншою мовою, опущено відомості про перекладача, місце виявлення і зберігання оригіналу, примітки до тексту та інші супровідні надписи, які не є частиною тексту оригіналу. Зміст обкладинки книжкових видань і брошур у випадку дублювання титулу не передається.

Закреслені слова в тексті не подано.

Скорочено написані слова, крім загальноприйнятих скорочень, відтворено повністю та графічно виділено (xx[x]).

Передача авторської оригінальності підпису документів визначається на основі правила, що використовувалося в діловодстві УПА і ОУН.

Кожен документ чи матеріал супроводжується легендою, в якій зазначено місце зберігання документа (скорочена назва

архіву, номер фонду, опису, справи, аркушів), вказується автентичність документів (оригінал, копія). Не зазначається автентичність творчих документів і матеріалів (праці, спогади), опублікованих друкарським і машинописним способом у формі періодичних видань, збірників, брошур і рефератів.

Відтворення документів і матеріалів друкарським (машинописним) способом не зазначено. Зазначається тільки рукописне відтворення документів і матеріалів.

Інформація про попередню публікацію чи передрук документа подається в легенді.

Публікація праць за журналами, газетами і збірниками, виданими в підпіллі ОУН та УГВР, в легенді не відображається. Передрук документів і матеріалів з інших видань зазначено в легенді.

Мова документів, відмінна від української, у легенді не вказується. У випадку публікації іншомовної копії з україномовного оригіналу зазначається факт перекладу.

Коментарі до документів та матеріалів подані тільки щодо питань, які безпосередньо стосуються діяльності Я. Старуха, ОУН і УПА.

Публікуються фотографії Я. Старуха, його рідних, близьких та співробітників. У підписах до світлин подано наявну інформацію про зображене та час їх виготовлення. Фотографії та інші ілюстрації походять з Галузевого державного архіву Служби безпеки України, Центрального державного історичного архіву України (м. Львів), Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Державної наукової архівної бібліотеки, Державного архіву Львівської області, Державного архіву Івано-Франківської області, архівів видавництва “Літопис УПА”, Центру досліджень визвольного руху, електронного архіву Державного історико-архітектурного заповідника у м. Бережани, табору-експедиції “Вирій” та ін., архівів приватних осіб, окремих публікацій. Представлені матеріали зберігаються в комп’ютерній фототеці видавництва “Літопис УПА”.

Збір документів, їх науково-археографічну підготовку, збір фотографій виконав Володимир Мороз.

У підготовці та виданні книги вагому допомогу надали Ігор Гомзяк, Микола Кулик, Микола Посівнич та Петро Потічний (видавництво “Літопис УПА”); Володимир Говорун, Володимир Іванченко, Олександр Іщук та Валерій Огороднік (м. Київ, Галузевий державний архів Служби безпеки України); Олександр Луцький і Михайло Романюк (м. Львів, Інститут українознавства НАН України); Володимир В’ятрович і Руслан Забілий (Центр

досліджень визвольного руху); Наталія Маковська і Оксана Берковська (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України), Віра Басара (м. Бережани), Галина Басара-Тиліщак (м. Київ), Тетяна Будар (м. Бережани), Олександр Вовк (м. Київ), Надія Волинець (учений секретар Державного історико-архітектурного заповідника у м. Бережани), Марічка Галабурда-Чигрин (м. Сідней), Ярослав Горицький (м. Обухів), Зиновій Горін (с. Гранки-Кути Миколаївського р-ну Львівської обл.), Тарас Гривул (м. Львів), Олександр Дарованець (с. Карпилівка Рокитнівського р-ну Рівненської обл.), Григорій Дем'ян (м. Львів), Василь Ільницький (м. Дрогобич), Олена Лугова (м. Бережани), Ігор Марчук (м. Рівне), Володимир Матияшук (с. Немилів Радехівського р-ну Львівської обл.), Євген Місило (м. Варшава), Андрій Мочурад (м. Львів), Микола Проців (м. Бережани), Віктор Рог (м. Київ), Василь Савчук (м. Бережани), Оля Свідзинська (м. Львів), Андрій Сова (м. Львів), Петро Содоль (м. Нью-Йорк), Джон Стінен, Володимир Тиліщак (м. Київ), Ярослав Файзулін (м. Київ), Володимир Шкільний (м. Козова), Юрій Юзич (м. Київ).

Особлива подяка за постійні консультації, сприяння в пошуку документів та матеріалів дослідникам Миколі Посівничу, Петрові Потічному та Михайлові Романюку.

Володимир Мороз

Introduction

The present volume, dedicated to Yaroslav Starukh, is the latest in the Litopys UPA Publishers' series of publications devoted to various distinguished leaders of the Ukrainian liberation movement, such as Roman Shukhevych,¹ Kyrylo Osmak,² and Osyp Diakiv.³ It is one of several volumes that explore the ideological and political legacy of the Organization of Ukrainian Nationalists (OUN) and the Ukrainian Insurgent Army (UPA), foremost of which are the volumes of *Litopys UPA*,⁴ a number of books featuring the works of Petro Fedun-“Poltava,”⁵ and the scholarly collection *Political Thought of the Ukrainian Underground, 1943–1951*.⁶

During the preparation of this book for publication, a significant number of documents and materials that were created by Yaroslav

---

¹ *Litopys Ukrains'koi Povstans'koi Armii* (hereafter *Litopys UPA*), vol. 45, *Heneral Roman Shukhevych-“Taras Chuprynka”:* *Holovnyi Komandyr UPA*, ed. Petro Potichnyi [Peter J. Potichnyj] and M. Posivnych (Toronto; Lviv, 2007); *Litopys UPA*, n.s., vol. 10, *Zhyttia i borot'ba Henerala “Tarasa Chuprynky” (1907–1950): Dokumenty i materialy*, comp. S. Bohunov, V. Danylenko, et al. (Kyiv; Toronto, 2007).

² *Litopys UPA*, vol. 41, *Kyrylo Os'mak—prezydent UHVR (Dokumenty i materialy)*, ed. N. Os'mak and P. Potichnyi (Toronto; Lviv, 2004).

³ *Litopys UPA*, n.s., vol. 17, *Osyp Diakiv-“Hornovyi”:* *Dokumenty i materialy*, comp. V. Moroz (Kyiv; Toronto, 2011).

⁴ *Litopys UPA*, vol. 8, *Ukrains'ka Holovna Vyzvol'na Rada: Dokumenty, ofitsiini publikatsii, materialy*, bk. 1, 1944–1945, ed. Ievhen Shtendera and Petro Potichnyi (Toronto, 1980); *Litopys UPA*, vol. 9, *Ukrains'ka Holovna Vyzvol'na Rada: Dokumenty, ofitsiini publikatsii, materialy*, bk. 2, 1946–1948, ed. Ievhen Shtendera and Petro Potichnyi (Toronto, 1982); *Litopys UPA*, vol. 10, *Ukrains'ka Holovna Vyzvol'na Rada: Dokumenty, ofitsiini publikatsii, materialy*, bk. 1, 1949–1952, ed. Ie. Shtendera and P. Potichnyi (Toronto; Lviv, 1994); *Litopys UPA*, vol. 17, *Anhlovmovni vydannia ukrains'koho pidpillia, 1946–1947*, ed. P. Potichnyi (Toronto, 1988); *Litopys UPA*, vol. 24, *Ideia i chyn: Orhan Provodu OUN, 1942–1945*, ed. Yurii Maivskiy, Ievhen Shtendera, and Petro Potichnyi (Toronto, 1995); *Litopys UPA*, n.s., vol. 17, *Osyp Diakiv-“Hornovyi.”*

⁵ P. Fedun-“Poltava,” *Kontseptsiia samostiinoi Ukrainy*, vol. 1, *Tvory*, comp. and ed. M. Romaniuk (Lviv, 2008).

⁶ *Political Thought of the Ukrainian Underground, 1943–1951*, ed. P. J. Potichnyj and Yevhen Shtendera (Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies, 1986).

Starukh or related directly to his activities were uncovered. The volume contains all his well-known journalistic works, a significant part of which was never published until now, as well as his most important correspondence and documents, and reminiscences written by members of Starukh's family, friends, and comrades-in-arms, which highlight his personality and civic and political work.

No Polish, English, French, Czech, or Slovak translations of Starukh's works are published in this volume, inasmuch as they are represented by the original Ukrainian-language texts. Also not included are letters, instructions, monthly general surveys of the situation in the Ukrainian lands behind the Curzon Line (Zakerzonnia), as well as other documents and materials signed by Starukh, which pertain to the direction of the liberation struggle in the Zakerzonnia region; they will be published in a future volume of *Litopys UPA* or will be used for compiling his biographical sketch.

In addition to highlighting the life and work of Yaroslav Starukh, the documents and other materials published in this volume clarify many important events in the history of the Ukrainian national liberation movement during the first half of the twentieth century and corroborate Starukh's involvement in them. The publication of his writings will help further research into both his works and the ideological and political legacy of the OUN and the UPA in general.

The volume includes an archaeographic introduction, biographical sketch, documents and other materials, and addenda. The documents and other materials are divided into four chapters: 1) Writings; 2) Correspondence; 3) Documents; and 4) Reminiscences.

The compiler researched the collections of documents held in the State Archive of the Security Service of Ukraine (HDA SBU), Central State Archive of the Highest Organs of Government and Administration of Ukraine (TsDAVO), Central State Historical Archive, City of L'viv (TsDIAL), State Scientific Archival Library (DNAB), Archive of the Center for Research on the Liberation Movement (ATsDVR), State Archive of L'viv Oblast (DALO), and the Institute of National Remembrance (IPN, Poland), and other institutions.

Some documents pertaining to Starukh's activities have already been published in collections devoted to such questions as the split in the OUN,⁷ the Act of 30 June 1941 Restoring Ukrainian Statehood,⁸

---

⁷ V. Kosyk, *Rozkol OUN (1939–1940): Zbirnyk dokumentiv* (Lviv, 1999).

⁸ *Ukrains'ke derzhavotvorenna: Akt 30 chervnia 1941: Zbirnyk dokumentiv i materialiv* (Lviv; Kyiv: Piramida, 2001); *Vidnovlennia Ukrains'koi derzhavy v 1941 rotsi: Novi dokumenty i materialy* (Kyiv: Ukrains'ka vydavnycha spilka, 2001).

Ukraine under the German occupation,⁹ and Operation Vistula.¹⁰ The present volume also includes documents that were created by Starukh during his time in the OUN's Expeditionary Groups.¹¹

The volume reproduces Starukh's obituary, which was published in the 1948 underground publication *The Propaganda and Information Center of the OUN Leadership*.¹² It was also circulated as a stand-alone publication¹³ and reprinted in the 1990s by the compiler of the present volume.¹⁴

Several articles by Yaroslav Starukh were published earlier in various volumes of *Litopys UPA*, including "V den' 22 sichnia!" (On 22 January!, 1946), "Bezsmertni Kruty" (Immortal Kruty, 1946), "Ukrains'ki zemli za liniieiu Kerzona v ohni borot'by" (The Ukrainian Lands behind the Curzon Line in the Flames of the Struggle, 1946), "Ohliad mizhnarodnikh podii" (Survey of International Events, 23 August 1946), "Upiór faszyzmu" (Polish version of the Spectre of Fascism, 1946), "Elections in the U.S.S.R." (1947), "The New Famine Catastrophe in Ukraine" (1947), "The New Lidice" (1946), "The Spectre of Fascism" (1947), "The Displacement of His Excellency Bishop Josaphat Kotsylovsky and [the] Ukrainian Catholic Clergy of Peremyshl" (1946), and "To the Brotherly Czech and Slovak Nations" (1947).¹⁵ Volume 17 of the Main Series of *Litopys UPA* (editor in chief: Peter J. Potichnyj) is in fact a collection of Starukh's English-language articles. They also appeared in other publications: his article "The Spectre of Fascism" was reprinted in the publication *Political Thought of the Ukrainian Underground, 1943–1951*.¹⁶

---

⁹ *Ukraina v Druhii svitovii viini u dokumentakh: zbirnyk nimets'kykh arkhivnykh materialiv*, comp. and ed. V. Kosyk, vol. 1, 1941 (Lviv, 1997); vol. 2, 1941–1942 (Lviv, 1998); vol. 3: 1942–1943 (Lviv, 1999); *OUN v 1942 rotsi: Dokumenty* (Kyiv: Instytut istorii NAN Ukrainy, 2006).

¹⁰ *Aktsiia "Visla": Dokumenty*, comp. and ed. Ie. Misylo (Lviv; New York: NTSh, 1997).

¹¹ *Ukrains'ke derzhavotvorennia*, pp. 79–80, 94–95, 160, 219–21, 228–31.

¹² *Oseredok propahandy i informatsii pry Provodi Orhanizatsii Ukrains'kykh Natsionalistiv (OUN)*, no. 2 (1948): 1–2 (held in the Archive of the Center for Research on the Liberation Movement, hereafter: ATsDVR, fond 5, vol. 4, file 10, fols. 2–3; vol. 5, file 8, fols. 1–2; HDA SBU, fond 13, file 376, vol. 20, fol. 202; Archive of the Lviv History Museum).

¹³ HDA SBU, fond 13, file 376, vol. 47, fol. 82; ATsDVR, fond 9 (Mykola Lebed Collection of Documents; not described).

¹⁴ V. Moroz, "Pravdyve slovo 'Afrodyty,'" *Shliakh peremohy*, 13 May 1998, p. 6.

¹⁵ *Litopys UPA*, vol. 8, bk.1, pp. 180–200; *Litopys UPA*, vol. 16, *Pidpil'ni zhurnaly Zakerzons'koi Ukrainy, 1945–1947* (Toronto, 1987), pp. 128–45, 213–17, 226–27, 237–40; *Litopys UPA*, vol. 17, *Anhlomovni vydannia ukrains'koho pidpillia*, pp. 17–174.

¹⁶ *Political Thought*, pp. 143–167.

One important group of sources is comprised of statements that leaders of the Ukrainian liberation movement made during their interrogations by the Soviet state security organs. As regards the continuing research on the activities of Yaroslav Starukh, the most valuable statements are those by Vasyl' Halasa, Artemiziia Halyts'ka, Valentyna Horbach-Horbachenko, Volodymyr Horbovyi, Halyna Dydyk, Petro Duzhyi, Yosyf Kladochnyi, Vasyl' Kuk, Liuba Lemyk, Oleksander and Yuliia Luts'kyi, Myroslav Martyn, Vasyl' Okhrymovych, Volodymyr Porendovsk'kyi, Mariia Savchyn, Mykhailo Stepaniak, Yurii Stel'mashchuk, Dmytro Susik, Teodor Fedechko, and Vasyl' Chyzhevs'kyi.¹⁷ Some reports on the interrogations of these and other Ukrainian insurgents are published in volumes 9 and 15 of the New Series of *Litopys UPA* and collections of documents devoted to Stepan Bandera and Roman Shukhevych.¹⁸ Among the statements given to the Polish state security organs, the most valuable ones are those made by Iron Kudlaichuk, Myroslav Onyshkevych, and Petro Fedoriv.¹⁹ Also noteworthy are the reports on the interrogations of insurgents who made their way to the West, which were conducted by the Security Service of the External Units of the OUN. These documents are held at the Archive of the Center for Research on the Liberation Movement. The most important of these are the statements of Vasyl' Chyzhevs'kyi.²⁰

---

¹⁷ HDA SBU, fond 5, file 445 (Vasyl' Okhrymovych), file 67418 (Oleksander and Yuliia Luts'kyi), file 67424 (Yurii Stel'mashchuk), file 67446 (Artemiziia Halyts'ka); fond 6, file 51895fp (Vasyl' Kuk), file 55204fp (Mariia Savchyn), file 69843fp (Valentyna Horbach-Horbachenko and others), file 70138fp (Volodymyr Horbovyi), file 72362fp (Petro Duzhyi), file 74914fp (Vasyl' Halasa), file 75075fp (Halyna Dydyk), file 75135fp (Mykhailo Stepaniak), file 75172fp (Volodymyr Porendovsk'kyi), file 75173fp (Myroslav Martyn, Dmytro Susik, and others), file 75183fp (Yosyf Kladochnyi); fond 13, file 372, vols. 6 and 53 (Vasyl' Chyzhevs'kyi); Central State Archive of Civic Organizations of Ukraine, fond 263, list 1, file 71166fp (Liuba Lemyk); Arkhiv USBU, L'viv oblast, file P-33843 (Teodor Fedechko and others).

¹⁸ *Litopys UPA*, n.s., vol. 9, *Borot'ba proty povstans'koho rukhu i natsionalistychnoho pidpillia: protokoly dopytyv zareshtovanykh radians'kymy orhanamy derzhavnoi bezpeky kerivnykiv OUN i UPA, 1944–1945* (Kyiv; Toronto, 2007); *Litopys UPA*, n.s., vol. 15: *Borot'ba proty povstans'koho rukhu i natsionalistychnoho pidpillia: protokoly dopytyv zareshtovanykh radians'kymy orhanamy derzhavnoi bezpeky (1939–1959)*, vols. 1–3, comp. V. Serhiichuk, I. Bilokon', et al. (Kyiv, 2009–); *Roman Shukhevych u dokumentakh radians'kykh orhaniv derzhavnoi bezpeky (1940–1950)*, vols. 1–2, comp. V. Serhiichuk, S. Kokin, et al. (Kyiv, 2007).

¹⁹ HDA SBU, fond 13, file 398, vol. 8; Instytut Pamięci Narodowej (hereafter IPN), Rz 051/301; IPN Rz 00377/4, vol. 2; IPN Lu 08/260, vol. 11; le. Mislyo, "Myroslav Onyshkevych-'Orest' u svitli dokumentiv pol's'koho Ministerstva hromads'koi bezpeky," *Visnyk Zakerzonnia*, nos. 7–9 (2002): 91–120.

²⁰ "Demyd's'" confession is held at the ATSDVR.

Another important group of sources is comprised of the memoirs of people who worked with Yaroslav Starukh and knew him well. A considerable number of such works has already been published. The most important of these are the memoirs of Vasyl' Kuk, Vasyl' Halasa, Petro Duzhyi, Stepan Halamai, and Teofiliiia Bzova,²¹ which have been preserved in manuscript form and audio recordings made by Volodymyr V'iatrovych, Vasyl' Kuk, Volodymyr Moroz, and Roman Fedoriv and are held at the Archive of the Center for Research on the Liberation Movement and the private archive of this author. The memoirs of Starukh's brother Bohdan, his sister Olena, and his niece Liuba Petryts'ka²² are also of great historical importance. Other published memoirs include those by Viktor Andriievs'kyi, Ivan Hirniak, Bohdan Kazanivs'kyi, Mykola Klymyshyn, Dmytro Kup'iak, Nataliia Leontovych-Bashuk, Volodymyr Lobai, Volodymyr Makar, Roman Malashchuk, Pavlo Muzyka, Halyna Petrenko, Lev Rebet, Mariia Savchyn, Dmytro Susik, Zenon Tarnavs'kyi, Ivan Shevchuk, and Stepan Shukhevych.²³ The equally important memoirs of Volodymyr

---

²¹ V. Kuk, "Iaroslav Starukh (17.XI.1910–17.IX.1947)," *Ukrains'ka ideia i chyn*, no. 3 (1998): 77–88; V. Halasa, *Nashe zhyttia i borot'ba: Spohady* (Lviv, 2005); idem, "Dorohyi druzhe! Viz'mit' moie sertse i vidnesit' v Ukrainu," *Ukrains'ka ideia i chyn*, no. 3 (1998): 89–92; "Spohady Petra Duzhoho pro Iaroslava Starukha—kraiovoho providnyka OUN Zakerzons'koho kraiu," in P. Duzhyi, *Ukrains'ka sprava: vchora i siodni; Zbirnyk statei, spohadiv*, 2 vols. (Lviv: Afisha, 2002), 1:392–406; S. Halamai, *U borot'bi za Ukrains'ku Derzhavu: Spohady* (Lviv, 2003); M. Pan'kiv, *Teofiliiia: Pro Teofiliiu Bzovu-Fedoriv-Stakhiv* (Lviv: Tsentri doslidzhen' vyzvol'noho rukhu, 2008); and others.

²² B. Starukh, "Ioho zhesty, kharakter, borot'ba," *Avangard*, nos. 1–2 (1987): 30–33; O. Starukh, "Vykradennia z Morshyna," *Ukrains'ka ideia i chyn*, no. 4 (1998): 88–91; interview with Liuba Petryts'ka (Osadcha) recorded by Volodymyr Moroz on 26 May 1997 in L'viv.

²³ V. Andriievs'kyi, "Krakivs'ki obrazky," *Shliakh peremohy*, 9 October 1955, p. 2; *ibid.*, 16 October, p. 2; *ibid.*, 23 October, p. 2; *ibid.*, 30 October, p. 2; *ibid.*, 13 November, p. 2; I. Hirniak, "Istoriia pidpil'nykh orhanizatsii na terytorii Berezhans'koi zemli," in *Berezhans'ka zemlia: Istorychno-memuarnyi zbirnyk* (New York; Paris; Sidney; Toronto, 1970), pp. 795–813; B. Kazanivs'kyi, *Shliakhom Legendy: Spomyny* (Lviv, 2004); M. Klymyshyn, *V pokhodi do voli: Spomyny*, vol. 1 (Toronto, 1975); D. Kup'iak, "Do spravy Ia. Starukha i D. Hrytsaia," *Homin Ukrainy*, 24 June 1981, p. 9; Nata Lenko (Leontovych-Bashuk), *Na mezhevii zemli (spohady z Zakerzonnii)* (Lviv, 1999); V. Lobai, "Z moikh perezhivan'," in V. Makar, *Spomyny ta rozдумы*, vol. 3, bk. 2, *Boiovi druzi* (Toronto; Kyiv, 2001), pp. 27–112; idem, "V obsluzi Afrodyty," in Makar, *ibid.*, vol. 2, bk. 1, pp. 321–33; idem, "Iaroslav Starukh—lytsar Zolotoho Khresta zasluhy (u 40-richchia zahybeli)," in *Al'manakh "Homonu Ukrainy" na rik 1987* (Toronto, 1987), pp. 54–65; R. Malashchuk, *Z knyhy moho zhyttia: Spomyny*, vol. 1, *Vyrostesh ty synu, vyrushysh v dorohu* (Toronto, 1987); P. Muzyka, "Pry pochatkakh orhanizatsiinoho ukrains'koho robitnychoho rukhu u L'vovi," in Makar, *Spomyny ta rozдумы*, vol. 3, bk. 2, pp. 409–18; H. Petrenko, *Na vyboiakh epokhy* (Kyiv: Ukrains'ka

Horbovyi, Iaroslav Stets'ko, and Vasyl' Chyzhevs'kyi have never been published; the manuscripts are held at the Archive of the Center for Research on the Liberation Movement.²⁴

Yaroslav Starukh and his family are mentioned in the legal Ukrainian press, above all the L'viv-based periodicals *Dilo* (The Deed), *Nove selo* (The New Village), *Holos* (Voice), and *Students'kyi shliakh* (The Students' Path), as well as in the American-Ukrainian newspaper *Svoboda* (Freedom) (Jersey City, N.J.).

***

The main part of the volume consists of the writings of Yaroslav Starukh featured in Chapter One. These thirty-seven ideological, sociopolitical, and historical articles were written in the 1940s and issued as underground publications and individual brochures. Six of these articles pertain to the years 1940–41, three to 1942, and eight to 1944–45. The other twenty articles were written between 1945 and 1947, during Starukh's stay in Zakerzonnia. The first chapter also contains the article "12 prykmetkharakteru ukrains'koho natsionalista" (The Twelve Character Traits of the Ukrainian Nationalist), one of the most important ideological and educational documents issued by the Organization of Ukrainian Nationalists.

Chapter Two features seven letters written by Yaroslav Starukh to "Verhun," Stepan Bandera, Mykhailo Palidovych, Myroslav Prokop, Yurii Tsvil', and Roman Shukhevych and two letters addressed to him from Stepan Bandera and Petro Fedun.

Chapter Three contains five reports dating to June–July 1941, in which Starukh described his participation in the OUN Expeditionary Groups, as well the responsibilities that Yaroslav Stets'ko, the head of the Ukrainian state administration, assigned to him and Vasyl' Kuk. The chapter also includes Starukh's obituary (1948) signed by the Supreme Command of the UPA and the OUN Leadership.

Chapter Four contains the reminiscences of individuals who knew Yaroslav Starukh well: his brother Bohdan and his friends and

---

vydavnycha spilka, 2007); L. Rebet, *Svitla i tini OUN* (Munich, 1964); M. Savchyn, *Tysiacha dorih* (Toronto; Lviv, 1995); D. Susik, *Z liubovi do svoho narodu* (Lviv: Afisha, 2006); Z. Tarnavs'kyi, "Hovoryt' L'viv (Spohad pro L'vivs'kyi radiokomitet)," in Z. Tarnavs'kyi, *Dorooha na Vysokyi zamok* (Toronto: Homin Ukrainy, 1964), pp. 232–46; I. Shevchuk, "Iz spohadiv pro Iv. Klymiva i Iar. Starukha," in Makar, *Spomyny ta rozдумы*, vol. 2, bk. 1, pp. 119–42; S. Shukhevych, *Spohady* (London: Ukrains'ka Vydavnycha Spilka, 1991); and others.

²⁴ V. Horbovyi, "Pohoda sovisti"; Ia. Stets'ko, "Spohady"; V. Chyzhevs'kyi, "Spohady iz pratsi v OUN v rr. 1939–1945."

companions in arms Vasyly Halasa, Petro Duzhyi, Dmytro Kup'iak, Nataliia Leontovych-Bashuk, and Ivan Shevchuk.

***

The documents and other materials that appear in the present volume have been reprinted in full, in complete conformity with the originals.

All documents have titles that were assigned by the compiler, with the exception of articles and reminiscences, whose original authorial titles were retained. Each document is accompanied by the following information: type of document, author, content, and date. Authorship (pseudonymous) is indicated at the beginning of creative materials (articles and reminiscences). The contents of letters in titles that were assigned by the compiler are not listed. If the date of a document's creation has not been established, it is dated according to its content, accompanying documents, etc. In this case, a provisional date appears in square brackets, for example, [June 1944]. Dates are indicated for all documents and other materials, especially articles and reminiscences. The place where a document was written and its office number are not indicated.

All the documents are reprinted without cuts. Illegible and damaged passages are indicated by square brackets. Omitted parts of texts are indicated by parentheses.

Authors' emphases (underlining) in the texts that are reproduced in the chapters "Writings" and "Correspondence" appear in bold. In the other two chapters authors' emphases are not indicated.

The lexicon and specific authorial and editorial features of the sources have been preserved to the highest possible degree. Personal names and geographic place-names are given in their original forms. Punctuation and the use of quotation marks were corrected in keeping with contemporary orthographic standards. The texts of documents and other materials were reprinted according to current rules governing the publication of historical documents.

Spelling errors were corrected silently. The spelling of prepositions, particles, and words that require an apostrophe in Ukrainian was corrected in keeping with the current rules of Ukrainian orthography, for example: (*pidchas*>*pid chas*; *v nochi*>*vnochi*; *rivnozh*>*rivno zh*; *v naslidok*>*vnaslidok*; *zviazok*>*zv'iazok*).

Spelling errors that distort the meaning are indicated in footnotes.

All pseudonyms and cryptonyms are indicated in keeping with the document texts.

As regards copies of documents that were translated into languages, information pertaining to the translator, the place where it was found, the storage place of the original, and footnotes to the text and other accompanying superscriptions that are not part of the original texts has been omitted. To avoid unnecessary repetition, text appearing on the covers of books and brochures is also omitted.

Words crossed out in the document texts are not recreated.

Abbreviated words, with the exception of generally recognized abbreviations, have been recreated in full and indicated graphically in the following manner: xx[x]).

The genuineness of an author's original signature on a document is indicated on the basis of the rule that was used in the OUN and UPA's office management practice.

Every document is accompanied by a legend indicating the storage place (abbreviated name of the archive, number of the collection (fond), list, file, and folio/s); the authenticity of each document (original, copy) is also indicated. The authenticity of articles and reminiscences that were printed or typewritten in the form of periodical publications, collections, brochures, and lectures is also not indicated.

In those cases where documents and materials were created by the typewriting method, this information is not indicated; however, the creation of handwritten documents and materials is indicated. Information about the earlier publication or reprint of a document is listed in the legend.

The publication of articles in journals, newspapers, and compilations issued by the OUN underground and the Ukrainian Supreme Liberation Council (UHVR) is not listed in the legend.

Reprints of documents and other materials from other publications are indicated in the legend.

The language of documents, other than Ukrainian, is not indicated in the legend. A translation (copy) of a Ukrainian-language original is indicated.

Commentaries to documents and other materials appear only in regard to questions that pertain directly to the activities of Yaroslav Starukh, the OUN, and the UPA.

The volume contains photographs of Starukh, his family members, friends, and colleagues. The captions provide information about what is depicted in the photos and the period in which they were taken. These photographs and other illustrations are held at the HDA SBU, TsDIAL, TsDAVO, DNAB, DALO, State Archive of Ivano-Frankiv'sk Oblast (DAIFO), the archives of the Litopys UPA Publishers,

the Center for Research on the Liberation Movement, the digital archive of the State Historical and Architectural Preserve in the city of Berezhany, the Vyrii camp-expedition, etc., private archives, and various published sources. All the photos and illustrated materials featured in the volume are stored in the digital database of the Litopys UPA Publishers.

The compiler of this volume, Volodymyr Moroz, collected the documents and photographs and carried out their scholarly archaeological preparation.

Many individuals assisted in the preparation and publication of this volume: Ihor Homziak, Mykola Kulyk, Mykola Posivnych, and Peter Potichnyj (Litopys UPA Publishers); Volodymyr Hovorun, Volodymyr Ivanchenko, Oleksandr Ishchuk, and Valerii Ohorodnik (HDA SBU, Kyiv); Oleksandr Luts'kyi and Mykhailo Romaniuk (Institute of Ukrainian Studies, National Academy of Sciences [NAN] of Ukraine, Lviv); Volodymyr V'iatrovych and Ruslan Zabilyi (Center for Research on the Liberation Movement); Nataliia Makovs'ka and Oksana Berkovs'ka (TsDAVO); Vira Basara (Berezhany), Halyna Basara-Tylishchak (Kyiv), Tetiana Budar (Berezhany), Oleksandr Vovk (Kyiv), Nadiia Volynets' (Scholarly Secretary of the State Historical and Architectural Preserve, Berezhany), Marichka Halaburda-Chyhryn (Sidney, Australia), Yaroslav Horyts'kyi (city of Obukhiv), Zynovii Horin (village of Hranky-Kuty, Mykolaiv raion, L'viv oblast), Taras Hryvul (Lviv), Oleksandr Darovanets' (village of Karpylivka, Rokytne raion, Rivne oblast), Hryhorii Dem'ian (Lviv), Vasyl' Il'nyts'kyi (city of Drohobych), Olena Luhova (Berezhany), Ihor Marchuk (city of Rivne), Volodymyr Matyiashchuk (village of Nemyliv, Radekhiv raion, L'viv oblast), Yevhen Mislyo (Warsaw, Poland), Andrii Mochurad (L'viv), Mykola Protsiv (Berezhany), Viktor Roh (Kyiv), Vasyl' Savchuk (Berezhany), Olya Svidzyns'ka (L'viv), Andrii Sova (L'viv), Petro Sodol (New York City, USA), John Stienen, Volodymyr Tylishchak (Kyiv), Yaroslav Faizulin (Kyiv), Volodymyr Shkil'nyi (town of Kozova), and Yurii Yuzych (Kyiv).

A special debt of gratitude is owed to Mykola Posivnych, Peter Potichnyj, and Mykhailo Romaniuk, who offered their advice and assistance in the search for the documents and other materials that appear in this volume.

Volodymyr Moroz

ЯРОСЛАВ СТАРУХ
(нарис життя та діяльності)

Pyt. Proszę podać skład personalny kierownictwa t.zw. "prowedu zakerzeńskiego kraju".?

Odp. W skład "prowedu zakerzeńskiego kraju" wchodziły następujące osoby: Prowidnyk krajowy "Stiah", ref. S.B. przy krajowym prowidyie ps. "Dalnycz", ref. propagandy przy krajowym prowidyie ps. "Orzan" i ref. wojskowy przy krajowym prowidyie ps. "Orest"- "OZeh", "Bilyi" to znany ja Onyaskiewicz Hroszaw, Pierwszym z-eą "Stiaha" był "Dalnycz", drugin z-eą był "Orzan" ja prowadziłem tylko swoją referenturę. Czy faktycznego z-eą miał "Dalnycz", albe "Orzan" tego nie wiem i nie szyszakem o tym.

Pyt. Proszę podać rysopisy w/w szlenków "krajowego prowedu" i zakres działań osaci, związanych z piastowanymi stanowiskami?

zupła, oczy
ny, lat ok. 42,

domeś od lud-
tali zabici
szam, że meli-
ka zadanie
amu OUN, eras
"zakerze-

z pociągła
e, zysawy,
ryjówka

Воля поневоленни

ICG
HOT CLUB

i zarentix bo
zawali в Б.122т
начислюють 49 т
ідчине шлх ч

и 200 місцевос
на Дрезден /190
тухолі, на ним

Сталінські Ш. і Кр. "оприєстоу" до твоях очей "короля" і "королеви" осповідати народним гітаристам, тому і Пилип ІІ брже, у як скар...

років тому
1917 р. за почин
цьовського, інш
руку в пер
елкої свідко-спр
ноді, скликаю ві
злого Києва і во
инвлено негайн
ві як окрему ук
урганізацію Ук
овий Клуб ім.
Радя Клубу ви
до воєнк-украї
юси:
на нашій землі
рогі! Напружує
прибрати до
сю Україну.
е даймо Укр
ита кров'ю
ожид, викри
ми нашого
юна до сво
українці!
ські гурт-
кою про
козацьку

танняго на
енка-
ччии
Над-
тан-
тел,
ен-
ка,
ли
самі
у
Так
воля
вірою
— за
Волю
Украї

до Брес
На захід від
Стрілець, Бушляч
В напрямку на
окружено від
Бресля за Одр
ЗАХІДНИЙ ФРОНТ.

В будапешті ді
Бресля за Одр
ЗАХІДНИЙ ФРОНТ.

ших місцевост
Понад 4 тисячі
ші намети проти
чими військами

ПОЛІТИЧНІ ВІСТКИ.

ЛОНДОН. — Польське радіо з Лондону проголосило с
Швейцарії комунікат: Польський уряд не може визнати пос
рвнній у відношенні до Польської справи, сні польськ
нає ч.
одночасно проголошено заклик ради міністрів до
швейцарії, щоб викликала останні політич
ні капі

СИБІРСЬКУ ДІРКУ

зкогонн та славу електричну
хавку, яка, захоцеш, вичухає, що
лісьнилося все, немов пропро-
сови!
тьки не через років п'ятдесят,
рез п'ять чи десять, через дві
ткві. Виши помандрував за
е забули. Виконали, ше й
соналі!
дний шветський союз
юванні, а в Кремлі — сама
ніша чухавка. Захоче Ста-
іне мюлку, й, немов з-під
какують електрич
тві чухавк

Постать Ярослава Старуха, як одна із найяскравіших у визвольному русі Організації Українських Націоналістів та Української Повстанської Армії, завжди привертала увагу, насамперед в Україні та Польщі. Проте і досі не зроблено цілісного дослідження його діяльності. Більшість публікацій – це або популярні нариси¹, або біографічні довідки енциклопедичного характеру², або ювілейні замітки³. Пильну увагу до обставин його загибелі проявляли польські ЗМІ періоду ПНР, публікації яких активно

---

¹ Андрусак Т. Старухи: три покоління представників української правової думки в Галичині // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2011. – Вип. 54. – С. 36-44; Бондаренко К. Бросивши вызов фашизму // Профіль. – 2011. – № 9. – 5 марта. – С. 58-62; Бриль І. “Коли ви вмирили...” // Нескорені. – 1997. – № 10. – Жовтень. – С. 1-2; Гайвас Я. Говорить історія // Визвольний шлях. – 1982. – Кн. 5. – С. 549; Галаса В. Українська національно-визвольна боротьба в 1940–1947 роках на Закерзонні // Наш край Любачівщина. – Вип. 2. – Львів, 2001. – С. 21-22; Гулик І. Упир фашизму. Сучасний концепт з Ярослава Старуха // За вільну Україну. – 1992. – 16 червня; Липовецький С. Червоно-чорне. 100 бандерівських оповідок. – Львів: Піраміда, 2009. – С. 198-202; Макар В. Ярослав Старух – лицар Золотого Хреста заслуги (у 40-річчя загибелі) // Альманах “Гомону України” на рік 1987. – Торонто, 1987. – С. 54-65; Панченко О. Столітні герої незнищенної України // Шлях перемоги. – 2010. – Ч. 36. – 8 вересня. – С. 7; Пахолок М. Пам’яті родини Старухів // Шлях перемоги. – 1997. – Ч. 42. – 16 жовтня. – С. 5; Посівнич М. Штрихи до біографії Ярослава Старуха // Громадсько-політична діяльність Тимотея та Ярослава Старухів. Матеріали науково-теоретичної конференції. – Бережани, 2010. – С. 15-21; Савчук В. Тимотей Старух – трибун державотворення. – Бережани, 2009. – С. 41-45; Стех Я. До 100-річчя від народження Ярослава Старуха-“Стяга” // Шлях перемоги. – 2010. – Ч. 7. – 17 лютого. – С. 8; Його ж. Титан підпільного руху (До 100-річчя від дня народження Ярослава Старуха-“Стяга”) // Бористен. – 2010. – №2. – С. 21; Туча С. Я. Старух жив для України // Гомін України. – 1983. – № 6. – 8 лютого. – С. 13-14; Визначні постаті визвольної боротьби України (найновіша доба). – Стрий, 1992. – С. 114-116 та ін.

² Береза В. На псевдо “Стяг” // Шлях перемоги. – 2002. – 3 жовтня. – С. 8; Бондаренко К. Старух Ярослав // Довідник з історії України / за ред. І. Підкови, Р. Шуста. – Т. 3. – Київ: Генеза, 1999. – С. 261; Енциклопедія українознавства. Словникова частина. – Т. 8. – Львів: НТШ, 2000. – С. 3035; Мазурак Я. Літературна Бережанщина. – Бережани: Музей книги, 2000. – С. 122; Мечник С. Під трьома окупантами. – Лондон, 1958. – С. 198-199; Мірчук П. Революційний змаг за УССД. – Нью-Йорк–Торонто–Лондон, 1987. – Т. II. – С. 107-108; Мудрик-Мечник С. Моє минуле. – Львів–Мюнхен, 2003. – С. 139-140; Пластуни у визвольних змаганнях / упор. О. Кузишин. – Нью-Йорк, 2002. – С. 34; Содоль П. Українська Повстанча Армія, 1943–49. Довідник. – Нью-Йорк: Пролог, 1994. – С. 122-123; Штокало В., Щербак Л. Старухи // Тернопільський енциклопедичний словник. – Тернопіль, 2008. – Т. 3. – С. 337-340.

³ Дем’ян Г. Столиця України вшановує Ярослава Старуха // Шлях перемоги. – 1997. – Ч. 39. – 25 вересня. – С. 1; Його ж. Столиця України вшановує Ярослава Старуха // Визвольний шлях. – 1997. – Кн. 11. – С. 1286-1287, а також численні публікації різних авторів у тернопільській і бережанській пресі.

обговорювалися на сторінках української еміграційних видань⁴. Окремо слід згадати статті Мирослава Прокопа⁵ та Василя Кука⁶, додаткової цінності яким надає використання авторами, які особисто добре знали Я. Старуха, власних спогадів про нього. Вагомим внеском у дослідження є публікації Василя Штокала⁷.

РОДИНА

Майбутній визначний діяч національно-визвольної боротьби народився у свідомій галицькій родині. Дідусь Ярослава по батьковій лінії – Михайло Старух – був вїтом невеликого лемківського села Бережниця Вижня Ліського повіту (тепер Ліський повіт Підкарпатського воєводства, Польща). У 1861 р. став послом до Галицького крайового сейму його першої каденції (1861–1866 рр.) і належав до кількох українців, обраних по селянській курії. Крім того, обирався до ради Ліського повіту. Помер у березні 1876 р.⁸ Тимотей Старух, батько Ярослава, згодом писав: *“Батько мій не був учений і це шкода, бо це був такий таланови-*

---

⁴ Як загинув Ярослав Старух-“Стяг” // Гомін України. – 1959. – Ч. 29. – 11 липня. – С. 9; Як загинув Ярослав Старух зі штабом УПА в 1947 році // Свобода. – 1959. – Ч. 139. – 22 липня. – С. 3; Свідчення ворога // Визвольний шлях. – 1960. – Кн. 7. – С. 813-814; Прокоп М. Як загинув Ярослав Старух? // Сучасність. – 1969. – Ч. 9. – С. 88-94; Як загинув Ярослав Старух // Вісник. The Herald. – 1970. – Ч. 6. – С. 8-10; Як загинув Ярослав Старух? (1910-1947) // Вісті комбатанта. – 1970. – Ч. 1. – С. 8-13; Смерть Ярослава Старуха-“Стяга” із штабом УПА в 1947 р. // Бережанська земля. – Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1970. – С. 818-820; Пінкас М. Як загинув крайовий провідник “Стяг” // Гомін України. – 1974. – № 43. – 19 жовтня. – С. 3; Пінкас М. Ліквідація Штабу УПА Закерзоння // Гомін України. – 1979. – № 49. – 28 листопада. – С. 11, 14; М[акар] В. Ще про загибель провідника Ярослава Старуха-“Стяга” // Гомін України. – 1980. – № 43. – 15 жовтня. – С. 9, 16.

⁵ Прокоп М. Як загинув Ярослав Старух? // Сучасність. – 1969. – Ч. 9. – С. 88-94.

⁶ Кук В. Ярослав Старух (17.XI.1910–17.IX.1947) // Українська ідея і чин. – 1998. – № 3. – С. 77-88.

⁷ Штокало В. Ярослав Старух-“Стяг” // Шлях перемоги. – 1997. – Ч. 39. – 25 вересня. – С. 6; Його ж. Ярослав Старух (“Стяг”) у змагу за державність України (загибель провідника ОУН Закерзонського краю “Стяга” – постакорд акції “Вісла”) // У пошуках правди про акцію “Вісла”: науково-практична конференція. Перемишль, 22–23 листопада 1997 р. – Перемишль, 1998. – С. 94-107; Його ж. Родина Ярослава Старуха // Українська ідея і чин. – 1998. – № 3. – С. 92-96; Його ж. Дорогою до останньої криївки “Стяга” – Голови Проводу ОУН Закерзонського краю // Громадсько-політична діяльність Тимотея та Ярослава Старухів. Матеріали науково-теоретичної конференції. – Бережани, 2010. – С. 21-27 та ін.

⁸ Чорновол І. 199 депутатів Галицького сейму. – Львів: Тріада плюс, 2010. – С. 183; Андрусяк Т. Старухи... – С. 36-38.

*тий чоловік, це був такий геній, знаменитий бесідник, на ті часи був чоловік надзвичайно розвинений. Народ цілого підгір'я дуже його любив і шанував. Майже ціле своє життя був війтом, членом повітової ради і послом до сейму*⁹.

Михайло Старух мав 14 дітей і, хоча сам був неписьменним, дав освіту двом найменшим синам: Антонові й Тимотеєві. Обоє вони згодом відіграли помітну роль в українському суспільному житті.

Антін Старух, 1856 р. н., також тривалий час був війтом Бережниць Віжньої, депутатом і членом управи Ліської повітової ради, а у 1901–1913 рр. – послом до Галицького крайового сейму від Української національно-демократичної партії. В час існування Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) – депутат Української національної ради і комісар Ліського повіту. Певний час був ув'язнений поляками у таборі в Домб'є. Помер у рідному селі 9 січня 1938 р.¹⁰

Тимотей Старух народився 27 лютого 1860 р. у с. Бережниця Віжня. У 1880–1883 рр. служив в австрійській армії у Відні, відтак, у 1884–1896 рр. – жандармом (с. Усте Зелене Бучацького р-ну) і начальником постерунку жандармерії (с. Нараїв Бережанського р-ну, м. Підгайці, м. Козова, смт Делятин Надвірнянського р-ну, смт Бурштин Галицького р-ну та ін.). За станом здоров'я вийшов на пенсію, осів у с. Золота Слобода Бережанського пов. (тепер Козівський р-н Тернопільської обл.). Тут вів господарство, одночасно активно займаючись громадською працею. Він організував читальню товариства “Просвіта”, займався її будовою, активно боровся із корчмами, обраний війтом. Від Української національно-демократичної партії у 1907 р. обраний послом до австрійського парламенту у Відні (був ним до 1918 р.), а наступного року – ще й до Галицького крайового сейму (до 1914 р.). Належав до найактивніших послів, опікувався українською пресою і студентством.¹¹

Одружився Тимотей Старух 1889 р. із Оленою Юлією Топольницькою, донькою економа дідичівського маєтку в Золотій Слободі, з якою мав двох дітей. 17 квітня 1901 р. вона померла.¹²

---

⁹ Цит. за: Дорош Є. Тимотей Старух. – Тернопіль: Горлиця, 1996. – С. 6-7.

¹⁰ Чорновол І. 199 депутатів Галицького сейму... – С. 183; Енциклопедія українознавства. – Т. 8... – С. 3034.

¹¹ Мицько В. Політична та громадська діяльність Тимотея Старуха. – Тернопіль, 2000. – С. 8-24, 28-32; Савчук В. Тимотей Старух... – С. 6-19; Чорновол І. 199 депутатів Галицького сейму... – С. 183-184; Дорош Є. Тимотей Старух... – С. 4-11.

¹² Савчук В. Тимотей Старух... – С. 26; Мицько В. Політична та громадська діяльність... – С. 5-6, 14; Дорош Є. Тимотей Старух... – С. 26.

Вдруге одружився у 1905 р. із Ганною Петрицькою. Вона народилася у м. Копичинці Гусятинського р-ну 25 липня 1879 р. у свідомій українській родині Костянтина і Катерини Петрицьких¹³. Брати Ганни були активними в громадському житті, один з яких, Михайло, обирався послом до австрійського парламенту в 1907–1918 рр. Син старшої сестри Михайлини – Володимир Лисий – у міжвоєнний період був адвокатом та одним із лідерів Української соціалістично-радикальної партії (УСРП)¹⁴.

Продавши хату в Золотій Слободі влітку 1912 р., Тимотей Старух з сім'єю перебрався до м. Березжани, де купив будинок на вул. Різницькій, 2а¹⁵.

З наступом російських військ на початку Першої світової війни Тимотей, щоб не потрапити в полон, вивіз родину до брата Антона у Березжаницю Вижню. Проте фронт дійшов аж сюди. В кінці лютого 1915 р. Т. Старух приїхав у Березжани, де керівник окупаційної російської адміністрації Ульянов пообіцяв йому допомогу і дав перепустки для дружини та дітей, щоб вони могли повернутися додому. Коли вся родина приїхала в Березжанщину в першій половині березня того ж року, наступного дня до них з'явилися жандарми, які провели обшук, заарештували Тимотея та його старшого сина Миколу і обох вивезли вглиб Росії, у м. Ядрин та околиці (тепер республіка Чувашія, Росія)¹⁶.

Після революції в Росії Тимотей з сином Миколою навесні 1917 р. приїхав до Києва, де підлікував підірване засланням здоров'я. Взяв участь у Першому українському військовому з'їзді 5–8 (18–21) травня 1917 р., де на пропозицію Миколи Міхновського був обраний почесним членом президії й виступив із принципово самостійницькою промовою, що в той час було дуже негативно сприйняте лідерами Центральної Ради¹⁷. Про цей виступ, виголо-

---

¹³ Штокало В., Щербак Л. Старухи... – С. 338.

¹⁴ Штокало В. Родина Ярослава Старуха // Українська ідея і чин. – 1998. – № 3. – С. 96.

¹⁵ Дорош Є. Тимотей Старух... – С. 26; Штокало В. Ярослав Старух-“Стяг”...; Шкільний В. Ярослав Старух у польських наглядових документах // Громадсько-політична діяльність Тимотея та Ярослава Старухів. Матеріали науково-теоретичної конференції. – Березжани, 2010. – С. 31.

¹⁶ Зруйнований повіт Березжанщина по відході росіян // Діло. – 1915. – Ч. 80. – 31 жовтня. – С. 2; Савчук В. Тимотей Старух... – С. 26.

¹⁷ Коковський Ф. Посол Т. Старух на травневім Українським Військовим З'їзді у Києві 1917 р. // Літопис Червоної Калини. – 1937. – Ч. 5. – С. 16-17; Березжанська земля. Исторично-мемуарний збірник. – Нью-Йорк–Париж–Сидней–Торонто, 1970. – С. 498-500; Дорош Є. Тимотей Старух... – С. 14-17; Мицько В. Політична та громадська діяльність... – С. 25-27.

шений у другий день з'їзду, писала, зокрема, газета "Киевлянин": "Большое впечатление на собрание произвела страстная речь видного украинского деятеля в Галичине Тимофея Старуха. Оратор образно рисует картину исторической эволюции Украины, которая при Богдане Хмельницком, как равный с равным, заключила свободный союз с Россией, погранный впоследствии деспотическим российским правительством. «Пока, – заканчивает г[осподин] Старух свою речь, – хоть одна капля украинской крови течет в нашем сердце, не умрет идея независимости Украины»"¹⁸. Подібну інформацію подавали й інші газети: "Відомий український діяч Т. Старух в великій палкій промові нагадує історію приєднання України до Московії і каже, що Богдан Хмельницький не продав України, а хотів злучити з Росією, як рівну з рівною, але деспотичарі зруйнували її. Змагання за волю українського народу були увесь час, і доки є хоч одна капля крови в сердці, не замре ідея вільної України"¹⁹. Під час побуту в Києві відігравав вагомую роль в житті Комітету галицьких і буковинських українців²⁰.

Повернувся Т. Старух до Галичини на початку червня 1917 р. і включився знову у громадсько-політичну працю²¹. У жовтні 1918 р. увійшов до Української Національної Ради, яка невдовзі стала парламентом ЗУНР. З перших днів після Листопадового Чину включився в розбудову державного життя на Бережанщині²². Виконував з листопада того ж року обов'язки комісара м. Бережани, одночасно очолюючи Повітову Національну Раду і редагуючи газету "Бережанський вістник"²³.

Акт злуки УНР і ЗУНР, прийнятий 22 січня 1919 р. Трудовим конгресом у Києві за найактивнішої участі Т. Старуха. Він був не лише делегатом цього форуму, але й входив до президії як представник блоку галицьких партій²⁴. Був заступником голови

---

¹⁸ Киевлянинъ. – 1917. – № 114. – 9 мая. – С. 2.

¹⁹ Вісник Полтавського губернського громадського комітету. – 1917. – № 75. – 13 травня. – С. 3.

²⁰ Курах М. Митрополит Шептицький в Києві після повороту із заслання // Вісті. Орган військово-політичної думки. – 1962. – Ч. 108. – С. 114.

²¹ Мицько В. Політична та громадська діяльність... – С. 24.

²² Перші дні листопада в Східній Галичині // Літопис Червоної Калини. – 1930. – Ч. 3. – С. 21.

²³ Діло. – 1915. – № 16. – 25 квітня. – С. 1; Дорош Є. Тимотея Старух... – С. 20-24; Троханяк О. Побудова й діяльність ЗУНР в повітах на прикладі Бережанщини // Гілея. – 2010. – № 32. – С. 61, 63; Лугова О. Політична діяльність Тимотея Старуха (1918–1919) // Громадсько-політична діяльність Тимотея та Ярослава Старухів. Матеріали науково-теоретичної конференції. – Бережани, 2010. – С. 13.

²⁴ Нова Рада. – 1919. – № 16. – 24 січня. – С. 3.

конгресу, працював у комісіях та очолював фракцію “Селянсько-українське демократичне сторонництво”, створену селянською групою делегації ЗУНР²⁵.

Із відступом Галицької армії за Збруч Т. Старух виїхав з братом Антоном Кам'янця-Подільського, залишивши сім'ю в Копичинцях у родичів дружини. Заарештований поляками у 1920 р. в Оринині під Кам'янцем-Подільським. У львівській тюрмі на вул. Баторія, 3 (тепер вул. князя Романа) був ув'язнений із хворим відкритою формою туберкульозу, від якого заразився і важко захворів. Звільнений 5 січня наступного року через погіршення стану здоров'я після внесення родиною грошової застави та завдяки втручання митрополита Андрея Шептицького. Різдво 1921 р. Тимотей вже святкував з родиною в Бережанах. Останні півроку життя був прикований до ліжка і помер у Бережанах 21 квітня 1923 р.²⁶ Провідна галицька газета “Діло” у посмертній згадці, розміщеній на першій шпальті, так характеризувала постать Т. Старуха: *“Безкомпромисовий націоналіст, прекрасно обзнайомлений з положенням галицького селянства в його минулому і сучасному, з ясно визначеною метою – був божищем тієї верстви нашої суспільности, з якої вийшов, якої найтайніші дрожання душі прекрасно знав. Вмів грати на струнах селянської душі. Тішився повним довір'ям селянства, тому зробився речником його визвольних змагань. Залізна енергія, невсипуща активність, ораторський хист і бистрий орієнтаційний змісл допомогли йому вибитися серед своєї суспільности на одну з провідних постатей. Його виступи в галицькому соймі голосним голосом відбивались по краю. В словесних змаганнях покійний був небезпечним противником. Своїм дотепом і бистротою ума побивав нераз таких досвідчених діялектиків, як покійний ксьондз Стояловскі або покійний граф Станіслав Бадені. Все в своїому життю завдячував виключно своїй твердій енергії”*²⁷.

Від першого шлюбу Тимотей Старух мав двох дітей. Син Микола народився 18 грудня 1893 р. в смт Бурштин Галиць-

---

²⁵ Лугова О. Політична діяльність Тимотея Старуха... – С. 13-15; Павлишин О. Об'єднання УНР і ЗУНР: політико-правовий аспект (кінець 1918 р. – перша половина 1919 р.) // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2002. – Вип. 37. – Част. I. – С. 337-338.

²⁶ Діло. – 1923. – Ч. 16. – 25 квітня. – С. 1-2; Бемко В. Бережани – Бережанщина // Бережанська земля. Історично-мемуарний збірник. – Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1970. – С. 48; Дорош Є. Тимотей Старух... – С. 23-24; Чорновол І. 199 депутатів Галицького сейму... – С. 184; Савчук В. Тимотей Старух... – С. 23-24; Андрусак Т. Старухи... – С. 39.

²⁷ Діло. – 1923. – Ч. 16. – 25 квітня. – С. 1.

кого р-ну, служив у розвідному відділі Начальної Команди Галицької Армії у 1919 р., мав ступінь підхорунжого. Опісля закінчив духовну семінарію і у 1925 р. висвячений на священика. Був парохом у с. Малашівці Зборівського р-ну (1927–1931 рр.), с. Шумляни Підгаєцького р-ну (1927–1943 рр.) та с. Литвинів Підгаєцького р-ну (1943–1944 рр.). Емігрував 1944 р. на Захід, працював в Австрії, Франції, Німеччині, а з 1951 р. – у США, де і помер 28 квітня 1980 р.²⁸

Донька Іванна, 1899 р. н., закінчила 8 класів Бережанської гімназії. Вийшовши заміж за Олександра Виговського, виїхала на Східну Україну, де той помер від тифу. Працювала перекладачем в радянській українській місії у Празі, здобула фах стоматолога. Вдруге вийшла заміж за працівника тієї ж місії Івана Левицького. Відкликані до УРСР, де чоловік був репресований і у 1937 р. розстріляний, а Іванна з дитиною заслана в Сибір, де їх сліди загубилися²⁹.

В шлюбі Тимотея і Ганни народилося п'ятеро дітей: Ольга, Софія, Богдан, Ярослав і Тарас. Перші четверо побачили світ у Золотій Слободі, наймолодший, Тарас, – у Бережанах.

Ольга Старух народилася 10 квітня 1906 р., закінчила у 1928 р. вчительську семінарію у Бережанах, після чого працювала вчителькою, вихователем, кооператором, бухгалтером, продавцем в різних місцевостях Галичини (с. Майдан Жовківського р-ну, с. Черче Рогатинського р-ну, м. Копичинці, м. Чортків, с. Брошнів Галицького р-ну, м. Бережани, с. Ріпне Рожнятівського р-ну). Заарештована 4 березня 1946 р., засуджена Київським обласним судом 31 грудня 1946 р. до 10 років позбавлення волі та 5 років поразки в правах із конфіскацією майна. Вийшла на волю і повернулася з матір'ю в Україну 10 липня 1956 р. Мешкала в м. Тернопіль, де й померла 11 грудня 2001 р.³⁰

Софія Старух народилася 30 вересня 1907 р., закінчила Бережанську гімназію у 1925 р., через два роки склала вчительську матуру і працювала за фахом в околицях Кракова. Постійні цькування і погрози привели її до нервового виснаження. З 1937 р. лікувалася у Львові, де і померла у квітні 1941 р.³¹

Богдан Старух народився 6 травня 1909 р. Навчався у Бережанській гімназії, закінчив у 1933 р. гімназію в Рогатині.

---

²⁸ Савчук В. Тимотей Старух... – С. 25-34; Вислоцький І. Розвідча служба // Українська Галицька Армія. Матеріали до історії. – Т. 1. – Вінніпер, 1958. – С. 356, 669.

²⁹ Савчук В. Тимотей Старух... – С. 34-35.

³⁰ Савчук В. Тимотей Старух... – С. 35-37; Реабілітовані історією. Івано-Франківська область. – Т. 3. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2002. – С. 564-565.

³¹ Савчук В. Тимотей Старух... – С. 37.

Був активним у громадському житті, належав до Організації Українських Націоналістів. Від 12 вересня 1934 р. до 2 вересня 1935 р. ув'язнений в концтаборі в Березі Картузькій. У 1937 р. Б. Старух відкрив у Станиславові на пл. Ринок магазин мануфактури. З приходом радянської влади Богдан таємно перейшов на територію Генерал-губернаторства, де вів магазин канцтоварів у Холмі. Тоді в нього працювала продавцем донька двоюрідного брата по мамі – Люба Петрицька. У 1941 р. Б. Старух брав участь у Похідних групах ОУН, відтак повернувся до м. Станиславів. Виїхав у 1944 р. на еміграцію в Німеччину, а згодом у США, де мешкав у Чикаго. Здобув вищу освіту, захистив докторат, заснував крамницю “Дельта”, одночасно ведучи активну громадсько-політичну працю. Помер 15 січня 1988 р.³²

Тарас Старух народився 1 травня 1913 р. Навчався в Бережанській гімназії, захоплювався фотографією, яку вибрав своїм фахом. Склавши відповідний іспит у Тернополі, працював фотографом у Бережанах, звідки з матір'ю і сестрою Ольгою у 1944 р. перебрався до с. Ріпне Рожнятівського р-ну³³. Там не раніше серпня 1944 р. мобілізований до Червоної армії. Служив рядовим стрільцем у 292 гвардійському стрілецькому полку 97 гвардійської стрілецької дивізії. Загинув у с. Гьольнергайн (Göllnerhain) Олавського крайсу в Сілезії (тепер с. Гай Олавскі Олавського повіту Дольносльонського воєводства, Польща). Похований з іншими червоноармійцями у братській могилі на площі біля церкви у тому ж селі³⁴.

Мати, Ганна Старух, до 1944 р. мешкала в Бережанах, звідки перед наступом радянських військ виїхала з Ольгою й Тарасом в гори і осіла в с. Ріпне Рожнятівського р-ну³⁵. Після загибелі наймолодшого сина і арешту доньки нею заопікувалося підпілля ОУН.

---

³² Савчук В. Тимотей Старух... – С. 37-41; Ільїн О., Шандрук С., Мазур П., Гудима А. За тебе, Україно... З архіву в'язнів концтабору Береза-Картузька (1934–1935) часів II Річі Посполитої Польської. – Тернопіль: Тернограф, 2010. – С. 200; Держархів Івано-Франківської обл. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 1760. – Арк. 1-7; ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 67418. – Т. 1. – Арк. 186 (протокол допиту Олександра Луцького); Т. 3. – Арк. 33 (протокол допиту Юлії Луцької); Спр. 67446. – Арк. 73 (протокол допиту Артемізії Галицької); Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 53. – Арк. 8; Голос. – 1937. – Ч. 16. – 25 квітня. – С. 1; Записав Володимир Мороз 26 травня 1997 р. в м. Львові від Люби Петрицької (Осадчої).

³³ Савчук В. Тимотей Старух... – С. 45-46.

³⁴ ЦАМО. – Ф. 58. – Оп. 18003. – Спр. 276. – Арк. 7; Оп. 977525. – Спр. 277. – Арк. 143 (за узагальненим банком даних “Меморіалу”, <http://www.obd-memorial.ru>).

³⁵ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 53. – Арк. 8; ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 75135фп. – Арк. 15 (протокол допиту Михайла Степаняка); Савчук В. Тимотей Старух... – С. 36.

Навесні 1946 р. Ганна Старух від зв'язкової головного командира УПА Галини Дидик отримала чисті переселенські бланки для прописки від вигаданим прізвисьцем у Львові, а відтак прописалася у Радиш – мешканки с. Лисиничі під Львовом. Вдруге Г. Дидик бачилася з матір'ю Ярослава восени 1947 р., коли повідомила його смерть, а також передала від Романа Шухевича 5 тис. карбованців допомоги³⁶.

Ганну Старух заарештували 2 липня 1949 р. і вивезли в Сибір, звідки вона з донькою Ольгою повернулася в Україну 2 липня 1956 р. і поселилася в Тернополі у рідної сестри – Михайлини Лисої. Померла Ганна Старух 13 травня 1975 р. у Тернополі, похована в Бережанах³⁷.

ДИТЯЧІ ТА ЮНАЦЬКІ РОКИ

Ярослав Старух народився 17 листопада 1910 р. у с. Золота Слобода Бережанського повіту (тепер Козівський район Тернопільської області). В документах зустрічається також подвійне ім'я – Ярослав-Михайло³⁸.

У зв'язку з війною він спочатку навчався вдома з допомогою сусідки, вчительки Іванни Сендецької, а відтак у 1918–1920 рр. закінчив 3 і 4 класи Бережанської народної школи³⁹. З осені 1920 р. навчався у Бережанській гімназії⁴⁰. Був, за характеристикою брата Богдана, “визначним учнем”⁴¹. Після смерті Тимотея Старуха родина жила досить бідно, часто підживлюючись на селі в маминої родини⁴².

Гімназію Ярослав закінчив з відзнакою у 1928 р., після чого почав довголітнє навчання на юридичному факультеті Львівського університету (тоді називався “Університет Яна-Казимира у

---

³⁶ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 75075фп. – Т. 2. – Арк. 138-140; Т. 4. – арк. 199-203 (протокол допиту Галини Дидик).

³⁷ Савчук В. Тимотей Старух... – С. 36-37; Штокало В., Щербак Л. Старухи... – С. 338.

³⁸ Держархів Львівської обл. – Ф. 139. – Оп. 1. – Спр. 285. – Арк. 86, 134.

³⁹ Штокало В. Ярослав Старух-“Стяг”...

⁴⁰ Sprawozdanie Dyrekcji Gimnazjum Państwowego w Brzeżanach za rok szkolny 1920/21. – Brzeżany, 1921. – S. 17.

⁴¹ Старух Б. Ярослав Старух. Його жести, характер, боротьба // Авангард. – 1987. – Ч. 1-2. – С. 31.

⁴² Записав Володимир Мороз 26 травня 1997 р. в м. Львові від Люби Петрицької (Осадчої).

Львові”), яке так і не закінчив через арешти та підпільну працю⁴³. Станом на 1931 р., на осінь 1932 р. і на літо 1934 р. він був лише на II курсі⁴⁴. Згодом ще і в 1937 р. подавав себе студентом права. Як згадувала Люба Петрицька, навчання було прикриттям для підпільної праці у Львові (“алібі”), що в той час не було рідкістю⁴⁵. Наприклад, Ростислав Волошин після закінчення гімназії у 1929 р. записався на юридичний факультет Львівського університету, проте зразу навчання не почав, бо не мав коштів, перший курс пройшов і склав іспити у 1930–1931 навчальному році, далі знову не складав іспитів з причини відсутності грошей та можливості належно підготуватися⁴⁶.

Юнацькі роки для Ярослава Старуха пов’язуються, в першу чергу, із виховною організацією Пласт, яка у Бережанах була створена у 1922 р., в першу чергу заходами директора гімназії Івана Бабія та адвоката Володимира Бемка. Станом на початок 1923 р. організація охопила майже всіх учнів і нараховувала понад 200 юнаків і юначок⁴⁶. Пластуном був і Ярослав Старух. Він належав до 24 куреня (полку) Уладу пластунів-юнаків ім. Павла Полуботка, склавши присягу 13 квітня 1923 р.⁴⁸ (за іншими даними – 13 квітня 1924 р.)⁴⁹. Отримав IV відзначення, склав другий пластовий іспит і здобув ступінь розвідчика, користувався псевдонімом “Чорний Крук”⁵⁰. У 1926–1927 р. входив як скарбник до команди куреня, яку очолював Михайло Ставничий-“Великий Змій”; зв’язковим (опікуном) був тоді Теофіль Бемко⁵¹.

---

⁴³ Старух Б. Ярослав Старух... – С. 31; 7. Мірчук П. Нарис історії ОУН. 1920–1939 роки. Видання третє, доповнене / відп. ред. В. Мороз, упор. О. Дарованець, В. Мороз, В. Муравський, М. Посівнич. – Київ: Українська видавнича спілка, 2007. – С. 120.

⁴⁴ Шкільний В. Ярослав Старух у польських наглядових документах... – С. 31; Держархів Львівської обл. – Ф. 139. – Оп. 1. – Спр. 285. – Арк. 86; Ф. 255. – Оп. 1. – Спр. 1527. – Арк. 1-2; Ільїн О., Шандрук С., Мазур П., Гудима А. За тебе, Україно... – С. 200.

⁴⁵ Записав Володимир Мороз 26 травня 1997 р. в м. Львові від Люби Петрицької (Осадчої).

⁴⁶ Марчук І. Ростислав Волошин. – Торонто–Львів: Літопис УПА, 2012. – С. 10-11.

⁴⁷ Громадський вісник. – 1923. – Ч. 46. – 1 березня. – С. 6.

⁴⁸ ЦДІАЛ. – Ф. 389. – Оп. 1. – Спр. 135. – Арк. 56-57; Гривул Т., Мороз В., Муравський В., Окаринський В. Матеріали до пластового мартиролога. – Львів, 2003. – С. 96.

⁴⁹ ЦДІАЛ. – Ф. 389. – Оп. 1. – Спр. 33. – Арк. 138.

⁵⁰ Там само. – Спр. 33. – Арк. 138; Спр. 135. – Арк. 56-57.

⁵¹ Там само. – Спр. 31. – Арк. 84; Спр. 32. – Арк. 95-96; Спр. 33. – Арк. 138.

Після закінчення гімназії Ярослав перейшов до бережанського 8 куреня Уладу старших пластунів ім. П. Дорошенка⁵². В кінці 1920-х рр. разом із Володимиром і Романом Рижевськими та Михайлом Ставничим належав до керівників Бережанського коша⁵³.

Належали до Пласту також сестри Ольга та Софія і брат Богдан, який залишив характеристику пластової праці Я. Старуха: *“Вже в вищих клясах Ярослав вибивається на одного з здібних провідників пластового руху, а навіть в сімей класі вибраний на кошового. Він з питомою енергією надає тій гарній організації динамічного росту, організує все нові курені як жіночі, так і хлоп’ячі. Дальше організує міщанський великий курень, а в кінці почав організувати Селопласт, який в короткому часі зростає до 500 членів. Запроваджена повна дисципліна, організуються різні курси, зорганізовано кілька хорів, духову і мандолінову оркестру, драматичний гурток. Сливе кожного тижня відбуваються різні імпрези як концерти, вистави, фестини, прогульки, виїзди з імпрезами на села і т. д. Польська влада зразу придивлялася тому спокійно, але було це їм не до вподоби”*⁵⁴. Володимир Бемко згадував Я. Старуха як провідника пластунів у Бережанах та душу Село-Пласту в повіті⁵⁵. Відомо, що станом на літо 1930 р. у Бережанському повіті підготовчі курені були створені, зокрема, у Золотій Слободі, Козовій, Кривому⁵⁶.

Крім самовиховної праці за скаутською методикою, юнаки опікувалися могилами січових стрільців на г. Лисоня та околишніх селах (Посухів, Потутори, Вільхивець). Окремою гордістю бережанських пластунів був духовий оркестр, яким кілька років керував Богдан Старух, а серед учасників був і Ярослав (грав на корнеті). Оркестр тішився великою популярністю по всій околиці, постійно відвідуючи масові громадські заходи та богослуження. Так, протягом 5–29 липня 1928 р. за час другого пластового табору на Лисоні, де Я. Старух був інтендантом і скарбником, відбулося чотири подібні виступи⁵⁷. А, наприклад, 4 травня 1930 р. оркестр виступав на закладенні наріжного каменя під будинок “Просвіти” на бережанському передмісті Адамівка⁵⁸.

---

⁵² ЦДІАЛ. – Ф. 389. – Оп. 1. – Спр. 135. – Арк. 56-57.

⁵³ Олень. Козова говорить // Молоде життя. – 1929. – Ч. 2. – 29 лютого. – С. 8.

⁵⁴ Старух Б. Ярослав Старух... – С. 31.

⁵⁵ Бемко В. Бережани – Бережанщина... – С. 226.

⁵⁶ ЦДІАЛ. – Ф. 389. – Оп. 1. – Спр. 24. – Арк. 10.

⁵⁷ Там само. – Спр. 893. – Арк. 39-41.

⁵⁸ Держархів Івано-Франківської обл. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 1760. – Арк. 1.

До діяльності Пласту постійно була прикута увага польської влади, яка чинила всілякі перешкоди у праці організації. Так, 25 травня 1928 р. поліція провела ретельні обшуки в домівці Пласту, приватних помешканнях Володимира Бемка, Володимира Рижевського, Старухів та інших⁵⁹. Влітку того ж року влада заборонила проведення в Бережанах табору Подільської округи, але, незважаючи на заборону, пластуни все ж його провели⁶⁰.

Під час загострення українсько-польських стосунків у 1930 р. за приналежність до Пласту був заарештований і Я. Старух. Ось як це описувала газета американських українців "Свобода": *"В неділю 31 серпня 1930 р. в год. 8 рано ішов улицею міста Бережан в пластовім однострою Ярослав Старух, студент прав і кошовий бережанського Пласту. Ішов на відправу пластової оркестри, яка мала від'їхати до одної з дальших читалень для урядження фестину. Тому, що виїзд мав бути на цілий день, студент Я. Старух взяв собі дещо в кишеню перекусити. Коло самого будинку староства стрінув Я. Старуха комісар бережанської поліції Квасніцький і, коли побачив у нього дещо віддуді кишені, моментально кинувся на него та почав на улици його ревідувати і лаяти за те, що він був в пластовім однострою. Студент Старух попросив п. комісаря о культурну поведінку. Тоді пан комісар розлютився, так побив студента Старуха по голові, що цей був майже непритомний. Рівночасно над'їхало поліційне авто, комісар покликав двох переходячих сержантів і при їх помочі силою вкинено Старуха до авта і арештовано. При переведенні ревізії знайдено у Старуха «бомбу» в характері кількох булок з маслом. Старух сидить цілком невинно і без переслухання в арешті. Але на цім не кінець. Комісар Квасніцький, солідаризуючися з резолюціями проти-українського віча вшехполяків, на яким, між іншим, ухвалено не тільки зліквідувати всі українські інституції, але навіть самих українців скасувати, цей пан комісар зробив початок і зробив другий «геройський» вчинок, нападаючи рівно ж в білий день на домівку бережанського Пласту. На його приказ зрабовано ціле пластове добро, в склад котрого, між іншим, входила бібліотека, зложена з 1000 томів, і оркестра, зложена з 20 дутих інструментів. Після думок пана комісаря, Пласт є нелеґальною організацією і для того він так зарядив. Ніщо не могло комісаря переконати, що на таких самих правах існує український Пласт у Львові й інших*

---

⁵⁹ Новий час. – 1928. – Ч. 60. – 31 травня. – С. 5.

⁶⁰ Молоде життя. – 1929. – Ч. 7. – С. 13.

повітах і що явно в самих Бережанах виступали пластуни в одностроях перед владою цілих 10 літ, як організація молоді, а навіть в останніх часах ці самі пластуни збудували гарний одноповерховий дім для свого товариства. Це все не переконало комісаря. Він узяв Пласт за нелегальну організацію і зрабував її майно, а самого кошового Старуха рішив даліше держати в арешті. Всі ці поступки пана комісаря спричинені тим, що він ніяк не може знайти правдивих справників пожеарів, які у нашому повіті доходять числа 20”⁶¹. Додаткові подробиці іронічно подав “Український голос”: “Повітовий комендант комісар Квасневські* стрінув на ранку проходячого на фестин в однострою пластуна Ярослава Старуха, вхопив його за груди і, трясучи ним, кричав, що він за оден. На такий «делікатний» запит відповів Старух, що чей же він його добре знає, бо мешкає в домі напроти і спитав, чи це належить до вищої культури торгати когось на ринку за груди. Місто відповіди ударив комісар два рази Старуха в лице. Дуже подервований таким поступованням комісара, Старух віддав йому, за що арештовано його і відставлено на постерунок. Вечером того ж дня забрано з фестину пластову орхестру на поліцію, а всі 25 інструменти зареквіровано, мотивуючи, що Пласт – це нелегальна організація. На другий день переведено ревізію в домівці Пласту, забрано бібліотеку і крамничку, а льокаль опечатано. Так переведено замкнення Пласту в Бережанах”⁶². Інформацію про це затримання надрукував навіть орган Української Військової Організації (УВО) – газета “Сурма”: “У Бережанах заарештовано пластуна Я. Старуха та замкнено Пласт”⁶³.

Переслідування Пласту польською владою було невинуватим. Його вихованці брали активну участь в українському національно-визвольному русі, а тисячі з них не тільки стали членами Організації Українських Націоналістів, але й визначали її діяльність від часу створення. Про їх роль писав дослідник Лев Шанковський: “Коли хтось шукає джерел ідеології ОУН не в притаманному для неї українському середовищі, не в творах Тараса Шевченка, Івана Франка чи Лесі Українки, не в організаціях українських, що випередили фашистські чи нацистські рухи ХХ сторіччя, як, наприклад, «Братство Тарасівців» (1891), себто не в ідеології “батька” українського націоналізму Миколи Міхновського (1873—

---

⁶¹ Свобода. – 1930. – Ч. 281. – 3 грудня. – С. 2.

* Так у тексті. Правильно: Квасніцький.

⁶² Український голос. – 1930. – Ч. 37. – 21 вересня. – С. 3.

⁶³ Хроніка // Сурма. – 1930. – № 9. – С. 11.

1924), то таки може здивувати факт, що, шукаючи за запозиченнями для ідеології ОУН у чужих джерелах, дехто чомусь забуває про факт, що майже всі лідери ОУН-УПА наших днів (Степан Охримович, Степан Ленкавський, Степан Бандера, Зенон Коссак, Володимир Янів, Богдан Кравців, Роман Шухевич, Олекса Гасин і багато інших) були пластунами. Вони краще знали ідеологію Баден-Пауелла й британського скавтіngu, ніж ідеологію фашистів і нацистів, і, може, в «пластових законах», запозичених від ідеології британського скавтіngu, треба шукати джерел для «Декалогу», що його уклав пластун Степан Ленкавський разом з додатком про «12 прикмет українського націоналіста», або для «44 правил життя українського націоналіста», що їх устійнив пластун Зенон Коссак⁶⁴. І продовжував: «Провідні кадри ОУН-Б, що майже поголовно вийшли з «степанівського» Союзу Української Націоналістичної Молоді (СУНМ – «степанівського» тому, що в цій організації значну роль відіграли три Степани: Степан Охримович, Степан Ленкавський, Степан Бандера), були непоправними романтичними ідеалістами й життєвими оптимістами, а до вироблення таких прикмет характеру причинялася в значній мірі їхня довголітня приналежність до Пласту»⁶⁵. Ярослав Старух, як автор згаданих «12 прикмет характеру українського націоналіста», безумовно, теж належав до тих вихованців Пласту, які визначали характер діяльності ОУН від початку її створення, які і були її співтворцями. Визначну роль в організації відіграли й інші бережанські пластуни, зокрема, Дмитро Мирон, Лев Зацний, Теодор Федечко, Петро Федорів, Михайло Галаса, Галина Дидик, Ярослав Пришляк.

В націоналістичний рух Я. Старух включився ще під час навчання в гімназії. Разом із Дмитром Мироном та ще кількома учнями у 1926 р. він увійшов у бережанський відділ Союзу української націоналістичної молоді (СУНМ)⁶⁶. Поступово маленький гурток розрісся. Галина Дидик зізнавала, що у 1928 р. в Пласті у Бережанах познайомилася з Я. Старухом, під керівництвом якого вивчала в націоналістичному дусі історію України і літературу. Після його виїзду до Львова вона продовжувала підтримувати із ним контакти⁶⁷.

---

⁶⁴ Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 26: Українська Головна Визвольна Рада. Кн. 4 / упор. Є. Штендера. – Торонто–Львів, 2001. – С. 35.

⁶⁵ Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 26... – С. 57.

⁶⁶ ЦДАВО. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 57. – Арк. 4.

⁶⁷ Роман Шухевич у документах радянських органів державної безпеки (1940–1950). – Київ, 2007. – Т. II. – С. 494.

Зі СУНМ, який тісно співпрацював з УВО, після їх злиття вийшли перші організатори ОУН на Бережанщині⁶⁸. Ярослав до неї належав, за твердженнями старшого брата Богдана, від її створення у 1929 р.⁶⁹ Натомість польська поліція вважала, що Я. Старух у 1930 р. входив до боївки УВО спільно з студентами права з Бережанщини Зеноном Качалою та Осипом Ставничим, займаючись розповсюдженням підпільних видань в повіті⁷⁰. Ймовірно, саме з націоналістичною діяльністю пов'язаний перший арешт Ярослава 16 квітня 1929 р. в Бережанах разом з Володимиром Рижевським та Михайлом Ставничим⁷¹. За націоналістичну діяльність затримувалися польською поліцією й брати Богдан і Тарас⁷².

Протягом 1929–1930 рр. у Бережанському повіті створено структури ОУН. Займався цим, за твердженням Івана Гірняка, повітовий провідник Осип Рижевський-“Іжак”, його заступник Володимир Герета та члени повітового проводу: Дмитро Мирон, Лев Зацний, Іван Думик, Петро Федорів, Григорій Голяш і, як референт пропаганди, – Я. Старух⁷³. Натомість польська поліція володіла інформацією, що у 1931–1932 рр. він під псевдонімом “Максим” очолював молодіжний відділ повітової ексекютиви ОУН⁷⁴. Ці функції узгоджуються із відомостями повідомлення підпілля про смерть Я. Старуха, де він названий організатором і виховником Юнацтва ОУН в Бережанщині з молодих літ⁷⁵. Його активна участь в ідеологічно-політичних вишколах членства в повіті фіксується протягом 1931–1932 рр.⁷⁶ Прикриттям праці ОУН була культурно-освітня секція при філії товариства

---

⁶⁸ ЦДАВО. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 57. – Арк. 4.

⁶⁹ Старух Б. Ярослав Старух... – С. 31.

⁷⁰ Шкільний В. Ярослав Старух у польських наглядних документах... – С. 31.

⁷¹ Мірчук П. Нарис історії ОУН. 1920–1939 роки... – С. 120.

⁷² Там само. – С. 316, 318.

⁷³ Гіряк І. Історія підпільних організацій на території Бережанської землі // Бережанська земля. Історично-мемуарний збірник. – Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1970. – С. 797.

⁷⁴ Шкільний В. Ярослав Старух у польських наглядних документах... – С. 31-32.

⁷⁵ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 47. – Арк. 82 (Повідомлення про смерть Я. Старуха).

⁷⁶ Шкільний В. Ярослав Старух у польських наглядних документах... – С. 32; Голяш С. Григорій Голяш // Авангард. – 1987. – Ч. 4. – С. 199-201; Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 42: Потічний П. Літопис УПА. Історія. – Торонто–Львів, 2005. – С. 578.

“Просвіта”. Зокрема, 1 серпня 1933 р. Я. Старух провів збори секції за участі близько 20 осіб, серед яких були Лев Зацний, Петро Федорів, Богдан Старух⁷⁷. За донесенням польської поліції, 4 січня 1934 р. він організував у Бережанах зустріч із кількома районними провідниками, інструктуючи їх щодо шкільної акції⁷⁸. Влітку 1932 р. займався реорганізацією повітового проводу ОУН Підгаєччини⁷⁹.

ЛЬВІВ. АКАДЕМІЧНИЙ ДІМ

Поступово центр націоналістичної праці Я. Старуха перемістився у Львів. Тут він поселився у гуртожитку українських студентів (т. зв. Академічний дім) на вул. Супінського, 21 (тепер вул. М. Коцюбинського) аж до 1934 р.⁸⁰ Зокрема, восени 1932 р. Ярослав мешкав на піддашші Академічного дому (за тодішньою нумерацією поверхів це був 3 поверх, за сучасною – 4) у помешканні № 87 разом із групою студентів, зокрема із Дмитром Мироном⁸¹.

Ярослав Старух став однією з найяскравіших постатей т. зв. середовища Академічного дому, яке визначало діяльність ОУН 1930-х років. Гуртожиток фактично був центром організації, а в студентських дискусіях визначалися і кристалізувалися основні принципи ідеології та політики націоналістичного руху, зокрема у домінуючу певний час теорію “перманентної революції”. Її яскраву характеристику, у пов’язанні із Я. Старухом, залишив Лев Ребет: *“Теорія ця була, з одного боку, заякорена в реальній дійсності, з другого, далеко вибігала в майбутнє, прихід якого однозначно, хоч досить мряковинно, вирішувала. Візія зреволюціонізованих мас, які на всіх ділянках життя творять пасивний й активний спротив чужому пануванню і які йдуть, незважаючи на жертви, до щораз більших перемог, надавала всій діяльності*

---

⁷⁷ Шкільний В. Ярослав Старух у польських наглядних документах... – С. 33; Шкільний В. Лев Зацний. Шляхи життя і боротьби. – Тернопіль: Лілея, 1996. – С. 7.

⁷⁸ Шкільний В. Ярослав Старух у польських наглядних документах... – С. 34.

⁷⁹ Паньків М. Теофілія: Про Теофілію Бзову-Федорів-Стахів. – Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2008. – С. 35-36.

⁸⁰ Ільїн О., Шандрук С., Мазур П., Гудима А. За тебе, Україно... – С. 200.

⁸¹ Держархів Львівської обл. – Ф. 139. – Оп. 1. – Спр. 285. – Арк. 86, 97, 108, 134.

молодечої ОУН чару великого, героїчного здвигу, який остаточно і невідхильно доведе до повного успіху, до перемоги, до тріумфу. Безперечно, будуть падати жертви і з-поміж кадрів ОУН, будуть арештовані і винищені провідники революції, – так проповідували прихильники згаданої теорії. Але на їх місці виростатимуть все нові і нові керманічі революції і вестимуть народ вказаним шляхом до боротьби і перемоги. Репресії ворога будуть посилюватися, але вони ще більше скріплятимуть революційні настрої і викличуть ще гостріші революційні виступи і т. д., і ніщо не буде в силі спинити успіху ОУН і української національної революції на західноукраїнських землях. Це була візія майже автоматичної, хоч криваво окупленої, перемоги і вона давала велику динаміку організаційним кадрам. Віра в грядучу успішну революцію і виразна (як тоді здавалося провідним людям) перспектива розвитку подій, переходила у фанатизм, супроти якого ніби ніщо не в силі встояти. Багато членів глибоко вірило, що вони знайшли чародійну формулу визволення і що в цій формулі, тобто у згаданій теорії перманентної революції, міститься вся політична мудрість нашого часу. Типовою для цієї постави була аргументація одного з видатніших людей з Академічного Дому, людини дуже шляхетної, великого патріота, відданого організатора визвольної боротьби проти польського, німецького і російського імперіялізму, що перейшов муки польських та німецьких тюрем і загинув у боротьбі з большевизмом на визначному і відповідальному посту. Випадково запитаний, чому не студіює, він відповів, що не має на це часу. Зрештою, казав він далі, наша правда, за яку боремося, велика, але проста. Така проста, як євангеліє. Треба тільки вбрати її у відповідні слова, щоб вона знайшла дорогу до серця мас. Апостоли були звичайними, простими людьми – ремісниками і рибалками, проте вони своїм словом перемогли поганську римську імперію. Ми молоді, але Христос уже вивершив своє діло, мавши тридцять літ, і смертю своєю його припечатав. Так і нам треба насамперед вірити в нашу справу, фанатично боротися за її здійснення і ми переможемо. Самостійна Україна вже існує в наших серцях. Треба тільки великого чину, і всі визнають її існування, також і вороги. Це був патос провідної людини того часу, і то патос у чистому вигляді. Ця людина фактично поступала відповідно до своєї віри і, хоч пізніше в обличчі страхіть нацистської, диктаторської політики, вона багато чого зревівувала з своїх молодечих думок (мова про автора підпільної брошури під назвою «Упирі фашизму»), проте в основі вона осталася вірною собі до кінця в

*найкращому, найшляхетнішому значенні слова, скінчивши свій, повний боротьби, життєвий шлях героїчною смертю*⁸².

Яскраво відображають погляди Ярослава Старуха укладені ним за аналогією із Пластовим Законом (фактично, його пере-робка) “12 прикмет характеру українського націоналіста”, які стали одним із головних виховних матеріалів для членів ОУН⁸³. Ймовірно, вони були написані для роботи з юнацтвом (зберігся їх варіант з 10 пунктів під назвою “10 заповідей про характер юнака ОУН”, вилучений польською поліцією 18 травня 1938 р. в Ірини Леонтович у Яворові⁸⁴).

Легально ідеологічні та політичні дискусії відбувалися в рамках студентської філії Товариства наукових викладів ім. Петра Могили, відновленої на початку 1929 р. з ініціативи Степан Охримовича як фактичне продовження СУНМ (союз припинив існування після створення ОУН). Опісля студентську філію очолювали Атанас Фіголь, Володимир Янів та Роман Паладійчук. Крім них, до найбільш активних членів цього товариства належали Ростислав Волошин, Дмитро Грицай, Михайло Колодзінський, Зенон Коссак, Богдан Кравців, Дмитро Мирон, Софія Мойсейович, Ярослав Старух, Василь Турковський, Михайло Турчманович⁸⁵. Всі вони в той час або дещо пізніше займали провідні становища в ОУН.

Атмосферу Академічного дому початку 1930-х рр. яскраво передав Микола Климишин: *“Головним центром, де велися ті дискусії, був Український Академічний Дім у Львові, який можна було в деякій мірі порівняти із Запорізькою Січчю. Тільки що на Січі вправлялися козаки в боях на шаблі, а в Академічному Домі студенти вправлялися володіти словом, щоб і найспритнішого опонента зігнути в козій ріг”*⁸⁶. Одним із найвизначніших дискусіантів, поряд із Дмитром Штикалом, В. Янівим та Р. Волошином, був і Я. Старух.

---

⁸² Ребет Л. Світла і тіні ОУН. – Мюнхен, 1964. – С. 39-41.

⁸³ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 47. – Арк. 82 (Повідомлення про смерть Я. Старуха); Мірчук П. Революційний змаг за УССД... – Т. II. – С. 107.

⁸⁴ Держархів Івано-Франківської обл. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 1546. – Арк. 61-62.

⁸⁵ Я[нів] В.-М. Про діяльність Т-ва наукових викладів ім. П. Могили у Львові // Студенський шлях. – 1931. – Ч. 5-6. – С. 127-135; Я[нів] В.-М. З діяльності філії Т-ва наукових викладів ім. П. Могили у Львові // Студенський шлях. – 1932. – Ч. 11-12. – С. 271-274; Янів В. Суспільна функція “Лісових Чортів” у міжвоєнну добу (1922–1939) // Лісові чорти. Їх життя і буття. 1922–1945. – Вашингтон – Нью-Йорк – Торонто, 1983. – С. 42; Климишин М. В поході до волі. Спомини. – Торонто, 1975. – Т. I. – С. 98-99; Малащук Р. З книги мого життя. Спомини. – Т. I: Виростеш ти сину, вирушиш в дорогу. – Торонто, 1987. – С. 145.

⁸⁶ Климишин М. В поході до волі... – Т. I. – С. 98.

Про це згадував Степан Галамай: «Запам'яталось, що в студентському Домі на вул. Супінського ч. 21 була читальня і на столах були розкладені газети «Діло», «Новий Час», «Назустріч» та інші, зокрема радикальний «Громадський Голос». Досить скоро я помітив на берегах деяких газет дуже дотепні, а нераз гостро полемічні короткі зауваги, що самі собою вже перевертали гори коренем або цілком заперечували політичне твердження, що пропагувало філософію т.зв. органічного сектора, тобто підсувало думку, протилежну до нашої тези, яка звучала: «Просьбами у поляків нічого не доб'ємось, але треба боротись і готуватись...» Ще через деякий час мені випадково вдалося дізнатись, що одним з авторів тих «маргінесових заміток» поміж відступами у газетних сторінках чи на берегах був Ярослав Старух. Про нього теж розказували, ніби він промовляв так запально і переконливо, що захоплені його словом (Я. Старуха) викидали з вічевої студентської зали одного за одним лівого чи пак комуністично настроєного студента, прямо через вікно на подвір'я, або ж на вулицю»⁸⁷. Також Василь Кук згадував, що Я. Старух, хоча поступався Д. Штикалу та В. Яніву «у логічній аргументації, але «перемагав насиченістю своїх промов чуттєвими моментами й безкомпромісністю»⁸⁸.

Галасливо-темпераментним в дискусії характеризував Ярослава знайомий з ним від 1929 р. Володимир Макар: «Серед соток студентів, які щоденно по берег заповнювали простору їдальню у підвалі або аудиторію на партері, Ярослав Старух був одним з тих, які кожному найшвидше впадали в очі. Мабуть не було такого студентського віча чи сходин Гуртка наукових викладів ім. Петра Могили та інших студентських імпрез, де б Славко Старух не виступав зі своїм словом. Перші його виступи як промовця були не дуже фортунні. Він шепелявив чи пак картавив (замість «р» вимовляв щось посереднє між «й» і «г»). Завжди галасливо самовпевнений і усміхнений, живий і жвавий, як «живе срібло», говорив з «тупетом» різні «несотворені речі», в запальній дискусії заганяв противників «у кут» часто дивовижними аргументами, але завжди дотримував лінії націоналіста-революціонера-фанатика. В той час загал студентів не брав його занадто поважно, а «тихий як вода» Дмитро Штикало прямо в очі глузував з нього та його аргументів. Але з бігом часу Ярослав Старух вибився на знаменитого бесідника, так як його батько, а в

---

⁸⁷ Галамай С. У боротьбі за Українську Державу. Спогади. – Львів, 2003. – С. 64.

⁸⁸ Кук В. Ярослав Старух... – С. 79.

*Організації Українських Націоналістів зайняв почесне місце дуже доброго організатора й виховника юнацтва ОУН. Одночасно виявив себе талановитим публіцистом*⁸⁹.

За повідомленням журналу “Студентський шлях”, 20 лютого 1932 р. Я. Старух виголосив реферат “Становище українських земель в Польщі”, 23 квітня того ж року – “Ширший політичний огляд”⁹⁰. У жовтні того ж року під час обшуків в Академічному домі поліція знайшла і вилучила машинописний текст на 30 сторінках під назвою “Положення українців під Польщею”⁹¹. Дуже ймовірно, що це власне реферат Ярослава, назву якого підправлено у повідомленні “Студентського шляху” (формулювання “під Польщею” не пройшло б цензури). Також завдяки Я. Старуху та Д. Штикалу в студентському середовищі і, відповідно, в галицькому суспільстві почало формуватися позитивне ставлення до Симона Петлюри, якого не любили через угоду з Юзефом Пілсудським (“продав Галичину полякам”)⁹².

Академічний дім у 1930-х роках став не тільки ідейним центром націоналістичного руху, а й осередком підпільної діяльності. Так, Василь Кук з 1932 р. неодноразово зустрічався тут в організаційних справах із Іваном Малюцюю, Д. Мироном, Я. Старухом, Ярославом Стецьком та іншими⁹³. Це відбувалося на піддашші, т. зв. “Камчатці” (назва прийнялася через докучливі зимові холоди).

На початку 1930-х з ініціативи Миколи Дужого студентство активно включилося у працю “Просвіти”. З цієї нагоди 22 листопада 1931 р. в Академічному домі відбулася всестудентська анкета “Не даймо впасти «Просвіті»” за участі близько 150 осіб. Після виступів М. Дужого та голови товариства Івана Брика розгорнулася дискусія, в якій взяв участь і Я. Старух⁹⁴. Згодом він став ініціатором та організатором освітніх курсів молоді при читальнях “Просвіти” у Львівщині, які швидко поширились по всій Західній Україні і були однією з найважливіших ділянок праці читалень⁹⁵.

---

⁸⁹ Макар В. Ярослав Старух – лицар Золотого Хреста заслуги... – С. 56.

⁹⁰ Я[нів] В.-М. З діяльності філії Т-ва наукових викладів ім. П. Могили... – С. 271-274.

⁹¹ Держархів Львівської обл. – Ф. 139. – Оп. 1. – Спр. 287. – Арк. 96-124.

⁹² Записав Василь Кук 2 липня 1993 р. від Степана Галамая.

⁹³ Кук В. Степан Бандера – провідник // Степан Бандера: документи й матеріали (1920–1930 рр.) / упор. М. Посівнич. – С. 41.

⁹⁴ Студенський шлях. – 1931. – Ч. 7-8. – С. 180-182.

⁹⁵ Галамай С. У боротьбі за Українську Державу... – С. 72; Мірчук П. Нарис історії ОУН. 1920–1939 роки... – С. 253.

По організаційній лінії Я. Старух певний час працював у Львові провідником студентських звен⁹⁶. Його величезний вплив на українську студентську молодь відзначала і польська поліція⁹⁷.

Василь Ривак як редактор відділу внутрішньої та міжнародної інформації контролюваного організацією тижневика “Наш клич” (виходив 1933 р., редактор В. Янів, заступник редактора – Д. Штикало) часто зустрічався і обговорював питання політики ОУН із ідеологічним референтом Я. Стецьком, а також Я. Старухом та Д. Мироном⁹⁸. Із цією газетою Ярослав співпрацював також як публіцист, а після її закриття – і з видаваним замість неї тижневиком “Вісті” (виходив у 1934 р., редактори Р. Волошин та Б. Кравців), а також із журналом “Студентський шлях” (редактори С. Охримович, М. Дужий, В. Янів, Кость-Арпад Березовський)⁹⁹. Також Я. Старух редагував політичні вістки в одному з найпопулярніших тоді тижневиків “Народна справа”, видаваному концерном Івана Тиктора¹⁰⁰.

Коли пост ідеологічного референта КЕ ОУН ЗУЗ займав Я. Стецько (кін. 1932–літо 1934 р.) Я. Старух під його наглядом редагував журнал для робітничої та ремісничої молоді “Юнацтво” з підтитолом “орган підреферентури юнацтва крайової ексекютиви ОУН на західноукраїнських землях”¹⁰¹. Наклад його пересічно становив 1500-2000 примірників¹⁰².

Публіцистичні праці Ярослава Старуха з першої половини 1930-х рр. як легальні, так і підпільні, на жаль, наразі невідомі. За некрологом, він був співробітником всіх підпільних видань на ЗУЗ¹⁰³, тобто теж “Бюлетеню Крайової Ексекютиви Організації Українських Націоналістів на західно-українських землях” (редактори С. Охримович, Іван Ґабрусевич, Я. Стецько) та “Юнака” (редактори І. Ґабрусевич, Я. Стецько).

---

⁹⁶ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 47. – Арк. 82 (Повідомлення про смерть Я. Старуха).

⁹⁷ Ільїн О., Шандрук С., Мазур П., Гудима А. За тебе, Україно... – С. 201.

⁹⁸ Ривак В. Життя переконує... – Київ, 1962. – С. 10.

⁹⁹ Прокоп М. Як загинув Ярослав Старух? // Сучасність. – 1969. – Ч. 9. – С. 89.

¹⁰⁰ Макар В. Ярослав Старух – лицар Золотого Хреста заслуги... – С. 56.

¹⁰¹ Стецько Я. Спогади / АЦДВР. – С. 9; Держархів Львівської обл. – Ф. 123. – Оп. 1. – Спр. 204. – Арк. 164.

¹⁰² Wysocki R. Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939. Geneza, struktura, program, ideologia. – Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej, 2003. – S. 219.

¹⁰³ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 47. – Арк. 82 (Повідомлення про смерть Я. Старуха).

Брав участь Я. Старух також в діяльності організаційної референтури КЕ ОУН, керуючи працею серед ремісників і робітників Львова¹⁰⁴. Ймовірно, це стало підставою приписування йому П. Мірчуком посту референта ремісництва крайової ексекутиви (насправді такої функції не було). Тоді під керівництвом Ярослава працювали один із організаторів націоналістичного робітничого руху Павло Музика та майбутній виконавець атентату на міністра внутрішніх справ Польщі Броніслава Перацького – Гриць Мацейко-“Гонта”¹⁰⁵. З ініціативи Я. Старуха у 1930 р. П. Музика організував першу підпільну друкарню ОУН, яка діяла на присілку Підмонастирець с. Монастирець Стрийського р-ну аж до виявлення польською поліцією 17 січня 1934 р. Тут під наглядом Олекси Гасина та Григорія Мельника виходили періодичні видання “Бюлетень Крайової Ексекутиви ОУН на ЗУЗ”, “Юнак” та “Юнацтво”, а також листівки, зокрема, десятки тисяч примірників летючки для шкільної акції. Складання текстів робилося у Львові працівниками легальних львівських друкарень Павлом Музикою та Мироном Королишиним-“Хмарою”. Над всім друкарським процесом мав нагляд Я. Старух¹⁰⁶. Також він призначив Адріяна Горницького-“Тютюнника”-“Супа” вести вишкіл шести ремісників – членів організації, і сам активно брав участь в цьому процесі. Згодом з їх допомогою організував друк у Львові і розповсюдження на периферію нелегальної літератури¹⁰⁷. Один із таких ремісників, кравець Д. Сусік-“Орлик”, який працював на фабриці хутра і шкіри “Хром”, згадував про Ярослава Старуха: *“«Ярлан» викликав у мене захоплення – він так багато знав, передбачував різні ситуації і тут же знаходив із них вихід. Я дивився на нього зачаровано і так хотів усе зрозуміти, збагнути, щоб якнайкраще виконувати всі завдання”*¹⁰⁸. Двічі у 1931–1932 рр. за доручен-

---

¹⁰⁴ ГДА СБУ. – Ф. 62. – Оп. 4. – Спр. 4. – Т. 108. – Арк. 182; Ільїн О., Шандрук С., Мазур П., Гудима А. За тебе, Україно... – С. 201.

¹⁰⁵ Музика П. При початках організаційного українського робітничого руху у Львові // Макар В. Спомини та роздуми. – Т. 3: Бойові друзі. Кн. 2. – Торонто–Київ, 2001. – С. 411.

¹⁰⁶ Музика П. Мій причинок до справи друкарень ОУН // Макар В. Спомини та роздуми. – Т. 3: Бойові друзі. Кн. 2. – Торонто–Київ, 2001. – С. 92-93; Мельник Г. Друкарня ОУН у Стрийщині (1930–34 рр.) // Макар В. Спомини та роздуми. – Т. 3: Бойові друзі. Кн. 2. – Торонто–Київ, 2001. – С. 84-88.

¹⁰⁷ ГДА СБУ. – Ф. 62. – Оп. 4. – Спр. 4. – Т. 108. – Арк. 182; Сусік Д. З любові до свого народу. – Львів: Афіша, 2006. – С. 19, 21, 121-122, 132, 141; Wysocki R. Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce... – S. 227.

¹⁰⁸ Сусік Д. З любові до свого народу... – С. 20.

ням Я. Старуха їздив на Волинь на Оржівські хутори до родини Робітницьких з організаційними інструкціями та підпільною літературою В. Кук¹⁰⁹. До 1932 р. відноситься і входження Павла Музики та ряду активістів у Товариство українських робітників “Сила”, що призвело до пожвавлення його праці¹¹⁰.

ПЕРШЕ УВ'ЯЗНЕННЯ. БЕРЕЗА КАРТУЗЬКА

В руки польської поліції Я. Старух вперше потрапив у 1932 р. у Львові через напад бойовиків ОУН на поштове відділення в Городку Ягеллонському¹¹¹. Велика хвиля арештів була проведена польською поліцією після вбивства Г. Мацейком 15 червня 1934 р. міністра внутрішніх справ Польщі Броніслава Перацького. Підозрюваний в активній праці в ОУН, Я. Старух 17 червня того ж року заарештований слідчим відділом у Львові і наступного дня посаджений у Львівську в'язницю спільно із групою націоналістів (Дмитро Грицай, Дмитро Штикало, Павло Клим, Р. Шухевич, Володимир Янів, Атанас Мілянч, Мирослав Раковський, Володимир Повзанюк, Софія Мойсейович та ін.)¹¹².

З тюремних документів залишився словесний портрет Я. Старуха станом на 18 червня 1934 р.: зріст 170 см; статура міцна; волосся густе, м'яке, темне, зачесане з проділом гладко; заріст рідкий, темний блонд; вуса голені; обличчя велике, видовжене; чоло високе; очі блакитні; брови рідкі, світлий блонд, вигнуті; ніс великий, грубий; вуха середні, нормальні; рот середній, губи грубі; зуби рівні, великі, бракує двох зубів; підборіддя широке; руки середні, з короткими пальцями, долоня широка; ноги середні; постава і хода прямі, нормальні; голос низький; татуювань і особливих прикмет немає¹¹³. Дещо відмінний опис подано 23 грудня 1934 р.: зріст 168 см; статура присадкувата; волосся густе, темний блонд; заріст рідкий, темний блонд; вуса голені; обличчя велике, видовжене; чоло високе; очі болотні

---

¹⁰⁹ Кук В. Ярослав Старух... – С. 77.

¹¹⁰ Музика П. При початках організаційного українського робітничого руху у Львові... – С. 412.

¹¹¹ Ільїн О., Шандрук С., Мазур П., Гудима А. За тебе, Україно... – С. 201.

¹¹² Держархів Львівської обл. – Ф. 255. – Оп. 1. – Спр. 1527. – Арк. 1-2; Шкільний В. Ярослав Старух у польських наглядових документах... – С. 34.

¹¹³ Держархів Львівської обл. – Ф. 255. – Оп. 1. – Спр. 1515. – Арк. 1; Спр. 1527. – Арк. 1.

(півні); брови рідкі, темний блонд; ніс прямий рівний; вуха середні, виступаючі; рот середній, губи грубі; зуби зіпсовані, бракує двох зубів; підборіддя вузьке; руки середні, з короткими пальцями, долоня широка; ноги середні; постава і хода прямі, нормальні; вимова нормальна, голос низький; татуювань і особливих прикмет немає¹¹⁴. За відсутністю доказів 7 липня Я. Старух був звільнений із тюрми¹¹⁵. Щоправда, відразу був висланий до ново-відкритого концтабору в Березі Картузькій як особа, яка загрожує спокою і громадському порядку¹¹⁶. Ярослав Старух став одним із перших в'язнів цього табору, куди потрапив 8 липня 1934 р.¹¹⁷ Зі Львова разом з ним у товарному вагоні були привезені 16 в'язнів, зокрема Євген Врецьона, Д. Грицай, А. Мілянич, Осип Тюшка, Д. Штикало, Р. Шухевич, В. Янів¹¹⁸.

За майже півроку ув'язнення (вибув 21 грудня 1934 р.) Я. Старух отримав 6 покарань від табірної адміністрації за порушення режиму¹¹⁹, що для такого терміну було високою кількістю. Його поведінку згадував Володимир Макар: *«Ось Ярослав Старух: живий і жвавий, як живе срібло, життєрадісний оптиміст, завзятий дискусант на найрізноманітніші теми, знаний добре всім мешканцям Академічного Дому у Львові у 1929–1934 рр., залишився точно таким і в Березі. Коли поліцей бив його палкою, Старух тільки іронічно підсміхався. Це доводило до скаженини примітивного ката. «А дай го пан до мене», – гукнув раз цинічний старший поліцей Кравчикевіч до свого колеги, який не міг ніяк переламати «крномбрносцьці» Старуха. Але й вишукані методи муштри Кравчикевіча і його лупцювання палицею не змогли зробити з нашого Старуха «тіста». По цілогодінній «лазні» він прибїг до нашого гурту з таким самим безтурботним усміхом, як звичайно. «Але ж бо всипали тобі сьогодні бобу!» – сказав я співчутливо до нього по «розмові» з Кравчикевічем. «Овва», – засміявся Старух»¹²⁰.*

Через провокації та доноси з боку комуністів у вересні 1934 р. з ініціативи Я. Старуха їм оголошено бойкот, який полягав у забо-

¹¹⁴ Держархів Львівської обл. – Ф. 255. – Оп. 1. – Спр. 1515. – Арк. 1.

¹¹⁵ Держархів Львівської обл. – Ф. 255. – Оп. 1. – Спр. 1527. – Арк. 4.

¹¹⁶ Шкільний В. Ярослав Старух у польських наглядових документах... – С. 34.

¹¹⁷ Ільїн О., Шандрук С., Мазур П., Гудима А. За тебе, Україно... – С. 201.

¹¹⁸ Небожук В. Моя дорога бо "Берези" // Визвольний шлях. – 1996. – Кн. 9. – С. 1083.

¹¹⁹ Ільїн О., Шандрук С., Мазур П., Гудима А. За тебе, Україно... – С. 201.

¹²⁰ Макар В. Береза Картузька // Макар В. Спомини та роздуми. – Т. 4: Береза Картузька: Роки неволі та боротьби. – Торонто–Київ, 2001. – С. 104.

роні приватного спілкування¹²¹. Хто її порушував, також потрапляв під бойкот. Був лише один випадок непослуху Іваном Мітрінґою, який, після кількох попереджень, також потрапив під бойкот, але за тиждень капітулював і солідаризувався з іншими в'язнями¹²². Щоправда, інший в'язень, Тарас Бульба-Боровець, навпаки згадував, що завдяки йому та І. Мітрінзі націоналісти самі з соромом капітулювали і скасували бойкот, включно з натхненником ортодоксальної націоналістичної моралі, Ярославом Старухом¹²³. Враховуючи обставини та наявні джерела, більш ймовірно, що помилкові відомості подав Т. Боровець, що є характерним для його мемуарів загалом.

З Берези Картузької 21 грудня 1934 р. випустили кілька десятків в'язнів, а ще п'ятьох відставили до тюрем. Серед них був і Я. Старух, якого ув'язнили у львівських "Бригідках"¹²⁴. На той час через "Березу" пройшло 252 особи, зокрема 167 українців, 44 поляки-ендеки і 41 комуніст (з яких 30 євреїв, 4 українці, 4 білоруси, 3 поляки); при цьому 152 особи було звільнено¹²⁵. Майже рік, з 12 вересня 1934 р. до 2 вересня 1935 р., був ув'язнений в Березі Картузькій і брат Я. Старуха – Богдан¹²⁶.

До слідчої в'язниці у Львові Ярослав був привезений з Берези Картузької 23 грудня о 13.00¹²⁷. Арешт був пов'язаний із вбивством за співпрацю з польською поліцією директора Академічної гімназії Івана Бабія, колишнього опікуна бережанського Пласту. Атенат виконав 25 липня 1934 р. бойовик ОУН Михайло Цар, який вже тривалий час перебував на нелегальному становищі. На місці його намагалися затримати таємний поліцейний агент, який охороняв Бабія, та ще кількох поліцаїв, що прийшли тому на допомогу. У безвихідній ситуації М. Цар вистрілив собі в голову і важкопоранений потрапив у лікарню, де за кілька тижнів помер. Він подав своє ім'я, місце проживання у Львові та деякі подробиці підпільної праці. Допитавши власника помешкання у Львові на вул. Бічній, поліція з'ясувала, що квартиру в нього винайняв невідомий, який сказав, що працює в газеті "Новий час". За

---

¹²¹ Береза Картузька. Спомини українця-націоналіста, що перебував у тому польському "таборі відокремлення". – Саскатун: Новий шлях, б. р. в. – С. 54-56; Бульба-Боровець Т. Армія без держави. – Вінніпег, 1981. – С. 52.

¹²² Береза Картузька... – С. 54-55; Макар В. Береза Картузька... – С. 89-90.

¹²³ Бульба-Боровець Т. Армія без держави... – С. 52.

¹²⁴ Нове село. – 1934. – Ч. 47. – 30 грудня. – С. 1.

¹²⁵ Нове село. – 1935. – Ч. 1. – 6 січня. – С. 1.

¹²⁶ Ільїн О., Шандрук С., Мазур П., Гудима А. За тебе, Україно... – С. 200; Нове село. – 1934. – Ч. 26. – 29 липня. – С. 1.

¹²⁷ Держархів Львівської обл. – Ф. 255. – Оп. 1. – Спр. 1515. – Арк. 1.

описом серед працівників опізнаний кольпортер Дмитро Сусік. За ним влаштовано стеження, яке, хоч і з труднощами, дало можливість встановити контакти того з підреферентом видавництва референтури пропаганди КЕ ОУН Адріаном Горницьким-“Тютюнником”-“Супом”, який теж підходив за описом до одного з невідомих, з про контакти з яким зізнав М. Цар. 20 серпня Д. Сусік був затриманий, при ньому знайдено кілька організаційних штафет. Наступного дня арештований А. Горницький, в якого при обшуку помешкання знайдено друковані видання ОУН. Він склав відверті зізнання поліції, вказавши зокрема, що підтримував організаційний зв'язок із Я. Старухом, який власне і наказав йому завести М. Царя на винайняте Д. Сусіком помешкання¹²⁸.

Очевидно, саме на підставі зізнань А. Горницького з Берези Картузької у Львів під слідство привезли Ярослава Старуха. Сидів він в той час у “Бригідках” (камера ч. 77)¹²⁹. За час ув'язнення мав побачення з сестрами Ольгою і Софією, братом Богданом, вуйком Іваном Петрицьким, а також Оксаною Гнатишак.

Д. Сусік на слідстві не опізнав Ярослава Старуха як свого організаційного зверхника, не підтвердивши слова А. Горницького. Одночасно поліція з'ясувала, що наказ М. Цареві вбити І. Бабія дав Роман Мигаль. При цьому не встановила причетності до цієї справи Я. Старуха та Д. Сусіка. Проти них були тільки докази приналежності до ОУН та поширенні націоналістичної літератури, причому після відкликання А. Горницьким зізнань, як вибитих тортурами, Ярослав взагалі став “чистим”¹³⁰. Відповідно, його справа підпадала під дію амністійного закону.

Наказ про звільнення Ярослава з слідчої в'язниці у Львові датований 10 лютого 1936 р.¹³¹ Я. Старух, А. Горницький, Д. Сусік та Осип Николишин вийшли на волю з “Бригідок” ввечері наступного дня¹³². Ймовірно, що звільнення пришвидшило втручання послів польського сейму від УНДО¹³³.

---

¹²⁸ ГДА СБУ. – Ф. 62. – Оп. 4. – Спр. 4. – Т. 108. – Арк. 179-183; Сусік Д. З любові до свого народу... – С. 21-31, 112-141; Мірчук П. Нарис історії ОУН. 1920–1939 роки... – С. 282; Wysocki R. Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce... –S. 227.

¹²⁹ Сусік Д. З любові до свого народу... – С. 31.

¹³⁰ Мірчук П. Нарис історії ОУН. 1920–1939 роки... – С. 296.

¹³¹ Держархів Львівської обл. – Ф. 255. – Оп. 1. – Спр. 1515. – Арк. 8.

¹³² Діло. – 1936. – 14 лютого. – С. 1; 15 лютого. – С. 1; Держархів Рівненської обл. – Ф. 32. – Оп. 36. – Спр. 2. – Арк. 168; Сусік Д. З любові до свого народу... – С. 140.

¹³³ Записав Роман Василько у вересні 1992 року від Дмитра Сусіка. – С. 1 / копія зберігається в домашньому архіві Володимира Мороза.

В деяких пізніших польських документах фігурувала також помилкова дата виходу з тюрми – 6 березня 1936 р.¹³⁴. Подібну помилку робив і Василь Кук, датуючи цю подію 7 березня¹³⁵. Можливо, це пов'язано із терміном перебування за ґратами (1 рік і 8 місяців), початок якого В. Кук помилково датував 7 липня, а не 17 червня 1934 р.

КРАЙОВА ЕКЗЕКУТИВА ОУН

Невдовзі після звільнення Ярослав Старух призначений організаційним референтом крайової екзекутиви ОУН на західноукраїнських землях, працюючи на цьому посту аж до осені 1937 р.¹³⁶ За твердженням Осипа Тюшки, навесні 1936 р. новий крайовий провідник Лев Ребет-“Кіл” повідомив йому, що у Львові за цілість організаційної праці відповідає Я. Старух. При цьому сам Л. Ребет до осені 1937 р. “керував” працею зі Стрия¹³⁷.

Організаційна мережа у 1934–1935 рр. зазнала серйозних ударів внаслідок ув'язнення в тюрмах і Березі Картузькій значної кількості членства, зокрема провідної ланки. Кількаразові спроби відновити крайову екзекутиву постійно зазнавали ударів через арешти її новопризначених членів. Деморалізацію внесла справа альтернативного центру, відомого як група “Зов”. Нормально працює Ке ОУН ЗУЗ вдалося налагодити тільки у першій половині 1936 р. Як зізнавав у 1940 р. Т. Федечко, йому Я. Старух-“Мік” казав, що у 1934–1936 рр. організація майже не існувала, а тому роботу довелося починати заново і діяти на більш конспіративних засадах¹³⁸. ОУН вдалося не тільки відновити працю, а й поширити її на слабо опановані або неопановані ділянки та терени. Крайова екзекутива вела активну політику “соціалізації ОУН” (слова Л. Ребета), тобто охоплення працею усіх верств україн-

---

¹³⁴ Держархів Рівненської обл. – Ф. 32. – Оп. 36. – Спр. 1. – Арк. 108; Спр. 2. – Арк. 121.

¹³⁵ Кук В. Ярослав Старух... – С. 80.

¹³⁶ Держархів Рівненської обл. – Ф. 33. – Оп. 4. – Спр. 97. – Арк. 225; Ф. 32. – Оп. 36. – Спр. 1. – Арк. 107; Ребет Л. Світла і тіні ОУН... – С. 68; Мірчук П. Нарис історії ОУН. 1920–1939 роки. Видання третє, доповнене. – Київ, 2007. – С. 335; Галамай С. У боротьбі за Українську Державу... – С. 72.

¹³⁷ Обух. Дещо про організаційну діяльність Л. Ребета в 1936–38 рр. // Дем'ян Г. Генерал УПА Олекса Гасин-“Лицар”. – Львів, 2003. – С. 337, 342.

¹³⁸ Архів УСБУ у Львівській обл. – Спр. П-33843. – Т. 3. – Арк. 64 (протокол допиту Теодора Федечка).

ського населення: селян, ремісників, робітників, купців, інтелігенції¹³⁹. Це сталося, зокрема, і завдяки праці Я. Старуха. Від неї був у захваті провідник Львівської округи Степан Галамай, який у 1936–1937 рр. працював під його безпосереднім організаційним керівництвом і вважав найздібнішим організаційним референтом, який *“завжди виявляв позиточну і поважну ініціативу”*¹⁴⁰. На 1937–1938 рр. чисельність ОУН в Галичині становила близько тисячі членів¹⁴¹. Очевидно, це число не включає кандидатів та організованих симпатиків.

С. Галамай запропонував Я. Старуха на своє місце у редакції газети “Нове село”, на що редактор Віктор Воробець погодився¹⁴². Газета швидко почала збільшувати свій тираж (до 25-35 тис. примірників), масово поширюючись, зокрема, на Волині; “обросла” окремими додатками: молодіжним (“Молоде село”), літературно-науковим (“Колосся”), дитячим (“Різдвяна зірка”). Причиною цього, на думку С. Галамая, був сам Я. Старух: *“меткий, людина з розмахом, здібний журналіст”*¹⁴³. Очевидно, що глибшою причиною зростання популярності газети була її підтримка з боку ОУН, яка, в свою чергу, мала можливість через неї вести пропаганду своїх ідей серед селян. Для цього Я. Старух залучив до праці в редакції цілий ряд членів організації. У цей час в ній працювали Борис Левицький, Омелян Логуш, Олександр Матла, Ярослав Матла, Дмитро Мирон, Петро Мірчук, Антон Романюк, Мирослав Стиранка, Ярослав Флінта та інші; в адміністрації – Микола Арсенич, Роман Малащук, Марія Марфей (Турковська), Богдан Старух, Данило Чайковський. Є підстави вважати, що Ярослав Старух фактично виконував обов’язки головного редактора газети¹⁴⁴. Редакція та адміністрація працювали у будинку на вул. Домініканській, 11 (тепер вул. Ставропільська). В січні 1938 р. В. Воробець залишив “Нове село” через конфлікт із Б. Левицьким та директорами установ, які фінансували газету¹⁴⁵.

---

¹³⁹ Записав Богдан Яцун 10 вересня 2002 р. у м. Львові від Ярослава Гайваса.

¹⁴⁰ Галамай С. У боротьбі за Українську Державу... – С. 72.

¹⁴¹ Записав Богдан Яцун 10 вересня 2002 р. у м. Львові від Ярослава Гайваса.

¹⁴² Галамай С. У боротьбі за Українську Державу... – С. 95.

¹⁴³ Там само. – С. 95.

¹⁴⁴ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 47. – Арк. 82 (Повідомлення про смерть Я. Старуха).

¹⁴⁵ Малащук Р. З книги мого життя... – Т. I. – С. 172-175; На переломі. Тижневий часопис для всіх. – 1938. – Ч. 1. – 23 жовтня. – С. 10.

Відтак до 1939 р. тижневик перебував під фактичним контролем ОУН з відповідальними редакторами Софією Король (1937–1938 рр.), Борисом Левицьким (1938–1939 рр.) та Ярославом Матлою (1939 р.)¹⁴⁶. Спогад про Я. Старуха з періоду праці у “Новому селі” зберіг Омелян Антонович: *“Він був дуже ідеологічно націоналістичний, що позначалось по кількох перших його словах, а також дуже чулий був на соціальні і економічні справи, розказуючи нам про когось з народних діячів, він з докором і презирством вигукнув: «Чи ти видів, яке він футво має?» (Старух не вимовляв твердої літери Р, і вона у нього звучала як В)”*¹⁴⁷.

Під контролем ОУН перебували також тижневики “Голос нації” (1936 р.) та “Голос” (1937–1938 рр.), з якими Я. Старух співпрацював як публіцист¹⁴⁸. Крім того, займався підпільною видавничою діяльністю. У серпні 1937 р. він доручив В. Кукові-“Юркові Ведмедеві” виїхати на Підгаєччину, де організувати і очолити підпільну друкарню крайової екзекутиви ОУН. Цей повіт вибрав сам Я. Старух, оскільки місцева мережа була добре організована, законспірована, а при цьому не мала за собою жодних “вибриків”, тобто голосних, але несанкціонованих і непотрібних протипольських акцій. Безпосередньо на місці питаннями займався П. Федорів. Вже до кінця року друкарня запрацювала у с. Угринові і діяла під криптонімом “Мандоліна” до осені 1939 р.¹⁴⁹ В. Кук про це згадував: *“Вперше познайомився ближче з організаційним хистом Ярослава Старуха та його людяним, батьківським ставленням до людей і його передбачливістю, планами на перспективу в майбутньому”*¹⁵⁰.

Опорою націоналістичного руху залишалось студентство. Навесні 1937 р. Я. Старух призначив референтом студентства КЕ ОУН Романа Малащука, який взявся до відбудови мережі в цьому секторі¹⁵¹. Невдовзі праця серед студентів була поставлена на рівень, який існував на початку 1930-х років. Активізувала працю під контролем ОУН Студентська репрезентація Союзу українських студентських організацій під Польщею (СУСОП)

---

¹⁴⁶ Габор В. Нове село // Українські часописи Львова. 1848–1939. – Т. 3: 1920–1939. – Книга 2: 1929–1939. – Львів: Світ, 2003. – С. 135–147.

¹⁴⁷ Антонович О. Спогади. – Київ–Вашінгтон, 1999. – С. 216.

¹⁴⁸ Прокоп М. Як загинув Ярослав Старух?... – С. 89.

¹⁴⁹ Записав Володимир В’ятрович 23.07.2005 р. в м. Києві від Василя Кука; Записав Василь Кук 17 червня 1994 р. у м. Торонто (Канада) від Теофілії Бзової (Стахів).

¹⁵⁰ Кук В. Ярослав Старух... – С. 81.

¹⁵¹ Малащук Р. З книги мого життя... – Т. I. – С. 172–179.

на чолі з Борисом Левицьким (1936–1937 рр.) та Омеляном Логушем (1937–1939 рр.), почав стабільно виходити журнал “Студентський вістник”.

Робітничий відтинок також залишався під пильною увагою Я. Старуха. На його пропозицію П. Музика розробив концепцію включення Товариства українських робітників “Сила” в систему дії ОУН. Я. Старух схвалив план дій і розпорядився його виконувати¹⁵². В результаті, протягом 1936–1938 рр. товариство стало помітним чинником в робітничому русі, нараховуючи 8 тис. членів, згуртованих у 7 секціях і 32 філіях, маючи власні пресу, посередництво (біржу) праці, харчівню для безробітних і т. зв. робітничий університет, який давав необхідні загальні та фахові знання 160 слухачам¹⁵³. Визнанням впливовості “Сили” стала його заборона польською владою у квітні 1938 р. Все ж товариство відіграло помітну роль у житті робітників Львова та Галичини, зростанні їх національної і громадянської свідомості, а ОУН розширила свій досвід у відстоюванні соціальної сфері. Тільки у Львові до організації вступило не менше 150 членів “Сили”¹⁵⁴.

ОУН працювала серед робітників і безпосередньо, через організаційні звена. Влітку 1937 р. В. Кук, який на той час перебував на нелегальному становищі після вбивства Ясінських, за завданням Я. Старуха провів у Львові ряд вишколів із робітничою молоддю, які відбувалися переважно вночі під відкритим небом у приміських лісах і дебрях за участі до 50 і більше осіб¹⁵⁵. Власне, В. Кук був одним із перших членів ОУН, який за існування польської держави пішов у підпілля. Ініціатором переходу на нелегальне становище був Я. Старух, який, пропонуючи В. Кукові виїзд за кордон, при цьому сказав, що для організації такі люди стають втраченими, тоді як гостра потреба в кадрах існує саме на українських землях¹⁵⁶. С. Галамай згадував: “Ярослав Старух висловлювався тоді про нього [В. Кука], як про дуже здібного й такого, що його переросте, революціонера”¹⁵⁷.

---

¹⁵² Музика П. При початках організаційного українського робітничого руху у Львові... – С. 412.

¹⁵³ Музика П. При початках організаційного українського робітничого руху у Львові... – С. 412-415; Мороз В. Товариство українських робітників “Сила” // Мірчук П. Нарис історії ОУН. 1920–1939 роки. Видання третє, доповнене. – Київ, 2007. – С. 556-557.

¹⁵⁴ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 89. – Арк. 252 (протокол допиту Володимира Саяка).

¹⁵⁵ Кук В. Ярослав Старух... – С. 80.

¹⁵⁶ Записав Володимир В'ятрович 23.07.2005 р. в м.Києві від Василя Кука.

¹⁵⁷ Подільський В. Я знав його... // Визвольний шлях. – 1952. – Ч. 8. – С. 31.

Одним із головних завдань організаційної праці була розбудова мережі на Волині. Базою для експансії стала Сокальська округа ОУН на чолі з Іваном Климівим. Дослідник Петро Мірчук подає інформацію про створення на початку літа 1935 р. крайової ексекютиви ОУН ПЗУЗ та працю в ній Я. Старуха на посту заступника крайового провідника і політичного референта¹⁵⁸. Проте ні дата створення, ні навіть сам факт існування цієї КЕ в той час не підтверджується джерелами (спогадами М. Коржана, Л. Ребета, О. Тюшки; зізнаннями учасників Рівненського процесу; некрологами Я. Бусла, Р. Волошина, В. Сидора, Я. Старуха та ін.). Зокрема, про неї не згадував крайовий провідник ОУН ЗУЗ Лев Ребет, пишучи про структуру організації та працю на Волині, зокрема участь в ній М. Коса і Я. Старуха¹⁵⁹. Натомість є відомості, що як організаційний референт КЕ ОУН ЗУЗ Я. Старух восени 1936 р. призначив провідником ОУН на Волині Якова Бусла, студента Львівського університету, який певний час мешкав у нього у Львові¹⁶⁰. Але підстав вважати Я. Бусла крайовим провідником наразі немає. Швидше, йде мова про пост, аналогічний надобласному (надокружному) провідникові (як Зиновій Матла та Мирон Богун у 1934 році¹⁶¹), або аналогічний зв'язковому КЕ з повноваженнями до однієї чи кількох округ (як у 1937–1938 р. Любрик Гладкий і Олександр Матла¹⁶²).

До провідної "трийки" на Волині, очолюваної Я. Буслом, входили також окружні (обласні) провідники Микола Мостович (здійснював нагляд над Луччиною, Дубенщиною та Кременеччиною) та Олександр Бусел (здійснював нагляд над Рівненщиною, Костопільщиною та Здолбунівщиною). Вони також підтримували безпосередній контакт з оргреферентом КЕ ОУН Я. Старухом. Пости повітових провідників займали Микола Скоп'юк (Луцьк), Степан Пшеничний (Дубно), Ігор Шубський (Кременець), Володимир Робітницький (Рівне-Костопіль)¹⁶³. Про участь Я. Старуха у волинських справах зізнав згодом С. Пшеничний, стверджуючи, що повітовим провідником Дубенщини його призначив під кінець 1936 р. у Львові Я. Старух у присутності Я. Бусла¹⁶⁴.

¹⁵⁸ Мірчук П. Нарис історії ОУН. 1920–1939 роки... – С. 346.

¹⁵⁹ Ребет Л. Світла і тіні ОУН... – С. 64, 68–69.

¹⁶⁰ Держархів Рівненської обл. – Ф. 32. – Оп. 36. – Спр. 1. – Арк. 108; Ф. 33. – Оп. 4. – Спр. 97. – Арк. 221.

¹⁶¹ Мірчук П. Нарис історії ОУН. 1920–1939 роки... – С. 333–334.

¹⁶² Там само. – С. 656, 751.

¹⁶³ Мірчук П. Нарис історії ОУН. 1920–1939 роки... – С. 491; Держархів Рівненської обл. – Ф. 33. – Оп. 4. – Спр. 97. – Арк. 225.

¹⁶⁴ Держархів Рівненської обл. – Ф. 32. – Оп. 36. – Спр. 1. – Арк. 88; Спр. 2. – Арк. 95, 171

ОУН у праці на Волині враховувала місцеву специфіку. Зокрема, Я. Старух планував використати популярність на Горохівщині Вільного козацтва (УНАКОР) і, підтримавши, здобути на нього вплив. І справді, польська поліція почала нотувати активні контакти між обома організаціями¹⁶⁵.

У Львові протягом 1936–1937 рр. мешкав на вул. Краківській, 17, кв. 9 в родини Королів¹⁶⁶. Деякі подробиці його життя залишив С. Галамай: *“Пригадую, що під час одного такого візиту до бібліотеки я зауважив там же за одним столом Ярослава Старуха, який пильно приглядався до якоїсь постаті на сторінці, що мала патріаршу бороду. Тоді я ще не знав, що то міг бути або батько або й дідо. Але з уваги на закони конспірації (тобто обережності) я не смів підійти до його столу, щоб не виявити, що ми обидва знайомі. Я ніколи не мав змоги ні випадково довідатись, ні тим менше нагоди розпитати, що Я. Старух був 1910 р., отже на 3 роки старший за мене. Проте мав він так багато життєвої верви. Тільки згодом я дізнався, що вже тоді він страждав на шлункові недомогання і був вдячний львівській родині п. Королів, які піклувалися ним, як своєю рідною дитиною”*¹⁶⁷. Також відомо, що у 1936 р. Г. Дидик, навчаючись у Львові на сільськогосподарських курсах, часто зустрічалася із Я. Старухом на вечорах, організованих українськими націоналістами в приміщенні “Просвіти” на розі площі Ринок та вул. Руської, а також ходила з ним до театру¹⁶⁸.

ДРУГЕ УВ'ЯЗНЕННЯ. РІВНЕНСЬКИЙ ПРОЦЕС

Активність Я. Старуха в підпільному та легальному відтинках праці ОУН не могла не привернути увагу польської поліції. 1 липня 1937 р. у Львові затримали 22 українців, серед яких були Я. Старух, Я. Матла, М. Арсенич та ін. Причиною цих арештів було намагання уникнути безпорядків у зв'язку з проїздом через місто румунського короля Карла II¹⁶⁹. Наступного дня всіх звільнили,

¹⁶⁵ Держархів Волинської обл. – Ф. 46. – Оп. 9а. – Спр. 1032. – Арк. 13.

¹⁶⁶ Архів УСБУ у Львівській обл. – Спр. П-33843. – Т. 3. – Арк. 28 (протокол допиту Теодора Федечка); Старух О. Викрадення з Моршина // Українська ідея і чин. – 1998. – № 4. – С. 89.

¹⁶⁷ Галамай С. У боротьбі за Українську Державу... – С. 94-95.

¹⁶⁸ Роман Шухевич у документах... – Т. II. – С. 494; ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 75075фл. – Т. 5. – Арк. 4 (протокол допиту Василя Булавського).

¹⁶⁹ Іщук О., Огороднік В. Генерал Микола Арсенич: життя та діяльність шефа СБ ОУН. – Коломия: Вік, 2010. – С. 40.

крім М. Арсенича, в якого знайшли матеріали ОУН і згодом засудили за них до трьох років ув'язнення¹⁷⁰.

Черговий арешт Я. Старуха стався через провал на Волині. Ведучи спостереження за працею функціонерів ОУН, польська поліція вийшла на її керівників та провела їх затримання. Зокрема, 24 червня 1937 р. заарештовано окружного провідника Сокальщини І. Климів, якого з групою інших активістів засудила 31 серпня того ж року до тривалих термінів ув'язнення (зокрема, І. Климів отримав 10 років тюрми). Також в кінці червня затримані ряд інших членів ОУН, деякі з яких в результаті тортур та домовленостей із поліцією подали ширшу інформацію про організаційну мережу на Волині. На початку серпня відбулася нова хвиля арештів, яка зачепила значну кількість провідного активу на ПЗУЗ. Були затримані Ростислав Волошин, Степан Пшеничний, Ігор Шубський, Яків Бусел, Микола Скоп'юк, Володимир Робітницький, Микола Мостович, Ананій Закоштуй, Анатоль Кабайда та ін., загалом 138 осіб; щоправда, у до жовтня з них залишились у в'язниці тільки 30¹⁷¹. Зізнання заарештованих, зокрема, вивели поліцію і на групу членів КЕ ОУН ЗУЗ у Львові: Миколу Коса, Михайла Коржана, Василя Ривака, а відтак Ярослава Старуха. Адвокат Степан Шухевич подавав причиною затримань доноси агента польської поліції Олекси Багнюка, який певний час користувався довірою І. Климів та був ним призначений провідником ОУН Горохівського повіту.

Під час відпустки у Моршині, де перебував на лікуванні (мав проблеми із шлунком¹⁷²), Я. Старух був заарештований 9 жовтня 1937 р. і через кілька днів відставлений до львівської тюрми Бригідки. Він вранці о 8 годині вийшов з помешкання, сказавши господині, що йде пити лікувальну воду, і не повернувся. Наступного дня вона повідомила про це зникнення поліцію, яка певний час робила вигляд, що нічого не знає. Зі Львова Я. Старуха перевезли до Дубна, а відтак до Холма.¹⁷³

Таємний арешт отримав розголос в пресі та громаді, які намагалися з'ясувати обставини його зникнення та місце пере-

---

¹⁷⁰ Голос. – 1937. – Ч. 27-28. – 25 липня. – С. 7.

¹⁷¹ Дарованець О. Великі арешти на Волині у 1937 році // Мірчук П. Нарис історії ОУН. 1920–1939 роки. Видання третє, доповнене. – Київ, 2007. – С. 547-549.

¹⁷² Галамай С. У боротьбі за Українську Державу... – С. 95.

¹⁷³ Діло. – 1937. – Ч. 228. – 16 жовтня. – С. 4; Голос. – 1937. – Ч. 40. – 17 жовтня. – С. 7; Ч. 41. – 24 жовтня. – С. 7; Кабайда А. Неправдою світ пройде, та назад не вернешся // Самостійна Україна. – 1994. – Ч. 1. – С. 40-48; Старух О. Викрадення з Моршина... – С. 88-89.

бування. Шукала за Ярославом і його мати, яку поліція скеровувала то до Львова, то до Рівного, то до Холма¹⁷⁴. Незважаючи на такі “пригоди”, в тюрмі Я. Старухові вдавалося вирішувати організаційні справи. Так, він передав Р. Малащуківі записку із контактами для праці у студентській мережі¹⁷⁵. Ймовірно, це сталося ще під час побуту у львівських “Бригідках”, де він коротко перебував після арешту¹⁷⁶.

Процес ведення слідства описував С. Шухевич: *“Держали їх зразу у в’язниці в Дубні, де приміювали до них тортури т. зв. «п’ятого ступіня» (тобто найжахливіші знущання). Наслідком того заломився перший Кос. За ним пішов Кабайда, син судового канцеляриста з Луцька і студент вищої школи Данціґу. Коли вже ті два «виспівали», прочі вже не мали змоги перечити, і, не виключаючи Старуха, всі «наче на сповіді» все виспівали. Поліційні власті в найбільшій тайні держали всякі відомості про приарештованих. Ані родини, ані оборонці арештованих не могли нічого довідатися ані про те, де їх вивезено, ані навіть про те, чи вони живуть. Коли вже з арештованих у Дубні вибито всякі потрібні подробиці, тоді вивезено їх до нової тюрми в Бересті, де їх знову держано в найбільшій тайні, аж позагоювалися сліди від побиття. Коли остаточно справа «дозріла до розправи», тоді їх знов перевезено до Дубна, і тоді оборонці дістали з ними побачення”*¹⁷⁷. Навесні 1939 р. львівські поліцаї погрожували Ярославу Гайвасу, що як далі мовчатиме, то його відправлять туди, де Старух, тобто до Луцької в’язниці в руки Заремби, про знущання якого над в’язнями і нелюдські побої ходили “понури інформації”¹⁷⁸. С. Шухевич теж згадував подробиці тортур: *“Катування в різний більш або менш неперемірливий спосіб, биття ґумаками, биття по насінних залозах, заливання водою через ніс, пускання електричного струму носом і т. п. – все те були найліпші засоби, аби довідатися «правди»”*¹⁷⁹. Брат Богдан описав це так: *“Саме в*

---

¹⁷⁴ Голос. – 1937. – Ч. 41. – 24 жовтня. – С. 7; Нове село. – 1938. – Ч. 3. – 23 січня. – С. 1; Ч. 4. – 30 січня. – С. 1; Свобода. – 1937. – Ч. 281. – 3 грудня. – С. 1; Мірчук П. Нарис історії ОУН. 1920–1939 роки... – С. 350; Старух О. Викрадення з Моршина... – С. 89-91.

¹⁷⁵ Малащук Р. З книги мого життя... – Т. I. – С. 175.

¹⁷⁶ Ленко Ната (Леонтович-Башук Н.). На межовій землі (спогади з Закерзоння). – Київ, 1999. – С. 99.

¹⁷⁷ Шухевич С. Моє життя. Спогади. – Лондон: Українська Видавнича Спілка, 1991. – С. 572.

¹⁷⁸ Гайвас Я. Воля ціни не має. – Торонто: Срібна сурма, 1971. – С. 93.

¹⁷⁹ Шухевич С. Моє життя... – С. 566.

Дубні поліція приготувала прилад для тортування, щось в роді столярського варстату. Жертву прив'язували на тому варстаті, а відтак корбою розтягали цей варстат і очевидно роздирали ціле тіло. Писав в грипсі Ярослав, що це щось несамовите. Таке роздирання тіла повторяли щодня місяцями, пока жертва, вичерпана в горячці, починала говорити те, що їм було потрібне. Так було з Пшеничним і він почав «сипати», писав Ярослав”¹⁸⁰. Один із затриманих, повітовий провідник Рівненщини Григорій Горбачевський, помер 31 жовтня 1937 р. через поранення при нібито спробі втечі з Рівненської тюрми (офіційно – від рожі, яка насправді не є смертельною хворобою, отриманої в шпиталі при лікуванні поранення)¹⁸¹. Каткування настільки підірвали здоров'я Я. Старуха, що воно вже ніколи не повернулося до попереднього стану¹⁸².

Так званий Рівненський процес Коса і товаришів (в акті оскарження “Справа Ярослава Старуха та ін.”) відбувся 22–26 травня 1939 р. із 22 підсудними. Адвокатами на процесі були Самійло Підгірський, Володимир Старосольський (зокрема, обороняв Я. Старуха) та Степан Шухевич, який, власне, згадував, що “у дійсності в тій справі не було вже що боронити, бо обвинувачені сливе так однозвучно до всього попризнавалися, що могло тільки бути питання, яку кару кожний із них має дістати”¹⁸³. Більшість зізнань, вимучені в частини засуджених під час поліцейного слідства, були відкликані ними на суді, а Р. Волошин та М. Скоп'юк взагалі до вини не призналися і ніяких свідчень не складали. О. Бусел заявив, що обов'язком кожного українця є належати до ОУН, бо та організація бореться за створення великої, незалежної України, а В. Робітницький – що належав до ОУН, бо вважав це за свій національно-патріотичний обов'язок. Я. Старух зізнався, що від березня 1936 р. до дня арешту 9 жовтня 1937 р. був членом крайової ексекутиви¹⁸⁴. Все ж, за твердженням дослідника Олександра Дарованця, інформація, отримана на слідстві, не зовсім відповідала дійсному стану речей, що стало ще одним свідченням неспроможності органів безпеки провести належну інформаційну підготовку до т. зв. повної “ліквідації” ОУН на ПЗУЗ¹⁸⁵.

---

¹⁸⁰ Старух Б. Ярослав Старух... – С. 31-32.

¹⁸¹ Мірчук П. Нарис історії ОУН. 1920–1939 роки... – С. 349; Держархів Рівненської обл. – Ф. 33. – Оп. 4. – Спр. 97. – Арк. 220.

¹⁸² Гайвас Я. Говорить історія // Визвольний шлях. – 1982. – Кн. 5. – С. 549.

¹⁸³ Шухевич С. Моє життя... – С. 572.

¹⁸⁴ Держархів Рівненської обл. – Ф. 32. – Оп. 36. – Спр. 1. – Арк. 107.

¹⁸⁵ Мірчук П. Нарис історії ОУН. 1920–1939 роки... – С. 491.

Формальний статус Я. Старух як підсудного – студент Університету Яна Казимира у Львові. Процес був таємним (допущені лише визначені судом члени родини). Як згодом зазначалося у звіті поліції, обвинувачені прийняли вирок спокійно. Найвище покарання – 13 років ув'язнення – присуджено Ярославові Старуху. Інші вирoki теж були високими. Яків Бусел, Михайло Коржан, Степан Пшеничний, Василь Ривак, Ігор Шубський отримали по 12 років тюрми; Володимир Робітницький – 10; Микола Кос – теж 10, але за амністією йому термін зменшено до 6 років і 8 місяців; Микола Мостович – 9 років; Олександр Бусел – 8; Дмитро Єпik – 7; Анатоль Кабайда – 6; Анiсія Селепина і Тарас Степура – по 3; Олександр Клочок, Федот Смалійчук, Петро Тишковець – по 2. До 3 років тюрми був засуджений і Леонід Мостович, але по амністії термін його ув'язнення був зменшений до 1,5 року. Всі засуджені отримали десятирічне позбавлення громадянських прав, мусили сплатити від 80 до 600 злотих судової витрат, а по відбутті кари мали бути під наглядом поліції ще 5 років. Ростислав Волошин-Березюк, Ольга Андрущенко (Робітницька) та Іван Хлопецький були виправдані за браком доказів вини¹⁸⁶. Зараз на будинку Рівненського окружного суду встановлено меморіальну дошку¹⁸⁷.

КРАКІВ

Після суду Я. Старух утримувався у Тарнівській в'язниці. Вийшов на волю із розвалом Польщі у вересні 1939 р. з великою групою в'язнів, серед яких було й багато провідних діячів ОУН (Олександр і Яків Бусли, Ярослав Горбовий, Ананій Закоштуй, Михайло Коржан, Микола Кос, Микола Мостович, Степан Пшеничний, Василь Ривак, Микола Скоп'юк, Ігор Шубський та ін.)¹⁸⁸. В'язнів із вирокami більше 10 років адміністрація тюрми у Седльцях звільняла 9 вересня¹⁸⁹. Можна припускати, що приблизно в тих же днях вийшли на волю й ті, що сиділи в Тарнові.

¹⁸⁶ Мірчук П. Нарис історії ОУН. 1920–1939 роки... – С. 490-491.

¹⁸⁷ Марчук І. Ростислав Волошин... – С. 91.

¹⁸⁸ Свобода. – 1939. – Ч. 266. – 16 листопада. – С. 2; 1940. – Ч. 26. – 1 лютого. – С. 2; ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 67418. – Т. 3. – Арк. 33 (протокол допиту Юлії Луцької).

¹⁸⁹ Спомини Ольки Матли, переписані з стрічки його розповіді / АЦДВР. – С. 34.

За твердженням Івана Радієвича, 24 вересня до Перемишля прибула велика група втікачів від більшовиків із Західної України, серед яких був і Я. Старух¹⁹⁰. Але чи справді між Тарновом і Перемишлем він відвідав місцевості, які згодом опинилися під радянською владою, – невідомо.

З друзями Ярослав Старух перебрався у Краків, де перебував аж до вибуху німецько-радянської війни. При цьому інколи в справах коротко відвідував інші осередки українського життя в Німеччині та окупованих нею землях колишньої Польщі. Так, в кінці вересня 1939 р. М. Климишин зустрівся із Я. Старухом у Берліні в приміщенні станиці ОУН (дільниця Вільмерсдорф, вул. Мекленбургіше штрассе, 73, будинок Дмитра Левицького): *“Старух не дав мені говорити, а обняв, поцілував і сказав мені, що, хоч мене ніколи не бачив, полюбив мене від першої вістки, яку про мене чув. Під час процесу у Варшаві він захоплювався моєю мовчанкою”*¹⁹¹. Того ж дня Ярослав від’їхав до Кракова.

Там після приходу німців виник комітет допомоги біженцям при греко-католицькій парафії Воздвиження Чесного Хреста (побутувала теж стара назва – св. Норберта) на чолі з о. Павлом Хрущем (за умовами конкордату кожен парох мав право організувати акцію допомоги бідним і німецьким), проте він не міг дати собі раду із зростаючою кількістю тих, хто потребував опіки¹⁹². Отець Хрущ ініціював збори українців і запропонував на своє місце обрати Володимира Горбового¹⁹³. За повідомленням Івана Радієвича, близько 50 емігрантів, переважно інтелігенція і політичні в’язні, зібралися 27 вересня у Кракові та створили комітет Український комітет допомоги біженцям і полоненим (згодом Український допомогивий комітет – УДК), який почав працювати у студентській харчівні при вул. Баторія, 10¹⁹⁴. Дата не стикується з іншими відомостями, а тому можна припускати, що або ці збори відбулися дещо пізніше, або були ще одні. Заступником В. Горбового в УДК став Володимир Загайкевич, секретарем – Я. Старух; до керівництва також обрані Микола

---

¹⁹⁰ Радієвич І. Очевидець про Західну Україну // Свобода. – 1939. – Ч. 279. – 1 грудня. – С. 2.

¹⁹¹ Климишин М. В поході до волі... – Т. I. – С. 238.

¹⁹² Горбовий В. Погода совісті / АЦДВР. – С. 46; Кубійович В. Українці в Генеральній губернії 1939–1941. Історія Українського Центрального Комітету. – Чикаго, 1975. – С. 55.

¹⁹³ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 70138фп. – Т. 1. – Арк. 64 (протокол допиту Володимира Горбового).

¹⁹⁴ Радієвич І. Очевидець про Західну Україну...

Бігун, Ярослав Кальба, Микола Климишин та ін.¹⁹⁵ В. Горбовий у 1948–1949 р. на допитах польських і радянських органів безпеки подавав дещо інший склад керівництва. Заступником він назвав о. Хруща, керівником канцелярії – колишнього комісара поліції з Познаньщини Філіповського, першим секретарем – Я. Старуха, другим – Лева Дубаса¹⁹⁶.

Невдовзі комітет розташувався в колишньому гуртожитку (академічному домі) на вул. Яблонівських, 10/12, де був один із п'яти таборів українських біженців. Ці табори підпорядковувалися комітетові, а харчування отримували від німецької суспільної опіки, магістрату, міжнародного Червоного Хреста та благодійних пожертв¹⁹⁷. В УДК Я. Старух виконував завдання ОУН, в якій в той час був відомий під псевдонімами “Дід” і “Дідух”¹⁹⁸. Хоча праця в комітеті стосувалася насамперед Кракова, доводилося неодноразово виїжджати на периферію, наприклад, у Белз¹⁹⁹.

Тодішню працю Я. Старуха яскраво описав М. Климишин: *“Одним із найактивніших членів комітету був Старух; він так працював, що здавалося хоче надолужити той час, що його він втратив у польській тюрмі. Ніхто не міг йому дотримати кроку ні темпа в праці. Це була людина невичерпної енергії, ідей і починів... УДК творився і ріс завдяки Ярославові Старухові, його невичерпній енергії й організаційним здібностям”*²⁰⁰. Подібну характеристику, хоч дещо критичнішу, подав і Василь Чижевський (прибув з краю до Кракова 17 листопада): *“Старух ганяє і товче собою куди може, але не годен собі сам дати ради”*²⁰¹.

Післанець митрополита Андрея Шептицького до Ватикану отець Йосиф Кладочний, колишній духівник українських полів'язнів у Польщі, у жовтні 1939 р. спілкувався з Я. Старухом, як секрета-

---

¹⁹⁵ Климишин М. В поході до волі... – Т. I. – С. 240-241.

¹⁹⁶ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 70138фп. – Т. 1. – Арк. 66, 111; Т. 2. – Арк. 21, 24 (протоколи допиту Володимира Горбового).

¹⁹⁷ Горбовий В. Погода совісті... – С.49; Малащук Р. З книги мого життя... – Т. I. – С. 204.

¹⁹⁸ Архів УСБУ у Львівській обл. – Спр. П-33843. – Т. 2. – Арк. 181 (протокол допиту Володимира Гриніва); ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 75504фп. – Арк. 43 (протокол допиту Степана Арсенича).

¹⁹⁹ Літопис УПА. Нова серія. – Т. 15: Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. Кн. 2: 1945–1954 / упор. С. Власенко, С. Кокін, В. Лозицький. – Київ–Торонто, 2011. – С. 282.

²⁰⁰ Климишин М. В поході до волі... – Т. I. – С. 241, 268.

²⁰¹ Чижевський В. Спогади із праці в ОУН в рр. 1939–1945 / АЦДВР. – С. 7.

рем УДК. Згодом він так описував цю зустріч: *“В бесіді зі мною Ярослав Старух скаржився на те, що серед націоналістів недостатньо людей сильної волі. Треба сказати, що Старух Ярослав взагалі за своїми поглядами крайній націоналіст-волютарист. Я замітив, що для проведення націоналістичної роботи ще недостатньо сильної волі і що для цього ще потрібно мати розум. В цілому розмова зі Старухом в мене була тоді дуже коротка”*²⁰². Взагалі отець Кладочний досить критично оцінював Ярослава (добре знайомого з періоду ув'язнення у польській тюрмі), стверджуючи у 1946 р.: *“Вважаю Старуха негативним чоловіком, який за своїми особистими якостями дуже нестриманий, великий формаліст і намагається всі дії людей підвести під певні оунівські правила”*²⁰³.

Характеристику, станом на початок 1940 р., залишив і Зиновій Книш (щоправда, на ній позначився факт їх організаційно-політичної приналежності до різних відламів ОУН): *“Найбільше забалакував до мене Старух. На перше враження був це симпатичний хлопець, але страшенний галайко. З будь якої причини хвилювався, розраховував руками і губився в потоці власних слів. На секретаря УДК своїм інтелектуальним рівнем і вмінням працювати на тому становищі не дуже надавався, але мав незаперечний провідницький хист, до справ брався гостро й енергійно. Це був типовий партійний політрук, без яких, на жаль, не може обійтися ніяка організація, якщо хоче в цілості заволодіти життям”*²⁰⁴.

Все ж найціннішою характеристикою Я. Старуха з того часу є оцінка В. Горбового: *“Він виявив себе надзвичайно ретельним, пильним і невтомним співробітником... З ним я знайомий ще з часів спільного побуту в Картузькій Березі. Якби нині мені прийшлося ретроспективно переглянути склад зустрічних людей і оцінити їх особисту і суспільну вартість, то Старух був би в авангарді тієї чети. Любов до батьківщини, почуття обов'язку, честі, совісті і порядку – це буйні добірні квіти життєвого польоту. Він мій незабутній секретар в краківському допомоговмі комітеті. Він моя права рука і мій душевний спокій. Його енергія, послідовність і розсуд проводили в чин кожний благородний задум комітету”*²⁰⁵.

---

²⁰² ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 75183фп. – Т. 1. – Арк. 117 (протокол допиту Йосифа Кладочного).

²⁰³ Там само. – Т. 2. – Арк. 260 (протокол допиту Йосифа Кладочного).

²⁰⁴ Книш З. Розбрат. – Торонто: Срібна сурма, 1971. – С. 173.

²⁰⁵ Горбовий В. Погода совісті... – С. 49, 69-70.

В. Кук згадував, що Ярослав тоді допоміг дуже багатьом *“отримати дах над головою, їжу та влаштуватись на роботу”*²⁰⁶.

За завданням Я. Старуха Василь Чижевський у листопаді організував при УДК канцелярію політичних в'язнів, завданнями якої були їх реєстрація, забезпечення житлом, харчуванням, роботою та документами (інколи під прибраним прізвиськом)²⁰⁷. Ще одним завданням був облік членів ОУН на еміграції, чим тоді займався Микола Климишин²⁰⁸. У грудні керівництво канцелярією перебрав Теодор Федечко-“Ярема”, після відходу того в Україну у березні 1940 р. – Лев Реґа, а далі того ж року, – Омелян Польовий-“Данило Очерет”; всі троє – з Бережанської округи ОУН.

З активністю Я. Старуха та його земляків був викликаний конфлікт серед членства в Кракові, пов'язаний із їх регіональним патріотизмом²⁰⁹. М. Климишин згадував про бережанців так: *“Бережанщина визначилася особливо у новітній історії України, з неї рекрутувалися найкращі члени ОУН: обласний провідник Бережанщини Лев Зацний, що був якийсь час крайовим провідником, казав: «Мої хлопці, як щось роблять, то на чисто...»*²¹⁰. Очевидно, що визначний внесок у боротьбу і якісна праця надавали деякої самовпевненості, яку могли не сприймати члени організації з інших регіонів, особливо тоді, коли й вони працювали не гірше. Подобиці конфлікту подавав В. Чижевський: *“Маю тут на думці деяких людей походження із Бережанщини, які чомусь уважали, що хто походить із Бережанщини, той правдивий революціонер, а всі інші, це щось гіршого, або як висловився один з них – «не свої хлопці». Маю тут на думці сл. п. Зацного (Віка), який із групою бережанців почав заводити нові порядки, та обсаджувати все бережанцями. Дійшло навіть до конфлікту між Зацним, Старухом і другими, а представниками інших теренів, а навіть до бійки між Безпалком із Золочівщини, а Старухом і П'єром-Федоровим. В зв'язку з новою бережанською лінією йдуть зміни. Комендантом табору стає Федорів-П'єр. Рівно ж*

---

²⁰⁶ Кук В. Ярослав Старух... – С. 81.

²⁰⁷ Чижевський В. Спогади із праці в ОУН... – С. 7; ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 6. – Арк. 13 (протокол допиту Василя Чижевського).

²⁰⁸ Климишин М. В поході до волі... – Т. I. – С. 242.

²⁰⁹ Мороз В. Діяльність Лева Зацного в еміграції // Лев Зацний в національно-визвольному русі першої половини ХХ століття. Матеріали науково-практичної конференції. Козова, 10–11 листопада 2011 р. – Тернопіль, 2011. – С. 45-47.

²¹⁰ Климишин М. Св. пам. Микола Воскрес // Шлях перемоги. – 1984. – 22 січня. – С. 6.

я залишаю канцелярію політв'язнів, а на моє місце приходить Федечко Ярема, а пізніше Рега"²¹¹.

Під час побуту в Кракові Ярослав Старух мешкав у найнятій на його ім'я квартирі на вул. Зелений, 20 (тепер вул. Юзефа Сареґо). Майже всі квартири в цьому будинку були орендовані членами ОУН і використовувалися для організаційних потреб – як для проведення нарад і вишколів, ведення канцелярської праці, так і для мешкання націоналістів. Зокрема, крім Я. Старуха, в цьому будинку мешкали І. Равлик, І. Габрусевич, Юліан Вассіян, Іван і Лев Дубаси, а також Люба Петрицька (донька двоюрідної сестри Ярослава)²¹². Поряд на цій же вулиці містився штаб (канцелярія) ОУН в Кракові – в будинку ч. 26 (займаючи всі три поверхи будинку, найважливішою і найвідомішою була квартира ч. 3 – популярно звана “трійкою”). Там теж мешкали ряд провідних підпільників (О. Карачевський, В. Кук, М. Лебедь та ін.). Працівниця канцелярії ОУН в Кракові Ірина Козак запам'ятала Я. Старуха таким: *“Середнього зросту, повної статури, обличчя кругле, шатен, без особливих прикмет”*²¹³.

В інших місцевостях також виникали подібні комітети, як у Кракові, причому краківський, з ряду причин (місто було центром німецького Генерал-губернаторства та осідком керівництва ОУН на цих землях, яка контролювала і комітет), набрав центрального значення, впливаючи на діяльність інших²¹⁴. В листопаді заходами Осипа Бойдуника-“Діброви” та Романа Сушка-“Сича” (уповноважений ПУН на Генерал-губернаторство) почав творитися центральний представницький орган українців, який би координував працю всіх допомогових, культурно-освітніх, кооперативних установ та організацій і представляв їх перед німецькою владою. Миколи Климишин у спогадах стверджував, що ініціатива створення такої надбудови виходила від Я. Старуха, який пропонував на її голову В. Горбового, натомість Р. Сушко відстоював кандидатуру Михайла Хронов'ята. В результаті зійшлися на компромісній фігурі Володимира Кубійовича, який займав пост шкільного референта у краківському комітеті²¹⁵. Проте О. Бойдуник про ініціативу

²¹¹ Чижевський В. Спогади із праці в ОУН... – С. 8.

²¹² Книш З. Розбрат... – С. 165; Чижевський В. Спогади із праці в ОУН... – С. 61.

²¹³ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 73689фп. – Арк. 83 (протокол допиту Ірини Козак).

²¹⁴ Кубійович В. Українці в Генеральній губернії... – С. 414; Шухевич С. Моє життя... – С. 616.

²¹⁵ Климишин М. В поході до волі... – Т. I. – С. 284; Горбовий В. Погода совісті... – С. 47.

Я. Старуха не згадував нічого, покликаючись на рішення наради 3 жовтня 1939 р. в Коросно, в якій Ярослав участі не брав²¹⁶. Володимир Кубійович стверджував, що думка створити українську централю в Генерал-губернаторстві виникла 15–16 листопада 1939 р. на нарадах представників комітетів²¹⁷. Отже, все ж не виключено, що ініціативи виходила і від Я. Старуха. Також він домагався трактування української еміграції на польських землях як політичної і не зводить її тільки до ролі допомоги біженцям²¹⁸. Кандидатура В. Кубійовича мала додатковий позитив у тому, що він не був емігрантом, а народився на Лемківщині. Не виключено, що й версія з місцем народження Я. Старуха у Бережниці Вижній Ліського повіту поширилася якраз у цей період, щоб бути своїм для місцевих українців Генерал-губернаторства.

Створена в кінці листопада установа отримала назву Українське національне об'єднання (УНО), її управу очолив В. Кубійович. Назва ця німцям не сподобалася, бо викликала асоціації з ОУН і підконтрольним їй УНО в Німеччині. В. Кубійович 2 лютого 1940 р. був іменований німцями Мужем довір'я для українських справ у Генерал-губернаторстві, а вже 5 лютого він створив перехідний орган – Українську станицю в Кракові, яку в кінці травня оформлено в Український центральний комітет (УЦК)²¹⁹. Йому на місцях підпорядковувалися місцеві комітети, зокрема і краківський. В. Кубійович та співробітники оселилися все у тому ж будинку на Зеленій, 26, займаючи другий поверх²²⁰. 13–15 квітня того ж року в Кракові відбувся перший загальний з'їзд комітетів за участі 99 представників з 48 установ. До найкращих виступів із звітами В. Кубійович відносив і доповідь Я. Старуха²²¹.

Керівництво УЦК поступово вийшло з-під впливу ОУН, не бажаючи бути маріонеткою, вважаючи себе виразником інтересів всіх українців та виконуючи поставлені німецькою владою завдання. Відповідно, їх не влаштовувала діяльність краківського УДК на чолі з В. Горбовим та Я. Старухом, підконтрольна

---

²¹⁶ Бойдуник О. На переломі. Уривки спогадів. – Париж, 1967. – С. 50-67.

²¹⁷ Кубійович В. Український Центральний Комітет // Енциклопедія українознавства. – Т. 9. – Львів: НТШ, 2000. – С. 3441.

²¹⁸ Книш З. Розбрат... – С. 172.

²¹⁹ Бойдуник О. На переломі... – С. 70-71; Кубійович В. Українці в Генеральній губернії... – С. 75-76; О[нацький] Е. Вісті про українське життя // Свобода. – 1940. – Ч. 200. – 27 серпня. – С. 2.

²²⁰ Кубійович В. Українці в Генеральній губернії... – С. 74.

²²¹ Там само. – С. 80.

організації. Проблем додав розкол в ОУН, оскільки та частина членства, яка підтримувала Андрія Мельника, поставила собі за мету позбутися впливу бандерівців. Яскраво зміну влади в краківському УДК описав учасник подій Зиновій Книш: *“Залишати цю базу в руках диверсантів значило давати їм опору в суспільній організації і можливість вести свою роботу на громадській кошт. Якби вдалося перетягнути на свій бік проф. Кубійовича, при його допомозі швидко можна б очистити від них Комітети (...) Зокрема дуже важне це було, коли йшлося про саме місто Краків, де диверсанти зробили собі фортецю з Комітету, мавши там Головою д-ра Горбового і Секретарем Ярослава Старуха. В Комітеті сиділа хмара урядовців, вони диспонували таборовими приміщеннями, харчовими магазинами, кухнями, одягами, грошовими підмогами, від них залежали всі місцеві українські установи, бо все було підпорядковане одній організації. Вирвавши цей Комітет з диверсантських рук було не то що потрібно, але просто таки необхідно, це одним махом наполовину підрізувало їхні впливи і силу в місті Кракові, де зібралось на той час зо двадцять тисяч душ українців (...) Ще перед від'їздом полк. Мельника з Кракова, проф. Кубійович мав з ним у тих справах довшу розмову, обіцяв реорганізувати краківський Комітет у порозумінні з нашим Організаційним Бюром. Викінчувати ті справи в імені Організаційного Бюра випало на мене. (...) Нераз гидко мені до себе самого ставало в тому процесуванні з бандерівцями, в якому за арбітрів самі націоналісти видвигали своїх колишніх і без сумніву теж і теперішніх противників. Не було ради. Ми мусіли дістати вплив на краківський Комітет і вигризти звідти бандерівців. Це одним махом позбавляло їх утримання кільканадцяти людей з загально-громадських фондів, відсувало їх від управи таборових приміщень, харчового магазину, розподілу одягів та інших підмог, відбирало можливість протримувати і прохарчувати в таборі десятки й сотні своїх розвідників і бойовиків, викидало їх з канцелярії, що мала можливість виставляти документи, опініювати всі прохання до німецької влади, видавати т. зв. бецугшайни. (...) З днем 1 вересня 1940 року почав у Кракові діяти новий «Український Допомоговий Комітет», потверджений в УЦК (...) В складі Комітету найшлися тільки два націоналісти – Юрко Дачишин та Остап Улицький, – решта інші. Бандерівця ні одного, коли не рахувати адвоката Шухевича в Громадському Суді, що фактично не мав ніякого значення й існував тільки тому, що така установа була передбачена в статуті. Боронилися вони запекло, кожен пост треба було здобувати приступом. Прочуваючи свій*

кінець з хвилиною, коли Юрко Дачишин стане організаційним референтом, вони шукали всіх способів, щоб його туди не допустити. (...) Юрко таки свій пост переняв. Фактично вся влада спочивала в його руках, бо д-р Загайкевич, як президент апеляційного суду, тільки зрідка і вечорами навідувався до Комітету. І хоч неможливо було з нашого боку завести таку систему, як перше мали бандерівці, все ж таки ми могли користуватися Комітетом для всіх наших організаційних і культурних цілей, робити це легально, без шахрайств і надуживань. (...) Бандерівці з усіх сторін атакували Дачишина й Комітет, справляли йому неймовірні труднощі й чинили всякі пакості, щоб змусити до резигнації. Кілька місяців Юрко ходив, як запаморочений, увесь світ у нього ділився на бандерівців і не-бандерівців, позатим він нічого не бачив і не помічав, але на своєму пості видержав і поклав на Комітет залізну руку. (...) Ми дуже швидко відчували, що це значить мати за собою Комітет. Микола Бігун, провідник Кракова, як найважливішого осередку, знайшов там опору для своєї Екзекутиви. До нашої диспозиції ми дістали велику залю, чого дуже бракувало бандерівцям, через брак залі не могли вони влаштувати ні одного більшого публічного зібрання”.²²²

У світлі документів справа виглядала дещо інакше. Прихильники А. Мельника у серпні 1940 р. на Зеленій, 26 захопили матеріали слідства Ярослава Горбового, яке вели бандерівці. В них він зізнався у вербовці НКВД. Цей факт вирішили використати у внутрішньоорганізаційній боротьбі як для дискредитації прихильників С. Бандери, так і особисто Володимира Горбового, його кузена. 2 вересня мельниківці поширили відповідний комунікат до членів організації. Після цього В. Горбовий подав у відставку з поста голови комітету.²²³ Натомість Я. Горбового заарештували німці і він невдовзі помер в концтаборі Авшвіц²²⁴.

В. Кубійович відносить зміну керівництва УДК в Кракові на жовтень 1940 р., при цьому характеризує працю протягом першого року так: “Провід комітету працював енергійно й жертвенно, хоч і хаотично та дещо односторонньо – під кутом потреб ОУН”²²⁵.

Проте звільнення Я. Старуха мало для ОУН(б) і позитивні сторони. За твердженням М. Климишина, його роль в громадському житті українців Генерал-губернаторства була настільки

---

²²² Книш З. Розбрат... – С. 220-222, 396-408.

²²³ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т.34. – Арк. 194-195.

²²⁴ Климишин М. В поході до волі. – Кліфтон, 1996. – Т. II. – С. 149.

²²⁵ Кубійович В. Українці в Генеральній губернії... – С. 415.

значною, що зменшення активності праці в УДК, яке б сталося у зв'язку з підготовкою ОУН до німецько-радянської війни, могло викликати підозри²²⁶. Натомість після звільнення Я. Старух зосередився виключно на організаційній праці. Щоправда, восени 1940 р. ОУН(б) пропонувала його кандидатуру на голову УНО в Німеччині²²⁷, але така пропозиція перспективи не мала і реалізована не була.

У Кракові в таборі на Льоретанській, 18 Я. Старух святкував Різдво 1940 р. разом із приблизно п'ятдесятьма активістами ОУН – колишніми політв'язнями, біженцями й прибулими з України в організаційних справах. Серед них були С. Бандера, М. Климишин та М. Лебедь з дружинами, Ольга Базильків, С. Галамай, О. Гасин, Я. Горбовий-“Буй”, Володимир Гринів-“Кремінський”, Д. Грицай, В. Кук, Зеня Левицька, Д. Мирон, Микита Опришко, Я. Стецько, С. Сулятицький, Р. Сушко, В. Тимчій-“Лопатинський”, В. Турковський, Ярослав Хомів-“Лімницький”. Жінки, незважаючи на воєнну скруту, організували приємний товарисько-родинний Святвечір з кутею, варениками та борщем. Господарем вечора був Микола Климишин, слово теж мали С. Бандера, Д. Мирон, Я. Старух²²⁸.

У грудні 1939 р. – березні 1940 р. на вул. Зелений, 26, в помешканнях 2 і 3 для провідного активу діяла старшинська школа ОУН ім. Є. Коновальця. Її комендантом був сот. Степан Сулятицький-“Данило”, але фактично керував чотиримісячним вишколом його заступник, пор. Олександр Кузьмінський-“Горн”, який теж викладав польову службу, тактику та історію війни. Інші викладачі – пор. Осип Карачевський-“Свобода” (впоряд, внутрішня служба), пор. Василь Шмігель-“Максим” (теренознавство, картографія), проф. Іван Тесля (теренознавство, картографія), хор. Василь Сидор-“Кравс” (зв'язок), хор. Адріанович (мінерка, газознавство), хор. Василь Брилевський-“Босий” (стрілецький вишкіл), курсант Дмитро Мирон-“Орлик” (ідеологія). У школі навчалися спочатку близько 30 курсантів, зокрема Микола Арсенич-“Михайло”, Осип Безпалько, Лев Зацний-“Вік”, Василь Зелений, Микола Климишин-“Недобитий”, Іван Климів-“Легенда”, Роман Кравчук-“Степовий”, Василь Кук-“Юрко

---

²²⁶ Климишин М. В поході до волі... – Т. I. – С. 306.

²²⁷ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 8. – Арк. 77.

²²⁸ Галамай С. У боротьбі за Українську Державу... – С. 143; Климишин М. В поході до волі... – Т. I. – С. 272-274; Кук В. Степан Бандера (1909–1999 рр.). – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1999. – С. 12.

Медвідь”, Олександр Луцький-“Богдан”, Дмитро Мирон-“Орлик”, Микита Опришко-“Медвідь”, Василь Охримович, Ярослав Рак-“Мортек”, Остап Савчинський-“Фігура”, Ярослав Старух-“Мік”, Василь Турковський-“Петрович”, Теодор Федечко-“Ярема”, Петро Федорів-“П’єр”, Василь Чижевський-“Грищенко”. В процесі навчання деякі курсанти відпали: одні вважали, що військова справа – не для них, інші отримали призначення на організаційну працю, яка не дозволяла продовжити вишкіл. Зокрема, не закінчили навчання В. Охримович та, ймовірно, Р. Кравчук. До закінчення школи залишилося 18 курсантів. Іспити відбулися в часі між 10 і 15 березня. Найкращі курсанти – В. Кук та М. Климишин отримали ступені вістунів, ті, які зайняли за успішністю 3-10 місця – старших стрільців²²⁹. Чи закінчив школу Я. Старух і з яким результатом, наразі не встановлено, але на курси для вищих старшин, які протягом 1940–1941 рр. відвідували частина інших курсантів старшинської школи ім. Є. Коновальця, він не ходив.

Відбувалися військові вишколи і в майбутньому. Наприклад, на вул. Зелений, 20, а відтак на вул. Шляк, Вжесінській та Вежбовій протягом січня–квітня 1941 р. для 18 курсантів викладали М. Арсенич (розвідка і контррозвідка), Олекса Гасин-“Юлько”, Д. Грицай-“Гриць”, Василь Івахів-“Сонар” (внутрішня служба), Микола Климишин (теренознавство), О. Кузьмінський (польова служба), В. Кук (організаційна праця, конспірація), Борис Левицький (пропаганда), Степан Ленкавський-“Коваль” (пропаганда), Омелян Логуш (пропаганда), Юлія Луцька (російська мова), Дмитро Маївський-“Косар” (організаційна праця, конспірація), Д. Мирон (ідеологія), Іван Мітрінґа-“Сергій Орелюк” (пропаганда), Іван Равлик-“Марчак” (поліція), В. Сидор (зв’язок), Я. Старух (організаційна праця, політичні питання), Василь Турковський (слідство). Керівником цього тримісячного вишколу був Д. Мирон, комендантом – В. Сидор, заступником коменданта – О. Луцький.²³⁰

---

²²⁹ Чижевський В. Спогади із праці в ОУН... – С. 9-11, 20-21; ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 67418. – Т. 1. – Арк. 45, 152, 188, 192 (протоколи допиту Олександра Луцького); Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 6. – Арк. 13, 44; Т. 53. – Арк. 70-71, 209, 212 (протоколи допиту Василя Чижевського); Климишин М. Ярослав Рак-“Мортек” // Макар В. Споми́ни та роздуми. – Т. 3: Бойові друзі. Кн. 2. – Торонто–Київ, 2001. – С. 187; Климишин М. В поході до волі... – Т. 1. – С. 248-249.

²³⁰ ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 67418. – Т. 1. – Арк. 229-230 (протокол допиту Олександра Луцького); Т. 3. – Арк. 10 (протокол допиту Юлії Луцької); Роман Шукевич у документах... – Т. 1. – С. 523-525; Мудрик-Мечник С. Шляхами підпілля революційної ОУН. – Львів, 1997. – С. 70-72; Його ж. Моє минуле... – С. 63; Чижевський В. Спогади із праці в ОУН... – С. 66.

РОЗКОЛ ОУН

Як і інші активісти ОУН з краю, які вийшли з тюрем або перейшли з УССР, уникаючи арешту, Я. Старух у Кракові включився в процес оздоровлення організації, результатом якого став розкол. Протягом кількох місяців тривали спроби переконати голову ПУН Андрія Мельника в необхідності змін. Одночасно відбувалися консультації між членством, в яких активну участь брав і Я. Старух. На одній з нарад у Кракові у грудні 1939 р., він, закінчуючи свій виступ, ствердив: *“Ми не маємо проводу, а тому ми мусимо творити новий провід”*²³¹. Коли спілкування із А. Мельником не дало результатів, 10 лютого 1940 р. на нараді у приміщенні на вул. Зелений, 26 крайовики прийняли рішення про недовіру існуючому проводу, ствердили безуспішність спроб полагодити проблемні питання нормальний порядком і, виходячи з добра української революції, та свідомі своєї відповідальності перед народом, віддали керівництво ОУН в руки Степана Бандери та Революційному Проводу з тих, кого він покличе²³². Рішення наради 10 лютого підписали 27 осіб – колишніх або чинних членів КЕ або окружних ексектив, з яких встановлені М. Арсенич, С. Бандера, Я. Горбовий, В. Гринів, Д. Грицай, І. Габрусевич, Л. Зацний, М. Климишин, І. Климів, Р. Кравчук, В. Кук, М. Лебедь, Зиновія Левицька-“Чума”, С. Ленкавський, О. Луцький, Д. Мирон, М. Опришко, Я. Старух, В. Тимчій, Т. Федечко та Р. Шухевич²³³. Можна припускати, що там були теж О. Гасин, В. Горбовий, Б. Кравців, І. Равлик, Я. Рак, Л. Ребет, В. Турковський або П. Федорів. Членами новопосталого Революційного Проводу ОУН на чолі із С. Бандерою стали О. Гасин, В. Гринів, Д. Грицай, І. Габрусевич, М. Климишин, В. Кук, М. Лебедь, С. Ленкавський, Д. Мирон, І. Равлик, Я. Стецько, В. Тимчій, В. Турковський і Р. Шухевич²³⁴. Невдовзі В. Тимчій загинув, а В. Гринів був заарештований

²³¹ Бойдуник О. На переломі... – С. 87.

²³² Косик В. Розкол ОУН (1939–1940). Збірник документів. – Львів, 1999. – С. 29-30.

²³³ Архів УСБУ у Львівській обл. – Спр. П-33843. – Т. 3. – Арк. 70 (протокол допиту Теодора Федечка); ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 67418. – Т. 1. – Арк. 153 (протокол допиту Олександра Луцького); Климишин М. В поході до волі... – Т. І. – С. 279-285; Мірчук П. Революційний змаг за УССД. – Нью-Йорк–Торонто–Лондон, 1985. – Т. І. – С. 119-120.

²³⁴ Шпіцер В., Мороз В. Крайовий провідник Володимир Тимчій-“Лопатинський”. – Львів: Афіша, 2004. – С. 145.

більшовиками, натомість до проводу увійшли Я. Рак та Р. Ярий. Прихильники А. Мельника, а за ними і радянські органи безпеки, не мали точної інформації ні про тих, хто підписав рішення 10 лютого, ні про склад революційного проводу, а тому вважали, що до нього входив і Я. Старух²³⁵.

Протягом 1940 р. тривали переговори між Революційним Проводом і ПУН, кілька разів майже доходило до порозуміння, але при цьому одночасно формувалися структури двох окремих організацій, які підпорядковувалися, відповідно, А. Мельнику та С. Бандері. Розв'язка настала 13 серпня 1940 р., коли мельниківська боївка на чолі із З. Книшем-“Мохнацьким” захопила організаційне приміщення на вул. Зеленій, 26, яке до того часу використовувалося спільно. Там були картотеки розвідки і обліку кадрів, каса, циклостіль і запас паперу до нього. Також планувався напад на помешкання Я. Старуха, І. Равлика та І. Габрусевича на вул. Зеленій, 20, проте від цього відмовилися за браком сил²³⁶. Власне, цей будинок з того часу став головним центром життя ОУН(б) в Кракові²³⁷.

Андрій Мельник 19 серпня 1940 р. завісив у членських правах найактивніших прибічників С. Бандери: І. Габрусевича-“Джона”, М. Климишина-“Недобитого”, Я. Старуха-“Міка”, Д. Гриця-“Гриця”, О. Гасина-“Юлька”, В. Турковського-“Петровича”, І. Равлика-“Марчака”, – про що було поширено відповідний комунікат²³⁸. У відповідь С. Бандера проголосив революційний провід єдиним проводом ОУН. За твердженням організаційного референта КЕ ОУН ЗУЗ Івана Максиміва-“Ромба”, в кінці серпня в край прийшла директива всіх, хто приходить не від С. Бандери – ліквідувати, а кур'єрів висилати не в стару канцелярію на вул. Зелену, а в український комітет до Ярослава Старуха за паролем “Я до Лісового з ресторану”²³⁹. Фізичне знищення противника планували і прихильники А. Мельника. Зокрема, Олександр Куц згодом зізнавав НКВД, що голова ПУН доручив йому, Теодору Яцурі та Я. Гайвасу ліквідувати С. Бандеру,

---

²³⁵ Книш З. Розбрат... – С. 92; Степан Бандера у документах радянських органів державної безпеки (1939–1959). – Київ, 2009. – Т. І. – С. 89.

²³⁶ Там само. – С. 211.

²³⁷ Кедрин І. Життя – події – люди. Спомини і коментарі. – Нью-Йорк: Червона калина, 1976. – С. 359; Книш З. Розбрат... – С. 409.

²³⁸ Книш З. Розбрат... – С. 280.

²³⁹ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 75170фп. – Т. 1. – Арк. 24 (протокол допиту Івана Максиміва); Степан Бандера у документах... – Т. І. – С. 41.

І. Габрусевича, М. Лебеда (в Кракові або Варшаві), І. Равлика (в Перемишлі або Ярославі) та Я. Старуха (у Холмі)²⁴⁰.

Працював Я. Старух від початку 1940 р. і в Комісії державного планування при Революційному Проводі ОУН, яку очолював також В. Горбовий²⁴¹. Її завданнями були підготовка відновлення української держави, налагодження роботи органів влади та підбір кадрів на їх обсадження. А основною ділянкою організаційної праці Ярослава Старуха, крім легального сектора (УДК), була референтура пропаганди Проводу ОУН (теж називалася Головний осередок пропаганди, скорочено – ГОСП) під керівництвом Степана Ленкавського²⁴². Тут співпрацював із Я. Буслом, Іваном Вітушинським, Михайлом Голинським, Б. Левицьким, О. Лоґушем, І. Мітрінґою, В. Охримовичем, М. Палідовичем, Р. Паладійчуком, В. Риваком, М. Турчмановичем, Д. Чайковським, Д. Штикалом та ін.²⁴³ Виходячи із змісту праць Я. Старуха, які вийшли у 1941 р., можна припускати, що по лінії пропаганди він займався підготовкою вишкільних матеріалів ідейно-політичного характеру. Про це теж згадував і В. Кук, якому, як організаційному референтові, доводилося у Кракові тісно співпрацювати із Ярославом якраз у справі виховання і вишколу кадрів²⁴⁴. Відомі також конкретні функції деяких інших працівників ГОСП. Данило Чайковський керував технічним (видавничим) відділом, І. Мітрінґа-“Сергій Орелюк” опублікував ряд брошур і листівок (зокрема, дві частини праці “Наш шлях боротьби”), В. Охримович редагував журнал “АБВ” (після остаточного розколу його перебравли прихильники А. Мельника). Осередком був підготовлений маніфест ОУН з грудня 1940 р., який знаменував початок нового етапу в націоналістичній думці й засвідчив сприйняття організацією демократичних прав та свобод.

---

²⁴⁰ Дмитрук К. Безбатченки. – Львів: Каменяр, 1972. – С. 57; Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документы: в 2 т. – Т. 1: 1939–1943 / ред. А. Артизов. – Москва: Росспэн, 2012. – С. 283-285.

²⁴¹ Книш З. Розбрат... – С. 178.

²⁴² Стецько Я. Спогади... – С. 28; Кук В. Ярослав Старух... – С. 81; ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 67418. – Т. 1. – Арк. 186 (протокол допиту Олександра Луцького); ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 73689фп. – Арк. 83 (протокол допиту Ірини Козак).

²⁴³ Ленкавський С. Данило Чайковський (життя й діяльність) // Ленкавський С. Український націоналізм. Твори. – Т. І. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2002. – С. 398-399; Ривак В. Життя переконує. – Київ, 1962. – С. 12; Чижевський В. Спогади із праці в ОУН... – С. 70-71, 75; ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 445. – Т. 1. – Арк. 171-172 (протокол допиту Василя Охримовича); Ф. 65. – Спр. С-9079. – Т. 36. – Арк. 2, 6, 8, 9 (протокол допиту Іванни-Ольги Горак); ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 75504фп. – Арк. 44 (протокол допиту Степана Арсенича).

²⁴⁴ Кук В. Ярослав Старух... – С. 81.

Саме тут вперше використано гасло “Свобода народам і людині!” Праця “Боротьба з Москвою” була написана також в цей період і видана навесні 1941 р. під псевдонімом “Ярослав Ясенко”²⁴⁵. У ній відображена постійна боротьба українського народу за свободу і незалежність проти імперіалістичних зазіхань Росії. Очевидно, в цей період Ярослав Старух оформив двосторінковий “Короткий популярний виклад ідеології Українського Націоналізму (нарис підставових думок)”.

Члени організації, які прийшли з краю на Великий збір, спільно із керівництвом ОУН(б) на початку 1941 р. святкували Маланчин вечір на вул. Зеленій, 20. В заході взяли участь О. Базильків, Ганна Гунька, О. Карачевський, Микола Лемик-“Сенишин”, О. Луцький, Осип Мащак-“Мак”, Василь Мельничук-“Чумак”, Д. Мирон, Д. Маївський, Степан Новицький-“Степ”, Надія Романів, В. Сидор, Я. Старух, Я. Стецько, Наталка Чернявська-“Отаманша”, Люба Шевчик, Р. Шухевич та інші. Вечір пройшов весело, із співами та жартами, якими найбільше бавив усіх О. Карачевський²⁴⁶.

Великий збір ОУН, який остаточно вирішив основні питання діяльності організації, відбувся у Кракові в березні – на початку квітня 1941 р., затагнувшись майже на місяць. В ньому взяли участь близько 70–100 осіб, з яких, відповідно до повідомлення Президії збору, було 68 делегатів з правом голосу, зокрема 16 – з українських земель “під московською окупацією”²⁴⁷. Серед делегатів був і Я. Старух, який на зборі користувався псевдонімом “Гомін”²⁴⁸. Пленарні засідання відбувалися у організаційному приміщенні на вул. Дітля, наради комісії і підкомісії – по інших приватних та організаційних квартирах, найбільше на вул. Зеленій, 20²⁴⁹.

Головував Михайло Кравців як найстарший віком учасник, часом його підміняв В. Горбовий, як заступник голови Великого збору²⁵⁰. За твердженням П. Мірчука, обов’язки секретарів вико-

---

²⁴⁵ Степан Бандера у документах... – Т. I. – С. 113.

²⁴⁶ Чижевський В. Спогади із праці в ОУН... – С. 65-66.

²⁴⁷ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 6. – Арк. 1-53; Т. 53. – Арк. 50-74, 200-214 (протоколи допиту Василя Чижевського); Спр. 376. – Т. 4. – Арк. 21; Малашук Р. З книги мого життя. – Т. I... – С. 214-215; Мірчук П. Нарис історії ОУН. – Т. II / АЦДВР. – С. 543-544.

²⁴⁸ ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 67418. – Т. 1. – Арк. 216 (протокол допиту Олександра Луцького); Роман Шухевич у документах... – Т. I. – С. 514.

²⁴⁹ Климишин М. В поході до волі... – Т. I. – С. 305; Чижевський В. Спогади із праці в ОУН... – С. 63, 70-71.

²⁵⁰ ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 67418. – Т. 2. – Арк. 171 (протокол допиту Олександра Луцького).

нували Ярослав Старух і Михайло Палідович²⁵¹. Праця велася у політичній, ідеологічно-програмовій, організаційній, військовій, пропагандивній та виховно-вишкільній комісіях²⁵². За твердженням П. Мірчука, Я. Старух головував у виховно-вишкільній комісії, в якій теж працювали Я. Бусел (секретар), Дарія Гнатківська, Богдан Кравців, Омелян Логуш, Володимир Янів, Софія Янів, Дарія Ребет, Василь Безхлібник, Петро Поліщук²⁵³.

Поряд із Д. Мироном, І. Мітрінгою та Я. Стецьком взяв активну участь у підготовці матеріалів збору і Ярослав Старух, подавши значну кількість пропозицій. Відбулася жвава дискусія з ідейно-політичних питань. Особливо запекло обговорювалося питання колгоспів, де змагалися позиції І. Мітрінги та Я. Стецька. Врешті, було прийнято компромісне рішення, яке не задовольняло обидві сторони. В дискусіях на зборі також вирізнялися О. Логуш, Д. Маївський, Л. Ребет, В. Ривак та М. Турчманович²⁵⁴. Я. Стецько згадував: *“Мушу сказати, що багато формуловок Ярослава Старуха там проходило, тому що він мав найпростіші формуловки. Формуловки його гасел були прийнятні, тому що вони йшли під кутом мобілізації широких мас”*²⁵⁵.

Збором ухвалено нові устрій, програму та символіку ОУН, прийнято постанови у справі А. Мельника та його прихильників, обрано нове керівництво. Провідником став Степан Бандера, генеральним суддею – Володимир Горбовий, генеральним контрольним – Михайло Кравців. Обрано також Велику раду, покликану контролювати роботу Проводу²⁵⁶.

Після закінчення збору С. Бандера відразу призначив членів Проводу ОУН. Ними стали Я. Стецько (перший заступник), М. Лебедь (другий заступник), С. Ленкавський (референт пропаганди), В. Кук (організаційний референт), М. Климишин (фінансово-господарський референт) та інші. Повністю склад Проводу невідомий, але до нього, ймовірно, входили відтоді

---

²⁵¹ Мірчук П. Нарис історії ОУН. – Т. II... – С. 544.

²⁵² Ад. Другий Великий Збір Організації Українських Націоналістів // Вільне слово. – Дрогобич, 1941. – № 14. – 8 серпня. – С. 2.

²⁵³ Мірчук П. Нарис історії ОУН. – Т. II... – С. 545.

²⁵⁴ Стецько Я. Спогади... – С. 30; Чижевський В. Спогади із праці в ОУН... – С. 70-71; Національний рух під час Другої світової війни: Інтерв'ю з Б. Левицьким // Діялог. – 1979. – Ч. 2. – С. 14-15; Климишин М. В поході до волі... – Т. I. – С. 303.

²⁵⁵ Стецько Я. Спогади... – С. 30.

²⁵⁶ ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 445. – Т. 1. – Арк. 176 (протокол допиту Василя Охримовича); Роман Шухевич у документах... – Т. I. – С. 514.

теж І. Габрусевич, І. Климів, Д. Мирон, І. Равлик, О. Тюшка та Р. Ярій²⁵⁷.

Після Великого збору Я. Старух далі працював у референтурі пропаганди Проводу ОУН²⁵⁸. У квітні 1941 р. замість “АБВ” вийшло перше число журналу “Наша боротьба”. Відкривалося воно статтею Я. Старуха-“Ярослава Ясенка” під назвою “Одним фронтом в єдиній організації під одним проводом до нашого визволення”. В цьому ж номері був ще як мінімум один його матеріал (вже під псевдонімом “Мік”) – “За належний вишкіл!”²⁵⁹. Основним результатом праці референтури пропаганди стала розгорнута інструкція “Пропагандивні вказівки на передвоєнний час, на час війни й революції та на початкові дні державного будівництва” із серії “Боротьба й діяльність ОУН під час війни”²⁶⁰. Наразі невідомо, яка конкретно була участь Ярослава Старуха у підготовці цього документу, який з’явився у травні 1941 р., але вже незабаром одне із положень – про опанування та організацію роботи радіостанцій – йому довелося реалізовувати безпосередньо. Також він був автором коротких текстів на листівках із зображенням Миколи Міхновського, Євгена Коновальця, Симона Петлюри, якими користувалися похідні групи²⁶¹. Дещо ширші нариси про них, а також про Івана Франка, поміщені у статті Я. Старуха “Великі геройські постаті” у другому, червневому номері бюлетеню “Наша боротьба”, опублікованій за підписом “Я. Ясенко”. У цьому ж числі він, вже як “Гомін”, подав інформацію про ІІ ВЗ ОУН²⁶².

---

²⁵⁷ Стецько Я. 30 червня 1941: Проголошення відновлення державности України. – Торонто–Нью-Йорк–Лондон, 1967. – С. 157; Климишин М. В поході до волі... – Т. I. – С. 36, 305; Степан Бандера у документах... – Т. II. – С. 443 (лист Степана Бандери до Проводу ОУН на українських землях і Головної Ради ОУН на українських землях); ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 445. – Т. 1. – Арк. 176 (протокол допиту Василя Охримовича); Ф. 6. – Спр. 51895фп. – Т. 1. – Арк. 56 (протокол допиту Василя Кука); Спр. 75135фп. – Арк. 58 (протокол допиту Михайла Степаняка).

²⁵⁸ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 47. – Арк. 82 (Повідомлення про смерть Я. Старуха); Кук В. Державотворча діяльність ОУН. Акт відновлення Української держави 30 червня 1941 р. // Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. Збірник документів і матеріалів. – Львів–Київ: Піраміда, 2001. – С. XII.

²⁵⁹ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 24. – Арк. 1-4.

²⁶⁰ Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. Збірник документів і матеріалів. – Львів–Київ: Піраміда, 2001. – С. 41-56.

²⁶¹ Спогади Петра Дужого про Ярослава Старуха – крайового провідника ОУН Закарпатського краю // Дужий П. Українська справа. – Т. 1. – Львів: Афіша, 2002. – С. 400.

²⁶² Наша боротьба. – 1941. – Ч. 2. – С. 2-13.

З метою налагодження співпраці з німцями, на квартирі В. Горбового на вул. Словацького, 38 керівництво ОУН(б) провело з ними кілька зустрічей у неофіційній обстановці. На першій вечері, в кінці лютого 1941 р., з українського боку брали участь близько 25 осіб, зокрема О. Гасин, В. Горбовий, С. Ленкавський, І. Равлик, Я. Старух, М. Турчманович, Р. Шухевич. З німецького боку були присутні начальник служби безпеки (SD) Генерал-губернаторства Франц Гайм та невідомий генерал²⁶³. Згодом відбулося ще кілька зустрічей, але про участь Ярослава Старуха в них невідомо.

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ КОМІТЕТ

Одним із важливих кроків ОУН напередодні німецько-радянської війни було створення Українського Національного Комітету (УНК). Його метою була мобілізація всіх політичних сил, середовищ і окремих осіб в єдиному українському представництві, щоб позитивно впливати на перебіг подій, насамперед, на німецьку політику щодо українців. Ініціатором створення комітету була ОУН(б), яка розгорнула активний переговорний процес за участі Є. Врецьони, Романа Ільницького, В. Охримовича, І. Равлика²⁶⁴. Ярослав Старух відповідав за цю працю у Кракові – найбільшому осередку української еміграції, причому в цій справі був великим фанатиком, бо *“ніколи не вмів робити нічого половинчато”*²⁶⁵. Віктор Андрієвський згадував, як Я. Старух запропонував йому участь в об’єднавчому процесі, консультуючись щодо кандидатур на голову комітету – спочатку генерала Олександра Грекова, а відтак – Всеволода Петріва²⁶⁶.

---

²⁶³ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 70138фп. – Т. 1. – Арк.308-309 (протокол допиту Анни Горбової); Літопис УПА. Нова серія. – Т. 10: Життя і боротьба Генерала “Тараса Чупринки” (1907–1950). Документи і матеріали / упор. С. Богунов, В. Даниленко, А. Кентій, С. Кокін, В. Лозицький, М. Посівнич. – Київ–Торонто, 2007. – С. 495; Дмитрук К. Приречені. – Львів: Каменярь, 1981. – С. 34-35.

²⁶⁴ Ільницький Р. Створення Українського Національного Комітету // Ільницький Р. Думки про українську визвольну політику. – Гадяч, 2007. – С. 102; ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 445. – Т. 1. – Арк. 177-178 (протокол допиту Василя Охримовича).

²⁶⁵ Стецько Я. 30 червня 1941... – С. 147.

²⁶⁶ Андрієвський В. Краківські образки // Шлях перемоги. – 1955. – Ч. 42. – 16 жовтня. – С. 2.

Проміжним етапом переговорів із політичними силами та діячами стала відозва про потребу консолідації, датована 14 червня і підписана 166 особами, зокрема і Ярославом та Богданом Старухами. Щоправда, у публікації в станиславській газеті “Самостійна Україна” під документом вказано тільки 115 прізвищ²⁶⁷. Згодом Я. Стецько писав про 113 осіб, які погодились увійти до УНК²⁶⁸.

З'їзд української політичної еміграції (Український національний конгрес) відбувся 22 червня у Кракові в залі “Просвіти” і на ньому був створений власне Український Національний Комітет. Головував В. Горбовий, заступником його був В. Андрієвський, обов'язки секретаря виконував Я. Старух; з основними доповідями виступили Мирон Богун, Володимир Янів та В. Горбовий²⁶⁹. Більшу частину засідання вів заступник головуючого, бо В. Горбовий в коридорі біля залу спілкувався із Ф. Гаймом, який намагався дізнатися наміри організаторів²⁷⁰.

До УНК увійшли представники груп УНР, УНДО, гетьманців і частина ФНС, не увійшла тільки ОУН(м)²⁷¹. Головою комітету одностайно обрано генерала Всеволода Петріва. До президії також увійшли: перший заступник голови – В. Горбовий, другий – Віктор Андрієвський, третій – Петро Шкурат, четвертий – Василь Мудрий; генеральний секретар – С. Шухевич, його перший заступник – Андрій Яковлів, другий – Василь Іванис; керівник екзекутиви – Варфоломій Євтимович²⁷². Фактичним головою УНК став В. Горбовий, бо В. Петрів, по-перше, перебував у м. Брно (Чехія), а, по-друге, відмовився від головування в ньому²⁷³. Попередньо він дав згоду на участь в об'єднавчому

---

²⁶⁷ Українське державотворення... – С. 57-62.

²⁶⁸ Стецько Я. 30 червня 1941... – С. 147.

²⁶⁹ Горбовий В. Погода совісті... – С. 52-53; Зі спогадів В. Горбового // Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. Збірник документів і матеріалів. – Львів–Київ: Піраміда, 2001. – С. 475-476; Стецько Я. 30 червня 1941... – С. 148; Книш З. Розбрат... – С. 202.

²⁷⁰ Андрієвський В. Краківські образки // Шлях перемоги. – 1955. – Ч. 42. – 16 жовтня. – С. 2; Зі спогадів В. Горбового... – С. 476.

²⁷¹ Українська політична еміграція, 1919–1945. Документи і матеріали. – Київ: Парламентське видавництво, 2008. – С. 656.

²⁷² ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 70138фп. – Т. 2. – Арк. 79, 81, 185; Ільницький Р. Створення Українського Національного Комітету... – С. 105; Книш З. Розбрат... – С. 202; Стецько Я. 30 червня 1941... – С. 151, 153; Андрієвський В. Краківські образки // Шлях перемоги. – 1955. – Ч. 42. – 16 жовтня. – С. 2.

²⁷³ Українська політична еміграція... – С. 660; Зі спогадів В. Горбового... – С. 477.

процесі, якщо за це підпишуться усі головні політичні сили (переговори з генералом вели Р. Ільницький, Є. Врецьона та кілька посередників)²⁷⁴. В. Петрів скептично ставився до чергового еміграційного об'єднання, заявляючи, що створення комітету може бути тільки тратою сил і часу на неефективні домовленості типу "Бенеш-систем", тоді як час потребував "Бісмарк-систем", тобто політики реальностей, політики сили ("крови і заліза")²⁷⁵. Згодом В. Петрів так само не прийняв призначення на міністра військових справ в уряді Я. Стецька. В умовах ускладненої комунікації та браку часу практика підписання відомих осіб (зокрема В. Петріва) без остаточного погодження з ними була загальнопоширеною, причому в усіх політичних середовищах української еміграції²⁷⁶.

УНК при створенні видав відозву до українців, в якій стверджував себе *"одиноким виявом організованої волі української еміграції до часу відновлення діяльності Української держави в Києві"*²⁷⁷. Під відозвою стоять підписи 36 членів комітету (зокрема і Я. Старуха), хоча у з'їзді взяли участь 86 громадсько-політичних діячів²⁷⁸. Частина з них відкликали під різними приводами свої підписи. Це сталося за таких обставин. Після виступів у дискусії В. Яніва та Я. Старуха почалося обговорення ризиків, які могли б загрожувати з боку німців. Слово взяв Я. Стецько і заявив, що ОУН за жодних умов не відступить від політики dokonаних фактів, тобто українську державу творитиметься незалежно від ставлення до цього німців²⁷⁹. Відповідно, кінцево комітет, включно із В. Петрівим, нараховував 37 осіб, серед яких був і Я. Старух²⁸⁰.

Комітет того ж таки 22 червня вислав меморандум до Адольфа Гітлера, Йоахіма Ріббентропа та Альфреда Розенберґа, в якому з'ясовано мету УНК, стверджено бажання українців створити свою державу і боротися з Москвою та висловлено сподівання, що німецький уряд поважатиме волю українського народу до суверенного державного життя²⁸¹. У обіжнику ч. 1 від 1 липня

---

²⁷⁴ Ільницький Р. Створення Українського Національного Комітету... – С. 103; Українська політична еміграція... – С. 648-652, 655-660.

²⁷⁵ Українська політична еміграція... – С. 649.

²⁷⁶ Там само. – С. 731.

²⁷⁷ Там само. – С. 65.

²⁷⁸ Стецько Я. 30 червня 1941... – С. 148, 188.

²⁷⁹ Стецько Я. 30 червня 1941... – С. 148; Климишин М. В поході до волі... – Т. І. – С. 309; Григор М. У вирі подій // В боротьбі за українську державу / ред. М. Марунчак. – Львів: Меморіал, 1992. – С. 703.

²⁸⁰ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 70138фп. – Т. 2. – Арк. 79.

²⁸¹ Стецько Я. 30 червня 1941... – С. 151.

1941 р. комітет повідомив про події 30 червня у Львові і привітав новостворений уряд²⁸². А 5–7 липня 1941 р. німці заарештували сімох провідних діячів УНК, зокрема В. Горбового, М. Богуна, Я. Рака, В. Яніва та В. Євтимовича, а 8 липня Гестапо вручило В. Андрієвському телеграму Гімлера, в якій заборонявся вихід “Бюлетеню Українського Національного Комітету”²⁸³. У липні і на початку серпня В. Андрієвський та В. Мудрий від імені УНК робили спроби налагодити контакти із А. Мельником та УЦК²⁸⁴. Цим фактично і закінчилася коротка історія цього утворення.

АКТ 30 ЧЕРВНЯ

З вибухом німецько-радянської війни на схід вирушили три великі похідні групи ОУН – північна, середня і південна – із завданням опанування влади на землях, зайнятих Вермахтом, і творення української адміністрації. За твердженням М. Лебеда, їх чисельність складала близько 700 осіб; ще коло 20 були перекладачами при німецькій армії. Окрема група провідних членів організації була спрямована на Львів з метою проголошення відновлення української державності і створення уряду. До неї входили Я. Стецько, М. Лебедь, В. Кук, Я. Старух, І. Вітушинський, Є. Врецьона, В. Охримович, І. Равлик, Л. Ребет, Василь Солонинка, Дмитро Яців та інші²⁸⁵. Вони вирушили з Кракова ще таки 22 червня, після засідання УНК.

Колишній радянський кордон надалі пильно стерігся німцями і перейти його було непростою справою. Я. Стецько, М. Лебедь, В. Кук та І. Равлик перетнули його в Ярославі легковим авто, зареєстрованим на Вермахт, на якому невдовзі М. Лебедь вернувся в Краків²⁸⁶. Натомість інші використали підводи українських

---

²⁸² Кентій А. Збройний чин українських націоналістів. 1920–1956. Історико-архівні нариси. –Т. 1: Від Української Військової Організації до Організації Українських Націоналістів. 1920–1942. – Київ, 2005. – С. 214.

²⁸³ Українське державотворення... – С. 162; Андрієвський В. Краківські образки // Шлях перемоги. – 1955. – Ч. 43. – 23 жовтня. – С. 2; Ч. 44. – 30 жовтня. – С. 2; Горбовий В. Погода совісті... – С. 57; Стецько Я. 30 червня 1941... – С. 153; ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 67418. – Т. 2. – Арк. 171 (протокол допиту Олександра Луцького).

²⁸⁴ Андрієвський В. Краківські образки // Шлях перемоги. – 1955. – Ч. 44. – 30 жовтня. – С. 2

²⁸⁵ Климишин М. В поході до волі... – Т. I. – С. 312-313; Кук В. Державотворча діяльність ОУН... – С. XII; Українське державотворення... – С. 76-80, 92.

²⁸⁶ Кук В. Державотворча діяльність ОУН... – С. XI.

господарів, які з колишньої радянської території перевозили поранених за Сян, а назад верталися порожні. Відповідно, у мішках, притрушені сіном, через міст в Ярославі перетнули кордон ще кілька учасників групи, зокрема і Я. Старух²⁸⁷. Відтак всі пішки за маршрутом Ветлин–Висоцько–Лази–Заліська Воля–Бучина дісталися в с. Млини на Яворівщині, де затрималася на кілька днів. Тут 24 червня о 13.15 Я. Старух виступив на зборах визначніших громадян, на яких обрано голову сільради та керівника міліції²⁸⁸. Його діяльність у цей час характеризував Я. Стецько: *“Найбільш активний був, як завжди, незрівняний пропагандист сл. п. Ярослав Старух. Ця людина не мала ні хвилини відпочинку. З ризиком власного життя він перехитрював німців, раз подаючися, як член ним створеної фіктивної «пропаганда-компанії», другий раз, як «дольмечер», третій, як член Червоного Хреста”*²⁸⁹.

Через два дні група перебралася до містечка Краковець, де на зборах, які вів Я. Старух, за участі близько 100 громадян обрано районну та міську владу²⁹⁰. Тут знайшли справну вантажівку (“полуторку”) водієві якої, родом з Полтавщини, обіцяли допомогти добратися через Львів додому. На машині зробили напис: *“Пропаганда компанії. Геть з большевизмом!”*²⁹¹ Ще за два дні перебралися до Яворова, де організували повітові управу та міліцію, керівництво яких склало на руки Я. Стецька, як представника ОУН, присягу. Відтак у народному домі відбулися збори громадян, де знову виступив Я. Старух. Він і залишив опис цієї події: *“Прекрасно убрана саля городського дому купається в квітах. Саля заповнена по береги, настрій бадьорий, піднесений. Відчиняю в імені Проводу ОУН і Степана Бандери. Гучні оплески. До президії прошу п. Паславського з процесу 12-тьох, нового голову Повітової управи, й проф. Кметика. Потім промова. На кінці промови представляю зібраним представників наших нових властей, покликаних Проводом ОУН, – гучні оплески. Опісля говорять коротко оба голови. Настрій росте ще більше. Закінчую гарячими закликами й бажаннями скорого здійснення наших змагань. Саля підносить грімкі оклики на славу Україні й провідникові Бандері. – Національний гімн”*²⁹². Далі через

---

²⁸⁷ Ільницький Р. Створення Українського Національного Комітету... – С. 109; Стецько Я. 30 червня 1941... – С. 447.

²⁸⁸ Українське державотворення... – С. 76.

²⁸⁹ Стецько Я. 30 червня 1941... – С. 447.

²⁹⁰ Українське державотворення... – С. 85.

²⁹¹ Стецько Я. Спогади... – С. 44.

²⁹² Українське державотворення... – С. 94.

містечко Янів (тепер смт Івано-Франкове Яворівського р-ну) група (І. Вітушинський, Р. Ільницький, В. Кук, І. Равлик, Л. Ребет, Я. Старух, Я. Стецько та ін.) вантажівкою вирушила на Львів, куди прибула в обідні години 30 червня²⁹³. У місті вже від ранку перебував батальйон “Нахтігаль” на чолі із Романом Шухевичем²⁹⁴.

На площі біля церкви св. Юра учасники розділилися для виконання своїх завдань. Я. Старух та Л. Ребет отримали завдання опанувати львівську радіостанцію, але на час їх прибуття вона вже була в українських руках завдяки Зенонові Тарнавському. Незначні пошкодження, завдані більшовиками при втечі, усунені і навіть зроблено дві передачі про ситуацію на фронті. Керівником, відповідальним за зміст передач та організацію редакції, став Я. Старух. Йому допомагав Л. Ребет, який отримав доручення постійно перебувати в приміщенні радіостанції, доки Ярослав не поладнає інших доручень. Дикторами були З. Тарнавський та Юліан Савицький. За вказівкою Я. Стецька станція, яка тоді знаходилася на вул. Баторія (тепер вул. Князя Романа) отримала назву “Перша українська радіостанція ім. Євгена Коновальця”.²⁹⁵

У першому радіовиступі Я. Старух закликав українців організувати за місцем проживання або роботи збори, на яких висловити своє ставлення до української державності. Після цього передавали національні пісні і музику в готовності до передавання інформації з Національних зборів. Частина ефірного часу було надано німецькій пропагандистській роті, яка того ж дня прибула до Львова²⁹⁶.

Після опанування радіостанції Я. Старух, використовуючи широкі знайомства, організував нараду громадянства м. Львова, які відбулися у колишньому будинку “Просвіти” (пл. Ринок, 10) між 16 і 17 год. На цих зборах вибрано міські управи та посадни-

---

²⁹³ Стецько Я. Спогади... – С. 37; Кук В. Державотворча діяльність ОУН... – С. XII; Паньківський К. Від держави до Комітету. – Нью-Йорк–Торонто, 1970. – С. 31.

²⁹⁴ Патриляк І. Військова діяльність ОУН(Б) у 1940–1942 роках. – Київ, 2004. – С. 301-302.

²⁹⁵ Тарнавський З. Говорить Львів (Спогад про Львівський радіокомітет) // Тарнавський З. Дорога на Високий замок. – Торонто: Гомін України, 1964. – С. 242; Стецько Я. 30 червня 1941... – С. 181; Стецько Я. Спогади... – С. 37; ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 20. – Арк. 255; Т. 84. – Арк. 205; ЦДАВО. – Ф.3833. – Оп. 3. – Спр.7. – Арк. 164.

²⁹⁶ ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 445. – Т. 2. – Арк. 12-13 (протокол допиту Василя Охримовича); Степан Бандера в документах... – Т. III. – С. 388-389; Стецько Я. Спогади... – С. 38; Тарнавський З. Говорить Львів... – С. 242-243.

ка, які склали перед Я. Стецьком присягу на вірність Україні. Крім того, вирішено скликати на 20.00 Національні збори, про що теж було повідомлено по радіо²⁹⁷. Працю у Львові у ці відповідальні години яскраво описав В. Кук: *“Ярослав Старух виявив особливу активність та оперативність. Він прекрасно знав місто та його мешканців. Швидко відшукував потрібних людей і дуже вміло залучав їх до суспільно-політичної праці. Він був у постійному русі, завжди спішив, всюди встигав. До того ж, був він чудовим пропагандистом-популяризатором. Він твердо вірив у все те, що говорив, тому йому вірили, його слова переконували”*²⁹⁸. У Львові Я. Старух та В. Кук зупинилися в помешканні на вул. Краківській, 17, кв. 9, де Ярослав мешкав у минулому²⁹⁹. ОУН вибрала за свою штаб-квартиру триповерховий будинок колишнього товариства “Дністер” на вул. Руській, 20. За твердженням Костя Паньківського, головними особами тут були Я. Стецько, Л. Ребет та Я. Старух³⁰⁰.

Національні збори (Народні збори) відбулися також у приміщенні “Просвіти”. Їх вів Я. Стецько, який після вступної промови зачитав Акт відновлення Української держави. Присутні одностайно схвалили його. Після ряду привітальних виступів від громадських організацій, установ, греко-католицької церкви та українського війська (ДУН), В. Кук оприлюднив декрет ч. 1 провідника ОУН С. Бандери про призначення Я. Стецька головою краювого правління з повноваженням покликати його членів³⁰¹. При завершенні зборів Я. Старух або Л. Ребет зголосилися до Я. Стецька, взяли в нього документи, які стосувалися відновлення державності і отримали доручення передати по радіо їх ще того ж дня. Акт кількаразово передано ввечері 30 червня (вперше о 22 год.), відтак протягом ночі і наступного дня³⁰². Також транслювався декрет про призначення Я. Стецька, перебіг Національних зборів, пастирський лист митрополита Шептицького, самостій-

---

²⁹⁷ Стецько Я. Спогади... – С. 38; Стецько Я. 30 червня 1941... – С. 191-192; ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 84. – Арк. 205; Ф. 5. – Спр. 445. – Т. 2. – Арк. 12-13 (протокол допиту Василя Охримовича).

²⁹⁸ Кук В. Державотворча діяльність ОУН... – С. XII-XIII.

²⁹⁹ Там само. – С. XII.

³⁰⁰ Паньківський К. Від держави до Комітету... – С. 35.

³⁰¹ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 35. – Арк.277-279; Українське державотворення... – С. 125; Кук В. Державотворча діяльність ОУН... – С. XIV; Стецько Я. Спогади... – С. 38

³⁰² Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів / упор. В. Косик. – Т. 1: 1941. – Львів, 1997. – С. 141; Українське державотворення... – С. 359.

ницькі революційні відозви й інше³⁰³. Про це згадував Зенон Тарнавський: *“Пізно ввечері, – в студіях було вже темно, – прийшов Старух. Він мав приготований звіт, але не міг його читати, бо було темно. Ми всі були схвильовані. Врешті хтось знайшов свічку. Треба починати. Передача дуже важлива: Акт Відновлення Української Державности і звіт з Народніх Зборів. Хотіли зачати з національного гімну. Це було самозрозуміле, але в бібліотеці гімну не було. І, мабуть, у цілій Галичині не було гімну на платівках. Справу врятував вояк з німецького пропагандивного відділу. Він мав гімн награний на м’якій восковій платівці, а наспіваний ймовірно хором Божика у Кракові. Цей вояк передав нам гімн, а потім по-німецькому заповів, що перед мікрофоном виступить... заступник Бандери Ярослав Старух. Старух, схвильований і так, ще більше схвилювався тією несподіваною «посадою» і почав читати Деклярацію. Читав її поганенько, бо світло ледве блимало, а він ще до того мав невиразну дикцію, – не вимовляв «р». Після цього я читав звіт з Народніх Зборів, на яких проголошено Тимчасовий Уряд з Ярославом Стецьком на чолі. За годину я знову прочитав Деклярацію і повторив звіт. Савицький, що прийшов у міжчасі до студії, читав Деклярацію втретє. Другого дня ми під час ранкової передачі подали обширне звітлення з Народніх Зборів, ще раз прочитали Деклярацію і попросили до мікрофону о. Івана Гриньоха, що прочитав архипастирський лист Митрополита А. Шептицького і благословення для українського народу й його уряду. Після того ми зачитали послання Митрополита Полікарпа”³⁰⁴. Причину, чому саме Я. Старух, незважаючи на вади мовлення, безпосередньо працював біля мікрофона, розкриває В. Горбовий. На зустрічі із представниками німецької влади він заявив, що, слухаючи передачу львівської радіостанції з офіційним повідомленням про проголошення самостійної України, не мав сумнівів у її достовірності, оскільки вона велися знайомим йому голосом³⁰⁵. Тут слід зазначити, що передача, на яку покликався УНК у своєму “Інформативному листку”, була прослухана в Кракові 1 липня об 11 год.³⁰⁶*

Емоції громадянства переказав Микола Сидор-Чарторийський, якому передачу описав священик у містеч-

---

³⁰³ Стецько Я. 30 червня 1941... – С. 189, 198; Стецько Я. Спогади... – С. 39; ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 84. – Арк. 205.

³⁰⁴ Тарнавський З. Говорить Львів... – С. 243-244.

³⁰⁵ Горбовий В. Погода совісті... – С. 57.

³⁰⁶ Українське державотворення... – С. 124.

ку Добромили: *“Щойно радіо проголосило. Я слухав, весь час повторює українське радіо зі Львова! Вже є Український Уряд! (...) Львів говорив: «Слухайте! Слухайте! Тут говорить українська радіовисильня ім. Євгена Коновальця. Ми повторяємо: Український Народе! Волею Твоєю під проводом Організації Українських Націоналістів утворено у Льва-Городі Національну Раду, яка проголосила дня 30 червня 1941 року відновлення Української Самостійної Держави та створила її уряд під проводом прем'єра Ярослава Стецька. Осідком Уряду є Город Льва до часу, коли столиця України, Золотоверхій Київ, буде звільнена від окупантів... Тимчасовий Уряд України буде діяти до часу, коли буде можна у столиці Києві покликати законодавчу владу, яка рішить про дальшу форму й долю вільної Української Держави!».* Після промови оркестра заграла національний гімн *«Вже воскресла Україна!»*. І знову спікер закликав: *«Слухайте нас! Слухайте!... Подаємо Пастирський лист нашого найвищого Достойника Української Греко-Католицької Церкви. Слухайте нас! – продовжував спікер першої вільної української радіовисильні ім. Євгена Коновальця... – подаємо Пастирський Лист князя української Греко-Католицької Церкви Графа Андрія Шептицького»*³⁰⁷.

Постановою ч. 1 з дня 3 липня 1941 р. Я. Стецько перетворив Краєве правління західних областей України в Українське державне правління, бо негативне ставлення німців ставило під питання можливість реалізації подібного плану в Києві³⁰⁸. Уряд остаточно був оформлений 5 липня, коли відбулося його засідання в Палаті праці, але діяти почав ще 2-го числа³⁰⁹.

Формування крайового правління, а відтак УДП відбувалося за активної участі Я. Старуха. Зокрема, за його рекомендацією міністром внутрішніх справ призначено діяча Української соціалістично-радикальної партії Володимира Лисого (двоюридний брат Ярослава). Далі вже за спільною пропозицією Я. Старуха і В. Лисого шефом президіяльної канцелярії став д-р Михайло Росляк³¹⁰. На пост міністра інформації і пропаганди І. Климів рекомендував призначити Осипа Позичанюка. Проте той від-

---

³⁰⁷ С[идор]-Чарторийський М. Від Сяну по Крим (спомини учасника III похідної групи – Південь). – Нью-Йорк, 1951. – С. 26-27.

³⁰⁸ Українське державотворення... – С. 125, 135; Стецько Я. Спогади... – С. 42.

³⁰⁹ Стецько Я. Спогади... – С. 41.

³¹⁰ Стецько Я. 30 червня 1941... – С. 225-226.

мовився, порадивши призначити Олексу Гай-Головка. Після цього відбулася спільна нарада Я. Стецька з О. Позичанюком, Я. Старухом та О. Гаєм-Головком. На ній вирішено, що основні питання ті вирішуватимуть втрьох. Формально міністром призначений О. Гай-Головка, першим державним секретарем (заступником) став О. Позичанюк, другим – Я. Старух³¹¹. На початку липня 1941 р. міністерством у справах пропаганди організовано першу прес-конференцію новоствореного уряду в будинку “Дністра”³¹². Невдовзі розпочала роботу Видавнича кооператива українських письменників і журналістів у Львові “Українська книга”, одним із перших видань якої був передрук праці Я. Старуха “Боротьба з Москвою”, вже під справжнім прізвиськом³¹³. Її ж у липні передруковано і в Сокалі³¹⁴.

У радіостанції створено редакцію новин, до якої увійшли Іван Гладилевич, Володимир Дзісь, Микола Матіїв-Мельник, Петро Коструба. 2 липня в радіостанцію прийшли гестапівці з Айнзацгрупи (прибула у Львів 1–2 липня), які шукали тих, хто проголошував Акт 30 червня, затримали З. Тарнавського і відвезли в колишнє приміщення НКВД на вул. Пелчинській (тепер вул. Д. Вітовського). Невдовзі туди доставили теж Ю. Савицького та Я. Старуха. Згодом всіх повезли до міської управи, де З. Тарнавському вдалося вийти на волю. Також відпустили і Я. Старуха, а Ю. Савицького незабаром вивезли у концтабір Авшвіц. Так 2 липня німецькі органи безпеки закрили радіостанцію ім. полк. Коновальця³¹⁵.

З ініціативи ОУН у Львові на початку липня створено Раду сеньйорів – своєрідний передпарламент³¹⁶. З цією метою було проведено ряд нарад із авторитетними громадянами міста. Одна з них відбулася 4 липня, наступна, більша, – 6-го. В останній, яка відбулася у великому залі на верхньому поверсі будинку “Дністра”, взяло участь понад 70 осіб. Збори солідаризувалися із консолідаційною акцією УНК в Кракові та висловили підтримку

---

³¹¹ Українське державотворення... – С. 145; Стецько Я. 30 червня 1941... – С. 227-228.

³¹² Національний рух під час Другої світової війни: Інтерв'ю з Б. Левицьким... – С. 18.

³¹³ Наша боротьба. – 1941. – Ч. 4. – 15 серпня. – С. 13.

³¹⁴ Відновлення Української держави в 1941 році. Нові документи і матеріали. – Київ: Українська видавнича спілка, 2001. – С. 137.

³¹⁵ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 84. – Арк. 205; Тарнавський З. Говорить Львів... – С. 244-245.

³¹⁶ Стецько Я. Спогади... – С. 40.

та підпорядкування УДП³¹⁷. Позицію ОУН представляли Л. Ребет, І. Климів та Я. Старух, який у своєму виступі, зокрема, стисло з'ясував причини конфлікту з ОУН(м)³¹⁸. На зборах прийнято рішення про створення Ради сеньйорів і вибрано її керівництво. Почесним головою Ради став митрополит А. Шептицький, головою – колишній керівник уряду ЗУНР Кость Левицький.

Конфлікт між бандерівцями і мельниківцями непокоїв українське громадянство не тільки при створенні Ради сеньйорів. Серед інших, на вирішенні цієї проблеми наголошував А. Шептицький. Зрештою, консолідаційні зусилля ОУН(б) в Кракові (при створенні УНК) та Львові (при формуванні УДП) багато втрачали без участі організації А. Мельника – по суті, другої за силою в тодішньому політичному житті українців. З метою долучитися до державотворчих ініціатив, оперативне керівництво ОУН(м) у Львові за посередництва Я. Старуха голова УДП зустрівся з делегацією мельниківців на чолі з Іваном Рогачем за участі Теофіля Бак-Бойчука та Онуфрія Максиміва. Вони заявили про визнання відновленої української держави, в якій готові працювати відповідно до своїх напрямних. Після цього відбулася робоча розмова, на якій Я. Стецько запропонував ОУН(м) два пости в УДП, зокрема міністра інформації та пропаганди – для І. Рогача. Той заявив, що відповідь дасть після консультацій. Того ж дня очільник оперативного керівництва Я. Гайвас телефонічно скотактувався із А. Мельником у Берліні, який схвалив рішення скласти заяву голові УДП і погодився з її змістом, а щодо участі в уряді, запропонував почекати кілька днів для консультацій. Більше такого роду зустрічей не було, але І. Рогач далі підтримував контакти з Я. Стецьком, а Я. Гайвас – з І. Климівим. Після арешту голови УДП та відбуття ініціаторів переговорів на схід, чергова спроба порозуміння скінчилася³¹⁹.

В перших днях липня ряд членів ОУН (Я. Старух, Л. Ребет, І. Равлик, Є. Врецьона, Богдан Кордюк) провели зондуючі розмови з німецькими чинниками, які засвідчили вороже ставлення німців до відновлення української держави та наближення конфлікту. Німці 4 липня поставили Я. Стецьку ультиматум про від-

---

³¹⁷ Українське державотворення... – С. 154-155; Ільницький Р. Події 30 червня 1941 р. // Ільницький Р. Думки про українську визвольну політику. – Гадяч, 2007. – С. 120-121.

³¹⁸ Стецько Я. 30 червня 1941... – С. 233, 236; Паньківський К. Від держави до Комітету... – С. 40

³¹⁹ Стецько Я. 30 червня 1941... – С. 254; Гайвас Я. Зауваги до статті М. Прокопа // Сучасність. – 1981. – Ч. 12. – С. 118-119.

кликання проголошення незалежності, розв'язання уряду, при цьому погрожуючи репресіями³²⁰. Наступного дня у Кракові було заарештовано керівництво УНК та С. Бандеру, затриманого кілька днів перед тим у м. Холм в дорозі в Україну. 5 або 6 липня відбулася зустріч Я. Стецька, К. Левицького, В. Лисого, Я. Старуха та Р. Ільницького з військовим комендантом Львова генерал-лейтенантом Максиміліаном Ренцом, проте після втручання співробітника Абверу Ганса Коха генерал заявив, що він не має компетенцій вести переговори з українським урядом³²¹.

В такій ситуації 7 липня на вул. Руській, 20 відбулося засідання Проводу ОУН за участі тих його членів та співробітників, які перебували у Львові: Я. Стецька (в. о. Провідника ОУН), М. Лебеда (заступник), І. Климів, І. Равлик, Л. Ребета, Я. Старуха, В. Турковського, а також Р. Ільницького в якості секретаря. Було схвалено позицію голови УДП, щоб відкинути ультиматум німців. Вирішено твердо стояти на становищі Акту незалежності, перебирати далі, дорогою доконаних фактів, з волі українського народу, на всій території України владу й мобілізувати маси до боротьби за повну самостійність. Ідею масового збройного виступу проти німців відкинута як несвоєчасна та нереальна. Я. Стецько, як керівник уряду, відмовився йти у підпілля і виразив готовність відстоювати ідею української державності незважаючи на ризики. На випадок арешту Я. Стецька керівництво УДП повинен перебрати Л. Ребет, ОУН – М. Лебедь. Крім того, чисті бланки з підписом та печаткою отримали І. Климів – для призначення в. о. голови УДП, Я. Старух та В. Кук – для призначення членів уряду в Центральній та Східній Україні³²².

На цьому засіданні, ймовірно, Я. Старух був введений до складу Проводу ОУН, хоча це питання остаточно з'ясованим вважати не можна. Вказівки на його членство у Проводі є щодо червня 1941 р. (спогади М. Климишина³²³) та загалом 1941 р. (некролог³²⁴). На увагу заслуговують також зізнання Юрія Стельмащука на допиті НКВД 9 лютого 1945 р. Він стверджу-

---

³²⁰ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 84. – Арк. 205.

³²¹ Стецько Я. 30 червня 1941... – С. 237, 241-242; Україна в Другій світовій війні у документах. – Т. 1... – С. 142-143.

³²² ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 84. – Арк. 206; Стецько Я. Спогади... – С. 43; Стецько Я. 30 червня 1941... – С. 256-262; Українське державотворення... – С. 160; Ільницький Р. Події 30 червня 1941 р... – С. 126-127.

³²³ Климишин М. В поході до волі... – Т. I. – С. 36.

³²⁴ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 47. – Арк. 82 (Повідомлення про смерть Я. Старуха).

вав, що 7 липня 1941 р. працівник секретаріату Проводу ОУН Я. Хомів-“Лімницький” повідомив йому, що Я. Старух займав пост суспільно-політичного референта Проводу³²⁵. Логічно, що Я. Стецько, який раніше відповідав за цю ділянку праці, в тих умовах міг передати її іншій особі. Також надані Я. Старухові 7 липня повноваження в рамках УДП були ширші, ніж в організаційного референта Проводу ОУН (він мав право призначати членів УДП, а В. Кук міг це робити в порозумінні із Ярославом)³²⁶.

Я. Стецько з секретарем Р. Ільницьким 9 липня були затримані Зондеркомандо і вивезені до Кракова, а відтак Берліна³²⁷. При цьому німці також цікавилися Я. Старухом, але Я. Стецько зумів його застерегти через Л. Ребета, щоб він більше не з'являвся на жодні переговори з німцями³²⁸. Щоправда, на той час Я. Старух вже залишив Львів і Галичину, але попередження він невдовзі отримав. Перед німцями Я. Стецько взяв всю відповідальність за проголошення української державності, зокрема і за передачі Львівської радіостанції, які велися за його наказом. Заступником голови УДП І. Климів призначив Михайла Степаняка, який після арешту в середині вересня 1941 р. Л. Ребета очолив уряд³²⁹.

Після приїзду до Львова полк. Ріко Ярого він разом з М. Лебедем та І. Климівим у резиденції митрополита Андрея Шептицького зустрівся з представниками німецької армії. Розмова була коротка: на пропозицію відкликати Акт 30 червня взаміну за передання ОУН адміністрації в Галичині, німці отримали відповідь, що в даному питанні слід говорити із С. Бандерою та Я. Стецьком. Німецькі військовики повідомили, що на цьому припиняється співпраця з ОУН, а учасники розмови мають ще 8 годин безпеки перед можливим арештом. Після цього, 12 липня, М. Лебець, як урядуючий провідник, прийняв рішення про поступовий перехід організації у підпілля³³⁰. У Львові легально працювало тільки бюро УДП, а також ГОСП (під маркою Інституту націоналістичної освіти, містився в будинку на розі вулиць Вальнової і Підвальної). Його керів-

---

³²⁵ ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 67424. – Арк. 24-25 (протокол допиту Юрія Стельмашука).

³²⁶ Українське державотворення... – С. 160.

³²⁷ Ільницький Р. Події 30 червня 1941 р... – С. 127-130.

³²⁸ Стецько Я. 30 червня 1941... – С. 264-265.

³²⁹ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 75135фп. – Арк. 11 (протокол допиту Михайла Степаняка).

³³⁰ Лебець М. Організація протинімецького опору ОУН 1941–1943 років // Сучасність. – 1983. – Ч. 1-2. – С. 151; Шанковський Л. Похідні групи ОУН. – Мюнхен, 1958. – С. 23.

ник, С. Ленкавський, затриманий 29 липня, напередодні виїзду на Київ, а решта працівників – у вересні³³¹. Іван Климів в першій половині липня на запрошення німців нібито на конференцію, на неї не з'явився, передбачаючи арешт, натомість відповів листом у звичному для нього прямому стилі: *“Якщо Ви будете провадити таку політику, то доведете до того, що будете скоро втікати босо з України, як в 1918 році, коли український народ повстав проти німецької окупації під проводом Головного Отамана Симона Петлюри. Ви прийшли до нас, як окупанти, але вже не вернете. Український чорнозем, який ви так пожадливо хочете загарбати, прийме вас у свої обійми і стане вам гробом”*³³². За М. Лебедем та І. Климівим, які перейшли у підпілля, німці розіслали гончі листи як за особливо небезпечними злочинцями, натомість за Я. Старухом оголошено звичайний поліцейний розшук³³³. Все ж до вересня 1941 р. німці з ряду причин, зокрема через ситуацію на східному фронті, не вели активного переслідування бандерівців.

ПОХІДНА ГРУПА

Незважаючи на непевність щодо можливості відновлення української державності у Києві, туди спрямовано т. зв. Київську групу провідних членів на чолі зі В. Куком у такому складі: В. Кук, Я. Старух, Д. Маївський, Я. Хомів, Іван Бутковський, троє водіїв, п'ятеро східняків, один невідомий³³⁴. Згодом до групи приєдналися Д. Мирон, Юрій Стефаник, О. Гай-Головко, О. Позичанюк, І. Мітрінґа, Б. Левицький, М. Турчманович, Р. Паладійчук, В. Ривак та ін.³³⁵ 8 липня о 10.30 зі Львова вантажівкою (ймовірно “полуторка”, яку “організували” у Краковці) вирушили Я. Старух, Д. Маївський, Пантелеймон Сак, Іван Чинченко, спецкур'єр “Гриць”, а також невстановлені журналіст і фельдшер³³⁶. Окремо

---

³³¹ Сич О. Життєвий шлях Степана Ленкавського // Ленкавський С. Український націоналізм. – Твори. – Т.1. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2002. – С. 31.

³³² ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 84. – Арк. 206.

³³³ Ільницький Р. Події 30 червня 1941 р... – С. 133.

³³⁴ Відновлення Української держави в 1941 році... – С. 92.

³³⁵ Кук В. Державотворча діяльність ОУН... – С. XVI.

³³⁶ Українське державотворення... – С. 221; ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 67424. – Арк. 24-25 (протокол допиту Юрія Стельмашука).

мотоциклом їхав В. Кук-“Юрко Медвідь” із кур’єром Тарасом Онишкевичем-“Галайдою” та водієм³³⁷. Подробиці мандрівки подавав на допитах НКВД у 1945 р. Ю. Стельмашук, який попросився в авто під’їхати до Рівного. В дорозі В. Кук провів з ним співбесіду, спитав, які той отримав завдання від М. Лебедея при скеруванні на Волинь, і далі заявив: *“Поїдете зі мною в східні області України, там ви будете потрібніші, провідник Старух бере на себе відповідальність за ваш перевід”*³³⁸.

Пізно ввечері машина прибула до Рівного, де група заночувала у приміщенні української допомогової поліції, а вранці вирушила на Корець. У Рівному Я. Старух та В. Кук вирішили ряд організаційних справ, а також провели переговори з офіцером Абверу Ромдорфом та його перекладачем С. Сулятицьким, який налаштовував того проти бандерівців. Все ж розмова закінчилася без негативних результатів³³⁹.

В Житомир група прибула вночі з 10 на 11 липня, мало не потрапивши перед тим в оточення частин ЧА³⁴⁰. Зупинилися в першій вподобаній квартирі, залишеній власниками. Тут В. Кук повідомив Ю. Стельмашука, що призначає його начальником української допомогової поліції Житомирської області, а сам з Я. Старухом та іншими вирушив на Київ³⁴¹. В Житомирі під контроль ОУН на короткий час потрапила друкарня, де Я. Старух планував організувати видання необхідної літератури, але 20 липня Гестапо захопило її³⁴².

З Житомира група від’їхала 12 липня, на кілька днів затрималася у с. Фасова Макарівського р-ну Київської обл., звідки 15 липня Я. Старух відправив звіт до Львова³⁴³. Сюди 17-го числа прибула частина Північної похідної групи (М. Климишин, П. Федорів, Михайло Мудрий, Іван Питльований та ін.), а вже 20 липня Ярослав Старух відправляв черговий звіт у Львів із с. Пашківка Бишівського р-ну (тепер Макарівський р-н Київської обл.). В ньому, зокрема, повідомляв, що підготував акт проголошення незалежної України в Києві, текст якого пересилав у

---

³³⁷ Кук В. Державотворча діяльність ОУН... – С. XVI.

³³⁸ ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 67424. – Арк. 25-26 (протокол допиту Юрія Стельмашука).

³³⁹ Українське державотворення... – С. 219-222.

³⁴⁰ Там само. – С. 220, 222.

³⁴¹ ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 67424. – Арк. 27 (протокол допиту Юрія Стельмашука).

³⁴² Українське державотворення... – С. 233.

³⁴³ Там само. – С. 219-222.

додатку, щоб можна було передруковувати у відповідній потребі³⁴⁴. В той же час, з датою 18 липня, у Львів було відправлене повідомлення, опубліковане згодом у націоналістичній пресі за підписом “Редактор з Київщини”³⁴⁵. Не виключено, що його автором був Я. Старух.

В. Кук вже 21 липня звітував у Львів, що “Славка Міка” будуть тримати в тіні у зв’язку із пошукуваннями за ним німців. І додавав: “Мік надається до самостійної роботи вповні, ставить справу по-революційному, по-бойовому”³⁴⁶. Загалом Я. Старух був протягом 1941 р. був кілька разів затриманий німцями, але йому вдавалося виходити на волю³⁴⁷.

І на Київщині Я. Старух приділяв, як завжди, увагу видавничій справі. У м. Макарів він організував працю організаційної друкарні, яку в серпні закрили німецькі органи безпеки, заарештувавши при цьому двох членів ОУН³⁴⁸.

Далі Київська група через Бишів, Малу Снітинку, Фастів, Велику Снітинку, Фастовець і Митницю добралася до м. Васильків, який на певний час став опорним пунктом праці ОУН на Київщині³⁴⁹. Якраз тут 31 серпня, після багатотисячного мітингу з нагоди Свята зброї, Гестапо заарештувало близько 20 провідних націоналістів, серед яких були В. Кук, Я. Старух, Д. Мирон, О. Гай-Головка, Микола Гошовський, Петро Дужий, Т. Онишкевич, О. Позичанюк, М. Турчманович, П. Сак, Ю. Стефаник, І. Чинченко та ін.³⁵⁰ Наступного дня у Василькові заарештували також Ю. Луцьку. Щоправда, німці не знали, кого затримали, бо більшість назвали фіктивні прізвища.

Причиною арештів, за твердженнями Луки Павлишина, були виступники Гестапо Полішвайко та Довгань³⁵¹. Також В. Кук зга-

---

³⁴⁴ Українське державотворення... – С. 228-231.

³⁴⁵ Українська пресова служба. – 1941. – Ч. 2. – 30 липня. – С. 4; Наша боротьба. – 1941. – Ч. 4. – 15 серпня. – С. 16; Українське державотворення... – С. 227-228.

³⁴⁶ Українське державотворення... – С. 232.

³⁴⁷ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 47. – Арк. 82 (Повідомлення про смерть Я. Старуха).

³⁴⁸ Русначенко А. Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х рр. – Київ: Пульсари, 2002. – С. 26; ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 84. – Арк. 207.

³⁴⁹ Кук В. Державотворча діяльність ОУН... – С. XVII.

³⁵⁰ Кук В. Державотворча діяльність ОУН... – С. XXII-XXIII; ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 67418. – Т. 3. – Арк. 44-45 (протокол допиту Юлії Луцької); Дужий П. Степан Бандера – символ нації. – Част. II. – Львів: Галицька видавнича спілка, 1997. – С. 156-158.

дував, що німці провели затримання *“не без допомоги наших політичних противників”*³⁵².

В'язнів вивезли спочатку до Білої Церкви, відтак до Житомира, де їх допитував працівник Гестапо, провідний діяч ОУН(м) Степан Федак-“Смок”³⁵³. Звіди арештованих етапували до Луцька, де утримували одну ніч у школі, з якої, В. Кук, Д. Мирон, Т. Онишкевич та ще кілька націоналістів втекли. Шлях решти лежав на Львів, де за деякий час (можливо, 19 вересня) частину в'язнів, зокрема Я. Старуха, П. Сака та ще п'ятьох східняків, звільнили. Інших в кінці вересня перевезли до Кракова, де Юлія Луцька вийшла на волю у січні 1942 р. у зв'язку із народженням дитини; О. Позичанюк – в кінці 1941 р. завдяки втручання митрополита Андрея Шептицького³⁵⁴. С. Галамай згадував, що коли зустрів восени 1941 р. Ярослава Старуха, той вже був сивоволосий³⁵⁵.

ПРОТИНІМЕЦЬКЕ ПІДПІЛЛЯ

Німці перейшли до масових арештів членів ОУН(б) на всіх зайнятих землях 15 вересня 1941 р. Відповідно, урядуючий провідник М. Лебець видав розпорядження про перехід організації у підпілля та початок протинімецької боротьби³⁵⁶. Постала потреба визначити засади праці в нових умовах. Для цього під Львовом (с. Збоїща або Сороки) 19 вересня зібралася відома І конференція ОУН³⁵⁷. Вона впорядкувала пошкоджену арештами організаційну мережу, насамперед склад головного та крайових

---

³⁵¹ Павлишин Л. “На грані двох світів...”. Спогади військовика-бандерівця. – Львів: Сполом, 2010. – С. 182.

³⁵² Кук В. Ярослав Старух... – С. 82.

³⁵³ ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 67418. – Т. 3. – Арк. 45 (протокол допиту Юлії Луцької).

³⁵⁴ Кук В. Ярослав Старух... – С. 82; ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 67418. – Т. 3. – Арк. 13-14 (протокол допиту Юлії Луцької); Гайова О. Соціальна роль церкви в умовах окупаційних режимів // Церква і соціальні проблеми. – Львів, 1993. – С. 318-319.

³⁵⁵ Галамай С. У боротьбі за Українську Державу... – С. 95.

³⁵⁶ Панченко О. Мирослав Прокоп. – Гадяч, 2002. – С. 48.

³⁵⁷ Лебець М. Організація протинімецького опору ОУН 1941–1943 років... – С. 152; ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 75135фп. – Арк. 24 (протокол допиту Михайла Степаняка); Галів М. Доповідь М. Лебеця в Нью Йорку // Свобода. – 1987. – Ч. 21. – 3 лютого. – С. 4.

проводів. Серед тактичних рішень: 1) перебирати контроль над адміністрацією в свої руки і продовжувати започатковану УДП працю; 2) не вести активної протинімецької боротьби та відкритої протинімецької пропаганди (це рішення базувалося на переконанні в перемозі Німеччини у війні); 3) продовжувати далі працю на центральних землях України, зокрема захищати населення від грабунку та вивозів на роботи німцями; 4) вести роз'яснювальну акцію розкриття німецьких плянів поневолення й колонізації, готувати народ до активної боротьби; 5) заготовляти й переховувати зброю, папір і друкарське приладдя; 6) започаткувати й регулярно проводити вишколи керівників і організаторів з числа членів організації, дати їм політичну підготовку; 7) поширити програмні та політичні постанови, методичку і тактику боротьби в зв'язку із охопленням працею всіх українських земель³⁵⁸.

У цій нараді Ярослав участі не брав (ймовірно, не міг, бо або ще був ув'язнений, або не мав зв'язків). За деякий час, в кінці жовтня – на початку листопада 1941 р., у с. Павлові на Радехівщині відбулася ще одна, т. зв. мала конференція. В ній взяли участь С. Галамай, Ананій Закоштуй-“Вовк” – обласний провідник Волинської обл., І. Клімів, Р. Кравчук, М. Леbedь, О. Логуш, Д. Маївський, М. Прокоп, Я. Старух, М. Турчманович-“Кречет”, Сергій Качинський-“Остап” – крайовий організаційний референт ПЗУЗ³⁵⁹. На ній були обговорена ситуація на українських землях і тактика діяльності в найближчий період. Між Я. Старухом та М. Турчмановичем відбувалися постійні жваві дискусії – на будь-яке твердження “Кречета” Ярослав мав свою думку³⁶⁰. На думку В. Кука, С. Ленкавський і група Мітрінги, зокрема М. Турчманович, відчували нові реалії і мислили їх категоріями, тоді як частина членства ще думала старими уявленнями і довгий час навіть Я. Старух того нового не відчував, що і привело до постійних непорозумінь між ним і М. Турчмановичем³⁶¹.

За твердженням М. Степаняка, Ярослав на початку 1942 р. працював у референтурі пропаганди, якою після арешту С. Ленкавського керував М. Прокоп-“Гармаш”-“Володимир”-

---

³⁵⁸ Леbedь М. Організація протинімецького опору ОУН 1941–1943 років... – С. 152; Леbedь М. УПА. – [Рим], 1946. – С. 17-18; ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 75135фп. – Арк. 25-26 (протокол допиту Михайла Степаняка).

³⁵⁹ Галамай С. У боротьбі за Українську Державу... – С. 189-191; Мечник С. Початок невідомого. – Мюнхен, 1984. – С. 17; Панченко О. Мирослав Прокоп... – С. 50; Панченко О. Микола Леbedь. – Лохвиця, 2001. – С. 58-59.

³⁶⁰ Галамай С. У боротьбі за Українську Державу... – С. 189-191.

³⁶¹ Записав Володимир В'ятрович 24.07.2005 р. в м.Києві від Василя Кука.

“Остап”³⁶². Твердження С. Мудрика, що Я. Старух був членом Проводу ОУН для видавничих і організаційних справ³⁶³ не можна вважати авторитетним до даного періоду. Також інші згадки, що Я. Старух займав пост референта пропаганди в ОУН(б), які зустрічаються в ряді публікацій³⁶⁴, виглядають непереконаливо.

Власне, про конкретну працю Я. Старуха в цей час збереглося достатньо інформації. Він займався організацією вишколів і підготовкою брошур та статей, переважно вишкільного характеру. У його некролозі вказано, що після втечі з ув'язнення організував на Волині школу кадрів ОУН³⁶⁵. Відомо що в листопаді 1941 р. Я. Старух-“Синій” інструктував окружний провід ОУН в с. Піддубці коло Луцька³⁶⁶. Ю. Стельмашук тоді так описував його: *“років 45, середнього зросту, міцної статури, лице видовжене, ніс прямий, очі темні, вуса і бороду голить, волосся сиве, зачесане набік”*³⁶⁷.

Нові умови протинімецького підпілля вимагали масштабної перепідготовки кадрів. На це була спрямована серія організаційних та ідеологічно-пропагандистських вишколів, де головними викладачами були В. Охримович-“Бард” та Я. Старух-“Синій”³⁶⁸, якого, за твердженням В. Кука, *“любдили, шанували, слухались”*³⁶⁹.

Василь Галаса, тоді повітовий провідник ОУН Тернопільщини, був учасником одного із таких заходів на початку 1942 р. у с. Великий Глубічок неподалік обласного центру. В ньому брали участь керівники середньої ланки, які, крім засвоєння матеріалу, повинні були згодом провести вишколи за аналогічною програмою для своїх підлеглих. Я. Старух, за твердженням В. Галаси, *“розгорнув перед нами цілий комплекс різноманітних методів вишкільної та пропагандивної роботи, також зорієнтованих на Східну Україну. Він, як журналіст і публіцист, давав розумні вказівки щодо виступів з рефератами, проведення вишколів,*

---

³⁶² ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 75135фп. – Арк. 11, 145-146 (протокол допиту Михайла Степаняка); ЦДАВО. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 20. – Арк. 12-14.

³⁶³ Мудрик-Мечник С. Мое минуле... – С. 139.

³⁶⁴ Ярослав Старух 1910–1947 // Екран. – 1984. – Ч. 126-127. – С. 12; Енциклопедія українознавства. – Т. 8... – С. 3035.

³⁶⁵ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 47. – Арк. 82 (Повідомлення про смерть Я. Старуха).

³⁶⁶ ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 67424. – Арк. 30 (протокол допиту Юрія Стельмашука).

³⁶⁷ Там само.

³⁶⁸ Кук В. Ярослав Старух... – 82; ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 75135фп. – Арк. 112 (протокол допиту Михайла Степаняка).

³⁶⁹ Кук В. Ярослав Старух... – 82.

гупірок із селянами, робітниками, інтелігенцією та молоддю”³⁷⁰. Викладачами теж були оргреферент Проводу ОУН В. Кук (організаційна праця) та вишкільний референт крайового проводу ЗУЗ В. Охримович (історія української політичної думки, ідеологія ОУН, філософія)³⁷¹. Крім того, В. Кук та Я. Старух з’ясували ситуацію на східних українських землях.

Протягом 1942–1943 рр. В. Галаса провів десятки аналогічних вишколів на Тернопільщині, Чортківщині та Бережанщині, чисельністю до 20 учасників на кожному, з такими головними темами:

“1. Основні ідейно-політичні засади в боротьбі українського народу за збереження своєї держави, а після її втрати – боротьба за її відновлення, починаючи від Київської Русі-України, далі козаччини, гетьманщини, визвольних змагань 1917-20 рр. аж до наших днів. Причини втрати незалежності та невдач у боротьбі за відновлення держави, висновки.

2. Головні політичні напрямні ОУН у боротьбі з гітлерівськими та російсько-більшевицькими окупантами. Тактика боротьби у воєнних умовах.

3. Методи пропагандивно-виховної роботи серед українського населення СУЗ, серед ЧА, полонених, у середовищі поневолених Москвою народів, серед росіян.

4. Стиль і методи організаційної роботи в умовах німецької та большевицької окупацій.

*5. Праця в низових осередках ОУН (ланка, станиця, район сільський, район міський, фабрика, завод, установа). У цьому розділі подавались конкретні вказівки, приклади, базовані на конкретних фактах”.*³⁷²

Трохи раніше, у грудні 1941 р., відбувся вишкіл під керівництвом С. Галамая в околиці Клевани неподалік Рівного. Викладачами були сам С. Галамай (ідеологічно-політичні проблеми), Я. Бусел (геополітика), Дмитро Клячківський (військові справи), О. Логуш (політекономія), Я. Старух (організаційні питання). Вишкіл закінчився кілька днів перед Різдом 1942 р. Про нього С. Галамай подав деякі цікаві подробиці: *“ Умови для слухачів були тяжкуваті, бо ці слухачі мусили до половини зариватися в сіно під час доповідей інструкторів. Чому? Бо відповідних викла-*

---

³⁷⁰ Галаса В. Наше життя і боротьба. Спогади. – Львів, 2005. – С. 36.

³⁷¹ Записав Володимир Мороз 15 листопада 1999 р. у м. Київ від Василя Галаси.

³⁷² Галаса В. Наше життя і боротьба... – С. 37.

дових заль не було. (...) Ми, викладачі, встановили такий режим: після кожного цілого денного курсу всі інструктори збирались увечері на обговорення успіхів, а також недоліків у викладі матеріалів слухачам, які деколи під час занять дрімали. Щодо нічлігів, то наче вже на військовий лад в одній кімнаті простелявся один чи два солом'яні товсті снопи, і так на простирадлах один біля одного лягали спати учасники курсів (...) Логуш порушив питання про колгоспи. Наприклад, Ярослав Старух, проповідуючи в Україні революційний зрив, обстоював дуже здецидовано розвал колективних господарств (колгоспів та радгоспів) і звітував з Північної похідної групи про те, що селяни у Східній Україні розвалюють колгоспи. Натомість Омелян Логуш був проти ліквідації колгоспів, мовляв, український селянин не має коней, та й трактори недоступні (...) Як годиться для солідних викладачів, ми встановили такий режим, що після кожного цілоденного заняття ми, викладачі-інструктори, сходились в одній з кімнат, і тоді у вільній дружній атмосфері кожний мав нагоду сказати свої зауваги чи, скажімо, висловити критику (а часом похвалу й визнання) будь-якому інструкторові. Наприклад, Ярослав Старух похвалив мене за виступ, у якому я з'ясував значення ідеології. Я вважав, що варто радше залишити філософські вишколи, але найважливіше, що треба отримати, – це віру слухача. Тоді, ніби в моїй обороні, слово взяв Бусел і з гумором відзначив таке: «Як ви можете ці зауваги висловлювати, адже коли друг зі Львова (тобто я) виголошував своє “резюме”, то ви, друже Синій, гарно спали...» Я, звичайно, щиро вдячний другові Старухові за його критичні зауваги...»³⁷³ А в іншому місці С. Галамай зазначав: “Не раз під час вишколу молодих членів ОУН Славко сміливо й переконливо доводив на прикладах, що наші люди зможуть все зробити, все здійснити. Для нас нема неможливого!”³⁷⁴

Ще один вишкіл – для підпільників, які скеровувалися на працю у східні області України, – Я. Старух-“Синій” та В. Охримович-“Охало” провели у Львові на вул. Крашевського, 9 (тепер вул. С. Крушельницької) в першому кварталі 1942 р.³⁷⁵ Також і з Клевани приблизно 25 учасників були скеровані на схід³⁷⁶. Були на вишколах в Західній Україні і наддніпрянці, скеровані ОУН, які

---

³⁷³ Галамай С. У боротьбі за Українську Державу... – С. 168-170.

³⁷⁴ Там само. – С. 96.

³⁷⁵ ГДА СБУ. – Ф. 65. – Спр. С-9079. – Т. 36. – Арк. 112, 115 (протокол допиту Оксани Прокопович).

³⁷⁶ Галамай С. У боротьбі за Українську Державу... – С. 187.

відтак поверталися у свої терени³⁷⁷. Вишкіл для 12 підпільників, призначених для праці на СУЗ, за участі наддніпрянців і галичан, провів В. Охримович у кінці січня – лютому 1942 р. в с. Оглядів на Радехівщині³⁷⁸.

Другий важливий напрямок тодішньої праці Я. Старуха – підготовка матеріалів для вишколів³⁷⁹. В першу чергу, це сто-сується досить об'ємної праці “Тисяча років життя й боротьби українського народу (Короткий нарис історії України)”. Її перша частина написана у 1941–1942 рр., зокрема, з використанням організаційної бібліотеки у Львові на вул. Академічній, 30 (тепер просп. Т. Шевченка)³⁸⁰. Праця публікувалася у підпільній друкарні “Прага” в с. Мокротин під Жовквою частинами протягом 1942–1943 рр., при чому складання робив ночами на лінотипі в друкарні “Атлас” Іван Король (співпрацював із Я. Старухом ще в першій половині 1930-х рр., заарештований і розстріляний німцями у 1944 р.). Перша частина займає 232 сторінки і доведена до 1914 р. Ярослав готував і наступні розділи, проте закінчити їх не зміг³⁸¹. За твердженням П. Дужого, свою працю Я. Старух написав за неповних два роки, в умовах, коли в будь-який час могли напасти німці, вдень і вночі у неопаленій хаті, не шкодуючи ні здоров'я, ні сил³⁸². Натомість В. Кук згадував, що писати нарис Ярослав почав на початку 1942 р. і все робилося у великому поспіху³⁸³. Про те, що друга половина видання зроблена наспіх, згадував і П. Дужий³⁸⁴. Все ж при цьому Ярослав активно обговорював окремі питання з іншими провідними діячами ОУН³⁸⁵.

Актуальність подібних видань в той час була дуже великою. Наявні нариси та підручники, видані в ССРСР та Польщі, були написані відповідно до вимог цих держав, а українська історія в

---

³⁷⁷ Мудрик-Мечник С. Моє минуле... – С. 139.

³⁷⁸ Фелікс О. В заплілі, що було фронтом // Український самостійник. – 1961. – Ч. 5. – С. 32-33.

³⁷⁹ Прокоп М. Як загинув Ярослав Старух? // Сучасність. – 1969. – Ч. 9. – С. 90; Кук В. Ярослав Старух... – С. 82; Старух Б. Ярослав Старух... – С. 32.

³⁸⁰ Спогади Петра Дужого про Ярослава Старуха... – С. 392-393.

³⁸¹ Спогади Петра Дужого про Ярослава Старуха... – С. 393; Кук В. Ярослав Старух... – С. 83; Подолянюк Б. Підпільна друкарня ОУН “Прага” // Макар В. Спомини та роздуми. – Т. 3: Бойові друзі. Кн. 2. – Торонто–Київ, 2001. – С. 97; Попович В. Дмитро Цура – підпільний друкар ОУН. – С. 4-5 / копія зберігається в домашньому архіві Володимира Мороза.

³⁸² Спогади Петра Дужого про Ярослава Старуха... – С. 394.

³⁸³ Кук В. Ярослав Старух... – С. 82.

³⁸⁴ Спогади Петра Дужого про Ярослава Старуха... – С. 396.

³⁸⁵ Кук В. Ярослав Старух... – С. 82.

них була викладена в перекрученій, а часто сфальшованій формі. Відповідно, як для національно-освідомлюючої праці серед населення, так і для початкового вишколу з українознавства власного членства, ОУН потребувала неспотвореного викладу минулого (очевидно, поданою крізь призму ідеології та потреб організації). У липні 1941 р. “Українське видавництво” у Львові, за редакцією Дмитра Штикала-“Софрона”, перевидало “Малу історію України” Івана Крип’якевича (32 стор.), доповнивши її розділами про ОУН. Мельниківці користувалися шістнадцятисторінковим нарисом Олега Штуля “Віки говорять. Конспект історії України”.

Не втратила актуальності праця Я. Старуха і в подальших періодах збройної боротьби ОУН. Зокрема, вона входила до курсу політвиховної праці в УПА-Північ станом на 1 січня 1945 р.³⁸⁶ Навесні 1949 р. крайовий командир УПА-Північ Іван Литвинчук-“Давид” писав В. Кукові: *“В зв’язку з широко наростаючою потребою виховання юнацтва, у великій мірі відчувається брак історії України з насвітленням таким, щоб воно до певної міри відповідало потребам виховання сучасного покоління. В історії України є великий хаос в насвітленні певних історично-політичних проблем, подій, постатей і т. д. Невідомо, якого історика вважати за найбільш духово зближеного до того насвітлення, яке відповідає на сьогодні. Добре було б, щоб хтось з наших писака, прим[іром] такий, як П. Полтава чи хтось інший, навіть за кордоном, опрацював «Коротку історію України» з нашим насвітленням. Евентуально, пока та справа зреалізується, то добре було б, щоб згори переслали хоч один примірник «Історії України» Старуха. Хоч не легка справа опрацювати історію України, але її треба було б якось розв’язати”*³⁸⁷.

В листопаді–грудні 1948 р. у Яворівському надрайоні розмножено 10 примірників розділу “Княжа боротьба”, які розіслано для опрацювання по районах³⁸⁸. На потребі перевидання праці

---

³⁸⁶ Літопис УПА. Нова серія. – Т. 8: Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля. 1944–1946. Документи і матеріали / упор. О. Вовк, С. Кокін. – Київ–Торонто, 2006. – С. 269.

³⁸⁷ Літопис УПА. Нова серія. – Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / упор. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ–Торонто, 2011. – С. 174, 545-546; ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 28. – Арк. 71.

³⁸⁸ Пропагандивний звіт за листопад грудень 1948 р. Райони: Яворівський, Краковецький, Немирівський, Мостиський, Судово-Вишнянський, Крукеницький. – С. 2 / копія зберігається в домашньому архіві Володимир Мороза.

“Тисяча років життя й боротьби українського народу” вже в наш час наголошував Василь Кук, який часто виступав із доповідями про минуле перед військовиками, студентами, молоддю тощо.

Хоча “Тисяча років життя і боротьби українського народу” містить окремі помилки або пропуски у фактах та їх трактуванні, але подає досить цілісну концепцію державності та визвольної боротьби з наголосом на тих обставинах, які мали б бути прикладом для оцінок і дій у сучасній авторові політичній ситуації. Звертає увагу часте вживання Я. Старухом визначення “самостійники-державники”, яке у 1943 р. було прийняте як додаток до назви ОУН³⁸⁹.

На початок 1942 р. Провід ОУН уконституювався у такому складі: М. Лебедь-“Максим Рубан” – урядуючий провідник, Д. Мирон-“Орлик” – крайовий провідник ОСУЗ, І. Климів-“Легенда” – перший організаційний референт, В. Кук-“Леміш” – другий організаційний референт, М. Прокоп-“Володимир”-“Гармаш” – референт пропаганди, С. Галамай – вишкільний референт; М. Турчманович-“Кречет” – політичний референт, М. Арсенич-“Михайло”-“Максим”-“Дем’ян” – референт Служби безпеки, Д. Грицай-“Дуб” – військовий референт, Д. Клячківський-“Охрім” – крайовий провідник ПЗУЗ, Я. Старух-“Синій”, М. Степаняк-“Сергій” – крайовий провідник ЗУЗ, З. Матла-“Дніпровий” – крайовий провідник ПУЗ³⁹⁰. Кілька референтів не були членами Проводу, наприклад, Ярослав Пришляк-“Самсон” (фінансово-господарчий)³⁹¹.

Одне із засідань Проводу на початку 1942 р., взимку, згадував Михайло Степаняк, який запропонував студентство об’єднати з Юнацтвом ОУН для покращення вишколу молоді, натомість в актив залучати осіб із досвідом і авторитетом з інших верств населення (інтелігенція, робітники). Йому опонували М. Лебедь, І. Климів та Я. Старух, стверджуючи, що студентство є базою для всієї організації і його приєднання до юнацтва є недоцільним. Пропозиція М. Степаняка прийнята не була³⁹². Критично

---

³⁸⁹ Докладніше про це: Мороз В. Вступ // Літопис УПА. Нова серія. – Т. 17: Осип Дяків-“Горновий”. Документи і матеріали / упор. В. Мороз. – Київ–Торонто, 2011. – С. 74.

³⁹⁰ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 75135фп. – Арк. 11-12, 94-96 (протоколи допиту Михайла Степаняка); Галамай С. У боротьбі за Українську Державу... – С. 109.

³⁹¹ Там само. – Арк. 114 (протокол допиту Михайла Степаняка); Пришляк Я. За Україну! Записки члена ЗП УГВР. – Миколаїв–Монтреаль–Львів, 1999. – С. 21-27.

³⁹² ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 75135фп. – Арк. 94-96 (протокол допиту Михайла Степаняка).

позицію Я. Старух щодо відправки молоді на Наддніпрянщину оцінювала і одна з керівників підпілля у Києві Надія Романів-“Тирса”³⁹³.

Важливим етапом діяльності ОУН була II конференція, яка відбулася у квітні 1942 р. біля с. Новий Яричів в 4-5 км від шосе Львів–Київ. За твердженням М. Степаняка, у ній взяли участь всього 10 осіб: І. Климів-“Легенда”, Д. Клячківський-“Білаш”, В. Кук-“Леміш”, М. Лебець-“Максим Рубан”, Д. Маївський-“Косар”, З. Матла-“Дніпровий”, Д. Мирон-“Орлик”, Я. Старух-“Синій”, М. Степаняк-“Сергій” та М. Турчманович-“Кречет”³⁹⁴. Натомість М. Лебець згадував про дещо інший склад учасників: М. Арсенич, Д. Грицай, І. Климів, В. Кук, М. Лебець, Д. Маївський, З. Матла, Д. Мирон, М. Прокоп і М. Степаняк³⁹⁵.

В оцінці ситуації конференція виходила з того, що для України вигідна перемога Райху над СРСР, бо в такому випадку Англія і США будуть підтримувати визвольну боротьбу окупованих країн. Враховуючи подальшу поразку Німеччини, ОУН повинна показати себе перед Заходом противником нацистів. При цьому ОУН повинна розбудувати сили настільки, щоб Англія і США мусіли з нею рахуватися. В результаті вирішено протинімецьку діяльність наразі вести лише пропагандистським шляхом. Д. Мирон підкреслив необхідність наближення програми ОУН до свідомості населення ОСУЗ, тому, зокрема, в постановках конференції на його пропозицію вказано на єдність в діях організації з націоналістичними поглядами Хвильового та інших українських антирадянських сил в СРСР. Крім того, з метою пошуку союзників вирішено працювати над створенням союзу поневолених народів та домовитися з поляками якщо не про спільні дії, то хоча б про їх нейтралітет³⁹⁶.

Одним із питань, яке тоді обговорювалося, були дії І. Климів. Він різко критикував політику М. Лебедя і вчинив дії, які конференція потрактувала як спробу перевороту. Дії “Легенди” були засуджені, а рішення в його справі залишили за “Рубаном”. Після кон-

---

³⁹³ Тирса Н. В златоглавом // Літопис УПА. Нова серія. – Т. 18: Діяльність ОУН та УПА на території Центрально-Східної та Південної України / упор. О. Пагіря, В. Іванченко. – Київ–Торонто, 2012. – С. 654-655.

³⁹⁴ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 75135фп. – Арк. 26-28, 62 (протокол допиту Михайла Степаняка).

³⁹⁵ Лебець М. Організація протинімецького опору ОУН 1941–1943 років... – С. 152.

³⁹⁶ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 75135фп. – Арк. 26-28, 35 (протокол допиту Михайла Степаняка).

ференції М. Лебедь зняв І. Климів з поста організаційного референта та вивів зі складу Проводу ОУН, призначивши через деякий час начальником оргвідділу у військовій референтурі. Згодом “Легенда” як перший організатор і політвиховник відділів УПА отримав ступінь генерала-політвиховника УПА (з датою 4.12.1942 р.) та нагороджений Золотим Хрестом заслуги УПА (наказ ГВШ ч. 3/52 від 12 жовтня 1952 р., на підставі рішення УГВР від 11 жовтня 1952 р.)³⁹⁷. Крім того, за твердженням М. Степаняка, на конференції обговорено огляд діяльності ОУН, написаний М. Прокопом. У зв’язку з критикою діяльності організації той не був допущений М. Лебедем до участі в конференції. Думки М. Прокопа на конференції підтримали тільки М. Степаняк та М. Турчманович, інші оцінили їх негативно. На підставі цього М. Лебедь невдовзі вивів М. Прокопа зі складу Проводу і відправив на працю в Київ³⁹⁸.

ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ РЕФЕРЕНТ ПРОВоду ОУН

Замість І. Климів організацийним референтом призначений Я. Старух-“Синій”³⁹⁹. Крім того, у складі Проводу відбулися ще такі зміни: референтом пропаганди став Д. Маївський-“Косар”-“Тарас”; С. Галамай пішов на легальну працю, очоливши “Українбанк” у місті Ярославі (звичайно, діючи в інтересах організації), тому в липні вишкільним референтом призначений В. Охримович-“Філософ”-“Охало”-“Бард”; М. Турчмановича, який вийшов з ОУН, на посту політичного референта замінив З. Матла-“Дніпровий”; на пост крайового провідника ПУЗ у травні 1942 р. скерований В. Кук, знятий з другого оргреферента (залишився в складі Проводу)⁴⁰⁰. До Дніпропетровська у травні

³⁹⁷ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 60. – Арк. 281-282.

³⁹⁸ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 75135фп. – Арк. 145-146 (протокол допиту Михайла Степаняка).

³⁹⁹ ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 67418. – Т. 1. – Арк. 186 (протоколи допиту Олександра Луцького); Ф. 6. – Спр. 75135фп. – Арк. 11 (протокол допиту Михайла Степаняка); Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 6. – Арк. 34 (протокол допиту Василя Чижевського); Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 47. – Арк. 82 (Повідомлення про смерть Я. Старуха) ; Роман Шухевич у документах... – Т. І. – С. 479-480, 483; Прокоп М. Як загинув Ярослав Старух?... – С. 90; Щеглюк В. “Як роса на сонці”. Політичний роман-хроніка, написаний на основі спогадів колишнього діяча ОУН-УПА Л. С. Павлишина. – Львів, 1992. – С. 85; Стахів Є. Кризь тюрми, підпілля й кордони. Півість мого життя. – Київ: Рада, 1995. – С. 124-125.

⁴⁰⁰ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 75135фп. – Арк. 11-12 (протокол допиту Михайла Степаняка).

виїхав також помічник В. Кука, керівник підреферентури “Схід” П. Дужий-“Арсен”-“В’ячеслав Романовський”⁴⁰¹.

Протягом квітня–травня 1942 р. Я. Старух перебрав справи від обох попередників – і від І. Климів, і від В. Кука.

Основними завданнями організаційної референтури в той час були:

- 1) розбудова мережі ОУН;
- 2) підбір кадрів на керівні пости;
- 3) забезпечення внутрішньоорганізаційного зв’язку, виготовлення документів;
- 4) збір звітів про діяльність організації⁴⁰².

Відділом зв’язку в оргреферентурі Проводу ОУН керували Володимир Лобай-“Вугляр”-“Федір” та М. Гошовський-“Спартак”, серед співробітників були Іван Тимчук-“Володимир Шарко”-“Батько”, Дмитро Лушпак (Баглай)-“Вуйко”-“Слота”, Ярослав Пришляк-“Зорян”, Анна Прокопович-“Анка” (дружина “Спартака”), Оксана Прокопович, Володимира Турченяк-“Володя” та інші⁴⁰³.

За інший напрямок праці відповідав керівник технічного (паспортного) відділу Григорій Васькович-“Осип”-“Гриць”. Його завданням було виготовлення документів, насамперед особистих, необхідних для праці ОУН. У відділі працювали кілька підпільників, зокрема, Богдан Подолянко-“Остап Фелікс” (як працівник друкарні “Атлас” підбирав необхідні шрифти, фарби та папір, також допомагав друкувати); Артемізія Галицька-“Мотря” (заповнювала бланки), Федір Луцишин, а також представники різних теренів (Волинь, Буковина, СУЗ), які навчалися справі підробки документів⁴⁰⁴. Ярослав Старух теж користувався фальшивими документами на прізвище Марчук⁴⁰⁵.

---

⁴⁰¹ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 72362фп. – Арк. 34, 110 (протоколи допиту Петра Дужого); Записав Володимир Мороз 19 жовтня 1996 р. в м. Львові від Петра Дужого.

⁴⁰² ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 75135фп. – Арк. 105 (протокол допиту Михайла Степаняка).

⁴⁰³ Лобай В. З моїх переживань // Макар В. Спомини та роздуми. – Т. 3: Бойові друзі. Кн. 2. – Торонто – Київ, 2001. – С. 84-85; Турко В. Спогади з Радехівщини // Макар В. Спомини та роздуми. – Т. 2: Бойові друзі. Кн. 1. – Торонто–Київ, 2001. – С. 172; Т[урченяк] В. Моя співпраця з підпіллям ОУН // Макар В. Спомини та роздуми. – Т. 2: Бойові друзі. Кн. 1. – Торонто–Київ, 2001. – С. 182; ГДА СБУ. – Ф. 65. – Спр. С-9079. – Т. 36. – Арк. 111-115 (протокол допиту Оксани Прокопович); ЦДАВО. – Ф. 3676. – Оп. 4. – Спр. 308. – Арк. 238.

⁴⁰⁴ Зізнання д. Вака в справі сл. п. Степана Бандери / домашній архів Володимира Мороза. – С. 1; Фелікс О. В запіллі, що було фронтом // Український самостійник. – 1961. – Ч. 5. – С. 34-35; Ч. 7/8. – С. 42; ГДА СБУ. – Ф. 5. –

Важливим напрямком організаційної праці був підбір кадрів, зокрема для роботи в Центральній, Східній та Південній Україні. За твердженням В. Кука, в ОУН за цю ділянку почергово відповідали І. Клімів, Я. Старух та Р. Кравчук⁴⁰⁶ (тобто оргреференти).

У нижчих клітинах – краях – безпосередніми співробітниками та підлеглими Я. Старуха були організаційні референти країв: ПУЗ – П. Дужий-“Арсен”, ОСУЗ – Ярослав Хомів-“Лімницький”, Михайло Галаса-“Птах” і Юрій Булат-“Юрко”; ПЗУЗ – Сергій Качинський-“Самсон”-“Остап”; ЗУЗ – Юліан Гуляк-“Марко”-“Рен”. Невідомо, хто займав цей пост в краю Великонімеччини (можливо, такого не було), але частину цієї ділянки праці виконував референт зв'язку Михайло Румежак-“Клим”.

За твердженням М. Прокопа, облік, проведений Проводом наприкінці 1942 р., показав чисельність ОУН у 12 тисяч членів організації та 7 тисяч членів Юнацтва. Вони були зосереджені переважно в Галичині і на Волині, частково на Поліссі і, в меншій мірі, на центральних, східних та південних землях⁴⁰⁷. Інші цифри називав один з членів крайового військового штабу ОУН ЗУЗ, щоправда, станом на середину 1943 р. За його даними, тільки в Галичині, відповідно до звітів обласників військових референтів, було близько 26 тис. членів, 13 тис. симпатиків, 26 тис. Юнацтва та 5 тис. юнаків-симпатиків⁴⁰⁸. Щоправда, тоді ж крайовий провідник ЗУЗ М. Степаняк доповідав, що дійсних членів ОУН в Галичині було 17 тисяч⁴⁰⁹.

Одним із ключових напрямків тодішньої праці ОУН був військовий. Намагання його організаторів забрати до себе з інших ділянок всіх фахівців приводило до суперечок з іншими референтами, зокрема і організаційними. Крайовий військовий референт ЗУЗ Лука Павлишин-“Вовк”-“Наборовський” звинувачував Я. Старуха у прихованому саботажі: *“Згори по організаційній мережі йшли вказівки виділяти військовим референтурам значущих людей, кошти, а низові оргреференти вишукували таких, що не мали жодного військового вишколу; кошти перепадали*

Спр. 67446. – Арк. 13, 68 (протоколи допиту Артемізії Галицької); Казанівський Б. Шляхом Легенди. Спомини. – Львів, 2004. – С. 256.

⁴⁰⁵ Записав Володимир Мороз 26 травня 1997 р. в м. Львові від Люби Петрицької (Осадчої).

⁴⁰⁶ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 51895фп. – Т. 1. – Арк. 157 (протокол допиту Василя Кука).

⁴⁰⁷ Прокоп М. Роман Шухевич-Чупринка й ОУН і УПА в 1943–44 роках // Сучасність. – 1976. – Ч. 1. – С. 65.

⁴⁰⁸ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 5. – Арк. 443.

⁴⁰⁹ Там само. – Арк. 446.

хіба про людське око. Деким ігнорувалось одне з найважливіших питань – військова робота... Мабуть такі, як Старух, переживали, щоб військовики не зміцніли та не взяли верх над тими, хто тільки проповідував ідею, а й палець об палець не вдарив, аби наблизити час її втілення силою зброї”⁴¹⁰.

Засідання Проводу ОУН протягом весни–осені 1942 р. відбувалися у Львові або околиці. За свідченнями М. Степаняка, за цей рік їх відбулося чотири із такими питаннями:

1) Недотягнення у роботі військової та пропагандистської референтур, ставлення до УЦК (навесні);

2) ставлення організації до проведення німцями реквізицій і примусового збору хліба (влітку);

3) стан праці на СУЗ, зміна програми і назви ОУН, ставлення до мельниківців (на початку осені);

4) стан праці на СУЗ, зміни програми та діяльності (у листопаді)⁴¹¹.

Зокрема, на засіданні в кінці літа – на початку осені обговорювалися питання кадрових втрат на Сході. М. Арсенич, Я. Старух, Д. Маївський вважали основною причиною цього недотримання конспірації та легковаження розбудови Служби безпеки (СБ), що привело до проникнення в організацію німецької агентури. Відповідно, вирішено на місце полеглих та арештованих скерувати у Київ досвідчені керівні кадри з Галичини, а також працівників СБ для з'ясування причин провалів Натомість М. Степаняк відстоював думку, що ці причини другорядні, а основною було те, що ОУН не змогла завоювати популярність на Сході і опертися на місцевих кадрах, причому праця присланих з Західної України підпільників була відірвана від місцевих реалій, а самі вони не були готовими до неї. Ці думки були сприйняті членами Проводу негативно, хоча вже на наступному засіданні на початку листопада їх по суті повторив М. Прокоп, який повернувся із піврічної праці на СУЗ⁴¹². Подальша дискусія привела до значних змін у діяльності організації, які знайшли вираження у рішеннях III конференції ОУН у лютому 1943 р., а відтак надзвичайного великого збору (III НВЗ)⁴¹³. Цей збір відбувся 21–25 серпня того ж року на

⁴¹⁰ Щеглюк В. “Як роса на сонці”... – С. 85.

⁴¹¹ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 75135фп. – Арк. 93 (протокол допиту Михайла Степаняка).

⁴¹² Там само. – Арк. 136–138 (протокол допиту Михайла Степаняка).

⁴¹³ Там само. – Арк. 146 (протокол допиту Михайла Степаняка); Прокоп М. Дмитро Маївський – революціонер і політичний публіцист // Сучасність. – 1987. – Ч. 2. – С. 104.

хуторах у 2-3 км від рідного Я. Старухові села Золота Слобода, під виглядом наради мужів довір'я УЦК⁴¹⁴. Щоправда, Ярослав у ньому участі брати не міг, бо на той час перебував у німецькій в'язниці.

Не припиняв Я. Старух у 1942 р. публіцистичної праці. Так, у квітневому номері журналу “За українську державу” вийшла його стаття “Перед бурею”, підписана псевдонімом “Ярослав Ясенко”. Восени того ж року він мав суперечку із коректором журналу “Ідея і чин” Валентиною Горбач-Горбаченко-“Зіною” щодо правок його статті⁴¹⁵ (щоправда, невідомо, що це за стаття і в якому виданні мала вийти чи вийшла). Цим їхня тодішня співпраця не обмежилася. У вересні 1942 р. “Зіна” за завданням “Синього” в одному із сіл Львівщини була разом з ним інструктором на вишколі для десятиох членів організації, які готувалися для відправки на працю в м. Харків і згодом туди від'їхали⁴¹⁶.

В період німецької окупації у Львові Я. Старух мешкав у родині друкаря-лінотипіста Івана Короля та його дружини Софії на вул. св. Миколая (тепер вул. Грушевського)⁴¹⁷. Власне маленька донька Королів, Люба, помилково назвала Ярослава “синій” замість “сивий”, що стало причиною вживання ним псевдоніму “Синій”⁴¹⁸. Натомість брат Богдан згадував, що той після виходу із німецького ув'язнення мешкав у професора Нагірського, де, зокрема, написав і свою малу історію України⁴¹⁹.

А. Галицька твердила, що у липні 1942 р. Я. Старух мешкав на конспіративній квартирі на вул. Софійській, 20, кв. 5 (тепер частина вул. І. Франка). Також він мав ще одне помешкання на пл. Юра, 17, де приймав зв'язкову по організаційній референтурі “Надю”⁴²⁰. На початку грудня Я. Старух перебрався на нову квартиру на одній з бічних вуличок з непарної сторони вул. Казимирівської

---

⁴¹⁴ ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 445. – Т. 1. – Арк. 191 (протокол допиту Василя Охримовича); Ф. 6. – Спр. 75135фп. – Арк. 35 (протокол допиту Михайла Степаняка); Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 69. – Арк. 11.

⁴¹⁵ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 69843фп. – Т. 1. – Арк. 86 (протокол допиту Валентини Горбач-Горбаченко).

⁴¹⁶ Там само. – Арк. 117-119 (протокол допиту Валентини Горбач-Горбаченко).

⁴¹⁷ Дужий П. Деякі додаткові інформації, пояснення і доповнення до довідника УПА, 1943–1949, частина друга // Дужий П. Українська справа. – Т. 1. – Львів: Афіша, 2002. – С. 458; Кук В. Ярослав Старух... – С. 82.

⁴¹⁸ Спогади Петра Дужого про Ярослава Старуха... – С. 394.

⁴¹⁹ Старух Б. Ярослав Старух... – С. 32.

⁴²⁰ ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 67446. – Арк. 73 (протокол допиту Артемізії Галицької).

(тепер частина вул. Городоцької), недалеко Бригідок⁴²¹. Крім того, Я. Старух відвідував кільканадцять конспіративних квартир, зокрема на Войтовська, 22 (тепер вул. Козланюка), Кльоновича, 4, Міцкевича, 12 (тепер вул. Листопадового Чину), Сикстуська, 14 (тепер вул. П. Дорошенка), вул. Піярів, 5а (тепер вул. Некрасова), вул. Сагайдачного, 15 та ін. Організаційні наради та зустрічі членів Проводу ОУН, зокрема і Я. Старуха, також відбувалися по селах в околиці Львова (Сороки, Збоїща, Скнилів).

Короткі характеристики, подані підпільниками, які в той час працювали з Я. Старухом, дають можливість подивитися на нього з різних точок зору. Ось опис М. Степаняком: *“Років 30, середнього зросту і статури, темний блондин із сивиною, не вимовляє літери «р», замість неї вимовляє «л»*⁴²². Подібний портрет подав працівник СБ Ярослав-Теодор Мороз-“Славек”: *“Приблизно 40 років, середнього зросту, круглолиций, дуже сивий (очевидно, від переживання), помітний при розмові (скоромовка)*⁴²³. Дещо інакше Я. Старуха оцінював О. Луцький: *“36 років, брюнет, має сивину, середнього зросту, по натурі жива, метушлива, але крайньо неорганізована особа*⁴²⁴. Зв’язкова і близька родичка Л. Петрицька бачила його таким: *“Був ідейний хлопець дуже. Для себе він нічого не зробив, вся праця його була тільки для України. Сильно картавив, не вимовляв «р». Говорив «Сталух», «Хлистос лодився». Писав реферати чудові, а другі люди читали його реферати. Але він говорив дуже хапально, він міг людей підняти, хоч він картавив, але все одне, було варто його послухати. Вмів з людьми працю вести, надзвичайна людина була*⁴²⁵. Цінним є теж опис, залишений А. Галицькою: *“Середній зріст, міцної статури, широкоплечий, волосся сиве; розмовна мова швидка, нервова, колір обличчя вирізняється своєю ніжністю і білизною, хода швидка. Одягається переважно в сірий костюм, шкіряне пальто і чоботи*⁴²⁶. Скромність та посвяту Я. Старуха відзначав П. Дужий,

---

⁴²¹ Лобай В. З моїх переживань... – С. 86-87.

⁴²² ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 75135фп. – Арк. 11 (протокол допиту Михайла Степаняка).

⁴²³ Там само. – Спр. 33282фп. – Арк. 30 (протокол допиту Теодора Мороза); Степан Бандера у документах... – Т. I. – С. 513.

⁴²⁴ ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 67418. – Т. 1. – Арк. 81 (протокол допиту Олександра Луцького).

⁴²⁵ Записав Володимир Мороз 26 травня 1997 р. в м. Львові від Люби Петрицької (Осадчої).

⁴²⁶ ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 67446. – Арк. 73 (протокол допиту Артемізії Галицької).

який на початку 1942 р. пробував віддати Ярославу костюм, куплений для нього організацією. Дізнавшись, за чиї кошти куплено одяг, той категорично відмовився прийняти подарунок⁴²⁷.

В ЗАСТІНКАХ ГЕСТАПО

В листопаді–грудні 1942 р. Львовом прокотилася хвиля арештів німцями членів ОУН⁴²⁸. Її причиною, в першу чергу, було затримання в Берліні зв'язкового Юрка Кравчука–“Бориса”⁴²⁹. Звіди в Галичину прибула група працівників Гестапо, які протягом останніх місяців розробляли українське націоналістичне підпілля у Великонімеччині і вважалися спеціалістами в цьому питанні. На кількох конспіративних квартирах у Львові німці влаштували засідки, арештуючи всіх, хто приходив. До рук Гестапо потрапили Д. Грицай, О. Карачевський, О. Кузьмінський, В. Лобай, І. Тимчук, І. Шевчук, Ф. Луцишин, Микола Шевчук, Богдан Наконечний, Петро Ковальський–“Копа”, Петро Башук, Сильвестр Скоробогатий–“Габ”–“Сивий” та ін. На одній із конспіративних квартир на вул. Жулінського, 7 (тепер вул. Академіка Філатова) 21 листопада при спробі арешту Д. Маївський вбив штурмшарфюрера СС і криміналь-секретаря з Головного управління імперської безпеки Гергарда Шарффа, іншого гестапівця поранив, а сам, теж важко поранений, втік⁴³⁰. Німці у відповідь вдалися до традиційного для них способу збірної відповідальності, розстрілявши у Львові 28 українців та під с. Ягільниця біля Чорткова – 52. В обох групах було і багато діячів визвольного руху, зокрема Омелян Лапунька, Василь Мельничук, Іван Миськів, Лев Опарівський, Андрій П'ясецький, Роман Сельський, Дмитро Шак та ін.

---

⁴²⁷ Записав Володимир Мороз 14 листопада 1996 р. в м. Львові від Петра Дужого; Спогади Петра Дужого про Ярослава Старуха... – С. 395-396.

⁴²⁸ Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 24: Ідея і чин. Орган Проводу ОУН, 1942–1945 / ред. Ю. Маївський, Є. Штендера, П. Потічний. – Торонто, 1995. – С. 121.

⁴²⁹ Лобай В. З моїх переживань... – С. 86.

⁴³⁰ Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів / упор. В. Косик. – Т. 3: 1942–1943. – Львів, 1999. – С. 31; Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны... – Т. 1. – С. 553-554; Казанівський Б. Шляхом Легенди... – С. 275-276; Mazur G., Skwara J., Węgiński J. Kronika 2350 dni wojny i okupacji Lwowa. – Katowice: Unia, 2007. – S. 306.

Затримали тоді і Я. Старуха. Це сталося ввечері 4 грудня 1942 р. у Львові на пл. Юра⁴³¹. Його, за твердженням І. Шевчука, викликала на зустріч одна провокаторка, використавши для цього заарештованого і сильно скатованого “Любомира”, нібито крайового провідника ОУН Харківщини: *“Старух вспів тільки перекинутись кількома словами з «Любомиром», як нагло звідусіль наскочили на них ґештапівці. Старух відрухово відскочив і грімко гукнув: «Чи то зрада?» – «Я не винен!» – закричав розпачливим голосом «Любомир». Старух не вспів навіть витягнути пістолю з кишені, як вже борсався безрадно в лапах «опришків»⁴³². Додаткові подробиці про це подав Богдан Казанівський: “Приблизно в тому часі після історії на Жулінського, у Львові появилася молода гарна дівчина в хутрі з чорних каракулів. Вона нібито мала допомогти якомусь Любомирові (псевдо) втекти із Дніпропетрівської тюрми на волю. Невідомий мені Любомир, мабуть, був одним із провідних членів ОУН, який знав особисто Я. Старуха, Івана Климова та ін. Можна догадуватися, що того Любомира спіймало Ґештапо у Дніпропетрівському, або в тій околиці і в час допитів він погодився заманити провідних членів ОУН до рук ворога. В тому мала йому допомагати провокаторка в чорних каракулях, яку Любомирові підставило Ґештапо й видумало історію з утечею. З тією дівчиною ходив Любомир по місті, а жив ніби нелегально. Через якийсь зв’язок він викликав Ярослава Старуха на зустріч в Єзуїтському городі напроти св. Юра. Старух вийшов на умовлене місце й тільки привітався з Любомиром, як із-за кущів (було темно) вискочили ґештапівці так несподівано для Старуха, що він уже не мав часу покористуватися зброєю для оборони”⁴³³.*

Хто такий “Любомир” – не встановлено. У 1942 р. німцями був заарештований і замордований обласний провідник ОУН Харківщини Михайло Мудрий⁴³⁴ (в літературі фігурує і як крайовий провідник ОУН Харківщини під псевдонімом “Остап”, полеглий від руки більшовицького агента⁴³⁵), але він зрадником не був, оскільки згодом включений Я. Старухом у список визначних

---

⁴³¹ Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів / упор. В. Косик. – Т. 2: 1941–1942. – Львів, 1998. – С. 360, 364; ОУН в 1942 році. Документи. – Київ: Інститут історії НАН України, 2006. – С. 226.

⁴³² Шевчук І. Із спогадів про Ів. Климіва і Яр. Старуха // Макар В. Спомини та роздуми. – Т. 2: Бойові друзі. Кн. 1. – Торонто–Київ, 2001. – С. 127.

⁴³³ Казанівський Б. Шляхом Легенди... – С. 280.

⁴³⁴ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр.376. – Т. 84. – Арк. 209.

⁴³⁵ Данилишин О. Дзвони пам’яті. Штрихи національно-визвольної боротьби Жидачівщини 1939–1950-ті роки. – Львів: Астролябія, 2007. – С. 269.

полеглих героїв українського народу⁴³⁶. “Любомира” і Михайла Мудрого розрізняла у зізнаннях і Люба Лемик, яка працювала у харківському націоналістичному підпіллі⁴³⁷.

Досить вірогідну версію арешту подала дружина І. Климів – Галина Чуйко. Вона твердить, що “Легенда” пішов на зустріч із зв’язковим з Києва Марком і там його заарештували⁴³⁸. Особа головного зв’язкового крайового проводу ОСУЗ Дмитра Марка (родом із Равщини, колишній політ’язень польських тюрем) відома. Він справді був затриманий Гестапо у жовтні 1942 р. в Києві і пішов на співпрацю з ворогом, видавши ряд підпільників в Києві та на зв’язковій лінії Київ–Васильків–Козятин–Вінниця–Проскурів⁴³⁹. Дуже ймовірно, що саме з Д. Марком зустрічався і Я. Старух. Причиною арештів Я. Старуха, І. Климів та інших працівників оргреферентури А.Галицька–“Мотря” називала члена крайового проводу ОУН в Києві на псевдо “Карпо”, заарештованого, а відтак звільненого Гестапо⁴⁴⁰. Л. Лемик твердила, що крайовий провідник “Любомир” прибув до Харкова з дівчиною “Галиною” та ще кількома підпільниками в другій половині літа 1942 р.⁴⁴¹ Відповідно, ототожнювати Д. Марка з “Любомиром” все ж немає достатніх підстав.

Німецька поліція стверджувала, що у Я. Старуха вилучено заховані в одязі листи із важливими відомостями про підпілля⁴⁴². Того ж дня німці провели обшук і на конспіративній квартирі М. Лебеда на вул. Піярів, 5а (тепер вул. Некрасова), яку отримувала Галина Дидик, але там нікого затримати не вдалося⁴⁴³.

---

⁴³⁶ ІРН ВУ 1552/7, к. 217.

⁴³⁷ Кентій А. Доля племінниці Степана Бандери (огляд архівно-слідчої справи Л. Возняк-Лемик) // Архіви України. – 2009. – № 5. – С. 116.

⁴³⁸ Петренко Г. На вибоях епохи. – Київ: Українська видавнича спілка, 2007. – С. 72.

⁴³⁹ ОУН в 1942 році... – С. 209; Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны... – Т. 1. – С. 546; Павлишин Л. “На грані двох світів...” – С. 192; Стахів Є. Крізь тюрми, підпілля й кордони... – С. 169; Мудрик-Мечник С. Моє минуле... – С. 91-92, 108.

⁴⁴⁰ ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 67446. – Арк. 13 (протокол допиту Артемізії Галицької).

⁴⁴¹ Кентій А. Доля племінниці Степана Бандери... – С. 116.

⁴⁴² ОУН і УПА у Другій світовій війні // Український історичний журнал. – 1994. – № 2-3. – С. 114; Сергійчук В. ОУН-УПА в роки війни. Нові документи і матеріали. – Київ, 1996. – С. 216; Україна в Другій світовій війні у документах / упор. В. Косик. – Т. 2... – С. 360-361; ОУН в 1942 році... – С. 226.

⁴⁴³ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 75075фп. – Т. 3. – Арк. 110-111; Т. 4. – Арк. 72 (протоколи допиту Галини Дидик).

В цей же день, 4 грудня, заарештовано І. Климів, який відмовився давати будь-які свідчення і в результаті тортур наступного дня загинув, про що Я. Старух зумів передати з тюрми на волю звістку⁴⁴⁴. За свідченнями В. Чижевського, він під тортуррами дав зізнання про організацію⁴⁴⁵. Зокрема, при арешті вказав як місце проживання адресу Л. Петрицької, яка в той же день була заарештована. Згодом він у тюрмі передав їй записку, де вибачався, що так сказав, бо свою справжню адресу подати не міг, бо там більше людей було б постраждало⁴⁴⁶. Сам Ярослав дуже переживав, що може на тортуррах заломитися і заспокоївся тільки після отримання з волі ціаністого калію⁴⁴⁷.

Зустрівшись 6 грудня з І. Шевчуком в коридорі в будинку Гестапо на вул. Гербшттрассе (сучасна вул. Д. Вітовського), побитий до невпізнання Ярослав Старух сказав йому: *“Коли не хочете так само виглядати, то не говоріть до них ані слова! Якщо ще хочете жити, не признавайтесь до нічого!”*⁴⁴⁸ Вночі на 7 грудня Я. Старух вчинив спробу самогубства, переконавши співкамерника, того ж таки І. Шевчука, щоб він йому допоміг, бо може не витримати тортур і всипати сотні людей. Проте при першій спробі не витримала і ввірвалася петля, а при другій – виламалася віконна рама, до якої та була прикріплена. На шум прибігла сторожа і почала всіх бити куди попало. Ще кілька невдалих спроб самогубства здійснив, стрибаючи з вищого поверху на бетонну долівку; одного разу із четвертого поверху, поламавши руку і кілька ребер. За твердженням співкамерника І. Шевчука, впродовж перших двох тижнів катувань Ярослав подавав вигадані зізнання, фіктивні прізвища і адреси, а відтак всю вину звалював на закатованого І. Климів.⁴⁴⁹ Гестапівські катування згодом яскраво описав сам Я. Старух:

“Спец від українських справ, обершттурмфюрер Вірзінг вітає на порозі ударом засушеної бичиці через голову. «А, С[тарух]! Вітаємо!» І падають удари. В голові шумить. Числити більш годі. Списують генералії. «Яку функцію виконував в Організації?» Брак задовільної відповіді. «Роздягайся!» Два помічники закочують

---

⁴⁴⁴ Шевчук І. Із спогадів про Ів. Климів і Яр. Старуха... – С. 129.

⁴⁴⁵ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 6. – Арк. 34 (протокол допиту Василя Чижевського).

⁴⁴⁶ Записав Володимир Мороз 26 травня 1997 р. в м. Львові від Люби Петрицької (Осадчої).

⁴⁴⁷ Лебедь М. УПА... – С. 86-87.

⁴⁴⁸ Шевчук І. Із спогадів про Ів. Климів і Яр. Старуха... – С. 127.

⁴⁴⁹ Там само. – С. 128-130.

рукави. Вибирають два середньої грубости дручки. Молотьба триває довго. Так довго, що один з опричників змучився й передає закривавлений дручок третьому. Другий, Мюллер, зіпрів, обтирає піт, але дручка не покидає. Удари дручків перехрещуються від шиї до ніг по цілих плечах. На бюрковім годиннику минуло пів години. Секретарка при машині нудиться. На початку це її цікавило, тепер чистить нігті. Серце! Чому не хочеш зомліти? Рахубу часу трачу, але притомність зберігаю до кінця. Відпочинок. Можу тільки стояти, опертий об стіну. Знову питання. І знову брак задовільної відповіді. Стояти більше не можу, кладуть на табурет і молотьба починається наново. Не видержую, кричу. На крик збігаються гештаповці з інших кімнат. Я перешкодив їм у праці. Кидаються всі ногами, місять, гнетуть, копають. Перетворююся в мішок соломи, але цілковитої притомности не трачу. Тверде серце зомліти не хоче. Може кричу, бо чоботи танцюють даліше.

Досить! Здається, що хтось це слово викрикнув. Підносять, витягають на коридор, обливають водою. По якомусь часі випроводжують і ведуть на вулицю Сапіги–Лонцького. Надворі темно. Значить били чотири години.

Келія. Ніч. Гарячка. Хочеться пити. Врешті ранок. Дають каву. Яка, байдуже, лише, щоб пити. Кличуть. Виводять. Кожний рух справляє колючий біль. Надворі сонце, люди. Втікати! Все одно, хай стріляють, бо за хвилину почнеться вчорашнє. Відбігаю 10-20 кроків. Не стріляють. Ловлять і прикладами по голові. Я знову в знаній кімнаті. Довгі мінути очікування. Врешті прийшли. «Де заховані друкарні? Де ховається шеф?» – «Не знаю». Ще кілька питань і починається наново. Вибирають найгрубший кіл. Називають його «самостійна Україна». Дають понюхати, і умеб-льовання кімнати починає в очах танцювати якийсь несамовитий танець. В часі обідової перерви випроводжують на коридор і ставлять в кут стіни-муру. Кожний, що сходить з горішніх поверхів на обід, б'є для загострення собі апетиту. По обіді те саме.

На Лонцького, ввечорі, вже тягнуть, іти неможливо. І знову ніч і знову ранок. Знову тягнуть, поволі тягнуть по сходах. Перший, другий, третій поверх, а там, наліво, кімната. Спираюся об поруччя, гостра свідомість думки, пережилюся і падаю на цемент сходової клітки. Смерть. Ні, не дають навіть зомліти. Побої тяжкі, повні гніву, волочать аж до кімнати. Що діялося в цьому дні, мало пам'ятаю. Думка відмовляла всякої контролі. Дручок працював напереміну з чоботом. Вечір, ніч, ранок. Рука зломана в двох місцях, пальці обох рук поломані, вихитуються в

усі сторони. В грудях страшний біль. Ребра. За кожним віддихом ріже вогнем, а легені працюють ковальським міхом, здається, розсаджають грудну клітку. Ой ти, серце, чому не лопнеш?! Кличуть, тягнуть. О Боже! Та сама обстановка, ті самі кати. Лиця інших затьмарені, невиразні. «Де захована зброя?» Не мовчу, говорю. Подаю навмання місцевості, описую докладно невідомі мені місця, подаю докладну кількість за родами зброї, подаю гасла. Незабаром мапа Галичини покривається рисунками червоного олівця. Поки поїдуть і перевірять, мине час. Що тоді буде, не думаю. Знаю одне, а саме, що дійсно не знаю ні одного місця, де захована зброя. Може вдовольняться тим разом? Та ні. «Ти написав історію України?» Дручок при праці. Б'є сам Вірзінг. «Це за історію. Захотілось тобі самостійній! України не было, нет і не будет!» Так дослівно в російській мові. Невже ж НКВД в ґештапівським мундурі? Вияснення не помагають. Вірзінг осатанів. А далше: «Де шеф? Де друкарні? Хто в проводі?» Що далше, не пам'ятаю. Пам'ятаю, що вночі тягнули за ноги по вулицях на Лонцького, бо голова оббивалася об виступи хідника. За кілька днів оповідав мені тюремний лікар-жид, що другого дня ранком знайшов на подвір'ї тюрми купу людського лахміття, що з нього прозирали шматки синього людського м'яса. Порушив, щоб ствердити смерть і переконався, що серце билосся. Взяв нагору і лікує. Ось рука й пальці вже пов'язані. Ой, як страшно хочеться пити, як нестерпно пече мене всередині вогнем! А потім родилася думка, що може доведеться жити і... знову слідство. Коротка, кошлява записка на світ, – ще в гарячці, ще прохання прислати... цитрини, кислого молока. «І пришліть отруту, бо не знаю, чи зможу витримати нове слідство». І знову за кілька днів... «Одержав, дякую. Тепер уже спокійний. Хай беруть. Не заведе тим разом, хоч... хочеться жити»⁴⁵⁰.

І. Шевчук теж згадував про спробу втечі під час конвоювання вулицею Лонцького. Я. Старух кинувся втікати до трамваю на вул. Коперніка, з надією, що охоронці його застрілять, але біля Головної пошти люди в трамваї його схопили і віддали переслідувачам⁴⁵¹.

З волею Я. Старух тримав контакт через одного із охоронців-українців із Зондердінсту (за кольором форми їх називали «чорні»)⁴⁵². Також у зв'язках допомагав тюремний лікар-єврей

⁴⁵⁰ Лебедь М. УПА... – С. 85-87.

⁴⁵¹ Шевчук І. Із спогадів про Ів. Климів і Яр. Старуха... – С. 130.

⁴⁵² Казанівський Б. Шляхом Легенди... – С. 276; Шевчук І. Із спогадів про Ів. Климів і Яр. Старуха... – С. 131

Бодек (теж в'язень; згодом використав нагоду слабого режиму і втік), який допоміг Ярославу уникнути кількох допитів з тортури-ми, стверджуючи, що той вже вмирає⁴⁵³. Оскільки вікна камери виходили на вул. Сапіги (тепер вул. С. Бандери), то в'язні кидали записки у вікно, коли бачили знайомих⁴⁵⁴. Це був ще один спосіб комунікації для менш важливих питань. Крім того, Я. Старух використовував для зв'язку можливості поляка Леха Садовського, з яким сидів у камері ч. 156. Той до арешту навесні 1942 р. очолював Бюро інформації і пропаганди Львівського обшару (краю) Армії Крайової. Є відомості, що через нього Я. Старух навіть нав'язав розмови з польським підпіллям⁴⁵⁵. Пізніше Л. Садовський згадував його як дуже інтелігентного і начитаного⁴⁵⁶. Іван Шевчук твердив, що українські в'язні визнали Я. Старуха їх провідником в тюрмі на Лонцького⁴⁵⁷.

Майже від початку ув'язнення Я. Старуха були спроби визволити його з тюрми. Так, була напрацьована схема втечі за допомогою лікаря Бодека, який мав зробити Ярославу щеплення від тифу, а коли той би захворів, його б перевезли до тюремного шпиталю на Замарстинові, звідки легше викрасти. Але Я. Старух віддав цю вакцину Л. Садовському, якому загрожував розстріл. Того вивезли в шпиталь, на який вже наступного дня, 15 квітня 1943 р., здійснено наскок польською боївкою і звільнено 26 в'язнів, зокрема Л. Садовського та Б. Наконечного⁴⁵⁸. Не вдалося реалізувати також план втечі при поході на фотографування.

Із початком творення дивізії "Галичина" (тобто деякими змінами в українській політиці німців, спричинених фронтовими невдачами) Я. Старуха і Д. Гриця викликали на допити, на яких з'ясовували політичні питання. В цій атмосфері Ярослав запропонував підпіллю план втечі шляхом виклику на допит в приміщення Гестапо на вул. Пелчинській (тепер вул. Д. Вітовського) за підробленими документами⁴⁵⁹. Саме про таку схему звільнення згадував і В. Лобай, якого також планували викрасти, але він від-

---

⁴⁵³ Шевчук І. Із спогадів про Ів. Климів і Яр. Старуха... – С. 131.

⁴⁵⁴ Там само. – С. 133-134.

⁴⁵⁵ Там само. – С. 131.

⁴⁵⁶ Torzecki R. Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej. – Warszawa: PWN, 1993. – S. 125, 160.

⁴⁵⁷ Шевчук І. Із спогадів про Ів. Климів і Яр. Старуха... – С. 131.

⁴⁵⁸ Шевчук І. Із спогадів про Ів. Климів і Яр. Старуха... – С. 131; Mazur G. Biuro Informacji i Propagandy SZP-ZWZ-AK 1939–1945. – Warszawa, 1987. – S. 402

⁴⁵⁹ Шевчук І. Із спогадів про Ів. Климів і Яр. Старуха... – С. 135.

мовився, оскільки після тортур був настільки ослаблений, що не міг ходити⁴⁶⁰. Були наміри звільнити також З. Матлу і П. Башука, але згодом вирішили план не ускладнювати, щоб не поставити його під загрозу.

13 вересня на підставі підроблених документів на конвоювання в'язнів з тюрми на Лонцького у приміщення Гестапо на вул. Пелчинську працівниками СБ ОУН були викрадені Д. Грицай і Я. Старух⁴⁶¹. Допомогли і при цьому дезертирували зі служби шестеро українців із Зондердінсту. За твердженнями польських джерел, бланк документу дістав Я. Старухові Л. Садовський, але В. Кук ставив це під сумнів, і вважав, що їх зробили фахівці ОУН⁴⁶².

Деталі звільнення розповів працівник крайової референтури СБ ОУН ЗУЗ Дмитро Куп'як-“Весляр”-“Клей”. Він згадував, що до втечі залучили чотирьох українців – нечленів ОУН – із т. зв. “чорних” та старшину М. Гр., який через свою дружину Славку був посвоячений із Я. Старухом. Ніхто із “чорних” до останнього дня не знав усіх співників. У визначений день М. Гр. вислав “чорних” з підробленим наказом доставити двох в'язнів на переслухання. Ті вивели в'язнів за мури в'язниці, де на них чекав зі своєю боївкою Костянтин Цмоць-“Модест”. Відразу після цього “чорні” приїхали на квартиру до “Клея” на вул. Пулавського, 8 (тепер вул. Паркова), тут передяглися у підготований цивільний одяг і того ж вечора вибралися по зв'язку за Львів. Один пішов в Тернопільську область до обласного референта СБ Василя Гоянюка-“Максима”, інший – в Станиславівську область до Володимир Лівого-“Митаря”, ще двоє лишилися на Львівщині у Романа Кияка-“Фігурки”. Що сталося з М. Гр. – знав Провід⁴⁶³.

Дружина М. Лебеда, Дарія Гнатківська, згадувала, що двоє службовців охорони, буковинців з походження, погодилися вивести в'язнів за фальшивими документами. На вулиці всі четверо сіли в авто і виїхали в одне із підльвівських сіл. Буковинці відтак залишилися у підпіллі⁴⁶⁴.

---

⁴⁶⁰ Лобай В. З моїх переживань... – С. 96.

⁴⁶¹ Mazur G., Skwara J., Węgiński J. Kronika 2350 dni wojny i okupacji Lwowa... – S. 373; Прокоп М. Як загинув Ярослав Старух?... – С. 90.

⁴⁶² Mazur G., Skwara J., Węgiński J. Kronika 2350 dni wojny i okupacji Lwowa... – S. 373.

⁴⁶³ Куп'як Д. До справи Я. Старуха і Д. Грицай // Гомін України. – 1981. – № 26. – 24 червня. – С. 9.

⁴⁶⁴ Лебедь Д. В ті далекі роки // Сучасність. – 1989. – Ч. 3. – С. 99.

Дещо інакше справа виглядає у світлі спогадів В. Сидора-“Шелеста”, який писав, що Д. Гриця “у вересні 1943 р. завдяки зговоренню зі сторожею вона вивела його разом з неполітичними в’язнями на роботу, відки сотн. Перебийніс втік”⁴⁶⁵.

Наталія Леонтович-Башук подала подробиці підготовки викрадення, які свідчать, що пропрацьовувалися й інші можливості та шляхи його реалізації. За її твердженням, вона з родиною готували визволення з в’язниці на Лонцького чоловіка, Петра Башука, а також Ярослава Старуха. З цією метою сестра, Ірина Леонтович, “ходила” з гестапівцем і “обробляла” його “в огидний спосіб”. Все було підготовлене, але в кінці ОУН взяла цей план і визволила Я. Старуха, а замість П. Башука – Д. Гриця. Через це Н. Леонтович мала великий жаль до організації і до Я. Старуха особисто, а він згодом, при особистій зустрічі, виправдовувався перед нею⁴⁶⁶. Доцільно навести ці роз’яснення за її переказом: “Ми з Петром постійно розробляли різні плани втечі. Того гестапівця, що ваша сестра «обробляла», підставила у в’язницю Організація. Організації було потрібно, щоб вирвати із в’язниці мене і Гриця, але боялися, що «гестапівець» під впливом вашої сестри зробить все не за пляном. Коли підготували потрібні папери, «гестапівця» за якусь провину «арештували». Знайшли двох інших. Опісля виявилось, що ті були справжніми гестапівськими прислужниками і працювали на гестапо. їх застрелили. Про день втечі я довідався вже в коридорі тюрми, а Гриця побачив аж на вулиці. Мені було прикро, що справа повернулася так, і я хотів якось допомогти Петрові, щоб він сам утік”⁴⁶⁷.

Про підкуп гестапівського офіцера грішми і жіночою красою згадувала і Мирослава-Ярослава Химка. Щоправда, з розповідей батьків вона подає дещо іншу версію втечі: “План полягав у тому, що за великі гроші (чи і принади красивої жінки, з усіма методами її впливу) домовляться з одним із офіцерів гестапо. Такого знайшли. Він викликав арештованого на короткий (уточнювальний) допит в кімнату на першому поверсі, вікно якої не мало решітки і було прочинене. Сам офіцер на хвилину вийшов у коридор до телефону (дзвінок, можливо, теж був спланований). Пан Ярослав відчинив раму і просто зіскочив на хідник, де на той момент ішли люди, теж, мабуть, організовані, і розтанув

---

⁴⁶⁵ В[иштитий] В. Хронологія Української Повстанчої Армії. – Ч. I. – 1949. – С. 21.

⁴⁶⁶ Ленко Ната (Леонтович-Башук Н.) На межевій землі... – С. 99-100.

⁴⁶⁷ Там само. – С. 100.

серед них. Skorистатися для втечі автомашиною безпосередньо біля вікна було небезпечно, бо авто, котре проїжджало поволі поруч з тротуаром, могло привернути увагу чергових, що стояли при вході в будинок. Пан Ярослав серед «випадкових» перехожих завернув за ріг, на вул. Коперника, де його вже чекала машина, яка поволі від'їхала від тюрми в бік нинішньої вулиці Нечуя-Левицького. За кілька хвилин в тюрмі оголосили тривогу, але ніхто не знав, куди утікач подівся. Звичайно, через якийсь час на усіх дорогах, котрі вели зі Львова, перевіряли автомобілі і підводи. Притулок для втікача мали знайти десь поблизу, бо роз'їжджати Львовом на автомашині було небезпечно: автомобілів було мало, в основному військові. Через якихось 10 хвилин утікач п. Ярослав був уже в нашій квартирі⁴⁶⁸. Оскільки в даному описі взагалі не згаданий Д. Грицай, це ставить такий перебіг подій під серйозний сумнів. Крім всього вищенаведеного, Г. Дидик твердила, що до звільнення Я. Старуха була причетна і Софія Король⁴⁶⁹.

Є ще одна версія звільнення Я. Старуха та Д. Грицая з німецької в'язниці. Її навів працівник Служби безпеки ОУН Леон Лапінський-“Вороняк”-“Зенон” 23 вересня 1948 р. у зізнаннях польським органам безпеки. У 1943 р. за завданням СБ він вступив у Львові до комуністичного підпілля, т. зв. Народної гвардії імені Івана Франка, тісно пов'язаної із польською Гвардією Людовою. За певний час Л. Лапінський увійшов до керівництва цієї організації. Під час однієї з поїздок на Волинь до червоних партизанів генерала М. Наумова був затриманий із ще двома зв'язковими на Радехівщині підпіллям ОУН, перед яким мусив зізнатися, що й сам належить до Організації. Це поставило його гру з комуністичним підпіллям під загрозу провалу. Відповідно, приблизно через два тижні після цього, за словами Л. Лапінського, сітка Народної гвардії і Гвардії Людової у Львові була ліквідована Гестапо. Крайовий референт СБ ЗУЗ Григорій Пришляк-“Мікушка” та член КВШ УПА-Захід Степан Новицький-“Степ” нібито поінформували “Вороняка”, що видача комуністичної організації була ціною, яку ОУН заплатила за звільнення з німецької в'язниці Д. Грицая та Я. Старуха⁴⁷⁰.

---

⁴⁶⁸ Химка М.-Я. Вернуться, лицарі, додому! / Архів Літопису УПА. – С. 2-3.

⁴⁶⁹ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 75075фп. – Т. 2. – Арк. 140 (протокол допиту Галини Дидик).

⁴⁷⁰ Hałagida I. Prowokacja “Zenona”. – Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2005. – S. 67-68.

Роль Л. Лапінського в ліквідації Народної гвардії ім. І. Франка та Гвардії Людової у Львові не підлягає сумніві⁴⁷¹, але перед польською комуністичною владою він її максимально применшував. У викладеному ним переліку фактів є очевидним, що ця версія є хибною. Наприклад, з'єднання червоних партизанів Наумова здійснювало рейд в Західну Україну протягом 25 січня – 22 березня 1944 р., тобто через кілька місяців після звільнення Я. Старуха та Д. Грицяя. Дата масових арештів членів Народної гвардії ім. І. Франка та Гвардії Людової теж відомі – квітень 1944 р.⁴⁷² Тому дивним виглядає, що явно недостовірною версія Л. Лапінського про звільнення з тюрми Я. Старуха та Д. Грицяя знаходить підтримку в дослідників⁴⁷³, незважаючи як на внутрішні суперечності, так і на численні джерела, які вказують на інший перебіг цієї події. Щодо причин появи таких тверджень Л. Лапінського, то швидше всього він сплутав звільнення Д. Грицяя та Я. Старуха з звільненням якихось інших в'язнів (наприклад, М. Гошовського-“Спартака”), що могла вимагати від німців ОУН навесні 1944 р. в заміну за злив інформації про комуністичне підпілля (тим більше, що його ліквідація входила в плани організації про підготовку до приходу більшовиків, і в даному випадку було вирішено зробити справу руками німців).

Найбільш переконливою наразі виглядає версія про звільнення Я. Старуха, викладена Д. Куп'яком.

Після втечі в концтабір Авшвіц 1 жовтня 1943 р. вивезли зі Львова близько 1600 в'язнів⁴⁷⁴.

Щодо поведінки Ярослава Старуха в ув'язненні Служба безпеки провела розслідування⁴⁷⁵. Ще раніше через одного з “чорних” вдалося підкупити німця, який випустив на волю зв'язкову Л. Петрицьку. На волі співробітник СБ при Проводі ОУН Я. Пришляк-“Зорян”-“Джміль” опитав її про обставини арешту, слідство і поведінку Ярослава⁴⁷⁶. За твердженням ряду підпільників, Провід ОУН

---

⁴⁷¹ Варягіна В., Вакуленко Г. Народна гвардія імені Івана Франка. – Львів: Каменяр, 1979. – С. 37, 115-122; Павлишин Л. “На грані двох світів... – С. 205.

⁴⁷² Варягіна В., Вакуленко Г. Народна гвардія імені Івана Франка... – С. 35; ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 74. – Арк. 24.

⁴⁷³ Motyka G. *Ukraińska partyzantka 1942–1960*. – Warszawa: Rytm, 2006. – S. 229.

⁴⁷⁴ Лобай В. З моїх переживань... – С. 974; Шевчук І. Із спогадів про Ів. Климіву і Яр. Старуху... – С. 135.

⁴⁷⁵ ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 67418. – Т. 1. – Арк. 186 (протоколи допиту Олександра Луцького).

⁴⁷⁶ Записав Володимир Мороз 26 травня 1997 р. в м. Львові від Люби Петрицької (Осадчої).

поставився до факту зізнань Я. Старуха на слідстві із застереженнями та від керівної роботи його відсторонив⁴⁷⁷. Ймовірно, так і було, оскільки він не був поновлений у складі Проводу.

РАДІОСТАНЦІЯ “АФРОДИТА”

Після звільнення Я. Старух два тижні підліковував поламані руки і ребра на квартирі, організованій Іваном Дубасом, у його друга Миколи Химки, на південній околиці Львові – Вульці⁴⁷⁸. Невдовзі, вже у жовтні 1943 р., Ярослав супроводжував Р. Шухевича в його інспекції праці ОУН Сокальської округи⁴⁷⁹. Ймовірно, це було пов’язане не з виконанням якихось конкретних обов’язків, а для ознайомлення зі станом в організації. Невдовзі Я. Старуха призначили до референтури пропаганди Проводу ОУН, у розпорядження М. Прокопа-“Володимира”⁴⁸⁰.

Якраз тоді організація завершувала працю над створенням своєї радіостанції з метою донести до світу інформацію про свою боротьбу. Цілком зрозумілим є призначення її керівником Я. Старуха, який займався цією справою у 1941 р. Зовсім не виключено, що така потреба вплинула на його звільнення з тюрми. Радіостанція “Самостійна Україна” (також “Вільна Україна”, криптонім “Афродита”) була організована при референтурі пропаганди Проводу ОУН⁴⁸¹.

Зі Львова в Карпати, де мала працювати радіостанція, Я. Старух вирушив вантажівкою, ймовірно, в кінці жовтня, як припускає Галина Чуйко, яка їхала разом із ним⁴⁸². Прибувши до Синевідська Вижнього (тепер смт Верхнє Синьовиднє Сколівського р-ну) зупинилися узв’язкового Михайла Біраковського-“Закарпатського”⁴⁸³,

---

⁴⁷⁷ ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 67418. – Т. 1. – Арк. 186 (протоколи допиту Олександра Луцького); Т. 3. – Арк. 33 (протокол допиту Юлії Луцької); Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 6. – Арк. 34 (протокол допиту Василя Чижевського); Роман Шухевич у документах... – Т. 1. – С. 479-480.

⁴⁷⁸ Химка М.-Я. Вернуться, лицарі, додому!... – С. 2-4; Макар В. В обслузі Афродити // Макар В. Спомини та роздуми. – Т. 2: Бойові друзі. Кн. 1. – Торонто-Київ, 2001. – С. 328.

⁴⁷⁹ Мудрик-Мечник С. Моє минуле... – С. 319.

⁴⁸⁰ ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 67418. – Т. 1. – Арк. 186 (протоколи допиту Олександра Луцького).

⁴⁸¹ Прокоп М. Як загинув Ярослав Старух?... – С. 90.

⁴⁸² Петренко Г. На вибоях епохи... – С. 97.

⁴⁸³ Там само. – С. 98.

а відтак виїхали до с. Крушельниця. Тут Я. Старух певний час мешкав у частині села на південь від ріки Стрий з працівником радіостанції Володимиром Макарком-“Вадимом”, який згодом згадував тодішнє спілкування із ним: *“На Славкові були виразно видні жахливі пережиття і фізичні торттури в катівнях Гештапо. Він був сивий як голуб, швидко втомлювався, але був по давньому жвавий як живе срібло і галасливо веселий. Розповідаючи макабричні сцени переслуховування його катом Вірзінгом, переповів своїм шепеляво-харкавим голосом, м. ін., такі його глузування: «Ага, то це ти є той Синій! Загаз згобимо з тебе Жовтого, а потім замінимо на Чогного. (До помічника-гештапівця): Ану-ка, сюди “Самостійну Укгаїну”! Ну, той найгубший дгучок!»* Переповідаючи ці слова, Старух так гучно й добродушно реготався, що й я не міг стриматися від сміху, хоч очі були замрячені сльозами”⁴⁸⁴. У грудні Я. Старух з іншими працівниками перебрався до с. Ямельниця, де власне й була змонтована радіостанція. Тут він із В. Макарком, бельгійцем Альбертом Газенбруксом-“Західним”, Іриною Гевак-“Веселкою” та двома охоронцями мешкав на краю села під горбом, неподалік лісу⁴⁸⁵. Інші працівники перебували в тому ж селі в інших господарствах. Згодом з метою безпечної праці перебралися до лісової колиби. Перебування у с. Ямельниця також згадував В. Макар: *“Я не міг з дива вийти, звідки у Старуха бралось стільки сили й енергії до дальшої праці і боротьби після таких жахливих торттур у руках німецьких посіпаків. Про свої пережиття на допитах і опісля в тюрмі на Лонцого він розповідав мені з таким гумором, що ми обидва нераз аж качалися від сміху. Кожний наш день на підпільній квартирі в підкарпатському селі був справді днем праці. Вечорами Старух, озброєний пістолем і гранатами, ішов відвідувати інших наших підпільників, або йшов разом з бельгійцем у карпатські нетрі, де була влаштована радіостанція «Афродита», чи на наради з провідним активом терену. Сам невтомний і невблаганий для себе самого, вимагав максимум зусиль і пильности від своїх підвладних і не раз картав їх за будь-які занедбання. Під час кількох облав німецької жандармерії зимою 1943–44, коли нашій квартирі грозила «всипа», Старух все вмів зберегти холодну кров, хоч і був приготований на останній бій і загибель”*⁴⁸⁶. Такі відвідини згадувала Галина Чуйко:

---

⁴⁸⁴ Макар В. В обслузі Афродити... – С. 328.

⁴⁸⁵ Макар В. В обслузі Афродити... – С. 329; ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 69843фп. – Т. 1. – Арк. 252 (протокол допиту Романа Божиківського).

⁴⁸⁶ Макар В. Береза Картузька... – С. 107-108.

“Майже щовечора з’являвся Старух, вбраний «під бойка». Щоб не показуватись на очі господарям, влазив через вікно, часто щось з гуркотом перекидаючи”⁴⁸⁷.

Курйозний випадок трапився через дикцію Ярослава. Місцеві підпільники затримали в лісі підозрілу людину. Через ніс із горбинкою і картавлення його прийняли за єврея – розвідника червоних партизанів. Але невдовзі місцеві провідники наказали звільнити затриманого (а це був Я. Старух) і вибачитися перед ним⁴⁸⁸.

Під час роботи в радіостанції, ймовірно, близько зійшовся з Іриною Гевак-“Веселкою”. Як і коли вони оформили стосунки, інформації немає, але М. Біраковський впевнено називає її дружиною Я. Старуха⁴⁸⁹.

Штат радіостанції був досить чисельним⁴⁹⁰. Ярослав Старух, який тоді користувався псевдонімами “Лав”, “Синій” і “Ярлан”, крім загального керівництва, відповідав за редакцію. В ній працювали також В. Макар-“Вадим”, Галина Чуйко-“Галина”, Богдан Галайчук, Корнило Яворівський, Іван Вовчук, Дмитро Штикало, Валентина Горбач-Горбаченко-“Зіна” та А. Газенбрукс-“Західний”. Машиністкою була І. Гевак-“Веселка”. Обов’язки технічного керівника виконував Василь Гоцій-“Вир”-“Марс”-“Жест”, у підпорядкуванні якого були інженери “Струм”, Юліан Гошовський-“Плоховський”, Роман Божиківський-“Остап”, мотористи “Марко” і “Славко”, а також Люба Лемик-“Люба”, яка була призначена радисткою-шифрувальницею, але, за відсутністю налагодженого радіозв’язку, займалася господаркою. В цьому їй допомагали всі

---

⁴⁸⁷ Петренко Г. На вибоях епохи... – С. 99.

⁴⁸⁸ Прорендовський В.-І. В підпільних редакціях (1945–1947) (готується до друку).

⁴⁸⁹ Лист Михайла Біраковського до Миколи Климишина. 5.07.1982 р. / копія зберігається в домашньому архіві Володимира Мороза; Лист Михайла Біраковського до Миколи Климишина. 16.07.1982 р. – С. 15 / копія зберігається в домашньому архіві Володимира Мороза.

⁴⁹⁰ Мороз В. Технічні засоби пропаганди в діяльності ОУН // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України. – Львів, 2004. – Збірник 3: До 75-ліття Організації Українських Націоналістів. – С. 218-220; Прокоп М. У сорокріччя III Надзвичайного Великого Збору ОУН // Сучасність. – 1983. – Ч. 7-8. – С. 119; Макар В. Пропагандивна діяльність УПА і її доповнення до пропаганди ОУН (радіопересилання УПА) // Визвольний шлях. – 1982. – Кн. 8. – С. 945; Макар В. В обслузі Афродити... – С. 327; Петренко Г. На вибоях епохи... – С. 99-101; ЦДАГО. – Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 71166фп. – Арк. 124-126, 216 (протоколи допиту Люби Лемик); ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 69843фп. – Т. 1. – Арк. 128, 130-131, 187-188, 193-195 (протоколи допиту Валентини Горбач-Горбаченко); Арк. 222, 249-251, 272-278 (протоколи допиту Романа Божиківського); Лист Михайла Біраковського до Миколи Климишина. 5.05.1983 р. / копія зберігається в домашньому архіві Володимира Мороза.

жінки, насамперед І. Гевак. Дикторами радіостанції були В. Горбач-Горбаченко (українською та російською мовами) та А. Газенбрук (англійською та французькою). Інколи деякі пробні передачі робив і сам Я. Старух. За охорону відповідав К. Цмоць-“Град”-“Юра”, заступником якого був Богдан Вільшинський-“Орел”. У їх розпорядженні було більше десятка охоронців і зв’язкових.

За твердженням П. Дужого, за зміст трансляцій відповідав не тільки Я. Старух. Він отримував від референта пропаганди Проводу ОУН вказівки, відповідно до яких мав формувати передачі. Розходжень із генеральною лінією організації бути не могло⁴⁹¹.

Передавач працював у криївці на господарствах Юлії Яцків, згодом Тимка Яцківа, Івана Кіндратишина, а відтак у великій трикімнатній криївці на г. Ковбура⁴⁹². У червні-липні 1944 р. працівники мешкали в порожній колибі на цій горі, неподалік криївки з передавачем⁴⁹³.

Тривалий час, від листопада 1943 р. починаючи, радіостанція працювала у тестовому режимі. Трансляції відбувалися українською, російською, англійською і французькою мовами на хвилях 41-43 м кілька разів на день (від 3-4 до 12)⁴⁹⁴. Інженери працювали над отриманням сигналу необхідної потужності і якості, а члени ОУН в різних місцевостях (Краків, Львів та ін.) слухали ефір і повідомляли про результат⁴⁹⁵. При цьому, якщо вірити дослідникові та учасникові французького руху опору Іванові Гришину-Грищуку, 12 грудня 1943 р. нелегальна французька газета Національної ради руху опору “Ліберасьйон” надрукувала повідомлення про Конференцію поневолених народів Східної Європи та Азії, посилаючись на радіостанцію “Вільна Україна”⁴⁹⁶.

Плановану потужність та якість трансляцій отримано лише на початку червня 1944 р.⁴⁹⁷ За оголошенням у підпільній газе-

⁴⁹¹ Записав Володимир Мороз 1 липня 1996 року в м. Львові від Петра Дужого.

⁴⁹² ЦДАГО. – Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 71166фп. – Арк. 204-205 (протокол допиту Люби Лемик); Лизанчук В. Голос правди про національно-визвольну боротьбу українського народу // Телерадіожурналістика: історія, теорія, практика, погляд у майбутнє. – Львів, 1997. – С. 72.

⁴⁹³ ЦДАГО. – Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 71166фп. – Арк. 125-126 (протокол допиту Люби Лемик).

⁴⁹⁴ Макар В. В обслузі Афродити... – С. 330; Лебедь М. УПА... – С. 74; Мак. Хрестний вогонь // Квітучі береги. – Нью-Йорк, 1986. – Ч. 21. – С. 71.

⁴⁹⁵ Макар В. Пропагандивна діяльність УПА... – С. 145-146.

⁴⁹⁶ Гришин-Грищук І. Відлуння боротьби ОУН-УПА на заході Європи // Загарава. – Стрий, 1996. – № 7. – С. 4.

⁴⁹⁷ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 69843фп. – Т. 1. – Арк. 190-191 (протокол допиту Валентини Горбач-Горбаченко); Арк. 223, 253-254 (протоколи допиту Романа Божиківського).

ті “Щоденні вісті Української Інформаційної Служби” (№ 75 від 27.06.1944 р.) відомо, що в той час радіостанція надавала 7 передач на добу на хвилях 45-46 м. Час передач українською мовою – 6.30, 12.30, 16.30 і 20.30, російською – 21.00, французькою – 22.00, англійською – 22.30⁴⁹⁸.

Трансляції починалися словами: “Увага, увага! Говорить радіостанція Самостійна Україна”. Потім в якості контрольного опізнавального сигналу ставили патефонну платівку із записом пісні “Ой у лузі Червона калина”, а відтак давали власне текст радіопередачі. В кінці знову ставили платівку – ту ж “Червону калину”, або пісні Паторжинського чи Петрусенко. Кожен ефір тривав 20 хвилин, з яких 15 хвилин була власне передача, а решта 5 хвилин – музика⁴⁹⁹. Передачі містили інформацію про визвольну боротьбу українців та УПА, про терор окупантів, закликали українців до боротьби за власну незалежну державу⁵⁰⁰.

Крім керівництва радіостанцією, Ярослав Старух займався також редакційною та публіцистичною працею у референтурі пропаганди Проводу ОУН. Зокрема відомо, що він уклав збірник “Українська Повстанча Армія (УПА)”, де мали бути поміщені статті Р. Волошина-“А. С. Борисенка”, В. Макара-“Вадима” та самого Я. Старуха під псевдонімом “Ярослав Ясенко” (“Всенародній рух збройної самооборони українського населення Волині й Полісся” та “Німецька преса про події на Волині”)⁵⁰¹.

Наступ радянських військ змусив нового референта пропаганди Проводу ОУН Омеляна Логуша-“Іваніва”, який тоді перебував при радіостанції, віддати наказ у другій половині липня про її демонтаж⁵⁰². Після цього він сам виїхав на захід, як і частина співробітників (І. Вовчук, Б. Галайчук, Ю. Гошовський, В. Макар,

---

⁴⁹⁸ Мороз В. Підпільна Українська Інформаційна Служба // Народознавчі зошити. – 1999. – Зош. 1. – С. 27.

⁴⁹⁹ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 69843фп. – Т. 1. – Арк. 129, 134-135, 194 (протоколи допиту Валентини Горбач-Горбаченко); Арк. 223, 255-256 (протоколи допиту Романа Божиківського); Газенбрукс А. Моя участь в УПА // Гомін України. – 1968. – № 32-33. – 10 серпня. – С. 16; Макар В. В обслузі Афродити... – С. 330.

⁵⁰⁰ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 69843фп. – Т. 1. – Арк. 135 (протоколи допиту Валентини Горбач-Горбаченко); Мак. Хрестний вогонь... – С. 71.

⁵⁰¹ Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 2: Волинь і Полісся: німецька окупація. Кн. 2 / ред. Є. Штендера, П. Потічний. – Торонто, 1985. – С. 40-41.

⁵⁰² ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 69843фп. – Т. 1. – Арк. 129, 196 (протоколи допиту Валентини Горбач-Горбаченко); Арк. 254 (протокол допиту Романа Божиківського); ЦДАГО. – Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 71166фп. – Арк. 205-206 (протокол допиту Люби Лемик).

Г. Чуйко та ін.). На початку серпня Ярослав Старух відправив І. Гевак, яка була на п'ятому місяці вагітності, на еміграцію. У с. Лавочне вона сконтактувалася з О. Логушем та його вагітною дружиною Катериною Мешко, разом з якими в середині серпня від'їхала далі на захід⁵⁰³. Наразі невідомо, чому і коли вона повернулася в Україну. За твердженням її брата Івана, І. Гевак народила дитину (дівчинку) вдома, у Жовкві, десь у 1944–1945 рр. Згодом була викликана по організаційному зв'язку, а тому залишила немовля на догляд подрузі, ніби на кілька днів, але навідалася значно пізніше. На той час дитина вже померла.⁵⁰⁴ Відомо, що із Закерзоння в Україну І. Гевак ходила у травні–червні 1945 р.⁵⁰⁵ При цьому на Великдень (6 травня) і кілька днів пізніше вона ще була на Перемищині в дорозі від Я. Старуха на територію ССРСР⁵⁰⁶. Відповідно, датою народження дитини слід вважати кінець 1944 р., а смерть сталася не пізніше травня 1945 р.

Решта працівників “Афродити” переховувалися в с. Ямельниця і околицях, очікуючи переходу фронту, який після 9 серпня стабілізувався на південь від лінії Сколе–Стрільки і затримався там аж до кінця вересня, після чого пішов далі на південний захід. Працівники радіостанції, які залишилися в Україні (Я. Старух, В. Горбач-Горбаченко, А. Газенбрукс, В. Гоцій, К. Цмоць, Р. Божиківський, Б. Вільшинський, Л. Лемик та ін.) невдовзі перебралися під г. Парашка. Там знаходилися в лісі під відкритим небом. В жовтні всі повернулися в Ямельницю, де збудували двокімнатну крийвку “під каменем” (скелею)⁵⁰⁷. Тоді Я. Старух дав дозвіл легалізуватися Р. Божиківському та В. Горбаченко і вони у листопаді влаштувалися працювати вчителями в с. Тухля Сколівського р-ну⁵⁰⁸.

Радіомовлення ОУН, зокрема і діяльність “Афродити”, попри ряд досліджень на цю тему⁵⁰⁹, потребує подальшого вивчення.

---

⁵⁰³ Лист Михайла Біраковського до Миколи Климишина. 5.05.1983 р. / копія зберігається в домашньому архіві Володимира Мороза.

⁵⁰⁴ Записав Володимир Мороз 22 серпня 2012 р. у м. Моршин Львівської обл. від Турик (Мороз) Ольги.

⁵⁰⁵ IPN Rz 051/301, к. 52 (зізнання Ірона Кудлайчука).

⁵⁰⁶ Записав Володимир Мороз 22 серпня 2012 р. у м. Моршин Львівської обл. від Турик (Мороз) Ольги.

⁵⁰⁷ ЦДАГО. – Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 71166фп. – Арк. 208 (протокол допиту Любі Лемик).

⁵⁰⁸ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 69843фп. – Т. 1. – Арк. 196-197 (протокол допиту Валентини Горбач-Горбаченко); Арк. 259 (протокол допиту Романа Божиківського).

ГОЛОВНИЙ ОСЕРЕДОК ПРОПАГАНДИ

Призупинення праці радіостанції привело Я. Старуха в Головний осередок пропаганди ОУН, який на той час базувався в південній Бібреччині (т. зв. “Зелений гай”). Час залишення ним Сколівщини точно невідомий.

П. Дужий згадував, що Я. Старух увійшов в його підпорядкування, коли він (Дужий) вже був референтом пропаганди Проводу ОУН⁵¹⁰, тобто не раніше кінця листопада 1944 р. Ще однією вказівкою є факт перебування К. Цмоця та Б. Вільшинського в осередку “Зелений гай”, де вони загинули 21 грудня біля с. Юшківці. Це б мало вказувати на крайню дату прибуття Я. Старуха в осередок П. Дужого, оскільки ймовірно, що вони прибули туди зі Сколівщини разом. Люба Лемик зізнавала, що К. Цмоць залишив с. Ямельниця у грудні 1944 р.⁵¹¹ У пізніших польських документах, укладених на підставі зізнань Ірона Кудлайчука (тодішнього охоронця головного командира УПА), вказується, що Я. Старух прибув на місце постою Р. Шухевича на Бібреччині (прис. Широка Нива с. Вільховець Перемишлянського р-ну) близько 10 листопада 1944 р.⁵¹² Очевидно, що вже після того він пішов працювати в ГОСП до П. Дужого.

Разом із К. Цмоцем та Б. Вільшинським загинув Й. Позичанюк, який на той час був редактором видань “За українську державу” та “Український перець”. Ймовірно, це стало однією з причин, через яку Я. Старух залишився в “Зеленому гаї”.

У ГОСП Я. Старух-“Ряст” закінчив редагування третього числа “Українського перця” (вийшло у березні 1945 р.), частина матеріалів якого була підготовлена ще Й. Позичанюком⁵¹³. Помічником редактора журналу був Василь Хомутник-“Блакитний”, який виготовляв кліше карикатур з липових дощинок⁵¹⁴. Також

---

⁵⁰⁹ Мороз В. Технічні засоби пропаганди в діяльності ОУН // Український визвольний рух. – Львів, 2004. – Збірник 3: До 75-ліття Організації Українських Націоналістів. – С. 205-234; Мороз В. Радіомовлення українського підпілля // Телевізійна й радіожурналістика. Збірник науково-методичних праць / Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2005. – Вип. 6. – С. 158-178.

⁵¹⁰ Спогади Петра Дужого про Ярослава Старуха... – С. 399-400.

⁵¹¹ ЦДАГО. – Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 71166фп. – Арк. 123 (протокол допиту Люби Лемик).

⁵¹² IPN Rz 00377/4, t. 2, k. 30.

⁵¹³ Дужий П. Степан Бандера – символ нації. – Част. II... – С. 187.

⁵¹⁴ Дужий П. Деякі додаткові інформації... – С. 457; 57. Повстанський мартиролог Сколівщини / Зібрав і впорядкував Г. Дем'ян // Сколівщина. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 1996. – С. 385.

Ярослав Старух певний працював у редакції газети “За українську державу”⁵¹⁵ (не виключено, що і керівником). За його участі видання побачило світ двічі. Це були ч. 6 (січень 1945 р.) та ч. 7-8 (лютий-березень 1945 р.) У березневому номері вийшов фейлетон “Про Остапа Вишню, сибірську дірку і сталінську чухавку”, підписаний ініціалами “Я. Я.” і який, без сумніву, належить його авторству.

Основним напрямком праці Ярослава Старуха у “Зеленому гаї” був інформаційний. Він почав редагувати газету “Щоденні вісті Української Інформаційної Служби”⁵¹⁶. Її попередній редактор, Василь Лаба-“Явір”-“Ігоревиц”, кілька разів порушив організаційну субординацію щодо П. Дужого, а тому був усунений, а відтак в лютому 1945 р. відправлений для ведення переговорів із польським підпіллям у Варшаву⁵¹⁷. Коротко замість В. Лаби газету редагував О. Дяків, але й він у листопаді 1944 р. відійшов на працю у відновлену референтуру політичного вишколу Проводу ОУН⁵¹⁸. У зв’язку з цим вихід “Щоденних вістей” призупинився на ч. 133 від 27 листопада 1944 р., а відновився аж 21 січня наступного року (№ 134), коли за редагування взявся Я. Старух. У газеті опубліковано його статті під псевдонімом “Ярлан”: “По Чорноморсько-кримській конференції” (ч. 143, 15.02.1944 р.) та “Довкруги Кримської конференції” (ч. 150, 17.03.1945 р.). Ймовірно, що йому ж належить невідомі стаття “Закінчення конференції” (ч. 142, 12.02.1945 р.), проілюстрована карикатурою “Павла”.

Друкарня “Вінниця”, при якій перебував Я. Старух, містилася у с. Бертешів Жидачівського р-ну у господарстві Михайла Лаби. Тут також працювали Богдан Гвоздецький-“Емір”-“Кора” (знавець

---

⁵¹⁵ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 72362фп. – Арк. 37 (протокол допиту Петра Дужого); Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 47. – Арк. 68; Літопис УПА. Нова серія. – Т. 9: Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1944–1945 / упор. О. Ішук, С. Кокін. – Київ–Торонто, 2007. – С. 486.

⁵¹⁶ Докладніше див.: Мороз В. Підпільна Українська Інформаційна Служба // Народознавчі зошити. – 1999. – Зош. 1 (25). – С. 65-72; Визвольний шлях. – 2001. – Кн. 6. – С. 65-72.

⁵¹⁷ Мороз В. Підпільна Українська Інформаційна Служба... – С. 25; ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 72362фп. – Арк. 84, 96 (протокол допиту Петра Дужого); Лаба В. Пам’ятаймо славні імена // Лаба В., Крайківський С., Кобрин І. Історія села Бертешів. – Львів, 2007. – С. 223-227.

⁵¹⁸ Мороз В. Вступ // Літопис УПА. Нова серія. – Т. 17... – С. 29; Дужий П. Українська справа... – Т. 1. – С. 378, 457; Мороз В. Підпільна Українська Інформаційна Служба... – С. 27.

іноземних мов, член редакції газет “За українську державу” та “Щоденні вісті”), художник “Верес”-“Павло” (оформляв листівки і карикатури); керівник друкарні “Григор”-“Ох” (ймовірно, Павло Галій); його помічник Петро Манюх-“Славко”; друкар Гаврилюк-“Панько”-“Орест” (теж виготовляв кліше); складачі “Степан”, Іван Лопух-“Іван” та Василь Чміль-“Василь”-“Роман”⁵¹⁹.

Криївка друкарні знаходилася під стодолюю на глибині близько 3 м, мала три виходи. Це була кімната площею 4х6 м, з двоповерховими нарами на шість осіб, туалетом, підведеною водою. Тут стояли тигельна друкарська машина з механічним нижнім приводом (“американка”), машина для різання паперу, циклостиль, кілька друкарських машинок, радіоприймач. У “Вінниці” виходили “Щоденні вісті” та суспільно-політичні листівки, які також редагував Я. Старух. Крім того, складалася газета “За українську державу”, яка друкувалася у сусідньому с. Дев’ятники. У січні 1945 р. друкарське обладнання у зв’язку з облавами, було вивезене у ліс і закопане. Це не перешкодило виходу “Щоденних вістей”, які друкувалися “Паньком” на циклостилі тиражем 150-300 шт.⁵²⁰

Взимку 1945 р. В. Чижевський зустрівся із Ярославом Старухом у с. Голдовичі (тепер Жидачівський район Львівської обл.), залишивши такий його опис: *“Нервовий, коли говорить, сильно жестикулює. Середнього росту, сивий. Не вимовляє букви «р»”*⁵²¹.

В осередку “Зелений гай” Я. Старух працював всього кілька місяців, до березня 1945 р., коли отримав нове відповідальне призначення – очолити новостворений крайовий провід Західних окраїн українських земель (ЗОУЗ), який мав включати українські землі, які опинилися у складі Польщі (т. зв. Закерзоння).

---

⁵¹⁹ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 75173фп. – Арк. 211 (протокол допиту Мирослава Мартина); Дужий П. інформація про “Зелений гай” // Дужий П. Українська справа. – Львів: Афіша, 2001. – С. 378.

⁵²⁰ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 75173фп. – Арк. 138 (протокол допиту Дмитра Сусіка); Арк. 211 (протокол допиту Мирослава Мартина); Лаба В. Повстанська друкарня “Вінниця” у Бертешові // Лаба В., Крайківський С., Кобрин І. Історія села Бертешів. – Львів, 2007. – С. 228-232; Чміль В. Спогади. – С. 34, 36 / копія в домашньому архіві Володимира Мороза.

⁵²¹ Зізнання “Деміда” / АЦДВР.

КРАЙОВИЙ ПРОВІДНИК ЗАКЕРЗОННЯ

Західні окраїни українських земель (ЗОУЗ; рідше – Окраїни західних українських земель – ОЗУЗ) як край в структурі ОУН вперше існував у 1939–1941 рр., коли ним керували по черзі В. Гринів (12.1939 р. – 02.1940 р.), Д. Мирон (02–03.1940 р.), В. Турковський (весна–осінь 1940 р.), Р. Шухевич (осінь 1940 р. – весна 1941 р.) та Я. Рак (весна–літо 1941 р.). Із відходом Похідних груп ОУН влітку 1941 р. та арештом тоді ж Я. Рака край фактично перестав існувати. Протягом 1941–1944 рр. у складі ЗУЗ існували Перемиська та Холмська області ОУН. Першою керували по черзі Юліан Щирба-“Щасливий” (до весни 1942 р.), Семен Левицький-“Кліщ”-“Сокіл” (кін. 1942 р. – 04.1943 р.) та Василь Галаса-“Зенон” (05.1943 р. – 02.1945 р.); другою – Микола Нікифорук-“Німфа” (1941–1943 рр.) та Федір Заборовець-“Жен” (1943–1944 рр.). В період німецької окупації існував також підлеглий напряду Львову окружний провід у Кракові, на чолі якого стояв Мирослав Петріна-“Кок”. На зламі 1943–1944 рр. Холмська область перетворена в округу у складі Львівської області, а наприкінці 1944 р. – на початку 1945 р. в округу реформовано і Перемиську область, терен якої включено теж до Львівщини. Проте встановлення польсько-радянського кордону створювало значні перешкоди для підпільної праці, в першу чергу – для зв’язків. Між 21 і 23 січня 1945 р. у с. Під’ярків на Бібреччині на засіданні проводу новопосталого Львівського краю ОУН йшла мова про виокремлення земель, які опинилися в складі Польщі, в окрему адміністративну одиницю. Присутній на нараді Р. Шухевич визнав слушність думок крайового провідника Дмитра Слюзара-“Золотаря” та інших представників керівництва підпілля Львівщини⁵²².

Із “Золотарем” на Львівщині в лютому 1945 р. зустрічався підпорядкований йому на той час провідник ОУН Перемищини В. Галаса. За його спогадами, тоді він нібито отримав записку від Р. Шухевича, в якій був повідомлений про створення окремого краю на Закерзонні та призначення його керівником Я. Старуха, а самого В.Галаси – заступником крайового провідника. Із Д. Слюзарем В. Галаса обговорив питання передачі тих теренів колишньої Перемиської області, які залишилися в

---

⁵²² Лопатинський Ю.-“Калина”. Моя зустріч зі сл. пам. ген. Т. Чупринкою // Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 45: Генерал Роман Шухевич-“Тарас Чупринка”: Головний Командир УПА / ред. П. Потічний, М. Посівнич. – Торонто-Львів, 2007. – С. 315; IPN Rz 00377/4, t. 2, k. 30.

складі ССРСР (Мостиський і частина Добромильського повітів)⁵²³. В цей же час, в лютому 1945 р. Д. Слюзар скерував в Перемищину на пост окружного провідника Петра Думу-“Варнака”, а на пост окружної референтки УЧХ – Галину Савицьку-Голояд-“Ярину”⁵²⁴. Це свідчить, що в той час Перемищина була у підпорядкуванні Львівського краю ОУН, очевидно, до часу організаційного оформлення новоствореної адміністративно-територіальної одиниці. Також можна припускати, що В. Галаса у спогадах дещо сплутав перебіг подій, і насправді на цій зустрічі про жодні призначення [20:39:37] Володимир Мороз: в крайовий провід не йшлося, а відповідну записку Р. Шухевича він отримав пізніше. На це вказує те, що у зізнаннях радянських органам державної безпеки у 1953 р. В. Галаса про це не говорив, натомість стверджував, що заступником крайового провідника ЗОУЗ із пропагандистських справ призначений Я. Старухом на особистій зустрічі у травні 1945 р.⁵²⁵

Рішення про створення (фактично відновлення) краю ЗОУЗ було прийняте на засіданні Проводу ОУН в с. Потік Козівського р-ну в кінці лютого 1945 р. Тоді ж призначено крайовим провідником Я. Старуха та референтом СБ П. Федоріва⁵²⁶. Виходячи із важливості виконуваних Я. Старухом функцій, його було введено в члени Проводу ОУН⁵²⁷. Щоправда, він жодного разу у засіданнях участі не брав, але, очевидно, погоджував основні рішення кореспонденційним шляхом.

Нове призначення Ярослав Старух прийняв, за твердженням В. Кука, із неприхованою радістю⁵²⁸. Протягом двох–трьох днів передав Володимирові-Ігорю Порендовському-“Гордію” справи редагування “Щоденних вістей”, а сам разом з Б. Гвоздецьким та І. Гевак вирушив на Закерзоння, перетнувши кордон за допомогою пунктового зв’язку із Жовківщини “Ігоря” (ймовірно, Олесь

---

⁵²³ Галаса В. Наше життя і боротьба... – С. 66; Записав Володимир Мороз 15 листопада 1999 р. у м. Київ від Василя Галаси.

⁵²⁴ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 75389фп. – Т. 1. – Арк. 183-185 (протокол допиту Галини Голояд).

⁵²⁵ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 74914фп. – Т. 1. – Арк. 43, 132 (протоколи допиту Василя Галаси).

⁵²⁶ Кук В. Постій Проводу ОУН у селі Бишках (1943–45 рр.) // Воля і Батьківщина. – 1998. – Ч. 4 (13/29). – С. 39; ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 72362фп. – Арк. 59 (протокол допиту Петра Дужого).

⁵²⁷ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 74914фп. – Т. 1. – Арк. 131 (протокол допиту Василя Галаси); Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 47. – Арк. 82 (Повідомлення про смерть Я. Старуха).

⁵²⁸ Кук В. Ярослав Старух... – С. 87.

Зарівний)⁵²⁹. Бойовик Я. Старуха, Іван Вовк-“Іван”-“Швейк”, залишився з “Гордієм”⁵³⁰. Виходячи із дати публікації останньої статті “Ярлана” у “Щоденних вістях” (17.03.1945 р.) та десятиденної перерви у виході газети (8–18.03.1945 р.)⁵³¹ можна припускати, що Я. Старух залишив “Зелений гай” в середині березня 1945 р.

П. Дужий на допитах НКВД подавав таку характеристику працівника ГОСП “Вольта”-“Ряста” (щоправда, слідчі вважали, що це дві різні людини і так записали у протоколах): 35-40 років, сивий, середнього зросту, дуже рухливий, хода швидка, багато говорить, не вимовляє “р”⁵³².

Прибувши на Закерзоння у квітні 1945 р., Я. Старух сконтактувався в околицях с. Верхрата із групою бойовиків охорони Р. Шухевича. Головний командир УПА скерував їх сюди із Бібреччини на початку березня 1945 р. з метою підготувати для нього запасні криївки на випадок, якщо б на підрадянському терені стало занадто гаряче. Групу очолював Федір Кононович-“Скала”-“Циган”, до неї входили Микола Гордон-“Товкач”-“Береза”, Ірон* Кудлайчук-“Неон”-“Довгий”, Петро Михайлишин-“Липа”-“Хорт” і Григорій Яремко-“Чорнота”-“Крутий”⁵³³. Вони перейшли на територію Польщі 24 березня в околицях с. Верхрата і, після нав’язання контакту із місцевим підпіллям та ознайомлення з тереном, почали будівництво криївок, яких до 20 червня підготували п’ять: одну велику і чотири малі. Очевидно, за дорученням Р. Шухевича, група “Цигана” підпорядкувалася Я. Старухові і з того часу стала його охороною, виконуючи також функції зв’язку; згодом була залучена і до видавничої справи⁵³⁴.

---

⁵²⁹ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 75172фп. – Т. 1. – Арк. 47-52, 55, 58-59, 124 (протоколи допиту Володимира Порендовського); ІРН Rz 051/301, к. 52 (зізнання Ірона Кудлайчука); Лемик Л. У Розтоці Великій, Старому Роздолі, Поршні та околиці Ямельниці // Степан Бандера та його родина в народних піснях, переказах та спогадах / упор. Г. Дем’ян. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2006. – С. 136.

⁵³⁰ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 75172фп. – Т. 1. – Арк. 58 (протокол допиту Володимира Порендовського).

⁵³¹ ЦДАВО. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 184. – Арк. 57-61, 67-68.

⁵³² ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 72362фп. – Арк. 98-99 (протокол допиту Петра Дужого); Літопис УПА. Нова серія. – Т. 9... – С. 508.

* Так він себе називав сам польським органам державної безпеки. В літературі зустрічаються також варіанти імені “Ярон” і “Мирон”.

⁵³³ Докладніше про учасників групи див.: Мороз В. Петро Михайлишин-“Влодко” // Шлях перемоги. – 2012. – Ч. 37. – 12 вересня. – С. 6; Мороз В. Федір Кононович-“Циган”-“Павло” // Шлях перемоги. – 2012. – Ч. 39. – 26 вересня. – С. 4-5.

⁵³⁴ ІРН Rz 00377/4, т. 2, к. 29-31.

Петро Федорів-“Косич”-“Дальнич” з дружиною Теофілією (Філею) Бзовою-“Гавою” був повідомлений Р. Шухевичем про відхід на Закерзоння у березні 1945 р. в с. Бишки Козівського р-ну. При цьому було сказано, що Я. Старух вже туди пішов. Першу спробу (невдалу) перейти кордон П. Федорів та Ф. Бзова з охороною здійснили таки в кінці березня 1945 р.; вдруге, успішно, з боєм – на початку травня, в околицях с. Карів Сокальського р-ну. За кілька днів група вже була в околицях с. Монастир, присілка с. Верхрата (в минулому Рава-Руського повіту, а на той час Любачівського надрайону ОУН), де зустрілися із Я. Старухом⁵³⁵. Якраз тоді повстанці святкували Великдень (6 травня), в чому брали участь члени крайового, окружного, районного проводів з охоронами, а також Верхратський куцц, загалом – близько п'ятдесяти осіб, які зібралися у величезній кімнаті монастиря. Я. Старух виступив з промовою, був присутній священник та окружний провідник Дмитро Дзьоба-“Сталь”⁵³⁶.

Причини призначення П. Федоріва досить суперечливо пояснювала Філя Бзова. Вона стверджувала, що ініціатором був сам Я. Старух, який усвідомлював, що він гарячковий (“у гарячій воді купаний”), і біля нього потрібен хтось більш врівноважений, а П. Федорів для цього надавався⁵³⁷. Натомість в іншому місці вона говорить, що на Закерзонні Ярослав їх зустрів словами: “Петро прийшов мене пильнувати?”, – на що вона, сміючись, відповіла: “Чого пильнувати? Помагати”⁵³⁸. Загалом, на її думку, Я. Старух і П. Федорів були дуже близькі друзі і дуже добре гармонізували один з одним, хоча Ярослав не мав часу на приятельство, бо весь час працював (“щось писав, щось комбінував”). А Василь Кук додавав, що той навіть “коли їв, то щось писав”⁵³⁹.

На зустріч із крайовим провідником в середині травня прибув з Перемищини у північну Любачівщину В. Галаса, при цьому по

---

⁵³⁵ Паньків М. Теофілія... – С. 108-109; Записав Василь Кук 2 липня 1994 р. у м. Вотердаун (Канада) від Теофілії Бзової (Стахів).

⁵³⁶ Паньків М. Теофілія... – С. 110; Записав Роман Федорів 24 березня 1994 р. від Теофілії Бзової (Стахів); Записав Василь Кук 2 липня 1994 р. у м. Вотердаун (Канада) від Теофілії Бзової (Стахів); Снігур О. -“Економ”. [Спомини] // Закерзоння. Спомини вояків УПА. – Т. 2. – Варшава: Тирса, 2006. – С. 209.

⁵³⁷ Паньків М. Теофілія... – С. 106; Записав Василь Кук 2 липня 1994 р. у м. Вотердаун (Канада) від Теофілії Бзової (Стахів).

⁵³⁸ Паньків М. Теофілія... – С. 110; Записав Василь Кук 2 липня 1994 р. у м. Вотердаун (Канада) від Теофілії Бзової (Стахів).

⁵³⁹ Записав Василь Кук у вересні 2000 р. у м. Торонто (Канада) від Теофілії Бзової (Стахів).

дорозі мало не загинувши (тоді поліг Б. Гвоздецький-“Кора”)⁵⁴⁰. Саме в цей час Я. Старух призначив його своїм заступником та референтом пропаганди крайового проводу⁵⁴¹. Також обговорені ключові питання праці: завершення реорганізації і комплектування керівного складу; організація спротиву виселенню; організація СКВ для захисту населення від нападів польських міліції та банд; налагодження зв'язку через кордон із Проводом ОУН в Україні; підготовка та проведення пропагандистських рейдів УПА теренами Польщі та Словаччини; політично-пропагандистські контакти серед дипломатів, журналістів і моряків західних держав; видавнича та редакторська праця (зокрема, Ярослав зобов'язався написати працю “Опир фашизму”)⁵⁴². В цей час з'явилася і перша відозва, підписана “КП” (крайовий провід), з нагоди Свята зброї 23 травня 1945 р.⁵⁴³

Наказом УПА-Захід ч. 12 від 28 квітня 1945 р. відновлено ліквідовану 25 листопада попереднього року Воєнну округу УПА “Сян”. Її межі співпадали із краєм ЗОУЗ, а командир входив до складу крайового проводу як військовий референт. На це місце був ще навесні намічений Мирослав Онишкевич-“Орест”, якого тоді відкликано з посту шефа штабу ВО “Буг”. Через труднощі зв'язку із командиром УПА-Захід Василем Сидором-“Шелестом” призначення М. Онишкевич отримав лише в жовтні 1945 р. разом із запискою до “Стяга”. Протягом листопада–грудня “Орест” приступив до виконання обов'язків, зокрема, в першій половині грудня зустрівся із Я. Старухом та П. Федорівим біля с. Лівча на Любачівщині і був введений у склад крайового проводу ОУН⁵⁴⁴. Ймовірно, до того часу М. Онишкевич ще не прибув на терен Белзчини, де перебував Василь Левкович-“Д. Чернець”-“Роман”, командир львівської ВО “Буг”, який отримав розпорядження від Р. Шухевича впорядкувати персональні справи УПА на Холмщині та Любачівщині і 7 грудня підписав наказ ВО “Сян” як виконувач

---

⁵⁴⁰ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 74914фп. – Т. 1. – Арк. 43, 132 (протоколи допиту Василя Галаси); Т. 4. – Арк. 121 (протокол допиту Марії Савчин); Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 28: Савчин М. Тисяча доріг. – Торонто–Львів, 1995. – С. 87-91; Галаса В. Наше життя і боротьба... – С. 102.

⁵⁴¹ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 74914фп. – Т. 1. – Арк. 43, 132 (протоколи допиту Василя Галаси); Т. 4. – Арк. 121 (протокол допиту Марії Савчин).

⁵⁴² Галаса В. Наше життя і боротьба... – С. 68.

⁵⁴³ АЦДВР. – Ф. 9 (Збірка документів Миколи Лебеда; не описаний).

⁵⁴⁴ Місило Є. Мирослав Онишкевич-“Орест” у світлі документів польсько-го Міністерства громадської безпеки // Вісник Закерзоння. – 2002. – № 7-8-9. – С. 96, 98.

обов'язків командира⁵⁴⁵. Службово “Орест” підпорядковувався командирові УПА-Захід, а організаційно – крайовому провіднику ЗОУЗ⁵⁴⁶.

До призначення і прибуття М. Онишкевича обов'язки командира ВО “Сян” тимчасово виконував Я. Старух-“Стяг”⁵⁴⁷. Зокрема, він видав для УПА ряд інструкцій, підписаних псевдонімом “Лір” і датованих 9 вересня, 22, 23 і 25 жовтня 1945 р.⁵⁴⁸ До маловідомих тодішніх псевдонімів Я. Старуха, крім “Лір”, належать теж “Час”, “1001”, “19-46”⁵⁴⁹. Натомість загальновідомими є “Стяг” (“-г”), “Ярлан” та “Стояр”.

М. Онишкевич залишив опис Я. Старуха: *“Зріст вище середнього, міцної статури, обличчя видовжене плоске, очі світлі, волосся сиве, ніс прямий нормальний, років близько 42. Особливі прикмети: не вимовляв «р»”*⁵⁵⁰. Також у зізнаннях польських органам безпеки “Орест” з'ясував розподіл повноважень у крайовому проводі Закерзоння: першим заступником крайового провідника Я. Старуха-“Стяга” був П. Федорів-“Дальнич”, другим – В. Галаса-“Орлан”⁵⁵¹. Організаційну працю виконували всі четверо, зокрема, В. Галаса представляв крайовий провід у І окрузі⁵⁵².

Також була розділена і пропагандистська діяльність. Нею займався не тільки В. Галаса за посадою, але і сам Я. Старух, як підпільник із величезним досвідом у цій ділянці. При цьому, зрозуміло, тісно співпрацювали: погоджували між собою завдання з написання брошур і статей, разом редагували журнал “Інформатор”⁵⁵³. “Орлан” підтримував активні контакти із ГОСП,

---

⁵⁴⁵ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 62. – Арк. 260-261; Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 39: Тактичний відтинок УПА 28-й “Данилів”: Холмщина і Підляшшя (Документи і матеріали) / упор. П. Потічний, С. Шпак, Є. Штендера. – Торонто–Львів, 2003. – С. 391.

⁵⁴⁶ IPN Rz 051/301, к. 88 (протокол допиту Мирослава Онишкевича).

⁵⁴⁷ Командир Мирослав Онишкевич-“Орест” // Визвольний шлях. – 1960. – Кн. 8. – С. 944, 949-950.

⁵⁴⁸ Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 39... – С. 389-392.

⁵⁴⁹ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 75172фп. – Т. 1. – Арк. 15 (протокол допиту Володимира Порендовського).

⁵⁵⁰ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 398. – Т. 8. – Арк. 51 (протокол допиту Мирослава Онишкевича).

⁵⁵¹ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 398. – Т. 8. – Арк. 51 (протокол допиту Мирослава Онишкевича); IPN Rz 051/301, к. 75 (протокол допиту Мирослава Онишкевича).

⁵⁵² Галаса В. Наше життя і боротьба... – С. 68.

⁵⁵³ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 74914фп. – Т. 2. – Арк. 40 (протокол допиту Василя Галаси).

зокрема, із своїм другом дитинства Осипом Дяківим-“Горновим”. Також контролював працю друкарень I округи.

Фінансові справи, зокрема касову книгу, Я. Старух вів сам, а від 1946 р. – спільно з П. Федорівим⁵⁵⁴. Джерелом коштів були, насамперед, збірки серед українців. Крім того, кошти кілька разів надходили від керівництва підпілля в Україні. Так, у січні 1946 р. кур’єрська група “Жмайла” принесла Я. Старухові 100 тис. рублів, через місяць інший кур’р, теж через “Жмайла”, передав ще 100 тис., в грудні 1946 р. група “Цигана” – ще 100 тис.⁵⁵⁵

Крім членів крайового проводу та охоронців, прямими підлеглими Я. Старуха, з якими він тісно співпрацював, були окружні провідники I округи Петро Дума-“Варнак” і Мирослав Гук-“Григор”-“Код”, II округи – Дмитро Дзьоба-“Сталь”-“Сурмач”-“Хлоп” (також член крайового проводу), Микола Винничук-“Вир”-“Корнійчук” та Микола Радейко-“Крим”-“Зов”, III округи – Євген Штендера-“Прірва”-“Нерв”. З ними переважно зустрічався П. Федорів, який досить часто їздив в терен, тоді як Я. Старух стало перебував на місці постою під с. Монастир⁵⁵⁶. Ця місцевість за підпільним поділом відносилася до 5 району (районний провідник Теодор Ребіш-“Заруба”-“Блуд”), який належав до II округи і охоплював села, які за довоєнним польським адміністративним поділом входили до Рава-Руського повіту. Зустрічі Я. Старух проводив, як правило, на деякій віддалі від своєї криївки – під селами Лівча, Бориси, Любича-Княже, Гута Любицька, Брусно.

Бункер складався з трьох кімнат площею 3,5×3,5 м, 2×1,5 м та 2,5×2,5 м та коридора з виходом 0,45×0,45 м і нішами 0,5×0,5 м⁵⁵⁷. Детальний опис залишила Філя Бзова: *“Там, де була криївка, то був горб і то не був великий масив ліса. То був досить великий кавалок і то були корчі. Вхід до криївки був ломаний, зигзаг. Закривалась криївка пачкою, в якій ріс якийсь кущ. Сама криївка всередині мала дві кімнати. В меншій частинці дві причі було, одна на другій, то мешкав Петро і Славко, і там був збитий якийсь стіл і там вони мали свої машини до писання, оден і другий. І вузький перехід. То не був салон... Перша кімната від входу може була трошечка більша, і там було кілька прич, також одна на*

---

⁵⁵⁴ IPN Lu 08/260, t. 11, k. 231 (протокол допиту Петра Федоріва).

⁵⁵⁵ IPN Rz 051/301, k. 54 (зізнання Ірона Кудлайчука); IPN Rz 00377/4, t. 2, k. 31; IPN Lu 08/260, t. 11, k. 231 (протокол допиту Петра Федоріва).

⁵⁵⁶ Галаса В. Наше життя і боротьба... – С. 68; Записав Роман Федорів 24 березня 1994 р. від Теофілії Бзової (Стахів).

⁵⁵⁷ Акція “Вісла”. Документи / упор. і ред. Є. Місило. – Львів–Нью-Йорк: НТШ, 1997. – С. 431; IPN BU 578/526, k. 24.

другій, і там було, я не пригадую, чотири або п'ять хлопців, чотири здається. Один з них був машиніст, а ті решта то були попросту з охорони. Один займався куховаренням. Як вони варили. Дістали десь спирт і мали таку спиртову машинку і на тім варили – чи пенцак, і там трошка ярини якоїсь. Їжа була дуже проста і така, як б сказала, дуже скромна. До того пенцаку вони кидали ярину, то що дістали. І бараболя все там була. І то було добре. І це цілком було можливе до їдженя. Був молоденький дуб над входом, так близько. По тім дубочку легко було пізнати, де є та криївка. І на тім дубочку загіздила руда вивірка, білочка. Як хтось з тої криївки вилазив, то вона скреготала, вона злостилася. І хлопці дуже того не любили. Вхід до криївки був замаскований корчем, який ріс в пачці. І як вони виходили куди-небудь, то той корч там ріс, на ніч також закладали тим. Криївка мала дуже добрі вентилятори. І раз була в околиці облава. І я кажу до Петра: «Дай мені якийсь, якби на нас напали тут, якби нас тут якось розконспірували, бо все хтось міг припровадити, дай мені якусь пістолю або що...» Славко каже: «Не журіться, криївка ціла є підмінована і тільки в одній місці запалити, то ми цілі підемо з кістками до Бога і вони з нами». І як там його прицупили, то власне так вони погинули»⁵⁵⁸. Зберігся й інший опис від Ф. Бзової, дещо відмінний від наведеного вище: «Вхід був зроблений, як був замаскований. Була велика пачка і в тій пачці ріс ялівець. І ту пачку вкладалося в отвір. Там були такі підпори. Коридор був ломаний, не був простий, зигзагуватий. Перша і друга кімната. Була прича на два поверхи, то як я приходила, то Петро йшов на підлогу спати, на землю, а я спала на його місці. Була підлога. Дуже порядно була криївка зроблена, дуже порядно. І раз була облава, як я була в тій криївці, і кажу до Петра: «Слухай, дай мені якусь пістолю, бо якби нас знайшли, я не хочу в руки дістатись». А Славко каже: «Не бійся. Ми всі з великим гуком разом з ними поїдемо до святого Петра. То всьо є підміноване»⁵⁵⁹. Також Ф. Бзова згадувала, що неподалік бункера була стежка, якою ходили люди. З неї за допомогою лавок, які переставлялися, можна було без сліду відійти вбік, що давало можливість конспіративно виходити й заходити в криївку і влітку, і взимку, коли лежав сніг⁵⁶⁰. Додаткові подробиці

---

⁵⁵⁸ Записав Василь Кук 17 червня 1994 р. у м. Торонто (Канада) від Теофілії Бзової (Стахів).

⁵⁵⁹ Записав Василь Кук у вересні 2000 р. у м. Торонто (Канада) від Теофілії Бзової (Стахів).

⁵⁶⁰ Там само.

залишив В. Галаса: *“Криївка, де жив «Стяг», знаходилась у лісовому масиві, вхід закривався вічком. Вона складалася з двох кімнат. В одній працювали «Стяг» і друкарка, у другій – його помічники і зв’язківці. Воду брали з потічка, що протікав неподалік”*⁵⁶¹.

Стало перебували біля Я. Старуха від червня 1945 р. І. Гевак-“Веселка” (як “господиня дому” в осередку і машиністка), та “Ігор” (секретар-машиніст, колишній зв’язковий, який разом з ними перейшов кордон в Польщу), а також кілька бойовиків, які виконували функції охоронців та зв’язкових⁵⁶². Неподалік переребували також групи “Цигана” і “Летуна”-“Мака” (кур’єрський осередок при “Стягові”, жартівливо називаний “Голодомори”⁵⁶³). Крім них, довіреною зв’язковою у 1946–1947 рр. була Євгенія Скаб-“Гена”-“Феська”⁵⁶⁴. Часто різні доручення у Варшаві та Кракові (закупка ліків, канцприладдя, батарей) виконувала Ф. Бзова⁵⁶⁵. Вона залишила опис тодішньої співпраці з Ярославом Старухом: *“Він як людина м’ягка, трошка така імпульсивна, як чимось захопився, то він руками ґестикулював. Як провідник – в него ніколи не було наказу, він ніколи мені наказів не давав, він говорив, що то треба зробити, але так говорив, як говориться, в родині радяться, що треба так робити, чи так, чи інакше. То що він говорив, я мала все право мати свою думку. Очевидно, я йому ніколи не заперечувала, бо то, що він говорив, то вже було обдумане і він знав, що він хоче. Я відчувала, що він все був радий, як я приходила до них. Раз тому, що я приносила щось зі світа, а друге, тому що як він говорив зі мною, я все дуже терпеливо його вислухувала і я ніколи йому не казала, то не так, тільки пізніше яюсь. Моя думка була дуже часто троха інакша, але він того не відчував аж так, що то є інакше, і він то сприймав. І дуже часто, як вони спорили з Петром, то як я приходила, то він тоді питався: «Ми не можемо погодитися, а що ви думаєте про те?»”*⁵⁶⁶.

На тривалий час з околиць с. Монастир Я. Старух відлучався лише один раз, коли 7 січня 1946 р. разом з М. Онишкевичем

---

⁵⁶¹ Галаса В. Наше життя і боротьба... – С. 104.

⁵⁶² IPN Rz 051/301, к. 52 (зізнання Ірона Кудлайчука); Галаса В. Наше життя і боротьба... – С. 104.

⁵⁶³ IPN Rz 00205/1, т. 2, к. 3.

⁵⁶⁴ Савчин М. Тисяча доріг... – С. 125, 152; Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 16: Підпільні журнали Закерзонської України, 1945–1947 / ред. П. Потічний. – Торонто, 1987. – С. 206.

⁵⁶⁵ Записав Василь Кук 2 липня 1994 р. у м. Вотердаун (Канада) від Теофілії Бзової (Стахів).

⁵⁶⁶ Записав Василь Кук 17 червня 1994 р. у м. Торонто (Канада) від Теофілії Бзової (Стахів); Паньків М. Теофілія... – С. 113-114.

вирушив на південь, в терен І округи. “Орест” і його почт пересувалися верхи, Ярослав – саньми, відтак підводою. Двічі човном переправлялися через р. Сян, в тому місці, де до нього прилягав польсько-радянський кордон. У с. Станиславчик під Перемишлем зустрілися із В. Галасою, разом з яким дісталися в Корманицький ліс, де зупинилися в бункері М. Гука-“Григора”⁵⁶⁷. Тут, зокрема, відбулася кількаденна нарада з питань налагодження пропагандистської праці. В ній взяли участь Я. Старух, В. Галаса, М. Гук, а також М. Радейко, який після цього вирушив у Любачівщину і почав організовувати видавничий осередок при крайовому провіді⁵⁶⁸. У Корманичах “Стяг” також заслухав звіт зв’язкової Ольги Мороз-“Малуші” про ситуацію на корінних польських землях⁵⁶⁹.

За твердженням М. Савчин-“Марічки”, Я. Старух прибув до них в Перемищину під кінець Різдвяних свят і невдовзі з В. Галасою вирушив на Лемківщину⁵⁷⁰. Там місцем постою крайовий провідник обрав Бережницю Вижню, звідки походив його батько і де мешкала його родина. Подобиці побуту там згадувала М. Савчин: *“Стяг, прийшовши враз із Орланом після Різдва на Лемківщину, зразу зарядив будувати бункер, незважаючи на те, що земля замерзла і лежав сніг. У горах, крім санпунктів, ніхто ще тоді не жив у криївках. Але він був великий конспіратор, і для нього не було нічого неможливого до здійснення. Поки будувався бункер, вони оба заквартирували власне в хаті, де опинилась я*. Як на лемківські умовини, це була заможня родина, хата простора, тож їм було вигідно там працювати. Стяг знав, що господарі хати – його свояки, старенька бабуся є його тіткою. В їхній родині була одна спадкова риса, а саме – не вимовляли «р». Будучи надміру обережним, Стяг не признавався, а тітка тим часом увесь час вдивлялась у нього. Вкінці не витримала старенька, приступила до нього, пригорнула і з очима, повними сліз, промовила: «Славцю!» Вона Стяга ніколи в житті не бачила, тільки мала його світлину з дитячих літ. Після того Стяг, очевидно, більше не прикидався, а вони раділи ним, як рідним сином”⁵⁷¹.*

---

⁵⁶⁷ Місило Є. Мирослав Онишкевич-“Орест” у світлі документів... – С. 99.

⁵⁶⁸ Звіт (автор Радейко-Крим) / АЦДВР. – Ф. 9 (Збірка документів Миколи Лебеда; не описаний).

⁵⁶⁹ Записав Володимир Мороз 22 серпня 2012 р. у м. Моршин Львівської обл. від Турик (Мороз) Ольги.

⁵⁷⁰ Савчин М. Тисяча доріг... – С. 102.

* М. Савчин зупинялася в цій хаті в кінці березня 1946 р., прибувши до В. Галаси, який там залишився після відходу Я. Старуха.

⁵⁷¹ Савчин М. Тисяча доріг... – С. 104.

В Бережниці також стався випадок, коли під час постою в селі польського війська, місцева жінка, врятувала життя Я. Старуха та В. Галаси. Вона, ризикуючи життям, пішла нібито за коровою, а насправді остерегла їх перед загрозою⁵⁷². Тут кілька разів Я. Старух зустрічався із надрайонним провідником Степаном Ґоляшем-“Маром”, з яким, серед іншого, обговорював видавничі справи. За його твердженням, Ярослав відвідав свою родину в с. Бережниця Вижня, але майже цілу зиму перебував у криївці в с. Поляни⁵⁷³ (Полянки, Полянчик або Поляна – В. М.).

Вирішивши всі питання на Лемківщині, Я. Старух зустрівся в околицях м. Лісько із М. Онишкевичем, який інспектував відділи УПА, і з ним повернувся в Перемищину. В першій половині березня вони зустрілися в с. Ямна із М. Гуком-“Григором”, з яким Ярослав вирушив в терен вирішувати організаційні справи, а згодом знову подався до бункера в Корманицькому лісі. Тут ще затримався на деякий час⁵⁷⁴. Зокрема, зустрівся із М. Савчин, яка повернулася із м. Єлень Гура в Сілезії, де певний час утримувала пункт зв'язку для переходу кордону в Чехію⁵⁷⁵.

На північ, в Любачівщину, Я. Старух та М. Онишкевич вирушили в кінці березня 1946 р. і за два-три дні вже були в Сінявських лісах⁵⁷⁶. Звідси Ярослав повернувся у свою криївку біля с. Монастир, відвідавши принагідно біля с. Милків окружне техзвено і висловивши його працівникам похвалу за солідну працю. Це було в середині квітня 1946 р.⁵⁷⁷

Після цього Я. Старух відлучався з осередку ненадовго і не дуже далеко. Наприклад, він брав участь у нараді окружного проводу ОУН II округи восени 1946 р., яка відбувалася у виселеному селі Монастир. Перед її учасниками, а також курсантами вишколу командирів СКВ, він виголосив довгу промову з аналізом зовнішньо- та внутрішньополітичної ситуації⁵⁷⁸.

---

⁵⁷² Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 42... – С. 229.

⁵⁷³ Ґоляш С. Підпільні друкарні та їх друковане слово // Макар В. Спомини та роздуми. – Т. 3: Бойові друзі. Кн. 2. – Торонто–Київ, 2001. – С. 60.

⁵⁷⁴ Місило Є. Мирослав Онишкевич-“Орест” у світлі документів... – С. 101-102.

⁵⁷⁵ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 74914фп. – Т. 4. – Арк. 122 (протокол допиту Марії Савчин); Савчин М. Тисяча доріг... – С. 104.

⁵⁷⁶ Місило Є. Мирослав Онишкевич-“Орест” у світлі документів... – С. 102-103.

⁵⁷⁷ Протокол ч. 1. Мої повстанські переживання (Іван Булат) / АЦДВР. – Ф. 9 (Збірка документів Миколи Лебеда; не описаний).

⁵⁷⁸ Василевський-Путко І. У лісах Любачівщини // Спогади вояків УПА та учасників збройного підпілля Львівщини та Любачівщини. – Торонто-Львів: Літопис УПА, 2003. – С. 314.

Керівництво боротьбою “Стяг” здійснював дистанційним шляхом, за допомогою усних та письмових наказів, розпоряджень та інструкцій. Наразі встановлено понад 60 інструкцій для підпілля на Закерзонні, підписаних Я. Старухом. Вони торкаються найрізноманітніших питань діяльності ОУН і УПА – від регламентування вживання алкоголю та вживання псевдонімів до поведінки щодо польського населення. Немає сумніву, що таких інструкцій було більше, як за його підписом, так і без нього. Крім того – величезний масив вказівок, поданий у листах до підлеглих підпільників, а також усно при зустрічах та через зв’язкових. Нижче подаємо неповний перелік інструкцій, виданих Я. Старухом:

	підпис	дата
Що робити в околицях, загрозованих новою хвилею польсько-большевицького терору	Стояр	03.07.1945 р.
Тимчасова інструкція		Липень 1945 р.
Інструкція. Приготувати народ і організацію...	-г	04.08.1945 р.
Другові М-Ові та інших друзям відповідь на питання “що робити в часі облав”	Стояр	04.08.1945 р.
Актуальні завваги	-г	10.08.1945 р.
Інструкція. У зв’язку зі збільшеною загрозою виселенної акції...	-г	07.09.1945 р.
До інструкцій. Напливають даліше вістки, що на сесіях солтисів...	-г	09.09.1945 р.
Інструкція. Підпільників, які залишаться після виселення...		10.09.1945 р.
Поляки! Сьогодні вивозять нас, а завтра Вас...	-г	10.09.1945 р.
Інструкція. Досвід останніх днів...	-г	15.09.1945 р.
До інструкції з дня 15.IX.45	-г	17.09.1945 р.
Командирам відділів УПА та інших боєвих частин	Лір	22.10.1945 р.
Командирам військових відділів	Лір	23.10.1945 р.
В справі контролі харчевих магазинів	-г	23.10.1945 р.
Інструкція. У зв’язку з тим, що акція виселювання...	Лір	25.10.1945 р.
В справі вербування сексотів і всип підпільних приміщень	Лір	10.1945 р.
До наказу на день першого листопада	-г	Жовтень 1945 р.
Інструкція. Організаційним працівникам на вижчих постах...	-г	05.11.1945 р.

Думки до гутірки про заразу сексотства	Стояр	05.11.1945 р.
Інструкція. Від деякого часу появляються в різних місцевостях люде...	-г	25.11.1945 р.
Інструкція. Виявилось...	-г	16.12.1945 р.
Інструкція. В дотеперішніх вістках...	-г	22.12.1945 р.
Інструкція. ВП, вишколюване большевиками, примінює щораз частіше...	-г	12.02.1946 р.
Інструкція. Незалежно від місячних інформативних звітів і вісток...	-г	12.02.1946 р.
Інструкція. Усі військові частини, боеві групи...	-г	14.02.1946 р.
Інструкція. Зближається весна. Треба перевести засівну акцію	-г	25.02.1946 р.
Інструкція. Наші частини переводять у виселених околицях...	-г	23.03.1946 р.
Інструкція. Надр. й окр. проводи займуться виготовленням списків...	-г	25.03.1946 р.
Інструкція. Усі орг. зверхники до рай. включно, як теж пропагандисти	-г	01.04.1946 р.
Інструкція. У тих селах, де поміж українцями живуть поляки...	-г	03.04.1946 р.
Інструкція. В деяких куцах та військових відділах помічується сильну тенденцію...	-г	08.04.1946 р.
Інструкція. Пригадується, що належить змінити такі псевда...	-г	15.04.1946 р.
Інструкція. В доповнення до інструкції з дня 25.III про висилку...	-г	18.04.1946 р.
Інструкція. В часі святочної діточої стрілянини...	-г	22.04.1946 р.
Інструкція. В справі полонених	-г	26.04.1946 р.
Інструкція. В справі документів боротьби	-г	28.04.1946 р.
Інструкція. Перевести в усіх організаційних клітинах		Квітень 1946 р.
Інструкція. В місяці квітні ворог кинув...	-г	02.05.1946 р.
Завваги до звітів, вісток, письм	-г	05.06.1946 р.
Інструкція. Наша організація понесла в останніх місяцях дуже болючі втрати	-г	18.06.1946 р.
Інструкція. Про уживання і надуживання алкоголю	-г	20.06.1946 р.
Інструкція. Про належне поставлення вишкільної праці в усіх збройних відділах	-г	24.06.1946 р.
Завваги до звітів і теренових вісток	-г	26.07.1946 р.

Рейди і політично-пропагандивна робота серед польського населення	-г	20.09.1946 р.
Інструкція. Перевести серед українського населення пропагандивну акцію	-г	03.11.1946 р.
Інструкція. Кружляють вперті поголоски...	-г	06.11.1946 р.
Інструкція. В деяких випадках місцеві польські підпільні чинники...	-г	15.11.1946 р.
Завваги до звітів і вісток з Лемківщини за мм. жовтень і листопад [19]46	-г	10.01.1947 р.
Інструкція. Поручається звернути в час пильну увагу...	-г	10.02.1947 р.
Інструкція. Усі орг. клітини зобов'язані виготовити в найкоротшому часі...	-г	20.02.1947 р.
До інструкції з дня 3.XI.46	-г	01.03.1947 р.
В справі охорони населення перед грабунками і крадіжками	-г	10.03.1947 р.
Інструкція. В зв'язку з весною і Великодніми святами пригадується...	-г	15.03.1947 р.
Інструкція. Польське підпілля, яке обдурювало себе...	-г	10.04.1947 р.
Інструкція. Ворожа акція проти українського населення приборала...	-г	Квітень 1947 р.
В справі відношення озброєних відділів та поодиноких стрільців до орг. сітки і населення	Столяр	
Деякі вказівки для пропагандистів і політвиховників	-г	
Думки до розмови українця зі шкільним товаришем-поляком	-г	
Короткі вказівки для тих, які зустрічаються з поляками	-г	
Поручається. Не писати. Писати.	-г	
Увага! Понищий проєкт вказівок в справі рейдів на польській території...	-г	

Керуючи діяльністю ОУН на Закерзонні, Я. Старух виходив із засади, що край мав стати своєрідним мостом між визвольним рухом на українських землях та світом. Саме на ЗОУЗ були найкращі можливості для контактів із потенційними союзниками у боротьбі з більшовиками: західними демократіями, а також народами окупованих ССРСР Польщі та Чехословаччини. Крім того, через Закерзоння пролягав шлях до С. Бандери та інших діячів

організації, які опинилися у Мюнхені й інших місцевостях Західної Німеччини. Саме це зумовило кілька специфічних для ЗОУЗ пріоритетних напрямків підпільної праці ОУН: 1) зв'язки з Україною та Західної Німеччиною; 2) праця з чужинцями: представниками і громадянами західних країн, антирадянськими силами та звичайними громадянами Польщі та Чехословаччини; 3) видавничо-пропагандистська діяльність, зокрема для праці серед чужинців.

Ефективність Я. Старуха-“Стяга” на посту крайового провідника ОУН ЗОУЗ восени 1946 р. була відзначена найвищою нагородою УПА – Золотим Хрестом заслуги (рішення УГВР з 7.10.1946 р., наказ ГВШ УПА ч. 2/46 від 10.10.1946 р.)⁵⁷⁹.

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗВ'ЯЗКИ

Одним із першочергових завдань було налагодження справного зв'язку із підпіллям ОУН в Україні. За твердженням В. Галаси, було три основні зв'язкові лінії між підпіллям в Закарпатті та в Україні. Перша з них йшла від Я. Старуха-“Стяга” з Любачівщини на Львівщину в околицях Рави-Руської; друга – з Перемищини в околицях Добромиля, яка в краю розгалужувалася: одна гілка вела на Львівщину, а інша, через Самбірщину на Сколівщину, до ГОСП; третя – через Балигород на Лемківщині і Бориню на Турківщині також йшла до ГОСП (саме нею прийшли Д. Грицай та Д. Маївський, а також М. Онишкевич)⁵⁸⁰. Двома останніми лініями користувався переважно сам “Орлан”, пересилаючи звіти, підпільні видання та пошту в ГОСП. Зрозуміло, що він, перебуваючи у І окрузі, слабше орієнтувався в проходженні кореспонденції в інших теренах, бо насправді Я. Старух та решта членів крайового проводу, які перебували на терені II і III округ, використовували більше ліній зв'язку, ніж назвав В. Галаса.

“Ігор” та І. Гевак-“Веселка”-“Оксана” у квітні-травні 1945 р. повернулися в Україну для налагодження зв'язку і доставки першої пошти від нового крайового провідника ЗОУЗ. Виконавши

---

⁵⁷⁹ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 60. – Арк. 253; Літопис УПА. Нова серія. – Т. 10... – С. 287.

⁵⁸⁰ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 74914фп. – Т. 3. – Арк. 23-24 (протокол допиту Василя Галаси); Галаса В. Наше життя і боротьба... – С. 91; Степан Бандера у документах... – Т. III. – С. 468; Місило Є. Мирослав Онишкевич-“Орест” у світлі документів... – 96.

свої завдання та взявши зворотню кореспонденцію, обоє знову перейшли на Закерзоння у червні того ж року.⁵⁸¹

Наступну пошту понесли в Україну Ф. Кононович-“Циган” і П. Михайлишин-“Хорт” 28 червня 1945 р. Там восени зустрілися з Д. Маївським. 6 листопада обоє кур’єрів повернулися назад з поштою, а також усними інструкціями⁵⁸².

Знову І. Гевак понесла кореспонденцію від Я. Старуха в край восени 1945 р., але 12 вересня загинула при переході кордону в околиці с. Прісся (Прусє, між с. Верхрата і м. Рава-Руська). До рук більшовиків потрапили 13 документів, зокрема три листи Я. Старуха, датовані 7–11 вересня), чотири підписані ним інструкції, загальний огляд українських земель за лінією Керзона за липень–серпень 1945 р. та ін.⁵⁸³ Не виключено, що це єдина кореспонденція, яка впала при переході кордону з листами включно, бо про інші випадки наразі невідомо.

Інспектуючи відділи УПА, кілька разів переносив кореспонденцію через польсько-радянський кордон, переважно в районі Сокальщини–Грубешівщини, командир ВО “Буг” В. Левкович-“Вороний”: влітку 1945 р. на Закерзоння і назад; в другій половині листопада того ж року на Любачівщину, а повернувся на Львівщину у січні 1946 р. Саме із ним переходив радянсько-польський кордон в листопаді 1945 р. Юрій Цвіль-“Скорик”, який передав Я. Старухові усні доручення від Р. Шухевича⁵⁸⁴.

Отримавши чергову пошту та гроші (137 тис. рублів) для “Стяга”, В. Левкович тимчасово зупинився у криївці поблизу с. Яструбичі Радехівського р-ну над річкою Буг, де з іншими підпільниками був виявлений більшовиками. Спаливши пошту, намагався вирватися, але, контужений, потрапив до рук ворога. Це сталося 17 грудня 1946 р.

Для зв’язків використовувалися і пропагандистські рейди відділів ВО “Буг” теренами Закерзоння, які відбувалися протягом весни–осені 1945 р. Саме так на початку травня 1945 р. перейшли кордон в околицях Угнова Юрій Лопатинський-“Калина”,

---

⁵⁸¹ IPN Rz 051/301, к. 52 (зізнання Ірона Кудлайчука); Записав Володимир Мороз 22 серпня 2012 р. у м. Моршин Львівської обл. від Турик (Мороз) Ольги.

⁵⁸² IPN Rz 051/301, к. 53-54 (зізнання Ірона Кудлайчука); IPN Rz 00377/4, т. 2, к. 31; ГДА СБУ. – Ф. 62. – Оп. 4. – Спр. 77. – Арк. 106.

⁵⁸³ Держархів Львівської обл. – Ф. П-1. – Оп. 1. – Спр. 213. – Арк. 156-182; ЦДАГО. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 1717. – Арк. 83-108; IPN Rz 051/301, к. 52 (зізнання Ірона Кудлайчука); Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 16... – С. 180.

⁵⁸⁴ Звіт Скорика / АЦДВР. – Ф. 9 (Збірка документів Миколи Лебеда; не описаний).

Святослав Левицький-“Буй” та зв’язкова Ірина Козакевич-“Роксоляна”, яка несла пошту від П. Дужого-“Дороша” до Я. Старуха⁵⁸⁵.

Деякі підрозділи відділів ВО “Буг” залишилися на терені Польщі і використовувалися для перенесення пошти і в майбутньому. Так, в північній Любачівщині базувалася чота Михайла Балуха-“Довбуша” із сотні “Кочовики”, яка затрималася тут після рейду на Підляшшя. Її стрільці у 1946 р. кілька разів переносили кореспонденцію через польсько-радянський кордон або супроводжували кур’єрів Я. Старуха⁵⁸⁶. Також протягом 1945–1946 рр. із поштою неодноразово перетинали кордон боївки СБ ОУН з Равщини. Зокрема, командир однієї з них, “Карпо”, перетинав кордон не менше семи разів, контактуючись в Польщі з Ф. Кононовичем-“Циганом” та Т. Ребішем-“Зарубою”⁵⁸⁷. В кінці березня 1947 р. пошту від Я. Старуха в Україну переніс рій Василя Лашкевича-“Старого” із сотні “Месники III”. Віддавши її в околицях Львова і забравши зворотню кореспонденцію, рій при поверненні на Закерзоння на початку квітня неподалік с. Коровиця звів бій із радянськими прикордонниками. “Старий” був важко поранений, і спаливши найважливішу пошту, дострілювався. Решта стрільців щасливо добилися до своєї сотні⁵⁸⁸. Від грудня 1945 р. до липня 1947 р. двічі носив пошту на Закерзоння і назад рій зв’язку штабу ВО “Буг” на чолі з Ярославом (Мирославом) Цьоною-“Жмайлом” (“Жимайлом”)⁵⁸⁹. Після переходу в Україну він залишався контактною особою для рештків підпілля у Польщі й саме до нього у 1950 р. скеровував кур’єрів ЗЧ ОУН керівник легендарного підпілля Леон Лапінський-“Зенон”⁵⁹⁰.

Функції зв’язку через кордон виконувала теж сотня “Переяслави”, яка діяла переважно на Яворівщині⁵⁹¹. Так, 17 жовтня 1946 р. цей відділ перейшов кордон біля с. Кальварія Пацлавська

---

⁵⁸⁵ IPN Rz 051/301, к. 73 (протокол допиту Петра Федоріва); IPN WR 038/102, т. 1, к. 40-41 (протокол допиту Ірини Козакевич).

⁵⁸⁶ Літопис УПА. Нова серія. – Т. 12: Воєнна округа УПА “Буг”. Документи і матеріали. 1943–1952. Кн. 1 / упор. В. Мороз. – Київ–Торонто, 2009. – С. 402-403.

⁵⁸⁷ IPN BU 1552/10, к. 220; IPN Rz 051/301, к. 52 (зізнання Ірона Кудлайчука).

⁵⁸⁸ Василевський-Путко І. У лісах Любачівщини... – С. 320.

⁵⁸⁹ Мороз В. “Жмайлики” // Шлях перемоги. – 2011. – Ч. 45. – 9 листопада. – С. 7.

⁵⁹⁰ Halagida I. Prowokacja “Zenona”... – S. 128.

⁵⁹¹ Тарабан М., Філь І. Про курінь “Месники” в т. зв. Закерзонні // Спогади вояків УПА та учасників збройного підпілля Львівщини та Любачівщини. – Торонто-Львів: Літопис УПА, 2003. – С. 280.

під м. Добромилів на Крукениччину і Мостищину, а вже 1 листопада повертався знову на Закерзоння, несучи пошту, а також нав'ючену на чотирьох коней друкарню, дві друкарські машинки та кільканадцять комплектів зимових мундирів. Вояків з сотні "Переяслави" при цьому було 18, кур'єрів – 4, а також дружина надрайонного провідника ОУН Яворівщини Володимира Кунанця-“Прута”-“Інгула” з двома дітьми. При переході кордону біля с. Воля Гнійницька (тепер частина с. Глиниці Яворівського р-ну) 3 листопада о 1 год. ночі повстанці потрапили в засідку прикордонників, в якій загинули ст. бул. Андрій Тучапець-“Лобода”, ройовий ст. віст. Степан Романюк-“Вітрак”, стрілець “Жук”, до рук ворога потрапили важко поранена восьмирічна дівчинка Христя та кулеметник “Омелько”. Обладнання друкарні довелося залишити, хоча до рук прикордонників потрапили лише кілька коней із нав'юченим одягом. Цей перехід відбувся з околиць прис. Висівка с. Арламівська Воля біля с. Малнів (всі – Мостиського р-ну), далі маршрут повертав на північ і попри с. Чапляки і прис. Лумина доходив до лісових масивів, а відтак повертав на північний захід і закінчувався біля с. Сурмачівка (всі – південна Любачівщина). Звідти командир сотні Ярослав Гамела-“Бриль” поніс до Я. Старуха пошту і друкарську машинку з українським шрифтом.⁵⁹²

Керівник групи зв'язківців при крайовому проводі ЗОУЗ “Летун” організував восени 1945 р. зв'язок між “Стягом” і “Прірвою”, а від нього через Солокію – в Україну, використовуючи членів пошту командира ВО “Буг” В. Левковича-“Вороного”, зокрема Юрія Гнідика-“Ярему”⁵⁹³. Крім всього вищенаведеного, Я. Старух казав “Зарубі”, що “Прірва” через р. Буг має зв'язок з підпіллям на Волині⁵⁹⁴.

Від керівника ГОСП П. Федуна-“Севера” у травні 1946 р. приніс пошту В.-І. Порендовський-“Гордій”-“Левченко”, який відтак залишився на Закерзонні у редакційному звені. Він так описував Ярослава: *“40 років, худорлявий, середнього зросту, волосся з*

---

⁵⁹² IPN Lu 08/260, t. 11, k. 101; Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 31: УПА на Львівщині і Ярославщині. спогади і документи вояків УПА ТВ “Розточчя”. 1943–1947 / ред. І. Лико. – Торонто–Львів, 2000. – С. 210, 220; Яворівщина у повстанській боротьбі ХХ ст.: розповіді учасників і очевидців / НАН України. Інститут народознавства. Записав і упорядкував Є. Луцько. – Т. 1: Наконечне Перше, Наконечне Друге. – Львів: Літопис, 2005. – С. 277; Архів УСБУ у Львівській обл. – Спр. П-20278. – Арк. 33; ГДА СБУ. – Ф. 2. – Оп. 31 (1960). – Спр. 12. – Арк. 144–145.

⁵⁹³ IPN Rz 051/301, k. 53 (зізнання Ірона Кудлайчука).

⁵⁹⁴ IPN Lu 08/260, t. 12, k. 167–168.

*сивиною, носить кашкет, українець, говорить швидко, нервовий, одягнений в цивільне. Носить німецький автомат*⁵⁹⁵.

В Україну 31 липня 1946 р. вирушили Ф. Кононович-“Циган”-“Дунай”-“Скала”, Г. Яремко-“Крутий”-“Боярин” та І. Кудлайчук-“Неон”, несучи пошту (листи, підпільну літературу, польські газети) на адреси “315” (Р. Шухевич), “Конрад” (В. Сидор) та ін. Вони, зокрема, зустрілися на Рогатинщині з Р. Шухевичем. Повернулися аж 21 або 24 грудня через Яворівщину: кордон перейшли біля с. Великі Очі в південній Любачівщині (ймовірно, із сотнею “Переяслави” 3 листопада 1946 р.). Принесли, крім кореспонденції, також близько 100 тис. рублів.⁵⁹⁶

Це була, ймовірно, остання пошта до Ярослава Старуха від Романа Шухевича⁵⁹⁷.

Керівник самооборонних кущових відділів при надрайонному (окружному) проводі Любачівщини Степан Вишиваний (Богдан Маркиз)-“Мартин” носив пошту від “Заруби” до кущового провідника ОУН в Краковецькому районі на Яворівщині Ярослава Хорунжака-“Кобзаря” для надрайонного провідника В. Кунанця-“Прута” і командира ТВ “Розточчя” “Угриновича” в 1946 р. і в червні 1947 р.⁵⁹⁸ Зрештою, і сам “Кобзар” переходив з поштою кордон шість разів⁵⁹⁹.

Використовувалися для зв'язку з Україною і легальні способи. Так, у жовтні 1945 р. виїхала з Перемишля під виглядом репатріантки до УРСР І. Козакевич-“Роксоляна”. В с. Поляна Жовківського р-ну вона зустрілася із командиром ТВ “Розточчя” Юліаном Саяком-“Тимішем”, від якого по зв'язку дійшла до членів крайового проводу ОУН Львівського краю Петра Думи-“Варнака” та Михайла Кондрата-“Скитана”, отримала зворотню пошту та документи польської репатріантки. Проте вона вирішила їхати нелегально, забравшись в тендер паровоза, на кордоні була виявлена. Всі записки встигла знищити. Після тритижневого ув'язнення, побоїв та згвалтування в тюрмі м. Мостиська, відставлена як полька за кордон в Польщу, де на початку червня 1946 р. сконтактувалася з В. Галасою⁶⁰⁰.

---

⁵⁹⁵ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 75172фп. – Т. 2. – Арк. 14-15, 42, 48 (протоколи допиту Володимира Порендовського).

⁵⁹⁶ IPN Rz 051/301, к. 54 (зізнання Ірона Кудлайчука); IPN Rz 00377/4, т. 2, к. 31; Літопис УПА. Нова серія. – Т. 10... – С. 469.

⁵⁹⁷ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 398. – Т. 7. – Арк. 388.

⁵⁹⁸ IPN Lu 08/260, т. 11, к. 205.

⁵⁹⁹ Літопис УПА. Нова серія. – Т. 12... – С. 925.

⁶⁰⁰ IPN WR 038/102, т. 1, к. 41 (протокол допиту Ірини Козакевич).

Під виглядом українки-переселенки з Польщі в Україну у січні–березні 1946 р. їздила за дорученням В. Галаси Зиновія Химко-“Зоя”, де нав’язала контакт із крайовим провідником Львівського краю Михайлом Кондратом-“Скитаном”. Повернулася назад вже під виглядом репатріантки-польки⁶⁰¹.

Пошта від Я. Старуха-“Вольта” йшла у 1945 р. через крайового провідника Львівського краю Д. Слюзара-“Золотаря” до керівника зв’язку Проводу ОУН “Кудияра”-“Роси”, а відтак до Р. Шухевича-“Тура”, провідника ЗУЗ Р. Кравчука-“Петра” і командира УПА-Захід В. Сидора-“Шелеста”. Зокрема, на адресу останнього надходили як звіти про діяльність УПА, так і інформація про польську армію, різні інструкції, накази, плани військового вишколу⁶⁰². М. Онишкевич стверджував, що всю пошту в Україну пересилав через “Стяга”⁶⁰³. Переважно так і було, але були для цього і окремі кур’ери. Так, при переході кордону на річці Буг влітку 1946 р. загинув зв’язківець з поштою від М. Онишкевича-“Ореста” до В. Сидора-“Шелеста”⁶⁰⁴.

Ще складнішим і важливішим завданням було налагодження зв’язків із структурами українського визвольного руху на Заході: Закордонним Центром / Закордонними Частинами ОУН, зокрема провідником Степаном Бандерою, та Закордонним представництвом УГВР. Вони перебували в американській зоні окупації Німеччини, у Мюнхені.

За твердженням В. Галаси, пошту з України за кордон мав нести ще Б. Гвоздецький-“Кора”, проте він загинув раніше планованого відходу⁶⁰⁵. Наступним пішли за кордон Ю. Лопатинський-“Калина” і С. Левицький-“Буй” у вересні 1945 р. В. Галаса організаціїним зв’язком відправив їх до кордону, а далі вони добиралися своїм ходом, оскільки лінія через Чехословаччину ще не була налагоджена. Під зиму вже були у Мюнхені⁶⁰⁶.

Для налагодження переходу польсько-чехословацького кордону було кілька разів здійснено спроби створити пункти зв’язку

---

⁶⁰¹ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 398. – Т. 9. – Арк. 4-5 (протокол допиту Зиновії Химко).

⁶⁰² Літопис УПА. Нова серія. – Т. 9... – С. 628, 633.

⁶⁰³ IPN Rz 051/301, к. 88 (протокол допиту Мирослава Онишкевича).

⁶⁰⁴ IPN Lu 08/260, t. 11, k. 101.

⁶⁰⁵ Галаса В. Наше життя і боротьба... – С. 102.

⁶⁰⁶ ЦДАГО. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 1717. – Арк. 85; ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 55204фп. – Т. 2. – Арк. 134-135, 224-226 (протоколи допиту Марії Савчин); Спр. 74914фп. – Т. 3. – Арк. 27, 123-125 (протокол допиту Василя Галаси); IPN Rz 051/301, к. 73 (протокол допиту Петра Федоріва); Антонович О. Спогади. – Київ–Вашінгтон, 1999. – С. 354.

в Сілезії. Зокрема, відповідні доручення отримали і з більшим чи меншим успіхом намагалися реалізувати Ф. Бзова (тричі в околицях Вроцлава), М. Савчин (м. Єленья Ґура, осінь 1945 р. – березень 1946 р.), Ольга Мороз-“Малуша” (м. Глівіце, осінь 1945 р.; травень–серпень 1947 р., околиці м. Єленья Ґура) та ін.⁶⁰⁷

З підпільною поштою із Західної Німеччини прибули в Перемищину в серпні 1945 р. як репатріантки Ірина Стахів-“Долинка”-“Оксана”, Марія Стахів-“Варка” і Надія Романів-“Тирса”. Через кілька тижнів І. Стахів як переселенка виїхала назад, забравши зворотню кореспонденцію. Двох інших з поштою для Р. Шухевича переправив в Україну В. Галаса⁶⁰⁸. У грудні 1945 р. І. Стахів знову прибула в Польщу під виглядом репатріантки, принісши пошту для Р. Шухевича, а також лист від С. Бандери до Я. Старуха, в якому той просив подати інформацію про ситуацію; попереджав, що війна між Заходом та СРСР почнеться нешвидко, тому треба налаштуватися на довготривалу конспіративну працю; рекомендував звузити бойову діяльність, натомість вести політично-пропагандивну. Кореспонденцію “Орлан” переслав до “Стяга”, а той – в Україну до Головного командира УПА. Під час побуту в Перемищині 18 березня 1946 р. Я. Старух зустрівся з І. Стахів. Таки навесні прибула пошта від Р. Шухевича, яку Ярослав разом із відповіддю С. Бандері через В. Галасу передав кур’єрці і вона в травні того ж року через Чехословаччину, прилаштувавшись до німецьких репатріантів, знову повернулася до Західної Німеччини. Я. Старух склав провідникові ОУН звіт про цілість діяльності ОУН і УПА і про ситуацію в терені, а також відіслав підпільну літературу⁶⁰⁹.

Через Лемківщину проходили з України на Захід член Бюро Проводу ОУН Д. Маївський-“Тарас” і шеф ГВШ УПА Д. Грицай-

---

⁶⁰⁷ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 55204фп. – Т. 1. – Арк. 283 (протокол допиту Марії Савчин); Спр. 74914фп. – Т. 4. – Арк. 116-117 (протокол допиту Марії Савчин); Спр. 74914фп. – Т. 4. – Арк. 9-16 (протокол допиту Ольги Мороз); IPN WR 038/102, t.1, k. 15; Галаса В. Наше життя і боротьба... – С. 80; Syrynk J. Ludność ukraińska na Dolnym Śląsku (1945–1989). – Wrocław, 2007. – S. 74; Halagida I. Prowokacja “Zenona”... – S. 44-50.

⁶⁰⁸ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 74914фп. – Т. 3. – Арк. 25-26 (протокол допиту Василя Галаси); Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 53. – Арк. 62-63 (протокол допиту Василя Чижевського); Степан Бандера у документах... – Т. III. – С. 469; Галаса В. Наше життя і боротьба... – С. 80.

⁶⁰⁹ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 55204фп. – Т. 2. – Арк. 227 (протокол допиту Марії Савчин); Спр. 74914фп. – Т. 3. – Арк. 26 (протокол допиту Василя Галаси); Т. 4. – Арк. 118-119 (протокол допиту Марії Савчин); IPN Rz 051/301, k. 69-70 (протокол допиту Петра Федоріва); Оксана. Перебіг дороги в край і з краю / АЦДВР.

“Перебийніс” разом із кур’єром Р. Шухевича В. Чижевським-“Демидом” та новопризначеним командиром ВО “Сян” М. Онишкевичем-“Орестом”. Кордон вони перетнули в ніч з 6 на 7 листопада 1945 р. в околиці с. Тарнава на захід від райцентру Бориня, а вже наступного дня пов’язалися із командиром тактичного відтинка “Лемко” Мартином Мізерним-“Реном”. Відтак викликали до себе на зустріч В. Галасу, з яким провели відправу в с. Бережниця Вижня. 20 листопада В. Чижевський відійшов у Чехословаччину монтувати зв’язки і був затриманий при переході кордону в Західну Німеччину 4 грудня біля с. Ческа Кубіце Домажлицького округу Пльзенського краю⁶¹⁰. При арешті вилучено, зокрема, дві записки Я. Старуха до Ю. Лопатинського-“Шейка”-“Конюшини”, в яких повідомлялося, зокрема, про переговори Володимира Горбового-“Бувалого” з поляками⁶¹¹. На допитах В. Чижевський подав таку інформацію: *“За своїми особистими якостями Старух є непоганим політиком, в думках і в роботі розкиданий, хоче все робити сам і про це багато говорить, що підриває по суті його авторитет в ОУН. Його прикмети: років 42, середнього зросту, міцної статури, сивий, волосся зачісує набік, лице широке, в розмові сильно розмахує руками, не вимовляє літеру «р», при ходьбі також сильно розмахує руками”*⁶¹².

Д. Грицай та Д. Маївський відійшли з Лемківщини 5 грудня 1945 р. Вони успішно добралися до Праги і вирушили в бік кордону, де біля с. Ческа Кубіце 19 грудня потрапили до рук чехів. Д. Маївський застрілився, а Д. Грицай та зв’язковий Теодор Рекечук (Рекетчук)-“Дорко” переведені до Праги у в’язницю на вул. Вашингтоновій, 5, де “Перебийніс” повісився к камері № 9⁶¹³.

---

⁶¹⁰ Зізнання Демида / АЦДВР; ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 53. – Арк. 202 (протокол допиту Василя Чижевського).

⁶¹¹ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 33. – Арк. 331-332 (протокол допиту Василя Чижевського); Зміст записок, що ніс Демид з Краю (зізнання Демида) / АЦДВР.

⁶¹² ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 6. – Арк. 35 (протокол допиту Василя Чижевського).

⁶¹³ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 74914фп. – Т. 3. – Арк. 27 (протокол допиту Василя Галаси); Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 53. – Арк. 202-204 (протокол допиту Василя Чижевського); Зізнання Демида / АЦДВР; Галаса В. Наше життя і боротьба... – С. 80-81; Учасник. З останніх днів життя провідника Тараса і генерала Перебийноса // За волю нації. – 1951. – Ч. VIII. – С. 1-14; Koutek O. Działania Służby Bezpieczeństwa wobec Ukraińców w Czechosłowacji w latach 1945–1989 // Służby bezpieczeństwa Polski i Czechosłowacji wobec Ukraińców (1945-1989). – Warszawa: IPN, 2005. – S. 302; Brandejs M. Účast StB na akci “B” (Banderovci v Čechách a na Moravě). – Pardubice, 2008. – S. 84-86.

В Західну Німеччину через Лемківщину на початку січня 1946 р. повертався також кур'єр С. Бандери Ярослав-Теодор Мороз-“Дон”-“Мамай”-“Славек”. Він добрався до Мюнхена, звідки 13 березня знову вирушив із поштою в край та в кінці березня 1946 р. знову прибув на Закерзоння. Тут повідомив В. Галасу про загибель Д. Грицяя, Д. Маївського й арешт В. Чижевського. В Перемищині “Славек” залишив пошту від ЗЧ ОУН для Ярослава Старуха (5 пакетів), а сам поніс іншу частину (9 пакетів) в край до Р. Шухевича, перейшовши кордон біля м. Добромиль по зв'язку до ГОСП. Серед пошти до Я. Старуха був лист С. Бандери, за змістом подібний до того, що принесла І. Стахів, а також книжка “Чужинці про Україну”⁶¹⁴.

Із 31 серпня на 1 вересня 1946 р. в околицях Добромиля (с. Кальварія) перейшла кордон з України в Перемищину кур'єрка Р. Шухевича Ірина Савицька-“Бистра” у супроводі кількох бойовиків СБ з Дрогобичини. Після арештів чи загибелі Д. Грицяя, Д. Маївського, В. Чижевського і Я.-Т. Мороза підпілля в краю прийшло до висновку, що організаційна лінія зв'язку через Чехословаччину ненадійна, а тому шукало інші шлях переходу на Захід. Через це І. Савицька на деякий час затрималася на Закерзонні, відвідавши в той час і Я. Старуха на Любачівщині. З нею на Захід мала відійти і М. Савчин, але у зв'язку з вагітністю та не змогла вирушити в дорогу. Через о. Степана Граба в Кракові, пароха церкви св. Норберта, зв'язалися з греко-католицьким священником з Чехословаччини, який допоміг “Бистрий” з переходом кордону. З Кракова І. Савицька вирушила на початку листопада 1946 р. і невдовзі прибула в Мюнхен, принісши листи і усні повідомлення від Р. Шухевича, ряд статей та інструкцій⁶¹⁵.

Зв'язковий пункт у Празі мала утримувати (і коротко утримувала) Наталія Леонтович-Башук, скерована туди Я. Старухом восени 1946 р. Вона так згадувала зустріч із Ярославом біля кринички в околицях села Грушка: “З гушавини на горбі вири-

---

⁶¹⁴ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 33282фп. – Арк. 124-127, 143-144, 154 (протоколи допиту Теодора Мороза); Спр. 74914фп. – Т. 3. – Арк. 26 (протокол допиту Василя Галаси); Степан Бандера у документах... – Т. III. – С. 469; IPN Rz 051/301, к. 69 (протокол допиту Петра Федоріва).

⁶¹⁵ IPN Rz 00377/4, т. 2, к. 29; Савчин М. Тисяча доріг... – С. 111; Записав Михайло Романюк 1 грудня 2005 р. у м. Мюнхен (Німеччина) від Ірини Савицької (Козак); ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 55204фп. – Т. 2. – Арк. 160-164 (протокол допиту Марії Савчин); Спр. 74914фп. – Т. 3. – Арк. 27 (протокол допиту Василя Галаси); Т. 4. – Арк. 117-118 (протокол допиту Марії Савчин); Галаса В. Наше життя і боротьба... – С. 88-89.

нає постать і махає нам рукою. Стрілець показує мені стежку і відходить. Видряплююся вгору, як на піч, і подаю руку... Та це ж Славко Старух! Він тішиться із мого подивування і радості. Поряд з ним Заруба та ще двоє, мабуть, охорона, яку він відправляє, і, розстеливши на землі плащ, галантно запрошує мене сідати. Мовчимо і розглядаємо одне одного. Я думками на Лонцького у Львові, де кілька літ тому припадок схрестив наші інтереси. Він чисто поголений і свіжий, як і комірєць його білої сорочки. Шпакувате волосся ніби щойно від фрезирів. Погляд та усміх викликають безмежну довіру”⁶¹⁶. Ще того року Н. Леонтович з чоловіком Петром Башуком, який приїхав до Чехії, перебралася з Праги до Західної Німеччини⁶¹⁷. Вважаючи, що Н. Леонтович-Башук затримається в Празі, до неї на зв’язок відправлено з поштою Любомиру Богачевську-“22” та Зеновію Дацько-“Зеню”, але в дорозі при спробі перейти кордон в околицях м. Карпач Єленьогурського повіту Дольнослонського воєводства 15 вересня 1946 р. кур’єрки були заарештовані польськими прикордонниками⁶¹⁸.

Михайло Купчак-“Рум’янок”-“Рибак”-“Славко”-“Хміль” під виглядом репатрійованого поляка прибув з Західної Німеччини в Польщу в кінці вересня або на початку жовтня 1946 р., зв’язався із В. Галасою і від нього у грудні з поштою прийшов до Я. Старуха. Подібним шляхом приблизно тоді ж прибув ще один кур’єр з Мюнхена – “Бальбус”. Обоє, серед іншого, принесли вказівки підібрати два майданчики для скидання медикаментів та зброї, які обіцяли американці. В. Галаса такі майданчики підібрав – один біля с. Ямна Долішня, інший – біля с. Кописно Перемиського пов., а план їх розташування передав Я. Старуху. Чи той повідомив про майданчики на Захід, невідомо, але нічого обіцяного американці не скинули.⁶¹⁹

Богдан Ковалик-“Іван Жилінський”-“Височан”-“Юнак”, зв’язковий В. Галаси, на його доручення в листопаді 1946 р.

⁶¹⁶ Ленко Ната (Леонтович-Башук Н.) На межевій землі... – С. 99.

⁶¹⁷ Там само. – С. 16, 101-102, 109, 114-115.

⁶¹⁸ IPN Rz 051/301, к. 69-70 (протокол допиту Петра Федоріва); Hałagida I. Prowokacja “Zenona”... – S. 46-48.

⁶¹⁹ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 74914фп. – Т. 2. – Арк. 171-172 (протокол допиту Василя Галаси); Т. 3. – Арк. 26-27 (протокол допиту Василя Галаси); Спр. 75172фп. – Т. 2. – Арк. 167-168 (протокол допиту Михайла Купчака); Ф. 13. – Спр. 398. – Т. 6. – Арк. 182-189; Степан Бандера у документах... – Т. III. – С. 461, 469; Савчин М. Тисяча доріг... – С. 110; Галаса В. Наше життя і боротьба... – С. 89.

вирушив на Захід, але був затриманий 24 січня 1947 р. на чесько-німецькому кордоні біля Дольного Жандова (тепер Хебський окрес Карловарського краю). При собі мав об'ємну пошту, із листами членам Проводу ОУН включно.⁶²⁰

Менш важливу кореспонденцію відправляли не зв'язковими, а легальною поштою на підставні адреси. Інформацію при цьому все одно зашифровували, щоб ворог не міг отримати її при перлюстрації⁶²¹. Так, під час поїздок до Варшави зв'язкова П. Федорівна Олена Лебедович-“Звенислава” кілька разів відправляла авіапоштою листи у США і отримувала зворотню кореспонденцію⁶²².

Останніми кур'єрами від Ярослава Старуха на Захід були В.-І. Порендовський-“Гордій” та М. Купчак-“Рум'янок”. Вони зустрілися із “Стягом” близько 6–8 вересня 1947 р., отримали від нього завдання, пошту, гроші, фальшиві документи, а також усні повідомлення (зокрема, що боротьба ОУН і УПА продовжується і що вони протримаються зиму). В. Порендовський узгодив із М. Радейком зустрічі на випадок повернення – 1 червня або 1 вересня 1948 р. в лісі біля с. Люблинець. Кур'єри через Люблін, Вроцлав і Легницю дісталися Єленьої Гури, на південь від якої перетнули кордон. Але за 3-4 дні були заарештовані 17 вересня 1947 р. у чагарнику біля міста Ломнице над Попелкою в Північній Чехії, здійснивши невдалу спробу покінчити зі собою. В них вилучено зброю, пошту (зокрема, ч. 10-11 журналу “Ідея і чин” та ч. 8-9 журналу “Повстанець”, першу частину “Книги фактів”, збірник “Вибори в ССРСР”, огляд “Краківський котел”, звіти теренів ОУН та відділів УПА на 100 аркушах, кілька закодованих записок та ін.), гроші (47 американських доларів, 1300 німецьких марок та близько 2000 польських злотих), фальшиві документи⁶²³. Також був вилучений лист Я. Старуха-“Рудого” до С. Бандери-“Бийлиха”, який наробив розголосо в радянських органах державної безпеки⁶²⁴. На допитах М. Купчак подав такий

---

⁶²⁰ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 398. – Т. 1. – Арк. 204-231; Т. 6. – Арк. 168; Т. 8. – Арк. 69 (протокол допиту Богдана Ковалика); Т. 9. – Арк. 14 (протокол допиту Зиновії Химко); Галаса В. Наше життя і боротьба... – С. 90; Brandejs M. Účast StB na akci “B”... – S. 86-87.

⁶²¹ Степан Бандера у документах... – Т. III. – С. 460.

⁶²² IPN Łu 08/260, t. 13, k. 306-307, 309.

⁶²³ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 75172фп. – Т. 1. – Арк. 81-87, 112-114, 129-; Т. 2. – Арк. 1, 6-7, 10-12, 25, 44-47, 50-52, 135-137; Brandejs M. Účast StB na akci “B”... – S. 89-91.

⁶²⁴ Степан Бандера у документах... – Т. I. – С. 576-590; Т. II. – С. 19-26; Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 42. – Арк. 226-227.

опис “Стяга”: *“Близько 50 років, середній зріст, повний, лице видовжене, біле, ніс прямий, довгий, волосся сиве, вуса і бороду голить, одягнений в костюм військового зразка, в чоботах, озброєний німецьким автоматом і пістолетом”*⁶²⁵.

Приблизно в цей же час, 10 вересня, за дорученням В. Галаси вирушили з Перемищини на захід Іван Кривуцький-“Аркадій” та Антін Грицишин-“Пімста” із завданням поінформувати від нього та від “Стяга” керівництво ОУН про стан на Закерзонні та отримати вказівки щодо подальшої діяльності, з якими повернутися ще того року. Але 21 вересня на станції Закшін біля м. Дуба Ческа-Липського округу Ліберецького краю вони потрапили до рук чеської міліції. В них також вилучено лист Я. Старуха до С. Бандери, аналогічний тому, який несли В.-І. Порендовський та М. Купчак⁶²⁶.

Із Західної Німеччини до крайового провідника Закерзоння останній кур’єр, Василь Дишкант-“Деркач”, вирушив у листопаді 1947 р., маючи два листи С. Бандери до Я. Старуха. Оскільки під час перебування в Польщі В. Дишкант довідався про загибель крайового провідника, то обидва листи він знищив⁶²⁷.

ВИДАВНИЧА СПРАВА

Пропаганда ОУН, зокрема і на Закерзонні, мала досить широкий арсенал форм і методів, проте найбільш важливою її складовою була видавнича діяльність. В листопаді 1945 р. кур’єр Ф. Кононович-“Циган” приніс розпорядження від Д. Маївського організувати потужний видавничий осередок на Закерзонні⁶²⁸.

Виконання доручення Я. Старух поклав на Миколу Радейка-“Крима”, колишнього надрайонного провідника Лемківщини (надрайон “Бескид”). В січні 1946 р. видавничий осередок (редакційне звено) крайового проводу ОУН розпочав свою працю. Спочатку він розташовувався на прис. Жари с. Люблинець на Любачівщині, а з квітня – в поблизькому лісі,

---

⁶²⁵ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 75172фп. – Т. 2. – Арк. 171 (протокол допиту Михайла Купчака).

⁶²⁶ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 398. – Т. 7. – Арк. 360; Т. 8. – Арк. 109-110; Кривуцький І. “Де срібнолентий Сян пливе...” – Львів: Логос, 2000. – С. 199-209.

⁶²⁷ Степан Бандера у документах... – Т. I. – С. 621-622, 626; Т. II. – С. 118-119 (протоколи допиту Василя Дишканта).

⁶²⁸ IPN Rz 051/301, к. 54 (протокол допиту Ірона Кудлайчука).

а далі – в глибині т. зв. Ружанецької Пущі (т. зв. Замойські або Білгорайські ліси). Першочерговим завданням стала підготовка “Книги фактів”, завданням якої було “капіталізувати пролиту кров”, тобто подати широку систематизовану інформацію про визвольну боротьбу ОУН і УПА. Базою для цього стали принесені Я. Старухом з краю навесні 1945 р. кілька набитих документами і виданнями наплечників. У квітні 1946 р., повертаючись з Перемищини, “Стяг” відвідав цей осередок і поділився планами розбудувати у Польщі потужну видавничу базу для всього підпілля, оскільки в Україні на той час впали більшість центральних друкарень. В організованому М. Радейком редакційному звені працювали Юліан Щирба-“Щасливий”-“Магістр” (02–11.1946), Петро Василенко-“Волош” (03–05.1946), “Богдан” (з 06.1946), В.-І. Порендовський-“Гордій”-“Десна” (06.1946–09.1947), о. Адам Слюсарчик-“Роман”-“Книга” (літо 1946), а також письменник-сатирик Василь Гірний-“Голосний” (співпрацював шляхом штафетного зв’язку). “Крим”, “Щасливий” і “Гордій” упорядковували інформаційні матеріали; “Волош”, відтак “Гордій” літературно оформляли описи, репортажі, споми-ни; “Книга” перекладав на англійську, “Богдан” – на французьку. Перекладав і сам Ярослав Старух, зокрема, на польську – працю В. Галаси “Українсько-польські взаємини”.⁶²⁹

В.-І. Порендовський-“К. Вірлінів” упорядкував збірку матеріалів про повстанську боротьбу “У боротьбі за волю – під бойовими прапорами УПА” (1946 р.) та чотири частини “Книги фактів”, з яких опубліковано у 1947 р. тиражем 600 примірників тільки першу частину із вступною статтею Я. Старуха-“Стояра”⁶³⁰. Численні подробиці з періоду проголошення української державності у 1941 р., діяльності похідних груп та німецьких репресій проти ОУН чітко вказують на те, що досить багато матеріалу до

---

⁶²⁹ Звіт (автор Радейко-Крим) / АЦДВР. – Ф. 9 (Збірка документів Миколи Лебеда; не описаний); ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 75172фп. – Т. 1. – Арк. 70 (протокол допиту Володимира Порендовського); Порендовський В.-І. В підпільних редакціях (1945–1947) (готується до друку); Стратегії 1945–1947 років на Закарпатті. Розмова з В. Галасою, заступником провідника Закарпатського краю Ярослава Старуха-“Стяга” – політично-пропагандивної праці // Вісник Закарпаття. – 2002. – № 7-8-9. – С. 34; Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 40: Тактичний Відтинок УПА 27-й “Бастіон”: Любачівщина, Ярославщина, Томашівщина / ред. П. Потічний. – Торонто–Львів, 2004. – С. 425-426; Кристенсен К. Волю Україні. Розповідь про Миколу Радейка. – Київ: Смолоскип, 1999. – С. 84-88; IPN Rz 051/301, к. 107 (протокол допиту Корнеля Козенка).

⁶³⁰ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 75172фп. – Т. 1. – Арк. 43 (протокол допиту Володимира Порендовського).

книги подав сам «Стяг»⁶³¹. Про участь Я. Старуха в редагуванні збірки «У боротьбі за волю – під бойовими прапорами УПА» згадував її упорядник В. Порендовський: «З готовим текстом прибув я до «Стяга». Перекреслив він придуманий мною заголовок «У боротьбі за волю» та написав «Під бойовими прапорами УПА». Я завважив, що перед тим він сам пропонував придумати мені заголовок, а тепер його перекреслює. І тут почалося. «Стяг» вибухнув. Говорив довго, я мовчав, сказав щось таке: «Я добре знаю таких, як ти. Підуть на Захід й зараз якусь партію чи фракцію заложать!» Не знав я тоді, що «Стяг» переживав колотнечу на еміграції, а я про неї мало що знав. Ніколи не думав я про велику політику, але завжди мав якісь погляди, не міг же журналіст бути без своєї думки. Але по хвилі «Стяг» успокоївся та сказав, менш-більш так: «Погодьмося, нехай буде спільний заголовок». А так став заголовок «У боротьбі за волю – Під бойовими прапорами УПА». Очевидно я погодився на таке. Рисунок для обкладинки нарисував «Астра». Шапки повстанців нарисував такі, які він бачив. «Стяг» скритикував: «Що то за шапки – баярки! Чому нема тут жодної мазепинки?» «Астра» поправив, шапки набрали більш офіційного вигляду, появилася й мазепинка. Переглядав «Стяг» і текст збірки. Мав тільки одну заввагу. В оповіданні «Східняк Таран» моє «Таран» не даром повстанець, хоча «східняк» поправив на «Таран» не дарма повстанець та й ще «східняк». Збірка ще осінню появилася друком»⁶³². Згодом Я. Старух доповнив цю збірку іншими матеріалами, зокрема і свого авторства, ставши фактично співупорядником другої редакції збірки.

У вересні 1946 р. М. Радейко був призначений окружним провідником, а редакційно-видавничий осередок очолив В.-І. Порендовський. В той же час А. Слюсарчик відійшов працювати до «підручного» техзвена Я. Старуха, яке працювало неподалік його криївки, також у Монастирських лісах. В осередку, крім «Гордія», залишилися працювати «Богдан», юнак-машиніст «Мачок» і троє охоронців⁶³³.

Орієнтовно влітку 1946 р. розпочало працю крайове технічне звено «Вулкан» («Вулькан») в 4 км від бункера Я. Старуха в лісі біля с. Монастир і Дагани. Сюди перейшов А. Слюсарчик-«Книга»,

⁶³¹ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 84. – Арк. 200-230.

⁶³² Порендовський В.-І. В підпільних редакціях (1945–1947) (готується до друку)

⁶³³ Звіт (автор Радейко-Крим) / АЦДВР. – Ф. 9 (Збірка документів Миколи Лебеда; не описаний); ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 75172фп. – Т. 1. – Арк. 70 (протокол допиту Володимира Порендовського).

який займався редакційною, коректорською та перекладацькою працею. Друкарню організував і очолив Ф. Кононович-“Циган”-“Скала”, до праці були залучені І. Кудлайчук-“Довгий”-“Гураган” як технік, П. Михайлишин-“Хорт”-“Липа”, Г. Яремко-“Крутий”-“Чорнота”, М. Гордон-“Береза”, Данило Козубель-“Зелений”-“Кармелюк” – як помічники⁶³⁴. Першим відомим виданням цього техзвена є огляд міжнародних подій, написаний Я. Старухом-“Ярланом” і датований 23 серпня 1946 р.⁶³⁵ Тут також друкувалися інструкція “Політично-пропагандивна робота серед мас – обов’язок кожного українського революціонера” (жовтень 1946 р.)⁶³⁶, “Передрук з деяких статей в цілості або в винятках та «Листи з краю» з американської лемківсько-кацапської большевицької газети «Карпатська Русь»” (листопад 1946 р.)⁶³⁷, “Нова голодова катастрофа” (лютий 1947 р.) та ін.⁶³⁸

В північно-східній частині II округи (напевне, в лісі на північ від м. Угнів) на початку 1947 р. почала працювати друкарня на чолі з Степаном Вишиваним-“Мартинином”, в якій циклостилєвим, а відтак друкарським способом вийшли гарно оформлені крайові видання, зокрема праця Я. Старуха “Вибори в ССРСР”⁶³⁹.

Дуже активно видання крайового проводу ОУН, зокрема і праці Я. Старуха, виходили в техзвенах II округи. Першим з них керував від весни 1945 р. Іван Булат-“Сич”. Тут циклостилєвим способом передруковувалися центральні періодичні видання, виходили місцеві (“Лісовик”, “Інформатор” та ін.), а також листівки, інструкції, накази, звіти та ін. Місце видання це техзвено вказувало “із друкарні «Лісовика»” або “із друкарні ОУН”, а з середини 1946 р. – також “із друкарні ОУН ім. Д. Сурмача”, а для військової літератури та видань іноземними мовами – “із друкарні УПА ім. Петра Волоша-Василенка”. Друкарня працювала навесні–восени 1945 р. у сс. Хотинець і Грушовичі; у листопаді 1945 р. – в с. Щебиновки; 20 листопада – 10 грудня 1945 р. – на прис. Скорадки с. Цетуля (тут, зокрема, надруковано “До цілого культурного світу” українською, польською, французькою

---

⁶³⁴ IPN Rz 00205/1, t. 2, k. 3; t. 4, k. 12; Акція “Вісла”... – С. 432; Польський генерал про УПА // Гомін України. – 1959. – № 32. – 1 серпня. – С. 3.

⁶³⁵ IPN BU 1552/18, k. 258-261.

⁶³⁶ IPN BU 1552/18, k. 94-95.

⁶³⁷ IPN BU 1552/4 X/4, k. 147-165.

⁶³⁸ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 40. – Арк. 268-274; Т. 45. – Арк. 4-10; IPN BU 1552/5, k. 120-132.

⁶³⁹ Звіт (автор Радейко-Крим) / АЦДВР. – Ф. 9 (Збірка документів Миколи Лебеда; не описаний); Польський генерал про УПА // Гомін України. – 1959. – № 32. – 1 серпня. – С. 3.

мовами); 10 грудня 1945 р. – 3 березня 1946 р. – на прис. Ігнаші с. Радава (зокрема, вийшло “Фашистівське страшило” українською і польською мовами), березень–липень 1946 р. – околиці с. Милків; вересень 1946 р. – січень 1947 р. – Сінявські ліси (“У боротьбі за волю – під бойовими прапорами УПА”, “Завадка Морохівська” українською і польською мовами та ін.). Інше техзвено II округи в другій половині 1946 р. у с. Горасець організував і очолив Рудольф Попадюк–“Володар”, який відповідав одночасно за всю видавничу справу в окрузі. Друкарня була ліквідована військом польським 1 лютого наступного року. Від кінця 1946 р. в селах Висоцько–Маковисько під Ярославом працювало ще одне техзвено – під керівництвом “Сокола”. Тут протягом зими 1946–1947 рр. публікувалися циклоstileвим способом, зокрема, видання польською та іншими чужими мовами⁶⁴⁰.

Ще однією друкарнею, яка публікувала видання крайового проводу, було техзвено III округи – т. зв. видавництво “Перемога”. Воно працювало на чолі з Теодозієм Вербівським–“Чмеликом” та Богданом Трохимовичем–“Певним” в селах Угринів, потім Миців і Осердів Грубешівського повіту від 1944 р. до ліквідації 20 червня 1947 р. Тут готувалися і власні видання, зокрема “Інформативні вісті”, в яких опубліковано і кілька статей Я. Старуха⁶⁴¹. Для потреб краю використовувалися і інші техзвена (докладніше про видавничу справу на Закерзонні див. у працях Петра Потічного⁶⁴² та Степана Голяша⁶⁴³).

Видавничу справу на ЗОУЗ, значною мірою стараннями Я. Старуха, була поставлена на дуже високому рівні, що визнавали навіть такі вороже налаштовані польські автори-полемісти, як Едвард Прус: *“Преса ОУН-УПА, як на конспіративні умови, була імпазантною... Регулярно видавалися тижневики, місячники і одноднівки в кількох мутаціях, які були призначені як для читача краєвого, так і закордонного. Деякі номери видавалися іноземними мовами...”*⁶⁴⁴ Роль крайового провідника В. Галаса окрес-

---

⁶⁴⁰ Звіт (автор Радейко-Крим) / АЦДВР. – Ф. 9 (Збірка документів Миколи Лебеда; не описаний); Протокол ч. 1. Мої повстанські переживання (Іван Булат) / АЦДВР. – Ф. 9 (Збірка документів Миколи Лебеда; не описаний).

⁶⁴¹ Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 22: УПА в світлі польських документів. Книга перша: Військовий Суд Оперативної Групи “Вісла” / упор. Є. Місило. – Торонто, 1992. – С. 399-402; Леськів-Кіт А. Закерзонські долі. Спогад про село Корчмин. – Торонто, 2002. – С. 315-317.

⁶⁴² Потічний П. Вступна стаття // Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 16: Підпільні журнали Закерзонської України, 1945–1947. – Торонто, 1987. – С. 7-22.

⁶⁴³ Голяш С. Підпільні друкарні та їх друковане слово... – С. 56-67.

⁶⁴⁴ Prus E. Atamania UPA. – Warszawa, 1988. – S. 111.

лював так: *“Основним мотором політичної та пропагандивної праці був Ярослав Старух-«Стяг», досвідчений підпільник, гарний журналіст і людина з таким священним переконанням, що та боротьба необхідна, що коли говорив, то зачаровував своїм зором і голосом, баченням справи”*⁶⁴⁵.

Друковані видання забезпечували не тільки потреби ОУН в праці серед підпільників та українського населення, але також і в пропаганді, спрямованій на польську, словацьку, чеську спільноту, як теж на представництва і громадян західних демократій. Причому роль Я. Старуха тут була не тільки як організатора редакційної і видавничої справи, але і як автора багатьох текстів, друкованих у вигляді брошур, статей та листівок.

Праці, видані на Закерзонні, поширювалися не тільки на території Польщі та Чехословаччини, але в Україні. Так, на ЗУЗ і ПЗУЗ у 1946–1947 рр. розповсюджено огляди українських земель за лінією Керзона, *“Опир фашизму”*, *“На шляху історичного поступу”*, *“Чи атомна бомба врятує Англію”*, *“Боротьба з Москвою”*, *“Українські землі за лінією Керзона в огні боротьби”*⁶⁴⁶.

Публіцистичні, історичні, ідеологічні праці Я. Старух писав близько двох десятиліть, але найактивніший творчий період в нього був саме на Закерзонні. Є підстави вважати, що більшість його публікацій протягом 1930–1940-х рр. не були підписаними і повністю творчий доробок залишиться невідомим. Проте це, в першу чергу, стосується коротких інформаційних заміток в легальній та підпільній націоналістичній пресі. Все ж і ті праці, які зараз відомі, дають підстави вважати Я. Старуха одним із найбільш плідних авторів. Наразі перелік праць виглядає так:

---

⁶⁴⁵ Галаса В. Так воював Закерзонський край // Вісник Закерзоння. – 2002. – № 7-8-9. – С. 5.

⁶⁴⁶ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 73. – Арк. 78-86, 90, 92.

назва	підпис	дата написання	публікація українською мовою (без машинописних)	інші мовні публікації
1	2	3	4	5
12 прикмет характеру українського націоналіста				
Безсмертні Крути!	Стояр		1946 – стаття (Інформативні вісті. – Ч. 4. – 29 січня)	
Боротьба з Москвою	Ярослав Старух		1941 – брошура 1941 – брошура 1947 – брошура 1950 – брошура	
В день 22 січня!	Стояр		1946 – стаття (Інформативні вісті. – 1946. – Ч. 3. – 22 січня)	
Великі героїчні постаті	Ярослав Ясенко		1941 – стаття (Наша боротьба. – 1941. – Ч. 2)	
Вибори в СРСР (Коротка інформація)	Стояр	Січень 1947	1947 – стаття (Інформативні вісті. – Ч. 9. – 1947. – 9 березня) 1947 – брошура	англ.
Всенародній рух збройної самооборони українського населення Волині й Полісся	Ярослав Ясенко	[Не пізніше 1.03.1944]		
Діли й пануй	Ярлан	[Не раніше 13.09.1943 р.]		
Дмитро Мирон	Яс.	[Не раніше 25.07.1942 – не пізніше 4.12.1942]		

1	2	3	4	5
До братнього чеського і словацького народів	Українські повстанці	Листопад – грудень 1946	1947 – брошура	пол., англ., чес., слов.
До цілого культурного світу!	Представники всіх верств українського населення за лінією Керсона	Жовтень 1945	1945 – брошура	пол., англ., фр., чес., слов.
Довкруги Кримської конференції	Ярлан		1945 – стаття (Щоденні вісті Української Інформаційної Служби. – 1945. – Ч. 150. – 17 березня)	
Другий великий збір	Гомін	[Не раніше 4.04.1941]	1941 – стаття (Наша боротьба. – 1941. – Ч. 2)	
За належний вишкіл	Мік		1941 – стаття (Наша боротьба. – 1941. – Ч. 1. – Квітень)	
Конференція у Сан-Франциско й Організація Об'єднаних Націй	Ярлан	[Не раніше 26.06.1945]		
Короткий популярний виклад ідеології і політики українського націоналізму	Ярослав Старух		1941 – листівка	
На шляху історичного поступу	Стояр		брошура	
Наша відповідь	Українські повстанці			пол., англ., фр.
Наше положення	Ярлан	[Не раніше 13.09.1943 р.]		
Німецька преса про події на Волині	Яр. Яс.	[Не пізніше 1.03.1944]		

Нова голодова катастрофа в Україні	Столяр	Січень 1947	1947 – брошура	англ.
Новітні варвари (Кривавим шляхом сталінської демократії)	Представник загалу українського населення за лінією Керзона	1946	1946 – брошура	пол., англ., фр., чес., слов.
I частина – Нові Лідіце II частина – Виселення єпископа Коциловського	Ярлан	23.08.1946	1946 – стаття (Інформативні вісті. – 1946. – Ч. 16. – 10 жовтня)	
Огляд міжнародних подій	Ярлан	10.03.1946		
Огляд політичних подій	Ярлан	24.03.1946		
Одним фронтом в єдиній організації під одним проводом до нашого визволення	Ярослав Ясенко		1941 – стаття (Наша боротьба. – 1941. – Ч. 1. – Квітень)	
Опир фашизму / Фашистівське страшило	Ярлан		1946 – брошура 1947 – брошура	пол., англ., фр., чес.
Перед бурею	Ярослав Ясенко		1942 – стаття (За Українську Державу. – 1942. – Ч. 1. – 1 квітня)	
По чорноморсько-кримській конференції	Ярлан	[11 – 15.02.1945]	1945 – стаття (Щоденні вісті Української Інформаційної Служби. – 1945. – Ч. 143. – 15 лютого)	
Політичний огляд	Ярлан	02.01.1946		

1	2	3	4	5
Про Остапа Вишню, сибірську дірку і сталінську чірхавку	Я. Я.		1945 – стаття (За Українську Державу. – 1945. – Лютий–березень. – Ч. 7-8)	
Сучасне положення українського народу	Ярлан	[1944]		
Тисяча років життя й боротьби українського народу (короткий нарис історії України)	Ярослав Старух	[Не пізніше 4.12.1942]	1943 – книга	
Тінь Довбуша іде верхами	Стояр		1946 – стаття (У боротьбі за волю – під бойовими прапорами УПА)	
У свято героїв	Стояр	[Не пізніше 23.05.1946]		
Українські землі за лінією Керсона в огні боротьби	Стояр		1946 – стаття (Інформатор. – 1946. – Ч. 1)	
Факти	Стояр		1947 – стаття (Книга фактів. – Част. I. – 1947)	
Чи атомна бомба врятує Англію	Група українських політичних поступових діячів	Квітень 1946	1946 – брошура	пол, англ., фр.

Найважливішою і найвідомішою працею Я. Старуха є, безумовно, “Опир фашизму” (“Упир фашизму”, “Фашистівське страшило”*), цінність якої відзначають і сучасні дослідники⁶⁴⁷. Зокрема, Кость Бондаренко пише: *“Багато положень твору Старуха не втратили актуальності і до сьогоднішнього дня – особливо щодо причин виникнення і головних факторів розвитку фашизму”*⁶⁴⁸. Специфікою творчості Ярослава Старуха в останні роки життя є вживання дещо розширеного гасла ОУН: “Воля народам! Воля людині! Смерть тиранії!”.

Менш відомим, але не менш цінним є аналіз міжнародної ситуації щодо можливого конфлікту між Заходом та ССРСР і зростання протиріч між ними. До цієї теми Я. Старух повертався неодноразово на протязі кількох років, що тільки збільшує цінність відповідних праць.

Публікація творчої спадщини Ярослава Старуха, безумовно, стимулюватиме її дослідження.

КОНТАКТИ З ЧУЖИНЦЯМИ

Першочерговим завданням для Я. Старуха від часу його прибуття на ЗОУЗ було встановлення контактів із польським протикомуністичним підпіллям та налагодження з ним співпраці. З цією метою разом із ним на Закарпаття прийшов Богдан Гвоздецький-“Кора”, колишній працівник польського міністерства закордонних справ. 2 червня 1945 р. від Я. Старуха на адресу Р. Шухевича надійшла пошта з інформацією, що контакти встановлені та що польське підпілля вважає ОУН і УПА потужною силою та уважно слідкує за їх діяльністю⁶⁴⁹. Відомо, що навесні 1945 р. контакти із польським підпіллям за дорученням Я. Старуха налагоджували М. Винничук-“Корнійчук” та Ю. Щирба-“Щасливий”⁶⁵⁰.

Б. Гвоздецький-“Кора” загинув 16 травня 1945 р., але незадовго до цього на Любачівщину прибув з України Юрій Лопатинський-“Шейк”-“Калина” із повноваженнями від Головного командування УПА на переговори. Невдовзі біля с. Гута Любичька відбулася

---

⁶⁴⁷ Бондаренко К. Бросивший вызов фашизму // Профиль. – 2011. – № 9. – 5 марта. – С. 62; Мотыка Г. Українська партизанка 1942–1960... – С. 170.

⁶⁴⁸ Бондаренко К. Бросивший вызов фашизму... – С. 62.

⁶⁴⁹ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 72362фп. – Арк. 83 (протокол допиту Петра Дужого); Літопис УПА. Нова серія. – Т. 9... – С. 481, 501.

⁶⁵⁰ IPN Rz 00377/4, t. 22, k. 37.

нарада за участі Я. Старуха, П. Федоріва, Ю. Лопатинського та М. Винничука, де з'ясовано завдання і позиції української сторони. 21 травня, делегація в складі Ю. Лопатинського, М. Винничука та Сергія Мартинюка-“Граба” зустрілася із представниками польського підпілля на чолі з комендантом Замойського інспекторату Делегатури Збройних Сил (ДСЗ) Мар'яном Голембьовським-“Стером”. Результатом стала домовленість про припинення взаємної боротьби та реквізицій майна мирного населення іншої національності. Обидві сторони ці домовленості виконували. Зокрема, Я. Старух видав доручення про припинення поборювання польських збройних відділів та членів підпільної мережі. Ще таки у 1945 р. після відходу Ю. Лопатинського переговори за дорученням “Стяга” вів Володимир Горбовий-“Бувалий”, проте ширших політичних домовленостей досягти не вдалося через позицію польського уряду в Лондоні. Натомість контакти на низовому рівні (округ, надрайонів і повітів) тривали й надалі. Зокрема, Я. Старух в першій половині травня 1946 р. схвалив запропонований III округою проект спільного з польською організацією “Вольносьць і Незавіслюсьць” (ВіН) наскоку на м. Грубешів⁶⁵¹.

Активно вела ОУН пропагандивну працю і безпосередньо серед польського населення – як при особистих зустрічах з ним підпільників (на це були видані відповідні інструкції, насамперед Я. Старухом), так і поширенням підпільної преси, зокрема висиланням поштою до впливових громадян та розповсюдженням зв'язковими по містах⁶⁵². Тільки за січень–квітень 1947 р. в корінній Польщі поширено 4170 примірників підпільної літератури⁶⁵³. Для пропаганди серед поляків було підготовлено чи перекладено цілий ряд листівок, відозв і брошур. Автором частини з них був Я. Старух, зокрема відозви-роз'яснення “Наша відповідь”⁶⁵⁴.

---

⁶⁵¹ IPN Rz 051/301, к. 71-74 (протокол допиту Петра Федоріва); ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 74914фп. – Т. 3. – Арк. 125-126 (протокол допиту Василя Галаси); Місило Є. Мирослав Онишкевич-“Орест” у світлі документів... – С. 105-107; Горбовий В. Погода совісті... – С. 69; Зміст записок, що ніс Демид з Краю...; Motyka G., Wnuk R. Pany i rezuny: współpraca AK-WiN i UPA, 1945-1947. – Warszawa: Volumen, 1997. – S. 88-93; Biedroń T. Kontakty Obszaru Południowego NIE, DSZ i WiN z UPA (1945–1946) // Dzieje Podkarpacia. – Т. 3. – Krosno: Podkarpackie Towarzystwo Historyczne, 1999. – S. 350-354.

⁶⁵² Balbus T. “Okno na świat”. Formy antykomunistycznej działalności Ukraińców w Polsce południowo-zachodniej na tle kontrakcji Urzędu Bezpieczeństwa (1945–1954) // Służby bezpieczeństwa Polski i Czechosłowacji wobec Ukraińców (1945-1989). – Warszawa: IPN, 2005. – S. 76-85.

⁶⁵³ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 398. – Т. 7. – Арк. 120-121.

⁶⁵⁴ Галаса В. Наше життя і боротьба... – С. 73.

Підпілля на ЗОУЗ також мало завдання налагодити контакти із словацькими демократичними силами. З цією метою разом із Ю. Лопатинським на Закерзоння прибув Святослав Левицький-“Буй”, маючи завдання перебратися в Словаччину⁶⁵⁵. Проте з ряду причин, зокрема, через відсутність зв'язків, він затримався, а відтак разом із Ю. Лопатинським пішов на Захід. Дальші спроби налагодження контактів із чеськими і словацькими політичними силами та населенням взяли на себе відділи УПА, які рейдували Словаччиною у серпні–вересні 1945 р. та квітні 1946 р. Для ефективного виконання завдань було підготовлено ряд брошур, інструкцій та листівок як для учасників рейдів, так і для словацького населення. Зокрема, на початку 1946 р. Я. Старух, перебуваючи на Лемківщині, схвалив написаний В. Галасою лист до Президента Чехословаччини Едварда Бенеша, згодом відісланий повстанцями адресату⁶⁵⁶.

Досить велика кількість підпільної літератури була перекладена і на англійську та французьку мови з метою контактів із західними демократіями – США, Великобританією, Францією та іншими. Активні спроби встановити контакти серед дипломатів, журналістів та моряків західних держав Я. Старух-“Стяг”, В. Галаса-“Орлан” і П. Федорів-“Дальнич” розпочали у другій половині 1945 р., при чому всі троє відповідальних за ці контакти співпрацювали з посольствами автономно, на власний розсуд⁶⁵⁷.

В. Галаса передавав матеріали зв'язковою Зиновією Химко-“Зоєю” в англійське посольство у Варшаві (червень і серпень 1946 р.). Крім того, на отриманих від неї документах англійський журналіст Дерек Сальбе написав обширну статтю в газеті “Санді Таймс” про український визвольний рух та виселенський терор польської влади. Інша зв'язкова В. Галаси, Ольга Мороз-“Малуша”, встановила контакти із англійським військовим аташе у м. Щецін. Там же вона поширювала підпільну літературу серед іноземних моряків.⁶⁵⁸

---

⁶⁵⁵ Літопис УПА. Нова серія. – Т. 9... – С. 632.

⁶⁵⁶ Галаса В. Наше життя і боротьба... – С. 84-85, 214-215; Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 48: УПА в світлі словацьких та чеських документів (1945–1948). Кн. 1: Рейди УПА в документах війська та апарату безпеки ЧСР (1945–1946) / ред. М. Шмігель. – Торонто–Львів, 2010. – С. 547-548, 555-561.

⁶⁵⁷ Стратегії 1945–1947 років на Закерзонні. Розмова з В. Галасою... – С. 39; Галаса В. Наше життя і боротьба... – С. 77-79.

⁶⁵⁸ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 55204фп. – Т. 1. – Арк. 303-304 (протокол допиту Марії Савчин); Спр. 74914фп. – Т. 1. – Арк. 133, 183 (протоколи допиту Василя Галаси); Т. 5. – Арк. 133-135 (протокол допиту Зиновії Химко); Галаса В. Наше життя і боротьба... – С. 78-79; Стратегії 1945–1947 років на Закерзонні. Розмова з В. Галасою... – С. 39.

Із посольством США налагодив активні контакти Я. Старух, куди неодноразово висилав інформаційні матеріали. Американці таким зв'язком зацікавилися і пропонували вислати до них на зустріч когось із керівників підпілля. “Стяг” сам на зустріч не пішов, але через зв'язкову запропонував встановити контакт з Проводом ЗЧ ОУН у Мюнхені. Тоді ж він пробував через американське посольство відправити на Захід Ірину Савицьку, але від цього американці відмовилися⁶⁵⁹. За дорученням П. Федоріва Олена Лебедович-“Звенислава” передавала кореспонденцію, документи і видання в посольства США (лютий 1946 р., травень–грудень 1946 р., травень 1947 р.), Франції (січень 1947 р.), Швеції (лютий 1947 р.), а також Англії та Бельгії⁶⁶⁰. Важливі доручення “Стяга” з контактів із чужинцями та розповсюдження літератури виконувала і Марія Ровенчук-“Ірина”⁶⁶¹. Передані підпільні видання професор Петро Потічний згодом виявив у державному архіві США, частина з них опубліковані у 17 томі основної серії “Літопису УПА”⁶⁶².

Після успішного рейду в Словаччину у квітні 1946 р. Провід ОУН апробував план пропагандистського рейду одного-двох відділів УПА в Західну Європу, про що Я. Старух повідомив В. Галасу. Це питання піднімалося ще в кінці 1945 р. в розмовах з Д. Грицаєм і Д. Маївським. 25 травня 1947 р. В. Галаса прийняв рішення про відправку в рейд на захід сотень “Громенка”, “Бурлаки”, “Ластівки” і “Крилача”. Згодом Я. Старух апробував такі дії на підставі рішення Проводу ОУН, яке дозволяло відправити кілька відділів, а не один-два⁶⁶³. Збільшення кількості учасників рейду було зумовлене різким погіршенням ситуації на Закарпатті через повне виселення українського населення в ході акції “Вісла”. Рейд на Захід був одним із варіантів збереження кадрів УПА та ОУН, тому фактично мав перед собою не тільки пропагандистські завдання.

---

⁶⁵⁹ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 74914фп. – Т. 1. – Арк. 133-134 (протокол допиту Василя Галаси).

⁶⁶⁰ IPN Lu 08/260, t. 13, k. 306-307, 310; Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 16... – С. 561; Голяш С. Олена Лебедович-“Звенислава” // В рядах УПА. – Т. 2. – Нью-Йорк, 1999. – С. 487-488.

⁶⁶¹ Галаса В. Наше життя і боротьба... – С. 102.

⁶⁶² Потічний П. Вступна стаття... – С. 19; Потічний П. Вступна стаття // Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 17: Англомовні видання українського підпілля, 1946–1947 / ред. П. Потічний. – Торонто, 1988. – С. 7-11.

⁶⁶³ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 74914фп. – Т. 3. – Арк. 99, 105 (протоколи допиту Василя Галаси); Галаса В. Так воював Закарпатський край... – С. 6; Галаса В. Наше життя і боротьба... – С. 99-101

АКЦІЯ “ВІСЛА”

Кінець збройній боротьбі ОУН і УПА на Закерзонні покляла акція “Вісла”. Приводом до неї стала ліквідація повстанцями на Лемківщині заступника міністра оборони Польщі Кароля Сверчевського. Це була одна із найуспішніших акцій УПА і саме так її трактував сам Я. Старух в листі до М. Онишкевича⁶⁶⁴. Але польська влада використала загибель К. Сверчевського як зручний привід для виселення всього українського населення з їх відвічних земель на т. зв. “зе́ме одзискане” у західній та північній частині Польщі. Військові частини мали завданням також ліквідацію підпілля ОУН та відділів УПА.

Після початку виселення (28 квітня 1947 р.), Ярослав Старух ще того ж місяця зустрівся із М. Онишкевичем, через якого подав розпорядження для III округи про часткову демобілізацію підпілля ОУН та відділів УПА від осіб, які не надаються до подальшої боротьби в нових, ускладнених умовах⁶⁶⁵. У інструкції, виданій теж у квітні, “Стяг” розпорядився вжити всіх засобів, щоб населення ухиялося від виселення, зберегло при цьому своє майно; спалювати виселені села; повстанцям – максимально поповнити запаси харчів та інших необхідних речей.

У листі до С. Бандери з 20 липня Я. Старух писав: *“Стараємось так діяти, щоб наставитись на довготривалість, хоч у большевицькій дійсності вигляди на успіх у довготривалому періоді підпілля – дуже важкі”*⁶⁶⁶. У липні постій “Стяга” відвідав В. Галаса. Вони обговорили ситуацію на Закерзонні, зокрема в I окрузі, рейд сотень на Захід, визначили засади праці на майбутнє⁶⁶⁷. Усім членам підпілля та стрільцям УПА було надано три шляхи подальшої діяльності: 1) перейти в СРСР і там продовжити боротьбу або легалізуватися; 2) виїхати на “зе́ме одзискане”, в чому організація намагатиметься допомогти документами, особливо для потрібних людей; 3) залишитися на місці для утримання зв’язкових пунктів, які будуть служити помостом між підпіллям в СРСР і на “земях одзисканих”, де мала діяти глибоко законспірована мережа⁶⁶⁸. Подібні вказівки отримав від “Стяга” близько

⁶⁶⁴ Місило Є. Мирослав Онишкевич-“Орест” у світлих документів... – С. 109.

⁶⁶⁵ Там само. – С. 109-110.

⁶⁶⁶ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 398. – Т. 7. – Арк. 390.

⁶⁶⁷ Галаса В. Наше життя і боротьба... – С. 103.

⁶⁶⁸ IPN Rz 051/301, к. 108 (протокол допиту Корнеля Козенка); ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 75172фп. – Т. 2. – Арк. 43-44 (протоколи допиту Володимира Порендовського).

10 вересня 1947 р. М. Онишкевич⁶⁶⁹. При цьому ті, хто відходив в ССРСР, за вказівкою Я. Старуха мали завдання взяти зі собою максимальну кількість підпільної літератури⁶⁷⁰.

Перебратися в Україну повинен був і В. Галаса. Відповідне розпорядження Р. Шухевич віддав ще у 1946 р.⁶⁷¹, проте Я. Старух намагався всіма силами затримати «Орлана». Про це В. Галаса писав у квітні 1947 р. до О. Дяківа: «За мене торгуються вже другий рік. Одні кажуть відійти туди, а другі залишитися тут і посилають заклики, щоб мене звідси не забирали. Не кожна з цих позиція дійде, очевидно не всі великої ваги справи, що тут замішані, там відомі (в «315»). І врешті «315» загрозив мені санкціями, якщо я не прийду. «Вольт» знову стримує мене, «благає» не відходити і пише далі петиції до «315». На цьому, відомо, я виходжу скривдженим і із цього приводу терпить моя опінія (там у Вас). Бо люди судять прямо: боїться прийти. Важчого удару не міг мені ніхто завдати. Ти зрештою знаєш мене найкраще зі всіх. Дуже прикро переживати такі факти, коли людина тяжко працює і робить що може. Ще того року я повідомив «Вольта», що відходжу незалежно від всього – він відповів мені: «Друже, як ти можеш залишати роботу, яку ми підняли тут, капіталізуючи нашу кров, що ллється по цілому краю – вони про те не знають, що ми тут робимо, коли їм я напишу, змінять своє рішення, бо коли ти відійдеш, тоді буде ліквідація нашого вікна у світ на 50%». І пише «Вольт», представляє аргументи, що потрібно мене тут залишити і т. д. А я стою як на вогні і може я дочекаюся на закінчення ганьби, а може кулі (бо ти знаєш, може «315» думає, що я боюся і уникаю приходу). Чи уявляєш собі, дорогий, яке це все болюче. Працювати і давати з себе все (так принаймні диктує мені моя совість), а за це одержати таку «плату» від дорогих для мене провідників. Для мого характеру – то найбільший удар, бо всі інші труднощі я зношу легко і з захопленням – до того дало мені фундамент моє приватне життя, яке Ти знаєш. І тепер я повинен був відійти із нав'язанням першого з Вами контакту. «Вольт» «благає» ще затриматися, «він» ще напише прохання. Однак вже я не зважаю ні на що і готуюся до дороги. Але на нещастя ця зима, акції ворога – перекреслюють плани. Тепер я мусив би залишити на згубу цих скривавлених людей (бо «Вольт» далеко – терен довгий на 800 км), не здати ряд найважливіших для нас справ

---

⁶⁶⁹ Місило Є. Мирослав Онишкевич-«Орест» у світлі документів... – С. 118.

⁶⁷⁰ IPN Rz 051/301, к. 54-55 (зізнання Ірона Кудлайчука).

⁶⁷¹ Літопис УПА. Нова серія. – Т. 10... – С. 469.

*і початих робіт – це зробити не дозволяє мені моя совість, тим більше, що тут згинули найкращі люди*⁶⁷².

Відхід від Я. Старуха В. Галаса згадував так: *“Ми попросилися, потиснули один одному руки. «Стяг» підійшов до мене (його променистий погляд світився щирим душевним почуттям) і промовив тихо: «Дорогий друже, передаю вам своє серце. Віднесіть його в Україну». Унас обох очі заблистіли сльозою. Ми обнялись і розійшлися, розуміючи, що, можливо, більше ніколи не побачимось*⁶⁷³.

Повернувшись в Перемишину у вересні 1947 р., В. Галаса полагодив всі справи і в кінці місяця із М. Савчин та своїми охоронцями перейшов біля с. Військо кордон в ССРСР і вже в листопаді був у П. Федуна в ГОСП⁶⁷⁴.

Виконуючи завдання із ліквідації підпілля, польські органи безпеки та військо особливо активно шукали за “Стягом”. В цьому їм допомагав колишній господарчий референт I округи Ярослав Гамівка-“Вишинський”, який добровільно здався ворогові 21 травня 1947 р. Він подав докладний опис крайового провідника “Стяга”: *“Зріст середній до 172 см, волосся сиве, досить буйне, зачесане набік, голова велика, овальна, сива борода, очі темні-голубі, не вимовляє літери «р». Одягнений по цивільному в темно-синій колір, в клітинку, чоботи з халявами, років бл. 40-45, інтелігентний, з розмови можна винести, що має вищу освіту або курси політично-економічні, знає мови: польську, російську, англійську, італійську, французьку, чеську і німецьку. Свої політичні та ідеологічні праці підписує псевдонімом «Ярлан». Інструкції і накази, а також штафети підписує літерами “С. Т.”, “Г”, почерк широкий, нервовий. Узброєний пістолетом П.38 і ППС з п'ятьма магазинами*⁶⁷⁵.

“Вишинський” зі спецгрупою (т. зв. “чота «Чумака»”) вийшов на початку липня на зв'язок до крайового провідника⁶⁷⁶. Про це згадував В. Галаса за розповіддю самого Я. Старуха: *“Група*

⁶⁷² Літопис УПА. Нова серія. – Т. 17: Осип Дяків-“Горновий. Документи і матеріали / упор. В. Мороз. – Київ–Торонто, 2012. – С. 590-591.

⁶⁷³ Галаса В. Наше життя і боротьба... – С. 103-104.

⁶⁷⁴ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 55204фп. – Т. 1. – Арк. 286 (протокол допиту Марії Савчин); Спр. 74914фп. – Т. 1. – Арк. 43, 134-135, 184 (протоколи допиту Василя Галаси); Т. 4. – Арк. 93 (протокол допиту Марії Савчин); Архів УСБУ у Львівській обл. – Спр. П-37827. – Т. 1. – Арк. 93, 246-247 (протоколи допиту Михайла Корецького); Галаса В. Наше життя і боротьба... – С. 112.

⁶⁷⁵ IPN Lu 08/260, t. 11, k. 103.

⁶⁷⁶ Pisuliński J. Wojewódzki Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Rzeszowie wobec społeczności ukraińskiej 1944-1956 // Służby bezpieczeństwa Polski i Czechosłowacji wobec Ukraińców (1945-1989). – Warszawa: IPN, 2005. – S. 34-35; Кордан А.-“Козак”. Один набій з набійниці. Спомини вояка УПА з куреня “Залізняка”. – Торонто–Львів, 2006. – С. 165-167.

УБ-МГБ повела «Вишинського» туди начебто з поштою та усною інформацією від мене. Не підозріваючи зради, «Стяг» вийшов на зустріч у ліс, де раніше з ним зустрічався. Своїм зв'язківцям наказав привести одного «Вишинського». Перші слова «Стяга» були: «Давайте записку від «Орлана»». Той почав нервуватись, пояснюючи, що залишив записку у зв'язкових і зараз принесе. «Стяг» зорієнтувався, що перед ним провокатор, і, відіславши «Вишинського» по записку, зник разом зі своїми бойовиками⁶⁷⁷. Але Я. Гамівка знав приблизне місце постою Я. Старуха, оскільки раніше зустрічався із ним у бункері в лісі між селами Бориси і Монастир у листопаді 1946 р.⁶⁷⁸ Відповідно, В. Галаса порадив Ярославу змінити перебування, але той відповів, що в таких умовах побудувати нову криївку для редакторської і друкарської праці неможливо, а сидіти наверху й чекати, щоб якийсь «ванька підстрелив» – не для нього. Також повідомив, що криївка замінована і у випадку розкриття всі злетять прямо в небо⁶⁷⁹.

Ставлення Ярослава Старуха до загрози загибелі яскраво передав І. Кудлайчук: «Про поставу «Стяга» щодо зміни ситуації і важких побутових умов можу сказати наступне. Не знаю фактично постави «Стяга», тому що як начальник він не смів ніколи виявляти переді мною, своїм підлеглим, моментів можливого занепаду. Навпаки, був він завжди веселий, сміявся зі всякої біди, не зносив цих, які заламувалися і переймалися важкою ситуацією. Часто вказував на те, яку велику роботу ми, як організація, виконали, наскільки ми спопуляризували справу визвольної боротьби українського народу, що це повинно сповнювати нас гордістю і хвалою, що через це і померти не страшно. Зрештою, вважав він, якщо навіть завтра повинен загинути, то чому сьогодні я повинен зневірятися, чи це допоможе? Краще бути веселим і померти із сміхом на устах. При кожній нагоді утішав нас, підтримував на дусі, сам завжди був веселий. Справи важкої ситуації ніколи не трактував трагічно. Згідно нього і так «живемо в кредит», тому що відповідно до того, що так багато революціонерів загинули, ми, які ще живемо, маємо велике щастя. Справу ставив так, що кожен має бути готовий в кожен момент згинуть «за справу» і не перейматися можливістю смерті»⁶⁸⁰.

⁶⁷⁷ Галаса В. Наше життя і боротьба... – С. 103.

⁶⁷⁸ IPN Lu 08/260, t. 11, k. 101, 103.

⁶⁷⁹ Галаса В. Наше життя і боротьба... – С. 104.

⁶⁸⁰ Цит. за.: У своїх засадах УПА не мала вписаної капітуляції. Розмова з Євгеном Місилом, істориком, директором Українського архіву в Варшаві // Вісник Закерзоння. – 2002. – № 7-8-9. – С. 70.

Ще раніше, під час побуту на Перемищині, Я. Старух радив всім підпільникам не попадати в руки ворога живим і сам зарікся це робити після того, як побував у німецькій тюрмі⁶⁸¹.

Від серпня 1947 р. поляки протягом трьох тижнів марно шукали бункер “Стяга” в околицях Монастиря і вже почали залишати терен, але 5 вересня їм в руки потрапили стрільці сотні “Месники III” Іван Лашин-“Левко” та Михайло Гах-“Запорожець”. Вони видали криївку, в якій того ж дня загинув сотенний УПА Іван Шиманський-“Шум”. Крім цього, “Левко” підтвердив перебування тут крайового провідника “Стяга”, якого напередодні затримання він зустрів випадково у Монастирському лісі. Терен знову був заблокований ВП, а “Левко”, рятуючи своє життя, активно допомагав у пошуках криївки Я. Старуха і за кілька днів знайшов замасковану мохом стежку, яка вела до неї⁶⁸².

На підставі даних агента “20” 14 вересня було проведено операцію в районі сіл Любича Королівська і Тенетиська, в якій у криївці біля с. Тенетиська були вбиті Т. Ребіш-“Заруба”, референт СБ II округи Василь Фединський-“Шрам”, його співробітник “Чубчик” та ін.⁶⁸³ В цій же облаві затримані комендант першого куца V району Іван Ковалик-“Чорнота” та стрілець БСБ Михайло Твердохліб-“Медвідь”, які разом агентом “Дубовим” були передані 15 вересня керівникові групи КБВ на терені Любачівського повіту для пошуку “Стяга”. Причиною цього були, зокрема, зізнання “Чорноти”, що в лісах біля Монастиря правдоподібно перебуває група “Цигана”, яка є особистою охороною “Стяга”⁶⁸⁴.

Оскільки про обставини загибелі Я. Старуха тривалий час подавалися різні версії, які суперечували одна одній, доцільно навести опис, поданий у звіті командира 20 самостійного батальйону саперів 9 дивізії піхоти: *“Дня 17.09.1947 р. виявлено бункер керівника УПА в Польській країні – «Стяга». Розміщення цього бункера на карті 1:100000 смуга М 34-71 на перехресті 76/73. При розмінуванні цього бункера знято одну комбіновану міну зі снаряда 150 мм радянського походження. Друга міна вибухнула. Міни було влаштовано таким чином, що до снаряда замість запальника ударного встановлено запальник МУВ, чеку якого витягнуто*

⁶⁸¹ Кривуцький І. “Де срібнолентий Сян пливе...” – С. 166.

⁶⁸² Василевський-Путко І. У лісах Любачівщини... – С. 329-330; Партизанськими дорогами з командиром Залізником / Упорядкув., вступ. слово І. Гнаткевича; Редколегія: Р. Зінкевич (гол. ред.) та ін. – Дрогобич: Відродження, 1997. – С. 187-188.

⁶⁸³ IPN Lu 08/260, t. 3, k. 162.

⁶⁸⁴ IPN Lu 08/260, t. 3, k. 162; IPN Lu 08/260, t. 12, k. 147-148, 160.

за допомогою тонкого дроту. Дріт було протягнуто поміж двома видовбаними дощинками до вентиляційних отворів, а далі всередину бункера, звідки міну можна було підірвати. Дощинки були закопані в землю на 10-20 см, так само, як і снаряд. Того ж дня зробили спробу ракетами й вибуховим матер[іалом] змусити залогу бункера здатися, але вона цього не зробила, натомість двоє з них – [в т. ч.] особистий секретар «Стяга» – намагалися втікати, та як тільки вони вискочили з бункера, їх застрелили. Дня 18.09.47 р. з бункера видобули рештки ще трьох згорілих насмерть, серед них і «Стяга». З бункера витягнули також цілий мішок документів, списаного й чистого паперу, 2 радянські РКМ, 1 ППШ, 2 десятизарядки й пістолети, потім 5 друкарських машинок та інше канцелярське й санітарне приладдя, кілька шматків білізняного матеріалу, постіль і кухарсько-господарське начиння⁶⁸⁵.

З інших документів відомо, що бункер виявлено 17 вересня о 16 год. у квадратах 7472 і 7572 (карта масштабу 1:100000). Повстанці відмовилися вести переговори із ворогом про здачу, після чого було чути спів національного гімну, молитву, постріли і вибух міни. В криївці загинули «Стяг», його секретар «Ігор», охоронці «Чорноморець», «Донський» і «Змієнко». Здобуто стрілецьку зброю: РКМ, дві СВТ, автомати ППС та МП, два карабіни, дві гвинтівки, два пістолети Р-38, два пістолети ТТ, пістолет «сімку» (інший варіант переліку здобутої ворогом зброї – РКМ, 2 СВТ, автомат ППШ, карабін «Маузер», 3 пістолети Р.38, пістолет «Вальтер», 5 гранат). Крім того, два радіоприймачі, один передавач, чотири друкарські машинки, фотоапарат, ліки, 2 динамо для зарядки акумуляторів і багато інших дрібниць⁶⁸⁶. За твердженням одного з облавників, Яна Сьвіти, підпільники загинули о 19.30⁶⁸⁷.

Справжні імена всіх полеглих із «Стягом» невідомі, лише «Змієнка» один раз названо Михайлом Яремком⁶⁸⁸. Існують вказівки, що Я. Старух вжив отруту (ціаністий калій), інші застрілилися⁶⁸⁹. Усіх мертвих польські солдати також привезли на подвір'я лікарні в Любачеві⁶⁹⁰.

⁶⁸⁵ Акція «Вісла»... – С. 431.

⁶⁸⁶ ІРН ВУ 578/526, к. 24-27; ІРН ВУ 01224/1981, к. 44; ІРН Rz 051/301, к. 105; Наше слово. – 1992. – № 26. – 28 червня. – С. 3.

⁶⁸⁷ Прокоп М. Як загинув Ярослав Старух?... – С. 94.

⁶⁸⁸ Польський генерал про УПА // Гомін України. – 1959. – № 27. – 27 червня. – С. 5.

⁶⁸⁹ ІРН ВУ 01224/1981, к. 44; ІРН Rz 00205/1, т. 2, к. 25, 28; Партизанськими дорогами з командиром Залізником... – С. 190; Макар В. Ярослав Старух – лицар Золотого Хреста заслуги... – С. 63.

⁶⁹⁰ Партизанськими дорогами з командиром Залізником... – С. 191.

На думку М. Радейка, який відвідував “Стяга” кілька днів перед загибеллю, причини загибелі крилися у його тривалому перебуванні в одному місці, а також відсутністю в криївці води, за якою треба було ходити, що погіршувало її законспірованість⁶⁹¹.

В продовження операції у цьому ж лісі, біля с. Дагани, 19 вересня облавники з допомогою тих же “Запорожця” і “Левка” виявили бункер техзвена “Вулкан”. При оточенні криївки з неї вискочили двоє підпільників, з яких А. Слюсарчик-“Книга” загинув у 20 метрах від криївки, а двічі поранений І. Кудлайчук-“Довгий” намагався покінчити життя самогубством, однак залишився живим і в непритомному стані потрапив до рук поляків (згодом засуджений на кару смерті і розстріляний). Здобуто автомат МП, карабін, пістолет “Віс”, два гектографи, скриньки з друкарським шрифтом, три або чотири друкарські машинки, два радіоприймачі, один передавач, швейну машину, одяг, документи та архів (об’єм паперів – дві машини)⁶⁹².

В ці ж дні підпілля ОУН на Закарпатті зазнало ще ряд дошкульних втрат. 16 вересня на полі біля с. Річиця при облозі бункера в руки ворога потрапив у непритомному стані П. Федорів, Іван Кметь-“Кріт” та Олена Лебедович-“Звенислава”. “Дальнич” найближчими днями збирався разом із М. Онишкевичем та Ю. Цвілем іти з Угнівщини до Я. Старуха⁶⁹³. “Орест” і “Скорик” пішли на зв’язок самі, але зустрічатися вже не було з ким... 7 жовтня в лісі між м. Угнів, с. Диниська і с. Тарношин облавники затримали важко пораненим керівника друкарні С. Вишиваного-“Мартина”, а також його заступника Михайла Піддубчишина-“Панаса”⁶⁹⁴.

“Циган”, “Хорт” і “Крутій” 8 вересня залишили криївку техзвена “Вулкан”⁶⁹⁵ і зуміли вийти з оточеного ворогом масиву лісів біля Верхрати і Монастиря, а відтак зв’язатися із групою “Летуна” у лісах IV району в 5-6 км на захід від осідку “Стяга”. Тут М. Радейко-“Крим” записав з усіх протоколи про останні події у верхратських лісах і відправив їх через кордон до Р. Шухевича. Цю останню пошту в Україну наприкінці вересня 1947 р. понесли Ф. Кононович-“Циган”, П. Михайлишин-“Хорт”, Г. Яремко-

---

⁶⁹¹ Кристенсен К. Волю Україні... – С. 93

⁶⁹² Акція “Вісла”... – С. 432; IPN BU 01224/1981, к. 44; IPN Rz 051/301, к. 106; Козак М. Пом’яни, Господи, душі слуг Твоїх. – Львів: Свічадо, 2002. – С. 115.

⁶⁹³ В справі смерті сл. п. Дальнича-Косича (подає Скорик) / АЦДВР. – Ф. 9 (Збірка документів Миколи Лебеда; не описаний).

⁶⁹⁴ IPN Lu 08/260, t. 13, к. 227.

⁶⁹⁵ Акція “Вісла”... – С. 433.

“Крутій” та “Летун”⁶⁹⁶. Їм вдалося пов’язатися з Р. Шухевичем і продовжити підпільну боротьбу в Україні. Ф. Кононович та П. Михайлишин знову включилися в охорону Головного командира УПА. Ймовірно, при ньому були також інші зв’язківці Я. Старуха. Згодом деякі з них отримали призначення на терену роботу. Так, Ф. Кононович під псевдонімом “Павло” у 1949–1953 рр. працював районним провідником ОУН Бібреччини⁶⁹⁷, а булавний “Оришко” (невідомо, чи користувався цим псевдонімом на Закерзонні; за підпільним некрологом – нібито командир охорони Я. Старуха) з 1949 р. займав пост районного провідника ОУН в Рогатинській окрузі і загинув у липні 1950 р.⁶⁹⁸ П. Михайлишин-“Влодко” після загибелі Р. Шухевича перейшов в охоронну боївку крайового провідника ОУН Львівського краю О. Дяківа-“Горнового”, відтак його наступника Євгена Пришляка-“Яреми”. Ще одного із охоронців скеровано восени 1947 р. на працю в Городоцький район.

В підпільну боротьбу в Україні включилися й інші підпільники із Закерзоння, з якими тісно співпрацював Я. Старух. Загальновідомою є визначна роль на початку 1950-х члена УГВР і Проводу ОУН В. Галаси. Окремо слід загадати окружного провідника Перемищини М. Гука, який очолив референтуру пропаганди Чортківської округи і організував у ній друкарню імені Ярослава Старуха. За організацію цього техзвена новопризначені керівники Чортківської округи ОУН (провідник Ілярій Сказінський-“Крига”-“СВУ” та референт пропаганди Мирослав Гук-“Косач”) взялися восени 1948 р., а вже від початку наступного року воно почало працювати в господарстві Івана Мотички (вул. Головна) на окраїні райцентру Товсте (тепер смт Заліщицького р-ну Тернопільської обл.). В цій друкарні виходили підпільні видання: гумористичний журнал “Хрін”, літературний – “До волі”, літературно-критичний – “Підпільне слово”, методичний – “Революціонер-пропагандист”, а також численні листівки, зокрема ілюстровані (портрети Ольги Басараб, Миколи Міхновського, Симона Петлюри, Євгена Коновальця). Техзвено переважно забезпечувало вихід видань крайового проводу ОУН Подільського краю. Значна частина продукції була призначена для поширення за Збручем. Місце видання вказувалося “друкарня ОУН ім. Яр. Старуха” (у 1949 р.) а з 1950 р. – “друкарня ім. М. Міхновського”. При техзвені постійно

---

⁶⁹⁶ ІРН Rz 051/301, к. 109 (протокол допиту Корнеля Козенка).

⁶⁹⁷ ГДА СБУ. – Ф. 2. – Оп. 31 (1960) . – Спр. 31. – Арк.100-101; Ф. 5. – Спр. 67417. – Т. 2. – Арк. 148-149 (протокол допиту Євгена Пришляка).

⁶⁹⁸ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 61. – Арк. 75.

перебував М. Гук (займався графічним оформленням видань), а безпосередньо керував ним Василь Мельник-“Хмель”. 28 квітня 1951 р. “Косач” був заарештований (згодом засуджений і страчений), а 7 травня того ж року впала і друкарня. Її працівники вчинили збройний опір, а відтак у безвихідній ситуації пострілялися. Тоді загинули В. Мельник, Василь Вінтонів-“Ясень”-“Богдан” і Степан Гішка-“Славко”. В руки ворога впали друкарський верстат, ротатор, 4 друкарські машинки, радіоприймач, 44 дерев’яних кліше, свинцеві друкарські форми, 15 кг шрифту, понад 20 тис. листівок, 100 кг чистого паперу, велика кількість літератури і документів.⁶⁹⁹

Абсолютна більшість повстанців Закерзоння перейшли в Україну або на Захід, легалізувалися, загинули або були заарештовані. Але частина продовжувала діяти на терені Польщі під керівництвом Мирослава Онишкевича-“Ореста” (заарештований 2.03.1948 р.), Петра Кавузи-“Руслана” (важко поранений, помер 1.05.1948 р.)⁷⁰⁰, Євгена Штендери-“Прірви” (пішов у рейд на Захід 11.05.1948 р.), Леона Лапінського-“Зенона” (пішов у рейд на Захід 13.06.1948 р., заарештований 27.06.1948 р.). У зв’язку з ліквідацією керівних кадрів підпілля польським органам безпеки вдалося поставити на чолі ОУН на території Польщі завербованого ними Л. Лапінського, під керівництвом якого організація діяла до середини 1950-х років.

---

⁶⁹⁹ Держархів Тернопільської обл. – Ф. Р-3432. – Оп. 1. – Спр. 62. – Арк. 4-7 (протокол допиту Мирослава Гука); ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 2. – Арк. 171 (протокол допиту Ілярія Сказінського); Іщук О. Ніколаєва Н. Ліквідація органами державної безпеки УРСР підпільних типографій Організації Українських Націоналістів у 1944–1954 рр. – Київ, 2007. – С. 19-21; Клименко О. Грошові документи ОУН (бофони) 1939–1952 років. – Тернопіль, 1999. – С. 121-122; Мизак Н. За тебе, свята Україно. – Кн. 2: Південне Надзбруччя у визвольних змаганнях ОУН, УПА. Чортківський надрайон ОУН. – Чернівці, 2000. – С. 160-161; Олещук І. Вшанування пам’яті героїв, що полягли під час розгрому друкарні крайового проводу ОУН “Поділля” ім. Ярослава Старуха-“Стяга” // Шлях перемоги. – 2005. – Ч. 32. – 10 серпня. – С. 9.

⁷⁰⁰ Докладніше про нього див.: Мороз В. Петро Кавуза-“Урзус”, “Тарас”, “Руслан” // Шлях перемоги. – 2009. – Ч. 18. – 6 травня. – С. 7; Мороз В. “Урзус”-“Тарас”-“Руслан”// Голос з-над Бугу. – 2011. – № 44. – 27 травня. – С. 5.

ОЦІНКА ДІЯЛЬНОСТІ

Тривала, енергійна і ефективна праця Я. Старуха на відповідальних постах в ОУН отримала високу оцінку як в організації, так і серед широкого загалу, а навіть представники тих сил, з якими він боровся. Деякі автори приписували Я. Старухові членство в УГВР та інші високі пости, яких той насправді не займав. Наприклад, Ян Чапля стверджував, що “Стяг” після розпуску уряду Я. Стецька став шефом штабу відділу пропаганди Головного штабу УПА і був одночасно членом Генерального секретаріату УГВР⁷⁰¹.

Безсумнівно вартість мають і праці Ярослава Старуха – як для з’ясування ідейно-політичних позицій ОУН, так і для характеристики її діяльності, зокрема і на Закарпатті. Наприклад, десять з сімнадцяти написаних “Загальних оглядів українських земель за лінією Керзона” з незначними скороченнями опубліковані дослідником Володимиром В’ятровичем у збірнику, присвяченому українсько-польським стосункам⁷⁰². Неодноразово вони, як і інші праці, друкувалися в інших виданнях, зокрема й іноземними мовами⁷⁰³. Okремо слід згадати вплив “12 прикмет характеру українського націоналіста” на виховання молоді, які активно використовуються і досі.

Яскраво характеризують постать Я. Старуха його близькі співробітники. Так, Мирослав Прокоп писав: *“Серед тисяч української молоді західніх областей, яка в 30-их і 40-их роках вела боротьбу проти насамперед польських, а відтак німецьких і російських окупантів, Ярослав Старух був, мабуть, найбільш типовою постаттю. Боротьба за державну самостійність України і праця серед народу та для народу були його стихією. Він був талановитим бесідником, що швидко нав’язував контакт із слухачами, поривав їх за собою. Старух був народним трибуном у найбільш образному значенні*

---

⁷⁰¹ Czapla J. Walka z OUN-UPA w latach 1944–1947 // Z walk przeciwko zbrojnemu podziemiu. – Warszawa, 1966. – S. 383.

⁷⁰² Польсько-українські стосунки в 1942–1947 роках у документах ОУН та УПА / відп. ред. і упор. В. В’ятрович. – Т. 2. – Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2011. – С. 881-906, 910-911, 964-967, 1001-1003, 1033-1037, 1040-1046, 1064-1068, 1100-1108.

⁷⁰³ Political thought of the Ukrainian underground 1943–1951 / ed. P. J. Potichnyj, Y. Shtendera. – Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies, 1986. – P. 143-167, 383-390; Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 17: Англомовні видання українського підпілля, 1946–1947 / ред. П. Потічний. – Торонто, 1988. – С. 17-174.

цього слова. З ним можна було не погоджуватися, але він імпонував силою своєї віри в те, що говорив і робив. Його характеризував полум'яний патріотизм, всеціла відданість українській справі, фанатична віра в неї, що часто межувала з майже повною неухважністю до об'єктивних умов, труднощів і можливостей, і рівночасно фанатизм, що звичайно перемагав ті ніби нелереборимі перешкоди, нехтування особистим, або радше – готовість бачити особисте тільки в боротьбі за добро громади, особиста завзятість і хоробрість, врешті, кожночасна готовість на посвяту і смерть в ім'я ідеї. Треба сказати, що такі риси в більшій або меншій мірі були в той час домінантні в мисленні кожного з тисяч учасників організованої боротьби на Україні. Але в Ярослава Старуха вони виявлялись у кристально чистій формі, вони всеціло унапрямували його життя і давали йому зміст”.⁷⁰⁴

Співзвучні думки висловлював Володимир Макар: “Всього 37 років прожив він на світі, але це було життя, сповнене такої кипучої активності, патосу, завзяття, фанатизму, відданості справі визволення України, а разом з тим – такими переживаннями, з муками й тортурами включно, і врешті такою героїчною загибіллю на полі бою, що все це разом поставило його в перші ряди борців і страдників за волю України в нашому столітті”⁷⁰⁵.

В. Кук писав: “Ярослав Старух (Синій, Стяг, Ярлан, Вольт, Стояр) – одна з найсвітліших постатей української національно-визвольної боротьби 30-40-их років ХХ століття. На революційний шлях він ступив у 19 років, коли в 1929 році став членом Організації Українських Націоналістів (ОУН). Наступні 18 років він повністю присвятив жертвенному служінню Великій Справі Визволення українського народу. Ярослав Старух – талановитий педагог-виховник. Сотні провідних кадрів підпільної революційної боротьби – його безпосередні вихованці. Ярослав Старух – блискучий проповідник-оратор. Своїми палкими словами він вселяв у слухачів непохитну віру в необхідність боротися до загибуну за Святу Справу – здобути Українську Державу. Ярослав Старух – також талановитий пропагандист-популяризатор, публіцист і редактор. Він простими словами умів доводити незаперечну правдивість позиції українського націоналізму, історичну необхідність перемоги українського народу в боротьбі проти поневолювачів-окупантів. Його численні статті, газети, журнали й книжки завжди аргументовано, розумно й переконливо викри-

---

⁷⁰⁴ Прокоп М. Як загинув Ярослав Старух?... – С. 88-89.

⁷⁰⁵ Макар В. Ярослав Старух – лицар Золотого Хреста заслуги... – С. 54.

вали всі ворожі брехливі аргументи проти визвольного руху і його провідників. Вони не втратили своєї актуальності й політичної свіжості й у наші дні. Ярослав Старух ще й здібний організатор підпільного юнацтва та членів ОУН у 30-х роках”⁷⁰⁶.

Все ж найбільшим визнанням є слова із повідомлення про смерть Ярослава Старуха, виданого у 1948 р. Проводом ОУН та Головним командуванням УПА: “Глибока, сильна віра сл. п. друга Ярлана в успішність і єдиноправильність шляхів українського революційного руху кріпила серця всіх революціонерів і повстанців у найважчих хвиликах боротьби і запалювала на нові героїські чини. Незважаючи на своє докраю знищене здоров’я, сл. п. друг Ярлан працював з подивугідною завзятістю і невтомністю. Його особистий приклад потягав усіх. Його палкі революційні слова промов, звернень, статей, брошур і книжок рішуче і переконливо боронили позицій Української Національної Революції, постійно з’єднували їй нових визнаців та героїських борців і рознесли по Україні і далеко по світі визвольні ідеї українського народу. Його велика дружність і батьківська теплота, вміло поєднані з найкращими провідницькими прикметами, любовно виховували кадри революціонерів і повстанців, організаційних керівників і повстанських командирів. З ім’ям сл. п. друга Ярлана тісно пов’язана майже двадцятирічна історія українського революційного руху, історія ОУН. Ім’я його, поряд з іменами найкращих синів українського народу, перейде у ніколинезабутні сторінки історії Української Національної Революції. Сл. п. друг Ярлан своєю безмежною любов’ю до українського народу і відданістю визвольно-революційному рухові, своєю многогранною творчою діяльністю для добра української нації, кипучою працьовитістю, своїм сильним характером і волею служитиме найкращим прикладом для кожного українця-революціонера як жити, працювати і боротися за ідею Української Суверенної Держави. Величний образ сл. п. друга Ярлана – великого революціонера-провідника, палкого апостола революційних ідей і любимого виховника – вічно житиме в серцях українських революціонерів та могутнім голосом вічнопалаючої віри кликатиме до дальшої боротьби, до перемоги, до побудови Української Самостійної Соборної Держави. Вічна слава великому синові України – Героєві Української Національної Революції!”⁷⁰⁷.

---

⁷⁰⁶ Кук В. Ярослав Старух... – С. 77.

⁷⁰⁷ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 47. – Арк. 82 (Повідомлення про смерть Я. Старуха).

У підпільних виданнях Ярослава Старуха характеризували як видатного організатора, виховника і публіциста⁷⁰⁸. До десятиї річниці УПА він, в ряді найвидатніших діячів підпілля, за внесок у збройну визвольну боротьбу посмертно був підвищений до ступеня полковника-політвиховника Української Повстанської Армії (рішення УГВР від 11.10.1952 р., наказ ГВШ УПА ч. 3/52 від 12.10.1952 р.)⁷⁰¹.

На будинку, де мешкала родині Старухів у Бережанах, встановлено меморіальну таблицю, а сусідню вулицю названо їх іменем. Також є вул. Ярослава Старуха у Стрию. Кількома громадськими організаціями у 1997 році була висунута ініціатива назвати його іменем вул. Рилєєва у Львові, але ця ідея не отримала підтримки від міської влади. Рішенням Бережанської районної ради 2010 рік проголошено роком родини Старухів, проведено ряд меморіальних заходів, зокрема, конференцію “Громадсько-політична діяльність Тимотея та Ярослава Старухів”, присвячену 150-річчю від дня народження Тимотея Старуха та 100-річчя від дня народження його сина Ярослава Старуха.

Володимир Мороз

---

⁷⁰⁸ З історії української національної революції // Календарець українського революціонера на рік 1950. – С. 42.

⁷⁰⁹ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 60. – Арк. 281.

Pyt. Proszę podać skład personalny kierownictwa t. zw. "prowodu zakerańskiego kraju".?

Odp. W skład "prowodu zakerańskiego kraju" wchodziły następujące osoby: Prowidnyk krajowy "Stiah", ref. S. B. przy krajowym prowidyje ps. "Dalnyoz", ref. propagandy przy krajowym prowidyje ps. "Orzian" i ref. wojskowy przy krajowym prowidyje ps. "Orest"- "Oziah", "Bilyi" to znany ja Onyaskiewicz Hiroslaw, Pierwszym z-eg "Stiaha" był "Dalnyoz", drugim z-eg był "Orzian" ja prowadzilem tylko swoją referentura. Czy faktycznego z-eg miał "Dalnyoz", albe "Orzian" tego nie wiem i nie słyszałem o tym.

Pyt. Proszę podać rysopisy w/w eszenków "krajowego prowidy" i zakres działań mości zwiazanych z piastowanymi stanowiskami?

Odp. Rysania satishat...

В січні 1946р. на дозвіллі т. пр. Сталіна прибув я з Лемківщиною на Ярославщину з звичайним дозвілом т. пр. Сталіна і повернувшись додому середок зр. К. П. на закерзонці.

Тоді Перемишлем минавша я з т. пр. Сталіном (шо саме тоді відбувалося на Лемківщині). Я задержався декілька днів на Перемишчині і тут між іншим, обмірковує ми (Сталі, Ренон, Грогор, я) думками відносно організації і заборони планованого середка. Ушлося тоді голубко про те, шобди скомаєувати і скапідарувати нашу кров, шобди зібрати і виграти кремльські книжками, розширені у різних діватах, записках, спомагах описал репортіжних документів - сфактів доби УПА. Книж' мали обіймати документи боротьби українського народу проти німецьких бандитів і терору. Період німецької окупції в Україні мал' творити першу книгу, та другу книж. Всі книж, а в першу чергу книж, шо обіймала період німецької окупції в Україні, плановано перекласти і виграти на чужих мовах. Ми були свідомі, шо нам у наших місцевих, підборсеньких умовинах не ввається зібрати навіть 50-ти процентів документів - сфактів, та як показалося пізніше цей далеко далеко неповний збір сфактів історичних сфактів документів - сфактів обіймав уже весною 1947, а бітре зробиши понад 200 ст.) томи на-мислюєш.

Gd
W
no
pr
wi
do
ki
na
Ry

Z
w
sl
tr
W
dz
re
pr
do
su
Ry

J
al
je
Pyt. Jak
Odp. *Z
W
d
dem
wis
San
dzi
gu.
do
ebe
mia
W s

osy
ok.42,

od lud-
tabici
ze meili-
anie
OUN, oraz
akerie-

pociąg
Za
usawy,

wka
stała
zego

sędziej
ko
ował
iem
w sta-

na, cera
one

USSR,
Polskich

I-go
1946r.
nie wia
ni
leako
waha-
okre-
podzie
lu
zy się

a dru-

СИБІРСЬКУ ДІРКУ І СТАЛІНСЬКУ ЧУХАВКУ

Історія та славу електричну хавку, яка, закопеш, вичухав, що дійснолося все, немов пропро-сові

тьки не через роки в'ятдесят, нез в'ять чи десять, через дві тьки. Вишиш помандував за авку в Сибір, але його вина-че забуду. Виконави, ше й соняні

дні плий советський союз іваш чухавка. Захоче - сама не киолку, а, немов з-під какують електрич-

ла сибірським морозним цвітлом / силе фелетони та посланія / державу бандериску дірку* на навічти танцювати, абн тільки добре в'яти приплекати, абн тільки тиснути. І приплекати... Не сраку в електричних масогонів, сраку дариш ж индустриальною пров-дасно сталеновськими теин-ділий кон-

...як перевладе Япо-... величезним збройови

...кількі пілоски здобути кілька М... лях до ліній зібріда і на ст... обмобудувало день і ніч Німе... дрімозано на Дрезно спідліжну... Конєва. Скинєно баглато дво і чо

ПОЛІТИЧНІ ВІСТКИ

...ке радіо в Лондону проголосило с... зьський уряд не може визначи по... (і до польської справи, які польськ...)

...голошено залки ради міністрів до... залінтір, що шоби мимо найбільшого... які викликали остільки політич... ічний капі...

РОЗДІЛ І

ПРАЦІ

№ 1

[1930-і рр.]

12 ПРИКМЕТ ХАРАКТЕРУ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІСТА

Український націоналіст є:

1. Все **готовий**, це значить, що він є вояком Української Революційної Армії. Він бореться на великому всеобіймаючому фронті Української Національної Революції, віддаючи всі свої сили, готовий кожної хвилини віддати й своє життя. Український націоналіст є завжди в повній боєвій готовості.

2. **Безкорисний**, це зн[ачить], що він Ідею Українського Націоналізму й службу для Неї ставить вище всіх скарбів світа цього. Для Неї промінєє з радістю можливість спокійного та вигідного життя на тверду долю жовніра-борця, теплу хату на окопи чи тюрму. Щастя шукає і знаходить в радості боротьби й перемоги, в почуванні служби Великій, Святій Справі. Лише в щасті Української Нації щастя українського націоналіста. Її воля, слава й могутність – його найбільше бажання.

3. **Чесний**, це зн[ачить], що він ім'я націоналіста носить гідно й ніколи не сплямить ніяким нечесним вчинком. Він завжди придержується високих вимог націоналістичної моралі. Мораль опортуністичного світу родить і плекає безділля, страх, фарисейство, вигоди й угоди. Мораль націоналістична – це мораль нового світу, світу чину й боротьби. Її засади взнесли й тверді. Вона є основою чинного й чистого, мов хрусталь, характеру націоналіста, Лицаря-Революціонера.

4. **Карний**, це зн[ачить], що він безоглядно підпорядкований і вірний аж до смерти Ідеї Українського Націоналізму, Організації Українських Націоналістів і провідникам. Кожний приказ для нього святий. Він знає, що карність – це основа організації й сили, а анархія – це руїна. Тому завжди піддержує авторитет Проводу Української Нації з Вождем Українського Народу на чолі.

5. **Активний і підприємчивий**, це зн[ачить], що він бореться всіми силами, використовуючи всі можливості, кожну хвилину для добра Великої Справи – Української Національної Революції.

Він не знає безділля. В нього за думкою і словом іде чин, мов за блискавкою грім. Бо життя – це рух, боротьба, а спокій – це застій і холодна смерть. Кожну ідею, організацію чи людину оцінює по ділах, а не словах. Пасивність – це прикмета рабства. Пасивності раба протиставляє творчу ініціативу й напружену активність борця-провідника.

6. **Відважний**, це зн[ачить], що він завжди відважно й неураховано протиставляється всім перешкодам і небезпекам. Він не знає, що то є страх. Заяча вдача боягуза-труса йому чужа й гидка.

7. **Рішучий**, це зн[ачить], що він кожний приказ і кожну свою постанову виконує рішучо, без вагань. Постановив – зробив.

8. **Витревалий**, це зн[ачить], що він завжди бореться завзято й витревало. Він знає, що без витревалости, доведеної до впертости, нема перемоги.

9. **Зрівноважений**, це зн[ачить], що він у всіх випадках життя задержує повну рівновагу духа. Життя націоналіста повне трудів, перешкод і небезпек. Щоби їх побороти, щоби опанувати положення й зібрати всі сили до удару у відповідне місце, – треба насамперед опанувати себе. Тому український націоналіст у підземеллі й в отвертому бою, в окопах і в тюрмі, в тріумфі чи на ступнях шибениці, завжди зрівноважений, завжди однаково спокійний, гордий і усміхнений. Вміє по-лицарськи побіджати і вміє по-геройськи вмірати.

10. **Точний**, це зн[ачить], що він завжди придержується точности в житті включно аж до дрібниць.

11. **Здоровий**, це зн[ачить], що він хоче бути здоровим. Він хоче, щоби ціле молоде українське покоління було здорове. Україна потребує сильних і здорових духом і тілом синів. Тому сам в міру можности вправляє та поширює руханку і спорт, не нищить свого здоровля вживанням отруй (не п'є і не курить), ні гулящим життям. В українського націоналіста Велика Ідея в серці, вогонь революційного духа в грудях, міцні й гнучкі мязи, сталеві нерви, бистрий соколиний зір і слух та твердий п'ястук.

12. **Обережний**, це зн[ачить], що він завжди придержується строго всіх засад конспірації.

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 4. – Арк. 255-257 (Катехизм українця націоналіста. – [1941]. – С. 4-8)¹.

---

¹ Варіант з 10 пунктів під назвою "10 заповідей про характер юнака ОУН", вилучений польською поліцією 18 травня 1938 р. в Ірини Леонтович у Яворові:

1. Український юнак все готовий – це значить, що він є жовніром. Він бореться безперервно на великому фронті Укр[аїнської] Нац[іональної] Революції, віддаючи всі свої сили, готовий віддати кожної хвилини навіть своє життя.
2. Український юнак є безкорисний – це значить, що він ідею української нації і службу для неї ставить вище понад всі скарби світа цього. Для неї проміння з радістю можливість спокійного і вигідного життя на тверду долю жовніра-борця, теплу хату на окопи чи тюрму. Щастя шукає в чорній боротьбі і перемозі, в почуттю служби великій і святій ідеї. Лиш в щастю укр[аїнської] нації – щастя укр[аїнського] юнака. Її воля, слава і могутність – його найбільше бажання.
3. Український юнак є чесний – це значить, що він ім'я юнака носить гідно і ніколи не сплямить його ніяким негідним учинком. Він завсігди придержується високих вимог національної моралі. Мораль опортуністична родить і плакає безділля, страх, фарисейство, вигоди і угоди. Мораль юнака – це мораль нового світу, чину та боротьби. Її засади взнеслі і тверді. Вони є основою чинного і чистого, мов хрусталь, характеру юнака, лицаря, революціонера.
4. Український юнак є карний – це значить, що він безоглядно підпорядкований і вірний до смерті ідеї укр[аїнської] нації. Кожний приказ для нього святий. Він знає, що карність – це основа організованої сили і тому завсігди піддається авторитетові Проводу, яко єдиному Проводові Укр[аїнської] Нації.
5. Український юнак є активний – це значить, що бореться всіми силами, використати всі можливості, кожну хвилину для добра великої справи. Він не знає безділля. В нього за думкою і словом іде чин, як грім, бо життя – то рух, боротьба, а спокій – це застій і холодна смерть. Кожну ідею, організацію чи людину він оцінює по ділах, а не по словах. Пасивність – це прикмета рабства. Пасивности рабів він протиставить тверду ініціативу і напруження активного борця, провідника.
6. Укр[аїнський] юнак відважний – це значить, що він завсігди відважно і неурашимо протиставиться всім перешкодам, він не знає, що то страх, заяча вдача боягуза-труса йому чужа і гідка.
7. Рішучий – [це значить,] що він кожний приказ, кожну свою постанову виконує рішучо, без вагання. Постановив – зробив.
8. Витревалий – [це значить, що він] завсігди бореться завзято і витревало, він знає, що без витревалости, доведеної до впертости, нема перемоги.
9. Зрівноважений – [це значить, що він] у всіх випадках життя задержує повну рівновагу духа. Життя його повне перешкод, небезпек. Щоб їх поконати, щоб опанувати положення, щоб зібрати всі сили до удару в відповідне місце, треба насамперед опанувати себе. Тому укр[аїнський] юнак і в підземеллі, і в отвертому бою, і в окопах, і в тюрмі, в тріумфах чи на ступнях шибениці, завсігди зрівноважений, завсігди однаково спокійний, гордий і усміхнений. Вміє по-лицарськи побіджати, по-геройськи вмірати.
10. Точний – [це значить,] що він завсігди придержується засад точности в життю.

Ярослав Ясенко

ОДНИМ ФРОНТОМ В ЄДИНІЙ ОРГАНІЗАЦІЇ ПІД ОДНИМ ПРОВОДОМ ДО НАШОГО ВИЗВОЛЕННЯ

Цілий світ переживає сьогодні великі переломні події. Велика буря перейшла з небувалою силою понад одною половиною Європи й змела з лиця землі багато кордонів і держав.

Та на цьому ще далеко не кінець. Буревій шаліє далі. Далі б'ють громи й світять лискавки великих подій, та стогне земля під стопами мільйонових армій, закутих в залізо і сталь. Перед нами нові, може ще більші події і зміни. Це прийшла вкінці та хвилинка, на яку ми так довго ждали. Прийшла велика війна. Прийшла година найбільшої проби для тої політичної системи, в якій ми були на самому дні, забуті й закуті, гноблені й визискувані.

І ось та система валиться на наших очах.

Що ж принесе нам майбутнє? – це власне найбільше питання, яке стоїть перед нами.

Впала Польща, впаде скорше чи пізніше і Москва, впаде ціла дотеперішня політична система.

З надією й тривогою в серці чекають усі українці на цю хвилину.

Туди звернені всі наші очі, всі серця й усі думки.

Усі ми очікуємо цієї хвилини остаточного розвалу нашого найбільшого історичного ворога.

Та до наших думок і сподівань вкрадається щораз то частіше тривога й журба.

Що ж далі?

Що нам робити? Куди йти? Чи дійсно той період, що стоїть перед нами – буде вповні **наш**?

Такі і подібні питання насуваються сьогодні кожному з нас. Їх не вільно оставити без відповіді. Треба добре уважати, щоб серед тої великої бурі, в якій ми опинилися, не стратити власної керми й вітрил та не збитися на манівці з нашого шляху.

Допоможе нам в цьому ясне означення наших цілей і нашого шляху, яким ідемо.

Наша ціль це: **самостійна, від нікого незалежна, соборна українська держава.**

Це початкове гасло усіх наших змагань. Під тим гаслом іде вже десятки літ уся наша боротьба. Зокрема сьогодні мусить про нього кожний пам'ятати. Український нарід не може мати тепер іншої цілі, як цю одну, першу й найбільшу.

Серед усіх найбільших подій і змін, серед найтемнішої темряви ночі й усього хаосу війни – це одне гасло мусить бути нам **провідною зорею, дороговказом і незрушимим законом.**

Ніякі політичні комбінації й рахунки не можуть його нам прислонити чи відсунути на другий плян.

Ми знаємо, що можливості, які стоять перед нами, можуть бути ще дуже різноманітні й можуть нам принести багато різних несподіванок.

Але ми знаємо, що ні одна з них нас не заскочить. Ми знаємо, що ніколи не буде такої ситуації, де ми не знали б, що далі робити й куди йти. Завжди, в усіх можливостях, в усіх рахунках і всіх комбінаціях першою і початковою є і буде для всіх нас єдина ціль: **самостійна, соборна, українська держава**, повна державна незалежність українського народу.

Ясне й виразне, безкомпромісове усвідомлення й поставлення цієї цілі дасть кожному відповідь на багато питань і сумнівів, які насуває сучасне непевне політичне положення.

Гасло Самостійної й Соборної Української Держави – це наша **визвольна Ідея.**

Виразне й ясне окреслення цієї визвольної Ідеї – це, як вже сказано вище, дуже важна справа, тому що сьогодні, у вирі подій небувалої світової міри, багато людей, задивлених у них, тратять з перед очей цю нашу власну ціль.

Не менше важне є виразне й ясне визначення **нашого визвольного шляху.**

Яким шляхом нам іти, щоб дійти до цієї великої цілі?

Відповідь **на це** питання насуває не раз багато сумнівів.

Чи це насправду вдасться? Чи це можливе? Чи тепер, коли на наших очах падають один за другими народи й великі держави з мільйоновими озброєними арміями – чи тепер якраз буде можна досягнути нашу ціль? Чи це не є часом тільки гарна нездійснима мрія?

Хто хотів би дістати на такі питання й сумніви якусь чародійну, чудесну розв'язку, яка за одним махом розв'язала б усі складні справи, – той напевно ніколи її не дістане. Хто хотів би винайти якусь надзвичайну, чародійну рецепту, яка дала би нам напевно завтра нашу державу – той ніколи цього не досягне.

Це даремний труд – шукати за чужими й якимись надзвичайними політичними комбінаціями та розв'язками.

Тільки ошусти й політичні спекулянти, або безвідповідальні політиканти “вишукують” і обіцяють різні, щораз то нові комбінації та розв’язки української справи.

В правдивій політиці всякі комбінації займають більше чи менше, але завжди тільки другорядне місце. Перше місце, перше завдання справжньої політики – це **творення незалежної політичної сили**.

Ця засада обов’язує тим більше у визвольній політиці поневоленого народу.

Нічого не допоможуть поневоленому народові ніякі штудерні політичні комбінації, коли в нього не буде власної сили. Тільки власною силою можна будувати своє незалежне життя.

Коли б український нарід був безсильний, коли б ціла Україна була тільки одним політичним трупом – тоді нічого не помогли б нам напевно жадні, навіть найкращі ситуації й комбінації.

Тільки тоді, коли ціла Україна буде одним зорганізованим табором, оживлена волею й одним непереможним бажанням власної державности, – тільки тоді наші визвольні змагання увінчаються успіхом.

Наша визвольна політика – це наша боротьба, це творення нашої власної політично-мілітарної визвольної сили. Не в спекуляціях і комбінаціях, не в небесах і в чудесах, ані в чужих краях – тільки в наших власних руках, наша сила, наша доля і наше майбутнє.

Наша сила в нас самих!

Розбудувати в цілому українському народі якнайбільшу і якнайсильнішу політично-мілітарну визвольну силу – ось наше перше завдання.

Усі сумніви й вагання та відгадування, що буде завтра, чи позавтра – впливають тільки зі слабости й безсилля.

Вихід з цього і наша одинока відповідь – це не політичне ворожбицтво, **але негайна організація визвольних революційних сил**.

Ніхто не знає тепер і не може знати, що принесе напевно завтрішній день. Хто хоче бавитися у вгадування і відгадування – може бавитися. Але на тому не можна нічого будувати. Політичне ворожбицтво – це не є політична робота.

Ми не ворожимо, що буде завтра. Але ми знаємо, **чого ми хочемо**, і ми знаємо, **що нам сьогодні треба робити, щоби оте завтра було таке, як ми цього хочемо**. Ми знаємо, що сьогодні немає одної години до втрачення.

Отже робота і ще раз робота – зусильна праця для організації нашої політично-мілітарної визвольної сили – це наша відповідь на всі сумніви й усі питання. Одинока поважна розв'язка української справи, яка для нас існує, – **це наша боротьба за нашу найвищу ціль.**

Організація політичної й збройної сили українського народу, потрібної до переведення збройного зриву, насуває одначе дуже багато труднощів. Це не те, що, н[а]пр[иклад], організація збройних сил державного народу. В наших умовах уся праця мусить іти у щоденній напруженій боротьбі з ворогом.

Одначе мусимо розбудувати за всяку ціну нашу зорганізовану політично-мілітарну визвольну силу. Чим більша буде ця наша сила – тим ближче та повніше буде наше визволення.

II

Перед нами стоять великі й важкі завдання. Треба дуже великої сили, щоб їх подолати. Треба перевести мобілізацію всіх наших сил і сконцентрувати їх на цьому найважливішому фронті боротьби. Треба пам'ятати, що немає сьогодні часу і не сміє бути місця на другорядні, дрібні, маловажні справи.

Є багато різних завдань і різних справ, але є одна з усіх найважливіша – це власне справа боротьби з наїзником і розбудова сил для остаточної розправи з ним. Це є наш визвольний фронт.

Усі наші справи мусять бути підпорядковані тій одній начальній справі. Усі справи, які можна й дасться відложити – треба відложити. Знову ж такі справи, які неможливо відложити, треба підпорядкувати та влучити у визвольну боротьбу.

Кожна наша думка й кожний порив серця та кожне зусилля мусять бути спрямовані в одно русло й один фронт. З цієї засади випливають для кожного націоналіста-революціонера далекойдучі висновки.

Гасло єдиного визвольного фронту – це справа свідомої, продуманої до кінця концентрації всіх сил і зусиль на найважливіших справах нашої боротьби.

Справа політичної єдності, себто одного політичного табору й одного проводу, сьогодні, через ліквідацію усіх політичних партій, які існували під Польщею, стратила багато зі своєї актуальності.

Сьогодні в Україні нема вже ніяких партій, ніяких політичних угруповань поза ОУН. Практично існує отже на українських землях під московським і мадярським наїздом під політичним оглядом єдиний визвольний фронт організований і кермований залізною гвардією Коновальця.

Не треба одначе думати, що тим самим осягнули ми вже **повну свідому політичну єдність**. Так воно ще, на жаль, не є.

Сьогодні зникло все слабке й хитке, залишилися тільки найтвердші революціонери, залишився тільки один фронт.

Але зі зміною умовин розкладові бакцилі партійництва, заховані сьогодні в найглибших верствах болота, а зокрема на еміграції, можуть почати наново свою руїнницьку роботу.

Треба, отже, тямити, що старі бакцилі всякого партійництва існують даліше приховані й тільки ждуть на пригожий момент.

Отже треба видати рішучу боротьбу всім проявам старого й нового партійництва.

Гасло об'єднання й створення одного спільного національного фронту було і є завжди дуже живе серед усіх кругів української суспільности.

Знаючи силу цього гасла, жирували на ньому дуже часто різні політичні спекулянти.

Сьогодні, однак, чи не найкраща нагода до практичного переведення цього гасла в життя. Маємо одного засадничого ворога, одні завдання і маємо вже діючий один визвольний фронт на наших матірних землях. Іде про те, щоби ще й уся еміграція долучилася до того революційного фронту, що його веде **залізна гвардія Коновальця**, так, як це вже зробив край під московською й мадярською займанщиною.

Певна річ, що в цьому фронті немає місця для жадних політичних спекулянтів. Але в ньому є місце для всіх щирих і чесних українців, які хочуть служити українській справі. Ми знаємо, що проводирі Мельниківщини, Паліївщини, Гетьманців і всяких інших партійницьких еміграційних групок ніколи не зрезигнують зі своїх фальшивих амбіцій і будуть доти каламутити воду, доки стане сил. Бо їм, відірваним від рідної землі й народу, не йде про українську справу, але про свої особисті й партійні інтереси.

Але їх небагато. Поза ними є ще цілий загал української суспільности, яка хоче практичного переведення єдиного національного фронту, бо розуміє, що в здійсненні цього гасла лежить основа нашої сили.

Отже треба виказати всім, які того прагнуть, що єдиний національний фронт української нації в сьогоднішній час – це тільки **наш визвольний фронт**, визвольний фронт Української Національної Революції.

А механічне об'єднання, штучна механічна спілка різних групок не є жадним фронтом і ніколи не доведе нас до цілі.

Тільки одна спільна визвольна Ідея і одна спільна визвольна боротьба може нас об'єднати в один національний фронт, наш національний фронт, тільки там, де наша боротьба.

Наш єдиний національний Провід – це Провід нашої Революції, Провід нашої визвольної боротьби.

Самостійна Соборна Українська Держава – це наша ціль.

Визвольний фронт Української Національної Революції – це наш визвольний шлях до неї.

Організація Українських Націоналістів і її революційний провід – це єдина організація і єдиний провід, який веде нас до цілі.

Одним фронтом, в єдиній організації, під одним проводом йдемо твердим кроком назустріч майбутньому до нашого визволення, до нашої великої цілі: Самостійної Соборної Української Держави.

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 24. – Арк. 1-3 (Наша боротьба. – 1941. – Ч. 1. – С. 2-5).

№ 3

[Не пізніше квітня 1941 р.]

Мік

ЗА НАЛЕЖНИЙ ВИШКІЛ
(Геть з політичною неграмотністю!)

Кожна праця, кожне діло й кожне заняття вимагає відповідного знання.

Сьогодні зустрічаємо всюди поділ на робітників, – кваліфікованих і некваліфікованих, – то значить **вишкolenих і невишкolenих**.

Вишкolenі, кваліфіковані робітники, які здобули належне фахове знання, є передовиками праці.

Без фахово вишкolenих кадрів годі сьогодні думати про яку-небудь працю.

Чим більше складна і трудна праця – тим більше фахового знання вона вимагає.

Якого ж великого отже знання мусить вимагати сьогоднішня політична і військова робота!

Коли йде про військову справу – то це усім ясне. Бо кожний бачив, яка сьогодні складна військова штука й зброя.

Кожний знає також, який довгий і основний вишкіл переходить жовнір модерної армії.

Військовий вишкіл звичайного жовніра триває сьогодні довгі місяці і роки. Старшини мусять зовсім зрозуміло переходити ще більший і ще основніший вишкіл у спеціальних школах.

Жовнір, заки вийде на поле бою, мусить насамперед вчитися і ще раз учитися! А старшина так само, ще десять разів більше!

Зате багато людей не раз не розуміє і недоцінює ваги політичного вишколу.

От так ніби політичну роботу може вести кожний чоловік, який до цього має тільки охоту. Тим часом ця справа виглядає зовсім інакше!

Політична робота вимагає ще більшого вишколу і ще більшого знання, чим яка-небудь інша.

У політичній праці йде про керму і провід усіми найважливішими справами життя. Така праця ставляє найвищі вимоги тим, які нею хочуть займатися. Вона вимагає великої орієнтації, швидкості, вироблення й знання. Там, де є поважна політична праця – там політична неграмотність не може мати місця!

Організація Українських Націоналістів поставила, отже, засаду, що кожний член Організації мусить переходити основний і всесторонній вишкіл.

На постійних систематичних сходинах усіх організаційних клітин в краю, на спеціальних вишкільних курсах і таборах, як рівно ж окремими виданнями та всіма іншими способами, які були лише можливі, переводжено постійно всесторонній вишкіл членства.

Переведення цієї засади дало гарні успіхи.

У наших рядах вирости і виробилися численні кадри провідників. Наша Організація в краю була для свого членства політичною і військовою школою.

Наші організаційні клітини мусіли бути дуже часто також загальноосвітньою школою для тих друзів, які не мали змоги ходити до шкіл і приходили просто від плуга чи молота на сходи. Тут училися і тут вироблялися на свідомих учасників політичного руху і провідників.

Коли ми мали і маємо цілий ряд робітників і селян провідниками на всіх ступенях організаційних постів – то завдячуємо це власне засаді систематичного вишколу членства.

Працю ту мусимо продовжувати сьогодні зі ще більшим завзяттям, використовуючи в тому великий досвід здобутий нами дотепер.

Треба, щоб не було в нас ні одного члена і ні одної організаційної клітини, які не переходили б постійного і систематичного вишколу без огляду на свій вік і організаційне становище.

Рівень вишколу буде очевидно різний, залежно від рівня дотеперішнього вироблення даних членів.

Але всі мусять належати до своїх звен, усі мусять брати участь у сталих систематичних сходах і всі мусять учитися. Кожний фаховий вишкіл, а політичний найбільше, вимагає **постійної контролю й доповнення.**

Хто не йде вперед, той остає позаду!

Хто казав би, що він покінчив гімназію чи університет, або хто казав би, що він уже раз перейшов цей же вишкіл і тому йому не потрібно вічно того самого учитися – той зовсім зле підходить до цієї справи.

Так само зле підходить кожний, той, що уважав би, що членові нашої Організації вистарчає бойове наставлення.

Ніякі матури, ніякі школи, університети й докторати не вистарчають членові політичного руху, щоби він міг відповісти своїм вимогам і зайняти провідне становище.

Політичне вироблення здобувається тільки в постійному вишколі, в постійній політичній праці й боротьбі.

Кожний день і кожна година приносить нові факти й нові явища, нові справи, й нові завдання та вимагають від учасника політичного руху нового, більшого знання.

Те все незвичайно важне зокрема у наших умовах. Ми ведемо боротьбу з ворогом, озброєним у всі вимоги політичної штуки й досконалої пропаганди. Мусимо, отже, насамперед докладно пізнати його та його зброю і викувати відповідно до цього нашу зброю до боротьби з ним.

Кожний член нашої Організації мусить бути озброєний у все знання, яке тільки потрібне в боротьбі: кожний член мусить переходити постійний вишкіл усіх галузей і мусить йти вперед та бути здібним займатися самостійні провідні становища. Наша Організація мусить бути для членів політичною і військовою школою.

Кожний провід є відповідальний за вишкіл усіх підпорядкованих йому організаційних клітин.

У наших рядах будемо виховувати й вишколювати все нові й нові кадри провідників та використаємо в боротьбі за нашу справу зброю, яку дає сила думки, знання і науки.

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 24. – Арк. 3-4 (Наша боротьба. – 1941. – Ч. 1. – С. 5-7).

Гомін

ДРУГИЙ ВЕЛИКИЙ ЗБІР ОУН

Рівно 12 літ після першого Великого Збору Українських Націоналістів, з 1929 р. знаного загально під назвою Віденського Конгресу, на якому покликано до життя ОУН – відбувся оце Другий Великий Збір.

Подія ця має в житті нашої Організації незвичайно велике значення. Бо це перший раз за дванадцять літ нашої нової революційної боротьби, організованої в суцільних рямках **завершеної політичної організації** з'їхалися **представники Організації зо всіх українських земель і еміграції**, щоб рішати про найважливі справи нашої Організації і нашої боротьби та винесли в тих справах постанови.

Різно можна оцінювати поодинокі моменти цього збору. Мав він свої поважні, важні* у далекойдучих наслідках постанови і мав також багато взнеслих, пориваючих моментів, які захоплюють і полонюють своєю силою.

Сам факт дуже **численної участі у Зборі представників і провідників Організації з-під ворожих займанщин** має в собі великий пориваючий німб, як рівно ж не меншу політичну вимову. Бо **це живі свідки, учасники й провідники героїчної визвольної боротьби, яку веде ОУН** на українських землях, овіяні легендою, німбом і славою найбільших героїчних подвигів, творили тепер спільним зусиллям свого духа й своїх умів ще одну сторінку, ще один історичний акт у нашому шляху.

Це зібралися з цілої України провідники й керманичі найвищих постів Організації на **Великий Збір, найвище законодатне тіло ОУН**, щоби рішати про всі найважливі справи та встановляти для нас обов'язуючі закони.

Символом того духа, який проводив Другому Великому Зборові ОУН, була **грудка землі, перенесена з поля боїв, освяченого кров'ю українських військ**.

Дух боротьби, що зродив нас, що живе постійно в наших серцях і Чинах, був провідною зорею і нашого Збору.

---

* У тексті: важкі

Головне й властиве значення Другого Збору ОУН лежить в політичній і організаційній площині та постановах, які він виніс.

Коли полк. Коновалець покликав перед 12 роками до життя ОУН, тоді політичне положення Української Нації так у відношенні до займанців, як і в відношенні до міжнародної ситуації було зовсім інше. Зовсім інакше представлявся також уклад наших внутрішніх сил.

За 12 минутих років багато змінилося.

Організація Українських Націоналістів виросла в тому часі зо скромних початків першого Збору на найсильнішу в українській дійсності політичну й мілітарну організацію, а в сьгоднішній дійсності, можна сміло сказати, – **одинокую українську організовану політичну силу.**

Українське політичне життя до цього часу ще не знало типу модерної політичної організації, котра була би дійсно **організацією** в повнім того слова значенні.

Усі дотеперішні українські політичні партії й групи мали, крім багатьох інших негативних прикмет, ще й ту загальну прикмету, що ні одна з них не потрапила поставити дійсної організованої політичної сили. Вони були радше дискутуючими гуртами, свобідно й слабо зв'язаними прихильниками певних думок, програм чи людей, що гуртувалися звичайно довкола якоїсь газети й виборчої акції, а не справжньою політичною **групою, організацією, силою.**

Той факт, що ОУН поставила на місце дотеперішніх безсильних політичних угрупувань дійсну організовану політичну й мілітарну силу, побудовану на засадах **всеукраїнства, соборности й революційної боротьби** та опанувала своєю революційною ідеєю, розпаленою до фанатизму – широкі народні маси, – змінив основно уклад політичних сил серед українського народу та створив сьгодні потребу примініти до цього також нашу внутрішню політику.

Ще більші події й зміни зайшли в нашому зовнішньому положенні, як рівно ж і в укладі сил на міжнародній арені. Факт окупації західньо-українських земель та Буковини й Бессарабії большевиками приніс зі собою велику зміну умов боротьби, а заразом розгорнення можливостей наслідком з'єднання в одному фронті західніх земель з материком.

ОУН під кермою Революційного Проводу Степана Бандери достосувала негайно тактику своєї боротьби до нових умов, розгортаючи свою боротьбу на всю силу й усю ширину нових великих фронтів.

Організація відчувала однак потребу завершити цей процес організаційного росту й розвитку з новими умовами її політики й тактики та надати їм обов'язуючу силу законів. Належало також взяти під увагу перспективи майбутнього, так найближчого, як і найдалшого, та всі можливості, які стоять перед нами.

Історична відповідальність за долю українського народу, котру ми мали сьогодні відвагу взяти на себе, казала нам **усунути всі можливі сумніви, означити ясно наш шлях, поставити твердо наші постулати**, дати цілій Організації й народнім масам, які йдуть за нею, **дійсний провід, виразно означені цілі та ясний шлях до них**.

Стоїмо сьогодні серед великих, головокружних подій. Жиємо в часі, коли на наших очах народжуються знову нові політичні струї всесвітнього, міжнароднього засягу, коли знову на приклад піддається в сумнів доцільність й майбутність суверенности націй.

Стоїмо на порозі нових великих змін, котрі будуть рішати на довгий час про нашу долю й долю цілої Східньої Європи.

Найгірше, що могло б бути в такій важкій ситуації, – це вийти серед бурі без керми й вітрил, з ваганнями й сумнівами або зо старими спорохнявілими кораблями.

Сьогодні більше, чим коли, треба нам перед усім іншим – **ясности і сили!**

Треба нам ясности й треба нам сили в усьому. Треба нам

Сильного проводу!

Сильних людей!

І сильних, великих, ясних ідей!

Стоїмо перед великими рішаючими моментами. Треба отже і нам вже сьогодні великих, засадничих рішень, а завтра – треба буде нам ще більших!

Треба нам, отже, **людей, провідників, які вмiли би на правду рішати, вмiли би здобувати та перемагати!**

Другий Великий Збір ОУН, що відбувся серед такої ситуації, стояв цілий під знаком цієї великої історичної хвилі і великих рішень, яких вона вимагає.

Усі наради й постанови Великого Збору носять в собі одну провідну думку **визвольної боротьби, боротьби за державну суверенність і соборність України** та вимог, які ця боротьба ставляє нам.

З кожного рядка тих рішень видно, що це був справді

великий збір великої організації

свідомий своєї історичної відповідальности за біг подій і майбутнє української нації.

***

За нами сьогодні 12 років діяльності ОУН. Вона виросла в тому часі на велику політичну й мілітарну силу, здобула ім'я **героїчної визвольної Організації** й надала **пятно героїзму цілій сучасній добі нашої історії**.

Перед нами – новий етап, новий відкритий розділ. Ми розпочали його ще більшим змаганням, ще більшою боротьбою **на багато ширшому революційному фронті цілої Соборної України**.

Велика революційна героїчна Армія ОУН стоїть сьогодні у розгарі визвольної боротьби міцно й незломно на своїх позиціях.

Другий Великий Збір визначив ясно ті наші позиції, наші цілі, наш шлях, та покликав наслідком смерти нашого незабутнього Вождя – сл. п. полк. Коновальця – нового Провідника **Степана Бандеру**.

Степан Бандера – це наш Краєвий Провідник, покликаний на цей пост в 1932 році Вождем Коновальцем. **Під його твердою рукою здобула наша Організація в краю свої найбільші успіхи й найбільшу славу**. Під його проводом відновила наша Організація в минулому році свою діяльність, примінила її до нових умовин і розгорнула знову свою боротьбу до **таких великих розмірів, яких досі ще не знала ціла минула двадцятьлітня історія революційної боротьби УВО й ОУН**. Бо те, що діється тепер на українських землях, величезні розміри боротьби, розміри жертв і розміри успіхів, досягнених в цьому тільки одному останньому році, **перевищують далеко все те, що діялось досі**, хоч і невидні вони не раз тим, які стоять з боку. Віримо, що під його проводом діб'ємося з певністю в найближчому майбутньому ще більших успіхів і що другий етап революційної боротьби, який ми розпочали, стане вже скоро останнім, – бо наступний етап – буде вже **етапом будівництва нашої держави**.

Другий Великий Збір ОУН, що відбувся саме напередодні цих рішучих подій, займе в історії свою особну карту.

***

“Організація Українських Націоналістів бореться за Суверенну Соборну Українську Державу, за визволення поневолених Москвою народів Східної Європи й Азії, за новий, справедливий лад на руїнах московської імперії, СРСР. Організація Українських Націоналістів продовжуватиме всіма силами революційну боротьбу за визволення українського народу без огля-

ду на всі територіяльно-політичні зміни, які зайшли на терені Східної Європи.”

З постанов Другого ВЗ ОУН 1941 р.

Державна наукова архівна бібліотека (Наша боротьба. – 1941. – Ч. 2. – С. 11-13).

№ 5

[Травень 1941 р.]

Ярослав Ясенко

ВЕЛИКІ ГЕРОЇЧНІ ПОСТАТІ

“Ані мури, ані золото,
ані кораблі – тільки мужі
є основою сили народу”.

На дворі весна, зелений, чудовий, квітистий травень – а в нашому календарі одна за другою річниці смерті наших великих постатей: Євген Коновалець, Симон Петлюра, Микола Міхновський, Іван Франко.

Здавалось би може – скільки панахид, жалоби й смутку. Для нас, революціонерів, ті річниці однак – це не панахиди, смуток і жалоби! Кожна з тих постатей – це для нас один вирізок, одна карта нашої боротьби. І кожна з тих постатей – це означена програма і означений шлях наших змагань. Коли ми, революціонери, згадуємо й святкуємо їхню славу пам’ять, то не на те, щоби оплакувати їх, але на те, щоби засвідчити живучість тих ідеалів, яким вони служили, скріпити їх серед нас і **здвигнути з тих великих імен прапори й програму наших змагань.**

Великі героїчні постаті – це дуже часто саме **найвиразніша й найбільше яскрава програма.**

Одне слово, одне ім’я Коновальця, Петлюри чи Міхновського будить у наших серцях не згадку трагічної смерті, але в першу чергу **виразно означений політичний ідеал**, зв’язаний з кожним з тих імен і шлях боротьби, яким вони йшли до нього.

Ми знаємо, що ми виростили з вогню й крові великої доби, яку вони творили. Вони розпочали велике історичне діло нової епохи української історії, а нам довелося його продовжувати

й довершити. **В затяжній боротьбі, яку ведемо на цьому шляху, хочемо мати в тих великих постатях даліше наших провідників. Хочемо, щоби їх дух про[ва]див нас до перемоги. Хочемо, щоби їх імена стали символами нашого руху й нашими прапорами, а їх життя – прикладом і поривом для нас і для всіх грядущих поколінь.**

ЕВГЕН КОНОВАЛЕЦЬ

Багато відбудеться цього року знову панахид, офіційних академій і промов, багато появиться статей і брошур, що будуть на всякий лад святкувати й величати це одне ім'я. Усі фарисеї й нікчемні лицеміри знайдуться, як звичайно, одні з перших при цьому та будуть димом фалшивих кадил заслонувати й викривлювати образ цього **найбільшого революціонера нашої доби.**

Для нас, одначе, є і лишиться на завсіди полковник Євген Коновалець тим, чим він був в дійсности: **творцем і вождем Української Військової Організації, Організації Українських Націоналістів і цілої революційно-визвольної боротьби українського народу.**

Можна би наводити тут багато різних прикмет, чинів і фактів з життя полковника Коновальця, які вкрили його ім'я такою небуденною славою. Бо Він – це один з найкращих і найбільше заслужених полководців Української Армії у визвольній боротьбі, організатор і командант Січових Стрільців – найкращої частини Української Армії. Його ім'я вкрили славою численні героїчні подвиги й перемоги на полях боїв розлогих ланів України. Він даліше **політичний провідник великої міри.** Він одинокий в нас здобув собі ще за життя безспірний авторитет у всіх українських кругах, не виключаючи також політичних противників, які завжди ставилися до нього з великою пошаною.

Своїм зором обіймив Він цілу Україну й охоплював політичними й організаційними зв'язками велику сітку, – від всесоюзного комісара ССРСР Конара Палашука, командира школи червоних старшин Гриця Косака й інших визначних осіб большевицької займанщини, через польську, румунську й чеську займанщини і еміграцію, на незвичайно широко розвинених міжнародних зв'язках кінчаючи.

Він, можна сьогодні сміло сказати, став ще за життя справжнім Вождем цілого Українського Народу, хоч ніколи сам про те не говорив, не проголошував себе і взагалі сам не видвигав своєї особи.

У сьогоднішній політичній ситуації кожний найкраще відчуває й розуміє, чим був для нас полковник Євген Коновалець і який це великий удар і втрата, що його не стало в тому часі між нами, як інакше виглядали б усі справи у нас, коли б у переломових хвилинах останніх років з нами був наш Вождь!

Усе сказане досі ще не зображує однак вповні найважливішої і найістотнішої риси Його життя і його постаті. Бо ціле його життя й його постать знайшли **найвиразніший прояв й завершення у його політичній революційній діяльності** й вона саме дала йому все значення, славу й владу.

Полковник Коновалець – це, перед усім іншим, – **перший революціонер! Творець і організатор УВО й ОУН!**

Він насамперед – **Провідник і Вождь нашої Організації й нашої революції!** У визвольній революційній боротьбі ОУН він знайшов своє історичне покликання й повне завершення своєї постаті та припечатав його своєю кров'ю й героїчною смертю.

Коновалець – це революція!

Коновалець – це УВО й ОУН.

Коновалець – це непримирима боротьба з наїздниками України.

Ім'я Коновальця – це даліше – **ім'я нової героїчної доби** Української історії.

Не золотими, але кровавими буквами двадцятьлітньої героїчної революційної боротьби записався він в історії наших змагань. І тому рішенням Другого Великого Збору Організації Українських Націоналістів, який відбувся весною 1941 року, став день 23 травня, день смерті полковника Коновальця, нашим організаційним святом – Святом Героїв Революції.

У тому дні **легіон наших героїв зо своїм Вождем** на чолі стає перед нами, щоби відобрати звіт від нас – **легіону борців**. А ми будемо звітувати, що, мимо найбільших потрясень і ударів, **ми остали вірні нашому поляглому вождеві і його заповітам. Ми остали вірні революції, заховали несплямлені прапори боротьби, зберегли організацію перед замахом ворогів.** А Його ім'я – стало нашим ім'ям – **ім'ям залізної гвардії полковника Коновальця, що під проводом Степана Бандери, якого Він сам покликав був на найважливіший пост Краєвого Провідника, продовжує тепер велике діло визвольної боротьби.**

***

Велика здорова нація видає з-поміж себе великі постаті.

***

**Великі героїчні постаті творять свою націю великою та
сильною!**

***

Привіт Другого Великого Збору ОУН
Дружині сл. п. Вождя Евгена Коновальця

Вельмишановній Пані
Ользі Коновалець
у Римі

Другий Великий Збір Організації Українських Націоналістів, яку веде Степан Бандера, пересилає Дружині сл. п. Творця й Вождя ОУН, поклін і привіт.

Пам'ять нашого незабутого Вождя є і буде для нас завжди святою, а Його героїчне життя і Його Ім'я, вкрите невмірущою славою, стало програмою і прапором нашої Революції. Ми збережемо його, підемо з ним до перемоги й передамо як найбільшу святість грядущим поколінням.

Слава Україні!

За Президію II Великого Збору
Організації Українських Націоналістів
(підписи)

Постій, дня 31 березня 1941.

СИМОН ПЕТЛЮРА

“Не забуваймо про меч. Учімося
міцніше тримати його в руках”...

“Найкраща легенда Нації – це
легенда збройної боротьби за своє
право жити вільною й державно-
незалежною”.

Симон Петлюра

Смерть Коновальця з руки московського агента на вулицях Роттердаму – в'яжеться так тісно зо смертю Головного Отамана Симона Петлюри на вулицях Парижа, що й доказувати не треба,

що ті два факти творять в дійсності **одну цілість**. Кожній думаючій людині кидається відразу в очі цей факт, що це скрита московська рука усунула **двох найбільших, найбільше небезпечних Москві людей**. У тому факті лежить велике значення. Він силою блискавки освічує нам відразу властивий підхід до оцінки цілої проблеми тих двох великих мужів, їхнього шляху, програми й усього, що з тими двома великими Іменами в'яжеться. Перше й найважливіше – це ствердження, що це **одна і та сама справа, одна і та сама боротьба і один, той самий ворог**. А оба імена – це, властиво, **одна засаднича ідея і одна цілість**. Другий виразний висновок – це велика вага й сила цієї Ідеї й цієї справи, яку вони репрезентують, й **загроза-небезпека з цього для Москви**.

Вбивство Петлюри й 12 літ пізніше Коновальця підтвердило ще раз, **як сильно українська справа небезпечна для Москви**.

Ствердження ці дуже актуальні саме сьогодні, коли ми стоїмо на порозі великих подій. В обличчі тої ситуації стає перед нашими очима знову вся **велич, сила і значення Постаті Головного Отамана**.

Усі закиди й критики, яких було так багато довкола особи Петлюри, бліднуть і гинуть сьогодні, коли глядимо з **певної історичної перспективи** й коли глядимо з нинішньої нашої ситуації.

Кожний з нас добре розуміє сьогодні, що Петлюра згинув в 1926 році щойно на початку тої нової української доби, в якій ми живемо. І кожний з нас розуміє, що тоді, коли він діяв, була зовсім інша ситуація й інакші умовини. Не такі, чи інші поодинокі політичні кроки є, отже, основою нашої оцінки, але те, що найважливіше: **характер, здібности, сила індивідуальности й засаднича ідея**. І тому саме Петлюра – це велика постать нашої історії.

Та нам не йде властиво тут тільки про оцінку й віддання належної чести чи голосні славословія. Це зробить багато таких, які не вміють нічого іншого робити, крім панахид і академій... Для нас не на часі ставляти пам'ятники чи виписувати славословія. Для нас на часі є завсіди тільки одне: **Визвольна боротьба! Революція!**

Наші серця повні глибокого чуття й гарячого вогню, – **але ми шукаємо в підході до кожної справи засадничих політичних моментів**.

Шукаємо всюди **платформи й точок опертя для нашої боротьби** – і під тим кутом розглядаємо усі явища життя.

У такому підході бачимо в особі Петлюри **Голову Української Держави, Головного Отамана Української Армії, сповитого чародійною легендою широких степів українського чор-**

нозему “батька народу”, вождя непримиримої збройної боротьби, найбільш яскравого виразника ідеї боротьби з Москвою за Українську Державність.

Так, як колись ніякою силою, навіть викляттям у всіх церквах, не вдалося знищити імени Мазепи й воно залишилося на цілі віки символом і прапором боротьби з Москвою, а українські самостійники дістали назву Мазепинців, так і тепер є вже історичним фактом, що ім'я Петлюри стало на широких просторах України **символом боротьби з Москвою**. Ім'я Петлюри – це наш прапор.

***

“ОУН іде в боротьбі за здійснення заповіту великого пророка України Тараса Шевченка, революційним шляхом Коновальця, шляхом Святослава, Володимира Великого, Хмельницького, Міхновського й Петлюри, шляхом боротьби за славу й велич золотого тризуба.”

З постанов Другого Великого збору ОУН, 1941 р.

***

Привіт Другого Великого Збору ОУН
Дружині сл. п. Головного Отамана Симона Петлюри

Вельмишановній Пані
Ользі Петлюровій
у Франції

В імені Другого Великого Збору Організації Українських Націоналістів та в імені Провідника ОУН Степана Бандери маємо честь переслати Вам наш гарячий революційний привіт та запевнення, що ми Пам'ять і Славу Головного Отамана гідно бережемо.

Ім'я Симона Петлюри веде нас даліше у боротьбі з відвічним ворогом України – Москвою.

Слава Україні!

За Президію II Великого Збору
Організації Українських Націоналістів
(підписи)

Постій, дня 31 березня 1941.

***

“Шлях звільнення кожної нації густо кропиться кров'ю. Нашої так само. Кров'ю чужою і своєю. Ворожою і рідною. Кров закінчує глибокі процеси національних емоцій, усвідомлень, організаційної праці, ідеологічної творчості, всього того, що нація свідомо й ірраціонально використовує для ствердження свого права на державне життя.

Кров, пролита для цієї величної мети, не засихає. Тепло її все теплим буде в душі нації, все відограватиме ролю непокоючого тривожного ферменту, що нагадує про нескінчене і кличе на продовження розпочатого”...

Симон Петлюра

***

“Настав час, коли ні життя, ні послідної кроплі крові не жалувати для визволення батьківщини нашої від тяжкого й тиранського підданства московського”.

З маніфесту гетьмана П. Орлика до Запорожців, 1734 [р.]

“Поляки, так само як і москалі, неприхильні до козацького народу”.

Гетьман Пилип Орлик

МИКОЛА МІХНОВСЬКИЙ

“Ми вписали на своєму прапорі: **одна єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна** від Карпат аж по Кавказькі гори.”

М. Міхновський

Третя найбільша постать нашої доби – це Микола Міхновський. Микола Міхновський, син полтавської землі, – це **перший ідеолог нашого руху**, творець і носій ідей і програми новітнього українського націоналізму.

Майже 50 літ минає сьогодні від часу, коли розпочав свою діяльність, а сорок літ від появи його книжки **“Самостійна Україна”**, яка стала маніфестом і програмою відродженого, модерного українського політичного руху.

Сьогодні не раз аж дивує сила далекозорости цього мужа, з якою він глядів у майбутнє і даром свого віщого духа бачив і голосив новий український світ.

Та всі інші довкруги нього не бачили цього й не розуміли Міхновського. Тому він лишився самотній, тільки з малою горсткою однодумців.

Друге явище, котре вдаряє в очі, – це незвичайна **послідовність і невгнутість**, з якою він ішов обраним шляхом проти пануючого духу й думок тодішнього часу.

Коли “Українську Революційну Партію” опанували соціалісти й вона зійшла з першої своєї програми, написаної Міхновським (“Самостійна Україна”), він організує своїх однодумців в нову особну політичну організацію – “Українська Народна Партія” – й проголошує також 10 заповідей українця, які до сьогодні не втратили свого значення, а на тодішній час були справжньою революцією.

З вибухом революції в 1917 році він самотній бачив серед тодішнього хаосу, анархії й утопій, в яких потапала Україна, **велику ясну ціль і, найважливіше, – правильний шлях до неї**. Він старався **з’єднати на одній спільній платформі Української Незалежної Державности** всіх українських самостійників без різниці в соціальних квестіях та передусім старався **організувати Самостійну Українську Збройну Силу**.

Він був **ініціатором і організатором українського військового руху** й величавих Українських Військових З’їздів. Ідеї організації Української Армії присвятив він тоді всю свою увагу й силу. Він був фанатичним оборонцем цих думок проти цілого подавляючого тоді соціалістичного інтернаціоналістичного світу.

Тільки сьогодні можемо збагнути всю силу далекозорости, з якою він в тодішній дійсності бачив положення й можемо пізнати силу його індивідуальности.

Не тільки як ідеолог, основоположник нових думок, котрі сьогодні стали нашою вірою, але як політик і як практичний діяч, організатор самостійницького руху й, наді все, організатор Української Збройної Сили, Мікола Міхновський є нам найближчий.

Він є першим творцем і піонером новітнього українсько-го націоналізму.

У своєму часі незрозумілий, поборюваний навіть своїми таки українцями, переслідуваний, – не міг здійснити великих задумів. Зате положив тверді підвалини, на яких сьогодні виросло нове українське покоління й могутній український націоналістичний рух.

Його Ім’я, довго забуте всіми, його найближчими навіть, – видвинули ми враз з розвитком нашого руху з забуття і зробили

одним із прапорів нашої боротьби, бо воно одне говорить більше, чим цілі томи книжок і програм.

З думок Міхновського

“Державна незалежність є головною умовою існування нації”.

“Ми хочемо не тільки існувати як живі істоти. Ми хочемо жити як члени вільної нації.”

“Ми візьмемо силою те, що нам належиться. Наша нація довго нездужала, але нині повстає до боротьби. Ми розуміємо, що боротьба буде люта і довга, що ворог безпощадний і дужий, але ми розуміємо і те, що це вже остання боротьба. Ми не допустимо, щоби проміння свободи других націй заблищали на наших кайданах.”

“Існує єдина в світі гарантія політичної свободи – це власна сила.”

“Ми виходимо під прапором самостійної України на те, щоби здійснити право нашого народу на свободне національне існування і щоби віддати йому в руки його власну землю з усіми добрими, що на землі і у землі... Ми виходимо на боротьбу **за інтереси усього українського народу, себто за інтереси українських робочих мас**”.

“Виступаючи в інтересі широких мас українських, ми плануємо, щоби сам народ своїми власними силами виборів собі Самостійну Україну, бо ми знаємо, що тільки при тій умові ніхто не зможе знову запанувати над Україною, знову видерти всі землі і всі добра з рук Українського Народу.”

“Ми ідемо до повстання, до збройного повстання за визволення українського народу з під національно-економічного ярма. Ніхто даром не зречеться своїх прав, ніхто не віддасть добровільно українському народові його прав і його землі. Нехай сила розв'яже! Тому готуйтеся до повстання! Велике діло настає для українського народу! По всіх сторонах Росії шириться вогонь пожарів і земля червониться від крові. Виковується свобода народів і соціальна рівність. Але ту свободу і рівність **візьмуть тільки сильні народи!** Тільки ті, що не бояться боротьби, що свою свободу скроплять кров'ю ворогів своїх!”

“Усі, хто в цілій Україні не з нами, – той проти нас! – Україна для Українців! Доки ворог чужинець на нашій землі – ми не зложимо зброї!”

Микола Міхновський

ІВАН ФРАНКО

25 травня 1916 р. замкнув на віки свої очі один з найбільших синів України, Іван Франко.

Добре буде сьогодні, в річницю його смерті, застановитися коротко – чим він був і є для нас?

Бо ім'я й твори Франка використовує сьогодні дуже сильно ворожа московська пропаганда та представляє Івана Франка, як інтернаціоналіста й визнавця класової боротьби. Це є, очевидно, подібне перекручування дійсних фактів, як і зо Шевченком.

Та, на жаль, і в нас немає не раз зовсім ясного погляду на ту справу. Не раз можна, наприклад, зустрінути далекойдучі застереження, вагання та взагалі неясне становище в справі оцінки цієї постаті. Таке становище тільки облегчує діяння большевицькій пропаганді, яка не боїться примазуватися і до Шевченка, і до Франка, та, затуманюючи людей, видвигає їхні імена, як свої прапори.

Варто було б, отже, кожному, що має до цього змогу, докладно пізнати й вивчити ціле життя, діяльність і твори Франка. Тоді напевно зникли б ті вагання й сумніви. Бо оскільки вони в кого є, то походять **тільки з незнання або незрозуміння цього великого духа.**

Вистарчить хоч би вказати на те, що він був автором пісні “Не пора, не пора, не пора москалеві й ляхові служити”, яка була довго бойовим гимном молодого українського патріотичного руху, згуртованого в групі Гайдамаків. Пісня ця ще й сьогодні для нас дуже актуальна своєю провідною думкою й сильним акордом: “Бо пора це великая есть, у завзятой важкой боротьби ми поляжем, щоб волю, і славу, і честь Рідний Краю здобути Тобі!”

Це він кликав: “І досі нам сниться і досі маниться блакитного того Дону шоломом напиться.”

Кому з нас серце не заб'ється на звук тих слів. Бо це як би нам вирвав зі самої душі і це як би якраз до сьогоднішнього дня написано **в дорогу тим невгнутим, непоборним, ніколи незломним, великим мрійникам-борцям, які йшли і йдуть в боротьбу з великою й палкою тугою в серці зачерпнути шоломом води з Дніпра, Дону й Кубані.**

Не перелічив би тут навіть усіх великих і сильних акордів, яких повно у творчості Франка. Чи то буде епопея панщини “Панські жарти”, чи “Вічний революціонер – Дух, що тіло рве до бою”, чи “Каменярі”, чи ще інші, яких так багато, на чолі з прологом Мойсея й його могутнім закінченням – візією й прощом великого визвольного зриву народу:

**“Народе мій!...
Та прийде час і ти вогнистим видом
Засяєш` у народів вольних колі,
Труснеш Кавказ, впережешся Бескидом,
Й покотиш Чорним морем гомін волі
Та глянеш, як хазяїн домовитий,
По своїй хаті і по своїм полі!”**

Нема також і не може бути ніяких сумнівів щодо Франка з причини його **крайнього, революційного становища в соціальних квестіях.**

Навпаки!

У тім саме ще більша його вартість і сила. Тим він повний революціонер! Тим він справжній великий революціонер, **борець за повне й правдиве визволення українського народу з усіх пут й усього ярма!**

Ми можемо бути горді з того, що наші найбільші національні пророки – Шевченко і Франко – були і в політичній, і в соціальній ділянці крайніми революціонерами, борцями за повне і правдиве національне визволення, якого нема і не може бути без рівночасного соціального визволення.

Ворожа московська пропаганда старається всі ті справи відділити і представити Франка як “класового борця”, приховуючи й затаюючи його дійсне обличчя. Це однак ніколи не вдасться перед тими, які знають його творчість і життя. Вистарчить вказати на його політичну діяльність, як основника радикальної, а пізніше національно-демократичної партії, його критичне становище до Драгоманова й гостру критику класово-інтернаціональних засад, які змусили його покинути радикальну партію, – а тоді пізнаємо його дійсне становище до тих справ.

Не дасться однак заперечити, і не треба заперечувати, що в творчості Івана Франка зустрічається також інші нотки. Вони однак не надавали ніколи й не надають його творам одностороннього характеру.

Ті моменти його творчости були тільки відзеркаленням тої доби, в якій він жив, і того оточення, серед якого він діяв.

Його Дух виривався однак у хвилинах найбільших поривів з усіх в'язів і впливів, пануючих в тому часі струй, і тоді творив найкращі, найсильніші, безсмертні вартості, якими ми ще сьогодні живемо і будуть жити довгі покоління українського народу та будуть йти “у мандрівці століть з Його Духа печаттю”.

---

* У тексті: засяєш

Іван Франко – це не інтернаціоналіст та не співець класової боротьби.

Іван Франко – це великий співець і борець повного національного визволення українського народу, національної єдності, політичної незалежності й соціальної справедливості!

***

“Я син селянина, вигодуваний твердим мужицьким хлібом, почував себе до обов’язку віддати працю свого життя тому простому народові. Вихований у твердій школі, я від малку засвоїв собі дві заповіді: перша – то було саме почуття того обов’язку, а друга – то потреба **ненастанної** праці. Пізніше я пізнав, що й **нам усім, як нації, ніщо не прийде задармо, що нам від нікого ніякої ласки не надіятися. Тільки те, що здобудемо своєю працею, те буде справді наше.**”

Іван Франко

***

“Москалі – це нащадки тих племен, яких колись Скити вигнали на північ, де москалі змішалися з калмуками й татарами. Через те московський нарід такий темний і дикий. У них така сама жорстокість, такі звичаї й дикунство, що в татарів. І такий нарід панує нині над Україною, над козацькою нацією, такою відважною та чисельною.”

Гетьман Пилип Орлик

Державна наукова архівна бібліотека (Наша боротьба. – 1941. – Ч. 2. – С. 2-10).

Ярослав Старух

КОРОТКИЙ ПОПУЛЯРНИЙ ВИКЛАД ІДЕОЛОГІЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ

(Нарис підставових думок)

I

Погано живеться на світі слабій людині. Погано й зле живеться слабому народові.

Чому?

Сильні народи панують, слабі терплять, голодують, а то й вигибають.

Приклади з історії різних поневолених народів: Ірляндія, Італія до 1870 р., Індії, Китай.

Приклади з історії сильних, пануючих народів: як розрослася і запанувала над половиною світу маленька Англія, що в 1800 р. числила 10 мільйонів населення. Як розростається бідна і мала Японія, як здобуває панування своєю відродженою силою Німеччина.

Приклади з нашої історії: як панували над нами менше культурні народи, голодна піскова Польща, дика Москва. У висліді: панщина, кріпацтво, й знову нова червона панщина, наруга й ганьба неволі. А все тому, що ми були слабі.

II

Треба і нам бути сильними, щоб скинути ярмо неволі, скинути чуже панування, а з ним усю біду й усе лихо, яке несе неволя, – та збудувати свою власну, сильну державу без хлопа і без пана. У своїй сильній державі буде господаром сам український народ і побудує її так, щоб його життя було вільне, щоб у нашій хаті була наша правда, і сила, і воля.

III

Маємо до цього всі потрібні природні дані: велика і незвичайно родюча земля, великі підземні скарби, панування над Чорним морем; доступ до колоніальних просторів Азії, а передусім великий, здоровий, дуже здібний і працьовитий народ. (Гляди географія і атлас України. Порівнання з іншими країнами).

IV

Бракує ще нам одного, найважливішого: відповідної **сили**. Треба, щоб наш народ, великий числом і великий своєю землею й своїми різними багатствами, став також великий своєю **силою**.

Що дасть нам силу?

Силу дасть одна, спільна всім національна **ідея**, до цього одна сильна **Організація** і один сильний **Провід**.

Треба, щоб об'єднаний тою ідеєю йшов під прапорами одної **Організації** – був вірний **Проводові Революції** – такій організації й такому проводові, які будуть боротися за Українську Державу й будуть вміти цю боротьбу виграти. (Порівняти з положенням інших народів, нпр. Італія, Німеччина, що двигнулися з упадку і вирости до небувалого значення завдяки тим трьом чинникам).

V

Ідея визволення України, змагання до сили, волі й влади нашого народу – це **Ідея Українського Націоналізму**.

Організація, яка провадить боротьбу за здійснення цієї **Ідеї**, – це всеукраїнська **Організація Українських Націоналістів-революціонерів** – ОУН. Її створили всі українці, що вірять в **Ідею Українського Націоналізму**. На чолі тої Організації стоїть **Стапан Бандера**.

VI

Організація Українських Націоналістів (ОУН) під проводом **Стапана Бандери** є одинокою незалежною, політичною й військовою, визвольною організацією українського народу.

Вона:

- а) поширює серед українців Ідею Українського Націоналізму,
- б) організує націоналістів у карних організаційних лавах,
- в) виховує й вишколює їх політично, організаційно, військово,
- г) організує українську збройну силу,
- д) старається керувати не тільки своїми організованими членами, але й усіми українцями, цілим життям українського народу, щоб його спрямувати на шлях визвольної боротьби,
- е) веде від багатьох літ завзяту, революційну боротьбу з наїздниками за визволення України з неволі і здобуття Української Держави.

VII

Ознайомлення з історією українського націоналістичного Руху, починаючи від Революційної Української Партії, Української

Народної Партії, Гайдамаків і організацій Української Молоді, а зокрема історія розвитку, діяльність, чини УВО і ОУН.

VIII

Є різні українці і **різні українські групи**, які також хочуть (або тільки кажуть, що хочуть) збудувати Українську Державу. Всі вони різняться від ОУН багатьома справами, а головню: перше й найважливіше тим, що вони Української Держави ніколи не зможуть збудувати. Українську Державу будувати – значить боротися і здобувати, а вони не вміють вести і не ведуть визвольної боротьби. Вони бояться ризикувати, отягаються, люблять довго і вигідно жити, не мають віри в успіх, не мають внутрішнього запалу, вогню, посвяти й героїзму, не вміють організувати ні політичної, ні військової сили, живуть різними перестарілими думками і звичками. (Приклади з діяльності різних партій і партійок. З другої сторони різняться вони від нас тим, що Українська Держава, яку вони хотіли б створити, була б слаба і зовсім зле побудована). Розглянути образ Української Державности гетьманців: поділ на кляси, суспільна нерівність, поміщицька “аристократія” і т. п.; інших угруповання, які зазвичайно не мають взагалі якогось образу чи пляну нашої будучої держави. А тому, що самі живуть старими думками, то і наша держава під їх кермою не багато краще виглядала б (наш приклад від нужденної Польщі).

IX

Організація Українських Націоналістів має ясний образ нашої будучої держави, за яку бореться. **Українська Держава**, побудована Організацією Українських Націоналістів, буде націоналістична. Вона буде велика, сильна і незалежна. У ній не буде несправедливости, визиску, поділу на кляси. Не сміє бути і не буде у ній біди, нужди і темноти.

Український народ буде жити в Українській Державі, побудованій через ОУН, вільним життям і буде паном на своїй землі.

X

Ця думка стала нашою найбільшою **ідеєю**, нашим єдиним найбільшим бажанням. Для неї віддають найкращі сини України з радістю свою кров і своє **життя**. (Перегляд Героїв Української Національної Революції). В боротьбі за здійснення нашої ідеї віддав також своє життя наш Вождь полк. Е. Коновалець. Організація Українських Націоналістів виховала в дусі **героїчної боротьби**

ціле молоде покоління. У тім дусі героїзму – найбільша сила наша.

XI

Такі великі думки, таку велику **ідею** і такі величезні, небувалі зміни, які вони в нас творять, – називаємо, у відріженні від решти життя, – **революцією**.

Також і способи – методи нашої праці й нашої боротьби – скорі, рішучі, напружені до останньої можливості, безоглядні, безпощадні, незломні і непохитні, тверді, мов сама сталь, – різняться дуже від звичайних, повільних, спокійних, слабих і кволих. Способи нашої боротьби є також революційні.

Ми є революціонери, а вся наша боротьба – це Українська Національна Революція. Це новий наш світ і нові шляхи до нього.

XII

Ідея і боротьба ОУН здобула вже собі серед українського народу великий вплив. Організація Українських Націоналістів і її героїчна боротьба стали сьогодні **осередком** широкого, всеобіймаючого народнього **визвольного руху**, подібно як колись Запоріжжя стало серцем і осередком козацького руху й великої Козацької Революції. (Порівнання революційного зриву козацької доби і сьогоднішньої **націоналістичної**).

XIII

Основою від якої залежить успіх нашої праці, – це, в першу чергу, виховання, **зорганізування й вишколення** якнайширших кругів, а передусім усеї української молоді в дусі українського націоналізму, в дусі героїзму, посвяти і невсипучої праці. (Значення характеру; 12 прикмет характеру українського націоналіста).

Хай загорить ціла Україна вогнем революційної боротьби з Москвою! На згарищах московської тюрми народів повстане вільна Україна, а з нею визволяться всі поневолені Москвою народи й заживуть вільним життям на своїй землі.

Хай кожне українське місто і село, кожна хата і кожна стріха стане нездобутою твердиною боротьби, а кожне серце і кожна грудь – негасимим вогнем героїзму.

Україна буде скоро вільна!

Наші засади:
Україна понад усе!
Наша сила в нас самих!
...“Краще прожити один день як лев, чим ціле життя, як вівця”.

ЦДАВО. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 68. – Арк. 134*¹.

---

¹ Подібний текст: ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 44. – Арк. 207; Спр. 376. – Т. 1. – Арк. 414; Т. 6. – Арк. 9.

№ 7

1941 р.

Ярослав Старух

БОРТЬБА З МОСКВОЮ

I. ЗМАГАННЯ КНЯЖОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ЗА ОПАНУВАННЯ ПІВНІЧНИХ ПРОСТОРІВ – ПЕРЕВАГА УКРАЇНИ

Боротьба України з Москвою тягнеться з давен давна. Відколи тільки московський медвідь виліз перший раз зі своїх снігів та наставив пазурі на нашу соняшну урожайну землю, на наш багатий край – відтоді почалася боротьба між тою дикою Московщиною і Україною на життя й смерть. Боротьба ця триває до сьогодні.

Був час, коли московської держави взагалі ще не було, а ми вже мали могутню культурну державу. Це був час найбільшої нашої княжої слави Володимира Великого, Ярослава Мудрого, Святослава Завойовника, Хороброго Ігоря й інших князів. Україна була тоді великою державою. Її знали й шанували в цілому тодішньому** світі. А Московщина була тільки дикою країною снігів, лісів і болот.

У тих лісах і болотах та безкраїх снігах півночі кочували напівдикі племена монгольського походження. Вони жили без своєї

---

* На документі стоїть кругла гербова печатка із написом: [...] Організації Українських [...]

** У тексті: теперішньому

державної організації. В тому числі, коли княжа держава була найбільша і найсильніша – за Володимира Великого й других князів – підлягали ті північні землі владі українських князів у Києві.

Зв'язок цей був однак дуже слабкий. Коли у Києві сидів княжому престолі сильний князь – тоді змушував силою до послуху навіть найдальші північні простори. Коли ж влада в Києві була слаба – чи то через слабого князя, чи через внутрішні спори – тоді зараз ті північні племена відділювалися й не визнавали влади Київа.

Цей перший період українсько-московської історії – це час змагання України за опановання московських просторів.

Українська княжа держава, тоді дуже могутня, намагається накинути цілій Північній Європі свою владу й культуру та її колонізувати своїми людьми. Це змагання йшло серед безперервної боротьби. Україна в тій боротьбі мала велику перевагу.

II. ПЕРШИЙ ВИСТУП МОСКОВСЬКИХ КНЯЗІВ ПРОТИ УКРАЇНИ

Потім прийшло однак велике ослаблення України. Могутня Українська Княжа Держава Володимира Великого й Ярослава Мудрого поділилася на цілий ряд малих, воюючих зі собою князівств.

Київ лишився дальше головним містом і столицею, але також сильно підупав.

Тоді малі північні дикі московські племена й князівства піднесли голову. Досі Київ накидав їм свою владу. Тепер вони скористали з ослаблення і розбиття Української Київської Держави, спробували незалежитися та почали отверту боротьбу проти України.

Московські племена, довго незорганізовані, почали в тій боротьбі щораз більше організуватись у власні князівства й зростати в силу. Дійшло до цього, що в 1169 році московський князь Андрій Боголюбський напав несподівано на Київ та пограбив і спалив місто.

Це перший і дуже характеристичний випадок. Він доказує, що між українськими й московськими князівствами була вже тоді глибока непроходима пропасть двох різних – ворожих собі – націй.

В Україні було тоді також багато різних князів. Вони провадили між собою безпереривну боротьбу. Найбільша боротьба йшла звичайно за Київ. Багато разів здобували різні українські князі цю

столицю України, відбирали собі її, проганяли один другого, **але ніколи не руйнували**. Кожний український князь, як тільки поріс у силу, старався здобути Київ. Але не на те, щоби його знищити, тільки на те, щоби в ньому осісти й панувати.

Ніхто з українських князів не думав про підкопання значення Києва, як політичного центру, тільки кожний хотів сам сидіти й панувати в цьому центрі.

Зате московський князь, здобувши Київ, не оставав в ньому. Він здобув його на те, щоби знищити й зруйнувати та підкопати його значення як політичного осередка цілої Східньої й Північної Європи.

Це кінчився період панування України над московськими землями, а **починався період організації Московщини й боротьби її за центр панування**.

Різниці між Україною й Московщиною, з початку невиразні, так само як між усіма іншими тогочасними народами, дозрівали й загострювалися щораз більше, прибираючи виразний характер боротьби двох народів осібних і двох політичних центрів Східньої Європи – України й Росії, Києва й Москви.

В Московщині, довший час дикій і зовсім незорганізованій, кристалізувався щораз більше осібний нарід і осібний політичний центр та зростав у силу. Одначе, мимо цього й мимо ослаблення України через поділ на князівства та внутрішньої боротьби між ними, Україна мала постійно аж до татарської навали культурну й мілітарну перевагу над Московщиною.

III. ТАТАРСЬКА НАВАЛА І ЇЇ НАСЛІДКИ. СПУСТОШЕННЯ УКРАЇНИ. ЗРІСТ ЗНАЧЕННЯ ПОЛЬЩІ Й МОСКВИ

Це відношення сил змінилося основно по татарській навалі.

Набіги азійських орд, печенігів, половців і інших постійно надшарпували мілітарну силу України та відтинали її часто від нормального зв'язку з рештою культурного світу, який ішов через Чорне море.

Зате сусіди України – Польща й Москва та решта Європи – лишалися цілі й безпечні за нашими плечима.

Найбільший удар завдала Україні татарська навала. Цей удар був просто великою катастрофою. Такої катастрофи не знає історія інших народів. Татарські орди надтягнули чорними хмарами з глибини Азії й перемінили Україну на довгі віки в одні згарища й руїну.

Це був не тільки упадок Української Київської Держави – це було також небувале в історії спустошення, це було зме-

тення з поверхні землі наших міст і осель, знищення цілого життя, винищення великої частини населення, а передусім вирізання і винищення усїєї політично розвиненої і образованої верстви.

І це були дальше постійні, кожного року через кілька віків повторювані нові набіги численних татарських орд. Вони продовжували руїну, завдану першою найбільшою навалою.

Інші краї потерпіли в порівнанні з Україною тільки дуже мало. Татарський удар спинився головню тільки на Україні. Татари пішли дальше, але вже не з таким розгоном. Вони скоро зовсім завернули, вдовольняючися тільки частими набігами на Україну. Польщу торкнули вони дуже мало. Вони перейшли тільки через її маленький полудневий скравок. Московщину опанувала пізніше одна з татарських орд, але не зруйнувала її політичного ні господарського життя. Московські князі підпорядковувалися владі татарських ханів, жили з ними добре й слухали їх у всьому та платили татарам данину.

Наші сусіди **залишилися, отже, цілі тоді, коли Україна лежала в попелі і в крові.**

Одинако наші Західні Землі – Галичина й Волинь – положені дальше від татарського гнізда і трохи менше знищені, потрапили скоріше піднятися та відбудувати наново українське державне життя. Однак ненадовго, ледве на сто літ, бо вічні нові набіги татарських орд та зрадливі удари сусідньої безпечної Польщі – зруйнували й цей осередок української державности.

Знищення України татарською навалою віддало відразу перевагу на Заході Литві й Польщі, а на Півночі й Сході – Москві. Цеї переваги вони собі **не здобули власною силою.**

Вони дістали її без боротьби у висліді татарської навали. Тому також панування Польщі й Москви над Україною ніколи не було природним впливом вартости й сили тих народів, тільки штучним, неприродним твором, спричиненим іншими силами.

Є сильні і є слабї народи. Коли сильні здобувають собі панування, а слабї падають – тоді це зрозуміле. Бо це такий основний **закон природи:** хто хоче бути вільний, мусить бути сильний!

Однак панування Москви й Польщі над Україною ніколи не було впливом їхніх вартостей і сили. Вони не мали ніякої глибокої переваги над Україною. Свого панування вони самі не здобули. Противно. До татарської навали Україна мала велику перевагу і над Польщею, і над Московією.

“Треба, щоби в українському народі розбудити надію на визволення з-під кровавого ярма московського і щоби в слушний час запалити війну та революцію в цілій Україні”.

Гетьман Пилип Орлик

IV. ЯК МОСКВА ОПАНУВАЛА УКРАЇНУ?

Козацька революція. Повалення Польщі. Повстання козацької держави під проводом гетьмана Богдана Хмельницького. Переяславський договір і союз з Москвою. Москва ломить договір, поневолює Україну, запроваджує безоглядну русифікацію. Боротьба України. Бій під Конотопом і бій під Полтавою.

По татарській навалі Москва не могла відразу витягнути своїх лап по Україну, хоч Україна лежала знищена й безборонна. Московщина була вправді ціла не знищена і ще далше росла в силу, але мала над собою татарське око й татарський каньчук.

Широкі українські простори, знищені і опущені, опанувала отже без бою маленька Литва, а від неї підступом, ошуством і женячкою в посагу – Польща.

По довгому часі почав однак український нарід знову приходити до себе. Старі рани, завдані татарською ордою, поволи загоювалися. Нові набіги були вже не такі страшні. Крім того, в Українському Народі **родилися й росли** щораз більше **думки про оборону перед татарами й перед новим польським гнетом**. Татари ослабли й перестали бути такі страшні. **Українське населення пізнало спосіб їхнього войовання й навчилося перед ними боронитися**. По періоді приголомшення, завданого найбільшим татарським ударом, **наступив тепер серед боротьби з татарами й Польщею період відродження й великої козацької революції**. **Козацька революція двигнула знову український народ з упадку, дала йому силу, повалила Польщу й дала нам власну організацію, завершену новою козацькою державністю**.

Козацька революція зломила рівночасно силу Польщі й кримської орди.

В тих часах ослабла також татарська орда з-над Волги, яка держала владу над московськими князями. Московські князі скинули татарську залежність і почали щораз більше поширювати та скріпляти своє панування.

Тоді прийшла знову переломова хвиля у відношенні України до Москви, яка заважила на цілій дальшій історії України.

Великий вожд Козацької Революції гетьман Богдан Хмельницький мав з одної сторони боротьбу з Польщею, а з другої сторони – татар і грізну турецьку потугу, що стояла за ними. Він шукав отже союзників. Хмельницький мав великі пляни **повного поділу Польщі й нового упорядкування Східної й Полудневої Європи під проводом України**. Шукаючи за союзниками, нав'язав Хмельницький переговори з московським царем і заключив з ним 1654 р. договір у Переяславі. На основі того договору Україна й Москва ставали союзними державами. Ціллю союзу було остаточне поконання й поділ Польщі та здійснення дальших задумів Хмельницького відносно Полудневої Європи й Туреччини.

Союз України з Московією був, однак, **найбільшою помилкою**. Це пізнав скоро сам Хмельницький. Переяславський договір, що дав Україні цей союз, став гробом козацької державности.

Москва не думала ніколи додержати постанов договору. Московські царі використали договір і союз до того, **щоби впровадити в Україну свої війська і своїх людей, та вже ніколи їх назад не забрати**.

Хмельницький пізнав скоро зрадливу політику нового північного союзника. Він постановив, отже, зірвати цей союз та получитися союзом зі Швецією. Несподівана смерть великого гетьмана погребала однак на довгий час і його широкі далекосяжні плани. А тим часом московські “союзники” прислали в Україну ніби для помочі щораз більше своїх військ і агентів та прибирали Україну щораз твердше в свої пазурі.

Скінчилося тим, що Москва порозумілася вкінці з Польщею й разом поділилися Україною, а пізніше, коли дальше поросла в силу, забрала також і Польщу.

Союз України з Московією скінчився, отже, поневоленням України.

Це не перейшло, однак, без спротиву й боротьби. Москва взяла Україну не своєю силою, але головно підступом і ошутством під покришкою “союзу”.

Україна пізнала, однак, скоро пазурі й зуб свого нового союзника і зривалася кілька разів до боротьби під проводом своїх гетьманів Виговського, Дорошенка, Івана Мазепи, Орлика та інших.

У тій боротьбі найважніші дві великі події: бій під Конотопом і бій під Полтавою.

Під Конотопом в 1659 р. козацькі війська під проводом гетьмана Івана Виговського розгромили зовсім московську армію.

Зате в бою під Полтавою 1709 р. московські війська розбили козацьку й запоріжську армію Івана Мазепи та союзну армію короля Карля XII.

Тяжко було українським гетьманам видержати боротьбу з Москвою, тоді коли вона вже, по підступному зломанні переяславського договору, всадовилася й закріпилася в Україні.

Українські гетьмани мусіли скривати всі приготування до боротьби з московським наїздом, бо довкруги себе мали вже повно московських агентів і військ.

Не диво, отже, що коли прийшло до останньої найбільшої розправи під Полтавою, українська армія не була належно підготована.

Бій під Полтавою вирішив надовго долю України. Цар Петро й пізніше цариця Катерина прибрали до решти Україну в свої ненаситні пазурі. Вони знищили Запоріжську Січ, запровадили кріпацтво і в 1782 році скасували остаточно гетьманську владу та всі рештки самостійности України.

Від того часу вже не говорилося нічого про союз, ані про переяславський договір, а тільки про єдиную й невідимую Росію. Така єдина Росія була, однак, тільки твором, оперти[м] на грабунку, поневоленні й насильстві.

Україна лишилася даліше осібним краєм і осібним народом зі своєю власною мовою, власними національними прикметами, осібною своєю літературою й власною, невивгаслою державницькою традицією.

Москві треба було однак ці признаки самостійности України знищити. Інакше її панування ніколи не буде певне. Заведено, отже, в Україні насильну русифікацію.

Заборонено українську мову, скасовано українські школи, заборонено друкувати й привозити українські книжки й часописи, прилучено українську церкву до московської та переслідувано строго й безоглядно кожний прояв українського життя.

V. КРАДІЖ НАЗВИ Й УКРАЇНСЬКОЇ КНЯЖОЇ ДЕРЖАВНОСТИ

Усе те, однак, ще не вистарчало. Лишилася ще історія. Вона виразно говорила й пригадувала про окремішність України і період української самостійної княжої держави.

Московські історики проголосили, отже, період української княжої державности за початок російської держави.

В той спосіб крадуть вони період княжої української державности і нашу стару культуру, а разом з тим і нашу тодішню назву

Русь. Тою крадежею хотіли вони залатати свою бідну й пізню історію, а рівночасно усунути одну з найбільших різниць між Україною й Московією. Мовляв – от – у нас чейже одна історія, одна стара назва й одна стара культура. Нема, отже, ніяких різниць, нема ніякої осібної України, є тільки єдина Росія, котрої центр перенесено з Києва до Москви.

Ця крадіж нашої княжої історії й прадавньої назви Русь не допомогла однак нічого. Український нарід почав уживати щораз частіше **своєї** другої, рівно ж дуже давньої історичної назви "Україна".

Подібну переміну своєї назви перейшло дуже багато народів, як, нпр., Німеччина – колись Германія, тепер Дойчлянд, Ніппон – на Японія, Гелляда – на Греція та багато інших народів.

Не допомогла також нічого крадіж історії.

Історичні факти такі ясні й виразні, що таки не дадуться перекрутити. Крім того, в українському народові залишилася жива традиція власної державности, котрої не знищили ані найбільші переслідування й насильства, ані фалшування історії.

Тої правди, яка спочиває в душі народу й горить у ній постійним огнем, – не вб'є і не вгасить ніяке насильство і ніякий фалш!

Тисячелітня самостійницька традиція – найбільший скарб і найбільша правда українського народу, гонена й переслідувана, окрадена й ограблена навіть зі своєї старої історичної назви, виклята разом з Мазепою зі всіх церков, похована разом з козацькими трупами під Полтавою, загребана з козацькими кістками в болотах Петрограду, – жила однак і жевріла невгасаючим вогнем під усіми найгрубшими верствами фалшу, насильства й бруду.

Вона жила в могилах та в душі цілого народу.

А коли прийшов на землю великий пророк України, Тарас Шевченко, вона промовила його вогненным словом, струснула душею народу й повела його на нову боротьбу з північним ворогом.

VI. ПАНСЛАВІЗМ. ПРАВОСЛАВІЄ

Ще один засіб поневолення України й утвердження московського "єдинонедільтельного" ярма була ідея панславізму.

Московські царі й посіпаки хотіли закріпити своє панування над Україною й поширити ще на всі слав'янські народи, тому проголошували, що Росія є опікункою всіх слав'ян. Всі слав'яне повинні, отже, злучитися разом під владою одного російського, слав'янського царя.

Ця ідея всеслав'янського царства під проводом Москви була виявом московського імперіялізму, а в Україні вона служила, як засіб закріплення московського панування.

Таке саме було і з “єдиною святою православною церквою”. Москва хотіла стати центром усіх православних церков, щоби під тою заслоною проводити свою імперіялістичну політику. Українську православну церкву прилучили, отже, **силою до московської й зовсім зрусифіковали та зробили зняряддям державної русифікації й поневолення**. Православ'є мало від того часу служити для закріплення Московщини.

Відроджений український визвольний рух повів отже завзяту боротьбу проти всіх форм явного й укритого всеслав'янства (панславізму) та проти обмосковлення української православної церкви, змагаючи до повної самостійности українського народу на всіх ділянках життя.

VII. ВІД ПОЛТАВИ ДО КРУТІВ

Боротьба української козацької політичної еміграції по 1709 році. Орлик, Войнаровський. Гетьманська управа, Запоріжжя до свого скасування в 1782 році осередком боротьби за права України. Відродження української літератури і Шевченко. Українські тайні самостійницькі товариства. Збройний чин українського січового стрілецтва.

Трагічний бій під Полтавою 1709 року припечатав надовго долю України. Вище представлено вже коротко, як по тому цар Петро і Катерина, прозвана Шевченком “цариця – голодна вовчиця”, та їхні наслідники розпинали, руйнували й закріпошували до решти Україну, аж до вибуху великої революції в 1917 році. В тому часі скасовано остаточно всі права України й всі найменші ознаки самостійности та переслідувано завзято найменший прояв українського життя.

Це життя, однак, не завмерло навіть під тим страшним, гробовим каменем гнету й неволі.

Зараз по полтавському бою гетьман Мазепа разом з рештками запорожців і козаків перейшов в турецькі землі на еміграцію. Там він скоро помер. По ньому переймив провід його співробітник Пилип Орлик.

Він керував життям української еміграції, переорганізовував наново військову силу, приготовляючи її до походу в Україну. Рівночасно він держав тісні тайні зв'язки з Україною. Піддержував

там самостійницький дух і підготовляв збройне повстання. Він вдержував також дипломатичні зв'язки зі всіма європейськими державами. По смерті Пилипа Орлика його син Григор продовжував далі живу дипломатичну діяльність у всіх більших столицях Європи, стараючись з'єднати поміч для України та виказуючи небезпеку московського імперіалізму.

З решток його листів, дипломатичних письм і споминів, які він залишив, бачимо, що в нього українська політична, державницька думка була розвинена до найвищої міри. Ціле його життя й діяльність навіть тоді, коли він вже служив як генерал у французькій армії, даліше були переняті ідеєю боротьби з Москвою за визволення України й Українську Незалежну Державу. “Натіо козакорум суб югум москворум” (козацька нація в московському ярмі) – писав він про Україну й шукав в цілій Європі сил до боротьби з тою зненавидженою Москвою.

У другому великому центрі тодішньої Європи, Голландії, провадив подібну діяльність другий співробітник Мазепи – Войнаровський – разом з групою козацьких старшин, що вийшли там на еміграцію. Вкінці, однак, пазурі кровожадного царя Петра-дусителя сягнули й там. Московські агенти схопили Войнаровського й вивезли в Москву на тортури.

Це була боротьба тодішньої української політичної еміграції. В Україні по полтавському бою наступив великий погром усіх самостійників і всяких самостійницьких виявів. Мимо цього, спроби обстоювання прав самостійності України не переводилися. До остаточного скасування гетьманщини й Запоріжжя 1782 р., вони були носіями тих менше чи більше виразних самостійницьких змагань. По тім прийшов період відродження української літератури й тайних товариств. Найбільшим представником цього періоду є Тарас Шевченко. Його живе вогненне й пророче слово було великою зброєю в боротьбі проти московської неволі.

Шевченко, його Кобзар і його життя – становлять осібний розділ в історії розвитку української політичної думки та в історії боротьби з Москвою.

Від того часу починаючи, повстають щораз частіше українські тайні самостійницькі організації, нпр., “Тарасівці”, натхненні його віщим духом. Усі вони ставлять собі за ціль боротьбу з Москвою за визволення України. Найповажнішою з них була РУП (Революційна Українська Партія) під проводом Миколи Міхновського. Вона перемінилася потім в УНП (Українську Народну Партію).

В Галичині, яка при кінці 18 століття опинилася під Австрією, розвинулося було живе українське політичне життя, користаючи з більшої свободи. Воно стояло і тут під знаком непримиримої боротьби з Московією.

Коли, отже, трапилася до цього нагода у світовій війні 1914 року, тоді українська молодь поспішала в ряди Січового Стрілецтва, **до збройної боротьби з московським наїзником**.

Українське Січове Стрілецтво створене в 1914 р., було першим українським військом від часу скасування Запоріжжя, а його збройний виступ проти Москви був першим від часу незабутнього полтавського бою в 1709 році.

Потім прийшов 1917 рік, велика революція, Самостійна Українська Держава – і нова червона московська навала, – а там – Крути.

Довгий це шлях від полтавського бою до боїв українського стрілецтва, й до бою під Крутами.

Цілий він – це, з одної сторони, час страшної московської неволі, а, з другої сторони, боротьби українського народу проти цієї неволі.

Однак боротьба в тому періоді не була збройною боротьбою, бо український нарід по полтавському погромі довго не мав змоги створити наново своєї збройної сили.

Останню спробу по Полтаві отаманів Гайдамаччини – Гонти й Залізняка – в 1768 році відновити українську збройну силу здусили були в зародку спільними силами польські й московські війська.

Новий період боротьби з Московією, тим разом перемальованою вже на червоно – розпочався в 1917 році з повстанням нової Української Держави.

***

“Настав час, коли ні життя, ні послідної краплі крови не жалувати для визволення батьківщини нашої від тяжкого й тиранського підданства московського”.

З маніфесту гетьмана П.Орлика до Запорожців, 1734 р.

“Поляки, так само як і москалі, неприхильні до козацького народу”.

Гетьман Пилип Орлик

VIII. БОРОТЬБА З ЧЕРВОНО[Ю] КОМУНІСТИЧНОЮ МОСКВОЮ

Велика російська революція – ділом українців. Пімста української крови. Організація української держави. Імперіялізм московських большевиків. Похід на Україну й 3-літня війна.

Героїчна боротьба українського народу. Упадок української держави. Дальша боротьба. Зимовий похід і повстанська акція. Організований голод і гнет. Визвольної боротьби українського народу не зломить ніяка сила. Усе багатство й могутність большевицької червоної Москви походить з України.

Велика революція, яка в 1917 році струснула до основ цілою московською імперією й завалила царський трон, була в великій мірі ділом українців.

Українці були всюди свідомо й підсвідомо постійно невдоволені елементом та брали живу участь у всіх революційних виступах. Цілий ряд найвизначніших російських революціонерів – це в дійсності змосковщені українці.

Вони самі або їх родичі улягли поверховому змосковщенні. Але їхня душа й українська кров бунтувалася проти чужого їм московського кріпацького невільничого ладу й вони заповнювали масово ряди революційних організацій та стрясаали щораз більше основами царської імперії.

Це була пімста української крові, насильством перемацьованої на московський рахунок. Та не тільки те. Безпосередній почин революції вийшов теж від українців.

Це Український Волинський Полк, який стояв залогою у Петрограді, перший підняв прапор революції в березні 1917 року й пішов під проводом полонених старшин Українського Січового Стрілецтва до бою за новий лад і нове життя.

Революція ця завалила царську Росію й дала Україні можливість створити свою незалежну державу.

“Тюремні пута ми вже пірвали і зруйнували царський трон” – понеслася тоді могутньою хвилею бадьора пісня по всій Україні.

Здавалося декому, що з тою хвилиною скінчилися вже раз на все часи нашої неволі.

Сталося, однак, інакше.

В Росії прийшла до влади по кількох місяцях хаосу комуністична партія большевиків Леніна. Партія ця була на словах інтернаціоналістична. На ділі, однак, була це найбільше імперіялістична партія зі всіх російських груп.

Сам Ленін був здібним провідником і був гарячим російським патріотом-імперіялістом.

Большевики не могли ні одного дня переболіти відділення України в осібну державу.

Це відтинало Росію раз на все від української пшениці, вугілля, заліза й інших багатств, та великої робочої сили.

Рівночасно це відтинали Росію від Чорного моря й зв'язку зі світом, який ішов тою дорогою.

Большевики скоро зрозуміли, що Самостійна Україна – це смерть російської могутньої великодержавности й зведення її до держав підрядної категорії.

Тому Ленін, ще далеко перед революцією, писав у комуністичній лондонській газеті “Іскра”, що на випадок комуністичного перевороту в Росії не може бути мови про відділення України в осібну державу.

Большевики, отже, перенявши владу в Росії, взяли насамперед до організованню своєї “Червоної армії”.

Потім пішли негайно війною на Україну.

В молодій Українській Державі були тоді при владі соціялісти. Вони вірили в гасла інтернаціоналізму й тому навіть не сподівалися війни з “братньою робітничо-комуністичною Росією”. Тому також не робили жадних оборонних приготувань. Навіть війська не було, бо українська соціялістична влада, сліпо вірна засадам інтернаціоналізму, розпустила усе військо.

Дійсність була, однак, інакша! Московські большевики махнули рукою на всі гасла інтернаціоналізму й братерства, яких уживали для обдурювання всяких легковірних, і пішли з ножом і крісом в руці проти “братнього українського народу”.

Добрі і гарні ті гасла про мир і братерство. Але українська пшениця й величезні підземні багатства таки ліпші, – думали вони.

Україну застали вони безборонну, обеззброєну соціялістичною дурійкою. Думали отже, що легко заберуть цілу, обеззброєну наперед соціялістичною пропагандою.

Так легко, однак, їм не пішло.

В останній хвилині, коли вже червона московська навала йшла з радісним ревом на Київ – зірвалося усе, що було в українському народі найкращого й найздоровшого. Зірвалася, насамперед, молодь і станула до бою.

Так прийшов геройський чин 300 юнаків під Крутами, 10-днівні побідні бої на вулицях Києва, – а потім поспішна організація власної армії й довга, 3-річна завзята боротьба на життя й смерть.

Не буду тут переповідати всіх чинів цієї героїчної боротьби Української Армії з червоною московською навалою. Це осібна груба книга історії наших недавніх визвольних змагань, ціла записана кров'ю найкращого цвіту української землі.

Ця боротьба, ведена на всі фронти, – проти червоної Москви й проти білих денікінських московських армій, а з другої сторони проти Польщі, якій помагала побідна тоді Франція, – скінчилася упадком нашої держави.

“Пролетарська комуністична” Москва й капіталістична Польща подали собі руки й поділилися Україною.

На тім, однак, боротьба не скінчилася. Ще прийшов зимових похід, Базар і кілька літ масової партизанської боротьби повстанчих відділів.

Щойно великий голод в 1923 і 1924 році, зорганізований Москвою, в якому вимерло кілька мільонів українського населення, а вдруге стільки наслідком ослаблення й хворіб стало каліками, ослабив на якийсь час повстанчу боротьбу. Вкоротці потім з’являються однак нові тайні політичні організації – Союз визволення України й інші. По заведенні примусової колективізації зростає наново опір населення України й росте щораз більше нова повстанча акція. Ніякі переслідування, ростріли й виселювання цілих сіл нічого не помагають. Тоді большевики хватаються знову випробуваного вже перед десяти літами способу й **організують** у 1933 році новий масовий голод, відбираючи населенню України збіжжя. І знову вкриває широкі простори України жах величезної голодової катастрофи.

Цілі села й околиці замінюються в одне цвинтарище. Ця голодова катастрофа забирає знову кілька мільонів людей. Дехто обрахував на 6, а дехто – навіть на 13 мільонів. Правдивого числа жертв годі очевидно навіть приблизно усталити. Цифри ці усталюється тільки на підставі обчислень деяких американських і інших комуністичних діячів, які були тоді в большевії, а потім, пізнавши комуністичну дійсність, виїхали й у своїх споминах подали приблизні обчислення. Частинно можна це усталити також навіть на основі большевицьких статистик. Вони виказують великий небувалий спадок українського населення, зокрема в порівнянні з іншими народами ССРСР, мимом великої природньої розродчої сили українців.

Це вже другий з ряду протягом 10 літ планово зорганізований і переведений масовий голод зломив знову на деякий час повстанчу боротьбу українського населення.

Він не зломив, однак, національної свідомості загалу населення України і не знищив природніх різниць та противенств між Україною і Москвою – бо їх так багато й вони такі великі, а національна свідомість українського населення така природна й глибока – що цього не змінить жадна найбільша сила.

Як довго світ світом, так довго Україна була, є і буде Україною, а Москва – Московією.

Доки над українською землею сяє сонце і буйний вітер колише золотими ланами пшениці, а об береги б'ють з шумом хвилі Чорного моря – доти Україна завжди буде противна холодній північній Московщині.

Ціла історія України – це тисячлітня боротьба з Московією і з Польщею.

У тій боротьбі Україна мала довго перевагу, оперту на власних вартостях і власній силі.

Однак знеможена й зруйнована татарською навалою – улягла своїм сусідам – шляхоцькій жебрацькій Польщі й потім кровожадній і дикій Москові.

Однак не в бою і не в чесній й рівній боротьбі улягла Україна.

Доки йшла така боротьба, Україна була завжди горою!

Потім, однак, ледви піднеслася з татарської руїни за Богдана Хмельницького, ще слаба й неналежно нерозвинена, – впала жертвою підступу й ошудства Москові. **Москва прийшла підступом як союзник, але зломилася договір і остала як гнобитель і наїзник.**

Щойно потім виросла й заблестіла Москва. До того часу була вона майже незнаною північною країною.

Потім, однак, як дістала в свої руки Україну, а з нею всі безмежні багатства української землі й доступ до Чорного моря, – виросла Москва у велику силу.

Нашою культурою, нашим добром й хлібом, нашою працею, нашим потом і нашою кров'ю росла, багатіла й могла ніла Москва.

Це нашими руками й кров'ю здобувала вона Сибір і Азію. На козацьких кістках будував цар Петро в болотах нову столицю Росії.

Усе, що цілими віками дала із себе українська земля, й усе, що витворили працьовиті руки й ум українського народу, – усе пішло в Москву, на її розріст.

Не дурно вона так росла!

Доки Москва не мала України – доти бідна й дика була. Це незаслуга, праця й не власна вартість Москові – усі її багатства й блиск. **Це наше добро, наш піт і наша кров!**

Так було за давньої буржуазії і царської Москові, і так є тепер за нової, комуністичної пролетарської Москові.

Нічого багато не змінилося між білою й червоною Московією.

Москва остала Московією, хоч на місце Петра чи Миколая прийшов Ленін чи Сталін.

Україна остала Україною – так само гнобленою й визискуваною, як перед тим, так і тепер.

ІХ. НА ПОРОЗІ МАЙБУТНЬОГО. СМЕРТЬ МОСКВИ!

Сьогодні стоїмо перед новою, незнаною ще картою історії. Нам прийдеться записувати її й творити своїми чинами новий розділ у ній.

Як ми запишемо його? Що створимо ми? Як буде виглядати наша історія в новому періоді, який на наших очах заповідається?

Ми віримо, що це буде період остаточного розламу Москви й визволення України та всіх поневолених Московою народів.

Можливо, що це буде початок взагалі нового великого тисячліття в історії України.

Перше тисячліття було тисячліттям безперивної боротьби. Друге буде напевно таке саме. Але коли в першому тисячліттю через різні причини взяла над нами перевагу Москва – **друге тисячліття буде вже наше!**

Сміло й відважно глядімо в майбутнє, готові віддати за нього усе!

Провадить нас до цього майбутнього Організація Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери. Вона виписала на своїх прапорах гасло: **Москва мусить згинутися!** – біла, чи червона, царська, совітська, пролетарська, православна, чи безбожна – **все одно! Україна мусить бути вільна!**

ПЕРЕГЛЯД ДУМОК

1. Між Україною й Московою існує вічне противенство двох різних країв, двох різних і ворожих собі народів і культур.

2. Україна – соняшний край полудня, урожайний, багатий. Москва – край північних снігів і болот...

3. В першому періоді української історії в часах могутньої київської держави Московщина була ще не скристалізована й незорганізована та підлягала владі українських князів.

4. В другому періоді української історії – в час розбиття Київської Княжої Держави на дрібні князівства – північні московські землі почали відділюватися й осібно організуватися та почали боротьбу проти України.

5. У боротьбі з Московщиною Україна мала аж до часу татарської навали велику перевагу.

6. Українська історія й українська культура є кілька віків старші від московської. Московщина довго в порівнянні з Україною була диким, некультурним краєм.

7. Татарська навала спустошила й знищила Україну. Безборонна, знищена Україна дісталася тоді без труду під панування Литви й Польщі.

8. По кількох віках Україна визволилася під проводом гетьмана Хмельницького в 1648 році з-під панування Польщі й збудували знову свою власну козацьку державу.

9. Молода українська козацька держава була ще слаба й зі всіх сторін zagrożена. Тому її вожд Богдан Хмельницький заключив з Москвою союз у Переяславі в 1654 році, щоби одержати поміч.

10. Москва зломилася переяславський договір і під заслоною союзу впровадила в Україну підступом свої війська та вже їх більше не забрала, запроваджуючи всюди щораз більше свої порядки.

11. Союз з Москвою став гробом української козацької держави.

12. Україна довго боронилася проти цього нового поневолення. Кілька разів зривався український нарід до кривавої боротьби. Під Конотопом в 1659 році гетьман Виговський розгромив московські війська. Але пізніше під Полтавою в 1709 році московський цар Петро розбив війська гетьмана Мазепи й його союзника короля шведів Карла XII.

13. Полтавський погром 1709 року припечатав надовго долю України. Це був останній великий збройний зрив України – аж до повстання Українського Січового Стрілецтва в 1914 році.

14. Український нарід не погодився ніколи з московською неволею й провадив боротьбу у різних формах навіть по полтавському бою та чекав нагоди, щоби скинути зовсім зненавиджене московське ярмо.

15. Така нагода прийшла по розвалі царської Росії в 1917 р. Український нарід використав це і збудував тоді свою власну державу.

16. Нова Українська Держава впала, однак, знову по кількох літах героїчної боротьби під ударами червоного комуністичного московського заливу.

17. Нова московська, большевицька влада, на словах інтернаціональна, на ділі суто московська, імперіялістична, запровадила наново повне поневолення й визиск України.

18. Усе своє значення, багатства й великодержавну могутність черпає Москва в першу чергу зі свого панування над Україною.

Без України Москва була би і буде відтята від культурного світу й зведена до другорядної ролі.

19. Проти панування нової большевицької Москви йде вже 20 літ завзята, героїчна боротьба цілого українського народу, незважаючи на усі переслідування, розстріли, виселення й двократний масовий організований голод.

20. Ця боротьба йде не тільки проти комуністичного режиму, проти нової червоної панщини в колективах і інших порядків, не тільки проти московського комунізму й большевизму, але **взагалі проти всякої московської влади, проти кожної Москви й кожного чужого панування** над Україною, за повне визволення України й усіх поневолених Москвою народів.

21. Визвольну боротьбу Української Нації організує й провадить тепер Організація Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери й веде її під кличем: **“Воля Україні – Смерть Москві!”**

22. Нема такої сили в світі, яка могла би цю боротьбу спинити. Доки світ світом, доки Україна Україною, а Москва Москвою – доти буде між Україною й Москвою вічне протиставлення й вічна боротьба. Перевагу у цій боротьбі має сьогодні Москва – але завтрашній день буде належати до нас.

ЗМІСТ

- I. Змагання княжої української держави за опанування північних просторів. Перевага України.....3
- II. Перший виступ московських князів проти України.....4
- III. Татарська навала і її наслідки. Спустошення України. Зріст значення Польщі й Москви.....7
- IV. Як Москва опанувала Україну.....10
- V. Крадіж назви й української княжої державности.....15
- VI. Панславизм. Православ'є.....17
- VII. Від Полтави до Крутів.....18
- VIII. Боротьба з червоною комуністичною Москвою.....23
- IX. На порозі майбутнього.....31
- Перегляд думок.....32

Усі народи, поневолені Москвою, – це наші союзники!

Ставаймо всі до спільної боротьби зо спільним ворогом!

“Український народ обурений несправедливим поневоленням нічого більше не надіється й не бажає, як тільки революції”

“Москалі це нащадки тих племен, яких колись Скити вигнали на північ, де москалі змішалися з калмуками й татарами. Через те московський народ такий темний і дикий. У них така сама жорстокість, такі ж звичаї й дикунство, що в татарів. І такий нарід панує нині над Україною, над козацькою нацією, такою відважною та чисельною”.

Гетьман Пилип Орлик

За землю за волю, за людські права

Хай згине комуна! Хай згине Москва!

Коли вожд баран – то і льви стають баранами!

Гетьман Пилип Орлик

“Якби український народ мав піддержку, ця революція певно вилилася би у велику пожежу й погубу для москалів”.

Державна наукова архівна бібліотека¹.

¹ Подібний текст: ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 24. – Арк. 402-424; Спр. 376. – Т. 33. – Арк. 119-128; АЦДВР. – Ф. 7. – Т. 8. – Спр. 14. – Арк. 1-24.

№ 8

[Не раніше 1 квітня 1942 р.]

Ярослав Ясенко

ПЕРЕД БУРЕЮ

Історичні події, які відбуваються на українській землі, не застали нас, українських революціонерів, непередбаченими. Ми здавна гострили нашу зброю й кували думку та готовили наші сили.

Щоб пізнати, як ми передбачували перед початком цієї війни розвиток подій та як до них готовились, – наведемо одну статтю

із журналу “Наша боротьба” й деякі важніші постанови II Великого Збору ОУН, прийняті в тих справах

“Одним фронтом в одній організації під одним проводом до нашого визволення”.

Часть перша (“Наша боротьба”, ч. 1, квітень 1941 р.)

Цілий світ переживає сьогодні великі переломні події. Велика буря перейшла з небувалою силою понад одною половиною Європи і змела з лиця землі багато кордонів і держав. Та на цьому ще далеко не кінець. Буревій шаліє далі. Далі б'ють громи і світять лискавки великих подій, та стогне земля під стопами міліонових армій, закутих в залізо й сталь. Перед нами нові, може ще більші події і зміни. Це прийшла вкінці та хвилина, на яку ми так довго ждали. Прийшла велика війна. Прийшла година найбільшої проби для тої політичної системи, в якій ми були на самому дні, забуті й закуті, гноблені й визискувані. І ось та система валиться на наших очах.

Що ж принесе нам майбутнє? – Це власне найбільше питання, яке стоїть перед нами.

Впала Польща, впаде скорше чи пізніше Москва, впаде дотеперішня політична система. З надією і тривогою в серці чекають усі українці на цю хвилину. Туди звернені всі очі, всі серця і всі думки. Усі ми очікуємо цієї хвили остаточно розвалу нашого найбільшого історичного ворога. Та до наших думок... вкрадається щораз частіше тривога й жура. **Що ж далі?** Що нам робити? Куди йти? Чи дійсно той період, що стоїть перед нами, буде вповні наш...

Такі подібні питання насуваються сьогодні кожному з нас. Їх не вільно оставити без відповіді. Треба добре уважати, **щоб серед тої великої бурі, в якій ми опинилися, не стратити власної керми і вітрил і не збитися на манівці з нашого шляху.**

Допоможе нам в цьому ясне означення наших цілей і нашого шляху, яким ідемо. Наша ціль це: **самостійна, від нікого незалежна, соборна українська держава.**

Це початкове гасло усіх наших змагань. Під цим гаслом іде вже десятки літ уся наша визвольна боротьба. Зокрема сьогодні мусить про нього кожний пам'ятати. Український народ не може тепер мати іншої цілі, як цю одну, першу і найбільшу. Серед усіх найбільших подій і змін, серед найтемнішої темряви ночі й усього хаосу війни – це одно гасло мусить бути **нам провідною зорею, дороговказом й незрушимим законом.**

Ніякі політичні комбінації й рахунки не можуть його нам при-слонити чи відсунути на другий плян. Ми знаємо, що можливості, які стоять перед нами, можуть бути дуже різномірні й можуть нам **принести ще дуже багато різних несподіванок**.

Але ми знаємо, що ні одна з них нас не заскочить! Ми знаємо, що ніколи не буде такої ситуації, де ми не знали б, що далі робити й куди йти. Завжди, в усіх можливостях, в усіх рахунках і всіх комбінаціях першою і начальною є і буде для всіх нас єдина ціль: **Самостійна Соборна Українська Держава**, повна державна незалежність українського народу!

Ясне й виразне, безкомпромісове усвідомлення й поставлення цієї цілі дасть кожному відповідь на багато питань і сумнівів, які насуває сучасне непевне політичне положення. Гасло Самостійної й Соборної Української Держави – це наша визвольна ідея. Виразне й ясне окреслення цієї визвольної ідеї – це, як вже сказано вище, дуже важна справа, тому що сьогодні, у вирі подій небувалої світової міри, багато людей, задивлених у них, тратять з перед очей цю нашу власну ціль. Не менше важне є виразне й ясне визначення нашого визвольного шляху.

Яким шляхом нам іти, щоб дійти до цієї великої цілі?

Відповідь на це питання насуває не раз багато сумнівів. Чи це на правду вдасться? Чи це можливе? Чи тепер, коли на наших очах падають один за другим народи й великі держави з мільйонами і озброєними арміями, чи тепер якраз буде можна досягнути нашу ціль, чи це не є часом тільки гарна нездійснима мрія?... Хто хотів би дістати на такі питання й сумніви якусь чародійну, чудесну розв'язку, яка за одним махом розв'язала б усі складні справи, – той напевно ніколи її не дістане. Хто хотів би винайти якусь надзвичайну, чародійну рецепту, яка дала би нам напевно завтра нашу державу – той ніколи цього не досягне. Це даремний труд – шукати за чудами й якимись надзвичайними політичними комбінаціями та розв'язками.

Тільки обманці й політичні спекулянти, або безвідповідальні політиканти “вишуковують” і обіцяють різні, щораз то нові комбінації та розв'язки української справи. В правдивій політиці комбінації займають більше чи менше, але завжди тільки другорядне місце. Перше місце, перше завдання справжньої політики – це творення **незалежної політичної сили**.

Ця засада **обов'язує тим більше у визвольній політиці поневоленого народу**. Нічого не допоможуть поневоленому народові ніякі політичні комбінації, коли в нього не буде власної сили. Тільки власною силою можна будувати своє незалежне життя.

Тільки тоді, коли ціла Україна буде одним зорганізованим табором, оживлена одною волею й одним непереможним бажанням власної державности, бо тоді наші визвольні змагання увінчаються успіхом.

Наша визвольна політика – це наша боротьба, це творення нашої власної політично-мілітарної визвольної сили. **Не в спекуляціях і комбінаціях**, не в небесах і в чудесах, ані в чужих краях – тільки в наших власних руках, наша сила, наша доля і наше майбутнє!

Наша сила в нас самих!

Розбудувати в цілому українському народі якнайбільшу і найсильнішу політично-мілітарну визвольну силу – ось наше перше завдання. Усі сумніви й вагання та відгадування, що буде завтра, чи позавтра – впливають тільки зі слабости й безсилля.

Вихід з цього і наша одинока відповідь – це не політичне ворожбицтво, **але негайна організація визвольних революційних сил**. Ніхто не знає тепер і не може знати, що принесе напевно завтрішній день. Хто хоче бавитися у відгадування – може бавитися. Але на тому не можна будувати. Будувати можна тільки на силі. Політичне ворожбицтво – це не є політична робота.

Ми не ворожимо, що буде завтра. Але ми знаємо, чого ми хочемо, і ми знаємо, що нам сьогодні треба робити, щоб оте завтра було таке, як ми того хочемо. Ми знаємо, що сьогодні немає одної години до втрачення.

Отже робота і ще раз робота – зусильна праця для організації нашої політично-мілітарної визвольної сили – це наша відповідь на всі сумніви й усі питання. Одинока поважна розв'язка української справи, яка для нас існує, – **це наша боротьба за нашу найвищу ціль**.

***

“Організація Українських Націоналістів бореться за Суверенну Соборну Українську Державу, за визволення поневолених Москвою народів Східної Європи й Азії, за новий справедливий лад на руїнах московської імперії СРСР.

Організація Українських Націоналістів продовжуватиме всіма силами революційну боротьбу за визволення українського народу без огляду на всі територіяльно-політичні зміни, які зайшли на терені Східної Європи.”

(З постанов II Великого Збору ОУН)

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 20. – Арк. 252-253 (За Українську Державу. – 1942. – Ч. 1. – 1 квітня. – С. 9-11)

Яс.

ДМИТРО МИРОН

Вартість і сила кожної організації
міряється в першу чергу вартістю
діючих людей-провідників.

Дмитро Мирон

Дмитро Мирон уродився 1911 року в селі Рай біля міста Бережан у Західній Україні, як син бідного безземельного селянина-зарібняка. Родичі працювали важко, віднімаючи собі від уст і посилали останнім зусиллям свого улюбленого сина до міста до школи.

В гімназії молодий сільський хлопчина вибивався своїми здібностями на передове місце. Важке життя в селянській незможній хаті загартувало його до самостійної праці й додало ще більше снаги рватися в гору. Дуже скоро стає він в житті на власні ноги й дає собі самостійну раду, уділює лекції другим учням і так удержується в школі. Серед учителів і серед товаришів шкільної лавки здобуває авторитет і признання дуже здібного й твердого, характерного юнака, який рветься вгору всією силою своєї, ще молоді, але вже виразно закресленої індивідуальності. Це заводить його скоро в ряди українського Пласту й опісля в ряди Союзу Української Націоналістичної Молоді.

Коли серед учнів бережанської гімназії основується в 1926 р. відділ підпільної революційної організації – Союз Української Націоналістичної Молоді, – він, ще молодий 15-літній юнак, стає одним із перших членів. У рядах СУНМ заблиски вже тоді виразно прикмети його сильної індивідуальності, які винесли його опісля у перші ряди провідників нового українського покоління.

Пильною невсипущою працею здобуває він широку політичну освіту, працює постійно над собою й над товаришами, приготує реферати й доклади, вибивається в дискусіях.

У цій індивідуальній і збірній праці, що її провадив у рядах СУНМ, формується й росте далі його провідницька індивідуальність. Маленький зразу гурток, зложений з учнів гімназії, поширюється й розростається. Жива традиція недавньої визвольної боротьби, Лисоня й бережанські поля, скроплені кров'ю українських військ, запалюють у серцях молоді неvigасаючий вогонь

героїчних поривів. На цьому тлі виростає гурт сильних індивідуальностей на чолі з такими постатями, як Лев Зацний-Вік, Олександр Хмельовський, Федечко-Ярема й другі, які стають опісля провідними одиницями українського націоналістичного руху, а між ними завжди один з найперших відвагою, посвятою, бистрою думкою й невсипущою працею – Дмитро Мирон.

Надмірна праця серед щоденних недостатків підриває здоровля молодого юнака. День в день, літо чи зима, в дощ і сніг і в найбільшу студінь приходиться йому іти не раз кілька разів зі свого села до міста до школи на науку й лекції, якими заробляє на життя. У висліді – важка недуга легенів, яку тільки з трудом поборює молодий організм, але наслідки залишаються на ціле життя. Це не спинює одначе ні на хвилину його активності.

Зі Союзу Української Націоналістичної Молоді, що співділає тісно з Українською Військовою Організацією, виходять перші організатори ОУН, а ролю СУНМ перебирає юнацтво ОУН.

Провідник юнацтва ОУН

Дмитро Мирон вступає в ряди ОУН, вибивається скоро й тут своєю активністю та всіма видатними прикметами своєї індивідуальности, переходить до Львова й стає організатором середньошкільного юнацтва ОУН. Цю високу провідницьку функцію сповняє в час найбільшого розцвіту діяльності ОУН в Західній Україні в 1932 і 1933 рр., коли провід Організації в краю обняв Степан Бандера. Як провідник юнацтва, розбудовує його ряди, кермує вишколами, таборами, юнацькими акціями, редагує підпольний революційний орган молоді “Юнак” та бере видатну участь у праці інших провідних клітин організації. Рівночасно працює активно в легальних організаціях українського студентства, є одним із провідних членів центрального ідеологічного товариства української студентської молоді (філія наукових викладів ім. Петра Могили). Бере участь у праці редакційної колегії студентських журналів, працює також у “Просвіті” й “Рідній Школі”.

За тюремними кратами

У 1933 році польська поліція арештує Мирона й запроторює на 7 літ важкої тюрми. Усім, що знали його слабе здоровля, здавалось, що він ніяк [не] видержить цього. Але тут показалося ще раз, що сильна воля переборює найважчі перешкоди. Воля його була сильніжча від тюремних мурів. Він передержав кілька років

тюрми краще, чим інші, здоровіші від нього. В тюрмі ніхто не бачив його ніколи пригнобленим чи зажуреним. Завжди з горда піднесеною головою й усміхом на лиці, ніколи нікого не просив, не просився, не нарікав, але ще других піддержував своїм прикладом, поглядом і словом. Був у всьому взором твердої, невгнутої постави. Найкраще це виявилось у хвилинах важких проб, – у революційних акціях і протестаційних голодівках на терені тюрми. Рівночасно використовував, як завжди, кожну хвилину до дальшої пильної, невсипущої праці над собою й над друзями політв'язнями. Тісна тюремна келія перемінюється в справжню кузню творчого духа й думки. Тут виконує він 44 правила життя українського націоналіста* та цілий ряд статей і думок, які передає на маленьких паперцях незаметно друзям на світ.

У краєвому проводі

З кінцем 1937 р. виходить з тюрми та стає знову негайно до праці в революційних рядах, обіймаючи один із найвищих керівних постів у Краєвому Проводі ОУН. У важких умовах, зі слабим здоров'ям, підірваним хворобою легенів і кількалітньою тюрмою, знаний поліції і сліджений, мусить скриватися перед оком ворога, але не відступає ні на хвилину від керми організації, якій дається цілою душею й тілом.

Організація переживає в тому часі важкі удари. Вороги намагаються знищити провід української революції. Від ворожої бомби паде Провідник Організації й вожд українського народу полковник Коновалець. Мирон у тому часі виїздить 2 рази через кілька кордонів за границю, щоб від імені Краєвого Проводу України взяти участь у наладнанні справ Головного проводу Організації. Там знову доводиться звести важку боротьбу з агентами, яких посилають з усіх сторін ворожі поліційні органи. Тоді, в 1938 р. на організаційному з'їзді в Римі виступає вже вдруге затяжна справа Барановського. Дмитро Мирон в імені Краєвого Проводу ОУН обстоює твердо й непохитно чисту революційну лінію організації.

Ідея і чин України

По розваленні Польщі перебуває початково короткий час на еміграції. Там пише під назвиськом Максим Орлик книжку "Ідея

---

* Співавтором "44 правил життя українського націоналіста" є Зенон Коссака.

і Чин України". Рівночасно бере активну участь в наладнанні і реорганізації праці ОУН, в приміненні до умов нової дійсності та внутрішніх вимог. Він стає одним з головних ініціаторів наради Краєвих Проводів і провідного активу ОУН 10 січня 1940 р. та виготовляє відомі постанови цієї наради, які сьогодні стали вже історичними, бо ними покликано до життя новий Провід Організації зі Степаном Бандерою на чолі та почато новий період революційної боротьби ОУН з московським наїзником.

Краєвий провідник – Роберт

Здійснюючи ці постанови, відновлюючи з новою силою визвольну революційну боротьбу, йде він разом [з] гуртом найблищих і найвірніших друзів через большевицький кордон знову в край і стає на чолі всенародньої боротьби проти московського окупанта. По смерті Краєвого Провідника сл. п. Володимира Тимчія-Лопатинського обіймає Дмитро Мирон-Роберт найвищий пост краєвого провідника. Кожний день і кожна година в тому часі – це час великої праці й напруженої боротьби на найбільше загроженому становищі. Щоденно серед небезпек, які чекали на кожному кроці, керує він життям і боротьбою багатотисячних карних лав вірних боеків української національної Революції.

Він сам на кожному кроці перший є прикладом відваги. Серед найважчих трудів і найбільших небезпек підпільної революційної боротьби, в умовинах кровавого терору НКВД, постійно в обличчі смерті – здійснює він перемогу великої Правди й Ідеї, сильнішої за во[рожий терор й] більшої за саме життя.

В осені 1940* р. переходить знову з краю через большевицький, мадярський, словацький і німецький кордон, покликаний Провідником Бандерою, щоб взяти участь у підготовці II Великого Збору ОУН. Другий Великий Збір ОУН та його великий вклад у розвитку політичної думки, основ і напрямних нашої боротьби – це в великій мірі праця великого духа й ума краєвого провідника й члена Проводу ОУН, Роберта – Дмитра Мирона.

Провідник Осередніх Українських Земель

Вибух німецько-большевицької війни застає його знову на кордоні в часі повороту в край. Воєнні події не здержують його одначе ні на хвилину. Він знову у перших лавах прямує до

---

* У тексті: 1941

Золотоверхого Києва, щоб обіймати провід Організації. Зі своєю групою веде в дорозі широку пропагандивну діяльність по містах і селах, поширюючи ідею Самостійности України. Багато разів під обстрілом большевицьких військ і безпосередньою загрозою полону й смерті, постійно укриваючись перед погонею німецької поліції, серед брязкоту зброї і реву гармат, між двома потужними фронтами наїзників, несе гордо й непохитно прапор Самостійної України. Арештований під брамами Києва німецькою поліцією й вивезений до тюрми, втікає в дорозі відважним очайдушним поривом і прямує з поворотом до святих порогів столиці України, до Золотоверхого. Тут стає на чолі Краєвого Проводу ОУН, як його перший організатор і Провідник – Андрій. Разом з тим починається новий період його діяльності, нове безперервне героїчне змагання, труди і небезпеки. Хто бачив його в тому часі зблизка, хто знає, як він жив і працював, той зостанеться назавжди повний подиву для сили, посвяти й здібностей цієї великої людини.

Під його проводом Організація Українських Націоналістів-самостійників розбудувала на Осередніх Українських Землях свої ряди, опанувала широкий терен, розвинула живу революційну боротьбу, видала багато пропагандивних листівок, відозв, брошур, видавала підпольну революційну газету “За Самостійну Україну”, юнацький журнал “Прапор молоді”, перевела ряд вишколів членства та інших праць, зв’язаних з боротьбою за Українську Державу.

Тільки цей може оцінити вірно його працю, хто знає умовини, в яких доводилось йому цю працю переводити, між двома ворожими потугами: московсько-большевицького фронту й їх підпілля в Україні, та постійної погоні й терору німецької поліції з другої сторони, – цей, кому доводилось жити підпільно й працювати тоді, коли щоранку балькони кам’яниць повні свіжо повішених людей, а на кожній брамі видніє напис, що за прийняття в хаті підозрілої людини чекає мешканців нехайна кара смерті. Та він не вагався перед нічим. Завжди повний енергії, чим більше небезпек і перешкод, тим більше завзятий, не вичерпаний ніколи у всесторонній праці прямо понад людські сили, **був правдивим, великим Провідником, бо проводив і був впертий у праці й боротьбі, посвяти й небезпечі.** При цьому знаходив завжди час на духову й умову працю. Був одним із ініціаторів і учасників першої конференції Проводу в вересні 1941 р. і другої конференції в квітні 1942 р., та був ініціатором і співавтором її постанов. Рівночасно працював над новою, зміненою редакцією своєї книжки “Ідея і Чин України”, та писав нову, основну політичну працю.

Помітна постать

Серед найбільшого розгару праці, перед новими, великими вирішальними подіями, які нас чекають – вирвала його з наших рядів ворожа куля...

Організація Українських Націоналістів-Самостійників страшила в ньому члена Проводу, Краєвого Провідника Осередніх Українських Земель, Одного з Найкращих, найздібніших і найбільш заслужених членів, а цілий український народ втратив у ньому свого великого Сина, борця-Героя.

Він цілий був перенятий великим, героїчним поривом, жив героїчно й згинув як герой.

У своєму житті не знав ніколи і не любив ні хвилини безділля й спокою, вигоди, алькоголю, курення чи інших слабостей. Ніхто не чув ніколи від нього ні одного слова жалю, нарікання, зневіри чи сумніву. Ніхто не бачив у його очах страху тоді, коли певна смерть чекала всіх. У нього був лише якийсь дивний твердий усміх, неначе короткий гострий полиск сталі й негайне тверде рішення.

Він був твердий і безоглядний для других – і ще твердший для себе. Кілько разів пригадую собі його кожний рух чи полиск очей – постійно бачу перед собою один кусень найтвердшого **граніту**.

Із криці була кована його душа й тіло.

Багато великих трудів видержав він. Багато перешкод і небеспек переборов. Багато разів оминули його лише випадком кулі НКВД і погоня поліції, граничників і жандармів. Два рази втік з рук німецької поліції, арештований. Сестра його, зв'язкова ОУН, згинула, замордована НКВД, а він сам поляг від німецької кулі. **Поляг в столиці України, в Золотоверхому Києві, як його Провідник і Герой – Андрій**. Поляг, як перший поміж тими друзями, що їх так багато згинуло цього року героїською смертю, убитих, чи розстріляних на розлогих ланах і степах України, в Житомирі, Києві, Полтаві, Кременчузі, Кривому Розі, Кам'янці Подільському, в Крими й других місцевостях...

Із їх святої крові і українського чорнозему, який вона зростила, виросте могутня сила відродження українського народу і повстане Вільна Самостійна Україна.

Поведе нас до неї непохитно Великий Дух нашого Незабутнього друга Дмитра Мирона, Краєвого Провідника Роберта-Андрія.

ЦДАВО. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 57. – Арк. 4-7.

№ 10

[Не пізніше 4 грудня 1942 р.]

Ярослав Старух

ТИСЯЧА РОКІВ ЖИТТЯ Й БОРОТЬБИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ (Короткий нарис історії України)

Замітка

У праці тій використано без змін декілька уступів з “Короткої історії України” проф. І. К[рип’якевича] з 1919 р. Чужі цитати взято переважно з праць Ілька Борщака, В’ячеслава Липинського. Обмежений об’єм не дав змоги використати належно багато цінних матеріалів. Окремі умовини, в яких довелось випустити у світ цю книжку, не дали також змоги справити належно мовних похибок та виправити інших браків. Вплинуло на це також те, що початково праця мала мати дещо інакше призначення. Якщо доведеться їй діждатись може колись другого видання, в кращих умовинах, чим це сьогодні для історії України можливе – тоді можна буде усунути і ці недомагання, що їх ще сьогодні не довелося оминати. А тим часом хай ця коротка Історія України йде в світ і збудує у серцях тих, що її візьмуть до своїх рук, могутній образ тисячелітньої боротьби українського народу за своє існування та скріпить силу до нових змагань.

Я. С.

КНЯЖА ДОБА (800–1340)

Українська Земля й Український Нарід

Вступ

Наша національна назва. – Наш рідний край називається **Україна**, а наш нарід – **український**.

У найдавніших часах наша земля і наш нарід мали ще іншу назву “Русь”. Назва ця була в тих давніх часах більше знана, як назва Україна. Чужинці називали тоді наших предків “хоробрими Русичами”.

Москалі переймають назву “Русь”. – Пізніше цю нашу давню назву “Русь” стали переймати (з деякими змінами) москалі та стали називати себе “русскими”, а свій край і свою державу – Росією.

Зник назви “Русь” і поширення назви “Україна”. –

Серед українського народу стала з того часу ця стара назва “Русь” щораз більше зникати, а рівночасно поширювалася назва Україна. Найдовше серед нашого народу задержалася давна назва “Русь” в далеких, відсталих околицях Галичини, а головно в Карпатських горах (серед Лемків) і на Закарпатті. На Закарпатті під мадярським пануванням і в Пряшівщині під словацьким пануванням багато українців в менше розвинених околицях ще до сьогодні називає себе руськими. Серед загалу українського народу ця стара назва вже давно зовсім забулася.

Як вороги намагаються використати зміну нашої назви. –

Вороги українського народу намагалися не раз цю зміну нашої історичної назви використати в різний спосіб для себе. Одні пробували нас порізнити на українців, русинів, карпаторосів і т. п. Другі намагалися зарахувати той час української історії, в якому виступає у нас назва “Русь”, до історії московського народу. Треті намагалися зарахувати ті часи (княжа доба), до “спільної” українсько-московської історії, доказуючи, що український нарід так само, як і московський, витворився щойно пізніше зі спільного початкового руського пня – і тому ввесь час історії Київської Русі є спільною історією України й Москви. Четверті знову в цій зміні назви шукали для себе доказу, що український нарід взагалі не існує, а назва “Україна” є штучною назвою або лише назвою географічною.

Зміна національної назви – це природне явище. –

Всі ті різні пояснювання зміни нашої історичної назви, які роблять всякі “вчені”, головно московські й польські, не мають жодного наукового, ані практичного життєвого значіння. Життя каже, що український нарід існував здавен-давна та існує сьогодні, як зовсім окремий від усіх інших сусідніх народів. Знову наука на основі докладних дослідів каже, що наш нарід уже від довгих віків називає себе українським, а свій край називає Україною. Наука вчить далі, що зміна національної назви є природнім історичним явищем, яке зайшло в дуже багатьох народів. Багато народів, подібно як і ми, змінило протягом історії свої національні назви, деякі навіть по кілька разів. Англія ще до сьогодні вживає двох назв: Англія й Велика Британія. Японія називалася колись Ніппон, Німеччина звалася Германією, а пізніше прийняла назву “Дойчлянд”, Греція називалася колись Геллядою, а пізніше переходила ще різні інші зміни назв. Так само багато інших народів. Наука історії вчить нас, що один і той самий нарід може мати протягом свого історичного буття різні назви й може їх змінити,

не перериваючи, ані не змінюючи через те своєї національної істоти.

Походження назви “Русь”. – Назва “Русь” є дуже давня. Її походження так само невідоме, як невідоме є походження майже всіх давніх національних назв, що своє джерело мають ще в передісторичних часах. Є багато здогадів у тій справі. Одні думають, що назва ця походить зі Скандинавії й прийшла до нас з варягами. Другі вказують на річку Рось на Київщині й кажуть, що від неї поширилася ця назва на цілий наш край. Треті знову вказують ще на інші джерела. Все те однак лише здогади, які не мають наукового значіння. Здогади ці є часто причиною різної плутанини, бо знову й у тій справі майже кожний історик старається натягати ті неясні справи по-своєму. Науково можна ствердити лише те, що походження цієї назви є дуже давнє, ще передісторичне, а джерела її належить шукати, згідно з законом найбільшої правдоподібності – таки в самому українському народі, що витворив цю назву так само, як і опісля другу свою назву “Україна” й узагалі всю народню словесність. Найдавніший український літопис каже вправді, що назва “Русь” пішла від якогось шведського (варяжського) племені Русь. Воїни такого племені мали прибути на нашу землю, запрошені нашими предками, щоби нами правити й княжити. Від них мало початися наше державне життя й наша історична назва “Русь”. Нема однак сумніву, що це є казочне вияснення давнього літописця, котрий сам не знав тих справ – і тому старався надати їм, як і багатьом іншим справам чудесного надприроднього блиску та зв’язував їх з далекими чужими краями, могутніми, незнаними лицарями і т. п.

Походження назви “Україна”. – Не менше плутанини є також з походженням назви “Україна”. Деякі польські загребущі історики раді б приписати її собі й кажуть, що “Україна” – це назва на означення крайніх східніх земель, які належали колись до Польщі. Від того, що вони лежали на самому краю польської держави, – поляки ніби називали їх своїми окрайками, окраїною, а пізніше пішла з цього назва “Україна”. Подібне твердять так само загребущі московські історики та кажуть, що Україна, це крайні полуднево-західні землі “руської” землі – і від того пішла назва “Україна”. Інші здогадуються, що це край, межа Європи, – землі, які були найдалше висунені на схід Європи. Багато українських учених доказує, що ця назва походить від слова “краяти” та означає відрубність, самостійність, відмежованість українських земель, відкраяних мечем від інших. Вони доказують, що українські князі і нарід уживали здавна назви “Край” і “Украй”,

“Україна” на означення самостійної територіяльної одиниці, відмежованої від інших земель силою князівського меча і його незалежної влади. Годі точно з повною науковою певністю ствердити дійсне джерело цієї назви. Певне є те, що це рівно ж дуже стара назва. Зустрічаємо її в багатьох давніх історичних пам’ятниках, напр., вирізьблені написи на давніх пам’яткових камінних плитах. Зустрічаємо цю назву в тих давніх часах уживану на означення різних українських земель (Холмщини, степової України й інших). Вона виступає також в тих найдавніших часах як назва цілоти українських земель, поруч з назвою “Русь”. Вже й тоді, коли ще не було в нас ні поляків, ні москалів, існувала в нас побіч назви “Русь” друга національна назва “Україна” й зберіглася з тих часів в багатьох історичних пам’ятниках, а джерелом її був, без сумніву, сам український народ. У найдавніших часах назва “Русь” виступала в нас частіше від назви “Україна”. Нема найменшого сумніву, що цілий час нашої давньої княжої історії, званої під назвою Київської Русі, є невідлучною частиною історії українського народу, так само, як історія Галичини, хоч вона уживала назву “Русь” ще майже до наших часів. Київщина й ціла українська земля носила в давнину головно назву “Русь”, Галичина ще донедавна уживала назви “Русь” і “руський”. Лемківщина й Закарпаття ще сьогодні вживає дуже часто цієї назви, а мимо цього це одна нероздільна українська земля, один і той самий український народ і одна його тисячелітня історія – з різними формами і прикметами свого історичного розвитку.

Як перейшла назва “Русь” до москалів? – Тоді, коли існувала давня українська княжа руська держава зі столицею в Києві, москалі ще довгий час взагалі не мали своєї держави, ані не знали назви “Русь”. Це були ще напівдикі північні слов’янські й монгольські племена. Українські князі намагалися поширити свої границі й завоювали опісля ті північні племена та накинули їм свою владу й своїх князів. Разом з тим перейшла туди назва “Русь”. Там вона прийнялась і залишилася в зміненій формі (русскі, Росія), і тоді, коли ті північні монгольсько-слов’янські племена сформувалися в осібний народ та зорганізували свою державу.

Українська земля

Велика й простора українська земля. Вдovж вона має понад дві тисячі верстов, вширш тисячу верстов. На південь Україна межує з Чорним морем та переходить за Карпати і Кавказ. На заході наближається до ріки Висли. На півночі переходить поза

ріку Прип'ять. На сході сягає по Каспій. Поверхня України займає кругло 1 мільон км. кв.

Наш край здебільша низинний. Куди не глянути, всюди по Україні тягнуться низини, а лиш де-не-де є горби й височини. Найбільша низина є над Чорним морем; найнижче положений край над рікою Прип'ятю. На низинах і височинах здавна оселювалися люди, бо тут були просторі пасовиська і добрі землі під управу ріллі. Високі гори є тільки на південних краях української землі: Карпати, Кримські гори, Кавказ. Всі ті високі гори на верхах скелисті, вкриті камінням. В гори ховалися люди в час небезпеки війни і ворожих нападів.

Ріки. – Більша частина українських рік пливе до Чорного моря. Найбільша і найславніша ріка в Україні – це Дніпро. Це ріка, дорога серцю кожного українця, бо коло неї відбулися найважливіші події з української історії. Тут лежить давня столиця України, золотоверхий Київ, де проживали найславніші князі; тут є Запоріжжя, де була Січ і де жили й воювали козаки. Дніпро – це батько українських рік. З правого боку допливає до нього ріка Прип'ять, що пливе через багна, болота й озера; по лівому боці є Десна і багато менших рік. До Чорного моря плывуть теж ріки Дністер, Бог і Кубань. До Азовського моря, допливає Дін з Дінцем. На заході є ріки Буг і Сян, що плывуть до Висли і з нею до Балтійського моря.

Ліси. – В Україні підсоня не всюди однакове. На півночі більше вогко й холодно, на півдні сухо й гаряче. Північні частини здавна вкривали великі ліси. Де вони починалися, куди тягнулися і де кінчалися, цього не знав ніхто. Ліси були непролазні. Густо зарослі деревами. Ніхто не рубав ніколи величезних дубів, старих буків і грабів, високих сосон і ялиць. Вони росли сотнями літ і валилися тільки тоді, як уже цілком спорохнявіли й засохли. Де бувало старе дерево, на його порохні виростали нові, ліс ставав усе густіший, темний і вогкий. Хто хотів добутися в ті праліси, рубав дерево за деревом, щоб зробити собі перехід. В лісах в небезпечні часи добре було сховатися, бо тут ніхто не міг віднайти людської оселі.

Степи. – У південних частинах України не було лісів, а простягалися степи. Це були широкі, безмежні поля, вкриті травами й зіллям. Весною вся рослинність зеленіла і вкривалася квітками, під час літніх спек степ висихав і завмирав. У степах була добра паша й тому тут блукали все півдикі кочовики зі своїми табунами коней і худоби. У лісах і степах жило безліч усякого дикого звіря. Не тільки заяці, лиси, дикі кабани були на кожному місці, але нерідко стрічалися й вовки та ведмеді. Над озерами було багато

диких гусей, качок, лебедів, журавлів, водяної птиці. Риби було така сила, що ніхто не міг її виловити.

Життя людини. – Життя людини в давні часи було легке, бо всякої поживи було багато. Хто вмів стріляти або ловити звіря, той усе мав доволі м'яса на прожиток і шкір та футра на одяг. Але зате людей чекали інші труди й небезпеки.

Наші предки

Наші предки. – Українські землі замешкували здавен-давня люди. У Києві розкопано давні оселі з-перед тридцять тисяч літ. Це одні з найстарших людських осель в цілій Європі. Перед п'ятьома тисячами років мешкали вже на нашій землі люди у великому числі й мали дуже високу на той час культуру, яку вчені назвали трипільською. Про ті часи знаємо лише зі слідів, що залишилися в землі. Історичні відомості починаються щойно кілька віків перед християнською ерою. Першими мешканцями українських земель, що про них знаходимо записки в чужих купців і подорожніх, були кімерийці. По них прийшли скити, а по них знову сармати, аляни, готи й інші племена. Племена ці були різного походження, часто зі собою воювали й виганяли одні других, або підбивали й перемішувались, вкінці зовсім уступили, або змішались з нашими безпосередніми предками – слов'янами. Майже всі ті племена були близько споріднені зі собою походженням, мовою і звичаями, крім германського племені готів.

Готи й анти. – Готи прийшли були над Чорне море зі заходу в III столітті по Хр[исті] й завоювали частину українських земель, підбили дотогочасне населення й пробували оселитися на наших землях та зорганізувати тут свою державу. Вони натрапили однак на сильний спротив місцевого населення. В тому часі виступає на історичну арену слов'янське плем'я антів, що належить до наших безпосередніх предків. Анти не погодились на завоювання й панування готів та розпочали проти них завзяту боротьбу. По 375 році вже анти побили були готів, але не вміли використати належно своєї перемоги й готський король Вінитар зібрав сили та розгромив пізніше антів, а короля Боза й багато визначних воїнів казав своїм жорстоким звичаєм розіпняти на хрестах. Наші предки анти були, як бачимо, вже в тому часі добре зорганізовані й провадили війни. Панування готів було, однак, недовге. Їхнє жорстоке поступовання так вплинуло на антів, що ті заключили союз з монгольською ордою гунів, яка йшла з Азії, і вдарили разом на готів, розбили їх, вигнали зовсім з України та погнали далеко аж

у Західню Європу. Пізніше анти заключили були ще військовий союз із Візантією. Вони були хоробрі й свободолюбні. Грецький цісар Маврикій, що жив у тому часі, писав про наших предків так: “Вони вільні й не даються нагнути під ярмо чужої влади, а вже ніколи на своїй землі. Їх багато й вони витривалі, легко зносять спеку і холод, слоту і наготу тіла і голод”... Про антив згадується ще в інших історичних записках тих часів.

Слов'яни. – В історії виступають наші предки в повному розвою щойно кілька віків пізніше, в половині IX століття, вже виразно як окрема сформована велика галузь слов'янської раси. Як відбувся довгий і великий історичний розвиток слов'янської раси, як вона розрослася, поділилася й розселилася, – те все закрите досі тайною давньої старини.

Історія застає слов'ян уже поділених і зорганізованих на поодинокі племена, а ті знову творили великі, кровно й мовно споріднені зі собою тісніше національні групи українців, чехів, поляків, сербів і інших. Велика чисельність слов'янських племен, високо розвинене зріжничкування на племена й національні групи, розвинена й зріжничкована мова, – усе те не могло з'явитись зразу, але вимагало дуже довгого історичного розвою. Слов'яни, виступаючи на арену історії, мали вже за собою довгі віки свого розвитку, ніде, однак, не записані. Поява сформованих українських племен і української держави в половині IX століття не була наглою, але була саме ділом і впливом цього історичного розвою.

Прожиток слов'ян. – Слов'яни мешкали в дерев'яних хатах, окремо один від одного. Кожен мав при хаті своє поле, сіножать і ліс. В давні часи всього було багато і прожиток людям був легкий. По лісах стріляли дикого звіря, ставили сіті на птицю, розводили пасіки в дуплявих деревах. По ріках і озерах ловили рибу. Багато мали волів, коров, овець і коней. Паша була добра по степах і лісових галявах. Та найбільше любили слов'яни роботу на ріллі. Хоч важко було рубати ліси й корчувати коріння, кожен старався вичистити собі загін землі, орав його і сів хліб. Хліборобство було головним ділом слов'ян. Хати слов'ян були прості, звичайні. Посередині хати лежав камінь, на ньому палили вогонь і варили страву. Мало де була добра піч. Дим з вогнища розходився по всій хаті і дірою в стелі йшов під стріху. Віконця були малі; замість скляних шибок були болони з міхурця. Одіж слов'яни мали шкіряну, бо шкір з убитого звіря було багато.

Знаряддя. – Своє знаряддя слов'яни робили з дерева; не було залізних плугів, а тільки дерев'яні рала; вози майстровано

з самого дерева так, що не було у них ні одного залізного цвяшка. Ножі й сокири були з кременя – твердого каміння, що добре лупається. Голки та шила робили з кости або риб'ячих костей. Потому привчилися кувати залізо й почали робити з нього всяке знаряддя.

Слов'янські боги. – Слов'яни вірили в різних богів. Найстарший наймогутніший був Перун, бог громів. Як небо вкрилося чорними хмарами, блискало й греміло, вони казали, що це бог і Перун ходить по небі і на лихих людей кидає громи. Другий бог був Дажбог, що давав людям щастя і багатство. Волос опікувався худобою і давав їй гарний волос. Сварожич був бог огню. Стрибог кермував вітрами. Були й усякі менші боги: домовики жили в хатах, лісовики – в лісах, водяники й русалки – у водах.

Слов'яни складали своїм богам жертви з овочів, хліба, м'яса. На високих горбах або під старими деревами ставили фігури богів з дерева й каміння. Взимку справляли свято Коляди, вечеряли серед снопів, ворожили з куті про врожай, співали колядки. Літом мали празник Купала, під день нашого святого Івана; тоді палили великий вогонь, перескакували через нього і переганяли худобу, – вірили, що це хоронить від слабости.

Похорони. – Слов'яни вірили, що по смерті людина не вмирає, а переходить до іншого, ліпшого світу, до раю. Щоб забезпечити помершого на майбутнє, давали йому до гробу все те, чого йому було потреба на сьому світі, – гарне убрання, зброю, знаряддя, поживу й напитек. Деколи палили тіло покійника на високому кострі й у вогонь кидали частину його майна. Потому збирали попіл у глиняний глечик і закопували в землі. На цьому місці висипували високу могилу і на ній ставили стовп з виписаним іменням покійного. Щороку в пам'ять помершого справляли святочний пир, що звався тризною...

Племена. – Слов'яни ділилися на племена. До племен належали люди, що проживали в одній околиці, були споріднені між собою, мали ту саму віру й звичаї. Племена звалися різними іменами. Над Дніпром на широких полях жили поляни, недалеко від них в лісах були деревляни, на півночі були сіверяни (сівер по-слов'янському означало північ). Над Бугом були дуліби, під Карпатами – хорвати, над Дністром – тиверці, над Богом – уличі. Кожне плем'я жило окремо і мало свого князя.

Віче. – У важних справах слов'яни збиралися на віче. Віче – це було рада всіх старших людей. Вони сходилися на майдані серед села і сідали кругом на великих каміннях. Князь сидів на першому місці й перший говорив. На вічу радили про всякі права,

як оборонятися від ворогів. Один із старшин говорив, як це діло порішити, потому всі голосували окликом, чи згідні з тим, чи ні.

Київ

Поляни. – Над рікою Дніпром проживало плем'я полян. Поляни жили з хліборобства, годівлі худоби, рибальства і ловецтва. Вони були народ мирний і лагідний, але, як напав на них який ворог, вони боролися з ним хоробро.

Зброя. – Поляни мали добру зброю. Здалека стріляли стрілами з луків. Лук робили з твердого, але гнучкого дерева, тятиву – з тонкого ремінця, до стріл з одного кінця давали вістря, з другого – пера птиць. Стріли носили в шкіряних сагайдаках. На ворога кидали також списом – копієм. Мечі їх були довгі, гострені на обидві сторони. До оборони брали до рук щит – дерев'яну дошку, оббиту шкірою. На головах носили залізні шоломи, на тіло надягали дротяну або залізну сорочку.

Городи. – Щоб забезпечитися від ворогів, поляни ставили собі твердині – городи. На город вибирали місце недоступне, звичайно високу, стрімку гору. На верху гори вирубували дерева, рівняли місце й кругом копали глибокий рів. З землі насипували високий вал. На валі клали грубі колоди або вбивали гостро закінчені палі, – це був частокіл. В одному місці серед валу були кріпкі дерев'яні ворота для проходу. Посередині між валами ставили великий будинок з грубих пнів дерева – ніби хату, ніби комору; там можна було мешкати й ховати всяке добро. Це був замок. Як вороги напали на край, люди втікали до города, стріляли з валів до напасників, кидали каміння, сипали попіл в очі, лляли гарячу воду.

Найславнішим городом полян був Київ. Київський замок стояв ка високому горбі над Дніпром, кругом були рови, вали і частокіл. Люди ховались туди під час нападу ворогів. Але в звичайний час кияни мешкали поза городом, на сусідніх горбках і на Подолі, в долині над рікою. Тут вони мали свої поля, сіножаті й сади, тут господарили, займалися ремеслом і торгували.

Торговля. – В Києві здавна процвітала торгівля. З різних околиць привозили до нього всякий крам: шкіру, худобу, м'ясо, рибу, збіжжя, мед, віск. З далеких країв привозили купці полотно, убрання, залізне знаряддя, глиняний посуд, зброю й інші чужоземні вироби. Вся торгівля йшла рікою Дніпром. Тоді не було ще сухопутніх доріг. Хто бажав переїхати в дальшу сторону, сідав на човен і їхав рікою. Кожна річка служила людям за дорогу. Кожен господар, кожен купець мав тоді кілька своїх човнів і перевозив

ними на торг свій крам. Київ лежав над найбільшою рікою й до нього приїздило найбільше купців; так він став великим торговельним городом.

Дніпрові пороги. – Купці з Києва не раз їхали Дніпром вниз, на Чорне море. Це була небезпечна дорога, бо в степах жили дикі народи. Купці збиралися в дорогу великим товариством по сто й більше човнів і для оборони брали собі вояків. Найгірша було переплисти Дніпрові пороги – скелі, через котрі перепливає ріка. Щоб їх оминати, витягали човни на беріг і перетягали їх сушею здовж порогів, потому знову пускали на воду. Внизу Дніпро широкий і рівний, там уже плисти було вигідно аж до самого моря. На Чорному морі плавали тоді різні чужі народи. Потому українці витиснули чужинців з моря і з того часу Чорне море зва-лося Українським морем.

Заснування Києва. – Хто заклав Київ і перший збудував город, цього ніхто не пам'ятав. Старі люди оповідали різні перекази. Одні казали, що ймення Києва пішло від якогось Кия, що був перевізником на Дніпрі: кому треба було переїхати з одної сторони на другу, він перевозив своїм човном. Інші розказували, що в Києві мешкали три брати – Кий, Щек і Хорив та їх сестра Либедь. Від Кия названо город Київ, від його братів – гори Щековицю і Хоривицю, від імени сестри – річку Либедь. Це мало бути коло 800 р.

В дійсности Київ багато старший і належить взагалі до одної з найстарших людських осель в цілій Європі, та числив вже тоді тисячі літ свого існування. Вказують на це розкопи, зроблені в землі. На місці Києва знайдено людські оселі з-перед 30 тисяч літ. Вони вказують, що українські землі були від правіків коліскою людської культури.

УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВА

Початки княжої Української Держави

Вибір князя. – Українські племена жили здавен-давна своїм організованим життям, зі своєю владою. Владу виконував князь. Князя вибирало віче, зложене з найстарших і найбільше досвідчених людей цілого племена. Князем вибирали звичайно голову найсильнішого роду. Ще частіше бувало так, що князем ставав найвизначніший воїн, який визначився в боротьбі і здобував собі владу над цілим племенем. Тоді йшла боротьба й війни між поодинокими племенами та з кочовиками. Хто в тій боротьбі

визначився, показався найсильнішим і зорганізував собі найсильніше військо, той звичайно здобував тим самим княжу владу над племенем та поширяв її часто також і на інші племена. Часто бувало так, що кілька племен добровільно лучилося разом під владу найсильнішого князя, щоби спільно оборонятися перед кочовиками. Бувало однак і таке, що один з князів, що був добрим полководцем та організатором, накидав свою владу кільком племенам, поширював її і створював в той спосіб основи держави, опертої на володінню князя.

Основи повстання Української Держави. – Зав'язок і початок Української Держави був дуже давний і був впливом:

а) природного гону наших предків лучитися разом в роди, племена й державу та жити власним організованим життям;

б) впливом природніх умовин тодішнього часу, бо konieczність спільної оборони перед кочовиками змушувала дуже часто лучитися разом під одну владу;

в) Вже в найдавніших історичних пам'ятках зустрічаємо почуття й свідомість кровно-національної спільноти всіх українських племен. Видно, що ця свідомість існувала вже здавна, а з бігом часу, з розвитком культури, ремесла й торгівлі, затіснявалися все більше й більше торговельні й культурні зв'язки між племенами і враз з тим зростала щораз дальше ця свідомість. Велику роль відігравав у цьому розвиток соціальних відносин, зокрема торгівлі, при творенні початків державности, ще й тому, що купці мусіли держати для охорони свого майна військові відділи по городах і їздили з тими відділами також в далекі дороги. Ті військові дружини та їх полководці ставали часто основою державної влади. Вказує на це між іншим те, що перші державні центри повставали звичайно у великих торговельних осередках і були своїм розвитком дуже тісно зв'язані з розвитком торговельних відносин. Найдавніший і найсильніший осередок Української Держави повстав власне в Києві, що був тоді найбільшим торговельним містом Східньої Європи.

Наступні причини й джерело витворення Української Державности – це природні організаційно-провідницькі здібності наших предків. Серед наших найдавніших родів і племен знаходилися часто люди, які вибивалися чи то в праці, чи в торгівлі, чи в управі громадою, чи на війні своїми організаційно-провідницькими здібностями. Такі люди вибивалися скоро серед свого оточення й ставали на його чоло, як голови родів і князі племен, часом дорогою вибору, а часом дорогою накинення своєї влади. Між ними знаходилися також такі здібні одиниці,

що вміли свою владу поширити ще й на інші племена та вміли підпорядкований собі край належно zorganizувати. В той спосіб повставали перші державні осередки.

В цілості наука історії і наука соціології каже безсумнівно, що джерелом нашої державности були, в першу чергу, державно-творчі здібности наших предків і їх природній гін виявити та завершити окремішність своєї національної спільноти в окремій найвищій формі людської організації, а в другу чергу, – сприятливі природні умовини, догідне положення в центрі великих торговельних шляхів, багатства української землі. Різні історики, які шукали початків нашої державности не в самому народньому й природньому середовищі, з якого вона вийшла, але в випадкових зовнішніх причинах (прихід варягів) опиралися в цьому не на пізнанні дійсно наукових джерел, але на казочних переказах, які є вправді дуже багаті своєю фантазією, але зовсім не відповідають вимогам історичної наукової правди. Народня фантазія, якої повно на сторінках давних літописів, шукала для себе зовсім природньо-простих і ясних відповідей – про початок світу, початок людини чи початок держави – та бачила їх у чудах чи появі незнаних, кованих в золото, князів, які приходили з далеких країв, бо не могла тоді зрозуміти глибоких складних процесів розвитку суспільних відносин, які доводили до витворення державних форм національного буття.

Подібні казочні історії про початок держав і княжих родів бачимо з правила, майже без винятку, в усіх давніх літописах і переказах. І давній Рим, і Греція, і Японія й інші держави та їх княжі роди походять просто від богів або від далеких незнаних лицарів. Це дуже подібне до казочного переказу, записаного нашим літописцем про початок Української Держави.

Варяги

Шлях варягів до Греції. – Далеко на північ України, в Швеції, проживали германські племена, яких наші предки називали варягами. Це були предки теперішнього народу шведів. Варяги були люди дуже войовничі й відважні. Вони будували собі човни й їздили ними по всьому світі. Вони нападали на багато знаних тоді країв і завойовували їх, або наймалися в чужих державах, де вони прибували, до військової служби.

Дніпром ішов найважливіший тоді водний шлях з далекої півночі – на полудне. Тим шляхом їхали також часто Варяги в Чорне море, а звідти до Греції. Туди манили їх великі багатства.

Роля Варягів в Україні. – Ідучи Дніпром, варяги задержувалися також часто в Україні. Вони осідали в українських містах і підбивали їх, або, найчастіше, наймалися в українських князів до військової служби. Один з народніх переказів каже, що українські історичні князі Аскольд і Дир, а опісля рід Олега й Ігоря були теж варяжського походження. Скільки в цьому правди – невідомо. На основі цих переказів деякі історики пояснювали повстання першої Української Київської Держави як діло варягів. Українська Держава існувала однак вже багато давніше, витворена місцевими українськими племенами, а в тому часі, коли у нас появились варяги, Українська Держава була вже велика й добре зорганізована. Згадки про це є навіть в тих самих переказах.

Роля варягів в Україні була подвійна. Одні творили розбишацькі загони, що нападали на українські землі й грабували їх, а другі наймалися як військові дружини в українських князів. З бігом часу та упорядкуванням відносин перервалися грабункові напади й варяжські військові дружини на службі українських князів, а також і купці, принесли немало користей Українській Державі. Це був перший зв'язок України зі Швецією, що в пізнішій історії ще кілька разів відновився (за Козаччини) в формі союзу української і шведської держави. Дехто пробує сьогодні використати цю історію з варягами в політичній боротьбі. Ролю варягів перебільшують тенденційно і представляють, що вони були основниками Української Держави та взагалі одиноким організуючим елементом серед нижчого расово, нездібного до організованого життя слов'янського моря. Коли ж вони опісля змішалися з місцевою українською людністю – затратили через те свої організаційні здібності вищої германської раси й держава, ними зорганізована, впала.

Ця теорія є тенденційна, служить певним політичним цілям та не відповідає історичній правді! Треба пам'ятати, що варягів було дуже мало й вони дійсно скоро зовсім розплилися та не відіграли більшої ролі, а українська княжа держава існувала довгий час. Друге – це те, що Українська Держава існувала вже перед приходом варягів та витворилася на ґрунті глибших національних основ, а варяги сповняли тільки ролю наємної військової сили, як це було тоді майже в усіх державах. Причини упадку української княжої держави, як це побачимо з дальшого розвитку подій, були рівно ж зовсім інші. Варто при цьому пам'ятати, що варяги – це предки дійсно лицарського й культурного шведського народу, з котрим в'яже нас щира приязнь.

Перші князі

Аскольд і Дир. – Про найдавніших українських князів – перших організаторів і творців Української Держави – не маємо історичних відомостей. Багато віків нашої найдавнішої історії проминуло, не залишаючи нам записок ані інших пам'яток. Перші українські князі, що про них зберіглися до наших часів зовсім певні історичні відомості, були Аскольд і Дир, що панували в Києві більше ніж тисячу літ тому, біля 860 року. Вони стали знані з того, що зробили великий похід на Грецію і через те зберіглися про них різні записки.

Похід на Царгород. – Аскольд і Дир зібрали велике військо й багато кораблів і поплили Дніпром на Чорне море. Там, далеко на півдні, був город Константинополь, що славився як столиця грецьких царів, – від того звали його теж Царгородом. Тоді це було найбільше і найславніше на весь світ місто, дуже багате, прикрашене величавими будовами. Не раз їздили туди наші купці, бо там були гарні убрання, добра зброя, всякі південні овочі й вино. Аскольд і Дир задумали добути Царгород і оточили його своїми кораблями. Греки налякалися і заплатили велику дань. Із здобиччю і славою вернулися українські війська з походу. Слава київських князів розійшлася тоді по всьому світі.

Олег. – Опісля княжив у Києві Олег. Він був розумний, бистрий і спритний, звали його Віщим. Як став князем, Олег сказав: “Київ буде матір'ю всіх українських городів”, це й сповнилося: Київ став столицею всієї України.

Похід на Царгород. – Олег також вирядився у похід на Царгород. Греки, як дізналися, що українці знову йдуть на них, замкнули залізними ланцюхами царгородську пристань над морем, а людям казали ховатися за мури города. Олег приїхав зі своїми кораблями під Царгород і побачив, що від моря не можна дістатися до міста. Але він хитрощами дійшов свого. Наказав витягнути човни на беріг і доробити до них колеса, немов до возів. Як прийшов вітер, військо розпустило вітрила й човни-вози поїхали під город. Побачили це греки й вислали послів до Олега: “Не руйнуй Царгорода, дамо тобі дань, яку захочеш!” Олег змилосердився і здержав своє військо. Греки прислали йому великі дари, вино й овочі, але він не прийняв цього, а наказав дати на кожного українського вояка по шість фунтів срібла. Потім умовився з грецьким царем про це, як греки мають приймати українських купців у Царгороді. Цар згодився на те, що українці можуть купувати й продавати все, що схочуть, і не платитимуть ніякої

дані грекам. Цю умову обидва володарі запрягли: грецький цар присягав на хрест, Олег – на свій меч. На знак побіди Олег прибав свій щит на воротах Царгорода. Це було 911 р. З того часу українці все думали про те, щоб Царгород добути для себе.

Переказ про смерть Олега. – Олег мав умерти дивною смертю. Одного разу, він, питався старих людей: “Від чого я вмру?” Один старець, що знав ворожити, відповів йому: “Княже, кінь, на якому любиш їздити, принесе тобі смерть”. Олег подумав і відказав: “Не хочу вже більше сідати на того коня”. І наказав слугам відвести коня до стайні і ніколи не приводити до нього. По кількох роках нагадав собі того коня і питався своїх конюхів: “Де мій улюблений кінь?” Слуги відповіли: “Кінь загинув”. Олег врадудався і сказав: “Неправду говорив мені ворожбит – кінь загинув, а я живу”. І звелів осідлати другого коня: “Поїду поглянути на його кости”. Приїхав на місце, де лежали кости коня, скочив на землю і ногою наступив на череп, що збілів від сонця і дощів. “Чи ж від цього черепа чекає мене смерть?” – сказав. Але у цю хвилину з черепа вилізла гадюка, що там мала своє гніздо, і кусила князя в ногу. Заслаб від того Олег і вмер.

Ігор. – По Олегу княжив Ігор. Один з переказів каже, що він походив з варяжського роду й був сином Рюрика. Від того назвали деякі історики український княжий рід Рюриковичами. Але це походження Ігоря нічим не є стверджене. Треба радше прийняти, як більш правдоподібно, що князь Ігор походив з роду Олега, а не Рюрика і що Олег дав початок українському княжому родові.

Князь Ігор був войовничої вдачі, ходив походами на Царгород і далеко за Каспійське море в арабські краї, поширюючи границі й могутність Української Держави. Ігор згинув, убитий в боротьбі з племенем деревлян, усмирюючи їхні відосередні змагання.

Ольга. – По смерті Ігоря в Києві княжила його жінка, Ольга. Вона побила деревлян і прилучила знову до київської держави. Ольга перша з-поміж українських князів прийняла християнську віру. До Києва приїздили часто християнські купці з Греції і з інших країв. Наші князі приймали їх прихильно і дозволили їм збудувати церкву в Києві. Один священик намовив княгиню кинути віру в давніх богів і прийняти християнство. Ольга поїхала до Царгороду й там вихрестилася; кумом її був грецький цар. Це було 957 р.

Княгиня Ольга славна була в Україні, в Греції та в інших краях своєю мудрістю. Вона управляла державою дуже мудро та вміла зручно використовувати зв'язки з іншими державами і народами, щоби перед ними піднести могутність і славу Української

Держави. Вона посилала своїх довірених людей до різних країв і сама також їздила до Греції, щоби там пізнати державні порядки й що доброго було в них – завести в Україні.

Святослав Завойовник

Святослав. – Князь Святослав був сином Ігоря й Ольги. Як виріс і став юнаком, почав збирати хоробрих вояків і ходив з ними в далекі походи. Сам був відважний і витривалий. Він так несподівано нападав на ворогів, що звали його леопардом. Не возив із собою возів, ні воєнного табору, не брав навіть казана, щоб варити поживу, але різав тоненько м'ясо, пік на вуглях і так їв. Не мав і шатра, а на спання підстелював тільки покривало з коня, під голову клав сідло і так спочивав. Такі самі були і його вояки. Як ішов на який край, наперед сповіщав: “Готуйтеся, їду на вас”. Ольга, охрестившись, бажала, щоб і її син прийняв християнство, але Святослав лишився при давній вірі своїх батьків.

Похід на Хозарів. – Як Святослав дійшов уже до мужеського віку, Ольга віддала йому управу держави. Князь зараз почав великі війни. Перший похід повів на схід, проти хозарів. Хозари – це був купецький народ над Каспійським морем, при гирлі Волги. Колись вони мали велику державу і навіть панували над Україною. У них було пророцтво, що поконають їх люди з мечами, гострими на дві сторони. Таких мечів вживали українці. Святослав здобув найбільшу хозарську твердиню і поруйнував їх городи. Хозари розбіглися на всі сторони, й ніколи вже їх держава не обновилася.

Війна з болгарами. – Вернувшись з походу, Святослав впорядкував свої краї і сказав до матері і своїх бояр: “Нудно мені сидіти тут на місці. Піду я над Дунай, де є город Переяславець; це багата земля, там сходяться скарби з усіх сторін: з Греції – золото і дорогі матерії, вино і різні овочі, від Чехів, Ляхів і Угрів – срібло і коні, з України – футра, віск, мед і невольники”. Як задумав, так і зробив. Взяв військо і пішов на Болгарію. Болгари замкнули ворота свого города і виступили у бій. Битва була дуже завзята й українців загинуло багато. Але князь захопив своє військо словами: “Як маємо ми тут лягти, то поляжемо по-мужеськи!” Його військо кинулося на ворогів і розбило їх полки. Потому Святослав вернувся до Києва, щоб узяти більше війська і дальше воювати. Але Ольга здержала його, бо була хвора. Вона скоро вмерла.

Війна з греками. – Опісля Святослав зібрав нову дружину і задумав завоювати ще й грецьке царство. Перейшов через

Дунай і вислав до греків заклик: “Іду на вас і звоюю вас так, як болгарів”. Греки відповіли на це: “Не хочемо воювати з тобою; заплатимо тобі дань, тільки не йди на нас. Скажи, скільки людей у тебе, дамо тобі окуп за кожного вояка”. Греки говорили так, щоби дізнатися, яку силу має Святослав і поставили проти нього більше війська. Святослав промовив тоді до своїх вояків: “Вже нема нам де дітися, волею чи неволею, мусимо стати до бою! То ж не зробимо сорому українській землі, поляжемо тут кістями! Мертвому нема сорому, а як станемо утікати, вкриємося вічним соромом. Станьмо кріпко! Я йду вперед вас, – як моя голова поляже, промишляйте тоді самі!” Військо великим криком відповіло: “Де твоя голова ляже, там і ми наші голови зложимо!” І всі кинулися у бій та побідили греків.

Мир з греками. – Грецький цар мусів миритися. Він вислав Святославові золото й дорогі убрання, але князь навіть не глянув на них. Зачудувалися греки й сказали: “Хоробрий це князь, коли майна не цінить, – вишлімо йому зброю”. Святослав прийняв зброю, почав її хвалити й згодився заключити мир.

Печеніги. – Тоді, як Святослав був у Болгарії, на Україну напали печеніги, дикий народ, що прийшов з азійських степів. Печеніги дізналися, що князь вертається з походу і засіли на нього коло Дніпрових порогів. Старі вояки радили князеві минути ворога й їхати степами. Та Святослав не мав звички вступатися ворогам ніколи й кинувся на печенігів. Але бій покінчився нещасливо: тільки частина українського війська перебилася через печеніжські полки й вернулася до Києва, більша частина полягла в бою. Поляг і славний князь Святослав. Це діялося року 972.

Значіння Святослава. – Князь Святослав – це взір українського лицаря, відважного володаря-завойовника і zarazом одна з найбільших постатей нашої історії. Коли глянемо на карту Європи й закреслимо на ній шляхи побідних походів Святослава, тоді побачимо, що вони обіймали майже цілу Східню й Південну Європу. Від Греції, ген далеко на схід і південь поза Каспій і Кавказ, а далі з бігом Волги й Оки вгору на північ і захід, обіймаючи великим луком простори Північно-Східньої Європи. Навіть сьогодні, при високому стані новочасної техніки, – це величезні простори. А в тодішніх часах це були справжні великі діла. Тому ім'я князя Святослава, вкрите безмежною славою, лишилось назавжди гордістю нашої історії, взором мужности й лицарськості наших предків, сили та могутности нашої княжої держави і буде прикладом до наслідування нащадкам.

Володимир. – Святослав лишив три сини: Ярополка, Олега й Володимира. Ярополк захотів сам панувати й убив Олега та хотів убити ще й Володимира. Але Володимир побив його і став князем у Києві 979 року.

Забезпечення границь. – Своє княження Володимир почав від того, що виправився з військом до тих країв, де нині є Галичина. Найбільші міста були тоді там: Перемишль і Червень. Племена, що заселяли ці землі, були своїм кровним походженням, мовою й культурою українські та належали вже здавна до Української Держави. Але потім стали нападати на них мадяри й поляки і намагалися підбити їх під свою владу. Володимир прийшов туди 981 р. й забезпечив границі військовими залогами й кріпостями, а на Волині заснував новий город і назвав від свого імени Володимиром.

Боротьба з Печенігами. – На Україну часто нападали печеніги. Щоб здержати напади печенігів, Володимир наказав сипати на границі вали з землі, на них ставив укріплення з дерева, частоколи й заборолу. Будував також нові городи й твердині, щоби люди мали куди схоронитись під час ворожого нападу. На пам'ять одного славного бою й перемоги над печенігами князь Володимир, як каже народній переказ, збудував місто Переяслав. З того часу залишилося дуже гарне народнє оповідання про славного українського силача Кожем'яку, який причинився до перемоги над печенігами.

Хрещення України. – За князя Володимира Українська Держава дуже розрослася. Під його твердою розумною кермою ішов скорим кроком розвиток політичного, культурного й господарського життя. Багато старих форм і звичаїв ставало пережитками та зникали, а на то місце родилися нові. У вищих культурних верствах не могли також довше вдержатися давні релігійні вірування в божків. Князь Володимир, як розумний та далекозорий, а при цьому рішучий володар, бачив і розумів ці наростаючі потреби свого народу й держави та рішився доконати основної реформи цілого життя. Він прийняв 988 року християнську релігію, зробив її обов'язуючою в цілій державі й перевів хрещення народу. На місце давніх божків будував він тепер величаві церкви. Впровадження в Україні християнської релігії мало дуже велике значіння. З релігією в'язалося тоді ціле культурне життя й вона мала часто рішачий вплив. Запровадження релігії було в Україні зв'язане з

основними реформами. На місце дотеперішніх різnorodних божків прийшла одна релігія, спільна всім племенам і всім суспільним верствам. Вона споювала дуже сильно поодинокі племена в один національний організм. Цей однородний спуюючий вплив християнської релігії зміцнювала також одна-стайна церковна організація. В культурному житті реформа ця причинилася до великого оживлення й піднесення. Одним з найкращих наслідків християнства було запровадження шкіл і значне поширення освіти. Князь Володимир змушував навіть бояр, щоб вони посилали своїх синів до шкіл. В політичному житті запровадження християнства зв'язало сильніше Україну з грецькою Візантійською державою, що була тоді наймогутнішим культурно-політичним центром усього світу. Цей зв'язок мав дуже корисні наслідки для нашого дальшого національного розвитку. Реформи, перепроваджені князем Володимиром, були так великі й далекосяглі своїми наслідками, що його ім'я ввійшло в ряди найбільших володарів та суспільних реформаторів і придбали йому славу й назву Великого, а народ називав його в піснях і переказах "Ясним Сонцем".

Значіння Володимира. – Князь Володимир Великий має в історії України дуже велике значіння. За його володіння Українська Держава стала наймогутнішою. Він об'єднав під своєю владою всі українські землі й великі простори сусідніх земель. Границі української княжої держави опер Володимир твердо о Чорне і Каспійське море, Волгу і Балтійське море на півночі. Він сам здобув у війнах багато простору, але в першу чергу він визначився тим, що умів закріпити державну владу на тих великих просторах, які здобували його попередники Ігор і Святослав та він сам. Він впровадив у своїй державі багато нових, дуже корисних змін і порядків, які перетривали опісля довгі століття. Ім'я Володимира Великого зв'язане нерозривно з пам'ятю про час найбільшої щодо свого простору й могутності Української Держави та найвизначнішого володаря. З того часу заховався до сьогодні також знак **Золотого Тризуба** на синьому тлі, як Український Національний і Державний Герб. Знак тризуба зберігся на старих грошах з часів Володимира і на інших пам'ятках, та виступав від того часу також у пізніших князів, як Герб Української Держави. Тому, що за Володимира всі українські землі були з'єднані разом, а Українська Держава була тоді найбільша і наймогутніша, тому тризуб, як герб цієї держави, означає змагання до такої могутності України, якою була вона в тих часах.

Ярослав Мудрий

Святополк. – По Володимирі київським князем мав стати його найстарший син, Святополк. Він ще за життя Володимира хотів воювати з батьком і кликав собі на допомогу польського князя, а тепер задумав убити всіх братів. Насамперед убив брата Бориса, потім Гліба, а вкінці третього – Святослава.

Ярослав. – Але був ще один син Володимира, Ярослав. Він жив на півночі, в Новгороді. Як він дізнався про діла Святополка, сказав: “Я не хотів боротися з братом, але як не піду на нього, то він уб’є й мене”. Зібрав військо і пішов до боротьби. Святополк привів собі на допомогу поляків і орду печенігів. Це перший раз в історії український князь спровадив проти своєї землі ворожих чужинців. Але ляхи грабили й нищили міста й села так, що увесь народ повстав проти них і почав їх бити. Святополк побачив, що не вдіє нічого, навіть при польській допомозі, і мусів втікати з Києва.

По побіді над Святополком Ярослав засів на батьківському престолі і панував довго (1018–1054 рр.). Він старався повернути добробут і спокій, уникав воєн, а займався управою і загосподаренням держави. Найбільше дбав про свою столицю, Київ. Давній город він розширив дуже й наново укріпив. Кругом поставив нові вали, з мурованими баштами й укріпленнями. З різних сторін до города вели муровані ворота. Найславніші були Золоті Ворота, обиті зверху золотою бляхою. Ярослав поставив нову величаву церкву св. Софії, з десятьма банями; вона була прикрашена різьбами й іконами, золотом і сріблом; при ній мешкав київський митрополит, голова української церкви.

Ярослав опікувався монастирями й ченцями. За його часів в горах під Києвом заснувалася Печерська Лавра.

Українське право. – Князь Ярослав наказав списати українські права в одну книгу, що звалася Руська Правда, цебто Українське Право. Великих злочинців карали тоді смертю або замикали до в’язниці; за звичайні злочини винуватець платив грошову кару. Злодій, що вкрав у сусіда коня або що-небудь інше, повинен був повернути украдене і платив кару.

Ярослав старався зміцнити далі організацію своєї держави й сперти її на твердих основах одностайного, упорядкованого законодавства. Це мало велике значіння ще за його життя і довгі часи по ньому. Він визначався також тим, що дуже дбав про поширення шкіл і освіти та будував багато величавих будівель.

Війни Ярослава. – Ярослав Мудрий розгромив остаточно орду печенігів у 1036 році і на пам’ятку цієї великої побіди побу-

дував у Києві в 1037 р. славний Софійський Собор, що є одною з найцінніших історичних пам'яток. По смерті Мстислава, п'ятого брата Ярослава, князя Тмуторокані (Кубань) Ярослав об'єднав також Кубань зі столицею в Тмуторокані, що була в 1024 р. відділилася. У 1043 р. Ярослав ходив воєнним походом на Візантію. Це був останній похід українських князів на Візантію.

Могутність Ярослава. – Ярослав був могутнім князем і всі сусіди шанували його. Найзначніші європейські володарі уважали своєю честю поріднитися з українськими князями. Одна донька Ярослава, Анна, стала жінкою французького короля, друга вийшла за норвежського князя, син мав за жінку грецьку царівну. Також в Данії й Англії, в Німеччині, Угорщині й у інших краях княжили свояки Ярослава.

Сам Ярослав був жонатий, перший раз із дочкою короля Швеції, а, повдовівши, другий раз із дочкою цесаря Візантії.

У Києві шукають тоді охорони й допомоги володарі різних європейських держав. Король Швеції разом із своїм сином довгий час живе у Києві, доки йому українські князі не допомогли відзискати свого володіння. Угорський король Андрій зі своїм братом перебуває також довгий час у Києві, доки йому не вдалось стати королем. Король Англії, Едвард, мусів також шукати охорони й допомоги в Україні й довгий час перебував разом із братом у Києві, поки дістався на англійський престіл. Інші володарі й визначні мужі того часу висилають своїх синів до Києва на науку, щоб там, при боці могутніх і розумних князів України, які володіли цілим сходом Європи, пізнати штуку володіння державою і навчитися лицарських звичаїв. Україна була одною з найславніших і наймогутніших держав тогочасного світу.

Заповіт Ярослава. – У славі дожив Ярослав старечих літ. Перед смертю лишив він своїм синам заповіт, щоб боронили спільно України й поділив між них землі своєї держави. Київ дав найстаршому синові, Ізяславові, іншим синам роздав другі землі. Ізяслав мав заступати батька і молодші брати мали його слухати та шанувати. Ярослав умер 1054 р. Його домовина є дотепер в церкві св. Софії у Києві.

Поділ України. Половці

Поділ України. – По смерті Ярослава 1054 р. найстарший син Ізяслав узяв Київ, молодші князі стали княжити в других городах. Українська Держава не була вже вся під владою одного князя, а поділилася на окремі землі. Коло Києва була

Київщина, коло Чернигова – Чернигівщина, коло Переяслава – Переяславщина, коло Пинська – Пинщина, коло Володимира – Волинь, під Карпатами – Галичина. Не було з того користі для України. Як Українська Держава була під одним князем, вона була сильна й усі люди жили в щастю і добробуті. Тепер князі мали менше землі, завидували своїм братам і бажали забрати їх князівства. Прийшли великі незгоди й війни в українській землі, зруйновано багато городів і сіл, народ збіднів і занепавав.

Прогнання Ізяслава. – Київський князь Ізяслав був людина добряща, лагідна й покірна, але не вмів удержати ладу в державі. Молодші брати бачили, що він нерішучий і безсильний, і не хотіли його слухати. Народ бажав собі сильного князя, збунтувався проти Ізяслава і вигнав його з Києва. Княжили потому молодші брати Ізяслава.

Володимир Мономах. – Найславніший князь був тоді Володимир Мономах (1113–1125 рр.), братанич Ізяслава. Це був князь хоробрий і справедливий. Вже малим хлопцем він їздив на коні, стріляв з луку, ходив на лови і на війну, звик до холоду й голоду, до трудів і небезпек. Як став князем, жив просто, не дбав про свої вигоди. “Нехай не застане вас сонце в постелі”, – говорив своїм синам. На війні сам доглядав війська, сам ставив сторожі й їв останній, спати клався у зброї, з мечем при собі.

Війна з Половцями. – Володимир воював багато з половцями. Це був сильний, небезпечний і дикий народ, що запанував на місце печенігів. Половці часто нападали на українські села, забирали худобу й коні та вели з собою в неволю тисячі бранців. Володимир воював з ними завзято і здобув у тій боротьбі велику славу.

Володимир Мономах мав серед народу й інших князів велику пошану. Своєю розумною політикою він лагодив спори між князями й організував успішну оборону перед кочовими ордами. За нього почало знову розвиватись з давньою силою життя України. Але по його смерті спори й сварки та війни князів між собою вибухли з новою силою і руйнували Україну. В ті спори й війни почали мішатися зависні сусіди, головно москалі, й використовували їх для своїх цілей. Віджила також знову половецька орда і помножились їх напади.

Похід Ігоря на половців. – Тільки деякі князі розуміли грізне положення України та намагалися з’єднатись, головно до боротьби з половцями, які пустошили Україну. Один з князів, Ігор Святославич, зорганізував в 1185 році славний похід проти половців. Знаємо про нього докладно з гарного опису, що залишився з того часу.

1185 року Ігор Святославич пішов у похід в степи з хоробрим братом Всеволодом Буй-Туром та іншими князями. Напрочуд гарне було їх військо. Кожний лицар мав залізну зброю на грудях і шолом на голові, в правий руці мали списи з малими прапорцями, в лівій – червоні щити; при боці були в них вигострені шаблі, при сідлі – луки, на плечах – сагайдаки зі стрілами. Вони з молодости бували у війнах і походах, знали всі яри в степах, не боялися небезпек. У бій ішли радо, добуваючи собі чести, князеві – слави. В першій битві українські війська побили половців. Розгромлені кочовики кинули весь табор – вози, зброю, худобу. Велика здобич дісталася в руки українців. Але другого дня половці знову стали до бою коло Дону, на річці Каялі. Мов чорні громади круків вони оточили з усіх сторін українське військо. Почався завзятий бій. Застогнала земля від тупоту коней, задзвеніли зброї, блиснули списи і шаблі. Половці підняли дикий крик і кинулися на українські полки. Наші лицарі зі списами і мечами стрінули їх. У першому ряді йшов Буй-Тур Всеволод. Його полк засипував поганців стрілами, бив залізними мечами, колов копіями. Де тільки Всеволод скочив у своїм золотім шоломі, там поле вкривалося половецьким трупом. Не вважав він на безпеку і рани, забув про батьківський престіл і своє князівство, не пам'ятав на рідню, – одного тільки бажав: побити ворогів України.

Бій ішов цілу добу. Але над ранком другого дня ослабли українські війська. Не стало стріл, списи були поломані, щити порубані, мечі випали з потомлених рук. Більша частина війська полягла у кривавому бою, решта разом з князями попала в половецьку неволю. Ігор перебув між ворогами два роки. Потому, при допомозі одного слуги, втік з половецького табору й вернувся в Україну. Про цей похід і неволю князя зложено пісню, що зветься “Слово о полку Ігоря”.

Москвини і татари

Половецькі напади знищили дуже українську землю. Але ще гірше поруйнували Україну москвини і татари.

Московщина. – На півночі від України над Волгою і Окою жили різні племена слов'янського й монгольського походження. Зі змішання тих північних слов'янських племен з монгольськими витворивсь особний московський нарід зі своєю окремою мовою. Життя тих північних племен було важке, бо їх край був убогий, мало було ріллі й хліб не родився добрий. Над ними панували тоді довгий час українські князі, які завоювали були також ті

далекі північні племена й накинули їм свою владу та своїх князів, з яких потому вирости перші московські князі. Бо в чужій землі вони забули про свій український рід і свою мову, стали говорити тамошньою мовою і звикли до чужих звичаїв. Вони поставили собі городи Суздаль, Володимир над Клязмою і Москву та ширили звідти свою владу на всі сторони.

Московські історики пишуть про це інакше. Ще й сьогодні є такі, котрі твердять, що в княжій добі не було окремого українського й московського народу, а були національно незріжничковані слов'янські племена з одною спільною мовою, спільною культурою, спільною княжою владою і державою та щойно багато пізніше вони поділились і розвинулись в окремі народи москалів, українців, білорусинів. Другі підкреслюють те, що москалі повстали з українців, котрі, втікаючи перед половецькими, а головню пізніше татарськими нападами, вийшли великими масами з України й переходили в далекі північні безмежні ліси й утворили там по зруйнованні київського державного центру – новий державний центр.

Безсторонні наукові досліді виказують, що українська й російська мова мали вже в самих початках київської княжої держави свої засадничі різниці. Уже тоді українські племена відрізнялись окремо мовними, кровними й іншими спільними прикметами, а на півночі жили зовсім інші слов'янські племена. Точні наукові досліді виказали, що московський народ не повстав з українців, які перейшли на північ перед нападами кочовиків, але з окремих північних слов'янських племен, котрі змішалися з племенами монгольськими. Усі історики признають, що участь монгольських племен у витворенні московського народу була дуже велика, а деякі поважні московські історики твердять навіть, що в московському народі пливе від 50 до 80 відсотків монгольської крові. Московський народ є своїм походженням, мовою, як також історією від найдавніших часів окремим від українського народу. Він скристалізувався національно й зорганізувався та вийшов на арену історії багату пізніше від українців. Довгий час підлягали предки москалів владі Києва, доки не відділилися зовсім осібно і не зорганізували свого осібного державного центру. Це не значить, однак, що київська княжа держава була спільною. Вона була виразно українською. Московські князі, виділившись з-під влади Києва, змагали до цього, щоб Київ ослабити й зруйнувати та зорганізувати в себе сильну державу.

Москвини руйнують Київ. – Року 1169 суздальський князь Андрій Боголюбський з великим військом обступив Київ.

Київський князь Мстислав боронився хоробро, але його сили були слабкі й він не міг оборонити міста. Московські війська зайняли Київ і пограбували та зруйнували місто, уряджуючи нечуваний досі погром, а все награблене майно вивезли в Московщину.

В Московщині росте осібний центр. – Це був перший виступ московських князів проти України. До того часу ті північні московські князівства підлягали переважно владі київських князів. Вони завжди бунтувалися проти влади Києва й змагали до того, щоб відділитися осібно. Доки, однак, в Києві сиділи сильні й могутні українські князі, вони приборкували силою ті виступи. Коли ж опісля Українська Держава поділилась на багато князівств і сила та влада головного київського князя дуже ослабла, тоді московські князівства пробували знову звільнитися з-під влади Києва. Вони змагали постійно до того, щоби підірвати значіння Києва. Однак до часу татарської руїни Україна, мимо цього, що була поділена на багато князівств, мала значну культурну, господарську й політично-мілітарну перевагу над Московщиною. Напад Андрія Боголюбського на Київ був спробою москалів підірвати цю перевагу України. Московські князі зросли вже тоді значно в силу. Одначе їм бракувало ще дуже довго власного тривкого державно-політичного гонору й належної організації. Московська нація і держава були тоді щойно у своєму зародку, що поволі розвивався.

Татари. – Пізніше напали на Україну інші вороги, татари, або монголи. До того часу вони проживали в азійських степах. Вони були низького росту й мали широкі плечі. Лице їх було широке, з вистаючими кістками, заріст рідкий, ніс плоский, очі малі і криві. Татари не мешкали на одному місці, а кочували з одної околиці в другу. Не управляли ріллею і не сіяли хліба; цілим їх майном були великі табуни коней і овець. Живилися найбільше м'ясом і молоком, їх улюблений напитек був кумис – кобиляче молоко. Татари добре їздили кінно й гарно стріляли з лука. Вони були войовничі і для своїх противників не знали милосердя.

Перший прихід Татар. – Татари прийшли вперше в Україну 1224 р. Українські князі заступили їм дорогу над річкою Калкою коло Азовського моря. Наші війська вдарили сильно і татари подалися взад. Молодші недосвідчені князі думали, що вони вже втікають, і пустилися наздогін. Але татари вернулися і з усіх боків оточили українців. В боротьбі загинула велика сила людей, частина дісталася в полон. В неволю попало також багатьох князів. Татари мучили їх жорстоко і повбивали.

Другий прихід Татар. – По битві над Калкою татари знову вернулися в Азію. Аж по сімнадцятьох роках прийшли наново в Україну в ще більшім числі під проводом хана Батия. Вони здобули Переяслав і Чернігів та прийшли до Дніпра, під Київ. “Їх війська була така велика сила – каже літописець, – що від скрипоту возів, реву верблюдів, іржання коней не було чути, хто що говорив”. Татари зайняли передмістя і почали добувати город на горі. Безнастанно били вони довбнями в мури, як вдень, так уночі. Українське військо і міщани стріляли на ворога з луків, кидали каміння, всіми способами боронили города. Але татари перемогли – вибили діру в мурах та вдерлися великою масою до міста. Коло старинної Десятинної церкви розвелася нова боротьба. Люди ховалися на даху церкви, на банях, на хорах, звідтам стріляли на татар, метали каміння. Але несподівано прийшло велике нещастя: стара будова не видержала великого тягару, дах завалився і звалищами покрив останніх оборонців Києва. Київ перейшов у руки ворогів. Це було 1240 р. Тоді покичилось княження київських князів. Більша частина України дісталась під чуже панування.

Значіння татарського наїзду. – Наїзд татарів мав переломове значіння в історії України. Україна вже й до того часу терпіла багато від різних кочових орд, які безпереривно йшли з Азії й нападали на наші багаті землі та сіяли довкруги смерть і руїну. Україна мусіла переносити на собі всі удари цих різних орд – інші держави жили за цей час в мирі і спокою за нашими плечима. Найстрашніший був наїзд татар. Він перемінив наш край в попіл і руїну. Збереглися дещо краще західні землі – Галичина й Волинь. Татарський наїзд не був тільки одним нападом, татари поселилися недалеко в Криму й над Волгою та нападали й руйнували Україну на протязі кількох століть. Вони пильно дбали, щоб ніде не повставали нові міста й укріплення, щоб Україна не могла проти них повстати. Татарський наїзд підірвав надовго сили України й уможливив опісля нашим загребуцим сусідам легко загарбати наші землі під свою владу.

Галицько-Волинська держава

Найдальше на захід висунені українські землі – це Галичина й Холмщина. Замешкували їх від непам’ятних віків українські племена. Границі Галичини й Холмщини сягали в давних часах дещо дальше на захід, чим сьогодні. Ще досі зберіглися українські історичні пам’ятки в далеких західніх околицях, ген майже

під Краковом і Люблином, а декуди навіть збереглися ще й цілі українські села (напр., кілька сіл під Ряшевом) у тих околицях, де вже сьогодні живуть поляки. Не раз можна ще тепер зустрінути в польських уже тепер місцевостях старі українські назви або й забуту стареньку прадавну українську церковцю. Натиск поляків протягом довгих віків пересунув в деяких місцях нашу західню границю на схід. Тому на польсько-українській границі йшла вже від найдавніших часів завзята безпереривна боротьба. Вже Володимир Великий мусів відігнати поляків з Галичини війною. Потім аж до смерти Ярослава Мудрого Галичина належала безпосередньо до київського князя. По смерті Ярослава Мудрого Галичина стала окремим князівством, так само, як і інші українські землі. Від 1084 р. панував тут рід князів Ростиславичів. Галичина мала тоді двох найгірших ворогів – Польщу й Угорщину. Поляки або ляхи мали свою державу над Вислою коло Кракова і відти все нападали на українські границі: хотіли прилучити Галичину до своїх країв. Угри або мадяри мешкали за Карпатами. Вони прийшли в ці краї так, як печеніги і половці, десь здалека з Азії. Хоч і прийняли християнську віру, лишилися диким народом. Мадяри і поляки лучилися часто і разом нападали на Галичину.

Ростиславичі. – Ростиславичів було три брати. Найхоробріший був Василько. Він воював багато з поляками, але його схопив і осліпив один з братів, намовлений поляками. Хоробрий Василько згадував з жалем свої наміри. “Мої вороги, – казав він – Хотіли видати мене ляхам. Не наситилися моєю кров’ю, хотіли видати мене найгіршим ворогам. О! Бо ляхам я зробив багато лиха й ще хотів їх воювати, щоб оборонити українську землю. Думав я взяти собі багато степовиків, взяти що ліпше військо у моїх братів і рушити на Польщу. Був би я воював ляхів літом і зимою, був би знищив польську землю і забезпечив Україну. Та не судилося!”

Галич. – З початку найбільшим городом в Галичині був Перемишль. Потому князі зробили своєю столицею Галич над рікою Дністром. На горі стояв великий замок, обведений довкола мурами, валами й ровами. Була там княжа палата, соборна церква й дома багатих бояр. На передмістях мешкали міщани й вели тут торгівлю. Галицькі кораблі йшли Дністром аж до Чорного моря.

З-поміж різних галицьких князів вибився своєю могутністю князь Ярослав Осмомисл (1153–1187 рр.). Він визначався великим розумом і спритністю; тому й звали його Осмомислом, – що ніби має вісім змислів. Він дістав по батькові державу сильну й

велику, і ще збільшив її та поширив. До Галичини належали навіть землі над Дунаєм, а сьгоднішнє румунське місто Галац звалося тоді Малий Галич і було під пануванням українських князів.

Недавно розкопали українські дослідники в Крилосі біля Галича фундаменти величавого собору князя Ярослава Осмомисла. Ще більшої могутності набрали галицькі землі, коли по смерті Ярослава Осмомисла і деяких змінах обняв їх під свою владу могутній князь Роман та з'єднав разом з Волиню, а потому й іншими українськими землями в одну могутню державу.

Волинь. – Назва Волинської землі пішла від дуже старого міста Волинь, що лежав над Бугом. Ще в IX ст. українські племена, що замешкували ці землі, зорганізували були свою державу, що про неї знаходимо записки в чужих істориків. Пізніше належала Волинь до української київської держави. По розділі київської держави на поодинокі князівства панували і на Волині різні князі.

Роман Мстиславич. – З волинських князів найбільшу славу й велике значіння в історії України здобув князь Роман, син князя Мстислава й унук славного Володимира Мономаха. Він був дівчак високу освіту на західно-європейських дворах. Вдачею був дуже відважний і хоробрий, а при цьому витривалий і розумний, умів боротися і вмів володіти та положив основи під будову могутньої держави. Про нього співав народ у піснях: “Роман кинувся на поганих, як лев, сердитий був як рись, нищив їх як крокодил, переходив їх землю як орел, хоробрий, був як тур”.

Зпочатку княжив Роман у Володимирі й Бресті на Волині.

З'єднання Галичини з Волиню. – У 1199 році, по смерті останнього галицького князя з роду Ростиславичів, Роман став також галицьким князем і об'єднав Галичину з Волиню в одну державу та розбудував її своїми хоробрими походами й розумною політикою до великої могутності. Пізніше Роман взяв під свою владу також Київ і майже всі українські землі та відновив єдність українських земель. Серед народу князь Роман тішився великою прихильністю і славою. Тільки знатні бояри невдоволені були з його сильною влади, бо самі хотіли панувати й стати великими панами, але Роман твердо придушив усякі виступи бояр.

Столицею своєї держави залишив Роман Галич. Київ був в тому часі дуже підупав і був загрожений від нападів половців і від московських князів. Князь Роман рішився, отже, розправитись з тими обома ворожими силами. Він пішов з військом кількома походами далеко в степи проти половців і розгромив їх. Пізніше

готувався до розправи з московськими князями. Але заки до цього прийшло – Роман хотів забезпечити собі ще твердо західні границі.

Папські послы. – Роман мав поважання в усіх сусідів. Чужі королі й князі посилали до нього свої посольства. Приїхали тоді до Романа також послы від римського папи, голови католицької церкви. Папа прислав Романові привіт і обіцяв йому свою опіку і допомогу меча св. Петра. Але гордий Роман витягнув свій меч і сказав. “Чи такий меч має папа? Поки я маю свій меч, не добуватиму володіння іншим способом, як тільки кров’ю, – так, як батьки й діди наші збільшили українську землю!”

Похід на Польщу. – Могутній Роман задумав впорядити похід на Польщу, щоб присмирити польських князів і забезпечити границі своєї держави зі заходу. Зі своїми військами він вирушив над Вислу. Але прийшла нещаслива пригода. Князь хотів на власні очі побачити, які є сили ворога, і виїхав з невеликою дружиною на розвідини. Та несподівано поляки у великому числі оточили його відділ і почали боротьбу. Роман боронився, як лев, але не міг здержати ворога і поляг над Вислою 1205 р. Дружина забрала тіло князя і перевезла до табору, Романа похоронили в Галичі.

Король Данило Галицький

Молодість Данила. – Роман полишив двох маленьких синів, старший Данило має чотири роки, молодший Василько – два роки. Від імени батька їх називали Романовичами. Ні один з українських князів не мав такої неспокоїної молодости, як оба молоді князі. Галицькі бояри зараз по смерті Романа вигнали їх з Галичини на Волинь до Володимира. Але потім присілали туди свого посла з таким зазивом до володимирців: “Знищимо ваш город, як не віддасте нам Романовичів!” Тоді князі мусли втікати з матір’ю в чужі краї. Там перебували вони багато літ.

Управа бояр. – Тим часом в Галичині правили самі бояри. Вони закликали собі на князів трьох синів Ігоря Святославича. Думали, що ці князі будуть їх у всім слухати. Але Ігоревичі також хотіли мати сильну власть і суворо карали неслухняних: одного дня казали вбити п’ятьсот наймогутніших панів. Бояри помстилися на князях так, що двох з них схопили і вбили, а третій ледве втік з Галичини.

Мадярське панування. – З боротьби в галицькій землі скористали поляки й мадяри (угри) і задумали взяти багатий край під своє панування. Їх війська прийшли до Галича, побили бояр і

на короля коронували малого сина угорського короля. Галичина дісталася під мадярське панування.

Таке безладдя було в Галичині багато років. За той час Данило і Василько вирости й стали юнаками. Нещастя й труди, в яких вони жили, навчили князів досвіду. Вони знали тепер, що в кожній справі найліпше не чекати допомоги, а власними силами боротися з лихом. Князі почали воювати зі своїми ворогами й поволі добули частину своєї батьківщини – Волинь. Потому Данило підняв боротьбу за Галич. Два рази виганяв угрів, але не міг зайняти своєї столиці, бо бояри знову кликали чужих князів до себе. Аж за третім разом Данило ввійшов до Галича, на воротах города поставив свою хоругву і засів на престолі батька. У боротьбі за престіл батька Данило виявився надзвичайно витривалим і завзятим борцем. Але щойно по здобутті княжої влади показалася вся його велика здібність і сила. Він став скоро закріплювати своє панування й упорядковувати державне життя. Його влада обіймала тоді майже всі українські землі. У Києві володів намісник Данила, хоробрий тисяцький Дмитро.

Татарська навала. – Та саме тоді надійшла знову грізна татарська навала, яка знівечила велике діло відбудови давньої могутності України, що його розпочав був Данило. Татари в 1240 році здобули й зруйнували, мимо хороброї оборони, Київ, Володимир і Галич та багато інших міст, як це вже представлено в попередніх розділах. Знищивши Україну, завернули й оселилися над Волгою та зажадали, щоб усі князі підбитих країв приїздили до них з поклоном. Багато князів мусило поїхати. Татарський хан затверджував їх на дотеперішньому володінню, але вимагав признання його зверхньої влади, крім того, накладав велику данину й вимагав від князів ганебного упокорення. Деякі українські князі – прибувши до татарського хана – не хотіли перед ним упокорюватися – і він наказав їм за це постинати голови. Данило взагалі не хотів визнати татарської зверхності й кілька років ставив гордо чоло величезній небезпеці та старався упорядкувати зруйнований край.

Данило в орді. – По кількох роках мусів однак поїхати до головного татарського табору над Волгою. Там перебув Данило довгий час. Під час свого побуту в орді старався Данило приглянутися добре до всіх татарських звичаїв, а головне старався пізнати їх спосіб воювання. Вернувши додому, Данило не впав на душі, але почав негайно ще сильніше приготовлятися до нової боротьби з татарами мимо цього, що його положення виглядало зовсім безнадійне.

Нові городи, Холм і Львів. – Наперед почав ставити нові городи. В Галичині і на Волині було багато старих замків, але вони були знищені довголітньою війною. Данило відновлював старі укріплення і наказав шукати нових місць, де можна б будувати твердині. Одного разу князь був на ловах. В погоні за звірем загнався далеко в ліс і виїхав на велику галяву, серед котрої стояв горб, вкритий деревами. Князеві подобалося це місце і він запитався місцевих людей, як воно називається. – “Називають його престо холм, цебто горб”. Данило задумався і сказав: “Поставлю тут город і нехай йому буде ім’я Холм”. На наказ князя зрубали на горі ліс, викорчували пні і приготували місце на город. Посередині поставили невеликий, але кріпкий замок з грубих пнів дерева. Побіч замку стояла висока вежа з дерева, на каміннім підмурованню, побілена вапном. Кругом города почали осідати міщани, купці і ремісники, – розвелось ціле місто. Князь прикрашував новий город гарними будовами й церквами, не жалуючи коштів і труду. В короткім часі Холм став гарним і великим містом. В Галичині Данило оснував тоді також новий город і назвав його в честь свого сина, Льва, Львовом.

Данило королем. – Данило шукав собі союзників до боротьби з татарами й у сусідніх краях. Папа хотів за всяку ціну приєднати Данила, а разом з ним і цілу Україну до католицької церкви й вислав до Данила щораз свої письма і послів та обіцював за те велику допомогу. Данилові це було власне дуже на руку. Він снував великі політичні пляни й хотів зорганізувати союз усіх європейських держав, щоб разом виступити проти татар. Коли папа обіцяв, що допоможе йому в цьому, тоді Данило погодився на унію. Папа прислав йому королівську корону й Данила коронували в місті Дорогичині на Підляшші на короля України в 1253 р. З унії однак нічого не вийшло. Заклики папи, звернені до європейських держав, виступити до боротьби проти татар, не дали жодного висліді. Увесь тягар боротьби з татарською навалюю спав дальше лише на Україну. Тоді й Данило зрезигнував з унії й почав власними силами готуватися далі до боротьби.

Боротьба з татарами. – Побудувавши нові міста й деякі укріплення та упорядкувавши край, Данило виступив сам до боротьби з татарами.

Татарські люди. – Насамперед приборкав Данило безоглядно татарських людей. Татарські люди – це були давні половецькі й інші поселенці, котрі жили декуди цілими селами й тепер переходили безпосередньо під владу татар, відмовляючись слухати українських князів. До них приставали декуди також

українські села, де люди були темні й несвідомі. Татари дуже піддержували такі виступи, бо в тих зрадниках мали для себе велику допомогу й ослаблювали силу України. Данило приборкав насамперед з цілою рішучістю і безоглядністю тих татарських людей. Потому став щораз даліше посувати свої відділи на схід. Він держався тої тактики, що ніби жив з татарами в згоді, а тим часом висилав свої війська й розбивав менші татарські відділи й цілі загони та займав ці землі своїм військом. Так поволі розбив він і витиснув зовсім татарського вождя Куремсу з багатьох городів правобережної України. Тоді головний татарський хан прислав у 1257–59 рр. проти Данила нову велику орду на чолі з ватажком Бурундаєм. Сили Данила не вистарчили й він мусів уступити, а Бурундай наказав знищити основно всі укріплення в Звяглі, Крем'янці, Луцьку, Львові та в усіх інших значніших містах і твердинях. Встоявся тоді перед татарами один Холм, що був дуже міцно укріплений.

Смерть Данила. – Серед боротьби з татарами Данило ослаб і знемігся. Довголітні труди зломали його здоров'я. Данило княжив 1205–1264 рр. Він умер у своєму улюбленому місті Холмі й там його похоронено.

Значіння Данила. – Король Данило – це один з наймогутніших володарів України. Він був особисто дуже лицарської вдачі, а передусім визначався великою витривалістю і незломністю в усіх трудах і невдачах. Ціле його життя, від маленької дитини до самої смерти, пройшло у безнастанній завзятій боротьбі. Як володар і як людина визначався він великим розумом і добротою, за що любили його й славили всі його піддані. Треба підкреслити, що він з'єднав був під своєю міцною владою знову всю Україну й тільки нечаяна татарська навала зруйнувала його велике діло. Від того часу Українська Держава стала щораз більше хилитися до упадку і не могла вже піднятися, знеможена важкими ранами, які завдала їй татарська навала.

Лев I. – По Данилі існувала ще Галицько-волинська українська держава 80 літ. Часами вона піднімалась навіть ще на деякий час до великої могутности. Син короля Данила, Лев, який панував від 1264 р. до 1301 р., прилучив був до української держави Люблинщину від Польщі, полудневу Білорусь вище ріки Нарви від Литви і Закарпатську Україну з Мукачевом і Ужгородом, яку загарбали були перед тим мадари.

Король Юрій. – По ньому панував його син Юрій (1301–1308 рр.) Він коронувався на короля України. Король Юрій відновив знову окрему українську православну метрополію

тому, бо попереднього митрополита забрали москалі до себе в Суздаль.

По смерті короля Юрія панували до 1323 р. два його сини Лев II і Андрій. Вони згинули оба разом, мабуть у бою з татарами, з якими вони ввесь час завзято воювали.

Останній князь. – По них панував до 1340 р. їх кривняк, Юрій Тройденевич. Це був останній український князь.

Напад польського короля Казимира. – По смерті Юрія Тройденевича польський король Казимир напав на Галичину й дуже сильно пограбував Львів. Потому він порозумівся з татарами й по довгій завзятій боротьбі завоював вкінці Галичину в 1349 році. Українське населення ставило завзятий опір, але Казимир в спілці з татарами таки переміг.

Кінець української княжої держави. – Волинь зайняв тоді литовський князь Любарт. В Галичині продовжувалась ще довго боротьба і вона переходила з рук до рук. На чолі народньої боротьби стояв довгий час хоробрий воевода Дмитро Дедько. Щойно в 1387 р. вдалось полякам остаточно опанувати Галичину й Холмщину та прилучити до Польщі. Від того часу ті землі перебували вже довгі віки в польській неволі. Це був рівночасно кінець української княжої держави.

Розвій і причини упадку української княжої держави

Чотири головні періоди розвитку. Українська княжа держава пережила в часі п'ятох віків свого існування великий розвиток. Його можна поділити на чотири періоди.

Перший період починається около вісімсотного року й триває кругло сто років до князя Олега. В тому часі Українська Держава розвивається із своїх попередніх племінних зав'язків, що мали вже за собою довгий попередній розвиток багатьох століть, об'єднує всі українські племена, зв'язує їх одною сильною владою й виростає до ряду могутніх держав. Коли попередні, довгі віки й тисячеліття розвитку українського народу зовсім незаписані й невідомі історії, знаємо про них лише з розкопів землі, то цей період є вже історичним. З того часу маємо вже певні історичні відомості про існування й розвій Української Держави. Відомості ті ще дуже скупі. Однак факт, що на початку дев'ятьсотних років Українська Держава є вже така могутня, що панує на Чорному і Каспійському морю, веде переможні війни з наймогутнішою державою тодішнього світу – Візантією – та з далекими арабськими краями – вказує ясно, що це не був слабкий, перший початок

державної організації України, але тоді вона вже була в своєму повному розквіті, що його попередив цей маловідомий, але тим не менше важний перший період.

Другий період – це держава могутніх князів Олега, Ігоря, Ольги, Святослава, Володимира Великого й Ярослава Мудрого. У тому часі Українська Держава доходить до свого найбільшого розвитку й могутності. Українська Держава була в той час територіально найбільшою з усіх існуючих в Європі держав, а своєю культурою, політичним значінням та мілітарною могутністю боролася за суперництво з центром тодішнього культурного світу – Візантією.

Третій період – це поділ одної могутньої київської держави на багато окремих князівств. Князівства ці були далі зв'язані зі собою спільним державним центром у Києві, довгою попередньою спільною традицією й іншими вузлами, що лучили український народ в одну цілість, але цей загально-київський центр дуже ослаб і з часом стратив усяке значіння. Це було причиною великого безладдя і внутрішніх міжкнязівських війн. У третьому періоді наступив великий упадок державної єдності й організаційної спаяності, а вслід за тим і політичної та мілітарної сили України. Культурна єдність українського народу задержалась і в цьому періоді та розвивалася далі. Князівств було дуже багато, але вони не мали ані своїх сталих границь, ні сталих пануючих родів. У безперервних війнах змінювались щораз і границі, і князі, і навіть населення перемішувалось так сильно, як мабуть в жодній іншій країні. Все те, разом зі спільною церковною організацією, геополітичним положенням й іншими причинами впливало на те, що український народ задержав і в цьому періоді, мимо великого політичного розбиття, свою національну єдність та ще далі розвинув її. В часі великих загроз зі зовні виступала також і політична єдність. Так було за Володимира Мономаха й Ігоря Святославича, коли розсварені українські князі лучилися разом проти половецької навали, і так було в часі татарської навали, коли всі українські князі виступили знову разом.

Четвертий і останній період української княжої держави – це період Галицько-волинської держави. В тому часі центр політичного життя переноситься під натиском азійських орд з Києва на захід. В Галичині виростає поволі з князівського роздріблення сильний державний центр і доходить за Ярослава Осмомисла до великої могутності. Опісля під владою могутнього Романа Волинського та його сина короля Данила він об'єднує наново цілу Україну й відбудовує її державну єдність, а враз з тим велике

значення й силу. Та в цьому часі нового відродження й розквіту української державности, яка оперлася о свої західні краще, забезпечені області й прямувала до цього, щоб вернути скоро зовсім до своєї давньої територіяльної й політичної могутности, приходить нагло новий татарський удар і нове велике ослаблення, що й кінчиться її повним упадком.

Більшість українських земель переходить під владу татар, Волинь – до Литви, а Галичину завойовує Польща й тим кладе кінець українській княжій державі.

Причини упадку. – Всі українські історики шукають за причинами упадку української княжої держави, щоб витягнути з цього потрібну науку та знайти найважливіший ключ до розуміння причин і законів історичного розвитку. Різні історики різно наświetлюють цю справу. Погляди ці можна поділити на дві головні групи. Одні вказують як головну причину наїзд зовнішніх ворогів, азійські орди й останній удар Польщі. Другі зате видвигають більше внутрішні причини – поділ на князівства, вічні спори й війни князів, брак розуміння для сильної влади й організації, та називають це анархічним духом степу, що не дав нам змоги побудувати сильної державної організації.

Московські історики також різно задивляються на цю справу, але переважно зазначають, що це ніби в засаді був природний розвиток, котрий провадив до перенесення головного державного центру з Києва й Галичини до Москви. Деякі інші чужі історики стараються знову представити причини упадку української княжої Держави в зовсім іншому світлі. Вони кажуть, що українська княжа держава була твором організаційного хисту варягів, котрі походили з вищої германської раси. Коли опісля нечисленні варяги розплилися у слов'янському морю, не стало цієї здібної до державного будівництва провідної верстви й почався хаос і упадок, властивий українцям та всім слов'янам, що є нижчою расою, нездідною до власної державної організації й кермуючої ролі.

В дійсності причин упадку української княжої держави було багато. Дуже важною причиною був поділ України між багатьох князів і їх міжусобиці, цебто взаїмні війни, які майже ніколи не переривалися та дуже зруйнували силу України. Другою причиною була незгода між князями і боярами, котрі хотіли стати собі великими панами. Українські історики підкреслюють часто саме ці причини на те, щоб на їх пізнанні виховувати свідомість погубного ділання внутрішнього роз'єднання й слабости. Це однак не була головна причина упадку нашої держави. Такі самі або ще більші міжусобиці князів і бояр були тоді звичайно в усіх державах.

Не було ні одної держави, ні одного народу в Європі, до яких би вони рас не належали, де б не було тоді подібних явищ. Династичні й релігійні війни були в Західній Європі ще довші і багато більше кроваві та винищуючі, чим у нас. Коли ті держави задержували своє існування мимо великого внутрішнього ослаблення, то тільки завдяки цьому, що їхнє геополітичне положення, а враз з тим окруження, було інакше.

Українська княжа держава впала в боротьбі з кочовими ордами. – В повній свідомості руїнницького впливу згаданих вище причин на нашу історію, мусимо однак ствердити, що згідно з історичною науковою правдою вони не були рішаючим чинником. Мимо цих хиб український народ виявив не менше культурних і державно-творчих організаційних здібностей, чим інші передові народи тодішнього світу, та збудував і розвинув свою високу культуру й свою державу, що в нічому не уступала іншим найбільшим і найкраще зорганізованим державам. Положення й окруження України було, однак, зовсім інакше. Україна лежала на границі великої азійської брами й мусіла переносити через довгі віки важкі удари азійських кочовничих орд. Ціла історія княжої української держави – це один безпереривний ланцюх боротьби з ордами аварів, болгарів, печенігів, турків, клубоків, половців і багато інших та вкінці – татарів. Україна кровавилась і винищувалась безпереривно у тій боротьбі, тоді коли інші народи Європи могли спокійно розвиватись за нашими плечима, або бавитись у династичні та релігійні війни. Ввесь величезний розгін мандрівки монгольських народів, котрі йшли хвиля за хвилею з Азії, спинився на Україні. До Західньої Європи доходили лиш час-до-часу відгуки цих навал, за гунів чи за татарів. А Україна лежала тоді ціла в попелах і в крові. Найбільший і найважчий удар завдала Українській Державі татарська навала. Даремно намагалися українські князі дістати допомогу інших держав. Даремно король Данило шукав союзу в німецьких цісарів і римського папи, щоб зорганізувати спільну оборону всіх zagrożених європейських держав. Ніхто і пальцем не ворохнув! Ввесь тягар боротьби з напором кочових орд спочивав довгі віки на Україні. І тільки великій витривалості й героїчності українського народу, як також його геніяльним політикам і володарям, як король Данило, що вийшли з нього, треба завдячувати, що ми в тій історичній боротьбі встоялися, охоронили решту Європи перед заливом орд і вдержали важким кровавим трудом незмінно свою землю.

Пізнання історії цієї боротьби, а зокрема історії татарських нападів і того, як вони ввесь час по головному погромі наново

нищили систематично й безоглядно провідні державні верстви українського народу, відбудову міст, укріплень, економічної й військової сили та державної влади, – доводить до безсумнівного висновку, що саме тут належить шукати дійсної причини упадку нашої княжої держави. Українська княжа держава впала обезсилена в боротьбі з навалами азійських кочівничих орд.

Життя за княжих часів

Могутність. – Українська княжа держава протягом цілого часу свого існування нічим не уступала іншим європейським державам тодішнього часу та дуже часто, як це ми вже бачили повище в розвитку подій, своєю культурною й політичною та військовою могутністю вибивалась на чоло інших держав. Маючи свою незалежну державу, український народ розвинув у ній всесторонньо своє життя.

Державний лад. – Внутрішній устрій української княжої держави був подібний до інших держав того часу й будувався на діничній владі. При князеві були його урядовці, котрі командували військом та управляли державним життям. Господарство і торгівля були високо розвинені. Україна славилася в ті часи на весь світ своїм багатством і добробутом населення. Головну масу населення творили селяни, що тоді називалися смердами.

Соціальний лад. – З воїнів та багатших селян і купців витворилася з часом верства більше впливових і багатих людей, які називались боярами. Верства бояр була подібна в дечому до верстви панів в інших державах тодішньої Європи. Була між ними та різниця, що доступ до верстви боярської не був замкнений. Кожний селянин, купець, вояк чи урядовець, коли вибився, ставав боярином. Ще більша різниця була в тому, що селяни, звані смердами, не підлягали боярам, а були вільними громадянами й працювали на своїх самостійних господарствах. Були в тому часі також невільники. Невільниками були полонені, взяті у війні, оселені потім на ріллі чи приділені до іншої праці. Їх було мало й вони переходили часто по деякому часі у звичайних вільних людей.

Невільниками ставали також в деяких випадках довжники. Торгівля витворила верству багатих купців. Появились навіть лихварі-капіталісти. Лихварством занимались головно жиди. Це й було причиною деяких протижидівських погромів. Князь Володимир Мономах перевів був навіть реформу в тій справі і наказав зменшити відсотки від позичених грошей. Але mimo цього відсотки були ще дуже високі й доходили часто більше, як

половина вартості позиченої суми. Різниці маєткові бували вже великі. Але життя було вільне й кожний меткий, проворний, підприєємчий і працьовитий чоловік міг вибитися чи то в господарстві, чи в торгівлі, чи у війську.

Будівництво. – В часах княжої держави повстало багато гарних, величавих будівель, головно церков. Найбільше будовано в Києві. Деякі з тих давніх будов доховались досьогодні вже майже 1000 літ і свідчать про високу культуру нашого народу тих часів. Один з чужих подорожників писав, що Київ був дуже великим, гарним і багатим містом та мав 400 церков, а ще інший пише, що аж 700!

Школи. – На дворах князів і в монастирах були школи і перебували вчені люди. Найбільшу славу здобули ті, що писали книжки. Писання книжок було тоді дуже трудне. Треба було писати кожну книжку гусячим пером на шкірі. Багато з тих книжок заховалося до наших часів. З тих давніх книжок є дві найславніші, – це є перший літопис, або тодішня історія України, що доховався з часів Ярослава Мудрого і “Слово о полку Ігоревім”, – це є опис походу князя Ігоря на половців. Книжки ці є написані дуже гарно й розумно та перепоеї гарячою любов’ю до України.

500 років Української Держави. – Понад 500 років існувала українська княжа держава, починаючи від 800 років аж до 1350-го. За цих п’ять століть український народ, мимо важких ударів азійських орд, розвинув могутньо своє життя, вирізьбив виразно свою одностайну мову й національну вдачу, розвинув свою культуру й опанував твердо у важкій боротьбі з численними сусідами простору й багату землю між рікою Вислою на заході й Волгою та Каспійським морем на сході. Пізніше прийшли довгі віки важкої неволі, що не раз надщерблювали поважно й підривали ці здобутки, але ніколи вже їх ніяка сила не потрапила знищити. Тому український народ згадував опісля час своєї княжої державності, як золотий, найкращий час нашої історії, в котрому ми були вільними незалежними володарями нашої землі.

УКРАЇНА ПІД ЛИТВОЮ І ПОЛЬЩЕЮ (1340–1848)

Під Польщею і Литвою

Поляки в Галичині. – Як умер останній князь з Романовичів, Галичина лишилася без володаря. Тоді давні вороги галицької держави, поляки й угри, задумали скористати з цього і запанувати

над цєю частиною української землі. Польський король Казимир несподівано прийшов зі своїм військом під Львів 1340 р., здобув львівський замок і забрав з княжої скарбівниці увесь скарб: княжі й королівські корони, золоті хрести, ланцюхи, скиптри, престіл, обкований золотом. Все те поляки вивезли до себе.

Польський король думав, що він зараз запанує над цілою Галичиною. Але український народ знав, що під чужим пануванням чекає його недоля і не хотів віддавати своєї землі ворогам, та боронився завзято. Аж по тридцятьох роках боротьби поляки запанували в Галичині.

Важка була доля українців під польським пануванням. Польські королі забирали українські землі і давали польським панам. До міст приводили міщан поляків та німців і в їх руки давали промисл і торгівлю, ставили латинські костели, підпомагали польських ксьондзів, забирали навіть православні церкви й переміняли їх на католицькі костели!

Литва. – Інші землі – Волинь, Пинщина, Київщина, Чернигівщина перейшли під владу Литви. Литовський народ здавна жив коло Балтійського моря і мав свою державу зі столицею у Вильні. Литовці довгий час були поганями і почитали богів неба й землі, лісів і багон, війни й хліборобства. Головний бог їх був Перкунас, бог громів, так, як Перун. Християнство прийшло до Литви з України. Литовські князі вихрестилися у православну віру, брали на свій двір священників і ченців українців і у своїх звичаях наслідували наших князів. Литовські князі і вельможі прийняли навіть українську мову і нею писали свої грамоти.

Як литовці опанували Україну. – Литовські князі дуже легко опанували більшість українських земель. Ніде не зустрічали вони опору. Україна, зруйнована татарською навалою, була безборонна. Але литовці зараз же зустрінулись в Україні з татарами й мусіли провадити з ними боротьбу. Боротьба з татарами була вже тепер багато легша, бо вони, поділені на різні орди, стратили давню могутність і нападали меншими силами. Тому литовці могли ставити їм опір. Українське населення воліло бути під владою литовців, чим у татарському ярмі.

Литовсько-українська держава. – Литовські князі не робили в Україні ніяких змін, поводитись добре з населенням, стали самі говорити й писати по-українськи та проголосили себе литовськими й українськими князями. Висока українська культура мала великий вплив на литовських князів і вони перейняли багато українських порядків, звичаїв, державні закони, мову й релігію. По короткому часі українці зайняли багато урядів в

державі й війську. Так литовська держава перемінилася в спільну державу українсько-литовську або, властиво, у литовсько-українсько-білоруську.

Злука Литви з Польщею. – По деякому часі наступила одна-че зміна, бо Литва злучилася з Польщею, а враз з тим прийшов тоді кінець українських впливів і української свободи. Польські пани вже здавна дивились ласими очима на Литву й на багату Україну, злучену тепер з нею. Польща пробувала кілька разів силою завоювати українські землі, але їй це не вдалось, за винятком Галичини й Холмщини. Тоді рішили вони зробити це в інший спосіб, – шляхом злучення Польщі з Литвою під владою одного спільного короля. Тоді в Польщі вимер королівський рід і польські пани запросили собі мадярську королівну Ядвигу. Вона мала нареченого австрійського князя й вийшла за нього замож. Але польські пани змусили її розійтися з ним і звернулися до литовського князя Ягайла, щоб він оженився з Ядвигою і став королем Польщі. В той спосіб хотіли вони хитро злучити Литву з Польщею. Ягайло був православної віри, говорив українською мовою і до цього часу жив, як інші литовські князі. Але як побачив, що може панувати не тільки в Литві, але й у Польщі, змінив свої звичаї. За намовою поляків перейшов у 1386 році на латинство, окружився польськими панами і з призирством ставився до литовців і українців. Урядовцями іменував католиків, на Литву закликав поляків, переслідував православну віру. В старім галицькім городі Перемишлі Ягайло відібрав православним соборну церкву й віддав її латинникам. В підземеллях церкви були домовини давніх галицьких князів; жорстокий король наказав розбити домовини й викинути з них кости князів!

Самостійна управа литовсько-українських земель. – Великий напір поляків здержувало ще довго те, що злука Литви з Польщею не була повною. Литва разом з усіма українськими й білоруськими землями, що до неї належали, задержала, згідно з першою литовсько-польською умовою, майже повну свою незалежність і управлялась всередині самостійно. Користаючи з цього, українська мова й українські звичаї задержали ще довго своє пануюче положення на всіх українських землях, крім Галичини й Холмщини, прилучених безпосередньо до Польщі. Поляки однак ломили часто цю умову про самостійне правління литовсько-українських земель. З другої сторони, багато литовських панів підпало тепер під польські впливи й починали впроваджувати в себе польські порядки. Українці довго ще оборонялися проти всіх загарбницьких замахів Польщі й піднімали навіть

кілька разів повстання проти спроб поляків завести свою владу й свої порядки в литовських частинах українських земель.

Люблинська унія. – Вкінці поляки рішилися таки захопити в свої руки від Литви всі українські землі. Вони скликали литовських бояр і князів в 1569 р. до Люблина на великий з'їзд разом з польськими панами. Там обіцяли литовським і українським боярам такі самі права, як мали польські пани, щоб вони за те відступили їм українські землі. Частина литовців згодилася на це. Більшість українців і литовців, присутніх на з'їзді, виступила проти цього. Тоді польський король і польські пани пішли самі з військом займати Волинь, Підляшшя й інші українські землі, що були досі під литовсько-українським зарядом. Вони опісля силою змусили литовських і частину українських бояр вернути на з'їзд та погодитися на його рішення. З'їзд цей дістав назву Люблинської Унії. Литовські й білоруські землі задержали ще надалі свою управу, однак всі українські землі, крім Берестейщини, перейшли від того часу безпосередньо під польський заряд. Польські пани посунули потім хмарою на українські землі, щоб їх загарбати для себе, заводити панщину й католицизм та обертати українське селянство в робочу худобу.

Шляхта й селяни

В Польщі люди не були всі рівні, як в Україні, але ділилися на окремі стани. Стани були такі: шляхта, міщани, селяни, духовенство.

Шляхта. – Найбільше значіння в Польщі мала шляхта, цебто пани. Шляхта мала своє військо, свої суди й свої уряди. Шляхтич всюди мав першенство. Шляхта мала в своїх руках багато землі. Пан, що мав тільки два або три села, числився бідний, – пани мали не раз по десять, двадцять, а то й сто сел. Панські двори були побудовані, як малі замки. В звичайний час шляхта жила розкішно й багато, убиралася в гарні вбрання, їздила на лови, їла і пила добре та забавлялася.

Українська шляхта. – Потім, як Польща заняла під свою владу українські землі, давні українські боярські роди стали зараховуватися також до шляхетського стану. Але важке було їх життя. Українцеві-шляхтичеві важко було лишитися при своїй вірі і своїм народі через різні переслідування.

Кріпацтво. – Польська шляхта завела в Україні кріпацтво або панщину. Селянин повинен був робити панові роботу без ніякої плати і йому не вільно було вийти з цього села без дозволу

пана. З початку панщина була невелика. Селянин мав робити на панському лані п'ять чи десять днів на рік. Але потім селянські роботи ставали все більші й більші. В деяких дворах селянин мав робити три дні на тиждень, часом і щоденно по півдня. Селяни платили також панові дань від хліба, худоби, домашньої птиці, бджіл і ін. За всякі провини судив сам пан і міг назначити кару, яку хотів, навіть кару смерті.

Життя селян. – Важке було життя хлібороба. Він мешкав у нужденній курній хаті, не раз разом з худобою, в холоді й голоді, у безнастанній праці. Щодня приходив до хати панський гайдук і назначав роботу. Робота йшла під оком панських наглядців: хто трохи пристав або хотів відпочити, того не минав канчук гайдука чи економа. Серед дощу, в болоті селяни копали рови, або в зимі йшли в ліс з нагінкою для панських ловів, або на цілі тижні йшли з підводами. Тяжкі були податки для панів. Ледви догодувався хлібороб теляти або лошати, вже мусів віддати його до двора; зі збіжжя, з городини, з саду пан брав десятю часть; на заклик пана треба було давати курчата, качки, яйця, мід. На Різдво, на Новий рік, на Великдень селяни мусіли йти до шляхтича з поклоном і дарунками, так само й тоді, як мали яке прохання. Без дозволу пана селянин не міг купити ні продати нічого, не міг вийти навіть у друге село. Селянські діти не могли йти до ремесла ні до школи. Шляхта нерадо гляділа на це, як селяни вчили свої діти, розумніших і меткіших хлопців брали до двора на послугу, або робили з них гайдуків. За непослух пан поров кріпака, як хотів. Жорстокі пани за найменшу провину карали селян канчуками, вбиваючи часто на смерть. Селян не вважали навіть за людей. Часто для пустої забавки запрягали селян замість коней до своїх повозів, поганяли, били й вигадували різні знущання, які лише прийшли до голови. Ще гірше бувало з жінками. Доля селянки в польському шляхетському ярмі була страшна. І їх не минала тяжка робота й канчуки, а молодих дівчат – різні знущання панів і паненят. Бувало й таке, що польські пани з великої пустоти й сваволі, казали селянам вилазити на дерева й стріляли собі до них для забави, хто скорше й ліпше вцілить. Польща стала з того часу славна на цілий світ з того дикунства своєї шляхти.

Селянські повстання. – Українське селянство підймало часто кроваві повстання проти цих катів-мучителів. Тоді йшли з димом польські двори, а ляхам не було пощади. Польське військо, однак, здушувало й топило в морі крові кожний селянський відрух. Найбільше повстання українських селян було в Галичині в 1490 р. під проводом отамана Мухи. Польські пани мусіли

наймати собі тоді для здушення цього повстання багато чужоземних військ. Муха, незважаючи на все, захопив був велику частину Галичини, але потому польські й німецькі війська розбили повстанців. Муха намагався організувати нове повстання й продовжував боротьбу з великою впертістю, доки поляки не зловили його підступно через зраду. Сміливіші селяни втікали також в Карпати і далеко на схід, над Дніпро. В горах Карпатах повстали з тих утікачів ватаги опришків, які громили польських панів, а в степах, над Дніпром, повставали з тих сміливців-утікачів відважні козацькі загони.

Міщанство й братства

Значіння міст. – Міста мають сьогодні велике, рішенняє значіння в політичній боротьбі. Але вже й у давнину вони мали також не менше значіння, бо в них зосереджувались дороги, торгівля, ремесло, великі багатства й школи, а крім того, вони були звичайно добре укріплені й узброєні та панували над цілим оточенням. Українські князі розуміли добре це і тому будували та укріплювали багато міст. На міста звернули також головну увагу поляки по завоюванні Галичини й повели найбільший наступ, щоб їх скоро ополячити.

Торгівля. – В містах мешкали тоді головно купці і ремісники. Купці торгували в своїх крамницях або їздили з крамом в далекі сторони. Не було тоді залізниць, все возили возами. Купці збиралися разам в кількох, брали кожний по кілька возів і їхали в дорогу. Шляхи були небезпечні, і треба було везти з собою зброю, а то й наймати узброєних людей для оборони. Українські купці їздили в далекі краї: до Угорщини, Чехів, Німеччини, Волощини, навіть до Туреччини. З України вивозили збіжжя, віск, мед, худобу, риби, шкіри. До нас привозили сукно, убрання, килими, залізні вироби, полудневі овочі й коріння, вино.

Ремесла й цехи. – Ремісники були різного роду й різної назви: столярі, бондарі, колодії, гончарі, лучники, стрільники, гарбарі, кушнірі, сідельники, шапкарі, кравці, пекарі, різники, броварники, мельники, олійники, воскобійники. Хлопець, що хотів навчитися ремесла, наперед ставав учеником у майстра, опісля челядником або товаришем. По двох або трьох роках челядник ішов на мандрівку в чужі краї, щоб придивитися, які там є вироби і звичаї. По такій науці челядник міг стати самостійним ремісником, або майстром. Ремісники мали товариства, що звалися цехи. Був цех кравецький, столярський, шевський і т. д.

Ремісники одного ремесла вибирали собі старшину й разом вели свої діла. Під час війни кожний цех боронив частину мурів міста і мав свою вежу або башту. У час, вільний від роботи, ремісники вчилися стріляти й робили інші воєнні вправи.

Магістрат. – Кожне місто вибирало собі старшину. На чолі міста стояв посадник або бурмістр. Побіч нього була міська рада або магістрат. Міський суд вели лавники під проводом війта.

Переслідування українців. – Міщанам жилося тоді добре. З торгівлі й ремесла вони мали великі користи. Але українці з того добра користали мало. По містах узяли владу католики-поляки. Православних вони не допускали до ради й суду, не приймали до цехів, не дозволяли вести торгівлю і купувати дома в місті. Православна віра була в погорді й пониженні. В деяких містах священикові не вільно було йти з запаленими свічками через вулиці до хворого. Похорони православних треба було вести не головними вулицями, а переулками, без процесії і співів. Наші церкви поляки називали біжницями.

Українців переслідували у містах більше, чим жидів. В багатьох містах заборонили українцям мешкати всередині міста чи на кращих вулицях та визначували українцям на мешкання тільки найменші й найгірші вулиці. Дійшло навіть до цього, що й українською мовою в містах небезпечно було говорити.

Національна свідомість і боротьба українського міщанства. – Українське міщанство мимо цього не піддавалося й не падало духом та боролось за свої права в надії, що колись таки прийде визволення. Головним осередком цієї боротьби було славне місто Львів, збудоване українським королем Данилом для свого сина Льва, що його поляки хотіли тепер зробити польським та вести звідси свій наступ на решту України.

Польський історик Лозінський пише так про цю боротьбу українського міщанства: “Дивна річ – львівські міщани, (в тому часі вже) здебільша говорили, писали й одягалися по-польськи, але ця назверх ополячена Русь не переставала ані на хвилину бути собою й почувала себе наче державою в державі... Вона устанавляла собі конзулів і проконзулів, дивні присяги чинила, від послушенства владі відприсягала, сама собі свої суди й кари устанавляла, тих, що для чужинців працювали, за проклятих мала, до церемоній релігійних не допускала й плювала на них... Під румовищем давнього самостійного існування..., що в її пам’яті окутувалось серпанком історичної легенди, наче під холодним попелом випаленого багаття залишилася завжди жива іскра, що її сильніший подув міг потушити, але й міг роздути в полум’я...”

Братства. – Цей вітер, що роздмухував приспаний жар у полум'я, приходив опісля не раз. А тим часом українське міщанство зорганізувалося для своєї оборони у братства. Братство – це було товариство, що опікувалося церквою. Але в часі важкого польського наступу проти українського народу та його батьківської віри братства стали осередком національної організації й оборони. Членам братства не вільно було навіть іти до чужих судів. Саме братство видавало закони, судило й карало, ухиляючись перед судом чужої держави. Братства були в усіх городах, більших і менших, і по деяких селах. Найбільше було братство у Львові, що звалося Ставропігія, цебто Оборона Хреста (1586 р.) і пізніше братство в Києві.

Друкарні. – Братства дбали дуже про просвіту народу, заводили у себе школи й друкарні. Першу українську друкарню заснувало львівське братство в 1573 р. Вона вславилася на цілу Україну й щорічно видавала церковні книги, букварі, граматики, збірники пісень. Побіч львівської друкарні найславніші були друкарні в Острозі, Києві й Почаєві.

Церковна Унія. – Братства безнастанно вели боротьбу за права українського народу. Посилали своїх послів з жалобами боронити своїх справ в судах і урядах. Але поляки не хотіли уступити та далі переслідували православну віру. В 1596 р. на церковному соборі в Берестю православні єпископи під натиском поляків згодилися на унію або злуку з католицькою церквою і признали папу головою християнства. Але на це не пристали братства і більша частина духовенства та народу, й лишилися при православної вірі. З того часу українці поділилися на православних і уніятів та вели з собою боротьбу за церковні діла. З цього користали чужі й ще більше руйнували Україну.

Школи

Значіння шкіл і освіти. – Розвиток шкіл має для кожного народу дуже велике значіння. Добрі школи виховують свідому молодь та дають їй в руки велику зброю – науку. Без своїх шкіл, без науки, без своєї свідомої й ученої молоді, нарід стає темний і безпросвітний та не може рівнятися ні в звичайному житті, ні в боротьбі з культурними, освіченими народами, узброєними у велику силу знання й науки. Це добре розуміли завжди різні гнобителі та намагалися держати пригноблені народи в темноті, без шкіл і науки. Сьогодні ми всі розуміємо, що нам треба якнайбільше освіти, знання й науки, нам треба якнайбільше шкіл, і то

не тільки нижчих, але середніх і високих. Нам треба якнайбільше молоді з високою освітою, нам треба здобути народові цю велику зброю, яку дає освіта і знання та наука. Бо під польським пануванням українці пізнали ще в давнину, що це значить не мати своєї школи. Поляки по всіх містах позаводили свої школи і вчили в них молодь так, як їм було треба, – на свою користь. Як пішла до такої школи українська дитина, то вона вже пропала для свого народу, – там привчили її погорджувати всім, що українське, силували змінити віру, робили з неї поляка.

У нас довгий час не було добрих шкіл. Тільки при церквах були невеличкі школи, де учили читати й писати. Учив там піп або дяк. Книжками до науки були церковні книги, звичайно Псалтир і Часослов. Хто перечитав ці книги і навчився читати, уважався вже вченою людиною. Небагато користи приносила така школа народові.

Наші міщани по братствах пізнали скоро, в чім є лихо. Один міщанин в книжці “Пересторога” написав, що давня українська держава упала не тільки через це, що її нищили всякі вороги, але й тому, що тоді було ще мало шкіл і народ був несвідомий. Тепер, отже, всі розумніші люди кинулися заводити ліпші українські школи.

Острожська Академія. – Велику заслугу має в цьому князь Константин Острожський. Він проживав в городі Острозі на Волині. Свій рід він виводив з давніх українських князів і вірно держався при вірі своїх предків і при своїм народі. Він заклав в Острозі друкарню і тут надрукували велику Біблію та всякі церковні книги, котрі розійшлися по далеких краях, навіть в Болгарії і Сербії.

Ще більшу славу Константин Острожський здобув собі через це, що в Острозі заложив першу вищу школу. Він розумів, що наш народ піднесеться тоді з занепаду, як матиме освічених учителів і свідоме духовенство, а для того була потрібна вища школа. Князь спровадив учених професорів з Італії і Греції і отворив 1580 р. академію в Острозі. З неї вийшло багато учителів і священиків; тут вчився також Петро Конашевич-Сагайдачний, запорожський гетьман. Але острожська академія тривала недовгий час; по смерті князя Константина його син перейшов на латинський обряд і школа занепала.

Потім повстали також в інших містах середні і вищі школи. Їх називано гімназіями або колегіями. Такі школи були у Львові, в Бересті, Луцьку, Володимирі і ін. Найвище стояла київська школа, котру славний митрополит Петро Могила перемінив на академію.

Татари и турки

Дуже грізними ворогами України були в той час татари й турки.

Турки. – Турки – це був півдикий народ, що прийшов з Азії. Вони здобули грецьке царство і в колишній [столиці] Візантії – Константинополі – заснували свою столицю. Турки вірили в одного Бога, котрий у них звався Аллах, і пророка Магомета, що установив їх віру. Себе називали музулманами, цебто підданими Бога; християн прозивали джаврами або невірними. Головний турецький володар звався султан, його міністри – везири, урядовці – баші або беї. Турки вели боротьбу з різними народами, завоювали Болгарію, Волощину, Молдаву й більшу часть Угорщини. Потім заняли також побережжя Чорного моря й поставили тут свої замки: в Акермані або Білгороді при гирлі Дніпра й Очакові при Дніпровім лимані.

Татари на Кримі. – Татари по зруйнуванню Києва проживали над Волгою. Потім частина їх переселилася на Крим і тут заклали свою державу. Столицею їх був Бахчисарай, там мешкав кримський хан. З Криму татари безнастанно нападали на Україну. Щороку весною, як степи вкривалися травою, татари виходили в похід. На Дніпрі вони переправлялися плавцем через ріку й ішли опісля балками й ярами, щоб їх ніхто не доглянув.

Татарські напади були для України страшним нещастям. Як татари прийшли під яке село, окружали його з чотирьох сторін і підпалювали крайні хати, щоб викликати переполох між мешканцями. Потім кидалися на вулиці й починали грабувати. Забирали коні, корови, вівці й інші звірята й гнали їх за село; з хат виносили всяку поживу, міхи муки, убрання, постіль, все, що попало в руки. Хто боронився, того убивали, хто був безпомічний, цього брали в ясир, в полон.

Бранці. – Бранців татари брали на аркани, довгі шнурі, й тягнули за собою. Невольники йшли пішки цілу дорогу. Гаряче степове сонце палило їм голови, спрага стягала уста, голод і труд ломив ціле тіло. Татари вели своїх бранців до Криму. Там у різних містах, найбільше в Кафі, були великі торговиці (“майдан сліз”), де продавали невольників. Приходили там купці з далеких сторін, найбільше турки й араби, і купували бранців собі на невольників.

Турецька неволя. – Турки не уважали християнських невольників за людей, а поводитися з ними гірше, як зі звірями. Нещасні бранці безнастанно мусіли важко працювати. Турецькі наглядачі

стояли над ними й пильнували, щоб робота йшла скоро, і карали нагаями.

Найгірша була доля тих бранців, що дісталися до рабів на кораблях. На Чорному морі турки мали багато кораблів, що звалися галери або каторги. На гребців до тих кораблів турки брали бранців. Невольники сиділи на лавах по п'ятьох або шістьох при одній важкій опачині (веслі) і гребли цілий день. Щоб вони не збунтувалися, або не схотіли втікти, турки закладали їм на руки й ноги важкі кайдани, що замикалися на колодку. Ключ від колодки мав ключник; він пильнував невольників і нагайкою бив їх по плечах.

Яничари. – Християнські діти турки брали до своїх шкіл і виховували їх з малого в музлманській вірі. З тих дітей виростало потім завзяте турецьке військо, зване яничарами, цебто “новим військом”. Ще й нині тих, хто зрадив свій нарід і став на службу ворогів, називаємо відступниками, ренегатами або яничарами.

КОЗАЦЬКА ДОБА (1548-1782)

КОЗАЧЧИНА Й КОЗАЦЬКА РЕВОЛЮЦІЯ

Велика козацька революція

Руїна й неволя України. – Важка була тоді доля України. З одної сторони панувала жорстока польська шляхетчина, яка видувала останні соки зі закріпощеного в панцизняному ярмі українського народу, а з другої сторони – все нові й нові набіги татар. Польські пани поховаються собі по мурованих замках, а татари гуляють, палять і грабують, мордують і десятками тисяч женуть у ясир. Заберуться татари, лишиться ще хто при житті – тоді наново починається шляхетський танець. Такої страшної неволі й руїни не зазнав ніколи жоден нарід у цілім світі. Здавалося тоді, що це вже хіба кінець прийде нашому безборонному народові, відданому на поталу ляншн й татарві. З давньої могутности й багатства не стало вже й сліду. Остав тільки пригноблений, запряжений в ярмо народ, дуже винищений, зібраний головно у західніх областях, бо східні стали степовою пустинею, де гуляли татари й табуни диких коней та буйволів. Не стало також при народі зовсім освічених і багатих людей. Тих, котрі твердо держалися свого народу, вигубили ляхи, а слабших змусили перейти на католицтво й вони ополячилися.

Здоровий корінь. – Та це лише так назверх виглядало, що наш народ такий вже зовсім безсильний і пропачий, так як у зимі дерево виглядає назверх завмерле. Доки однак корінь здоровий – то й дерево здорове й відродиться з новою силою, як тільки прийде весна. Так само і в нашому народі корінь був здоровий – тільки лиха година, немов люта холодна зима, змела його корону, що квітчалася колись у сьайві теплого сонця свободи буйним цвітом. Скоро, однак, прийшла і в нас весна. Ця весна – це була велика година відродження народу. Тоді показалося, що в нашому народі була в середині велика сила, яка потім пробудилася, розірвала всі пута й цілий світ задивувала своїми ділами. Ця сила була захована в крові і в душі українського народу, ще з того часу, як ми були вільним, незалежним, державним народом, як наші лицарські предки з мечем у руці боронили України, та ще й завойовували інші землі.

Пробудження. – Тепер ця сила дрімала на дні душі народу, пририта й приспана довгою неволею, а довкруги панувала темна ніч... І ось нагло серед тої найчорнішої невільничої ночі почали блимати перші ясні зірки, а там загоріла скоро на небі вогнями заграва нового дня. Це почалася велика козацька революція.

Козацька революція – це була велика, основна переміна нашого народу; з народу прибитих, пригноблених селян-невільників – на народ вільних, войовничих козаків. У час найбільшого й найстрашнішого свого знесилення й пригноблення, наш народ знайшов у собі силу відродитися й переродитися в нових людей і новий сильний нарід. Така основна переміна народу називається революцією.

Як до цього дійшло, як це сталося, що в нас наступила така велика зміна? Як наш знесилений народ міг тоді ще піднятися, маючи над собою таке страшне вороже ярмо?

Вроджена сила. – Відповідь на це є тільки одна – це вже такий наш народ, така його природа і така йому від віків вроджена сила була дана, що не дала йому пропасти в неволі, але підняла його до нового життя. Не один інший народ був би в такому важкому положенні, скривавлений і пригноблений схилив голову в ярмі і пропав зовсім. Але наш народ знайшов у собі силу відродитися, підняти наново голову й скинути ярмо. Власне це внутрішнє відродження, зміна цілої вдачі, думок і способу життя, оживлення новою Великою Ідеєю дало нашому народові також на зовні велику силу.

Коли гинути, то не в ярмі, але в боротьбі. – До того часу десятками й сотками тисяч загинув наш народ під ляхськими кан-

чуками і в татарській та турецькій неволі. Тепер почали ширитися думки, що коли гинути, то краще загинути в боротьбі. Коли йти в татарський ясир, то краще боротися. А як доведеться згинути – то не в неволі, але в боротьбі. Наш народ навчився і переконався, що покірністю нічого не здобуде. Чим більш він був спокійний і покірний, чим нижче хилився, тим більше гуляла по його спині ляхня й татарва. І не було йому нізвідки помочі, оборони ні милосердя. Польська шляхта і ксьондзи з хрестом у руці, а татари зі своїм Магометом однаково дерли шкіру. І тоді пізнав також наш народ велику правду, що **коли він сам не оборониться, то ніхто його не оборонить**. Кращі й сміливіші одиниці почали отже боротися, а за ними йшло й піднімалося щораз більше народу. Вкінці піднявся і повстав цілий народ, скинув зі себе ярмо неволі і в морі крові утопив своїх гнобителів.

Козацький народ. – У тій боротьбі наш народ зовсім перемінився і переродився. Тоді у нашого народу витворилася нова вдача, нові думки і нові звичаї. Ми стали тоді неначе новим, іншим народом. Зі селянського народу, спокійних гречкосіїв стали ми войовничим народом козаків. Наш нарід став навіть з того часу називатися козацьким народом і військо звалося козацьким і вдача козацька і пісні та думи козацькі і звичаї не такі, як були давно, а нові, козацькі. І навіть Чорне море, що колись звалося в часі походів наших хоробрих предків на Грецію Руським морем, тепер стало зватися Козацьким морем. Навіть чужинці стали з того часу звати наш народ “націю козакорум” – козацька нація. Давніше кожний знав, що українець – це роботящий селянин. А тепер пішла по світі інша слава, що українці – це відважні, войовничі люди, “чубаті”, завзяті лицарі, які самого пекла не бояться. Кожний молодий українець думав тепер тільки про те, як би то йому скоріше стати козаком та взяти в руки шаблю й кріс. Найбільшою ганьбою почали уважати відтепер українці покірність перед ворогами. У нас зродився новий тип людини – гордої, завзятої і відважної, що шаблюю і мечем здобувала собі свої права.

Велика революція. – Це була справді велика, небувала досі в історії революція, яка переродила і змінила душу та вдачу народу до самого дна. Ця революція – це було повне відродження й переродження народу. Вона добула всі сили, приспані на дні його душі, й розбудила їх та зорганізувала до нового життя. Без такого основного переродження народу не було б справжньої революції і не було б її сили. Бо тільки основна революція, яка несла зі собою переворот усього старого й слабого, могла дати

й дала народові потрібну силу. Нові думки і звичаї, ідея нового, вільного козацького життя й вільного козацького ладу, будили всюди величезний, революційний підйом. Цей полум'яний революційний підйом спалював, здавалося, на очах, усе слабе, перетоплював людей, розворушував і будив сплячих, піднімав слабих і збільшував вдесятеро їхні сили. Там, де досі були тільки сльози, плач і стогін неволі, зірвалася тепер буря народнього гніву й помсти та заклекотіла боротьба.

Ідея козаччини – це найбільш поступова ідеї вільного, національного й соціального ладу. – Українська козацька революція була своєю надзвичайною силою оригінальності єдиним свого роду явищем в історії всіх народів. Це було зовсім щось нового в тодішньому світі. Своїми яскравими національними й соціальними гаслами, зовсім новим стилем життя та своєю масовістю вона далеко відбігала від того, що було тоді в усіх інших державах та була найбільш поступовим, новочасним явищем. Ніде в світі не брали тоді участі в політичних рухах такі широкі народні маси, ані не були знані такі актуальні, зовсім новочасні ще й сьогодні, національні й соціальні ідеали козаччини. Тільки надзвичайно несприятливі зовнішні обставини не дали досягнути козацькій революції ще більших успіхів і перебудувати ціле життя на нових основах. Сильні сусідні реакційні держави, головню Москва й Польща, чулися zagrożені відродженням самостійної української козацької держави. Вони боялися також великої ідеї нового соціального порядку, яку несла козацька революція, й тому спільними силами виступили проти козаччини й опісля проти гайдамаччини. Вони здавили ці великі народні революційні рухи й запровадили наново панщину й кріпацтво та цілий свій невільничий реакційний систем.

Запорозька Січ

Запорозжя. – Найбільш небезпечно від татар було в південній Україні, на середньому і нижньому Дніпрі. Ріка перепливає тут свої пороги й розливається свobodно на багато русел і рукавів. Серед води лежать острови і плавні. Острови вищі, не раз скелясті, покриті лісом; плавні – це місця, які вода заливає весною під час повені, на них росте трава, очерет, лоза, верби. По обох боках ріки здовж тяглися безмежні степи. Цей край нижче Дніпрових порогів називали Запорозжям або Низом. На Запорозжю була дуже буйна рослинність і багато всяких звірів. На теплих місцях росли дикі вишні й декуди добрий виноград. У

старих дуплавих деревах були рої бджіл. В гаях і степах паслися олені, зубри, дикі коні. В ріках і озерах було багато риби, на боло-тах велика сила дикої птиці. Та хоч ці краї були такі багаті на всяке природне добро, мало хто відважувався йти туди, бо життя було дуже небезпечне від татар. Навіть там, де були замки й городи, чоловік не був певний одного дня. Селянин, що йшов у поле на роботу, брав на плечі рушницю, до боку шаблю або топір, бо всюди були малі татарські загони й нападали на спокійних людей. По полях селяни ставили собі малі оборонні домики зі стрільни-цями. Як несподівано найшли їх татари, вони боронилися тут і стріляли в напасників. Ще більш небезпечно було на Низу.

Козаки. – Але хоч життя у степах було непевне – завжди находилися сміливі люди, що збиралися разом, вибирали собі старшого й зі зброєю в руках їхали на Запорожжя. Там вони стріляли звіря, ловили дикі коні й рибалкували по ріках. Вони безнастанно вели боротьбу з татарами, й не тільки відбивали ворожі напади, але й самі ходили на татарські кочовища, билися з татарами і нищили їх усяким способом. Тих сміливих людей, що йшли промишляти в степи й воювати з татарами, назива-ли козаками. Від того, що козаки мешкали на Запорожжю або Низу, називано їх запорожцями, або низовими козаками. Звідки взялася назва козак – невідомо. Багато істориків думає, що назва козак, так само, як і пізніша назва гайдамака, походить від татарської, чи турецької мови, бо в тих мовах були дещо подібні слова, що означали відважних войовничих людей. Ніхто однак цього досьгодні не може ствердити з науковою певністю. Якщо б вони дійсно пішли з татарської мови, то звідки ж вони взялися у татарів? Найближче до історичної й наукової правди є думка, що назва козак вродилась таки в самому українському народі на означення войовничих людей.

Перші вістки про бої козаків з татарами є ще з 1492 р. Козаків зпочатку було небагато. Щораз більше знаходилося таких смі-ливців, які воліли жити в степу в боротьбі з татарами, чим загнати на панщині у ляцькій неволі. Такі відважні й сміливі люди кида-ли свої села та йшли далеко на схід козакувати, де польські пани боялись показуватися татарам на очі. Відважніші вбивали не раз своїх гнобителів, а потому втікали на схід. Про тих відважних сміливців-козаків і їх бої з татарами ходила між народом велика слава. Польські пани, хоч мали замки й військо, боялись показу-ватися татарам на очі, а козаки відважно воювали з ними. Слава ця росла щораз більше й будила в народі приспаного духа. До козаків стало приставати щораз більше відважних людей. Так, як

перед тим утікало все перед татарами на захід, так тепер ішли зі західніх областей на схід. Але тепер ішли на схід, на Запорожжя, тільки найвідважніші сміливці-очайдухи. Навіть рештки ще не сполячених давніх українських боярських родів нагадували собі тепер давню славу своїх предків і кидали польське шляхетство та панське життя і йшли разом із утікачами-селянами козакувати. Це відживала наново українська кров. Степи й небезпечне, але вільне життя притягали до себе всіх сильних людей, що любили свободу й боротьбу. Там зачинало тепер виростати й гартуватися нове українське відважне козацьке покоління, що вже не знало над собою пана й рабського життя, але ціле життя проводило, як степові вірли, з рушницею в руці.

Дмитро Байда Вишневецький. – Пішов на Запорожжя також Дмитро Вишневецький, прозваний на Січі Байдою. Він походив з роду давніх українських волинських князів, з міста Вишнівця. Під його проводом козаки перенесли свій головний осідок на острів Хортицю, оточений водами Дніпра, і збудували там міцну твердиню. Ця твердиня була подібна до великого замку. Козаки дали їй назву Січ – від слова сікти, рубати, самі ж звали себе січовими козаками, або січовиками. Це було 1550-х роках. Від того часу Запорожська Січ була головною козацькою оселею.

Дмитро Байда Вишневецький провадив зі Січі завзяту боротьбу з татарами й згинув геройською смертю, замучений турками. Він здобув серед українського народу велику славу як оснуватель Січі й Народній Герой, взір лицарських чеснот. Пісні про нього співають ще досьогодні.

Козацькі звичаї

Життя Запорожців. – Запорожці не проживали всі на Січі, але мешкали по степах, на ловах і господарстві, або сиділи на різних місцях на сторожі й засідках, чекаючи татар. На Січі в звичайний час була тільки залога, зложена з кількохсот людей. Лише перед воєнним походом збиралося тут більше число козаків. Запорожське військо було піше й кінне. Кожний козак старався мати коня до походу, але до бою запорожці йшли пішо. Козацька зброя була шабля й рушниця. Під час воєнного походу козак ніс також інші потрібні знаряддя.

Гетьман і старшина. – На чолі всього запорожського війська був гетьман. Він був найвищий начальник козаків, давав накази війську, проводив у воєнних походах, правив на Січі і на

цілому Запорозжжі. Його відзнакою була булава, – срібна палиця з кулею. При гетьмані була старшина. Писар писав усі військові письма, оповіщення. Його відзнакою була печатка, каламар і перо. Обозний мав нагляд над козацьким табором і гарматами. Судді судили козацькі провини. Осаули розвозили накази гетьмана до війська.

Полки й сотні. – Військо ділилося на полки по тисячі людей. Над кожним полком був полковник. Його відзнака була мала булава або пірнач. Сотники проводили сотнями, отамани – десятками або курінями. Старший, що проводив на Січі в неприсутності гетьмана, звався кошовий. Хорунжі несли козацькі прапори. Кожний полк мав окремий прапор зі своїм знаком: на одному був козак з рушницею і шаблею, на другому – хрест, сонце і місяць, на іншому – меч або стріла. Козаки мали також свою музику, довбушів, що били в тарабани, трубачів з трубами й сурмачів з сурмами. Козаки звали себе товаришами. В листах писали до себе “панове товариство” або “панове молодці”.

Рада. – Для важних справ козаки скликали раду. На майдан на Січі виходили довбуші й били в тарабани. На цей знак козаки виходили зі своїх куренів і ставали у велике коло, лишаючи посередині вільне місце. Тоді приходила старшина – гетьман, писар, обозний, судді, осаули, полковники й ставали посеред війська. Гетьман казав, для якої справи скликав раду, і питався, яка думка товариства. Промовляла наперед старшина, потому козаки, і накінець всі окликами давали знати, як треба рішити діло.

Вибір гетьмана. – На раді відбувався теж вибір нового гетьмана. Старий гетьман, що через неміч або старечий вік не хотів гетьманувати, скликав раду й зрікався свого уряду: на килим, застелений посеред військового кола, складав свої відзнаки, булаву й бунчук. Тоді старшина й старі заслужені козаки, що мали повагу між товариством, подавали імена кандидатів на гетьманський уряд. Козаки криком давали знати, кого хочуть мати за гетьмана.

Новобранці. – Нових козаків набирали на Січі весною. Хто мав охоту стати запорожцем, споряджував човен, набирав усяких припасів і їхав Дніпром на Низ. Кошовий відбуває перегляд тих добровольців. Хто показався нездатний до війська, того відсилали додому, але його припаси лишалися на Січі. Придатних до військової служби записувано в реєстр, цебто спис війська. Новобранця приділяли до котрого-небудь куреня, під владу отамана. Він звався новиком, або чурою. Таких новиків на один курінь приходило тридцять і більше, старих же козаків було тіль-

ки десять. Чура три роки відбував пробу у війську й у всім слухав старшого козака. Він чистив зброю, вчився стріляти з рушниці і з лука, заправлявся до шаблі, пильнував козацькі коні, помагав у всякому ділі. Чурів козаки тримали дуже гостро, карали суворо за кожну провину, особливо під час війни; коли б хто важився втікати з-поля бою – карали смертю. Але під доброю рукою старого запорожця чура вчився витривалості й військових звичаїв та ставав потому добрим лицарем-козаком.

Жінки. Зимовики. – Жінок на Січі зовсім не було. Ніхто не смів мати жінки, навіть гетьман. За це грозила кара смерти. Коли козак був жонатий, то жінка й діти жили на селі, або на хуторах, по так званих “зимовиках”. Там проживав і козак, коли не було війни. Він господарив, вів велику пасіку, ловив звірів та завжди частину з того віддавав на Січ. Там він звичайно і зимував. А коли кошовий отаман оголошував воєнний похід – тоді козацькі гінці повідомляли козаків, розкиданих по зимовиках, і вони всі збиралися на Січі та йшли воювати.

Козацький лад. – Не було в козаків нерівності. Не було панів і хлопів. Не знали вони неволі ні панщини. Всі були вільними і рівними людьми. Усі самі працювали й самі воювали. З козака бував добрий господар і славний відважний вояк, що вмів зі зброєю в руці оборонити свою працю і свою zelю. Отак витворився в козаків свій власний український козацький лад, одинокий тоді в цілому світі, опертий на повній волі і соціяльній справедливості. Тарас Шевченко згадує про те часто в своєму Кобзарі, описуючи, що Україна козацька була “без холопа і без пана”.

Канцелярія. – Козаки мали на Запоріжжі свою канцелярію й писаря та свою печатку з написом “Печать славного війська Запорозьського Низового”.

Чужинці про козаків. – Про Запорозьську Січ залишилося декілька цікавих свідоцтв чужинців, що мали нагоду побувати на Січі й приглянутись до життя запорожців. Польський літописець Старовольський (1628 р.) описує докладно устрій і звичаї на Січі та спосіб боротьби козаків на суші й на морі та дає від себе велике признання для бойової сили козацтва: “Самих запорожців, – пише він, – не більш 15000, але з новиками виходить сороктисячне військо, що в ньому панує староримська карність, тверезість, послух і спокій у таборі. У секретних справах козаки бережуть таємниці, а провинників карають спартанським звичаєм...”

Французький інженер Боплян дав таке свідоцтво з того самого часу: “Під час війни й воєнних експедицій козаки при-

тримуються строго тверезости. У них немає нічого простацького, крім одержі. Вони дотепні, проникливі, вибагливі й щедрі, неласі на велике багатство, а за те божевільно розкохані у свободі, – без неї в них життя не життя, для неї вони здійсмають повстання, для неї живуть і гинуть. Козаки дуже міцні тілом, легко зносять жар і холод, голод і спрагу. На війні витривалі, відважні, сміливі, а навіть очайдушні, не цінять свого життя. Найбільше зручності й умілості виявляють у боротьбі табором, заслонившись возами. Вони дуже цільно стріляють з рушниць і до загиу боронять своїх позицій. Незлі вони й на морі... Під охороною табору 100 козаків не боїться і 1000 поляків чи татар... Вони здорові з природи й рідко вмірають з хвороби. Здебільшого кінчають життя на полі слави, вбиті на війні, або зі старости”.

Інші сучасники пишуть, що козаки “легковажать собі все й саму смерть”. В небезпеці козаки самі про себе говорять “не годиться тікати нам, людям, що про них усі народи знають, що в хоробрості не дорівняє нам ніхто в світі”. Один із турецьких сучасників писав: “Нема в цілому світі людей сміливіших, що менше дбали б про життя й менше лякалися смерті”.

Боротьба з татарами й турками

Нові Січі. – По смерті Дмитра Вишневецького запорожці перенесли Січ на острів Томаківку. Але це місце не було для них вигідне й вони переселилися спершу на Базавлук, потому на Микитин Ріг. З Січі щороку, а то й кілька разів на рік, ходили воювати татар і турків. Запорожці мали свій окремий спосіб боротьби. На наказ гетьмана, вози з припасами, що були позаду, їхали вперед і уставлялися по боках на чолі війська. Таким способом робився якби мур з возів кругом війська; козаки звали це табором. Такий табор разом з військом посувався поволі проти татар. Як вже були близько ворога, починали стріляти з гармат і з рушниць. Потому випускали на татар кінноту. Важче було вести боротьбу з турками. Турки рідко йшли проти запорожців у степи, а звичайно ховалися в своїх замках. Треба було робити облогу та йти приступом на мури.

Богдан Ружинський. – У війні з турками вславився гетьман Богдан Ружинський. Він був з княжого роду, але так само, як Дмитро Вишневецький, пристав до козаків і був їх товаришем та гетьманом. В 1576 р. він виправився на твердиню Аслан-городок, котру турки поставили на долішньому Дніпрі, побив ворога, але сам загинув при добуванні замку.

Іван Підкова. – Другим героєм війни з турками був козак Іван Підкова. Так звали його тому, що мав величезну силу, – ломив у руках залізні підкови. Він виправлявся з козаками проти турків на Молдаву і здобув її, але потому зрадою зловили його поляки й засудили на смерть, щоб відвернути від себе гнів султана. Підкові зрубано голову у Львові 1578 р. Підступне зловлення Івана Підкови й зрубання голови викликало тоді величезне обурення, бо отаман Підкова здобув собі велику славу. Український народ ще досьогодні співає пісні про нього. Тарас Шевченко написав окрему поему “Іван Підкова”. Козаків не зломила смерть їх улюбленого отамана. Ще того самого року йдуть вони у новий похід під проводом його брата Олекси Підкови. Іван Підкова здобув був цілу Молдавію і став володарем. Його братові Олексі це вповні не вдалось, але він таки здобув її велику частину, вигнав турків і поруйнував їх твердині. Турецький султан звернувся знову до польського короля. Полякам вдалося і тим разом зловити другого Підкову. Вони видали його туркам, а ті мучили його страшно і всадили на паль. Це було в 1578 р. Не минув однак ще й один рік, як на чолі козацького війська вирушив знову на здобуття Молдавії третій Підкова, Петро, син отамана Олекси. По тім ще багато козацьких отаманів і гетьманів ходило походом на Молдавію, щоби воювати з турками й відвоювати цей багатий край, що був заселений в більшості українцями й належав довгі віки до Української Держави (це менш-більш сьогоднішня Басарабія).

Чайки. – Проти турків запорожці ходили не тільки сушею, але й водою, через Дніпро, в Чорне море. Такий похід був дуже небезпечний. Відважні січовики, що бажали йти на море, просили дозволу гетьмана й вибирали собі старшого до проводу в поході. Зараз починали будувати чайки. Це були дерев’яні човни, довгі на 20 метрів, широкі на 4 метри. Посередині стояв високий стовп, щогла, на котру вішали вітрило з полотна; вітер віяв у вітрило і так посував чайку. Поверх обливали човни смолою, щоб вода не переходила через щілини між дошками. По боках давали ще в’язанки очерету, щоб човен не потопав на морі під час бурі. До кожної чайки брали чотири до шість малих гарматок і відповідний запас куль та пороху. З поживи брали сухарі, пшоно, сушену рибу й інше. До чайки сідало 50 до 70 козаків, що вміли добре стріляти і добре гребти веслами.

Похід на море. – Під проводом свого отамана виїздили з Січі і плили вниз Дніпром. При гирлі Дніпра турки пробували їх здержувати, але козаки пробивались через турецькі галери й

впливали на повне море. Тоді мали вільну дорогу, куди хотіли, – на Крим, чи на Малу Азію, чи під сам Царгород, до султана в гості. Чайки плили дуже скоро й несподівано припливали під турецькі міста. Запорожці висідали скоро, здобували міста й брали добичу. Найбільш радо брали зброю і турецькі гармати.

Думи. – Зі славою верталися запорожці на Січ. Про хоробрі діла козаків, їх походи й побіди, українські бандуристи складали пісні й думи. Найгарніші думи – це про Федора Безрідного, що загинув у степу від татар, про недолю козаків на галерах, про Марусю Богуславку, що визволила запорожців з неволі, про Олексія Поповича й інших.

Боротьба з Польщею

Незалежність запорожців. – Козацтво зродилось і виростало від самого свого початку у боротьбі з татарами й Польщею та мало виразний характер незалежної політичної сили. Близкість татарської і турецької небезпеки надавала козацькому рухові зпочатку дуже часто більш протитатарський характер, чим протипольський. Велику роль грали в цьому також релігійні моменти, бо серед козацтва дуже сильно виступала ідея боротьби з невірними “бісурменами”, ворогами християнства. Треба однак пам'ятати, що в степах і на Запорожжі збиралися головним чином утікачі з польського панщизняного ярма, які ніколи не забували своїх кривд. Козаки уважали своїм самотнім центром і владою Запорожську Січ і уважали себе завжди вільними й незалежними. Поляки, однак, намагалися простягнути свою зверхність також на Запорожжя. Доки на Запорожжі й у степах було небезпечно – вони туди не пхалися. Коли ж запорожський рух зріс в силу й присмирив значно татарські напади, тоді стали пхатися щораз даліше на схід також польські пани. Між козаками й поляками вибухали тому від самого початку збройні зударі, котрі носили зразу малий, місцевий характер. Козаки були ще заслабі, щоб виступити до великого збройного повстання. Знову польські пани, хоч боялися козаків і ненавиділи їх цілою душею, зпочатку не зачіпали їх, бо козаки були найкращою охороною перед татарами. Козацтво зростало однак з кожним роком більше і ставало як самостійна, політична і військова сила, та ще й дотого революційний осередок цілої України, – дуже небезпечно для Польщі.

Реєстрові козаки. – Польські королі пробували зпочатку зломити козацьку силу в той спосіб, що вилловлювали, найчастіше

зрадою, визначних козацьких отаманів і їх четвертували, саджали на паль, або в інший спосіб вбивали. Це, однак, не застрашило козаків, ані не спиноло росту їхньої сили. Тоді поляки постановили взятися до іншого способу. Вони оголосили, що приймуть козаків на військову службу й добре їм заплатять. Тоді був такий звичай, що володарі винаймали собі на військову службу за гроші різні чужі війська, щоби тільки за них билися. Польські королі думали, що в той спосіб будуть мати для себе з козаків найкраще військо, а з другої сторони позбудуться козацької небезпеки. Козаки були їм небезпечні як самостійний осередок. Однак козаки на польській державній службі, як їхнє військо, перестали б бути небезпечні і ще могли багато допомогти. Та козаки не пішли на це. Дуже мало козаків згодилося взяти гроші та записатися в реєстр, в який записували охочих вступити у таке удержавлене військо. Та й ті козаки “реєстрові”, не служили вірно Польщі, але багато разів виступали потім проти неї. Більшість козаків і виступила однак відразу виразно проти вступлення в ряди реєстрових. Вони залишалися даліше на Запорозжжі зі своїм осередком у Січі, задержуючи свій дотеперішній характер незалежної політичної і військової сили, що була осередком революційного кипіння в цілій Україні та стала опісля зав’язком і творцем відродження повної державної незалежності України.

Ненависть Запорозжців до польських панів. – Між Польщею, що уважала себе паном України, а козацтвом, що не хотіло слухати Польщі й зберігало свою незалежність, приходило до щораз частіших і гостріших зударів. Дикі вибрики польських панів доливали щораз оливи до вогню. Селяни втікали тепер щораз більше масово на Запорозжжя. Поля і села багатьох панів зовсім опустіли. Ніхто не хотів робити їм панщини і терпіти знущань. А Запорозжжя кипіло від гніву на кожно вістку про знущання, палало жадобою помсти й росло в силу, чим більше прибувало утікачів.

Кровавий похід єзуїтів. – Вкінці мірка терпеливості перебралася. Польські пани вирішили в тому часі завести силою унію і католицизм, щоб тим способом скоріше сполячити українців. Польські ксьондзи-єзуїти рушили отже на Україну й почали змушувати нелюдським насильством до масового переходу на католицизм або унію. Цей кровавий похід польських ксьондзів-єзуїтів на знищення української православної церкви й українського народу викликав загальне обурення й рішучий спротив цілого населення. Усі очі звернулися тоді на Січ. Це й було останнім товчком до великих повстань, які піднімає й веде Січ. Вони тягну-

лися понад 50 літ і закінчилися вкінці розгромом зненавидженої Польщі та відродженням української незалежної державности.

Косинський. – Тепер вибухають повстання, одне за одним. Зпочатку менші, опісля щораз більші. Перше велике повстання вибухає під проводом гетьмана Косинського в 1591 р. Цілих два роки йшла боротьба, заки польським військам вдалося його здушити.

Наливайко. – Ледви два роки пізніше в 1595 р. підносять наново ще більші повстання гетьман Григор Лобода і отаман Северин Наливайко. Северин Наливайко – це був дуже розумний і освічений, притім відважний і хоробрий отаман. Він був деякий час урядовцем у князя Острожського, але все покинув і підняв велике повстання. Спершу пішов в Молдавію на турків і здобув її. Потім ходив ще походом проти турків на Угорщину.

Посли чужих держав у Січі. – Козацькі походи й Запорозька Січ стали скоро славні в цілому світі. Різні європейські держави стали присилати на Запорозжя своїх послів так, як до самостійних держав. Римський папа прислав до Наливайка свого посла з грішми, щоб підсилити боротьбу запорожців з турками. Потому прислав до Січі свого посла володар Австрії цісар Рудольф II. Він прислав також в подарунку зброю, гроші, труби, барабани й прапори. З тими прапорами ходив Наливайко походом на турків. Посли від папи і від австрійського цісаря описали опісля в книжках свій побут на Січі. У тому часі посилав на Запорозжя своїх послів також московський цар.

Повстання проти Польщі. – Прогнавши турків, вирушив Наливайко на ляхів. Насамперед здобув у Браславі з поміччю дооколичних селян і браславських міщан, які підняли повстання, табор польської шляхти, що там з'їхалася на з'їзд. Потому рушив до Галичини, звідтам на Волинь і вкінці на Полісся й Білорусь. Всюди народ піднімався і разом зі запоріжцями нищив польських панів, ксьондзів та відбирав їм маєтки, які вони загарбали. До Наливайка пристав також гетьман реєстрових козаків – Гриць Лобода. Польщу напав тоді смертельний жах. Поляки зібрали останками сил велике військо. Між козацьким військом і польським відбулось багато запеклих боїв, найбільші під Білою Церквою і Гострим Каменем на Київщині. Наливайкові прийшли в допомогу свіжі сили запорожців з гетьманом Шаулою на чолі. Але польське військо мало кращу артилерію. По довгих і завязтих боях полякам вдалось окружити козаків. Козацькі війська стали табором і завзято боронились. Кілька тижнів штурмував польський командант, гетьман Жулкевський, козацький табор і

громив його день і ніч з гармат, – усе надаремно. Та козакам не стало з часом харчів і паші для коней. Вибухли хвороби. В таборі було багато жінок і дітей. Поляки вдалися тоді ще раз до підступу й стали через своїх агентів підбурювати зголоднілих і схорованих козаків. Усім обіщували звільнення, як піддадуться. В таборі вибухли непорозуміння й сварки, бо між козаками було багато свіжих повстанців, що ще не знали твердого воєнного діла й козацького лицарського духу. В одній суперечці вони вбили гетьмана Лободу й опісля, знеможені голодом та обдурені польськими шпигунами, здались і видали полякам гетьманів Наливайка й Шавулу, гармати й прапори.

Ось так вдалось тоді Жулкевському взяти підступом козаків, хоч в бою не міг їх побити. Тепер він зараз же зломив ганебно умову, яку зробив був з козаками, й по виданню гетьманів та гармат напав по-зрадницьки на козацький табор і вирізав багато козаків. Наливайка й вищих козацьких старшин вивезли до Варшави, там довго мучили й у 1597 р. стягли цьому славному гетьманові голову. Багато сучасників говорило, що Наливайка спалили поляки у мідянім бику.

Самійло Кішка. – Хоч як важкий удар завдала запорожцям смерть Наливайка і погром, який вчинили польські війська, підступно захопивши козацький табор, вони вже в короткому часі вспіли наново зібрати свої сили. Деякий час не могли здобутися на більший виступ проти Польщі. З другої сторони, Польща провадила тоді війни з Московщиною і стала дуже примилюватися до запорожців, щоб дістати їх допомогу. Один із запорожських отаманів, Самійло Кішка, славний із своєї боротьби з турками, погодився на уступки й ходив з козацьким військом на допомогу полякам ген в Естонію проти шведів і там згинув у бою. Поляки по скінченні війни знову не додержали умови, яку зробили з козаками перед походом.

Гетьман Сагайдачний. – Опісля запорожці відновлюють під проводом гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного свої походи проти татар і турків. Сагайдачний походив із Самбірщини в Галичині, вчився у високих школах і пішов потому на Запорожжя. Там вибрали його гетьманом. Він був відважний вояк і добрий вожд. Не цінив він життя, сам шукав небезпеки, перший ішов у бій, уступав останній, в поході був обережний і сторожкий. Від козаків він вимагав послуху й карности, за всякі провини карав гостро. Він знав, що тільки у трудах і небезпеках можна виробити добре військо. Щороку Сагайдачний водив козаків на Чорне море проти турків і татар. Козацька флота добула під його

проводом місто Кафу на Кримі, де був головний торг бранцями, і визволила кілька тисяч невольників. Також козаки напали на міста Синопу і Трапезунт в Малій Азії і вивезли звідти велику добичу. Сагайдачний водив свої чайки навіть під сам Царгород і спалив передмістя султанської столиці; султан так налякався, що хотів утікати з Царгороду.

Головні і найбільші морські походи запорожців відбулись між 1614–1620 рр. Вони досягли в тому часі небувалих розмірів. Козаки добували багато разів Крим, береги Малої Азії й передмістя Царгороду та розгромили кілька разів турецьку воєнну флоту. Це був найбільше героїчний період в дотеперішній історії Запорожжя. Цілий український народ глядів з гордістю на великі героїчні діла свого славного війська, а православні владики у своїй відозві нагадали, що козаки – це нащадки наших славних лицарських предків, що за княжих часів воювали так само на Чорному морі й у Царгороді. Це вказує, що пам'ять української княжої незалежної держави була тоді серед українського народу ще не завмерла.

Козацьке море. – Походи Сагайдачного на Туреччину були тоді на устах цілого культурного світу, що з найбільшим подивом глядів на відвагу хоробрих українських козаків. Чорне море дістало в тому часі в світі назву Козацького моря.

Похід на Москву. – Польща дуже була люта на козаків за ті походи, бо вони стягали на Польщу турецьку небезпеку. Та й страху було в Польщі немало, коли вони бачили, як знову росте й міцніє з року на рік це горде, невгнуте, вічно бурхливе запорізьке гніздо, що було джерелом безнастанних революційних зривів у цілій Україні. Поляки, однак, мусіли тихо сидіти, бо на них тоді вибиралася вже походом Туреччина, а з другої сторони вони провадили війну з Московщиною. Вони стали знову примилюватися до козаків і зробили зі Сагайдачним умову. Сагайдачний домагався вернення самостійності козацького війська, великого його побільшення, припинення переслідувань українців та ще інших уступок. Сагайдачний не чувся на силах підняти повстання, але думав змусити поляків до уступок і використати їх, щоб могли підготувитись до дальшої розправи. Поляки обіцяли сповнити козацькі домагання. Сагайдачний зібрав тоді 20-тисячне козацьке військо і пішов на Москву. Москва була розбита і змушена до догідного договору. По скінченій війні поляки не додержали зобов'язань та ще й намагалися зменшити число козаків. Але скоро потому знову мусіли забігати ласки в козаків. Турецький султан вирушив проти Польщі з величезною армією. Турецькі й

польські війська зустрінулися в 1620 р. під Цецорою. Там турки зовсім розгромили поляків і йшли даліше на Польщу. В Польщі настав страшний переполох. Нового війська назбирали поляки ледви 35 тисяч, уже разом з чужими найманими військами з німців, чехів і інших народів.

Бій під Хотиним. – Війська ці облягли турки 1621 р. під Хотиним. Полякам грозила повна загибля. Вони стали тоді наново благати козаків і обіцувати всі земні й небесні ласки за допомогу. Король і сойм урочисто прирекли сповнити домагання козаків. Козаки рішили виступити. Під Хотин прибула негаймо 42-тисячна козацька армія, прорвала турецький фронт, що тісно облягав поляків, і відбила турецьку навалу. Козаки були тоді головною силою і лише вони під проводом Сагайдачного відбили у довгих півторамісячних кровавих боях усі завзяті наступи 300 тис. турецької армії. Козаки врятували тоді своєю кров'ю польську державу перед неминучою загибляю. Сам гетьман був ранений у боях. Коли б не козацька армія – Польщу була б залила турецька навала, бо для неї не було вже іншої перепони.

Зрада поляків. – Гірко завівся Сагайдачний на цьому. Як тільки проминула турецька небезпека, поляки зараз же, вже вдесьте, зломали всі урочисті обітніці й умови, та стали наново гнобити український народ і промишляти, як би зменшити й ослабити козацьку силу. Сагайдачний, огірчений і обурений на польську підступну зраду, умер скоро по тім 1622 р.

Сагайдачний відбудовує Українську Церкву і школи. – Сагайдачний був не тільки хоробрим полководцем, але також великим культурним діячем. Він допомагав у закладанні українських шкіл і церков, постарався про висвячення осібногo українського митрополита, піддержував братства та захищав на кожному кроці розвиток українського життя. Його заслуги на цьому полі є дуже великі. Він врятував тоді Українську Православну Церкву. Тоді саме йшов найбільше скажений наступ польських єзуїтів на Українську Церкву і на душу українського народу. Не стало вже й митрополита, ані єпископів, а нових не вільно було висвятити. Рештки духовенства гонено і переслідувано. Православне духовенство, позбавлене своїх шкіл, майна, свободи й своїх владик, гонене й переслідуване, попало в тяжкий стан, було мало культурне й неосвічене та не могло протиставитися з належною силою наступові єзуїтів, за якими стояла польська держава.

Дуже багато шкодили тоді школи, що були під управою єзуїтів. Вони так кермували вихованням, що молодь у тих школах полячилась та відрікалась своєї батьківської віри й народу.

Гетьман Сагайдачний подбав тоді про те, що в Києві зложено православне братство і високу школу. Він вписався до братства разом з цілим військом Запорозьким та перейняв на себе його оборону. Від того часу київське братство і його школа дуже високо розвинулися. Там зібралися українські вчені з цілої України, головно зі Львова, де вони вже не могли жити.

Відновлення Митрополії. – Під час подорожі єрусалимського патріярха, що приїхав до Києва, Сагайдачний постарався, що патріярх висвятив знову для України осібного митрополита й кількох єпископів. Переслідування були тоді такі великі, що всі наради й висвячення українських єпископів мусіли відбуватись у великій тайні, серед ночі. Також у тайні, хоронений козацькими відділами, мусів вертатися з України патріярх. Польський король, як довідався про висвячення православних єпископів, проголосив це неважним і загрозив їм смертю, якби вони пробували виконувати свої пастирські обов'язки. Карою смерти загрожено також усім, хто б відважився їм допомагати. Але на Січі й усюди там, де переважала козацька сила, поляки ніколи не могли цього виконати.

Значіння гетьмана Сагайдачного. – Гетьман Сагайдачний не відважився на отвертий виступ проти Польщі – навіть тоді, коли мав над нею мілітарну перевагу (напр., в часі бою під Хотином), але він має величезну заслугу в тому, що він створив зі Запорізької Січі справжню велику військову силу, вишколив її у знаменитих походах на татар і турків та відпер наступ єзуїтів, що намагались знищити Православну Церкву й сполячити український народ. Усі українські історики признають, що гетьман Сагайдачний – це один з найбільших і найбільше заслужених козацьких гетьманів.

Голуб, Михайло Дорошенко. – По Сагайдачним гетьманували Олиф Голуб та Михайло Дорошенко. Вони домагались від Польщі сповнення приречень, даних Сагайдачному. Але поляки не думали навіть про те та ще й вимагали, щоб негайно припинити походи проти турків і татар і зменшити скількість запорожців до 3 тисяч, а решту повернути в кріпаків.

Залицання Польщі до Туреччини. – Козацькі походи проти татар і турків справляли Польщі багато клопоту. Туреччина була тоді наймогутнішою військовою потугою, перед якою дрижала вся Європа. Польща, що недавно стояла під Хотином перед катастрофою і врятувалась лиш завдяки допомозі козацьких військ, боялася тепер ще більше зачіпати Туреччину й хотіла з нею вдержувати за всяку ціну приязні відносини. Польська шляхта, при-

звичаєна до вигідного життя, не хотіла через війни з Туреччиною узалежнюватись від козаків. Тому козацькі походи проти турків, хоч не зачіпали безпосередньо Польщі, викликували в ній великий страх і лють. Поляки старались припинити ці походи, обіцявали козакам за те великі нагороди й дари, домагались спалити чайки, а часто таки допомагали туркам в боротьбі проти козаків, ловили й видавали, або самі четвертували козацьких отаманів та взагалі всіми способами намагались припинити боротьбу з Туреччиною. Цілий період польсько-козацьких відносин того часу стояв у великій мірі під впливом відношення до Туреччини.

Польські історики намагались пізніше створити штучно легенду, що ніби Польща була довгі віки заборолом і передмур'ям Європи проти Азії й оборонила європейську культуру перед турецько-татарським заливом. В дійсності було, як бачимо, зовсім інакше. Головною силою, що станула на дорозі турецького заливу над Дніпром, Дністром і Чорним морем було українське козацтво, а Польща в той час своєю політикою йшла на руку Туреччині й укріпляла її позиції.

Нові походи проти турків і боротьба з Польщею. – Поляки не тільки не хотіли виконати приречень, які дали козакам в часі “хотинської потреби”, але на соймі в 1623 р. постановили ще раз рішучо припинити козацькі походи на море, зліквідувати козацьку армію, залишаючи тільки на своїй службі невелике число угово-настроєних реєстрових козаків. Легко було це ухвалити, та нелегко й неможливо було перевести в життя, бо козаки, крім горстки реєстрових угодівців, зовсім не думали слухати польських соймів, але даліше провадили свою власну незалежну політику.

З цієї причини доходить знову між козаками й польськими військами до щораз більших, збройних сутичок. Вкінці в 1628 р. дійшло біля Кременчука над Дніпром до великого бою. Запорожці завдали полякам у цьому бою важкий удар, але не добились перемоги й мусіли погодитись на уступки й обмеження. Умова ця знову не була виконана, бо влада поляків не сягала на Запорожжя. Польській владі підлягала фактично лиш невеличка частина городових козаків, записаних у реєстри. Козацька маса й ціле властиве військо жило даліше своїм незалежним життям на Запорожжі та продовжували боротьбу так з Туреччиною, як з Польщею. Вони, mimo всіх польських заборон і підписаних умов, виходять далі під проводом гетьмана Михайла Дорошенка раз-у-раз у море, громлять турецьку флоту, нападають на береги Малої Азії й світять вогнями у вікна султанові в Царгороді. Рівночасно з

тими великими морськими походами йдуть назміну сухопутні походи далеко в глибину Криму. В одному з тих походів згинув у бою гетьман Дорошенко і його попередник гетьман Голуб. Не слабне теж самостійна політика Запорозької Січі. Запорозці приймають чужих послів, висилають своїх, роблять з другими державами договори й умови, провадять війни. Запорозька Січ являється вже в тому часі **виразним зав'язком самостійної української державності**. До цього веде її стихійний природний розвиток.

Тарас Трясило. – В тому часі став гетьманом відважний і здібний козак Тарас Трясило. У відповідь на збільшений натиск поляків він підносить зараз же в 1630 р. нове повстання, яке набирає значної сили й охоплює своїм полум'ям велику частину України. Перші свої кроки звернув він проти тих реєстрових козаків, що тримали з поляками, й казав навіть стягти голову реєстровому гетьманові.

На чужій службі. – Поляки, як відомо взяли невелике число козаків на свою службу, списали їх у реєстри, платили їм за це й назначували свою старшину, – щоб у цей спосіб узалежнити від себе частину козацтва, а потому при їх допомозі розбити одностайну козацьку силу на два ворожі собі табори. На ту урядову службу стало тоді лиш невелике число переважно осілих, городових козаків, які хотіли жити спокійніше і зберегти своє майно та свої родини. З бігом часу витворився серед тих реєстрових козаків, які були на польській службі, цілий гурт таких, котрі тримали з Польщею. Це були, однак, найгірші і найслабші елементи, які лиш назверх називали себе козаками, але не мали в собі козацької душі й крові. Справжні козаки гуртувались далі на Запорозжжі й провадили незалежну революційну політику та героїчну боротьбу. Між козаками-запорозцями, котрі провадили революційну політику, й реєстровими козаками почалось велике ворогування. Запорозці називали реєстровців зрадниками й виступали всюди дуже гостро проти них.

З того часу ще й досьогодні називають у нас тих, котрі ведуть угодову політику й стають на чужу службу, – реєстровими. Бо таке явище виступало не тільки в цих часах, але повторювалось багато разів у нашій історії. Скільки разів над нами запанували чужинці – стільки разів повставали такі “реєстрові козаки”. Таке буває завжди й усюди, де є залежність від чужих сил. Наїздники намагаються знайти серед поневоленого народу таких людей, на яких могли б опертися, й їх знаходять, бо в кожному народі є, крім відважних і хоробрих людей, також немало людей слабих і

хитких. Тверді, відважні, сильні характером люди – провадять в часі поневолення революційну політику й боряться всіма силами за визволення, незважаючи на важкі й кроваві жертви. Слабі й хиткі люди бояться боротьби і жертв, хочуть жити спокійно й вигідно, тому йдуть на угоду, або просто зраджують і стають на чужу службу. Отак повстають реєстрові козаки, явище, зв'язане невідлучно з кожною неволею. Але це є з правила найгірші й найслабші елементи. Тому тоді, коли приходить година вирішної боротьби, вони ніколи не грають більшої ролі й ніколи не можуть виступити самостійно. У рішачих хвилинах беруть верх і перемагають сильні революційні елементи.

Розвиток повстання Трясила. – Отак було й у часі славного повстання гетьмана Трясила. Реєстровці називали себе назверх також козаками, але не провадили незалежної революційної козацької політики. Тодішня реєстрова старшина, назначена й оплачувана поляками, зв'язалася з політикою Польщі. Запорожці вдарили вперед на них, захопили і вбили реєстрового гетьмана, та рушили на Корсунь, де стояли польські війська. Більшість реєстрових козаків і населення Корсуня перейшли на бік повстанців та здобули місто. Повстання розгорілось тепер великим вогнем. Польський уряд вислав проти нього велику армію, зложену з польської шляхти й різних військ, найманих в цілій Європі. Польські війська пустошили Україну, палили села, людям відрізували для постраху руки й ноги та саджали на палі. Багато сіл вирізали війська польського гетьмана Конєцпольського поголовно, не лишаючи при життю ні жінок, ні дітей.

Погром польських військ. – Але ввесь народ піддержував запорожців. Вкінці козацькі війська під проводом гетьмана Трясила по довгих і кровавих боях розгромили 22 травня польські війська, яких рештки тільки чудом врятувалися. Це була перша велика перемога козаків над поляками. Пам'ять про цей бій задержалася довго в народі. Кілька віків згадував український народ про цей бій, показуючи ріку, що була тоді ціла червона від ляцької крові. Тарас Шевченко оспівав цю перемогу у своєму творі “Тарасова ніч”.

Козаки мали ще замало сили й заслабо були зорганізовані, щоб належно використати цю перемогу. Поляки поволі прийшли до себе й стали знову продовжувати свою стару політику. У 1631 р. піднімає нове повстання гетьман Іван Кулага. Він зібрав 30-тисячне військо і громив польських панів, головно на Волині.

Кодак. – Поляки ніяк не могли підпорядкувати собі козаків, ані розбити їхньої сили та припинити безперервних повстань.

Козаки все наново й наново повставали. Ціла Україна зривалася, горіла. Поляки бачили, що серцем усіх тих революційних зривів є Запорожжя. Тому в 1635 р. вибудували недалеко Запорожжя сильну твердиню Кодак і посадили там польське й наймане німецьке військо, щоб остаточно присмирити козацькі “бунти” і не пускати нікого на Запоріжжя, ані з Запоріжжя. Та недовго простояла ця твердиня. Ще того самого року здобув її і зруйнував славний гетьман запорожський Іван Сулима.

Гетьман Іван Сулима. – Іван Сулима – це був славний кошовий отаман Запорожської Січі, що знаний був з багатьох походів на турків. Він гуляв по Чорному морю, як у себе в хаті. В одному поході 1614 р. дістався він до турецької неволі. Довгих 15 років плавав він опісля по різних морях і краях, прикутий за гребця до турецької ґалери. Але його кріпке козацьке тіло видержало всі знущання й важкі труди неволі, а ще дужчий козацький лицарський дух не падав ні на хвилину і знайшов вкінці нагоду, щоб знову вирватись з кайдан, до нових великих діл.

В часі війни Туреччини з римським папою, яка велась на Середземному морі, вдалось Сулимі вирватись з кайдан, звільнити інших бранців та захопити цілу ґалеру. Він погромив тоді й забрав у полон багато турків. Опісля поїхав Сулима далі і прибув у великій славі до Італії. На вістку про те в усьому тодішньому світі розійшлась ще більша слава про козаків. Всі говорили, що для козаків нема нічого неможливого. Сулима побував деякий час в Італії серед великих почестей і загального подиву. Сам римський папа запросив його до себе, бо хотів побачити цього небувалого лицаря зі славного в цілому світі народу козаків, що громили турецьку потугу й у турецькій столиці грілися не раз при вогні та гуляли свobodно на своїх бистрих чайках на турецьких водах. Сулима подарував римському папі на пам'ятку своєї гостини турецькі кораблі-ґалери, що він їх здобув у боях з турками, та 300 турецьких бранців, а папа дав йому на пам'ятку свій портрет і золоту медалю.

Здобуття Кодака і геройська смерть Сулими. – Вернувши в Україну, Сулима стає гетьманом і бере знову участь в багатьох славних походах проти турків. Кілька разів розгромив він могутню турецьку флоту та здобув сильно укріплені турецькі фортеці. Коли ж поляки вибудували біля Січі сильну твердиню Кодак, Сулима здобув її геройським наступом і зруйнував. Це був для Польщі великий удар, бо твердиню цю будували спроваджені з чужих, західноєвропейських країв інженери й поляки уважали її неможливою до здобуття. Тому тепер огорнув їх страх і лютя.

Запорожцям не могли вони однак нічого зробити. Тому польський гетьман Конєцпольський взявся знову до підступу й при допомозі підкуплених реєстрових козаків схопив підступом гетьмана Сулиму у свої руки та вивіз до Варшави. Там держали його довго в тюрмі, мучили й засудили на смерть. Не поміг гетьманові Сулимі нічого і портрет папи та те, що в його обороні стануло багато впливових тоді людей. Йому в 1637 році стяли у Варшаві голову, а тіло рубали на чотири частини.

Томиленко. – По геройській смерті Івана Сулими козак не впали на душі, але приготовлялися до нового повстання й вибрали гетьманом Василя Томиленка. Гетьман Томиленко вислав спершу своїх послів до Варшави, сотника Барабаша й Хмельницького (пізнішого славного гетьмана). Та поляки чулися сильні, не хотіли навіть переговорювати з козацькими послами й назначили командантами для козаків своїх заушників, реєстрових старшин.

Гетьман Павлюк. – Запорожців це ще більше обурило й вони під проводом нового гетьмана Павла Павлюка підняли знову повстання. Повстання почалось і тим разом від погрому реєстрових старшин, що тримались з Польщею й були найбільш зненавиджені. Гетьман Павлюк розіслав по всіх волостях заклики й маніфести проти реєстрових старшин, “зрадників, що їм пан Жолкевський обіди, вечері й бенкети справляв, а за те вони йому наших товаришів повидавали...” та закликав до повстання. Повстання розгорілось скоро знову з великою силою. Козаки захопили назначеного поляками реєстрового гетьмана Кононенка й деяких старшин, відвезли їх на Січ і тут військовий козацький суд засудив їх на смерть за зраду, подібно, як і попереднього реєстрового гетьмана Чорного під час повстання Тараса Трясила. Потім повстання ще більш зросло й поширилось. Польські пани та дідичі писали, повні страху, що в Україні тепер “що хлоп – то козак”. Повстання огорнуло широкі народні маси, але не було добре організоване й сили повстанців розгублювались у кровавих місцевих боях, не злучених в одну армію з одним військовим проводом і одною тактикою. Тому польським військам, хоч з великим трудом і втратами, вдалось розбити поодинокі сили повстанців-козаків. Вони тоді спалили та зруйнували багато сіл, а населення вирізували впень. По всіх дорогах стояли палі, а на них застромлені мучилися й умирали геройською смертю тисячі козаків та селян, що повстали до боротьби за свою волю.

Невичерпана сила українського народу. – Невичерпане було завзяття українського народу. Здавалося, що українські

стеги й чорнозем родять щораз нові полки повстанців. Бо ось не минув ще й один рік від цього повстання й страшного погрому, що його вчинили польські війська та їх жорстокі пани з ксьондзами, ще не висохли добре стеги від крови, а український народ навесні 1638 р. піднявся знову. На чолі повстання станули гетьмани Остряниця й Дмитро Гуня. Їм удалося погромити реєстрових старшин, перетягнути реєстрове козацтво на свою сторону й розбити кілька разів польські війська. Повстання підняла тоді навіть далека Галичина. Вкінці, однак, польські війська ще раз розбили й це останнє велике повстання цього часу тому, що й це повстання було заслабо зорганізоване.

Посилення терору й неволі. – Потім настав тяжкий час для України. Цілих десять літ гуляли ляхи безкарно. Їм здавалося, що вони вже раз на завжди зломали козацьку силу. В Україну наїхало ще більше панів, запроваджено ще страшнішу панщину, ксьондзи шаліли зі своїм католицизмом і унією, а військо рік в рік робило кроваві нелюдські погроми всім, що не хотіли покірно слухати, або що були підозрілі за участь у козацьких повстаннях. Придавлено тоді все, що носило на собі український слід. Життя українського народу, придавленого страшною національною й соціальною неволею, було тоді таке важке, що французький інженер Боплян, який будував твердиню Кодак, писав: “Шляхта живе, як у раю, а селяни, як у пеклі, а як ще селянам трапиться попасти у неволю лихому панові, їх становище гірше від галерних невільників...”

Такий важкий стан тривав десять літ, аж до нового великого зриву народного гніву й помсти в 1648* році, на якого чолі став великий гетьман Богдан Хмельницький.

Багатства України причиною наїздів чужинців. – Полякам здавалося тоді, що вони раз назавжди приборкають козаків, запанують над багатою Україною й обернуть український народ у свою робочу силу. Чому вони так пхались усіми силами в Україну, а за ними потім москалі, та всі інші вороги з усіх сторін, вияснить найкраще один короткий опис України, який зробив ще в тих давніх часах один поляк. Він писав: “Україна – найбагатша частина польської держави. Її поля так прекрасні, як поля елісейські. Вони то тягнуться рівниною, то перерізаються горами, борами й галями. Характер їх веселий і урожайний. В Україні така сила скота, звірів, різних птахів, що можна подумати, ніби вона була батьківщиною Діани і Церери. По їх пасіках і бортях добувається стільки меду, що

---

* У тексті: 1848

забуваєш про сицилійську Гелу й аттицький Гімет. Виноградна лоза росте там і легко можна насадити виноградарство. Волошських горіхів така сила в Україні, наче вона була колись італійською землею. Трудно перелічити, скільки в ній рибних озер. Але на що витратити пишні слова, коли можна одним словом зазначити, що Україна це все одно, що обітована земля, яка тече медом і молоком. Хто тільки раз побував в Україні, той уже не може з нею розлучитись, бо вона тягне кожну людину, як магніт тягне залізо. А це виходить од її прикмет: небо над Україною наче усміхається, клімат її здоровий, а ґрунт родючий...”

Великі багатства української землі були не тільки найбільшим благословенством українського народу, але й причиною вічних безпереривних нападів загребущих сусідів, які простягали з усіх сторін свої руки по нашу землю. Боротьба за багатства української землі йде безпереривно до сьогоднішнього дня.

УКРАЇНСЬКА КОЗАЦЬКА ДЕРЖАВА (1648–1782)

Повстання Богдана Хмельницького

Причини повстання. – Багато назбиралося в Україні в той час кривд, наруги й важкого горя народу, гнобленого у страшній шляхетсько-езуїтській неволі. А враз з тим збиралося, росло й могутніло щораз більше море ненависті проти катів-гнобителів, та росло бажання ще раз повстати, скинути кайдани й здобути свою незалежність і волю. Український народ виявив тоді знову свою велику силу, не зламавшись під терором неволі, але вперто збирав свої сили до нової боротьби.

Богдан Хмельницький. – З польської неволі визволив Україну Богдан Хмельницький. Він був з давнього боярського роду. Його батько Михайло був урядовцем у Чигирині і мав свій хутір у сусіднім Суботові. Богдан вчився у Києві і в Ярославі, в Галичині. Року 1620 Михайло Хмельницький ходив проти турків і загинув у битві в Молдавії. Богдан попав тоді у турецьку неволю, але по двох роках визволився з неї. Тоді пішов до козацького війська і по кількох роках став сотником.

У козацькому війську Хмельницький брав участь у багатьох походах й боях і здобув у них великий військовий досвід. По останнім невдалім повстанні в 1638 р. він перебуває у своєму хуторі в Суботові. Разом з іншими козаками бачив він усе горе українського народу в ляхському ярмі та й сам не раз зазнав не

одного лиха від польських панів. Під зверхнім ніби спокійним видом кипіло тоді в серці молодого козака, як і в душі цілого народу, безмежне море гніву, яке тільки чекало іскри, щоб знову вибухнути зі ще більшою силою, як передтим, і чекало свого вождя, щоб довів його до перемоги. Народ чекав на цю хвилину й приготувався до неї.

Приготування до повстання. – Тим вождем мав стати Хмельницький. По одному нападі польських панів на його хутір, в якому вони пограбували й закатували на смерть його маленького сина, Хмельницький рішився остаточно виступити. В часі приготувань до повстання поляки арештували Хмельницького й посадили в тюрму. Але йому вдалось з тюрми втекти. Він зібрав своїх однодумців і удався на Запорожжя, скликав козацьку раду й візвав козаків до повстання. Козацька рада послухала заклику Хмельницького. Запорожці вибрали Хмельницького гетьманом і передали йому булаву давніх гетьманів.

Богдан Хмельницький розпочав був ще перед тим приготування до повстання й мав широкі зв'язки по всій Україні. Тепер почав він на Запорожжі дальші військові приготування та розіслав таємні листи й післанців до козаків по городах та хуторах, з якими мав зв'язки.

Союз з татарами. – Хмельницький постановив використати у боротьбі проти Польщі татарів. Козаки воювали досі безперервно з татарами. Але Хмельницький розумів, що треба наперед розправитися з одним ворогом, що був тоді ще страшніший від татар. Воювати відразу на дві сторони проти Польщі й проти татар було заважко, тому він порозумівся та заключив союз з татарами. Татари мали дати військову допомогу й зобов'язалися не брати з України людей в ясир. Вже в перших приготуваннях новий гетьман виявив себе добрим політиком і добрим організатором військової сили.

Жовті Води. – Ранньою весною 1648 р. почалось козацьке повстання. На вістку про те поляки вирушили проти Запорожжя з великими військами. На переді йшли війська під командою Степана Потоцького, сина польського коронного гетьмана. З ними йшли війська реєстрових козаків під командою польського комісара й наставлених ним осаулів. Але тут повторилась з реєстровцями знову та сама історія, що й багато разів перед тим. Коли зблизився час вирішної розправи, реєстрові козаки збунтувалися проти своїх старшин і повбивали їх та перейшли на бік повстанців. Тепер Хмельницький ударив на польський табор і зовсім розгромив його.

Корсунь. – З-під Жовтих Вод рушив Хмельницький проти головних польських сил, під гетьманами Потоцьким і Калиновським. Під Корсунем прийшло до нової битви. Козаки оточили поляків з усіх сторін і розпочали бій. У тому бою розгромили козаки дорешти цілу польську армію. Обидва польські гетьмани потрапили в полон до козаків, а разом з ними рештки недобитків шляхти, котрі не вибили козаки в бою. Багаті польські табори, вся зброя й гармати потрапили в руки козаків.

Загальне повстання. – По тих двох великих перемогах запанувала в цілій Україні давно небувала радість. Десять літ не було вже великих повстань, не бачили наші села свого війська. Та й перед тим більшість повстань кінчилася невдачею. А тут великі перемоги. Польська армія розгромлена перестала існувати! Польські вожді – в козацькому полоні! Кінець польському пануванню! Україна вільна! Мов вогонь, рознеслась блискавкою та вістка по всій Україні. Хмельницький і тут показався добрим політиком і вождем. Він умів не лише добре підготувати повстання й перемогти. Він пам'ятав теж про те, щоб використати пропагандивно свою перемогу. Він розіслав тоді бандуристів, лірників і монахів по всій Україні з вістками про великі перемоги козацьких військ та закликав до повстання. Повстання пішло тоді по всіх містах і селах, мов вогонь. Селяни виганяли панів і жидів, міщани в'язнили польських урядовців і ксьондзів. Хто тільки був здатний до війни, брав зброю і йшов до козацького війська. Повстали тоді великі селянські полки, що воювали з поляками. Найбільшу ненависть привів на себе князь Ярема Вишневецький, що був з давнього українського роду, але кинув свою віру і перейшов на латинство, та як ренегат ненавидів своїх земляків. У війні з козаками він жорстоко карав селян, що пристали до повстання, сліпив і калічив людей. З ним воював найбільше селянський полковник Максим Кривоніс, побив на голову гордого князя і змусив до соромної втечі в Польщу.

Пилявці. – Але війна з поляками ще не скінчилася. Польські пани вибрали собі трьох нових полководців до боротьби з козаками. Всі три вони не дуже були здатні до війни: один розумівся на воєнному ділі, але був дуже старий, другий був учений, але ніколи не воював, третій був занадто молодий. Хмельницький назвав їх коротко: перина, латина, дитина. Поляки вибралися на війну як на весілля, їхали зі службою й везли повно всякого добра, відгрозувалися, що козаків розженуть самими нагайками. Та Хмельницький заступив їм дорогу під Пилявцями на Волині й ударив на польський табор. Тоді на поляків прийшов такий страх,

що і старшина і військо почали втікати, мов божевільні. Ніхто не хотів слухати наказів, кожний дбав тільки про те, щоб знайтися якнайдалше від грізних запорожців. Всі три польські полководці побігли перші. На місці лишився великий табор, повний усякого багатства й розкоші. Гармати, шатра, вози, дорогі килими, убрання, шаблі, оправлені золотом, мушкети, сідла, всякі присмаки печені й варені, меди, вина – все те забрали козаки.

Поляки втікали тоді так скоро, що за дві доби пробігли більше 300 кілометрів, а їх гетьмани втікали перебрані за селян і жебраків та погубили навіть свої булави. Запорозьке військо добуло нову славу, а поляки вкрилися вічним соромом.

В Галичині. – З-під Пилявець гетьман пішов до Галичини. З радістю вітали запорожців мешканці Галицької землі. Вже триста літ минуло, як Галичина, завойована поляками, не бачила свого війська, бо в попередніх повстаннях продиралися в Галичину тільки невеликі козацькі загони. А тепер ввійшло своє рідне, українське козацьке військо, вкрите безсмертною славою. Тоді й у Галичині всі кинулися до повстання, навіть і та шляхта, що лишилася вірна українському народові. З усіх міст і сіл виганяли поляків, всюди заводили свою управу. Богдан Хмельницький задержався під Львовом, але не хотів нищити давньої столиці українських князів і прийняв окуп.

В Холмщині. – Потім пішов у Холмщину, в цю землю, що найбільше терпіла від поляків. Став знову під Замостем, але думав іти ще далше, аж на Варшаву. Запорозці співали тоді в пісні: “Гей, ви хлопці, добрі молодці, не журіться, посідлайте коні воронії, садовіться. Та поїдемо в чистеє поле, на Варшаву, наберемо червоної китайки та на славу!”

Поворот. – Польський король прислав тоді послів до гетьмана й упросив його, щоб він не руйнував до останка польської держави. Богдан Хмельницький змилосердився над поляками і зі своїм військом вернувся назад в Україну.

На те, що Богдан Хмельницький здержав свій похід на Варшаву, вплинула немало пошесть, що поширилася тоді серед війська. Від цієї пошесті помер найбільш улюблений полковник Максим Кривоніс, який знаний був з того, що громив безпощадно і без милосердя ляхів та перший розгромив найбільшого ката України Ярему Вишневецького.

Помилка Хмельницького. – Все ж таки цей крок Хмельницького був великою помилкою. Він стояв тоді з козацькою армією вже під воротами Варшави і міг зайняти її та розгромити цілу Польщу, бо вона по страшному, досі небувалому

погромі польської армії була безборонна, а вся шляхта була перестрашена й потребувала довгого часу, щоб прочуняти. Хмельницький однак послухав тоді благань нового польського короля та його обіцянок і приречень, що він більше не буде чіпати України, і здержав свій похід.

В'їзд до Києва. – З-під Замостя завернув Хмельницький зі своєю побідною армією до Києва, столиці України. Всюди в дорозі, куди проходила козацька армія, вітав її український народ з небувалим запалом. Старці, жінки і діти, селяни, священики й міщани, – всі виходили, щоб хлібом і сіллю, сльозами радості й палкими співами повітати своє відроджене військо і свого великого гетьмана-визволителя. Великий Богдан – зайнятий досі боями й військовими справами – щойно тепер побачив виразно і зрозумів перший раз, що це сталося, яка велика зміна наступила. Тепер не було вже чужого панування над Україною, а він не був тільки гетьманом Запорозького війська, але став гетьманом-володарем цілої України. Ціла Україна чекала тепер від нього нового життя. Хмельницький бачив це і зрозумів, що тепер для нього починається зовсім новий шлях. Він, отже, спрямував тепер козацькі полки не на Запорожжя, але до Києва, серця України, прадавньої столиці Української Держави й її могутніх князів. Цей крок Хмельницького вказує, що в нього вже тоді дозріла досі неясна українська державницька свідомість.

У грудні 1648 р. відбув Хмельницький урочистий в'їзд до Києва. У Києві вітав його весь народ, школи й духовенство, як спасителя і звали “оборонцем, визволителем і освободителем народу з неволі ляхської, в знак того Богданом – од Бога даним – названого”. Прибув на привітання Хмельницького патріарх з Єрусалиму і вітав його як “Князя Руси” та порівнював до найбільших монархів. Прибуло й багато чужоземних послів від різних європейських держав та вітали його як героя і вождя славної визвольної боротьби, як володаря великого могутнього народу.

В'їзд до Києва – зворотний момент. – Урочистий в'їзд Богдана Хмельницького до Києва став зворотним моментом у дальшій його політиці. Наради з патріархом і чужими послами скріпили в Хмельницькому постанову змінити політику й стати таки справді володарем самостійної держави. У звітженні польських агентів, які зберігалися з того часу, повторюється часто чутка, що Хмельницький задумує проголосити осібне українське князівство зі столицею в Києві. Польський воевода Лещинський говорив на соймі у Варшаві, що Хмельницький свою окрему “монархію Руську” закладати хоче. В дійсності так

було, бо Хмель[...]ших дат в історії України, бо це рік Великого Народнього Зриву, в котрому український народ зірвав і розбив кайдани довголітньої неволі та відновив своє державне життя.

Українська Держава

Приготування до нової війни. – Та на тім польсько-українська війна не закінчилася. Поляки хотіли використати перерву, збирали поспішно нові війська, щоб з весною бути готовими і до дальшої війни. Вони ніяк не могли погодитися з думкою про втрату України. А Хмельницький змінив також багато своїх думок і приготовлявся до рішучої, остаточної розправи.

В лютім 1649 р. поляки прислали до Хмельницького своїх послів на переговори. Вони хотіли обманути його так, як перед тим обманювали не раз попередніх козацьких отаманів і гетьманів різними обіцянками та приреченнями. Але Хмельницький відповів тим послам: “Виверну я вас усіх ляхів догори ногами й так потопчу вас, що будете під моїми ногами... І підійму та визволю з неволі ляцької весь народ український православний по Холм, по Люблин і по Краків!... І вижену всіх ляхів і дуків ген аж за Вислу! А ставши над Вислою скажу ляхам: сидіть і мовчіть ляхи. А як будуть брикати, то й за Вислою їх знайду!...”

Під Зборовом. – На весну під командою найголовнішого ката Яреми Вишневецького вирушили поляки знову проти України. Заки однак польські війська приготувалися до походу, запорожці були вже в Галичині. Ярема Вишневецький, що став тоді польським вождем, замкнувся з Збараж і козаки почали його там облягати. На допомогу Вишневецькому прийшов сам король. Але Хмельницький лишив одну армію для облоги Збаража, а сам з другою вирушив проти польських військ, що йшли під командою короля. Хмельницький заступив королеві дорогу в Галичині, під містом Зборовом в Тернопільщині і там розгромив польську армію. Польський король мало що не попав тоді в полон.

Зрада татар. – Але тут знову вийшла зрада татар. Татари були до цього бою в союзі з козаками. Але тепер татарський хан боявся великого зросту козацьких сил. Поляки до того перекупили татарського хана. Вони дозволили також татарам грабувати скільки захочуть в Україні й брати людей в ясир. Татарам тільки й цього треба було. Вони добре знали, що з повною побідою козаків скінчиться раз на завжди й їх грабіжницьке панування в степах України. Польський посол в Криму дістав інструкцію переконати татарського хана, що “окрема держава, яку собі робить з України

Хмельницький, буде так сильна, що стане скоро грізною небезпекою для татар”. Але татари знали це і без того й у вирішних хвилинах зраджували.

Зборівський мирний договір. – Хмельницький рад-не-рад прийняв польських послів і згодився на їх просьби про переговори та погодився на заключення перемир'я. Отак полякам, що стояли вже, здавалося, перед неминучою загладою, вдалося знову врятуватися. Але вони мусіли погодитися на великі уступки. Під Зборовом польський король мусів в окремому договорі погодитися, що землі Київщини, Браสลавщини, Чернигівщини й сусідні будуть відділені в окрему Українську Державу з гетьманом на чолі. Границею від Польщі була ріка Случ, доплив Прип'яті. “Знай же ляше, по Случ наше!” – говорили тоді запорожці.

Невдоволення договором. – Мирний договір, підписаний у Зборові, між гетьманом України і королем Польщі про перервання війни й установаження границі обох держав далеко не був повний і не відповідав бажанням ні одної, ні другої сторони. Поляки погодилися на нього, примушені програною. Але дякуючи татарській зраді їх сила не була зовсім знищена. Вони дальше думали тільки про те, як би зібрати більше грошей та набрати багато наємного війська і ще раз спробувати завоювати Україну. Вони не хотіли за жодну ціну виречися думки про панування над цілою Україною.

Невдоволення козаків. – Договір цей не відповідав також бажанням козаків. Найважливіше було те, що великі частини українських земель, головно Галичина і Волинь, остали по тому договорі таки ще при Польщі. Там тепер польські пани стали знущатися над народом, щоб пімститися за повстання. Почались, отже, нарікання на Хмельницького й козацьку старшину, обвинувачуючи їх в тому, що вони віддали половину України знову на загибіль ляхам.

Поволі стали вертати польські пани декуди також і в козацькі волості. В часі війни повстала була ціла Україна. Селянство масово приставало до козаків. Не було, здавалося тоді в цілій Україні одної хати – звідки не пішов би хтось у повстання. А тепер приходилося тим повстанцям-козакам вертатись знову на панщину, бо мало бути лиш 40 тисяч козаків. Це викликало обурення й хвилювання в цілій Україні. Починаються знову, мимо договору, місцеві народні повстання, котрі тривають майже безпереривно, аж до нової війни.

Полковник Данило Нечай. – У тих повстаннях і війнах вславилося багато отаманів, найбільше козацький полковник Данило

Нечай і його 3-ох братів. Про Данила Нечая співає український народ ще досьгодні думи й пісні. Це був неустрашимий народній лицар-герой, непримиримий ворог усіх наїздників України й завзятий, свідомий борець за самостійність України. Кисіль писав, що “більшого бунтівника над нього немає”, а польські посли писали, що полковник Данило Нечай, зайнявши Київ, “шукав ляхів і під землею”.

Він згинув у війні з Польщею, а його браття, також козацькі полковники, полягли героїською смертю у війнах з Польщею і Московою.

Друга велика помилка Хмельницького. – Зборівський мирний договір мав, як бачимо, дуже багато браків. Найважлише було те, що Українська Держава не могла виречися західніх земель, що остали в польській неволі, і друге: зверхність польського короля над гетьманом Української Держави та різні обмеження, зв’язані з тим. Козаки були свідомі, що такий стан не відповідає дійсному відношенні сил, бо був вимушений татарською зрадою. Були ще й інші причини, чому дійшло до такого некорисного договору.

Найважлишою причиною уступок Хмельницького був, безперечно, брак достаточних сил, щоб самому подолати цьому величезному завданню розвалення польської держави. Бо тільки по повному розваленні Польщі могла тоді повстати зовсім незалежна Українська Держава. Однак, мимо цього, всіх кроків Хмельницького не дасться виправдати тільки браком сил. Були у цьому й вагання й помилки.

Брак дозрілої державницької свідомості. – Ці вагання в першу чергу були вислідом неповної державницької свідомості козацької старшини. Це помічувалось не раз у попередніх повстаннях і це виступає також у першому періоді діяльності Богдана Хмельницького, що він опісля сам зрозумів і признав. Власне брак повної, дозрілої державницької свідомості був довгий час найважлишою хобою козацького руху й був властивою причиною його многих невдач. Величезна небувала сила масових народніх повстань і зривів, яких не знала ніколи історія інших народів світу, кроваві жертви, небувала відвага й завзяття, все те творило дійсно велику силу й уся та сила часто марнувалася через брак належного політичного проводу, що попровадив би її простою дорогою до першої найважливішої цілі – **здобуття політичної незалежності**, здобуття своєї незалежної держави.

Козацька революція не мала довгий час своєї голови. І тому кожний її проганий бій кінчився погромами, а кожна перемога –

переговорами, поступками, угодами, в котрих польська сторона звичайно обманом і хитрунством брала верх – і знову все вертало до давнього стану, а козаки оставали в ролі бунтівників... Бо сліпа сила бунту, хоч би була найбільш кипучим вулканом – це ще не революція. Революція потребує до своєї зрілості й перемоги виразної завершеної політичної цілі, якою може бути лише **здобуття повної державної влади**. Без здобуття політичної влади не може революція перемогти і без ясного виразного змагання до здобуття політичної влади нема революції, а є тільки сліпа сила бунту.

Як довго думка провідних козацьких кругів держалася чужих порогів, бажаючи їх зреформувані, і не виходила поза автономії, полекші, усунення кривд, забезпечення прав і т. п. –

Як довго була в козаччині тільки ненависть проти ляхів, проти неволі і гнету, проти панів і соціальної несправедливості, проти єзуїтів і насильної унії – і цю стихійну ненависть завершувала не ясна виразна політична ціль і програма, але неясні бажання неокресленого “свогого”, –

Як довго козацькі провідники були лише геройськими отаманами, що вміли підняти народ до помсти за кривди і боротьби і за “волю”, але не знали і не вміли побудувати для цієї волі її святині, в котрій вона єдино може перебувати – окремої незалежної держави, –

Як довго керманічі і голови революції не знали, що їм треба змагати найперше до цього, щоб стати незалежними, суверенними керманічами – головами своєї самостійної держави – так довго козацька революція ще не перейшла була кінцевого шляху свого розвитку і не могла перемогти.

Щойно тоді, коли дозрів цей розвиток політичної думки, коли Хмельницький заговорив уже про окреме князівство, коли він зрозумів, що лише повна державна незалежність може бути ціллю боротьби, – щойно тоді, коли він уже не захотів бути підлеглим ані ясновельможного польського короля, ані його величства московського царя, але захотів бути, як сам говорив, “єдиновладним самодержцем Руським”, рівним королеві польському, цареві московському і королеві пруському та шведському, – тільки тоді і тільки під таким проводом велика козацька революція стала справді великою, бо довела до великого діла – визволення і збудовання своєї держави.

За Хмельницького дозріває українська державницька свідомість і виростає новий політичний, провід козацької України. – Державницька свідомість не загинула зовсім у нас,

мимо довгої перерви від часу упадку княжої держави. Але вона в довгій неволі дуже ослабла була й потребувала тепер довгого часу, щоб наново розвинулася з новою силою. Тому в козацькому русі вона зпочатку виступає слабо. Але з кожним роком, з кожним повстанням і кожньою невдачею чи перемогою вона росте щораз більше, розвивається й дозріває, а вкінці доходить у Богдана Хмельницького по в'їзді до Києва й по Зборові до своєї повної свідомости. Козацький рух, зпочатку довгий час тільки стихійний, відруховий, зроджений з найглибших глибин народньої душі і крові, стає щораз більше свідомим, революційним, незалежницьким рухом, що завершується змаганням і здобуттям державної незалежності України. Тому і Зборівський договір, мимо всіх своїх браків і хиб, має те велике значіння, що він правно закріпив державну окремішність України з особним своїм військом, державною владою і цілістю державного життя, обмежуючи лиш формальну суверенність голови держави, але через це останнє був лиш половичним, неможливим до вдержання. Ледви місяць пізніше Хмельницький уже пропонує князеві Семигородському Ракочному виступити разом проти Польщі і скинути зовсім польського короля..., котрого під його натиском колись вибрано і котрому він перед місяцем присягав.

Чигирин. – Гетьманською столицею був тоді Чигирин. Цей город лежить у самій середині української землі, рівно віддалений від Сяну на заході, і від Дону на сході, від Чорного моря на півдні й білоруської границі на півночі. Богдан Хмельницький вибрав собі це місце на столицю, бо тут недалеко був його родинний Суботів. Тут кругом мешкали самі козаки, близько був Дніпро й степи. На високій скелистій горі стояв замок, унизу лежало місто і тут був гетьманський двір. Дім був звичайний козацький. Тільки гармата, що стояла перед двором, давала пізнати, що тут є квартира володаря України. Тут збиралася вся управа України. При гетьмані була генеральна старшина – писар, обозний, судді, осаули, полковники й сотники з різних сторін, урядовці й канцеляристи. В сусідніх домах були канцелярії, каси, військові склади. Кругом мешкали козаки чигиринського полку, що були сторожею гетьмана. На передмістях мешкали міщани, ремісники й купці, українці й чужинці з різних сторін. Туди приїздили люди з цілої України, і чужі послы з Польщі, Москви, Криму, Туреччини, Угорщини, Швеції. Чигирин був тоді столицею Української Держави.

Полки. – Богдан Хмельницький поділив свою державу по козацькому звичаю – на полки. Полків було сімнадцять: 1. чигиринський, 2. черкаський, 3. корсунський, 4. канівський, 5. біло-

церківський, 6. паволоцький, 7. уманський, 8. кальницький або винницький, 9. браславський, 10. київський, 11. чернігівський, 12. ніжинський, 13. прилуцький, 14. переяславський, 15. кропивенський, 16. миргородський, 17. полтавський.

Пізніше повстають ще полки 18) торговицький, 19) хвастівський, 20) лисянський, 21) овруцький, 22) чорнобильський, 23) винницький, 24) подільський, 25) звягельський, 26) лубенський, 27) борзенський, 28) іркліївський, 29) гадяцький, 30) зінківський, 31) стародубський, 32) новгород-сіверський, 33) глухівський, 34) пинський, 35) туровський, 36) мозирський та інші, а на Білорусі – могилівський, гомельський, чауський.

Старшим полку був полковник і старшина: полковий писар, обозний, осаул, суддя, хорунжий. Полк ділився на сотні. На чолі сотні стояв сотник, при ньому був сотенний писар, осаул і хорунжий. В містечках і селах були отамани.

Новий лад. – Українські уряди завели зсюди лад і порядок. Заборонено нищити без потреби майно. Всякі засоби поживи зі шляхетських маєтностей треба було відвозити до козацького табору. Гармати, що були по замках, й усяку зброю забирано також до війська. У війську заведено строгу карність. Неслухняних і своєвільних карали тяжкими карами. За менші провини для сорому приковували до гармати, за всякі злочини військові судді судили на смерть. В короткому часі в усій Україні настав спокій.

Велика державно-творча робота. – Організація козацької держави насувала дуже багато труднощів. Треба було створити зовсім нову державну адміністрацію, налагодити господарку, судівництво, забезпечити військо. Усе те доводилось робити новими людьми, непривченими до такої роботи, які виходили з народніх мас. При цьому границі були zagrożені й грозила нова війна з Польщею, а внутрі проходили величезні соціяльні потрясення й переміни, спричинені народнім зривом проти панщини. Не менше труднощів було з релігійною боротьбою.

Коли Хмельницький дав собі раду в тих умовах і налагодив державну організацію, то це свідчить, що він справді був великим державним мужем і мав гідних співробітників та виконавців. Показалося, що козацька революція мала в собі великі творчі сили, а козацька провідна верства здала блискучо історичний іспит своєї зрілості так на полі боїв, як і на полі державного будівництва та з революційної повстанчої сили стала носієм будови, ладу й порядку своєї держави. Правда, не всі питання були розв'язані як слід, коли глядіти зі сьогоднішньої точки

бачення. Не розв'язано соціальних протиріч та не здійснено вповні великих соціальних ідеалів козацької революції, з котрими зв'язані були бажання найширших народніх мас. Годі однак було тоді навіть про те говорити, щоб у так короткому часі, маючи зруйнований край, загрожені границі та невирішену ще розправу з Польщею, яка мусіла довести скоро до остаточного зудару, і тисячі інших труднощів, переводити повний переворот усього життя. Бракувало до цього також виразного програмового оформлення цих ідеалів у провідних кругах козащини й це було її великим недомаганням. Годі зрештою сьогодні твердити, чи взагалі в добі Хмельницького була можлива краща розв'язка соціального ладу, чим та, що її завів Хмельницький.

В кожному разі те, що тоді твердою кермою Хмельницького виконано в ділянці будівництва козацької держави, було великим ділом на міру найбільших історичних явищ.

Похід на Молдавію. – Наладнавши загально державну організацію, Хмельницький розпочав негайно активну закордонну політику. Сподіючись розправи з Польщею, він хотів насамперед забезпечити собі полудневу, молдавську границю й вирушив походом на Молдавію. Там правив тоді господар (воєвода) Лупул, залежний формально від Туреччини. Він вдержував також приятні зв'язки з Польщею й помагав полякам у війні з козаками. Хмельницький блискучим ударом розгромив скоро його війська. Лупул просив про мир і згодився віддати свою дочку за сина Хмельницького Тимоша та здержувати відтепер тісний союз з Україною. Побіда ця піднесла значно повагу й значіння молодії Української Держави в цілій Європі.

Нова війна з Польщею. – Остання війна з Польщею, закінчена Зборівською умовою, не принесла через зраду татар рішучої розв'язки. Поляки мусіли згодитись на відділення частини України в окрему державу, але уважали це лиш хвилевою конечністю. Вони ніколи не хотіли за жодну ціну позбутись думки панування над цілою Україною та приготовлялись тепер всіми силами до нової війни, наймаючи собі до помочі чужі війська. Майже два роки сиділи вони тихо, але як тільки трохи призабули недавні невдачі й зібрали нове військо, – рушили негайно на Україну, не виповідаючи навіть війни. Це було весною 1651 р. Та тут вони зустрінули завзятий опір. Польській армії загородив дорогу під Красним біля Браслава славний козацький полковник Данило Нечай. Він боровся як лев і згинув на полі бою. Польські війська рушили тоді дальше, винищуючи міста й села та витинаючи впень усе населення, навіть старців, жінок і дітей. Та під Винницею

заступив їм дорогу славний козацький полковник Іван Богун. Він розгромив польські війська й примусив їх до втечі.

Похід Хмельницького на Варшаву. – Тим часом гетьман зібрав козацьку армію й рушив через Волинь на Польщу. Шлях, котрим ішов Хмельницький, і його рішучість вказували виразно, що тим разом не буде в нього вже жодних вагань. Він був рішений тепер іти просто на Варшаву. Два з половиною роки державного володіння від часу в'їзду до Києва багато навчили Богдана Хмельницького. Він нав'язав в тому часі широкі зв'язки з різними європейськими державами й зібрав довкола себе поважний гурт старшин. Між ними знайшлося також немало таких, що знали добре історію України й запізнали гетьмана зі своїми думками та виробили плян повного визволення всіх українських земель в одну незалежну державу. Досьогодні збереглися декуди в тайній дипломатичній кореспонденції української державної канцелярії з того часу рештки тих плянів і задумів.

Хмельницький перейшов скоро зі своїм військом границі козацької держави й впав до Галичини. На вістку про те всюди вибухло знову загальне народне повстання. З Галичини завернув Хмельницький на північ, на Волинь, бо довідався, що туди прямують головні польські сили.

Бій під Берестечком. – Обі армії зустрілись під Берестечком. Польське військо – це була велика, понад 150-тисячна армія, зложена не тільки з польської шляхти, але також з численних, чужоземних, переважно німецьких, частин, добре узброєних і вишколених. Хмельницький узяв собі до помочі знову тих самих, дуже непевних союзників – татар.

Зрада татар. – У червні прийшло вкінці до пам'ятного бою під Берестечком. Перші дні козацька армія мала перевагу. На третій день стала перемога схилитися виразно на сторону козацьких військ. Тоді, однак, знову прийшла ще раз зрада підкуплених поляками татар. У найбільший розпал бою татари нагло відступили, уможливаючи прорив полякам та схопили й вивезли зі собою Хмельницького та його найближчого дорадника Виговського. Це й рішило про вислід бою. Козацька перемога, що вже близько була остаточною перемоги, – захиталася. На вістку про зраду і схоплення гетьмана почалося в козацьких рядах замішання.

Геройська оборона Богун і триста козаків. – На щастя, полковник Іван Богун опанував положення, обняв команду й кермував даліше боями. Ще повних десять днів відбивали козаки по-геройськи всі наступи поляків, хоч були вже окружені з трьох

сторін, – а з четвертої простягалися непроходимі болота. Богун наказав зробити через багна греблю з возів, кожухів, сідел і всяких річей. Тою греблею почався відворот козацької армії. Поляки вдарили цілою силою на козацький табор. Охоронні відділи не могли здержати напору й тоді загинуло в замішанні багато козаків та ще більше жінок і дітей, що були приміщені в таборі. Історія записала нам з того часу факти безприкладного геройства козацьких відділів, що обороняли, як задні сторожі, відворот головної армії. На одному острівці серед багна 300 козаків вдержувало довго польський наступ і, оточені з усіх сторін, боронилися до останку, доки всі не загинули, відкидаючи пропозиції здатися в полон і приречення самого короля, що всі будуть за своє геройство помилувані. Так само завзято боролось багато козаків, розкинутих по болотах, часто одинцем, і ніхто не хотів здаватися. Всі боролися до загибелі на визначених їм місцях. Найкращим прикладом для козаків був сам митрополит України. Він був у козацькому таборі, заохочував до боротьби, допомагав вдержувати в часі замішання порядок та загинув геройською смертю. Ця геройська оборона врятувала тоді головні козацькі сили перед катастрофою й уможливила пізніше Хмельницькому підняти скоро наново боротьбу. Мимо цього невдача під Берестечком була поважним ударом, що довго залишився в пам'яті і піснях та думках народніх. Деякі історики твердять, що причиною програної під Берестечком була не зрада татар і пірвання Хмельницького, але сильний удар 25-тисячної німецької піхоти й добрий плян бою, вироблений німецькими старшинами, а вістки про пірвання Хмельницького вважають непевними. Однак новіші розсліди підтверджують те, що татари дійсно зрадили й пірвали Хмельницького та Виговського.

Договір у Білій Церкві. – Хмельницький, визволившись з татарського полону, був примушений заключити з поляками некорисний мир у Білій Церкві. Поляки забрали тоді під свою владу велику частину земель, головно Чернігівщину і Брацлавщину, повертаючи знову там панів і панщину, але всіх українських земель не могли таки опанувати, бо Хмельницький, вирвавшись з полону, скоро зорганізував нове військо і поставив опір.

Нова війна. Батіг. – Та і ця, хоч яка важка невдача незломила сил українського народу. Ледви минула зима народні повстанця розгоряються з новою силою, а Хмельницький збирає знову козаків і війна починається наново. Найбільші бої відбувалися на Поділлі. Повстанські загони нищили та громили польські війська, шляхту і їх помічників-жидів без пощади. Головні польські сили

станули під Батогом на Поділлю і там ударила на них козацька армія. Богдан Хмельницький з трьох сторін ударив на польський табор і погромив ворогів у страшний спосіб. На полі бою полягло більш як 20000 поляків, загинув також і сам польський гетьман Калиновський, що почав ту війну.

На весну в 1653 р. полковник Іван Богун, висланий Хмельницьким, ще раз розгромив поляків.

Другий похід на Молдавію. – Перемога під Батогом сильно піднесла значіння України. Хмельницький відновив тоді свої попередні пляни щодо опанування Молдавії й вислав свого улюбленого, дуже здібного сина, Тимоша, ще раз туди. Тимош прибув з вибраним козацьким військом до столиці господаря Молдавії Лупула – і цей видав за нього свою дочку. Та скоро потім Тимош згинув у війні зі сусідніми державами. Смерть Тимоша була для старого гетьмана великим ударом, бо він хотів лишити його своїм наслідником. Рівночасно розвіялись надовго політичні пляни Хмельницького, що він їх в'язав з опануванням Молдавії.

Переяславський договір і його значіння

Перед остаточною розправою. – Перемога під Батогом значно скріпила силу України, але й вона не принесла ще рішучої, остаточної розв'язки відносин з Польщею. Польща й далі вважала кожну програму хвилевою і ніяк не хотіла погодитись з існуванням Української Держави. Тому на польсько-українській границі війна майже не переривалась. Для України такий стан також неможливий був до вдержання на довгий час, бо поза межами козацької держави лишилось ще багато українських земель. Було ясне, що такий непевний стан, з якого обі сторони невдоволені, не може довго тривати й мусить прийти вкінці до рішучої розправи. Польща послуговувалась у боротьбі все новими добре узброєними наємними німецькими військами, а Хмельницький мусів здаватися досі на союз з непевними татарами. Хмельницький пошукував за кращим союзником і звернув увагу на Московщину.

Московщина. – Московщина до часу татарського лихоліття була ще мало розвинена й слабо зорганізована. В часі татарської неволі вона поволі зорганізувалась і виросла у велику силу та скинула вкінці зовсім татарську залежність. Але в часі довгого татарського панування москалі дуже з татарами зжились і навіть з ними сильно змішались та перебрали татарські звичаї. Московські князі, що прозвали себе царями, стали панувати на

взір татарських ханів, – жорстокою силою, не рахуючись зовсім зі своїми підданими.

Спільна релігія. – Московські порядки знані були потрохи в Україна вже й тоді та нікому не подобались, бо український народ любив свободу понад усе. Але подобалось те, що в Московщині панувала православна релігія, гонена й переслідувана в Польщі. Тому очі багатьох українців звертались не раз у важких хвилинах туди, сподіючись, що з Московщини прийде допомога для спільної боротьби проти наступу Польщі й католицизму. Та Москва думала не про оборону православної релігії, але про свої інтереси і тому так довго, доки не бачила можливості поширити своє панування, не хотіла мішатися до польсько-українських справ.

Договір з Москвою. – Гетьман Хмельницький, пошукуючи на всі сторони за союзниками до остаточної розправи з Польщею, звернувся і до Москви. Москалі з початку відтягали справу так само, як і в часі попередніх повстань. Але, коли побачили великі успіхи Хмельницького, рішилися розпочати переговори, бо сподівались, що тепер, граючи між Польщею й Україною, будуть могли на тім найбільше скористати, зриваючи для себе доспіле яблуко. Вони бачили, що Польща вже заслаба, щоб самій наново опанувати Україну, а Україна також ще заслаба, щоб могла провадити сама одна війну рівночасно з Польщею, з татарами й оборонитись ще й перед московською опікою. Тому москалі рішилися, прийняти пропозиції Хмельницького.

Переговори у Переяславі. – Року 1654 до Переяслава приїхали московські бояри, щоб умовитися з гетьманом про союз. За це вони жадали одного – щоб українці присягали вірність. Вони обіцували, що цар полишить Україні її окремішність, не мішатиметься до української управи, не братиме ніяких податків, шануватиме українські звичаї і дасть військову допомогу у війні з Польщею. Це саме була головна ціль переговорів цареві. Богдан Хмельницький скликав козацьку раду. На раді представив гетьман положення України і сказав, що без тісного союзу з одною із сусідніх держав важко буде вдержатись. Можна вибирати тільки союз з Польщею, Туреччиною, Кримом або Московщиною. Україна пробувала вже перед тим жити з тими державами і ніколи з цього не було добра. Лишається ще хіба одна Московщина.

Присяга. – Важко призадумалися запорожці, та не було, здавалося, іншої ради, – треба було поспробувати союзу з Москвою! Але гетьман боявся зради і зажадав, щоб цар присяг на хрест, що додержить своїх обітниць. “Ні, – відказали бояри, – цар ніколи

не присягає своїм підданим”. “Чого ж це так, – питались козаки, – адже наші володарі складають присягу своєму народові”. – “Наш цар є самодержець і своєму народові не присягає!” Побачив тоді гетьман і старшина, що москвини приготвляють лихі наміри. Але не було вороття. Прийшли якраз вістки, що на Україну йдуть знову поляки в союзі з татарами. Тоді Богдан Хмельницький згодився присягнути на союз з Московією.

Невдоволення. – Військовий союз і допомога були тоді Україні дуже потрібні і тому всі українці прийняли з радістю вістку, що переговори завершені. Коли ж прийшли за тим вістки про присягу цареві, перше захоплення і радість скоро минули і замінилися в явне невдоволення й обурення. Козаки розуміли, що вони не на те визволилися з-під Польщі і не на те приготвляються до дальшої війни з нею, щоб тепер кому іншому присягати. За тою присягою тодішня загальна опінія в Україні добачувала слушно виразну ознаку змагання Москви до узалежнення України від себе. Найбільше обурювала гетьмана і загал козацтва вимога, щоб присягав на договір не тільки він сам, але й уся козацька старшина, духовенство і міщанство. Проти цього почавсь відразу отвертий спротив, котрим кермував потихо сам Хмельницький.

Відмова Богуну. – Перший виступив найвизначніший козацький полковник, вкритий геройською славою, старий Богун та заявив, що він присяги не зложить. За ним пішла велика частина козацтва і відмовилась рішучо виконати офіційний наказ гетьмана зложити присягу московському цареві. Справа ця наробила тоді такого шуму, що про виступ Богуну стали писати французькі й інші закордонні часописи, а цар московський видав окремиї указ. Подібне становище зайняв загал козацтва, міщанства і духовенства. У кропивнянським і полтавським полках козаки побили киями московських посланців, котрі вимагали присяги цареві. Козаки заявили, що вони тільки своєму гетьманові запорожському присягають і більш нікому. Так само й інші полки, навіть найбільш zagrożені поляками – уманський і брацлавський – також відмовились рішуче від цієї присяги. Те саме повторилось і з міщанством. Міщани в Чорнобилі “Москву неохоче прийняли”, як свідчать документи, в Переяславі й у самій столиці Києві прийшлося під натиском московських послів людей “силою під мечовим каранням” до присяги гонити, щоб не довести до зрвання союзу.

Православне духовенство рівно ж проти присяги. – Москва ще найбільше надіялась на симпатії серед православного духовенства. Але й ці надії вповні завели. Велика частина

найбільш впливового духовенства також відмовилась присягати. Навіть сам митрополит України й архимандрит Печерської Лаври “відмовились від присяги та заявили, що волять померти, чим присягнути цареві”. Вони видали в тій справі письмений протест. Один з духовників писав тоді у листі “...бачу, що зле, бо Хмельницький видав усіх нас в неволю московськ[ому] цареві по Володимир і по Турів і ще далі... і місто Київ привів силою й мечовим каранням до того, що всі присягли, – тільки духовенство не присягало!!!” Було, як бачимо, вже й тоді багато українців, котрі слушно боялись, що союз з Москвою може довести до нової неволі і навіть винили за це Хмельницького. Але йому важко було в тій ситуації інакше поступити і він сам потихо кермував цією відмовною акцією. Отверто союзу зірвати не міг, бо потребував конечно військової допомоги у війні з Польщею.

Осуд Тараса Шевченка. – Тарас Шевченко осудив у своїх творах дуже гостро гетьмана Богдана Хмельницького за цей союз з Москвою і написав навіть, що якби мати Богдана була знала, що він таке зробить, то була б його ще в колисці своїми руками задусила. Думка ця виступає в багатьох його творах. В поемі “Великий Лях” оповів нам таку народню легенду (переказ) з тих часів. На гетьманським дворі в Чигирині жила дівчина Прися. Малою дитиною вона бавилася з молодшим сином Богдана, Юрасем. Усі її любили, навіть гетьман не раз брав її на руки, пестив та цілував. Як вона вже стала великою дівчиною, побачила раз, що гетьман зі старшиною кудись виїжджає. Вона швидко побігла за водою і з повними коновками перейшла шлях перед ними: нарід вірив, що це ворожить щастя. Але гетьман їхав тоді до Переяслава, годитися з москвинами! От і потім Прися заслабла і померла, а душа її довго терпіла муки, – за те, що вона ворожила щастя гетьманові в такому ділі, що привело на Україну велику недолю. Так дуже наш народ осуджував союз з москвинами.

Значіння переяславського договору. – Переяславський договір - це одна з найважливіших подій в історії України. Це зворотна точка, від якої починається новий період нашого життя в злуці, а властиво в боротьбі з Московщиною. Кривавими жертвами у довгій визвольній боротьбі визволився український народ під проводом свого великого гетьмана Богдана Хмельницького з польського ярма та збудував наново свою державу. Союз з Москвою, започаткований у Переяславі, став, однак, опісля гробом цієї держави і нашої волі.

Фальшиве московське пояснення Переяславського договору. – Про Переяславський договір витворилося опісля

під впливом московської пропаганди зовсім фальшиве поняття. Московські історики й пропаганда намагалися вмовити, що Переяславський договір був актом злуки православного населення. Вони говорили, що в цьому грали головну роль релігійні моменти. Новіші московські історики додали ще й національні спонуки, підкреслюючи, що це відірвана вітка “малоросійського племені” завершила під проводом Богдана Хмельницького вікові змагання до з’єдинення зі своїм великоруським братом... Ще новіші московські історики, вже червоної масти, пишуть зовсім те саме, про віковічні змагання Українського Народу до злуки зі своїм єдинокровним великоруським братом.

Ані споріднення, ані спільна релігія не були дійсною причиною і ціллю договору. – В дійсності момент мовного чи кровного споріднення не грав у тій історичній акції найменшої ролі. Момент релігійний був одною з причин, які довели до договору, але в ніякому разі не був рішачий ні для одної, ні для другої сторони. Справа релігійної боротьби православія проти наступу католицизму була перед Переяславським договором ще більше актуальна й пекуча, але не викликала жодних “союзницьких” актів зі сторони Москви, ні жодної солідарності й допомоги. Навпаки! Там, де йшло про московські державні інтереси, московські політики вже й перед тим і потім лучилися разом з католицькою Польщею проти визвольних змагань козацтва. У 1651* р. московський цар грозив Хмельницькому, щоб він не воював з Польщею, повідомляючи, що “Цар Гетьмана усовіщає, щоб він з паном своїм (польським королем) не воював, бо в такому разі Цар своєму брату королю мусів би дати поміч і військо своє послати”.

Не злука з Москвою, але військовий союз. – Єдиною дійсною ціллю Переяславського договору був військовий союз. Навіть зі змісту самого договору це виступає ясно. Точки про війку з Польщею й допомогу царських військ у тій війні та в боротьбі з татарами займають центральне місце і є ясні та виразні. Інші точки займають зовсім другорядне місце й своєю неясністю взагалі нічого не говорять.

Яку ціль і зміст мав Переяславський договір – вияснює найкраще становище до нього гетьмана й козацтва. Становище це ясне було і перед договором, і по ньому. Козацтво українське підіймало багато разів повстання і підіймало тепер цей останній зрив зовсім не в тій цілі, щоб злучитися з Москвою. Такі тенденції ніде ніколи не зазначилися. Таких цілей не ставляв собі ніколи

---

* У тексті: 1851

і творець договору Хмельницький. Не за злуку з Московщиною підіймало козацтво боротьбу з Польщею, але за свою свободу і визволення з ляхського ярма. Про злуку з Москвою не було ніколи мови.

Коли вже й перед тим були факти козацьких посольств до Москви й переговорів, то вони завжди мали характер старань (даремних) про допомогу у боротьбі козацтва, в якій присвічували йому власні цілі. Такі самі, ще частіші посольства й переговори бували і до татарських ханів і до турецьких султанів.

І тим разом ціллю переговорів і договору був лише спільний військовий виступ проти Польщі. Гетьман Хмельницький хотів визволити всю Україну й рішився на повну розправу з Польщею, щоб відібрати від неї всі українські землі. І до цього, до цієї боротьби потрібний був йому цей договір. Коли ще недавно московський цар називав польського короля своїм братом і обіцявав йому військову допомогу проти України, а Хмельницького закликав признати польського короля своїм паном, то тепер Хмельницький своєю політикою хотів відтягнути Москву від Польщі та ще й використати її по своєму боці.

За це треба було заплатити. Платити прийшлося важко. Довго тягнулись переговори і торги, вкінці Хмельницький, опинившись між трьома вогнями, – Польщі, Криму і Москви – побачив, що годі йому всіх відразу подолати і рішився за ціну розбиття ворожого кільця й досягнення військової допомоги взяти на себе вимагані конечно царем зобов'язання.

Самостійна політика Хмельницького мимо договору. – Хмельницький прийняв ці умовини лиш по довгій і впертій дипломатичній боротьбі, притиснений до муру небезпекою спільної польської, татарської й московської коаліції проти України. Але й у тих умовах він лишився даліше формально і фактично керманічем окремої держави. Усю свою політику Хмельницький провадив і перед тим, і по тім **зовсім самостійно**.

У своїй політичній і міжнародній дипломатичній діяльності Хмельницький розвинув незвичайну активність і завжди виступав у ній самостійно як ніким неограничений голова – суверен окремої держави. Він був ініціатором і творцем різних міждержавних союзів, провадив самостійно війни, робив умови.

Це в засаді не було противне змістові договору, бо в ньому була виразно застережена повна самостійність політики Української Держави.

Пригляньмось зате, як виглядало виконання тих зобов'язань, які договір виразно на гетьмана України був наложив. Отже,

перше зобов'язання грошеві: Українська Держава зобов'язана була на основі договору платити зі свого скарбу Москві певні грошеві суми. Це не мало характеру данини, лиш, як це було виразно зазначене, відшкодування за удержання московських військ, які помагали у війні з Польщею. Не було мови про який-небудь податок, чи данину. Але й цього відшкодування Хмельницький, мимо виразного зобов'язання, не хотів платити і до кінця свого життя не дозволив виплатити Москві з українського державного скарбу ні одної копійки, помимо царських упімнень і погроз.

Справа присяги. – Важніші зобов'язання були правно-політичного характеру. Вони в договорі були дуже неясно сформуловані. Хмельницький волів уже на самому початку оминати ці справи й лишати на боці. Але зовсім виминути їх не вдалось. Символізує ці зобов'язання присяга, яку гетьман склав цареві, а з ним зобов'язані були до присяги також усі полки і міста.

Становище Хмельницького до цієї справи також зовсім ясне. Він найперше не хоче погодитися на присягу. Опісля годиться, але жадає, щоб цар так само присягав. Допускаючи вкінці свою присягу, довго і рішучо спротивлявся, щоб присягати мали ще й інші. Але й цього становища не вдалось йому вдержати. Це була перша його невдача у тій великій грі. Цар мав у руках сильніші аргументи. Поляки вже наступали зі заходу, а татари в союзі з ними – з півдня. Бракувало ще до того, щоб московський цар виконав свою погрозу і післав військо на допомогу “своєму братові польському королеві”. І Хмельницький уступив та мусів погодитись на загальну присягу, але ніколи її добровільно не виконував. Вже від першого дня пішла тиха, а потім щораз більш отверта акція проти цієї присяги. Вже в самому початку найвищі військові й духовні достойники, що стояли найближче до гетьмана, відмовились присягати. Пізніше Хмельницький зайняв у тій справі ще більш рішуче становище. Він погодився остаточно на загальну присягу цареві, але зложену тільки на руки гетьмана України. На вимогу московських послів складати безпосередньо присягу московському цареві, Хмельницький ніколи не погодився, а тих, що перекуплені соболями й жалуваннями складали цареві безпосередньо присягу, Хмельницький наказав арештувати й постинати їм голови за злочин державної зради.

Дипломатичний крок. – До своєї присяги Хмельницький не прив'язував жодної ваги, бо це була тоді звичайна річ, при таких урочистих договорах і Хмельницький уже не раз і не два складав такі “дипломатичні”, чи “політичні” присяги.

Присягав він уже під Зборовом і ще давніше польському королеві, але вже на другий день розпочав акцію проти нього, а місяць потім уже й з чужими державами зговорився, щоб того короля взагалі усунути й знищити. Присягав потім підданство турецькому султанові, опісля цареві, а ще пізніше закінчувались уже переговори про запряжений союз зі шведським королем. Усі ті політичні присяги трактував Хмельницький, зрештою зовсім так само, як і його партнери, ніколи як ціль і символ акту, але як дипломатичний засіб, для досягнення іншої, власної цілі.

Так і тут для досягнення властивої цілі – нейтральності, а то й допомоги Москви у війні з Польщею, що могла дати величезні осяги, – Хмельницький рішився, до вже доволі великого реєстру своїх, ніколи не виконаних присяг, додати ще одну таку присягу московському цареві.

Великий гетьман, що сам уважав себе вже в тому часі незалежним сувереном і до закріплення цієї суверенності всіми своїми силами змагав, ніколи інакше свого договору й зв'язаної з ним присяги не трактував і навіть виконуючи цю пусту формальність – пам'ятав, що вона вимушена konieczністю та від першого дня змагав, щоб її як найбільше ослабити.

Юрій Хмельницький не складає присяги. – Пізніше, по вибранні свого сина Юрія наступником гетьманської булави, Хмельницький таки не погодився, щоб він склав цареві присягу, відкинув рішучо всі жадання царя в тій справі й до цього акту таки не допустив.

Хмельницький не допускає до присяги галицьких і білоруських міст. – Не допустив також Хмельницький під час війни з Польщею до цього, щоб галицькі міста склали присягу на царське ім'я, – а там, де цього годі було оминати, наказав не займати міст і навіть силою декуди не допустив до цього, розганяючи московські війська. З цієї причини вибухли гострі непорозуміння між гетьманом і Москвою. До Львова вислав Хмельницький окремих післанців через Виговського, повідомляючи міщан, щоб москалям міста не віддавали.

Ще гостріші непорозуміння, а навіть збройні зударі вийшли на Білорусі, де полковник Іван Нечай вигнав з наказу гетьмана силою московські залоги, а тих, що присягали безпосередньо цареві, карав смертю, як державних зрадників. Московський посол Бутурлін грозив за це Хмельницькому “карою Божою”.

Царський титул. – По Переяславському договорі Хмельницький мусів додавати до свого гетьманського титулу додаток

“Його Величства Царського”. Але й це робив він дуже нерадо і часто оминав у важних актах, а при кінці і перестав уживати цього додатку до гетьманського підпису.

Союз з Москвою використовував він у війні і не менше у дипломатичній грі, – там, де цього було йому треба. Але там, де це не було конечне, він волів взагалі про нього не згадувати і виступати в усьому зовсім незалежно.

Також дуже був лютий гетьман за те, що московський цар по Переяславському договору додав до свого титулу вичислення українських земель. На це звернули увагу також чужі держави й використовували у дипломатичній грі. Шведські політики, знаючи невдоволення гетьмана з цього факту, післали своїм послам інструкцію використовувати це і представити козакам, що цар, титулюючи себе безправно царем Білорусі, Волині, Поділля й інших земель, висловлює тим намір поширити на ці козацькі землі свою владу і, договорившись з поляками, поневолити козаків і одняти од них волю, бо волі вони не стерплять ні в сусідстві, ні в своїх руських землях.

Політичний маневр. – Ще більше доказів дійсного відношення гетьмана Хмельницького до самої ідеї Переяславського договору та його цілі і фактичного значіння знайдемо в цілій дальшій діяльності Хмельницького. Уся вона говорить ясно, що Переяславський договір був політичним маневром Хмельницького у його великих плянах відвоювати від Польщі решту українських земель і збудувати велику Суверенну Українську Державу, до чого потребував він на деякий час військового союзу.

Розуміли це добре також тодішні політики й державні мужі. Пізніше московське тенденційне, незгідне з історичною правдою насвітлювання витворило було й поширило інакше поняття про цей акт, надаючи йому характеру злуки двох братів, чого в дійсності зовсім не було.

Молдавський воевода, що визнавався дуже добре в українських справах, писав зараз же 14 лютого 1654 р. до польського короля: “Нічого іншого ці неприятели козаки не замишляють, як тільки спільними силами з Москвою в державу Вашої Королівської Милости вторгнутись, його знищити, а по побіді в Києві столицю свою мати”. І слушно також польські дипломати говорили москалям, що Хмельницький, як скріпитись, схоче Царському Величеству те саме учинити, що вже Королівському Величеству учинив”.

Богдан Хмельницький готується до війни з Московщиною

Московські війська в Україні. – Зараз по переяславській умові прийшли в Україну московські війська. Ніби вони йшли проти поляків, але до бою не спішилися, а вперед стали шукати квартир в Україні. Важкі були московські квартири. Ніяке обійстя, ніяка хата, ніяке поле ні город не могли встоятися перед московськими салдатами. Всюди був розбій, грабіж і крадіж.

Московська кріпость у Києві. – Найбільше терпіла стара столиця України, Київ. Москвини ввійшли туди й розгостилися тут, як у себе дома. Не минуло й кілька днів по їх приході, а вже почали ставити кріпость і то на церковній землі, що належала до собору св. Софії. Київський митрополит усіми силами протиставився тому, гетьман також не дозволяв на будову, але московський воевода не слухав – посередині Києва стала московська твердиня. Москвини всіми способами намагалися закріпити своє панування в Україні. Найбільше заходилися, щоб утвердитись у Києві, в головнім городі України.

Війна з Польщею і татарами. – Ціллю союзу Хмельницького з Москвою була війна з Польщею, прилучення до Української Держави західніх земель, як говорив Хмельницький “по Холм, по Люблин і по Краків” та остаточне зламання польської небезпеки. Але москалі до війни не спішилися і дбали довго лиш про те, щоб закріпитись в Україні. За той час Україна мусіла сама воювати на два фронти – з Польщею і з татарами, що тепер получилися поляками. Війна ця тривала майже два роки й страшно спустошила полудневі області України. Очевидець пише, що поляки й татари спалили і зруйнували тоді 270 міст, не рахуючи сіл, і пігнали 200 тисяч людей у ясир, а тисячі подушених дітей валялось усюди по дорогах. Вславився тоді город Буша на Поділлі. Там боронилось кілька сотень селян і козаків. Поляки були у великій силі і добули город. Хоробрі оборонці все-таки не хотіли здатися у ворожі руки й воліли загинути смертю. Жінка сотника Зависного зійшла тоді у підземелля замку і підпалила бочки з порохом; наступив вибух і оборонці Буші всі полягли на місці.

Щойно літом 1655 року зібрались вкінці московські війська на допомогу козакам у війні з Польщею.

Похід на Польщу. – З московськими військами пішов гетьман у похід проти Польщі 1655 р. і вдруге тоді прийшов під Львів. Але там вийшла зараз сварка з москалями. Міста, які облягали козаки, навіть Львів, вони хотіли взяти на царське ім'я, відібрати

присягу міщан і лишити тут свої залоги. З цієї причини дійшло між Хмельницьким і москалями до непорозумінь.

Москалі годяться з поляками. – З цієї війни та зв'язаних з тим великих плянів Хмельницького нічого не вийшло, бо москалі стали скоро миритись з поляками. Хмельницький розумів небезпеку, яка грозила Україні від польсько-московського порозуміння і старався всіми силами здержати Московщину від цього кроку. Він же ж тільки для цієї війни з Польщею заключив Переяславський договір. Але москалі і не думали про додержання постанов цього договору. Для них він був також не ціллю, але засобом до іншої цілі – до опанування України. Вони не думали помагати Хмельницькому збирати під свою владу всі українські й білоруські землі та зростати в силу, але, побачивши куди йде діло, рішились погодитися завчасу з Польщею, щоб не сталось так, як їм ворожили, що Хмельницький Величеству московського царя те саме учинить, що вже учинив Величеству польського короля – і оба ці величества поваливши, сам стане найсильнішим володарем.

Переговори у Вильні. – Поляки й москалі одні других страшили в переговорах маревом зросту козацької України. Вона, казали вони, стане скоро могутньою державою, що буде мати 100, або й 300 тисяч добірного козацького війська і тоді ні Польща, ні Москва нічого з України не будуть мати та ще й страять свою ролю.

Царські послы, з'їхавшись з польськими на переговори у Вильні, переконували їх, що поляки для свого власного добра повинні погодитись, що Москва забере частину України, бо так буде найкраще для них обох, коли Україна буде розбита і поділена. Вони говорили полякам “Козаків самі Ви в послуху не вдержите. З них виросте новий Крим... і будуть ані Вашими, ані нашими...”

А поляки те саме говорили й заявили, що вони готові з усім погодитись і хочуть, щоб московський цар став рівночасно польським королем, щоб тільки дістати назад свої маєтки в Україні і не допустити, щоб вона стала зовсім самостійною зі своїми козацькими порядками.

Українського посольства не допустили до переговорів. – Хмельницький вислав до Вильна своїх послів, щоб узяти участь у переговорах і відтягнути москалів від згоди з поляками. Але москалі, знову ж проти постанов Переяславського договору, не допустили українського посольства до нарад та ще й поведились образливо. Очевидець писав потім так про поворот цих козацьких послів: Послы, вернувшись, “упали до ніг гетьману

Богдану Хмельницькому та слізми обливаючись казали: Нині Військо Запорозьке в Україні пропало, москвини зрадили нас. Вони не тільки не радились з нами, але навіть і здалека до наметів своїх не допустили, наче собак до Церкви Божої... А Ляхи нам розказували, що вони угоду з царськими послами заключили і що нам, Війську Запорозькому, бути зо всею Україною в державі Королівській, у них, у ворогів Хреста святого, у Ляхів, по старому в підданстві. Коли ж не хотіло би Військо Запорозьке й уся Україна у Ляхів послушенстві бути, то Царське Величество військами своїми Ляхам помагати і, з ними з'єднавшись, Військо Запорозьке громити буде". Почувши про це, гетьман скипів страшним гнівом, кинувся мов божевільний з люті безмежної і крикнув: "Не журіться діти! Я знаю, що нам робити! Треба нам одступити од руки царської і підемо туди, де нам Всевишній Владика бути вкаже: Не тільки до володаря християнського, а хоч би й до самого бісурмена".

Банкруцтво Переяславського договору. – Порозуміння, що тепер наступило між Польщею і Московією, означало повний упадок Переяславського договору. Порозуміння це було не тільки формальним перекресленням постанов договору про спільну війну проти Польщі, але, ще важніше, воно перекреслювало і нищило зовсім політичні основи для існування такого договору. Ціллю Переяславського договору була війна з Польщею, визволення всіх українських земель з-під Польщі, рівночасно визволення Православної Церкви з-під гнету воюючого католицизму. Тепер це зовсім упало. Не тільки не досягнуто визволення українських земель чи визволення Православної Церкви, але ще навпаки – панування Польщі мало бути спільними московсько-польськими силами закріплене.

Плян Хмельницького, який довів до цього договору, а саме: відтягнути Москву від Польщі, знеутралізувати її, розбити кільце ворожого оточення та ще й використати до спільної військової акції – тепер стратив усяке дальше значіння.

Приготування до війни з Московією. – Розумів це дуже добре Хмельницький і тому поклав тепер уся вагу на переведення в життя своїх нових далекосяжних політичних плянів, які в міжчасі дозріли.

В основі цих плянів лежала свідомість, що тепер доведеться неминуче воювати не тільки з Польщею, але й доцьогочасним союзником. Хмельницький скоро зорієнтувався в ситуації і змісця вирішив, що "треба відступити од царської руки" й збудувати такий союз, що забезпечував би Україну від Польщі і від Москви.

Гетьман зараз вислав послів до Швеції, Туреччини, Угорщини, Молдави й до інших держав. Він думав злучитися з усіма тими державами в один союз і ударити тепер на обох ворогів України – Москву й Польщу. Українські війська дістали наказ приготувлятися до війни та йти на московські границі.

Козацький сойм. – Потрясення, викликане зрадою Москви й упадком Переяславського договору, та конечність основної зміни політики супроти дотеперішнього союзника, що грозило неминучою війною, вимагала скорих приготувань, а передусім одностайної, солідарної постави цілої України. Треба було приготувити військо і нарід до цих великих подій, які зближалися. Хмельницький скликав в тій справі на початок жовтня 1656 р. до Чигирини всіх полковників і старшин на велику козацьку раду або, як її називали московські агенти у своїх звідомленнях, – козацький сойм.

Цілий сойм зайняв однудушне становище й піддержав гетьмана у його пляхах. Серед великого одушевлення зложили представники козацтва присягу боронити до останньої краплі крові незалежності України проти всіх ворогів. Московський посол Бутурлін писав у своєму звідомленні, що на цьому соймі “всі полковники, осаули й сотники складали собі взаємно, проміж себе, присягу, що коли хто-небудь на них наступатиме, то вони проти того ворога всі, як один муж, в місті стояти будуть!” Це була вже не вимушена присяга чужому цареві, але присяга, як слушно писали москалі, зложена самим собі, один одному станути “як один муж”. Таке лицарство визволило Україну й збудувало козацьку державу, яка була так довго вільною і незалежною, як довго мала таких синів, що присягали собі, а не чужим, і вміли стояти у боротьбі разом дійсно, як один муж.

Боротьба за Білорусь

Спільна доля України й Білорусі. – Приготовляючись до розправи з Москвою, звернув Хмельницький ще більшу увагу на свою північно-білоруську границю, та намагався всіма силами її закріпити.

Білоруський народ здавна був зв'язаний з українським народом спільною долею. Білорусь входила в склад давньої Української Київської Княжої Держави. Опісля творила разом спільну литовсько-українсько-білоруську державу. Вкінці, по злуці Литви з Польщею й по упадку самостійної управи українсько-білоруських земель, Білорусь опинилась разом з Україною в однаковому польському ярмі. Близько споріднені та зв'язані

спільною долею жили український і білоруський народи в приязні і не раз виступали разом у спільній боротьбі.

Визволення Білорусі і злука з Україною. – Велика козацька революція, війни з Польщею й збудовання української козацької держави знайшли у Білорусі сильний відгомін. Проявлявся він багато разів, а за Богдана Хмельницького козацькі війська визволяють Білорусь з польського ярма. Тоді південна Білорусь за згодою й на виразне бажання всіх верств білорусьського народу, селянства, міщанства й духовенства, а навіть білоруської шляхти переходить добровільно під гетьманську владу – до Української Держави. Білоруський народ бажав знайти в українській козацькій державі забезпечення свого національного розвою й охорону перед Польщею і Москвою, що загрожували Білорусі так само, як і Україні.

Конфлікт з Москвою. – Гетьман Хмельницький висилає отже на Білорусь свої війська на чолі з полковником Золотаренком і славним полковником Іваном Нечаєм. Але це викликає відразу перший зудар з Москвою. Москалі бачили, що це є сильне закріплення границі України і клин, вбитий між Москву і Польщу. Крім того, вони боялися поширення й зміцнення Української Держави. І тому московський уряд виступив в тій справі дуже рішуче та жадав, щоб білоруські землі віддати негайно під безпосередню московську управу. Але гетьман Хмельницький з тим не погодився. Тому вже безпосередньо по Переяславській умові почалась на Білорусі тиха, а згодом і голосна українсько-московська війна.

Полковник Білоруський і гетьман Сіверський. – Гетьман Хмельницький іменував окремим універсалом полковника Івана Нечая полковником білоруським і наказним гетьманом Сіверським та доручив йому навіть проти волі і спротиву москалів зайняти збройною силою Могилів, Чаусів, Новобихів, Гомель та інші білоруські міста. Іван Нечай, тепер полковник білоруський і “Гетьман Сіверський”, брат славного полковника Данила Нечая, що згинув у боротьбі з Польщею, виповнив вірно своє велике завдання й опанував Білорусь, а там, де москалі ставили спротив, викидав їх силою.

Не помогли в цьому нічого царські укази ні погрози. Царський посол у Чигирині Бутурлін скаржився гетьманові Хмельницькому, що полковник Нечай збройною силою виганяє з Білорусі московські залоги й усіх, хто присягав безпосередньо цареві, карає смертю. Бутурлін грозив за це гетьманові “карою Божою” і царським гнівом, але це нічого не допомогло, бо Хмельницький твердо рішив перевести свій плян до кінця, відділити клином Польщу від

Москви та забезпечити північну границю на час зближаючоїся розправи з Москвою. Усі московські погрози остали на папері, а Хмельницький таки поставив на своєму.

Два зовсім противні становища. – Отак обі спільні воєнні акції українських і московських військ, проведені у Білорусі й у Галичині, довели до непорозумінь і гострого конфлікту, тому що в тих акціях не було спільної політичної платформи, ні спільних цілей. Московський цар хотів використати союз з Україною, щоб козацькими руками займати для себе від Польщі Білорусь і що лише вдасться, а гетьман України хотів при допомозі московських військ зашахувати Польщу й західньоукраїнські й білоруські землі зайняти під свою владу. Тому московські війська, займаючи Білорусь, занимали всі міста на царське ім'я, вимагали безпосередньої присяги цареві й рівночасно підпорядкування церкви московській митрополії, а козацькі війська, де могли – до цього не допускали, – тих, що дали безпосередню присягу цареві, карали смертю як зрадників Білорусі й України, а з багатьох міст виганяли своїх “союзників” москалів силою. Тому московські війська хотіли брати Львів і всі міста в Галичині на царське ім'я і тому гетьман не допустив до цього, а під Гусятином наказав навіть козакам силою розігнати московські війська.

Оба становища були зовсім противні і неможливі до погодження. Це бачили добре обі сторони. Тому власне цар, як це вже вияснено у попередніх розділах, рішився зломити Переяславський договір, перервав акцію проти Польщі і порозумівся та погодився з нею. А Хмельницький відновив союз з татарами, заключив з ними тайну умову і полишив нагло московські війська згідно з цею умовою на Божу волю. Наслідком того татари сильно їх погромили. І тому Хмельницький ще в часі цієї спільної акції проти Польщі, вже тоді порозумівся зі Швецією та став опісля те порозуміння дальше розвивати, будуючи на цьому свої далекосяжні пляни.

Великі пляни Хмельницького

Конечність іншого союзу. – Гетьман Хмельницький уже від кількох років провадив переговори зі Швецією, але союз з Москвою спинював ці переговори, бо шведи через той союз не довіряли зпочатку Хмельницькому, а Хмельницький мусів провадити переговори обережно, щоб не попасти заскоро в отвертий конфлікт з Москвою. Та по кількох роках справи ті інакше обер-

нулися. Славний, войовничий король Швеції Карло Ґустав почав війну з Польщею і тому потребував тепер союзу з Україною. А Хмельницький потребував тепер також дуже пильно такого союзу з двох причин. Перше – тому, щоб забезпечитись добрим союзом у приготуваннях до будучої розправи з Москвою, – і друге, – щоб здійснити нарешті свій плян відібрання від Польщі всіх українських земель і получення їх в одну державу.

Хмельницький заключив був в тій цілі союз з Москвою. Та показалося, що при помочі Москви він своїх цілей досягнути не міг і ані не визволив Західної України з-під Польщі, ані не позбувся польської небезпеки, та ще й придбав собі на голову нову неменше грізну небезпеку зі сторони Москви. Коли на добавок усього Москва порозумілася ще з Польщею, Хмельницький мусів тепер і для здійснення своїх давніх плянів, котрих ніколи не хотів виречися, і для оборони перед польсько-московськими кліщами, шукати відповідного союзу.

Поділ Польщі. – З питомою собі бистротою й енергією зорієнтувався він скоро в ситуації та виробив великий політичний плян широкої коаліції багатьох європейських держав, в котрій центральне місце займала Україна і Швеція, а з ними і Семигород, Прусія, Молдавія, Волощина й Литва. Цей великий союз держав мав опиратися на спільній політиці супроти Польщі, Москви й Туреччини. Польща мала бути зовсім розібрана й поділена між ті держави з тим, що Україна мала одержати всі українські землі і більшу частину білоруських. Москву й Туреччину старався Хмельницький задержати в нейтральності, до часу закінчення війни і поділу Польщі. Потім мала прийти черга на розправу з Москвою й Туреччиною.

Цей великий, далекоюсяглий плян Хмельницький почав негайно переводити в життя. Заки ще йшли переговори зі Швецією, він порозумівся зі Семигородським князем Ракочієм на платформі цього політичного пляну й заключив з ним формальний договір та скоро потім з кінцем 1656 р. післав йому на допомогу свою армію.

Труднощі в переговорах зі шведами. – Переговори зі шведами йшли з початку повільніше, тому, що шведи також хотіли собі задержати західньо-українські землі. Коли до Хмельницького прибули шведські послы і запропонували, що по розділі Польщі Українська Держава мала відречися західних земель і мала підлягати протекторатові шведськ[ого] короля, Хмельницький обурився, казав послам на місці подерти цей проект і наказав їм опустити гетьманський двір. Хмельницький не хотів чути більше

про жодну залежність, навіть паперову, і не допускав дискусії що до західніх земель.

Шведи годяться на домагання Хмельницького. – Швеція погодилася опісля на всі вимоги Хмельницького. Навесні 1657 року прибули до гетьманської столиці нові шведські послы й привезли договір, записаний шведським королем, вимагаючи, щоб його так само записав гетьман України.

У тому договорі Швеція й Україна, як **дві рівні незалежні держави** усталили поділ Польщі – “так наче б то коруна польська і не бивала” – як звітував московський посол цареві. Швеція мала одержати Помор’я й інші частини північної Польщі, Німеччина (Прусія) – західню Польщу, Семигород – польське Підкарпаття, а Україна – всі етнографічні українські землі: **“Цілу давню Україну, або Роксолянню, що була грецької віри і що ще досьогодні говорить своєю мовою, аж по Вислу”**, і полудневу та східню Білорусь зі Смоленщиною. Литва мала стати окремим князівством.

Союз Великих. – Ось такі були великі пляни гетьмана і це були не тільки пляни, але реальна політична акція, бо договір уже був королем шведським, могутнім Карлом Ґуставом, записаний і війна вже на добре розгорілась. У тій великій політичній акції посередничив та був з нею зв’язаний також могутній англійський революціонер і володар Кромвель. Ще й до сьогодні б’є з тих давніх сторінок історії чар і велич цього самотнього в історії союзу таких постатей-велитнів, як будівничий всесвітньої могутності англійської імперії Кромвель, будівничий пруської могутності курфюрст Фридрих Великий, найбільший лицар і завойовник півночі Карло Ґустав та великий гетьман козацької України Богом даний Богдан. Усі вони найбільші войовники, лицарі, творці й проводирі великих революцій та найбільші державні мужі й володарі всіх часів. І подив огортає нас, коли сьогодні глядимо з перспективи далекого минулого на постать ґеніяльного політика, невтомного творця тих союзів і плянів, Великого безсмертного Богдана.

Політичний заповіт найбільшого гетьмана України. – Великий Гетьман лежав прикований до ліжка важкою хворобою, коли добігали останні праці над викінченням цього союзу. І тоді казав він покликати московських послів і в оточенні козацької старшини 22 червня 1657 р., місяць перед своєю смертю, прийняв дуже врочисто шведського посла Лілієнкрону та заявив, що він заключив союз зі Швецією, хоч цар московський старався всіма силами відтягнути його від цього. Коли б цар хотів у цю справу мішатися – він не уступить і на той випадок має вже готові

війська. Це було для представника Швеції офіційне потвердження згоди на умову, хоч вона ще не була формально викінчена, а для Москви це була отверта публична погроза за її порозуміння з Польщею.

Хмельницький пригадав московському цареві, що він є суверенним володарем, а Україна є самостійною державою, що потрапить урегулювати свої відносини з Московщиною збройною силою, коли не вистарчають їй до цього договори.

Останній союз Хмельницького з Швецією, заключений на основі повної Самостійности України й Суверенности її володаря та Соборности всіх українських земель, злучених в Українській Державі, доконаний безпосередньо перед його смертю, і рівночасна заповідь збройної акції проти Москви в обороні цієї незалежницької програми, – це політичний заповіт найбільшого Гетьмана України.

Новий похід на Польщу. – Свій великий політичний плян почав Хмельницький негайно переводити в життя. На північній білоруській границі він збройною акцією забезпечився перед несподіванкою зі сторони Москви, а на півдні докінчив скоро договір з князем Семигородським й оба почали спільно збройну акцію проти Польщі. Хмельницький вислав в похід проти Польщі військо під командою полк. Ждановича. Це вже п'ятий раз пішли у великий воєнний похід проти Польщі козацькі війська Хмельницького, п'ятий раз Великий Гетьман України простягнув збройну руку, щоб визволити і злучити всю Україну разом.

Козаки в Кракові і Варшаві. – Похід ішов з початку блискучо. Козацькі війська громлять поляків, займають українські землі, вдираються в Польщу, здобувають разом зі союзними військами Ракочого Краків і Варшаву. Козацькі шаблі проміряли тоді вздовж усю Польщу й заблестіли знову великою славою. Здавалось, що вже ось-ось здійсняться великі задуми володаря України.

Невдача, недуга і смерть Хмельницького. – Не довелось однак Великому Гетьманові здійснити ці далекосяжні пляни. Він став нездужати. А тут ще й прийшли зміни у воєнному щасті і невдачі союзників Хмельницького. Вкінці прийшов найважчий удар, який спричинив смерть гетьмана. Тим ударом була вістка про самовільний поворот в Україну козацької армії, яка воювала в Польщі. Гетьман був завжди дуже гарячої вдачі, а тепер на вістку про те, що московським агентам вдалося перекупити деяких козаків і викликати бунт – попав у такий великий гнів і лють, що нагло захворів і скоро помер.

Перекупство й агітація московських агентів. – Причиною бунту було перекупство й сильна агітація московських агентів. Коли москалі побачили, що Хмельницький рішився остаточно на розрив з Москвою і веде зовсім самостійну політику та має великі успіхи, – зрозуміли, що це є кінець їх короткого панування в Україні. Вони повели тоді серед козацької черні, головню у війську, яке воювало в Польщі, сильну агітацію, щоб вертати додому і не слухати гетьмана, але піддаватися безпосередньо під владу царя, бо цар буде ліпший для простого народу, чим гетьман. Такою пропагандою послуговувалися москалі від того часу завжди в Україні, і – хоч у себе провадили найстрашнішу, реакційну протинародню соціяльну політику – в пропаганді послуговувалися іншими гаслами й старалися підняти козацькі народні маси проти козацької старшини і гетьманів.

Ця підривна акція Москви не мала за життя гетьмана Хмельницького майже ніякого успіху й усі соболі, царські жалування та грамоти, що так обильно сипались з Москви, йшли, здавалося, намарне. Наслідки цієї підривної роботи показалися в цілій силі щойно пізніше, коли не стало імені й твердої руки Великого Гетьмана. Але вже і за його життя удалось московським агентам досягнути деякого успіху серед війська, вимученого трудами далекого походу в Польщі. Чернь, що недавно тільки покозачилась, що їй далекі були ще лицарські звичаї й військова дисципліна та бракувало політичного вироблення, далась намовити, що краще послухати царя й вертати до своїх домів, чим зносити важкі военні труди...

Похорони. – Гетьман Хмельницький умер 6 серпня 1657 р. і був похований майже місяць пізніше у своєму родинному Суботові. Смерть гетьмана зробила на всіх велике вражіння. Ціла Україна відчула, що стратила свого батька, що визволив її з неволі і відбудував державу. В похороні взяли участь великі народні маси. Промову на похороні виголосив писар гетьмана Самійло Зорка. Зворушливими словами прощав він “Гетьмана нашого Богдана Хмельницького, воістину од Бога нам даного Вождя”, та звертаючись до “Милостивих панів полковників, усеї Старшини зо всім військом Запорозьським і всеї Річпосполитої Української” пригадував великі діла покійного гетьмана. Це “помер несмертельну славу оставивши... той, од котрого гармат і мушкетів не тільки ціла Польща, але і турецькі замки і фортеці, а в 1621 р. і самі навіть царгородські, порохом мушкетним окурені, дріжали і тряслися мури...” Той “котрого ділом оживлені могли вже ніколи не вмерти старожитні права і вольности укра-

їнські і всього Війська Запорозького”. Але хай “про ці лицарські діла розкажуть поля і долини, вертепи і гори, на Жовтих Водах, під Корсунем, під Пилявою, під Збаражем, під Зборовом, під Берестечком, під Білою Церквою, під Львовом і Замостям, під Нестерваром і Баром, під Кам’янцем Подільським і Жванцем, під Батогом і Охматовом і на інших багатьох місцях... До Тебе з мовою моєю звертаюсь, милий наш Вожде! Древній Руський Одонасцере, славний Скандербергу, Гетьмане Славного всього Війська Запорозького і цілої Козацької України, Хмельницький Богдане! До Тебе говорю,... якого мови і наказу нас сто тисяч слухало і на кожний знак Твій готовими ставало... Промов до нас і научи нас, як маємо ми без Тебе жити і поступати зі сусідніми друзями і ворогами нашими... Скажи і дай нам пересторогу, аби ми не були звоєвані і побиті ворогами нашими...”

Помер Великий Гетьман, але пам’ять його дальше грозою великою уносила і не давала спокою ворогам України. Коли доля за деякий час змінилась і в Україну прийшли знову польські війська, тоді їх командант Чарнецький казав викинути кости Богдана Хмельницького з могили і спалити, щоб і сліду не остало...

Гетьман Богдан Хмельницький і його значіння

Різні оцінки. – Могутня постать найбільшого гетьмана України приковувала до себе пильну увагу в минулому і сучасному – і хоч як бувають різні оцінки різних істориків – усі, так свої, як і чужі, признають однозгідно, що Богдан Хмельницький – це один з найбільших людей історії.

Він був великим організатором, полководцем і політиком. Майже всі козацькі повстання до нього кінчались невдачами. Він перший зорганізував козацтво й народні повстання у таку силу, що розгромив нею велику тодішню державу Польщу і визволив Україну.

Організатор народнього зриву. – Він був найперше організатором найбільшого народнього революційного зриву. Стихійному рухові народніх мас він умів надати потрібну керму, плян, цілевість і організацію. Починаючи від підготовчої пропаганди за повстанням, котра мала підняти пригнічені маси, а кінчаючи на організації війська, – нічого не було занедбано, нічого він не полишив на Божу волю, але систематично керував цілістю величезної організаційної роботи. Такий великий народній зрив не міг відбутися лише стихійно, без підготовки й

організації. Хмельницький сам про те говорить, коли каже, що “підійму весь народ український, православний, усю чернь по Холм, по Люблин і по Краків”. Він знав, яка в тих народніх масах велика сила, вмів підіймати цю силу, і що найважніше, умів нею керувати.

Організатор війська і полководець. – Великі організаційні здібності Хмельницького виявились передусім у знаменитій організації армії. Великі, старі і багаті держави, що наймали собі війська в цілій Європі, не могли поставити такої армії, яку мав Хмельницький. Він, маючи горстку вироблених запорожців, умів з ними зорганізувати з-посеред бурхливого народнього моря, що хвилювалось, переливалось і вихоплювалось з рук, знамениту більше як стотисячну повстанську армію й потім мало що її меншу регулярну, що було на ті часи надзвичайним досягненням. “Буду мати 100 і 300 тисяч козаків – і ще більше” – казав він, погрожуючи. Знали це тоді в цілій Європі й подивлялися його та передбачували, що він свої наміри дійсно сповнить і тоді в могутності мало хто буде йому міг дорівняти. Його велика армія повстала скоро немов з-під землі, була добре зорганізована та передусім, треба це підкреслити, була добре здисциплінована, що в кожній армії, а зокрема революційній-повстанській, є справою найважливішою і найважчою. В усіх боях виявився він рівночасно знаменитим полководцем і завжди виходив побідником – навіть тоді, коли мав слабші сили.

Як добре працювала його політична і військова розвідка, може свідчити те, що він мав усюди своїх шпигунів, які вмели дістатись навіть до кімнат польського короля...

Будівничий держави. – Не менше здібностей показав він, як організатор держави. З нічого просто довелось йому будувати державу і він її збудував серед найважчих зовнішніх і внутрішніх умовин. Зі зовні не мав він одної години спокою. Усі ворожі Україні сили чулись zagrożені і присяглись разом не допустити до здійснення його великого діла. Відбиваючись і воюючи на всі сторони в постійній до краю напруженій дипломатичній і збройній боротьбі, він мусів розв’язувати складні проблеми розбурханого революцією суспільного життя й будувати серед цього основи держави, починаючи з нічого. Як вождь визвольного зриву він умів бути великим революціонером, умів сам повстати і вмів підняти весь народ та запалити його вогнем революційного пориву, що дав йому могутню силу. Як організатор і керманіч держави він умів завести лад і порядок, умів з’єднати всі не раз найбільш противні сили, умів з’єднати й підпорядкувати собі роз-

бурхані селянські маси і притягнути рівночасно до державного будівництва численні ряди української шляхти. Будучи провідником боротьби за визволення Православної Церкви – умів рівночасно, як голова держави, притягнути на сторону української державности також численні ряди української шляхти й міщанства не тільки православної, але й католицької віри, умів їх собі з'єднати, підпорядкувати й заставити до державного будівництва України. Він умів здавити безоглядно всі відосередні сили, яких в тому часі було так багато, та спрямував усе до одної цілі, під одною кермою.

Геніяльний політик. – Гетьман Хмельницький вибився як великий організатор і рівночасно також як великий, геніяльний політик. В політиці був він бистрий, обережний, далекозорий, а при цьому не менш рішучий і самостійний. Його пляни були відважні і великі, а їх здійснення – рішуче й консеквентне. З початку було в нього вправді немало важких у наслідки помилок. Вони впливали з дуже слабого політичного вироблення козацької старшини й цілого козацького середовища. Але скоро виростає біля нього новий політичний центр і провід та витворюється ціла політична школа, з котрої вийшло найкраще покоління провідників самостійницьких змагань козаччини.

Провід козацької революції виріс у постійних боях із самих найглибших верств народньої гущі. Він родився і виростав силою стихійного пориву, покликаний голосом крові й землі та потребував деякого часу, щоб усвідомити собі виразно цілі і завдання, які станули перед ним на велику історичну міру. Не диво, що з початку були щодо цього великі недомагання в цілому козацькому середовищі і в його вождя. Але він їх скоро перемиг, виріс більше навіть, бо понад межі часу й станув тоді на верху своєї могутності. Тільки невблагана смерть, що прийшла саме в час найбільшого розцвіту його індивідуальности, перервала здійснення великих політичних плянів, які він тоді будував. Ані його попередники, ані наступники не доросли ніколи до тої сили, що він, і не потрапили попровадити далше як слід його великого діла.

Від Кромвеля й Англії на далекому заході до Швеції на півночі й Туреччини, Греції та Єрусалимських патріархів на півдні і Персії на сході сягали його зв'язки і пляни. Його дипломатія була така активна, що чужинці дивувались і чужі послы звітували, що в гетьманській столиці постійно повно представників з цілої Європи. Варто згадати, що він виробив також і намагався здійснити плян визволення Греції з турецької неволі.

“Аж по Вислу”. – В політичній діяльності Хмельницького вибивається дуже сильно постійне змагання до злуки всіх українських земель в одній соборній державі. До цієї цілі змагав він з незвичайною впертістю й вона була віссю усіх його плянів. Польським послам грозив він, що підійме “ввесь народ український православний по Холм, по Люблин і по Краків”, “вижену ляхів ген аж за Вислу”. Другим разом каже послам: “Хай королівство польське зречеться всіх прав своїх, що воно заявляє на ціле князівство Руське і хай віддасть козакам Русь по Володимир, Львів, Ярослав, Перемишль” і обіцяє, що козаки будуть за це союзниками Польщі, і будуть їй допомагати та боронити, але зазначає, що “шляхта польська на це ніколи не згодиться, хоч би їх тільки сто в цілім королівстві лишилося”, а козаки, каже твердо Хмельницький, “поки сил стане, ніколи від цього домагання не відступлять”.

Іншому послові сказав Хмельницький: “Хай поляки всіх українців вільними проголосять, хай із ними як приятелями і сусідами, а не як із підданими поступають; хай зречуться всіх своїх претенсій до України, бо поляк і спокій разом в Україні перебувати не можуть”.

В умові зі Семигородським князем застерігає собі гетьман виразно західньо-українські землі. В переговорах зі шведським королем готов йому та його спільникам віддати всю Польщу, але домагається, щоб він із своїм військом не переходив за Вислу і щоби признав західньо-українські землі Українській Державі. Коли шведський король хоче торгуватися, він не приймає навіть послів, не хоче в тій справі говорити й каже Виговському заявити шведському послові Веллінґові: **“Ми хочемо мати під своєю владою всю Україну стародавню, або Русь, де віра православна була і де ще мова наша задержалась: аж по Вислу. Нас висміяли б, коли б ми тепер не відібрали земель, які ми за давніх часів були втратили”**. І тільки тоді, коли король шведський заприсяженим актом зобов’язується визнати за Україною всі її західні землі – Хмельницький годиться на союз з ним.

Як далеко шабля засягне. – Невтомну дипломатичну акцію опирає Хмельницький на реальних ділах, на політичних зв’язках і збройній силі. Він нав’язує з різними кругами української суспільності західніх земель довірочні зв’язки, висилає туди свої листи, післанців і грамоти, забезпечує для Львова й інших міст свободну торгівлю й повну безпеку, а хто б відважився їх поруши-

ти, чи з чужих, чи такі з козаків, – наказує карати смертю. Вслід за тим ідуть чини. П'ять разів ходили козацькі війська в Галичину, Волинь і Холмщину. Перший раз на початку 1648 р. перейшли аж під Замость. Другий раз літом наступного року йдуть під Зборів. Третій раз в дорозі на Варшаву переходять Галичину й ідуть під Берестечко. Опісля ще один похід відбувається разом з московськими військами і вкінці останній перед самою смертю похід полк. Ждановича на Краків і Варшаву. Тому сміло міг говорити Виговський шведам, що ті землі козакам належаться не тільки по всім національним, релігійним та історичним основам, але й по військовому праву шаблі. “Як далеко шабля козацька засягне”, – казав він, так далеко має бути наше. Центром і серцем нової української козацької держави Богдана Хмельницького було знову, як колись на початку нашої історії Подніпров'я, Київ, Запорозжя, але, зорганізувавшись, держава ця дбала зараз же про злуку всіх земель розшматованої України.

Постійне змагання до незалежності. – Козацький рух, а зокрема Запорозжя, мали віддавна характер незалежної політичної сили, й постійно до цього змагали. Запорозжці приймали часто чужоземних послів, робили з ними самостійно різні умови і договори та провадили власні війни. Полякам дуже не всмак було це “політиканство” й вони намагались запрягти козацтво наново до плуга. Начальний вожд Жулкевський скаржився, що “трудно мати хлопа, або наймита, бо до тієї наволочі на своєволю пливе все, що тільки живе”. А польський король в 1626 році плакав, що “мало хто й до плуга має людей...” “Своєволя козацька так завзялася, що вже зовсім забувають підданство й заводять собі свою удільну державу”. “Вся Україна їм підлегла. Шляхтич у своєму домі не вільний. По містах і містечках королівських уся управа, вся власть в руках козаків. Заводять вже й свої суди і закони видають”.

Стихія без програми і вождя. – Мимо таких свідоцтв, котрі вказують, що козацтво йшло непохитно до своєї політичної незалежності, треба ствердити, що це було змагання більш стихійне, чим свідоме, плянове й організоване. Підсвідомий національний інстинкт, дух землі і голос крові та пекуча історична конечність, важкі умовини невільничого життя й багато інших причин – соціальної, релігійної, расової натури – пхали козацький рух зі силою невідкличного історичного призначення на шлях політичної самостійності. Воно стануло скоро на цей шлях і йшло, але, не маючи завершеної скристалізованої політичної ідеології й програми, часто вагалось і сходило на манівці, розтрачуючи надаремно

революційну енергію, доки не з'явивсь Богом даний великий провідник – Богдан.

“Щодо народу козацького, – говорив Семигородський князь Ґабор до шведського посла, – то знаний єсть погляд Замойського, який передсказував, що ця згряя затопить колись Польщу, якщо знайде розумного вождя...”

Виразне поставлення державної суверенності України. – І ось цей вожд з'явився! Але й він не був з початку вільний від недомагань свого середовища, з якого вийшов і разом з ним не раз вагався та завертав з половини дороги. Та він скоро виріс понад межі всього, що його окружало, і тоді поставив собі виразні великі цілі повної політичної незалежності і змагав до них завзято ціле своє життя. Він говорить тоді вже виразно про окреме українське князівство і називає себе “З волі Божої єдиновладним самодержцем руським”. Не з волі королівської, чи царської, але “з волі Божої”. Це є виразне поставлення гетьманської влади на площині суверенності й рівності всім іншим суверенам, що “з волі Божої”, як тоді було в цілому світі прийнято, очолювали незалежні держави.

Він приймає від турецького султана диплом на окреме “Князівство Руське”, що його забрали польські війська в бою під Берестечком, приймає повітання єрусалимського патріярха, що зве його князем України й порівнює до найбільших володарів римської імперії. В польському соймі лунають голоси, що Хмельницький хоче закладати “окрему монархію Руську”. Він відкидає рішучо польську пропозицію стати сенатором та управителем “воєводства Запорозьського” і жадає повної рівності: “Хай королівство польське зрічеться всіх прав, що воно заявляє на ціле князівство Руське”, хай поляки з українцями поступають як з вільними і “сусідами, а не як із підданими”. Він ставляє виразно всюди Україну як суверенну державу на рівні з такими державами, як Швеція, Німеччина (Прусія) й інші, та пильно дбає про те, щоб у договорах з ними повна незалежність України була потверджена і забезпечена. Коли шведський король пропонував з початку свою “опіку” над “князівством українським”, Хмельницький відкинув з обуренням таку пропозицію і король мусів заприсяженим актом визнати повну рівність і незалежність України. Коли австрійський цісар хотів посередничити в переговорах Хмельницького з Польщею, він написав до нього листа, що годиться на це, але зазначає, що **цілість і незалежність України мусить бути згори визнана.**

Це добре бачили і знали чужинці і в листах своїх називали його “володарем”, “князем”, “монархом”, “царем”, зрівнюючи його

навіть титулами з іншими суверенними володарями. Воевода волоський пише, що Хмельницький, поваливши Польщу, хоче у Києві свою столицю мати. Польський уряд остерігає татар, що **“осібна держава, яку собі робить з України Хмельницький”** буде для Криму небезпечна, а князя Семигороду остерігають, щоб не лучився з Хмельницьким, бо він “здобувши власть над усіма руськими землями, стане монархом, що стотисячною армією розпоряжати буде” і тоді буде всім сусідам небезпечний.

Змагання зробити Україну окремою незалежною державою й поставити її на рівні з іншими державами стало провідною думкою й начальним постулятом усієї політики Хмельницького. Позбувшись перших вагань і недомагань, котрі у нього з початку були, виріс Хмельницький своєю індивідуальністю до ролі суверенного “володаря і начальника землі нашої”, як звав його митрополит і духовенство, та на цій гранітній непохитній основі суверенності будував відтоді всю свою дальшу політику.

Інші заяви були лише хвилиною політичною тактикою. – А коли в нього ще й пізніше бували кроки, котрі можуть виглядати на вагання й можуть викликати сумніви, то треба знати, що це були або кроки, спричинені невиробленням середовища, що не завжди його далекозору політику розуміло, або найчастіше дипломатичні маневри, як це було з Переяславським договором, котрі були тактичним засобом у дипломатичній грі, але не ціллю його політики. І сьогодні це річ звичайна в політиці, що державні мужі одне говорять і пишуть, – друге роблять. В союзи, угоди й приязні між державами не вірить ніхто сьогодні – не вірив у них і Хмельницький, коли їх робив. Нема сумніву, що відношення Хмельницького до Москви не було в засаді інакше, як і до Польщі, і він умів часом це дуже просто показати, як, напр., тоді, коли кинувсь з п'ястуками на посла “його царського Величства”, коли той привіз йому погрози, що цар буде помагати “своєму брату королю” у війні з Україною. Його політика, як писав один поляк, мала тільки одну ціль: “аби могли вони учинитись вільними”. А її “начальним законом було, щоб не бути ані під польським королем, ані під московським царем”.

Чужинці про Хмельницького

Оцінка французького історика. – Постать Хмельницького приковувала до себе увагу і за життя і по смерті в цілому культурному світі і була завжди зв'язана зі змаганнями України до своєї незалежності. Інтересувався цим навіть Наполеон. Французький

учений Люсьюр писав так про Хмельницького в історії України, яку виготовив на замовлення Наполеона: “Зиновій Богдан Хмельницький, що з таким блеском з’явився на сцені нещастя Польщі, був освічений, однаково свobodно розмовляв турецькою, татарською, українською, польською і латинською мовами”. Даліше переповідає історію козацького зриву під проводом Хмельницького та його пізнішу політику. Постать Хмельницького характеризує він такими словами: “Ніколи козаки не мали вождя, якого можна б було рівняти з Хмельницьким. Розумний, освічений, далекозорий, обережний у раді, відважний у бою, він звик витримувати найбільшу втому, невичерпаний у втратах і засобах, активний у перемозі, гордий у невдачі, іноді засліплений долею і завжди великий твердістю характеру, варварської поведінки супроти ворогів, але справедливий і великодушний для своїх товаришів. Він бажав надати козакам дисципліну, зробити з них націю, дати їм закони, приготувати їх до того, щоб були нацією, яку певно зробив би незалежною...” Для Польщі він був “ворогом більш небезпечним, ніж Мітридат був для Риму. Він задав смертельний удар цій державі і мав жорстоке задоволення у помсті, бо бачив її приниженою і нещасною...”

Оцінка польського історика. – Польський історик Кубалєя так пише про Хмельницького: “Чужинці порівнювали Хмельницького з Кромвелем. Таке порівняння само насувалася тоді, коли ці два мужі звертали на себе всю увагу заходу і сходу Європи. Оба вони майже в одному часі заяснили. Оба вороги пануючої Церкви і державного ладу станули в пізніших роках свого життя на чолі повстань і здобули такі успіхи, котрі на сміх підіймали науку та досвід усіх найкращих войовників і політиків. Оба створили могутнє військо і при його помочі здобули майже в однім часі найвищу владу та, переказуючи її своїм потомним, померли в її посіданню”.

“Проте Хмельницький мав під многими оглядами багато трудніше завдання. Його держава мала з усіх сторін отверті границі. Він не розпоряджав, як Кромвель, вишколеною інтелігенцією, ні засобами старої й могутньої держави. Військо і війна, фінанси, публичне господарство, адміністрація, зносини з посторонніми сусідними державами – все це треба було сотворити, усе те лежало на його голові. Він мусів сам добирати й учити людей та пильнувати найменших подробиць. І коли його військо не вмирало з голоду, коли він мав зброю, гармати, амуніцію, добрих шпигунів і зручних агентів, коли йому ніколи не забракло грошей, то все це його особиста заслуга, котрої можна позаздрити йому не

тільки в нас в Польщі... Була це людина під кожним оглядом **надзвичайної міри, що переростала межі зрозумілого**. Можна про нього сказати, що **вродився на володаря**. Умів укрити свої заміри, в критичних моментах не вагався, – **скрізь сильна воля і залізна рука...**

“Рішучість в парі з вродженою бистротою, випробованою й загартованою в тяжких, надзвичайних пригодах життя дозволяла йому в найскрутніших хвилинах на спокій ума і свобідне володіння розумом. Ніколи не губив цілі і не було такого важкого положення, з якого він не вмів би видобутися. Непевність кожного дня й постійні небезпеки були джерелом його енергії й проворности, які кожний подивляв. У невгаваючій боротьбі між життям і смертю він не знав відпочинку ні половичности. Він не хитався і не гаявся, а в небезпеках ішов за внутрішнім голосом інстинкту. Загальна струя (народнього руху) не підмивала його, не перевертала, не несла колодою, ані лишала на місці – струя ця сягала йому ледви по коліна”. “По перших побідах вродилася в його голові козацька держава, котрої межі бажав поширити на всі землі польської України...”

Інші чужинці про Хмельницького. – Могутний володар Англії Кромвель листувався з Хмельницьким, цинив дуже високо його і називав “гроза й викорінитель польського шляхетства”. У Єрусалимі на першому найпочеснішому місці біля Господнього Гробу висів його портрет. Інші чужинці також і в давніх часах, і сьогодні цинили високо та віддавали честь великій постаті Хмельницького.

Володар наших душ. – Серед українського народу величя постать його, найбільшого гетьмана, визволителя і будівничого другої української держави, мала завжди такий великий вплив і значіння, що він і з-поза могили лишився дальше володарем-гетьманом наших душ.

Богданівці

Героїчне покоління самостійників-державників. – Хмельницький не був сам один. Він мав широкий гурт вірних друзів і помічників. Він мав з ким працювати і мав на кім опертися, бо вмів дібрати собі здібних людей, зорганізувати їх і вишколити.

І ось ми бачимо, що біля нього збирається та вироблюється ціле козацьке покоління, найбільш героїчне і найкраще політично вироблене. Праця під рукою Хмельницького була першорядною військовою і політичною школою.

З-посеред народніх мас, розбурханих полум'ям і підйомом великого зриву, виходить наверх ціла верства незвичайно здібних людей, котрих він організує і провадить. Це оті славні, улюблені народом полковники і отамани Іван Чорнота, Морозенко, Максим Кривоніс, Небаба, Бурлай, Ілько Голота, Михайло Кричевський, Іван Креховецький, Максим Гладкий, Іван Золотаренко, Петро Дорошенко, Небаба Мартин, Степан Подобайло, наказний гетьман Мизко-Дубина, Михненко, Семен Височан, Гриць Гуляницький і багато інших, а на їх чолі – 4-ох братів Нечаїв із своїми синами, 5-ох братів Виговських і найбільш славний полковник Богун.

Усі ті славні отамани народнього зриву й опісля полковники та наказні гетьмани козацького війська – це найкращі і найздібніші люди, завзяті й **свідомі самостійники**, а в боротьбі – справжні герої. Ось з довгого ряду вичислених тут ні один майже не вмер звичайною смертю, а всі загинули козацькою смертю, як герої на полі бою, або в тюрмах і засланнях, – одні з польських, а другі з московських рук. Ось двох братів Нечаїв, Данило і його брат разом зі синами, загинули в бою з поляками, двох других, полковник білоруський і наказний гетьман Сіверський Іван і ще один брат Юрій, загинули в московських тюрмах, заслані на Сибір. Гетьмана Івана Виговського розстріляли поляки, а його братів у страшний спосіб помордували москалі. Багатьох з них бувало й у польських і в московських тюрмах.

Полковник Іван Богун. – Образом життя й ідеалів цієї героїчної самостійницької провідної козацької верстви може бути могутня постать полковника Івана Богуня. Він стояв найближче до гетьмана і був йому завжди найвірніший, але перший виступив проти присяги на союз з Москвою і шаблю свою тоді зломив. Вже немолодий, бо вже й синів високими старшинами у війську мав, високо освічений, славний з багатьох боїв, в котрих завжди виходив побідником, ніс до смерти гордо своє ім'я, що стало прапором боротьби за **самостійність України**. Про нього і його виступ проти союзу з Москвою писали тодішні французькі газети. А коли поляки присмирніли й пробували погодитися та посилати до нього листи й старих знайомих підмовляючи, щоб пригадав собі своє “шляхецтво” (він був з давнього українського боярського роду) та обіцювали йому маєтності великі і гетьманську булаву – він з обуренням відкинув ці підступні пропозиції і відповів на них своєю шаблею. Коли дехто по смерті Хмельницького дав себе перекупити московськими соболями й маєтностями, Богун разом з гуртом найвірніших самостійників видав заклик до них,

щоб “уродившись народом вільним в Україні, батьківщині нашій” не віддавались “самі добровільно в неволю московську...” та не вкривали ганьбою імени славного Війська Запорозького. У 1661 р. зловили старого полковника поляки й кинули до важкої тюрми в Мальборгській твердині. По двох роках вдалось декому визволити його звідти. Але він не зігнув і тепер своєї гордої голови і далі провадив самостійницьку політику. Не довелось вже довго славному полковникові своїм життям служити Україні, бо скоро потім, на початку наступного року, був знову зловлений поляками і розстріляний 27 лютого 1664 р.

Іван Виговський. Перша війна з Московщиною

Юрась Хмельниченко. – Ще перед смертю Богдан Хмельницький перевів вибір на гетьмана свого молодшого сина Юрія. Хмельницький думав передше лишити своїм наступником сина Тимоша, але він згинув у бою в Молдавії.

Юрась був ще молоденьким 16-літнім хлопцем, а до того ще він був дуже хороровитий і слабої волі та ніяким способом не надавався на це важке і відповідальне місце. Хмельницький хотів вибором свого сина як наступника закріпити суверенність української державної влади в очах світу. Він не погодився, щоб молоденький гетьман-наступник складав присягу московському цареві, бо, маючи союз зі Швецією, не потребував уже того. Але ці пляни Хмельницького не вдалися. По його смерті витворилось дуже важке положення, в котрому молоденький і нерішучий Юрась не міг дати собі ради.

Іван Виговський гетьманом. – Юрась Хмельниченко гетьманував недовго. Зараз по смерті батька він побачив, що не зуміє правити державою і зложив булаву. Тоді старшина й козаки вибрали гетьманом Івана Виговського. Він колись служив як урядовець, в битві на Жовтих Водах дістався до татарської неволі, але Хмельницький викупив його і зробив у себе генеральним писарем. Виговський був чоловік досвідний та освічений і добре вів свій уряд. Хмельницький у всіх справах радився з ним і він був йому найвірнішим товаришем. Як козаки віддали йому булаву, Виговський сказав: “Ця булава буде добрим нагородою, лихим – карою. В Запорозькому війську має бути лад і послух”. Тих слів він і тримався. Виступав суворо проти своєвільних, неслухняних і всіх, що хотіли завести безладдя у державі. Розумних і заслужених цинив і шанував та слухав їх ради у військових і державних ділах.

Корсунська рада. – Вибір Виговського відбувся на козацькій раді, скликаній у Корсуні 25 жовтня 1657 р. На раду цю прибули послы від Швеції, Австрії, Туреччини, Польщі, Криму, Семигороду, Молдавії й Волощини. На тій великій козацькій раді вибрано нового гетьмана й ухвалено остаточно затвердити союз зі Швецією, якого не мав часу докінчити покійний гетьман Хмельницький. Україна мала дістати всі північно-західні землі аж до границі Прусії. Затверджено також на тій раді договір з Кримом і Туреччиною та вислано посла до Москви, щоб повідомити про вибір гетьмана.

Москва проти Виговського. – Москва була дуже невдоволена з цього, що гетьманом став Виговський. У Москві добре розуміли, що Виговський буде тепер намагатися докінчити діло повного розриву з Московією, яке розпочав Хмельницький, і бачили також, що війна неминуха. Тому розпочали відразу акцію проти Виговського. Московські воеводи розсилали на всі сторони своїх людей і підмовляли народ проти гетьмана. Вони говорили, що гетьман ніби цурається православної віри, що водиться з панами і назад хоче завести панщину. Упевняли народ, що гетьман і старшина живуть у розкоші, збирають великі гроші, прості ж козаки працюють і бідують. Казали, що народові стало б ліпше, якби скасували козацькі порядки й Україну прилучили просто до Московщини. Обіцували великі достатки й уряди всім тим, що виступлять проти старшини й гетьмана, та допоможуть москалям запанувати в Україні.

Агітацію таку ширили москалі ще за життя Богдана Хмельницького. Тоді вона не мала успіху, бо Великий Гетьман – визволитель України з ляцького ярма – мав у цілому народі такий великий авторитет, пошану і любов, що московська агітація ані перекупства не могли нічого вдіяти. А де забракло цієї любови і пошани до свого Гетьмана і московські соболі та інші жалування переважували патріотизм, там Великий Гетьман умів бути не тільки улюбленим, але і твердим володарем та безоглядними, найтвердшими карами вмів здушити й знищити кожний прояв перекупства і зради.

Тепер, однак, забракло цієї сили й авторитету, що їх мав Богом даний Богдан. Московська агітація пішла з більшою силою – і знайшла собі ґрунт. Полтавський полковник Мартин Пушкар та запорожський кошовий Барабаш підняли навіть збройне повстання. Але Виговський вірними козацькими полками розбив їх. Заворушення і внутрішня боротьба нарobili багато шкоди й дуже ослабили козацьку державу.

Виговському прийшлося докінчувати велике діло Хмельницького – повного розриву з Москвою, якого смерть не дала Богданові докінчити. І він продовжував даліше розпочаті за Хмельницького приготування. Та нелегко прийшлося це йому. Тепер справа багато змінилася. Не стало голови і руки великого Богдана. Змінилась міжнародня ситуація, розбився плян великої коаліції держав, що мали воювати проти Польщі і проти Москви рівночасно. Прийшлося знову виступати лише самим, з власними силами.

Гадяцький договір. – У тій ситуації Виговський не чувся на силах воювати відразу з усіма трьома ворогами – Польщею, Москвою і татарами. А тут положення ставало грізніше з дня на день, бо Москва гарячково намагалася закріпити своє панування й, ламаючи всі умови, занимала місто за містом та зі зовні і зі середини агітацією провадила свій наступ.

Треба було скоро рішатися. Виговський порадився зі старшиною і рішився. Рішився заключити тимчасовий союз з Польщею, щоб розв'язати собі руки до боротьби з Москвою. В Гадячі 1658 р. заключено цей, так голосний в історії, договір. Поляки визнали у ньому окрему Українську Державу під назвою Великого Князівства Руського, зі своїм гетьманом, міністрами, військом, скарбом і т. п. Гетьман мав, однак, визнавати над собою зверхність польського короля.

Лихі сторони Гадяцького договору. – Гетьманові Виговському залежало одиноко на військовій допомозі у війні з Москвою, бо ця війна стала неминучою. Тому він погодився з тяжким болем серця на Гадяцький договір. Отак обернулася доля по смерті великого Богдана, що в Польщі, яка недавно стояла вже над своїм гробом і яку брався великий Богдан ділити, тепер його наступник мусів шукати помочі й союзу. Багато українських істориків робить гетьманові Виговському великі докори за цей договір. І справді, – годі перейти попри нього мовчки, годі з таким кроком погодитися. Але годі також робити за це закиди Виговському. Його положення було важке, прямо розпучливе. Це ж він був першим дорадником Богдана в усіх його великих плянах. Це ж власне він особисто, сам Виговський (тоді ще генеральний писар Хмельницького) своєю рукою виробляв ці великі пляни повного поділу Польщі і відновлення давньої могутньої Української Держави Володимира Великого. Виговський знав дуже добре історію України, бо він нав'язував українську, козацьку державність свідомо й виразно до традиції української княжої державности. Стиснений, однак, московською зрадою у безви-

хідне положення, почав шукати тимчасового союзу з Польщею для спільної війни.

Союз України з історичними ворогами неможливий. – Марний був однак той союз. Такий зрадливий і слабкий союзник нічого не був вартий. Виговському прийшлося опісля гірко заплатити за цей нещасливий союз. Він ще раз переконався, що ані Польща, ані Москва ніколи не буде союзником України, та заплатив за цю науку своїм життям. Поляки й не думали ніколи, ані хвилини додержати союзу. Вони ніколи не додержували з Україною жодних союзів, обіцянок і приречень. Досьгодні заховалися документи з нарад польських соймів, де тоді отверто вони між собою говорили, що союз з Україною є для них тільки тимчасовий, щоб виграти на часі, позбутися московської небезпеки, а потім союзника прибрати кріпко в свої пазурі. Так говорили між собою поляки на соймі про Гадяцький договір. Але мусіли таки на нього тимчасово погодитися, бо самі були також у важкому положенні. Знав те все Виговський, але рішився на цей ризиковний крок, щоб якимось вийти з положення і дістати поміч у війні, а бодай забезпечити собі плечі. Зараз по тім розпочалась війна. Це було 1659 р.

Заклик гетьмана проти москвинів. – Виговський видав тоді заклик до народу проти москвинів. Він пригадав, як це царські воєводи обіщували шанувати українські права, а відразу стали їх ламати, як московські війська нищили народ, як царські прислужники під'юджували козаків проти гетьмана, а Москва робила все, що тільки могло пошкодити Україні. Запорозьке військо й український народ радісно прийняли слова гетьмана Виговського. Він зібрав військо і рушив на москалів.

Бій під Конотопом. – Під Конотопом стояла вже від трьох місяців московська армія й облягала місто, в котрому боронився завзято козацький полковник Гуляницький, на чолі ніжинського полку. Тепер, коли прибули головні українські сили на чолі з гетьманом Виговським, відбувся під Конотопом дня 28 і 29 червня великий бій, в котрому українські війська зовсім розгромили москалів. Самих московських трупів полягло на полі бою більше, чим 30 тисяч, а дуже багато взяли козаки в полон. Попали в полон також московські воєводи й князі. Козаки здобули в цьому бою гармати й іншу зброю та багато всякого добра. Московська сила була зовсім розбита. На вістку про це цар вдягнув на себе жалібну одягу й збирався вже втікати з Москви.

Татари говорили тоді з насміхами москалям: “Ваш цар хоче панувати над запорозькими козаками. Польський король

також хотів панувати над ними, але своє королівство потім віддав. Те саме буде з московським царством і воно буде знищене з причини козаків”.

Зрада поляків. – Гетьман Виговський не міг використати перемоги під Конотопом, а вкоротці потім ще й сам мусів уступити. Причиною цього була зрада поляків. Польські війська, що прийшли на основі договору, щоб воювати з Москвою, почали по давньому грабити Україну, знущатись над людьми й заводити свої порядки. Це викликало сильне обурення і спротив усього народу. Виговський не міг іти далі на Москву і не міг використати величавої перемоги з-під Конотопу, але мусів негайно думати, як позбутись польських союзників. Та народ не чекав, що зробить Виговський, але сам почав розправу.

Виговський складає булаву. – Почались повстання. Багато козаків виступило також проти Виговського. Його робили винним за те, що в Україну прийшли польські війська. Союзу з Польщею ніхто не любив. Пам'ять про страшну польську неволю була в народі дуже жива й викликала ненависть. Велике замішання, яке повстало наслідком цього, використовували зручно московські агенти й поширювали вістки, що гетьман запродав Україну ляхам. Тоді Виговський скликав козацьку раду і по двох роках гетьманування зложив булаву.

На розстріл. – Але поляки підозрівали, що Виговський кермує повстанням, і тому його арештували, та засудили на смерть і розстріляли. Не дозволено йому було навіть сповідатися перед смертю. Це було 19 березня 1664 р.

Поляки розстріляли тоді також багато козацьких старшин, а полковника Гуляницького, героя бою під Конотопом, вкинули до тюрми в Мальборгу. Те саме робили і москалі. Вони схопили 3-ох братів Виговського. 2-ох з них померло в московській неволі, третього, полковника Данила, замучили на смерть. Йому залляли очі розтопленим сріблом і порізали ціле тіло на куски.

Смерть гетьмана Виговського з рук тих, які з ним недавно робили союз і святочно присягали його додержати, – це один з найкращих доказів, що всякі союзи з історичними ворогами України є помилкою та не ведуть до цілі; їх треба уникати навіть в найтруднішій положенні. **Краще боротися по-геройськи навіть найменшими, але власними силами, чим віддати себе в руки зрадливого союзника. Ворог, котрий приходить, укритий під заслоною союзу, є більше небезпечний від явного й отвертого ворога, котрого всі бачать.**

Тоді згинув також розстріляний поляками полковник Богун та багато других. Те саме робили також москалі. Одні й другі намагалися винищити провідників самостійницького руху серед українського козацтва, щоб опісля соболями або киями заставити решту на свою службу.

Петро Дорошенко

Юрій Хмельницький гетьманом. – По Виговським гетьманом вибрано знов Юрія Хмельницького (1659–1663 рр.). Козаки думали, що син Богдана гетьмануватиме так розумно, як батько, і настануть добрі часи в Україні. “Нехай буде тая слава, що Хмельницький знов гетьманом”, – казав народ. Але Хмельниченко не мав сили провадити народ у так важкому часі. Москалі зараз узялися на хитрощі. Московські воеводи запросили його з табору до себе на другий бік Дніпра до Переяслава. Хмельниченко поїхав.

Московська зрада. – Але москалі вже не пустили його назад і присилювали підписати нову умову, дуже некорисну для України. Московські війська мали зайняти шість найбільших городів України. Гетьманові заборонено розпоряджатися військом по своїй волі – він мав слухати наказів, які йому пришле цар. Юрій Хмельницький по п’ятьох роках нещасного гетьманування зложив булаву. Потім ще раз він пробував стати гетьманом при допомозі турків, але з цього нічого не вийшло.

Поділ України. – В 1663 р. Україна поділилася на дві частини: по лівому боці Дніпра вибрано одного гетьмана, по правому – другого. З того часу Україна ділилася на Лівобічну і Правобічну, або Лівобережжя і Правобережжя. Лівобережна Україна називалася також Гетьманщиною, бо тут найдовше були гетьмани. Між обома частинами велася часто війна, що нищила цілу Україну, тому ці часи народ назвав Руїною.

Павло Тетеря. – На правобережній Україні з початку був гетьманом Павло Тетеря (1663–1665 рр.), але він нічим добрим не прислужився Україні, бо в усім слухав поляків. Він перший воював з Лівобережною Україною.

Петро Дорошенко. – Потім козаки віддали гетьманську булаву Петрові Дорошкові (1665–1676 рр.). Він був з прадіда козак. Його дід був гетьманом по Сагайдачному, батько був полковником за Хмельницького. Дорошенко був дуже добрим полководцем і добрим політиком. Серед козаків мав він велику пошану й любов, тому, що був незвичайно чесний і щирий та знаний був, як гарячий, непримиримий самостійник.

До цього часу козацька політика використовувала часто непорозуміння між Польщею і Московією, щоб в той спосіб вдержати своє самостійне становище. Однак поляк писав у тому часі так про те: “У козаків це є найвища державна рація не бути ані під королем, ані під царем. Вони сподіються добути це, зводячи й лякаючи короля царем, царя королем”. Але це не завжди вдавалося. Частіше було так, що і московський цар, і польський король порозумівалися та разом громили й ділили Україну. Тому Дорошенко рішив змінити цю політику й заключити тісний союз з Туреччиною та забезпечити собі від неї допомогу проти Польщі і проти Москви.

Союз з Туреччиною. – Дорошенко знав, що турків український народ не любить. Але він уважав, що кращий союз навіть з турками, чим з ляхами та москалями. Він взорувався в тому на Хмельницькім, що також брав кілька разів турків і татар, як союзників. Гетьман Дорошенко був добрим політиком і знав, що як тільки турецьке військо стане в Україні, то не буде з того добра, бо кожне чуже військо несе велике лихо. Але він з болем серця мусів це зробити, щоб звільнити Україну від москалів і поляків. Центр Туреччини був далеко, ген аж за Чорним морем. Чим далше від союзника, тим краще – думав Дорошенко, і рішився получитися з турецьким султаном.

Самостійна політична програма Дорошенка. – Та з турками також не йшло гладко. Дорошенко разом з козацькою радою виробив проект договору з Туреччиною, що складався з 14 точок, і вислав його до султана. Тих 14 точок Дорошенка – це була виразна самостійницька програма. У тих точках жадали козаки, щоб ціла Україна була вільною і з’єднана разом. На заході домагався Дорошенко границі по Перемишль і Вислу, на півночі – по Мінськ, на сході – по Севськ і Путивль. Український народ, говорилося там, не хоче бути нічийим невільником, ані данником. Там були ще також жадання, щоб турки не сміли зачіпати Царгородського патріярха та щоб без порозуміння і згоди українського гетьмана не робили жодних умов з головними ворогами України – Польщею та Московією. Така виразна самостійницька політика гетьмана Дорошенка не подобалася також і туркам. Вони хотіли союзу з Україною, але воліли мати за союзника якогось слабого улеглого гетьмана, а не такого політичного провідника-самостійника, яким був Дорошенко. Тому турки довго зволікали й крутили, але вкінці погодилися на спільний виступ проти Польщі й Москви.

Війна з Польщею. – Султан вислав велике військо проти Польщі і разом з гетьманом розбив поляків в Галичині. Вони мусі-

ли забрати військо з українських земель. Правобережна Україна стала тоді знову самостійною державою в союзі з Туреччиною.

Обурення народу. – Та не довго удержалася ця приязнь. Турки були диким народом, ворожо ставилися до всіх християн, не хотіли пошанувати християнських звичаїв. По городах вони ставили свої святині, навіть в Кам'янці Подільському одну церкву перемінили на мечет. Українців дуже боліли ці зневаги. Народ став нарікати на гетьмана за його союз з турками. Це невдоволення використовували зручно московські агенти й ширили свою пропаганду, виступаючи всюди проти гетьмана. Дорошенко також був не менше невдоволений поступованням турецьких військ і нездійсненням його політичних плянів про об'єднання всеї України в одній державі. Але він розумів, що наразі немає інших можливостей і не кидає віри в здійснення самостійницьких змагань України, але вперто та витривало працював даліше для цієї великої цілі.

Іван Сірко. – Найбільшим ворогом турків і татар був в той час запорожський кошовий, Іван Сірко. Оповідали про нього, що він родився на світ з зубами. І справді ввесь свій вік Сірко воював безнастанно. Він побідив турків і татар у 55 більших боях, в малих же сутичках був майже щодня. Він зпочатку ворогував з Дорошенком за його союз з турками, але, як переконався, що гетьман хоче тільки добра Україні, став його другом. Завдяки походам Сірка кримські татари дуже ослабли і мусіли уступити з українських степів. Українські поселенці йшли чимраз даліше на південь і все більше наближалися до Криму. Так Сірко приготував українцям дорогу на кримський півострів. Цей запорожський лицар помер 1690 р. на Чортомлицькій Січі. Його могила переходилася до наших днів. Народній переказ каже, що там похоронена одна тільки Сіркова рука; сам же він ходить даліше по світу і воює ворогів України.

Кінець Дорошенка. – Дорошенко утвердився на Правобережжі й змагав до цього, щоб під своєю булавою з'єднати всю Україну. Але не дала йому доконати цього Москва. Московський цар боявся, що як Дорошенко стане гетьманом всеї України, московському пануванню прийде кінець. Цар вислав великі війська і вони облягли Чигирин, гетьманську столицю. Але гетьман сильно укріпив давній замок Богдана Хмельницького і боронився зі своїм вибраним полком. Кілька разів підходили москалі до наступу, але хоробрі Дорошенкові козаки відбивали їх. Довгий час тривала облога, нарешті гетьманові не стало поживи й пороху і він мусів піддатися. Гетьманські відзнаки, булаву й

бунчук він післав лівобережному гетьманові, а сам мусів поїхати в Московщину й звідси він вже не вернувся.

Дорошенко вмер у московській неволі в далекій чужині, в Ярополчі коло Вятки 1698 р. Його могила є там до нинішнього дня. Дорошенка називали “останнім козаком”, бо він був останній з тих старих запорожських гетьманів, що виростили у твердій військовій і політичній школі, для яких ціле життя було безперервною героїчною боротьбою за самостійність України. Гетьман Дорошенко має велику заслугу, що він не допустив до поділу України між Польщу і Москву та вдержав і відновив державну відрубність України. В тому часі, в 1667 р., оба найбільші вороги України – Москва і Польща – ще раз порозумілися й погодилися остаточно поділити Україну поміж себе. Правобережну мала забрати Польща, а Лівобережну – Москва. Ця умова зроблена в місті Андрусові стала знана в історії, бо Москва й Польща ще не один раз потому годилися між собою коштом України на взір цієї Андрусівської умови. Гетьман Дорошенко вигнав одначе поляків з Правобережної України і не допустив до здійснення цієї умови. Пізніше він намагався ще вигнати московські війська з Лівобережжя й хотів повернути повну незалежність України.

Митрополит Тукальський. – Дорошенко шукав всюди союзників, у своїй самостійницькій політиці й вислав своїх послів до Німеччини і до інших держав. Найближчим дорадником Дорошенка в боротьбі за повернення державної самостійності України був митрополит Йосиф Тукальський. Його були арештували поляки й заперли разом із славним козацьким полковником Гуляницьким та іншими козацькими старшинами до важкої тюрми в Мальборгу. Але йому вдалось по 3-ох роках побуту в тюрмі визволитись. Він прибув зараз до міста Чигирин, столиці гетьмана Дорошенка, й був до смерті його вірним дорадником.

Митрополит Тукальський походив з Пінська на Поліссі. Він був одним з найбільш свідомих завзятих прихильників самостійної української державности та боровся за здійснення цієї ідеї ціле своє життя.

Руїнники. – Багато шкоди наробили тоді Україні не тільки різні вороги-наїздники, але й свої зрадники й руїнники зі старшини і з черні. Було немало таких, що давали себе перекупити то полякам, то москалям, то татарам і допомагали нищити й руйнувати свою власну батьківщину. Були й такі, що робили це не задля зради, але для своїх почестей, бо самі хотіли бути гетьманами. Вони принесли багато шкоди. Однак свідомі українці знали, чого хоче гетьман Дорошенко, та дуже його шанували, а

козацька старшина у своєму маніфесті до козаків Лівобережної України писала, що гетьман Дорошенко – це справжній вождь, який про те й тільки думає, щоб Україна не була роздвоєна, розрізнена і поневолена.

Іван Брюховецький. Друга війна з Московщиною

Іван Брюховецький. В Лівобережній Україні став тоді гетьманом Іван Брюховецький (1663–1668 рр.). За молодих літ він був конюшним на дворі Богдана Хмельницького, потім поїхав на Запорозжя, козакував там і на Січі став кошовим. Він був чоловік дотепний і вимовний, знав гарно промовляти і подобався козакам. Але найбільшу славу добув собі через те, що нарікав на панів і на козацьку старшину і казав, що панування належить простому народові. Як прийшлося вибрати гетьмана, вся чернь козацька голосувала за ним, бо думала, що він заведе найліпший лад в Україні.

Агітація московських агентів. – Великий вплив на вибір Брюховецького мали також московські агенти. Вони за ним агітували, стараючись розбити козацтво на старшин і чернь та викликати внутрішню боротьбу. Московські агенти уживали цієї тактики від першого дня, як тільки прибули в Україну.

Московська тиранія і вільний козацький лад. – Способи такої пропаганди дуже цікаві, бо, як відомо, дійсний стан був протилежний. В Московщині панувала жорстока тиранія царів та повне пригноблення, закріпощення й немилосердний визиск народніх мас. Московське кріпацтво мало різницю від польської панщини. А рівночасно в козацькій Україні був найбільше поступовий у цілому тодішньому світі козацький соціяльний лад. У козацькій Україні кожний чоловік був вільною людиною. Кожний селянин міг стати козаком, як хотів воювати і мав усюди рівне право. Московські царі – тирані, гнобителі всього трудящого народу – використовували ці свободні відносини в Україні, щоб ширенням неправдивої пропаганди порізнити українців, викликати братовбивчі війни й у той спосіб легше запанувати над Україною. Вони боялися вільного козацького ладу. Боялися, щоб такі порядки не викликали також в Московщині народніх повстань проти кріпацтва й тому хотіли якнайскоріше зрівнати зовсім Україну з Московщиною та завести в Україні таке саме невільництво, яке було в Московщині. Слушно остерігали шведські послы козаків, що москалі хочуть поневолити Україну, бо вони не стерплять свободи ані в себе, ані ніде в сусідстві. Доки Україна була вільною

із своєю власною владою і своїми порядками, доти вона була прикладом свободи для всіх країв, а наші діди й прадіди славилися своєю волею та свободолюбивістю в цілому світі. “Козацька мати степ широкий – воля” – казали козаки і вільними жили та за свою волю і вмирили по-геройськи. Не всі знали, які порядки є в Московщині й от бувало часом не один дав себе обдурити хитрим московським агентам, котрі обіцували золоті гори. Таке було і з вибором Брюховецького на гетьмана, що за московські гроші ставляв пити та й обіцював черні царську ласку і золоті гори, як тільки його виберуть на гетьмана.

Гноблення народу. – Та показалося інакше. Брюховецький узяв собі до товариства своїх приятелів у Січі, поробив їх полковниками й генеральною старшиною, хоч вони були й неписьменні і разом з ними вживав панування. На простих козаків і селян наложив великі податки, утискав їх і гнобив, за малі провини карав в’язницею або й смертю. Побачили тоді козаки, що не можна давати віру тому, хто хвалить себе і називає приятелем народу, бо він може стати також народнім гнобителем.

На московській службі. – Москалі допомогли Брюховецькому стати гетьманом, бо сподівалися, що він pomoже їм руйнувати Україну. Справді так і було. Брюховецький зараз згодився давати московським залогам в Україні хліб і всякі харчі. Він відступив цареві більшу частину грошей, що до того часу належали військовому скарбові. Він навіть просив царя, щоб в Україну прислано митрополита москаля! Щоб приподобатися ще більше москалям, він поїхав до Москви “побачити ясні очі государя”, цебто поклонитися цареві. Це було велике пониження гетьманської влади, – до того часу ні один гетьман не їздив до Москви. Там він пішов ще далі і навіть просив “визначити йому якусь московську дівку за жінку”. А коли цар визначив йому – то зараз оженився. За це випросив Брюховецький у царя для себе і своїх зашників великі маетки й різні титули дворян та бояр.

Андрусівська умова. – Так гетьманував Брюховецький шість років. Але народ, заведений у своїх надіях, став підіймати бунт проти гетьмана і його союзників-москалів. Найбільше обурило всіх те, що Москва 1667 р. зробила умову з Польщею в Андрусові (на Білій Русі), що відступає полякам Правобережну Україну з Києвом.

Повстання проти Москви. – На вістку про Андрусівський договір і поділ України між Польщею і Московією, вибухло в лівобережній Україні велике народнє повстання, звернене проти московських союзників гетьмана Брюховецького. Повстання

проти Брюховецького вже й перед тим піднімалися раз-враз, найбільше у Переяславщині. Але досі Брюховецький придушував їх завжди при допомозі московських військ. Тепер повстання вибухло з такою великою силою, що Брюховецький сам настрашився, скликав старшинську раду й рішив прилучитися до повстання. Коли перед тим він усе ще знаходив немало охочих наживи, то тепер, по такій наявній Андрусівській зраді, де на очах козаків ділили й четвертували Україну, ніхто майже не відважився далше стояти за Московію. Мусів також і Брюховецький покинути своє боярство, маєтки й інші царські ласки та прилучитися до повстання.

Козаки вбивають Брюховецького. – В Правобережній Україні був тоді гетьман Петро Дорошенко. На вістку про повстання на Лівобережжю він вирушив туди, щоб получитися з повстанцями й Брюховецьким. Дорошенко хотів забути Брюховецькому його дотеперішні тяжкі гріхи супроти України та воювати разом проти Москви. Але народ не забув цього й на козацькій раді, на яку прибули оба гетьмани, козаки вбили Брюховецького, не хочучи йому простити його довголітньої зради, що стільки шкоди принесла Україні. Повстання однак не віднесло повної перемоги і Дорошенко мусів вертатися на Правобережжя та попав пізніше в московську неволю, а Лівобережжя остало далше в дещо ослабленій повстанням залежності від Москви. Там став тепер гетьманом Многогрішний.

Дам'ян Многогрішний. – По Брюховецьким на Лівобережжю вибрано гетьманом Дам'яна Многогрішного (1668–1672 рр.). Він жадав від царя, щоб московські війська вийшли з України. А Москва знову змоглася на силах і москалі лишилися в українських городах. Цар обіцяв, що ні в чому не мішатиметься в українські діла. Гетьман заходився пильно, щоб упорядкувати Україну по недавній війні. Тоді заведено в Україні першу пошту. Вороги Многогрішного обжалували його перед царем, що він приготував в тайні повстання, і цар казав арештувати його та засланив на Сибір. Там гетьман умер по кількох роках.

Від того часу майже кожний гетьман України кінчить своє життя в московській тюрмі, або на засланні. Дорошенко, Многогрішний, Самійлович, Полуботок, останній кошовий Січі Кальнишевський та інші.

Іван Самійлович. – Іван Самійлович (1672–1687). Це був дуже маловартісний і хиткий, слабого характеру чоловік. Він виступав проти Дорошенка і йшов довго в усьому з москалями та набрав багато лиха. Але потім дещо змінив свою політику і навіть

порозумівся в тайні з Дорошенком. Він також старався з'єднати всю Україну разом і був великим ворогом Польщі, а пізніше, коли Москва помирилася з Польщею й поділилися Україною, він виступав часом також проти Москви та лявав москалів за зраду.

В часі московсько-кримської війни москалі його арештували. Йому закидали, що він порозумівся потайки з татарами, щоб не допустити до побіди москалів. Гетьмана Самойловича разом зі сином Яковом заслали тоді на Сибір. Другому синові, Григорієві, по страшних тортурах відрубали голову й потім ще три рази повторювали це. Григор учився в школах у Москві, при царському дворі. Але як вернув в Україну і став чернігівським полковником – то лявав Москву й москалів та не дозволив вивісити на ратуші московський державний герб – двоголового орла. Тепер за це його арештували й закатували страшними муками на смерть.

Московщення церкви. – Року 1685 настала дуже некорисна зміна в управі української церкви: київську митрополію піддано під владу московського патріярха. З того часу почали у нас відправляти богослуження на московський лад і на церковні уряди почали приходити москалі, а по довшому часі нашу церкву зовсім обмосковили й зробили своїм знаряддям. Оттак Москва обмежувала щораз більше владу українських гетьманів та накладала свою руку на ціле життя.

Ще раз ділять Україну. – У 1686 р. Москва й Польща зробили ще раз між собою умову, яку назвали “вічним миром”. Помирилися вони так сердечно знову ж коштом України. Поділили її поміж себе подібно, як це 20 літ перед тим пробували зробити в Андрусові. Польща забрала Правобережжя, Лівобережжя остало при Москві, назверх дальше самостійне; з виборною гетьманською владою, але під “опікою” московських царів, що впроваджували в Україну щораз більше своїх військ, обмежували гетьманську владу, наложивши свою руку на українську церкву й обмежували всі козацькі вольності, запроваджуючи в Україні на московський лад підданство селян, а пізніше зовсім отверто повне кріпацтво.

Іван Мазепа. Третя війна з Московщиною

Козацький рід. – По арештуванні й вивезенні на Сибір гетьмана Самійловича козаки вибрали гетьманом Івана Мазепу. Він став одним з найславніших гетьманів України.

Іван Мазепа народився 20 березня 1632 р. в Мазепинцях на Київщині. Він походив зі старого і славного козацького роду.

Вже його прадіди й діди служили в козацькому війську. Федір Мазепа, вічний друг гетьмана Наливайка, воював проти Польщі, був разом з Наливайком зловлений і вивезений до Варшави. Там стояли йому голову разом з Наливайком 1597 р. Спомини про те мали великий вплив на виховання юнака.

Освіта. – Батько Мазепа був урядником у Білій Церкві і на той час дуже освіченою людиною. Мати мала також освіту й стала опісля ігуменею (начальницею) православного жіночого монастиря у Києві. Родичі знали добре вартість освіти й дали її своєму синові.

На науці заграницею. – Скінчивши науку вдома і заграницею, пішов Мазепа ще на польський королівський двір, щоб там пригланутися й навчитися штуки правління державою. Там його дуже шанували за його велике знання й зручність. Він їздив тоді з урядовими дорученнями до різних країв і пізнавав Європу, був також часто в українських гетьманів. Коли Мазепа пізнав, що вже в Польщі більше нічого не навчиться, – кинув польський двір і перейшов до козацької служби при гетьманові Дорошенкові. Пізніше був Мазепа при лівобережному гетьманові Самійловичові. Там пізнали його москалі, сподобали собі велику освіту й зручність Мазепа та не ставляли опісля спротиву, коли козаки вибрали його гетьманом.

Іван Мазепа був чоловік розумний і досвідний і бачив добре, що Москва хоче знищити український народ і завести свої порядки в Україні. Усім серцем він любив Україну і хотів її врятувати. Але він знав велику силу ворога і розумів, що не відразу можна поконати Москву, тому хотів вести боротьбу поволі й обережно.

Просвіта й культура. – Мазепа старався наперед просвітити український народ і освідомити його. Дуже ревно він опікувався школами і будував для шкіл нові великі будинки. Будував також церкви. Мазепа бажав, щоб вся Україна стала культурна і просвічена і щоб своєю культурою перевищала Москву.

Москва нищить Україну. – В Московщині панував тоді лютий цар Петро. Він воював у різних сторонах, ставив там твердині й укріплення та брав до тих будов козацькі полки. Козаки, що до того часу були вольні лицарі, працювали тепер як каторжники, цілими днями в поті чола, в голоді, під доглядом московських наганячів. Найбільше докучили козакам роботи при будові нової царської столиці, Петербурга. Цар Петро ставив цей город у багнистому краю, серед болот і озер. Треба було копати там рови й канали. Козаки мерзли у студеній воді, хорували тяжко й умира-

ли. Кількадесяті тисяч українців загинуло при тих роботах. Народ казав, що Петербург побудований на козачих кістках.

Нищення селянства. – Козацькі полки рідко коли перебували в Україні, – все мучилися далеко, по чужих краях. В Україну ж цар Петро послав московські полки. Не тільки по городах, але й по селах і хуторах квартирували московські салдати. Страшно нищили вони українських селян. Забирали худобу, коні, хліб, сіно, розбивали людей, знущалися над народом. Хто хотів оборонити своє добро і виступав проти москвинів, того в'язнили як бунтівника, судили й вивозили в Сибір.

Українці горіли за це гнівом і ненавистю до Москви і чекали нагоди помститися та визволитися.

Великий цар – великий кат. – Цар Петро I був справді для москалів великим, як вони його потім назвали. Для москалів він був великим царем, але для України він був великим катом. “Це той первий, що розпинав нашу Україну”, – казав про нього потім Шевченко. Цар Петро був основником могутності імперіалістичної Росії й змагав усіма силами до того, щоб якнайбільше придусити Україну й викоринити всі познаки української самостійності. Найбільшу увагу звертав він на винищення козацтва й свідомих політично-вироблених самостійницьких кругів поміж старшиною. Мазепа був з ним дуже обережний. Цар довгий час вірив Мазепі й не крився перед ним із своїми думками. Він вимагав, щоб Мазепа знищив козацьку старшину та всіх українських самостійників, а сам, щоб став московським князем. Мазепа довго вдавав вірного й послухного цареві та виконував багато його жадань, послав козацькі полки цареві в Московщину на загибель і не противився тому, що цар впроваджував в Україну московські порядки.

Москва ліквідує вільний козацький лад. – За часів Мазепи дуже посилювався московський наступ на знищення козацьких вольностей і впровадження в Україні московського ладу. Москалі намагалися перемінити вільне українське селянство в кріпаків-невільників. Козацтво зате старалося винищити, а рештки старшини, при помочі наділів маєтностями й титулами, перемінити на поміщицтво й зілляти з московським поміщицтвом. Щораз більше обмежували отже козацькі вольності, обмежували доступ селян до козацтва, обмежували виборність урядів, накладали панщину на селян, повертали козаків у кріпаків, а тих, що були їм вірні, обдаровували майном та робили поміщиками. Вільний козацький лад, витворений у козяцькій державі, тепер, під тиском Москви, щораз більше ліквідувався.

Семен Палій. – На Правобережжі заводила в той час свої шляхетські порядки Польща, що дістала його на основі “вічного миру” з Москвою. Але там вдалося славному козацькому полковникові Семенові Палієві вигнати польських панів з більшої частини Правобережної України. В той спосіб Правобережна Україна жила знову деякий час своїм незалежним, самостійним життям під владою полковника Семена Палія та полковника Самуся, що був тоді наказним гетьманом. Найбільшу славу здобув полковник Палій, що заселив і загосподарив великі полоси досі зруйнованих земель. Це розбудило наново апетити польських панів. Вони почали знову наступ. Але козаки зовсім розгромили їх. Гетьман Самусь розгромив польські війська під Бердичевом і Немировом та заняв Поділля. Повстання перекинулося скоро і в Галичину. Полковник Палій здобув опісля велику фортецю Білу Церкву. Народ винищив тоді велику силу польських панів і їх помічників-жидів. Це було 1702 р. Але наступного року новим польським військам удалось розбити козацькі війська, розділені на поодинокі відділи. Тоді вони жорстоко розправились з повстанцями. В однім тільки Немирові й Ладжижині вирізали понад 10 тисяч людей, 70 тисячам обрізали ліве вухо. Не вдалось їм однак дістати в свої руки полковника Семена Палія і він підняв в 1704 р. нове повстання.

Цар боїться козацьких повстань. – Козацький рух на Правобережжі мав також великий вплив на Лівобережжя і був загрозою для московсько-поміщицької неволі. Цар наказав здусити цей рух, тому що Польща сама не могла собі дати ради. Мазепа зловив на наказ царя полковника Палія і віддав у руки цареві, – а той заслав його на Сибір.

Помилки Мазепи. – Видання Палія було великою помилкою Мазепи. Полковник Палій був людиною високо освіченою і розумною. Він не виступав проти Мазепи, але ще піддержував його й старався, щоб під одною гетьманською булавою Мазепи з'єднати всю Україну. Серед усього українського народу мав полковник Палій зовсім заслужено велику славу. Цар Петро постарався, отже, щоб усунути цього народнього героя, але не безпосередньо своїми руками, тільки руками Мазепи. А потім це пімстилося на Мазепі, бо цар Петро не менше хитрий, як жорстокий, потрапив зручно використати славу й авторитет Палія, випустив його зі Сибіру й поставив проти Мазепи... Мазепа, однак, довго виконував усе, чого жадав всемогучий цар. А цей дикий тиран жадав щораз більше. Нові московські порядки та щораз більший гнет викликували обурення козацтва й загалу народу. Народ був

дуже обурений на гетьмана Мазепу за те, що він держить з царем і з москалями. Невдоволення з Мазепи прибрало великі розміри. Ніхто не знав, крім його довірених людей, яка велика любов до України кипіла в серці гетьмана і як він страждав, коли бачив щораз грізнішу й важчу московську неволю. Він навіть почав у великій тайні, разом з вірними друзями, приготуватися до війни з Москвою, але назверх вдавав дальше вірного цареві, хоч бачив, що це веде його до повного розриву з народніми масами.

Повстання Петрика. – Невдоволення народу довело до вибуху повстання. Частина запорожців під проводом писаря Івана Петрика підняла повстання проти московського панування. Петрика проголосили тоді навіть гетьманом. Він зробив союз із Кримом і склав договір, що мав 16 точок. У тому договорі проголошено Україну вільною окремою державою запорожського війська й усього українського народу. Петрик поставив своєю ціллю визволити цілу Україну, як це він проголосив у своєму маніфесті, – з-під Польщі і з-під Москви та з-під своїх власних панів-старшин, які на взір польської шляхти й московських поміщиків починають гнобити народ і помагають чужинцям панувати. У своєму універсалі закликав він народ “скинути московське невільницьке ярмо з вільних козацьких хребтів” Але повстання Петрика не вдалося. Петрик пробував потім багато разів підняти повстання наново та розсилав по всій Україні палкі революційні універсали. Ось виняток з третього універсалу Петрика з 22 червня 1692 р. “Годі дивуватися, – пише він, – що нашим ворогом є польський король. Колись ми йому підлягали, а з Божою допомогою при Богдані Хмельницькому визволилися з його підданства та стільки нашкодили польській державі, що вона й досі не може прочунятися. Не диво те, що ворогує з нами кримський хан – здавен-давна чинили ми шкоди кримській державі й досі чинимо. Але дивні зате вчинки московських царів: не шаблями ж вони нас звоювали, але наші батьки ради християнської віри злучилися з ними по вольній волі. Вони перевели наших людей з правого боку Дніпра на лівий, вони захистилися нашими грудьми перед своїми ворогами, так, що відкіля б вороги не прийшли, палитимуть спершу наші міста й села, наших людей братимуть у полон, а Москва сидітиме за нами, як за муром. Але й цього Московщині мало. Усіх нас хоче ще повернути у своїх невільників і холопів. Спершу забрали в неволю гетьмана Многогрішного, потім Самійловича, що обороняли нас, а тепер хочуть повернути всіх нас у досмертну неволю. Теперішньому гетьманові казали роздавати маєтності старшині запорожського війська, а старши-

на поділилася нашою братією поміж собою, позаписували її собі й своїм дітям у довічну панщину й тільки ще того не робить, що не запрягає їх до плуга...”

“Я кинув батька, матір, жінку, родину та чимало добра й тепер закликаю Вас до боротьби за **цілість нашої батьківщини й волі**. Не на те ми розпочинали діло, щоб руйнувати власну батьківщину, бо погані ті птахи, що власне гніздо каляють, поганий той господар, що власні маєтності руйнує. Ми йдемо на Україну з тим, щоб визволити братів наших і себе від грабежі Москви та її послухників. Самі ви, розумні голови, подумайте: **чи краще страждати в неволі, бути наймитом, чи паном своєї землі?** А хай це Вам усім буде відомо, що сам гетьман, за порадою всіх полковників, послав до мене потайки чоловіка оповістити, що як тільки ми з ордою дійдемо до Самари – усі вони відсахнуться від Москви й у купі з нами стануть воювати гнобителя... Коли Ви тепер не встанете за свої вольності, то знайте, що загубите їх раз назавжди й будете довічними московськими невільниками й ніхто вже потім не заступиться за Вас...”

Високо розвинена політична думка. – В діяльності Петрика видно виразно високо розвинену українську самостійницьку політичну думку. Це свідчить, що тоді в Україні самостійницькі традиції були дуже живі, а свідомість і змагання до політичної незалежності були незвичайно сильні. Неясною є до сьогодні справа відношення Мазепи до Петрика, подібно, як і справа видання полковника Палія. Є сліди, котрі вказують на те, що справою Петрика мав кермувати сам Мазепа. Він стояв з ним у тайному порозумінні і уложив таку хитру тактику, що Петрик мав підняти повстання, а Мазепа вдавав вірного цареві. Коли ж показалося, що повстання не мало потрібної сили, щоб змірятися з Москвою, тоді Мазепа виконав царський наказ і виступив проти повстанців, а виступ проти Москви мусів відложити до кращої нагоди. Ця нагода справді прийшла.

Союз зі шведами і нова війна з Москвою. – У 1707 р. почав війну з Московщиною король Швеції, славний лицар і великий полководець Карло XII. Він завоював багато країв, потім завоював Польщу й рушив на Московщину. Гетьман Мазепа вже здавна порозумівся з ним та зробив тайний договір. У тому договорі король Швеції Карло XII забезпечив, що Україна буде знову самостійною державою і то ціла по обох боках Дніпра.

В 1708 р. Карло прибув з частиною свого війська в Україну. Тоді гетьман Мазепа проголосив війну з Московщиною, видав заклик до народу ставати до боротьби за свою волю й получився

зі шведами. Та Карло привів зі собою дуже мало війська і прибув заскоро. Мазепа ще не встиг приготувитися і не стягнув козацьких військ.

Підмога запорожців. – Гетьман мав при собі кілька тисяч війська, інші полки були далеко поза Україною, в московських походах. Але на допомогу прийшов йому запорожський кошовий Кость Гордієнко зі своїми козаками.

Запорожці відносились до того часу неприхильно до Мазепи, бо обстоювали самостійницьку політику, а Мазепу вважали сторонником московського царя. Але тепер, коли Мазепа виступив до війни з Москвою, вони станули вірно по його стороні.

Зруйнування Батурини. – Як тільки москалі дізнались, що Мазепа злучився зі шведами, московські війська пішли на тодішню столицю України Батурин. 31 жовтня московські війська облягли Батурин та післали його командантові полковникові Чечелеві наказ здати місто. Але козаки навіть не впустили московських послів, гукаючи з мурів: “Умремо всі, а до столиці не впустимо!” Почалась оборона. Батурин мав сильну 10-тисячну залогу й добру зброю і відбивався завзято, завдаючи наступаючим москалям великих втрат. Довго тривала облога, але одної ночі полковий старшина Іван Ніс зрадив свій край та підземним входом провів до замку ворогів. Довго й уперто боронилося військо та городяни під проводом діякона і його дочки, проте не могли одбитися. Москалі опанували місто, зруйнували його упень, а всіх батуринців – малих і старших, жінок і немовлят – вирізали до ноги. Полковника Чечеля і старшину москалі замордували, прив’язали трупи їхні до плотів і пустили за водою по ріці Сейму українському народові на пострах.

Бій під Полтавою. – Головний бій шведських і українських військ проти московських військ відбувся під Полтавою 10 липня 1709 р. Цар Петро зібрав там армію, багато разів більшу від союзної української і шведської армії. Хитрий цар не забув також і про те, щоб приєднати на свою сторону частину козаків. Він пригадав собі тепер полковника Семена Палія, засланого в Сибір, та казав його звільнити на те, щоб його знаним іменем притягнути до себе частину козаків. Так козацькими руками хотіла Москва ще раз хитро послужитися.

У перших днях полтавського бою шведи й запорожці громили москалів і здавалося, що зовсім побідять. Але шведського короля, хороброго Карла, котрого всі називали за його відвагу Львом, стрінула нещаслива пригода. Він пішов уночі сам із кількома жовнірами у розвідчий випад проти москалів і там його ранили. Він

дальше сам командував боєм в той спосіб, що його носили на носилках поміж бойовими рядами. Але тут не повелось, бо біля його носилок ударило гарматне стрільно й він упав на землю. Сталося тоді велике замішання, бо шведи думали, що їх улюблений вождь убитий. Це замішання стало безпосередньо причиною програної.

Значення бою під Полтавою. – Полтавський бій і 1709 рік, в котрому він відбувся, мають дуже велике значіння в історії України. Від того часу Московщина виросла у велику імперію й Україна вже не могла піднятися аж до великої революції 1917 року.

Смерть гетьмана Мазепи. – По програному бою старий 78-літній гетьман іде на чолі вірних запорожців в Молдавію, що була тоді під турецькою владою, на еміграцію. Це була перша велика й організована українська політична еміграція. Там старий гетьман, знеможений важкими трудами, вмирає ще того самого року. Його поховано в Румунії, а місті Галаці над Дунаєм, що колись називалося Галич і було засноване українськими галицькими князями тоді, коли край цей, ген далеко поза Дунай, належав до Української Держави.

Погром України. – В Україні в той час цар Петро продовжував жорстокі переслідування всіх українських самостійників, а найбільше запорожців. Цар наказав своїм військам зруйнувати Січ. Багато запорожців і свідомих українців згинувло тоді на муках, а багато пігнули в Сибір.

Погром, що його по Полтаві зладив цар Петро Україні, був такий страшний, що йому рівного важко знайти в історії. Тоді вишукувано й винищувано поголовно всі свідомі самостійницькі елементи.

Мазепинці. – Рівночасно наказав цар Петро виклинати щороку в усіх церквах ім'я і пам'ять гетьмана Мазепи. Кацапи ще й досьгодні виклинають Мазепу у своїх церквах за те, що Мазепа хотів відлучити Україну від Московщини і зробити самостійною державою. З того часу стали москалі називати всіх свідомих українців-самостійників, які прагнули мати свою вільну і незалежну державу, – мазепинцями. Українці прийняли цю назву дуже радо і так себе ще й досьгодні називають. Ім'я гетьмана Мазепи стало в той спосіб символом боротьби за волю й державну незалежність України.

Оцінка постаті Мазепи. – Історики різно оцінюють гетьмана Мазепу. Майже всі російські історики, від білих до червоних, звать його ізменником-зрадником та стараються всіми способа-

ми зменшити його значіння. Але навіть між російськими істориками були такі, котрі признавали, що гетьман Мазепа був одною з найбільших індивідуальностей того часу. Ім'я гетьмана ввійшло на сторінки світової історії й літератури. Всюди його ім'я зв'язане з боротьбою України проти Москви за свою самостійну державу. Навіть найбільший російський поет Пушкін писав у тому дусі в своїх поемах про Мазепу.

Українські історики цінять постать Мазепа дуже високо, як одну з найбільших індивідуальностей нашої історії. Деякі добачують у його діяльності також і помилки.

Помилки. – Перша – це те, що він, хоч був гарячим українським патріотом, самостійником, провадив однак старшинську клясову політику та був взагалі представником українського панства, яке виросло з козацької старшини і тому не міг знайти належного порозуміння з широкими народніми масами. Мазепа дійсно був більше подібний до володарів інших держав, які тоді були в Європі, чим до революційних козацьких отаманів і гетьманів. Він старався зробити Україну подібною до європейських держав свого часу та уважав, що Українська Держава, як хотіла вдержатися, мусіла бути побудована на основах, достосованих до того політичного й соціального розвитку, в якому знаходився тодішній світ.

Другий закид, який йому ставлять – це те, що він задовго держався царя Петра і тим допустив до цього, що Петро мав час розгромити в Україні головні самостійницькі сили, в чому навіть сам Мазепа своєю політикою довго йому помагав. Знищення і придушення масового революційного руху полковника Палія, а потім Петрика підірвало самостійницькі революційні сили і їх забракло потім Мазепі у хвилині рішучої розправи. Мазепа, кажуть, сам розтратив ту найбільшу силу, на якій одиноко міг опертися в боротьбі з Московією. Важко сьогодні видавати осуд, чи тактика Мазепа була доброю, чи ні. Мазепа в кожному разі йшов свідомо до своєї цілі й уважав, що така тактика, якої він держався, була в тодішніх умовах одиноко можлива.

Виступ Мазепа ділом широких кругів. – Оцінюючи величезної історичної ваги виступ Мазепа, треба підкреслити, що він не був тільки його особистим ділом. Старий 78-літній гетьман, що рішився на такий рішучий революційний крок, не робив цього легкодушно. За Мазепою стояла ціла генеральна старшина й широкі круги самостійницько настроєного козацтва. Ми вже перед тим бачили виступ Петрика й других свідомих самостійників, що зривалися до боротьби проти Москви.

Політику московську бачили добре всі свідомі українці. Серед козацтва жили далі самостійницькі традиції. Самостійницько настроєні круги напірали щораз більше на гетьмана, щоб він рятував Україну перед загибеллю в московській паші. Під їх впливом Мазепа рішився остаточно на цей виступ.

Розрив Мазепа з Московією й боротьба на життя і смерть – це не було легке рішення скорих на революційний розмах і децизію козацьких отаманів, але було вислідом довгого розвитку подій та основного глибокого передумання й рішення. Це був великий політичний плян і програма.

Присяга Мазепа. – Про особисте становище Мазепа у тих подіях свідчить найкраще присяга, яку він зложив перед своїми найближчими довіреними. Коли старий гетьман рішився на виступ, тоді в 1707 році покликав своїх найближчих довірених співробітників та у великій тайні повідомив їх про свої пляни й рішення і зложив перед ними на хрест і Євангелію таку урочисту присягу:

“Я кличу всемогучого Бога в свідки і заприсягаюсь, що не ради високих почестей, не для багатства, або яких інших цілей, а для вас усіх, що есте під моїм урядом, задля жінок і дітей ваших, для добра матері нашої, бідної України, для користи всього народу українського, для піднесення його прав і вольностей хочу я за поміччю Бога так чинити, щоб ви з жінками вашими і рідний край наш не загинули під москалями, ні під шведами. Коли ж я це роблю ради яких-небудь приватних інтересів, то поб’є мене душею і тілом Бог, в Тройці Святій Єдиній, і безневинно понесені муки Христові”.

Так присягав старий 75-літній гетьман України.

Гетьман Пилип Орлик. – По смерті гетьмана Мазепа обрали запорожці на еміграції гетьманом генерального писаря Пилипа Орлика, найвірнішого товариша й дорадника Мазепа. Але йому не судилось вернути в Україну. Він їздив до Швеції й інших країв шукати допомоги для України й усюди закликав до війни з Московією. Майже при кожному європейському уряді мав він своїх представників.

Повстання проти Москви. – Гетьман Пилип Орлик вдержував тайні зв’язки з Україною, вислав туди часто своїх людей з письмами й закликами-маніфестами та приготував повстання. В 1711 р. навесні він підняв повстання й вирушив із армією 16000 запорожців, що були на еміграції. До помочі взяв він собі подібно, як колись Хмельницький, татар. З початку йшло все якнайкраще. Народ піднімався проти Москви всюди з великою радістю.

Гетьмана Орлика вітали як спасителя. Так дійшов він аж до Києва, та тут почались невдачі й запорожці мусіли знову відступати. Головною причиною невдачі цього повстання й сміливого походу гетьмана Орлика була і тим разом не так перевага московських військ, як татарська зрада. Коли запорожці разом з повстанчою армією йшли вперед від перемоги до перемоги й доходили вже до Києва, татари почали взаді в зайнятій території страшенно грабити міста і села й гнали безборонних людей в ясир. На вістку про те повстанців огорнула розпука і вони стали розбігатись додому рятувати своїх найближчих. Погас тоді повстанчий вогонь і почались нарікання на Орлика за таке визволення. Це використав цар Петро і вдарив усією силою. Запорожці мусіли відступати. Цар Петро виповів тоді війну Туреччині й рушив дальше певний своєї побіди. Та тут йому не повезло. Над рікою Прутом дійшло до бою. Запорожці мало що не взяли царя в полон. Він уже був окружений. Але турки нагло помирилися з москалями.

Смерть Пилипа Орлика. – Орлик не падав духом, але з найбільшим завзяттям продовжував боротьбу, збирав усюди сили на визволення України й намагався підняти нове повстання та дістати допомогу європейських держав. Серед важкого еміграційного життя, поборюючи на кожному кроці тисячі труднощів, держав він до смерти високо прапор боротьби за самостійність України та заслужив собі найбільшу славу і подив. Знеможений трудами, але ніколи не зламаний, умер на чужині 1742 р.

З письм і пам'ятника, що по ньому остали, видно, що він дуже поважав гетьмана Хмельницького й Мазепу та називав їх найбільшими українськими гетьманами, за те, що Хмельницький визволив Україну з ляхького ярма, а Мазепа намагався визволити з московського.

“Ім'я його, – писав він, – буде славне на віки, бо він хотів визволити козацький нарід з неволі та зробити його вельми могутнім і щасливим”.

Один з найбільших гетьманів. – У дипломатичних письмах до Туреччини, Швеції, Франції й інших європейських держав, які зберіглись до сьогоднішнього дня, гетьман Орлик викладав багато разів незвичайно ясно історію боротьби української козацької держави з Польщею й Москвою. Його ненависть і погорда до Москви не мали границь, а завзяття, з яким він продовжував боротьбу, глибокий і бистрий розум, широке знання, високе політичне вироблення, та, передусім, шляхотний і сильний мов граніт характер – ставляють його в ряди перших, найбільших мужів українського народу протягом цілої нашої історії.

Гетьман Орлик про московську політику. – Гетьман Орлик підкреслював завжди у своїх письмах, що “Україна – це єдина культурна країна російської імперії”, яку Москва поневолила лише хитрістю й підступом. Московську політику називав він постійно у листах і дипломатичних меморіялах “обманом”, “зłodійською ошукою”, “підлою перфідією” і подібними виразами. “Я маю, – писав він, – великий досвід щодо вродженої тому варварському народові хитрости, брехні й обману, що зриває без сумніву і сорому урочисто й найсвятіше заприсяжені трактати, чого різні держави й наша бідна Україна самі на собі важко досвідчили”.

Про москалів. – В інших меморіялах писав він, що москалі – це “нащадки тих племен, яких колись скити вигнали на північ, де змішались з калмуками й татарами, через те московський народ такий темний і некультурний. У них також жорстокість, звичаї і характер, те ж дикунство, що у татарів. І такий народ панує нині над Україною, над козацькою нацією, такою культурною, відважною та чисельною!”

А сталося це тому, що козацький народ не знав давніше добре москалів і дав себе обманути.

Як Москва опанувала Україну. – “Цей бо нарід, люблячи без міри свою свободу, не зломлений ні силою, ні жодним лихом несприятливої долі, після стільки блискучих перемог над поляками, тріумфуючий та могутній, добровільно звернувся під опіку Москви з цілим простором своєї країни на обох берегах Дніпра, при цьому заключив вступний договір про непорушність своїх законів і свобод, які пануючий тоді в московській державі Олексій Михайлович урочистою обітницею заприсягнув за себе й за своїх наслідників”. Але московський цар та його наслідник “всупереч даній обітниці і заприсяженій вірності права України, свободи й закони зруйнував, усіх їх позривав та настановив свої тиранські закони. Свобідний вибір гетьмана й саму гетьманську гідність знищив. Незважаючи на всякі договори – впровадив в Україну свої численні війська та порозміщував їх по всіх містах і селах для більшого гніту українського народу. Головніші міста закріпив своєю залогою на кошт козаків; генералів, полковників та інших старшин українських, що домагались не відбирати їм батьківських прав та свобод, – одних покарав муками, інших смертю, третіх вислав на заслання, інших знову вкинув у страшні тюрми, а на їх місце призначав москалів та інших чужинців та поклав узагалі на весь народ таке страшне й тяжке ярмо, що він не може навіть віддихнути під тими тягарями”.

Єдина найбільша ціль: визволення. – Гетьман Орлик вичислює далі багато доказів на те, що москалі змагали всіма силами до того, щоби, – як він каже – “сили козацького війська винищити, знесилити та зменшити і щоби винищити взагалі хоробрий та войовничий український народ”.

А вже найбільше “після нещасного полтавського бою страшенні утиски притиснули козаків... Колись квітуча Україна нині мертва, ніби буревій пройшов по ній”. “Але історія показує, що козацька нація дуже хутко підноситься після гніту”. “Козацька нація відвічно була вільною нацією і вільність її була багато разів визнана тою самою Москвою і Польщею й Туреччиною і татарами і Швецією та іншими державами. Не може вона сьогодні зносити московської тиранії й **тільки чекає слушного часу, щоб скинути московське панування**”.

“Український козацький народ такий енергійний та такий сильний, якого вроджену хоробрість і героїчні вчинки знає в минулому і тепер увесь світ..., обурений несправедливим поневоленням, нічого більше не надіється і не бажає, як тільки **революції... й визволення з-під кровавого ярма московського**”.

“По всім відомостям в Україні настрої уже зовсім готовий до повстання”. “Український народ, що повірив присязі московських царів, добре вже бачить тепер, як його обманули і зробить усе, щоб вирватись з тиранської кормиги Москви. **Раніше чи пізніше, все одно весь український народ повстане, розірве кайдани, в які Москва різними хитрощами й обманом закувала його, так, як колись за гетьмана Хмельницького розірвав польські кайдани... і виборе собі свободу, яку завжди вважає він важнішою та дорожчою за своє життя**”.

Подані тут короткі винятки з деяких лише меморіалів до різних держав, листів і гарячих маніфестів гетьмана Орлика, звернених до українського народу, дають ясний образ тодішнього положення України та її завзятих самостійницьких змагань, на яких чолі стояв в той час цей великий гетьман.

Григор Орлик. – По смерті гетьмана Пилипа Орлика визвольну діяльність на еміграції провадить його син Григор Орлик. Григор ще за життя батька був його найвірнішим помічником. Він був високоосвіченою людиною і бував багато разів у різних європейських краях та старався про визволення України. Він більше, здавалося, про нічого і не думав ціле своє життя як тільки про справу своєї дорогої батьківщини, котру так гаряче любив. Важко було однак досягнути для України допомоги в Європі в той час. Росія стала тоді могутньою державою, котрої інші боялися зачі-

пати. Та й різним цісарям і королям, що тоді панували в Європі, зовсім далеко було до того, що там терпів у важкій неволі український народ. Григор Орлик перенісся вкінці до Франції. Там вступив він до війська та став скоро генералом французької армії.

Міжнародня дипломатична акція Григора. – У різних боях здобув він найвищі відзначення. Ще більше вибився він у французькій дипломатії, належав до найтіснішого гурта визначних політиків і відіграв серед них часто рішачу роль. Своє значіння використовував він завжди для цього, щоб заступати справу України. Він остерігав європейські держави перед небезпекою московського імперіалізму. “Франція та ціла Європа, – писав він, – нехтують московську експанзію, а проте це першорядний чинник, що може перевернути всю європейську систему. Історія Московщини вчить нас, що навіть за часів царя Івана Василевича, коли найтемніше варварство панувало в цій країні, московська політика намагалась здобути Балтик, Каспійське море та Чорне море й що цар Петро виконував лише те, про що мріяли його попередники”. Кілька разів монтував він бльоки різних європейських держав проти Росії.

Запорожська Січ над Реном. – Крім цієї міжнародньої акції вдержував він дальше до кінця життя таємні зв’язки з Україною. При ньому у Франції був увесь час гурт найвірніших козацьких старшин. Він пробував навіть заложити у Франції над Реном нову Січ і спровадити туди з України більшу скількість запорожців, щоб вишколити з них старшин для будучої української армії. Французький уряд дав на це свою згоду й призначив відповідні фонди, а Орлик вибрав місце й подбав про найкращих шведських інструкторів для цієї запорожської старшинської школи. Але з цього нічого не вийшло, бо Туреччина не погодилась на перевіз запорожців через її посілості до Франції.

Крізь границі всієї Європи. – Характером своїм був він незвичайно чесний і шляхотний, а вдачаю відважний, зручний і здібний. Десятки разів переїхав він здовж і вширш усю Європу від Царгороду до Штокгольму і від Києва до Парижа, скриваючись під різними прибраними іменами й документами. Зручністю своєю побив він усі тодішні рекорди й здобув ще за життя славу таємничого всесильного чоловіка, для якого нема жодних найтрудніших границь. Нічого не могли йому вдіяти численні інтервенції московського уряду у Франції й інших державах, щоб його видати, ані грубі тисячі виплачувані московським агентам, що мали його схопити або вбити, так як схопили Войнаровського й багато інших козацьких старшин, що перебували в Європі на емі-

грації. Кілька разів потрапив він вирватись московським агентам уже з рук навіть тоді, коли, як це було раз на Шлеську, інші, що їхали з ним, згинули убиті. Переодягнений за татарського крамаря, продерся він навіть через московську границю в Полтаву і в Ніжин та відбув там тайні наради з козацькою старшиною, а, хоч московський уряд довідався про те, не міг його зловити.

Історія України й смерть. – Крім своєї незвичайно живої міжнародньої акції й тайних зв'язків з Україною – Григор працював ще дуже пильно над... писанням першої історії України. Він хотів залишити будучим українським поколінням ті величезні досягнення політичної думки, що їх вона досягнула за героїчного покоління Мазепи та його наслідників Орликів. Але ця праця Григора і численні матеріали його батька, зібрані для цієї історії, крім деяких малих винятків, по його смерті пропали.

Доля судила і цьому великому синові України спочити слідом свого батька далеко від України, на чужій землі. В 1759 році згинув син гетьмана України, маршал і генерал французької армії Григор Орлик у бою з німецькими військами, що були тоді в союзі з Росією.

Плян української політики обох Орликів. – Оба Орлики, гетьман Пилип і його син Григор, – це великі сини України, відважні й дуже розумні політики.

Одним із найважливіших документів, що зберігся з їх часів, – це конституція Української Держави (державний устрій), зложена гетьманом Орликом й ухвалена козацькою радою в 1710 р. в часі вибору Орлика на гетьмана. Гетьман Орлик по виборі зложив присягу на цю конституцію. Конституція починається урочистим вступом, в котрому сказано, що “Україна має бути самостійною державою по обох боках Дніпра, по вічні часи вільною і незалежною від чужого панування”. На чолі Української Держави, сказано там, стоїть гетьман, як суверенний володар. Він править державою не сам, але разом з генеральною козацькою радою. Ця генеральна рада – це гейби сьогоднішня рада міністрів. Закони в Українській Державі мав установляти виборний парла-мент (сойм), що мав збиратися на свої наради 3 рази до року. Земельні маєтки старшини мали бути провірені й обмежені. Підданство селян та всі тягарі, наложені на селянство, зовсім касувалися. Ціла конституція пронята зовсім новочасним духом свободи й широкого народоправства, якого тоді не знали ніде в Європі. Ще й сьгодні небагато не раз є таких людей, що б так добре розуміли положення України та вміли накреслити такий ясний плян української визвольної і державної політики, як це

тому 230 літ розумів і виловив у своїх маніфестах і письмах гетьман Орлик та його син.

Кінець Гетьманщини

Іван Скоропадський. – На місце Мазепи цар Петро наказав ще перед Полтавським боєм вибрати іншого гетьмана. Це йому було потрібне, щоб перетягнути на свою сторону бодай частину козаків. Козаки, що були на території, зайнятій московськими військами, з'їхались на раду й хотіли вибрати енергійного й розумного полковника Павла Полуботка. Але цар не дозволив на це й наказав вибрати старого, нездужаючого полковника Івана Скоропадського (1708–1722 рр.), бо з Полуботка, як він казав, буде другий Мазепа. Скоропадський був в дійсності прихильником Мазепи і його політики, але, будучи на півночі, не мав часу погоститися з військами Мазепи. А пізніше, будучи гетьманом, не міг в нічому протиставитись цареві, бо був хиткої вдачі і слабкої волі.

Тоді трапився раз такий випадок, що слуга полковника Полуботка, Федір Стечинський, не пішов до церкви 27 червня, коли по наказу царя святкували пам'ять бою під Полтавою й виклинали Мазепу, та ще й сказав, що “не Мазепа проклятий Юда, але теперішній гетьман Скоропадський, тому, що не стоїть як треба за Україну й москалі її розоряють. Як буде наш полковник (Полуботок) гетьманом – то не так він постоїть за Україну і не дасть її москалям розоряти”. За ці мужні слова Стечинського арештували, катували й заслали на Сибір.

Закріплення неволі. – Тяжке було гетьманування Скоропадського, бо цар наказував вести все так, щоб Українська Держава якнайскорше упала. При гетьмані цар поставив свого міністра, щоб він наглядав над гетьманськими ділами і робив з України московський край. Українські полки цар даліше нищив далекими походами й важкими роботами на каналах, на Україну ж посилав усе більше і більше москалів.

Опісля обмежив ще даліше владу Скоропадського й назначив “Малоросійську колегію”, цебто московський уряд для України. Потім у 1720 р. цар Петро видав перший раз указ про обмеження друку українських книжок. Рівночасно у господарській ділянці видав він цілий ряд указів, котрі виразно зміряли до того, щоб обмежити розвиток самостійного українського господарського життя та зробити Україну також і під господарським оглядом колонією Москви.

Винищення самостійників. – Та найбільшу увагу звернув цар Петро на винищення всіх свідомих самостійників. В тій цілі зорганізував він в цілій Україні хмари донощиків. Доносам і провокаціям не було кінця. Донощикам і угодовцям цар надавав титули дворян і великі маєтності. Українських учених і духовників, котрі не були замішані в боротьбу, висилав масово в Росію, обдаровував урядами й майном, щоб вони там винародовлювались і працювали для піднесення могутності темної й непросвіченої до того часу Росії. Рівночасно всіх інших, на кого впало хоч би найменше підозріння, що він є свідомим українцем-самостійником, цілими масами арештовували, мучили тортурами, колесували, четвертували або висилали в Сибір. Французький учений Лесюр, що написав в 1812 р. історію України для Наполеона, пише про те: “Скрізь, де російські генерали знаходили козаків, вони мали наказ карати їх на горло, на той випадок, коли не було часу вигадати більш жорстокі катування. Цар хотів стати абсолютним володарем цілої України. Невблаганий цар жадав крові цілої української нації”. Це масове винищення політично вироблених самостійників мало дуже важкі наслідки, бо Україна по тім страшнім погромі залишилась без проводу. Свідомі самостійники й самостійницькі виступи бували ще й пізніше, але вони вже ніколи майже аж до наших часів не мали великої сили.

Гетьман Орлик про каналні роботи. – Винищування України провадилось не тільки арештовуванням, тортурами і засланням, але згадуваними вже кілька разів каналними роботами, котрі продовжувались без перерви. Гетьман Орлик писав так про те: “Москва, хочачи вигубити козацьке військо, по кількадесять тисяч козаків, указами своїми загнавши, одних тяжкими незвичними роботами помордувала, других голодом поморила, а інших, мукою гнилою, отрухою з ящірками й вапном помішаною потруїла”.

Лист запорожців. – Козаки робили за це все винним також гетьмана Скоропадського, а він, слабкий і безпомічний, хилився під тягарем цих ударів, не знаючи, що йому робити, бо влади фактичної він жодної не мав і був сам під строгим доглядом царських посіпак.

В 1710 р. Скоропадський написав на наказ царя листа до запорожців і намовляв їх вернутися під царську руку та просити ласки. На те запорожці відписали йому такого листа:

“Дивуємося, що Ваша милість не соромиться звати себе Війська Запорожського і обох боків Дніпра Гетьманом, коли ми Вашої Милости на той уряд не вибирали, а піднесені Ваша

Милость **під мушкетами московськими**. Прикладаєш, Ваша Милость, до себе титул Війська Запорозького, коли воно тепер до регіменту Вашої Милости не належить і не хоче належати. Та й Січа Запорозька, гніздо Військове, джерело й захист вольностей військових через запеклу московську до нас ворожнечу та через зраду проклятого Галагана, невдячного за хліб наш військовий перевертня й зрадника, знищена й зруйнована, нашій батьківщині на вічну неволю”. – “Як маєш бути Ваша Милость гетьманом обох боків Дніпра, коли на тогочасній стороні, князь Голіцин, воєвода Київський, владою своєю московською опанував і немилосердні здирства людям чинить”. – “А як же ж Ваша милость вольностями нас обдаровуєш, будучи сам невольник і під пильним доглядом міністра царського лишаєшся, без волі котрого нічого не владен чинити, а без печаті єго нікуди писати”. “Пишеш, що ми отторгнулись от свого природного монарха його Царського Величества. Хіба ж Ваша Милость того добре не знаєш, що **московські монархи од початку козацького народу і владіня князів наших аж до Хмельницького ніколи нам не бивали природними панами**, але ми, яко самі добровольно, без жадного насилія, для заховання прав і вольностей наших поддалися под оборону Царську”. “Але Москва зрадила козацький нарід, права потоптала, всі вольности одібрала і такі утиски й горе народові чинить, що годі те все виписати і перелічити. Люде наші за щасливого Вашої Милости регіментарства ярмом московським притиснені з плачем ускаржаються і Вас усіх, отчизни нашої руйників, московських підхлібців за те, що Ви отважно не держали єдиноmysлія з небожчиком Гетьманом Мазепою і з нами, проклинають і вічно, якщо Ви не опам’ятаєтесь, проклинають будуть”.

Цей лист свідчить про високе політичне вироблення тогочасних провідників Запорозжя, серед котрих жила ще пам’ять української княжої державности, окремої від Москви й вони були свідомі, що українська козацька держава й гетьманська влада [...]

Підступ. – Щоб таки дістати запорожців у свої руки цар наказав зібрати до Глухова всіх жінок і дітей тих запорожців, котрі були на еміграції. Звідтам вони мусіли писати до своїх чоловіків і батьків листи з різними вигадками, щоб ті вертались до них в Україну. Мало хто з тих, що послушали цих листів і вернулись, остав у живих.

Павло Полуботок. – По смерті Скоропадського цар Петро не дозволив вибрати гетьмана. Україною мала прави-

ти “Малоросійська колегія”, назначена ще за Скоропадського. Замість гетьмана був тільки наказний гетьман; це був чернігівський полковник Павло Полуботок (1722–1724 рр.). Йому передав булаву перед своєю смертю гетьман Скоропадський та назначив його наказним гетьманом. Полуботок був щирий патріот і сміливий чоловік. Він задумав рішучо звернутися проти московських порядків. За його порадою з усіх сторін України козаки висилали до царя жадання привернути давній лад в Україні й обновити гетьманство. Цар Петро розлютився за те та наказав Полуботкові й генеральній старшині приїхати до Петербурга. Перед царем наказний гетьман сміливо висказав свої думки та домагався привернення прав України, забезпечених Переяславським договором.

Полуботок у в'язниці. – Розгніваний цар Петро крикнув, що Полуботкові за це буде смерть і велів замкнути його до в'язниці. Але гетьман сказав відважно: “Заступаючись за Україну, я не боюсь ні кайданів, ні тюрми. Краще мені найгіршою смертю умерти, як дивитися на загибель земляків моїх!” В тюрмі Полуботок заслаб смертельно. Коли про це повідомили царя, він пішов сам до тюрми, щоб ще раз подивитись перед смертю на старого гетьмана України, що вмирав у кайданах у його тюрмі. Він думав, що це вже отак прийде разом з тим раз назавжди кінець Україні та думав, що може Полуботок стане перед смертю проситися в нього бодай вмерти на волі. Але знеможений хворобою гетьман підніс грізно окуті в кайдани руки й промовив: “За страждання моє і земляків моїх будемо судитись у спільного і нелицемірного судді, Бога нашого. Скоро станемо перед ним і Він розсудить Петра з Павлом!”. Зараз потім умер Павло Полуботок в тюрмі та скоро закінчив життя і цар Петро.

Україна в пазурах Петра. – Царювання цього здібного московського володаря мало великий вплив на дальшу долю України. Він був свідомим і завзятим московським імперіялістом та жорстоким і безоглядним у перепровадженні своїх плянів. Свою політику відносно України висказав він коротко і просто – “прибрати Україну твердо до рук”. Він пролив ціле море крові, винищуючи жорстоко українських самостійників та все українське козацтво. Козацькими трупами застелив він болота Росії, сніги Сибіру й гарячі пустині Персії. Він винищував українське козацтво свідомо й планово – цілими масами. Славне і горде українське козацтво виганяв він по 10, 20 і 30 тисяч копати канали в далеких болотах і пісках та гарячих пустинях, де вони поголовно вигибали. Він перший заборонив друкувати українські книжки, заборонив

вибирати гетьмана, заборонив навіть згадувати про “козацькі вольности”, заборонив українським купцям провадити заграничну торгівлю, зруйнував Запоріжську Січ, утворив “Малоросійську колегію”, скасував окремих український скарб і став стягати всі податки до Москви та запровадив ще багато таких порядків, пригноблюючи і визискуючи Україну та закріплюючи планово і систематично панування Москви. Він говорив одверто, що всі гетьмани були зрадниками!...

Тайні інструкції. – Та він був не тільки жорстокий, але й хитрий. По ньому залишилося багато тайних інструкцій, які він видавав для московських урядовців. У тих інструкціях він наказував розсварити козацьку старшину поміж собою, а з другої сторони підбурювати народ проти старшини. Він казав говорити, що причиною всіх податків і тягарів є козацька старшина. Він наказував також дбати, щоби було якнайбільше мішаних шлюбів між українцями і москалями, щоб затерти національну різницю й винародовити й змосковщити українців. Про те, якою хитрою була московська політика в Україні, свідчить найкраще інструкція Голіцина для міністра Головкина, як треба розсварити козацьку старшину й зорганізувати взаємне донощицтво. Голіцин писав: “Задля нашої безпеки в Україні треба насамперед посяти незгоду між полковниками і гетьманом. Не треба виконувати прохань гетьмана. Коли народ побачить, що гетьман не має вже такої власті, як Мазепа, то буде приходити з доносами. При цім не треба поводитись з донощиками суворо; якщо двоє прийдуть із брехливим доносом і з ними обійтись ласкаво, то третій прийде вже з правдивим доносом. Ще раз кажу: треба, щоб у всіх полках були полковники незгодні з гетьманом; якщо між гетьманом і полковниками не буде згоди, то всі справи їх будуть нам відкриті”.

Данило Апостол. – По смерті Петра витворилося в Росії непевне положення. Царем вкортці став молодий 12-літній Петро II. Це положення в Росії використали козаки й вибрали знову гетьмана. Став ним Данило Апостол (1727–1734 рр.). Московський уряд, непевний свого положення, погодився на це й скасував “Малоросійську колегію”. В той спосіб задержала Україна бодай назверх свою відрубність і відновила гетьманський уряд. Але москалі боялися, щоб гетьман не посягнув знову по самостійність і тому поставили при гетьмані свого московського урядовця, ніби до ради та забрали гетьманського сина Петра в Петербург, як закладника, щоб гетьман не відважився виступити проти Москви. Данило Апостол – це був один із ста-

рих полковників, що товаришували з Мазепою і добре пам'ятав часи самостійності України. Він упорядкував військовий скарб, поправив козацький суд, наказав списувати українські закони в одну книгу. Багато корисного зробив він для України і лишив по собі добру пам'ять.

Тайна експедиція. – По смерті Данила Апостола Московщина знову довгий час не дозволяла вибирати гетьмана. В Україні правили московські чиновники. Правда, назверх задержано ще ніби деякі признаки відрубності. Ще була осібна митна границя між Україною й Московщиною й осібне правління, в котрому було 3-ох козаків і 3-ох московських чиновників. Але українці мали дуже малий голос, а всім правили москалі. Тоді завели в Україні “тайну експедицію” – це був осібний поліційний уряд, котрий займався виловлюванням свідомих українців-самостійників. Ця “тайна експедиція” переслідувала, мучила й вбивала багато свідомих українців.

“Якби перстом Божим, – говорили тоді люди, – вийняти частину землі на тому місці, де стояла канцелярія цієї експедиції, то кров людська триснула б з землі цілою струєю”. Важким тягарем для України була в тому часі невдачна війна Росії з Туреччиною. Україна мусіла брати участь у тій війні і втратила 166 тисяч козаків та понад 200 тисяч селян, а до того ще й великі утрати в худобі й іншому майні.

Кирило Розумовський. – Аж по 16 роках дозволено вибрати нового гетьмана, коли на царському престолі засіла цариця Єлисавета. Вона ще замолоду полюбила українця Олексу Розума. Це був простий козак з Київщини. Він мав дуже гарний голос, яким усіх чарував, а при тім був гарної вроди й розумної та погідної вдачі. Царівна, почувши чаруючий голос молодого козака, полюбила його й забрала на царський двір. Він допоміг їй опісля зробити переворот і захопити царську владу, а вона обдарувала його майном, зробила генералом і вийшла за нього замож. Так з нашого козака Розума став дворянин і генерал Розумовський... муж російської цариці. Молодшого брата Олекси, Кирила, забрали також до Петербурга, там перезвали, вимуштрували й післали за границю на науку. Побувавши недовго, бо ледви два роки, на науці в Німеччині, Франції й Італії, вернувся цей молодий ще 18-літній хлопець до Петербурга і тут назначили його зараз... президентом Академії Наук, а по кількох роках дозволили відновити в Україні гетьманську владу й цього Кирила Розума-Розумовського вибрано в 1750 р. на гетьмана України. Він тоді мав 22 роки...

Новий молоденький гетьман вбирався вже не по-українськи, а на тогочасний німецький чудернацький лад та, будучи людиною слабої волі, намагався усьому наслідувати петербурзькі й німецькі звичаї. Але попри це було ще в його грудях українське серце і він намагався облегчити долю України, постарався про скасування тайної експедиції, упорядкував дещо господарку, військові справи, судівництво. Московський натиск на інших ділянках життя йшов одначе даліше. В тому часі скасовано митну границю між гетьманською Україною й Московщиною, затісняючи тим ще більше московські кліщі.

Скасування гетьманської влади. – По смерті Єлисавети став царем Петро III. Але він панував недовго. Його жінка Катерина, німка, скинула свого чоловіка з царського престолу й замордувала його та сама взяла в свої руки владу. Її влада була для України важка. Вона знищила безоглядно останки вольностей українських та в 1764 р. наказала Розумовському уступити з гетьманського уряду, незважаючи на те, що він допомагав їй в перевороті і захопленні влади. Отак в 1764 р. наступило остаточне скасування гетьманської влади в Україні.

Тарас Шевченко про царицю Катерину. – В Петербурзі поставила люта цариця Катерина своєму попередникові, катові України, Петрові, пам'ятник з написом “Первamu – фтарая”. Тарас Шевченко, дивлячись на цей пам'ятник, написав оці відомі слова, що їх знає кожний свідомий українець: “Це той первий, що розпинав нашу Україну, а вторая доконала вдову-сиротину”.

Обмосковлювання України. – Цариця Катерина продовжувала обмосковлювання України та проводила в усьому консеквентно імперіялістичну, гнобительську політику царя Петра. Вона наказувала своїм урядовцям у тайних інструкціях, щоб якнайскоріше змосковщити Україну, щоб українці брали мішані шлюбів та щоб українці не зближувались навіть з білорусинами. “Треба викоринити серед українців фальшивий погляд на себе, що вони є народом, цілком відмінним від москалів”, – казала вона.

Московські царі вже й перед тим у своїх інструкціях та окремих статтях, котрі казали гетьманам підписувати по виборі, жадали “зблизити народ малоросійський і великоросійський мішаними подружжями й іншими способами, так, щоб ніхто в Україні не важився говорити, що народ тутешній інший, чим великоросійський і що він іншого гетьманського регімента”. Те саме з великою силою робила тепер Катерина. Рівночасно наказувала вона, щоб обмосковлювання українців переводити зручно, щоб вони не дивились за те на москалів “як вовки в лісі”. Вона

скасувала гетьманство й наказала, “щоб назва гетьманів зовсім зникла”.

Московську політику бачили й розуміли добре вже й тоді в цілій Європі. Англійський професор університету в Кембріджі писав вкоротці по тім, що “Після повстання Мазепи російський уряд не переставав нищити привілеїв України...”, а французький історик Лесюр додав до цього в історії України з 1812 р. таку увагу: “Ще й після Полтави Україна уявляла із себе рід окремого князівства, якого незалежність нищили глухо й обережно, щоб не хвилювати неспокійної вдачі її мешканців”.

Слідами Петра. – Катерина відновила знову на місце гетьманської влади “Малоросійську колегію”, установлену ще першим катом – царем Петром. Все те старалася робити вона зручно й хитро, так само, як Петро. Вона проголосила особним маніфестом, що гетьман зрікся добровільно своєї влади, а вона заводить на місце гетьманства “Малоросійську колегію”, щоб поліпшити тим долю українського народу.

По ліквідації гетьманської влади прийшла скоро ліквідація останніх решток української державности, які ще до цього часу були задержалися.

Друге зруйнований Січі. Скасування козацького ладу. – В 1775 р. наказала цариця Катерина, подібно, як колись цар Петро, зруйнувати Запорозьку Січ, що була по першому зруйнованню потім відновилася. Тоді зруйновано її вдруге.

Опісля в 1782 р. скасовано остаточно український козацький лад. До цього часу поділялась Україна на полки й сотні. Це був український державний лад, установлений ще гетьманом Хмельницьким. В українській козацькій державі все було зорганізоване на військовий лад. Навіть сама держава називалася “Військом Запорозьким”. На чолі держави стояв вожд козацького війська – гетьман. Край був поділений на полки і сотні. На чолі обласних і місцевих управ стояли полковники, сотники і т. д. Державний скарб – фінанси – називався “військовим скарбом”. Українська козацька держава мала, отже, свій власний устрій, зовсім інший від других держав. Він був побудований у всьому на військовий лад.

Згадуваний уже французький історик писав про те: “Для політиків історія козаччини подає приклад незвичайно оригінального правління на зразок Спарти і Риму”. Українська козацька держава перестала фактично існувати вже давно, бо стратила свою самостійність, але ще довго залишився був цей особний устрій і лад України. Він нагадував про українську державу і тому

москалі в 1782 році скасували цей особний устрій та запровадили в Україні такі самі порядки, як були в Московщині.

Запровадження кріпацтва. – В 1785 році скасовано також рештки давньої свободи українського селянства й запроваджено на московський лад повне кріпацтво. З утратою української державності втратило селянство, що було основною масою українського народу, також свою особисту свободу, бо московські порядки перемінили його в безправну робочу худобу.

Гайдамаччина

Руїна Правобережжя. – Поки Лівобережну Україну прибирали все цупкіше у свої руки москалі, Правобережжя повернуло за допомогою Москви знову у польські руки. Просторі і багаті землі лежали тут тепер дуже знищені й зруйновані. Славний хвастівський полковник Семен Палій заселив був і загосподарив наново по руїні велику частину Правобережжя і відновив тут козацький лад. Але це тривало недовго, бо поляки й москалі спільними силами зруйнували його діло, а він опинився на Сибірі.

Відбудова і страхіття нової панщини. – Щойно потім настав деякий час спокою. Щоб загосподарити собі і заселити знищений край та тягнути з нього доходи, проголосили поляки звільнення від панщини на 30 років. Тоді знову народ переходив цілими селами з Лівобережжя на Правобережжя, щоб користати з цих 30-літніх свобод. Ще раз залюднилась, загосподарилась і зацвіла земля. Та ненадовго. Скоро минало тих 30 літ. Та ще й перед тим, не дивлячись на жодні зобов'язання, стали польські пани все дужче й дужче натискати, накладати панщину й дерти першу, а там другу, і третю, і сьому шкуру. А за панами те саме й польські ксьондзи та жиди, бо вони завжди разом держались. Народ, що пам'ятав свої свободи й давні вольности козацькі, почав буритись і боронитись. Почалась нова козаччина. Повстанців називали тепер гайдамаками, або коліями, а декуди в Галичині – опришками.

Постійна війна. – Найславніший з отаманів-опришків був Довбуш, в роках 1738–1745. На Поділлі здобув велику славу козацький сотник, отаман Верлан. Він підняв в 1745 р. повстання й здобув майже ціле Поділля та велику частину Галичини аж по Львів. Тоді прийшли полякам на поміч московські війська й розбили повстанців. Три роки опісля станув на чолі нового повстання запорожець Грива, але його по двох роках боїв розбили поляки

при помочі зрадника Сави Чалого. Цього Чалого зловили опісля запорожці і покарали смертю за зраду.

В 1750 р. нове гайдамацьке повстання обхопило Київщину, Поділля і частину Полісся. Повстанці мали великі успіхи, але не мали свого проводу, пляну й організації і тому повстання знову скінчилося кровавою купіллю, яку зладили польські війська.

Ці менші або більші повстання зривались щораз в різних сторонах. Польща була сама слаба й ніяк не могла дати собі ради. Витворилась через це гейби мала безпереривна війна українського народу проти польських наїздників і грабіжників. З обох сторін війна ця провадилась жорстокими нелюдськими способами. Пани і підпани вигадували українським селянам щораз нові муки, а зловлених повстанців катували найстрашнішими тортурами. Зате повстанці також не оставали позаду і відплачували своїм катам, як могли.

Проводирами у повстанчих загонах були в більшості старі запорожці.

Новий народній зрив. – Народні повстання, що ввесь час зривались у різних сторонах, були незорганізовані й тому кінчились невдачами, подібно, як многі повстання перед зривом Хмельницького. Але і тим разом по довгих невдачах, в котрих пролито, здавалось безуспішно, море крові, прийшов з весною 1768 року знову новий великий зрив. Повстання було тим разом пляново підготовлене й зорганізоване. На чолі повстанчого руху стояв запорожець Максим Залізняк разом з гуртом вибраних запорожських отаманів. Залізняк підготовив усе наперед, порозумівся з православним духовенством і з реєстровими козаками, яких було багато на дворах польських магнатів та підняв з весною повстання. Повстання розгорілось скоро з великою силою, піднімаючи на боротьбу широкі народні маси. Реєстрові козаки, що творили охоронну міліцію на дворах панів, прилучувались майже всюди до повстання.

Гайдамаки здобували одне місто за другим. Здавалось, що це вертає ще раз Хмельниччина. Народ дійсно співав пісні, порівнюючи гайдамацький зрив до Хмельниччини. Майже ціла Правобережна Україна була вже скоро вільна.

Здобуття Уманя. – Рештки панів, ксьондзів і жидів, що вирвались з рук гайдамаків, збіглись до Уманя і там думали боронитись, бо місто Умань було тоді великою твердинею. Але й тут їм не пощастило. Проти гайдамацького повстанського війська вислали поляки знову... реєстрових козаків під командою сотника Івана Ґонти, якому поляки до того часу дуже вірили і навіть

обдарували великими маєтностями та почестями. Але в серці Гонта горіли інші вогні. Гонта був розумною людиною, мав високу освіту, знав історію України та бачив усе горе народу в чужій неволі. Тому він тепер кинув усі польські почести й маєтності, порозумівся зі Залізняком і перейшов разом зі своїми козаками до повстанців. Спільними силами здобули повстанці по двох днях боїв Умань і вибили там без пощади кілька тисяч ляхів і жидів.

Вибір гетьмана. Організація державної влади. – Здобувши Умань, скликали гайдамаки козацьку раду й постановили **зорганізувати власну державну владу**. Залізняк вибрали гетьманом, а Гонта – уманським полковником. Гетьман Залізняк занявся негайно організацією війська й держави. На всі сторони вислано відділи війська, щоб вони опанували решту Поділля, Волині, Полісся й Галичини. Державу думав Залізняк організувати на взір гетьмана Хмельницького. Здобуті землі поділив він так само на полки й сотні, визначив старшину й розіслав універсали. Невідомо, чим могло це все скінчитись. Здавалось, що цей великий революційний зрив розпічне знову нову карту історії України. Бо розбурханий вулкан революційного зриву, зруйнувавши чуже панування, почав на очах закріплювати основи власної державности.

Тим разом, однак, не судилось... В Гайдамаків було одне слабе місце, яке стало причиною смертельного удару. Тим слабим місцем було невиразне відношення до Москви.

Москва проти відродження Української Держави. – Тоді, коли у Правобережній Україні гайдамаки підіймали повстання, вибирали гетьмана й почали організувати Українську Державу, тоді саме в Лівобережній Україні Москва винищувала безоглядно рештки української державности. В 1764 р. зліквідувала цариця Катерина гетьманську владу на лівому березі Дніпра й наказала строго, щоб навіть сама назва гетьманів зникла, а чотири роки пізніше гайдамаки відновлюють її на правому березі. Москва не могла цього стерпіти, не могла дивитись спокійно, що діється на другому боці Дніпра й не могла дозволити, щоб на Правобережжю відродилась Українська Держава. Це загрожувало б взагалі пануванню Москви над Україною.

Московський імперіялізм був завжди ворогом української державности. Москва чулась zagrożеною кожним проявом вільностевих змагань українського народу, де б це не було, й докладала всіх зусиль, щоб їх здусити. Тому також тепер цариця Катерина наказала ще раз московським військам допомогти Польщі й разом знищити гайдамацький рух.

Брак виразної політики супроти Москви. – Не в силі було гайдамакам встоятись проти Польщі і проти Москви. Доки йшла боротьба з Польщею, вони були горою. Але Москва мала велику, добре вишколену й узброєну армію. Та найважливішою причиною згуби гайдамаків став брак виразної політики супроти Москви. Гайдамаки не чулись на силах виступити відразу також проти Москви і не приготували до цього народу. Вони думали, що вдасться їм оминати конфлікту з Москвою. Та це було неможливе!

Вибираючи гетьмана, установляючи владу, проганяючи панів і панщину, гайдамаки підважували тим самим основи всякого чужого панування над Україною та ставали силою, для якої не могло бути жодного порозуміння з Москвою. Спроба гайдамаків наслідувати Хмельницького й при допомозі аргументу оборони спільної релігії відтягнути конфлікт з Москвою, а навіть одержати допомогу, рівно ж не дала жодного висліді. Москалям важніші були їх державні інтереси, чим інтереси Православної Церкви й вони воліли піти разом з поляками проти гайдамаків, а релігійний момент використали лиш як підступ.

Підступ і зрада москалів. – Коли з'явилось московське військо й пустило чутки, що воно йде гайдамакам на поміч проти Польщі, яка гнобить і нищить православіє. Гайдамаки повірили в це або бодай вдавали, що вірять, щоб не входить з москалями у конфлікт. Командант московських військ запросив гетьмана Залізняка й гайдамацьких старшин до себе на бенкет, щоб “вшанувати славних борців, героїв боротьби за православну віру”... Невідомо, чи Залізняк дуже вірив цьому, чи ні, але, вірив чи не вірив, а вирішив разом зі старшиною, що треба піти, щоб не спричинити конфлікту... Це й було безпосередньою причиною його згуби. Москалі на бенкеті кинулись на гайдамаків і всіх пов'язали, а потім уже легко розбили окружений гайдамацький табір. Частина гайдамацького війська попала москалям в полон, а решта розбіглась.

Побої. – Москалі, зловивши підступно й закувавши гайдамаків, почали їх катувати. Командант московських військ побив важко своїми руками полковника Гонтю. Потім Залізняка, Гонтю й усю старшину казав на своїх очах бити нагаями, по 300 ударів кожному. Схопили також жінку полковника Гонти й чотири його дочки. Син утік разом з оставшими гайдамацькими старшинами в Молдавію. Опісля командант московського війська скликав рештки польської шляхти й ксьондзів та казав на їх очах бити полковника Гонтю, його жінку і дочки. Гонтю держали москалі цілого

скривавленого й покаліченого у викопаній ямі й били публично 3 рази кожного дня на превелику втіху польській шляхті.

Суд катів. – Та полякам було мало приглядатись до мук гайдамаків. Їм самим хотілось також катувати. Тому москалі по кількох днях поділили зловлених гайдамаків на дві частини. Гетьмана Залізняка й сотню запорожців забрали собі на дальші муки до Києва, а полковника Ґонту й решту гайдамаків передали полякам.

Тепер почались муки наново. Багато гайдамаків закатували на смерть, а з тих, що спаслись, ляхи присудили 700 повісити у різних селах України для постраху. Полковникові Ґонті присудили найлютішу кару: в перших десятих днях вирізати кожного дня одне пасмо шкури зі спини, одинадцятого дня – відрубати обидві ноги, дванадцятого – обидві руки, тринадцятого – вирвати серце, чотирнадцятого – одрубати голову й порізати тіло на шматки та порозвішувати в чотирнадцяти містах України. Пізніше змінено цей присуд і наказано по перших тортурх вирізати ще язика, голову відрубати на третій день, а решту катувань виконувати вже на трупі.

Геройська смерть Ґонти. – Полковник Ґонта вивержав усі торттури з надлюдським героїзмом. Свідки цих мук описують, що він вийшов спокійний, опанований, на устах грала в нього горда усмішка, а очі горіли вогнем віри у свою правду і вищість над катами.

...Кат одірвав йому пасмо шкури, триснула кров, – а він дальше стояв гордо і навіть на лиці не одмінився. Після того, як оддерли друге пасмо, він промовив “от казали, що буде боляче, а воно й крихти не болить”, – а в голосі його чути було погорду й велику, надлюдську здавалось міць людини, яка знає, за що бореться і за що вмирає.

Одному з вартових, що пильнували Ґонту, заблаглось його пояса. Коли він звернувся до Ґонти, щоб той подарував йому перед смертю свого пояса, Ґонта відповів з погордою: “Добре! Я не забуду і про тебе. Перше пасмо шкури, що здере з мене кат, дарую тобі, як пам’ятку на пояс!”

Так по-геройськи вмер славний полковник Ґонта. Але не вмерла його пам’ять і слава! Народ зберіг у своїй пам’яті, піснях і думках славу свого великого Героя-Мученика і передавав її з покоління в покоління та виховував на ній нових борців. Так відважно і гордо, як умирав полковник Ґонта, умирало на полі бою, на палях, на шибеницях і на тортурх багато козаків і гайдамаків, найкращих синів українського народу, щоб своїми жертвами вибороти Україні волю і незалежність.

На Сибір. – Рівночасно з тим, як ляхи лютували, катуючи полковника Гонту, а з ним багато тисячів гайдамаків і селян, москалі катували у Києві гетьмана Залізняка і сотню запорожців, провідників гайдамацького зриву. Їх били довго кнутами, пекли тіло розпаленим залізом і повиривали ніздря, а потім окалічених пігнали на Сибір. В дорозі вдалось Залізняткові й деяким запорожцям втічи, але їх знову зловили, вдруге катували й таки пігнали в Сибір, де вони загинули.

Заповіт крові. – Так закінчивсь останній великий збройний зрив українського народу в козацькій добі нашої історії. Закінчився невдачею, здушений спільними силами Москви і Польщі. Але в пам'яті українського народу залишив він до сьогодні глибокий незатертий слід і заповіт, виписаний кров'ю своїх героїв і мучеників. Найбільший Кобзар і Пророк українського народу, Тарас Шевченко, оспівав його у своїх творах з великою силою свого вогненного слова.

Не розбійники, але герої. – Ворожа нам польська і московська пропаганда намагалась пізніше представити гайдамацький зрив фальшиво, малюючи гайдамаків, як анархістів і розбійників. Під впливом цієї ворожої пропаганди деякі українці також осуджували спосіб боротьби гайдамаків. Хто дивиться на ті справи об'єктивно той мусить признати, що форми боротьби, які прибрав гайдамацький рух, були лише відбиткою того терору, який шалів тоді в Україні. Гайдамаки відплачували те, чого самі зазнали. Не вони були розбійниками! Розбійниками були ті грабіжники, які прийшли на нашу землю, знищили нашу державу, відобрали українському народові волю й обернули його у робочу худобу, без людських прав. Усі так дуже розголошені жорстокості гайдамаків були лише блідю, невинною відбиткою в порівнанні зі страшним нелюдським терором, в якому жив український народ. Історія польської панщини й московського кріпацтва – це було власне найбільше варварство й дикунство.

Вже саме одне **відібрання народів державної незалежності, волі і землі – це найбільший розбій і грабїж!**

А ті, що повстали до боротьби проти гнету й неволі, – це народні борці й герої. Гетьман Залізник, полковник Гонта, сотник Уласенко й усі інші, що покинули своє майно і рідню та пішли на смерть, – стояли своєю героїчною мораллю о ціле небо вище від тої польської звироднілої шляхти й московських генералів, котрі їх катували.

Наступ москалів на Січ. – На вістку про те, що запорожці під проводом отамана Костя Гордієнка станули по стороні гетьмана Мазепи, цар Петро наказав негайно зруйнувати Запорозьку Січ. Використовуючи те, що запорожське військо разом з гетьманськими і шведськими військами було далеко, а в Січі лишилась тільки невелика залога, московські війська стали займатися запорожські землі. Всі міста й села, де були запорожці, москалі палили й вирізували населення до ноги, мужчин, жінок і дітей.

Облога. – Опісля москалі оточили запорожську твердиню на острові Чортотлик і стали її добувати. Але невеличка залога запорожців під проводом наказного отамана Богуша боронилась дуже завзято. Кілька днів громили москалі з гармат і наступали великими силами, але запорожці по-геройськи відбили всі наступи. При цьому загинуло багато москалів, рядових і старшин.

Зрада. – Та не довелось запорожцям встоятись. Чого не зробили гармати – зробила зрада. До москалів пристав колишній запорожець Галаган і хитрим підступом допоміг їм добути січову твердиню, за що випросив собі у царя велике майно.

Геройська оборона. – Та запорожці і тепер не здавались. Кошовий отаман Богуш та багато січового товариства полягло геройською смертю на полі бою, обороняючи Січ завзято до останньої хвили. Декому із запорожців удалось відважно переплисти воду й перейти плавні та вирватись з оточення.

Звірства москалів. – Тих запорожців, котрі попали в полон, москалі на місці катували, одрубуючи руки й ноги, настромляючи на палі, або здираючи з голови шкуру. Врешті збили дерев'яного плота, поставили на ньому шибеницю, повісили на ній кількох запорожців і пустили з водою – усій Україні на пострах. Після цього спалили всі забудовання. Пограбували і спалили січову церкву, розруйнували укріплення та розкопали кладовище, викидаючи кістки запорожців з могил.

Нова Січ. – Після зруйнування Січі і невдачного полтавського бою запорожське військо під проводом Костя Гордієнка перейшло разом з гетьманом Мазепою в турецькі посілости. Пішло туди також багато запорожців, що жили досі по хуторах і паланках, але тепер мусіли переходити за границю, бо всіх, кого зловили москалі, катували й убивали. Над долішнім Дніпром, на землях, що тоді підлягали туркам, оснували вони нову Січ. Отак славна Запорозька Січ, що була довгий вік твердинею завзятої боротьби проти турків і татар, тепер мусіла у них шукати союзу

й охорони перед Москвою. Навіть з невірними бісурманами безпечніше було тепер запорожцям жити, чим з москалями, хоч вони були одної віри. З Нової Січі запорожці вдержували з Україною тісні зв'язки, а на Правобережній Україні, де польська влада не мала великої сили, запорожці мали дуже великі впливи й організували там часто гайдамацькі повстання та наставляли свою владу. Кошовий отаман Кость Гордієнко-Головка, який знав добре латинську й інші мови, помагав у тому часі гетьманові Орликові у його дипломатичній акції на міжнароднім терені. Під його проводом ходили запорожці ще два рази в похід на Україну, піднимаючи разом з гетьманом Орликом повстання.

Поворот запорожців. – Ще понад 20 років проживали запорожці під турецькою зверхністю, але й тут, у Новій Січі, не добре жилося. Погано чулися запорожці, відділені границею від решти України, а ще важче приходилось зносити турецько-татарську залежність. Запорожці хотіли жити завжди незалежним життям, а тут турки й татари не раз на них натискали та ще й брали запорожське військо у різні воєнні походи, в котрих приходилось їм часто битись зо своїми братами-українцями. Не могли цього перенести запорожці і, перебувши майже 25 років під турецькою зверхністю, повернули по смерті кошового Костя Гордієнка-Головка знову на свої старі місця. Було це в 1734 році за гетьмана Данила Апостола. Московський режим був тоді дещо полекшав. Москалі приготувлялись до нових війн з турками, тому не робили нічого повертаючим запорожцям, та ще й заключили з ними умову і віддали їм назад давні запорожські землі під самостійну управу.

Автономна Запорожська Республіка. – Від того часу було Запорожжя знову під московською зверхністю, але в себе в середині правилось дальше зовсім самостійно. Широкі землі Запорожської Січі, котрі обіймали велику часть південної України, творили від того часу окрему автономну республіку під загальною московською зверхністю. За те запорожці мусіли давати військову допомогу московській армії у війнах.

Гніздо свободи. – У запорожських автономних землях панували дальше старі козацькі звичаї і вольності. Тому Запорожжя стало знову осередком, куди збігалися втікачі з Правобережної і з Лівобережної України. На Правобережжю лютувала польська панщина, а в Гетьманщині на Лівобережжю поширювалось щораз більше московське кріпацтво. Тільки одне Запорожжя остало і надалі по-давньому вільне. Селяни, що мешкали у запорожських землях, жили й господарили свободно, не знаючи жодних утисків.

Вони платили тільки невеликий податок до січової скарбниці. Чим дужче лютували довкруги польська панщина й московське кріпацтво, тим більше зростала хвиля утікачів на Запорожжя. Там виростили тепер щораз нові хутори й села та гарно загосподарювались.

Перед новою ліквідацією Запорожжя. – Скаржилась на те москалям Польща. Лихим і зависним оком дивилась і сама Москва. Почавсь тепер сильніший натиск на Запорожжя. Запорожцям стали віднимати одні землі за другими й роздавали їх московським панам. Запорожці пробували збройно боронити своїх посілостей. Це ще більше завогнувало напружене положення. Найбільший переполох і обурення викликало в Москві гайдамацьке повстання проти Польщі і його спроба відновити на правому березі Дніпра Українську Державу. Москва настрашилась за своє панування над Україною. За все те робили винними запорожців.

Московський уряд здусив кроваво Гайдамаччину, поміг полякам завести наново панщину й постановив здушити ще й останню твердиню української свободи – Запорожжя – та завести всюди загальне кріпацтво, щоб і вільного духу більше ніде не було.

Тим часом виринула загроза нової війни з Туреччиною. Тому москалі здержали наразі свої наміри, бо потребували знову запорожців у війні. Війна тягнулася довго, від 1768 до 1774 року. Запорожці взяли в ній дуже живу участь, доказуючи чудес відваги і воєнної зручності та причинились в дуже великій мірі до того, що Москва виграла цю війну. Запорожців за це москалі назверх дуже хвалили й роздавали царські медалі, а в душі чекали на кінець війни, щоб остаточно таки з ними розправитись.

Друге зруйнування Січі в 1775 році. – І ось ледви запорожці повернули з турецької війни, в якій понесли великі втрати, московське військо дістало наказ вдруге зруйнувати Січ. Не сподівались цього так скоро запорожці... аж побачили, як одної ночі Москва сараною обступила славне січове гніздо.

Остання спроба оборони. – Командант московських військ жадав, щоб кошовий і вся старшина вийшли до нього в гостину. Знали вже тоді запорожці добре, як виглядають московські гостини. Кошовим був тоді Петро Кальниш, прозваний Кальнишевським. Він скликав негайно козацьку раду. Більшість козаків була за тим, щоб боронитись до останку і краще згинути по-геройськи, як колись в часі першого руйнування Січі за царя Петра, чим датись москалям у руки. Але кошовий і старшина вагались на такий крок, бо бачили московську перевагу, а Січ

була неприготована. Тоді більш завзяті, головню молодші запорожці, не слухаючи старшини, розбили пушкарню, де були гармати, зброя й муніція, та хватили за зброю й викочували гармати до оборони. Народня дума оспівує цю подію такими словами:

“Запорожські отамани, як соколи літали,
Свого батька кошового вірненько благали:
Позволь батьку отамане нам на башти стати,
Не одному генералу з плеч головку зняти!
Москва стане лагерями, а ми куріннями,
Москва стане із штиками, а ми з кулаками,
Та щоб слава не пропала поміж козаками”.

На це вийшов присутній на Січі архимандрит і почав заклика-ти на хрест і Святе Євангеліє, щоб не проливати даремно хри-стіянської крові православних братів... Опустили тоді запорожці руки й стали знову радитись, що далі робити.

Арештування кошового. – Тимчасом кошовий отаман Кальниш і старшина рішили піти таки до московських генералів і там пробувати їх ще раз по доброму зговорити. Вони вбрали святочні одяги, забрали зі собою царські медалі й грамоти, вида-ні їм за заслуги у війнах і пішли... Пішли та вже не вернулись. Не помогли нічого ні медалі, ні заслуги і грамоти. Москалі закували старого кошового і старшину в кайдани, а запорожцям наказали видати зброю.

Знову в далеку дорогу. – Запорожці не послушали цього й уночі, забравши скільки могли зброї, прапори й інші дорого-цінності, переправились тихцем через воду... та поплили знову старим шляхом у турецькі землі. Отак удалось знову вирватись з московських рук кільком тисячам запорожців.

Остаточне зруйнування Січі. – Три тисячі запорожців мос-калі таки розброїли, заарештували й закули в кайдани багато старшин. Опісля пограбували москалі й зруйнували січову церкву та всі укріплення. Цариця Катерина проголосила окремих мані-фест про зруйнування Січі й наказала, щоб сама назва запорож-ських козаків ніде не вживалась і щоб вона зовсім зникла.

Живцем замураваний. – Останнього кошового отамана Кальниша й других запорожських старшин держали цілий рік в кайданах у Москві. Опісля вивезли Кальниша далеко на північ, на Соловецькі острови на Білому морі. Там вкинули його до під-земного льоху в старому монастирі і замурували. Льох цей був зовсім темний і вогкий та так малий, що ледви можна було обер-нутись. Тільки маленькою щілиною подавали йому хліб і воду. Замурований живцем у льоху, серед снігів і ледів далекої холод-

ної півночі, прожив у московській неволі останній кошовий Січі 25 років. Тільки потім, як настав новий цар, його звільнили з льоху, але він уже був знемігся й осліп та вмер по 2-ох роках, 31 жовтня 1803 р., проживши 112 літ.

Геройське життя й смерть провідників українського народу козацької доби в боротьбі за визволення і самостійність. – Останній кошовий отаман Запорозької Січі, старий 112-літній Кальниш, засланий на Соловки, живцем замуrowаний і осліплений у темниці, – це символ долі України в московському ярмі. Саме зіставлення фактів, яка доля зустріла більшість українських гетьманів і славних народніх отаманів та провідників говорить дуже багато.

Гетьмани Дорошенко, Многогрішний, Самійлович, Полуботок, Залізняк, останній кошовий Січі Кальниш і багато інших найвизначніших провідників козацтва й цілого українського народу загинуло у московських тюрмах і в Сибірі.

Гетьман Виговський згинув, розстріляний поляками. Славні козацькі гетьмани, полковники й отамани Наливайко, Підкова, Сулима, Павлюк, Гонта й багато-багато інших згинували на палях або на інших муках. Числа їх і не перелічив би, крові пролятої ніколи б не зміряв. Усі вони, – одні на полі бою, другі на муках, в тюрмах і засланнях, треті – як гетьман Мазепа, Орлик, – на чужині – загинули у боротьбі за волю і незалежність України.

“Усі гетьмани, починаючи від Хмельницького, були зрадниками” – проголосив цар Петро, бо всі вони й усе козацтво, яке їх вибирало, не хотіли жити ні під Москвою, ні під Польщею, ні під турком, ні під жодним іншим чужинцем, але хотіли жити й правити самостійно своєю землею і цілим своїм життям.

Задунайська Січ. – По другому зруйнованні Січі 5 тисяч запорожців, що їм удалось вирватись з московської облоги, прибули разом зі зброєю й прапорами та оселились в устю Дунаю. Турецький султан радо дозволив запорожцям оселитись над Дунаєм. Туреччина в тих часах воювала постійно з Росією й хотіла мати завзяте запорожське військо по своїй стороні. Запорожці оснували тут Нову Січ, що дістала скоро назву Задунайської. Задунайська Січ була побудована й зорганізована в усьому на лад давньої Січі, навіть куріні мали ті самі назви.

Подивугідний організаційний хист. – Організаційний хист запорожців виявився тут ще раз з великою силою. Вигнані чужим насиллям із рідної землі, залишивши вже вдруге в руїнах свою стародавню Січ, втративши більшість своєї старшини й велику частину війська, не затратили однак запорожці у тому важкому

часі свогого духа й своєї організації. Поборюючи щоденно велику скількість труднощів, маючи тисячі ударів і перешкод, не зламались вони й не піддалися недолі, ані не розбрились одинцем, але вдержали далі внутрішню спаяність і відновили та здержали без перерви січову запорожську організацію.

50 років Задунайської Січі. – Більше чим 50 років перебула Задунайська Січ. Багато за той довгий час прийшлося їй перебути різних змін і важких хвиль, але вона вдержала весь час незмінно славу запорожську традицію. Найважчі були ті часи, коли приходилось воювати проти своїх братів по російській стороні тому, що москалі в кожній майже війні брались на хитрощі й збирали рештки оставших запорожців в окремі відділи, давали їм різні козацькі назви й виставляли проти турків. Але запорожці звичайно порозумівались зі собою тихцем, щоб проти себе не воювати.

Багато разів московський уряд закликав запорожців вернутись назад. Та царські грамоти й обіцянки тепер не помагали. Запорожці знали, що москалі звертаються до них лиш тоді, коли зближається війна з Туреччиною. Вони звали також, що в Україні завели москалі важке кріпацтво й обернули весь народ у своїх невільників. У Задунайську Січ прибували щораз утікачі з усієї України, хоча перейти границю було дуже важко й багато людей при цьому гинуло. Утікачів зібралось так багато, що Січ не тільки не зменшувалась, але ще й росла. Скоро стало запорожцям важко прожити і 8 тисяч їх вибралось на заклик австрійського цісаря в австрійські посілості над ріку Тису, недалеко Дунаю, повнити там військову службу. По 20 роках, біля 1810 р., в часі Наполеонських війн вернулись вони назад у Задунайську Січ. Невелика частина запорожців перенеслась аж на острів Мальту, далеко на Середземному морі.

Зв'язки з Наполеоном. – Проживаючи у Задунайській Січі, запорожці через усіх довгих 50 років не тратили надії, що положення зміниться колись в користь України і слава Запорожська Січ верне знову з-над Дунаю у своє старе гніздо над батьком Дніпром – Славутицею. Але минали роки й десятки літ, – та не видно було зміни на краще.

Щойно тоді, як над Європою пронеслась знову буря великих Наполеонських війн, блиснула і для України на хвилину ясніша зірка надії, та оживила наново невгнуте запорожське гніздо. Запорожці нав'язують зносини з послами Наполеона, надіючись при його допомозі визволити Україну з московського ярма. В грудні 1804 року сповіщав уже французький висланник

у Букарешті, що він увійшов у зв'язки “з рештою запорожців, що після розгрому їх царицею Катериною виемігрували на Дунай... та творять там знамениту кінноту”. Рік пізніше, у вересні 1805 р., французький посол у турецькій столиці Царгороді провадив переговори з делегацією запорожців і дав їм зобов'язання, що “по розгромі Росії, відвічного ворога свободолюбних народів”, будуть Україні повернуті її вольності. Французький посол передав запорожцям грошеву допомогу на скріплення революційної підготовки в Україні та передав до поширення видрукувані заклики до населення. Січ знову оживилась, вернули давні надії й віра, вернуло до Січі навіть тих 8 тисяч запорожців, що вже 20 років перебували в Австрії.

Кінець Задунайської Січі. – Але й тим разом нічого не вийшло з цих великих надій... Росія встоялась проти Наполеона і ще зміцнилась, вигравши війну, свою могутність. У тій політичній ситуації не було виглядів на скоре визволення України. Розуміли це добре старі запорожці, але рішили вдержати до кінця свою традицію і славу. Та звичайні втікачі, котрі прибували щораз з України й приставали до Задунайської Січі, не мали в собі тої подивугідної сили завзяття, яку зберігало запорожське ядро.

Коли в 1828 році вибухла нова війна Росії з Туреччиною, тоді невелика частина запорожців, зложена з недавніх утікачів, перейшла на сторону московських військ. Турки, люті за те, розгромили Задунайську Січ і вибили багато запорожців. Решта запорожців по скінченій війні остала жити у гирлі Дунаю як звичайні хлібороби й рибалки. Їх нащадки живуть там досі, задержавши українську мову й звичаї.

300 літ Запорозької Січі. – Отак у 1828 р. перестало існувати й це останнє гніздо славної Запорозької Січі. Існувала вона майже повних 300 років, від 1550 року, а властиво ще скоріше, до 1828 року.

Запорозька Січ була дуже цікавим явищем, якому подібного не знає історія інших народів. Це був військовий, лицарський орден, зі своєрідними законами моралі, що витворювали тип сильної, лицарської людини. Але це була не тільки сильна військова організація. Це була рівночасно організація ідеологічна й політична, що мала свої ідеали й програму. Глибокі ідейні основи, завжди жива й актуальна політична та соціальна програма, строга лицарська мораль і міцні військові форми були тою тривалою опорою, на якій виросла могутня січова організація й перетривала довгі віки. Політична програма Запорозької Січі не була завжди однаково виразно окреслена й не можна цього

слова розуміти в повній ширині програми новочасних політичних рухів, але вона існувала та виступала виразно в усіх змаганнях Запорожжя. Змістом її був ідеал політичної самостійності української нації й справедливого соціального устрою, опертого на соціяльній рівності. За весь час свого існування була Запорожська Січ серцем і твердинею самостійницьких вільностевих змагань українського народу та мала дуже великий вплив на цілу історію України.

Кубанські козаки – нащадки запорожців. – Було ще й пізніше немало спроб відновити Запорожську Січ. Але турки не дозволяли відновити Січі близько границь України, а оставші при життю запорожці не хотіли відходити далеко. Повторювались також і по російському боці довго різні спроби відновити запорожське військо.

Запорожці, що перейшли у війні на сторону Росії, зорганізували Бужське козацьке військо, Чорноморське козацьке військо, Озівське, а вкінці Кубанське.

Запорожська традиція була дуже жива і сильна та намагалась знайти свій вияв у різних нових формах. Про відновлення давньої Січі під московською неволею не могло бути мови. Остаточно останки тих запорожців, котрі не перейшли були за Дунай і котрих не вдалось москалям повернути у кріпаків, перейшли в 1792 р. і в наступних роках на Кубань та там оселились. Козацькі звичаї ще довго держались на Кубані, але давню ідеологію й політичні самостійницькі змагання вдалось Москві серед них здушити.

Життя в козацькій Україні

Розвій національної культури. – Велика козацька революція, довершена за гетьмана Богдана Хмельницького в 1648 році здобуттям і збудованням української козацької держави, врятувала українську націю перед загибеллю, яка грозила їй у шляхетсько-єзуїтській польській неволі. Осягнена тепер політична незалежність забезпечила розвиток української національної культури. Політична незалежність української козацької держави існувала недовго, бо улягла скоро великим обмеженням зі сторони Москви. Але все-таки ще аж до знесення гетьманської влади за Розумовського в 1764 р. задержала Україна характер окремого державного тіла зі своїми границями, гетьманською владою й окремими внутрішніми порядками.

Маючи політичну незалежність, витворив український народ під її охороною власний державний козацький устрій і розвинув

дальше свою національну культуру. В тому часі витворилися або значно розвинулися окремі українські форми військовости, судівництва й цілого державного ладу, а за тим розвинулась дальше українська мова, письменництво, шкільництво, будівництво, малярство, торгівля, ремесло і рільна господарка. Одним з найбільш видних назовні явищ було поширення в козацькій Україні шкіл і освіти. Чужинці, що бували тоді в Україні, дивувались, що тут стільки шкіл і грамотних людей. Навіть москалі мусіли це признати. Високі московські урядовці, як Теплов, Шафонський і інші писали, що “малоросійський народ виявляє надзвичайну охоту і здібність до науки” та дивувались, що в Україні повстало за Козаччини дуже багато шкіл і що в тих школах повно дітей багатих і бідних родичів, старшин, козаків, міщан і селян... Кілька десятків літ пізніше, по скасуванні української державности й заведенні кріпацтва... **не стало з того великого числа шкіл ні одної!** В порівнанні з Україною Москва стояла тоді на дуже низькому степені культурного розвитку.

Перша історія України. – З тогочасного письменства мають дуже велике значіння козацькі літописи. Найціннішою книгою стала для наступних українських поколінь перша історія України, яку написав біля 1760 р. один козацький старшина і назвав її “Історія Русів”. Історія ця написана з великим знанням цілого минулого України, від найдавніших часів із великою, гарячою любов’ю до українського народу та його героїчних змагань за волю і незалежність. **Провідною думкою цієї історії було змагання за Українську Державу.** Ця перша Історія України мала великий вплив на відродження України, яке незабаром потім наступило.

Соціальні відносини. – Козацька революція знищила польський панщизняний невільничий лад і визволила українське селянство з кайдан соціальної неволі.

Але це велике досягнення не вдалось вповні вдержати в козацькій державі. Тоді довкруги, в усіх сусідніх державах і в цілому світі, панував лад, спертий на примусовій праці селянства, хоч він, щоправда, ніде не був аж такий важкий, як у Польщі. Повне знищення цього соціального ладу, який тоді панував у цілому світі і побудовання на його місці зовсім нового порядку, вимагало величезних зусиль. Молода, ще не закріплена Українська Держава, на котру з усіх сторін наступали вороги, не мала на це ні часу, ні сил. Українська Держава потребувала великих засобів на вдержання війська, державного апарату й ведення війни. Тому під напором умовин часу і сусідних держав нові революційно-

соціяльні порядки Козаччини не вдержались в повній силі. У козацькій державі став знову витворюватись поділ на суспільні кляси старшин, козацтва, селянства, міщан і духовенства, та привернено обов'язкову працю селянства. Мрії і змагання українських селянських мас до повної соціальної рівності й знесення всякої залежності не були здійснені. Але в порівнанні з польським панщизняним ярмом чи пізнішим московським кріпацтвом, а навіть в порівнанні з тими соціальними умовами, які тоді були в усіх інших державах, – соціяльний лад, який витворився в козацькій державі, був найлекший та найбільш поступовий. Не знала козацька Україна ярих різниць, ні виразних границь між суспільними верствами. Селянин ставав дуже легко запорожцем чи козаком і вибивався далі вгору.

Але поволі, разом зі щораз більшим обмежуванням політичної незалежності України, йшов рівночасно натиск Москви на обмежування селянських і козацьких вольностей. Опісля, разом з повним знищенням української державности, знищила Москва й останки вільного козацького соціяльного ладу та запровадила кріпацтво й повне поневолення всього трудящого люду.

Козацька Україна в очах чужинців

Голоси чужинців про українську культуру. – Чужинці, що бували в Україні в козацьких часах, описували не раз свої вражіння в книжках. Ці описи безсторонніх чужинців становлять дуже вартісний матеріал до пізнання історії тих часів.

Подорожник Павло Алепський, що їхав в 1654 р. через Україну, дуже здивувався великим поширенням освіти в Україні й писав: “Мало не всі українці і більша частина їх жінок і дочок уміють читати”. Подобались йому також українські пісні: “Співи козацькі потішають душу, вилічують од туги, бо голоси у них гарні, а спів іде із самого серця. Вони дуже люблять співати ніжні любі співи”.

Інший чужинецький посол, що переїздив в часах Петра Великого через Україну, пише знову, що в Україні поширена освіта, “а в Москві навіть бояри неписьменні”. Він пише також, що “усі люди в Україні ввічливі й чисто прибрані, одягаються усі чепурно й чепурно удержують свої оселі”.

Англієць Маршаль, що бував в Україні в останніх роках Гетьманщини, пише, що почувався тут як у себе вдома, бо всюди бачив в Україні чистоту, привітність і гостинність. Другий англієць Клерк писав, “хати в Україні чисті й білі”, “за столом українського

селянина більша чистота, ніж за столом московського князя”. Такі порівняння тогочасної України з Московщиною зустрічаються в більшості тодішніх подорожників, бо їм впадала в очі відразу велика різниця між високою культурою України й занедбаною Московщиною.

Зовсім те саме пише, наприклад, німець Ґмелін: “Найбідніша українська хата привітніша, чим найбагатший московський двір”.

Записки французького генерального штабу, в замітках до військових мап поодиноких губерній, подають “мешканці Чернігівської губернії мають назву українців, або малоросів у протилежність до великоросів. Міста їх побудовані на український зразок, хати в них чисті й солідні. Хати на російський зразок тут рідкі. Мова їх солодка”.

“Поділля – це частина України. Шляхта тут польська”. “Волинь – це частина України. Більшість населення українці...” “Київщина – це стародавнє вогнище України, де найбільше збереглися українські звичаї та любов до свободи... Населення тутешнє основно відрізняється від москалів, нарід тут вільний, а не кріпацький, він ненавидить росіян, ідею свободи він придбав уже з колиски”.

Інші пишуть: “Українці більш великодушні, більш отверті, більш ввічливі, більш гостинні і мають більший торговельний хист, ніж росіяни. Вони уявляють живий доказ перемоги свободи над людьми, що народилися в неволі” (Москалі).

Французький учений Мальт-Брюн, писав: “Українці – це нащадки Київської Руси. Українські селяниощадніші, ніж московські, й вони не пустошать по-хижацьки своїх лісів. Будинки українських селян гарні й міцні, кращі, як у Московщині, українці кремезніше збудовані й більш освічені... Садки – це гордість і краса України”, а “господарське знаряддя, якого вживають українці, зручніше, чим знаряддя москвинів... Українці дуже інтелігентні й дух свободи відчувається у них уже по зверхньому вигляді”.

Барон Гакстгавзен писав: “Українці є противенством до москалів. Українець є вдумчивий, запальний, радо згадує минуле свого народу й упоюється спогадами про геройські подвиги своїх предків. Коли його спитати, хто він, то він відповість з гордістю: Я козак! Українці це поетичний, багатий фантазією народ і тому легко собі уявити, яка сила народніх пісень, казок і переказів у них зберіглась. Вони мають великий талант до мистецтва, а до співу створений у них дзвінкий голос, чуйне ухо й бистра пам’ять. Гостинність, чистота й дбайливість в утримуванні всього

в порядку відрізняє їх від грубости москалів. Багато більше, ніж у москалів, розвинуте в українців почуття краси. Вони мають теж талант до рисунків і малярства. В цілій низці інших черт характеру помічується, що українці мають куди більше змісту для краси, аніж москалі”.

Подібно описували Україну також інші чужинці. Не диво, що призначений царицею Катериною московський губернатор Румянцев писав до неї, що українці “інакше не відзиваються, як тільки, що то вони найперші в цілому світі і що нема від них нікого сильнішого, нікого сміливішого та що нема ніде поза Україною нічого доброго, нічого корисного, нічого справді свобідного, а все, що є в них – то найкраще”.

Голоси чужинців про політичні змагання українського народу. – Змагання українського народу до політичної незалежності знаходили великий відгук і належне розуміння також серед багатьох чужинців. Француз Шерер, що пробув 13 років в Росії й Україні при кінці козацької доби, видав опісля у Франції й Англії свої спомини, де писав: “Українська історія є подібна до історії старинних греків і римлян. Виховані, як спартанці, озброєні, як римляни, не завойовували громадяни козацької республіки чужих земель, але хоробро й завзято обороняли своїх вівтарів і домашнього багаття. З їхньої історії довідуємося, що **батьки передавали синам у спадщині горде почуття незалежності й із гаслом «смерть або перемога»** залишали їм, як одиноке майно – шаблю”.

В міністерстві закордонних справ Франції виробили в 1790 р. справоздання про імперіялістичну політику Москви, в котрому пишеться, що жертвою імперіялістичної політики царя Петра “впала Україна – країна багата на збіжжя, густо заселена войовничою нацією”.

Французький посол у Петербурзі Жене пише в тому самому часі, що Україна – це “країна повна славетних традицій з войовничою нацією, сильно роздратованою московським ярмом”.

Французький революційний уряд вислав у 1791 р. окремого делегата і наказав йому “пильно слідкувати за настроями в Україні та подавати інформації про українські справи”. Він виконав своє доручення й, прослідивши справу Правобережжя, надіслав звіт, в котрому писав: “Волинь, київське та браславське воевідства, Поділля – майже всі заселені козаками. Країна ця зветься Україна й є дуже родюча. Мешканці України всі **відважні, мужні, сміливі, меткі та незацікавлені** в матеріяльних користях і тужать до своєї незалежності. Через цю **любов до самостійного життя**

вони в 1648 р. підняли повстання проти Польщі так, що нарешті польський король змушений був визнати їх вождя Хмельницького головою і гетьманом України”.

Вчений історик Йоган Хрiстiян Енгель видав в 1796 р. книжку під наголовком “Історія України й українських козаків, як теж Галичини й Володимирії”. У тій історії пише він: “Україна, під оглядом простору рівна королівству, плодovита й щедро вивинувана природою країна, межева стіна поміж культурною Європою й некультурною Азією, кочовище й входова брама для стільки азійських орд, мандруючих в Європу, вже тим самим заслуговує на більшу увагу”.

“Тепер творить Україна політичну частину великої, російської держави. **Але як прийшла вона під Росію? Як прийшло до цього, що незалежні козаки опинилися під московським ярмом, як вдалось москалям наложити кайдани на козаків, що колись були пострахом турків, татар і поляків? Як це сталося, що місце виборного козацького гетьмана займив московський губернатор?** Історія козаків мала теж великий вплив на історію Польщі, Швеції, Семигороду. Без неї не можна уявити собі величі ні упадку Польщі. Наслідники Карла Густава й Карла XII були б може до сьогодні володіли в Варшаві, Москві й Петербурзі, якби цього захотів був Хмельницький, чи козаки Мазепи”.

“Історія козаків дуже повчаюча. Енергія цілого народу, як теж поодиноких осіб, що так одушевляє нас у греків і римлян, виявляється тут на побоевищах Білгороду, Корсуня й Збаража, – у героїських подвигах Хмельницького і Мазепи”.

Один з французьких тайних представників, що перебував в Україні, надіслав в грудні 1795 р. до міністра закордонних справ Франції листа, в котрому писав: “В поборюванні московського імперіалізму треба, головним чином, рахувати на козацьку силу в Україні. Цей народ, колись вільний, не забув ще, чим він був. **Без огляду на гнет Росії, котрий усе душив, козацька нація зберегла почуття свободи.** У глибині річей це буде смертельним ударом для Росії, коли піднесеться Україна, яка тоді відиграє велику, коли не головну ролю, у справі визволення всіх слов'янських націй, що стогнуть під московським ярмом”.

Другий представник французького революційного уряду, Муасонюр, об'їхав на його доручення таємно велику частину України та, побувавши й у Києві й у Полтаві, вернувся на початку 1797 р. до Франції. У своєму звіті радить він розпочати негайно таємну пропаганду в Україні на широку скалю, бо до цього є дуже

добрий ґрунт, але остерігає, щоб не давати послуху польським претенсіям: “Зв’язати справу революції в Україні з плянами поляків – це заздалегідь провалити всі наші пляни. Українське населення ставиться з надзвичайним недовір’ям до всього польського, добре пам’ятаючи панування польської шляхти в країні козаків”.

Він підкреслює, що Україна – це **найбільш хворе місце Росії**, в котре можна ударити й радить висадити над Чорним морем військо, а тоді напевно “французька армія знайде 7 мільйонів мешканців України, готових із запалом допомогти роздушити росіян”.

“А тоді нова братня республіка утвориться в колишній вільній країні козаків. Діти відродженої козацької республіки благословитимуть Францію й ім’я нашої країни житиме вічно в наддніпрянських степах. Скрізь у цих степах я помітив **ненависть населення до московського ярма**. Всі жаліють, що входять у склад **держави рабів**. Вони голосно кличуть французів і свободу”.

Інший француз, генеральний прокуратор, Гаран де Кульон, переповідаючи панування польської шляхти над Україною і козацький зрив, ставляє козаків як якнайкращий приклад свободолюбних змагань для всіх народів світу.

“У всіх країнах, і в усіх часах, – пише він, – бувають люди, що ненавидять рабства і вміють знайти спосіб визволитись та покарати своїх тиранів. Такий приклад дали нам козаки”. Польща різними способами, пише він далі, захопила панування над Україною: “Але підлеглість одного народу другому не могла довго тривати”. Далі, переповідає він страхіття польського панування над Україною, як польська шляхта гнобила український народ, що його долю можна було рівнати хіба до долі колишніх гельотів, і як він повстав та під проводом свого великого гетьмана Хмельницького скинув чуже ярмо. “Невичерпаний ґеній Хмельницького витримав довгу війну з найкращими генералами Польщі”, аж доки не довів до повного визволення України. Але важко було вдержати Україні свою незалежність супроти Москви. Переповідаючи відношення України до Москви, спинявся Гаран де Кульон довше на імперіялістичній політиці двох найбільших тиранів і гнобителів – царя Петра і цариці Катерини, які завзялись зовсім винищити славу і велику козацьку націю.

“Але природа у своїй творчості та свободі могутніша, чим тиранство” – кінчить він. **“ґеній незалежності живе далі між останками українських козаків. І може бути, що недалекий уже час, коли українські козаки змінять обличчя Росії, а**

Україна, поневолена в різні доби своєї історії, не зазнаватиме більше сорому, щоб бути закованою...

Інші посли, подорожні та таємні агенти, що бували в Україні, – французи, англійці, шведи й інші, – представляють подібно свої вражіння:

“Українці відрізняються тим, що вони дуже прив’язані до своєї незалежності”. Українці – це “славетна раса, від якої тремтіли мури Царгороду, Білгороду й Трапезунту, яка мала такого генія, як Хмельницький”.

“Україна завжди утворювала націю, абсолютно відмінну від росіян та поляків, що видно з їх мови, звичаїв і їх безграничної ненависти до цих обох народів”.

“Мазепа – вождь України – бажав звільнити свою націю з-під панування царя, що трактував козаків, як невільників, гейби вони були його власними підданими. Коли прийшов слушний час, Мазепа нав’язав таємні зносини зі шведським королем, **щоб зробити Україну незалежною**”.

“Боротьба українських козаків проти Польщі є одним з найбільш блискучих періодів їх історії. Часом переможці, часом переможені, вони завжди вважали себе вільними...”

“Московські царі зломали Переяславський союзний договір і цілим рядом хитрощів та насильств довели цю колись окрему мовою і своєю церквою націю до становища звичайної провінції російської імперії. Але українці – це нарід надто енергійний і надто прив’язаний до своєї свободи, вони не можуть звикнути до московського ярма, як не могли колись звикнути до ярма польського”.

“Козацька держава була щаслива, коли порівняти її цілковиту незалежність з цілковитою неволею москалів, що сьогодні господарюють в Україні”. Знищення козацької держави “завдало остаточний удар незалежності козаків, які були від того часу зрівнані з російськими невільниками”.

“Останній гетьман України та його край перейшли у володіння Росії. Ось і вислід для народу, що повірив у приязнь Росії. Але **поневолити вільну націю, не значить ще вбити її**. Козацька нація, діставши відповідну допомогу, може легко визволитись і відділитись від Росії”.

“Ціла ця країна заселена українцями, нащадками відомих і давніх козаків. Вони віддавна творили націю, відмінну від росіян і поляків, що видно з їх мови, звичаїв та безмежної ненависти до цих обох народів. Селяни українські стогнуть сьогодні під ярмом кріпацтва, бо вся земля належить панам, що одержали від цариці

Катерини шляхетські ранги. В цій гарній країні колись панувала широка свобода. Хитра політика цариці одних зробила панами, інших невільниками”.

“Українці – це зовсім окремий народ із власною мовою і власними історичними традиціями”. **“Немає сумніву, що коли врешті знову розпадеться велике тіло російської імперії – Україна буде та її частина, що відірветься від неї і стане незалежною. День, в якому це станеться – вже наближається”**.

Накреслений повище довгий ряд голосів чужинців (що міг би бути ще багато довшим), представників майже всіх культурних народів, дипломатичних послів, політиків, вчених істориків, культурних діячів і дослідників, звичайних подорожників та військових старшин, генеральних військових штабів могутніх держав, що в більшості робили висновки на основі власних помічень, – те все дає могутній образ України – такої, якою вона справді була, якою зробила її велика козацька революція, якою бачив її в той великий час нашої історії й безпосередньо по тім увесь культурний світ. Найбільше діло великої козацької революції – збудування своєї держави – не вдержалось. Але вдержалась, розвинулась і вийшла знову на політичну арену історії відроджена й оновлена українська нація.

Причини упадку української козацької держави

Українська козацька держава впала в боротьбі зі сусідами, ворогами України, головно Московю. Москва була в цій історичній добі сильнішою і опанувала Україну.

Було багато причин слабости й упадку української козацької держави.

Перше – це те, що вона лиш дуже короткий час була самостійною, а потім зараз попала в залежність від Москви. Будучи в залежності, не могла вже відповідно розвинутися. Тільки **повна державна незалежність дає народові можливість свobodно розвинути всі свої сили. Кожна найменша залежність – обмежує й вбиває розвиток сил**. Українська козацька держава повстала в дуже важких умовах і попала скоро в залежність від Москви – тому не мала повної можности розвинутися.

Положення й багатства. – Одною з причин упадку української козацької держави подібно, як перед тим української княжої держави, було положення України й її великі багатства, що притягали до себе увагу чужинців. Україна вже і в тому часі знана

була в цілій Європі як найбагатший продуцент хліба, а це мало теж немалі наслідки в укладі політичних сил та було одною з причин завзятого й упертого наступу Польщі й Москви на українські землі.

Противенство соціального ладу. – Третя причина – це було противенство між соціальними ідеалами й порядками української Козаччини, а тими порядками, що тоді панували в сусідів України та в цілому світі. Козацька революція принесла зі собою дуже революційні соціальні гасла, котрі перевертали догори корінем панщизняний і кріпацький лад, побудований на невольництві людини, який панував тоді у світі, а головню у наших сусідів, в Польщі і Москві.

Така велика й основна національна і соціальна революція, яку переходила Україна в той час, викликала тисячі різних потрясень, які використовували вороги України. З другої сторони, це ще більше загострювало боротьбу всіх сусідніх реакційних держав, котрі за жодну ціну не хотіли допустити, щоб під їх боком мали запанувати такі революційні порядки.

Труднощі будови нового соціального устрою. – Українська держава не могла стати такою, якою була московська держава. Її видвинула і збудувала зовсім інша сила. Українську козацьку державу видвинула і збудувала козацька революція і вона мусіла бути такою, як цього бажали й хотіли українські революційні маси, або мусіла впасти. Москва й Польща опиралися на шляхті і дворянстві, на класовому державному ладі, на великих чужоземних наємних арміях. Українська держава не мала того всього. Вона повстала у завзятій революційній боротьбі українських народніх мас проти такого ладу. Українська держава могла за те мати й мала іншу силу. Вона могла мати величезну силу народніх мас і величезну динамічну силу, якою була ідея нового соціального ладу без невольництва, панщини й кріпацтва. Ця сила визволила Україну з неволі і ця сила могла тепер видвигнути її на чоло нової доби історії світу.

Велика козацька революція українського народу мала в собі всі зав'язки до цього, щоб відограти в історії світу таку роль, яку сповнила 150 літ пізніше велика французька революція. Величчю своїх ідеалів і могутністю масового народнього революційного зриву вона їй в нічому не уступала. Але їй це не судилось. Завдання її було неспівмірно важче! Годі їй було вдержатись проти реакційних сил сусідніх імперіялістичних держав, коли їй приходилось щойно починати будову своєї держави, і годі було 150 років перед французькою революцією й 200 років перед зне-

сенням панщини в світі, перевести це й з будувати зовсім новий соціяльний лад, для якого ще не було навіть дозрілих відповідних основ економічного розвитку. Труднощі ці були причиною довгих і глибоких потрясень, які використовували сусідні реакційні сили.

Спроба завернути з цієї дороги й примінитись до умовин оточуючого світу не могла також дати відповідного вислід, бо не мала в Україні ґрунту й потребувала відповідних умовин, щоб мати час закріпитись. А тих умовин і часу не було... З півночі насувалась могутньою навалою темна сила московського імперіялізму, гнала перед собою мільйони закованих деспотичною владою невільників і роздавлювала все довкруги, що було вільного і незалежного.

Анархія? – Московські й польські історики, представляючи справу Козаччини й Гайдамаччини, намагались переважно представити її не як визвольну боротьбу української нації за свою державну незалежність, але як бунт і анархію диких елементів. Ці елементи звертались раз проти Польщі, другий раз проти Москви, не тому ніби, що це були чужі держави і що лад, який у них панував, був чужий і противний українському народові, але тому, що в Україні було багато анархічних елементів, які взагалі не розуміли значіння ладу й порядку та не були здібні жити організованим життям. Французький учений Лесюр писав ще в 1812 р., що “російські історики ніяк не хочуть погодитись, що козаки є нацією й тому малюють їх акцію неприхильно”.

Під впливом дуже сильно поширеної польської й російської фальшивої історичної науки почали й наші деякі історики писати часом про анархічні риси української вдачі, яка виявлялась у вічних бунтах і незгодах та не дала можности зорганізувати й вдержати своєї сильної держави.

Можна знайти в нашій історії, починаючи ще від праісторії антів, в княжій добі й у Козаччині й у Гайдамаччині, та пізніше дуже багато аргументів для цього. Незгоди, бунтів, внутрішньої боротьби та всякого іншого неладу й анархії було в нас немало ввесь час і немало шкоди вони нам вчинили. Для науки сучасних і майбутніх поколінь українського народу треба і ці явища з повною силою видвинути, щоб їх якомога більше з нашого життя викорінювати.

Невірна оцінка. – Але для об’єктивного пізнання історичної правди треба пізнати добре дійсний стан, треба пізнати закони суспільного розвитку, треба пізнати причини і наслідки тих явищ та справжню роль, яку вони відіграли. Коли це пізнаємо, тоді побачимо, що приписування анархічних рис українській вдачі і

шукання в цьому причини упадку нашої державности є зовсім невірне!

Внутрішня боротьба – це загальне явище. – Внутрішня боротьба була завжди всюди природнім явищем розвитку й кристалізації всіх національних організмів. Її наслідком було те, що здоровіші й сильніші складники національного організму перемагали й брали провід та керму у свої руки, що виходило на добро суспільності.

Лихо починалося тільки тоді, коли у цей природній розвій втручались чужі зовнішні сили й не допускали до перемоги здорових і сильних елементів.

Тоді, коли в нас сварились і воювали зі собою князі, сварились вони й воювали із собою, вилуплюючи один одному очі, **в усіх тодішніх державах.**

І тоді, коли в нас горіли вогні Великої Козацької Революції, що несли не тільки великий бунт проти чужої влади й неволі, але й сотки та тисячі внутрішніх потрясень, непорозумінь, бунтів і війн взаємних – такі самі **внутрішні війни і бунти стрясали також усіма іншими народами, які не заkostenіли на місці, але переходили процес свого розвитку.** Внутрішня боротьба в часі Козаччини була іграшкою в порівнанні з потрясеннями й страхіттями німецьких внутрішніх довголітніх війн усіх проти всіх, чи подібних явищ, які переходила не раз і Франція, й Англія, й Італія та всі інші народи, що не заkostenіли і не завмерли, але йшли вперед. **Єдність, сила, організація не родиться і не повстає сама собою. Єдність, організація, влада повстають теж у боротьбі, як її вислід, тоді, коли новий слухний лад перемагає старий пережитий і коли нові сильні елементи перемагають зужиті старі та оздоровляють цілий організм.**

Лихо і трагедія наша була в цьому, що в нашому сусідстві виросла тоді могутня реакційна сила Московщини, яка зводила нанівець процес кристалізації нашого національного організму, вигравала нашу внутрішню боротьбу для себе й недопускала насильством до цього, щоб у нас перемагали й виходили наверх сильні, здорові елементи.

Головний ворог – чужі сили. – Не в тім трагедія й причина нашого упадку, що проти Дорошенка, напр., з'являлися зараз же Брюховецькі, Многогрішні і Самійловичі і ще другі і треті, але в тому, що вони при московській допомозі могли стати гетьманами, в тому, що чужа сила не допустила до перемоги здорових елементів, яких виразником був Дорошенко.

Не замикаючи очей на важкі наслідки внутрішньої боротьби, п'ятнуючи всякі прояви анархії й намагаючись їх викоринити, мусимо бути рівночасно свідомі, що нашим головним ворогом були завжди й є чужі сили.

ДОБА ВІДРОДЖЕННЯ (1782–1917)

На порозі нової доби

Викреслені з політичної карти світу. – Останні роки вісімнадцятого і початок дев'ятнадцятого століття застали Україну знову викреслену з політичної карти світу, пошматовану й поділену поміж різні держави, а народ наш – закований у важкі кайдани найчорнішої неволі. Поволі крок за кроком ціле вісімнадцяте століття відбувалось одно за другим обмеження нашої самостійності, аж скінчилось повним поневоленням. В 1709 році – погром під Полтавою і зруйнування Січі, в 1764 році – знесення гетьманської влади, в 1768 році – здушення Гайдамацького зриву, в 1775 році – друге зруйнування Січі, в 1782 році – знесення автономної управи України й заведення губерніяльної управи і вкінці в 1785 році – заведення загального кріпацтва – ось ті найважливіші події вісімнадцятого століття, на шляху до повного поневолення й закріпощення українського народу.

Упадок Польщі. – Немале значіння для дальшої долі України мав упадок і поділ Польщі, що наступив при кінці вісімнадцятого століття.

Польща, перегнана в середині господаркою своєї звироднілої шляхетчини, не знайшла в собі сили піднятися з упадку, який завдав їй удар козацької революції. Вона животіла ще деякий час, але хилилась щораз більше до повного упадку. Скоро дійшло до цього, що сусідні держави, головно Москва, стали господарити в Польщі, як у себе вдома, доки її зовсім не поділили.

Політика Польщі супроти України причиною її упадку. – Польща до самого свого нещасного кінця ніколи ні на хвилину не змінили своєї самогубної господарки й політики і, хоч сама зовсім хвора й безсильна, дальше всіми силами гнобила й нищила український народ, а як не могла сама дати ради, що бувало дуже часто, тоді запрошувала собі Москву до помочі проти козацьких і гайдамацьких “бунтів”... Хвора на манію великості й своєї “місії” панувати над Україною, мусіла за це дорого заплатити – упадком своєї держави й неволею, якої і їй тепер довелось зазнати...

Поділ польської держави. – Московські війська, що приходили багато разів в границі польської держави помагати їй душити Гайдамаччину, з часом майже не виходили з неї й стали по своєму порядкувати, аж вкінці в 1772 році разом з іншими сусідними державами – Німеччиною й Австрією – поділились землями, підлеглими до того часу Польщі, а протягом 20 наступних років докінчили цей поділ до решти. Польська держава перестала існувати...

Наслідки упадку Польщі для України. – Упадок Польщі, одного з двох головних наїздників України, мав далекосягли наслідки в укладі політичних сил, з якими зв'язана була доля України. Цей факт мусів мати тепер вплив на нашу дальшу визвольну політику. Безпосереднім наслідком упадку Польщі було те, що більшість українських земель, які підлягали до цього часу Польщі – Правобережжя, Волинь, Полісся, Підляшшя й Холмщина – перейшли тепер під панування Москви, а Галичина відійшла під панування Австрії.

Враз з тим закріплювалась ще дальше сила московської імперії, що в її рамках опинились тепер майже всі українські землі, крім Галичини, Закарпаття й Буковини. На широких українських землях, прилучених свіжо до Москви, переривавсь з тою хвилиною нагальний наступ католицизму й польонізації, а починався курс русифікації.

Перехід Галичини під панування Австрії створював для цієї частини України відмінні умовини життя від решти українських земель і втягав в круг сил, заінтересованих Україною, новий австрійсько-німецький чинник, що теж не залишилось без дальших наслідків.

Важке поневолення й дальша боротьба українського народу під московським пануванням

Винищення провідної політичної верстви. – Положення українського народу, що опинивсь тепер у величезній більшості під московським пануванням, було дуже важке. Позбавлений усіх політичних прав, закований у кайдани національної й соціальної неволі, був позбавлений ще до цього своєї інтелігенції й міщанства та своїх провідних найактивніших політично вироблених елементів. Довела до цього, протягом довгого часу, політика Польщі і Москви. Огнем і мечем винищували вони все, що лиш було в Україні думаючого, характерного й самостійного. Котились без перерви голови одні за другими, дзвеніли кайдани

на далеких сибірських шляхах і лилась довго ріками кров найкращих синів українського народу, що зі завзяттям і розпукою боронили до останка святого права на прадідівську землю і самостійне життя.

Ополячення і обмосковлення слабих елементів. – По винищенні провідної, політично-виробленої державницької верстви, лишилися народні маси без свого проводу. У тій ситуації слабші опортуністичні елементи почали улягати ворожому натискові. Пішла тоді скорим кроком польонізація на заході й русифікація на сході багатших верств і міст. Рештки давнього українського боярства й шляхти та козацької старшини опинилися, по жорсткому винищенні вартісних активних елементів, у польському й у московському таборі. Те саме сталось переважно також з нашим міщанством і духовенством. Підпорядковане насильно московському центрові, боронилось українське духовенство довго, але і його не минула та сама доля. Тих, що були вірні народові й боронили його самостійності, винищено так само жорсткою, а решту загнано насильством славити московських божків. Церква стала з того часу в Україні сліпим, бездушним знаряддям московської тиранії.

Лишилась лише селянська маса, позбавлена всяких людських прав, закована у почвірні кайдани, а при ній дрібна горстка ще не добитої, вірної їй до кінця народньої інтелігенції. Скрізь панувала чорна ніч неволі.

Здорова душа народу. – Та хоч як важка була неволя, яких засобів не уживали вороги, вони не змогли знищити українського народу й убити в ньому силу його національної окремішності та змагання до своєї самостійності. **Душа народу лишилась здорова. На дні її жеврів святий вогонь безсмертної національної Ідеї. Могутня сила цього вогню не дала ніколи завмерти народові і родила все нові кадри борців, що серед найважчої темряви і брязкоту кайдан будили і кликали цілий народ до витривалості й нової боротьби. З чудотворного, цілющого, ніколи невисихаючого джерела народньої душі родились все наново сили відродження. У важких і чорних днях неволі відпало від народу все те, що було слабе й нікчемне! Здорові, свідомі, провідні сили лягли у боротьбі. Але на їх місце виростили нові сили і боротьба продовжувалась на всіх ділянках життя та розгорілась скоро у новий великий національний підйом.**

Спроби нових повстань. – По остаточній ліквідації державної відрубності й знесення українських вольностей та запровадженні московського кріпацького ладу, українські народні маси

підносять раз заразом спроби нових повстань. Одним із найголосніших було повстання, якого центром було велике село Турбаїв. Повстанці прогнали поміщиків і представників московської влади та зорганізували свою владу і військову оборону так знаменито, що держались кілька років і відбивали завзято наступи московського війська. Таємні чужоземні агенти, які слідили за настроями в Україні, звітували тоді, що настрої є дуже напружені, а французькі газети доносили про численні повстання на Волині, де, за їх відомостями, українські селяни проганяли московських салдатів і нищили та палили державні й військові урядження. Московські війська, – писали вони, – мусять постійно воювати з козацькою нацією, одною з найбільш відважних і войовничих націй в Європі, що бореться за своє визволення.

Старання про допомогу зі зовні. – В тому самому часі виходить з інших кругів нова визвольна ініціатива. **Таємна самостійницька організація**, зложена з решток бувших козацьких старшин, хотіла використати напруження між Німеччиною (Прусією) і Росією й вислала в 1791 р. до Берліна свого представника, Василя Капніста, сина миргородського полковника. Він намовляв німецький уряд до війни з Росією, запевняючи, що Україна, обурена до краю московською тиранією, піднесе повстання, що вже є приготовлене. Із цієї ініціативи нічого не вийшло, бо Німеччина вплуталась скоро у війну з революційною Францією й сама мусіла шукати в Росії допомоги, а українські самостійники не мали стільки сил, щоб без вплутання Росії у війну з другими державами могли числити на успіх власного виступу.

Влада революційної Франції шукає зв'язків і союзу з Україною. – Більші надії розбудив в Україні вибух великої французької революції, котра проголосила кличі свободи й рівності. Відгуки цих подій дійшли і до України. З'явились в Україні численні таємні висланники революційної Франції, котрі намагались з'єднати українські самостійницькі круги до спільної акції. Росія була в тому часі жандармом і головною опорою всього назадняцтва й тиранії в цілій Європі та збиралась здушити також вільностеві змагання французької революції. Тому французький революційний уряд ставився з дуже великою увагою й прихильністю до змагань України, бо бачив в Україні найбільшу проти-московську силу.

Зміна у Франції. Наполеон. – Та у самій Франції наступили скоро великі зміни. На місце революційної влади прийшов Наполеон. Надії на війну Франції з Росією стали тепер зовсім певні. **Але... змінились основно цілі й гасла цієї війни.** На

місце свободолюбних кличів французької революції прийшов відроджений з величезною силою французький імперіялізм. Бог війни, Наполеон, як його називали, підбивши майже всю Європу, задумав завоювати ще й Росію.

Приготовляючись до цієї війни, зустрівся Наполеон також з українською справою. Він зазнайомився з різними джерелами про Україну й наказав написати для себе історію України, котра вийшла вже в часі війни 1812 р. під наголовком “Історія козаків”, написана професором Лесюром з великим знанням справи. Багато дорадників Наполеона, знавців українських справ, радили йому **йти на Росію через Україну й проголосити відновлення самостійности України, що піднесе український народ до боротьби та буде найсильнішим ударом у могутність московської імперії**. Інші радили йому зорганізувати напівсамостійну Українську Державу, в дійсності французьку колонію з назвою не України, але... “Наполеоніди” від його імені. Поляки старались, щоб він відновив велику Польщу і віддав під її владу цілу Україну, а найменше по Дніпро.

Наполеон вагається видвигнути українську справу. – Наполеон слухав тих усіх рад, читав, студіював, нав’язав навіть через своїх висланників зв’язки із Задунайською Січєю й послав запорожцям грошеву допомогу на підготовку повстання та проклямації, але до кінця вагався видвигнути українську справу і таки на це не рішився. Чисті, явні імперіялістичні цілі взяли у нього верх, і він, очарований своїми дотеперішніми перемогами, певний своєї армії й побіди, пішов сам на Москву з відкритим чолом як завойовник, не видвигаючи ні національних, ні соціальних гасел.

...Пізніше, програвши війну, Наполеон, застановляючись над причинами своєї програної війни, сам говорив, що він міг розвалити Росію, коли б був ударив у два найбільш хворі й болючі місця московської імперії: поневолення народів і поневолення селянства. Гасло визволення й самостійности селянських мас з кріпацької неволі було б розвалило Росію, – але він, як сам говорив, – у рішачій хвилині завагався підняти ці дві великі стихії.

Відгук походу Наполеона в Україні. – Українські самостійницькі круги, заведені у своїх надіях та відтяті зовсім від головної акції Наполеона, котра розвивалась на півночі, не проявили більшої активності. Все ж таки історія занотувала випадки, коли мобілізовані в Україні війська заявляли, що не будуть боротись по стороні Росії, а московські канцелярії заповнились знову доносами на різних українців, що чекали нетерпляче на прихід

Наполеона та не раз одверто на товариських зібраннях висловлювали бажання, щоб Росія програла війну.

Немале значіння має також цей факт, що московська пропаганда використовувала зручно політичні помилки Наполеона та представляла його як ворога самостійності всіх народів...

Тайні політичні товариства. – Російська імперія, вигравши війну з Наполеоном, ще більше зміцнилась, а wraz з тим збільшився даліше її натиск на Україну. Немало українців почало тратити тоді надію на можливість визволення. Але найбільш завзяті, незломні українські самостійники ніколи не тратили віри. Тепер мусіли вони ще більше скриватись із своїми думками й політичною роботою та продовжувати її, організуючись в таємні політичні товариства, які ставили своїм завданням визволення й самостійність України. Головним осередком цих тайних організацій були міста Київ і Полтава. Начальним гаслом одного з цих товариств був клич, що сонце сходить в столиці українських гетьманів – Чигирині. Де сходить сонце? – В Чигирині! – була їх відповідь. Не мали ці товариства більшої сили, бо свідомі українські самостійники були так переслідувані, що з них небагато при життю залишилось. Але ті нечисленні, що їм вдалось захватись, організувались і положили великі заслуги для вдержання й відродження національно-державних традицій.

Народження новітньої української літератури. – Із тайних українських самостійницьких товариств вийшов також почин відродження українського письменства. Усі книжки були до того часу писані не живою народньою мовою, але штучною мішаниною народньої мови з різними чужими словами, а найбільше церковними. Така мова була дуже дивна й чудернацька, незрозуміла народові, але держалась тому, що її вважали книжною, вищою й кращою від простої, народньої мови. Та ось приходить в тій справі невеликий історичний перелом. Член одного з тайних українських товариств, **Іван Котляревський**, син полтавської землі, написав і видав друком в 1798 році першу книжку, писану живою українською народньою мовою, славу до сьогодні Енеїду, що описувала в дуже гарний, веселий спосіб життя й пригоди запорожців. Уведенням живої народньої мови була ця книжка новим смілим почином, а своїм змістом була вона дуже цікава й вартісна та будила національну свідомість. Почин Котляревського мав великий успіх. Причинилося до того немало і те, що він був справжнім мистцем гарної української мови. Його книжка подобалась кожному не тільки тому, що була проста й зрозуміла, але захоплювала й очаровувала красою й милозвуч-

ністю мови та порушувала в серці й думках читачів струни національних почувань.

Іван Котляревський став батьком нового українського письменства, бо слідом за його почином пішли інші українські письменники. З'явилась нова, тепер вже чисто українська, народня література.

Друковане слово – велика зброя в боротьбі народу. – Український народ дістав з цею хвилиною нову важну зброю, якою є сила друкованого слова. Думки й ідеї, обмежені досі до малого гурта спеціально освічених людей, могли тепер широко поширюватись, бо були зрозумілі народнім масам. Це мало великий вплив на поширення національної свідомости. Нова українська література, яка з часом виросла, стала одним з головних двигунів національного відродження, мимо дуже важких перепон, що їй ставляла московська влада. Осередком, де скупчилось і розвивалось в роках 1805–1840 українське культурне життя, стало місто Харків. Там гуртувались українські культурні діячі біля університету й видавали українські журнали та книжки.

Стан національної свідомости. – Свідомих, вироблених політично українських самостійників-державників, що гуртувались у тайних товариствах, було в тому часі небагато й вони **не могли виявляти свого існування наверх, тому з їх діяльності залишилось дуже мало історичних документів.** Культурно-видавнича діяльність, видна наверх і найбільш через те відома в історії, не могла мати виразного політичного обличчя. Вона мусіла держатись переважно на рівні політичної етнографії, цебто наукових дослідів народнього життя, або популярних народніх оповідань. Але національна свідомість, може не завжди виразно скристалізована у державницькі стремління, ніколи не завмирала серед українського народу й вдержувалась безпереривно зі стихійною силою. Потверджують це між іншим свідоцтва чужинців.

Чужинець про національну свідомість українського народу. – В 1836 р. об'їхав і пізнав велику частину України німецький подорожник Коль. Він приглянувся дуже уважно до всього життя в тодішній Україні, прочитав також і перестудював пильно майже все, що тоді можна було дістати з наукових матеріалів, між іншим “Історію Русів” та “Історію Малої Росії”, що вийшли в 1822 р. Свої вражіння й думки описав він опісля у споминах. Він пише, що був очарований красою й багатством української землі та культурою українського народу, що різниться дуже виразно від москалів та їх ненавидить. Він пише: “Відраза українців до москалів, їхніх гнобителів є така велика, що її можна назвати ненавистю. Ця нена-

висть з того часу, як Україна перейшла під Москву не тільки не ослабла, але стало прибирає на силі. Скріплювало її безнастанне обмежування прав України”.

“Українці не є російськими патріотами. Московське боготворення царя є їм зовсім чуже. Вони слухають царя, бо мусять тепер, але дивляться на петербурзьких імператорів, **як на чужих**, накинutih собі володарів. Щоб не образити українця, не можна з ним говорити **про підчинення його батьківщини Московщині**. Коли хто говорить про з’єднання чи підчинення, він зараз поправляє розмову, що ми заключили союз з Москвою. Видана в 1822 р. “Історія Росії”, яку написав потомок українського козацького роду Бантиш-Каменський, була написана на його думку на те, щоб використати забурення в Росії, які тоді підготовлялись (повстання декабристів в 1825 р.) і підняти при тій нагоді Україну до повстання. “Історія Русів” описує найвірніше історію України та москалі ніколи не дозволять її видрукувати. Але її переписують ручно й поширюють у багатьох відписах в цілій Україні та люблять і шанують найбільше з усіх книжок. Національна свідомість живе глибоко в народніх масах. Прості люди з народу виступають під час особливих свят, беруть бандуру й співаючи оповідають історію цілого українського народу, від величі Києва, Чернигова й інших славних міст їх батьківщини, про колишніх великих князів, про гетьманів, про бої з поляками, татарами і москалями. Про віру батьків, про її поневолення поляками, про повстання проти гнобителів і про союз з москалями для рятування церковної віри. Нарешті приходять ті співаки до змалювання того, як страшно обманула Україну Москва. Коли вони кінчають, – самі зітхають і плачуть. Сумно стоять довкола них слухачі. Ці сльози, що ніколи не висихають, – це найкращий доказ сили й живучости національних почувань і патріотизму серед українців”.

Українська національна свідомість, гонена й переслідувана, не завмерла, але жила далі стихією в козацьких думках і піснях, в спогадах і переказах, в могилах і інших свідках славного минулого в душі й крові народу, в його найглибшому інстинкті, та заговорила скоро могутнім вогненным словом свого генія, великого апостола й Пророка Тараса Шевченка, що його вона породила.

Найбільший поет, духовий вожд і національний пророк України

Співець душі народу. – Незмірну силу національної ідеї, яка спочивала на дні душі народу, двигнув, оформив і викував ясно

своїм віщим духом і гострим, палким словом найбільший поет українського народу Тарас Шевченко. Через нього заговорила сама душа народу. Він знав її, розумів і відчував та вмів порушити її найтайніші струни. Те все, чим століттями жив український народ, усі його мрії і болі, його найбільші радощі і славу та найважче горе він оспівав натхненними словами свого ґеніяльного поетичного дару та завершив ясною, виразною, великою цілло державної самостійности України.

Життя Тараса Шевченка. – Тарас Шевченко народився 1814 р. як син кріпака в селі Моринцях, у Київщині. Цілу молодість свою до 24 р. життя провів він у важкій кріпацькій неволі. Щойно опісля викупили його знайомі з кріпацтва за велику суму грошей, бо пізнали в ньому дуже здібного маляра. Та не малярство здобуло йому найбільшу славу.

У 1840 р., на 26 році життя Тараса Шевченка, ледви 2 роки по викупленні його з кріпацтва, вийшов у світ перший раз його славний “Кобзар”, ця свята книга, що стала Євангелієм і джерелом національного відродження українського народу. В наступних роках появлялись дальші його твори. Кілька років пізніше вступив Тарас Шевченко до тайного політичного товариства “Кирило-Методіївське Братство”, яке ставляло своєю ціллю визволення України. Скоро потім був разом з іншими заарештований, запертий у тюрму й засланий у Сибір, де пробув у важкій неволі десять років, стратив здоров'я й звільнений вкінці із Сибіру вкоротці помер у 1861 р.

Значіння Шевченка. – Життя й твори Тараса Шевченка мали переломове значіння в історії України. Велитенська сила, вплив і значіння його поезії лежали передусім у великій прометейській ідеї самостійности України, що нею пронизані всі його твори. Його твори відрізняються від того всього, що було написано перед ним, власне найбільше різко своїм **політичним змістом**. Усе те, що, починаючи від Котляревського, писалось, говорилося чи співалось, у нас було гарне, добре, навіть патріотичне й мало додатне виховуюче значіння, але все те було бліде, недокровне, недоговорене, культурницьке, аполітичне, спинене на половині, чи тільки у зав'язку свого росту.

Шевченко перший роздер смілим революційним поривом заслону життя, яку творив окалічений невільницький світогляд його сучасників і дав йому **силу, дав йому зміст і велику ціль**. Він, як сам писав, хотів “розпанахати ножем обоюдним” розм'якчі, зледащіли жили своїх сучасників, щоб вицідить із них гнилу невільницьку сукроватицю і влять нової, живої козацької крові.

Він був добрим малярем, але не в тім його значення. Він був найбільшим усіх часів ґеніяльним мистцем українського слова, але теж і не в цьому його сила, велич і значіння.

Його сила, велич і все значіння у тому, що він був великим революціонером-Прометеєм, тим велитнем духа, що перший станув проти богів і вогонь з неба на землю зніс, святий вогонь великої Ідеї державної самостійности України. Це він заговорив могутнім словом, в котрому був і вогонь і сталь, про Вашингтона, про визвольну боротьбу за свою державу. Це він прокляв Хмельницького за союз з Москвою і славив його за визволення з-під Польщі. Він закував усю безмежну силу національних і загально людських, найшляхотніших і найсильніших почувань **у ясний, твердий, незрушимий Ідеал незалежної української держави** в сім'ї вільних народів світу.

Сьогодні вже більше сто літ минуло від того часу, коли в 1840 р. появилася перший раз його “Кобзар”, але він не стратив нічого зі своєї сили і є надалі святим Євангелієм українського народу, в котрому заковані ці великі Ідеали.

Україна без холопа і без пана. – Окремо треба підкреслити, що визвольні ідеали Шевченка були виразні й повні. Він був великим борцем за визволення українського народу з кайдан національної й соціальної неволі. Оба ці моменти виступають у нього завжди разом, пов'язані в одну нерозривну цілість. Усе своє життя він неодмінно виступав з найбільшою силою й вогнем проти кріпацтва, пониження й визиску людини та проти підлеглости й поневолення України чужим народам. Його Ідеал – це Україна, вільна і незалежна, говорячи його словами, ні від варшавського сміття, ні від московської грязі, ні від жидови, ні від німоти, але рівночасно без усякої соціальної нерівности, визиску й гнету, – Україна без холопа і без пана.

Шевченко у фальшивому світі. – Революційний виступ Шевченка зробив величезне вражіння й мав глибокі наслідки, бо потряс основно душею народу, будив його і рвав до боротьби. Але за ці великі революційні Ідеали треба було боротися, йти до тюрми, на Сибір, і на смерть – так, як він ішов. Та не всі мали цю велитенську силу характеру, яку мав він, не всі вміли крикнути так, як він “караюсь, мучуся, але не каюсь”. Тому знайшлось ще за його життя й потім немало лицемірів, котрі фальшували його великі Заповіти, вибирали з його поезії ті твори, в котрих не виступали різко політичні цілі та за димом славословій про красу мови й поезії заслонювали справжній зміст і силу його творчости. Другі, багато пізніше, вже за наших днів, пробували

представити Шевченка, тільки як борця за соціальне визволення, а часом ще й як... прихильника інтернаціональних ідей. Це однак була зовсім невдачна спроба фальшування, бо в дійсності Шевченко був **найбільш яскравим виразником безкомпромісової національної, а не інтернаціональної ідеї й другого рівного йому щодо сили національного чуття та обоготворення своєї нації не було ні перед ним, ні по ньому, ані в нас, ані ніде в світі.**

Кирило-Методіївське братство

Повстання братства. – Продовженням праці тайних політичних товариств, які повставали ввесь час, від здушення української державности, було нове тайне політичне товариство, що повстало в Києві в 1846 р. і прийняло назву Кирило-Методіївське братство. Головним творцем його був вчений і письменник Микола Костомарів. Нове товариство багато відрізнялося від попередніх тим, що воно в короткому часі згуртувало значне число членів і розвинуло живу діяльність, а передусім тим, що воно виробило виразну політичну програму, подібну до програми новочасних політичних рухів, і тому дехто вважає навіть це товариство першою українською політичною партією.

Програма. – Політичну програму Кирило-Мет[одіївського] братства можемо пізнати з письм його визначних членів, відозв і інших документів, що збереглися. Один з дуже визначних членів товариства, Василь Білозерський, писав:

“Христос відкрив людськості рівність і братерство всіх народів, але ті, що добились влади, знасилювали християнський закон і почали гнобити слабших. Особливо болючий гніт припав на долю слов'янських народів, яким відібрано найсвятіше знаряддя духа – мову”.

“В такому самому жажливому положенні знайшлося і наше світло – Україна. Прилучена до Росії на основі власних прав, вона терпить безліч кривд. Її права позабуто й тепер вона не як сестра спорідненого народу, але як рабиня, мусить терпіти все, що тільки може бути нещасного в житті народу. Коли довше потриває теперішній лад, в котрому все, що українське, зневажається, в якому накинута на нас чуже ярмо, в якому живемо, мов чужинці на власній землі, в своїй старій батьківщині, тоді Україна загубить свій відвічний скарб. Невже ж ми своїм життям заслужили на таку ганебну долю? Ні! Але ми заслужимо на неї, коли не будемо нічого робити й будемо спокійно дивитись, як на наших очах убива-

ють найбільший дар Божий – народне життя з його духом, ідеєю й метою, до якої вона повинна змагати”.

“Ні один із слов’янських народів не повинен так дуже бажати незалежності й підтримувати в тій думці інші слов’янські народи, як ми, українці. У своїй минувшині ми бачимо приклади наслідків рабства й витривалість у боротьбі за власні права. І коли ми, свідомі значіння боротьби своїх предків, залишимося спокійними свідками неправди, коли нічого не навчить нас приклад **пропавших народів, коли ми не подбаємо про власне майбутнє**, тоді зовсім заслужено зустрине нас доля тих народів-мерців. **Але ми до цього не сміємо ніколи допустити!**”

Головний основник товариства, Микола Костомарів, написав “Книги Битія українського народу”. У тих книгах представив Костомарів велику, релігійну віру в українську націю, її шляхетність, святість і велике призначення, дане їй Божим Провидінням бути першою поміж усіми слов’янськими народами, та допомогти їм усім скинути кайдани чужої неволі і розбити кайдани власних пересудів та злих навиків. Сусідні слов’янські народи, – Польща лежить уже довго хвора на важку недугу шляхетського панства, Москва спараліжована до основ недугою нікчемного рабства, а Україна ясніє поміж ними чистим і ясним, мов хрусталь, сонце, світлом любови, свободи й братерства. Сьогодні Україна в неволі, але вона визволиться скоро з московських кайдан, **збудує свою республіку**, та дасть нове світле життя всім слов’янським народам.

У відозві “До Українців” виложена програма братства дуже ясно: “Усі слов’яни повинні об’єднатися, але так, **щоб кожен слов’янський народ творив окрему республіку й правив собою не вкупі з другими**, а тільки, щоб кожний з них мав свою мову, свою літературу й **свій окремий громадсько-політичний** лад. За такі народи вважаємо: українців, білорусинів, москалів, поляків, чехів, словінців, сербо-хорватів та болгарів. У кожній республіці повинна бути загальна рівність і воля, щоб не було жодної різниці станів”.

Дуже цікава є також відозва “До братів поляків і москалів”.

“Браття москалі й поляки! Оце говорить до вас Україна, нещасна сестра Ваша, яку **Ви розп’яли й замучили**, але вона, не пам’ятаючи кривди, готова простити Вам усе й проливати свою кров за вашу волю. Прочитайте оце братерське послання, роздумайте й обміркуйте справу нашого спільного визволення. Прокиньтесь зі сну й дрімоти! Викореніть зі своїх серць безглузду ворожнечу до себе, засоромтесь ярма й кормиги, що давить Вас

і нас, посоромтесь Вашого власного зіссуття, прокляніть навіки святотатські імена земного царя й пана, виженіть з вашої душі дух зневіри, занесений народами романськими й германськими, та дух заскорузлости, натхнений татарами”.

Кирило-Методіївці розвинули також дуже сильну пропаганду проти кріпацтва, що мала широкий відгомін і немало причинилась до його повалення.

Доля братства. – Братство існувало не довго, бо його наради підглянув один москаль і на його донос членів братства арештували й заслали у тюрми та в Сибір. Багато його чоловічих членів не видержало натиску московського терору й відріклось пізніше своєї програми та стали проповідувати москвофільство або чисту культурницьку діяльність без усякої політики. Але ідея й думки кирило-методіївців держались дуже довго та мали великий вплив на розвиток українського життя.

Значіння братства. – У програмі Кирило-Методіївського братства було, як бачимо, три головні думки. Перша і найважливіша ціль – це **незалежна Українська Республіка**. Друге: **соціяльна рівність**, і третє: **братерство слов'янських народів**, зорганізованих кожний у свою державу, що мали получитись у федерацію. Здійснити цю велику програму думали вони в той спосіб, щоб на взір слов'янських апостолів християнства Кирила й Методія... переконати противників та з'єднати всіх слов'ян для цих думок і перевести їх тоді в діло.

Повстання Кирило-Мет[одіївського] братства і його діяльність мали дуже велике значіння. Подібні тайні самостійницькі організації були вже й перед тим, але вони були слабкі, не розвинули ані ширшої програмової, ані більшої практичної діяльності й оставили по собі мало слідів. А це була перша поважна політична організація з широкою політичною програмою української державности, що згуртувала цілий ряд діячів наукового, політичного й культурного життя, які вибивались розміром своєї індивідуальности далеко понад усе, що було до цього часу, й були ще й потім довгі десятиліття чоловіми, центральними постатями українського життя. Треба ще й сьогодні подивляти, в якому незвичайно короткому часі розвинула ця організація живу діяльність, головно пропагандивного характеру, якою не могли похвалитися жодні її попередники. Довгі десятки років минули опісля, заки вирости нові українські політичні організації з такою широкою й живою активністю. Немалу вагу мала також спроба кирило-методіївців дати ідеї української самостійної державности скріплення в ширшій політичній концепції, що обіймала й втягала в її рами всі слов'янські народи.

Недомагання. – Але, з другої сторони, вміщення в ідеології кирило-методіївців напіврелігійної віри в слав'янське братерство і ще більше оперті на цьому методи політичної праці, віра, що з хрестом у руці і гарними евангельськими словами любови в устах... можна буде пройти слідом апостолів Кирила й Методія всю Слов'янщину, повернути її на нову програму й тим робом... збудувати Українську Державу, була зовсім нежиттєва й нерєальна. Це ослаблювало значно їхню дійсну політичну програму та зводило кирило-методіївців з рівня політичної організації справді до якогось невиразного, напівполітичного, а напівкультурницько-релігійного братства.

Проповіданням любови, братерства, прощення та інших подібних гарних і шляхотних ідеалів займаються уже люди добрих кілька тисячів літ, – **але ніхто ніколи не переконав тим способом ворога, щоб він забрався з його землі, ще не визволився в той спосіб ніхто з неволі і не повстала на таких основах ні одна держава. Держави родяться і падають у боротьбі. Народи тільки боротьбою визволяються з неволі і, програвши боротьбу, падають у неволю.**

Становище Шевченка. – Шевченко, хоч став був у 1846–7 р. членом Кирило-Мет[одіївського] братства, не згоджувався з усіма його думками й у своїх творах, так тих, що були писані ще перед повстанням братства, як і в пізніших, пішов багато дальше та кинув кличі боротьби за визволення України й політичну незалежність з цілою силою й яскравістю, не задержуючись в половині дороги. Він заняв супроти існуючого політичного стану відразу виразне революційне становище безоглядної боротьби.

Задержані в половині розвитку. – Оцінюючи критично програму й діяльність кирило-методіївців, треба пам'ятати, що це були лиш перші кроки, початок, по котрому прийшов відразу важкий удар, що їх фізично розгромив. У дальшій практичній діяльності були б вони з певністю мусіли не в одному примінитись до вимог життя, в котрому рішаючим чинником усіх змагань є сила.

У кліщах нової хвилі московського терору

Війна різних держав проти Росії. – По погромі Кирило-Мет[одіївського] братства, яке вчинила в 1847 р. московська поліція, організоване політичне українське життя на деякий час перервалось. Тарас Шевченко й цілий гурт найактивніших діячів опинились у тюрмах і засланнях. Але їх діло не пропало. Серед українського народу громадились ще більше революційні сили,

котрі чекали лиш догідної хвилини, щоб виступити. Нагода така скоро прийшла під час війни Англії, Франції й Туреччини проти Росії в 1855 р. Війна ця була гейби продовженням плянів і велитенської акції Григора Орлика з-перед 100 літ, щоб zorganizувати відпір усіх західньо-європейських держав проти наростаючого московського імперіялізму. Давні думки, пляни й акція Орлика, як доказують досліди, мали дуже великий вплив на дальший біг політики західньо-європейських держав супроти Росії й він був духовим батьком цієї війни, в котрій Росія понесла рішучу невдачу. Але не було вже тоді Орлика, не було його голови й зручної руки, – переможці подбали лиш про забезпечення своїх інтересів, не порушуючи тим разом зовсім української справи.

Народне повстання. – Мимо того, ця війна відбилась голо-сним відгомонам в цілій Україні. По проголошенні мобілізації під-нялось в Україні народне повстання. Часті селянські бунти, звер-нені проти московського кріпацтва, що були дуже скріпились під впливом революційних творів Тараса Шевченка й пропаганди кирило-методіївців, вибухли тепер ще з більшою силою, голов-но у Київщині. Повстанці, добившись перших успіхів, почали негай-но творити власні **військові козацькі відділи**. Цей повстанчий рух зростав з кожним днем на силі. Але регулярні московські вій-ська здушили його й справили кроваву купіль. Багато повстанців загинуло, а ще більше пішло знову на Сибір. Московські історики подбали пізніше про те, щоб представити, що це не було ніби повстання проти московської влади і ладу, лиш заворушення селян, котрі хотіли всі йти до війська, щоб воювати за Росію і з надмірного воєнного запалу бунтувались проти тих, що їх не пускали на війну.

Знесення кріпацтва. – Програна війна, повстання в Україні, загальне невдоволення й різні невдачі змусили московський уряд до уступок. Цар Микола I під впливом цих подій отруїв-ся, а новий цар Олександр II мусів погодитись під загальним натиском на знесення кріпацтва й деякі полекші. Звільнено тоді також зі заслання Шевченка й інших діячів. Кріпацтво зне-сено в 1861 р., але селян покривджено знову при розділі землі на користь поміщиків. Крім того, селяни мусіли за свою землю платити. Уряд ще й до того так зарядив, що платити мали селя-ни багато вищі ціни від дійсної вартости. Це викликало нову хвилю обурення, бо українське селянство було свідоме, що вся земля, за яку тепер кажуть платити, є його прадідівською влас-ністю, а поміщики й московська влада, яка їх насаджувала, – це

зайди й гнобителі. В кожному разі виборене по довгих трудах знесення кріпацтва було великим досягненням українських народніх мас.

Відновлення культурної діяльності. – Тарас Шевченко й інші українські діячі, звільнені з тюрм, відновили негайно свою діяльність. Шевченко скоро помер, на початку березня 1861 р., не дочекавшись навіть проголошення знесення кріпацтва, проти котрого він стільки боровся. Осередком відновленої культурної діяльності став тепер головню Петербург, тому, що там була лекша цензура. Московська влада думала, що коли українські культурні діячі будуть сидіти далеко від України, то їх діяльність буде мати менший вплив. Там повстало тепер живе видавництво українських книжок. Повстала також перша українська газета “Основа”. Українське культурне життя розвинулось з такою силою, що стало притягати до себе навіть деяких, досі зовсім спольщених українців. Було в тому часі багато випадків, що спольщені потомки давніх українських родів, пізнавши своє правдиве походження й українську історію, вертали назад до свого народу й батьківщини.

Народництво. – З розбудженої культурної діяльності розвинувся живий народницький рух. Українські культурні діячі, головню студенти, почали тепер вживати всюди української мови й одягів, співали українські пісні, ходили по селах, старались наслідувати в усьому народні звичаї та голосили, що все те, що є в простому сільському населенні, є найкраще і найшляхотніше та національно найчистіше, не засмічене, як у містах, ні польськими, ні московськими, ні іншими чужими впливами. Українські народники організувались в окремих громадах, котрі повстали майже в усіх більших містах України.

Мильний шлях. – Масовий поворот освіченої молоді до свого пригніченого народу, відкинення чужих впливів та часто жертвенна праця для народнього добра, – усе те було дуже шляхотним явищем та принесло немало користи. Українська освічена молодь, що до того часу пропадала звичайно в чужому морю, тепер лишалася при своєму народі й працювала для нього. Але не все було в тому русі здорове. Народники, захоплені мовою, звичаями, одягом і життям селянства, ставили ці справи на першому місці й нічого поза тим не бачили. В той спосіб цей рух набрав чисто культурницького, аполітичного характеру та мав, крім своїх добрих сторінок, також шкідливі, бо відтягав увагу від головної цілі – визвольної боротьби – і звертав її на дрібні, другорядні справи.

Головне завдання: визвольна боротьба. – Чисто культурницька діяльність, хоч би як була жива, не могла дати народові потрібної сили, не могла його визволити з неволі та збудувати свою державу. Плекати й розвивати культурні цінності в чужій державі – це для поневоленого народу зовсім безнадійна річ. Тільки своя незалежна держава може забезпечити народові свободу і можливість розвитку всього життя. Без своєї незалежної держави народ є засуджений на загибель. Народ поневолений, як хоче жити, мусить зібрати всі свої сили і спрямувати їх тільки для боротьби за своє визволення і державну незалежність. Плекання народньої мови, звичаїв та інших культурних цінностей в часі поневолення є також потрібне і корисне, тоді, коли проводиться ця праця в тій цілі, щоб і в той спосіб піддержати визвольну боротьбу. Коли ж культурницька праця стає для когось найважливішою справою і він, задивлений у неї, тратить з-перед очей властиві цілі, тоді така робота стає шкідливою.

Нові переслідування. – Життя заставило дуже скоро найбільш засліплених народників переконатись, що самими співаками, шараварами й вишивками, чи народніми книжечками нічого досягнути не можна, бо все те лиш іграшка в руках того, хто має владу. Захоче він дозволити – дозволить, не захоче – здавить і знищить усі культурні надбаня. Чинник політичної влади є вирішний для цілого життя, тому здобуття її є завжди першою справою і ціллю, перед усім іншим.

Кілька коротких років живішої культурної, народницької діяльності, насторожило проти відродженого українського руху всі московські чинники. Почавсь негайно крик, що це доведе неминуче також до відродження політичних змагань. Вслід за тим пішла нова нагінка, арештування, тюрми, катування, заслання. Закрито українські громади, арештовано й заслано діячів, а на добавок усього, московський уряд видав в 1863 році офіційальне розпорядження, що українська діяльність є протидержавною та заборонив друкувати українські книжки, проголошуючи, що “не було, нема і не може бути ніякої української мови”.

Плян повного знищення українського народу. – Перестрашені нагінкою й переслідуванням деякі українські культурні діячі хотіли рятувати себе й можливість дальшої праці в той спосіб, що почали голосно відпекуватись самостійницьких змагань та уникали, мов вогню, найменшого сліду політичної діяльності. Але й у цей спосіб не вдалось їм нічого досягнути, бо москалі в усьому, що тільки мало на собі хочби найменший український слід, підозрівали небезпеку для російської держави. Вони гово-

рили отверто, що колись український народ може знову проти них повстати. Нагінка проти українців тепер не переривалась. Не вдоволяючись придушенням українського життя, почали вони застановлятися над тим, щоб української небезпеки позбутись раз на завжди. В тій цілі виробила окрема урядова комісія в 1876 році проект повного знищення й обмосковлення українського народу. Проект цей випрацьовано на основі польського пляну з-перед сто літ, котрий поляки виробили були перед поділом Польщі і назвали “**Проект на знищенє Русі**”. За тим пляном треба було заборонити зовсім розвій окремого українського культурного життя, закрити всі школи, усунути зовсім українців з міст, зробити український народ бідним і темним, щоб не міг більше про ніщо думати, лиш про працю на прожиток, а опісля при помочі зовсім змосковщеної Церкви, школи, військової служби в московській армії й інших засобів змосковщити ще й українську народню мову, щоб український народ забув зовсім про свою національну окремішність.

Указ з 1876 р. – Московський уряд затвердив цей плян і почав його негайно здійснювати. У травні 1876 р. видав московський уряд славний указ, котрим ще більше строго заборонено друк яких-небудь українських книжок, заборонено навіть друкувати український текст у нотах, заборонено українські театральні вистави й заборонено співати українські пісні. Найменший прояв українського життя підлягав важким карам.

На нових шляхах. – Українське життя, здушене московським насильством, не завмерло і тим разом, але почало шукати собі нових доріг. Найактивніша його частина сходить у підземелля і там продовжує працю, з котрої виростає з новою силою за деякий час, уже не окалічений, культурницький, аполітичний, але свідомий, завершений самостійницький політичний рух. Друга частина, головно видавничо-культурна, переноситься з того часу в Галичину, що виростає в новий могутній осередок відродженого українського життя.

Відродження Галичини

Під Австрією. – По поділі Польщі в 1772 р. більшість українських земель опинилась під пануванням Росії, а південно-західні частини – Галичина, Буковина й Закарпаття – дістались Австрії. Закарпаття дісталось під владу Австрії багато скоріше, разом з Мадярщиною. Українські землі були знову поділені між дві чужі держави.

Стан і наслідки польської неволі. – Положення українського народу в Галичині до того часу, коли вона відійшла під Австрію, було дуже важке. Галичину здобули були поляки найскоріше, ще в роках 1349–1387. Там вони найдовше панували та найсильніше закріпилися. Вони винищили вогнем і мечем по довгій і завзятій обороні свідомих українців. Знищили зовсім славне колись українське міщанство і на то місце насадили в містах і довкола міст польських і німецьких кольтоністів, котрі стали скоро поляками. Рештки незнищеного фізично українського міщанства під польським терором також спольщились. Селянство було в кайданах найстрашнішої панщини. Польський пан (дідич) був паном життя і смерті на селі, а селяни були в його руках робучою худобою й іграшкою. Життя українського селянина під владою звироднілої польської шляхти було страшніше пекла. Помочі ні поради не було жодної, бо український селянин лишився сам один при своєму народі, а все інше було знищене до основ. Навіть церква не була вже схороною ні помочою, бо поляки перевели насильством цілий край на Унію. Останнім упало львівське братство в 1708 р.

Уніятське духовенство зробили вони також послухним знаряддям всемогучого пана. Нове духовенство під польським терором перестало вживати української мови й перейшло на польську мову та відчужилось зовсім від народу. Скрізь панувало царство темноти, безправства і гнету.

Вплив неволі на характер і вдачу. – Народ був так пригнічений, що це відбилось навіть на його вдачі. Витворилась під цим страшним натиском рабська, покірна мученицька вдача. Селянин український тримався цупко, зі сліпою, фанатичною впертістю своєї землі, своєї мови, звичаїв і народности, але вже не був здібний до зриву і чинної боротьби, стратив розмах героїських поривів і зносив свою долю з надзвичайною, мученицькою терпелівістю.

Майже без змін. – Не багато змінився цей жахливий стан і потім, як Галичина перейшла в 1772 р. під Австрію. Австрійська влада пробувала з початку обмежити дещо сваволю і звірства польських панів. Та всі нові зарядження лишилися на папері, а паном цілого краю була дальше та сама польська шляхта, що й не думала нічого змінити. Довгих 80 років, аж до знесення панщини в 1848 р., панувало ще це панське пекло майже неограничене.

Впровадження шкіл для духовенства. – Одинокую більшою зміною, яка зайшла у перших роках австрійського панування, було запровадження шкіл для греко-католицького (уніятського) духовенства, та надання йому законної охорони. Зміна ця, з

початку майже назверх невидна, мала опісля глибокі наслідки. Греко-католицьке духовенство, до того часу темне, підлегле польським панам і спольщене, тепер поволи звільнялось від цієї залежності, а, діставши деяку освіту, почало відроджуватись і стало опісля спорою національного відродження. Школи й освіта, хоч як було їх мало і як низький рівень науки був у них, все-таки були джерелом значного, як на той час, поступу.

Відродження Греко-Кат[олицької] Церкви. – Церковна унія, запроваджена поляками й накинена насильством для спольщення народу, обернулася тепер проти них. Діставши своє освічене духовенство, стала вона опорою проти польонізації, а греко-католицька церква стала з часом в Галичині українською національною церквою, що поклала справді дуже великі заслуги для збереження й розвитку українського народу і його національної свідомости. Природна сила здорового в середині національного організму перемогла ще раз мертвечину чужих впливів, що не мали опертя в ґрунті. Прийшло це однак не легко, але аж по довгій, завзятій боротьбі. Спольщення греко-кат[олицького] духовенства було так сильне, що воно не тільки уживало польської мови в розмові і в проповідях, але немало священників належало навіть до польських тайних товариств і боєвих повстанчих організацій, які змагали до відбудови Польщі. Навіть префект греко-кат[олицької] духовної семінарії, що був освіченою людиною і володів шести мовами, скінчив життя в австрійській тюрмі... за приналежність до тайних польських боєвих організацій. Не диво, що в таких умовах струя українського відродження мусіла пробивати собі шлях тільки з важким трудом.

Духове й мовне окалічення. – Боротьба з польонізацією була тим важча, що до неї не стануло відразу свідоме українство, але зроджене в неволі, кволе, скалічене мовою й духом. В австрійських школах заступило польську мову перевернене, дивовижне церковне язичіє, котрому важко було вдержатись в житті. Чиста народня мова ще довго не мала доступу, а тільки вона одна могла мати в собі чар і силу перемоги. Ще гірше було каліцтво духа. На місце польської державної ідеології прийшла тепер дивна неприродна мішанина австрійської державної ідеології з прив'язанням до української народности, що називалась урядово "рутенською". Богом став австрійський цісар, а вірність і безоглядний послух державі стали на дуже довгий час програмою і гордістю цього нового окаліченого українства, властиво австрійського рутенства. Оце важке духове й мовне окалічення горстки інтелігенції та нелюдське положення селянства в пан-

щизняному ярмі – це образ того страшного стану, до якого доводить народ неволя.

Відродження українського письменства. – Поза важкими хмарами, горіло однак і ясне сонце, і ніколи невгасаючі зорі! По темній ночі неволі мусів прийти світанок! Глибоко закопані, вкриті порохом віків, спочивали скарби національної традиції, в душі народу не завмер ще голос предків, а в крові остав живий інстинкт своєї окремої національної природи. Прийшла хвилина, що те, що було досі забуте, вийшло наверх і почало нове життя. Малий гурт молодих студентів духовної школи на чолі з Маркіяном Шашкевичем рішив вернути до живої народньої мови й почав у тому напрямі вперту працю, що стала на тому відтинку переломовою подією. Маркіян Шашкевич разом зі своїми друзями починає в 1833 році видавництво українських книжок.

Перешкоди й заборони. – Справа ця йшла дуже тяжко, бо австрійська цензура не хотіла дати дозволу. Уряд боявся дозволити на українське видавництво, щоб тим не дразнити Росії й поляків, а ще більше боявся, щоб не вирости з цього згодом змагання до повної національної окремішности й незалежности українців. Австрійський уряд зрозумів відразу, що відродження живого народнього письменства доведе до відродження національної свідомости і національних змагань.

Ще більші перешкоди зустрінула ця діяльність Шашкевича і в тодішніх урядових кругах гр[еко]-кат[олицької] церкви. Церковні достойники, що були під польським впливом, спротивились цілою силою проти видання першої української книжки “Зоря”, писаної живою мовою, що її зладив був Шашкевич. Шашкевич оминув урядові заборони й видав в 1837 році в столиці Мадярщини, Будапешті, подібну книжку “Русалка Дністрова”. Книжка ця зробила в Галичині дуже велике вражіння. Але її скоро також заборонили й сконфіскували. Церковні круги, нацьковані польськими інтригами, виточили Шашкевичеві слідство й почали на нього нагінку, що загнало його скоро до гробу, а його товариші, зневірені у можливість власними силами відвалити гробовий камінь, що наляг на життя народу..., почали оглядатись на Москву.

Початок великих подій. – Діло, почате Шашкевичем, мимо перешкод, на які натрапило, не пропало, бо це було здорове зерно, що мусіло зійти буйним цвітом на ґрунті, що вже давно на нього чекав. Вкоротці прийшли нові події, що ще більше розбурхали життя Галичини. Тими подіями були революційні рухи весни народів і ще більше українські книжки, що прийшли до Галичини з осередніх українських земель, що були під владою Росії, де нова

українська література мала вже майже 50 років свого розвитку, починаючи від Енеїди Котляревського.

Справжнє значіння Шашкевича. – Значіння Шашкевича лежить не тільки в цьому, що він перший в Галичині дав початок відродженню нового українського письменства й відкрив народіві силу, скарб і зброю, що її дає жива народня мова. Шашкевич поклав своєю діяльністю також перші підвалини відродження здорової політичної думки в Галичині. Він написав дуже мало, бо скоро помер, але і в тих творах, що він писав, старався відкрити другий, ще більший скарб і силу – національну традицію. Він, подібно як і Шевченко, зрозумів відразу значіння “Слова о полку Ігоря” і почав його перекладати, щоб відновити традицію княжої української державности і почав писати оповідання з історії княжої української державности та її боротьби з наступами сусідів. Рівночасно відновлював Шашкевич традицію Козаччини, писав про Наливайка, про облогу Львова козаками, про запорожців, про життя Хмельницького, писав про Чорне море, українські степи, Дніпро і Дністер та намагався вирвати думку своїх сучасників з мертвої заскоружлості й надати їй живого всеукраїнського змісту, опертого на твердим ґрунті своєї історичної традиції.

Весна народів

Повстання й розрухи. – В 1848 році почалися в цілій Європі революційні рухи, звернені проти невільничих порядків. Головну участь у тому революційному русі взяли поневолені народи, що змагали до свого національного визволення. Захиталась під цим ударом теж австрійська деспотична влада та проголосила конституцію, вибори до парляменту й різні політичні свободи.

Відгомін у Галичині. – Визвольні революційні рухи поневолених народів, головно слов'янських – сербів, чехів і других – відбилися головним відгомонам теж серед українців. А коли прийшла вістка, що в Австрії проголошено конституцію, пробудилось і виросло досі, здавалось, завмерле українське життя. Зерно, кинене Шашкевичем, зійшло буйним колосом. Від того часу, як його виклинали у львівських церковних кругах, минуло ледви 10 літ, але за той час багато змінилось. Тепер українське священство стало двигуном живого національного руху.

Відпір полякам. – У Львові по проголошенні конституції закипіло. Поляки кинулись живо підготовляти повстання; маніфестували, кричали і радувались, що буде давня Польща знову

відновлена й буде мати під собою Україну. Думаючи, що, українці вже зовсім спольщені і є лиш поляками греко-католицького обряду, хотіли і їх притягнути до цієї акції. Але українці рішуче протиставились спільній акції й рішили виступити окремо.

Організування окремого українського життя. – Львівські українці виставили відразу в перших днях по проголошенні конституції свої окремі домагання до уряду: признання прав української мови, українських шкіл і т. п. Вкоротці по тім зорганізовано у Львові Головну Руську Раду, що свої перші наради почала від святочної згадки Маркіяна Шашкевича, а [в] цілому краю зорганізовано Окружні Ради. Головна Рада почала видавати свою газету “**Зоря Галицька**”, вислала своїх представників на **Слов’янський З’їзд** у Празі, що домагались там самостійності для українського народу, та розвинула загально доволі живу діяльність.

До Українського Народу! – Дня 15 травня проголосила Головна Рада в першому числі “Зорі Галицької” відозву до українського народу. Повідомляючи цією відозвою про конституційні зміни в австрійській державі, закликала Головна Рада український народ використати цю нагоду для відбудови свого життя, такими словами:

“Ми, Галицькі Українці, належимо до великого українського народу, що одною говорить мовою і 15 мільонів виносить, з яких два і пів мільона заселює галицьку землю. Наш народ був колись самостійний, мав свою літературну мову, свої власні закони, своїх власних володарів, одним словом: був у добробуті, заможний і сильний. Через непривітні умовини поділено наш великий народ, він стратив своїх володарів, свою самостійність і попав під чуже панування”.

“Той нещасливий оборот нашої політичної долі, – говориться у відозві далі, – був причиною того, що многі можні українці покинули свою прадідівську мову, віру й народ та приставали до наших ворогів, шукаючи вигіднішого життя, а народ темний, усіми полишений, попав у ще гіршу неволю. Але тепер настала хвиля, коли в цілому народі повинна відозватись українська кров”. – “Браття! Сини великої Української Родини! – кликала відозва. – Усі народи далекі й сусідні будяться і підносяться, щоб подбати про свою свободу й волю, а ми одні мали б остати в нашій нещасній мертвеччині? Ні! Пробудився вже і наш український лев та ворожить нам кращу будучність! Вставайте, браття! Вставайте з довгого сну, бо настав наш час! Двигнімся, щоб піднести наш народ і забезпечити йому свободу!” Перепоєні гарячим національним чуттям, ми, українці, котрим добро і щастя народу

лежить на серці, зорганізувались і будемо працювати, – писали вони даліше – для охорони, забезпечення прав і розвитку віри, церкви, священства, народности, мови, нижчих і вищих шкіл, часописів, зв'язків з іншими словенськими народами, добробуту і політичних прав в межах австрійської держави.

Домагання окремої самоуправи. – Найважливішим практичним домаганням Головної Ради по знесенні панщини була справа відділення Галичини від польських земель і віддання українцям державної самоуправи. В цей спосіб думали тодішні галицькі українці позбутись польського гнету, який за Австрії був нічим не менший, як за давньої Польщі. Уряд хотів зпочатку на це погодитися. Цісар підписав був уже навіть відповідний розпорядок. Але впливи багатих польських панів на австрійському цісарському дворі були всемогучі. Вони постарались, що українська Галичина лишилась даліше під одним зарядом разом з частиною польських земель, які належали до Австрії, а вся фактична влада залишилась в руках поляків. Від того часу галицькі українці постійно домагались від австрійського уряду відділення їх від поляків і віддання їм самоуправи. Ця справа стала головним осередком, довкола якого крутилась уся галицька політика через кількадесять літ, але ніколи навіть цього не досягнула, мимо великих зусиль, бо на віденському дворі польські інтриги й впливи були непереможні.

Знесення панщини. – Одним з найбільших досягнень революційного потрясення в Австрії 1848 р. було знесення панщини. Уряд був змушений під впливом подій проголосити дня 15 травня 1848 р. повне зліквідування панщини, випереджуючи на 13 років знесення кріпацтва в Росії. Для українського народу в межах Австрії це було уже великою полекшею. Але цей факт мав, крім добрих, також і лихі наслідки. Австрійський уряд проголосив, а за ним також і Головна Рада у Львові й тодішня українська інтелігенція прийняли й проголосили це народове як надзвичайний акт цісарської ласки, за яку український народ повинен бути вдячний навіки Австрії... Почались з того часу в день 15 травня по всій Галичині свята “визволення”, ставлення пам'ятних хрестів і т. п. Це все зв'язувало ще більше думки і навіть почування галицьких українців з “цісарським тронем” чужої австрійської держави й поглиблювало далі рабського духа. Основне людське право особистої свободи й власности на свою прадідівську землю, виборене після важких трудів, перетворилось ось так штучно в легенду чужої ласки. Ця легенда мала далі тримати звільнених панщизняків в кайданах духового рабства.

Цісарська ласка в практиці. – Та й дякувати не було за що. Важка була ця “цісарська ласка” в практиці. Українським селянам, відвічним господарям своєї прадідівської землі, що скроплювали її століттями своїм потом і кров’ю, відібрано її тепер ще раз і признано тільки дуже малі наділи, а більшість землі мала остати даліше в руках тих самих зайдів-панів. Коли ж прийшло до переведення наділів землі у практиці, тоді вийшло ще менше, бо все ділили, судили й карали в ім’я “найяснішого цісаря” знову ж ті самі польські пани, що були його правою рукою. Відбулось ще раз одне велике ошуканство, а розбій і грабунок були на кожному кроці. Даремно ходили одні за другими делегації на скаргу до “свогого цісаря”. Не було ніде жодного права для безборонних селян. Переведення наділів облутано крім того тисячами різних замотаних умов, які лишили масу селянства даліше в економічній залежності від зненавиджених дідичів.

Культурно-освітний рух. – Загальне піднесення й оживлення 1848 року відбилося також і в культурному житті. Виявом цього було оснування першого українського культосвітнього товариства, яке заложила в 1848 р. Головна Рада, й скликання З’їзду Українських Учених, що в ньому взяло участь 118 учасників. З’їзд цей був замітною подією, відбувся в салях, прикрашених українськими національними, синьо-жовтими прапорами, а деякі промови, виголошені на ньому, були дуже гарячі й патріотичні. Душею усього руху й найбільш гарячим промовцем на з’їзді був товариш і співробітник Маркіяна Шашкевича – Микола Устиянович. Одним з важних завдань з’їзду українських учених було наукове опрацювання і розвиток української мови та охорона її перед впливами московщини, польщини й мертвеччини церковного язичія. Варто при цьому згадати, що навіть цей з’їзд не відбувся без перешкод, бо польські узброєні банди хотіли його розігнати, але військо до цього не допустило.

Вибори. – Замітною подією в тому часі були вибори до першого австрійського парламента. Українці Галичини й Буковини взяли в них участь і вибрали 37 своїх послів, в тому 26 селян. З-поміж усіх послів визначився найбільше брат Маркіяна Шашкевича, Григор. Його покликали вкоротці до міністерства, як заступника українських справ, але поляки по деякому часі своїми інтригами вигризли його звідти. На одній з перших нарад парламента промовляв український селянський посол Капушак гарячо проти виплачування панам відшкодування за знесення панщини. Змалювавши яскраво все нелюдське безправство панщини, кликав він на кінці з обуренням: “Батоги й канчуки, що обкручувались

довкола наших голів і тіл спрацьованих, хай їм будуть пам'яткою по нас, хай це буде їм наше відшкодування”.

Організація українських військових частин. – Використовуючи трудне положення австрійського уряду, котрий провадив в той час зтяжну війну з мадярами, Головна Рада постановила зорганізувати при тій нагоді українські військові частини. В більших містах зорганізовано відділи української народньої гвардії, що були узброєні й мали свої українські прапори. Усі села здовж мадярської границі також узброєно й зорганізовано в окремі помічні військові відділи. Крім того, зорганізовано у Львові з півторитисячі добровольців український полк, що дістав український однострій зі синьо-жовтими відзнаками. Офіційно цей полк був призначений до боротьби з мадярами. В дійсності наміри Головної Ради, що його організувала, були інші. Українці хотіли бачити в цьому зав'язок свого війська, бо рахувались з можливістю дальшого розвитку подій в напрямі щораз більшого усамостійнення поодиноких народів, які входили в склад Австрії. Провідні українські діячі того часу розуміли й підкреслювали, що лиш власне військо може стати основою національної сили. По зорганізуванні першого полку почались заходи для зорганізування другого. Головна Рада мала на меті виставити початково 10 тисяч війська. Але австрійський уряд не допустив до цього і ці військові частини скоро розв'язав, а “вірних вояків” нагородив важкими шиканами. Постарались про те в першу чергу поляки. Між іншим губернатор Галичини, поляк Ґолуховскі, доносив і австрійському урядові, що допущення українських військових частин буде в будучності небезпечне, бо стане основою збройної сили для самостійницьких стремлінь українців. Український рух, – доносив він, – “змагає до своєї незалежної держави зі столицею в Києві”.

Зріла політична програма. – Польські доноси не були безосновні. Розбуджене українське політичне життя мусіло невідклично довести до свого завершення, яким була повна незалежницька програма. “Головна Руська Рада” у своїх офіційних заявах говорила отверто про єдність і державну самостійність українського народу в минулому, пригадувала це часто й розбуджувала національно-державницькі традиції, але не відважилась витягнути з цього належних висновків і поставити це яко ціль, як політичну програму. Та знайшлись і в самій Раді і поза нею люди, які ясно бачили положення й витягнули з цього потрібні висновки. Найвиразнішим висловом цих стремлінь стала книжка “Слово перестороги”, яку в 1848 р. написав священник з Лемківщини,

Василь Подолинський, і подав у ній з глибоким знанням, переконанням та гарячою вірою програму самостійної української державности, як найвищу, святу ціль українського народу. “Є чотири партії між українцями, – писав Василь Подолинський. – Перша чисто **народня українська, яка хоче України вільної і незалежної** та змагає до неї всіми силами”. Крім цього, є ще 3 партії, що є зв’язані одна з Польщею, друга – з Росією, а третя – з Австрією. Рабську й зрадницьку політику цих трьох партій, що служать чужим інтересам, піддав Подолинський гострій і незвичайно ясній та переконуючій критиці. “Стотисячне військо можна перемогти, – кликав він, – але не можна спольщити одного українського села”. Тим, котрі сумнівалися, щоб у час такого великого ослаблення нашого народу можна було надіятись на його визволення і самостійність, – відповів він, що “ми хочемо бути народом і будемо ним!” “Ми віримо твердо в відродження вільної незалежної України й нас зовсім не бентежить речинець, в якому нам та воля й незалежність судилися!” Не звернуло Подолинського з цього шляху ні сконфіскування його книжки, ні арештування й австрійська тюрма. Він остав до смерти вірний самостійницькій програмі.

Не велике було тоді ще в Галичині число таких свідомих і так високо вироблених політично українських самостійників-державників, але велика й сильна була їх ідея й вона зчасом перемогла. – Смілий, пророчий голос Подолинського був завершенням і програмою цього незвичайного підйому, що його пережила Галичина у пам’ятному 1848 році.

На Буковині. – Знесення панщини й загальний підйом оживили українське життя також на Буковині. Буковинські українці почали рівно ж організуватись, вислали своїх представників до Головної Української Ради у Львові й узяли активну участь у виборах до парламенту, вибираючи послів-українців. Згодом виросло в Буковині також українське письменство на чолі з визначним письменником Осипом Федьковичем. Відродження українського життя на Буковині мусіло побороти важкі перешкоди, головно зі сторони румунів, що мали всюди в урядах більші впливи й намагались здушити розвиток українського життя, щоб цілу Буковину загарбати собі.

На Закарпаттю. – Українські землі, висунені немов передня твердиня поза гори Карпати, жили від того часу, коли в долину Дунаю прийшла з Азії монгольська орда мадярів і завоювала її, постійно під їх напором. Мадяри були тепер найближчим сусідом, а з часом перемогли в боротьбі українців і стали панами

цілого Закарпаття. Коли Мадярщина, а з нею і Закарпаття, перейшли опісля під владу Австрії, положення українців мало що змінилось. Одиноким успіхом було заведення шкіл для духовенства, що піднесли його освіту. В 1848 р. Закарпаття перейшло також великий підйом національного відродження, що заповідав якнайкращі надії.

Занепад. – Велике оживлення, що його в 1848 р. пережили українські землі під Австрією, довго не вдержалось. Австрійська влада перемогла революційні розрухи, скріпилась і зліквідувала назад конституційні порядки. В Галичині скористали з того поляки й постарались про розв'язання Головної Української Ради й українських військових частин. Українське життя, що ледви починало ставати на ноги, опираючись на горстці інтелігенції, головно священства, позбавлене тепер конституційних свобод, не могло вдержатись проти напору реакційних сил.

Знову під польським і мадярським чоботом. – По десяти роках в Австрії відновлено конституційні порядки, але з великими змінами. Головною зміною, що мала далекойдучі наслідки для нашого життя, була угода австрійського уряду з мадярами й поляками. Угоду цю зробив австрійський уряд в першу чергу коштом українців. Поляки дістали в Галичині сойм і всю дійсну владу у свої руки, а мадяри – на Закарпатті. Українці остали зовсім безборонні, позбавлені конституційними крутістьми політичних і культурних прав, віддані на поталу полякам і мадярам. Українці пробували використовувати обмежені конституційні можливості для своєї охорони й вибирали своїх послів, але це нічого не помагало. Не було загального й рівного голосування. Вибори були так покручені, що українці могли вибрати по тяжкій боротьбі лиш дуже мало своїх послів, а ті знову не мали жодного голосу. Під австрійською фірмою правила всім польська шляхта, ще більше всемогуча, як перед тим, бо мала тепер свій сойм, своїх міністрів і поліцію. Під цим терором українське життя зовсім занедало. Знайшлись скоро грабарі, що збирались уже вбити останні цвяхи до домовини й поховати “Галицьку Україну” в могилу. Цими грабарями були московські агенти.

Москвофільство. – Важке положення українського народу в Галичині й на Закарпатті відданого на повну поталу лянші й мадярам використала Москва. Москва боялась відродження українського життя в Галичині, щоб воно не стало опорою для визвольних змагань українського народу і по другому боці кордону. Московський уряд не пожалував отже грошей ні різних заходів, щоб у зародку вбити відроджуючесь україн-

ське життя. Московська акція мала в Галичині, а ще більше на Закарпатті, повний успіх. Тодішні українці, загрожені польською й мадярською небезпекою, пробували знайти зпочатку охорону в австрійському уряді. Але там її не знайшли. Тоді, розчаровані, стали шукати помочі й рятунку в Москві. Цим шляхом пішло тоді багато галицьких і закарпатських українців. Вони змінювали свою самостійницьку програму з 1848 року й ставали прихильниками Москви, надіючись від неї “визволення”. З цього розвинувся був при постійній московській помочі сильний політичний рух, названий москвофільським, що став на півстоліття важкою хворобою нашого національного організму, а на Закарпатті, піддержуваний мадярами, держиться останками своїх сил ще й до сьогодні. Витворили його й піддержували московські гроші й агенти, а знаменитий ґрунт творила для нього загроза польського й мадярського заливу. Протиставитись тій акції міг тільки здоровий політичний табор з твердою, великою вірою в національну ідею і вірою у власні сили народу, бо до москвофільства доводило людей в першу чергу почуття безсилля.

Переломовий вплив Кобзаря. – Серед цієї важкої дійсності з’являється в Галичині “Кобзар” Тараса Шевченка й викликає справжню революцію серед молодого покоління. Українська молодь знайшла в ньому те, чого найбільше прагнула й потребувала – **велику сильну віру в Україну й подих широкої української землі**. Від того часу починається рішучий зворот в національному житті Галичини. Під впливом “Кобзаря” Шевченка виховується захоплене ним нове покоління української молоді, яке зриває з москвофільством і німеччю старшого покоління та стає рішучо на національний ґрунт. Народжується тоді серед галицької молоді сильний народовецький рух.

Культурно-освітня діяльність. – Нове народовецьке покоління галицької молоді, захоплене духом Шевченка, було ослабле, щоб зрозуміти й переймати відразу його великі політичні ідеї. Підняти їх – значило підняти визвольну боротьбу української нації за свою політичну незалежність. Це прийшло пізніше. Народовецька молодь, що ставила ледви перші кроки в громадському житті, не відразу до цього дійшла. Вона кинулась насамперед в народ, щоб знайти в ньому для себе опору. Дорогою в народні маси була широка культурно-освітня діяльність. В 1867 році закладає народовецька молодь, при загальній байдужності, а навіть спротиві старшого громадянства **товариство “Просвіта”**, що стало незабаром головним осередком культурно-освітньої праці. За тим іде видавництво популярних народніх книжок, укра-

їнський театр, друкарня, газети одні за другими, школи, бурси, студентські товариства. Чим більше доростає це перше свідоме українське покоління, тим більше зростає на силі, поширюється та поглиблюється український народний рух, а щорічні свята в день уродин і смерти Шевченка стають неначе іспитом і переглядом його наростаючих сил.

Зв'язки з українськими землями під московською займанщиною. – В розвитку українського руху в Галичині помагали дуже багато морально й матеріально українці з осередніх і східніх українських земель, що були під московською владою. Вони складали жертвенно свої гроші й помагали купувати друкарні, видавати книжки й газети, закладати школи й культурно-освітні наукові та допомогіві товариства. Коли в Росії розшалів ще більше протиукраїнський терор і не можна було там нічого по-українськи друкувати, тоді українські письменники з Києва, Харкова й інших міст посилають свої твори до Галичини і тут їх друкують. З часом переносяться до Львова визначні українські діячі з Києва, що там не могли продовжувати своєї діяльності, в тому числі також найвидатніший український історик і громадський діяч, професор Михайло Грушевський. Міцне опертя, яке дістав розбуджений український рух у широких народніх масах та почуття й свідомість єдності з цілою великою Україною, овіяною німбом золотoverхого Києва й козацького героїзму, дала відродженому українському рухові в Галичині таку силу, що він перемиг остаточно москвофільство та всі польські перешкоди й на початку нового, двадцятого століття вступив уже у новий період свого зрілого політичного розвитку.

На шлях політичної боротьби. – Народовецький рух молоді в Галичині мав початково переважно культурно-освітній характер. З розвитком його сили втягається він щораз більше у політичну боротьбу. Частина молоді, під впливом професора київського університету Драгоманова, захоплюється соціалістичними ідеями невизначеного інтернаціоналізму. Велика більшість стає однак твердо на національний ґрунт, перемінюючись з народовецького культурництва в свідомий національний політичний рух. В 1885 році повстає перша політична організація народовців “Народня Рада” під проводом Юліяна Романчука. Народня Рада проголосила, що вона перенимає національно-політичну програму “Головної Української Ради” з 1848 р., яку зрадило було пізніше москвофільське покоління. Народня Рада стояла на ґрунті цілої великої української нації, що має за собою власну історичну тисячелітню минувщину, в котрій ми були

самостійним державним народом. Виходячи з цих глибоких основ національно-державної традиції, не ставила ще однак Народня Рада виразно самостійної державности, як своєї цілі, але змагала зпершу до здобуття широких автономних прав в межах Австрії.

Політичні партії й дальша боротьба. – З дальшим ростом сил іде розвиток та зріжничування політичного життя. Організуються політичні партії й видвигають щораз виразніше самостійницькі ідеали та скріплюють активність мас.

В 1890 р. повстає соціалістично-радикальна партія, а в 1895 році приймає вона в свою програму домагання державної незалежности України. У 1899 р. давня Народня Рада переминюється на національно-демократичну партію, що стає на чоло життя. Рівночасно стають до політичної боротьби розбуджені й опановані національним духом широкі маси. Відбуваються масові політичні віча, походи, маніфестації. З нагоди виборів в 1897 р. доходить у багатьох місцях до кровавих боїв з австрійсько-польською поліцією. Перша кров і трупи, що падуть уже не так, як досі, в мученицькому стражданні від польської нагайки, але в свідомій політичній боротьбі, завогнюють її ще більше та стають джерелом нового завзяття і сил. Студентська молодь піднімає боротьбу за український університет. Знову лється і тут кров. У розгарі боротьби росте й загострюється також політична думка. На студентських вічах в 1900 році лунають уже зовсім виразно самостійницькі гасла й **студентська молодь приймає рішення, що ідеалом, за котрий вона стає до боротьби, є Самостійна Українська Держава.**

Іван Франко. – Одним із найбільших творців і ковалів цього великого підйому стає ґеніяльний письменник і передовий громадський діяч Іван Франко, найбільший син Галицької Землі. На вершинах свого розвитку кидає він могутній клич “Не пора, не пора москалеві й ляхові служити – нам пора для України жити!” Ця пісня стає гимном нового українського покоління, якому він у “Мандрівку століть” дає печать свого духа великим наказом - стати незалежним господарем на своїй землі: “Труснеш Кавказ, вперезишся Бескидом і покотиш Чорним морем Гомін Волі та глянеш мов хазяїн домовитий по своїй хаті і по своїм полі!”

Буковина. – Подібний розвиток переходила в тому часі і невелика Буковинська земля. Там не розвинулось москвофільство й українці добре зорганізувались та вибороли собі більші права, чим у Галичині. Найгірше було на Закарпатті, де москвофільська хвороба здушила надовго національний розвиток, з

чого скористали найбільше мадяри й наложили на ціле життя свою руку.

На порозі нового століття. – Ось так Галицька й Буковинська землі перейшли протягом дев'ятнадцятого століття, зокрема від 1833 р. до 1900 р. велитенський шлях свого розвитку. З найбільш занедбаної й темної, важко закріпощеної й поневоленої закутини, завдяки невмірущій, великій життєвій силі народу й кращим умовинам, чим під московською займанщиною, стали вони осередком відродженого українського життя. В умовинах конституційних порядків австрійської держави легше було розбудженій народній силі проламати перешкоди, які ставляла австрійсько-польська влада. З початком нового двадцятого століття входить уже українська політична думка й сила народу в новий етап своєї організованости й зрілости.

Найважчий час під московською займанщиною (1876–1905)

Продовжування діяльності мимо перепон. – В той час, коли Галичина й Буковина переживали період свого відродження, осередні й східні українські землі переходили якраз найважчі роки. Указом з 1876 р. сковано остаточно все українське життя. Сковано, але не поховано! Воно сходить у підземелля таємної роботи й звідси пробиває собі нові стежки.

Частина активних громадських діячів, головно письменників, переносить свою діяльність до Галичини. Вони розвивають високо українську культуру, літературу й ставлять її на європейському рівні. Іншим удається всякими бічними шляхами видістати частинний дозвіл на українські театральні вистави. Театр завдяки свідомій жертвенній праці його організаторів стає на високому рівні. Його заслуга в першу чергу в тому, що він скріплював і ширив національну свідомість, добираючи відповідно зміст своїх вистав. Працюють далі дуже пильно українські вчені історики й друкують свої досліді, або в Галичині, або в Києві й Харкові, але тут з konieczности російською мовою. Виростає українська музика на чолі з безсмертним Миколою Лисенком, творцем музичного Кобзаря України. Деякі багатші українці, як Євген Чикаленко й інші, жертвують велике майно на українські цілі. З Галичини наладнується таємними дорогами доставка українських книжок і газет. Відбуваються в приватних хатах таємні свята Шевченка й ювілеї українських діячів. До могили Шевченка у Каневі спішать щороку тисячі свідомих українців з усіх земель. Різними стежками, менше чи більше незамітними для лютого ока московських

жандармів, пробивається наверх українське життя й тисячними невидними нитками снується без перерви в душі найкращих синів народу ідеал вільної України.

Політичне життя. – Не завмерло в тому часі, мимо найважчого терору, також українське політичне життя, хоч на деякий час було дуже ослабло. Старі кирило-методіївські діячі, не загартовані до твердої політичної боротьби, нездібні станути на революційний шлях, по смерті Шевченка зовсім ослабли та стали хилитись під ударами жорстокого терору. Більшість українського життя зберігалась у днях лихоліття під фірмою аполітичного, льояльного народовецтва й українофільства. Але в здоровому ґрунті вирости нові сили, що не могли вдоволитись збиранням народніх пісень, оповідань чи плеканням співу, музики, театру й науки. Сильніші індивідуальности переходять від цього до безпосередньої таємної політичної діяльності. Витворюється в тому часі серед живішої частини української молоді два головні політичні напрямки: соціялістично-інтернаціональний і національний.

Михайло Драгоманів і його вплив. – Соціялістичний напрямок гуртувався довкола студента й опісля професора Київського університету Михайла Драгоманова. Переслідований московською владою, Драгоманів мусів виїхати опісля до Галичини, а звідси до Швайцарії. Там продовжував він свою діяльність і мав довго великий вплив на розвиток українського політичного життя. Його вплив був більш шкідливий, чим корисний, тому що він заціпив і розвинув в Україні струю інтернаціоналізму, яка ослаблювала національні сили та відбилась опісля дуже шкідливо в часі наших визвольних змагань. Ще більше шкідливий вплив Драгоманова був у цьому, що він голосив спеціальну політичну тактику, щоб не виступати проти панування над Україною російської й австрійської держави, а лиш змагати до того, щоб у тих чужих і ворожих українському народові державах поліпшити внутрішні порядки. Навіть Іван Франко, що стояв з початку під сильним впливом Драгоманова, назвав його опісля за це російським патріотом і писав, що Драгоманів був лиш з уродження українцем, але своїми політичними поглядами й роботою був більше москалем. Шкідливий вплив мав Драгоманів ще й тому, що він у своїх творах виступав проти всякої войовничости, революційности й героїзму, а захвалював, щоб боротись лиш думкою й наукою за поступ усього людства. Він виступив гостро навіть проти Шевченка за те, що Шевченко видвигав на перше місце національний ідеал України й кликав народ до безоглядної боротьби. Драгоманів осуджував такі погляди й гостро критику-

вав українську молодь, яка захоплювалась ідеалами Шевченка. За це українська молодь, як писав сам Драгоманів, назвала його “женевським татариним, що Кобзаря покалічив”, а на похороні Шевченка молоді студенти не хотіли його допустити до домовини Кобзаря, кажучи, що йому тут не місце.

Бували в Драгоманова часом також інші думки. Він написав книжку “Пропащий світ”, де доказував, що панування Росії над Україною – це час, пропащий для українського народу й усякого людського поступу і культури, та кликав, що “кожна людина, яка покинула Україну, кожне слово сказане не по-українськи, кожна копійка, видана не на українську справу, – є великою втратою з народньої, мужицької скарбниці”. У творах Драгоманова виступають перемішані разом ідеї українського народництва, російської державности, інтернаціоналізму, кирило-методіївського слав’янофільства й чоловіколюбства та соціалістичної економіки. У шляхотному пориві до найкращого ладу на землі його непересічний ум шукав розв’язки та відривався від тих твердих, жорстоких законів життя, в яких доводилось жити українському народові. Соціалістичний напрямок в Україні, вихований на ідеях Драгоманова, пішов від того часу зовсім миляним шляхом.

Чого іншого було потрібно. – Українському народові треба було тоді зовсім чого іншого. Лише завзятою, безоглядною боротьбою міг визволитись український народ з неволі! Жодні науки апостолів соціалізму й братолюбія не могли йому нічого допомогти. Проти сили наїзників треба було поставити власну силу! І лиш палка, гаряча любов до України й полум’яна, жагуча ненависть до її ворогів, могли підняти народ на боротьбу. Тільки повна політична незалежність, тільки власна незалежна держава могла дати українському народові владу і можливість здійснити які б це не були, соціалістичні чи інші порядки. Не погорди до войовничости й не туги до “культурного чоловіколюбства”, але непримиримого завзяття й героїзму треба було народові у тій великій боротьбі! Лиш заповіт Шевченка: “Кайдани порвіте і вражою злою кров’ю волю окропіте!”, – проти котрого так виступав Драгоманів, – міг бути дороговказом поневоленому народові. І лиш у завзятій визвольній боротьбі був правдивий поступ! Тим часом соціалістичний напрямок в Україні пішов під впливом Драгоманова шляхом внутрішньої слабости, а назовні шляхом співпраці з московськими соціалістичними партіями, що мало опісля катастрофальні наслідки для дальшої долі України.

Націоналістичний напрямок. – В останніх десятиліттях дев’ятнадцятого століття родиться і починає свій розвиток в

українському політичному житті націоналістичний напрямок. Українська молодь, невдоволена з аполітичного культурництва старших і невдоволена також з москвофільства й інтернаціоналізму соціалістів, зостається вірна великим ідеалам Тараса Шевченка й, змагаючи до їх здійснення, закладає таємні політичні організації під різними назвами. Найбільшою і найкраще розвиненою була організація “тарасівців” на чолі з Миколою Міхновським, з котрої вийшли опісля передові діячі українського націоналістичного руху. Таємна організація тарасівців мала свої головні відділи в Києві, Харкові, Одесі, Катеринославі, Полтаві й в інших містах. Тарасівці критикували дуже гостро москвофільство, соціалістів і опортунізм та угодовство культурників. Своєю ціллю ставляли розбудження в народі сильних національних почувань, зорганізування політичної сили й здобуття незалежної української держави.

Розвиток українського життя напередодні великої бурі (1900–1914)

На переломі. – На переломі двох віків, старого дев’ятого й нового двадцятого, українське життя вступило у нову фазу свого розвитку. Той час записався в нашій історії не лиш сухою датою, як зміна двох століть, але виявився глибокими змінами в українському житті, що принесли перелім політичної думки та новий незвичайно великий зріст наших змагань. Українська політична думка доходить в останніх роках дев’ятого століття, враз з розвитком розбудженого національного життя, до свого повного усвідомлення й завершується в народженні нового свідомого державницького змагання й світогляду. І в московській, і в австрійській займанщині виростають нові сили, котрі те все, чого їхні попередники підсвідомо хотіли й не раз менше, чи більше, виразно собі усвідомлювали, оформлюють тепер у виразну політичну програму та розпочинають боротьбу за здійснення її великих цілей.

Революційна українська партія. – На початку 1900 року повстає у Харкові таємна “Революційна Українська Партія”. В її склад входять усі свідомі й активні українські сили. Нова партія розвиває скоро широку підпільну діяльність в усіх головних осередках України, опановує молодь і народні маси, організує штрайки й масові акції та стає провідним чинником усього українського політичного життя. З її рядів виходять такі могутні індивідуальності, як письменниця Леся Українка, Дмитро Донцов й інші.

Самостійна Україна. – Ідеологом і духовим батьком цієї першої української революційної партії був провідник організації тарасівців Микола Міхновський. Його промову, виголошену в Харкові і Полтаві на Шевченківських святах, молода революційна партія приймила як свою програму й видала з 1900 р. у Львові окремою книжкою під наголовком “Самостійна Україна” та перевезла її таємними, підпільними шляхами через границю й поширила. Провідною думкою цієї книжки Міхновського й першої програми революційної партії були кличі: **“Одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від гір Карпат аж по Кавказ” і “Україна для українців”.**

Повстання Революційної Української Партії та її самостійницька програма української державности, вироблена Міхновським, – це були події справді переломового, революційного характеру. Самостійницькі гасла виступали не раз і перед тим, як логічне завершення, до якого мусіла доходити національна свідомість у вершку свого розвитку, або як вияв чуттєвих поривів, але вони були досі у тих, що їх у своїх серцях носили, лиш гарною мрією, а не реальною політичною програмою. Це була святочна одежа у хвилинах незвичайного піднесення, а не зміст щоденного реального життя і боротьби. Щойно Міхновський перший, на переломі нового століття, стягнув з підхмарних задушевних мрій Ідею Самостійности України на твердий ґрунт землі і зробив її реальною, життєвою справою, першою, основною ціллю української політики.

В австрійській займанщині. – Майже рівночасно з виступом Міхновського відбувається подібний розвиток також у Галичині. Обі головні партії, національно-демократична і радикальна, заявляють, що їх ціллю є повна національна самостійність. Заяви ці вказують на дозрівання національно-політичної думки. Але все-таки, глядячи на них з історичної перспективи, треба ствердити, що це були більш святочні заяви, чим програма діяння й боротьби і тому їм було ще далеко до тої програми, яку видвигнув Міхновський. Більше значіння мають уже студентські віча з 1900 р., які ухвалюють, що ціллю всіх змагань української молоді є державна самостійність українського народу. Галицька молодь тоді, коли проголошувала самостійницьку програму, була теж станом свого політичного розвитку ще далеко не дійшла до тих позицій, які зайняв Міхновський, що випередив на багато років своїх сучасників, але вона знайшлась у цьому часі вже на тій самій дорозі, що мусіла й її довести скоро до цієї великої мети, яку він означив.

Гайдамаки. – Біля 1902 р. повстає в Галичині серед молодшого покоління політична група, що приймає історичну назву

“Гайдамаки”. Гуртувалась вона довкола газети “Гайдамаки” під редакцією Михайла Петрицького, що був душею цього руху. Група “Гайдамаків” розвела гостру пропаганду серед широких народніх мас, піднімаючи їх на боротьбу, та видавала книжки з історії визвольної боротьби інших народів.

Діяльність свою, мимо частих конфіскацій, арештувань та інших переслідувань, провадила вона кілька років з великим успіхом, але не оформила своїх стремлень в окрему, виразну політичну програму й окремі організаційні форми.

Великий селянський штрайк. – Рівночасно зі сильним революційним рухом українського селянства на Полтавщині та в інших округах осередніх і східніх українських земель, які організувала в 1902 р. Революційна Українська Партія, починається подібний рух серед українського селянства в Галичині. В 1902 році під впливом революційної пропаганди “Гайдамаків” вибухає в Галичині загальний селянський штрайк, звернений своїм вістрям проти польських панів. Українські селяни, виснажені досі й понижувані на рільних роботах у великих земельних власників, відмовились зорганізовано від праці. Рівночасно з тим пішов гострий бойкот панських коршем, з котрих тягнули польські пани величезні зиски, розпіячуючи селянство. Австрійсько-польська влада почала репресії. Але українське селянство, мимо численних арештувань і кровавих зударів з поліцією й військом, видержало та своєю твердою збірною поставою виграло штрайк і добилось багато кращих заробітків і усунення різних надужить. Ще більший успіх був моральний і політичний. Українське селянство пізнало тепер свою силу, пізнало значіння організованости й пізнало та навчилось, що лиш завзятою боротьбою може здобути кращу долю. Велике виховно-політичне значіння мав тут і цей факт, що українські селянські маси вийшли до боротьби за свої соціальні й національні права під самостійницькими гаслами, оживлені гарячим національним духом, що вже від того часу в Галичині не падав, але постійно ріс на силі.

Соколи й Січі. – Великий морально-політичний підйом народніх мас Галичини й Буковини виявився також у дальшому розквіті Просвіт та інших національних товариств, а зокрема руханково-спортових товариств “Сокіл” і “Січ”, котрі стають щораз більш масовими, обнимають густою сіткою міста й села, відбувають свої вправи, зїзди й маніфестації та прибирають щораз виразніше піввійськовий характер. Українська суспільність бачила в них втілення козацької історичної традиції й відродження майбутнього українського війська.

Символ нової доби. – До піднесення національного духу й скріплення політичного вироблення причинились найбільше масові акції. Такою подією стали, між іншим, перші загальні вибори до парламенту в 1907 р., в котрих була допущена рівність у голосуванні. Виборча пропаганда прийняла в Галичині характер гострої політичної акції, що значно підіймила настрої народніх мас і їх активність. Дуже часто доходило тоді до завзятої кровавої боротьби з поляками, їх спільниками-москвофілами й австрійсько-польською поліцією. Не так великий виборчий успіх, що його тоді осягнуто, але масова акція, переведена при тій нагоді, що високо підняла завзяття, політичну свідомість й активність загалу, мала найбільше значіння. Напруження дійшло було до такого степеня, що тоді перший раз від довгого часу залунали в Галичині стріли також із українського боку. Молодий студент, Січинський, вбив в 1908 р. кількома стрілами австрійського намісника Галичини, поляка Андрія Потоцького, який поліційним терором, надужиттями й розбоєм хотів здавити народній рух. Цей перший стріл, котрий пролунав на землі, що гнулась довго в панцизняній покорі, був яскравим символом цього розвитку, що вона його пройшла та заповідав нову добу, що саме народжувалась.

Перша революція в Росії. – В 1905 р. пролунали над Російською імперією перші могутні громи революційного буревію. Росія програла ганебно війну з Японією. Упав тоді фальшивий німб її могутности й непобідимости. Це ослаблення використали й піднялись з підземелля всі невдоволені революційні сили, яких назбиралось багато. Захитавсь під їх ударом жандармський кулак. По всій великій імперії пройшла могутня хвиля революційних маніфестацій і повстань. Величезне насилення прибрав революційний підйом в Україні. Українське селянство піднялось проти поміщицтва й проти цілого московського жандармсько-поміщицького ладу. Царський самовладний режим, захитаний у своїх основах, мусів поступитись і проголосив конституцію. Сталась велика подія! Надходить, здавалось, новий час. Жандарм усієї Європи, твердиня найбільшого назадництва й насильства – московська тюрма народів – дрожить у своїх основах і переминяється на... конституційну державу.

На поверхні життя. – Українські сили, що діяли досі в підземеллі й причинились в дуже великій мірі до підірвання царської влади, використали тепер її ослаблення й вийшли наверх. Почавсь живий політичний і культурно-освітній рух. З'явилось кілька українських партій, що діяли досі таємно, а всі більші українські осередки вкрились мережею Просвіт, газет, хорів,

економічних та інших товариств. Навіть у виборах до державної думи, мимо великих труднощів, пройшли українці. В першій думі повстав український посольський клуб, що числив 80 членів, а в другій, уже по різних обмеженнях, числив ще понад 40 членів.

Мильний шлях. – Більшість політичного життя в Україні пішла однак в тому гарячому часі мильними шляхами. Під впливом сильної пропаганди московських і жидівських соціалістичних революційних партій немало українців приєдналось до них, думаючи у спільному фронті з ними скоріше здобути Україні свободу. Повстало тоді багато різних соціалістичних партій, що взяли верх в українському політичному житті. Всі ті партії були в спілці з російськими й жидівськими соціалістичними партіями й не розуміли, що цим шляхом нічого не досягнуть. Московські соціалісти боролись проти царського режиму, щоб його повалити й завести в російській державі новий соціяльний лад, побудований на основах соціалістичних теорій. Але вони зовсім не думали навіть про те, щоб Україна мала одержати свою політичну незалежність і не хотіли цього. Не було ні одної московської партії, хоч би й найбільш скрайної, котра допускала б думку про національно-політичне визволення поневолених народів. Деякі російські соціалістичні партії, щоб з'єднати собі українців, проголосили були вправді в своїх програмах, що вони визнають право всіх народів на свою самостійність, але робили це нещиро й ніколи не думали додержати своїх обіцянок. Та українські соціалісти, захоплені першими успіхами революції й здобутими свободами, не бачили укритих цілей своїх московських “товаришів” і йшли довго за ними. Це політичне москвофільство українських соціалістів мало опісля катастрофальні наслідки для України.

Українська Народня Партія. – Тільки один Міхновський не стратив у цьому бурхливому часі духової рівноваги й не піддався загальній соціалістичній гарячці, але дальше продовжував зі ще більшим завзяттям самостійницьку діяльність. Коли навіть “Революційна Українська Партія”, набравши різних членів, не встоялась під московським натиском та відступила від його програми і получила з московськими соціалістами, Міхновський оснував на це місце Українську Народню Партію (УНП). В 1905 р. видала нова партія нелегальний часопис “**Самостійна Україна**”, в котрому Міхновський голосить знову, з питомою собі силою думки й пориву, ідею державної незалежності України. Програма Української Народньої Партії в економічно-соціальному питанні була також скрайно революційна, але вона, у відрізненні від соціалістичних партій, ставила її на реальний ґрунт політичної незалежності. Міхновський виказував ясно, що лиш тоді може

український народ надіяється здійснення своїх соціальних ідеалів, коли буде мати на своїй землі повну, ніким неограничену, владу.

Десять заповідей УНП. – Міхновський уложив для Української Народньої Партії 10 заповідей. Перші три заповіді звучали: I. Одна, єдина, нероздільна, від Карпат аж до Кавказу самостійна, вільна, демократична Українська Республіка – оце національний всеукраїнський ідеал. Хай кожна українська дитина пам'ятає, що вона народилась на світ на те, щоб здійснити цей ідеал. II. Усі люди твої браття, але москалі, ляхи, мадяри, румуни та жиди – це вороги нашого народу, поки вони панують над нами і визискують нас. III. Україна для Українців! Отже вижени з України чужинців-гнобителів!

Оборона України. – Побіч Української Народньої Партії повстає в 1904 р. при ній таємна революційна організація військово-боевого характеру. Вона ставила своїм завданням організувати бойові виступи проти московської влади та підготувати сили до цього, щоб збройним повстанням скинути з України московську й австрійську владу і збудувати незалежну Українську Державу. Організація висадила у воздух кілька пам'ятників московських царів. Придержуючись, з огляду на свій боєвий характер, строгої конспірації, не залишила по собі більше документів, потрібних для висвітлення повної її діяльності.

Реакція. – Конституційні полекші, проголошені в 1905 році, не довго вдержались. Царська влада отряслась потрохи від революційного потрясення й завершила дуже скоро на стару історичну дорогу московського реакційного самодержавія. Розігнано першу, потім і другу обмежену думу, скасовано й інші полекші. Почався знову твердий курс. Найскорше і найбільше відбилась це на українському русі. Дуже скоро відновились репресії й збільшувались з кожним днем. Закрито наново майже всі культурно-освітні товариства й газети. Про явну діяльність політичних партій не могло бути мови. Заборонено навіть товариство, якого завданням було опікуватись могилою Шевченка. Залишилось лиш кілька українських газет, що ледви дихали від щоденних переслідувань і мусіли, щоб вдержатись, поклонятися петербурзьким богам. Тюрми знову виповнились найкращим українським цвітом, а все, що було живою й активною, мусіло наново зійти в підземелля.

Напередодні світової бурі. – А тим часом над Європою збирались густі хмари воєнної хуртовини, що мали розпочати незадовго велику світову війну. Український народ вступав у неї, поділений між дві ворожі держави, від котрих не міг сподіватись ні у війні, ні по війні ніякого добра. Але ніколи не перед-

бачений розвиток воєнних подій міг дати різні можливості для здійснення наших змагань. Передчуваючи це, готовились до грядучих подій усі свідомі українські сили. У російській займанщині кипіло в українському підземеллю. У 1911 р., в 50-ліття смерті Шевченка, й опісля в 1914 р., в століття його народження, відбулись у Києві й інших містах бурхливі демонстрації. В австрійській займанщині відбувся перед війною, в 1913 р., великий всеукраїнський з'їзд студентської молоді, на котрому проголошено по рефераті Дмитра Донцова, що єдиною ціллю всієї української політики у назриваючій війні може бути лише Самостійна Українська Держава. Почались рівночасно військові приготування. З'явились українські військові стрілецькі дружини, а в день, що в ньому впали стріли, які почали війну, відбувся у Львові величезний, понад 100-тисячний здвиг Січей і Соколів, який був могутньою маніфестацією готовости української нації виступити до боротьби за здійснення своїх найвищих ідеалів.

Доба відродження

Із дна упадку – до національної зрілості. – З вибухом світової війни і подіями, які прийшли по ній, замкнулась одна доба української історії й розпочалась нова. Минула доба – була добою **відродження**, а починалась нова – доба **визволення**. В добі відродження прийшов український народ від стану важкого упадку своєї свідомости й політичної сили, що був найважчий при кінці вісімнадцятого й на початку дев'ятнадцятого століття, до своєї повної національної зрілості на переломі двадцятого віку та його першого десятиліття.

Розріст. – Образ розвитку української нації, що dokonався протягом цього часу був би неповний, коли б не згадати ще незвичайно великого чисельного розросту й поширення національної території. Мимо усього лихоліття політичної неволі й соціальної нужди, величезна життєва сила українського народу виявилась у цьому часі великим чисельним розростом. Ми виростили на початку двадцятого століття до третьої щодо числа нації в Європі зі 45-мільоновим населенням. Це факт першорядної ваги.

Поширення. – Не менше значіння має також факт, що український народ заняв у цьому часі, заселив і загосподарив величезні простори Слобожанщини, чорноморських і озівських степів, Донщину і Кубанщину. Землі ці, колись заселені українською людністю й приналежні до української княжої держави, опісля, по татарських напа-

дах, майже зовсім опустіли. Щойно в козацькій добі й безпосередньо по ній татари, відсунені козацькою силою й пізніше зовсім знищені, уступили, а українське населення плугом і трудом опанувало їх нано-во, просуваючись ген під Кавказ і Каспійське море.

Еміграція. – Багато українців мусіло також в тому часі покинути свою рідну землю, шукаючи в світі прожитку. Хоч як велика й багата українська земля, але чужа неволя не дала можності так її загосподарити, щоб не треба було шукати хліба поза нею. Українці з австрійської займанщини виїздили й поселялись у різних краях, головно в Америці. У різних американських державах живе сьогодні кілька мільонів українців, що даліше держаться твердо своєї національності та організуються, щоб разом з цілим українським народом боротись за його визволення. Українці з московської займанщини виїздили великими масами на поселення в Сибір. Там повстало багато околиць, заселених в більшості українцями, а велика й простора земля над рікою Амур, що зветься “Зелений Клин”, стала для українських поселенців, що там зібрались у великій кількості, гейби другою батьківщиною. Вони назвали її “Нова Україна”, або “Зелена Україна”.

Втрата міст і промислу. – Найважчою втратою, якої зазнав український народ протягом останніх віків неволі, була втрата міст і зосередженого у них промислу на користь пануючих націй. Наїздники повели найбільший наступ на міста, щоб опанувати й здобути в свої руки ці керуючі осередки. Українці залишились у містах в меншості, ще й до цього зіпхнуті на сірий кінець бідноти і нужди. Це відбилось важко у добі наших визвольних змагань, бо москалі в осередніх і східніх українських землях, поляки – в західніх, а мадяри – на Закарпатті, маючи міста у своїх руках, використали це, щоб тим лекше накинути українському народові знову свою владу й неволю.

Кінець I частини

ЗМІСТ

I. КНЯЖА ДОБА (800–1340)

1. Українська Земля й Український Народ (ст. 3-13)

Вступ (ст. 3).

Українська земля (ст. 6).

Наші предки (ст. 8).

Київ (ст. 11).

2. Українська Держава (ст. 13-43)

Початки княжої української держави (ст. 13).

- Варяги (ст. 15).
- Перші князі (ст. 16).
- Святослав Завойовник (ст. 19).
- Володимир Великий (ст. 21).
- Ярослав Мудрий (ст. 23).
- Поділ України. Половці (ст. 25).
- Москвини і татари (ст. 27).
- Галицько-Волинська держава (ст. 30).
- Король Данило Галицький (ст. 33).
- Розвій і причини упадку української княжої держави (ст. 37).
- Життя за княжих часів (ст. 41).
- II. УКРАЇНА ПІД ЛИТВОЮ І ПОЛЬЩЕЮ (1340–1648)
  - Під Польщею і Литвою (ст. 44).
  - Шляхта й селяни (ст. 47).
  - Міщанство й братства (ст. 49).
  - Школи (ст. 51).
  - Татари й турки (ст. 53).
- III. КОЗАЦЬКА ДОБА (1648–1782)
  - 1. Козаччина й козацька революція (ст. 55–79)
    - Велика козацька революція (ст. 55).
    - Запорозьська Січ (ст. 58).
    - Козацькі звичаї (ст. 60).
    - Боротьба з татарами й турками (ст. 63).
    - Боротьба з Польщею (ст. 65).
  - 2. Українська Козацька Держава (1648–1782), ст. 79–186.
    - Повстання Богдана Хмельницького (ст. 79).
    - Українська Держава (ст. 84).
    - Переяславський договір і його значення (ст. 94).
    - Богдан Хмельницький готується до війни з Московщиною (ст. 103).
    - Боротьба за Білорусь (ст. 107).
    - Великі пляни Хмельницького (ст. 109).
    - Гетьман Богдан Хмельницький і його значення (ст. 114).
    - Змагання Хмельницького до повної суверенності й соборності (ст. 117).
    - Чужинці про Хмельницького (ст. 121).
    - Богданівці (ст. 123).
    - Іван Виговський. Перша війна з Московщиною (ст. 124).
    - Петро Дорошенко (ст. 129).
    - Іван Брюховецький. Друга війна з Московщиною (ст. 134).

Іван Мазепа. Третя війна з Московщиною (ст. 138).
Кінець Гетьманщини (ст. 152).
Гайдамаччина (ст. 161).
Доля Запорозької Січі (ст. 167).
Життя в козацькій Україні (ст. 174).
Козацька Україна в очах чужинців (ст. 176).
Причини упадку Української Козацької Держави (ст. 183)

IV. ДОБА ВІДРОДЖЕННЯ

На порозі нової доби (ст. 187).
Важке поневолення й дальша боротьба українського народу під московським пануванням (ст. 188).
Найбільший поет, духовий вожд і національний пророк України (ст. 195).
Кирило-Методіївське брацтво (ст. 197).
У кліщах нової хвилі московського терору (ст. 201).
Відродження Галичини (ст. 205).
Весна народів (ст. 209).
Найважчий час під московською займанщиною (1876–1905), ст. 212.
Розвиток українського життя на передодні великої бурі (1900–1914), ст. 222.
Доба відродження (ст. 229).

ДОДАТОК

Роки володіння	Ігоря	914–945
–”–	Ольги	945–957
–”–	Святослава	957–972
–”–	Володимира	979–1015
–”–	Святополка	1015–1018
–”–	Романа Великого	1199–1205
Смерть Кішки		1601 р.
Відновлення православної єрархії		1620 р.
Похід Сагайдачного на Москву		1618 р.
Бій під Берестечком		1651 р.
Договір у Білій Церкві		1651 р.
Переговори у Вильні		1656 р.

Державна наукова архівна бібліотека.

¹ Тотожний текст: АЦДВР. – Ф. 9 (Збірка документів Миколи Лебеда; не описаний).

№ 11

[Не пізніше 1 березня 1944 р.]

Ярослав Ясенко

ВСЕНАРОДНІЙ РУХ ЗБРОЙНОЇ САМООБОРОНИ УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ВОЛИНІ Й ПОЛІССЯ

Нова козаччина

Збройна самооборона українського народу на Волині й Поліссі від винищувального терору німців і большевицьких банд повстала з природного, здорового відруху народніх мас, подібно, як колись козаччина в часі татарських наїздів, та набрала багато подібних виявів.

На чатах

Як колись наїзди диких татарських орд, так тепер не менше дикі й страшні наїзди німецьких та большевицьких зайд примусили всіх мешканців згаданих сіл і околиць об'єднатись до спільної оборони. Повторились тепер ще раз відомі образи з тих, здавалось вже давніх, минулих часів: села та хутори виставляють як вдень, так вночі озброєні варти, обсерваційні пункти, видні здалека умовлені алярмові знаки й т. п., одним словом, давні наші козацькі чати.

Орда йде

А коли загорить запалена на алярм чатами солома, відозветься пугач, дзвін чи інший умовлений знак, або приженеться на запіненому коні вартовий вершник, пронесеться луною грізна остоорога: німці йдуть – як бувало колись татари, орда, – тоді загрожені оселі або раптом немов вимирають, втікаючи до лісу, або перетворюються вмиль в озброєні військові табори й стають готовими до оборони.

Оборона

Жінки, діти, немічні, худоба, рухоме майно – все це швидко зникає з поверхні землі по лісах, балках, яругах, земляних криївках. Організована молодь з усею зброєю, яку тільки має, займає

місця в приготованих засідках, щоб надлітаючу німецьку чи большевицьку орду прийняти несподіваним вогнем. Молодь сусідніх сіл спішить скоро на допомогу. Розгаряється боротьба наглими набігами з усіх сторін, з відступами, несподіваними засідками.

Проти налітаючих грабіжницьких німецьких і большевицьких загонів, озброєних часто гранатометами, панцирами, а навіть і летунством, оборонцям стає в пригоді добре знання й використання терену, несподіване заскакування, зручність, відвага, завзяття й героїзм.

Єдиною лавою – одним фронтом

Першим виявом і основним законом цієї оборонної акції стала загальна солідарність і масовість. В обороні й акції виступають разом, одним спільним фронтом, усі мешканці від найменшої дитини до столітніх стариків. Кожний знає з гіркого досвіду, що тут іде про справу й життя цілого села, цілої околиці, цілого народу українського. Що лишиться в селі, що попаде на ненаситні очі чи в загребущі руки большевикам чи німцям – пропаде навіки.

Заберуть усе, навіть найменшу дрібничку, а решту знищать, спалять до тла. Хто лишиться живий, хто їм попаде в руки, того, чи це маленька невинна дитина, чи жінка, чи старик – люто поб'ють, замордують або живцем спалять, бо нікому не дають ці звірі-людоїди пощади.

В постійному бойовому поготівлі

В вогні цієї завзятої боротьби на життя і смерть у загалу населення виробилось багато гарних прикмет. Перше – це постійна **чуйність на всяку небезпеку**. Друге, зв'язане з тим, – це **бойова готовість**. Усе життя в постійному бойовому поготівлі. Зникає поволі страх перед репресіями, перед [не]безпеками боротьби і смерті. Обстрілювання з важкої зброї й літаків, бої, рани, смерть – стали звичайним щоденним явищем. Вийти до бою навіть малій, слабо озброєній горстці народніх оборонців і месників проти переважаючих збройних сил ворогів, сьогодні зовсім не страшно. Хай ворог наїзник не знає спокою! Хай знає, що безкарно не може палити й грабувати наших сіл! Хай знає, що українці не дадуть себе вимордувати безборонно, а загрожені – виступлять негайно до боротьби і там, де стане сил, переможуть, а де не стане сили, згинуть, але по-геройськи в боротьбі!

Солідарність і самодопомога

Третє загальне сьогодні явище – це єдність і солідарність у боротьбі й взаємній допомозі. В боротьбі беруть участь усі мешканці села. Сусідні села приходять негайно на поміч. Ранені й мешканці спалених сіл знаходять приміщення в селах, які збереглись від вогню. Матеріальна самодопомога прибрала великих розмірів.

Оборонні приготування

Явище, яке сьогодні загально зустрічається, це вмілі оборонні приготування. Багато важних мостів і доріг, котрими користуються налітаючі вороги, знищено. На важних переходах, головню в лісі, селяни будують оборонні засіки, вовчі доли, засідки. В недоступних місцях масово будують землянки й криївки. В глибоких землянках, випалених вогнем на давній козацький лад, ховають збіжжя, харчі й всяке цінне рухоме майно. Мешканці спалених сіл розміщуються частково в інших селах, а частково в подібних землянках. Села, які ще заціліли, завчасу приготовляють собі землянки на мешкання в безпечних місцях, бо ніхто ніколи не певний ні дня ні години, коли надтягне який німецький чи большевицький грабіжницький загін і пустить село з димом.

Загальний військовий вишкіл

В розвитку боротьби виявилось наглядно велике значення й потреба військового вишколу. Тому не тільки молодь, але навіть старші господарі часто беруть участь у військових вправах і курсах. Часто можна зустрінути й жінок, що беруть помічну участь у військових приготуваннях, зокрема в санітарній допомозі й опіці над раненими. З цією метою відбуваються також окремі вишкільні курси для медичного й санітарного персоналу.

Українська Повстанча Армія (УПА)

Збройна самооборонна боротьба українського народу на Волині й Поліссі стала справді загальним масовим всенароднім рухом. Вона набрала великих розмірів, має за собою значні успіхи і завдала як німецьким, так і большевицьким грабіжникам багато дошкульних ударів. Поважні успіхи самооборонної боротьби й щораз більший розвиток зв'язаних з тим військових дій дове-

ли до організаційного оформлення бойових сил, які в її розгарі повстали й розвинулись в Українську Повстанчу Армію (УПА). Під назвою УПА знайшли організаційне оформлення утворені в ході боротьби військові сили та знайшли різноманітні форми свого завершення, яких вимагали конечності боротьби.

На шлях визвольної боротьби

Форма й назва Української Повстанчої Армії (УПА) дала цій всенародній збройній боротьбі не тільки організаційно-військове завершення, але також **виразний політичний визвольний характер**.

Збройна оборона від нападу, грабунку, арештувань, вивозу, спалення, винищення українського населення мала вже в своїй основі політичний характер, бо була звернена проти чужих німецько-більшевицьких наїзників і їх грабіжницько-винищувальної політики. Самооборонний рух черпав, зовсім зрозуміло, свою міць в першу чергу із свідомих непримиримих самостійницьких сил, серцем і вітленням яких була завжди Організація Українських Націоналістів-самостійників. В ході боротьби ті сили ще більше зростали. Наге щоденне життя й безпека кожного українця, кожної одиниці, стали зв'язані з питанням визволення й здобуття своєї незалежності. Українська Повстанча Армія своєю назвою, політичною платформою й пропагандою надала і в цьому відношенні цим природнім тенденціям розвитку виразне політичне завершення, ставлячи всю боротьбу українського населення за рятунок свого життя й майна на ясну площину визвольної боротьби за Самостійну Українську Державу.

За спільний визвольний фронт усіх поневолених народів

Розумна й далекосяжна політика по відношенню до національних меншостей і других народів на основі начального гасла ОУН-самостійників – “Свобода народам і людині” – дала багато корисних і практичних наслідків також на цьому відтинку. Більшість численних чеських колоній на Волині прихильно поставилась до українського самооборонного й визвольного руху та активно співпрацює з українцями. Цією дорогою пішло також багато інших національностей, за винятком одних поляків, які в більшості настроєні крайньо імперіалістично та співпрацюють з німцями. Навіть багато німецьких військово-поліційних відділів, зложених з мадярів, словаків, румунів, латишів, литовців, татарів,

узбеків, грузинів, вірменів, русских та других народів, поставились до нашої боротьби нейтрально або прихильно. Багато таких відділів перейшло зі зброєю на сторону українців і тепер разом бореться в рядах УПА під спільним гаслом визволення й незалежності всіх поневолених народів. Пропагандивний відділ УПА й усі клітини ОУН-самостійників ведуть в тому напрямі широку пропаганду, щоб приєднати до нашої боротьби всі інші поневолені й загрожені народи та створити спільний визвольний революційний фронт боротьби за вільні незалежні держави всіх народів.

Воєнна республіка

Самооборонна визвольна боротьба українського народу на Волині й Поліссі набрала великої сили й завдала німецьким наїзницьким і большевицьким партизанським грабіжникам дошкульних ударів. Протягом 1943 р. з великих теренів Волині й Полісся на довгий час було зовсім усунено німців і большевиків. Цілі райони й області було зовсім звільнено протягом 1943 р. навіть на кілька місяців від одних і других грабіжників. У звільнених теренах організовано негайно власну самостійну народню управу, господарство, самопомогу, навіть шкільництво й позашкільну освіту та лікарні, поділено землю, зібрано 70% врожаю, пущено в рух млини, круподерні, варстати, домашній промисл. В той спосіб постала гейби своєрідна воєнна народня республіка.

Засяг боротьби

В постійній завзятій боротьбі на всі сторони з наїздами й налетами німців з міст та большевиків з півночі з білоруських болот, розвивається оця оборонна визвольна боротьба Волині й Полісся, починаючи від весни 1943 р. по сьогоднішній день. Часом доходить до великих успіхів і опановує широкі терени, далеко поза колишню советсько-польську границю, ген аж поза Житомир і Кам'янець Подільський, часом знову під натиском великих ворожих сил мусить уступати в недоступні ліси й болота. Збройні відділи УПА доходили деколи літом 1943 р. аж до Київщини й Дніпра та зводили і там переможні бої з німцями й большевицькими партизанами. Під осінь, по довгих завзятих боях з великими силами німців, відступили переходно в північні лісисті околиці Волині й Полісся.

Зав'язок майбутньої збройної сили

Хоч УПА має свої кулеметні, гарматні, моторизовані частини, лікарні, варстати і т. п., все ж таки це все ще замало для одвртої фронтової боротьби з тяжко збройними панцерними й повітряними силами ворогів. Часто бракує також амуніції й всякого модерного технічно-воєнного приладдя. Тому й надалі основою боротьби мусить залишитись в першу чергу тактика скорих несподіваних наскоків і засідок, вмілого використання терену та ведення головним чином оборонних боїв, щоб паралізувати терор наїзників. З часом могла б розвинутиь з цих зав'язків ширша визвольна збройна акція. **До цього, одначе, потрібна догідна загальна політична й військова ситуація.**

Жертви й успіхи

Ця боротьба вимагала й забрала багато жертв. Жертви наші великі й важкі. Але вони конечні, невідкличні. Кого, однак, відстрашують ці чорні спалені села й масові ями-могили, хай порухує, скільки тих сіл спалено й людей вистріляно німцями і большевицькими бандами зовсім безневинно, ще до того, як розпочалась збройна оборонна боротьба! Села горіли й масові могили росли від довгого часу. **Саме ці факти викликали конечність самооборони.**

А скільки нових масових могил було б цього року, якби наша збройна самооборонна боротьба не перешкодила б була обербандитові Кохові, райхсміністрові України, здійснити його план стягнення всього урожаю 1943 р., не залишаючи українському населенню ні зерна. Сталось інакше. Жнива зібрали серед невпинної боротьби таки самі селяни.

Тепер ідуть большевики й знову нищать населення та грабують усі харчові запаси. Коли вдасться зберегти населення перед фізичним знищенням та хліб для нього перед грабунком, то знову лиш шляхом цієї загальної всенародньої збройної самооборони. Вона навчила народ зберігати вміло збіжжя й майно перед грабунком наїзників для свого прожитку та навчила й учить боронитись солідарно всіма можливими засобами перед винищенням.

Отже є, як і в кожній боротьбі та ще й нерівній, великі жертви. Але є й великі успіхи. Успіхів багато, на різних ділянках життя, починаючи від згаданого вгорі факту зібрання й забезпечення хліба, а кінчаючи на створенні поважного зав'язку власної визволь-

ної збройної сили. Та найважливіше досягнення – моральне й політичне. Український нарід доказав, що не дасть себе нікому вигубити й винищити безборонно! І друге: у вогні великої світової боротьби, яка йде на нашій землі, ми виступили активно з нашою незалежною ідеєю й самостійним становищем.

Решту скаже майбутнє!

АЦДВР. – Ф. 9 (Збірка документів Миколи Лебедея; не описаний). Опубл.: Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 2: Волинь і Полісся: німецька окупація. Кн. 2. – Торонто, 1985. – С. 26-32.

№ 12

[Не пізніше 1 березня 1944 р.]

Яр. Яс.

НІМЕЦЬКА ПРЕСА ПРО ПОДІЇ НА ВОЛИНІ

На Волині й Поліссі уже довгий час як розгорілась завзята боротьба народньої самооборони проти винищувального терору німців. Німці довгий час намагались мовчати про це, називаючи самооборонну й визвольну боротьбу українського народу бандитизмом.

Коли ж ця боротьба набрала масового всенароднього характеру й великої сили та завдала німецьким терористам немало дошкульних ударів, – вони мусіли про це заговорити голосніше. Так появилось багато листівок-закликів від німців до українського населення та різні статті в німецьких газетах, друкованих українською мовою. У всій тій писанині вони звичайно і далі називають визвольний і самооборонний рух українського народу бандитизмом і большевизмом та намагаються вслякою брехнею та застрашуванням відвернути народ від боротьби.

Ось, так приклад, газета “Волинь” містить статтю п[ід] н[азвою] “Що їх чекає”. В тій статті намагаються застрашити українських борців і повстанців большевизмом. Мовляв, німці не можуть собі з вами поради́ти, але, почекайте, прийдуть большевики, то ті вас напевно “викінчать”. Читаємо там дослівно таке: “По лісах Волині гуртуються люди, які радіють з наближення червоного пото́пу та в перемозі большевизму добачують своє краще

завтра... вожаки й пропагандисти “партизанів” чи “повстанців”, виступаючи збройно проти ладу, заведеного німецькою владою, **вбачають можливість тріумфу своїх націоналістичних гасел завдяки перемозі большевицької армії...** Герої з лісів твердять, щ вони “націоналісти” й що боряться за визволення й самостійність України... Дитячим є таке розумовання декого з лісу: “Нам аби німців позбутися, а з большевиками ми вже дамо собі раду”... Але ці “фанатичні мрійники” нічого не вдіють большевицькій озброєній силі... А виступ червоних проти “лісовиків” був би напевно нещадніший і жорстокіший, ніж виступ німецьких карних загонів... Перше зіткнення лісових загонів з червоною армією та НКВД буде найбільшим розчаруванням зелених ідеалістів навіть при найлагіднішому потрактуванні Москвою цієї справи. Зустріч з “лісовими партизанами” Москва і НКВД розв’яжуть дуже просто: сіру масу бунтарів заклинуть в ряди червоної армії і великодушно дадуть змогу засвідчити свою вдячність за те, що пішлють цю масу в першу вогневу лінію, де вона відразу згине до ноги, а вожаків з так званого проводу й людей, що може пішли в ліс з якихось ідейних спонук розстрілюють відразу... Це єдине розв’язання цієї справи, яку сьогодні з таким ентузіазмом і замір’янням роздмухують на теренах волинських сел розфанатизовані “вожді”, які походять переважно з Галичини”.

Цілість тих німецьких мудроців складається, як бачимо, з двох частин. Перша частина – це звичайнісінька брехня, що “лісовики” думають здобути самостійну Україну при допомозі большевиків, а друга частина – це доказування, що большевики й НКВД страшніші від німців і Гештапа. Отже – краще вам таки зректися Самостійної України й дати себе вимордувати Гештапові, ніж НКВД, бо від європейського Гештапа буде вам легша і коротша смерть.

Та читаймо далі.

В тому самому числі “Волині” поміщено оповідання “За землю”. Ціле оповідання крутиться навколо того, що німці розкидають з літаків за большевицьким фронтом листівки, в яких обіцяють червоноармійцям приватну власність, землю, вільне господарювання й інші блага. Українські селяни – бійці Червоної армії – довідавшись, що німці дають землю, переходять до них і заявляють, що перейшли до них через цю обіцяну землю, а не через політику.

Таке оповідання, поминаючи навіть при[...]кові політичні моменти, це ще один глум над українським народом, бо німці, як відомо, колгоспів не розділили і землі не дали, і ще в живі очі третій рік брешуть, що “дають землю”.

В наступному числі “Волині” можна знайти такі квітки: “Все, що німці роблять, є добре. Навіть те, що німці мають намір з нами зробити, є добре й справедливе... Підпільні агітатори, що прикриваються ім'ям українських націоналістів, підготовляють хаос, що є найкращим ґрунтом для большевиків... Вони уявляють собі, що порожніми фразами про свободу й братерство можуть вплинути на український народ... Як большевики, так і так звані націоналісти не визнають планової творчої праці”.

Далі автор радіє з того, що дехто з українців дістав “відзначення для східних народів”. Оце німецьке відзначення для “остфі” (східня худоба) – це ж для українців велика радість і почесть. Справжній “світанок на українському небі почався для українців з приходом німців”. А ці німецькі відзначення (обов'язково “східніх” народів) – це ж справжні зорі. Під такими зірками лежить собі спокійно український селянин і мріє, як вони пишуть, про “худобу, хліб і сало”.

У 88 числі “Волині” поміщена велика стаття п[ід] н[азвою] “Політична гістерія”. Там читаємо, м[іж] ін[шим]: “...Большевицька пошесть мусить щезнути з лиця землі”. (Правда!)* “На її місце мусить прийти новий справедливий лад в Європі – поновлена сім'я молодих європеїських народів” (Дуже добре!). “В тій сім'ї належне місце займе також український народ” (Чудово!). А далі: “...Так ставилась справа з німецького боку і в 1941 р., і тепер” (А це то вже подвійна брехня!). “А проте деякі з тих розспіваних юнаків, що 22 червня 1941 р. віддавали в розпорядження німецьких збройних сил своє життя і свою працю, тепер раптово стали ворогами сучасної політичної дійсности і пішли в ліс. Що спонукало їх до того? Говоримо тут про тих українців, що стали ворогами німецької влади з ідейних мотивів. Ми хочемо сказати кілька слів про цих “ідейних людей”, і не лише про них, але й до них. Ми не хочемо інакше розуміти їхньої поведінки, як лише визнати її за каригідний прояв політичної гістерії. Про що йдеться цим людям чому вони так раптово змінили своє ставлення до німців, які, **поминаючи все інше** (власне, те інше найважливіше!)... визволили українські землі від большевизму й привернули нормальне життя”. (Визволяють від усього, що тільки захватять і виганяють життя з душі і тіла)... “Адже церква і релігія отримали повну свободу і гарантію розвитку”. (Наприклад, масові арештування, грабунки, побої й розстріли священників і владик, навіть і митрополита, голови Української Православної Церкви, й труси

---

* Тут і далі в круглих дужках коментарі автора

та грабунок в митрополичій палаті Греко-Католицької Церкви)... “Адже ліквідовано колгоспну систему і український селянин одержав свою пограбовану большевиками землю знову у свою приватну власність з руки німецької цивільної влади”. (Коли? Де? колгоспи, як були, так і є далі, тільки переіменовані на громгоспи або, як народ каже, на “німгоспи”). “...Адже німці виявили максимум творчого зусилля в напрямі культурної відбудови в Україні”. (Мабуть, помилилися напрямком, бо вийшло навпаки).

На завершення тих хіба глумливих кепкувань над німецькою політикою в Україні автор пише далі: “Це все факти. Цього ніхто не може заперечити!... Чому ж тоді ті розпалені голови побігли до лісу?... Причини цього можна бачити лише у їхній політичній короткозорості, глупоті й політичній гістерії”.

“Те, що німці ведуть німецьку і європейську політику в Україні (Винищування українського народу!) – це настільки зрозуміле й природне, як і дивовижним і неприродним було б те, якби німці вели українську політику... А власне оце і є головним коренем цього трагічного у своїх наслідках непорозуміння між згаданими гістичними юнаками і німецькою владою... Політична структура в Європі після цієї війни виглядатиме зовсім інакше, ніж вона виглядала до 1939 р. Поняття державности буде мати трохи (“трохи”!) інший зміст... Національний інтерес українців у сучасній твердій військовій ситуації є якраз тверді нерви, вичекання, гарт, а не гістерія... Наша ставка лише і виключно на Європу і Великонімецький Райх”.

Що нам потрібно твердих нервів і гарт – це правда. Дуже добре знаємо це. Знаємо також, що в політичній боротьбі треба не раз і вичекати – коштом навіть великих зусиль – до слушного моменту, щоб тоді ударити з подвійною силою. Але знаємо також дуже добре, що годі чекати тоді, коли нам загрожує винищення, коли ворог наступає на наше життя і підважує фізичне існування народу. Німецький терор став такий нестерпний і такий масовий та загрозовий у своїх наслідках, що годі було чекати аж поки самі німці проваляться чи уступляться. Тому збройний рух народньої самооборони став пекучою konieczністю. Не “гістерія”, брак досвіду, гарту, нервів чи інші подібні смішні і неповажні причини, але німецька терористична політика, спрямована на фізичне винищення українського народу породила konieczність збройної самооборони.

Спроба настрашити нас большевиками також зовсім невдала. Коли це правда, що большевики такі страшні, то для нас ясне, що немає чого безборонно чекати на їх прихід, але вже сьогодні

треба чинно готуватись до оборони також перед большевиками. Власне, боротьба з заливом і терором большевицьких партизанських банд, супроти яких німці були безсильні, та конечність приготуватись до оборони від винищення на прихід большевиків – була також одною з головних причин постання УПА й УНС-у.

Вкінці залишається ще головна, найгрубша пропагандистська німецька гармата: підриваючи й ослаблюючи німців, ми, мовляв, прискорюємо перемогу большевиків... Відповісти нам на це не трудно. Прихід большевиків прискорюють не українці, і тим більше не ми, українські націоналісти-самостійники і не наша визвольна боротьба, але власне самі німці своєю дурною політикою. Німці роблять для большевиків найкращу пропаганду. Німці своїм терором силоміць пхають в руки большевикам мільйони людей, які інакше були б ворогами большевизму. Німці вистріляли й вимордували сотні тисяч свідомих українців, дійсних ворогів большевизму. Німці поборюють і знищують жорстоко український визвольний самостійницький рух і самостійницькі рухи других народів, які були і є єдиними, справжніми поважними противниками московсько-большевицького імперіялізму. Це власне німці, власне ця скажена гітлерівська потвора додає сили й створює найкращий ґрунт для походу такої самої кривавої большевицької потвори.

АЦДВР.– Ф. 9 (Збірка документів Миколи Лебеда; не описаний).

№ 13

[1944 р.]

Ярлан

НАШЕ ПОЛОЖЕННЯ

Положення українського народу сьогодні тісно зв'язане з розвитком подій в цілому світі. Похід німців на підбій світу завів їх два роки тому в Україну. Через підбій України вони хотіли здобути господарське забезпечення й базу до дальшого походу. Але тут, внаслідок своєї короткозорої імперіалістичної політики, вони застрягли й зломилися.

Тепер їх слідом іде у протилежному напрямі Москва: через Україну на підбій Європи. Отак Україна опинилась в осередку

воєнної хуртовини, яка шаліє над світом, а її землі стали полем найстрашнішого боєвища, яке досі бачила людська історія.

Заломання німецького імперіялістичного підбою й його недалекий вже упадок усувають одну, дуже поважну загрозу, яка досі стояла перед нами. Та вслід за тим прибрала ще більших розмірів смертельна загроза, яку несе Україні нова московська, большевицька навала. Не тільки всі наші ідеали, тисячолітня національна культура, змагання й святе право на самостійну державність, але й саме життя народу загрожене через те в своїх основах. Український народ свідомий небезпеки, яка грозить йому від загарбників, веде в найтяжчих умовах жалючої воєнної бурі завзяту боротьбу проти обох ворожих сил, які змагаються за те, щоб нас підбити й винищити.

Ми не стали й не станемо німим безвольним предметом диких винищувальних експериментів гітлерівсько-большевицьких людодів, але зразу виявили свою невгнуту волю до самостійного життя й перейшли до активної самооборони проти всіх спроб винищування.

Ми свідомі того, що в теперішньому важному положенні, між двома ворожими нам воюючими сторонами більший самостійний виступ, як довго вони ще сильні, був би поки що недоцільний. Хай вони самі б'ються між собою! Наша година ще прийде! Вона прийде тоді, коли ці обидві ворожі нам імперіялістичні потуги, скривавлені й виснажені до краю, захитаються. Німеччина вже сьогодні стоїть над берегом свого упадку. Большевики поки що йдуть вперед. Їх шлях веде знову через Україну на підбій Європи. Але там вони раніше чи пізніше застрягнуть так, як німці застрягли в Україні.

Імперіялістичний розмах гітлеризму заломився на Сході, так само імперіялістичний розмах большевизму заломиться на Заході.

Ще нікому від початку історії світу не вдалось підбити й підкорити під свою владу усіх народів. Не вдалось це і Гітлерові, – не вдасться напевно і Сталінові!

Раніше, чи пізніше прийде кінець кожному імперіялізмові, який захоче підбити й поневолити всі інші народи.

На цю хвилину захитання й упадку свого найгрізнішого ворога – московського імперіялізму – чекає з нетерпеливістю в першу чергу найбільш загрожений від нього український народ, а з ним усі інші народи Східної Європи.

Український народ не жде на це, опустивши руки. Сповнений почуттям святого права на власне самостійне життя, підняв укра-

їнський нарід перед 25 роками боротьбу проти червоного імперіалізму і веде її досі з незламною вірою, що прийде в недалекому часі відповідна хвилина, коли будемо могли виступити разом з усіма іншими свободолюбивими народами до остаточної розправи зо всіма людоїдами-загарбниками й тоді здобудемо нашу волю та закріпимо її раз назавжди у власній Незалежній Державі.

Всі свої сили присвятимо сьогодні, з одного боку, на оборону від винищування, яка мусить діяти вже сьогодні всюди, де приходить для цього потреба, а, з другого боку, – на планову підготовку до остаточного визвольного зриву в найбільш відповідний момент ослаблення наших ворогів.

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 30. – Арк. 81.

№ 14

[1944 р.]

Ярлан

ДІЛИ Й ПАНУЙ

Імперіалістичні хижакі Москви і Берліна ведуть свою політику по відношенню до України й других поневолених народів згідно зі старою засадою всіх поневолювачів – діли й пануй! Найлегше панувати над другими народами тоді, коли їх між собою поділити й розсварити та використовувати одних проти других. Так обидва окупанти України поступають у відношенні до внутрішнього життя українського народу, як і в відношенні до нашого співжиття з другими поневоленими народами.

У внутрішньому українському житті большевицька Москва здавна намагається викликати повне розбиття й роз'єднання суспільних верств та політичних угруповань. За допомогою терору й своїх агентів большевики намагаються нацькувати одних українців проти других і гнобити та винищувати український народ таки українськими продажними руками. В цьому відношенні большевики виявились неабиякими майстрами цієї підступної та кривавої штуки. Вони примушують одних українців доносити на других, одних судити й знищувати других, таки своїх рідних братів. Всі свої злочини, всю політику гноблення й винищування України вони намагаються хитро приховувати за українськими

вивісками й назверх висувають для обману німі безвольні фігурі-кукли з українськими іменами.

Криваве німецьке Гештапо, яке у всьому намагається наслідувати свого учителя НКВД, пробує останнім часом цієї самої штуки. Гештаповці заставляють українські комітети до пропаганди проти українського самостійницького руху й щораз частіше вживають українські кукли та українських вивісок для своєї протиукраїнської роботи. І московські, і берлінські окупанти хочуть поділити й розсварити українців та створити собі між українцями свої агентури, які як німе зняряддя помагали б їм панувати, гнобити, визискувати й винищувати Україну.

У відповідь на це український народ мусить ще тісніше об'єднатись в одному фронті проти окупантів-поневолювачів!

Так само на всі спроби використовувати одні поневолені народи проти других всі вони мусять відповісти скріпленням своєї солідарності в спротиві й боротьбі зі спільними ворогами – імперіялістами. Зокрема, українці повинні всюди служити прикладом солідарності з усіма народами, поневоленими Москвою й Берліном.

Наше завдання на цьому відтинку – об'єднувати й організувати всі поневолені народи до спільної визвольної боротьби під гаслом вільних національних держав.

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 31. – Арк. 338.

№ 15

[1944 р.]

Ярлан

СУЧАСНЕ ПОЛОЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Україна опинилась в центрі боротьби гітлерівської Німеччини й большевицької Москви. Дві величезні армії, дві імперіялістичні потуги, два ненаситні хижачи б'ються за те, щоб здобути й загарбати для себе Україну. Вони воюють не тільки один проти другого, але, одночасно, також проти українського народу, який не хоче ні одних, ні других.

Український народ хоче жити вільним незалежним життям й хоче бути свобідним господарем своєї землі.

Український народ хоче мати свою владу й свою самостійну державу. Тим часом Москва й Німеччина завзялись, щоб до цього не допустити. Вони всіма силами намагаються зломити змагання українського народу до своєї самостійності та хочуть перетворити його в свого раба, або зовсім знищити.

Тому тепер, крім безпосередніх дій на фронті, обидва загарбники: німці й большевики, – ведуть одночасно страшну винищуючу війну проти українського народу. Одні й другі з однаковою нелюдською жорстокістю палять міста й села, винищують населення, масово стріляють мужчин, жінок і дітей, захвачують усе, що лиш можуть забрати, а решту нищать. Де стала нога гітлерівських чи таких самих большевицьких загарбників, там часто замість квітучих сел і міст лишаються одні згарища, попіл і руїна.

Наше положення між тими обома ворожими нам імперіялістичними силами дуже важке. З обох боків загрожує нам винищення і загибля. І німці й большевики одверто несуть смерть Україні.

Незважаючи на це, наше положення все ж таки **не безнадійне**. Сили обох воюючих сторін вичерпуються з кожним днем щораз більше. Є дуже поважні вигляди на те, що в дальшому розвитку цієї великої всесвітньої воєнної пожежі вони натраплять на ще більші труднощі, ніж досі, й ослабнуть до решти. Німці вже недалеко від того. Ще недавно, здавалось, непереможні йшли на підбій усього світу, а сьогодні стоять напередодні упадку. Отак міняється часто доля тих, яким здається, що вони непереможні...

Вчора йшли вперед німці, сьогодні знову ж большевики. І їм здається, що вони близькі до перемоги, так як це недавно здавалось німців. Можливо, що большевикам вдасться ще досягнути дійсно не одних успіхів. Переможний похід большевицької Москви став для українського народу наново смертельною загрозою і то в більшій мірі, ніж коли-небудь досі.

Цілком свідомі цієї страшної загрози, **не попадаємо, однак, ні на хвилину в зневіру**, бо знаємо добре, що успіхи й тріумф большевиків не вічні. Вони також дуже скривавлені й ослаблені війною, далекі від справжньої повної перемоги, а успіхи свої завдячують в першу чергу тупоумній німецькій політиці, якою німці змобілізували проти себе всі народи й усі сили світу.

внаслідок своїх власних помилок німці остаточно заломлюються, а большевики, використовуючи їх заломання, “подвигаються вперед”. Але в дальшому поході всюди в Європі **зустрінуть вони одностайний опір, так, як зустрічають його зараз**

в Україні. Всі народи наступлять в обороні своєї волі єдиним спільним фронтом проти грози московського імперіялізму, так само, як досі боронились проти німецького імперіялізму. Імперіялістичний похід московського большевизму мусить довести до зудару із свободолюбними змаганнями культурних народів усього світу. В боротьбі за волю й незалежність народів і людини, яка є основою й цвітом культури усього людства, заломиться й впаде раніше чи пізніше московський большевизм, так само, як падає сьогодні на наших очах грізне ще недавно марево німецького гітлеризму.

До остаточного розвалу большевиків причиниться у великій мірі боротьба українського народу, що перший між усіма культурними народами підняв прапор боротьби проти червоного імперіялізму і держить його до сьогодні.

Тоді прийде історична година визволення й здобуття державної самостійності України. Український народ у важкому сьогоднішньому положенні переносить з подивугідною витривалістю нечувані страхіття переслідувань, завзято борониться проти всіх спроб винищування й веде героїчну боротьбу з незломною вірою у своє остаточне визволення від усіх загарбників. Втрати, які несемо в сучасній війні у воєнних діях і внаслідок винищувальної акції ворогів, є поважні, одначе й вони не в силі завдати нам смертельного уряду ані не спинять наших змагань за волю й самостійність.

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 30. – Арк. 152.

№ 16

[Між 11 і 15 лютого 1945 р.]

Ярлан

ПО ЧОРНОМОРСЬКО-КРИМСЬКІЙ КОНФЕРЕНЦІЇ
Мир чи війна? Атлантийська чи сибірська карта?

Перед конференцією

Причиною останньої (Кримської) конференції союзників були гострі непорозуміння між Англією і Америкою з однієї сторони, та Советським Союзом з другої сторони в справі Польщі,

Югославії, Греції, Ірану (іранської нафти), в справі більшовицьких тимчасових урядів в Румунії, Болгарії, Мадярщині, в справі акції комуністичних партій в Бельгії, Франції й Італії (де англійці мусіли перевести роззброєння комуністичних міліцій), в справі політики у відношенні до Іспанії, Португалії та других країв, з якими Советський Союз є на ворожій стопі й не вдержує дипломатичних зв'язків, в справі повороту східних робітників з теренів англо-ам[ериканської] окупації (більшовики домагаються обов'язкового повороту всіх "радянських" громадян, союзники ставляють перешкоди), в справі майбутньої міжнародної повенної організації та багато інших справ.

Багато з тих справ має засадничий характер для цілого сучасного й майбутнього політичного положення. За тими всіма спорами криється одна найважливіша глибока причина: **похід сталінського тотального імперіялізму на Європу, який доводить до зудару з основними інтересами Англії й Америки.**

Повторяється ще раз те саме, що було в часах могутньої Іспанської армади, наполеонівської Франції, понаполеонівської Росії (перед Кримською війною), вільгельмівської Німеччини й гітлерівської Німеччини. В Європі виростає могутня імперіялістична сила, яка захитує всю дотеперішню світову рівновагу й стає смертельною загрозою для всіх інших держав. В такому випадку стає завжди загрожене також світове володіння Англії. Англія намагалась завжди здержати всіма можливими способами виникнення й ріст другої великої імперіялістичної потуги в Європі. А коли це ставало неможливе на мирному шляху, тоді доходило **кожний раз до війни.** Англія так довго й консеквентно провадила через усі віки цю політику, доки не знищила потуги еспанської армади, голяндської флоти, турецької імперії, наполеонівської Франції, російської імперіяльної могутності по Наполеоні та в наших вже часах вільгельмівської й гітлерівської Німеччини.

Ті самі причини лягли в основу сучасного конфлікту між Англією й Советським Союзом. По розгромі Наполеона виросла на тій перемозі могутність Росії до таких меж, що це стало небезпечне і для Англії. Полки Суворова доходили не тільки до Берліна, але й до Парижа й до Італії. На Балканах Росія переймала спадщину Турецької імперії, перла до Дарданелів і Середземного моря. Наслідком цього прийшла кримська війна, яка надовго спинила дальший імперіялістичний розгін Росії.

Тепер повторюється історія. На розгромі Німеччини виросла нова сталінська Росія до небувалих меж своєї могутности. Рівновага в Європі захитана знову в своїх основах.

Англія свідомо, що її світове володіння скоро скінчиться, коли вона допустить до дальшого розросту могутності сталінсько-го імперіялізму. Англійські політики намагаються всіми силами здержати похід Сталіна. Англійська політика будує з усіх сторін цілий ряд перегород і перешкод. З цього виринає справа конфлікту в Греції, Югославії, Польщі. З цього виринають щораз нові спори й конфлікти.

В кінці минулого [19]44 року напруження між союзниками доходить на цій основі до крайніх меж. Не тільки преса й прилюдна опінія Англії, Америки й нейтральних країв, але також найвищі відповідальні державні політики **заговорили про третю світову війну**. Рузвельт складає заяву проти творення тимчасових урядів і проти впровадження в Європі анархії, бо це доведе до третьої світової війни. Черчіль складає заяву, що між союзниками існує фактично стан ідеологічної війни, в якій і він сам бере гарячу участь, та грозить небезпека, що це доведе до нової, ще страшнішої війни, чим теперішня, бо вона обійме цілий світ і буде мати ідеологічний підклад. Тому він кличе Рузвельта і Сталіна прибути негайно на спільну конференцію, щоб ці справи, доки час, залагодити.

Що мала дати конференція?

Конференція Рузвельта, Черчіля і Сталіна була скликана з ініціативи Англії й була спробою залагодити непорозуміння між союзниками. Іншими словами, конференція була спробою англійських політиків **здержати розгін сталінського імперіялізму**, змусити Сталіна до уступок і до обмеження своїх апетитів. Англійські політики хотіли поставити міцнішу загороду необмеженому розгонові сталінського імперіялізму. Конференція мала дати відповідь, **чи буде можливо вдержати розріст Росії наслідком цієї війни в таких розмірах, щоб це не було безпосередньою загрозою для других великодержав**.

Перед конференцією справа стояла зовсім ясно в усій світовій пресі й опінії: **або Сталін погамується у своїй імперіялістичній політиці, або нова, третя світова війна!**

Тому зовсім зрозуміло, що цілий світ чекав з найбільшою нетерпеливістю на вислід цієї конференції, на відповідь: **мир чи війна**.

Що дала конференція?

Конференція дала офіційну відповідь: атлантійська карта, згода і мир. Атлантійська карта – значить самостійні держави

й привернення рівноваги сил в Європі, наслідком цього згода і мир.

Коли, однак, приглянемо до того, з якими “мінами” розійшлись англо-американські політики з цієї конференції, як скромно вони святкують свій успіх, хоч це щойно перші медові дні свіжої угоди, як скромно прийняла відразу вислід конференції світова опінія, а наді все, коли добре **приглянемо до змісту постанов конференції**, тоді побачимо, що конференція зовсім не дала того, чого від неї сподівались, не сповнила в найменшій мірі надій англо-американських політиків, ініціаторів конференції, на можливість знайдення компромісу з політикою Сталіна. Майже в усіх питаннях Сталін виявився неуступчивий і “поставив на своєму”.

1) Насамперед Сталін перепер, що конференція, мимо прилюдної заяви Черчіля, що вона повинна відбутись в Англії, відбулась таки на Кримі.

2) Найгострішого конфлікту в польській справі не залагоджено, лиш відложено ще один, безконечний вже раз “до окремої комісії”. Посередньо однак признано верх не лондонському, а сталінському польському урядові й запропоновано тільки його “реорганізувати на ширшій основі”. Але рішати про те мають не поляки, але “союзна комісія” **на чолі з Молотовом**, з осідком, як виразно застережено... – **у Москві**... Полякам залишається властиво надію на якісь майбутні “вільні вибори”, але тільки “антифашистським партіям”, про що, очевидно, буде рішати Москва... Коли б навіть до цього і дійшло, то немає сумніву, що тоді ще раз повторивбися добре відомий із многих практик “чуд над урном”. В усіх інших питаннях відносно Польщі прийнято рівно ж без винятку становище Москви.

3) Ще виразніше виступає це в справі Югославії. “Антифашистівське віче” має бути поширене якоюсь незначною скількістю бувших членів скупчини, яких Тіто визнає, як нескромітованих співпрацею з німцями й це має бути “тимчасовий парламент” з правом видавати закони і т. д. Так, отже, невольшевицькі елементи не будуть творити в тому “парламенті” навіть маленької сили, здібної до якої-небудь опозиції.

4) Затверджено становище Сталіна в справі творення тимчасових урядів.

5) Дозволено й поручено “союзникам”, значить Сталінові ... “помагати” визволенім народам в заведенні у них демократичного ладу... Тим санкціоновано інтервенцію Англії в Бельгії, Франції й Італії проти т. зв. “патріотичних” міліцій і в Греції проти ЕЛАС. Але, з другої сторони, це санкціонує “поміч” Сталіна, якої

він щедро уділяє румунським, болгарським, мадярським, польським і т. д. новоспеченим “демократам”. Це одна з найважливіших постанов, якої потребував Сталін.

Інші справи, в яких Сталін не перепер отверто свого становища, взагалі поминено мовчанкою, або таким наприклад ствердженням, як те, що “обговорено також інші балканські питання”.

Наслідки і висновки

Постанови Кримської конференції принесли, як бачимо, повну перемогу Сталінові. Союзникам принесли тільки “великих слів велику силу” про Атлантийську карту. В дійсності ці постанови **є перекресленням Атлантийської карти від початку до кінця**. Вони явно перекреслюють всі постанови Атлантийської карти не тільки в площині взнеслих вселюдських ідеалів, які проголошувала Атлантийська карта, але також перекреслюють її найважливіше практично-політичне значення.

Атлантийська карта мала поза всіма взнеслими вселюдськими гаслами свободи народів, людини, морів, торгівлі, миру, справедливості, братерства і т. п. ще й те практичне політичне значення, що вона була висловом бажання Англії **побудувати новий світовий лад знову на ще міцнішій засаді рівноваги сил**. Атлантийська карта була для Англії головною бар'єрою, яка мала здержати можливість виникнення в Європі ще раз такої імперіалістичної потуги, як гітлерівська Німеччина, яка б стала загрозою для неї.

Тим часом постанови Кримської конференції не дали потвердження Атлантийській карті в ніякому відношенні й фактично її перекреслили. Ці постанови творять в дійсності **нову політичну карту**, Кримську, чи радше, по своєму духу, – **Сибірську**. Оця нова Сибірська карта відчиняє отверто Сталінові шлях в Європу, віддає йому не тільки Балтійські краї, але й Балканські та Польщу й відчиняє через Польщу **безпосередній доступ до Німеччини**, що було здавна найбільшою мрією ще Леніна, бо за тим крилось переконання і віра, що через Німеччину веде **шлях до опанування всього світу**.

Кримська конференція не дала того, що від неї сподівалась Англія й Америка. Вона не спинила розгону сталінського імперіалізму, не зменшила в нічому безмежних апетитів Сталіна, не склонила його в нічому до уступчивості.

Як же ж в такому разі прийшло до згоди? Чому Черчіль і Рузвельт погодились на те все? Як же ж вони так легко забули

про все те, що проголошували в Атлантийській карті, про свої святочні заяви, що “ніколи не визнають жодних територіяльних змін, dokonаних у цій війні”, про свої зобов’язання й попередні умови, ба навіть про найістотніші корінні інтереси своїх власних країн? Та ж про те все вони говорили зовсім ще недавно, перед самою конференцією! Вони ж ще тиждень–два назад грозили за ті справи отверто третьою світовою війною! Вони ж з тим власне приїхали на конференцію, це ж власне була причина конференції!

Що Черчіль чи Рузвельт та всі другі політики можуть легко продати в потребі не тільки Польщу, але й усі “атлантийські” гарні слова, – це річ зрозуміла й є часто на порядку дня. Але, щоб вони забули про свої інтереси, в це важко повірити!

Тому власне Кримську конференцію з її вислідами належить розглядати **як гру в боротьбі імперіялістичних бльоків, далеко ще не закінчену ні з одної, ні з другої сторони.** Боротьба й конфлікт тих двох бльоків знайшли в Кримській конференції і її Сибірській карті **не своє залагодження, але дальший розвій.** Постанови тої конференції, які формально називаються згодою, будуть **в дійсности причиною й джерелом ще більшої незгоди,** чим до цього часу, й стануть тільки **новим етапом в наростанні й розгорненні неунікнимого конфлікту теперішніх світових імперіялізмів!**

ЦДАВО. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 184. – Арк. 54-55.

№ 17

[Між 11 лютого і 17 березня 1945 р.]

Ярлан

ДОВКРУГИ КРИМСЬКОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

Минуло вже деякий час від голосної Кримської конференції, яка відбулася в перших днях лютого цього року. Урядові коментарі, які в міжчасі появились й голоси критики дають сьогодні ще ясніший образ її вислідів, чим це було на початку, в перших днях по конференції, а висновки, які з неї витягаємо, можемо оперти на твердих аргументах.

Офіційний комунікат, проголошений по конференції, представляє її рішення, як постанови переломового історичного значення. Конференція, говорилось у ньому, досягнула нової згоди трьох найбільших світових потуг в усіх питаннях сучасної воєнної й майбутньої мирної політики. Конференція, мовляв, залагодила всі непорозуміння між Англією, Америкою й союзними державами, усунула небезпеку війни між ними й поклала основи під тривалу приязну співпрацю.

Радуйся, вселення, бо на землі мир...

Однак вже перший погляд на зміст цих постанов казав нам зовсім що іншого, прямо **протилежного**. Ці перші висновки знайшли сьогодні багато потвердження.

Пригляньмося насамперед до урядових коментарів і голосів критики.

В світлі більшовицької преси
Мирюлюбиві сталеві уральські кольоси...

Найбільше скупі, як звичайно, большевицькі коментарі. Червоний папа сказав, що усі мусять прийняти до вірування й на цьому кінець. Большевицька преса в коротких офіційних коментарях висловлює вдовolenня з вислідків конференції, але здержується від глибшого розгляду і її значення й від власних висновків на майбутнє. Одно і друге зовсім зрозуміле. Їм є чого справді радіти, бо в усіх спірних питаннях Сталін перепер безкомпромислово своє становище. Однак і з тим їм ще не спішиться вдоволитись і висказувати свої плани, бо їхні плани й апетити сягають багато дальше... З вислідів конференції вони, отже, радіють, але трактують їх виразно, лиш як один виграний статут **у дальшій боротьбі**.

Немає найменших слідів, щоб большевики трактували постанови Кримської конференції згідно з бажанням Рузвельта, як незрушимий фундамент нового світового порядку. Вони сьогодні ще дальші від цього, чим передше, а кожний військовий чи дипломатичний успіх тільки ще більше посилює їхнє вперте намагання поширити якнайбільше своє імперіялістичне володіння. Вистарчить переглянути вдумчиво кілька чисел більшовицьких газет, щоб зрозуміти, що для них тепер, так само, як і перед тим, **одна нова копальня заліза чи фабрика танків важніша, чим усі паперові умови і постанови і власне це, а не всякі конференції, займає в них і надалі перше місце**.

У світлі американської опінії

Основа нового, американського століття світової історії, чи капітуляція перед більшовиками?

Американські коментарі, очевидно, обширніші й багато ясніші, головню неофіційні. Офіційно Рузвельт в промові перед конгресом виступив з усією силою в обороні кримських постанов. Головний натиск поклав він на те, що там прийнято проєкт нової світової повоєнної організації, що він вважає за найважливіше. З усіх промов Рузвельта виходить ясна тенденція за всяку ціну, хай буде навіть коштом найбільших уступок, довести до створення такої організації. Йому здається, як виглядає бодай з його промов, що втягнення більшовиків до нової міжнародної світової організації зв'яже їх так далеко, що не буде можливості більше для їхньої дальшої імперіялістичної політики. Він думає заховстати більшовицького дикого розгуканого коня різними в'язами нової всесвітньої організації. Для цієї цілі він пішов їм на далекойдучі уступки, надіючись при їх помочі наложити більшовикам приготовлені в цій цілі в'язи.

Не знаємо, чи Рузвельт щиро вірить у можливість здійснення тих наївних планів, чи це також хвилева гра для “маскіровки” інших планів. З його цілої політики виходило б, однак, що він змагає до цього всіма силами та проповідує як єдиний можливий ще вихід, щоб уникнути нової війни, яка інакше, за його власними словами, є **неуникнима**. Деякі американські політики на чолі з Рузвельтом мають надію, що в тій новій всесвітній мировій організації, Америка силою своїх впливів і свого могутнього летунства, буде грати передову ролю. Рузвельт мріє про “американське століття” світової історії, століття американської гегемонії в світі, забезпечене створенням цієї виміряної міжнародної організації.

Однак вже і в самих заявах Рузвельта криється багато моментів, які в основі підважують ті плани. Найперше це те, що, як Рузвельт та всі інші признають однозгідно, рішення Кримської конференції не були впливом правдивої добровільної згоди, але були **плодом тяжкого компромісу, вимушеного на них під загрозою нової війни**. Першими словами Рузвельта, якими він привитав американський конгрес, були радість, що далось залагодити спори, досягнути згоду й усунути небезпеку нової війни. Проте це саме говорить що іншого... Така вимушена згода є не усуненням, а тільки відсуненням цієї небезпеки. Немає жодної гваранції, як довго буде ця згода тривати. Те, що більшовики

уважали сьогодні корисним для себе не піти ще на отверту війну, але вдоволитись (і так великими!) уступками аліантів, зовсім не означає, що завтра вони не змінять свого становища і не підуть на отвертий розрив. Так само те, що аліанти могли ще сьогодні в разі ніби вдоволити претенсії большевиків численними уступками і жертвами зовсім не означає, що це буде і можливе в майбутньому, що вони будуть могли стало уступати й що будуть в стані вдоволити постійно зростаючі претенсії ненаситного московського імперіялізму. Лишається, отже, хіба одна надія, що в майбутній світовій організації буде можна силою обмежити большевицький імперіялізм. Але чи це дійсно буде можливе? В такому випадку знову буде рішати про все тільки відношення сил, так само, як і досі було в світі, а не буде так, як це вимріяв собі Рузвельт у своїх апостольських миротворчих плянах.

Зовсім ясно говорять про те більш тверезі критичні голоси американської прилюдної opinio. Всі вони назагал критикують зміст постанов. Коли ж в кінці більшість погоджується з ними, то тільки як з кінцевим злом і трактують їх як останню спробу коштом великих жертв зі сторони Англії і Америки уникнути війни з большевиками, яка інакше висіла на волоску. "Плян майбутньої світової організації, опертої на збройній силі, тішиться ще загальним признанням. З нею зв'язують ще великі надії. Але і ще до цього пляну повстає щораз більше розчарувань. Вперта большевицька імперіялістична політика розбиває всі рожеві надії новітніх світових миротворців. Ті самі газети, які кілька днів по конференції захоплювались в досягнутою згодою на створення нової міжнародної організації світу, яка раз нарешті покладе кінець безустанним війнам, вже по кількох тижнях, обговорюючи справу запрошень на конференцію в Сан-Франціско, зазначають, що годі собі робити завеликих надій, бо кінець кінців жодні згоди й угоди, конференції та голосування **нічого не дадуть, коли не буде з обох сторін доброї волі...**

Оце і є головна річ... Коли була б ця добра воля, тоді не було б тих усіх проблем та дискусій. Що ж тоді лишається, коли цієї "доброї волі" не було й нема? Хто може повірити, щоб у большевиків могла коли-небудь заіснувати оця добра воля до порозуміння, до визнання таких основ життя і співжиття, які існують між культурними суспільностями? Тим більше тоді, коли з обох сторін існують глибокі противенства не тільки ідеологічно-політичного, але й економічного характеру та сильний гін динамічного російського імперіялізму, який знаходиться саме тепер в кульмінаційній точці свого розвитку й ні на хвилю не думає уступити

Америці, чи кому-будь іншому, запрягтись в накинені в'язи і помагати будувати “американське століття”, але всією силою своєї вибухової динамічної енергії [...] рішальної розв'язки до свого російського чи т. зв. советського століття.

Американська опінія на загал багато менше вироблена політично від англійської, більше зарозуміла на свої багатства, силу й впливи й тому дуже часто склонна до легкодушно́ї довірливости, що, мовляв, усе буде гаразд, коби тільки скінчити з Німеччиною, бо ніхто другий хіба не відважиться тепер так скоро виступити проти Америки, починає вже, мимо цього, поволі розуміти існуючу небезпеку й приготовляється до зустрічі з нею.

Діється це поволі з певними ваганнями. Існують ще немалі надії на конференцію в Сан-Франціско. Але про те **дуже поважний відлам американської опінії стоїть вже сьогодні на становищі непримиримої боротьби з большевицькою потворою**. Це має поважну основу і в тому, що у внутрішній американській політиці вся суспільність наставлена ще здавна виразно протикомуністично, а це має немалий відгук і в наставленні щодо питань зовнішньої політики.

В світлі англійської преси
Сенсаційна протибольшевицька кампанія
в англійському парламенті

Дуже ясно були поставлені ці справи в нарадах англійського парламенту, які відбулися по Кримській конференції. Черчіль говорив вправді тим разом дуже “поеднавчо”, зовсім інакше від своїх протикомуністичних войовничих промов перед конференцією. Але і він, хоч як тим разом був згідливий, називав виразно большевицький комуністичний устрій тоталістичним, що нагадував кожному мимоволі тегеранські постанови й численні інші виступи проти всякого тоталізму й тиранії та заяви про боротьбу аж до його повного усунення з лица землі.

Уся решта довгої тридневної дебати й ще пізніших додаткових нарад була прямо першорядною сенсацією. Майже всі промови мали виразний протибольшевицький характер. Навіть голоси, прихильні постановам конференції, виправдували їх як єдиний шлях, яким удалося наразі виминути війну з большевією, а не як лінію, яка відповідає засадничим інтересам Англії. “Я знаю, – говорив міністер Іден, – що промовці, які так гаряче виступають в обороні Польщі, мають на думці не саму Польщу, але що іншого. Вони бояться, що **Росія в хвилині своїх великих тріум-**

фів, задивлена у них, мріє про панування над Європою...” На те він потішає парламент словами Черчіля, що Росія наразі додержує своїх міжнародніх зобов'язань. Фактично, однак, на це питання він дає різку відповідь своєю голосною декларацією про **віковічні засади європейської політики Англії, яка ніколи досі не допустила і не допустить до гегемонії якої-небудь держави в Європі, хоч би це мало означати війну.**

Що ж означає та ціла сенсаційна дискусія? Чи це дійсно заповідь війни? Але як це, в такому разі, погодити з численними миролюбними супроти большевиків заявами Черчіля і того самого Ідена? Як погодити таку войовничу дискусію з голосуванням, в якому ті самі послы одногосно, що в демократичних звичаях рідко зустрічається, прийняли ті постанови, які так гостро критикували?

Може ціла та дискусія – це тільки вияв протесту для успокоєння свого сумління й для виправдання перед світом скандальної політики, якою Англія ломить свої святочні зобов'язання, урочисті декларації з Атлантийської карти, договори й обіцянки, та йде на торги й уступки большевикам? Може, це подібна дискусія, як колись в 1918–19 й пізніших роках в справі західноукраїнських земель, коли то аглійський парламент й прем'єр уряду Лойд Джорж гаряче боронили прав українського народу..., але ніхто поза дискусією й пальцем не рушив... В нашій пам'яті живо пригадується не така то й давна, прихильна нам дискусія в справі польської паціфікації. Знов було багато протестів, гарячого співчуття, інтерпеляцій, ба, навіть дипломатичних інтервенцій англійського уряду й дискусій та комісій в Лізі Народів... Одним словом, демократичні сумління англійського громадянства та глибокі моральні засади остали в порядку, але і на ділі ніколи нічого з того не вийшло. На ділі, як це висловив недавно міністер Іден, Англія здобувала собі завжди такою політикою в Європі опінію захисниці національних і людських прав, свободи, демократії й моралі, чим вона гордиться і що їй нараз припадає також немало...

Мимоволі, отже, насувається на маргінесі останньої дискусії така думка, чи не є це часом подібна, менше з тим свідома чи мимовільна, впливання з англійської натури “гра в чисте сумління”, як би це можна назвати, або щось подібного. Чи не повторюється сьогодні з Польщею та другими краями подібна історія, як колись з нами. Чи не скінчаться ті всі численні запевнення, обітниця, критика лиш на словах... Бо доки приходиться оперувати словами, тоді це одне діло. Інша річ, коли треба взяти за них

відповідальність і перейти до практичних дій. Чи не мав часом рації той посол англ[ійського] парламенту, який радив своїм товаришам, щоб краще не робили своїми промовами полякам даремних, згубних ілюзій, бо це легко в парламенті говорити, обурюватись і бавитись в апостола справедливості, чого кожний хотів би, але нелегко взяти відповідальність за таку політику й виповісти Росії війну... І палата, поговоривши досита про всю несправедливість, а то й ганебність і політично загрозовість кримських постанов... приняла їх одностайно...

Старт до воєнного конфлікту з більшовиками

А може ця дискусія це ще що іншого? Може, це прямо інструмент англійської політики, щоб тим способом робити натиск на більшовиків, наказати ясно, що дальші уступки зі сторони Англії вже неможливі й поставити загрозу війни якщо б вони хотіли ще далі продовжувати політику вимушування. Цей момент грав напевно ролю немалу.

З другої сторони, це може бути також **пропагандивне приготування англійської й світової opinii до майбутньої війни зі советською Росією**. Треба пам'ятати, що в системі демократії війна зі заскочення, без попереднього належного приготування й мобілізації прилюдної opinii є майже неможлива. На війну зі заскочення можуть собі дозволити тільки тотальні режими. Перед війною з гітлерівською Німеччиною в Англії таксамо відбувались через кілька років безконечні дискусії, конференції, торги, спроби порозуміння, доки ціла ця проблема не стала нестерпним чиряком, доки кожний пересічний громадянин не зрозумів, що без операції, хоч би як болючої й небезпечної, ніяк не обійдеться, доки вся прилюдна opinia не була належно змобілізована і то в широкому світовому масштабі. А проте є річчю зовсім ясною, що **війна з гітлерівською Німеччиною була в провідних англійських колах вирішена ще задовго перед тим**, ще тоді, коли вони тільки пізнали, що гітлерівська Німеччина виростає до такої потуги, яка хитує дотеперешню рівновагу сил в Європі й загрожує інтересам англійської імперії.

Саме цей останній момент, справа інтересів англійської імперії, є єдино вирішальний в практичній поставі англійської політики до даного питання, а не що іншого. Під тим кутом треба також розглядати і цю останню дискусію в англійському парламенті. Це висловив, як вже згадано було на початку, міністер Іден зовсім ясно і недвозначно, коли говорив, що багато послів в дискусії

про польську справу мало властиво на думці що іншого; не справу самої Польщі, але цілої Європи й в першу чергу своєї власної англійської шкури, бо їм видається, що Росія в часі найбільших своїх дотеперішніх тріумфів зовсім не мріє про те, якби то скоріше скінчити з воєнним нещастям і вернути у свояси до мирного життя, але “мріє про панування над Європою”.

В такому розумінні польська справа – це для англійської політики пробний камінь в намаганні поставити таму большевицькому імперіялізмові, а для тих кругів, які свідомі, що це на довшу мету неможливе, які бачать, що безпека й інтереси Англії не дадуться ніяк погодитися зі советською політикою, що існування в Європі переможної Советської Росії з воєнними фабриками Уралу, Кузбасу і Донбасу, з Баку і до цього ще Плоешті плюс німецький, польський і чеський Шлеск, плюс усей чеський і велику частину німецького промислу, плюс усі величезні господарські й людські ресурси новоопанованих територій, а зокрема мільйони німецьких фахових робітників і німецьких вояків, генералів та інженерів в твердих руках тотальної большевицької мілітаристичної й імперіялістичної системи та динамічної революційної комуністичної ідеології з численними сильними агентурами, що все те загрожує в самих основах корінні інтереси й прямо саме існування Англії, для тих, які цього свідомі, польська справа й ціла дискусія про Кримську конференцію – це тільки **старт до нового неунікнимого воєнного конфлікту**. Дискусія висказала, що в Англії сьогодні вже дуже широкий круг тих політиків, які саме так розуміють сучасне положення і що **справа загрози зі сторони советської політики вибилась сьогодні на перший плян**, далеко перед **справою самої Німеччини**, та наросла й стала нестерпним чиряком, який не дає спокійно жити, бо назрів вже так, що важко обійтись без операції.

Чи існує можливість уникнути цього “неунікнимого” конфлікту?

А може ті висновки ще заскорі? Задалекі? (Відома річ, бажання є часто батьком думки. І в нас ті бажання не лишаються без впливу на думки...)

Може ще все обернеться інакше й здійсняться не наші передбачування про неунікниму війну, але побожні надії Рузвельта на новий вічний, тривалий мир? Може вони ще поторгуються, посперечаються, навіть погрозять війною, а в кінці, осягнувши все те, що в даній ситуації можна було без війни осягнути, підуть на взаємний компроміс, навіть у найтрудніших справах, кермуючись

політикою реальних осягів? Війна чейже не легка річ, а ще тепер нова, може ще тяжча війна, ледви по закінченні шістьлітньої кривавої війни з Німеччиною. Усі чейже до краю вже вимучені. Нікому не усміхається рожева перспектива цієї нової, третьої вже підряд світової війни. Багато політиків, зовсім зрозуміло, жахається її й тому йдуть та готові може ще піти на не одні болючі жертви, щоб тільки її уникнути. Тим більше, що з війною, як завжди, зв'язане велике ризико. Ніколи не певний вислід війни. Вислід війни часто буває інакший, як усі найбільш вдумчиві передбачування політиків. Тому не один відповідальний політик воліє не раз рішитися на найбільш непопулярні потягнення, чим рішитися на ризико війни. Враховуючи це все, прийдемо до висновку, що нова війна англо-американських потуг з большевиками була в теперішній ситуації лише тоді можлива, коли спірні справи між ними є такого характеру, що **виключають порозуміння й не дадуться ніяк усунути чи відсунути дорогою дальших компромісів**. Коли обі сторони чи лише одна сторона прийде до висновку, що **дальше відкладання рішальної розв'язки неможливе, бо грозить їй багато більше, чим найбільше воєнне ризико й воєнні страхиття**.

Як же ж ця справа представляється в світлі англійсько-советських відносин під цю пору?

Наразі, назверх, обі сторони ведуть ще політику компромісів, чого свідоцтвом є, між іншим, Кримська конференція. Однак прилюдна дискусія, переведена в тій справі в англо-американській пресі, парламенті й конгресі, яку саме в нашій статті розглядаємо, дає причину сумніватися, чи ця політика компромісів не добігає вже до свого кінця, чи струна вже й так не перетягнена.

Обі сторони хотіли би ще вправді війни уникнути, одні й другі стараються про те. Чи це, однак, можливо? Як характер протиставленств між ними є того роду, що дозволить їм на таку гру на довшу мету? Чи нова світова організація може спинити дальший розвиток англо-советського конфлікту? Рузвельт у своїй промові перед американським конгресом та в численних інших виступах заступає думку, що це буде можливе. Головним і єдиним аргументом прихильників такого становища є план будови нової мирної організації, який має спиратися **на силі**. Усі дотеперішні спроби цього роду, зокрема славнозвісної Женевської Ліги народів, були невдачні тому, що не мали жодної езекутиви й не могли перевести жодного "твердого" рішення в життя. Тепер, по словам Рузвельта, цього більше не буде, бо нова міжнародня мирова організація буде примусовою й буде мати до розпорядимости поважні збройні сили всіх членів організації, зокрема трьох чи

чотирьох патронуючих великодержав. Цілий той плян не видержує, однак, найменшої критики. Бо чиї ж то збройні сили мають стояти на стороні нового порядку? Збройні сили Америки, Англії, Советів плюс ще якісь там Китай і Франція для людського ока.

Значить збройні сили головних спірних і ворожих сторін мають стояти на стороні миру між ними? Як же ж це практично можливе?

Та ж кожному лякові, а не то провідним політичним мужам повинно бути хіба ясно, що це в випадку спорів ніколи не буде можливе до переведення, що Червона армія не може бути засобом змушення Советів до послуху рішенням нової міжнародної організації, але власне буде головною силою, на якій будуть розбиватись всякі спроби притягнути Советський Союз “до відповідальности” за його політику, немилу іншим членам міжнародної організації й противну її постановам. Розуміє це дуже добре вже й сьогодні американська опінія й тому проти всіх надій Рузвельта підкреслює вперто, що **без доброї волі** головних потуг не поможуть жодні статuti й жодні голосування нових світових організацій, бо не буде в практиці сили, яка могла б змусити поодинокі потуги до послуху й виконання немилих їм рішень, хоч би за тими рішеннями стояла не знати яка більшість голосів. В новій організації буде, отже, все по старому, як за часів небіжки Ліги Народів або й ще гірше. Основою усього буде не справедливість, право, статут, голосування чи інші подібні поняття, які могли б давати надію заведення якогось правопорядку й, якщо не довговічності її, то бодай зглядної тривалості нової нової світової системи, але знову **ще в більшій навіть мірі, ніж давніше, голе відношення сил.**

В такому разі лишається ще один момент. Може організаторам цієї імпрези вдасться досягнути на тій площині таку перевагу сил на одній стороні, що вона стане децидуючим чинником? Може Рузвельт і другі мають надію, що в новій організації Америка зі своїм могутнім летунством і Англія зі своїм світовим володінням плюс евентуально ще нововідбудована Франція й Китай досягнуть так велику мілітарну перевагу, що большевики не відважаться отверто проти них на війну, а тоді вони, на основі статуту нової світової організації, будуть їм могли легко диктувати свою волю? Це теоретично дійсно виглядало б частинно можливе й про те Рузвельт натякував недвозначно як про єдиний вихід з теперішнього трудного положення. Для цього, мабуть, він іде на так великі уступки тепер, щоб тільки раз втягнути большевиків у ці приготовані для них в'язи.

Перманентна війна

У практичному приміненні ті перспективи виглядають однак зовсім інакше. Коли б навіть дійшло до створення цієї проєктованої міжнародної організації й большевики ввійшли до неї, розраховуючи, що це буде для них наразі більш корисне, чим ризико негайної війни, то проте немає жодних вигледів, щоб ця організація могла розпоряджати силами, здібними вкоротити їхню самоволю і змусити їх до зміни дотеперішньої політики. Навпаки. Большевики, коли б навіть ввійшли до нової рузвельтівської організації, будуть використовувати її для своїх цілей. Будуть трактувати її лише, як переходову, вигідну форму для своєї консеквентної підривної політики в цілому світі й будуть розпоряджати у ній такою силою та таким становищем, що зовсім не будуть боятись натиску англо-американської більшості голосів. Даремно Черчіль і Рузвельт возьять в своїх куфрах всюди за собою десятки своїх представників з доміній і других посілостей. Ця нова організація стала би тільки ареною дальших безконечних спорів, ривалізації й отвертої боротьби між інтересами заступлених у них імперіалістичних потуг. Не було б місця в світі на жодні свободи, культурне життя, господарське плянування і співпрацю. Пропали б не тільки всі великодушні декларації Атлантійської карти про взнеслі вселюдські ідеали, але й практичні надії англійських й американських бізнесменів на вільні (для них) моря, вільну комунікацію, вільну торгівлю, забезпечені так святочно Атлантійською картою. На те місце дійшло б до максимального загострення економічних противенств. Великі частини Європи і Азії, не тільки давні, але й свіжо опановані большевиками, були б герметично замкнені для світових ринків, ще більше, як у тотальній німецькій автаркістичній господарці. Були б відразу замкнені 70 чи 80 процент полудневоамериканського експорту, що йшов сюди разом з подібними наслідками в багатьох інших країнах англо-американської частини світу. На те місце виросла би ще небезпечна експортівно-думпінгівна війна на ринках Китаю й усієї решти світу, в якій важко було б боротись з большевицькою невільничо-колгоспною продукцією.

Ціла світова політика стояла б знову так, як дотепер, а власливо ще багато більше **під знаком воєнної загрози**. Ціле світове господарство стояло б під знаком **перегонів у зброєннях**. Усе життя мусіло б ще в багато більшій мірі, чим коли-небудь досі, стояти під знаком **постійної напруженої мобілізації всіх нервів і всіх сил для нової воєнної різни**.

Рузвельт обіцяє світові (багато скромніше і з більшими сумнівами, як дотепер) вічний світовий мир. Черчіль взагалі починає щораз більше ухилятися від попередніх рожевих проповідей тривалого світового миру і золоті доби людського свобідного культурного життя на землі. А керманіч політики британської імперії Іден так таки прямо заявляє, що він стратив такі надії, не може обіцяти парламентаві, щоб це було можливе, але має надію, що при Божій помочі і “добрій волі” головних потуг (значить Сталіна) може вдасться забезпечити мир бодай... на 25 років!... Гарні обіцянки!... Але й це, і тих так непевно обіцяних 25 років, коли б навіть до цього дійшло, було б, як вижче виказано, **на ділі не мирним життям**, але станом **парламентної, до краю напруженої війни політичної, економічної, пропагандивної і нервової**, доки не знайшли б вкінці свого неунікнимого вияву в безпосередній кривавій розправі. Що так воно було б – це річ зовсім певна для кожного, хто бодай трохи знає методи большевицької політики, яка саме і є нічим іншим, як станом перманентної, під’їздової війни й довела цю штуку до мистецтва. Можна тільки сумніватись, чи при такому стані було б можливим хоч би половина з тих обіцяних 25 років. Треба радше припускати, що тих і так напівмирних 25 років скінчилобись дуже скоро, от по одній чи двох нових большевицьких зброєневих п’ятилетках або і ще **багато скоріше**.

Чи вдасться Сталінові видурити передишку і наслідки цього

Сталін зовсім не боїться того миру й того страшила, яким має бути на нього нова світова організація, оперта на збройних силах. Він вміє дати собі раду зі всіми мертвими формальностями, паперовими договорами і т. п. Він може усе без страху підписати, усе признати, на все погодитись. Він підписав навіть у Тегерані Атлантийську карту й декларацію про боротьбу проти тиранії й диктатури. Він може без труду усе підписати, не тільки кому любо, й усе по своєму виконати. Він може і паню Рузвельтиху в руку поцілувати, сховавши свої зуби і помастивши солодкою помадкою свої криві губи, якщо це тільки буде подобатись американцям. І тепер, якщо буде йому складатись, по підписує всі статuti нової міжнародньої організації, ще й за таку згідливість напевне не забуде щось виторгувати на те, щоб за кілька місяців все те всказалось мертвим...

А тепер йому того тільки треба, щоб дістати передишку. Що ж можна більше хотіти, як дістати цілу Прибалтику, Балкани, Польщу, майже половину Німеччини (може ще й Манджурію, Корею, части-

ну Китаю), а разом з тим сто, а то й більше мільйонів людей, величезні багатства, зброєві ресурси німецького Шлезьку, чеської Шкоди, румунської нафти, балканського бокситу, міді, хрому та інших руд, до того вихід на Середземне море і через північну Норвегію прямо на Атлантик, а над усе – німецькі машини, як відшкодування, й мільйони фахових німецьких робітників, які б йому напродукували і літаків-метеорів замість його тарахкавок, і підводних човнів, і нової могутньої далекострільної артилерії Ф-1 і Ф-2, і німецьких генералів та вояків на гарматне м'ясо. Так це, власне, їхні мрії й усі сни крутились ввесь час довкруги того, щоб якось тільки дірватися до Німеччини, до тої людини-машини, до того бездушного робота, який найкраще в світі надається до їхнього колгоспного, концентраційно-лагерного ладу, який буде без слова й без думки робити, воювати, мордувати, який напродукує їм найвишче якісної техніки від електричних і газових душоубок в концлагерах починаючи, а на масовій військовій, мордувальній техніці кінчаючи і сам буде з тупою, бездумною впертістю битись для них.

Тому годі сподіватись, щоб Сталін хотів вже тепер отвертого розриву, щоб він відмовився прийняти і не скористав з офіруваної йому до того всього передишки. Йому тільки і треба ще до того всього одної п'ятилетки, або й багато менше. Він, певна річ, буде до останнього твердо торгуватись (щоб ще якнайбільше вирвати), буде далі провадити прехитру політику того цигана, який просився, щоб тільки, борони Боже, його “через пліт не кидати”, і по довгих торгах дасться ласкаво втягнути до нової світової організації, жадаючи “за таку жертву” ще й дальших уступок, а на ділі, коли б до цього дійшло, буде тільки хитро сміятися. Гітлер також нічого більше на початку не хотів, лиш 5 років, одних-однісіньких п'ять років... А коли їх дістав потихо від Англії (для противаги Совєтам), скоро показав свої роги. Пізніше, по опануванні частини Європи, готов був на найбільші уступки й жертви для Англії, щоб тільки дістати других 5 років. Але державний розум Англії вже на це не дозволив. Вона знала, що ще одних п'ять років для Гітлера, тоді, коли він був на вершинах своєї могутности, означало в майбутньому загибель самої Англії.

Теж тепер повстає зовсім подібна ситуація зі Сталіном. Чи Англія рішиться і тепер, чи може схоче на свою загибель зволікати й дасть Сталінові потрібну йому передишку, а неминучу військову розправу відложить, згідно з радами деяких перемучених війною політиків, на плечі... наступного покоління.

Даремні були б, одначе, навіть і ці марні надії на відложення цього тягару аж на наступне покоління. Це не часи наполеонівські,

коли військо їздило волами і таким темпом ішло ціле життя. Тоді можна було справу з новою російською небезпекою, яка виростила на розгромі Наполеона, відложити на кількадесят років, аж до Кримської війни. Сьогодні, в добі гітлерівських і сталінських тотальних режимів та їх тотальних мобілізацій і пятилеток, усе йде інакшими темпами. Якщо б дійсно Сталін вимурував потрібну йому передишку, тоді напевно англійські й американські вояки, які вернуть додому з європейських фронтів, ще не встигнуть добре до ліжка положитись і відпочати, про що так мріють деякі сьогоднішні короткозорі політики, як вже Сталін іншої пісеньки заспіває... Бо хто і ще могло б його тоді спинити? В середині Німеччини будуть мільйонні радянські армії, а за ними безконечний простір по Владивосток, цілий змобілізований, як у них є постійно, по найдальші границі не звичайних людських, але большевицьких можливостей, а проти них якісь там невеличкі окупаційні англійські і американські частини в другій половині Німеччини... Хто їх тоді зможе спинити? Може розбита, ще не відреставрована, роз'їжджена в середині большевицькою заразою, до краю розчарована теперішньою "великодержавною" політикою Франція?... Тоді й через Піреней стояв би отвором большевицьким полчищам шлях ген на другий кінець Європи. Хто прочитає уважно большевицьку пресу, знайде без труду там вже сьогодні між рядками, та проте зовсім виразно ті плани й погрози. До того йде вся їхня політика.

"Вічний" мир, уставлений святочно Англією й Росією та їх союзниками по розгромі Наполеона славному в історії віденському конгресі, названий ними зовсім формально вічним, показався зовсім не вічний, хоч як вони всі тоді, може навіть щиро, на нього присягали, бо не мав тривалих основ і тому закінчився скоро новими війнами і, що найбільш характеристично, Кримською війною проти Росії. Закони історичного розвитку, які коріняться в найглибшій соціальної структурі життя людських спільнот на землі, показали сильніші від постанов всіх конференцій та найбільш урочистих зобов'язань і присяг. Не інакше, тільки ще виразніше і ще багато скоріше буде і тим разом. Кримська конференція мимоволі своїм місцем і назвою нагадує історичне мemento Кримської війни.

Підготовка до вдержання миру чи до нової війни?

На такі сумніви деякі політики відповідають, що тепер може бути інакше, бо на сторожі миру будуть стояти дуже поважні збройні сили, якими буде розпоряджати нова світова організа-

ція. Ми вже виказали раз вище, що це пуста фраза, бо ці сили – це та сама Червона армія і її майбутні противниці – англійська та американська. Було б повною нісенітницею вірити хоч би на хвилину, що так зорганізовані збройні сили будуть могли вдержати мир в боротьбі між своїми краями.

Зовсім безнадійні також сподівання, що англо-американський бльок буде мати таку велику перевагу сил, що буде міг диктувати більшовикам свою волю. Хоч би прийняти, що на 45 держав, запрошених до Сан-Фраціско, і ще кількох, які залишились наразі на боці і щойно пізніше доскочать, усі 40 будуть однозгідно голосувати й галасувати за багатим американським вуйком, а за більшовиками тільки кілька нещасних балканських країн, “демократизованих” на советський лад, то й це в практиці, в грі сил головних імперіялістичних потуг дасть небагато. В голосуваннях на всяких радах також не багато буде це навіть формально важити, бо на Кримській конференції Сталін вже згори уложив собі хитру процедуру голосування, якої союзники дотепер не відважились навіть проголосити й держать в тайні. Вона, як з цього виходить, є напевно запереченням всяких принципів голосування, а лиш для комедії охрещена цією назвою.

Більш реальною є зате широко закроєна зі сторони Америки й Англії **підготовка політичних, економічних і мілітарних бльоків для противаги більшовикам**. Рузвельт змонтував бльок всіх американських держав за винятком Аргентини і Канади, але й ті в справі протибільшевицької політики йдуть разом. Англія спирається на свої величезні світові володіння, які займають мало не половину земної кулі. Тепер змонтувала вона останньо ще бльок арабських держав. На порядку дня стоїть справа змонтування третього, західно-європейського блоку, в який мали б увійти Франція, Бельгія, Голяндія, навіть Італія та цілий ряд держав також полудневої й північної Європи, одним словом, майже всі держави, не захвачені більшовиками. До цього доходить ще бльок Туреччина, Греція, Альбанія. На Далекому сході Америка покладає в протибільшевицькій майбутній грі великі надії на Китай, в якому вона вже в бігу цієї війни здобула домінуюче становище, витиснувши звідтам більшовиків. Здавалобись, отже, що це непереможний, великанський всесвітний бльок, який не потребує боятись ривалізації більшовиків. Президент Полуднево-африканської унії генерал Смутс, який перший отверто, ще перед двома роками, вдарив у дзвін тривоги перед новою більшевицькою небезпекою, покладає єдину надію на практичне здійснення цього пляну, зокрема організації міцно-

го західно-європейського блоку, який перший найбільш рішучо й успішно міг би поставити тому дальшому большевицькому заливу. Здійснення тих планів, які Англія і Америка вже сьогодні переводять консеквентно в життя, створить дійсно могутню потугу, яка буде опиратись на сто мільйонів кілометрів квадратних землі зі всіма їх ресурсами проти 22-х чи 23-х большевицьких, та на півтора мільярда людей проти яких триста чи понад триста, якими володіють большевики. В ділі економічної підготовки планує Америка й Англія ряд засобів, які мали б уможливити використання всіх можливостей слабше розвинених дотепер частин цього бльоку. В ділянці організації мілітарних сил Америка покладає найбільші, майже виключні надії на своє могутнє летунство. Треба підкреслити, що Америка зовсім не збирається редукувати свого летунства по війні, але навпаки, вже сьогодні заповідає й планує його дальшу розбудову. Ледви перед кількома днями през[идент] Рузвельт звернувся знову з новим закликком закинути думки про редукцію летунства по закінченню війни з Німеччиною, але приготувитись до його дальшої розбудови для... "війни проти Японії" й для нової міжнародньої організації в цілі "забезпечення миру". Одночасно проголошено закон про впровадження в Америці по війні обов'язкової військовій служби й обов'язкової служби праці, що є для американського дотеперішнього способу життя й звичаїв прямо революцією. За тим прикладом і взаїмним порозумінням проголосила те саме в себе негайно Бразилія, а далі підуть певно ще інші. Що це означає, як пильно й поспішно приготовляються вони до нової війни, зрозуміємо, коли порівнаємо, що загальний військовий обов'язок проголошено в тих державах щойно в середині цієї світової війни, а Австралія, наприклад, проголосила в себе загальну мобілізацію щойно тоді, коли японці дійшли до самих берегів її континенту. Нову небезпеку вважають, видно, там багато більшою від попередньої гітлерівсько-японської й приготовляються до неї більш серйозно. Одночасно зі згаданими вже заходами Америка переводить на Далекому Сході реорганізацію китайської армії й буде на всьому просторі Тихого й Атлантийського океанів військові бази.

Подібно й Англія мобілізує далі свої мілітарні сили. Недавно, наприклад, міністерство англ[ійського] летунства проголосило створення європейського летунського бльоку по війні, в який вже зголосились увійти летунські збройні сили майже всіх європейських країв (це, очевидно, не відноситься до большевиків). Ця летунська військова організація мала би спільний штаб під

англійським керівництвом і навіть однакове озброєння, літаки і т. д., що зобов'язується достарчити Англія. Черчіль у промові до вояків по здобуттю лінії Зіґфріда обіцяв їм, що по закінченні війни з Німеччиною будуть могли вернути додому, але на їх місце будуть негайно притягнені до військової служби інші. Данія вже погодилась на будову військових баз на її території (замкнення брами Балтійського моря). По розгромі Японії Англія й Америка будуть фактично володіти всіми морями безконкурентно, на що вони не без слушности покладають великі надії. Англійська політика розраховує також немало на те, що в війні з большевиками вона буде мати за собою широкі симпатії багатьох поневолених народів, що може мати також велике значіння. Вся англо-американська преса і радіо ведуть вже від довгого часу завзято пропаганду демократичних гасел у виразному протиставленні до большевицького тоталізму та намагаються здобути собі тим політичний капітал. Міністер Іден отверто говорив, що Англія свідома, що за нею стоять симпатії європейських народів.

Вичислені факти далеко не вичерпують усіх сторінок широко закороєного плану мобілізації й організації сил англо-американського блоку в грі, що відбувається сьогодні під маскою приготування сил... для нової міжнародної організації. Годі не добачувати і не дооцінювати тих усіх чинників, зокрема величезних засобів людських і економічних потенцій цього блоку, що буде обіймати в новій ситуації три четвертини, а властиво навіть п'ять шостих земного г'льобу проти одної шостої в руках большевиків. Тому годі й передчасно предсказувати Англії повну загибель, як це приходить часом на думку, коли розглядається різні потягнення у відношенні до большевиків, які нам видаються просто самовбивчими.

Годі, однак, забувати також про великі шанси большевиків, про які була мова в попередніх розділах. Годі легковажити їх агентур у всіх краях та їхню хитру макіявелівську політику, доведену у своїй забріханості й хитрощах до неперевершеного досі своєрідного мистецтва, що становить дуже поважний чинник їхньої сили та, наді все, – **тотальний мілітаристичний диктаторський режім**, доведений у них до максимальних форм свого вияву. Це забезпечує поставлення на воєнну стопу всього життя до найдальших можливостей у таких розмірах, які тільки вони одні вміють видусити. Ті всі моменти й згадані в попередніх розділах, до того вигідні, як ніколи досі, стратегічні позиції в самій середині Європи й на границях англійських Індії та Китаю, де діє вже сьогодні доволі велика комуністична китайська армія, дають їм, якщо

не перевагу (головно в першому ударі), то в великому степені рівновагу у відношенні до противного англо-американського блоку з його демократичними миролюбними порядками, для якого заведення військової служби є вже надзвичайною подією і який привик воювати такими методами, що, наприклад, сьогодні, в шостому році найбільш кривавої з усіх досі бувалих у світі воєн, ціла англійська імперія з її мало не міліярдним населенням має ледви дещо понад один мільйон втрат. А з большевиками так не піде... Вони людського м'яса й крові ніколи не будуть жалувати. Знають це добре і в Англії та бояться цього. Черчіль говорив отверто у своїй грудневій промові, що війна з большевиками була б найважча і найстрашніша, бо обіймила б дослівно цілий світ і, маючи ідеологічне підлога, була б найбільш кривавою з усіх дотеперішніх воєн.

Тому розрахування на те, що збройні сили, поставлені до диспозиції нової міжнародної організації, себто сили англо-американського блоку, потраплять вдержати мир проти всякої наміреної агресії є зовсім нереальні, бо большевики ні одного дня не будуть цього боятися. Даремно міністер Іден страшить їх з трибуни англійського парламенту духами Филипа Еспанського, Наполеона й усіх других, яких Англія розгромила на протязі століть своєю політикою й війнами не допускаючи нікого до панування над Європою, та погрожує, що й тепер до цього не допустить.

Тим часом **кримські постанови вже допускають своїм змістом фактичну гегемонію Советів в Європі** мимо всіх заяв Ідена і Черчіля.

Досі стояло в Європі проти себе дві могутні мілітаристичні потуги, німецька й московська, які себе до певної міри рівноважили. На цьому власне була оперта поблажлива політика Англії супроти поверсальської Німеччини, а навіть з початку і гітлерівської, бо англійська політика сама шукала сили, яка могла б протиставитись большевицькому тотальному мілітаристичному імперіялізмові, не менше грізному від німецького. По упадку Німеччини, що dokonується на наших очах, ця рівновага буде глибоко захитана, тим більше, що гітлерівський і тепер сталінський удар змели одночасно цілий ряд інших національних держав, які були перед тим складовою частиною політичної системи, на якій була збудована ця рівновага. До цього ще большевики будуть мати вкоротці можливість получить свій до краю змобілізований воєнний потенціал з потенціалом Німеччини, якщо не цілої, то її дуже великої частини. Це ще більше захитає дотеперішню європейську рівновагу в самій основі. Це тільки сліпі можуть гово-

рити про “докорінне знищення німецького мілітаризму” руками большевиків. Фактично робить що іншого, **не його знищення, але його отримання з не менше грізним мілітаризмом большевицької Росії, яка буде вміти надійно використати всю його грізну силу**. Не диво, що й англійцям наслідком цього вже сьогодні сніться й не дають спокійно спати привиди радянських сталевих повзаючих кольосів-страшил над берегами Ляманшу. Про це, зовсім зрозуміло, йдуть сьогодні безкінечні дискусії в англійському парламенті, що їх **відомо нам частину** тут розглядаємо, і про це саме говорять сьогодні напевно в кожному англійському домі та клубі.

Тому також немає, мабуть, у нікого найменшого сумніву, що заходи англійських політиків для творення політичних блоків, організації летунства і т. п. – це не підготовка “до вдервання миру”, **але підготовка до війни, якої неможливо уникнути**. Зрештою на практиці це майже все одно, бо на дипломатичній мові всякі військові приготування називаються завжди мирними, чи “оборонними”, і навіть війни вибухають та ведуться звичайно з обох сторін “в обороні миру й справедливості”.

Отак і в цьому випадку обидві сторони, обидва великі блоки підготовляються пильно до неминучої взаємної розправи “в обороні миру” й других ідеалів людства.

Передішка для організації всесвітнього протибольшевицького блоку чи тільки коротка проволочка?

Усе те ясно і зрозуміло. Незрозуміла тільки гра Англії й, в першу чергу, Америки в цю нову всесвітню організацію, бо ця гра, коли б довше протягнулася, давала би Сталінові потрібну йому передішку для наступного скоку, дуже небезпечного для теперішніх його союзників. Ця гра має своє частинне оправдання в тому, що це дуже добрий засіб англійської дипломатії стягнути до війни з радами всі держави на чолі з Америкою.

Головний тягар в майбутньому військовому ударі впаде, зовсім зрозуміло, на Англію, з огляду на її європейське положення й колоніальні посілости на Близькому Сході й Індіях у безпосередньому сусідстві до радянських границь. Тому англійська дипломатія працює вже сьогодні дуже пильно над тим, щоб цей тягар, як звичайно було досі, **завчасу розкласти якнайбільше на інші держави**, а, в першу чергу, щоб у цій майбутній війні висунути на перший план Америку, як носія військового прапора і... тягарів. До цього, власне, може знаменито придатися гра з цією про-

ектованою міжнародною організацією. Рузвельт і вся Америка має амбіції відограти в ній і через ню в світовій історії передову роль. Черчіль дме з усієї сили в ті розставлені широко вітрила американських амбіцій і на кожному кроці реклямує цю організацію прямо як американську та відступає в ній перше місце Америці. За тим усім може, власне, скриватись свідомість, що ця спроба, в сьогоднішній ситуації (большевики), буде невдачна, що большевики не дадуть себе ніяк заховстати, що дальший розвиток приведе неминуче до щораз більших і гостріших конфліктів, в які тепер буде заангажована в першу чергу Америка через свою провідну роль в новій організації. Всякі незгоди й зударі з большевиками, яких, як це англійським політикам вже сьогодні зовсім ясно, ніколи не буде можливо залагодити, будуть тепер спадати на Америку й другі держави, заангажовані в новій світовій організації. В той спосіб ця нова організація була б, згідно з пляном англійської політики **засобом мобілізації всіх існуючих у світі сил для цієї вирішальної майбутньої боротьби.**

Можливо, що англійські політики уважають, що для цієї цілі, щоб досягнути єдності решти світу в майбутній розправі з большевизмом, треба буде піти й на таку жертву, як залишення большевикам дуже небезпечного періоду передишки. Коли б ті міркування відповідали дійсному станові, то, мимо цього, треба сумніватися, **чи передишка, зроблена для большевиків, не показалаби у сьогоднішній ситуації більш небезпечним та ризиковним кроком, ніж негайна війна,** хай буде навіть ще належно не приготовлена в питанні мобілізації світової опінії і організації сил у цьому масштабі.

Але існує в цьому ще й інша можливість. Ціла та гра в піжмурки, чи т. зв. мирову цюцюбабку може бути тільки тимчасовою, дуже короткотривалою, обчисленою тільки на сьогоднішній момент, як довго ще триває війна з Німеччиною... Усі ті спроби можуть зовсім легко розбитись вже на конференції в Сан-Франціско, чи на наступній повоєнній мировій конференції. Сан-Франціско може в той спосіб стати тільки полем подібної дискусії, у загальносвітовому розмірі, як недавно Кримська конференція в англ[ійському] парламенті. В такому випадку конференція в Сан-Франціско була би міцною пропагандивною протибольшевицькою акцією на всесвітню мірку, загострила би ще більше існуючий конфлікт і стала би знаменитим засобом організації протибольшевицького фронту в найширших розмірах. Годі передбачити й ворожити, чи так якраз буде. Але, в кожному разі, існує така можливість, навіть незалежно від того (у певній частині), чи так плянують її головні режисери.

От такі-то різnorodні думки викликає розгляд відомих нам голосів прилюдної дискусії над постановами Кримської конференції, яка ведеться в усьому світі. Є підстави думати, що решта невідомих нам голосів яких “союзні” радіовисильні не могли передавати з огляду на їхню ще більшу отвертість і гостроту, ідуть ще більше по цій самій лінії. Пізнання цієї широкої дискусії, яку в цілому світі викликала Кримська конференція, дає нам право твердити, що вона була властиво, **чи не переломовим моментом на шляху зовсім ясного розвинення конфлікту між Совецьким Союзом й англо-американським бльоком** та причинилася в великій мірі до його дальшого загострення, а не залагодження, як це говорить в офіційних заявах. Ціла світова опінія мобілізується сьогодні довкола цієї проблеми.

У тій дискусії знайшли повне потвердження наші припущення про неминучість цього конфлікту. Залишилась, проте, неясною і надалі справа евентуального терміну розвинення цього конфлікту в отвертий збройний зудар. Важко про те говорити, щоб не попастися в неповажне ворожбицтво. Таких річей не можуть наперед заскоро твердити навіть і найвище поставлені та найкраще поінформовані керманічі політики заінтересованих у цьому потуг, бо остаточні терміни вирішуються найчастіше щойно в останній хвилі, коли до бочки пороху достанеться найменша іскра... Нам ясне тільки, що цього пороху призбиралося вже вище берегів і він чекає лиш на свою іскру, ще справа вибуху його “висить на волоску”.

Наше положення й наша доля так само, а, властиво, ще більше, чим других народів зв'язані дуже тісно з цілістю тих великих світових проблем, тому зовсім зрозуміло, що вони викликають дуже живе заінтересування всього українського загалу.

Розвій цих випадків, як впливає з представленого розгляду, вказує, що вони йдуть скорим темпом до своєї розв'язки... Це дає нам право надіятись, що в недалекому часі відчиняться перед українським народом ще раз широкі можливості нового визвольного виступу в боротьбі за великі вільностеві ідеали, які нам присвічують у довгому періоді наших героїчних змагань за волю й незалежність України та других поневолених народів проти найстрашнішої тиранії всіх часів, яка коли-небудь на землі існувала.

ЦДАВО. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 184. – Арк. 57-61¹.

---

¹ Подібний текст: ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 25. – Арк. 361-376.

Я. Я.

ПРО ОСТАПА ВИШНЮ, СИБІРСЬКУ ДІРКУ
І СТАЛІНСЬКУ ЧУХАВКУ

Відомого українського письменника-фейлетоніста Остапа Вишню більшовики недавно привезли назад із сибірського заслання та разом із іншими письменниками й ученими загнали у письменницький колгоспний хлів писати по указу згори “посланія” проти українського самостійницького руху. Недавно в більшовицьких газетах появился, м[іж] ін[шим], фейлетон Вишні п[ід] з[аголовком] “Українсько-німецька націоналістична державна дірка”.

Колись гарно цвіла Вишня на всю Україну. Хто з нас не пам’ятає чудових Вишневих фейлетонів, за які він пошкандибав покутувати в сибірську не державну, а тюремну дірку... Багато з тих фейлетонів не втратило своєї свіжости ще й досьогодні, наприклад: “Що то буде через років п’ятдесят советської соціалізації”, “Про діда Юхима, електричну кнопку й електричні макогони та славну електричну чухавку, яка, захочеш, вичухає, що й вільного місця не оставить”.

Здійснилося все, немов пророчий сон!

Тільки не через років п’ятдесят, а через п’ять чи десять, через дві п’ятилеткі. Вишня помандрував за ту чухавку в Сибір, але його винаходу не забули. Виконали, ще й перевиконали!

Сьогодні цілий Советський Союз електризований, а в Кремлі – сама найголовніша чухавка. Захоче Сталін, натисне кнопку, й, немов з-під землі, вискакують електричні макогони й усякі чухавки та чухають! Здорово чухають!... Не одному вже й розум вичухали. От хоч би й самому Вишні...

По такій сибірсько-кремлівській чухавці, яка й вільного місця не залишила ні на шкурі, ні в голові, усе нагло змінилося: Вишня зацвіла сибірським морозним цвітом і сипле фейлетони та посланія “про державну бандерівську дірку”... Що ж, кажуть, що й ведмедя можна навчити танцювати, аби тільки добре п’яти припекти...

А в батька Сталіна є чим і притиснути, і припекти... Не бракує й електричних макогонів, сибірських дірок та інших чухавок. Не дарма ж індустріалізацію проведено стахановськими темпами.

І ось під одним натиском чудодійної кремлівської чуравки сиплються тепер, наче з рога достатку, послання, заклики й покаяння...

Отаке-то правдиве чудо зробила сталінська соціялізація й індустріялізація не через років п'ятдесят, але через одну–дві п'яти-леткі. Не вірите?! Спитайте Остапа Вишню!

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 20. – Арк. 271 (За Українську Державу. – 1945. – Ч. 7-8. – Лютий–березень. – С. 7).

№ 19

[Не раніше 26 червня 1945 р.]

Ярлан

КОНФЕРЕНЦІЯ У САН-ФРАНЦІСКО Й ОРГАНІЗАЦІЯ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ

Великі пляни

По двох місяцях нарад в американському місті Сан-Франціско зібрані там представники 50 держав ухвалили статут нової міжнародної організації під назвою “Об'єднані Нації” (На місце перед-воєнної женеvської “Ліги Народів”).

“Об'єднані Нації” – це, в першу чергу, твір покійного президента Америки Франкліна* Рузвельта. Згідно з його великими плянами, нова міжнародня організація мала би забезпечити постійний, тривалий мир у світі... Небіжка “Ліга Народів” не могла цього зробити, бо не мала потрібної сили. Організація “Об'єднаних Націй” має розпоряджати силами 5 великодержав, а також силами інших своїх членів і має в потребі збройною силою не допустити до нової війни. Померший през[идент] Рузвельт та інші ентузіясти такої розв'язки підкреслювали багато разів, що це **єдиний спосіб**, в який можна не допустити до нової війни, бо на добровільну згоду в світі годі числити.

З такими надіями і плянами приїхали на конференцію в Сан-Франціско делегати 50 держав майже з цілого світу. Але зовсім з чим іншим вернули з конференції...

---

* У тексті: Теодора

Невдалі результати

Висліди двомісячних нарад дали однак зовсім інший результат... Статут нової міжнародної організації, вироблений і прийнятий на конференції в Сан-Франціско, поставив вправді головним завданням цієї організації тривале забезпечення миру, але це завдання і взагалі цілу організацію побудовано на таких основах, які не дають в найменшій мірі можливості здійснення тих цілей.

Згідно зі статутом, організація "Об'єднаних Націй" має залагоджувати мирним шляхом усі майбутні конфлікти. Оскільки яка держава не хотіла би послухати подиктованого їй мирного вирішення, тоді належить примусити її до цього збройними силами 5 великодержав, які творять в тій цілі "Раду Безпеки".

Кожньому, навіть сліпому, відомо, однак, що нової світової війни не може розпочати жодна мала держава, якій було б легко диктувати такі вирішення. Новий, найближчий світовий конфлікт може виникнути тільки між тими 5 найбільшими великодержавними потугами, які мали би забезпечувати мир своїми збройними силами... Це відноситься, в першу чергу, до Англії, Америки й Східної Росії.

Практично питання стоїть тільки так: чи нова міжнародна організація може продиктувати Англії, Америці й Східній Росії свої директиви проти їх волі, чи ні?

Перебіг конференції в С[ан]-Ф[ранціско], ухвалений там статут, дальші події в світі і розгляд фактичного відношення сил вказують ясно й однозгідно, що ні!, що нова міжнародна організація не може сповнити цього завдання ані формально, ані реально.

Відступлення й перекреслення поставлених цілей

Майже всі делегати, присутні на конференції, домагалися, щоби організація "Об'єднаних Націй" могла кожній державі, кожному своєму членові подиктувати в потребі конечні вимоги й щоби мала право примусити його збройною силою до виконання такого рішення. Большевицькі делегати спротивилися, однак, рішуче такій постанові. По довгих, важких і безуспішних спорах вирішено цю справу так, як домагалися большевики, щоби не допустити до негайного розбиття конференції й тим самим, негайного вибуху нового світового конфлікту. Але через те відступлено від тих цілей, які, властиво, міжнародна організація мала сповняти, й перекреслено всякі надії, що вона буде могла здержати такий конфлікт в майбутньому. Бо, згідно з ухвале-

ним остаточно статутом, більшість держав, членів організації “Об’єднаних Націй”, взагалі не має права розглядати діяльності головних великодержав, членів “Ради Безпеки”, до якої належить Світовська Росія. За тою самою постановою звичайних членів організації “Об’єднаних Націй” можна примусити до виконання рішення збройною силою, але про великодержаву – члена “Ради Безпеки” – може рішати що-небудь тільки ця сама рада і **тільки за згодою заінтересованого члена**. Значить, спірній державі, якщо вона є звичайним членом “Об’єднаних Націй”, можна подиктувати вирішення збройною силою, але до великодержави, яка попаде в конфлікт, збройної сили “Об’єднаних Націй” ніколи не буде права застосувати, бо до цього потрібно її згоди...

Як бачимо, статут міжнародної організації “Об’єднаних Націй” вимучений і вимушений шантажем та крутійствами большевицької політики зовсім не відповідає тим цілям, для яких цю організацію було покликано, є недемократичний, крайно несправедливий і зовсім нереальний.

Ініціатори організації “Об’єднаних Націй” й конференції в С[ан]-Ф[ранціско] на чолі з покійним през[идентом] Рузвельтом та вся пропаганда т. зв. Демократичного бльоку запевняли безнастанно кілька років про те, що ця організація забезпечить тривалий мир, свободу і справедливість у світі не тільки гарними словами, але, в першу чергу, збройною силою, як єдиною реальною запорукою здійснення цих ідеалів. Тим часом у Сан-Франціско ухвалено статут, який дає право (великодержавам!) застосувати збройну силу тільки до малих народів і держав, але не дає цього права у відношенню до великодержав, – головних світових потуг і zarazом головних спричинників світових конфліктів і війн. Словом, нова міжнародня організація може спинити вибух малих, дрібних, місцевих війн (оскільки за ними не будуть критися великодержави), але не може, на підставі теперішнього статуту, спинити хоч би тільки формально збройного конфлікту між великодержавами.

Брак реальних підстав

Організація “Об’єднаних Націй” не тільки не може формально забезпечити тривалий мир з огляду на прийняті в С[ан]-Ф[ранціско] постанови статуту, але, тим більше, не може цього виконати з огляду на брак реальних підстав до цього.

Щоби змусити Англію, Америку, чи, тим більше, Світовську Росію до послуху міжнародній організації, щоби можна було в

потребі уживати проти них збройної сили, треба би насамперед роззброїти ті великодержави й створити достаточну сильну міжнародну армію. Або отримані збройні сили двох партнерів з цієї великої трійки мусіли би так далеко переважати третього партнера, щоби могли кожної хвилини змусити його до послуху.

Дехто з великодушних патронів цього нового ладу у світі потішає себе власне цією останньою думкою й рахує на те, що отримані сили Англії й Америки потраплять в крайній потребі змусити большевиків до улеглості бажанням “Об’єднаних Націй” і тим самим не допустять до вибуху нової світової війни.

Тим часом вже на самому прикладі конференції в Сан-Франціско бачимо, що большевики зовсім не рахувалися аж так далеко з волею й бажанням ні своїх великих партнерів, ні всіх зібраних делегатів з цілого світу, але явно саботували всі їхні намагання довести до створення життєздатної міжнародної організації. Вони звели цю майбутню міжнародну організацію вже згори до паперової комедії, а Велика Британія, Америка й другі не потрапили їх змусити змінити становище. Не треба зовсім бавитися в пророка, щоби передбачити, що ця провокаційна й підривна політика Совітського Союзу на міжнародній арені буде зростати з кожним днем щораз більше й зовсім не буде боятися нової війни, але буде до неї перти. Большевики рахують, що вони вийшли з війни з Німеччиною достаточної сили, щоби собі дозволити на це. Подібну політику провадили вони чейже постійно, ще й перед цією останньою війною. А тепер, по перемозі над Німеччиною, по опануванню великих нових просторів, великих промислових багатств, розпоряджаючи величезними зброєневими ресурсами й найкраще підготованим до війни тотальним диктаторським мілітаристичним режимом, в протипагу до пацифістично-демократичних режимів своїх противників, зовсім не думають в’язати собі рук якими-небудь міжнародними ідеалами чи формальними постановами, але будуть напевно з кожним днем щораз більше і щораз ширше розвивати в цілому світі політичну офензиву й будуть проводити свою імперіялістичну політику з максимальною натугою, що мусить невідклично, сьогодні чи завтра, довести до нової світової війни й остаточної розгрівки за панування над світом.

Погребання проголошених ідеалів

Розглядаючи тверезо образ нового світу, який мала створити широко розрекламована міжнародна організація “Об’єднаних

Націй”, треба ствердити, що цей образ зовсім не такий, як це проголошували святочно його творці... Бо організація “Об’єднаних Націй” не забезпечує світові ані обіцяної справедливості, свободи й демократії, ані тривалого миру.

Справедливість й демократичні свободи погребено в першу чергу під чоботом совєтської, деспотичної тотальної тиранії! Зганьблено й погребано ці великі вселюдські ідеали отверто також на конференції в Сан-Франціско. Зганьблено й погребано їх також і в самому статуті організації “Об’єднаних Націй”, бо до неї не допущено всіх націй, а тим, які взяли участь, замкнено уста, відмовлено рівних прав, піддано під диктат 5-х, а фактично 3-х великодержав, санкціоновано “ради їх святого спокою” большевицьку тюрму народів, а організацію “Об’єднаних Націй”, яка мала бути святинєю й запорукою нового, кращого порядку у світі, нового, “золотого віку свободи” на землі, як говорив недавно през[идент] Труман, перемінено на збіговище торгів, шахрайств, високопарних обманних промов і ще одне джерело безконечних конфліктів.

Практична роля організації “Об’єднаних Націй”

Оскільки всі заінтересовані держави затвердять ухвалений у С[ан]-Ф[ранціско] статут й організація розпочне свою діяльність, тоді її практичне значення буде полягати головню на тому, що вона стане ареною політичної гри між большевиками й англо-американським бльоком до часу вибуху збройного конфлікту між цими потугами.

Большевики хочуть використати цю арену до того, щоби ще більше поширити свою політичну офензиву, щоби вести свою підривну політику в усьому світі, щоби підготувати ґрунт для остаточної розправи за панування над світом, до чого вони змагають всіми силами.

Америка і Велика Британія створили цю організацію для цього, щоби взяти при її помочі світову геґемонію у свої руки, щоби не допустити до цього большевиків. Тверезо думаючі політики в обох цих краях розуміють напевно дуже добре, що організація “Об’єднаних Націй” не може сповнити сьогодні тих великих вселюдських ідеалів, які проголошували і проголошують її творці. Не відомо також, чи їм теж аж так дуже на цьому залежить... Але їм, напевно, дуже залежало на цьому, щоби большевики по виграній війні з Німеччиною не вибились до ролі першої потуги в світі, не диктували всім своєї волі й не посягнули опісля таки

прямо по безпосереднє панування над світом. Тому вони ще в повному розгарі війни організували гарячково цю міжнародню всесвітню організацію всіх держав, щоби ці держави зберегти під своїм впливом і диктатом, щоби створити фактично всесвітній протибольшевицький бльо́к. А якщо дійде таки до вибуху цього неминучого збройного конфлікту за обличчя світу й панування над світом, то щоби він не мав характеру війни двох великодержавних бльо́ків, але щоби це була війна всесвітньої міжнародної організації проти большевицького “бунтаря”, неслухняного, анархічного викидька світового суспільства. Такі були і є, без сумніву, пляни й наміри керівних політиків обох сторін. Це показалося ясно вже на конференції в С[ан]-Ф[ранціско], де відбулася перша розгрівка сил між тими обома бльо́ками за геґемонію в новому укладі політичних сил у світі.

Провал большевицької політики на міжнародній арені

Конференція у Сан-Франціско була власне першою “рундою” у великій політичній розгрівці між Великою Британією й Америкою та Советським Союзом.

Советський Союз виграв цю рунду формально, бо перепер своє становище в справі статуту організації “Об’єднаних Націй” і сторпедував спробу створити сильну міжнародню організацію, яка могла б йому диктувати свою волю.

Однак за цією формальною статутово-паперовою перемогою криється в дійсності глибока морально-політична невдача й поражка.

Советський Союз, увіяний німбом свіжої перемоги над Німеччиною, спираючись на великі територіяльні й мілітарні успіхи у цій війні, виступив на міжнародню арену з претенсіями “грати першу скрипку” у світовій політиці, диктувати свою волю й закинути якнайширше свої сіти. Тим часом вийшло зовсім що іншого. Ані блеск перемоги над Німеччиною, ані облудна гра з інтернаціоналістичною доктриною й ультрадемократичними гаслами не помогли їм нічого й вони на конференції у Сан-Франціско не тільки не здобули бажаних впливів і керівної ролі, але стратили ще багато з того “німбу”, який здобули були декуди в часі війни з Німеччиною й звернули світову опінію виразно проти себе. А сталося це тому, що, поза всіми фальшивими гаслами й облудними промовама, на конференції вилізло таки дуже скоро справжнє шило з мішка. А те шило, – це нахабне большевицьке імперіялістичне свиняче рило, яким вони хотіли би цілий світ

перевернути, але він на цьому пізнався і виступив одностайно проти них. Заперечуючи всім “малим народам” право рівності в міжнародній організації, накидаючи контролю й диктат великодержав, себто право не того, хто буде мати слушність, але хто буде мати більшу силу, більші армії, викидаючи зі статуту або усуваючи на другий плян навіть незначні, формальні вислови про обов’язок здійснювання “принципів справедливості й міжнародного права”, перепроводжуючи засаду, що великодержави мають право без контролю міжнародної організації робити собі “місцеві регіональні договори” (наприклад, “пакт Союзів з Польщею, Югославією, Чехословаччиною і т. п.”) і мають право **ужити збройної сили до виконання цих пактів, не чекаючи на рішення міжнародної організації**, відкидаючи одночасно право якої-небудь контролю й критики їхньої політики й право застосування збройної сили для охорони миру, якщо вони його порушують, більшовики **виявили зовсім ясно імперіалістичний характер своєї політики та змобілізували проти себе одностайний фронт всіх учасників конференції й усіх держав, які брали там участь.**

Підготовка до остаточної розправи

Перша рунда у новій всесвітній розправі, яка відбулася наразі тільки у політичній площині на конференції в С[ан]-Ф[ранціско], принесла більшовикам глибоку невдачу. Навіть більшовицькі газети, мимомовно всього фалшу у своїй писанині, признаються до цього й ніби дивуються, чому то всі “малі й середні країни” виступали на конференції одностайно проти союзу “прогресивної” політики... В дійсності це, як виказано вище, зовсім ясне. Треба тільки додати, що за тим “одностайним фронтом малих і середніх країн” стояли також всі великі країни, крім Союзу Росії... Англо-американській політиці такий фронт був саме на руку, вони його хотіли й вони його саме організували. Ідучи більшовикам, по довгих торгах, на деякі уступки, вони провадили в дійсності велику гру, якої наслідки виступлять виразно щойно в майбутньому. Бо в Сан-Франціско підготовлено фактично в морально-політичній, пропагандивній та організаційній площині створення всесвітнього бльоку держав до **майбутньої збройної розправи з більшовизмом**. Тоді прийде черга на другу, вирішальну “рунду”, на остаточну розправу за обличчя і будучність світу, для якої теперішні події є тільки вступом.

Етап на шляху у майбутнє

В той спосіб організація “Об’єднаних Націй”, створена у Сан-Франціско, могла би стати щойно етапом і засобом для створення в майбутньому дійсного, правдивого об’єднання націй по усуненні з лиця землі потвори большевицького імперіялізму.

Бо доки існує большевизм і московська тюрма народів, доки в половині Європи й Азії панує система тотальної большевицької тиранії, мілітаризму й імперіялізму, доти не може бути в світі здійснення засад свободи, справедливості й демократії, які проголошують святочно на міжнародніх конференціях, ані спрагненого усім людством правдивого об’єднання націй, спокою й миру. Всяке міжнароднє об’єднання скінчиться завжди роз’єднанням і війною, як довго буде існувати большевизм, як довго буде існувати й тріюмфувати ця найстрашніша в історії усього людства тиранія, насильство й імперіялізм!

Правдиве тривале “об’єднання націй” прийде на змучену, скржавлену землю тільки тоді, коли буде побудована на незрушних засадах справедливості, та здійснить найбільші, відвічні Правди й Ідеали людського роду про вільне й щасливе життя усіх народів і всіх людей!

Наше становище

Український народ не дасть себе обманути жодними даремними надіями, що міжнародні конференції принесуть йому зміну й облекшать чи усунуть неволю. Український народ знає, що **тільки війною й революційною боротьбою можна побороти й розвалити московську тюрму народів!**

Тому український народ разом з другими поневоленими народами провадить завзяту героїчну революційну боротьбу проти большевицької тиранії, і буде так довго боротися, доки вона не впаде, а на її руїнах зацвіте нове, вільне життя!

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 37. – Арк. 200-203.

Воля народам!

Воля людині!

Смерть тиранії!

ДО ЦІЛОГО КУЛЬТУРНОГО СВІТУ!

Отвертий лист українців, замешкалих за лінією Керсона

“Ми, Народи Об’єднаних Націй, сповнені рішучістю... знову закріпити віру в основні права людини, в гідність і цінність людської особи, в рівноправність чоловіків і жінок, в рівність прав великих і малих націй, а також створити умовини, в яких додержуватиметься справедливість та пошанування зобов’язань, що випливають з договорів і інших джерел міжнародного права, а також сприяти соціальному прогресові та поліпшенню життєвих умов при більшій свободі, і з цією метою проявляти терпимість та жити разом в мирі один з одним, як добрі сусіди... вирішили об’єднати наші зусилля для здійснення цих цілей!”

(Виняток зі Статуту Міжнародної Організації Об’єднаних Націй, ухваленого на Конференції в Сан-Франціско).

Ми, Українці, мешканці української етнографічної території, положеної в горах Карпатах на захід від ріки Сяну, далі на північ над рікою Сяном–Солокією та на захід від ріки Буг, – території, яка рішенням Кримської конференції опинилася в рямцях відновленої польської держави, звертаємося цією дорогою до амбасад і урядів Великої Британії, З’єдинених Штатів Північної Америки, Франції, Швеції, Швейцарії, Туреччини та всіх других європейських і позаєвропейських держав; звертаємося також особисто до пана президента Трумана, прем’єра Етлі й їх міністрів заграничних справ, які опрацьовували, ухвалювали й підписували Статут Об’єднаних Націй; звертаємось далі до всіх голов і достойників християнських церков, до Міжнародного Червоного Хреста, до всіх політичних, гуманітарних і поступових організацій та до сумління цілого прогресивного, культурного людства з отсим отвертим листом в справі страшного безправ’я і насильства, яке чинять над нами військо й органи теперішнього польського уряду під керівництвом большевиків.

На основі рішення Кримської конференції згадана територія на північ і захід від лінії Керсона має залишитися в рамках відновленої польської держави. Згідно з цим, українському населенню, яке в числі приблизно одного мільйона, живе від найдавніших віків історії на цій території, мають прислугувати всі конституційні, громадянські права в польській державі. Однак теперішній польський уряд, виконуючи сліпо волю й вказівки советських властей, від яких він всеціло залежний, не погодився на те, щоби признати українцям які-небудь людські й громадянські права, але вирішив насильно виселити ціле українське населення з його дотеперішніх, батьківських відвічних осель.

Тутешнє українське населення не хотіло й не хоче під жодним услів'ям покинути своєї землі й своїх дотеперішніх осель. Діється це з різних зрозумілих людських причин, але найголовніше тому, що в рямцях Советського Союзу, куди нас хочуть вивозити і де мешкає вся решта українського понад 40-мільйонного народу, наш народ не має забезпечених жодних національно-політичних, релігійних ні соціальних людських прав.

Український народ терпить в рямцях Советського Союзу нечуваний національно-політичний і соціальний гніт. Советський режим, в якому доводиться жити українському й другим народам, – це режим тотальної диктатури й тиранії, в якому наших братів позбавлено всіх людських прав.

Тому з цілого приблизно мільйона українців, які мешкають за лінією Керсона, майже ніхто не хотів і не хоче за жодну ціну виїжджати до Советського Союзу. Ціле українське населення висловилося однодушно за тим, що не хоче виїжджати, але хоче остати на своїх дотеперішніх місцях, у своїх батьківських оселях і хоче користати з належних йому громадянських прав. Одначе теперішній польський уряд під натиском Москви, яка боїться залишити українців поза рямками своїх безпосередніх, нелюдських винародовлюючих експериментів, вирішив викинути українське населення насильно з його осель.

Офіційно в урядових договорах проголошено, що це є **добровільне переселення**. Ми, українці, держимося цієї офіційної постанови про добровільність переселення. Однак представники польського та большевицького урядів від самого початку намагалися переселення переводити примусово. Вони проголошували протягом цілого минулого року різні речинці виїзду та провадили в тій цілі широку пропаганду. Але ніхто з українців не хотів виїжджати. Тоді представники польського уряду й большевиків почали організовувати з-поміж польського цивільного населен-

ня озброєні банди й наказували їм нападати на українські села, грабити, палити, вбивати людей, щоби в той спосіб терором змусити до виїзду.

Внаслідок цього, на протязі останнього року, а головню навесні 1945 року, нападали на українські села численні польські озброєні банди, яким явно помагала урядова міліція й інші урядові чинники. Ці узброєні банди, разом з міліцією й частинами війська, спалили протягом минулого року на цих теренах кількадесять українських сіл, а багато більше пограбували й понищили. Діялись при тому страшні злочини масових мордів і вбивств. В деяких селах вбили банди й державна міліція по сто, двісті й більше людей одного дня. Били до крови, тортурували й вбивали також жінок, стариків і дітей. Часто кидали живих людей, навіть маленьких немовлят в огонь!

Патрунували тій терористичній людодській акції частини большевицьких пограничних військ НКВД, які часто переходили в різних місцях утворений свіжо кордон між Польщею і УССР, стаціонували на цьому боці та помагали всіляко польським терористичним бандам ламати опір і оборону українського населення перед терором виселення.

Однак і цей довготривалий терор організованих банд та державної міліції не зломив волі українського населення залишитися на своїй землі. Під натиском нечуваного терору записався на виїзд тільки дуже невеликий процент людей. Але й ці останні робили це під примусом. Виїжджати однак не хотіли, тікали і ховалися. А ті, яких таки вивезли, вертали дуже часто вже по короткому часі з поворотом через кордон до своїх рідних осель, якщо вдалося їм втекти з концентраційних лагерів, до яких большевики вивозять звідсіль українське населення.

Українське населення, доведене до крайності, зорганізувало власними силами загальну збройну самооборону проти цих польсько-большевицьких банд. Ціле населення стануло до рішучої оборони. Збройні відділи української самооборони та Української Повстанчої Армії (УПА), відбивали з успіхом в багатьох випадках напади банд і міліції.

Також серед польського народу відізналися розумні голоси, які осуджували терористичні протиукраїнські напади, як ганебні й шкідливі для інтересів самого польського народу.

При помочі завзятої збройної самооборони українського населення і, з другої сторони, під впливом усвідомлюючої акції розумніших, патріотичних кол польської суспільності, вдалося по довгому часі, менш-більш в місяцях травні і червні 1945 року,

зліквідувати в більшості випадків терористичні напади банд і кроваву польсько-українську боротьбу. Залишки терористичних банд діяли і діють досі тільки в тих не дуже численних місцевостях, де польське населення підлягає впливам урядового, комуністично-большевицького табору. У великій більшості приграничних українсько-польських теренів запанував вліті 1945 р. повний спокій. Мирне населення, так польське, як і українське, приступило перший раз від довгого часу до нормальних польових робіт у взаємній сусідській згоді. З кожним днем налагоджувались кращі відносини на цих теренах. На місце дотеперішньої боротьби, яка приносила шкоду обом народам, народжувалась приязнь і співпраця, які могли принести обом сторонам в будучині поважні користі. З того обороту справ раділи щиро всі чесні й розумні люде.

Але теперішній польський уряд, улягаючи зовсім впливам і директивам червоної московської імперіялістичної політики, затривожився, що порозуміння і співпраця польських та українських національних чинників може вплинути дуже поважно на зміцнення визвольного протибольшевицького фронту поневоленних народів ССРСР, які боряться за своє визволення і державну самостійність. Тому в цих урядових большевицьких колах вирішено за всяку ціну виселити всіх українців, щоби тим порізнити й розділити оба народи, що потрібно сьогодні імперіялістичній політиці Москви.

Коли не вдалася спроба перевести виселення українців при помочі терору державної міліції й організованих цивільних банд, польський уряд кинув в місяці вересні 1945 р. великі частини війська до акції насильного виселення українців. В той спосіб розпочалася з початком вересня нова хвиля терору проти українського населення, тим разом вже зовсім явна, бо проводять її військові частини. Треба зазначити, що командирами тих частин польського війська є майже виключно большевицькі офіцери в польських мундурах. Військо те оточує ночами українські села на взір сумної пам'яті гітлерівських душоубів з часів недавньої німецької окупації і примушує опісля населення до виїзду. Тому, що українці ніде не хочуть добровільно виїздити, вояки цього ж польського війська на наказ згори грабують все майно, страшать людей масовими розстрілами, часто б'ють, насилують жінок, стріляють невинних жителів, силою викидають з хат та чинять всілякі інші насильства й злочини.

В місті Перемишлі арештували єпископа української греко-католицької церкви Коциловського за прикладом й взором боль-

шевиків, які арештували у Львові і вивезли на Сибір митрополита греко-католицької церкви Йосифа Сліпого та всіх єпископів і багато священиків, а греко-католицькі церкви віддали московській православної церкві, яка тепер не є свobodною релігійною організацією, але замаскованою інституцією большевицької поліції (НКВД-НКГБ). Разом з єпископом Коциловським арештували також багато інших інтелігентів, щоби примусити терором також українську інтелігенцію виїхати до советського червоного раю, якого всі інші люде бояться й ненавидять цілою душею, бо це одна велика тюрма народів і система безконечних концентраційних лагерів, розстрілів та інших найстрашніших форм терору, властивих тоталітарним диктаторським режімам.

Всі ті безправства й злочини діються над нашим народом в тому часі, коли усьому світові було проголошено взнеслі засади Атлянтійської карти, чотири величні свободи президента Рузвельта, статут нової міжнародньої Організації Об'єднаних Націй, названий міністром Стеттініусом світлою конституцією нового вільного світу, коли президент Труман проголошує початок золотого віку свободи людства, а державні мужі Великої Британії проголошують ті самі величні засади, запевняючи своїм словом і честю, що будуть стояти на сторожі свободи й справедливості в цілому світі.

Тим часом у відношенні до українського народу як цілості й до нас, мешканців теренів, положених за лінією Керсона, явно зламано й потоптано не тільки зобов'язання, наложені статутом міжнародньої Організації Об'єднаних Націй, але знищено навіть найскромніші засади християнської моралі й примітивної людської гуманності. Нам відмовляють навіть того права, яке має забезпечене в культурних демократичних країнах світу кожна звірина й кожна жива істота.

Нас викидають насильно з наших хат і сіл, б'ють до крові й до смерти жінок, дітей та старців, кидають в огонь живих люде, навіть немовлят, відорваних від грудей матерей, арештують наших священиків і єпископів, грабують наше майно, стягають з бідних сільських жінок останню подерту сорочку, змушують виїздити проти нашої волі до Советського Союзу на поневірку й загибель. У нас є багато сіл, які цілими місяцями перебувають з усім своїм мізерним добром, з жінками і дітьми у вогих лісах, де в землі, в дебрах і мокляках змушені скриватися від дикого, нелюдського терору, подібно як в часах середньовічних нападів диких кочовничих орд. А роблять ті страшні гітлерівсько-неронівські злочини якраз ті, які кричать облудно в усьому світі

про свою прогресивність, соціяльний поступ і світову революцію та намагаються грати ролю спасителів людства від усього лиха й злиднів...

Ми, українці, жителі теренів, положених за лінією Керсона, боримося разом з цілим українським народом всіми силами проти цих насильств, не жалючі найважчих трудів ні крові в тому переконанні, що наші безмірні жертви, положені в цій жорстокій боротьбі, вийдуть на добро й користь усьому людству, zagrożеному небезпекою другої тотальної тиранії, тим разом мальованої на червоно.

Одночасно звертаємося цим отвертим листом до всього культурного світу в тій надії, що всі свободолюбні народи й всі культурні, гуманні люде, до яких дійде наш голос, відізвуться на нього та піддержать героїчну боротьбу нашого народу проти варварського, людоїдського знищення, яким грозять нам большевицькі й польсько-большевицькі тирані. В першу чергу звертаємо наш голос до тих представників великих, західних, демократичних потуг, які проголосили й підписали наведений у винятках на початку цього листа статут Організації Об'єднаних Націй, в якому забезпечують у святочній формі права народів і права людини.

Звертаємося до них з протестом, скаргою та апелем – допомоги своїми силами до переведення в життя проголошених ними великих засад людської **свободи й справедливості**.

Представники всіх верств українського населення за лінією Керсона

В місяці жовтні 1945 р.

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 42. – Арк. 1-4¹.

---

¹ Подібний текст: АЦДВР. – Ф. 9 (Збірка документів Миколи Лебеда; не описаний). Опубл.: Сивіцький М. Історія польсько-українських конфліктів. – Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2005. – Т. 3. – С. 240-246. Польськомовний варіант опубл.: Siwicki M. Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich. – Т. 3. – Warszawa, 1994. – S. 250-257; Repatriacja czy deportacja. Przesiedlenie Ukraińców z Polski do USRR. 1944-1946 / red. E. Misiło. – Т. 1. – Warszawa: Archiwum ukraińskie, 1996. – S. 260-267.

Ярлан

ПОЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД

Від голосної конференції міністрів заграничних справ в Лондоні, закінченої повною невдачею, минуло рівно два місяці.

В тому короткому часі зайшли дальші важні події в міжнародньому житті. До тих подій треба зарахувати: наради президента Америки, прем'єра Англії й прем'єра Канади в справі атомової бомби; вибух війни в Китаю; насильне опанування більшовиками Північної Персії; нове, ще більше загострення відносин більшовиків з Туреччиною; явне проголошення існування міліонової німецької армії і вкінці конференцію міністрів заграничних справ трьох головних світових потуг, яка відбулася в Москві при кінці грудня. Крім того, відбулись в тому часі ще інші цікаві і нам події, як вибори в Югославії, Болгарії, Мадярщині і Австрії, судовий процес проти головних гітлерівців в Нюрнберзі та інші.

Розглянемо коротко значіння тих подій.

Одною з головних справ, через які розбилась довготривала лондонська конференція, це була власне справа атомової бомби. Офіційно не подано тоді, що конференція розбилась через атомову бомбу, але ніби через інші "формальні труднощі". Однак добре поінформовані англійські та американські газети писали одверто, що над цілою лондонською конференцією уноситься "дух атомової бомби" і вона була причиною розбиття конференції та ясного конфлікту між більшовиками і англо-американцями. Англійський тижневик "Трібуна" писав одверто, що ключ до порозуміння, "ключ до серця Росії" – це атомові бомба. Але англійці і американці, мимо настирливих домагань більшовиків, не спішилися з виясненням цієї таємниці на свою загибіль. Більшовики відповіли на це загостренням своєї протианглійської політики і загрозили, що вони незадовго і без того будуть мати свої атомові бомби. Наслідком цього загострення в справі атомової бомби англійський прем'єр Етлі виїхав до Америки й відбув з през[идентом] Америки Труменом і прем[ієром] Канади Макензе-Кінгом наради в справі атомової бомби. Там вирішили вони таки не виявляти таємниць в справі атомової бомби і задержати цю зброю під своєю контролею так довго, як довго не буде запоруки, що хтось буде міг ужити її для нової війни. Ця заява була спрямована виразно проти більшовиків.

Другою важною подією належить зарахувати т. зв. “домашню” війну в Китаю. Перед приступленням до війни з Японією більшовики зобов’язалися визнати китайський національний уряд. Але, як звичайно, не думали цього додержати. Їх пляни були зовсім інші. Більшовики думали, що японці будуть ставляти спротив до останнього, так, як німці, і дадуть їм в той спосіб нагоду “визволяти” Китай з-під японської окупації. Та перерахувались. Війна з Японією закінчилась нагло і скоро, для них рішучо за скоро. Через те вони не дістали нагоди показати Китаєві своє “визволення”. Але вони вспіли захопити своїми військами, в більшості неправдо, вже по капітуляції Японії, китайську провінцію Манджурію. Там узброїли вони наново т. зв. китайську комуністичну армію і почали під маскою цієї “китайської” армії займати нові терени. З цього приводу розпочалась боротьба урядових китайських військ з червоними комуністичними. Ця боротьба набрала скоро характеру правдивої великої війни. По обох сторонах змобілізовано і кинено до бою міліонні армії з найновішим узброєнням. По стороні китайської комуністичної армії станули більшовики, а по стороні національного уряду маршала Чан-Кай-Шека виступили одверто американці і допомагали в боротьбі проти комуністичної армії не тільки зброєю і своїм летунством, але також своїми військами і фльотою. В той спосіб на території Китаю почалась під маскою китайської “домашньої” війни велика розгрівка і наполовину одверта війна між Америкою і більшовиками, подібно, як перед тим на території Греції – між Англією і більшовиками. У цій боротьбі перевага хилилася з початку на сторону китайсько-більшевицьких військ, але тепер взяли перевагу китайсько-американські війська. Ця війна продовжується до сьогоднішнього дня. Як велике її значіння, вказує те, що през[идент] Америки вислав до Китаю як надзвичайного представника, дотеперішнього шефа штабу американської армії генерала Маршала. Він пробує ніби погодити обі сторони “нерозумних, воюючих китайців”. Фактично однак його місія напевно зовсім інша. Можна сподіватись, що він дістав завдання рятувати в Китаю і взагалі в Азії американські позиції, zagrożені дуже поважно акцією більшовиків. Чи це вдасться йому, наразі при допомозі самого натиску, чи більшовики в Китаю легко уступлять і зложать зброю, як цього жадає Чан-Кай-Шек і генерал Маршаль, треба дуже сумніватися. Англія в подібній ситуації в Греції рівно ж висилала маршала Александра на довгі переговори, які закінчились бомбами. Подібно мабуть закінчить скоріше чи пізніше свою місію також генерал Маршаль, але чи так само легко, як в Греції,

і чи не буде з цього китайського воюючого клубка ще більшої суматохи, – це побачимо напевно дуже скоро...

Як бачимо, не тільки наш, навіть не прочитаний і політично невироблений дядько розуміє сьогодні дуже добре, що з тим кінцем війни і ніби переходом до мирного життя щось не в порядку, щось не так, якась гра, якесь шахрайство і щось іншого заповідається за потоком слів про мир у світі. Зрозумів це вже також і пізнав на своїй шкірі також китаєць та багато інших. В усьому світі, замість мирних повоєнних настроїв панує щораз більше напруження, непевність ситуації, підозріння, алярми за алярмами, а навіть то тут, то там правдиві війни. До такого великого напруження дійшло в місяці грудні, між іншим, в Персії (або в т. зв. Ірані). Персію заняли в часі війни англійські, американські і большевицькі війська по рівній частині, щоби налагодити через той край свої військові транспорти. Але всі умовились і зобов'язались, що не будуть порушувати в нічому незалежності Персії, не будуть втручатись до її внутрішніх справ і по війні заберуть негайно свої війська. Персія погодилась. Але і тут вийшло, як завжди і всюди з большевиками всі виходять. Вони аби раз залізли, то вже ніхто не побачить, щоби без бука вибралась... Коли зближався час, в якому треба було большевикам забрати свої війська з Персії, вони викликали нагло в північній частині, де стоять їхні війська, “революцію”, повстання, створили нагло “демократичну” партію, проголосили вибори, до кількох днів вже вибрали собі послів і парламент, створили уряд, прогнали перську владу і господарять, як у своїй власній коморі... Перський уряд наробив крику на весь світ, що це насильство і зломання всіх умов і зобов'язань. За тим обстала рішучо також Англія і Америка. Але большевики не дуже тим перенимаються, не гризуться закидом зради і віроломства, але роблять своє, рахуючи на те, що за Персію ні Англія, ні Америка воювати не буде, доки їхня власна шкіра не буде загрожена... Конфлікт у перській справі виказав зовсім одверто усьому світові крайню небезпечний, імперіялістичний характер большевицької політики. Міністер заграничних справ [Англії] Бевін та Америки Бірнес літали спеціально до Москви, говорили кілька разів зі Сталіном, щоби якось бодай про людське око залагодити цю справу, яка порушує явно всі їх блекоти про мир, та даремно. Сталін не поступить ні на крок. Причину цієї впертості Сталіна в перському конфлікті і незвичайну вагу цієї справи пізнаємо щойно тоді, коли пригадаємо собі, що в Персії є дуже великі джерела нафти, які давали перед війною 10 мільйонів тон річного добутку і можуть дати вдвоє або і втроє стільки... Монополь на

цю нафту мала до війни Англія і берегла цих джерел, як свого залізного резервуару “на чорну годину”. В часі війни Англія мусіла поділитися тою нафтою з Америкою. Америка за згодою Англії дістала від перського уряду також право добувати в Персії нафту. Але коли большевики захотіли цього і для себе, тоді перський уряд (в якому є при кожному міністрові американський дорадник) відмовив і не згодився відступити большевикам своєї нафти. А щоби це все забезпечити, перський уряд спеціальною умовою винаймив американцям всі свої летовища до виключного вжитку... Знову ж большевики не хотіли чекати, аж їм втече з-під носа ця перська нафта і загудять над границями гнані тою нафтою американські літаки... От в цьому зродилась в них нагла любов до перських азербайджанців і перської “демократії”. Пахне те все, як бачимо, вже здалека нафтою і імперіялістичними інтересами, а вслід за тим і кров'ю... Перський конфлікт – це знову конфлікт між англо-американськими і большевицькими інтересами. Він останньо так далеко загострився і так замотаний, що звичайним дотеперішнім дипломатичним крутіством ледве чи вдасться як-небудь розв'язати.

Не меншої гостроти набрала також на порозі цього року справа турецько-большевицького конфлікту. Крім домагання Дарданелів і трьох турецьких вірменських провінцій, большевики відповіли на ці всі злагіднюючі англійські дипломатичні заходи новим гострим домаганням ще 170 кілометрів турецько-грузинського чорноморського побережжя. Туреччина знову відповіла протестами, демонстраціями і дальшою мобілізацією армії. Турецький парламент зложив заяву, що не поступить большевицьким напастям ні на крок. Молодь урядила масові проти-большевицькі демонстрації. Уряд змобілізував вже всі найменші військові резерви. Большевики рівно ж стягнули на турецькі границі поважні військові сили і оточують Туреччину ще й від сторони Персії, з якої, як вище згадувано, не хочуть і не думають вступитись. Большевицько-турецький конфлікт стає з кожним днем гостріший. Треба при цьому пригадати, що за тим конфліктом криється рівно ж виразний конфлікт большевицько-англійських інтересів. Туреччина має від довгих років тісний військовий союз з Англією. Англія помагала Туреччині розбудувати морські пристані і твердині, вишколювала на основі окремих умов турецьку армію і летунство та держала протягом цілої війни в резерві. Англія заінтересована дуже живо в тому, щоб не допустити большевиків до Середземного моря. Через Туреччину веде найкоротший шлях до кавказької нафти, до Баку, до цього основного

плинного, “вонючого” золота, без якого не підуть ні трактори, ні авта, ні літаки, ні інші мотори, а яке з цієї сторони легко може бути zagrożене подібно, як це вже було раз по першій світовій війні. Як бачимо то й тут накопичення конфліктів та різних суперечних заінтересувань дуже велике, висновком цього є власне незвичайна гострота конфлікту довкола цих вразливих місць.

Пробували полагодити або бодай полатати всі ті справи недавно міністри заграничних справ Англії і Америки та вирушили в тім ділі в половині грудня до Москви. Сиділи там більше двох тижнів, радили на всякий лад з Молотовом і Сталіном – і знову нічого спасенного не вигадали і не врадили та не полагодили ні одної з тих пекучих проблем, щоб якомсь потішити на Різдво і Новий Рік свої народи, яким живеться в добрі і ніяк не хочеться нової війни, вони проголосили, що в усяких менше важних справах дійшли до згоди і будуть намагатись далі зговорюватись. Але коли приглянемось до тої їхньої згоди, яку осягнули в Москві, то побачимо, що вона ще менша, як усі попередні, які і так до жадної тривалої згоди не довели. Остання згода прямо смішна, бо нічого в найменшій мірі не полагодила. Не полагоджено практично китайського конфлікту, тільки видано заклик до обох воюючих сторін, щоб “помирились”. Не полагоджено обох найбільш гострих і завогнених конфліктів, перського і турецького. Не тільки не полагоджено їх згідливо, але дійшло на цьому тлі до ще більшого розриву. Не полагоджено теж справи атомової бомби, але відложено цю справу до рішення “Організації Об’єднаних Націй”, а ціла згода в справі атомової бомби виглядає в сей спосіб, що представники Англії і Америки обіцяли, що віддадуть цю справу під розгляд Організації Об’єднаних Націй, а якщо ця організація створить запоруку тривалого миру, тоді вони не будуть противні виявленні таємниці атомової бомби відповідній комісії, яка буде мати в цій справі контроль. Практично, отже, відложено виявлення таємниці атомової енергії до цього часу, коли вже не будуть потрібні більше жадні бомби, коли буде дійсний мир і коли буде якась цілковита певність, що цей мир ніхто не буде міг порушити... Або іншими словами, поки існує большевицька система в світі, нема мови про добровільне вияснення про таємниці атомової бомби...

Подібне “порозуміння” без порозуміння осягнула московська конференція в справі балканських країв, окупованих большевиками. Большевики погодились допустити до урядів Румунії і Болгарії по двох міністрів з опозиції. Англія і Америка погодились визнати ці уряди, але під услів’ям, що буде допущена свобода

преси, політичних партій, віри, і що будуть переведені свободні вибори. Тим часом одні і другі добре знають, що цього ніколи не буде... Бо того самого дня, коли передавали ці вістки про згоду, то само американське радіо подало, що вибори, переведені вже в Югославії, були пародією, так само, як і в Болгарії, і так само, додамо від себе, як всюди інде, де переводять вибори большевики без чужої контролі. В Мадярщині, де при виборах була частинна контроля аліянтів, вони випали в некорість большевиків. Опозиційна селянська партія здобула більшість в парламенті mimo всіх большевицьких штукоч. В Австрії, де контроля аліянтів була найкраща, бо Австрія поділена на чотири окупаційних зони, вибори виказали цілковитий упадок комуністичних голосів.

Одною з найбільших сензацій минулого місяця був комунікат большевицької урядової агенції про те, що в англійській зоні в Німеччині знаходиться до сьогодні одноміліонова німецька армія, зі своєю командою, з повним озброєнням, включно до летунства, з військовою організацією на території окупованої англійцями Німеччини, з повним військовим удержанням, яке видають англійські власти. А при тій армії знаходяться також до цього часу військові частини литовців, латвійців, естонців і другі... То все вісім місяців по закінченні війни, по офіційному розброєнні німецьких армій, по десятках конференцій, угод і деклярацій, що всяка німецька збройна сила буде назавжди, дощенту зліквідована... Видно, що щось таке дуже припекло англійців, коли вони в такій ситуації рішилися на те, щоб таки на всякий випадок держати в поготові німецьку армію. Сензація, яка повстала з цього приводу в цілому світі, була тим разом наравду велика, мабуть не менша, як по першому вибуху атомової бомби. Большевицький уряд зложив офіційний протест, англійці признались легенько до всього. Але тут наступила скоро друга сензація... Ціла та справа нагло майже втихла, коли маршал Монтгомері заявив на засіданні міжаліантської комісії в Берліні, що він згодиться на контролю англійської зони окупації, але під услів'ям, що така спільна контроля буде переведена негайно також в большевицькій зоні окупації... Большевики набрали тоді води в рот і ніяк не виявили охоти, щоб їхні союзники покушали, що в них робиться...

Таких сензацій приносить сьогодні немало майже кожний день. В напруженій ситуації, яка витворилась в світі, стає все можливим. Ніхто не тільки в нас, але ніде в світі не відчуває сьогодні і не вірить, що це вже ніби війна закінчена. Всі радісні промови і коментарі з нагоди Різдва і Нового Року однозгідно зазначили, що ці свята не такі, яких ждали по війні усі народи і

усі люди. Не тільки не здійснено досі ні одного з важних гасел, які були проголошені, як ціль війни проти німецької гітлерівської тиранії, але не досягнуто примітивних умов і хоч би поверховного замирення. Ще ніколи досі не то по війні, але і перед війною не працювало так багато людей і так гарячково над новими військовими винаходами і над атомовими бомбами і далекострільними ракетами, над розбудовою бомбардувальників, винищувачів, панцирів. Усі про те знають, усі над тим гарячково працюють і усі говорять одночасно без перерви про потребу і konieczність миру. Багато хотіло би його, але мабуть ніхто не вірить, щоб він сьогодні, при існуючому укладі політичних сил, був можливий.

Зовсім одверто писала про те Різдво велика американська газета “Нью-Йорк Таймс” в передовій статті, застановляючись, якою дорогою можливо дійти до здійснення бажаного всіма чесними людьми миру. Найбільш переконуючу відповідь, писав “Нью-Йорк Таймс”, дають на це питання ті, які твердять, що до цієї цілі веде тільки один шлях, через третю світову війну. Але більшість людей, погоджуючись в душі з цією думкою, вагається перед страхіттями і жертвами такого кроку і рішається наразі пробувати мирними шляхами іти до миру, хоч це дуже важко і прямо безнадійно...

Для українського народу найважливіше в цьому ствердженні, що наразі нема мови про стабілізацію існуючого у світі стану, опертого на брехні і неволі, того стану, який приніс українському народові нове страшне покривдження. В зв'язку з тим наша визвольна революційна боротьба має виглядати кращих можливостей для здійснення своїх великих цілей.

2.I.1946 р.

АЦДВР. – Ф. 9 (Збірка документів Миколи Лебеда; не описаний).

Стояр

В ДЕНЬ 22 СІЧНЯ!

На весну 1917 року розвалилася російська тюрма народів під могутніми ударами революції.

Усі народи, поневолені московським імперіалізмом, на якого чолі стояв в той час російський царат, позбавлені* своїх основних національних, соціальних, людських прав – підняли збройне повстання за своє визволення, розгромили і знищили зненавиджене царське, російське самодержавіє і великодержавіє та розпочали будову свого вільного життя.

Українці перші підняли прапор революції і перші з-поміж усіх поневолених народів Росії розпочали будову своєї вільної, незалежної держави.

Ще 1905 року українські матроси Вакулинчук і Панас Матюшенко підняли збройне повстання на кораблі “Патьомкін” і кинули кличі: “До зброї! Геть самодержавіє! Геть тиранів! Хай живе свобода!”

За ними піднялась теж і Одеса, Київ, Харків, Катеринослав, піднялось робітництво і піднялись селянські маси України проти тиранії – за свою землю і волю. Збройний революційний рух обняв тоді майже всю Україну. За прикладом України пішла також частина Росії і других поневолених народів. Це були перші громи великої революційної бурі, яку підняла Україна проти московської тюрми народів. Але визвольні, революційні сили ще не були належно дозрілі й їм не вдалось повалити остаточно кайданів неволі.

Другий, ще більший і тим разом переможний революційний зрив наступив навесні 1917 року.

Це знову український волинський полк, який стояв залогою в тодішній столиці Росії Петрограді, перший обернув свою зброю проти тиранії і підняв збройне повстання.

За ним пішли інші військові частини, в першу чергу українські. Вони вирішили долю революції, повалили царат і розірвали кайдани московської тюрми народів. Українські війська, які стояли в той час в Петрограді, по перемозі уладили величаву сотисячну маніфестацію, яка пройшла вулицями революційного

---

* У тексті: позбавлений

Петрограду під синьо-жовтими прапорами.

На першу вістку про події в Петрограді, про повалення царату й розірвання кайданів – піднялась знову перша з-поміж усіх поневолених народів Україна!

В Києві і других містах відбулись величаві многолюдні революційні маніфестації, робітничі, селянські і військові. Прогнано з України в скорому часі московських чиновників, поміщиків, жандармів, капіталістів і попушків.

Організовано на це місце українську революційну владу, український революційний парламент – Центральну Раду, українське військо, уряди, українську автокефальну православну церкву, пресу, школи, міліцію, розділено між селян панську, поміщицьку землю і всі маєтки, фабрики передано українським робітникам.

Покладено основи під будову своєї власної незалежної держави. За прикладом України пішла негайно Фінляндія й прибалтійські народи, а згодом всі інші поневолені народи Росії і почали будову своїх власних, незалежних держав.

Будова основ української державности продовжалась протягом цілого 1917 р. Це не була легка справа. Україна приступила до будови своєї держави по довгих віках московської неволі. Від смерти великого гетьмана Богдана Хмельницького в 1657 році сиділи москалі в Україні більш або менш явно. Від знищення Запорозжя в 1775 році і знищення останніх прав окремишньої української державности в 1782 р. Україна була безпереривно під ярмом московського імперіялізму і була так пригноблена, що навіть мова українська була заборонена. Тому з вибухом революції, яку підняли кращі, передові кадри, бракувало Україні багато сил, потрібних до цього, щоб скинути відразу всі московські впливи, закорінені від довгого часу і збудувати негайно свою, зовсім незалежну від Москви державу.

Декому здавалось тоді, що Україна вже так далеко приспана й обмосковлена, що взагалі забула про свої національно-державні, самостійницькі традиції і розплинесь в російському морю, розбурханому революційним підйомом.

Але вийшло інакше. Українці показали, що вміють не тільки підняти загальний революційний зрив усіх поневолених народів за свободу, – але **хочуть і вміють взяти цю свободу також для себе, для свого народу.**

Це правда, що національно-державницькі традиції були тоді винищені довговічним московським терором і приспані неволею. Правда, що на початку революції була тільки горстка

свідомих українців. Але зате в українських народніх масах не було на початку виразної, ясної державницької свідомости, була однак в душі й крові величезна підсвідома сила своєї окремішности і вільнолюбности. В найширших масах України була споконвічна непокірна козацька кров і козацький дух, які довели до того, що національна свідомість, винищена й приспана неволею, на початку революції відразу пробудилась з величезною силою. Ті несподівані нікому перед тим революційні сили українського народу довели до того, що Україна вибилась перша серед усіх поневолених народів Росії, перша скинула кайдани неволі й приступила до будови свого вільного національного життя.

Будова відродженої української держави проводилась протягом цілого 1917 року і завершилась проголошенням самостійної, від нікого незалежної Української Народньої Республіки в дні 22 січня 1918 р. в столиці України Києві.

День 22о січня, в якому на Софійській площі в Києві проголошено створення Самостійної Української Держави, став з того часу для всього українського народу найбільшим національним святом, святом нашої самостійности, нової державности.

Один рік пізніше після проголошення незалежності відбулося в Києві знову велике національне свято українського народу – 22 січня 1919 року відбулось у Києві свято злуки Західньої Української Народньої Республіки, яка повстала 1 листопада 1918 року, зі своїм матірнім пнем – **в одну єдину, соборну, вільну, від нікого незалежну державу українського народу.**

Отак день 22 січня є для нас подвійним найбільшим національним святом, бо це свято нашої державности, самостійности й соборности!

***

Українському народові не довелось вдержати довго своєї держави. Темні сили московської великодержавницької, імперіялістичної реакції не погодились з розвалом російської тюрми народів на окремі вільні незалежні національні держави. По упадку царату реакційні сили московського імперіялізму не зрезигнували зі своїх давніх позицій і апетитів, але зорганізувались наново, змінили назву, гасла і тактику та, використовуючи вільні демократичні порядки, перейшли до протинаступу.

Московська імперіялістична контрреволюція, замаскована тепер за червоними прапорами й комуністичними гаслами під назвою большевицької партії, захопила в Росії в осені 1917 року наново владу в свої руки.

Маючи протинародні, контрреволюційні, реакційні імперіалістичні цілі, большевицька верхівка, захопивши насильством владу, почала негайно відновляти розвалені революцією кайдани московської тюрми народів.

Першим ділом контрреволюційної, реакційної московсько-большевицької влади **була війна проти Української Народньої Республіки.**

Нова московсько-большевицька влада, відновлюючи імперіалістичні завоювання, пішла шляхом царів на підбій України, а опісля на підбій других народів.

Україна не улягла, але боролась героїчно повних три роки проти нового московського наїзду. Але сили молоді ще добре незорганізованої Української Держави були ослабі, щоби видержати в боротьбі з величезною російською імперією, яка віддавна мала свій державний апарат, фабрики, військо і все друге, а ми щойно протерали очі по віковій неволі.

Другою причиною упадку нашої держави в війні з червоною Москвою було те, що московсько-большевицька влада вжила у війні проти України нової зброї – пропаганди, на яку Україна не була приготована.

Московські реакціонери-імперіалісти видвинули у війні проти України всю силу брехні, обману й підступу в небувалій до цього часу ніде в світі формі. Маючи протинародні імперіалістичні цілі, плянуючи нове національне і соціальне поневолення народів, большевицькі імперіалісти говорили й обіцували усе противне, усе найкраще й найбільше, що тільки людською мовою можна було вимовити. Вони принесли підбій, неволю, розстріли, концентраційні лагери, відобрання усєї землі в селян, закріпощення селянства в нову панщину на колгоспах, закріпощення робітників на державних фабриках, заборону політичних партій, заборону вільних виборів, зібрань, заборону вільного слова, друку, віри, переконань, знесення всіх свобод, які люди і народи вибороли собі двома революціями в Росії в 1905 і 1917 року та великою французькою революцією 1789 року.

Одначе вони говорили й обіцяли все противно. Такий небувалий і нечуваний обман зробив московський большевизм своєю зброєю – як зброя фалшу, брехні й обману допомогла немало московським військам наново завоювати Україну та накинути насильством червону московську владу.

Московсько-большевицька влада поволі закріплювала свою силу і своє панування. Чим більше вона закріплювала своє панування на Україні – тим більше повертала в усьому до старих

порядків царського самодержавія, а зруйнувала доосновно всі здобутки революції. Сьогодні дійшло до цього, що в українського народу відібрано не тільки всі права, здобуті в революції в 1905 і 1917 років, але відібрано всяке людське право, національне, соціальне й особисте. Українську землю обернено в кольонію московського імперіялістичного державного центру. Українських селян і робітників закріпощено гірше, як за часів найчорнішої панщини. Українську людину обернено в німу, безправну, робочу тварину. З усіх великих здобутків революції залишено на папері тільки те, що було потрібне большевикам для зовнішньої пропаганди, для того, щоб обдурювати й обманювати ще інші народи світу.

***

Отак сьогодні обходить український народ двадцятьвосьму річницю найбільшого свята, свята самостійности, державности й соборности в неволі.

Як велике це свято для нас, так великий наш біль, що ми втратили свою державу і так велика горить любов і туга за нею і така велика наша ненависть до ворогів-наїзників, які знищили її.

Скільки разів глянемо довкруги, що стільки народів світу великих і малих мають свої власні держави, а ми, українці, 45-мільоновий народ не маємо її, тоді сором і жаль, тоді біль і гнів стискає наші серця.

Коли бачимо, як навіть маленькі кількамільонові народи дорожать своєю державною незалежністю, як найдорощим скарбом, коли всі інші, які цього скарбу ще не мають, або втратили, змагають всіми силами, щоб його здобути, тоді тим більше усвідомлюємо собі цю велич того великого дня 22 січня, в якому ми були зайняли гідне місце в колі вільних народів світу.

А коли глянемо, як живуть вільні народи світу, і як нужденне та важке життя нашого народу в неволі, тоді ще більше розуміємо безмірну ціну й незаступну вагу того, що ми втратили, втративши свою державу.

Народ без своєї політичної державности, без своєї власної самостійної держави засуджений на нуждаря і раба, на глум і упокорення пануючих, на погній і тягло для других, а то й на пряму загибель свою.

Сьогодні, навчені гірким досвідом, розуміємо дуже добре цю велику правду і тому,

- як прагнемо свобідно жити на землі,
- як прагнемо жити без наставників, наганячів, без насильства і терору, без арештувань, побоїв, концентраційних лагерів,

вивозів на заслання і Сибір, без грабунків, виселення і розстрілів, як це діється тепер,

– як дуже прагнемо жити без вічного страху і примусу,

– як прагнемо жити без визиску і нужди, без голоду і важких злиднів,

– як прагнемо хліба насущного нашого щоденного,

– як прагнемо, щоб наші діти не ходили голодні, босі й обдерті, як це діється тепер,

– щоб вільно процвітала наша улюблена батьківська мова, віра і культура,

– щоб ми і наші діти і наші внуки могли говорити своєю мовою завжди і всюди, не тільки в колгоспі, в стайні біля худоби, як зараз, але також в своїй столиці Києві, на вулиці і в уряді і в цілому житті, чого тепер не має,

– щоб ми мали, як всі другі вільні народи, своє українське військо і свій незалежний уряд, свій вільний всенародний парламент і всі державні інституції,

– щоб ми могли свobodно говорити, організуватись в добровільні товариства, громади, свobodно писати, критикувати, свobodно і без жодного натиску і страху вибирати своїх представників,

– щоб кожна людина мала своє право,

– щоб ціле державне життя було кероване й господароване волею і контролею усього народу,

– як прагнемо цього вільного і щасливого людського життя – так прагнемо своєї незалежної держави, бо здійснення цих основних прагнень народу це і є те саме – незалежна народня держава.

За цей великий всенародній Ідеал, за ті всі прагнення нашого народу, за всі його пекучі потреби і болі, за все те, для чого варто жити на землі, – ми боремось і кличемо до цієї боротьби цілий народ.

АЦДВР.– Ф. 9 (Збірка документів Миколи Лебеда; не описаний) (Інформативні вісті. – 1946. – Ч. 3. – 22 січня. – С. 1-4)¹. Опубл.: Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 16: Підпільні журнали Закерзонської України, 1945–1947. – Торонто, 1987. – С. 213-217.

---

¹ Подібний текст: АЦДВР.– Ф. 9 (Збірка документів Миколи Лебеда; не описаний)

Столяр

БЕЗСМЕРТНІ КРУТИ!

“Все йде, все минає і краю немає” ...
Але не все минає безслідно.
Є чини і діла, яких пам’ять триває вічно.

Тисячі років минуло від часу славної оборони трьох сотень спартанських героїв проти перської навали під Термопілями. Але людська пам’ять не забула їхнього героїства і славить по всьому світі по сьогоднішній день, як приклад посвяти й героїзму.

Вони згинули, але здобули собі і своєму народові честь і безсмертну славу.

29 січня 1918 року згинуло під Крутами біля Києва в героїському бою 300 молодих юнаків, київських школярів, які вирушили, щоб оборонити своїми грудьми столицю України, zagrożену червоною навалюю.

Багато тисячів і сотень тисяч жертв зложив і складає український народ у довгій боротьбі за своє визволення і волю.

Але жертва Крутів більша, дорожча й святіша для нас за многі інші.

Бо це був той великий і грізний час на початку наших визвольних змагань 1917–18 років, перший великий героїський чин, перша велика, свідомо жертва крові, яка пробудила й відродила сумління народу.

На початку революції [19]17-х років, українське політичне життя було приспане фальшивими надіями на братерство наших сусідів й на їхню вірність засадам миролюбних інтернаціональних кличів, які вони голосили. Заколісані тими надіями, захоплені цілим серцем великими ідеями людського братерства й робітничої солідарності, не бачили тодішні наші провідники, що відвічні вороги України що іншого говорять, а що іншого роблять; голосять братерство, миролюбство, рівність й інтернаціоналізм, а готують зброю, війну і неволю.

Коли опісля московські большевики напали зрадливо на молоду Українську Народню Республіку, вона була зовсім не приготована до оборони. Не було готового війська навіть на оборону столиці. А гарні й шляхотні кличі, що принесли успіх на мітингах, проти большевиків не помагали, вони не слухали жодних кличів

та ідей. Вони хотіли здобути наново для Росії Україну, хотіли знову нашої землі, нашого заліза, вугілля і пшениці, нашої праці і крові, доступу до Чорного моря й усіх інших багатств української землі й українського народу. Інтернаціональні засади трактували вони лише як пропагандивну зброю, щоб лекше других ослаблювати й засвоювати й лекше оправдати перед світом їхні злочини.

От тоді то, в крайній розпучливій ситуації, вирушив на оборону столиці замість війська, якого не було, добровольчий курінь київської шкільної молоді.

Молоді учні, ще прямо діти, не вишколені військово й слабо узброєні, але сильні великою ідеєю любови до своєї батьківщини, вирушили під Крути проти московських червоних військ, щоб їм заступити своїми грудьми шлях на Київ, щоб жертвою свого життя і крові змити ганьбу легковірних незрячих батьків, які занедбали те, що для молоді народжуючоїсь нашої держави було найважливіше: славна збройна сила.

У цьому пам'ятному бою під Крутами полягли молоді лицарі України героїською смертю. Але пам'ять про них і про їх чин живе і жити буде безсмертно, поки житиме на землі український народ!

Своїм героїським збройним чином трясли вони вже тоді сумлінням народу і дали початок новому розділові збройної боротьби проти московсько-большевицького наїзду, яка продовжувалась опісля ще повних три роки.

Своїм героїським чином доказали також молоді лицарі Крутів, що українська ідея була більшою і сильнішою від усіх фальшивих чужих доктрин, що тільки за цією Ідеєю пішов найкращий, найідейніший цвіт української молоді, що для неї пішов він свідомо на смерть.

Своїм чином здемаскували також Герої Крутів ідеологію большевизму як чужу й ворожу українському народові.

Бо там, під Крутами, станули до бою проти московсько-большевицької навали не поміщики і фабриканти, як люблять говорити про всіх своїх противників большевики, не буржуї й капіталісти, не німецькі чи які інші агенти, але цвіт народу, те, що є в кожному здоровому народі найкраще і найчистіше – його молодь!

Під Крутами станула на захист української державности цвіт і краса України, найідейніша українська молодь, молоденькі учні школярі, діти київського пролетаріату. А проти них станула чужа, дика, наїздницька орда.

Своїм чином створили Лицарі Крутів безсмертну героїчну легенду. Ця легенда виховала й далі виховує нове українське покоління, яке вже ніколи більше не допустить до трагедії Крутів,

яке не лишить ніколи більше свого народу без зброї, яке не вірить і не повірить ніколи жодним чужим брехням і пропагандам, хоч би як солодко були вони мальовані. Нове українське покоління, виховане на трагедії і на героїчній легенді Крутів, навчилось числити тільки на свій народ і його власні сили, а не на чужі опіки, обіцянки, поміч і допомогу, навчилось цінити понад усе зброю, військову силу й добру організацію.

Не відкидаючи в нічому взнеслих, шляхотних, вселюдських ідеалів, нове українське покоління вміє розрізнити тих, які тими ідеалами торгують для своїх імперіялістичних цілей.

Нове українське покоління Крутянців знає, що Україна тоді побачить здійснення вселюдських ідеалів, з яких першим є ідеал свободи і справедливості, коли собі їх вибере.

Слава Україні!

АЦДВР.– Ф. 9 (Збірка документів Миколи Лебеда; не описаний) (Інформативні вісті. – 1946. – Ч. 4. – 29 січня. – С. 1-3)¹. Опубл.: Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 16: Підпільні журнали Закерзонської України, 1945–1947. – Торонто, 1987. – С. 226-227.

---

¹ Подібний текст: АЦДВР.– Ф. 9 (Збірка документів Миколи Лебеда; не описаний)

№ 24

[1946 р.]

Стояр

УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ ЗА ЛІНІЄЮ КЕРЗОНА В ОГНІ БОРОТЬБИ

Боротьба на життя і смерть

Сотні кілометрів осіннього похмурого неба вкрила на переломі 1945–46 рр. довгою лентою заграва пожеж. Червоною, кривавою луною, ген від верхів Карпат по Буг, в'ються по хмарах, мов грізні зловіщі змії, день-у-день, тиждень за тижнем і вже ось цілі місяці, величезні вогні.

А на землі в той час горять села за селами, клекотять скоростріли, зарядки і папашки, рвуть воздух вибухи гранат, гарматних і мінометних стрілен, стрясають землею могутні зриви динаміту, летять у воздух сотні мурованих будівель, яких не зачепив вогонь, сотні мостів і містків, – деревляних, бетонових, залізних і могутніх залізо-бетонових велетнів, розлітаються, мов пір'я, на всі боки сотні кілометрів залізничних рейок, тисячі рук розкопують насипи і дороги, рубають ліси, гатять дороги, будують засіки, риють оборонні рови, підземні сховища-твердині. Час-від-часу приглушує усе могутній зрив таємничої, нерозгаданої повстанської ракетної торпеди, перед якою дрижить і німіє довкруги усе та розпадаються в порох навіть найміцніші споруди.

На небі безмежні червоні луни пожеж, а на землі – вогонь і кров... Там виганяють розбецнені польсько-большевицькі вояки українських селян з їх рідних хат; грабують, стріляють, б'ють, ломлять руки, ріжуть старців, жінок, маленьких немовлят; реве худоба, втікають, куди тільки можуть, рештки людей... Це лютий звір прийшов на нашу землю, напав на наші села і хати та мордує людей.

Тут знову наші борці, наші стрільці-повстанці, ідуть у наступ проти ворога. Відбивають наступ, громлять нещадно звірів-людоїдів, боронять життя народу і рідної святої батьківської землі та скроплюють її кров'ю ворога-напасника і своєї не жалують...

Он там у лісі, в глибоких яругах, на студеному зимовому вітрі й снігу плачуть жінки і матері з маленькими дітьми на руках... Вони втікають зі села в село, з ліса в ліс, по горах, ярах і дебрах непроходимих... Не бояться вони снігу, морозу, ні лісових звірів, бо найлютіші звірі-людоїди не в лісах, а там в містах, у ворожих кодлах розбишацьких!... Мерзнуть діти голодні і майже голі та туляться своїми маленькими, немічними рученятами до грудей своїх нещасних, горем прибитих матерей... Не бачили ще ті ліси ніколи такого дива і такої грози від часів татарських наїздів.

Там знову викидають на кожному залізничному перестанку по кількоро, а то й по десять і більше нараз дітей, з замерзлих неопалених худоб'ячих вагонів з-поміж тих нещасних людей, що їх зловили, загнали у ті худоб'ячі вагони та тепер везуть на схід, "на вивіз"... Єдиною потіхою для тих людей, – це ті вогні довкруги на небі. "Це наші хлопці – шепчуть вони – гріють червоних полячків", – і плачуть, і тішуться, і моляться до них. "Ой, коби тільки все до нитки спалили, щоб їм нічого з нашої кривавої праці не залишилося, коби їм вжарили так, щоб не знали недолюдки, куди втікати. А ми ще колись вернемось, ми – не забудемо!..."

А наші хлопці, славні повстанці, чують ці молитви і скарги народу. Вогнем печуть їхні серця сльози, біль і кривди батьків, матерей і сестер, і йдуть вони у бої на ворога-людодоїда, мов очайдушні лицарі!... На чистій, білій плахті снігу виростає мережа червоних, кривавих слідів... і росте вінок могил Героїв.

***

Давніше ми боялися не раз над кожною луною на небі, бо знали, що вона несе велике лихо нашому народові. Тепер, коли боротьба розгорілась на життя і смерть, коли немає вже питання збереження одного чи другого господарства, одного, чи другого села, одного, чи другого десятка людей, але стануло на увесь ріст питання повного виселення, повного вигнання, знищення, втрати батьківської землі, а то й безпосередньої смерті цілого одного мільона українців, цілого великого простору українських земель поза т. зв. лінією Керзона, – ми, зрозумівши вагу і відповідальність історичної хвилі, станули до боротьби на життя і смерть!

І заговорили скоростріли, рванули гранати, загоріли сотнями кілометрів вогні.

Тривога впала тепер на тих, які ще недавно раділи, “же вшистких бандеровців юж зніщено”. Ті самі, що до цього часу перлились дикою юрбою з мішками, сокирами і вилами за міліцією та військом на українські села, палили, мордували і грабували, вибирали собі українські хати і дерлися вже за них між собою, хоч господар українець сидів ще у хаті, тепер, доставши прочухана, втікали стрімголов до міст і своїх сіл. А коли побачили опісля раз, і другий, і третій раз своє червоне “войско”, як воно втікає ледве в біллю, коли побачили безконечні луни вогнів і почули як земля стрясається від могутніх вибухів, – заговорили іншою мовою... Стоять тепер цілими валками на вулицях Перемишля, Ярослава, Сянока і Любачева, з коровами і рештками врятованого майна, оглядають з тривоگوю безконечні луни пожеж, дрижать в страху після кожного більшого зриву і шепочуть та голосно говорять, що “Америка прислала бандерівцям атомові бомби”, а втікаючи в переполоху польські червоні вояки підтверджують це саме, голосять ще більші дива і всі нарікають на берутівський большевицький уряд, що починав таке лихо.

Почалась метушня, крик, протести, наради, конференції старостів, воєводів, – Заговорила вперше про нас на ввесь голос польська преса. Заговорив вкінці на польському червоному соймі в Варшаві і сам сталінський маршалок Польщі Жимерські перед лицем журналістів і дипломатичних представників закор-

донних держав. Пан Жимерські не мав якось відваги виступити з такою сензацією, як справа “американської атомової бомби в руках бандерівців”, хоч про це голосно говорять його старости і воєводи, але відважився признатись про “великі, важкі, зтяжні бої, численні дивізії військ, сотні кулеметів, авта і танки”, як подає преса. Пан маршалок потвердив бодай частину того, про що говорила й говорить ціла Польща, та не тільки Польща... А безглузді, гадючі шовіністичні недобитки шепчуть по кутках і пишуть навіть у своїх газетках, що це “большевики помагають бандерівцям”, бо неможливо, ніби, щоби самі бандерівці громили так цілу польську армію.

І верзуть таке, хоч тою польською армією командують большевицькі старшини, а відділи НКВД помагають червоним полякам робити облави і беруть участь в боях проти наших частин, не говорячи вже про те, що діється в цілій Україні...

Доля українських земель за лінією Керзона

Українські землі за лінією Керзона – це довга, вузька смуга, біля 700 клм., здовж теперішньої границі між СССР і червоною Польщею.

На Кримській конференції, яка відбулася в місяці лютні 1945 р. між Рузвельтом, Сталіним і Черчіллем, постановлено, що границя між Україною і Польщею має іти лінією Керзона (від імені колишнього англійського мін[істра] загр[аничних] справ), цебто лінією Буг–Сян з деякими відхиленнями на користь Польщі. Лінію Керзона обстоювала Англія по першій світовій війні, як свій проєкт польсько-української границі. За цією лінією залишилась ще однак в межах польської держави ціла Лемківщина, Засяння, Холмщина й Підляшшя. Тепер зроблено крім того ще деякі територіяльні уступки Польщі. За свідоцтвом польського публіциста Ксаверого Прушинського, яке він висловив в різних публікаціях, Сталін не хотів іти на уступки полякам в околиці Виленщини, зате радо годився на щораз більші уступки з терену Галичини, щоб за цю ціну приєднати польську опінію на сторону наставленого ним польського уряду. Керуючись такими мотивами, Сталін поробив опісля ще дальші уступки з території Советської України на користь, ще наразі до якогось часу офіційно не “радзєцкої”, але вже на добре червоної Польщі. У висліді цього, в межах останньої опинились поважні частини українських етнографічних земель.

Це, насамперед, ціла Лемківщина, з містами: Лісько, Сянік, Балигород, Риманів, Горлиці, Криниця. Далі на північ Бірчанщина,

частина Перемищини, з містом Перемишль, Ярославщина, ціле Засяння, північна Равщина, Томашівщина, частина Сокальщини (Варяж, Угнів, Белз, Кристинопіль), Грубешівщина, Холмщина, Підляшшя. Останньо, як подають газети, мають бути прилучені до Польщі ще деякі терени в околицях Берестя й північної Львівщини.

В часі недавнього, 20-річного існування польської держави, ці терени, як граничні з польською етнографічною територією, підлягали особливому натискові польонізації. Деякі з них, як Засяння, півн[ічно]-зах[ідна] Любачівщина й Підляшшя, улягали досить помітно цьому натискові і в часі упадку польської держави вже були значно спольонізовані.

Виселення Холмщини

В часі німецької окупації, головно в її другій половині, польські шовіністичні елементи підняли на Холмщині сильний протиукраїнський терор.

На Холмщині і Грубешівщині замордували вони в тому часі понад 600 українських учителів, священників та інших громадських і суспільних діячів, як теж селян. Акти протиукраїнського терору з боку поляків траплялись також в інших теренах, але в меншій кількості. Щойно сильний, зорганізований протиудар українських самооборонних збройних відділів і військових частин УПА по польських бандитських осередках припинив, або обмежив цей терор.

Жодні інші середники, в тому числі численні спроби розумного зговорення з поляками, роблені з нашого боку, не мали найменшого відгуку.

По приході большевиків польський терор на цих землях зріс до небувалих розмірів. Засліплені польські шовіністи получились тепер явно з комуністичними елементами, дістали зброю і владу, зорганізували свої міліції та різні військові “випадові” та “штурмові” частини й почали масовий морд українців.

Грабункам, побоям і мордам не було кінця ні міри. Міліція, військо, штурмівки та цивільні банди поляків грабували, виганяли і мордували українців зовсім безкарно, як і коли та скільки кому подобалось. Цим терором вигнали вони населення Холмщини з його батьківської землі. Восени 1944 і в зимі 1944 на 1945 р. Холмщина і Грубешівщина виїхали майже в цілості. Залишилось ледви три села в південній Грубешівщині на границі Белзщини, які до сьогодні видержали героїчно на своїх місцях і не виї-

хали навіть тоді, коли большевицький переселенчий комісар Терещенко грозив, що вистріляє усіх мешканців, виганяв за село, казав викопати ями і поклав людей у ями під розстріл. Українські селяни, мешканці тих сіл, відповіли большевицькому комісареві, його НКВД-істам і їхнім польським посіпакам: “Вбийте нас усіх, або закопайте живцем, але зі своєї землі не вступимось і до вас не поїдемо”.

В деяких інших селах Грубешівщини й Холмщини залишилось декуди по кілька родин, а декуди одиниці, чи цілі родини вертають тепер тайком зі сходу.

Причиною масового, майже повного виїзду Холмщини було, крім польського терору, в неمالій мірі також давнє радянофільське наставлення народніх мас Холмщини. Воно в загальному було вже проминуло. Але в зустрічі з польським терором пригадувалось наново, облегшувало рішення на виїзд і параліжувало рішення стати до збройної самооборони. Коли б селянські маси Холмщини і Грубешівщини не були роззброєні давньою комуністичною отруєю, коли б мали тверде переконання, що в межах виміряної ними колись “Советської України” чекає їх такий самий терор і неволя, як і в Польщі, – тоді з певністю виявили б в багатьох випадках більше стійкості й твердості, – тоді, бачучи з одної і з другої сторони однакову смертельну загрозу, – не вибирали би виїзду, але кинули б ся з цілою силою розпуки до збройної самооборони, до чого дорога стоїть завжди отверта для кожної людини, рішеної на все. Поляки мали вправді величезну перевагу, бо мали в своїх руках міліцію, військо і всю владу, виступали проти українців спільно, не розбиті, як тепер на два табори, та мали попертя большевиків, які кокетували їх всіми силами. Але, незважаючи на це, були також можливості збройної самооборони, бо після переходу фронту на Холмщині було багато зброї. Однак параліж національної волі, що його завдало народнім масам Холмщини давнє радянофільство, розпаношене тут колись за Польщі, спричинив те, що загал холмщаків вибрав скоріше перспективу виїзду (хоч теж нерадо), чим перспективу зтяжної кривавої боротьби з польським терористичним наступом.

Отак засліплені польські шовіністи й такі самі по відношенні до українців польські червоні “демократи”, ділаючи спільно, вигнали терором українців з Холмщини, з тої землі, де вони мешкали від тисячів років. Сталінські плани знищення українського народу, як першого, найбільшого і найбільш небезпечного сусіда Москви, знайшли (бодай наразі) у відношенні до Холмщини свою реалізацію.

В перший день вступлення Червоної Армії в мури Холма всі московські радіостанції заграли маніфестаційно польський гімн, краков'яки і мазурки, а українці під звуки цієї нової московської музики, під свист куль, побоїв і безконечних мордів, мусили покидати свою рідну прадідівську землю. Сталося ще одне велике безправство над нашим народом, якого не забуде по вік наша історія.

Польсько-більшевицький договір про виселення українських земель за лінією Керзона

Вкоротці після виселення Холмщини почалось подібне на других частинах українських земель, прилучених волею Сталіна до червоної Польщі. Укладено навіть окремий договір “про виміну населення” між Советською Україною і Польщею, очевидно, офіційно в дорозі добровільного переселення. Фактично, однак, за тим крилася постанова про примусове виселення українців зі західніх окраїн, що відповідало бажанням Сталіна. В тому були укріті різні цілі, з чого три вибиваються, як головні: 1. Ослабити український народ, як найбільший і найближчий своїм сусідством до Москви. 2. Не допустити до того, щоб яка-небудь частина українських земель остала поза границями Советського Союзу. Вправді червона Польща теж підлягає большевицькій владі, але з різних причин тут будуть ще довгий час інакші порядки і не така стисла контрола НКВД. 3. Третьою дуже важною причиною виселення українців була політика кокетування поляків. Большевики мають в польському загалові дуже мало прихильників. Тому Сталін, відступаючи полякам щораз нові частини українських земель і перепроваджуючи виселення українців з тих земель, хотів за цю ціну здобути собі симпатію польських політичних кругів, знаючи їхнє шовіністичне протиукраїнське наставлення. Деяку ролю грала в цьому також проблема “виміни” українців за поляків, що виїзджають зі Західно-Українських Земель. Але цей момент мав тільки другорядне значення. Це видно хоч би з того, що поляків не виселювали і не виселюють силою з України, а українців викидають терором.

Виселення Західної Лемківщини

Першою жертвою впала, як вже було сказано, Холмщина, після неї прийшла черга на Західню Лемківщину. Висунена клином далеко на захід, перетривала Лемківщина довгі століття

наступ польонізації і не подалася та задержала до останнього часу чистий український етнічний характер.

Аж тепер прийшла остання велика навала, якої Західня Лемківщина не видержала, бо тим разом прийшла вона одночасно зі сходу і заходу в поєднаному наступі большевиків і поляків. Зложилися на це різні причини. В першу чергу, так як і на Холмщині, польський терор, хоч правду кажучи, він був тут, в горах, дещо слабший і можна його було легше відбити. Другою причиною було повне знищення фронтовими діями 20 клм. широкого паса Дуклянщини, який перетворився в мертве, знищене, переважно заміноване ще до сьогодні поле. Наслідком цього, Західня Лемківщина, від Дуклянського мертвого паса поза Криницю остала без безпосереднього зв'язку з рештою центральної і Східньої Лемківщини. Третьою, чи не найважливішою причиною капітуляції Лемківщини перед польським напором, були так само, як і на Холмщині, російські впливи, хоч в іншому виді. Московські впливи на Холмщині, які причинились до демобілізації її оборони та до виїзду, мали характер ніби українського "радянськості". На Лемківщині знову, було це здавна відоме, тверде, ще царське москвофільство, або т.зв. "кацапство". Не будемо розглядати тут ближче цього явища. Знали його теж інші українські землі, але скоріше позбулися. Тут, однак, була головна твердиня кацапщини, яка перетривала тут ненарушена майже ціле століття, аж до наших днів.

Росія – це був для темних лемківських москвофілів далекий, вимірний месія.

Це москвофільське наставлення, хоч заскорузле, старе, ще досі царславне, – все ж таки наставляло Лемків прихильно до всякої Москви, хоч би й червоної, і причинилось, подібно, як радянськості на Холмщині, до демобілізації настроїв та витворило податний ґрунт до виїзду. Не можна сказати, коли брати назагал, щоб Лемки, хоч би і кацапи, хотіли радо виїжджати. Свідоцтвом цього є те, що вся решта Лемківщини досі не виїхала і не хоче виїжджати, а також в Західній Лемківщині, за Дуклею, яка виїхала в більшості, лишилося ще більше 15 тисяч Лемків і вони впираються та ніяк не хочуть вступитися зі своєї землі. Однак головною причиною того, що більшість виїхала, було такі москвофільське задивлення у далекий, фальшивий образ вимірної Росії, що відібрало силу до належного, рішучого, здецидованого на остаточну боротьбу на життя і смерть спротиву, якого тепер було потрібно. До того, з-поміж москвофільського активу знайшлися на місці агенти, які без більшого труду змінили старі царські вивіски на

червоні прапорці, замаїли ними навіть поїзди, вивісили портрети Сталіна, дістали зброю “для оборони перед бандеровцями” й так поїхали до свого раю...

Не pomoже багато те, що вони пишуть тепер звідам листи повні жалю, чи навіть розпуки, визнають дуже часто свою помилку й дивляться на світ інакшими, прозрілими вже від недавньої сліпости очима. Деякі й повертають пішком і крадьком... Факт лишається однак фактом, що велика більшість Західньої Лемківщини виїхала, а тим, які залишились, важко буде тепер вдержатись. Польська червона влада приміює до залишених решток наразі таку тактику, що арештовує з-поміж них, виселює або розстрілює всіх підозрілих як свідомих українців, а інших стероризованих переводить на польське.

Масова терористична акція на весні 1945 р. і ліквідація Українського Засяння

Інші українські землі за лінією Керзона перетривали осінь і зиму 1945 на 1946 р. під владою червоного польського режиму з більшими, чи меншими втратами внаслідок терору міліції і цивільних банд, але без більших засадничих змін, не виїзджаючи і не готуючись до виїзду, тільки готуючись до оборони.

На весні 1945 р., в місяцях лютні, березні і квітні, польський червоний уряд перевів першу більшу планову виселенчу акцію масовими терористичними методами на цілому просторі українських земель за лінією Керзона. По інструкціям згори, польські міліції, доповнені спеціальними штурмівками й великими бандами цивільного польського населення з довколишніх сіл, кинулись тероризувати українців, щоби змусити до негайного виїзду. В тій акції виступили знову разом всі поляки, і “білі” і “червоні”, конкуруючи взаїмно в своєму протиукраїнському шовінізмі і тероризмі. Польським міліційним і цивільним бандам помагали в тій ганебній людоїдській роботі дуже часто пограничні частини НКВД. Стверджено також випадки, що большевицькі “переселенчі комісії” самі організували, а то й отверто очолювали такі польські терористичні банди, щоби польськими засліпленими руками знищувати українців, а рештки виганяти до червоного раю... Не будемо повторяти тут довгого реєстру страшних масових мордів і злочинів, доконаних в тому часі на українському населенню. Вони загально знані й будуть вкоротці опубліковані ще в окремій брошурі. Найбільше терпіли тоді околиці Тарногородщини, Лежайщини, Білгорайщини, Бірчанщини,

Перемищини, Ярославщини, Синявщини й Любачівщини, хоч немало було також тероризоване населення Томашівщини й Белзщини. В самій тільки Перемищині замордовано 36 українських священиків, в тому часі було зліквідоване майже зовсім українське Засяння. До місяця травня 1945 р. українці за Сяном були майже поголовно вимордовані, а недобитки повтікали на цей бік Сяну. Отак в короткому часі, по ліквідації Холмщини й Західньої Лемківщини, наступила ліквідація третього відтинка українських земель за лінією Керзона – Засяння. За Сяном лишилось після цього ще тільки кілька сіл в околицях Радимна, які ставляли сильнішу збройну самооборону й мали більшу поміч від наших повстанських відділів з цього боку Сяну. Вони видержали аж до місяця вересня 1945 р., коли викинуло їх новим ударом польське військо.

До зброї!

Одночасно з весняною кампанією ліквідації Засяння польський та большевицький уряди планували знищити і виселити всі інші українські землі за лінією Керзона, що мало бути переведене до 1 червня 45 р. Але це їм не вдалось, тому що зі сторони українського населення зустріли вони незвичайно сильний, несподіваний для них у своїх розмірах збройний спротив, коли польські міліції і штурмівки та хмари цивільних банд кинулись в місяці лютому, березні і квітні на українські села, палили, грабували і мордували, заливаючи кров'ю всі дороги і стежки, – українці не подались, не виїхали, але здобулись на гідну відповідь зі зброєю в руках. Хоч в селі Павлокома замордували польсько-большевицькі банди в тому часі понад 300 осіб, с. Малковичі 250, в с. Березка 130, в с. Пискоровичі до 2000 (переважно зібраних там втікачів з-за Сяну), в с. Люблинець 200, в с. Гораєць 150, в Перемищині 36 священиків, хоч спалили тоді цілковито і зрівняли з землею цілий ряд українських сіл, хоч щоденно встеляли тисячами трупів мужчин, жінок, стариків і маленьких дітей усі села і шляхи, хоч в багатьох селах пограбували всю худобу, не лишаючи ні одної корови, всі коні, навіть горшки, господарське і домашнє устаткування, – українське населення таки не хотіло виїздити і не заломалось на дусі, але з тим більшим завзяттям і розпукою організувало збройну самооборону. Большевики думали, що їм вдасться польськими руками осягнути легко свої цілі. Коли українці не слухали жодних закликів і намов большевицьких переселенчих комісій до виїзду, тоді вони погрожували самопевно, що

“ви ще будете самі до нас бігти і зі сльозами просити, щоб ми вас до себе прийняли”.

От і старались про те польськими руками, а полякам не треба було двічі говорити. Їм тільки грай у те, щоб грабити та мордувати українців, – однак одні і другі здорово перечеислились та ще й не раз попеклись на цьому.

У відповідь на шалючий польсько-большевицький терор, війська Української Повстанської Армії й відділи самооборони перейшли в місяці березні і квітні 45 р. до першого більшого протиудару. Висаджено тоді і знищено цілковито тільки в одному дні біля 20 станиць польської міліції разом з обсадою, спалено і знищено, як відплатні акції найгірші польські бандитські осередки (Борівниця, В'язовниця і другі), відбито і знищено багато польських банд та заповіджено з нашої сторони дальші, ще більш дошкульні відплатні акції.

Зорганізовано в усіх українських селах загальну збройну самооборону.

Сильні планово переведені і виконані одночасно на великому просторі збройні виступи здорово перелякали польські терористичні елементи й вони відразу значно притихли. В більшості важливих пунктів знищено тоді міліційні осередки, а інші самі повтікали і не існують до сьогодні, – вже цілий рік. Ще інші заперестали терору й поводяться нейтрально. Ті, яких відразу не знищено першим ударом в місяцях березні і квітні і які продовжували надалі терористичну діяльність, були ліквідовані нашими відділами в боях одні за другими до кінця 1945 р., залежно від наших планів і сил. На нічого їм не надавалась большевицька поміч. УПА була завжди і всюди і заки большевики наспівали на поміч, терористичні міліції та інші бандитські осередки летіли у воздух, або з вогнем.

В той спосіб збройною рукою УПА й відділів Народної Самооборони був відбитий найважчий терористичний ворожий наступ, поведений на життя українського населення за лінією Керзона в перших місяцях 1945 р.

За вийнятком Підляшшя, де ще тоді не було ані масової виселенчої акції, ані нашої протиакції, Холмщини й Західної Лемківщини, де ворог перевів свою акцію скоріше і виселив їх, та Засяння, де переважав силами так значно, що нам не вдалося його зберегти, всюди інде наступ був спараліжований і відбитий так сильно і основно, що наслідком цього польська червона влада на цих теренах зовсім перестала існувати на довгий час. В той спосіб повстала на цих теренах свого рода україн-

ська повстанська республіка звана популярно “Керзонською Україною”, яка мала своє військо, господарку, адміністрацію і своєрідний повстанський устрій та була ввесь час у завзятій війні з набігами більших частин польських та большевицьких військ з терену “сусідніх” держав – ССРСР та червоної Польщі. Ці набіги повторялись доволі часто й приходили з боями, але не мали тривалого характеру й територія “Керзонської України” залишилась в основному відділена через довгий час доволі чітким кордоном від своїх кровожадних “сусідів”. Повторялись тут на кожному кроці дуже докладно знані образи з давньої, а так близької нам тепер своїм змістом, героїчної Козаччини. Усі села у цьому вузькому пасі, сотнями кілометрів, були змобілізовані від юнака до старця, узброєні і зорганізовані на військовий революційний лад. Це побіч правильних військових відділів УПА, які творили головну збройну силу, діяла загальна, всенародня збройна самооборона. Куди не зайти – всюди озброєні стійки, стежі, гінці, алярмові сигнали, оборонні укріпленні становища, військові вправи. Навіть підручки і малі діти ходять всюди зі своєю деревиною, чи штуркуваною зброєю, копають собі рови і криївки, граються у військо і війну та, розділившись на групи, громлять з окликами “Слава” уявленого ворога.

В міру сил і спроможностей наладнано також в поодиноких теренових відтинках господарське життя, деколи навіть дуже винахідливо і взірцево.

Наладнано широко домашнє ремесло. Наладнано кільканадцять власних фабричок мила, часом доволі доброго, навіть з відтискама фірми УПА.

Повстали рівно ж фабрички пасти, ріжних смарів, мармоляди, рогових й алюмінієвих гребенів та ложок, вапна, гончарських виробів, бляхарських виробів, цегли і т.п., а навіть доволі широкий вибір ліків зі зелів та інших середників. Повстало кільканадцять грабарень шкіри, в тому числі кілька зовсім добрих. Наладнано працю кількох горалень, багатьох млинів. Повстали власні зброєневі варстати. Випущено теж для курців з-поміж стрільців УПА машиново краяний тютюн у гарному власному опакуванні, з видрукованою фірмою УПА. Увесь час функціонувала нормально полева пошта.

Одночасно поставлено на доволі високому рівні загальну самопоміч населенню. Попаленим, знищеним, пограбованим селам, чи поодиноким господарствам уділено помочі з краще забезпечених, менше потерпілих околиць. В рамках цієї акції приділено найбільше потребуєчим кілька сотень коней, худо-

би і поросят, більшу кількість збіжжя та інших господарських продуктів. Віддано загалові населення до ужитковання ліси. Зорганізовано взаємну поміч у рільничих працях вдовам, сиротам, жінкам стрільців та взагалі найбільше потребуючим.

Було ще очевидно, дуже багато браків і нужди. Усе зроблене в тому часі на цьому полі, мимо доволі широких розмірів, не могло залагодити потреб і нужди широких полос пограбованих і знищених акціями ворогів. Але все те було дуже великим подвигом, зваживши наші сили і можливості та передусім особливі умовили напруженої боротьби, безперервних наскоків ворога, облав і боїв, серед яких треба було і ставляти саму боротьбу і організувати цілість народнього життя у своєрідних повстансько-партизанських формах. – Наладнання господарського життя і широкої самопомочі мало дуже велике значення не тільки з погляду матеріальної піддержки найбільш потребуючих, але теж не менше з огляду на вияв солідарності і єдності всього українського населення, яка в цьому виступала і закріпилась. Не було тепер між нами бідних і багатих, але були тільки українці, Об'єднані разом у спільній долі і недолі спільним горем, спільною боротьбою і спільною великою надією у своє визволення і вільне життя.

Загальний польсько-большевицький терор, спрямований на поголовне винищення українського населення, причинився до цього, що змобілізував до самооборони навіть ті околиці, які перед тим вже були дуже спольонізовані, національно несвідомі й неактивні. Тепер загал населення виступив одностайно зі своїми повстанцями, під проводом організації до оборони свого життя, плекаючи одночасно з найбільшою натугою волелюбні ідеали своєї національної незалежності й державності. Треба підкреслити саме, як дуже важливий момент, що наша противиселенча акція мала не тільки характер всенародньої оборони перед ворожим терором, оборони свого майна і життя, своєї батьківської землі і рідних хат, але мала також дуже виразний політичний визвольно-революційний, всеукраїнський самостійницький характер. Кермувала цим всенароднім самооборонним рухом та сама визвольна революційна організація, яка керувала і керує визвольною боротьбою цілої України, діяла та сама, що в цілій Україні – Українська Повстанча Армія і ті самі великі визвольні ідеали, зв'язані тут найтісніше з найглибшими, найпекучішими справами найширших народніх мас, зв'язані зі справою щоденної журби і боротьби за життя кожної української людини, зв'язані й освячені кров'ю десятків тисяч жертв

ворожого терору і геройських поривів, складених у боротьбі. Тут знаходили наші правди і наші ідеали щоденне виправдання й щоденне утвердження і своєї найглибшої життєвої правильності і своєї невідхильної конечності. Здається, що коли б досі не було українського самостійницького визвольного руху, його ідеалів і боротьби, то вони тоді тут мусили б повстати в обличчі страшної нагої дійсності – загрози безпосереднього варварського знищення життя нашого народу.

Тут пізнала і навчилась кожна українська дитина, що значить не мати своєї рідної влади і держави, бути під чужим пануванням, у чужому ярмі.

Кожний день і кожна година вчили кожную українську людину найважчим кривавим досвідом, що неволя – це недоля і смерть народу, – народу в цілості і кожної одиниці зокрема. І тому тут виростало і могутніло в серцях народу з кожним днем все більше і більше гаряче полум'яне бажання скинути неволю, прогнати і знищити наїзників і здобути свою державу.

Народ забував тепер про все – про свої рани і болі, про репресії, знущання і всі небезпеки боротьби, а прагнув всіма силами тільки одного – здобуття волі, здобуття своєї Незалежної Держави, бо пізнав і навчився, що це єдина надія, єдиний рятуюнок!

Політично-пропагандивна акція на польському відтинку

Одночасно з революційною організацією народніх мас і збройною повстансько-самооборонною акцією, переведено широку політично-пропагандивну акцію на польському відтинку. – Політична ситуація українського і польського народів, загрозованих тепер спільною небезпекою большевицького імперіялізму, відбирали фактично всякий глузд українсько-польській боротьбі. Нам треба було тепер не боротись проти себе, але єднатись у спільний фронт проти більшої, страшнішої і для одного і для другого народу спільної небезпеки. Однак до поляків не промовляли довгий час жодні аргументи. Під час німецької окупації вони або нищили українців при допомозі служби в німецьких поліційних формаціях, бо на заклик свого лондонського уряду йшли разом з червоною большевицькою партизанкою теж, в першу чергу не проти німців, а проти українців. По приході Червоної Армії вони, як вже було представлено, кинулись вислугуватись в большевицьких міліціях та істребітелях в тому переконанні, що їхнє головне завдання – знищити українців, а про самостійність своєї держави не потребують журитись, бо Англія і без їх труду

забезпечить їм усе. В такій ситуації, при такій безмежній короткозорості й політичній сліпоті польського загалу довгий час не могло бути й мови про будь-яке порозуміння. Польським політичним життям керувала вулиця й шумовиння, яке дурне, сліпе й нетямуще, прагнуло тільки грабунку, мордів і української крові, а сталінські хитруни йшли цьому на руку вдоволяючи українською кров'ю ці дикі інстинкти.

Для кожної розумної людини ясным було, однак, що такий стан польсько-большевицької співпраці довго тривати не може, так і сталось. – В місяцях січні і лютому 1945 р. Червона Армія зайняла в новій офензиві решту польської території з Варшавою і Краковом. Зараз же після цього показалось, що з польських надій на самостійність і на Англію нічого не виходить, бо у “визволеній” Польщі стали рядити большевицькі комісари, як на своєму власному смітнику. Кожний день приносив “визволеним” полякам нові розчарування, а тим, які пробували виявляти своє незадоволення, – арешти і розстріли. Поляки побачили скоро, що попали “з дощу під ринву”. Такий стан витворив підложжя, пригоже до зміни в дотеперішніх польсько-українських взаєминах.

Розуміючи це, українські провідні політичні чинники розпочали в місяці квітні на польському відтинку, разом зі сильними збройними самооборонними акціями, широку пропагандивно-політичну акцію. Вона мала на меті – змінити дотеперішнє вороже ставлення польської загальної опінії до українців та до української справи й мала на цілі – довести до зговорення з польськими підпільними самостійницькими кругами на площині спільного протибольшевицького визвольного фронту поневоленних народів.

Ці наші намагання не довели ще й досі до бажаних результатів, бо з поляками незвичайно трудно вести яку-небудь розумну політику. Усі їхні політичні круги, як рівно ж загал інтелігенції і міське шумовиння, опановані психозою “кресув всходніх”. Ця проблема стала у них непроходимим порогом, через який вони ніяк не можуть переступити, не хочуть його навіть обійти й не бачать поза цією заслоною того, що такою політикою підкопують самі справу визволення й здобуття незалежності для свого народу. Крім того політика Міколайчика – вигравання легальних можливостей і надії на успіх у майбутніх виборах – здержують також немало польські політичні чинники перед рішенням стати разом з нами виразно в безкомпромісовому, революційному протибольшевицькому фронті. Складається на це, очевидно, ще й багато інших причин чого на цьому місці не будемо розглядати.

Однак, незважаючи на ці численні труднощі, наша політично-пропагандивна акція на польському відтинку, розпочата весною 1945 р., принесла поважні успіхи. Хоч провідні польські політичні чинники ще й досі не рішилися піти з нами “на цілого”, все ж таки змінили поважно своє відношення до українського населення за лінією Керзона. Коли до кінця місяця квітня 1945 р. а частинно ще й в травні існував на цих теренах спільний протиукраїнський фронт усіх поляків, які разом тероризували українців з тим, що “червоні” давали свою фірму, зброю та амуніцію, а акісти давали людей і виконували під маркою “червоних” штурмівок і міліцій протиукраїнські погроми, – то від травня наступила різка зміна. Польський протибольшевицький табор внаслідок нашої політично-пропагандивної акції, як рівно ж внаслідок частинного зговорення в деяких справах, заперестав чинну протиукраїнську боротьбу. В багатьох випадках дійшло навіть до місцевої співпраці. Тому, однак, що питання польсько-українських взаємин не є властивою темою цієї статті, полишаємо його дальший хід окремому розглядові, а тут згадуємо лише те, що потрібне для доповнення образу боротьби українського народу за свою землю і своє життя на теренах за лінією Керзона, проведеної в 1945 р.

Протиукраїнські терористичні напади, головно грабункового характеру, роблені рештками польських червоних міліцій і звичайними цивільними бандами, продовжувалися ще протягом цілого 1945 р., але не становили ніде поважної загрози, бо відділи УПА й Народньої Самооборони ліквідували її з дуже добрим успіхом, без більшого труду. Найбільша трудність була в тому, що за постійні бандитські напади треба було карати деякі польські села, з яких рекрутувались безперервно найбільші банди грабіжників, а це викликувало не раз ускладнення в польсько-українських відносинах, хоч ми старались завжди уникнути небажаних наслідків відповідним навітленням і виясненням нашого поступовання.

Завдяки належній поставі наших збройних сил, завзятій героїчній боротьбі, великій посвяті і жертвенності організаційних і повстанських кадрів та народніх мас, смілій революційній політиці, в парі з широкою політично-пропагандивною акцією і вмілою тактикою, якої вимагали обставини боротьби на тих теренах, – не тільки спараліжовано протягом весни і літа 1945 р. ведену большевицьким і польським урядами виселенчу акцію, але відбито великі ворожі сили, кинені проти українського населення, врятовано життя і майно десятків, а може і сотень тисяч українців, завдано ворожим силам дошкульних втрат і здобуто навіть у тих

же ворогів належний респект. Слава і розголос боротьби наших збройних повстанських відділів лунала широко, а стійкість, витривалість, організованість, посвята і політичне вироблення українських народніх мас – знаходили часто і в ворожому таборі найвище признання. Слава і легенди про нашу революційну боротьбу ходили широко по всій Польщі та продирались через верхів'я Карпат в Словаччину і Чехію, куди теж заходили з рейдами наші відділи, чого свідоцтвом можуть послужити хоч би офіційні голоси тамтешньої пробольшевицької преси, не говорячи вже про інші.

Перехід Червоної Армії і блокада

Не змінив цього стану і перехід через наші терени мільйонів мас Червоної Армії з заходу на схід, який розпочався в м. липні й тривав повних два місяці. Большевики намагались використати цю обставину до того, щоб повністю знищити при тій нагоді наш рух. Та це їм не вдалось. Війська ЧА зайняли і “залляли” майже всі місцевості й дороги та часто кватирували деякий час. Однак це не причинилось ані до знищення наших відділів, ані до заломання самостійницького наставлення населення, а навпаки, ще раз його скріпило. Бо повертаючі зі заходу маси червоноармійців мали у своєму складі дуже великий процент невдоволених, а навіть революційно настроєних бійців, які приймали радо наші листівки і кличі, отверто симпатизували з нашою боротьбою й тим піддержували на душі населення. Большевики знали дуже добре справжнє наставлення червоноармійських мас, як це ми переконались з різних документів штабів ЧА, які попали в наші руки, і тому не важились кинути Червоної Армії до спеціальної акції проти нас. Їм було вже забагато і того, що ці мільйонів армії про ніщо більше не говорили машеруючи вздовж через цілу Чехію й Польщу, як тільки про нас, про “бандеровців”, розказуючи чуда-дива про подвиги й силу наших повстанців. Декуди пробували большевики використати політруків кватируючих відділів ЧА до принагідної агітації за виїздом. Вони намовляли селян всіми силами виїздити разом з ними й страшили, що після цього, як вони виїдуть, поляки вимордують всіх українців, які тут остануть, так, як це вже зробили недалеко за Сяном. Однак і це не відносило бажаного успіху, тим більше, що рядові бійці шептали в приступі щирості довіреним селянам всю правду про відносини в Советському Союзі. Тому селяни не виїздили, а агітаторам не раз прямо відповідали, що “аби тільки ви лишили нас в спокою, то з поляками ми вже собі самі дамо раду”.

Одночасно з Червоною Армією, а переважно наприкінці її перемаршу появились кінні відділи т.зв. “козаків”. Бійці ЧА заздалегідь остерігали населення перед ними. Це були окремі НКВД-івсько-комсомольські, заградітельні і розвідочно-терористичні війська. Вони блокували протягом кількох тижнів майже всі села, їздили днями і ночами всіма дорогами і стежками, робили засідки і розшуки за нашими відділами, ревізії в селах, несподівані наскоки й погоні. Незважаючи на доволі довгий час цієї блокади, не вдіяли однак майже нічого. В кільканадцяти випадках дійшло до малих сутичок в часі несподіваної зустрічі наших повстанців з роз'їздами тих “козаків”. Однак у всіх сутичках наші повстанці вийшли переможно й зліквідували противника без власних втрат. Найчастіше відбулось це взагалі без сліду, так що в большевицьких командах думали про дезерцію, бо це теж було нерідке явище, навіть у тих вибраних “козацьких” частинах. В кількох випадках, де дійшло до сутичок і не вдалося зліквідувати противника без сліду, большевики застосували відплатні карні акції – спалення кількох, чи кількадесяти господарств, арештувати жителів найближчого села, або обстріл лісу з мінометів, гармат і панцирних поїздів. – Наші відділи не входили в більші сутички, бо це не було вказане, коли довкруги перевалювалась мільйонна армія і це було недоцільне і заборонене зі засадничих оглядів, тому, що до бійців ЧА ми підходимо в першу чергу з нашою програмою, ідеєю і кличачи, а не виступаємо зі зброєю, як боєвий противник.

Осіння виселенча акція

По провалі терористично-виселенчої весняної кампанії, большевицько-польські верховоди затривожились в Москві і Варшаві своєю невдачею й вирішили вхопитись інших засобів.

Насамперед скликали в місяці липні до Варшави спеціальну конференцію в тій справі. На ту конференцію покликали між іншим кільканадцять українців з різних теренів з-за лінії Керзона. Там намагались виказати, що переселення мусить бути переведене, нібито з причин господарської природи, але признавались, що теж з причин політичної природи, бо так бажає собі уряд СССР, а польський народний уряд теж не хоче, щоб на його території остали денебудь українці і щоби з цього виростали якісь українські піємонти.

Після цього польський уряд кинув в місяці серпні в Перемищину і Бірчанщину 9-ту дивізію польської армії на приготування виселенчої акції. Це приготування виглядало в цей

спосіб, що польське військо, з одної сторони намагалось знищити наші відділи, щоб в часі виселення не ставляли спротиву, а з другої сторони те саме військо грабувало безоглядно населення з усякого майна, щоб застрашити, зробити неможливим дальше прожиття і так приготувати до виселення. В акціях на наші відділи помагали польській армії більші частини погранвійськ НКВД.

Однак одні і другі нічого не вдіяли. Їм вдалось окружити ледве одну чоту, але і вона пробилась з оточення по трупах енкаведистів.

З днем 1 вересня 45 р. польський уряд кинув в Перемищину, Бірчанщину і Лемківщину ще кілька дивізій війська, а в Любачівщину 3 поморську дивізію і розпочав масове насильне виселення цих теренів.

Найгостріші, найбільш масові і брутальні форми приборала ця виселенча акція в терені Перемищини і Бірчанщини, де переводила її 9 дивізія. Українським селам давали вони кілька днів, або кілька годин до виїзду. Звичайно ніхто не виїздив. Тоді військо окружувало кільканадцять сіл і виганяло людей.

При цьому били, декого стріляли на місці, викидали з хат, грабували майно і забирали тягаровими автами, а людей гнали силою до большевицького кордону, або до залізничних станцій. Там змушували підписувати заяви на “добровільний” виїзд такими методами, що навіть ломали руки й пальці. Тим, які застрашені погрозами виїхали зі своїх сіл до залізничних станцій, чи до кордону в назначеному речинці і забрали, як було дозволено, своє майно, тепер на кордоні та на станціях брутально відбирали рештки майна; поляки терором, большевики собі, але хитрощами, переладовуючи з вагонів окремо людей, а окремо майно, якого їм вже не довелось ніколи бачити.

Найбільше насилення цієї осінньої виселенчої акції було в місяцях вересні і жовтні. Безконечним насильствам, грабункам, побоям, знущанням і мордам, які діялись при цьому, не було ні числа ні міри. Разом з бандитами у військових мундурах, які доконували злочинств, або зараз за ними, йшли такі самі бандити-цивілі. Це гурми польських селян з довоколишніх сіл, організовані спеціально в тій цілі, йшли помагати військові в грабежі і тероризуванні українського населення. Прехитра діявольська большевицька рука показала і тут свою вправу і прямо мистецтво. Керуючи цілою акцією виселення й терору, большевики не тільки що подбали, щоб зробити це руками польського війська, але окремими інструкціями наказали ще притягнути до цього за всяку ціну також польське цивільне населення, зокрема

всьяке шумовиння і то якнайбільш масово, щоб надати виселенчій акції характеру польсько-української боротьби та закрити її правдиве большевицьке обличчя.

Це переводили вони всюди планово. А польському шумовинню тільки в те й грай! Грабуї і мордуй – це старий випробований большевицький клич, на який знаходили вони всюди, а тим більше в польському шумовинню, немало охочих, зокрема тут, де грабунок за плечима польського червоного війська і большевицьких переселенчих комісій видавався зовсім безкарним. Кинулись отже подібно як на весні, цілі хмари польських цивільних банд на українські села і разом з військом били українців, виганяли, грабували, навіть дерлись вже між собою не раз за награбоване в українців майно, або за українські хати, вибираючи собі що кращі. Так було головно в Перемищині і Бірчанщині. В інших теренах, де мали більші впливи польські підпільні протибольшевицькі круги, таких явищ було менше, а декуди зовсім не було. Треба признати, що тим разом, інакше як на весні, польський протибольшевицький табір, за вийнятком хіба зовсім божевільних шовіністів, не пішов разом з цією большевицькою виселенчою акцією, але зайняв неутральне становище, а декуди чинно протидіяв.

Тим разом було багато випадків, що польське населення, як теж вояки польської червоної армії, під впливом наших листівок і під впливом своєї власної протибольшевицької політичної тактики, протидіяли виселенню українців і допомагали всіляко українському населенню. На жаль, таке становище польського протибольшевицького табору не було досить рішуче, не було всюди одноціло переведене і наслідком цього не було досить сильне, щоб здержати всюди своє цивільне населення перед участю в грабунках і мордах українців.

Тому участь польських цивільних банд в цій грабунково-терористичній виселенчій акції була ще масовим явищем.

Збройна боротьба

Та не довго тішились бандити новими хатами і награбованим добром. Скоро прийшлося їм тікати стрімголов, часто ледве з цілою головою, або і без неї. Бо тут виступили вдруге до бою наші повстанські збройні сили, які їм видавались вже знищені, або не страшні за плечима польсько-большевицького війська. Тим часом наші повстанці з'явились тепер, в годині найбільшої тривоги і горя народу та станули до бою в обороні його життя і рідної землі. І ось тоді загоріло довкруги сотнями кілометрів і

задзвеніла зброя, так, що почули не тільки пани старости і воєводи в Перемишлі, Сяноці, Любачеві і Ряшеві, але почули і здорово настрашилися червоні маршалки у самій Варшаві.

Червоне польсько-большевицьке військо було дуже відважне, коли їм з гарматами і танками, цілими дивізіями, приходилось воювати з нашими жінками, дітьми і стариками, з коровами, курми і перинами. О, – тоді вони доказували справжніх чудес у своїх подвигах. Але коли наші славні війська Української Повстанської Армії підійшли їм під самий ніс і вдарили на їхні головні укріплені осередки, на Бірчу, Олешичі, Кузьмину, на Нову Греблю і Варяж, на передмістя Перемишля і Любачева та обстріляли сам Перемишль і Любачів, здобули маґазини, висадили водопроводи, знищили на станції в Перемишлі поштовий поїзд, здобули і висадили в Сорохові під самим Ярославом величезний залізобетонний міст, тоді ця славетна червона грабіжницька армія, діставши здорового прочухана, втікала в переполосі і паніці. Десятки кілометрів бігли польські вояки, тільки в біллу і босо з Бірчі аж до Перемишля в білий день на очах всього міського населення і переполошені спинилися аж на Засянню...

Ще важче прийшлося їм воювати, коли наші відділи застосували партизанську тактику й атакували малими рухомими частинами, які скоро з'являлись і скоро зникали, вдаряли нагло і несподівано, – а за хвилину були вже далеко і атакували в другому місці. З таким противником, який був невидимий і невловимий, такий широкий і могутній, як ліс і ніч, який всюди з'являвся і всюди зникав, атакував сміло і очайдушно і зникав зручно-безслідно, якого бійці не бояться ні гори, ні води, ні голоду, ні холоду, ні яруг, ні темноти, але чуються в них, як у своєму царстві, які не бояться цілих полків і дивізій ворога, ні їх гармат і панцирів, а вже окружені – б'ються героїчно до загибелі з найбільшою погордою смерті і всі, як один, ранені самі себе вбивають, щоб не здатись ворогові, – з таким противником польське червоне військо не могло дати собі ради.

Коли одна неповна чота УПА, разом 23 стрільців, окружена прикінці грудня 45 р. в лісах Синявщини, видержала на своїх боєвих становищах цілий день від 7 год. ранку до 7 години вечора, цілоденний гарматний і мінометний обстріл, відбила всі атаки цілого полку противника, разом 900 вояків і, наклавши гору ворожих трупів, пробилась вночі через ворожі застави, маючи тільки одного раненого стрільця; коли 15 стрільців УПА з залоги табору, переважно кухарі і санітари, окружені в перших днях лютого 46 р. в лісах Лемківщини (б[іля] Явірника) цілою дивізією польської армії

й частинами військ НКВД, які мали зі собою артилерію, танки, панцирні авта, пробились під командою свого чотого через три густі перстені ворожих військ і вийшли всі ціло, знову тільки з одним легко раненим, – то це такий противник і така сила, з якою дійсно не легко воювати цілим арміям. Не даром скаржить-ся перед лицем усього світу маршалок Жимерські на “важкі бої”. Отак наше славне повстанське козацтво здорово прижарило польським сталінським бандитам, які прийшли мордувати і виганяти наших батьків, матерей і сестер з рідної землі. У висліді, виселенча акція перемінилась у справжню війну, а околиці, які були нею обняті, у фронтову полосу, в дослівному значенні того слова, де як день, так ніч кипить завзята боротьба.

Щоби перешкодити виселенню, наші відділи знищили майже всі мости залізничні рейки, насипи і дороги та телефонічні полу-чення, висадили у воздух, або спалили опірні пункти ворога (всякі муровані будівлі), одночасно спалено українські села, з яких ворогові вдалось терором вигнати населення. Тільки в самій Перемищині і Бірчанщині спалено частинно, або зовсім понад 50 українських виселених сіл. Мусіли втікати з них ледве живі і ті “нові господарі”, які вже засіли в них, а другі – стратили взагалі охоту шукати на нашій землі легкої наживи.

Одночасно спалено біля 15 польських сіл, які були головними бандитськими осередками, що тероризували цілий рік, а зокрема тепер, разом з військом, українське населення. Ці польські села не послухали жодних розумних закликів, не пішли теж по лінії польських підпільних самостійницьких кругів, які наказали ще в місяці травні здержати протиукраїнські виступи, але дальше нападали, грабували й мордували та нагромадили в себе величезні скількості всякого нагробованого добра. Коли не помогли вкінці спеціальні упіменення, вислані їм від командування УПА й Самооборони, тоді спалено їх дощенту і покарано розстрілом ряд найбільш горезвісних бандитів по докладному списку, що його представили нам самі поляки з інших небандитських сіл.

Дальший хід виселенчої акції

В осінній виселенчій акції потерпіла найбільше Перемищина і Бірчанщина, які перемінились в одно велике побоєвище й попе-лице. В Любачівщині перейшла ця виселенча акція дещо легше і з меншими вислідами. Українське населення втікало тут цілими селами в лісі й окривалося по кілька тижнів, а польське дооко-лишне населення, опановане сильнішими протибольшевиць-

кими настроями не помагало назагал військові в виселюванні українців. Рівно ж і серед вояків польських військ, які тут діяли, знаходили сильніший відгук наші листівки та ширились протибольшевицькі настрої, що ослаблювало не раз їхню активність в переводженні виселення. Наслідком цього, велика частина українського населення вдержалась на своїх місцях, хоча зістала дуже пограбована.

Ще менший успіх принесла ворогові осіння виселенча акція в терені центральної і східньої Лемківщини. Тут діяв ще від весни корпус “Войсковей Охрони Пограніча”. Але вояки цього корпусу були назагал настроєні протибольшевицько, приймали з великим признанням наші листівки, одобрювали наше становище та не хотіли брати жодної участі в поборюванні українців. В м. вересні їх через те стягнули. На це місце кинули нову дивізію, призначену спеціально до тероризування і виселювання українців. Але й тут повторилось подібне. Під впливом нашого роз’яснювального становища, як рівно ж під впливом місцевих поляків, які йшли разом з нами проти большевиків, або ще частіше боялись, що розгорнення виселенчої й противиселенчої боротьби викине також і їх з дотеперішніх місць, як це вже декуди сталось, – польські війська повели себе на Лемківщині далеко краще, чим 9 бандитська дивізія в Перемищині. Наслідком цього, осінне виселення не мало на Лемківщині широких розмірів і скінчилось переважно на грабунку майна.

Невдоволені таким вислідом сталінські п’ятолизи у Варшаві кинули при кінці місяця грудня 45 р. і в місяці січні–лютому 46 р. на Лемківщину нові війська. Тим разом це вже відповідно вибрані й “належно приготовані”, переважно бандитські елементи. Вони почали тероризувати й викидати українські лемківські села довкола Ліська та Сянока і вславилися вже такими ділами, як жорстоке вимордування понад 70 осіб в с. Завадка Морохівська в дні 25 січня 1946 р.

Одночасно наприкінці м[ісяця] січня і в половині м[ісяця] лютого 46 р. вислано нові польські червоні війська, узброєні в танки й гармати, в терени Бірчанщини, Перемищини, Любачівщини та другі терени, які наново розпочали страшними методами тероризувати позістале перед тим українське населення, щоб змусити рештки українців до виїзду.

Усіх людей, що їх зловлять, роздягають з обуви, б’ють усі шиби в хаті, розвалюють печі, мордують людей, скидають маленьких дітей на фіри мов бараболю, чи каміння й так везуть серед найбільших морозів. Вигадують всякі нелюдські знуцання.

В с. Ліщава (Бірчанщина) в половині лютого замкнули в церкві 50 людей, намочивши їх перед тим у воді. Так держали їх цілий тиждень і там їх ще важко побивали, а самі танцювали і виправляли невидані досі оргії, насміхи й злочини.

Українські Повстанці ставлять всюди завзятий спротив та провадять героїчну боротьбу в обороні рідного населення.

За честь і життя народу!

За долю рідної, батьківської землі!

Большевицький і польсько-большевицький уряди хотіли перевести виселення українців ще до 1 червня 1945 р., однак їм це не вдалось. Опісля продовжили речинець до кінця липня. Але і з цього нічого не вийшло. Тоді вирішили перевести виселення за всяку ціну до дня 1 листопада 45 р. Писали про те багато разів у пресі й потвердив це у своїй промові Жимерські. Однак українське населення своєю гідною поставою та українські повстанці своєю героїчною боротьбою знову перекреслили їхні плани. Та ворог не резигнує зі своїх намірів. Большевики натиснули ще з більшою силою на те, щоб перевести чимнайскоріше повне виселення українців. На початку 1946 р. кинули отже нові сили польських військ, під командою большевицьких старшин, на переведення цього катівського, людоїдського плану.

Західня вітка українського народу, що її доля зв'язала останньо з іменем т.зв. лінії Керзона, яку вороги-окупанти засудили ще в 1945 р. на повну смерть, видержала героїчно цю велику пробу і вийшла переможно проти великих ворожих сил, які стояли проти неї. Тепер ступає вона в новий 1946 р. знову в огні завзятої боротьби за свою долю і життя.

Терористична виселенча бандитська акція продовжується ще з більшим посиленням – і продовжується наша боротьба! Український народ ставляє, де тільки може, завзятий спротив, не виїжджає добровільно, ховає майно, втікає в інші околиці, а збройні сили УПА й Самооборони зводять завзяті бої з ворожими військами, незважаючи на непригожі умовини зими. Український народ своєю гідною поставою й поставою своїх найкращих синів, своїх вірлів – повстанців, героїчною смертю тисячів найкращих борців, на чолі з Незабутніми, Славними Командирами Української Повстанської Армії – Коником і Ягодою, яких Імена будуть повік зв'язані з історією цієї землі в її найбільших і найважчих хвиликах, – врятував свою честь перед світом, перед історією й перед пам'яттю своїх дітей-нащадків, які прийдуть по нас.

Українці не опустили й не опускають добровільно своєї землі, ані не схилили покірно своєї голови під батіг ворогів-окупантів,

але боронять її всіма силами і відповіли ворогові гордо і твердо – збройною боротьбою! Вона набрала таких широких і могутніх розмірів, що стала великою подією і перейде в пам'ять поколінь!

За кров, муки українського народу – ворог-окупант мусить платити своїм життям і своєю кров'ю!

Ніхто не буде безкарно виганяти нас з рідної землі! Боротьба палає широко і буде продовжуватись далі!

Там, де ворог вигнав українське населення з його рідних сіл і хат, – також не здобув і не взяв у своє посідання нашої землі, не знав і не буде знати на ній ніколи спокою та заплатив і ще не раз заплатить за усі звірства – своєю кров'ю і смертю. Бо з цих руїн і попелищ, з батьківських цвинтарів і могил буде ще довго простягатись до нього караюча рука народньої помсти!

Ми присягаємо на кров і муки народу, що ніколи не забудемо, добровільно не віддамо, не простимо, а пімстимо всі кривди, знуцання й наругу!

Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 16: Підпільні журнали Закерзонської України, 1945–1947. – Торонто, 1987. – С. 128-145¹.

---

¹ Подібний текст: АЦДВР. – Ф. 9 (Збірка документів Миколи Лебеда; не описаний); ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 22. – Арк. 181-197; Т. 31. – Арк. 258-266.

№ 25

10 березня 1946 р.

Воля народам!

Воля людині!

Смерть тиранії!

Ярлан

ОГЛЯД ПОЛІТИЧНИХ ПОДІЙ

Чи вирішальний зворот у міжнародних відносинах? Нова фаза. Промова Ванденберга, Бирнеса, Черчілля. Справа Ірану, Манджурії, Югославії, Болгарії, армії Андерса, колоній. Викрадення таємниці атомової бомби. Арештування комуністів в американській зоні.

Перші дні місяця березня принесли дуже поважне загострення відносин між Англією й головно Америкою та більшовиками. Це загострення є таке різке, що для людей, які не орієнтувались

досі у справжньому стані відносин між “союзниками” й вірили в офіційні заяви приязні й миролюбства, це немала несподіванка й прямо сенсація. Висловив це, між іншим, і міністер закардонних справ Північної Америки Бірнес, заявляючи, що тепер починається “нова фаза” відносин між Америкою і Советським Союзом.

Що властиво сталось? Нічого особливого. Тільки поволі вже й найбільшим дипломатичним крутіям починає через верх переливатись большевицьке крутіство й большевицька підривна політика стає щораз більш небезпечною для їхніх “союзників”. Найбільші недовірки починають бачити, куди веде союз з большевиками, а всілякі опортуністи і спекулянти, які хотіли спокійно торгувати з большевиками чужою кров’ю і чужим коштом, бачуть сьогодні щораз ясніше, що це довго не потриває, бо большевики приготовляють і їм такий самий кінець, як і другим. Розвиток світових подій веде невідклично до наростання щораз більших політичних і соціальних противенств між обома головними світовими бльоками, чого не можуть залагодити жодні крутіства, хоч би різними опортуністам і спекулянтам дійсно хотілось трохи спокійно й вигідно пожити без турбот і війни.

Зворотною точкою у цих відносинах були перші збори міжнародної Організації Об’єднаних Націй, які відбулись в місяці січні й лютому цього року в Лондоні. Усі, які вірили, що нова міжнародня організація буде кращою і сильнішою від небіжки Ліги Націй і не допустить до нових конфліктів та війни, переконались наочно, що це марні, даремні надії. Показалось зовсім ясно, що большевики не слухають і не виконають жодних умов. Усе, що їм не вигідне, відкидають одверто або рафінованим крутіством, яке доходить до одвертого глуму й провокації. Одночасно свою участь в Організації Об’єднаних Націй використовують тільки для цього, щоб саботувати, підривати і торпедувати політику своїх “союзників”, щоб їм підставити на кожному кроці “ногу” й підготувати в усьому світі ґрунт для загарбання дальших територій під свою ненаситну владу. В довгому перебігу нарад цих перших зборів Організації Об’єднаних Націй представники Англії і Америки переконались, що дальша співпраця з большевиками в дотеперішніх формах є неможлива.

До цього дійшла ще сенсаційна справа викрадення большевиками важних військових таємниць у Канаді. Перед закінченням нарад Організації Об’єднаних Націй прем’єр Канади Макензе Кінг подав до відома, що працівники большевицьких консулятів у Канаді зорганізували сильну шпигунську сітку проти свого кана-

дійського “союзника” й викрали важні військові таємниці. В урядовій заяві сказано, що большевики доручили своїм шпигунам у Канаді викрасти таємницю атомової бомби. Але їм це вповні не вдалось і вони дістали в свої руки тільки таємниці далекострільної ракетової зброї, над якою також працювали в Канаді. Однак ця заява неясна і непевна, бо її повторювали щось три рази. Один раз було подано, що большевики дістали в свої руки такі плани атомової бомби, однак ніби неповні. З цієї причини канадійська преса, а за нею і вся світова преса розвинули дуже гостру кампанію проти большевиків, доказуючи, що большевики готуються до війни. Подібне повторилось і в Англії. Проголошено, що поліція арештувала й віддала під суд одного професора-“атомовця” за зраду важних військових таємниць. Большевики признались в офіційному комунікаті, що вони дістали ці таємниці в свої руки, але це не представляло ніби для них жодної вартости, бо вони знають вже це й “ще більше”... Одночасно большевики обвинувачують канадійський уряд (як звичайно), що він піддержує фашистів та переслідує “робітників”. Закриття цієї шпигунської афери поважно скомпромітувало большевиків в очах загальної світової опінії, підкреслило яскраво небезпеку, яка грозить цілому світові від такого зрадливого, злобного “союзника” і остаточно долило “оливи до вогню”.

Америка й Англія, що досі промовчували переважно всі большевицькі провокації, вдавали, що не бачуть їхньої підривної політики та в офіційних заявах намагалися вдержати зовнішнє враження згоди, тепер заговорили іншою мовою.

Першим таким кроком було справоздання американської сенатської комісії з нарад у Лондоні. Усі члени комісії, від обох американських партій, виступили з подібними заявами, в яких скритикували дотеперішню американську політику супроти большевиків, як недостаточну, й зажадали змінити її на більш рішучу. Найбільше враження зробила промова сен[атора] Ванденберга, одного з найбільш впливових і цінених в Америці політиків. Ванденберг заявив, що в теперішньому світі діється зле. Відносини є дуже напружені, непевні, далекі від того, що говорить офіційно. Американська хитка й уступчива політика нічого не помагає, але, навпаки, є шкідливою. Компроміси не можуть бути безконечні й мусять мати якийсь кінець. Мусить бути, нарешті, якась границя, поза яку американська політика не може дальше посуватись, не може вже дальше уступати, бо це перемінюється в заперечення всього, за що властиво йшла ця війна. Сен[атор] Ванденберг висловив свої основні думки в 4 точках:

1. ЗДА мусять відтепер ясніше й рішуче виступати в усіх справах міжнародної політики з власним становищем, так як це робить Советська Росія;

2. ЗДА мусять ясніше й енергічніше означити свої невідступні цілі й ідеали, з яких вони не зризигнують і не підуть на жодний компроміс, подібно, як це робить Советська Росія;

3. ЗДА мусять позбутись побоювання, що кожне більш рішуче обстоювання своєї політики й одверте висловлювання їхнього становища може загрожувати мирові;

4. ЗДА не повинні вагатись обняти провідну роль у світовій політиці, чого вони досі так часто без потреби вирікались, а що виявляється і так конечне для остаточного упорядкування світу на засадах справедливости.

Ця промова сен[атора] Ванденберга зробила дуже велике враження в цілій Америці, як рівно ж у загальносвітовій opinio. Промова ця була, мабуть, в основному погоджена з керівними чинниками американської політики, бо її передали доволі обширно в радієвих звідомленнях і в пресі. Негайно після цього затрубіла в подібному дусі американська преса. Головні пресові органи заговорили про непогамований московський імперіялізм, який загрожує світовому мирові. Це стало тепер улюбленою темою. При цьому сипляться на Советський Союз всякі інші закиди й критика.

Після цього виступив із промовою мін[істр] зак[ордонних] справ Півн[ічної] Америки Бирнес на зібранні ню-йоркських журналістів. Критикуючи брак свободи преси в Советському Союзі, міністер Бирнес висловив подібні думки, як сен[атор] Ванденберг. Він сказав, що большевицька Росія провадила на нарадах Організації Об'єднаних Націй виразну протиамериканську політику, всюди веде свою неуступчиву кириню. Не відомо також, до чого властиво зміряють її інтриги внутрі ЗДА, чого теж не вільно лишити без уваги. Супроти цього й Америка мусить зайняти ясне становище. Тепер у американській політиці супроти Советської Росії починається "нова фаза".

Безпосередньо після цього виголосив у Америці велику промову б[увший] преміер Англії Черчілль. На початку промови зазначив Черчілль, що він не узгіднював змісту своєї промови з англійським урядом і говорить приватно, тільки у власному імені. Так, однак, не є, бо промову Черчілля заповідала вже більше, як один місяць наперед американська та англійська преса та радіо, зазначаючи виразно, що це буде велика, дуже важна промова. Перед промовою Черчілль радився кілька разів з през[идентом]

Америку Труманом, приїхав з ним разом до того міста, де виголошував промову, й през[идент] Труман розпочав виступ вступним словом, вітаючи Черчілля. Усе те, разом з ім'ям Черчілля, яке він має у світі, надало цій промові дійсно великого значіння. Черчілля, як подає англійське й американське радіо говорив:

Найбільша журба і найважніше завдання, перед яким стоять усі відповідальні люди, – це охоронити світ перед двома найбільшими нещастями нашої землі, якими є війна й тиранія. Дві величезні світові війни перебороли ми своєю витривалістю в надії це досягнути. Здавалось недавно, що ми недалеко від цієї цілі. Мусимо пильно уважати, щоб її не загубити. Але ось на нашу землю, на всю світову політику впала знову чорна тінь грізної небезпеки. Небезпека ця зв'язана з політикою Советської Росії. Маю велике признание і подив для мого товариша зброї марш[ала] Сталіна. Розумію змагання народів Росії до забезпечення своїх границь. Але остаточно усе мусить мати свій кінець. Не можна погодитися з тим, що тепер діється. Теперішня Європа не така, як цього всі сподівались, за яку боролись. Треба собі сказати, куди ідемо, чи до поступу і безпеки, чи до нових війн. Треба з'ясувати наші основні принципи, якими є вільні вибори, незалежні уряди, усунення натиску й терору, свобода преси й критики, незалежні суди й інші вимоги. Без цього нема свободи. Життя без цих засад – це тиранія. Від Штетіна через середину Німеччини, до Трієсту запала тепер важка куртина. За цією куртиною опинилися старі європейські столиці: Берлін, Варшава, Будапешт, Відень, Прага, Білгород, Софія і другі. Всюди там панує сьогодні терор і поліційні уряди. Цілі народи позбавлені свободи. За винятком одної Чехословаччини, нема ніде демократичних порядків. Всюди висувається до влади різними засобами монополістичні комуністичні партії. Одні старинні Ацени, серце давньої світлої грецької культури, можуть ще вільно висловити свою думку, що завдячують охороні британських військ. Персія і Туреччина чуються в найвищій мірі загрожені. На Далекому Сході не видно спокою; у східній частині Німеччини розбудовується всіма засобами комуністичну партію, що вже сьогодні набрало незвичайно загрозливих розмірів. Подібне діється і в решті Європи та в усьому світі. Підбурується колоніальні терени. Треба собі сказати ясно: всюди, за винятком Великої Британії і Півн[ічної] Америки, зростає з дня на день замішання і комуністичний рух. Польський тимчасовий уряд підбурено до вигнання німців, що відбувається тепер на величезну, нечувану скалю. Десять мільйонів людей виганяють там з їх осель.

Не свободна воля народу, але політичні поліції, терор, олігархії, диктатори радять життям цілих народів. Це новий тоталітарний лад. Найвищий час заглянути небезпеці прямо в очі. Стережіться! Стережіться, говорю Вам, бо ніхто не знає, до чого зміряє Росія зі своїм комуністичним інтернаціоналом, як далеко сягають її наміри, якщо вони взагалі мають які-небудь границі! Не вірю, щоби Росія хотіла війни. Але вона хоче й без війни здобути собі відразу овочі війни. Та ми на це не можемо погодитись. Хай ніхто не рахує на слабкість Великої Британії! А коли ще наші сили сполучаться з братньою нам Америкою, то це буде становити найбільш тривалу й певну гарантію миру і людських свобод. Саме це і є найважливіше, що я хотів сьогодні сказати. Бо не досить пізнати небезпеку, але треба негайно витягнути належні висновки. Цей висновок – це сполучення наших сил, нашої мовної родини в одну мілітарно-політичну потугу, яка буде в силі опертися всім небезпекам. Наші країни, єдині сьогодні опираються з успіхом заливові комунізму і на нас лежить обов'язок рятувати світ перед небезпекою тиранії. Було б глупим виявляти сьогодні, в такій ситуації, таємницю атомової бомби. Але було б також не меншою похибкою остати на цьому й нічого більше не робити. Нам треба негайно сполучити наші збройні сили в одне. Усі мілітарні бази треба віддати під спільний заряд. Треба перевести уніфікацію нашого озброєння і нашого командування. І треба взагалі розбудувати братерський союз народів англійської мови в усьому, що буде потрібне. Може в недалекому майбутньому з'явиться теж потреба і бажання спільного громадянства. Полишім це, однак, майбутньому, яке само скаже своє слово і принесе розв'язку й цього, хоч багато людей вже сьогодні бачуть виразно і тут Палець Божий. Іде про вирішення справ важких і рішальних не тільки для нашого покоління, але й для цілого століття. Сьогоднішня Європа – це не та Європа, яка могла б бути основою миру. Росія, її комуністичні партії і п'яті колони, які щораз більше й щораз сильніше діють всюди, – це загроза й визов людської цивілізації і усій християнській культурі.

Стільки передало англійське й американське радіо про промову Черчілля.

Два дні після цього, 7 березня, виголосив Черчілль ще одну промову подібного змісту, в якій підкреслив сильніше справу сполучення Англії й Америки в тісний політично-мілітарний союз.

Після цієї промови відізвались численні голоси преси. Одні називають цю промову великою і історичною. Підкреслюють, що в ній, нарешті, видвигнено ясно на денне світло найважливіші

притаєні досі соромливо проблеми й небезпеки, які мусять знайти свою розв'язку. Інші заявляють, що таке поставлення справи – це виразний поділ сучасного світу на два противні, ворожі собі блоки й резигнація з ролі Організації Об'єднаних Націй. Комуністичні газети закричали, що такі промови й проекти – це “зрада” і “смертельний удар” Організації Об'єднаних Націй. Дискусія відбувається далі.

Одночасно з тим іде щораз більш одверта гра між Англією й Америкою та большевиками у всіх інших ділянках. Американський уряд вислав спочатку березня вже дві протестаційні ноти до Москви проти самовільного грабунку Манджурії і півн[ічних] частин Китаю большевицькими військами. Большевики вивозять звідам ціле промислове урядження, як добичу по японцях. Америка заявляє, що ніколи на це не погодиться, навіть тоді, коли б Китай, під натиском большевиків, уступив і погодився на цей безправний “вивіз”. Америка домагається негайного виведення большевицьких військ з Манджурії. Це мало вже давно наступити. Большевики крутили досі, що не можуть опустити Манджурії, бо нібито китайський уряд сам “просив їх ще трохи лишитися”, доки не підготує власних сил для обсадження Манджурії. Опісля говорили, що в комунікації мають поважні недостатки, так, що до Манджурії зайшли вправді дуже скоро, але назад годі вибратися, бо направа доріг вимагає довгого часу... Опісля ще й таке говорили, що на тилах їхніх військ китайські фашисти роблять партизанку. Через те вони не можуть налагодити транспорту для відвороту армії, доки не буде спокою. Вкінці вже й крутити не мають що. Тим часом Америка домагається з цілою рішучістю негайного звільнення Манджурії і звороту великих кількостей пограбованого майна. Конфлікт у цій справі набрав гострих форм.

Не краще теж зі справою Персії (Ірану). До 2 березня большевики, Англія й Америка були зобов'язані вивести з Персії свої війська. Америка забрала свої війська з Персії ще з початку січня, Англія в означеному часі, а большевики заявили, що “доки не виясниться ситуація”, не можуть виконати цього зобов'язання. Англія й Америка зложили негайно протест, заявляючи, що це є явне зломання обов'язуючих міжнародних умов і домагаються негайного виведення большевицьких військ. Тим часом большевики не тільки, що не виконують цього, але організують в цілій Персії демонстрації, щоб захопити всю владу в свої руки. Останньо прилучили насильно до т. зв. “автономічного” перського Азербайджану ще одну перську провінцію. Це все викликає

протести і велике занепокоєння в Америці та Англії, тим більше, що большевики натискають зараз на перський уряд, щоб їм відступив право на експлоатацію нафти, яке має в Персії до того часу тільки Англія й Америка.

Загострилась теж справа Болгарії. Американський уряд вислав ще одну ноту, домагаючись допущення опозицій до уряду. Большевики відповіли доволі гостро, що американці невірно пояснюють постанови конференції, прийняті попередньо в тій справі і що американці підбурюють болгарську опозицію до спротиву теперішньому урядові.

Поважне напруження викликає також даліше існування польської армії (Андерса) в Італії. Зайшли також нові випадки непорозумінь. Головнокомандуючий англійськими військовими силами в області Середземного моря заявив, що Тіто збирає над італійською границею війська й робить воєнні приготування. Югославський червоний уряд вияснив, що це тільки “перегрупування військ”...

Американці подали до відома, що в американській зоні Берліну арештовано останньо 12 визначних комуністичних діячів за те, що вони всілякими способами намагалися змусити німецьких соціалістів до злуки з комуністами. Американці вважають це за терор і не допускають до цього під своєю владою. Одночасно подано вістку про арештування в американській зоні в Берліні 10 німецьких комуністів за шпигунство. Покликано рівно ж комісію для перевірки арештувань в усіх зонах Німеччини, тому що в американській зоні постійно пропадають різні особи, навіть американці, немилі комуністам.

В радіо й пресі ведеться дискусія в справі дальшого відношення Америки й Англії до большевиків, долі Організації Об'єднаних Націй, миру, чи нової третьої світової війни. Положення щораз більш напружене. Гра з обох сторін щораз більш одветра й рішуча. Усі здають собі справу з того, що теперішнє положення неможливе довго до вдержання, але бояться одночасно жертв, небезпеки й ризика війни. На цьому саме грають большевики. Різні політики пропонують знову, “оп'ять” нові конференції. Є ясне, однак, і зовсім певне, що жодні конференції не доведуть до нічого путнього, так, як досі ні до чого не довели. Усі конференції – це лише обман світової opinii. Сьогодні політику роблять на конференціях, але в тайних фабриках зброї, яка прийде таки ще раз до голосу. До цього йде невідклично. Але рішати у цьому новому великому, кривавому змаганні не буде тільки Англія й Америка, як це здається Черчіллеві, що, на його думку, єдині ще

не заражені комуністичним розклядом. Рішати будуть усі народи, заінтересовані у цій боротьбі не менше, ніж Англія чи Америка, а часто ще більше, бо загрожені большевицькою тиранією у своєму існуванні.

Якщо мало б колись дійти до того, що Англія й Америка лишилися би у цьому змаганні самі, без інших народів, зокрема без народів, поневолених в большевицькому ярмі, тоді не помогла б їм нічого атомова бомба ні інші подібні зброї. Повалення большевизму лежить не виключно на шляху атомових бомб чи інших мілітарних дій його зовнішніх противників, але на шляху розбиття його основи, на шляху розбиття того, чим він найсильніший, і заатакувати його в цьому місці, де він найслабший. А це його національна й соціальна політика, його пропаганда і його брехня, його фалшована "ідея" і його нефалшована, а насправжню, найважча й найстрашніша тюрма народів і людей. У цьому ділі український народ виконав вже до цього часу й виконує тепер величезну роботу для поборення московської тиранії та скаже ще в майбутньому своє, може і рішальне слово.

10.III.46 р.

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 37. – Арк. 53-57.

№ 26

24 березня 1946 р.

Воля народам!

Воля людині!

Смерть тиранії!

Ярлан

ОГЛЯД ПОЛІТИЧНИХ ПОДІЙ

Дальші промови Черчілля. Два виступи Сталіна. Пресова дискусія. Справа Манджурії, Персії, Греції, Еспанії, Мадярщини, Андерса. Продукційна кампанія. Справа голоду. Висновки й наше становище. Підготовка до зборів Ради Безпеки

Напруження світової опінії, розбурханої у першій половині березня до найвищих меж різними подіями наближаючогося і загострюючогося нового світового конфлікту, триває далі.

Найбільш яскравим висловом цього була перша велика промова Черчілля, виголошена в Америці, дискусія довкруги неї і відповідь большевиків, зокрема Сталіна.

Після першої своєї промови, найбільш гострої і сенсаційної, Черчілль виголосив в Америці ще кілька великих промов, – до американських студентів, до вищих військових старшин і на прийнятті в місті Нью-Йорку, де його приймали офіційно й надали почесне громадянство. Не все, що було там говорено, подано до загального відома. Дуже мало подано про промову Черчілля до вищих американських старшин, де його витав ген. Айзенговер, б[увший] аляіантський головнокомандуючий у війні проти Німеччини, а тепер шеф штабу амер[иканської] армії, хоч промова ця з певністю була може й найцікавіша. Та саме тому, мабуть, не побачила світу... З того, що було подано до загального відома з нових промов Черчілля, виходило б, що він говорив тепер лагідніше й спокійніше, чим у першій промові, зокрема старався не атакувати безпосередньо большевиків. Черчілль нічого не відповів безпосередньо на гострий виступ Сталіна проти нього, але відповів зовсім ясно у посередній формі. Він заявив, що не відкликує ні одного слова зі своєї першої промови. Большевики повинні бути, на його думку, зовсім вдоволені і не повинні підносити жодних нових претенсій, бо за свій вклад у війні дістали дуже великі користі, так політично-мілітарні, як територіяльні і господарські. Він не хоче твердити, що вони пруть до нової війни, але хоче, щоб вони доказали свої мирні наміри ділами. От тепер саме, заки ще збереться Рада Безпеки Організації Об'єднаних Націй при кінці березня, вони мають найкращу нагоду доказати своїми потягненнями в Персії, Манджурії і других краях, що вони не провокують війни. Мусить бути також остаточно полагоджена справа Дарданелів. Росії належить слухно вільний переїзд кораблів. Ніхто цього не заперечує і Туреччина теж хоче на те погодитися. Але большевики хочуть конечно не вільного переїзду, але панування над Константинополем. Це вже зовсім що іншого. Це вже перший крок до опанування Туреччини. Якщо большевики будуть дальше атакувати Туреччину, то й ця справа мусить знайтися на Раді Безпеки, бо це загрожує світовому мирові. Зле зрозуміли його ті, які бачать в його першій промові військовий альянс, резигнацію з ролі Організації Об'єднаних Націй, заклик до воєнного союзу Великої Британії і Америки проти большевиків та напад на російський народ. Для російського народу він, як вже попередньо говорив, має подив та признання і не дозволив би ніколи кинути на нього жодного обвинувачення. Він

вірить також у спасенну роллю Організації Об'єднаних Націй саме тому, що її підтримує Англія і Америка, які є запорукою людської волі й справедливості в світі. Він не закликав до якогось воєнного союзу Англії й Америки, зверненого проти других, але закликав і закликає їх до братерського союзу, бо вони єдині можуть забезпечити в світі здійснення ідеалів людської свободи. Від часів упадку римської імперії ніхто не здобув більшої слави і могутності, як тепер має її Америка. При її боці стоїть вірна союзниця Англія. На них звернені очі і уся надія світу. Вони за те зобов'язані перед світом сповнити ці надії.

Большевики зареагували на промову Черчілля надзвичайно гостро. Насамперед появилась в урядовому органі "Правда" велика стаття. У ній сказано ясно, що промова Черчілля не є приватною справою, як це говорять англійський і американський уряди, але вона була довго плянована і старанно приготована, попереджена надзвичайною, ще ніколи не бувалою пропагандою, і є фактично початком воєнної кампанії "міжнароднього капіталу" проти большевицького союзу. Кілька днів пізніше рекнув своє слово сам найвищий советський рабін – Сталін – у формі розмови з представником газети "Правда". Як сенсаційною була промова Черчілля, так не меншою несподіванкою і сенсацією був і виступ Сталіна. Сталін говорив не "дипломатично", як Черчілль, але просто, гостро, майже брутально. Він назвав Черчілля воєнним підбурювачем, визнавцем і проповідувачем гітлерівської ідеології, захисником капіталістичних інтересів, наступником і наслідником Гітлера. Гітлер, говорив Сталін, голосив вищість німецької раси, а Черчілль і його явні та укриті спільники, яким сниться нова війна проти Советського Союзу, голосять вищість англосаської раси, накликають до воєнного союзу народів англійської мови проти всіх інших народів, які ніби чимсь нижчі й гірші тому, що не говорять по-англійськи. Але народи усього світу знають, що означає для них панування Гітлера чи його теперішніх англійських прихильників і не підуть у їхнє ярмо, але дадуть їм тверду відправу. Черчілль кричить про тиранію у нас і що ми заводимо тиранію у Польщі, Болгарії і других країнах. Яка ж це тиранія, коли в тих усіх краях є при владі по кілька партій, а в Англії, чи Америці при владі тільки одна партія. Кожне слово Черчілля – це важка образа й визов російського народу. Черчілль здавна був ворогом советської влади. По першій світовій війні він і його прихильники організували воєнний похід 14 держав проти Советського Союзу. Але були биті. І тепер будуть ще "крепше" биті. Сталін розправився також з Бевіном та англійським урядом,

які заявляють, що ніби не погоджуються з Черчіллем, називають його приватним чоловіком, пропонують негайно Советському Союзові 50-літній союз, але в дійсності є спільниками Черчілля, крутіями, і ведуть рівночасно з гарними, любезними словами, кампанію проти Советського Союзу в Греції, Персії і в других країнах.

Отак вже всі заговорили явно й одверто про війну. Питання це не сходить зі сторінок світової преси. Обговорюють його й перемелюють на всякі лади, – буде війна чи не буде, коли буде, які шанси в ній обох сторін, чи не вдалося б ще якимось конфлікту залагодити, відложити і т. п. Одні газети признають слушність аргументації Черчілля, другі остерігають, що такі промови ще скоріше провадять до війни. Багато англійських газет, хоч не бачать виходу, але висловлюють острах, що нова війна принесе загладу Англії. Англія стане в практиці тільки великим літаконосцем Америки. Її долю може вирішити тоді ледви кілька атомових бомб... Найголовніші американські газети обговорюють питання, що і як повинна зробити негайно Америка, щоб примусити Советську Росію або змінити врешті свою політику, або виступити одверто.

В цілій тій пресовій кампанії, яка ведеться на велику скалю, та в якій атакують большевиків перший раз одверто за всю їхню політику, видно “одну руку” і виразний плян та цілевість. Це або засіб мобілізації світової опінії до війни, на яку врешті треба було таки рішитись, або засіб натиску на большевиків з розрахунком примусити їх піти на компроміс і “уговкатись”, або сполучення обох цілей разом. Офіційні особи, як міністер Бевін, мін[істер] Бирнес, президент Труман та інші беруть також живу участь у тій пропагандивній кампанії. Вони, одначе, виступають офіційно більш умірковано й висловлюють за кожним разом “гарячу надію”, що ті всі справи й непорозуміння вдасться таки мирно залагодити, що большевики не допустять до так критичної ситуації, в якій війна була б одиноким “виходом”, бо це не вихід зі ситуації, а катастрофа. У тих всіх виступах і промовах дуже багато фарисейства й облуди. Найважливіші й найпекучіші справи лишається “приватним особам”, як Черчілль і журналісти..., а офіційні представники вмивають руки, ніби нічого не мають з тим спільного й накликають до єдності й згоди. В тому самому часі, коли Сталін говорив недвозначно про закаптурених спільників Черчілля, які вдають приятелів Советського Союзу і пропонують йому 50-літній союз, Бевін далі пропонує такий союз і заявляє, що він “не має в світі кращого приятеля, як Вишинський”.

Черчілль, якого Сталін називає прямо гітлерівцем і погрожує, що “буде бити по зубах”, говорить про Сталіна “мій товариш зброї”, “гідний подиву”. Бевін, по найгострішому виступі на нарадах у Лондоні проти большевиків, обіймає рукою большевицького представника, а з другого боку підбігає Бірнес і також подає руку. Одним словом, виступи офіційні – це облуда й фарисейство. Важне для пізнання правдивого стану лиш те, що робиться практично. В цьому відношенні є багато фактів, які вказують зовсім протилежно, чим офіційно існуючі ще надії на мир.

До цього роду справ належить зарахувати насамперед справу Персії і Манджурії. До Вашингтону вернув по кількох місяцях побуту в Китаю спеціальний висланик през[идента] Трумана ген. Маршаль, недавній шеф штабу американської армії. Він був висланий там, щоб ніби погодити Чан-Кай-Шека з кит[айськими] комуністами. Але на ділі, як виходить, займався радше організацією китайської армії. По своєму повероті до Америки він заявив, що положення в Китаю надзвичайно напружене, з огляду на большевицьку політику в Манджурії. Большевики зламали всі установлені й кілька разів відкладані реченці забрання своїх військ. Де навіть відходять, залишають поле китайським комуністам. Відбуваються великі неспокої і бої. В Китаю чекає готових 39 дивізій війська, вишколеного й озброєного американцями, які мають на днях відійти до Манджурії. Якщо большевики не заберуть негайно своїх військ, може дійти до критичної ситуації. В Чункінгу відбулись на цьому тлі масові протибольшевицькі маніфестації. Напруження в Манджурії дійшло до цього ступеня, що вже навіть впали перші стріли між большевиками й американцями. Большевицька артилерія обстріляла американські літаки, пролітаючі над портом Дайрен... Америка зложила ще один протест...

Справа Персії стоїть досі в центрі світової уваги. Щоденно майже надходять нові алярмуючі повідомлення. Американський уряд подав до відома, що большевики не тільки не забрали своїх військ, але впровадили багато нових військ і приготують військові операції більших розмірів. Большевики назвали це вигадкою. Тоді перський міністр війни потвердив ці вістки. Однак два дні пізніше той самий міністр заперечив усе, що сказав перед двома днями, оправдуючись, що ніби його не так зрозуміли, як він хотів сказати. Те саме діється взагалі в усьому, що відноситься до Персії. Одного дня перський уряд виступає проти большевиків, на другий день, під натиском большевиків, відкликає свої вчорашні повідомлення.

Американський уряд заявив, що сам внесе перську справу на порядок нарад Ради Безпеки, якщо перський уряд, під натиском большевиків, відступить від цього. Вкінці Персія таки внесла скаргу до Ради Безпеки. Большевики, у відповідь на це, zorganizували нове повстання курдів і розрухи та демонстрації в Тегерані. Перський уряд боїться і знову хитається, а большевики натискають всіма силами пропаганди, підступу й облудних обіцянок. В останніх днях большевицький уряд вніс прохання до Ради Безпеки, щоб відложити справу перського конфлікту на 16 днів, бо вони провадять ще далі безпосередні переговори з перським урядом і є вигляди, що скоро погодяться. На це американський уряд вніс друге письмо, що він не годиться на відложення цієї справи. Перська справа мусить бути першою на нарадах Ради Безпеки в Нью-Йорку, які починаються 26 березня, і мусить бути ясно та справедливо вирішена. Большевики дальше натискають на перський уряд, щоб він зняв свою скаргу. У тій справі зайняв американський уряд перший раз (бодай, як досі), рішуче становище. Невідомо, чи то так подіяла небезпека втрати перської нафти, чи це, як пише світова преса, перша спроба нової, більш рішучої американської політики, яка була постановлена перед недавнім часом.

Не зменшилось також нічого напруження в справі Греції. Так зв[ані] “ліві” партії, які попирають большевиків (а большевики їх), відмовились брати участь у виборах 31 березня й домагались, щоб вибори ще раз відложити. Англійський уряд не погодився на відложення виборів. Тому комунізуючі партії бойкотують вибори. Большевики розвинули з цього приводу зовсім явно дуже міцну протианглійську кампанію. Англіїців називає тепер большевицька пропаганда окупантами й поневолювачами Греції. Боротьба в Греції й довкола грецької справи щораз гостріша.

Дещо успокоїлась останньо справа Еспанії. Америка, Англія і Франція осудили дуже гостро режим ген. Франко за те, що він помагав у війні Німеччині і за те, що не допускає в себе свободи преси, партій і свободи політичної діяльності, а своїх політичних противників арештовує і навіть карає смертю. Всі три згадані зах[ідні] держави, осуджуючи Франка, обіцяли допомогу його противникам. Франція домагалась, щоб цю справу внести на наради Ради Безпеки й вирішити військовою силою скинути владу ген. Франка. Америка й Англія на це наразі не погодилися. Вони бояться, щоб після цього комуністи не розвинули в Еспанії нової громадянської війни та не запровадили диктатури й терору ще гіршого, як у режимі Франка. Тому Англія й Америка від-

мовились наразі підносити цю справу на Раді Безпеки, бо вона, хоч погана, та не загрожує світовому мирові. Це справа самого еспанського народу, заявляють вони.

Велику увагу звернула на себе в останньому часі також справа подій у Мадярщині. При виборах, які там відбулись, перемогла, проти всіх сподівань, селянська протибольшевицька партія, мимомо окупації Мадярщини Червоною армією. Те заскочило навіть большевиків. Вони не сподівались такого вислідку. А то вони були б своїми відомими штуками інакше поворожили. Тому большевики взяли тепер направити свою невдачу. Мадярщині наложити вони тяжкі господарські умови, поставили багато різних труднощів і зорганізували масові демонстрації проти послів селянської партії, які вийшли з виборів, домагаючись, щоб їх усунути, як “реакціонерів”. Не минуло багато часу, як теперішня найбільша мадярська, селянська партія, яка вийшла переможно з виборів, була змушена усунути під большевицьким натиском 20 послів зі своїх рядів.

Неясною на цьому тлі залишається справа англійської політики супроти польської еміграційної армії ген. Андерса. Досі тішилась ця армія далекойдучою англійською опікою. Тепер, однак, вирішено її демобілізацію. Ще невідомо, чи це тільки маневр перед зборами Ради Безпеки, щоб не дати большевикам підстави до атак, чи це може надійти вже англійцям возитись з поляками, з якими яка-небудь розумна політика, як завжди, була й є дуже важка.

В перегляді політичних подій варто теж згадати промову католицького кардинала Англії, яку він виголосив недавно по своєму повороті з церемоній іменування нових кардиналів у Римі. Кардинал Вестмінстеру, вернувши до Англії, був прийнятий з великими почестями й виголосив промову, передану через радіо і усю пресу. Головним мотивом промови була справа переслідувань християнської релігії, зокрема греко-католицької церкви, в Советському Союзі. Кардинал закликав усіх людей, які перед тим так гарячо обороняли жидів перед переслідуваннями в Німеччині, виступити тепер з такою самою рішучістю в обороні переслідуваних християн.

Декілька днів пізніше появилось у світовій пресі й радієвій службі большевицьке повідомлення, що у Львові відбувся “синод” священників української греко-католицької церкви й вирішив “об’єднати” українську греко-католицьку церкву з російською православною церквою. Після цього передано протест Ватикану, в якому вияснено переслідування українського духо-

венства. Варто при цьому зазначити, що спікер лондонського радія у польській мові, якийсь твердолюбий польський шовініст, додав у польській передачі цих вісток ще кілька слів про те, що ніби греко-кат[олицьке] духовенство завжди легко улягало натискові московського православ'я, а тільки польське католицьке духовенство виявило правдиву вірність своїм засадам. 24 березня передано знову з Лондону вістку, що той же кардинал Вестмінстеру Гріффін відправив Богослужбу за переслідуваних і мучених греко-католиків в Україні та виголосив проповідь, в якій сказав, що большевицька влада арештувала всіх сімох греко-кат[олицьких] єпископів, з яких трьох вже не живе.

До ряду важніших подій останнього часу належить рівно ж зарахувати нове потягнення англійського уряду в справі Індії. Прем'єр Англії Етлі виголосив промову, в якій сказав, що Англія вирішила змінити свою політику відносно Індії. Англія дає Індії повну свободу. Індії самі, без найменшого натиску, мають в недалекому часі вирішити, чи хочуть стати самостійною державою з доміняльним статутом у рамках англійської світової спільноти народів, чи відділяться зовсім. Англія і в такому випадку вирішила не робити жодного натиску ні жодних перешкод. Щоб це перевести, виїхала вже до Індій англійська міністеріяльна комісія. Цей новий крок англійської політики незвичайно цікавий. Тут іде про найбільшу і найбагатшу англійську колонію, 400 мільонів людей, значить одну п'яту населення усього світу, продуцента величезних кількостей різних дібр. Можна дивитися на цей крок як на тимчасовий маневр перед зборами Ради Безпеки, щоб вибити большевикам з рук їхні агітаційні аргументи. Але є більш правдоподібне, що це поважне потягнення, спричинене, з одної сторони, довгою самостійницькою боротьбою Індій, а, з другої сторони, поважною небезпекою, що в разі конфлікту з большевиками, Індії, невдоволені зі свого колоніяльного положення, могли б стати по стороні большевиків. А ця справа надзвичайно небезпечна, бо віддала б їм у руки величезний людський потенціал 400 мільонів людей і могла би перекреслити всі надії на можливість виграння війни. Тому Англія пробує, поки ще час, приєднати Індії на свою сторону в майбутньому конфлікті. Таким робом англійська політика ще раз виказує свою передбачливість і далекозорість у відрізненні від сліпоти і глупоти різних театральних, надутих моцарств.

З інших вісток належить відмітити побут маршала Югославії Тіто в Польщі і Чехословаччині, який нагло почав їздити й монтувати, чи тільки зміцнювати протианглійський "блок". Не йде в

цьому про якусь серйозну акцію монтування блоку, бо сьогодні ані Польща, ані Югославія не мають стільки свободи, щоб могли робити або не робити які-небудь блоки. Властиве значення цієї акції – це протианглійська демонстрація. Належить занотувати також, що в Югославії арештовано ген. Михайловича, який організував там протибольшевицьку партизанку. В Словаччині арештовано, як подає чеське, а за ним англійське радіо, біля 100 осіб, які були зв'язані з озброєними групами, підготовляли повстання проти цілоти Чехословацької республіки й були у зв'язках з “організацією українських терористів”.

Немале місце займає тепер у світовій opinii справа большевицької політики в Німеччині. Большевики намагаються всіма силами опанувати Німеччину при допомозі нім[ецької] комуністичної партії. Цьому протиставляються німецькі християнські партії й німецькі соціялісти. Большевики вирішили перевести злуку соціялістичної і комуністичної партій, щоб у тій злученій партії захопити верх і здобути керівництво усього німецького робітництва. Німецькі соціялісти не хочуть погодитися на те. Бояться цього також англійці й американці. Щоб це, однак, перевести, большевики усунули силою у своїй окупаційній полосі з Нім[ецької] соц[іялістичної] партії тих політиків, які не погоджувалися на злуку. Однак американці й англійці заявили, що ніколи не визнають такої насильної злуки й ведуть пропаганду проти сполучення обох партій. Подібне повторилось і в Англії. Англійська комуністична партія звернулася з новим внеском до соціялістичної партії (Лейбористської), що хоче з нею злитися. Однак Лейбористська партія відкидає цей внесок тому, що комуністів не узнає за демократів. Комуністи, як заявив у відповідь представник лейбористів Моррісон, прагнуть не демократії, але диктатури однієї партії і диктатури урядової преси, а всі інші заяви та політичні потягнення – це тільки нещирі, фальшиві маневри.

Далі розгортається большевицька шпигунська афера в Канаді. Арештований Гузенко зізнав, що по розв'язанні комуністичної партії у Канаді, большевики зорганізували там “Прогресивну соціялістично-робітничу партію”, яка мала завдання провадити шпигунство в їх користь, видобути плани атомової бомби, тайну нових англійських і американських розривних матеріалів, плани далекострільних ракет та розвідати правдиві дані про військові сили Канади.

Поруч найбільш актуальної у світовій opinii перської справи вибілось останньо, на перший погляд з незрозумілих причин, ще дві справи, а саме: справа браку харчевих припасів і загрози

голоду та справа промислової продукції в Англії. До недавнього часу відчувався, як звичайно по війні, деякий брак харчевих продуктів, але ніхто не говорив про голод. Навпаки, говорилось, що союзники тим разом далеко наперед подбали про цю справу і zorganizували, ще кілька років до закінчення війни, поважні запаси для розділу по війні, щоб оминути наслідки звичайного повоєнного голоду. Тимчасом нагло, від деякого часу, менш-більш від того часу, коли загострився дуже конфлікт з большевиками, проголошено, що харчів немає, що бракує біля 7-9 мільйонів тон збіжжя, що треба всюди обмежити негайно спожиття і вже навіть поважно обмежено. Останньо проголошується навіть конечність поновного запровадження в Англії, ба навіть і в Америці карткової системи. Усе те ніби для того, щоб заощадити харчів для допомоги тим країнам, яким грозить голодова катастрофа. Уся преса і радіо посвячують останньо тій справі чи не найбільше місця. Коли приглянутись до цієї кампанії, так зразу ж і видно, що це штучно організована кампанія, за якою криється зовсім що іншого. Хто знає статистичні дані запасів харчів з недавнього часу й порівняє їх з теперішньою наглою голодовою кампанією, тому стане зразу ясно, що за цією справою укривається в дійсності приготування запасів до нової війни й то до довгої, затяжної війни. Справа ця має більшу вимову (для тих, які вміють такі вістки читати з другого боку), чим усі вибухаючі й зникаючі менші чи більші спори, чи навіть тисячний раз вже проголошені вістки про обов'язкову військову службу в Америці й інші подібні, від яких тепер не вмовкає. Недаром один відомий американський журналіст написав недавно, що всі офіційні вістки треба читати відворотно, з права на ліво, або відвернено в зеркалі. Тоді щойно вичитається у них правду.

Зовсім подібна історія діється зі справою англійської промислової продукції. По формальному закінченні війни почалось в Англії безробіття і усі журились, як ту справу розв'язати, як і де знайти ринки збуту для товарів. А тепер нагло усе те змінилось. Вже не говориться про безробіття і про брак ринку збуту для товарів, але про брак товарів, про брак робочих рук і конечність негайного збільшення продукції до максимальних меж. Більше продукції, більше товару, більше праці, – лунає тепер день-у-день начальне гасло для англійської внутрішньої політики. Усе те ніби для того, щоб заспокоїти повоєнний голод виробів, щоб створити добробут і т. п. Ця кампанія набрала в останніх днях несподівано великі розміри. В тій справі виступив з промовою прем'єр Етлі, мін[істер] Бевін, мін[істер] Кріпс, ряд других міні-

стрів і, що найцікавіше, також новоіменований шеф англійської армії Монтгомері. Усі вони всією силою слова закликали негайно збільшити продукцію. Прем'єр Етлі вжив навіть таких драматичних, багатомовних слів, що це “критична хвилина, в якій Англія мусить напружити всі свої сили, як в часі найгіршої ситуації, як по Дункерці!” Та говорив дослівно прем'єр Англії, так говорили й говорять та пишуть всі другі, в тому самому часі, коли Черчилль по другій стороні океану б'є в дзвін тривоги вже іншими аргументами й виголошує свої відомі “приватні” промови в товаристві през[идента] Трумана й шефа американської армії марш[ала] Айзенговера!...

Варто би заглянути до тих фабрик, що то вони там так пильно фабрикують для заспокоєння “повоєнних браків” і для рятунку Англії перед Дункеркою!...

Що ж це за Дункерка тепер по війні? Цю мову розберуть ясно мабуть і сліпі. Це безпосередня відповідь на виборчу промову Сталіна й недавню промову Вознесенського та на їх діла. Сталін заповів збільшення продукції вугілля до 500 мільйонів тон на рік, сталі – до 60 мільйонів тон, заліза – 50 мільйонів тон, нафти – 50 мільйонів тон. Сталін похвалився, що останньо большевицький промисел продукував 30 тисяч танків і 40 тисяч літаків у рік, а тепер усе скочить далі нестримно вгору. Комісар нової п'ятилітки Вознесенський повторив це саме, заповів прискіплені дослідження над виготовленням і продукцією найновіших родів зброї, зокрема атомової, та погрозив одверто “західним капіталістам” цим озброєним п'ястком. Практичні англійські купці й американські бізнесмени знають дуже добре, що це значить 60 мільйонів тон сталі в рік. Вони часто не звертають належної уваги на слова, але вимову таких цифр розуміють дуже добре й знають, що така продукція – це тільки воєнна продукція, це власне війна! Нічого не варті всі інші слова в порівнянні з мовою тих цифр. Вони говорять про всі тайні пляни, за всі слова. От і настрашились після цього здорово, заметушились, проголосили харчеву й продукційну кампанію у себе та вирішили протиставитись гостріше большевицькій політиці також на міжнародній арені. Це протиставлення і протибольшевицька кампанія набрали в другій половині березня так гострих форм, що Сталін перший раз завагався і почав відступати. Коли його притиснули “до муру” за справу Персії і за цілу підричну політику, він, орієнтуючись, що тим разом шантажем і безлічною поставою вже наразі нічого не видре, починає робитись м'який і миролюбний. Так, нагло проголошено, що большевицькі війська, які досі окупували данський острів Борнгольм,

опускають його й віддають Данії. Десь пізніше проголошено, що Червона армія опустить до кінця квітня Манджурію тому, що “поправилася погода”. В Болгарії теж проголошено нагло димісію уряду, щоб уможливити приступлення до уряду двох членів опозиції, як цього вимагала Англія і Америка... Вкінці сам “найясніший” червоний тато ще раз виступає зі заявою, що він признає і піддержує Організацію Об’єднаних Націй, як найкращу запоруку миру..., а вся непевність у світі, напруження і алярми невчасні. Винні цьому такі підбурювачі, як Черчілль, що закликає до нової війни! Нагло в один день перед зібранням Ради Безпеки проголошено з Москви, що вже почалась евакуація большевицьких військ з Персії і вони будуть виведені повністю протягом одного місяця, якщо не буде несподіваних перешкод.

Усі ті потягнення, зокрема друга заява Сталіна та виведення ним військ із Персії, – це відступ із войовничих позицій. Це доказує, що й наш татуньо тим разом здорового страху дістав. Видно, що війна йому ще не на часі. Він ще потребує трохи передишки, щоб краще приготувитися. Розуміють це й на Заході й заявляють, що тішуться з цілого серця гарними миролюбними словами Сталіна, але тепер йому вже не вірять і чекають на діла... Побачимо...

Коли йде про наші висновки з усіх цих подій, то мимо багатьох, навіть дуже численних фактів, зібраних у цьому перегляді, які вказують недвозначно на скорі наближення нового світового конфлікту, треба все ж таки надалі заховати обережність у робленні таких висновків, головно в назначуванні реченців. Правда, подані факти говорять самі про себе недвозначно. Але не можна виключити, що в цих воєнних приготуваннях криється також немало політики забезпечування “на всякий випадок”, що не мусить ще означати існування таких безпосередніх плянів. Наразі залишається для загальної opinii таємницею, чи ті всі численні й дуже поважні воєнні приготування означають, що в обох сторін прийнято вже рішення війни й робиться для цього масковану підготовку, чи може це наразі тільки власне забезпечування перед такою небезпекою. В кожному разі, якби не було, треба ствердити, що приготування до війни є дуже поважні. Цього для забави або тільки для політичної гри й натиску не робиться. Загострення відносин між обома противними сторонами рівно ж дуже велике й щораз зростає, мимо всіх безконечних вже конференцій і миролюбних промов. Від безліку миролюбних промов людям стає вже сьогодні в світі прямо нудно, а злагіднення політичної боротьби, напруження і воєнних приготувань від цього зовсім немає. Значить, суперечності між обома ворожими табо-

рами настільки великі й серйозні, що їх ніяк неможливо залагодити такими засобами. На цьому власне й можна будувати сміливо висновок, що конфлікт між обома сторонами зовсім певний і неминучий і що він наближається прискішеним темпом, хоч сьогодні ще може заскоро ставляти окреслений термін його вибуху. Але мабуть протягом найближчих місяців стане й це видно.

Усвідомлюючи собі наближення цього нового світового конфлікту, українському народові треба далі пильно готуватися, щоб виступити у ньому з власними цілями, спертими на власній силі. Нова війна ще не означає сама собою спасення для нас. Нова війна принесе нам можливість нового виступу, нового, великого, всенародного збройного зриву для здобуття наших незмінених цілей: **свободи, незалежності, державности**. За ті наші цілі треба буде нам ще багато боротися і в час війни не з меншим напруженням, як боремося тепер у неволі.

24.III.46 р.

IPN BU 1552/18, k. 194-200¹.

---

¹ Подібний текст: ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 398. – Т. 3. – Арк. 149 155; Ф. 62. – Оп. 4. – Спр. 4. – Т. 80. – Арк. 154-160.

№ 27

Квітень 1946 р.

ЧИ АТОМОВА БОМБА ВРЯТУЄ АНГЛІЮ?

Чи союз народів англійської мови є достаточним
забезпеченням перед большевизмом
(Відповідь п. Черчілеві)

Промова п. Черчілля, виголошена в місяці березні ц[ього] р[оку] в Америці, зокрема перша промова, виголошена у Фультон, викликала велике зацікавлення й порушення в цілому Советському Союзі. Зокрема ми, українці, вислухали її з надзвичайним зацікавленням. Бо це була перша проба отвертої критики політики Советського Союзу зі сторони людини, яка znana широко, як великий державний муж світової міри і слави. Кожньому

відомо, що п. Черчіль мав змогу добре пізнати большевицьку політику з безпосередньої обсервації в часі своєї співпраці зі Советським Союзом на протязі останньої війни й тому його опінія в тій справі тим більше вартісна.

Гостра реакція урядової советської преси, а зокрема промова Сталіна з відповіддю п. Черчіллеві, ще тим більше піднесли загальне заінтересування у нас цією промовою і взагалі становищем п. Черчілля і тої частини світової опінії, яку він висловлює, до проблем Советського Союзу і його політики та дальшого розвитку відносин у світі.

Зовсім зрозуміло, що більшість населення Советського Союзу невдоволена до краю зі советської влади, а спеціально ми, українці, і другі народи, поневолені національно і соціально московсько-большевицьким невільничим, диктаторським, тоталістичним режимом, прийняли з радістю виступ п. Черчілля, бо бачимо з його промови, із політичної ситуації, яка довкола цього витворилася, що в культурному світі пізнають і розуміють щораз краще большевицьку політику. Бачимо також, що далекозорі політики, які предбачують дальший розвиток подій та остерігають свої народи і цілий світ перед небезпекою, яка їм грозить. Це перший раз по останній війні виступив державний муж такої великої міри з отвертою критикою советської політики.

Слушно остерігав п. Черчіль перед непогамованим загарбництвом советської Росії, яке не знає границь. Ми могли б додати до цього багато вияснень так про дотеперішню загарбницьку політику советської Росії, як і про те, що вона далі приготує. Бо коли може п. Черчіль і другі політики за межами Советського Союзу, поза його “залізною куртинею” тільки догадуватися про дальші наміри советської політики, тоді ми знаємо найдокладніше зі щоденних власних переживань, що вона прямує і робить приготування до дальшого підбою усього світу під советську владу. Усі приготування, ціла господарка, політика і військова підготовка Советського Союзу звернені лиш в цьому напрямі, щоб поширити його панування на другі народи і на цілий світ. Приготування ці такі широкі, всесторонні і такі інтенсивні, що це створить в найблищому часі для решти світу найповажнішу безпосередню загрозу, оскільки в цьому світі не знайдуться сили, які потрапили б тій небезпеці негайно запобігти.

Володарі Советського Союзу переконалися в останній війні на прикладі початкової могутності німецької воєнної машини і могутності своєї власної Червоної армії, що централізований тоталістичний режим, який панував в Німеччині і панує у них, дає

у ділі військової підготовки величезну перевагу. Маючи тотальну, нічим не ограничену владу над величезними територіями і над сотнями мільйонів людей, рабів тотальної влади, вони можуть краще підготуватися до війни, ніж їхні противники. Вони роблять це з великим завзяттям, не спочиваючи ні хвилини.

Цілий могутній апарат советської державної пропаганди мобілізує вже сьогодні величезні сили сліпої фанатичної ненависти до своїх майбутніх противників, в першу чергу Англії і Америки.

Десятки мільйонів людей вишколюється пильно у військовій штуці. Сотні мільйонів людей працює в поті чола, продукуючи в прискішених наполегливих темпах засоби воєнної підготовки. Ніхто в світі не потрапить взяти так міцно в карби мільйонів людей. Ніхто другий в світі не потрапить так твердо запрягти людей до праці і витиснути з численних мільйонів стільки поту і труду для своєї воєнної машини.

Тоталістична советська влада має сотні мільйонів правдивих невільників-рабів, з яких витискає останній піт, не даючи їм за це майже нічого і будує цими силами гігантські воєнні приготування, досі небувалих розмірів.

Советські володарі знають, що вони безконкурентні сьогодні в світі так під оглядом тотального використання для воєнної підготовки усіх сил сотень мільйонів своїх громадян-рабів і всіх багатств, опанованих ними величезних територій, як рівно ж під оглядом тотальної мобілізації на всесвітній масштаб сил пропаганди, тотального використання сили таємниці того, що діється в їхньому нутрі, і, з другої сторони, здобуття найкращих інформацій про всю решту світу при допомозі агентури комінтерну, як рівно ж під многими іншими зглядами, важними для воєнної підготовки.

Советська влада знає ці свої безконкурентні переваги й уважає, що час працює на її користь, що вона потребує ще тільки певного невеликого протягу часу мирної передишки для належного використання згаданих вище переваг у підготовці загальної світової розправи.

Тому голос перестороги, який кинув п. Черчіль у світ, є надзвичайно актуальний, а всі народи повинні бути йому за те вдячні.

Однак даліші висновки п. Черчілля будять у нас дуже поважні застереження. П. Черчілль стверджує з немалою мірою слушности, що в цілій Європі, а навіть в цілому світі, зростає з дня на день большевицька небезпека. Єдино Англія і Америка ще наразі вільні від неї.

Ми могли б відповісти на те, що не тільки Англія і Америка вільні від комуністичних впливів, але, в першу чергу, ряд народів Східньої Європи, поневолені советською Росією, є в своєму нутрі вільні від впливів комуністично-большевизму й протиставляються йому активно та провадять проти нього боротьбу.

Коли йде, однак, про решту Європи, а навіть світу, яка остає поза рямцями Советського Союзу, то твердження п. Черчілля відповідає дійсному стану.

Запитаймо, однак, чому так діється? Де причина того постійного зростання большевицьких впливів у всьому світі?

З другої сторони, якщо стверджується таку поважну небезпеку, належить шукати негайного якогось виходу. П. Черчілль дає відповідь на це. Однак ми не можемо не висловити наших застережень і сумнівів в правильність рецепти, яку він поручає.

Коли йде про перше питання, – де шукати причин постійного зростання большевицьких впливів у світі, то, на нашу гадку, є три найповажніші причини цього.

Перше – це невдоволення багатьох народів з існуючого тепер стану, погана розв'язка наболілих політичних і соціальних питань, несправедливість, біда і нужда, які панують в багатьох країнах, недодержання зобов'язань Атлантийської карти.

Друга причина наростання большевицьких впливів у світі є те, що інші народи, які живуть поза границями советської залізної куртини, не знають правди про Советський Союз; не знають, як живуть і бідують народи советського Союзу; не знають, що советський режим – це типовий тоталістичний терористичний режим, в багатьох моментах зовсім подібний гітлерівському режимові; не знають, скільки у нас щоденно арештувань і розстрілів, скільки у нас сотень великих концентраційних таборів, а скільки тисяч менших; не знають, який соціальний визиск, нерівність, несправедливість панують у нас; не знають, як сильно поневолений і позбавлений своїх прав український народ і другі народи, поневолені советською Росією.

Коли б інші народи краще пізнали советську дійсність, напевне тоді не було б серед них прихильників большевизму. На жаль, вони цього не знають і досі. Проте Советський Союз знає Європа тільки з большевицької пропаганди або з режисерованих поїздок різних відвідувачів, які в глибину життя або не вміють, або не можуть вглянути. Немало винні цьому також різні політики, які, хоч знають трохи більше правди, мовчать про те або говорять що інше задля тактики дипломатичного фалшу і крутіства. Такою роботою впроваджують, однак, в блуд світову опінію і тільки допомагають большевикам. Скільки ж то разів, напр.,

п. Черчіль вихвалював Советський Союз попід небеса, хоч знав, що в нас зовсім не рожево. Ми з болем і жалем читали ті пеани на честь советської тюрми народів, які виголошували часто різні європейські політики. Нам було не раз соромно і жалко, що нема нікого в світі, хто мав би трохи відваги і чести сказати правду про Советський Союз. Ми розуміли потреби дипломатичної гри, якої вимагали інтереси війни проти гітлерівської Німеччини, але, все-таки, це виходило дуже часто поза границі конечної дипломатичної доцільности. Хай, отже, тепер п. Черчіль не дивується, що в цілій Європі і в широкому світі зростають в загрозливих розмірах впливи большевиків. Чи ж його власні промови мало помагали цьому? Чи ж він мало разів вихваляв Сталіна і Советський Союз, вибілюючи потоком гарних дипломатичних слів страшну советську дійсність? Задля хвилевих політичних користей політики й дипломати закрили перед народами світу правдиве обличчя Советського Союзу. Тепер починають збирати наслідки цього. Сьогодні ще нарікають, а завтра будуть плакати. Ця помилка важко пімститься на всіх, якщо її в час не направлять. Доки буде така неправда на світі, що про кожній стріл в Палестині, Індонезії чи Сирії будуть писати цілими місяцями усі газети світу, а про те, що діється у нас у Советському Союзі, як бореться завзято Україна і багато других народів за своє визволення, будуть мовчати, так довго хай не чекає п. Черчіль ані хто інший, щоб большевицькі впливи почали маліти. Як довго п. Черчіль, Бевін, Бірнес і другі будуть ховати правду про Советський Союз під зелене сукно і будуть з большевиками бавитись тільки в дипломатично чемностеву гру, вдаючи, що не бачать советської неволі і советської політики та того, що у нас діється, так довго годі їм чекати на усунення большевицької небезпеки.

Хто хоче побороти небезпеку большевизму, мусить ударити в те, чим він найсильніший – в його пропаганду, в його національну й соціальну пропагандивну блекоту, якою він заливає і одурманює світ. Большевицькій пропаганді треба протиставити належно сильну протидію, яка отворила би очі кожній людині в Європі й поза Європою та показала би правдиву большевицьку національну і соціальну політику, не таку, яку голосять комуністичні маніфести і програми, але таку, яку провадить советська Росія у нас в Україні і в других поневоленних краях.

У нас, в Україні, йде від ряду років величезна, завзята боротьба усього народу проти московсько-большевицької неволі і тиранії. Цілий наш народ бореться з найбільшим завзяттям проти чужого тиранічного панування, за свою волю і незалеж-

ність. В останніх роках ця боротьба набрала незвичайно великих розмірів і перемінилася прямо в правдиву війну. Також балтійські країни, підбиті насильно й підступно Москвою, зраджені й опущені рештою світу, борються за своє визволення. Тим часом п. Черчіль твердить, що тільки одна Англія й Америка вільні від большевицького дурману...

Як же ж інші народи мають знати правду про советську тюрму народів, хто ж має сказати їм правду, як не Ви, п. Черчіль, що проголошували Атлантийську карту народів і тепер хочете бути виразником нового вільного світу?

Першим кроком до того, щоб спинити і побороти большевизм – це сказати народам світу всю правду про нього, нічого не закриваючи дипломатичними зглядами.

Третя причина поширення більшовицьких впливів у світі – це уступлива, компромісова політика світових потуг. Большевики – майстри у використуванні чужих блудів. Вони використовують теж дуже зручно опортуністичне наставлення західноєвропейських й американських політиків, які прагнуть уникати якнайдовше конфлікту. Знаючи це, большевики грають на коротку проволоку світової розправи, щоб здобути час на остаточну воєнну підготовку. Отут саме, у сліпоті і опортунізмі відповідальних керманців міжнародньої політики, які улягають шантажеві, крутіствам і грі на проволоку советської перфідної політики, лежить третя причина загрозового зростання большевицької небезпеки.

Даремно нарікати тільки на ріст підривної роботи й впливів московського большевизму у світі. Треба, насамперед, усунути те все, що спричинює ріст цієї небезпеки. Треба змінити в першу чергу політику й тактику відповідальних керманців світових потуг, які своєю дотеперішньою слабою, хиткою, уступливою політикою уможливлювали большевикам поширювання їхньої влади і впливів на другі народи. Треба також усунути всі інші причини виникнення загального невдоволення в різних країнах світу, яке використовують большевики для себе. І треба активно діяти для повної ліквідації самого джерела цієї небезпеки для ліквідації царства московсько-большевицької тиранії.

Небезпека большевизму, на нашу гадку, багато більша для всього світу і прийде багато скорше, ніж це думає навіть п. Черчіль. Мабуть ніхто в світі, хто не жив довше у большевицькій дійсності, не уявляє собі її розмірів, ані її страшного характеру. Хто хоче пізнати справжнє обличчя большевизму – хай запитає нас, українців, які пережили вже майже тридцять років під советською владою.

Але навіть і те, що сказав у своїй промові п. Черчіль, вистарчить, щоб розбудити найбільшу тривогу в світі й спонукати шукати виходу з положення.

Большевицька небезпека зростає з кожним днем і заливає світ – остерігає п. Черчіль.

Що в такому разі належить робити? Де шукати виходу й як тій небезпеці протидіяти? Найважливіша річ – знайти правильну відповідь на це питання. В цьому, власне, на нашу гадку, міститься головний блуд п. Черчіля, бо він не знайшов і не дав відповіді, як вийти з положення, яке витворилось у зв'язку з постійним наростанням большевицької небезпеки.

П. Черчілль ствердив, що існує і зростає небезпека комуністичного більшовизму в усьому світі й радить у відповідь на те тісніше з'єднатись Англії і Америці, зокрема, в мілітарній площині. Правильно. Кожний розуміє, що це значить: грозить війна зі совєтською Росією, отже, треба Англії й Америці приготувати чимнайскорійше спільно мілітарні сили.

Однак запитаймо, чи це дасть належний і достаточний відпір большевицькій загрозі?

П. Черчілль стверджує, що большевицькі впливи зростають майже в усьому світі й радить... втікати до Америка і там приготувляти оборону... Таке, властиво, виходило б з його промови. Бо, ствердивши ріст большевицьких впливів, п. Черчілль не дав жодної ради, як його спинити, як цьому протидіяти, навіть властиво тим ніби не заінтересувався, а всю увагу зосереджував на пляні оборони Англії й Америки. Та ми запитаємо – а що ж тоді буде, коли відповідальні мужі залишать майже цілий світ на поталу большевицькій потопі, як колись полишили Україну, Білорусь і Кавказ, пізніше балтійські краї, тепер Польщу й Балкани, а вже заповідують полові полишення решти Європи і більшої частини світу? Чи думає п. Черчіль, що Англія й Америка дійсно потрафлять самі оборонитися, коли видадуть вперед решту світу на поталу большевицькій потворі? Чи думає п. Черчілль, що може атомові бомба поможе, тоді коли всю Європу й Азію опанує потвора червоної тиранії? Чи думаю п. Черчілль, що Англія й Америка могли б коли-небудь виграти війну проти большевиків, без інших народів? А якщо ні, то чому немає в нього ані слова про те, як практично вже сьогодні протиділати небезпеці наростання большевицьких впливів і большевицької сили?

На нашу гадку, плян найтіснішого військового союзу і військової підготовки Англії й Америки до війни зі совєтською Росією – це одна справа, але одночасно мусить іти відпір насту-

пові більшевизму й приготування до розправи з ним в загально-світовому масштабі, серед усіх народів світу. Це відноситься, в першу чергу, до народів, поневолених советською Росією, бо від їх постави буде залежати сила чи слабкість більшовиків у недалекій новій рішальній світовій розправі, якої нікому не вдасться уникнути.

Маємо велике признання для здібностей, сили і значіння народів англійської мови, як їх називає п. Черчілль. Але можемо запевнити п.Черчілля, що справу оборони й боротьби проти більшевизму поставиться дійсно тільки в тій площині, поминаючи інші народи, зокрема і, в першу чергу, народи, поневолені советською Росією: Україну, Білорусь, Грузію і інші народи Кавказу, балтійські країни та всі інші народи Советського Союзу, – тоді нічого не допоможе Англії і найтісніший союз народів англійської мови.

Хто хоче зліквідувати небезпеку загарбницької політики Росії, мусить розбити її імперію на складові національні частини. Росія стала могутня і стала загрожувати безпеці решти Європи тільки після того, як завоювала Україну. Росія перестане бути небезпечним агресором, коли буде позбавлена панування над Україною і другими народами чорноморського й балтійського басейну.

Організація боротьби протибільшевицької пошести – це, в першу чергу, організація тих сил Східньої Європи, які найкраще пізнали властиву суть більшевизму і які вже сьогодні ведуть проти нього активну боротьбу. В цьому відношенні Україна зі своїм революційним, поступовим протибільшевицьким визвольним рухом може служити за приклад багатьом іншим народам. Нас дуже дивує то твердження п. Черчілля, що єдино Англія й Америка ще сьогодні не улягли більшевицьким впливам і тому тільки на них він покладає надію в боротьбі за визволення світу від більшевицької тиранії. Ми можемо сказати на цьому місці, що Україна перебуває вже майже тридцять років під страшною окупацією більшевицької Росії й переносить нечувано великі жертви з цього приводу, але не піддалася до цього часу його впливам. Коли б український народ мав свободу вияву своєї думки, так як це є в Англії, тоді напевно п. Черчілль переконав-бися, що у нас в Україні є менше приклонників більшевизму, чим в усіх інших країнах. Коли ж іде про активну боротьбу проти більшевизму, то і в цьому відношенні український народ, мимо найжорстокіших переслідувань, веде до сьогодні широку політичну і збройну боротьбу проти російсько-більшевицької окупації за свою волю і незалежність. У тій боротьбі український народ йде разом з іншими народами, поневоленими більшевицькою

Москвою. В Україні діє до сьогодні Українська Повстанча Армія (УПА) і провадить численні бої проти большевицьких окупантів. Україна поносить до сьогодні стільки жертв в боротьбі проти московсько-большевицьких наїзників, що це рівняється правдивій війні. Небогато є у світі народів, які зложили в боротьбі за свою незалежність і волю стільки крові і стільки жертв, скільки зложила їх Україна і скільки складає їх наша батьківщина до сьогоднішнього дня. Тому дивує нас і болить немало, коли чуємо твердження, в яких поминається наш величезний кровавий вклад у протибольшевицьку боротьбу.

Одночасно знання большевицької дійсності з довголітньої безпосередньої обсервації й довголітньої боротьби проти большевицької тиранії, знання справжніх основ сили і слабости большевизму, пізнання його пов'язання із російським загарбницьким імперіялістичним агресивним гоном, пізнання причин невдач усіх дотеперішних більших воєнних походів проти Росії, диктує нам сказані вже вище критичні зауваги про те, що тривала ліквідація большевицької небезпеки мусить бути зв'язана з ліквідацією російської імперії шляхом поділу її на складові національні частини. Така політика, сперта на засадах Атлантийської карти народів, дасть в евентуальній війні проти большевицької Росії визволення могутніх енергій народів, поневолених у тій імперії, та уможливить взагалі перемогу у цій війні, що при іншій політиці була б дуже сумнівна.

Мудрість вікової політичної штуки, яка полягала досі на вмілості з'єднання на свою сторону інших народів, могла б відіграти в розправі з большевизмом дуже велику, прямо рішальну роль, якщо англійська політика рішиться саме на таку лінію, щоб поставити не на здержання російської імперії, а на заміну її системою вільних національних держав Східної Європи. Це дало б Англії та Америці також величезний моральний капітал – здійснення Атлантийської карти народів.

Цієї нашої відповіді-листа, якого звертаємо до п. Черчілля і його однодумців в Європі й Америці, не можемо, на жаль, підписати прізвищами, як це прийнято в культурному демократичному світі, бо умовини большевицької дійсності не дозволяють на це. Пишемо його, однак, від імени дуже численних наших однодумців, які, запізнавшись з промовою п. Черчілля, поширили її друком в численних підпільних виданнях по всій Україні і заняли до неї таке становище, як це ми вище подаємо.

Наші змагання, висловлені в цьому письмі, репрезентує перед світом, поза межами Советського Союзу, – Закордонне Представництво Української Головної Визвольної Ради. Українська

Головна Визвольна Рада (УГВР) є в цю пору найвищим політично-репрезентаційним органом свободної волі українського народу.

Група українських політичних поступових діячів

М[ісяць] квітень 1946 р.

АЦДВР. – Ф. 9 (Збірка документів Миколи Лебеда; не описаний)¹.

---

¹ Подібний текст: ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 37. – Арк. 194-199; ІРН ВУ 1552/18, к. 360-364.

№ 28

[Не пізніше 23 травня 1946 р.]

Столяр

У СВЯТО ГЕРОЇВ!

Серед гуку стрілів і свисту куль, в розгарі героїчної боротьби, зустрічають цьогорічне Свято Героїв.

Довкруги нас кипить завзята боротьба, гремлять вибухи стрілен і мін, свищать кулі, летиться кров, палають днями і ночами безконечні пожежі... Горять села і горять десятками кілометрів ліси, горить боротьба на життя і смерть великих розмірів. Сьогодні, в половині 1946 року, іде далі на нашій землі безперервна війна з танками, літаками, бомбами і десятками дивізій військ... Кожня наша дорога і стежка скроплена кров'ю, кожний метр нашої землі вкритий кулями, оборонними ровами і бункрами, прошитий, поколений дротами, кожний день заповнений алярмами, облавами, боями, кожний поріг наших хат обмитий гарячими сльозами наших матерей, сестер і жінок...

Проклятий ворог-людодід скаженіє в люті, палить і руйнує наш край, наші села і наші ліси, виганяє наше населення з його відвічної прадідівської землі, виганяє з рідних хат, грабує, нищить, роздягає до останньої сорочки, б'є, знущається, катує і мордує безборонних жінок, дітей і стариків. В кожному селі і лісі, по кожному набігові червоної ворожої орди білють трупи жертв ворожого людодідського терору...

Український народ переживає сьогодні найстрашніше лихоліття ворожої неволі за всі часи своєї тисячелітньої історії. Однак,

мимо важкого лихоліття небувалої неволі, мимо всієї скаженої люті ворога і його переважаючих сил, український народ не падає духом, не паде в зневіру, не гнеться у невольничій покорі, але зустрічає найздика на кожному кроці збройною боротьбою! Український народ знайшов у собі джерело невичерпаної сили – героїзму – й відповів на ворожий терор безмежною силою героїчного опору й героїчної визвольної, революційної боротьби.

Те, що завжди, у всіх народів, усіх часів, було найбільшим героїзмом: бойовий дух, відвага в боротьбі, свідомо посвята крові і життя, – сьогодні стало у нас щоденним звичайним явищем. Утім саме найбільший героїзм наших днів, нашої великої, революційної, героїчної доби. Майже кожний молодий мужчина ходить сьогодні у нас зі зброєю, або в рядах УПА, або в рядах самооборонних кущевих відділів, чи інших збройних одиниць; зі зброєю встає і лягає, зі зброєю спить, працює, оре в полі, бореться проти ворогів. Бо навіть орати і сіяти мусять виходити у нас цілі села дуже часто не вдень, а вночі до місяця, під охороною збройних відділів. І в орачів тоді на плечах кріс! Також жінки і діти – не тільки живуть одною душею й одними думками зі своїми повстанцями-стрільцями, але так само працюють і допомагають в боротьбі, так само переносять найважчі труди й небезпеки, так само гинуть по-геройськи від ворожих куль...

Зброя, відвага і хоробрість у боротьбі, безмежна посвята, ризик, кров і смерть щоденно ходять з нами і поміж нас, та стали частим, звичайним явищем! Сотні і тисячі революціонерів-борців виконують очайдушні, неперевершені героїчні чини, б'ються з ворогом до останнього та, оточені чи ранені, самі себе вбивають, щоб не датись живим у руки ворога-людодоїда. Дуже часто бувають такі незвичайні, прямо неімовірні героїчні подвиги, де кінчиться, здається, сила всякої людини й починається межа надлюдського!... Те, що колись уважалось за незвичайні чини, перед якими усі хилили голови у німому подиві, сьогодні стало **законом нашого життя!** Неначе стала козаччина у своїй найкращій, героїчній формі. **Це земля Героїв і геройський козацький народ!**

У тому героїзмі – джерело нашої невичерпної, незнищимої, невмірущої сили! У тій силі – запорука нашої перемоги, нашого майбутнього!

Поки у нас цей Героїчний Дух, поки у нас ця таємна сила революції, яка діє силою найбільших вулканів, яка колише океани і суходоли, валить й руйнує гори та старі світи і взносить-будує нові, – поти ми незнищими, непокорими і непереможні!

В усіх трудах і небезпеках нашої боротьби, коли перед нами встають не раз здається непроходимі перешкоди, коли перед нами величезні сили ворожої потуги і його скажена лютя, ми знайдемо завжди найкращу розв'язку, відповідь і певний шлях у майбутнє саме у тій невичерпній силі героїзму!

Для наших революціонерів-Героїв нема і не буде непроходимих перешкод!

Усе перейдемо, усе найгірше перебудемо, усе найважче переборимо, та дійдемо до своєї святої мети – **Вільної Самостійної Української Держави!**

***

Сьогодні, у пам'ятні травневі дні свята Героїв, встають перед нами святі тіні Тих, які відійшли від нас у боротьбі за визволення українського народу; Тих, які віддали ввесь труд і кров і своє життя великій визвольній справі і стали символом найвищого героїзму на землі; Тих, які створили нашу бурхливу добу і виховали в огні революції нове героїчне покоління українського народу.

Це, насамперед, великі вожді визвольних змагань – Головний Отаман Симон Петлюра і Полковник Євген Коновалець. Симон Петлюра, Головний Отаман Української Дієвої Армії, Голова Української Держави, згинув убитий підступно московською кулею в столиці Франції Парижі в дні 25 травня 1926 р. Полк. Євген Коновалець, командир найкращої частини української армії – Січових Стрільців, засновник і керманіч Української Військової Організації (УВО), засновник і голова Організації Українських Націоналістів (ОУН), серце і воля української революції, загинув убитий скритою московською рукою в голяндському місті Роттердамі в дні 23 травня 1938 р. В день його смерті святкуємо рік-річно пам'ять усіх Героїв Української Національної революції.

Це далі Тютюнник¹, Андрух², Чупринка³, Хвильовий⁴, Влизько⁵, Фальківський⁶, а з ними тисячі і десятки тисяч Героїв-борців повстанської і дальшої революційної боротьби проти московської окупації у Східних Українських Землях.

Це Шеремета⁷, Луцейко⁸, Крупа⁹, Ольга Басараб¹⁰, Любович¹¹, Пісецький¹², Голояд¹³, Головінський¹⁴, Данилишин¹⁵, Білас¹⁶, Старик¹⁷, Березинський¹⁸, Герета¹⁹, Гриць Клімів²⁰, Кук²¹, Михайло Колодзінський²², Зенон Косак²³, Пукало²⁴ і сотні інших в Західній і Закарпатській Україні.

Це полегли в боях з німецькими окупантами, або розстріляні, замучені, спалені гітлерівськими душегубами: Іван Клімів-Легенда²⁵, Дмитро-Мирон-Орлик²⁶, Олександр Сак-Могила²⁷,

Іван Ґабрусевич-Джон²⁸, Микола Лемик-Міт²⁹, Іван Равлик³⁰ та його дружина з матір'ю, Богдан Бандера³¹, Василь Бандера³², Перший командир УПА на Волині Остап³³, Ярослав Хомів-Лімницький³⁴, Михайло Галаса-Птах³⁵, Василь Івахів-Сонар³⁶, Юліян Ковальський³⁷, Ольга Базильків-Шутка³⁸, Ганка Максимець³⁹, Ольга Куцевич⁴⁰, Ніна Куцевич⁴¹, Галя Кубович⁴², Іван Клим⁴³, Леонід Мостович⁴⁴, Омелян Лапунька⁴⁵, Іван Миськів⁴⁶, Микола Мудрий⁴⁷, Тарас Онишкевич-Галайда⁴⁸, [Андрій Марченко⁴⁹], Олександр Бусел⁵⁰, Марко-Рен⁵¹, Моряк⁵², Антін Москалик⁵³, Іван Скіцко⁵⁴, Іван Король⁵⁵, Юрко Гадада⁵⁶ і тисячі інших героїв Київ, Харкова, Криму, Житомира, Вінниці, Рівного, Луцька, Берестя, Львова, Стрия, Дрогобича, Станиславова, Майданека, Осьвенціма, Мавтгавзена та других міст та концентраційних таборів смерти.

Це полягли на полі слави в боях з московським наїзником політичні діячі-революціонери, командири і стрільці УПА: Лопатинський⁵⁷, Медвідь⁵⁸, Кремінський⁵⁹, Лев Зацний⁶⁰, Степан Пшеничний⁶¹, Микола Матвійчук⁶², Юрко Левицький⁶³, Федь Федечко-Ярема⁶⁴, Ольга Робітницька⁶⁵, Володимир Робітницький⁶⁶, що помер виснажений у боротьбі, Чайківська⁶⁷, Іван Зубрій⁶⁸, Івашків-Топір⁶⁹, Ростислав Волошин-Павленко⁷⁰, Білаш-Клим Савур-Охрім⁷¹, Яків Бусел-Київський⁷², Василь Турковський⁷³, Град-Юра-Модест⁷⁴, Йосип Позичанюк-Шаблюк⁷⁵, Золотар-Арпад⁷⁶, Орел⁷⁷, Ігор Хмурий⁷⁸, Грицина-Чайчук⁷⁹, Аркас⁸⁰, Паук⁸¹, Помста-Спартак⁸², Назар⁸³, Микола⁸⁴, Чорнобиль⁸⁵, д[окто]р Юрій Липа⁸⁶, Василь Макар-Безрідний⁸⁷, Олена Мостович-Верба⁸⁸, Емір-Кора⁸⁹, Веселка-Оксана⁹⁰, полк. Коник⁹¹, майор Ягода⁹² і десятки та сотні тисяч поляглих у боях, замучених у катівнях большевицьких тюрем у Львові, Луцьку, Бердичеві, Вінниці, Києві і всіх других містах України, у безконечних концентраційних лагерьох Соловок, Сибіру, підбігунових тундр і пустинь Азії.

Це стотисячний легіон Героїв, легіон Безсмертних! Кожне з тих імен – це цвіт і хрусталь найшляхотніших людських поривів, це сила і сталь характеру, вірності і незломності Ідеї Вільної України, невсипущости у праці, неустрашимости у боротьбі!

Ідея, яка має таких борців, – не вмере ніколи!

Народ, який має таких синів, – мусить бути вільний!

Коли мірити вартість народу, ціну його волі і право на незалежність мірою крові, пролятої за неї, – тоді ми будемо між першими народами світу!

За волю України пролялось більше крові, впало більше жертв, ніж у багатьох війнах. За волю України йде сьогодні

боротьба, рівна правдивій війні! Шляхом Героїв ідуть усе нові лави хоробрих, неустрашимих, незламних борців.

Боротьба продовжується і буде так довго тривати, доки буде неволя, доки не здобудемо своїх великих цілей. Бо ми поклялися на Пам'ять Героїв, що **здобудемо Українську Державу, або згинемо у боротьбі за Неї!**

IPN BU 1552/7, к. 216-218⁹³.

---

¹ Тютюнник Юрій (20.04.1891, с. Будище Звенигородського р-ну Черкаської обл. – 20.10.1930, м. Москва). Генерал-хорунжий Армії УНР (1920), керівник Партизансько-повстанського штабу та командувач Української повстанчої армії, командир Другого Зимового походу (1921). Заарештований більшовиками 12.02.1929, засуджений і розстріляний.

² Андрух Іван (28.03.1897, с. Болестрашичі Перемиського пов., тепер Польща – 28.08.1921, м. Київ). Командир полку Корпусу Січових Стрільців (1919), представник УВО на СУЗ (1920–1921), член Центрального Українського Повстанського Комітету (ЦУПком). Заарештований більшовиками 17.07.1921 у Києві, засуджений і розстріляний.

³ Чупринка Григорій (27.11.1879, с. Гоголів Броварського р-ну Київської обл. – 28.08.1921, м. Київ). Поет, член Центрального Українського Повстанського Комітету (ЦУПком); заарештований і розстріляний більшовиками.

⁴ Хвильовий Микола (справжнє прізвище Фітільов; 13.12.1893, м. Тростянець Сумської обл. – 13.05.1933, м. Харків). Письменник, публіцист, організатор літературного і культурного процесів під гаслом “Геть від Москви”; в умовах масових репресій і голоду покінчив життя самогубством.

⁵ Влизько Олекса (17.02.1908, с. Боровьонка Окуловського р-ну Новгородської обл., Росія – 16.12.1934, м. Київ). Поет, заарештований НКВД 1934, звинувачений у шкідницькій діяльності та підготовці терористичних актів, засуджений в Києві до розстрілу, страчений.

⁶ Фальківський Дмитро (справжнє прізвище Левчук; 3.11.1898, с. Великі Лепеси Кобринського р-ну Брестської обл., Білорусь – 17.12.1934, м. Київ). Поет, заарештований 1934, звинувачений у шкідницькій діяльності та підготовці терористичних актів, засуджений в Києві до розстрілу, страчений.

⁷ Шеремета Павло (? – 11.11.1922, м. Чортків Тернопільської обл.). Чотар УГА (1918–1920); командир бойового відділу УВО (1922), затриманий поляками, засуджений в Чорткові до кари смерті, розстріляний.

⁸ Луцейко Роман (? – 30.11.1922, м. Львів). Організатор бойової групи УВО на Сокальщині (1922), заарештований і розстріляний поляками.

⁹ Крупа Василь (? – 30.11.1922, м. Львів). Організатор бойової групи УВО на Сокальщині (1922), заарештований і розстріляний поляками.

¹⁰ Басараб (дів. Левицька) Ольга (24.07.1889, с. Підгороддя Рогатинського р-ну Івано-Франківської обл. – 12.02.1924, м. Львів). Зв'язкова УВО (1923); заарештована поляками 9.02.1924, закатована у в'язниці у Львові на вул. Яховича.

¹¹ Любович Ярослав (19.08.1908, м. Коломия Івано-Франківської обл. – 6.03.1929, м. Львів). Бойовик УВО, під час невдалого експропріаційного акту поранений при втечі, дострілявся.

¹² Пісецький Григорій (“Пісуньо”, “Цуньо”; 12(15).02.1907, с. Корнів Городенківського р-ну Івано-Франківської обл. – 30.07.1930, біля м. Бібрки,

Перемишлянського р-ну Львівської обл.). Бойовик УВО, важко поранений у перестрілці з польською поліцією під час експропріаційного акту, сам себе добив, щоб не потрапити живим у руки ворога.

¹³ Голянд Павло (1906, с. Теклівка Підволочиського р-ну Тернопільської обл. – 29.04.1932, м. Тернопіль). Член повітової екзекутиви ОУН Скалатського повіту. Заарештований польською поліцією 04.1932, засуджений наглим судом в Тернополі 25–27.04.1932 на кару смерті, страчений.

¹⁴ Головінський Юліан (“Гетьман”, “Дубик”, “Чиж”; 1(11).12.1894, м. Радимно, тепер Польща – 30.09.1930, біля м. Бірки Перемишлянського р-ну Львівської обл.). Крайовий комендант УВО (1926–1927, 1930), крайовий провідник ОУН (1930). Заарештований польською поліцією 20.09.1930, важко тортурований, під час слідчого експерименту знищений поляками, за офіційною версією – убитий при спробі втечі.

¹⁵ Данилишин Дмитро (2.04.1908, м. Трускавець Львівської обл. – 23.12.1932, м. Львів). Бойовик УВО і ОУН, за напад на пошту в Городку 30.11.1932 засуджений польським судом до смертної кари і повішений разом з Василем Біласом у тюрмі “Бригідки”.

¹⁶ Білас Василь (“Оса”; 17.09.1911, м. Трускавець Львівської обл. – 23.12.1932, м. Львів). Бойовик УВО і ОУН, за напад на пошту в Городку 30.11.1932 засуджений польським судом до смертної кари і повішений разом з Д. Данилишином у тюрмі “Бригідки”.

¹⁷ Старик Володимир (23.03.191, м. Львів – 30.11.1932, м. Городок Львівської обл.). Бойовик ОУН, загинув під час нападу на пошту в Городку 30.11.1932.

¹⁸ Березинський Юрій-Мирослав (“Зюк”; 1.02.1912, с. Оглядів Радехівського р-ну Львівської обл. – 30.11.1932, м. Городок Львівської обл.). Бойовик УВО і ОУН, керівник нападу на пошту в Городку (30.11.1932), поранений, застрілювався.

¹⁹ Герета Володимир (1911, м. Козова Тернопільської обл. – 16(14).01.1936, м. Львів). Один з керівників ОУН на Бережанщині, співробітник бойової референтури КЕ ОУН ЗУЗ, заарештований польською поліцією у Львові 6.06.1935 і жорстоко катований у в’язниці, помер у дорозі до лікарні.

²⁰ Климів Гриць (“Мармаш”; 22.02.1914, с. Сілець Сокальського р-ну Львівської обл. – 30.09.1938, м. Львів). Брат Івана Климів, заступник окружного провідника ОУН Сокальщини (1937), заарештований польською поліцією 5.08.1937, помер у тюрмі “Бригідки” від туберкульозу через важкі умови утримання, тіло без дозволу родини віддали для наукових дослідів, відтак похований на Янівському цвинтарі.

²¹ Кук Ілярій (1915, смт Красне Буського р-ну Львівської обл. – 25.08.1938, м. Львів). Районний провідник ОУН в Красному, керівник нападу на польських дідичів Ясінських 6.05.1937, заарештований при втечі, засуджений 15.03.1938 до смертної кари. Повішений у тюрмі “Бригідки”.

²² Колодзінський Михайло (“Гузар”; 26.07.1902, с. Поточиська Городенківського р-ну Івано-Франківської обл. – 19.03.1939, с. Солотвино Тячівського р-ну Закарпатської обл.). Співробітник військової референтури Проводу Українських Націоналістів, шеф штабу “Карпатської Січі”, Верховний Командант Збройних Сил Карпатської України (1939), полковник; розстріляний угорцями.

²³ Коссак Зенон (“Гарнавський”; 1.04.1907, м. Дрогобич Львівської обл. – 19.03.1939, с. Солотвино Тячівського р-ну Закарпатської обл.). Член КЕ ОУН ЗУЗ, співавтор “44 правил життя українського націоналіста”, ад’ютант Шефа штабу “Карпатської Січі”, поручник; розстріляний угорцями.

²⁴ Пукало Данило (1917, с. Криве Козівського р-ну Тернопільської обл. – 2.07.1939, між с. Вимислівка і с. Вибудів Бережанського р-ну Тернопільської обл.). Підрайонний ОУН на Бережанщині, загинув у сутичці з польською поліцією, вбивши одного і поранивши кількох поліцаїв.

²⁵ Климів Іван (“Легенда”, “Мармаш”; 29.10.1909, с. Сілець Сокальського р-ну Львівської обл. – 5.12.1942, м. Львів). Крайовий провідник ОУН МУЗ (1940–1941),

міністр політичної координації УДП, організаційний референт Проводу ОУН (1941–1942), керівник організаційного відділу військової референтури Проводу ОУН (1942); генерал-політвиховник УПА (з датою смерті), відзначений Золотим Хрестом заслуги УПА (з датою смерті); заарештований Гестапо 4. 12. 1942, замордований у в'язниці.

²⁶ Мирон Дмитро (“Андрій”, “Максим”, “Орлик”, “Піп”, “Роберт”, “Сергій”, “Свенцький”); 5. 11. 1911, с. Рай Бережанського р-ну Тернопільської обл. – 24. 07. 1942, м. Київ). Вихованець бережанського Пласту, навчався у Бережанській гімназії, студент факультету права Львівського університету, провідник Юнацтва КЕ ОУН ЗУЗ (1932–1933), політв'язень польських тюрем (1933–1938), політичний референт КЕ ОУН ЗУЗ (1938–1939), учасник II Великого Збору Українських Націоналістів в Римі (1939), співавтор “44 правил життя українського націоналіста”, автор праці “Ідея і чин України” (1940); один з організаторів нарад провідного активу ОУН у Кракові (1940); член Революційного Проводу ОУН, крайовий провідник ОУН ЗОУЗ (1940), крайовий провідник ОУН ЗУЗ (1940), один з організаторів II ВЗ ОУН в Кракові (1941), член Проводу ОУН (1941–1942), крайовий провідник ОСУЗ (1941–1942).

²⁷ Сак Пантелеймон (“Могила”, “Коваль”; 1905 – 05. 1943, м. Київ). Крайовий провідник ОУН ОСУЗ (1942); заарештований Гестапо в кін. 02. 1943, загинув у в'язниці.

²⁸ Габрусевич Іван (“Джон”, “Іртен”; 1902, с. Вільховець Бережанського р-ну Тернопільської обл. – 16. 05. 1944, Заксенгавзен, Німеччина). Член Революційного Проводу ОУН (1940–1941); заарештований німцями 15. 09. 1941, помер в концтаборі.

²⁹ Лемик Микола (“Міт”, “Сенишин”; 4. 04. 1915, с. Солова Золочівського р-ну Львівської обл. – 10. 1941, м. Миргород Полтавської обл.). На знак протесту проти голодомору 1932–1933 за наказом ОУН 22. 10. 1933 виконав атентат в консульстві СССР у Львові – знищив його секретаря О. Майлова. Засуджений на кару смерті, замінену на довічне ув'язнення; керівник Середньої похідної групи ОУН, заступник крайового провідника ОУН ОСУЗ, заарештований і знищений Гестапо.

³⁰ Равлик Іван (15. 06. 1909, с. Коровиця Сама Любачівського пов., тепер Польща – 1. 09. 1942, м. Львів). Заступник референта Служби Безпеки Проводу ОУН, член Проводу ОУН; заарештований Гестапо 12. 1941, помер в тюрмі від виснаження і тортур.

³¹ Бандера Богдан (“Богдан”; 1919, с. Старий Угринів Калуського р-ну Івано-Франківської обл. – 16. 03. 1944, с. Піски Баштанського р-ну Миколаївської обл.). Окружний провідник ОУН Херсонщини; загинув при спробі втечі від більшовиків. Певний час вважалося, що загинув від рук німців у Херсоні в 1942 р.

³² Бандера Василь (12. 02. 1915, с. Старий Угринів Калуського р-ну Івано-Франківської обл. – 5. 09. 1942, біля м. Освенцім, тепер Польща). Брат Степана Бандери. Референт Служби Безпеки обласного проводу ОУН Станиславщини (1941); зарештований Гестапо 15. 09. 1941, в'язень німецьких тюрем та концтабору Авшвіц (№49721), загинув від рук польських наглядачів.

³³ Качинський Сергій (“Остап”; 1917, с. Піддубці Луцького р-ну Волинської обл. – 10. 03. 1943, смт Оржів Рівненського р-ну Рівненської обл.). Організаційний референт крайового проводу ОУН ПЗУЗ (1942–1943), організатор перших збройних загонів ОУН (1942), які дали початок УПА; поручник УПА (з датою смерті), відзначений Золотим Хрестом бойової заслуги УПА I кл. (з датою смерті).

³⁴ Хомів Ярослав (“Лімницький”; 1915, с. Гарасимів Городенківського р-ну Івано-Франківської обл. – 08. 1942, м. Київ). Організаційний референт крайового проводу ОУН ОСУЗ (1941–1942), заарештований Гестапо у Києві навесні 1942, помер від виснаження в концентраційному таборі в Бабиному Яру.

- ³⁵ Галаса Михайло (“Птах”; 13(21).11.1909, с. Криве Козівського р-ну Тернопільської обл. – 26.05.1942, біля м. Київ). Організаційний референт крайового проводу ОСУЗ (1942); заарештований і розстріляний Гестапо.
- ³⁶ Івахів Василь (“Рос”, “Сом”, “Сонар”; 18.04.1908, с. Подусільна Перемишлянського р-ну Львівської обл. – 13.05.1943, с. Черних Маневицького р-ну Волинської обл.). Крайовий військовий референт ОУН ПЗУЗ (1942–1943), організатор і перший командир УПА на Волині (1943); підполковник УПА (з датою смерті), відзначений Золотим Хрестом бойової заслуги УПА I кл. (з датою смерті).
- ³⁷ Ковальський Юліян (“Гарпун”; 24.11.1918, с. Липівці Перемишлянського р-ну Львівської обл. – 13.05.1943, с. Черних Маневицького р-ну Волинської обл.). Шеф штабу УПА на Волині (1943), сотник УПА (з датою смерті).
- ³⁸ Базильків Ольга (“Шуминка”, “Шутка”; 1.02.1913, м. Стрий Львівської обл. – 05.1943). Похідних груп ОУН, референт жіноцтва крайового проводу ОУН ОСУЗ (1942–1943); загинула у Житомирській або Вінницькій обл. від рук нацистів, за деякими відомостями – розірвала себе гранатою.
- ³⁹ Максимець Анна (1.05.1913, с. Щуровичі Радехівського р-ну Львівської обл. – 12.02.1942, м. Кривий Ріг Дніпропетровської обл.). Учасник Похідних груп ОУН, заарештована гестапо в Кривому Розі 7.01.1942, розстріляна.
- ⁴⁰ Куцевич Ольга (1919, смт Клевань Рівненського р-ну Рівненської обл. – 07.1943, м. Рівне). Член ОУН, зв’язкова крайового проводу ОУН СУЗ, заарештована і розстріляна німцями.
- ⁴¹ Куцевич Ніна (1921, смт Клевань Рівненського р-ну Рівненської обл. – 07.1943, м. Рівне). Член ОУН, секретар Жіночої служби України в Рівному (1941), зв’язкова крайового проводу ОУН СУЗ, заарештована і розстріляна німцями.
- ⁴² Кубович Галина (1924, смт Клевань Рівненського р-ну Рівненської обл. – ?, м. Рівне). Зв’язкова ОУН на ПЗУЗ, заарештована німцями і закатована у тюрмі.
- ⁴³ Клим Іван (“Бурмач”, “Митар”; 19.01.1909, с. Старий Мізунь Долинського р-ну Івано-Франківської обл. – 9.03.1944, м. Дрогобич Львівської обл.). Господарчий підреферент референтури пропаганди Проводу ОУН (1943–1944), один з організаторів радіостанції “Афродита”. заарештований 7.01.1944 в рідному селі, публічно повішений німцями.
- ⁴⁴ Мостович Леонід (4.10.1919, м. Березне Рівненської обл. – 12.02.2012, м. Понте-Ведра-Біч, штат Флорида, США). Провідний діяч ОУН на Волині, учасник Похідних груп ОУН (1941), заарештований Гестапо 26.08.1941, політв’язень німецьких тюрем і таборів Авшвіц, Мавтгавзен, Мельк, Ебензее, вийшов на волю 6.05.1945.
- ⁴⁵ Лапунька Омелян (“Чабан”; 19.08.1914, с. Потутори Бережанського р-ну Тернопільської обл. – 27.11.1942, м. Львів). Працівник однієї з референтур Проводу ОУН (1941), працівник управи Львівської обл. (1941), заарештований Гестапо 19.08.1941 у Львові, розстріляний.
- ⁴⁶ Миськів Іван (1914, м. Підгайці Тернопільської обл. – 27.11.1942, біля с. Ягільниця Чортківського р-ну Тернопільської обл.). Повітовий провідник ОУН Підгаєччини, повітовий староста Підгаєцького повіту; заарештований і розстріляний Гестапо.
- ⁴⁷ Мудрий Михайло (“Остап”; 1918, с. Тернавка Жидачівського р-ну Львівської обл. – 2 пол. 1942, м. Харків). Обласний провідник ОУН Харківщини; заарештований і замордований Гестапо.
- ⁴⁸ Онишкевич Тарас (“Галайда”; 15.06.1914, м. Угнів Сокальського р-ну Львівської обл. – 1.04.1944, там само). К-р першого куреня УПА північної Львівщини (1944); хорунжий УПА (з датою смерті). Важко поранений в бою з поляками у с. Острів, наступного дня помер.
- ⁴⁹ Марченко Андрій (“Бурий”; 26(29).06.1910, с. Свищів Млинівського р-ну Рівненської обл. – кін. 1942, м. Львів). Провідний діяч ОУН на Волині, голова

Луцької обласної управи (1941); заарештований Гестапо і закатований в тюрмі на вул. Лонцького у Львові.

⁵⁰ Бусел Олександр (“Ванька”; 10.08.1910, м. Кальварія Маріямпольського пов., Литва – 8(9).03.1943, м. Рівне). Член ОУН, окружний провідник ОУН Рівненщини (1933–1935), політв’язень польських тюрем (1935, 1937–1939) і концтабору в Березі Картузькій (1935), окружний провідник ОУН Рівненщини (1936–1937), засуджений на Рівненському процесі до 8 років ув’язнення; один із керівників ОУН на ПЗУЗ в період німецької окупації, керівник відділу культури і освіти Рівненської обласної управи (1941–1942), заарештований німцями в кін. 02.1943 і розстріляний у в’язниці.

⁵¹ Гуляк Юліан (“Марко”, “Рен”, “Токар”, “Шрам”; 15.01.1915, с. Жизномир Бучацького р-ну Тернопільської обл. – 19.07.1944, біля с. Старі Стрілища Жидачівського р-ну Львівської обл.). Організаційний референт крайового проводу ОУН ЗУЗ (1941–1944).

⁵² Скасків Ярослав (“Мороз”, “Моряк”; 24.06.1922, с. Божикив Бережанського р-ну Тернопільської обл. – 19.07.1944, біля с. Старі Стрілища Жидачівського р-ну Львівської обл.). Крайовий провідник Юнацтва ОУН ЗУЗ і член крайового проводу ОУН ЗУЗ (1943–1944), обласний провідник ОУН Львівщини (1944); відзначений Срібним Хрестом заслуги (помертвено).

⁵³ Москалик Антін (? – 24.04.1944, м. Тарнів, Польща). Учитель в с. Бережниця Вишня на Лемківщині, районний провідник ОУН; заарештований німцями 03.1944, важко тортурований у тюрмі в Сяноку, розстріляний з групою українських в’язнів у відплату за забрані в ліс станиці української поліції.

⁵⁴ Скіцко Іван (3.12.1909, с. Заліська Воля Ярославського пов., тепер Польща – 1942, м. Харків). Учасник Похідних груп ОУН, заарештований і замордований Гестапо.

⁵⁵ Король Іван (? – ?). Член ОУН (1930-і), лінотипист друкарні “Атлас” в період німецької окупації, заарештований Гестапо (15.01.1944). За одними відомостями загинув у тюрмі, за іншими – опинився на еміграції, де мешкав у Мюнхені.

⁵⁶ Гадада Василь (“Олесь”, “Юрко”; 21.08.1918 (1917), с. Замочок Жовківського р-ну Львівської обл. – 9.09.1943, м. Кривий Ріг Дніпропетровської обл.). Окружний провідник Криворізької округи і член обласного проводу Дніпропетровської обл. (1943). Загинув від кулі агента Гестапо на Саксаганському руднику.

⁵⁷ Тимчій Володимир (“Лопатинський”; 28.10.1911, с. Грабовець Стрийського р-ну Львівської обл. – кін. 02.1940, с. Устянів Нижньоустрицького р-ну, тепер Польща). Крайовий провідник ОУН ЗУЗ (1939–1940), член Революційного Проводу ОУН. Загинув при переході кордону в СРСР. Докладніше про нього див.: Шпіцер В., Мороз В. Крайовий провідник Володимир Тимчій-“Лопатинський”. – Львів: Афіша, 2004.

⁵⁸ Опришко Микита (“Медвідь”; 4.04.1911, с. Грабовець Стрийського р-ну Львівської обл. – кін. 02.1940, с. Устянів Нижньоустрицького р-ну, тепер Польща). Організаційний референт та заступник провідника КЕ ОУН ЗУЗ (1939–1940). Загинув при переході кордону в СРСР.

⁵⁹ Гринів Володимир (“Кремінський”, “Суп”; 16.09.1910, смт Куликів Жовківського р-ну Львівської обл. – 10.02.1941, м. Львів). Крайовий провідник ОУН ЗОУЗ (1939–1940), член Революційного Проводу ОУН, заступник шефа крайового повстанського штабу ОУН ЗУЗ; заарештований у Львові вночі з 2 на 3.04.1940, засуджений 29.10.1940 до розстрілу, страчений у тюрмі на вул. Лонцького.

⁶⁰ Зацний Лев (“Ар”, “Вік”, “Троян”; 3.05.1911, м. Козова Тернопільської обл. – 1.09.1940, коло с. Вара Перемиського пов., тепер Польща). Організаційний референт КЕ ОУН ЗУЗ (1940). Загинув при переході кордону через Сян – поранений, втонув.

⁶¹ Пшеничний Степан (29.12.1912, с. Мокре Дубнівського р-ну Рівненської обл. – 01.1940, біля с. Бендюга Сокальського р-ну Львівської обл.). Провідний діяч ОУН на Волині, загинув на чолі бойової групи при переході кордону в ССРСР.

⁶² Матвійчук Микола (“Лук”; 15.04.1909, с. Глушин Бродівського р-ну Львівської обл. – 1941). Референт розвідки КЕ ОУН ЗУЗ (1940). Заарештований 10.09.1940, засуджений на “процесі 59-ох” 15–18.01.1941 до розстрілу, страчений.

⁶³ Левицький Юрій (“Кзимс”; 23.03.1917, с. Далява Дрогобицького р-ну Львівської обл. – 10.02.1941, м. Львів). Працівник референтури розвідки КЕ ОУН ЗУЗ (1939–1940). Заарештований НКВД 12.03.1940 у Львові, засуджений 29.10.1940 до розстрілу, страчений у тюрмі на вул. Лонцького.

⁶⁴ Федечко Теодор (“Ярема”; 1912, с. Бишки Козівського р-ну Тернопільської обл. – 10.02.1941, м. Львів). Референт колишніх політичних в'язнів КЕ ОУН ЗОУЗ (1939–1940), перейшов кордон в Україну 25.03.1940 із скеруванням на пост окружного провідника Бережанщини, заарештований у Львові 30.03.1940, засуджений 29.10.1940 до розстрілу, страчений у тюрмі на вул. Лонцького.

⁶⁵ Робітницька Ольга (за чол. Андрущенко, Данилюк) (1911, с. Новостав-Юридика Рівненського р-ну Рівненської обл. – кін. 1950-х, м. Рівне). Діяч ОУН на Волині, в 1940 заарештована НКВД, засуджена до 10 років таборів; повернулася з Сибіру 1955, невдовзі померла.

⁶⁶ Робітницький Володимир (7.09.1912, с. Адамків Рівненського р-ну Рівненської обл. – 25.08.1941, м. Львів). Член УВО і ОУН, окружний (обласний) провідник ОУН Рівненщини (1936–1937), заарештований польською поліцією влітку 1937, засуджений на Рівненському процесі до 10 років ув'язнення; окружний провідник Рівненщини (1940), суспільний референт ОУН на Волині (1940), крайовий провідник ОУН ПЗУЗ (1941). Докладніше про нього див.: Дарованець О., Марчук І., Мороз В. Передвісник УПА – Володимир Робітницький // Визвольний шлях. – 2002. – Кн. 9. – С. 33–39.

⁶⁷ Чайківська Клавдія (“Лискавка”; 1912, м. Монастириська Тернопільської обл. – 29.07.1941). Окружна провідниця ОУН Чортківщини (1938–1940), заарештована у Львові на проваленій зв'язковій квартирі 1.04.1940, засуджена 18–20.02.1940 до розстрілу, страчена.

⁶⁸ Зубрій Іван (“Орленко”; 1918, с. Вербів Підгаєцького р-ну Тернопільської обл. – 1941). Організаційний референт і заступник провідника КЕ ОУН ЗУЗ (1940), заарештований 14.12.1940 у Львові, засуджений 12–13.05.1941 у Львові до розстрілу.

⁶⁹ Івашків Богдан (“Боз”, “Довбуш”, “Топір”; 1916, с. Бишки Козівського р-ну Тернопільської обл. – 10.02.1941, м. Львів). Організаційний референт КЕ ОУН ЗУЗ (1939–1940); заарештований 16.02.1940, засуджений 29.10.1940 до смертної кари, розстріляний.

⁷⁰ Волошин Ростислав (“А. С. Борисенко”, “Горбенко”, “Павленко”, “Чепіга”; 3.11.1911, с. Озеряни Дубнівського р-ну Рівненської обл. – 22.08.1944, коло с. Гаї Нижні Дрогобицького р-ну Львівської обл.). Вихованець Пласту, член ОУН (1929), голова Студентської Репрезентації СУСОП (1933–1934), член Президії ЦЕСУС, член редколегії підпільних видань “Бюлетень крайової екзекутиви ОУН на ЗУЗ” та “Юнак”, легальних журналів “Студентський шлях” і “Студентський вісник”, газет “Український голос”, “Наш Клич”, “Вісті”; повітовий провідник ОУН Дубенщини (1933), окружний провідник ОУН Рівненщини (1933–1935), політв'язень польських тюрем (1934, 1935, 1937–1939) та табору в Березі Картузькій (1935, 1939); заарештований польською поліцією 5.08.1937, звільнений за відсутністю доказів на Рівненському процесі; політв'язень тюрем НКВД (1939–1940); заступник голови Обласної управи Рівненської обл. (1941), крайовий провідник ОУН ПЗУЗ

(1941), заарештований німцями 15.09.1941, звільнений в середині 1942; співорганізатор та комендант заїлля УПА на ПЗУЗ і заступник з організаційних питань крайового провідника ОУН (1942–1943); голова III НВЗ ОУН (1943), член Бюро Проводу ОУН (1943–1944); голова Конференції поневолених народів Сходу Європи та Азії (1943); голова I ВЗ УГВР (1944), генеральний секретар внутрішніх справ УГВР; відзначений Золотим Хрестом заслуги УПА (з датою смерті), полковник-політвиховник УПА (з датою смерті).

⁷¹ Клячківський Дмитро (“Білаш”, “Клим Савур”, “Омелян Кримський”, “Охрім”, “Панас Мосур”; 4.11.1911, м. Збараж Тернопільської обл. – 12.02.1945, біля с. Суськ Костопільського р-ну Рівненської обл.). Крайовий провідник ПЗУЗ (1942–1945), член Проводу ОУН, один з організаторів УПА, командир УПА на Волині (1943), крайовий командир УПА-Північ (1943–1945), полковник УПА (з датою смерті), відзначений Золотим Хрестом заслуги УПА (з датою смерті) і Золотим Хрестом бойової заслуги УПА 1 кл. (з датою смерті). Загинув у бою з більшовиками.

⁷² Бусел Яків (“Галина”, “Заславський”, “Київський”, “Шахтар”; 18.01.1912, м. Кальварія Маріямпольського пов., Литва – 15.09.1945, с. Бишки Бережанського р-ну Тернопільської обл.). Член ОУН, студент юридичного факультету Львівського університету (1932–1933), член окружного проводу ОУН Рівненщини, політв’язень польських тюрем (1933–1936), керівник ОУН на ПЗУЗ (1936–1937), заарештований польською поліцією 06.1937, засуджений на Рівненському процесі до 12 років ув’язнення; працівник референтури пропаганди революційного проводу ОУН (1940–1941), учасник II ВЗ ОУН в Кракові (1941), один з організаторів організаційного і державного життя на Волині і Поліссі (07–08.1941), керівник адміністративного відділу Рівненської обласної управи (1941); референт пропаганди крайового проводу ОУН ПЗУЗ (1941–1944), шеф політичного штабу і керівник політвиховного відділу військового штабу УПА на Волині і УПА-Північ, редактор видань ОУН і УПА на ПЗУЗ (1943–1944); в. о. к-ра УПА-Північ (зима–весна 1944); учасник III НВЗ ОУН (1943), член Проводу ОУН (1943–1945); ініціатор і учасник Конференції поневолених народів Сходу Європи та Азії (1943); співробітник ГОСП ОУН (1944), референт політичного вишколу Проводу ОУН (1944–1945); керівник політвиховного відділу ГВШ УПА (1944–1945); відзначений Золотим Хрестом заслуги УПА (з датою смерті), підполковник УПА (з датою смерті).

⁷³ Турковський Василь (“Павло”, “Петрович”, “Пухир”; 23.01.1909, с. Вікно Гусятинського р-ну Тернопільської обл. – 1.11.1944, біля с. Грабівки Калуського р-ну Івано-Франківської обл.). Заступник референта СБ Проводу ОУН (1941–1944), організаційний референт Проводу ОУН (1944); загинув у бою з військами НКВД.

⁷⁴ Цмоць Костянтин (“Вовченко”, “Град”, “Модест”, “Стрелець”, “Юра”; 10.02.1914, смт Верхнє Синьовидне Сколівського р-ну Львівської обл. – 21(22).12.1944, с. Юшківці Жидачівського р-ну Львівської обл.). Співробітник референтури СБ крайового Проводу ОУН ЗУЗ; відповідальний за безпеку підпільної радіостанції “Афродита”; загинув у бою.

⁷⁵ Позичанюк Йосип (“Євшан”, “Шаблюк”, “Шугай”; 1913, с. Дашів Іллінецького р-ну Вінницької обл. – 21.12.1944, с. Юшківці Жидачівського р-ну Львівської обл.). Державний секретар пропаганди УДП (1941), учасник Похідних груп ОУН (1941), член Головної ради ОУН (1943–1944), працівник ГОСП ОУН, редактор газети “За українську державу” та журналу “Український перець” (1943–1944), член УГВР, керівник Бюро інформації УГВР (1944), підполковник-політвиховник УПА (з датою смерті), відзначений Срібним Хрестом заслуги УПА (з датою смерті). Загинув у більшовицькій облаві.

⁷⁶ Слюзар Дмитро (“Арпад”, “Золотар”; 10.10.1919, с. Бортники Жидачівського р-ну Львівської обл. – 19.12.1945, прис. Бесіди с. Любеля Жовківського р-ну

Львівської обл.). Обласний провідник ОУН в м. Львові (1942–1944), обласний провідник ОУН Львівщини (1944), крайовий провідник Львівського краю ОУН (1944–1945); майор-політвиховник (з датою смерті), відзначений Золотим Хрестом заслуги (з датою смерті). Докладніше про нього див.: Писаренко В. Дмитро Слюзар-“Арпад”-“Кметь”-“Золотар” // Відродження. – Жовква, 1999. – 13 жовтня. – С. 2; Новий час. – Жидачів, 1999. – 6 листопада. – С. 2, 4.

⁷⁷ Вільшинський Богдан (“Орел”, “Яструб”; 12.10.1910, м. Сколе Львівської обл. – 21(22).12.1944, біля с. Юшківці Жидацького р-ну Львівської обл.). Військовий референт обласного проводу ОУН Дрогобиччини (1942–1944), командир охорони радіостанції “Афродита” (1944). Загинув у бою з НКВД.

⁷⁸ Сушко Ігор (“Ігор”, “Див”, “Хмурий”; 1923, с. Волиця Жовківського р-ну Львівської обл. – 5.09.1945, с. Сокіл Кам’янка-Бузького р-ну Львівської обл.). Редактор часопису “Стрілецькі вісті” (1944–1945), працівник штабу ВО “Буг” (1945); поручник-політвиховник (з датою смерті); відзначений Бронзовим Хрестом бойової заслуги (20.07.1945) та Срібним Хрестом заслуги (з датою смерті).

⁷⁹ Грицина Михайло (“Чайчук”; 21.11.1914, с. Корні Рава-Руського пов., тепер Польща – 19.12.1945, с. Бесіди Жовківського р-ну Львівської обл.). Інспектор штабу ВО УПА “Буг” (1944–1945), к-р ТВ “Пліснисько” (09–12.1945); сотник УПА (з датою смерті), нагороджений Бронзовим Хрестом бойової заслуги (з датою смерті).

⁸⁰ Рудий Володимир (“Аркас”, “Винар”, “Модест”; 1914, с. Лапаївка Кам’янка-Бузького р-ну Львівської обл. – 19.12.1945, прис. Корчемка с. Купичволя Жовківського р-ну Львівської обл.). Шеф ВШВО “Буг” (1945); майор УПА (з датою смерті), відзначений Бронзовим Хрестом бойової заслуги.

⁸¹ Можливо, Паук Михайло (“Загір”; ?, с. Великі Глібовичі Перемишлянського р-ну Львівської обл. – весна 1945, Львівська обл.). Вишкільний референт крайового проводу ОУН у Великонімецьчині (1942), згодом, ймовірно, курсант старшинської школи УПА “Олені” (1944) і, ймовірно, надрайонний провідник ОУН Городоччини (1945).

⁸² Гошовський Микола (“Гаркуша”, “Зет”, “Помста”, “Спартак”, “Старик”; 1910, м. Стрий Львівської обл. – 27.03.1945, біля с. Ценів Козівського р-ну Тернопільської обл.). Керівник зв’язку при Проводі ОУН (1942–1945).

⁸³ Горбаль Іван (“Назар”, “Артем”; ?, с. Великі Глібовичі Перемишлянського р-ну Львівської обл. – ?). Член охорони Романа Шухевича, 14.08.1945 при виявленні криївки в с. Рай поранений потрапив до рук більшовиків (у підпіллі вважали, що він загинув); відзначений Золотим Хрестом бойової заслуги I кл. (1945).

⁸⁴ “Микола” (?), Буковина – 12.1945, біля смт Бориня Турківського р-ну Львівської обл.). Член охорони Романа Шухевича, відтак керівник групи спецзв’язку ГОСПОУН; загинув у бою з більшовиками, поранений, прикрив відступ зв’язкових з поштою; відзначений Бронзовим Хрестом заслуги УПА (з датою смерті).

⁸⁵ Галів Тимко (“Скалюк”, “Чорнобіль”; 1916, с. Белеїв Долинського р-ну Івано-Франківської обл. – 1.11.1944, біля с. Грабівка Калуського р-ну Івано-Франківської обл.). Підреферент СБ крайового проводу ОУН ЗУЗ (1943–1944), загинув в бою з НКВД.

⁸⁶ Липа Юрій (5.05.1900, м. Полтава – 19.08.1944, с. Бунів Яворівського р-ну Львівської обл.). Визначний український письменник, публіцист та ідеолог націоналізму. В час німецької окупації співпрацював з ОУН як лікар та публіцист. Лікар куреня УПА “Переяслави” (1944), крайовий лікар УПА-Захід, полковник УПА (з датою смерті). Закатований НКВД.

⁸⁷ Макар Василь (“Безрідний”, “Будженко”, “Каруспун”, “Сіроманець”, “Черник”; 23.09.1908, с. Поториця Сокальського р-ну Львівської обл. – 23.04.1944,

Броневський ліс Березнівського р-ну Рівенської обл.). Референт СБ крайового проводу ОУН ПЗУЗ (1942–1944); підполковник контррозвідки УПА (з датою смерті), відзначений Золотим Хрестом заслуги УПА (з датою смерті); загинув у бою з військами НКВД, дострілившись у безвихідному становищі.

⁸⁸ Мостович Олена (“Верба”, “Медуна”; 1915, с. Малин Млинівського р-ну Рівненської обл. – 13.02.1945, біля смт Оржів Рівненського р-ну Рівненської обл.). Провідник жіночої сітки крайового проводу ОУН ПЗУЗ (1942–1943), організатор і керівник УЧХ, член крайового проводу ОУН ПЗУЗ (1943–1945); відзначена Золотим Хрестом заслуги УПА (з датою смерті) і Срібним Хрестом заслуги УПА (з датою смерті). Загинула в бою з спецгрупою НКВД.

⁸⁹ Гвоздецький Богдан (“Емір”, “Кора”; 3.01.1911, м. Львів – 16.05.1945, біля с. Суха Воля Любачівського пов. Підкарпатського воев., Польща). Співробітник редакцій журналів “Повстанець”, “За українську державу” та “Щоденні вісті Української інформаційної служби”, делегат для переговорів з польським підпіллям; поручник УПА; загинув у бою з більшовиками.

⁹⁰ Гевак Ірина (“Веселка”, “Оксана”, “Савчук”; 1922, м. Жовква Львівської обл. – 12.09.1945, біля с. Прісся Любачівського пов. Підкарпатського воев., Польща). Дружина Я. Старуха, його машиністка і зв’язкова як керівника радіостанції “Афродита”, працівника ГОСП і крайового провідника ОУН ЗОУЗ (1943–1945). Загинула при переході з поштою через кордон в СРСР.

⁹¹ Гальо Михайло (“Коник”; 3.10.1914, с. Посада Хирівська, тепер частина м. Хирів Старосамбірського р-ну Львівської обл. – 7.01.1946, с. Бірча Добромільського пов., тепер Польща). К-р Перемиського куреня, заступник к-ра ТВ “Лемко” (1945–1946); підполковник УПА (з датою смерті); загинув під час наступу на польський військовий осередок.

⁹² Лукасевич Мар’ян (“Черник”, “Ягода”; 22.06.1922, м. Перемишль, тепер Польща – 17.09.1945, с. Жнятин Сокальського пов., тепер Польща). К-р куреня “Вовки” і Холмського ТВ “Данилів” (1944–1945); майор УПА (з датою смерті), відзначений Срібним Хрестом бойової заслуги I кл. (з датою смерті); загинув у польській облаві – задихнувся від диму в криївці у підпаленій хаті.

⁹³ Подібний текст: ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 398. – Т. 6. – Арк. 148-149; Ф. 62. – Оп. 4. – Спр. 4. – Т. 64. – Арк. 55-57.

№ 29

[30 червня 1946 р.]

Столяр

НА ШЛЯХУ ІСТОРИЧНОГО ПОСТУПУ

Постійний розвиток

Як далеко тільки сягає людська пам’ять, у найдавніші часи людського роду, людина завжди змагала до розвитку й поступу свого життя. У боротьбі з природою й оточенням, у боротьбі зі супротивностями, які повставали наслідком незнання, невідомості, слабости своїх сил, людина постійно розвивалася і посту-

пала вперед. Розвивався людський ум, думка, винахідчивість, наука. Розвивалася постійно людська техніка, множились винаходи, повставали нові знаряддя і машини, аж до новітніх, незвичайно великих осягів, які дали людині панування над тайнами і силами природи. В парі з тим розвинулися всі інші сили людського духа, пам'ять, звичаї, традиція, поведіння у взаєминах між людьми, вірування, організація цілого життя. В основі цього усього великого поступу від давнього, дикого, напівзвірячого життя до життя новітньої культурної людини й культурної суспільності лежав постійний гармонійний розвиток усіх сторінок людської природи, усіх галузей духового і матеріального життя людини.

Так прийшло до цього, що на місце колишніх кам'яних сокир вирости всюди новітні знаряддя і машини, на місце вогких і темних печер – новітні сонячні доми і хмародери, на місце їзди волами прийшли авто й літаки, на місце темного темного півзвіря-людожера – новітня культурна людина, на місце давних, безпереривно воюючих, родів і племен – новітні національні спільноти і держави. Розвивалося постійно ціле індивідуальне й збірне-громадське життя. На місце ворожості людини людині, залежності, нерівності, несправедливості, визиску, поширювались щораз більше і перемагали ідеали людяності, рівності, справедливості, співпраці. Народилось і розвинулось дуже високо право-закон і на його основі будувалось в дуже великій мірі ціле життя людських спільнот.

До вершин щасливого життя

Застарілі, нездорові пережитки давних часів держались ще в багатьох місцях дуже цупко, але вони упали з дня на день під впливом розвитку світлих, поступових сил людського духа, які виповіли боротьбу усім нежиттєвим, некультурним пережиткам. Двадцятий вік застав людей у такому високому й скорому розвитку культури, що, здавалось, не далекий вже той час, коли в усьому світі затріюмфує найвищий стан культурного піднесення добробуту і щастя. Багато людей тоді мріяло про це. Ці надії збільшилися були ще більше, коли у висліді Першої світової війни упали різні тюрми народів, а мільони людей і десятки народів скинули кайдани неволі і почали брати активну участь в будові вільного, загального, щасливого життя. Появились тоді навіть перші практичні спроби зорганізувати всі держави в один союз народів для утривалення миру й виключення дальшої воєнної різни між людьми. Одночасно розвивався безперервно скорими, могутніми темпами поступ техніки.

Здавалося, що вже скоро людський рід на землі досягне небувалих вершин свого духового й соціального розвитку, а разом з тим – стан такого життя, що його можна би справді назвати щасливим.

Опір і спротив назадняцьких сил

На цьому шляху поступу виникали часто великі перешкоди. Заскорюзлі сили старого світу, старих тисячолітніх і ще старіших навиків і звичаїв з часів звіринного чи напівзвіринного життя людини не давалися так легко викорчувати з людської природи. Кожний новий крок на шляху розвитку і поступу людського життя викликавав спір і спротив старих заскорюзлих сил, призвичаєнь, навиків та інстинктів.

Чим скоріший був розвиток сил поступу, чим більший скок вперед світлих сил людського духа, тим більший зустрічали вони опір і спротив назадняцьких, реакційних сил старого світу. Через те доходило до боротьби. Щойно в боротьбі доконувався остаточно переліт на користь нових, кращих, одночасно здоровіших і сильніших порядків.

Світло сонця перемагає темряву ночі

Так вже є в цілій природі. Коли по ночі встає сонце з-за гір, темні тіні ночі мусять уступати ясному світлові дня. Але вони уступають не відразу, а поволі, неначе у боротьбі, ховаючись довго у темних кутах. Але завжди таки сонце перемагає тьму ночі.

Подібно діється в розвиткові людського життя. Людському родові світить щораз ясніше сонце науки, поступу і розвитку, яке сповіщає новий ясний день вільного, кращого, культурнішого, щасливого життя на землі. Але чорні назадняцькі сили старого світу, уся темінь і тьма довгої ночі минулих некультурних звірячих правіків не хоче уступити без бою світлові нового дня. Ці темні сили держаться ще, не раз дуже міцно, в різних сторонах світу. З цього приводу доходить часто до великих революційних потрясень і до завзятої боротьби, поки те все, що перестаріле і нежиттєве, менше культурне і менше розвинене не впаде і не уступить місця дальшому всесторонньому поступові.

Головні чинники назадняцтва

Сили назадняцтва (реакції), які противляться поступові, є дуже різнородні. Так як поняття поступу обіймає цілість розвитку

людського життя, так само поняття назадняцтва-реакції обіймає цілість усього пережитого і нездорового в людському індивідуальному і збірному житті. Це так само призвичаєння до старого, непрактичного вбрання і до старих примітивних способів господарки, як і до старих “запліснелих” ідей і думок. Це вдержування старих, нерозумних вірувань і забобонів, як і нехоть до науки і її все нових здобутків, винаходів і уряджень. Це вдержування старих, нерозумних і шкідливих звичаїв та навиків і поступовання незгідно з вимогами розуму, тільки несвідомих інстинктів. Ті усі назадняцькі, реакційні чинники, обіймаючи цілість людського індивідуального і збірного життя, є не тільки дуже різnorodні своїм змістом, але також дуже різні своєю силою та значінням. Одні з них є менше шкідливі, другі більше шкідливі і небезпечні. Одні не викликають своїм діянням більшого опору, задержки й потрясень, другі викликають великі задержання розвитку, або й поворот назад до стану варварства, а вслід за тим великі потрясення, війни, матеріяльні, моральні і криваві жертви.

До найсильніших, найглибше закорінених і одночасно найбільше небезпечних назадняцьких, реакційних сил, які діють ще в сьогоднішньому світі, противлячись поступові, належить насамперед ненависть і ворожнеча між народами, яку викликає національна нетерпеливість, зарозумілість, егоїзм, шовінізм та імперіялізм, жажда панування одної людини над другими людьми, одного народу над другими народами, а вслід за тим – війни, підбої, гніт, визиск, нерівність, соціяльна несправедливість. Оці темні, реакційні сили панують ще до сьогодні, в меншій чи більшій мірі в багатьох країнах світу. Ці сили – це відгомін давних століть і тисячоліть дикого півзвірячого життя людини. Закорінені глибоко, відзиваються у формі первісних інстинктів і противляться засадам новочасного, культурного, поступового людського життя.

Брунатна імперіялістична реакція в Німеччині

У наших часах набрали найбільшого насилення ці первісні назадняцькі звірячі інстинкти у двох країнах світу – Німеччині і Московщині.

У Німеччині, під зверхньою формою цивілізаційного поступу, відізвилися дуже сильні людожерні інстинкти расизму, шовінізму й імперіялізму, які виступили у гітлерівському русі. Механічний поступ техніки і зовнішньої цивілізації був у тій країні сильніший і скоріший від внутрішнього, духового розвитку людини. Розвиток

техніки був так скорий і наглий, що наслідком цього повстала велика різниця між рівнем технічного розвитку і станом духового, культурного розвитку цієї суспільності. Це викликало глибоке забурення і потрясення. В людині, узброєній у новочасну техніку, відізвалась звірина. Більшість німецького народу опанував на деякий час шал крові й людоїдства, поворотний вибух первісних звірячих інстинктів. Цей рух грозив смертю цілій тисячолітній людській культурі й поступові.

Але ось, на наших очах, цей божевільний шал оп'яніння людини-звірини розбився і розлетівся, в першу чергу, наслідком своїх власних помилок, які містилися у найглибшому корені крайньої реакційності цього руху і довели та мусіли довести до його упадку. Ми, українці, були найкращими наочними свідками усього божевільного шалу німецького гітлеризму й бачили найкраще, як він сам заганяв себе в могилу своїм божевіллям, мобілізуючи проти себе усі народи й усі здорові поступові сили нашого світу.

З цього остала ясна наука, що на довшу мету не встояться жодні нежиттєві, назадницькі сили, хоч би вони деякий час виглядали незвичайно сильні. Бо всяке назадництво має вже в собі, в своєму нутрі, присуд свого упадку.

Упадок гітлерівської Німеччини – це не тільки багатомовна наука, але великий розторощуючий удар усьому всесвітньому назадництву. Кількарічне гітлерівське расистівсько-імперіялістичне божевілля скомпромітувало до основ його ідеологію. З другої сторони ця загроза, яка висіла деякий час над світом, загострила увагу й чуйність до тих проблем та змобілізувала до боротьби з реакцією нові великі сили поступу.

Червона імперіялістична реакція в Росії

Другою твердиною назадництва, що спиняє розвиток людства на шляху поступу до здійснення ідеалів людського життя і культури, – це большевицька Росія.

У цій великій країні дійшли до влади найбільш реакційні елементи російського великодержавного імперіялізму, шовінізму, тотального єдиновладства, диктатури й тиранії. Назадницькі реакційні сили, дуже сильні в цій імперії від найдавніших часів, взяли в ній в останніх десятиліттях повний верх. Звірячі інстинкти загарбування і панування над другими народами та вищування їх, звеличчування сили і насильства взяли тут верх над поступовими силами волі, справедливості, людяності й народоправства. Людину проголошено отверто тільки механізованим звірем,

узброєним у зняряддя винаходів. Знищено культурні здобутки цілих тисячоліть цивілізації, знесено всякий закон і право та взагалі заперечено й знесено саму систему права. Людину – механізованого звіря і народи – стада звірів, зроблено предметом волі, “планування” і кермування сильніших, володіючих звірів. Повернено в цей спосіб панування людини над людиною й володіння так поодинокими людьми, як і цілими народами у найбільш жорсткій, безпосередній формі найдавнішого невільництва. Відносини між людьми укладаються тут не на основі права, але виключно на основі залежності від влади й страху перед нею. Влада, значить володіюча група узброєних людей, кермує рештою неузброєних, безборонних людей виключно так, як сама вважає за потрібне по своїм плянам і потребам, а не по яким-небудь іншим засадам, як, нпр., право, бо жадних засад, крім децидуючої у всьому волі влади – не узнається. У зв’язку з тим на очах усього світу в половині двадцятого століття виселяють, переселяють, виганяють мільйони людей. Сотні тисяч і мільйони арештовують, мучать у тюрмах і концентраційних таборах, гонять на примусові роботи, визначають довільно примусовий голодовий пайок, б’ють, катують, розстрілюють, – усе “по плану” і по волі володіючих диктаторів-тиранів, наслідувачів давних ватажків і ханів диких племен, де рівно ж рядила тільки необмежена воля сильнішого.

Ось такий образ цієї другої, найбільшої і найгіршої в світі реакційної сили, яка зміряє до цього, щоб завернути людську цивілізацію до звірячого стану, де рядять жорстокі інстинкти сили й насильства.

Переможе нове вільне життя

Але це не є тривалий стан. Це тільки переходова реакція вмираючих назадницьких сил старого світу. В тому випадку повторяється те саме, що і з гітлерівською Німеччиною. Загроза, яка повстала з цього приводу для людської цивілізації пробуджує щораз більше на цьому відтинку увагу широкої світової поступової опінії та мобілізує нові до боротьби проти цієї небезпеки. Під цю пору світ знаходиться в такому стані, що коли з одної сторони відбувається процес основної компромітації другої головної твердині назадництва, яке концентрується в тій хвилі у большевицькій Москві, а з другої сторони, в парі з тим, процес наростання і мобілізації поступових сил до боротьби з цією реакцією. Немає сумніву, що вислід цієї боротьби буде тільки такий, як

завжди, в усій відвічній історії людства, що переможуть сили поступу й розвитку, а впадуть і будуть розгромлені темні сили реакції. Большевицька система диктатури й тиранії, безправства, людоненависництва й людовбивства впаде й мусить впасти наслідком незрушимої історичної закономірності. Не може вдержатися і не вдержиться такий лад, де людина боїться людини, де людина пожерає людину, де один народ пожерає і винищує другі народи. Знання найглибших законів природи вчить, що в перспективі часу перемагають завжди сили поступу. Процес постійного природного розвитку життя людини і людських спільнот переходить різні потрясення та не раз дуже нерівномірні й бурхливі етапи, коли нові форми і нові течії зударяться у боротьбі зі старими, але остаточно, на довшу мету, перемагає завжди те, що розумніше, краще і сильніше, та те, що здорове й поступове. Так було завжди і так буде і в майбутньому. На руїнах гітлерівської і большевицької тиранії виросте нове, вільне, поступове людське життя. Гітлерівська і большевицька тиранія стануть останньою найглибшою компромітацією системи людоїдського тоталізму й імперіялізму, а те починається до ще більшого й повнішого тріумфу ідеалів поступу.

В день 30 червня

Думки ці насуваються сьогодні, у зв'язку з політичною ситуацією у нас і в цілому світі, в п'яту річницю акту 30 червня 1941 р. Тоді, коли перед п'яти роками, ми, українці революціонери, борці довголітньої визвольної протибольшевицької боротьби, підняли наш голос також проти гітлерівської Німеччини й проголосили проти їх волі відновлення Самостійної Української Держави та створили свій незалежний уряд, – наше становище було для багатьох людей дивне й незрозуміле. Нас уважали не раз прямо безумними й так про нас навіть писали, тому що ми зі своїми скромними силами відважились пориватися відразу й проти большевицької Москви й проти нової величезної, могутньої сили, перед якою дрожав тоді весь весь світ – гітлерівської Німеччини.

Одні народи падали тоді перед Німеччиною, яка йшла від тріумфу до тріумфу, зі самого страху. Другі народи, шукаючи рятунку, кидалися в обійми союзу з большевицькою Москвою. І тоді, в такій ситуації, коли весь світ, здавалося, заливали брудні, криваві хвилі двох тоталізмів – брунатного й червоного, – ми виступили ясно зі своїм прапором свободи, створили чин 30 червня і проголосили

отверто наші кличі: Воля народам! Воля людині! Самостійність України! Самостійність і свобода усім народам!

Ідучи консеквентно тим шляхом, ми взяли за зброю і створили могутній збройний рух УПА.

Щойно сьогодні, по п'яти роках тих гігантських змагань, кожному ясно, як глибоко слухний, правильний і спасений для народу був наш шлях, як правильна й далекозора була наша революційна політика.

Бо ось могутній, тріумфальний брунатний тоталізм упав і розлетівся в порошок. Своїм упадком скомпромітував він дуже глибоко ті реакційні сили й засади, на яких він виріс і опирався.

Минув ледви рік від його упадку, – і ось ми є знову свідками наростання нового конфлікту, свідками мобілізації поступових сил світу проти його побратима – червоного тоталізму.

Для нас немає сумніву, що ця розправа прийде й мусить прийти, як теж немає в нас ні хвилини сумніву щодо її висліду. Доля червоного большевицького тоталізму буде така сама, як брунатного гітлерівського. Він буде розгромлений і ліквідований поступовими силами світу. Цей присуд природніх законів розвитку криється вже сьогодні у його нутрі.

Революційною боротьбою – до щастя і волі

Висновок для нас з цього не такий, що нам треба тільки чекати на автоматичний розвал большевицької реакційної тиранії. Навпаки, нам треба ще дужче напружити всі свої сили, щоби його упадок прискіпити, щоби знищити і добити цю потвору варварства й реакції.

Чим скоріше прийде в усьому світі перемога поступових ідеалів свободи, людяности, справедливости, рівности, братерства, законности й народоправства, чим скоріше буде розгромлений і ліквідований усякий національний і соціальний гніт та усяке назадництво, чим скоріше затріумфує розум, наука і поступ над дикими первісними інстинктами егоїзму, людоненависництва і ворожнечі, тим скорше і наш український народ буде міг вирватись з ярма неволі на шлях вільного незалежного життя.

З тих взнеслих прагнень зродилася наша постанова і наш державницький акт 30 червня 1941 р.

Вірні тим ідеалам, свідомої їхньої величі й певні їхньої перемоги – йдемо в революційній боротьбі у дальший наступ проти реакційних сил неволі, за перемогу ідеалів поступу, волі і щастя нашого народу й всього людства.

Шлях нашої революційної боротьби твердий і жорстокий, встелений щоденними боями, надлюдськими трудами, геройськими подвигами, безчисленними жертвами крові і життя, але наша велика і свята ціль веде нас вже довгі роки через усі бурі, труди й жертви – до її здійснення, до перемоги!

Знищемо тиранів і рабство!
Здобудемо волю і незалежність!

IPN BU 1552/18, к. 151-154¹.

---

¹ Подібний текст: ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 11. – Арк. 615-627; Спр. 376. – Т. 7. – Арк. 95-98; Ф. 62. – Оп. 4. – Спр. 4. – Т. 80. – Арк. 150-153; IPN BU 1552/4, к. 91-94.

№ 30

23 серпня 1946 р.

Воля народам!

Воля людині!

Смерть тиранії!

Ярлан

ОГЛЯД МІЖНАРОДНІХ ПОДІЙ

Що властиво діється у світі?

Слухаючи радієвих звідомлень з різних європейських і світових столиць мається вражіння, що в теперішньому світі відбувається якась дивна, на перший погляд зовсім незрозуміла містерія: всі говорять про мир, всі прагнуть миру, всі “будують мир”, роблять навіть мирову конференцію на світову міжнародню скалю, однак рівночасно зростає в цілому світі з дня на день все більше і більше напруження, неспокій, тертя, конфлікти, взаємні обвинувачення і вперті воєнні приготування. Множаться навіть безпосередні дипломатичні, а навіть збройні інциденти. Часом, роздумуючи над тим усім, видається, що може це лиш звичайні непорозуміння, яких не раз і в довгий мирний час буває багато, але від них ще далеко до якого-небудь справжнього великого міжнароднього збройного конфлікту. Однак факти говорять щораз частіше, щораз виразніше зовсім противно. В цілому світі

панує в зв'язку з тим велике напруження. Ніхто не відчуває, не тільки у нас, але, як вірити численним радієвим оглядам, також в найдальших закутинах світу, що це ніби вже по війні. Всі і всюди відчувають справжнє воєнне напруження, яке не опадає, але чим далі, тим більше зростає. Висловом цього може бути не тільки такий формальний, хоч немаловажний факт, що в Америці до сьогодні обов'язують в повній силі, зовсім формально всі воєнні закони, і що вона вважає, що воєнний стан ще далі існує з правного погляду, як довго не заключено формального миру, але в першу чергу те, що так дійсно думають і відчувають більшість політиків і міжнародної світової opinii. Усе те з початку, по розгромі Німеччини й опісля Японії, було неясне. Загальна світова opinia була глибоко незорєнтована. Усім хотілось і багатьом здавалось, що це вже кінець усім воєнним страхам і турботам. Аж ось по роковій вийшло інакше. У світовій opinii наступив, можна сказати, свого рода перелім протягом цього року. Процес розвитку його ще не закінчений, але йде прискішеним темпом.

Оpinia Никельсона

Ось один з видатних англійських публіцистів і письменників та громадсько-політичних діячів, як про нього подало лондонське радіо, останньою обсерватор на парижській мировій конференції, Никельсон, подав у радіо ряд своїх незвичайно цікавих думок.

Застановляючись над тим, говорить п. Никельсон, що діється на мировій конференції і взагалі у всьому світі, мається враження, що довкруги нас відбувається якась дивна історія. Якась незнана, таємнича сила жене світ нестримно до нової війни. Ніхто її не хоче, – і ніхто не має способу, щоб протиставитись їй. Росія каже, що не хоче війни, веде проти війни завзяту пропаганду, але одночасно обвинувачує всіх других, що вони хочуть війни проти неї і вірять на підставі якихсь своїх діалектично-доктринерських, чи Бог знає яких, рахунків, що до вибуху цієї війни, скоріше чи пізніше мусить дійти, тому підготовляється до неї усіми силами. Вона обвинувачує усіх інших, що вони ніби хочуть цієї війни, що хочуть напасти на неї.

Тим часом усім у світі добре відомо, а також і росіянам, що ті, які може б і хотіли війни, не мають до цього сили, а ті, які мали б до цього силу і могли б викликати нову війну, – ніяк її не хочуть. Є фактом загально знаним і безспірним, що Англія й Америка, які єдино могли б таку війну проти Росії вести, нічого більше не прагнуть, як власне вдержання миру. Це наставлення є в тих країнах є

так загальне і так глибоке, що є найсильнішою характеристичною рисою цілої політики тих країн. Не може, отже, того не знати і Росія. А все ж таки вона вірить у неминучість війни й обвинувачує інших за неї. А в усьому світі зростає напруження й воєнні алярми. Ділає гейби таємнича невидима сила, яка пхає світ, незалежно від усіх бажань і законів льогіки, до цієї нової воєнної катастрофи.

Одним із проявів цієї психози, говорив дальше Нікельсон, – це те, що саме тепер відбувається на мировій конференції. Коли чоловік прислухується до тих ідіотичних промов і закидів (дослівний вислів Нікельсона), то сам себе питає, що це властиво є і де знаходиться, – чи в домі варіятів, чи на світовій мировій конференції?

Цілими тижнями, ба вже майже місяць сваряться, обвинувачують себе, роблять з конференції поле пропаганди, а про дійсні, найглибші проблеми миру, ніхто й не говорить. Ось представник Росії Молотов уважав за властиве ужити терени конференції до пропагандивного виступу проти Англії й Америки. Посипались відомі теревені про імперіялізми, колоніялізми та інші оклепані советські твердження. Пан Молотов посувався так далеко, що дозволив собі на нечувані закиди проти Америки. Ось він говорив, що саме Америка хоче зробити на цій війні свій інтерес, хоче на людській крові торгувати, хоче всіх обмотати, щоби тягнути зиски і наживатися. Такі закиди проти Америки, яка завжди була носієм ідеї свободи, яка проголосила, що з цієї війни не хоче для себе нічого, мимо свого величезного матеріяльного, морального, а також і кровного вкладу, яка заявила, що не хоче жодних територіяльних здобутків, яка добровільно зрезигнувала з відшкодувань, яка ще від себе дала величезну матеріяльну поміч многим потребуючим країнам зовсім безкорисно, яка завжди була найбільш рішучим оборонцем свободи, – такі закиди проти цієї країни обрушили до глибини і мене, англійця, – говорив Нікельсон...

Подібних голосів є більше, і щораз більше. Це так говорять вже здершливі у словах англійці...

Мирова конференція в Парижі

Мирова конференція в Парижі, яка тягнеться вже майже місяць, перемінилася в тих обставинах у ще одну арену розгрівок і політично-пропагандивної, гострої й отвертої боротьби, а не в оруддя миру. По всім ознакам ця конференція виглядає скоріше на пропагандивне приготування нової війни, ніж на приготування дійсного миру. Говорення про мир та навіть формальні мирові акти, які може й наступлять, – це лиш те саме

замилування очей, бо дійсність далека від справжнього миру. Жодна з обговорюваних так довго і так гарячо спірних справ, властиво не торкається, навіть здалека, суті справи. Бо справа світового миру, це, в дійсності, не справа такого чи іншого способу голосування, ані справа Трієсту чи других подібних болячок. Усе те зовсім дрібні проблеми і спори. За ними далеко криється правдива гра і правдива вага нерозв'язаного і на мировій конференції навіть поважно не заторкненого глибокого конфлікту двох світових блоків, для яких не тільки важко погодитись, але навіть неможливо вже сьогодні говорити між собою отверто, про що властиво іде справа. Висловив це на конференції дуже делікатно у хвили щирости, в одній зі своїх промов Бізнес такими словами: “Панове, ми тут на сміх усьому світу сваримось вже три тижні завзято над такими дрібними справами, як різні формальности голосування, тратимо даремно час, а про властиві питання миру ніхто навіть й не згадує. А тим часом світ чекає від нас відповіді, коли наступить кінець окупації в занятих військами “союзних націй” зон, коли наступить демобілізація армій, і то дійсна демобілізація, коли наступить розброєння. Без розв'язання тих питань і многих інших, годі говорити про дійсний мир”.

Але про ці та многі інші найважливі проблеми миру взагалі на мировій конференції не говориться досі і мабуть не буде говорено, бо порядок нарад навіть цього не передбачує, з огляду на те, що тим, які її скликували, було згори ясно, що на таких питаннях конференція мусіла би розбитись відразу. А так – відбудеться, посваряться, щось ніби ухвалять і підпишуть, щоб виглядало, що ніби “погодились”, а далі буде йти те саме, що й досі: перегони у зброєннях, маневри за маневрами, щораз гостріша взаїмна боротьба на всіх ділянках життя, доки не прийде хвилина остаточного зудару.

Воєнні громи

А тим часом, одночасно з “мировою” конференцією, у многих кінцях світу розлягаються щораз частіші нові воєнні громи і ллється кров цілими річками. В Китаю йде правдива і то велика війна комуністичного і національного Китаю. По одній стороні беруть участь большевики, а по другій стороні – американці. Усі численні спроби це закрити, наладати, відложити, – не вдаються, а війна стає щораз ширша і гостріша. Вже десятки разів проголошували про замирення на інтервенцію Америки й опісля скоро повторюється наново те саме. Генерал Маршал, представ-

ник Америки, бувший шеф генерального штабу американської армії, проголосив, що його старання довести до замирення обох сторін, не вдалися. А большевики кажуть, що його старання підтримати спротив Чан Кай Шека проти натиску Москви власне вдалися і тому саме Чан Кай Шек так завзято воює проти большевиків, що його підтримує в цьому Америка...

До нового зудару дійшло між англійськими й большевицькими інтересами в Персії, тим разом полудневій. Англійці вислали навіть для погрози свої війська на границю полудневої Персії... І в Палестині кипить далі, ще більше, в чому большевики рівно ж починають мачати свої пальці. В Греції рівно ж напруження досі не тільки не зменшилось, а ще далі зростає і поширюється. Дійшло до поважних інцидентів на границі Альбанії і в нутрі самої Греції. Большевики висилають через гористу границю Альбанії свою підтримку в людях і матеріялі до Греції своїй партії. Доходить з цього приводу до поважних боїв, в яких бере участь летунство, повзи, артилерія. Подають про це офіційні урядові комунікати... Між большевицькою Югославією й Америкою напруження дійшло було до цього степеня, що Америка видала була Югославії 48-годинний ультімат по зістріленні двох американських літаків. Большевики виступили знов з домаганням до Туреччини допустити їх до контролі Дарданелів і відсунути від цього всі інші держави, тобто... Англію й Америку, беручи справу практично. Туреччина не погоджується. Англія й Америка заявили, що теж на таку розв'язку питання Дарданелів не погодяться. Одним словом в усіх кінцях світу відбувається солідна пригровка до мирової конференції, яка дуже пахне всім іншим, тільки не миром...

Коли ж буде ця війна?

Часом, застановляючись над тим усім, видається, що хіба такий напружений, переходовий час, як тепер, не може довго тривати. Підсилюють це вражіння щораз нові вістки про появу "таємничих ракет" над різними краями. Явні і тайні експедиції та маневри в арктичних околицях (туди проходить найближче połącення з континентом Америки й північними областями Європи та Сибіру), піднесено навіть зовсім поважно справу будови оборонної лінії та військових споруд вздовж північного арктичного берега американського континенту (в Канаді). Багато, дуже багато інших поважних аргументів промовляє за тим.

Але, з другої сторони, є також ряд поважних причин, які впливають на відтягування остаточного зудару. Тому не можна надто спі-

шитись з висновками про скорий вибух війни і не можна бавитись у таке ворожбицтво, а наді все не можна будувати на таких похопних висновках. Треба пам'ятати, що самі большевики, хоч в засаді пруть до конфлікту й вірять, що він неunikнимий, не бажають собі, щоб він прийшов негайно. Вони хочуть дістати ще деякий час на приготування до нього. Тим більше тепер, коли в большевиків витворилось знову дуже скрутне господарське положення, рівне майже голодовій катастрофі, вони не будуть надто спішитись до вибуху конфлікту, а навіть, в останній хвилині, будуть ще довго йти на різні "уступки", щоб не перетягнути струни. Знову різні європейські й американські невидючі й нетямущі політики, які уважають дуже часто за свій великий успіх забезпечення собі ще на кілька місяців, чи на кілька років "мирного" споживання обильних "Божих дарів", теж не будуть спішитись до війни й будуть намагатись втікати перед її маревом, хоч би у найбільш темне і невідоме та грізне майбутнє, аби, пока можливо, не ризкувати своєю шкурою. Але загальний розвиток ситуації може змусити одних і других до скоріших децизій, чим вони цього сьогодні хотіли би. Дарма, що пан Нікельсон і його суспільність, живучи в достатках і благах цього світу, ніяк не хоче війни, все ж таки мусить ствердити, що якась "невидима", непоборна сила пре цілий світ до неї приспішеним темпом. Бо, поза всіми калькуляціями й комбінаціями всіх світових політиків, дипломатів та інших ошустів, є ще глибокі закони природнього розвитку, які діють в усьому житті й які ведуть саме невідклично до такої розв'язки, в якій згине теперішній світ неправди, брехні і несправедливості. Бо те все, що тепер діється у світі, противне у своїй найглибшій істоті законам розуму і логіки та твердим законам розвитку людського життя. Такий шал забріханості, обману, несправедливості, неволі, терору та всякого зв'язаного з тим здичиння ніяк не може вдержатися. Те все впаде і буде знищене та буде лиш спомин ганебного часу найнижчого упадку, який довелось перейти людському родові на шляху до своєї повної регенерації.

23.VIII.46 р.

IPN BU 1552/18, к. 258-261¹.

---

¹ Тотожний текст: *IPN BU 1552/17, к. 393-396. Подібний текст: ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 398. – Арк. 139-142; Ф. 62. – Оп. 4. – Спр. 4. – Т. 78. – Арк. 228-231; Т. 80. – Арк. 161-164; IPN BU 1552/17, к. 127-134. Подібний текст опубл.: Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 16: Підпільні журнали Закерзонської України, 1945–1947. – Торонто, 1987. – С. 237-240.*

НАША ВІДПОВІДЬ

Польська преса, керована інструкціями й наказами большевицької пропаганди, дуже часто подає статті й інформації, повні наклепів на УПА і взагалі на український визвольний рух. Найбільш заяложена брехня большевицької пропаганди в польській пресі зводиться наклепи на українських повстанців такими вигадками:

1. Нібито український визвольний рух є фашистівський;
2. Нібито він був зорієнтований на гітлерівську Німеччину та вів співпрацю з нею;
3. Нібито теперішніми військовими операціями УПА керують німецькі старшини;
4. Нібито українці помагали придушувати варшавське повстання;
5. Нібито українські повстанці вбивають поляків, палять польські села, гноблять польське цивільне населення.

Хто знає ближче нашу діяльність і політичну літературу, для того справа ясна. Однак не всі читачі польської преси знають дійсний стан речей, тому дозволять дати такі короткі вияснення.

1. Український визвольний рух у формах діяльності УПА і репрезентований УГВР (Українською Головною Визвольною Радою), не є і ніколи не був рухом фашистського типу. Він у своїй ідеології, політичній і соціальної структурі та в своїй діяльності є національно-визвольним рухом, соціально-прогресивним, антиімперіалістичним, протидиктаторським і з цих причин протибольшевицьким. УПА бореться в першу чергу проти імперіалістичної політики Москви, проти її зажерливості, проти невилічності, диктатури, тиранії, експлуатації, нужди, терору, та за волю України і всіх інших червоним імперіалізмом поневолених націй, за волю народів і людини, за рівність і соціальну справедливість.

Це все є демократичні антифашистські гасла, що висловлюють найкращі людські ідеали. А в большевизмі бачимо російський націоналістично-фашистський, імперіалістичний, диктаторський, тоталітарний, соціально-реакційний рух, що без уваги на свої заклики до соціального прогресу, приносить у практиці нужду і невилічність широких народніх мас.

2. Український визвольний рух ніколи не орієнтувався на гітлерівську Німеччину. Від початку німецької окупації України він боровся проти гітлеризму. Вже 30 червня 1941 р. український визвольний рух проклямував відновлення Української Незалежної Держави та утворив уряд з п. Я. Стецьком¹ на чолі. Це був ясний протинімецький акт, що розпочав трирічну героїчну боротьбу українського народу проти німецької окупації. Саме в цій боротьбі зросла й організувалась у поважну силу Українська Повстанська Армія (УПА). Вона зліквідувала десятки тисяч гітлерівських окупантів і визволила цілком з-під німців декілька областей України. Німецькі окупанти, в свою чергу, криваво переслідували український визвольний рух. Найвизначнішого його керівника С. Бандеру ув'язнили німці у концтаборі, а його двох братів замордували в концтаборі Освенцім, вони розстріляли десятки тисяч українських патріотів. У всіх селах і містах України висіли плякати з повідомленнями про розстріли за приналежність до УПА, до “збройних банд”, до українського руху спротиву. Десятки тисяч інших українців згинуло в німецьких концтаборах. Гітлерівська пропаганда запевняла під час війни, що український визвольний рух – це замаскований, підтримуваний Москвою, комуністичний рух. Сьогодні більшовицька, а з нею і варшавська пропаганда говорять, що український визвольний рух був зв'язаний з німцями. В обох випадках – це велика брехня, бо він був і є зовсім незалежний від будь-яких зовнішніх впливів, не орієнтується на жодну зовнішню потугу, але є висловом найвищої волі української нації, що позитивно бореться проти всіх загарбників. Так було під час німецької окупації, так є сьогодні під советською кормигою.

Питання українців-“коляборантів”, що співпрацювали з німцями, є зовсім відсепароване й не має нічого спільного з УПА і взагалі з українським визвольним рухом. Були такі українці, але їх було менше, як між росіянами, поляками чи французами, де вони перебували в постатях т. зв. фольксдойчів. Український визвольний рух плямував їх і поборював, як національних зрадників, так як сьогодні поборює нових зрадників – більшовицьких коляборантів.

3. Не відповідають правді й вістки більшовицької пропаганди, що, мовляв, німецькі старшини керують ще тепер частинами УПА. Жодний німецький старшина не був і не є командиром будь-якого відділу УПА. Більшовицьким, як і деяким польським чинникам соромно, що в боях проти УПА зазнають неславних

поразок, тому й намагаються виправдати свої невдачі видуманою наявністю добре вишколених німецьких старшин в рядах УПА.

4. Версія про згоадну участь українського відділу в придушенні варшавського повстання не відповідає реальним фактам і не спирається на конкретні докази. Український нарід вважає таке твердження за одну з найбільш злосливих брехень. Нікому з українських політичних діячів невідомо про яку-небудь участь українців у цій соромній акції. В пресі появилось звітommлення головного винищувача і погромника Варшави ген. Фон дем Баха та інших. Всі вони стверджують недвозначно: Варшаву знищили німецькі відділи СС, кримінальні і власовсько-російські з'єднання на німецькій службі. Ніде досі, одначе, не було конкретної згадки про українців. Принциповим у цій справі є: український визвольний рух, жорстоко винищуваний німцями, мусів зустріти симпатіями варшавське повстання. Ми не знаємо українців, що допомагали б німцям у пацифікації Варшави. Коли б однак були такі, то це поодинокі звичайні німецькі агенти й служаци, подібні до польських фольксдойчів або теперішніх Осубка-Моравських чи інших зрадників. В серпні й вересні 1944 р., коли Варшава кривавилась у повстанні (метою якого було також завдати політичний удар советській окупації), УПА майже в цілості вже боролась поза советським фронтом проти цього нового, тепер вже червоного окупанта. Місце щирих українських патріотів було там, на власній землі, серед борців за волю рідного краю, а не в Варшаві, чи деінде на німецькій службі.

5. Найбільш поширеною большевицькою брехнею є вістки советської пропаганди, нібито українські повстанці палять польські села, вбивають цивільне населення, навіть жінок і дітей. Такі, ніби-то конкретні інформації, приносить майже щоденно польська преса. В цьому ні крихти правди. УПА, хоча є формацією повстанського характеру, старається придержуватись точно всіх приписів людського ведення війни, так щодо ворожих збройних сил, як і до цивільного населення. Тому УПА звільняє усіх полонених вояків Червоної армії і Польського війська, на яких індивідуально не тяжать обвинувачення за вчинені акти насильства або вбивства. УПА в першу чергу поборює большевицьку партію і її терористичні поліційні формації (НКВД, НКГБ, УБП тощо). Що ж до цивільного населення, то УПА застосовує принципи найбільшої толеранції та гуманности, дарма, що в деяких випадках воно ставиться вороже до УПА. Бо всі наші цілі, за які ми боремось, уся наша ідеологія

спирається на загальнолюдські гасла й прогресивні гуманні ідеали, що в основі протиставляються всякому теророві. Тому й ніде і ніколи не застосовуємо терору, бо самі боремося проти большевицького насильства, як боролись і проти гітлерівського.

Основною точкою зору УПА є спільна боротьба поневолевних Москвою націй. Стоячи консеквентно на такому становищі спільного протибольшевицького фронту, УПА не тільки не тероризує польського населення, ще й входить з ним в контакт на польсько-українському пограниччі та шукає з польською нацією можливостей порозуміння для цілей спільної боротьби проти спільного ворога. У більшості випадків вдається їй досягти цього. З'єднання УПА дуже часто при потребі квартирують в польських селах, де польське населення радо відкриває двері своїх домів і сердець для українських повстанців, а перед большевиками і своїми червоними втікає в ліси. В багатьох випадках польські партизанські відділи і незалежницькі організації співпрацюють з УПА. Таким чином, всі обвинувачення большевицької пропаганди є безпідставні і фальшиві.

Немає сумніву, що під час боїв з УБП, большевиками, червоною міліцією деколи і цивільне населення як польське, так і українське зазнає втрат. Це не умисні, а самозрозумілі наслідки боротьби, що їх неможливо оминати. Бували випадки, що наші відділи карали деяких осіб або й місцевості за бандитизм, грабежі чи вбивства українського населення. В деяких околицях польське населення допомагало червоним плюндрувати і вбивати українців. В таких випадках були застосовані оборонні заходи і після попередження і вичерпання інших способів запобігання протиукраїнському теророві – винуватців карано. Одначе це були виняткові випадки, коли особи чи села піддавалися большевицькій цькувальній агітації та брали участь у масових грабежах та вбивствах українців. Але і в цих випадках не йшлося про антипольську акцію, а про оборонні дії проти большевиків. Саме з цієї причини большевицько-варшавська адміністрація в пресі підносить голос, бо наші удари звернені проти большевиків і їх вислужників.

Між українським і польським народами були в минулому численні непорозуміння і вив'язувалась важка боротьба з загарбницької політики Польщі супроти України. Сьогодні, перед лицем спільного ворога, московського імперіялізму у його скрайній большевицькій формі, польсько-український конфлікт мусить відійти на дальший плян, а згодом зовсім зчезнути. Ми – укра-

їнські повстанці – провадимо послідовно політику порозуміння і співпраці з польським народом на платформі спільної визвольної боротьби. Віримо, що й серед польської громадськості така політика найде зрозуміння, бо московське поневолення Польщі і большевицький терор буде постійно зростати. Тяжкий досвід, здобутий Польщею в останній війні, і теперішнє політичне становище спонукають усіх польських патріотів змінити дотеперішній курс польської політики. Зміна в напрямі визнання природних прав українського і інших народів Східньої Європи на політичну незалежність уможливлювала б нашим народам співпрацю й порозуміння, до якого щиро прямуємо.

Всі, отже, обвинувачення, що український визвольний рух веде антипольську політику, є большевицькою роботою для своїх цілей. Всі політично свідомі українці і поляки повинні протиставитись такій практиці большевицької пропаганди.

Цій пропаганді треба приписати називання українських повстанців “бульбівцями”, “власовцями”, з закидами антисемітизму включно. Напевно немає в цілій Україні й сліду по “бульбівцях” чи інших подібних окремих отаманських групах, але напевно є тільки Українська Повстанська Армія (УПА) під керівництвом найвищого політичного органу українського народу – Української Головної Визвольної Ради (УГВР).

З групами “власівців” український визвольний рух не мав і не має нічого спільного. “Власовці” є російським політичним рухом, що співпрацював з німцями і досі не спрецизував свого позитивного ставлення до питання самостійності України і інших поневолених Москвою народів. Ми ж щодо російського народу займаємо позитивне і приязне становище, але з умовою визнання наших безспірних прав до волі і незалежності в етнографічних межах. Боремося проти імперіалізму і зажерливості Росії, а не проти російського народу.

Ніколи й ніде українські повстанці не брали участі в протижидівській акції. В українській підпільній пресі, що появлялася цілими десятками органів під німецькою окупацією і сьогодні виходить в умовах большевицької дійсності, немає слова, спрямованого проти жидів. Нарід, що веде визвольну боротьбу, не може ставити своїй ідеології шалені гітлерівські расистські теорії. Загально відомий факт, що за німецької окупації в рядах УПА боролися поруч українців і жида, а передусім лікарі.

Ворог, проти якого боремося сьогодні, – це терористична большевицька кліка, репрезентант і організатор російського грабіжницького імперіалізму.

Ми боремося за прогресивні ідеали гуманності, за свободу для всіх народів і кожної людини.

Українські Повстанці

1946 р.

Опубл.: Українська Повстанська Армія. Збірка документів за 1942–1950 рр. – Част. I. – Видання Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів, 1957. – С. 170-176.

---

¹ Стецько Ярослав (“Зиновій Карбович”, “Орач”, “Є. Орловський” та ін.; 19.01.1912, м. Тернопіль – 5.07.1986, м. Мюнхен, Німеччина). Член УВО, СУНМ і ОУН, окружний провідник ОУН Тернопільщини (1930), ідеологічний і вишкільний референт Проводу Юнацтва ОУН ЗУЗ (1931–1932), редактор журналу “Юнак” (1931–1934), ідеологічний референт КЕ ОУН ЗУЗ (1932–1934), редактор “Бюлетеня КЕ ОУН на ЗУЗ” (1932–1934); заарештований польською поліцією 14.06.1934, засуджений на Львівському процесі до 5 років ув’язнення, вийшов на волю 14.12.1936, виїхав за кордон 1937; учасник II ВЗУН у Римі (1939), член ПУН, член Революційного Проводу ОУН (1940–1941), учасник II ВЗ ОУН в Кракові (1941), перший заступник голови Проводу ОУН. За дорученням ОУН проголосив у Львові Акт відновлення Української Держави 30.06.1941, очолив Українське Державне Правління; заарештований німцями 9.07.1941 у Львові, політв’язень німецьких тюрем і концтабору Заксенгаузен (1942–1944); член Проводу ЗЧ ОУН (1945–1968), провідник ОУН (1968–1986), голова Антибольшевицького Блоку Народів (1946–1986); відзначений Золотим Хрестом заслуги УПА (1951).

№ 32

Листопад–грудень 1946 р.

Воля народам!

Воля людині!

Смерть тиранії!

ДО БРАТНЬОГО ЧЕСЬКОГО І СЛОВАЦЬКОГО НАРОДІВ
(Вияснення українських повстанців в справі закидів большевицької пропаганди)

Заінтересування публичної opinii боротьбою УПА.
Фальшиві, невірні інформації большевицької пропаганди.
Потреба правдивих інформацій

Широкому загалові чеської і словацької публичної opinii добре відомий факт існування і діяння Української Повстанської Армії (УПА). Але не всім відома наша діяльність у правдивому

світлі. Численні органи чеської і словацької преси, які стоять під директивами большевицької пропаганди, подають про нас зовсім невірні, неправдиві інформації. Хто читає лише теперішню пресу й не має інших, правдивих, об'єктивних інформацій, той взагалі не має можливості орієнтуватись про дійсний стан тих справ.

Багато людей не мало змоги зустрічатись безпосередньо з нашою повстанською революційною армією, ані з нашою політичною літературою. Хотіли би однак пізнати ближче наші правдиві цілі. Це бажання серед публичної opinii є досить широке. Мусіла це признати навіть ворожа нам большевицька пропаганда. Вона намагалася довгий час промовчувати і закривати факт існування УПА та нашу боротьбу. Але з часом наша боротьба стала так голосна, що й наші вороги не могли довше мовчати й мусили заговорити про неї. Наприклад, большевицька газета, видавана в словацькій мові під назвою "Бойовнік", "орган зв'язку словацьких партизан", Братислава, 1.6.1946, у статті "Романтика Карпатських Гір", – "Бандерівці, їх народження, діяльність і місія", – пише:

"При появі озброєних бандерівських формацій, загальнознаних під назвою УПА (Українська Повстанська Армія) **паде багато питань про їх сучасну діяльність, завдання, політичне наставлення** та спроможність їх діяння. Є то питання, з огляду на сучасні політичні обставини, досить **скомпліковані**"...

(підкреслення наші)

В іншому місці цієї статті читаємо:

"В пресі появилася ряд статей і репортажів, які уможливили суспільству зорієнтуватись, щодо цілей тих озброєних формацій, які більше, як рік по війні ведуть завзяті бої проти державної влади советської і польської держав"...

Хоч наведена вгорі стаття говорить, що інформації преси "уможливили" загальові суспільності орієнтацію в справі діяння УПА, однак, в дійсності, ті статті і репортажі, які появилася в пресі, кермованій большевицькою пропагандою, зовсім не уможливили нікому зорієнтуватись в тих питаннях, але власне **дезорієнтують** читачів, бо подають не тільки тенденційні інформації про нашу боротьбу, але прямо зовсім неправдиві, вигадані від першого до останнього слова, спеціально спрямовані на те тільки, щоб обманути і збаламутити загальну opiniiю.

Тому ми подаємо тим, які хочуть знати об'єктивну правду з першого нефалшованого джерела, оце наше вияснення у відповідь на закиди й наклепи, звернені проти нас. Наше вияснення не буде "скомпліковане й трудне", як це було для якогось большевицького пропагандиста з "Бойовніка" чи "Рудого Права" й

інших подібних газет, але буде просте і ясне, а передусім – щире і правдиве.

Закиди большевицької пропаганди

Найчастіші закиди, які підносить чесько-большевицька преса проти нас, українських повстанців, є слідуючі:

I. Що український повстанський рух належить до табору “реакції”.

II. Що ми співпрацювали з німецькими окупантами.

III. Що ми поширюємо антисемітизм.

Ось наша відповідь.

I

На яких аргументах спирається закид “реакції”? Чекаємо на отверту дискусію, на докази і факти

Чи ми, українські повстанці, дійсно належимо до табору реакції? На чому побудовані такі твердження? Які аргументи промовляють за тим?

Перегляньте пильно усі сторінки “Рудого Права”, “Виходнословенской Правди”, “Бойовника” та всіх інших большевицьких газет на чеській і словацькій мовах, які так багато писали і пишуть про нас, але ніде не знайдете там жодних аргументів, жодних доказів на такі закиди, крім голословних тверджень. Пошукайте пильно, чи знайдете в них бодай один розгляд нашої програми та наших кличів, за які ми боремося, – чи знайдете в них розгляд і критику нашої політичної літератури?

Коли це перевірите, тоді самі переконаєтесь, що в жодних большевицьких газетах ніколи цього не було й немає. Большевицькі пропагандисти у своїх писаннях не розглядають ані нашої програми, ані наших кличів, ані нашої політичної літератури. Вони уникають і бояться всякої отвертої дискусії з нами, бо знають свою слабкість в цьому, знають, що за нами є правда і вся сила справедливості і слушності нашого становища. Тому вони не воюють з нашим політичним становищем, не воюють аргументами й доказами, але воюють тільки вигадками і брехнею.

Ми натомість, не боїмось жодної отвертої дискусії, полеміки, критики й політичної боротьби з ніким, бо ми знаємо безсумнівну слушність нашого становища і віримо, що це мусить признати кожна чесна людина, яка пізнає його.

В нас є широка політична і соціальна програма, опрацьована від років і явно проголошена. У нас є широка політична література. Можна отже переглянути ці речі та ствердити, чи вона реакційна, чи поступова.

Чому ж не роблять цього наші противники, які мають стільки засобів своєї пропаганди? Чому не вишукують вони наших “помилко”, чому не б’ють нас нашою “реакційною ідеологією”, нашою “реакційною” програмою, кличами, літературою? Чому кидають тільки голословні твердження?

Даремно чекати від них відповіді і вияснення. Вони знають, що в нашій ідеології, програмі, кличах і цілях, за які ми боремось, нема нічого реакційного. Вони бояться навіть порушувати ці засадничі питання.

Тому ми уважаємо своїм обов’язком дати на цьому місці бодай коротке вияснення цілей і програми нашої боротьби тим, які прагнуть довідатися про це, і, як пише цитований нами вгорі голос, “домагаються цього вияснення” та ставляють багато питань про діяльність, завдання й політичне становище, “узброєних бандерівських формацій, загально знаних під назвою УПА”.

За свободу народів і людини

Наша ідеологія і програма є найбільш поступова і революційна. Начальна теза нашої ідеології і програми – це гасло **“Воля народам!” “Воля людині!”** Ці гасла видніють як зміст і ціль наших змагань на всіх наших виданнях, на всіх книжках, брошурах, відозвах, листівках. Бо це наша ціль і наш прапор. Ми в ці гасла віримо і за них боремось кроваво вже десятки років та за них вмираємо на полях бою, в тюрмах, в концентраційних лагерьях, на шибеницях, – власне за волю народів і волю людини!

Що ж є в цьому злого, реакційного? Хто сміє закидати нам реакційність?

Ми знаємо, хто це говорить. Говорять це ті, які поневолили Україну і цілий ряд других народів, та **бояться нашої визвольної боротьби, бояться гасла волі народів і людини**, хочуть нас очорнити, бо вони вороги всякої народньої і людської волі.

Ні, не ми реакціонери, що боремось за волю народів і людини, але реакціонери ті, які поневолюють десятки народів, які запровадили диктатуру й тиранію та гноблять всякий вільний людський дух.

Український визвольний революційний рух має вже десятки років своєї героїчної традиції. Він був завжди найбільш волелюб-

ний, поступовий і революційний. Ми ніколи не хотіли поневолення других народів. Ми були ворогами всякої людської неволі. Гасло “воля народам і людині” у нас не нове, не кон’юнктуральне, прийняте по розвалі гітлерівської Німеччини, як це роблять тепер всякі новоспечені “демократи”, що спекулюють і примазуються до чужих засад, бо не можуть отверто показатись зі своїми засадами диктатури і тиранії.

Український визвольний рух завжди боровся за поступові, волелюбні ідеали. В місяці березні 1941 року, ще перед німецькою окупацією України, це гасло було офіційно впроваджене до програми українського визвольного руху на початкове передове місце окремою постановою Великого Збору. На цьому тлі, за це гасло, за ці ідеали, власне дійшло до завзятої боротьби між нами і гітлерівськими поневолювачами, відразу, від першого дня німецької окупації України. Коли в процесі цієї боротьби повстала на переломі 1942–43 років УПА (Українська Повстанська Армія) вона прийняла це гасло “воля народам і людині” рівно ж за перше початкове гасло своєї боротьби і з ним виступає та бореться послідовно до сьогоднішнього дня проти всіх ворогів народної і людської свободи.

Наша програма

Консеквентно з цим початковим гаслом ідуть усі інші засади нашої ідеології й програми. В програмі УПА, виробленій в 1943 і [19]44 роках, в часі завзятої боротьби проти німецько-гітлерівської окупації, проголошеній в декларації “За що бореться Українська Повстанська Армія”, між іншим, сказано:

“...Українська Повстанська Армія бореться за те, щоб кожна нація жила вільним життям у своїй власній самостійній державі. Знищення національного поневолення та експлуатації нації нацією, система вільних народів у власних самостійних державах – це єдиний лад, який дасть справедливу розв’язку національного і соціального питання в цілому світі.”

“УПА бореться проти імперіялістів і імперій, бо в них один пануючий народ поневолює культурно, політично та визискує економічно інші народи. Тому УПА бореться проти ССРСР і проти німецької Нової Європи”.

“УПА бореться з усією рішучістю проти фальшивих інтернаціоналістичних і фашистсько-націонал-соціалістичних програм і політичних концепцій, бо вони є інструментом завойовницької політики імперіялістів. Тому ми проти імперіялістичних сис-

тем російського комуно-більшевизму і німецького націонал-соціалізму”.

“УПА проти того, щоб один народ, здійснюючи імперіялістичні цілі, “визволяв”, “брав під охорону”, “під опіку” інші народи, бо за цими лукавими словами криється огидний зміст – поневолення, насильство, грабунок. Тому УПА бореться проти російсько-більшевицьких і німецьких загарбників, поки не очистить України від усіх “опікунів” і “визволителів”, поки не здобуде Української Самостійної Соборної Держави, в якій селянин, робітник та інтелігент могли б разом і культурно жити та розвиватися”.

“УПА бореться за повне визволення українського народу з московсько-більшевицького та німецького ярма, за побудову Української Держави без помічників-капіталістів та без большевицьких комісарів, НКВД-истів і партійних паразитів”.

“У лавах УПА боряться українські селяни, робітники та інтелігенція проти гнобителів, за Самостійну Соборну Українську Державу, за національне і соціальне визволення”...

Дальше слідує широка політична і соціальна програма та нарис устрою Української Держави, за який бореться УПА. Ця програма під кожним оглядом так революційна, поступова, чи як хто волить сказати “ліва”, що навіть найбільш ліві, найбільш яскраві прихильники комунізму не можуть оспорювати отверто її слушності і справедливості.

Тому власне большевицька пропаганда не відважується навіть зачіпати нашої програми, наших цілей і властивого правдивого змісту нашої боротьби, тому не виходить з нами на отверту політичну боротьбу, але оперує виключно вигадками, якими обдурює непоінформованих.

Бо що ж є в нашій програмі злого, реакційного? Чи те, що ми, українці, хочемо для свого народу таких самих прав, як мають інші народи в світі, можна назвати реакцією?

Понад 50 народів у сьогоднішньому світі має свої держави. А коли ми, українці, 45-мільоновий європейський народ, хочемо мати таке саме право до свого власного вільного життя, то це мала би бути реакція?

Ні! Ті, які борються за визволення свого народу і взагалі за людську свободу, не є реакціонерами! Реакціонери – це наші противники, московсько-більшевицькі імперіялісти, які підбили насильством Україну під свою жорстоку владу і гноблять, визискують, насильно денационалізують та фізично винищують наш народ.

Свободолюбні й соціально-революційні традиції
українського народу є джерелом створення УПА
й основою її програми

Немає також у нас ані сліду якого-небудь назадництва чи реакційности у внутрішній, соціально-устроєвій програмі, як це ми вже вище вивчали. Ми остали вірні найбільш поступовим, соціально-революційним традиціям українського народу.

Усі традиції, уся література українського народу, переконання та почування зв'язані нерозривно з боротьбою за національну і соціальну рівність і справедливість. Нас віками гнобили, визискували, поневіряли і ссали народну красу всякі чорні духи чужих окупантів-імперіалістів, ханів, поміщиків, шляхти, дворян, яких накидали нашому народові насильством гнобителі-завойовники. Наш нарід зненавидів усією душею всяку соціальну нерівність й несправедливість, бо сам зазнав її найбільше і пізнав гірку долю раба. Немає, здається, хіба в цілому світі другого народу, якому були б так чужі й ненависні поняття соціальної нерівності й несправедливості.

Найбільш гарячим речником цих ідеалів українського народу був наш великий національний поет і революціонер – Тарас Шевченко. Він знаний також широким колам чеського народу зі своїх революційних поглядів, бо він своїм могутнім, вогненным революційним словом оспівав також визвольну боротьбу чеського народу. Тарас Шевченко кликав український народ до боротьби за національне і соціальне визволення, за Україну “без холопа і без пана”. Тою самою дорогою поступових ідеалів свободи, рівності, справедливості провадив український народ також другий великий національний поет – Іван Франко та всі інші найвидатніші національні діячі.

З тих глибоких поступових революційних традицій українського народу народився також наш новітній український самостійний рух і наша сучасна Українська Повстанська Армія. Найкращі сини українського народу не могли стерпіти безчинно страшної неволі народу, в яку загнали його німецько-гітлерівські й московсько-більшевицькі окупанти. Вони взяли за зброю і проливають свою кров у завзятій героїчній боротьбі проти наїзників власне тому, що є вірні ідеалам свободи і поступу.

Згідно з цими нашими ідеалами ми виробили також програму нашого визвольного повстанського руху, яка є під кожним оглядом найбільш поступова і свободолюбна.

Не поміщики і буржуї, але молоді селяне і робітники
в рядах українського визвольного руху

Большевики люблять дуже багато говорити про соціальне походження людей, закидаючи своїм противникам приналежність до класу поміщиків, капіталістів та всяких інших панів і буржуїв.

Та, на їх нещастя, кому як кому, але нам не можуть вони навіть в найменшій мірі знайти таких закидів. Революційні, повстанські кадри нашого руху складаються в сто процентах виключно з молодого колгоспного, безземельного або малоземельного селянства і молодого робітництва. Нема між нами ні панів, ні багатіїв-куркулів, ні фабрикантів та їх синків. Український народ, як народ віками поневолений, взагалі був позбавлений своїх багатих посідаючих класів. Всі “тепліші” місця експлуататорів були заняті майже виключно представниками пануючих над нами експлуататорських імперіялістичних націй, а ми лишились народом бідного селянства і частинно робітництва. По 29 роках большевицької влади, а зокрема по переведенні повної колективізації в Центральній і Східній Україні, у нас лишилось на цих теренах лиш бідне, нужденне, спролетаризоване колгоспне селянство і частина міського пролетаріату. Молоде покоління, яке бореться сьогодні в рядах нашого визвольного руху, вродилося і виросло вже за большевицької влади, перейшло всі большевицькі школи й практики, та не пам’ятає навіть і не знає інших соціальних відносин. Але воно знає і бачить свою нужду і біду, знає і бачить неволю свого народу і тому бореться так завзято у наших рядах.

Так само ясно представляється ця справа також у Західній Україні, тільки віднедавна окупованій большевиками. Тут рівно ж українські маси творило у величезній, подавляючій кількості безземельне і малоземельне бідне селянство. Польська урядова статистика виказувала, що, наприклад, у Станіславівській області (воєвідстві) було понад 90% господарств **нижче 5 гектарів землі!** А останніх кілька процент – це ж були представники польського пануючого населення, польські поміщики і колоністи, а не українці. Отож своїм соціальним походженням і своєю соціальною приналежністю кадри українського визвольного революційного руху є в сто процентах бідняцькі, пролетарські, селянсько-робітничі, а не буржуйські.

Нема, отже, між нами жодних панів і підпанків, поміщиків, фабрикантів, банкірів, і нема у нас в найменшій мірі таких тенденцій.

Ми, українські повстанці, українські самостійники-революціонери – це молоде покоління українського, поступо-

вого, свободолюбного селянства і робітництва, молодий український пролетаріят села і міста.

Ми знаємо зате і бачимо добре, де є сьогодні правдиві визискувачі-експлуататори, п'явки народньої крові. Ці п'явки-експлуататори – це большевицька пануюча кляса нової буржуазії, нових неробів-глитаїв, які наживаються, не маючи в цьому жодних границь, важкою працею, потом і кров'ю нашого поневоленого, закріпощеного, трудящого люду.

Власне проти них, проти цієї нової експлуаторської імперіалістичної большевицької буржуазії іде наша визвольна, революційна боротьба.

Маячення про міжнародню реакцію

Большевицька пропаганда, яка не може знайти жодних конкретних закидів засадничої політичної й ідеологічної натури, вигадує різні закиди про зв'язки нашого руху з ... “міжнародньою реакцією”...

Цитований вже вище “Бойовник”, між іншим, пише:

...“Хто має змогу заглянути до темних інтриг світової реакції, пізнати методи її діяння і її цілі, той не є сьогодні заскочений екзистенцією бандерівців... Їм дістається фінансова і матеріальна допомога... Не може нас дивувати докладна поінформованість деяких пресових заморських агенцій, які сучасну романтику карпатських гір схоплюють і подають так докладно і річево, якби мали в карпатських горах своїх спеціальних кореспондентів. Ті і багато інших фактів дають нам пересвідчення, що те, що сьогодні робиться в Карпатах, є барометром світового діяння непримиримих і суперечних з міжнароднім правом способів боротьби світової реакції”.

...“За океаном живе брат замордованого німцями Бандери, який є одним з провідників українського руху на еміграції і який удержує зв'язки з світовою реакцією та прифарбовує сьогоднішню карпатську романтику”...

...“Коли уряди переможних великодержав засіли за конференційним столом, щоби утвердити овочі перемоги та створити основи тривалого миру в світі, тоді реакційні елементи світового капіталу почали піддержувати формації українських екстремістів і почали їм помагати”...

...“Так дійшло до цього, що в часі засідання Ради Безпеки, яка має дбати про долю людства і охоронити від нових воєн, прилетіли над Карпати літаки з харчами, муніцією і грішми”...

Правда про Степана Бандеру

У відповідь на такі закиди, які повторюють в безконечність на різний лад большевицькі органи в многих краях, вистарчить коротке вияснення, що в Америці не було і нема жодного брата Бандери. З Бандерою і його ріднею в дійсності було так, що ще перед війною большевики арештували і вивезли на Сибір його батька. Опісля німці, в перших днях вибуху війни, арештували Степана Бандеру і двох його братів. Обох братів Бандери німці замордували в концентраційному таборі в Освенцімі, а він сам перебував через цілий час війни в концентраційних таборах. З того зробили большевицькі неграмотні пропагандисти вигадки про виїзд брата Бандери до Америки, а його самого ще за життя погребали і проголошують, що він вмер та вигадують багато інших подібних, зовсім неправдивих і неграмотних теревенів, щоб тільки пов'язати непевні кінці своєї брехні про залежність українського визвольного руху від “міжнародньої реакції”.

Визвольна національна боротьба –
природне і святе змагання кожного народу!

Зовсім те саме робила гітлерівська пропаганда. Вона зв'язувала всю визвольну боротьбу європейських народів з “англійською демократією” й “американським жидівством”. В дійсності одні і другі твердження однаково неправдиві.

Боротьба народів за визволення, за національну рівність і суверенність не походить від жодних міжнародніх спекуляцій та інтриг, але походить з природнього змагання кожного живого національного організму жити власним самостійним вільним життям.

Так само, як боротьба чеського народу проти німецької окупації не була залежна від жодних чужих грошей, але була виявом змагання чеського народу до своєї самостійної державности, так само боротьба українського народу проти польської, німецької і московської окупації є виявом волі українського народу і його святого права до свого незалежного життя. Хто говорить, що боротьба другого народу за свою незалежність – це інтриги й гроші “міжнародньої реакції”, той ображує свій власний народ і кидає на нього пляму.

Без зовнішньої помочі і без якої-небудь залежності – ідемо в боротьбі проти всіх чорних сил імперіялістичної реакції

Тим більше жодна чесна людина в світі не може поставити такого закиду українському народові, тому, що всі наші визвольні змагання були і є досі сперті виключно на власних силах українського народу. Український визвольний самостійницький визвольний рух не був і не є від нікого залежний та не одержував від жодних посторонних сил навіть найскромнішої допомоги.

Чеський народ в часі німецької окупації одержував немало допомогу зі зовні у своїх визвольних змаганнях. Але ніхто з чесних людей не може закинути з цього приводу агентурности чеському визвольному рухові і його залежності від посторонних сил. Бо є річчю зовсім певною, що самотнім дійсним джерелом визвольних змагань чеського народу було прагнення свободи і незалежності. Так само численні інші народи, які провадили коли-небудь визвольну боротьбу, одержували не раз різну допомогу своїх союзників. Ми, українці, не одержували й не одержуємо її від нікого. Ми боролись і боремось виключно власними силами.

Коли ніхто з чесних людей не закидає чеському та многим іншим народам, що у своїх змаганнях до волі були інструментом чужих інтриг, мимо того, що вони дійсно одержували допомогу, то як тоді сміє хто-небудь видвигати такі закиди проти українського народу, який не мав і не має від нікого навіть і цієї крихітки помочі, що її одержували многі інші народи?!

Усі ідейні та політичні підстави нашого руху є незалежні і чисті. Ми видвигнули велику ідею свободи народів і свободу людини в найбільш повній і найбільш чистій формі та боремось за цей великий, святий ідеал з найбільшою консеквентністю. Ми виступили отверто проти всіх імперіялістів, проти всякого загарбництва, поневолення і гноблення. Нема сьогодні в світі другого політичного руху, який мав би відвагу так консеквентно обстоювати ці великі, революційні, свободолюбні ідеали.

Коли ж органи большевицької пропаганди пишуть, що наша боротьба є “барометром світового діяння... сил реакції”, то вони мають настільки рацію, що наша широка і могутня, щораз сильніша і голосніша боротьба є вже сьогодні дійсно фактором міжнародного значення, є, як вони пишуть, “барометром світового діяння”, однак не “сил реакції”, але революційних сил свободи, звернених власне проти реакції, проти всіх сил реакційного імперіялізму, проти впровадження невільництва народів і людини.

Не було жодної співпраці з німецькими окупантами

Другий закид, який підносить проти нас большевицька пропаганда, це твердження, що ми, українські повстанці, співпрацювали з німецькими окупантами.

Ми не маємо жодного труду в тому, щоби ясно і вичерпуюче відповісти на цей закид, бо маємо такі аргументи, які мусять переконати кожно чесну об'єктивну людину про повну несправедливість таких наклепів. Вони викажуть, що в дійсності не було жодної співпраці нашого руху з німецькими окупантами, але була найбільш завзята боротьба.

Гітлерівська ідеологія противна нашим засадам

Перша наша відповідь – це згадані вже коротко в першій точці цього вияснення наші ідеологічні й політичні засади, наша програма і наші цілі, які зовсім заперечують можливість якої-небудь співпраці з гітлерівцями і взагалі якими-небудь окупантами.

З німецькими гітлерівськими окупантами ми не співпрацювали і не могли співпрацювати насамперед тому, що расистівська і тоталістична-диктаторська ідеологія є в самих своїх основах зовсім суперечна з нашою ідеологією. Усі наші переконання, віра, програма, змагання, усе, в що ми вірили, за що ми боролись довгі десятки років, – це свободолюбні ідеали людської рівності, справедливості і народоправности, гуманності і соціальної спаведливості, противні системі гітлерівського расизму, диктатури, тоталізму і тероризму.

Усі імперіялісти-окупанти – смертельні вороги нашого народу і його визвольного руху

З німецько-гітлерівськими окупантами ми не співпрацювали і не могли співпрацювати ще й тому, що вони провадили імперіялістичну загарбницьку політику супроти України й супроти інших народів. Як це можливо, щоб ми, українські самостійники, могли співпрацювати з тими, які не визнавали самостійности нашого народу й поневолювали, гнобили та винищували нашу батьківщину і наш народ? Кожній розумній людині мусить бути ясно, що такі закиди, – це повна брехня, повний абсурд. Ми ж боролись і боремось проти всіх окупантів і проти всіх окупацій нашої Батьківщини,

які б вони не були. Ми були, є і будемо проти кожного, хто б не пробував панувати над нашим народом, без огляду на те, як він називається і які гасла та які ідеології він голосить. Ми ніколи не мирилися і ніколи не помиримось з ніким, хто хоче бути окупантом наших земель, хто не визнає права нашого народу на повну державну незалежність на українських етнографічних землях. Так було завжди в минулому, так є тепер і так буде в майбутньому.

Отже ті, які пробують нам, українським самостійникам, нам, українським повстанцям, закидати співпрацю з ворогами й займанцями, окупантами України, самі собі закидають брехню і осмішують свою нерозумну, неправдиву пропаганду.

Проти опортуністів-коляборантів і зрадників

На чому ж опирають свої закиди большевицькі писаки?

Вони опирають свої закиди на перекручуванні фактів. Була між українцями невелика горстка людей, які пішли на співпрацю з німцями зі страху і з ненависти до большевиків або з бажання наживи. Такі коляборанти були в кожного народу. Однак з тими опортуністами-коляборантами не мав нічого спільного український самостійницький визвольний рух. Ми поборювали гостро це явище, як національну зраду. Ми боролись проти большевиків від багатьох років і боремось до сьогодні, але не разом з німцями. Коли ми боролись так довго і так завзято проти московсько-большевицької окупації України, то не на те, щоби її замінити на таку саму німецьку або яку іншу. Фалшива і неправдива большевицька пропаганда намагається перекручувати дійсні факти і намагається представити, що ті коляборанти, які співпрацювали з німцями, це українські самостійники, "українсько-німецькі націсти". Однак є фактом, що **український самостійницький визвольний рух не мав нічого спільного з коляборантами**. Ми поборювали дуже гостро явище колябораціонізму і не допустили до його поширення серед українського народу. З другої сторони, німецькі коляборанти поборювали гостро наш самостійницький повстанський рух і помагали своїм панам – німецьким окупантам – кроваво знищувати українських самостійників.

Хай говорять факти

Про справжнє відношення українського визвольного самостійницького руху до німецької окупації говорять найкраще, найвиразніше, факти. Ось кілька коротких фактів, які скажуть

найбільш ясно і переконуючо усю правду про дійсне відношення українського самостійницького руху до німців.

Постанова безоглядної боротьби на випадок німецької окупації

Навесні 1941 року, кілька місяців перед вибухом німецько-советської війни на Сході, відбувся тайний з'їзд українських самостійників. На цьому з'їзді усунено з наших рядів усі хиткі нереволюційні елементи, які могли хитатися, рахуючи на гітлерівську кон'юнктуру та осуджено й відкинено всякі спроби впровадження в українське життя гітлерівсько-сталінських засад вождизму, диктатури і расизму. Одночасно, передбачуючи можливість недалекої війни на Сході й зміни московсько-большевицької окупації України на німецько-гітлерівську, прийнято як найпершу точку нашої політичної програми постанову, що ми:

“Будемо продовжувати всіми силами революційну боротьбу за визволення українського народу без огляду на всі територіально-політичні зміни, які зайшли б на терені Східньої Європи”.

Сподіваючись, що можуть прийти такі зміни, пороблено з нашої сторони різні приготування, щоб зайняти до них наше **незалежне, самостійне політичне становище**, яке диктували нам честь і інтереси українського народу.

Революційний акт проголошення самостійности України в дні 30.6.1941 р.

Згідно з тими постановами, ми відразу **від першого дня війни на Сході протиставилися німецькій окупаційній політиці**. Ми вирішили поставити німців всюди перед доконаними факти проголошення самостійности Української Держави. Найголоснішим виявом цього був акт проголошення відновлення Самостійної Української Держави, зроблений у Львові дня 30 червня 1941 року.

Дня 30 червня 1941 р., в перший день опущення Львова більшовиками, скликано негайно народні збори й проголошено святочно відновлення Самостійної Української Держави та створено незалежний український уряд під назвою “Українське Державне Правління”. Це проголошено по радіо. Українське Незалежне Державне Правління, якого головою став відомий український самостійницький політичний діяч Ярослав Стецько, перебрало негайно революційним порядком владу у свої руки.

Факт проголошення самостійності України в дні 30.6.1941 р.
– це виразний протинімецький акт і початок протинімецької
боротьби

Наш виступ 30 червня 1941 р. був в тому часі виразним проти-німецьким актом поважної політичної натури. Цим актом випереджено і згори сторпедовано устанавлення німецької окупаційної влади та підважено в самих основах німецьку політику відносно України. Німці не могли тепер грати і вдавати “визволителів” з большевицького ярма, але мусіли відразу виявити своє правдиве імперіялістичне обличчя. Вони були змушені станути і тут, в Україні, та на терені цілої Східної Європи, ще перед другим могутнім фронтом, фронтом національних революцій, перед об’єднаним фронтом боротьби усіх народів за свою волю і незалежність.

Треба підкреслити, що акт 30 червня, який був могутньою самостійницькою протинімецькою демократією та мав далекосягле значення для цілої дальшої долі німецької окупації в Україні, зробили українські самостійники тоді, коли німці були на вершинах своїх успіхів і тріюмфу, коли уся Європа стогнала під чоботом кровавої німецької окупації і коли також Червона армія опускала поспішно терени України, відступаючи ген до Волги, а міліони бійців Червоної армії переходили і здавались в німецький полон. Не легко було тоді, в такій ситуації, не маючи жодної зовнішньої піддержки, виступати нам так отверто і рішучо проти цієї другої могутньої сили, перед якою дрижав тоді здавалось увесь світ.

Однак сила нашої ідеї і вогонь нашої віри в право нашого народу і в право всіх народів до свого вільного незалежного життя була більша і міцніша від тих усіх перешкод. Ми, незважаючи на те, що знаходились вже понад 20 років у боротьбі проти величезної потуги московсько-большевицької окупації, виступили тепер відразу отверто і рішучо проти нової німецької окупації. Так знайшлися ми в дуже трудному положенні, між двома величезними фронтами, в боротьбі проти двох найбільших мілітарних потуг тодішнього світу, гітлерівської Німеччини й большевицької Москви. Проти одних і проти других імперіялістів ми виступили однаково ясно і однаково рішучо за наше право до самостійності, до вільного власного життя.

Було тоді немало людей, які вважали таку нашу політику нереальною і прямо божевільною, бо не могли зрозуміти, як можна пориватися нам, не маючи своєї держави, ані жодної зовнішньої помочі, до важкої боротьби проти двох так могутніх противників.

Однак ми вибрали таки цей шлях найважчої боротьби, але одночасно шлях честі і вірності нашим засадам, в тій святій вірі, що ідея народньої й особистої людської волі є безсмертна, а тріумф двох могутніх імперіялістичних тираній наших ворогів є тільки переходовий.

Тоді, було це важке й неясне. І сьогодні наша боротьба нелегка, але сьогодні зовсім ясно, що таки ми мали рацію, вибираючи цей шлях твердої героїчної боротьби за невимірні ідеали волі. Бо ось одного окупанта України, однієї страшної імперіялістичної тиранії, вже нема. Впала, розлетілася в порошок, а наш народ і наш визвольний рух живе, як і жив, бореться, як і боровся, та йде вперед – до перемоги наших святих ідеалів.

Німецький терор звернений проти українського самостійницького руху

Німецькі окупанти, зустрівши таке “привітання” в Україні, добре зрозуміли цілі нашої акції та її загрозливість для їхньої політики в Україні та взагалі в Східній Європі. Тому вони виступили з цілою рішучістю проти нашого руху. Вони проголосили створення свого “Райхскомісаріату” та заарештували відразу, в перших днях вибуху війни, керманіча українського самостійницького руху – Степана Бандеру, голову Українського Державного Правління – Ярослава Стецька та його співробітників та багато інших найвизначніших українських самостійників. Степана Бандеру держали через цілий час війни в німецьких концентраційних таборах. Так само арештували і запроторили в концентраційні табори тисячі українських самостійників. Двох братів Бандери німецькі людоїди замордували в концентраційному таборі в Осьвенцімі.

У вересні 1941 року німці арештували за Дніпром, коло м. Полтави, ще в розгарі фронтових дій, визначного діяча українського самостійницького, протибольшевицького руху Миколу Лемика і цілу групу українських самостійників, які були з ним, **та всіх розстріляли**. Микола Лемик знаний був широко з того, що він застрілив в 1933 році у большевицькому консуляті у Львові заступника большевицького консуля, на знак протесту проти зорганізованого большевиками масового голоду в Центральній і Східній Україні. Лемик був за це засуджений польським судом на досмертну тюрму. Внаслідок воєнних дій він визволився з тюрми і тепер був розстріляний німцями. Так німецькі гітлерівці, від перших днів приходу в Україну, знищували безоглядно українських

самостійників, навіть таких, які були через довгі роки найбільш завзятими борцями проти большевизму. В тому самому часі, коли був розстріляний Микола Лемик, німці арештували тисячі українських самостійників і багато розстріляли.

В столиці України – Києві, замордували німецькі ґестапівці таких визначних керівників українського самостійницького руху, як Дмитро Мирон і Олександр Сак та багато сотень других. У Львівській тюрмі замордували ґестапівці одного з найвизначніших українських самостійницьких керманичів – Івана Климова-Легенду.

Усі ґештапівські тюрми в Україні були переповнені українськими самостійниками. В усіх селах і містах висіли афіші з оголошеннями розстрілів за приналежність до українських підпольних самостійницьких організацій, до “збройних банд УПА”, до “Бандерабеверґунг”.

Ось так на правду виглядала наша “співпраця” з німецькими окупантами. Боротьба, тюрми, концентраційні табори, кров і смерть – це було наше правдиве відношення до німецьких окупантів і таке саме тепер наше відношення до большевицьких окупантів.

Німецьке Ґестапо видало було спеціальну інструкцію в справі боротьби проти українського самостійницького руху, в якій сказано, що в Україні, для німецького панування більше небезпечний український націоналістичний рух, ніж комуністичний, і тому наказували безоглядно знищувати українських самостійників.

А тепер, ті самі тюрми, що й за німецької окупації, знову виповнені вщерть сотнями тисяч нових українських політичних в’язнів, новими жертвами і муками, кров’ю і трупами. Змінились лише тюремні сторожі, змінились тільки кати. Але остали ті самі методи, ті самі тортури, той сам систем окупантського гніту і терору й остала та сама визвольна боротьба українського народу, звернена проти окупантів.

Як же ж смішно виглядає в обличчі цих фактів говорення большевицької пропаганди про нашу “співпрацю з німцями”... Це те саме, що перед тим говорили німці про нашу співпрацю з большевиками. Вони говорили й писали на всякий лад, що наш визвольний рух – це тільки “інтрига Москви”, а ми – большевицькі агенти.

Німці називали нас “московсько-українськими націоналістами” або прямо комуністами, большевики називають нас “українсько-німецькими націоналістами”, а останньо поволі шукають вже нових назв... Дійсну суть цієї справи віддають однак

інструкції, в яких і німці і большевики однаково говорять, що в Україні для них найбільш небезпечний український самостійницький рух. Бо український самостійницький рух дійсно був, є, і буде найбільшим ворогом і найбільшою небезпекою для кожного окупанта України!

Протинімецька підпільна література

В Україні під німецькою окупацією виходило кілька десятків підпільних самостійницьких українських газет, журналів та багато політичних брошур і книжок. В усіх тих виданнях провадилась отверта протигітлерівська політична боротьба в найбільш рішучих формах. Ми розкривали рішучо і безоглядно всі людозжерні цілі німецько-гітлерівської імперіалістичної політики та кликали український народ і всі народи Східної Європи, зв'язані з нами спільною долею, до нещадної боротьби проти імперіялістів.

Наша підпільна протинімецька література була така багата і така міцна, що вона буде завжди гордістю українського народу, пригадуючи успіхи його визвольної боротьби проти німецької окупації. Бо наша підпільна література керувала в той час настроями і думками найширших народніх мас України.

Де ж була тоді большевицька протинімецька література в Україні? Де були їх протинімецькі газети, листівки, брошури?

Їх не було тоді в Україні, тільки далеко, за фронтом, в Москві, або за Уралом, і звіттам скинули часом з літаків кілька листків. Бо як не стало в Україні большевицької армії і поліції – не стало і большевицької політичної сили. Одиною політичною силою, яка остала в Україні і зорганізувала від самого початку німецької окупації боротьбу українського народу проти цієї окупації, була наша визвольна самостійницька революційна організація. Цей факт знайшов свій дуже міцний відгук і свідоцтво між іншим також у числі, якості та характері підпільної літератури. Усі підпільні газети і вся підпільна література, яка виходила в Україні в перших роках німецької окупації і кликала народ до боротьби, – це була революційна література Організації Українських Націоналістів та література УПА.

Бо українські революціонери не лишили народу у його важких хвилях, не втікали за Волгу і за Урал, не говорили тільки по радіо з-поза тисячів кілометрів, не впали на парашутах. Ми були й остали з українським народом в його долі й недолі, на його рідній землі, у всіх його найважчих пережиттях, у його терпіннях і його боротьбі. Ми говорили до народу безпосереднім підпіль-

ним живим і друкованим революційним словом, ми переходили з народом усю Голготу вивозів на невольничі роботи в Німеччину і ми організували боротьбу проти тих вивозів, проти мобілізації українців у німецьку армію і взагалі проти німецької окупації в цілому.

З протинімецьких відозв

На доказ правдивості наших повищих тверджень ми могли б навести тут багато винятків з нашої численної протинімецької літератури. Мусимо однак обмежитися, щоб не продовжувати надто цієї публікації. Тому подамо тут тільки один витяг з одної нашої відозви з часів німецької окупації, а на бажання читачів можемо представити цілі томи подібних наших видань.

Ось дослівні винятки з нашої друкованої відозви проти насильної мобілізації українців у німецьку армію, яка була видана в перших місяцях 1943 року:

Воля народам!

Передавайте з рук до рук!

Воля людині!

Повідомляйте всіх про правильне становище до підступного німецького маневру !

Українці!

...Оп'янілий від своїх мілітарних успіхів на заході, півдні і в перших місяцях на сході, німецький імперіялізм придавив важким чоботом майже всі народи західньої, південної, середної та північної Європи і, поставивши т. зв. союзні з ними народи в свою васальну залежність, кинувся зі всею пруською брутальністю і безоглядністю здійснювати найважливішу частину своїх загарбницьких планів на сході – закріпити за собою Україну, як свою колонію. Він безсоромно потоптав природне право українського народу на самостійне державне життя та такі ж права інших європейських народів. Тюрмами і концентраками, а далі розстрілами відповів німецький імперіялізм на заманіфестовану словом і чином волю українського народу організувати власне національно-державне життя. Пошматувавши українські землі ганебними кордонами та розбудовуючи свою окупаційно-колоніальну систему, він почав експлуатувати й грабити Україну не гірше, як большевики. Щоб послабити фізичні сили українського народу, він вигубив міліони українців-полонених, які здавалися в полон, бо не хотіли воювати

за московсько-більшевицький імперіялізм, сотки тисяч мужчин і жінок запроторив в Німеччину до невилньничої праці, а міста і села втопив у крові мирного населення під заслоною боротьби з комунізмом. Не щадив і не щадить нікого, ні маленьких дітей, вагітних жінок, стариків, яких розстрілює і палить, ні чести насилуваних українських дівчат.

Але прийшло те, чого німецький імперіялізм не сподівався. Поставивши проти себе майже всі європейські народи і цілий світ, підриваний знутри щораз більш зростаючою на силі боротьбою поневоленних народів, він захитався під ударами своїх воєнних противників. Щоб рятувати себе перед неминучою катастрофою він, в своїй лицемірності, а zarazом в безмежній тупості задумав втягнути у боротьбу за свої інтереси ним же самим поневолені народи. Ті, що кроваво знищили українську державність в 1941 році, що розстрілювали тих, які її будували, заговорили оце про творення т. зв. “українського визвольного війська” і різних “дивізій Галичини” до спільної боротьби проти більшевизму.

Українці!

Німецькому імперіялізмові забракло крові німецького вояка. Тому німецький імперіялізм пробує шукати рекрута-гарматного м'яса серед поневоленних народів, а зокрема в Україні. Боротьба поневоленних народів, а в першу чергу українського народу, торгає все дошкульніше німецьку гнобительську систему, тому німецький імперіялізм шукає способу ту боротьбу послабити і остаточно її зломати. Він пробує нині шляхом творення т. зв. галицької дивізії чи т. зв. українського визвольного війська приспати чуйність українців і, сіючи серед них оманні надії на зміну своєї політики в користь українського народу, натравлювати одних українців на других.

Українці!

Творення німецькими імперіялістами т. зв. “СС-Стрілецька Дивізія Галичина” чи т. зв. “визвольного українського війська”, – це підступний маневр окупанта, обрахований на обдурювання українського народу. Бо ж німецький імперіялізм одночасно далі продовжує торочити легковірним про “нову Європу”. Він відмовився визнати священне право українського народу на самостійне державне життя, він ніяк не хоче випустити України зі своїх хижацьких кігтів. Таким чином мало б дальше спливати кров'ю порізане кордонами живе тіло українського народу, мав би діяти і далі незмінно в Україні німецький колоніальний гніт і сваволя та терор Гештапа.

Українське національно-культурне життя в підземеллі, повні тюрми українських патріотів-самостійників. Чи ж далі мав би

смоктати з України всі життєві соки німецький апарат соціально-економічного визиску і грабунку і далі мало б продовжуватись колонізування української землі?

Отже “не за Україну, а за її ката”, за німецький імперіялізм кровавитись має т. зв. “СС-стрілецька дивізія Галичина”, т. зв. Українське визвольне військо.

Українці!

Погром українства позначив роки свого панування в Україні московський імперіялізм білих царів. Ріками крові, смертю мільйонів, заморених голодом, запроторених в сибірську тайгу, писав історію “визволення” і “воз’єднання” українського народу московський імперіялізм червоного царя.

Нині пробує здійснювати “визволительську” політику німецький імперіялізм.

Але, як не бере сталінська “дружба” народів і “радісне та щасливе життя” в колгоспному ярмі, так не візьме німецька “нова” Європа з її “необмеженою свободою Богові молитись”.

Український народ змагає до здійснення власної держави, до здобуття влади на своїй землі, що зорганізує лад і порядок, який служитиме інтересам розвитку сили і добробуту українського народу. Український народ не буде проливати свою кров за чужі імперіялістичні інтереси і власними руками кувати ярмо своєї неволі. Український народ свідомий, що помагати одному чи другому імперіялізмові в їх взаємній конкуренційній боротьбі за поневолення України, – це значить неминуче впасти жертвою одного з них.

Український народ всі свої сили віддасть тільки революційній боротьбі за Українську Самостійну Соборну Державу, а в своїй боротьбі проти чужих імперіялістів стане рам’я об рам’я тільки з тими народами, що визнають його право на самостійне державне життя.

Спробу німців творити т. зв. Українське військо чи “СС-дивізію Галичина” український народ оцінює як підступний маневр окупанта втягнути український народ до боротьби за інтереси німецького імперіялізму та заставити його закріпити власними руками свою неволю. **Українську армію може організувати тільки український народ та український уряд і йому тільки може вона служити.** Український народ не стане посміховищем народів і не буде рятувати того, чий чобіт придавлює його груди.

Большевицькою загрозою українського народу не залякати. Український народ веде від 25 років важку боротьбу проти большевізму. Але українському народові нецікаво замінити одну

неволю на другу і тому він не стане гарматним м'ясом німецького імперіялізму.

Український народ свідомий, що дорога до перемоги над московсько-більшевицьким імперіялізмом веде не в союзі з німцями, але тільки через боротьбу за самостійні національні держави поневолених народів при одночасній боротьбі проти німецького імперіялізму. Під тими прапорами веде він боротьбу проти гітлеризму і більшевизму і в тій боротьбі єднається з народами, що ті прапори визнають. Під тими прапорами український народ побідить!

Під ударами революційних сил поневолених народів впаде німецько-гітлерівський імперіялізм і впаде так само московсько-більшевицький імперіялізм!

Українська кров і українське життя будуть віддані тільки на боротьбу за українську справу!

Проти всіх імперіялізмів, які зазіхають на українську землю і намагаються поневолити український народ!

За свободу народам і людині!

За владу українського народу на українській землі!

За Самостійну Соборну Українську Державу!

За самостійні національні держави всіх поневолених народів!

***

Наведені вгорі уступи з нашої відозви з перших місяців 1943 р. свідчать дуже виразно про наше справжнє відношення до німецьких окупантів. Таких і подібних відозв, брошур, статей, листівок, лозунгів, газет революційного, протинімецького змісту ми могли б зачитувати, на бажання, дуже багато.

На тому ще, однак, не вичерпується реєстр нашої "співпраці" з німцями. Ще приходить окремий великий розділ збройної боротьби.

Збройна боротьба УПА

Коли німецькі окупанти відповіли на акт проголошення незалежної Української Держави арештуванням і розстрілами, ми взяли за зброю. Збройний спротив українського народу проти німецької окупації, організований українськими самостійниками, зростав з кожним днем на силі. Ця боротьба виросла скоро у незвичайно сильний збройний революційний рух, знаний широко під назвою Української Повстанської Армії (УПА).

Ніхто не може чейже заперечити того факту, що УПА **повстала, зорганізувалася і здобула свою велику силу власне в боротьбі проти німців!**

Запитайте своїх братів, чеських селян, з численних чеських колоній на Волині. Вони бачили наші змагання і вони розкажуть Вам, звідки взялась і як виросла УПА. Вони Вам розкажуть, як УПА боролась завзято проти німецьких окупантів, як знищувала їх, як УПА викинула німців зовсім з багатьох районів України і установила там свою народню революційну владу. І вони скажуть Вам також, як жорстоко розправлялись німці з українським самостійницьким рухом, як стріляли і палили вони десятки тисяч людей, як знищили у нас не одні Лідіце, а багато сотень Лідіц, багато сотень наших сіл і місточок та вимордували безконечне число наших селян і нашої інтелігенції.

Досьогодні стоять згарища сотень українських сіл, зруйнованих німецькими окупантами у відплату за визвольну боротьбу УПА, і до сьогодні пам'ятає український народ героїчні бої своєї революційної Повстанської Армії проти німецьких людоїдів-імперіялістів.

УПА знищила сотні німецьких поїздів, сотні магазинів, урядів, тисячі авт. В боях з УПА впали десятки тисяч німців. Ні одною дорогою в Україні не могло проїхати спокійно німецьке авто, не міг один німець або мала група німців показатись поза містом, бо вже не вернув, а з його крісом чи автоматом виростав у лавах УПА ще один повстанець.

Це сторінки безсмертної слави народу, який, гноблений усіма імперіялізмами, окупований величезними арміями найбільших світових потуг, сам, без нічиєї допомоги, повстав проти них сам, власними руками здобув у боротьбі зброю і створив свою повстанську армію, свою незалежну збройну силу.

Один з найбільш визначних провідників українського визвольного руху – Іван Климів-Легенда, замордований на тортурх у ґестапівській тюрмі у Львові в 1942 році, – кинув німецьким окупантам отверто голосний визов вже в першому тижні приходу німців в Україну, в м[ісяці] липні 1941 року такими словами: “Ви прийшли до нас як окупанти, – але вже не вернете. Український чорнозем прийме Вас у свої обійми і стане Вам гробом!”

УПА виконала з честю цей заклик свого замордованого Провідника та зробила українську землю гробом для незлічимого числа німецьких окупантів.

Так само буде тепер з большевицькими окупантами!

І так само буде з усіма імперіялістами, які вибираються панувати на нашій землі. Усі вони, скоріше чи пізніше, знайдуть у ній свою могилу!

Три роки дальшої визвольної боротьби УПА після уступлення німців з України

Отак виглядала наша “співпраця” з німцями у світлі наведених фактів. Більш неправдивих закидів проти нас здається хіба годі було видумати. Большевицька пропаганда чіпається однак до цього, бо не має жодних річевих аргументів у боротьбі проти нас.

Проти багатьох своїх противників воюють большевики різними аргументами, використовуючи їх слабкі сторони. Однак у боротьбі проти нашого визвольного руху не можуть до нічого причіпитися, навіть у найменшій мірі, **бо наша ідеологія і наша програма, маючи всі найбільш поступові революційні ідеї і засади найширшого вселюдського засягу, – має найкращу зброю в боротьбі з брехнею большевизму.** Тому большевики не можуть взагалі боротися з нами в отвертій політичній площині, не можуть до нічого причіпитися і мусять згори програти кожною дискусію. Тому власне вони мусять воювати проти нас тільки такими неправдивими закидами.

Коли йде про закид співпраці з німцями і залежності нашого руху від німецької політики, то вони самі бачать, що понесли в цьому основну поразку хоч би тому, що сьогодні, на початку 1947 року, минув вже **третій рік від уступлення німців з українських земель, але український визвольний рух діє дальше з не меншою силою. В четвертому році по новому повороті большевицької окупації йде дальше безпереривна важка політична й збройна масова боротьба цілого народу проти ворожої окупації.** Аргумент “німецької інтриги”, “німецької руки”, “німецьких грошей”, “німецької зброї”, “німецьких парашутів” та всяких інших “німецьких” таємничих, чудотворних вигадок зістав тим фактом зовсім скомпромітований.

В листопаді 1943 року Червона армія була вже в столиці України – Києві. В перших днях січня 1944 року була вже на західніх українських землях, на Волині, а Українська Повстанська Армія, яка до цього часу боролася проти німців, опинилася тоді вже в більшості поза фронтом, в запіллю Червоної армії.

Цілий 1944, 1945 і 1946 роки видержала УПА сама одна в тій нерівній титанічній боротьбі проти всіх величезних сил советських армій, советської пропаганди і советського поліційно-державного апарату. І сьогодні, на порозі 1947 року – бореться незломно далі.

Де ж тут німці? Де ж тут німецька армія, якої і сліду вже давно немає!?

Ні, тут не німці, тут не чужа інтрига, не агентура, а тільки непоборна сила великої, життєвої безсмертної ідеї – ідеї людської свободи! Тут непоборна сила і героїзм цілого нашого народу, який кровавиться у завзятій боротьбі і складає у ній мільйони жертви крові – за свою волю і незалежність, за своє право на вільне незалежне державне життя. Небагато є народів у світі, які зложили коли-небудь стільки жертв і виявили таке завзяття і такий масовий героїзм у боротьбі за свою волю. Навіть у цій великій світовій війні, яка щойно закінчилась, небагато народів понесло стільки жертв, скільки зложила їх Україна і скільки складає їх ще сьогодні наша Батьківщина у боротьбі за свою волю і незалежність.

Наш народ віддає, вже по закінченні світової війни дотепер, більше жертв крові у боротьбі за цю найдорожчу йому ідею волі, ніж багато інших народів протягом цілої війни.

В обличчі тих фактів, твердження большевицької пропананди про “німецьку інтригу” потерпіли повну поразку і компромітацію.

Тут власне джерело нових закидів про “міжнародню реакцію”, розглянутих вже в першій частині нашого вивчення. Большевицька пропаганда шукає гарячково якогось виходу з того положення, що їм не вдалось здушити, ані затушувати факту дальшої визвольної боротьби українського народу, яка продовжується вже четвертий рік після усунення німців з України. Тому пробують тепер звалити це на “міжнародню реакцію”, щоб закрити правдивий факт їхньої загарбницької імперіалістичної політики в Україні і факт визвольної боротьби українського народу, зверненої проти їхньої окупації. Бо цей факт компромітує всю фалшиву большевицьку пропаганду в світі про поступове і справедливе розв’язання національного питання в советському ладі.

Правдиві спільники Гітлера і перші правдиві коляборанти

Закінчуючи вивчення в справі закидів про співпрацю українського визвольного руху з німцями, треба підкреслити, що ці закиди видвигають большевики, то значить ті, які самі співпрацювали з Гітлером від 1939 до 1941 року і допомогли Гітлерові дуже видатно до його перших великих успіхів, які задецидували власне про характер і розміри цієї другої світової війни. Багато людського горя і крові тяжить через те на них.

Большевицька пропаганда числить на коротку людську пам'ять. Але ми пам'ятаємо добре промови Молотова, в яких він вихваляв під небеса гітлерівську Німеччину. Пам'ятаємо спільні відвідини Молотова і Рібентропа у Сталіна і Гітлера, спільні наради, спільні розбійницькі плани загарбать, спільні прийняття й обіди, спільні фотографії в газетах тих розбійників, як вони, усміхнені, обнявшись під руки, мало не цілувались, радуючись своїм кровавим ділом другої світової війни...

І ще ліпше пам'ятаємо, як нашому бідному колгоспникові видирали останнє зерно большевицькі комісари на допомогу Гітлерові, як вони віддали Гітлерові нашу нафту і нашу бензину, щоб він міг краще воювати і поневолювати Європу... Того їхнього союзу, тої спілки розбійників ми ще не забули і не забудемо!

Даремно вони пробують всім іншим закидати співпрацю з німцями. Це ж власне вони самі – не тільки перші коляборанти і спільники Гітлера у цій війні, але перші палії цієї страшної війни. Вони ще чекають свого суду, своєї Нюрнберги.

III

Антисемітизм

Третій закид, який дуже часто видвигає проти нас чеська большевицька преса – це “антисемітизм” нашого руху.

У відозві виданій від імені чеськословацької армії до наших повстанських відділів, яка була розкинена з літаків, сказано між іншим: “Звернулися Ви до нас, вояків народньо-демократичної армії з листівкою, в якій закликаете нас, щоб ми разом з Вами воювали проти большевизму і жидів”...

В іншому місці цієї самої відозви ще раз говориться, що ми ніби закликали чесько-словацьких вояків “воювати проти комунізму і жидів”.

Автори цієї офіційної відозви запевняють, що вояки чеськословацької “народньо-демократичної армії” не підуть за таким закликом, бо вони знають, що боротьба проти УПА коштує їхню батьківщину “міліони крон”, та вкінці заявляють: “Будемо воювати проти Вас до останнього вояка”...

Отже, тут маємо не тільки дивні і смішні аргументи про “міліони крон” й запевнення офіційної урядової армії, що буде воювати проти УПА до “останнього” свого вояка(!), ...але знову на першому місці аргумент антисемітизму.

Таких тверджень, які закидають нам антисемітську пропаганду, можна зустріти дуже багато в чесько-большевицькій пресі. Навіть “Нев-Йоркське листи” з дня 2.2.1946 року, улягаючи тій пропаганді, пишуть: “Бандеровці заплавіли ціле виходні Словенско проті-жідовськімі летаки”.

На ці закиди відповідаємо коротко: **таких відозв ні листівок ніколи не було**. Ми ніколи не видавали і не поширювали ніде, ані у нас в Україні, ані тим більше у Словаччині протижидівських листівок. В усій нашій політичній літературі, підпільних революційних газетах і відозвах, ані тепер, ані в часі німецької окупації не було і нема ні одного слова, зверненого проти жидів. Такі закиди – це чиста вигадка і брехня. Ми не брали також і не беремо участі в жодних протижидівських акціях.

В часі німецької окупації в многих відділах УПА служили також жиди, зокрема лікарі, і тут знаходили охорону й опіку та служили своїм знанням в боротьбі УПА проти терору гітлерівських окупантів.

Українська Головна Визвольна Рада (УГВР) забезпечила у своїй платформі виразно усім жителям України, усім національним меншостям, в тому числі також і жидам, рівність усіх громадянських прав.

Нам взагалі чужа і ненависна всяка національна нетерпимість, всяка нетолеранція, всякий груповий та національний егоїзм, шовінізм, погромництво та інші подібні прояви. Уважаємо це за некультурність, дикунство і людоїдство. Ми, українці, були довгі віки поневолені, недержавним народом та зазнали на собі багато таких проявів. Тому ненавидимо їх, відкидаємо і побороємо, а прагнемо культурного, толерантного, народоправного ладу, де кожна людина, кожна людська громада і кожна нація буде мати забезпечену повну рівність усіх прав. Ці ідеали не дадуться ніяк погодити з антисемітизмом і погромництвом, що закидає нам зовсім безпідставно большевицька пропаганда.

Поширення антисемітського руху було б навіть шкідливе для нашої визвольної боротьби тому, що зводило би енергію і заінтересування народних мас на фалшиві тори. Нам треба звернути всю енергію на боротьбу проти дійсного ворога, яким є для нашого народу московський загарбницький імперіялізм. Не жиди завоювали і держать під своєю окупацією Україну, але московські імперіялісти. І тому не проти жидів, але проти московських імперіялістів мусить бути звернена наша боротьба.

Про наше правдиве відношення до жидів посвідчать найкраще самі жиди, громадяне Вашої держави, які зустрічались з

нашими повстанськими військами в часі рейдів наших відділів по території Словаччини в місяці квітні 1946 року. Наші відділи зустрічали тоді у Вас немало жидів, але відносились до них завжди щиро і прихильно, так само, як до всіх інших людей. Ми маємо з цього рейду навіть на письмі посвідчення жидів, які зложили добровільні грошеві датки на цілі боротьби УПА.

Ми ще раз вияснюємо на цьому місці з найбільшим натиском, що ми є борцями гуманних ідей людського поступу і справедливості та водночас рішучими противниками всякого терору, насильства і погромництва. Нашими ворогами є виключно вороги людської свободи, в першу чергу московські імперіялісти, які завоювали збройним насильством нашу Батьківщину, знищили нашу незалежну державу і завели режим нечуваного терору.

Наше відношення до російського народу й до ідеї слав'янського братерства

Наша боротьба проти московсько-большевицької окупації могла б викликати в деяких читачів вражіння про наше вороже відношення до російського народу. Хочемо, отже, дати ще і в тій справі коротке вияснення.

Україна була від кількох віків під пануванням Росії. Дійшло до цього так, що російські царі зломали підступом і насильством договір і союз, заключений з Гетьманом України Богданом Хмельницьким в 1654 р. Вони обернули Україну опісля в колонію, окуповану російськими військами. Український народ не визнав, однак, ніколи свого поневолення, ніколи не погодився на те, щоби бути підданими другого народу і не вирікся змагання до своєї незалежності... З цього приводу ішла довго завзята боротьба між українським народом і російськими загарбниками України.

Коли в 1917 році російська царська імперія захиталась під ударами революції – український народ звільнився від чужого йому панування Москви і збудував **незалежну Українську Державу зі столицею у своєму головному стародавньому місті Києві.**

Однак реставратори московського імперіялізму, тим разом червоні, зломали брутально всі засади інтернаціоналізму і братерства робітників, які вони голосили, та пішли війною проти Української Держави, мимо того, що у нас був при владі робітничий соціалістичний уряд. По трьох роках війни вони знищили збройним насиллям Українську Державу та завоювали і окупували наші землі.

Український народ не погодився, однак, на це нове поневолення, але продовжував і продовжує даліше визвольну боротьбу, аж до сьогоднішнього дня.

Мимо цієї завзятої боротьби проти панування Москви на нашій землі, ми, в ім'я наших великих вселюдських ідеалів, які визнаємо, не вважаємо себе ворогами російського народу, як цілості, а тільки ворогами його імперіялістичних елементів.

Ми не боремось проти російського народу, тільки проти російських шовіністів та імперіялістів, проти загарбників і поневолювачів, які під різними фалшивими кличами підбили Україну насильством під свою владу і держать її в жорсткій неволі.

З російським народом, так само, як і зі всіма іншими народами, в першу чергу нашими сусідами – братніми слав'янськими народами, хочемо жити в найкращій згоді і дружбі та в правдивому братерському союзі, але під умовою визнання нашого рідного права до своєї державности і незалежности на наших етнографічних землях.

Українська Головна Визвольна Рада, яка кермує визвольною боротьбою на всіх українських землях і реперезентує нашу боротьбу перед зовнішнім світом, проголосила у своїй плятформі з місяця червня¹ 1944 року: “УГВР прагне до порозуміння і до мирного співжиття з усіма сусідами України на принципі взаємного визнання права на власні держави на етнографічних землях кожного народу”.

Наші домагання, які поставлено у цій заяві, цілком справедливі і натуральні. Не ми, отже, розбиваємо слав'янську єдність і братерство, але ті, які для свого вузького реакційного егоїзму і шовінізму відмовляють українському народові рівного права на свою незалежну державу.

Братерство – це гарна річ, коли воно щире й правдиве, а не фалшиве, коли воно оперте не тільки на словах, а на ділах. Ті, які провадять політику імперіялізму, загарбання і поневолення, заперечують і нищать цю ідею, на яку в словах так багато покликаються.

Отже, ми трактуємо тих москалів, які визнають наші основні національні права, як наших сусідів і братів... Але тих москалів, які є шовіністами й імперіялістами, хоч на словах голосять слав'янство, а навіть інтернаціоналізм, трактуємо так, як вони трактують нас, – трактуємо, як своїх найбільших ворогів, що відібрали нам волю і хочуть обернути в рабів.

Віriamo, однак, що по усуненні теперішнього стану поневолення України й по устанавленні вільного національного ладу на

Сході Європи, рівного і справедливого для всіх народів, побудованого на засаді національної незалежності, відпаде причина до ворожнечі й боротьби між нашими народами. Причиною теперішньої ворожнечі є несправедливість та імперіялізм. Усунувши цю причину, усунемо і її наслідки. Щойно тоді буде можливий правдивий братерський союз вільних слав'янських народів.

Теперішнє життя українського народу під чоботом московсько-більшевицької окупації

Отаке наше вияснення на закиди, які поширює проти нас, українських повстанців, чесько-більшевицька преса, різні відозви і листівки та інші видання, кермовані большевицькою пропагандою.

Щоб образ наших змагань, поданий тут Вам у правдивому світлі, був повний, хочемо ще на кінець розповісти Вам коротко про теперішнє життя українського народу, який до Вас найближчий з усіх слав'янських народів і своїм сусідством і своїм щирим братерським серцем.

Українському народові відібрано сьогодні усі політичні і культурні права

Життя нашого народу під большевицькою окупацією є тепер дуже важке. Воно нічим не легше, як було під німецькою окупацією. Український народ живе в нечувано важкій національній і соціальної неволі і є позбавлений насильством усіх своїх основних політичних і культурних прав.

Назверх у пропаганді говориться про окрему "Українську Радянську Республіку", уряд, комісаріати (тепер вже міністерства) і т. п. А на ділі Україні відобрали большевики усі державні права й завели повну централізацію та абсолютну владу московського центру. ССРСР, в дійсності, – це не союз держав, але одна держава, і то держава не федеративна, але в найвищій мірі централістична з одною, абсолютною, тоталітарно-диктаторською, тиранічною владою. При такій системі влади Україна є позбавлена навіть найменших політичних прав.

Подібне діється з українською мовою та цілим культурним життям. Українська мова є офіційно допущена. Але це є тільки назверх, для пропагандивних зовнішніх цілей. В дійсності перепроваджено і перепроваджується дальше повну, стовідсоткову насильну русифікацію усього життя, мови та душі нашого народу.

Сьогодні нема вже ні одного університету, ні одної вищої школи, де була би справді українська викладова мова. Усе виключно російське. Усі уряди ведуть працю виключно на російській мові. У війську рівно ж виключно російська мова. Усе, від гори до долу, включно до кінового і трамвайного квитка, сьогодні все у російській мові в усіх містах України. Українську мову явно понижують і переслідують. Дійшло до цього, що сьогодні в столиці України – Києві – ніхто не відважиться на вулиці заговорити голосно своєю рідною мовою. До того самого йде всюди, бо вже навіть і у Львові, де большевики господарять тільки віднедавна, русифікація йде рівно ж дуже скорим темпом, починаючи від електричного і трамвайного квитка, кінчаючи на університеті, урядах і skleпах. І це називається, на глум і сміх, для замилення очей зовнішнього світу – “Українська Радянська Республіка”...

Те саме діється з усіма іншими правами українського народу. Українців всюди усувають і понижують. Російський народ явно видвигають, як народ “вищий”, “керівний” і пануючий, а нас, українців, трактують, як робочу худобу.

У російському большевизмі слідні останньо дуже сильні расистівсько-шовіністичні тенденції на взір гітлерівських. З цього приводу український народ, як поневолений, є змушений переносити дуже важкі переживання, зокрема найбільш рафіновані експерименти насильної денаціоналізації.

Факти терору

Українці, ані як окремих народ, ані, як люди-індивіди, не мають забезпечених на практиці жодних збірних, ні індивідуальних прав. Усюди панує диктатура, терор, людоловлі, арештування, тюрми, масові вивози на Сибір, побої, палення господарств і цілих сіл та розстрілювання людей поодинокі і масово. Ніхто з нас не певний ніколи, ні дня, ні години свого життя. Ось коротке підчислення деяких фактів большевицького окупантського терору, зроблене тільки з одної частини Львівської області (з дванадцятьох районів) за час одного року.

В часі між 17 липнем 1944 року і 17 липнем 1945 року на терені районів Львівської області: Лопатин, Радехів, Сокаль, Мости Великі, Рава Руська, Немирів, Магерів, Жовква, Куликів, Яричів, Кам'янка Бузька та Ново-Милятин большевицькі окупанти – арештували 3472 українців, вивезли на Сибір 2123, в тому числі 898 жінок і 601 дітей. Це тільки 30% призначених на вивіз, бо решта скривається або обороняється зі зброєю в руках.

В тому часі замордували на терені цих районів 1917 українців, в тому числі 120 повних старців, часто не здужаючих вже навіть порушуватись власними силами, 89 жінок та 68 маленьких дітей; знасилували публично 338 безборонні жінки; перевели 3522 облав на людей у селах і 1204 більші облави на ліси; спалили 2706 господарств; ограбили і здемолювали 2550 господарств.

Багато тисяч людей зловили і вивезли, як в'язнів на примусові роботи.

Здемолювали й ограбили 40 церков. Арештували 28 священників.

Знищили і зрівнали зі землею, зрізуючи хрести, 545 могил. Так навіть мертві не мають свого супочинку. І їх досягає советський “демократичний” терор.

Усі бібліотеки з творами українських і світових письменників, віднайдені большевицькою поліцією, були негайно і брутально знищені. Так знищили 136 бібліотек, руйнуючи неоцінені скарби української і всесвітньої культури.

Цифри збіжжя, бульби, м'яса та інших харчевих продуктів, з яких ограбили большевицькі “визволителі” українське населення цих районів, сягають багато сотень тисяч сотнарів та перевищують навіть гітлерівський грабунок.

Оце подали ми вище, для прикладу, кілька цифер підчислених з 12 районів однієї тільки області. Треба сказати, що ці цифри, хоч як жахливі своїм змістом, а для посторонньої людини з певністю важкі до увірення, є в дійсності ще далеко не повні, бо в умовинах жорстокого терору большевицької окупації важко людині навіть віддихати нормально, а не то переводити такі поважні статистики.

І треба пам'ятати, що ті цифри ілюструють справді всю жорстоку дійсність нашого сучасного життя. Бо таке саме діється й у всіх районах усіх областей нашої поневоленої Батьківщини. Всюди панує у нас такий нечуваний терор, всюди відбуваються дикі полювання на людей, грабежі, тортури, розстріли.

В тому числі треба згадати також про насильне виселювання цілих сіл, а то й цілих територіяльних комплексів. Так, большевицькі людозвірі спільно зі своїми польськими вислужниками виселили насильно більше півміліона українського автохтонного населення з його прадідівських земель, які опинились поза т. зв. лінією Керзона. Це був рівно ж один великий кровавий злочин, зроблений над нашим народом загарбниками-імперіялістами.

Вам повинен бути добре відомий цей злочин, бо через Карпати втікало на територію Словаччини багато українських

селян, декуди навіть цілими селами, щоб у Вас, у свого сусіднього братнього народу, знайти на хвилину, у важкому горю схоплення перед страхіттями польсько-більшевицького терору. Наші селяне вірили, що на терені культурної Чехословацької республіки знайдуть людське, якщо не братерське відношення.

На жаль, і тут показалося що іншого. Чеські комунарі, під командою большевицьких посіпак, ограбили нещасних українських селян ще й зі своєї сторони і видали з поворотом польсько-більшевицьким людоловам.

Показується, отже, що навіть в загально знаному зі своєї культурности і демократичности чеському народові, під впливом большевизму, дичіють деякі елементи і стають з людей звірами...

Нужда, визиск і неволя робітників

Не краще також під советською владою наше соціяльне положення. Вам часто говорять і пишуть, що в Советському Союзі розв'язано усі соціяльні питання згідно з волею й потребами робітників та селян, зреалізовано соціялізм, усунено визиск, збудовано краще життя. А на ділі – те все неправда. В дійсності діється якраз противно.

Усю владу у нас держить у своїх руках мала диктаторська партійно-поліційна кліка. Советська поліція (НКВД-НКГБ) виконує необмежену владу і сваволю над життям усіх громадян. Ця партійно-поліційна диктаторська кліка відібрала народнім селянсько-робітничим масам не тільки всю владу й політичні права, здобуті в революції, але відобрала також усі соціяльні права.

Робітники і селяне обернені у нуждарів-невільників. Робітник у нас прив'язаний до примусової праці вище своїх нормальних сил. Праця є примусова. Не вільно вибирати місця і роду праці. Не вільно змінити місця праці. Найменший робочий день – 10 годин, а пересічно виходить до 12 а то й більше. Кожний робітник має визначену, примусову, дуже високу норму виробітку. Крім примусової норми, советська влада організує ще т. зв. “соц-змагання” і “стахановщину”, щоб витиснути з робітників останні жили й останній піт. За те все дістає робітник дуже малу, голодову платню. З тої платні робітникові годі навіть прожити.

Всюди панує нечувана нужда і прямо голод. Живуть добре тільки вищі партійні чиновники й поліція, які є панамі життя і смерті усіх безборонних громадян. Визиск робітників, як був

перед советською владою, так є і тепер, тільки ще більший, ще страшніший і йде на користь пануючої всемогучої партійної кліки.

Ті, які є при диктатурі, при владі, мають усе, включно до необмеженої влади над життям громадянина, а звичайний робітник і селянин є предметом безоглядного визиску і терору пануючої кляси державних вельмож. У цій системі повстала ціла кляса советської аристократії, бюрократії, т. зв. “партійного активу”, “партійних кращих людей”. Усе в руках цих “кращих людей”. Це є навіть і по назві дослівно кляса нової пануючої аристократії.

У нас загнали насильством до праці глибоко під землею тисячі дівчат і жінок. Погляньте в Донбас – тут побачите тисячі молоденьких дівчат і старих жінок, тут побачите і дітей, загнаних насильством до найважчої праці глибоко під землею. Тут побачите, як наш “щасливий” робітник, повзаючи на животі у низьких підземних шахтах, коротає свій нещасний вік у неволі, гірший від усього, що було коли-небудь досі знане.

Отака важка доля гноблених і визискуваних робітників у нашій “робітничій” державі...

Колгоспна панщина, неволя і нужда селян

Не краще, а ще гірше життя селян. Селянам відобрано всю землю і примушено до праці у державних господарствах. Це перемінилося скоро у нове **кріпацтво і панщину** найгіршого виду. Наш селянин мусить працювати на державно-партійному фільварку під доглядом державних наганячів-гайдуків, а користі з цього для себе не має жодної. Усе збіжжя відбирає держава. Селянинові виплачують за цю працю голодовий пайок, вичислюючи збіжжя на грами.

Но слухайте, що вам говорить фалшива советська пропаганда, про “щасливе, радісне життя” громадянина Советського Союзу, але послухайте советського радія, візьміть олівець в руки і обрахуйте ті “грами”, які офіційно дістає наш селянин за трудодень, а тоді самі пізнаєте всю величезну брехню советської пропаганди про наше “щасливе, заможне життя”. Тоді пізнаєте всю глибину нашої нужди, нашого безперервного голоду і нашої невірничої долі.

Насамперед застановіться добре, що це є трудодень. Вже в тій самій тільки назві міститься обман. Бо назва “трудодень” так уложена, що виглядає назовні, для непоінформованих, що це є один день труду, один день праці. Так розуміють назву трудодень

нормальні люди в цілому світі. Та не так є в нас. Наш “трудодень” має таку гарну назву тільки для радія, для газет, для Вас, щоб Вас обманювати.

Наш трудодень у колгоспі – це не один робочий день – 8 годин, і навіть не один советський робочий день – 10 чи 12 годин. Наш колгоспний трудодень це, звичайно, два повні дні праці селянина – від зорі до зорі, часом три дні, а буває, що і цілий тиждень! Селянина гонять щоденно на державну колгоспну роботу, а рахують за працю, як самі хочуть, і пишуть за два дні, три дні, а то й за цілий тиждень – один трудодень!

І це не є якесь надужиття, таке поступовання не є незгідне зі советськими законами. Навпаки! Коли рахують за багато днів праці один трудодень, так це згідне вповні з усіма наказами советської влади. Це є власне офіційний, заведений державою порядок визиску і обману: змушувати до праці кілька день, а називати “один” – “трудодень”.

Отак під советською владою сповнилось бодай одне правдиве, нефалшоване чудо, що усталений природою день зістав продовжений вдвоє і втроє..., а робочий тиждень налічує тільки два-три трудодні, хоч працювати треба повних шість, а то й сім днів, ніколи не менше 10 годин денно...

А яка ж платня, так звана “зарплата” селянина за його важку працю, за ці “трудодні”?... “Зарплата” ця – це прямо глум!

Нашому селянинові виплачують за “трудодень”, себто за кілька днів праці від зорі до зорі... по одному кілограмові збіжжя, часом навіть ще менше, а тільки винятково дещо більше. А таких “трудоднів” може заробити пересічний селянин за цілий рік праці в колгоспі ледви сто, в кращих випадках дещо понад сто, дуже рідко до двісті.

Значить, навіть по офіційним советським даним, проголошуваним в радіо і газетах, що Ви самі можете перевірити, наш селянин заробляє за цілий рік на себе і свою сім’ю у державному колгоспному фільварку ледви один-два сотнари збіжжя!... Це страшний, але правдивий факт!

Лиш дуже рідко, як великий, надзвичайний виняток, дають деяким, спеціально вибраним своїм одиницям, можливість “заробити” рекордово велику кількість “трудоднів” і зарплати. Такі вибрані, спеціально режисеровані випадки проголошують з великим шумом пропаганди на те, щоб в той спосіб змушувати і підганяти загал колгоспних невільників до ще більшої виснажучої праці і щоб обманювати тими “рекордовими” зарплатами непоінформованих закордонних глядачів.

Пригляньтесь, однак, добре, скільки виносять ці виняткові, “рекордові” заробітні платні, про які кричать Вам щоденно у радіо!

Отож, як спокійно, річево обрахуєте, самі переконаєтесь, що і ці винятково високі, проголошені у радіо “рекордові” заробітні платні советського колгоспника є смішно малі в порівнанні з доходом пересічної селянської сім’ї де-небудь в Європі! А звичайний селянин-колгоспник не може чейже мріяти навіть про цю “радієву” рекордову платню.

Напевно не було і нема у Вашій Батьківщині жодної найбіднішої селянської сім’ї, яка заробляла би так смішно мало, як наш колгоспник. При так малій заробітній платні повстає взагалі питання, як люди можуть з того вижити. У Вас, напевно, не вижили би. А в нас мусять животіти, мусять цілими роками мучитися в голоді.

Вам з певністю не буде легко повірити в те все. Отже ще раз радимо Вам – візьміть советські офіційні газети і послухайте советського радія, але читайте і слухайте уважно, критично, щоб з-поза пропагандивної блекоти й обману виловити правдиві, конкретні факти. Не захоплюйтеся пустими штучними деклямаціями про те, що колгоспникам виплатила советська влада за працю стільки і стільки тисяч грамів хліба, але візьміть зараз за папір і обрахуйте холодно та річево, скільки-то з тих страшених тисячів грамів вийде кілограмів і сотнарів. Тоді напевно самі розсмієтесь з того шахрайства, бо пізнаєте, які малі, які нужденні, які голодові будуть ці остаточні вислідні цифри.

А пам’ятайте, що ми і того не одержуємо. Пам’ятайте, що і те, що вже Вам буде і так виглядати смішно мале до прожиття, у нас ще далеке до дійсності, бо советські партійні “кращі люде”, які є нашими наставниками і панамі нашого життя і смерти, вкрадуть ще немало і з того останнього. А до цього, що остане, прийдуть ще безконечні податки, примусові грабункові “позички” і драчки на всі сторони. Фактично отже, колгоспник одержує за свою цілоденну або дводенну працю дуже часто лиш 15-30 декаграмів збіжжя, а вже пів кілограма – то багато!

Як же ж людина може в такім разі жити з цього, запитаєте? Чейже це не можливе, тут хіба щось не в порядку з тими рахунками...

Отож відповідаємо Вам, ясно і правдиво: самотнім способом прожиття селянина в Советському Союзі – це крадіж державного майна з колгоспу. Себто “крадіж” свого власного майна, ограбленого державною партійною клікою. Якби селянин не вкрав, то би взагалі не прожив навіть одного місяця... Очевидно, це лиш на словах урядової мови називається “крадіж”. Бо в дійсності

той селянин не злодій, бо ж це його майно, його кервавиця, його праця. Злодії і грабіжники – ті, які сьогодні при владі, ті, які відібрали йому землю, які відібрали волю і які відбирають працю селянина і робітника та усе майно.

Нужденне життя інтелігенції

Не краще життя також і цієї частини інтелігенції, яка заховала свою честь і людську подобу та не пішла на службу в поліцейний апарат. Матеріальний прожиток її дуже поганий. Але, крім того, ще гірше відчувається те, що кожного інтелігента, в якій би він професії не працював, змушують бути обов'язково поліцейним донощиком і гавкачем-пропагандистом зненавидженого йому терористичного режиму диктатури. Жиючи в нужді, треба обов'язково говорити, писати і співати про “щасливе” життя, і то навипередки, ще й з “ентузіазмом”, треба доносити на своїх братів, треба вишукувати у свого найближчого брата кожен найменшу “похибку”, найдрібніше слово, рух, погляд, неприхильні пануючій тиранії, треба навіть відгадувати думки своїх найближчих і негайно доносити, оскаржувати, судити... Інакше – тюрма, концентраційні лагери, Сибір, розстріл...

Треба отак інтелігентові, як і робітникові та селянинові, як і кожному громадянину, не приналежньому до вузької кліки вищого партійного активу, жити постійно в нужді і в напруженій невиносимій атмосфері слідження, доносів, страху і терору.

Нова голодова катастрофа

Цього року стан загальної матеріальної нужди населення, замість поліпшитися, бо це вже два роки по виграній Союзом війні, ще далі погіршився. Наслідком величезних зброєнь на підбій світу, які приготував Союз, наслідком советської неадекватної господарки і наслідком загальної крадіжки та надужиття советської партійної буржуазії загальна нужда населення знову збільшилася і дійшла майже до краю нової великої голодової катастрофи. На всіх дорогах зустрінете сьогодні великі валки голодних нещасних людей, які волочаться, жebraючи хліба і вмирають часто з голоду. Дійшло до цього, що в нас знову люде людей їдять...

Ще перед кількома місяцями советська пропаганда хвалилася перед світом своїм “добробутем”, а советська влада післала Франції перед виборами 500 тисяч тон збіжжя. Польщі 200 тисяч

тон і ще кілька разів додатки, Югославії рівно ж 200 тисяч тон з додатками, видаючи останнє зерно нещасним колгоспникам. А сьогодні ТАСС змушений подавати вже й офіційні комунікати один за одним, про “конечність” продовження карткової системи хліба на 1947 рік..., про “посух”, про “погіршення харчового стану”, про “надужиття”, самовільне порушення советських законів державними урядниками, заведення панщини в колгоспах і т. д. Ті офіційні комунікати ТАСС-а становлять фактичне признавання усіх наших закидів з найбільш офіційного джерела. Коли їх перестудіюєте докладно, відкинувши брехливі пропагандивні виправдання, знайдете у них бодай частинний образ страшної голодової підсоветської дійсності.

Советські офіційні комунікати намагаються звалити вину за цей стан то на “посух”, то на поодиноких осіб зі советської бюрократії “порушників советських законів”. В дійсності, однак, єдиною справжньою причиною цього катастрофального стану є вина цілої сучасної советської системи, – системи імперіялізму, тоталізму, диктатури, терору, тиранії, грабежу, визиску і невільництва.

Повстануть гнані і голодні

Проти цього нужденного, невільничого життя, проти нечуваного поневолення народів і людини кипить в цілому Советському Союзі море народнього гніву і ненависти. Мільйони “гнаних і голодних” громадян советської тюрми народів чекають нетерпеливо цієї хвилини, коли настане “час розплати”, як це проголошують слова інтернаціоналу. У нас кипить сьогодні дійсно один вулкан ненависти й бажання розплати з катами.

Друга світова війна, яка щойно минула, не дала народам советської тюрми остаточної можливості скинути зненавиджене ярмо. Гітлер своєю божевільною політикою імперіялізму і людодійського терору звернув шляхи цієї війни на зовсім інші рейки. Замість розправи з большевицьким ярмом мусіла прийти насамперед оборона перед людоджером Гітлером.

Але тепер, по розваленні гітлерівської Німеччини, всі народи і всі громадяне Советського Союзу чекають нетерпеливо на хвилю остаточної розправи з цією другою тотальною тиранією.

На чолі визвольної боротьби Східної Європи іде УПА

Вже сьогодні іде дуже завзята і широка боротьба проти советської неволі, мимо страшного терору советських поліцій-

них органів НКВД-НКГБ. Перед у цій боротьбі веде український народ. Українська Повстанська Армія, яка зорганізувалася в часі німецької окупації й провадила завзяту боротьбу проти німецьких окупантів, видержала переможно, серед численних боїв, перехід німецького й большевицького фронту, та не зложила зброї перед новими большевицькими окупантами, але продовжує проти них боротьбу, так само, як боролась перед тим проти німецьких окупантів. Усією визвольною боротьбою України керує найвище політичне тіло українського народу – Українська Головна Визвольна Рада, якій підпорядковується УПА.

Революційна визвольна боротьба УПА набрала величезних розмірів і потрясла основами СССР. Ціла Червона армія і цілий Советський Союз говорять сьогодні про нашу боротьбу і живуть її відгомонам та легендами.

Незвичайно завзята героїчна боротьба УПА, ведена в ім'я найвищих, найшляхотніших поступових ідей народньої і людської волі, потрясла свідомістю найширших мас усіх європейських та азійських народів Советського Союзу. УПА своєю героїчною боротьбою роздерла важку занавісу неволі і запалила над Східною Європою смолоскип нової великої вільностевої революції, яка вже незадовго знищить остаточно теперішній невірний лад і поведе всі народи Східної Європи й Азії до нового вільного життя.

Джерелом створення й боротьби УПА є глибокі закони життя

Сьогодні, на початку 1947 року, минуло вже три роки від повороту большевицької окупації на українській землі. Це отже вже четвертий рік, як німці були викинені з усіх українських земель, а на їх місце всюди прийшли большевики. У світі рівно ж вже закінчена війна. Однак збройна боротьба в Україні продовжується далі з великою, небувалою силою. Наш край далі вогні й пожарах величезної боротьби. Разом з нами провадять боротьбу численні інші поневолені народи Східної Європи й Азії.

Що ж це за явище? Де його джерело? Де його тайна? Де його причина?

Звідки ж це в нашого поневоленого народу, знищеного так довгими окупаціями, знищеного війною, фронтами й величезними боями, які відбулись на нашій землі, тепер набралась така сила, таке небувале у світі завзяття, щоб так довго, так героїчно боротись проти советської імперії, яка виграла війну, яка має величезні армії, перед якою дрижить мало не цілий світ?!

Таке питання ставляє собі також багато з Вас. Знає це большевицька пропаганда і говорить Вам, як це вже ми цитували на початку, що це ніби “неясне”, “скомпліковане” питання, що це “укриті тайні махінації світової реакції”, що боротьба УПА – це взагалі “барометер світового діяння реакції” і т. п.

Та ми запитаємо Вас, – хто з розумних людей може повірити в це? Хто може повірити, щоб цілий народ кровавився довгі роки у такій завзятій, небувалій, героїчній боротьбі задля якихсь чужих і ворожих йому, таємничих махінацій “світової реакції”? І як це практично було б можливе?

Таке вияснення є противне усім законам здорового розуму і противне також засадам марксівсько-матеріалістичного розуміння життя.

Маркс говорив ясно, що “буття створює свідомість”. Отож, з цього виходить, що **підсоветське буття створює антисоветську свідомість, а на цій базі виростає антисоветська боротьба!** Це і є, в дійсності, найкраща відповідь і найкраще вияснення основ і джерел боротьби УПА.

Вияснення це говорить: коли в Советському Союзі існує таке велике невдоволення українського народу та інших народів, коли існують і зростають антисоветські революційні настрої, коли цілими роками існує і веде завзяту боротьбу великих розмірів УПА, – **то те все має свою глибоку причину у советській дійсності.**

Советське буття, советський режим імперіалістичного поневолення народів, режим диктатури, терору і нужди став підставою загального невдоволення усіх народів, поневолених у тій державі, на чолі з Україною, та заставив їх шукати свого рятунку на шляхах збройної, революційної боротьби.

Це і є єдина розумна відповідь згідно з наукою соціології, опертою на пізнанні твердих законів причиновості і наслідків. Большевицька пропагандивна альхімія зі своїми баламутними виясненнями про “скомпліковані”, “чудотворні”, таємничі махінації “світової реакції” не може знайти жодного послуху між розумними людьми, які шукають поважної відповіді на поважні проблеми.

***

Звертаємось до Вас, Брати Славяне, Чехи і Словаки, з цим нашим виясненням, не тільки для оборони нашої честі і нашої справи перед фалшивими закидами большевицької пропаганди, яка говорить Вам неправду про нашу боротьбу, але звертаємось до Вас з тим виясненням також у Вашому власному інтересі, щоб

Вам сказати правду про советську тюрму народів та остерегти Вас перед тим, що і Вас чекає, коли позволите втягнути і себе у ті сіті, які на Вас розставили хитро найбільші вороги народньої і людської свободи.

Ми, українці, знаємо советську неволю вже від 29 років. Майже тридцять років боремось проти цієї страшної тиранії і уважаємо своїм святим обов'язком сказати Вам правду про неї, та остерегти Вас.

Не дайте себе нічим обманути. Не вірте жодним гарним, облесним словам, а дивіться на діла.

Не вірте, що це справді робітничка держава і робітничка влада, бо це неправда. Це держава і влада нової звироднілої бюрократичної аристократії, нової паразитної буржуазії.

Не вірте також в советську демократію, бо це не демократія, а тиранія.

Не вірте в їх соціалізм і комунізм, бо це ані соціалізм, ані комунізм, тільки державний капіталізм і державна панщина.

Не вірте в їх інтернаціоналізм, бо це не інтернаціоналізм, а егоїстичний, шовіністичний московський великодержавницький ексклюзивний імперіялізм. Він поневолює і знищує безоглядно другі народи.

Не вірте в їх слав'янолюбство, бо вони поневолюють і пожирають на свою користь багато слав'янських народів, не дивлячись на жодне братерство. Вони не завагались вигубити терором і штучно організованим голодом міліони слав'ян-українців, і не завагаються цього зробити і з Вами, коли не будуть мати вже для цього перешкод, коли Вас приберуть твердо у свої руки.

Бороніться, Брати, Чехи і Словаки, та всі інші Браття Слав'яне, перед цією страшною долею, не дайте себе обманути їх підступній брехні, не дайте себе взяти в повну неволю, не йдiть самі по свою смерть.

Ми, українці, Ваші найближчі сусіди і Ваші Браття по спільній нам слав'янській мові і крові, кличемо до Вас через залізні, непроходимі кордони советської тюрми народів, кличемо до Вас, Браття, з нашої важкої колгоспної панщини і з підземних невольничих, робітничих шахт, і з безконечних концентраційних таборів смерті і заслань у Сибір та вздовж Підбігунового Океану, – і кличемо до Вас з наших геройських повстанських лав.

Станьте разом з нами на спільну боротьбу проти тиранії – за волю народів і людини, за новий вільний устрій нашої великої слав'янської братерської сім'ї народів, який забезпечить усім нашим народам свободу, незалежність і добробут, і за новий

вільний світ без неволі, терору і страху, без визиску і нужди, без взаємної різни і війн!

Повалім, Браття, спільними силами тиранію й покладім основи нового, кращого світу вільних народів і вільних людей!

Українські Повстанці

Листопад–грудень 1946 р.

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 42. – Арк. 13-27².

---

¹ Перший Великий Збір УГВР відбувся 11–15 липня 1944 р., але його документи, з метою конспірації, були датовані червнем того ж року.

² Перша частина в рос. перекладі опубл.: Сергійчук В. Трагедія українців Польщі. – Тернопіль: Тернопіль, 1997. – С. 207-214.

№ 33

[Кінець 1946 р.]

Столяр

“ТІНЬ ДОВБУША ІДЕ ВЕРХАМИ, РИДАЄ РЕВНИМИ
СЛЬОЗАМИ...”

Цими словами кінчив поет поему “Гуцульський курінь”, оспівуючи епілог визвольних змагань українського народу кінця Першої світової війни. . . .

Українські армії перестали існувати. Україна була покраяна, почетвертована, розпнята. Народ закутий у неволю, гноблений, визискуваний, денационалізований, винищуваний. Глухий світ мовчит[ь], “бо благоденствує”. Нізвідки помочі ні крихітки надії. Хто бачив і відчував цей стан по невдачі визвольних змагань українського народу в 1917–20-х років, тому не раз врзалась до глибини душі болюча правда тих слів поета: **“Тінь Довбуша іде верхами – веде повстанськими шляхами”**.

Однак такий стан не тривав довго. В українському народі знайшлась могутня сила життя, яка дозволила йому скоро переболіти всі рани-невдачі визвольних змагань та переламати труднощі неволі й стати на шлях нового відродження. В Україні виріс під ворожими окупаціями новий визвольний революційний рух,

який провадив український народ через боротьбу до свого визволення, до самостійності й державності. Тінь Довбуша, що “йшла верхами й ридала ревними сльозами” скоро почала міняти свою постать... Зникли сльози, вмовкав голос болю, а на ремені з’явився знову кріс. Піднялась наново збройна боротьба.

У вирі Другої світової війни український народ взяв знову за зброю і створив Українську Повстанську Армію. Тінь Довбуша, тінь Гонти і Залізняка, Хмельницького, Кривоноса й Павлюка повели Україну знову повстанськими, гайдамацькими, козацькими шляхами визвольної всенародньої революційної боротьби. Піднялось велике збройне повстання проти німецьких і большевицьких окупантів. Проти величезних, модерних армій, німецько-гітлерівської і московсько-большевицької, станула повстанська армія українського народу, революційна, партизанська, узброєна тільки тим, що здобула сама на ворогах. Піднялась нерівна, єдина в світі війна поневоленого народу проти двох наймогутніших модерних армій і світових потуг. Це вже не короткий, несподіваний зрив, де ділає головно заскочення ворога, не нагле повстання, але довга, завзята кривава масова боротьба, прямо війна, яка триває ще й сьогодні, на порозі 1947 р., у 8-му році від часу вибуху Другої світової війни, в другому році після її закінчення... Тільки цей один факт говорить уже само собою дуже багато про її розміри й її завзяття. Ця боротьба і ця війна, цей новий визвольний зрив українського народу, що зв’язаний з ім’ям УПА, щодо своєї масовости й ідейної революційної натури, можна сміло сказати, не має собі рівного. Прикладів такого масового, всенароднього, революційного підйому, завзяття, посвяти й жертвенности в боротьбі можна шукати хіба лише в одній козащині. Хто сам не бачив, хто сам не брав участі й не пережив цього всенароднього революційного підйому, завзяття, той ніколи його не зрозуміє, і тому важко зрозуміти навіть цей факт, як ще сьогодні можливо провадити поневоленому народові таку довгу й таку широку збройну боротьбу проти величезних модерних армій, перед якими дрижить і гнеться мало не цілий світ. Тайна цієї сили саме у факті от цього загального, масового, всенароднього революційного підйому фанатичного беззастережного віддання українських народніх мас ідеї Вільної Самостійної України, для яких вони виконували й виконують чини масового героїзму, посвяти й незвичайної витривалости.

Щоб цей великий моральний капітал, здобутий у боротьбі, не пропав, щоб він був джерелом ще більшої сили й вирощував нові кадри й нові прийдешні покоління на дальшу боротьбу за

цю велику безсмертну ідею, що народ за неї пролляв і проливає стільки крові, друкуємо оцю книжечку нарисів із бойових дій УПА*.

Ця книга нарисів – це не є звичайний художній твір. Ані навіть репортажі, опрацьовані вправною письменницькою рукою. Це радше книга документів, бо це майже виключно матеріали зі звітів й описів самих стрільців УПА про терор окупантів і збройну боротьбу УПА. Писані вони безпосередньо у розгарі боротьби, на коліні, на пеньку, в лісі, у полі, в бункері-криївці глибоко під землею. Тому, може, буде в них немало різних недомагань, так під художнім, як і під багатьома іншими оглядами. Але зате буде в цій книзі одне найважливіше – буде правда. Бо всі описи, зібрані в цій збірці, – це правдиві факти, взяті з життя, передані очевидцями, творцями і учасниками даних подій, писані дрижачою ще від бою рукою стрільця.

Не віддасть ця збірка рівно ж повного образу нашої сучасної боротьби.

Бо це лиш перша збірка, гейби перший том. Якщо побачит[ь] світ ще й далі подібні збірки, до яких вже є частинно виготовлені й готуються і далі численні матеріали з обсягу цілоти боротьби на всіх українських землях, тоді цей образ буде повніший.

А тим часом хай і так іде ця книжечка в світ, хай буде скромною пам'яткою тим, які ці геройські діла, що тут описані, творили, і хай кріпить та будує сили на дальшу незломну боротьбу.

Слава Україні!

Опубл.: У боротьбі за волю – під бойовими прапорами УПА. – Авґсбург, 1949. – С. 11-16.

---

* Текст є вступом до “збірника репортажів, споминів, звітів, протоколів з боротьби Української Повстанської Армії проти німецьких та большевицьких окупантів у роках 1943–1946” “ У боротьбі за волю – під бойовими прапорами УПА”

НОВІТНІ ВАРВАРИ**НОВІ ЛІДИЦЕ**

Знищення чеського села Лідіце гітлерівськими душогубами потрясло свого часу сумлінням усього культурного світу. Ще й до сьогодні не затерлась пам'ять цього злочину.

Однак, це не останній такий злочин в світі. Подібні, але ще більш страшні і більш масові злочини відбуваються і тепер, у мирний час.

Для прикладу подаємо нижче два описи таких злочинів, dokonаних на українському населенню за лінією Керзона, в межах теперішньої польської держави, зроблені польським військом і большевицькими комісарами.

**ЗНИЩЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛА
ЗАВАДКА МОРОХІВСЬКА****Причини знищення села Завадка Морохівська**

Село Завадка Морохівська лежить в горах Карпатах, на захід від ріки Сян, в повіті Сянік. Ті околиці є замешкалі українським населенням. По установленні границі теперішньої польської держави на лінії Керзона, частини української етнографічної території остала в межах польської держави. Большевицький уряд в Москві, в порозумінні зі своїми послухними варшавськими виконавцями, наказав виселення всіх українців, які мешкають за лінією Керзона, а їх рідної прадідівської землі й перевезення до ССРСР. Постанову про виселення українців з-поза лінії Керзона зробив ще Гітлер зі Сталіном в часі їхнього союзу в 1939 і [19]40 роках. Тепер, хоч вже не стало Гітлера, Сталін вирішив докінчити те, що розпочав ще з Гітлером, тому, що боявся лишати українців де-небудь трохи дальше від свого всесильного НКВД. Українці провадили й провадять всюди завзяту боротьбу за свою національну незалежність, під кличем свободи всіх народів і всіх людей. До цієї боротьби згуртовують українці також інші народи, поневолені й загрожені московсько-большевицьким імперіялізмом. Цієї революційної боротьби українців дуже боїться Москва й намагається всіми силами опанувати Україну й знищити укра-

їнський самостійний рух. Для цієї цілі заряджено також у Москві виселення українців з-поза лінії Керзона. Але українці не хотіли виїздити зі своєї прадідівської землі до СРСР ані добровільно, ані під примусом. Тоді, з наказу Москви, польське військо під командою совітських старшин розпочало страшний терор проти українського населення, щоб його змусити до виїзду. Так знищило польсько-більшевицьке військо сотні українських сіл і вимордувало тисячі невинних людей. Прикладом цього може служити доля одного села Завадка Морохівська. Нижче подаємо вірний опис цієї події.

Перший напад польського війська на село Завадка Морохівська й інші села в дні 24 січня 1946 року

Вже від довгого часу нападали різні частини польського війська під командою большевицьких старшин на українські села в повіті Сянік та в інших околицях за лінією Керзона. Дня 24 січня 1946 року напали частини 34 полку польського війська, стаціонарного в м. Сянік, під проводом совітського старшини, команданта цього полку, полковника Плюто, на українські села Вислік Долішний, Карликів, Завадка Морохівська та багато інших.

В селі Вислік Долішний польське військо ограбило господарське майно, побило до крові багато людей, чотирьох мешканців прострілили, а сімох замордували. Одночасно спалили 36 хат.

Того самого дня спалили багато хат в селі Карликів, пограбували багато майна й вбили 14 осіб, в тому числі старенького сімдесятилітнього священика, його дочку, дружину й чотирирічну внучку. Маленька 4-річна внучка священика була на руках служниці Магди, коли до хати вбігли польські вояки. Дитина перестрашилась, побачивши, як вояки вбивали священика, його дочку – її маму, кричала та просила служниці, щоб її сховала. Але вояк прискочив і трьома ударами багнета вбив дитину на руках няні, опісля вистрілив і ранив важко служницю, думаючи, що вбив її. Після цього морду вояки запалили приходство. Так замордували в селі того дня 14 мешканців, спалили багато хат і грозили, що вимордують всіх тих людей, які не виїдуть негайно до СРСР.

Того самого дня польське військо напало також на село Завадка Морохівська й розпочало тут так само грабувати майно та бити мешканців. Кого зловили, зганяли на середину села й грозили, що зараз усіх вистріляють за те, що не хочуть виїжджати до СРСР. Але в тому часі надійшла частина УПА (Українська

Повстанська Армія – українське партизанське військо, яке бореться за Самостійну Українську Державу). Українські повстанці прогнали цього дня польське військо, визволили арештованих селян та охоронили їх від розстрілу.

Другий напад польського війська на село Завадка Морохівська в дні 25 січня 1946 р.

Дня 25 січня 1946 року 34 полк польського війська під командою большевицького старшини полковника Плюто в 8 годині рано заняв села Мокре, Височани, Кам'яне і Завадка Морохівська. Село Завадка Морохівська окружив рано о годині 8 другий батальйон 34 полку польського війська зі Сянока й почав негайно бити й зганяти мешканців. Хто втівав – того стріляли. Всіх, кого застали в селі, так мужчин, як і жінок та маленьких дітей, – били, кололи штиками, дротами, ломали руки й ноги, розпорювали внутрешности, відрізували груди, язика, носи, виколювали очі, побитих і ранених кидали живцем у вогонь. Так замордували цього дня 70 мешканців села Завадка Морохівська, в тому числі також дітей і кількомісячних немовлят. Список замордованих осіб подаємо в родинному порядку.

Доповнення до протоколу в справі масового морду українського населення в с. Завадка Морохівська, пов. Сянік, 25 січня 1946 року

1. Катерина Білас – рок[ів] ок[оло] 60 – ранена. На ранену наклали поляки дров і соломи та спалили її живцем.

2. Меланія Білас – рок[ів] ок[оло] 50 – спалена живцем у горючій хаті.

3. Марія Кирилейза – рок[ів] 41 – народжена в США – дістала 7 ударів багнетом. У ногах поломані пальці, права рука три рази зломана, відрізана ліва грудь, розчереплена голова.

4. Анна Кирилейза (дочка) – рок[ів] 16 – розбита голова, поломані руки й ноги.

5. Катерина Кирилейза (дочка) – рок[ів] 15 – розбита голова, ранена багнетом крізь праву ногу вище коліна.

6. Андрій Максим – рок[ів] 70 – спалений живцем.

7. Марія Максим (жінка) – вбита стрілом в потилицю.

8. Анастасія Максим (невістка) – вирізані м'язи вздовж лівої ноги від стопи по коліна, зломана ліва нога вище коліна, зломана два рази права нога, поломані обі руки, дістала три штики в ліву

грудь, 5 штиків в праву грудь, розпорений цілий жолудок, розбита голова.

9. Степан Максим – рок[ів] 10 – дістав* штики в груди і стріл в потилицю.

10. Анна Максим – один рік – розпорене черево.

11. Катерина Максим – 4 роки – проколена багнетом в уста, два багнети в праву грудь, розпорене черево, з якого випущено внутреності.

12. Катерина Томаш – відрізані груди, 5 штиків в черево, порізані ноги; жила ще понад годину, пізнала цивільних бандитів з Небецан (сусідне пол[ьське] село, яке брало участь у нападі разом з військом).

13. Марія Томаш (дочка) – відрізаний ніс, язик, вибрані очі.

14. Анна Томаш (дочка) – відрізаний ніс, язик, вибрані очі.

15. Степан Томаш (син) – відрізаний ніс, язик, вибрані очі.

16. Анна Нечиста – дістала стріл в груди, після якого жила ще три години.

17. Катерина Нечиста (дочка) – рок[ів] 20 – ранена в ногу та кинена живцем в огонь.

18. Ева Білас – рок[ів] 30 – поколена багнетом в плечі.

19. Теодор Білас – рок[ів] 65 – проколений штиком в черево, жив 7 годин.

20. Іван Білас – рок[ів] 46 – дістав постріл в плечі.

21. Марія Білас – рок[ів] 38 – вирізаний язик, поломана права рука за п'ястуком, дістала 4 штики в черево, 4 штики в ноги.

22. Софія Білас – рок[ів] 7 – порізані ноги і черево.

23. Михайло Нечистий – ранений в праву ногу вище коліна й ліву руку за п'ястуком.

24. Тарас Нечистий – дитина років три – дістала постріл в ліве рам'я з розривної кулі. Померла по 6 годинах мук.

25. Катерина Нечиста (жінка) – ранена в ліву ногу, спалена живцем.

26. Магдалина Нечиста – рок[ів] 17 – ранена, опісля спалена в огні.

27. Софія Нечиста (дочка) – рок[ів] 8 – ранена, опісля спалена в огні.

28. Марія Нечиста (дочка) – рок[ів] 6 – ранена, опісля спалена в огні.

(Про це розказував муж Михайло Нечистий, якого раненого залишили бандити в горіючій хаті, а з якої вспів він ще втекти).

---

* У тексті: дістала

29. Осип Дудиньчак – рок[ів] 40 – дістав 2 штики в груди.
30. Анастазія Дудиньчак – рок[ів] 40 – убита пострілом в груди.
31. Ева Іздебська – вбита пострілом в плечі.
32. Катерина Іздебська (шістьмісячна дитина) – зарізана, підрізане горло та вбита штиком в голову.
33. Дмитро Боньчак – рок[ів] 50 – приголомшений ударом кріса і спалений в огні.
34. Іван Боньчак (брат) – дістав постріл у череву та спалений живцем.
35. Анна Клемчик – підрізане горло – постріл через грудну клітку.
36. Василь Циганик – прострілений запальною кулею в руку, після чого по трьох тижнях помер.
37. Катерина Циганик (мати) – заломана чашка, стріл у потилицю.
38. Іван Циганик – проколений багнетом в груди.
39. Іван Гринько – убитий стрілом у потилицю.
40. Михайло Іздебський – проколений багнетом в груди.
41. Петро Іздебський (брат) – стріл у голову.
42. Катерина Козлик – розбита голова, випущений мозок.
43. Анна Козлик – перестрілені груди.
44. Ева Козлик – перестрілені груди.
45. Дмитро Кметчик – стріл в потилицю, добитий штиком.
46. Катерина Кирилейза – стріл в груди.
47. Ярослав Кирилейза (син) – підрізане горло.
48. Петро Кирилейза (брат) – стріл в плечі.
49. Осип Боньчак – пострілений в груди.
50. Катерина Боньчак (жінка) – стріл в груди.
51. Марія Боньчак (дочка) – ранена в ліву руку, в ліву ногу.
52. Нестор Іздебський – стріл в ноги.
53. Андрій Нечистий – проколений трьома штиками в груди.
54. Катерина Білас – стріл в плечі.
55. Іван Нечистий – два стріли в плечі.
56. Микола Добрянський – ранений в череву, помер по 6 годинах.

Крім того, були ще замордовані деякі особи, не вчислені у цьому списку. Разом замордованих і померших наслідком побоїв було понад 70 осіб. Було також дуже багато легше побитих і покалічених. Їм заборонили ходити до міста до лікаря. Одночасно польське військо зрабувало 17 коней, 34 корови, 157 курей, 78 сотнарів збіжжя та багато хатнього господарського майна.

Після цього військо спалило 27 хат-колиб. Ці хати-колиби збудували собі мешканці села після того, як німці спалили село в часі переходу фронту. Тепер польсько-большевицьке військо вдруге спалило це бідне гірське село й забрало усе майно.

Після цієї варварської акції большевицькі пропагандисти говорили в околиці, що вони вбили в Завадці Морохівській 80 українських повстанців-бандерівців, які стріляли до них з хат. В дійсності в часі цілої акції не впав того дня ані з хат, ані з ліса ні один стріл.

Третій терористичний напад польського війська на село Завадка Морохівська в дні 26 березня 1946 року

Дня 28.III.1946 року о год. 4 рано, частини 34 полку польського війська, озброєні важкою зброєю, обступили зі всіх сторін село Завадка Морохівська, пов. Сянік. Мешканці села, навчені вже гірким досвідом, втікали до ліса. Усіх, кого зловили жовніри, зганяли силою на площу коло школи. Тут капітан ВП сказав до зігнаних людей промову, в якій, між іншим, говорив: “Вистріляю вас усіх до ноги за те, що не їдете там на Україну, а з бандерівцями хочете робити свою Україну”. Після того наказав вибрати 11 здорових мужчин і розстріляти на очах усіх присутніх (жінки, старики, діти).

Жертвою цього варварського терору випали цього дня:

1. Іван Маслюх	–	років 46	
2. Теодор Маслюх (син)	–	“ 25	
3. Микола Маслюх (син)	–	“ 29	
4. Михайло Клепчик	–	“ 28	
5. Василь Добрянський	–	“ 35	
6. Яким Шуркало	–	“ 40	
7. Степан Козлик	–	“ 18	
8. Дмитро Кирилейза	–	“ 48	
9. Михайло Нечистий	–	“ 38	
10. Іван Білас	–	“ 35	(убитий прикладом кріса)
11. Теодор Білас	–	“ 40	

(Серед застрілених було кілька ранених ще з першої акції).

По виконанні морду жовніри ВП спалили решту 7 колиб, пивниці та викопані ями, в яких мешкало населення. Залишили тільки школу й церкву.

Зрабували останні дві корови та одного коня, які були ще в селі. Після цього знову промовляв цей сам капітан словами: “Так буде зі всіма, які не хочуть виїхати. Тому наказую до трьох днів опустити село, бо в протилежному випадку вистріляю решту. А щоб ви, люди, знали моє добре серце, не кажу наразі палити школи, щоб жінки й діти мали, поки виїдуть, приміщення”.

Мимо того морду, населення даліше держалося і не виїздило до ССРСР. Перенеслося мешкати під ліс, де жило жебраним хлібом в провізоричних будах.

Четвертий варварський наскок на село Завадка Морохівська в дні 13 квітня 1946 року

Дня 1[3].IV.1946 року наскочило знову ВП на с. Завадка Морохівська, пов. Сянік. Одні заскочили село непомітно від ліса і поробили застави, а інші входили зі сторони Мокрого і Небезчан. Побачивши небезпеку, селяни почали втікати, куди попало. За втікаючими стріляли польські вояки з кулеметів і автоматів. Зловлених мужчин стріляли та били до неприємності. Внаслідок цієї акції замордовано таких людей:

1. Володимир Добрянський – рок[ів] 15 – застрілений.
2. Іван Добрянський – рок[ів] 22 – побитий, застрілений.
3. Орест Маслюх – рок[ів] 27 – побитий, застрілений.
4. Володимир Боньчак – рок[ів] 18 – ранений, добитий камінням.
5. Сенько Нечистий – рок[ів] 3 – застрілений.
6. Іван Кирилейза – рок[ів] 42 – роджений в США, важко ранений в двох місцях.

Кожну жінку, яку зловлено, сильно збито. Побило польське військо також малих дітей. Спалили три колиби, які люди успіли поставити за час від 28.III.1946 р. до 13.IV.1946 р., спалили школу. Побитим людям заявляли, що вистріляють всіх до решти, якщо до трьох днів не винесуться до ССРСР. Однак населення, мимо всього, воліє згинутися на рідній землі.

П'ятий напад: виселення решти українського населення з села Завадка Морохівська польським військом в дні 30 квітня 1946 року

30.IV.1946 р. знову наскочило ВП непомітно на село Завадку Морохівську. Село обскочили зі всіх сторін і силою почали зганяти рештки населення на залізничну станцію Загір. Людей гнали

цілий час під сильним конвоєм. Населення, мимо важкого життя, знущань червоних поляків, з плачем опускало своє рідне село. Того дня вивезли 78 осіб, в тому лише 4 мужчин.

Так по-геройськи боролося довгий час з польським червоним військом убоге, кількакратно спалене українське лемківське село – Завадка Морохівська.

Так варварським насильством знищено, зрівнано кількакратно зі землею, вимордовано й останки вивезено українське село Завадка Морохівська. У мирний післявоєнний час тими, які вдають спасителів людства. Чи ж це не такий самий, чи ж це не більший ще злочин, як голосний морд у Лідіце?

І така доля зустрінула не одне село Завадку Морохівську, але сотні, а то вже й тисячі українських сіл по обох боках лінії Керзона, і під московсько-большевицькою, і під польсько-большевицькою окупаціями.

Слава Україні!

Л-с

Постій, дня 5.V. 1946 р.

Відпис і переклад зі словацької на українську мову.
Це письмо поширюване словаками в своєму середовищі
шляхом неофіційним – “з рук до рук”

Склад армії в Польщі: на місце АК (Армія Крайова), яка ліквідована, створилася нова, НСЗ (Народове Сіли Збройне в краю), однак, після висловів польських представників, правою армією є польська армія регулярна. Вище згадані являються повстанськими групами. Всі ці з'єднання переслідують і знущаються над українським населенням таким самим способом, як то робила німецька окупаційна армія. Нпр., в с. Завадка розстріляно й замордовано 70 осіб разом з дітьми і старцями, а також замордували греко-кат[олицького] священика з жінкою і внучкою, яку держала служниця на руках і в такій позиції покололи дитину багнетом. Багато людей втікає до лісів і вступає до УПА (Українська Повстанська Армія). Декретом маршала Жимерського повідомлено про розльокуння більших одиниць ЧА (Червоної армії), чисельних спецвідділів НКВД на польських землях. Їх ціль – ліквідувати АК і реакційні елементи в Польщі. Система, як СССР.

У всіх більших містах, головно в обласних і повітових центрах, заведені воєнні командатури, а, крім цього, масковані станції НКВД.

Вищі урядники були вишколені в ССРСР для служби в Польщі. УБП має свої окремі станиці в розмірах так, як у нас НБ і має аж шість ресортів, які розробляють справи і пропонують вищим інстанціям. Чим вищий уряд – тим більше в нього агентів. Ці агенти є вповні неграмотними і роблять багато зла – крадуть, грабують і роблять свинства. Цивільне населення не знаходить в них охорони, а навпаки, мусить перед ними ховати своє майно. Ніхто з довір'ям не відноситься до уряду. Сумерком ніхто не може показатися на вулиці, бо вони (агенти) тут гуляють, здирають перстені, годинники, убрання і все, що ліпше. Ці агенти роблять ревізії в мешканнях під всілякими претекстами і забирають все, що ліпше.

Армія: Головний штаб зложений з большевиків. Це, що було наставлено в демократичному дусі, вивіз Андерс до Італії. Мораль у війську є удержувана насильством і страхом перед НКВД. Однак є велика дезерція, а одночасно видно великий непорядок.

Узброєння добре, виряд майже в катастрофальному стані. Вояки зебрають і грабують. Найвищий ступінь старшинський поляків – поручник. Усі вищі старшини – це старшини російської армії і також національності, убрані в польські уніформи й володіючи польською мовою.

Ситуація на пограниччі: українські терени. Пограниччя є поділено на т. зв. пляцівки, в осідку ..... є відділ 8 польської дивізії, яка має начальство штабу в Новім Санчу. Начальником штабу є генерал Дашкович. По розбитті поодиноких частин бандерівцями дав наказ ген. Дашкович май. Фрольов Яковові, який має штаб в Сяноці, щоби йшов на допомогу розбитим одиницям. Дістав посилку в силі 250 вояків і подався до Лупкова. Між тим бандерівці зліквідували такі пляцівки: Яселко, Команча, Лупків, Мокре, Щавне. Згадані військові одиниці, розпорошені, втікли на наші землі. Сила перейшовшої частини виносила: 115 вояків, 6 офіцерів і 30 коней.

В цей час майор Фрольов зводив затяжні бої з бандерівцями. Частина його війська втікла просто до Сянока, а він сам з групою 50 вояків дістався до Лупкова, де поновно на нього напали бандерівці. Після того Фрольов уступив на наші землі. Згаданий майор сказав, що є командантом трьох пляцівок, однак на постерунках має мало людей, – рота числить 15-20 вояків. Дальше сказав, що бандерівці мають 45 мм гармати і 82 мм міномети, а також авта. Бандерівці мають добрий вишкіл, цільно стріляють, є в них велика дисципліна, дуже добре узброєння, воюють краще,

чим регулярна армія, між собою кличуть себе “друг”. Убрані в німецькі, російські, польські, чехословацькі уніформи, а також і в цивільні.

***

Це письмо поширюване словаками й чехами в цілій Чехословаччині – в м[ісяці] квітні.

Зізнання вояків польського війська в справі знищення українського села Завадка Морохівська і вимордування населення

Один з відділів УПА дня 27.II.1946 р. взяв в полон групу польських вояків, які грабували і тероризували населення в селі Волиця, пов. Сянік. Між полоненими був, між іншим, один жовнір-рядовик, один підхорунжий і один підпоручник, які призналися, що вони брали участь в акції знищення села Завадка Морохівська. Подаємо короткі витяги з їхніх зізнань.

Павловські Владислав, рядовик ВП

Дня 1.3.46 р.

Протокол

Генералія: Павловський Владислав, ур[оджений] 3.V.1925 р., с. Бужани пов. Броцлав (Віленщина), с. Станислава і Клементини з д[ому] Воронскіх, римо-кат[олик], поляк, освіта: 4 кл[аси] нар[одної] школи, рядовик 34 полку ВП, що стаціонує в м. Сянік.

Зізнання:

(Короткий витяг до справи Завадки Морохівської)

...Дня 24 січня наш другий баталіон одержав від полковника Плюто наказ виїхати на села: Морохів, Мокре та Завадка Морохівська. Ми одержали наказ забирати в мешканців взуття та взагалі все, що попаде...

...На другий день ми одержали наказ знову виїхати до Завадки Морохівської і спалити ціле село. В селі Мокре був у той час ще один баталіон, який в потребі мав нам дати поміч. В нашому другому баталіоні було також 20 УБП-істів зі Сянока. Головну акцію виконували в селі 4 і 5 компанії. Ті компанії перед виїздом зі Сянока дістали ще спеціальні інструкції. Які були ці інструкції, я не знаю. Моя 6 компанія і компанія мінометів та компанія ЦКМ-ів були на становищах довкруги села. Ми мали завдання забезпечувати ті компанії, які виконували акцію в селі. Тому я сам не брав участі в тому, що діялося в селі.

(Власноручний підпис)

Кутило Францішек, хорунжий ВП

Дня 2.III. 1946 року

Протокол

Генералія: Кутило Францішек, ур[оджений] 15.V.1918 року в с. Камені, пов. Ліско, с. Теофіля і Зофії з д[ому] Курдзілів, рим[о]-кат[олик], поляк, освіта: 6 кл[асів] нар[одної] школи, хорунжий 5 компанії 3 баталіону 34 полку 8 дивізії в Сяноці.

Зізнання:

(Винятки до справи Завадки Морохівської)

...Від вересня 1945 р. брав я участь в більших грабункових і терористичних акціях в цілі виселення українців в таких селах: Дубрівка Руська, Сянічок, Загутинь, Прусик, Сторожі Великі, Сторожі Малі, Завадка Морохівська і останньо Волиця, де мене зловили бандерівці в полон. Акціями грабунково-терористичними в цілі вигнання і виселення українців керував найбільше пор. Левіцкі та його заступник Могульські. Найчастіше виїздив на грабунково-терористичні акції проти українців перший баталіон в околиці містечка Буківська. Повертаючи з таких акцій, вояки продавали награвоване майно й уряджували забави і п'ятики. В часі кватирування в Дуклі третій баталіон брав участь у виселюванні сіл Тшока* і Тилява. Населення цих сіл вигнано силою і відібрано мешканцям майже усе майно. Поручник Левіцкі, який кермує акціями виселювання українців, має в себе дуже багато награвованого майна. 25.I.1946 р., в часі акції на Завадку Морохівську, наш баталіон був в селі Мокре на заставі й мав дати в разі потреби поміч для другого баталіону, який пішов на Завадку М[орохівську]. Тому я не брав того дня участі в мордуванні мешканців села Завадка Морохівська.

(Власноручний підпис)

Кузьма Броніслав, підпоручник ВП

Дня 3.III.1946 р.

Протокол

Генералія: Кузьма Броніслав, ур[оджений] 13.V.1917 року в Ленінграді, син Ігнатія і Адольфіни з д[ому] Котелів, рим[о]-кат[олик], білорус, 7 кл[асів] нар[одної] школи, ппор. ВП, командир 5 компанії другого баталіону 34 полку 8 дивізії в Сяноці.

Зізнання:

---

* Так у тексті. Імовірно: Терстяна (Тжцяна)

Увага! Кузьма Броніслав не хотів початково признатися до того, що він брав участь в акції на Завадку Морохівську. Але жовнір з його баталіону Павловскі Владислав потвердив йому до очей, що він, підпоручник Кузьма Броніслав, командир 5 компанії 2 баталіону, брав особисто участь в акції на Завадку Морохівську й описав в деталі. Після цього Кузьма Броніслав признався і зложив обширні зізнання, з яких подаємо короткий витяг до справи Завадки М[орохівської].

“...Командиром нашого 34 полку є совітський старшина полк. Плюто. Командиром другого баталіону, до якого належить моя 5 компанія, є рівно ж совітський старшина капітан Гутовскі.

Зі своїм баталіоном я брав участь у різних акціях виселювання українців, між ін[шим], в селі Прибишів. Ми мали наказ вигнати силою всіх мешканців, а їхнє майно забрати на фіри й відставити до кошар нашого баталіону.

Про бандерівців я чув, що їх є дуже багато, що недавно приїшла з України свіжа група 6 тисяч бандерівців і що вони боряться за незалежність України проти совітів. Ми мали гострий наказ бити бандерівців усіми засобами, де тільки можливо.

Дня 28 або 24 січня ми одержали наказ вирушити на села: Морохів, Мокре, Завадка Морохівська. Капітан Гутовський видав наказ “шукаць по хлопах за броньов, а пши тим заберачь бути, камаше, белізенн, вшистко, цо попадне”. Ми виконали це в селах Морохів і Мокре та переходили на Завадку. По дорозі ми побачили, як з ліса вийшов один бандерівець. Старший стрілець Кучиньскі з четвертої компанії вистрілив і ранив його. Ранений бандерівець упав. Тоді капраль Ольшевскі з 4 компанії та ще двох вояків забігли раненому дорогу й побігли до нього. Жовнір Осьмянчук Вітольд, з-під Білостоку, літ 27, витягнув багнет і розпоров раненому багнетом живіт та покалічив багнетом його голову. Інші також били і калічили його. Замордованому стягнуено чоботи, плащ та забрано гроші, – скільки, не пригадую. Після того ми пішли на Завадку Морохівську та почали і тут робити те саме, що в попередніх селах, виконуючи наказ командира баталіону Гутовського. Але тут нас заскочили бандерівці. Вив’язався бій, в якому ми втратили 13 вбитих та 8 раних, коні з возами і два міномети.

На другий день полковник Плюто видав наказ другому і третьому баталіонові спалити Завадку Морохівську. Другий баталіон пішов на Завадку Морохівську, а третій був у Мокрому на заставі. Акцією на Завадці М[орохівській] з наказу полк. Плюто проводив командир третього баталіону кап. Козира, хоч його баталіон був у Мокрім, а наш командир капітан Гутовський остав

при третьому баталіоні. В середину села пішли 4, 5 і 6 компанії. Вони палили село й мордували мешканців. Компанія мінометів і ЦКМ-ів заняли становища довкруги села, щоби ніхто не міг втечи і щоби нас не заатакували бандерівці. Я зі своєю компанією палив і мордував середню частину села. Я сам застрілив одного мужчину-українця, років около 40-48. Я проколов йому живіт й опісля ще два рази проколов його: то он просів сен, жеби го добіць. Я сам більше нікого не замордував, але були між нами такі, які любувалися цією роботою. Вони різали дітей, виколювали очі, відрізували язики, відрізували жінкам груди. З моєї компанії належав до таких садистів плутоновий Куцко Станіслав, років 27, з 4 компанії, садист плутоновий Міхневич, років 28-29, зі 6 компанії капраль Романовські, років 25. В акції мордування населення Завадки Морохівської брали участь такі офіцери: я, Кузьма Броніслав, пор. Гопись, років 35, ппор. Богданович, ппор. Кісель, років 29, хорунжий Островські, років 40, пор. Терлецькі, років 24. На другий день наш другий баталіон одержав похвалу від полк. Плюто за добре переведення акції.

(Власноручний підпис)

***

...Гляньте сьогодні на Україну, – скільки знищених попалених сіл і міст, скільки масових могил, тюрм, концентраційних лагерів, скільки українців карається по засланнях, від Соловків і підбігунових ледів, через сибірські тундри до пустинь Казахстану! Ще не вернули одні засланці з німецьких підземних копалень, а вже тисячі нових виселенців женуть у Сибір. Скільки щоденно стріляють, в'язнять, катують і ще й на глум та наругу насміхаються, що ніби вони дали нам “щасливе життя” та пруться на силу у визволителі.

Усе те лихо і горе народу – голод, тюрми, виселення, море народної крові і сліз має одну спільну причину, знану в усьому світі з давен-давна: на ім'я її **неволя**, і один рятунок та один лік – **скинути кайдани і здобути волю!** Здобути основне право всіх вільних народів, право мати свою незалежну державу, зі своєю суверенною, від нікого незалежною владою.

(Виняток з наказу КП на день 30 червня 1945 р.)

ПРИМУСОВЕ ВИСЕЛЕННЯ ЕКСЦ[ЕЛЕНЦІЇ] ЕПИСКОПА
КИР ЙОСАФАТА КОЦИЛОВСЬКОГО ТА УКРАЇНСЬКОГО
ДУХОВЕНСТВА МІСТА ПЕРЕМИШЛЯ

В різних виданнях ми інформували вже не раз широку публичну опінію світу про нечуваний терор і варварства, яких

доконують на українському народі московсько-большевицькі окупанти. Такі ж самі злочини роблять за лінією Керзона представники польсько-большевицької влади, використовуючи для цього, в першу чергу, акцію примусового виселення українців. Між іншим, ми подавали вже до відома широких кол світової опінії, що тут тільки на просторі одної перемиської єпархії замордовано протягом двох років 36 українських греко-католицьких священиків. Нижче подаємо ще один факт з довгого ланцюга цих варварських злочинів.

Дня 27 червня 1946 р. між год. 9–10 рано частина ІХ дивізії ВП, підхорунжівки, групи УБП і міліції в повному озброєнні, включно зі шоломами, окружили греко-кат[олицьку] капітулу, єпископську палату і приватні мешкання греко-кат[олицьких] священиків в м. Перемишлі. Прилегли вулиці й площі обсадило військо й міліція, які нікого не пропускали.

Після цього до нутра єпископської палати вдерлася юрба вояків польського війська, міліціантів і працівників УБП, убраних по-цивільному. Вони відразу почали поводитись по-варварськи: розбивали й перевертали речі, ломали й товкли посуду і серед страшного крику проклонів та ординарної вуличної лайки би́ли єпископську прислугу.

Так впали вони вкінці до самого єпископа. Єпископ Йосафат Коциловський, повний маєстату сивоволосий старець, духовий пастир свого народу, не дав себе нічим застрашити, ані стероризувати. Коли зграя вовків ВП, УБП і міліції впала з криком і лайкою до кімнати е[кссцеленції] єпископа, тоді заступник перемиського старости Фельчинські й начальник УБП Джугай, які керували акцією цієї банди, заявили, що вони мають наказ своїх міністерств виселити греко-католицького єпископа міста Перемишля разом з цілою греко-кат[олицькою] капітулою до СССР. Треба зазначити, що в товаристві заступника старости Фельчинського й начальника УБП Джугая виступали польські офіцери, з яких деякі уживали російської мови.

Одначе, нічого не допомогло перше застрашення, на яке найбільше рахували нападаючі на єпископа. Тоді вони заявили єпископові, що в год. 18 приїде по нього тягарове авто, щоб його вивезти до СССР.

Е[кссцеленція] єпископ заявив, однак, сміло й рішучо, що він добровільно не покине порученої йому папською столицею єпархії й не виїде нікуди без дозволу й наказу Риму. “Робіть зі мною, що хочете, – відповів їм гідно старенький сивоволосий пастир своєї церкви й свого поневоленого, мученого, виселюваного

й катованого народу. – Можете мене вбити на місці чи замучити, але все-таки добровільно не поїду”.

Коли е[ксцеленція] єпископ так рішучо відмовився добровільно виїжджати й робити, які-небудь приготування, вояки кинулися насильно пакувати його речі до виїзду. В дійсності було це не пакування речей, але грабування. Жовніри й міліціонери грабували усе, що тільки могли двигнути й винести. При цьому поштовхували й лаяли на кожному кроці єпископа вуличними словами. Ціле поведення з єпископом було брутальне й вульгарне.

О год. 14 під'їхало тягарове авто. Єпископ, придержуючись консеквентно своєї заяви, держався гідно, з повним спокоєм й не опускав свого крісла. Коли вояки кинулись на нього й, поштовхуючи, хотіли насильно випровадити його з кімнати до авта, єпископ ще раз запротестував й остав непорушно на місці, придержуючись руками поруччя крісла. Тоді жовніри, серед лайки й брутального відношення, винесли єпископа разом з кріслом на вулицю. Єпископ і тут заманіфестував гідно своє становище й відмовився всідати до авта. Тоді, виконуючи акцію цього насильства, жовніри польського війська – сталінські наймити, виявляючи різними видами свою ненависть і лють, кинули єпископа разом з кріслом через борт авта до середини і негайно після цього закрили авто брезентом. Єпископ, що вже був перед тим побитий штовханням вояків, ударився при викидуванні через борт авта міцно в голову. Прохожі цивільні громадяни, зібрані далеко поза кордоном оточуючого війська й міліції, чули лиш деякі відгуки лайків і прокльонів, якими відзивались представники польсько-більшевицької влади до єпископа, між іншим такі слова: “Ну, стари, чому сен teraz нікт не броні”.

Після цього авто з “добровільно виселеним” єпископом від'їхало через границю ССРСР до Медики. Там чекало вже на арештованого єпископа авто НКВД, яким привезено його вслід за всіма іншими українськими єпископами до тюрми, правдоподібно в Києві.

В часі насильного викидання єпископа, жовніри ВП зрабували в єпископській палаті багато дорогоцінностей, золотих церковних речей, які зараз ламали на кусні й продавали на пасок. Зрабували теж весь запас літургичних вин й на місці випили, насміхаючись з релігійних святощів. Здемольовано і зрабовано зовсім палатну каплицю. Одночасно ограбили господарське майно єпископату, включно до дров. Постріляли кури, виявляючи тим свою “бойовість” і “геройство”.

В подібний спосіб відбулось добровільне виселення решти українського греко-кат[олицького] духовенства в м. Перемишлі. В греко-католицькій капітулі знищили велику, дуже цінну бібліотеку, архів, зрабували всі дорогоцінності, ювелірні вироби, музейні збірки, грабували також майно, всі приватні речі членів капітули, включно до убрань і білля. Само викидання священиків мало подібний вигляд, як і з єпископом е[ксцеленцією] Йосафатом Коциловським, тільки часто було ще більш брутальне. При тому викрикували: “Забирайтесь на Україну. Там і так вивезуть вас на Сибір або повісять”. З капітули вивезли насильно: е[ксцеленцію] о. Григорія Лакоту, єпископа-помічника і генерального вікарія, о. др. Романа Решетилу і його брата, також священика; о. др. Івана Кузича, ректора духовного семінаря. Найбільш по-варварськи відбулось викинення о. Миколи Грициляка, канцлера єпископської консисторії. Як тільки впали польські вояки до його мешкання, відразу почали поводитись, як бандити. Вони силою викидали все й грабували, що попало. Тоді о. канцлер звернувся до них, щоб не робили насильства, щоб поводитись культурно й по-людськи, а не по-большевицьки, бо всі вони діти одного Бога. На ці слова поручник, командант групи, кинувся з погрозами й лайкою на старенького священика й почав його копати та бити по лиці. Жінка катованого священика вискочила на балкон й почала кричати, що тут мордують й кликала людей на рятунок. Але жовніри вибігли за нею і втягнули її силою назад до помешкання. Щоб розпорозити людей, які, заалармовані криком жінки, збіглись у цьому напрямі, вони віддали кілька стрілів.

Що діялось далі в помешканні – невідомо. Однак на вулицю ще довго було чути крик катованого священика, плач і крик жінки та дитини. Коли врешті від'їхало авто, щоб забрати і ці жертви “добровільного” виселення, принагідні прохожі ледве пізнали о. канцлера: він, після цієї сталінської демократичної купелі, був цілий побитий, зі синцями на лиці, ліву руку мав викручену й прив'язану до грудей. Жінка була також побита, вкрита синцями. Ліва рука була дуже подрапана. Це були наслідки стягання годинника з її руки сталінськими червоними “зегармістами”. Мимо побиття, родина ця заховувалась гідно й відмовилась всідати до авта, щоб до кінця заманіфестувати, що вони добровільно не виїжджають. Тоді вояки силою кинули їх до авта й вивезли на залізничний дверець, подібно як перед тим членів капітули.

В міжчасі вояки ВП, а з ними до спілки міське шумовиння, зовсім обікрали й пограбували катедральну церкву, допускаючи найгірших святотатств.

Так виселено примусово, насильними варварськими методами, українських греко-католицьких єпископів і священників з міста Перемишля до СРСР. Так зламано ще раз явно й отверто всі людські права, dokonано насильства над національними і релігійними святощами та правами.

Такі насильства й безправства, та ще багато страшніші, діються над українським народом і другими народами, поневоленими московсько-большевицькими імперіалістами, всюди, де тільки сягає їхнє криваве, терористичне панування.

Український народ ніколи не забуде тих знущань і кривд та ніколи не виречеться своїх слухних прав, але буде боротися тим більше завзято, чим страшніший ворожий терор, доки не здобуде своєї правдивої волі й незалежності. Тоді зажадає також рахунку за всі теперішні свої страждання.

Слава Україні!

Представник загалу українського населення
за лінією Керзона

(Видано й поширено в мовах: українській, польській, чеській, словацькій, англійській і французькій).

Друзі повстанці!

...Пам'ятайте, що Ви боретесь і даєте свою кров за волю і незалежність України, за волю і життя свого народу, за перемогу на нашій землі та в усьому світі найвищих, найшляхетніших ідеалів свободи!

Гляньте, друзі, у цю хвилину на рідні села, міста і поля, на всю нашу поневолену, скривавлену Україну, й пам'ятайте, що за Вами Правда, за Вами все, що є на землі найсвітлішого і найшляхетнішого, а перед Вами – не люди, а звірі-людоїди й темна реакція найстрашнішої тотальної тиранії, яку ми розбиваємо своєю боротьбою!...

Хай свідомість цього буде Вашою силою!

(Виняток з наказу на день 30 червня 1945 р.)

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 34. – Арк. 24-36¹.

---

¹ Подібний текст: ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 398. – Т. 15. – Арк. 165-177; АДЦВР. – Ф. 12. – Т. 6. – Об. зб. 18. – Арк. 1-25.

Ярлан

ОПИР ФАШИЗМУ

Всюди – фашистська реакція

У сьогоднішньому світі ми є свідками незвичайно інтересного явища: довкола проблеми т. зв. фашизму розгортається гаряча боротьба, незалежно від того, що той же фашизм програв війну. Здавалося б чейже, що після такої глибокої і руйнуючої поразки, так мілітарної, як і, в меншій мірі, політичної, яка зустріла оба режими, [які] були в Європі і цілому світі уосібленням поняття фашизму, після ґрунтовної “тотальної” поразки, увінчаної смертю обох вождів, творців і представників своїх фашистських режимів – не буде вже хіба місця в людському суспільстві, принайменше на довгий час на подібного роду скомпромітовані явища.

А тим часом квестія ця ніколи не була такою актуальною і голосною, ще ніколи не вели такої боротьби і не писали стільки і так гарячо про цю проблему, як власне сьогодні. Усюди, у кожному часописі, промові і писанні, на кожній сторінці стрічаємо одну і ту саму “небезпеку” фашизму, “боротьбу з фашистською реакцією” і т. п. Існує, живе далше, а навіть зростає і розпирається ця небезпека скрізь, в цілому світі – в Україні і Фінляндії, в Польщі і Югославії, в Греції і Туреччині, в Китаї і Португалії, не минаючи й Америки, де – як розписується преса – “Комісія для розслідування справ антиамериканської діяльності” при Конгресі США є теж нічим іншим, як тільки типовою реакційною фашистською інституцією, що займається переслідуванням найкращих американських патріотів і демократів.

Ніколи перед тим, навіть в часі найбільших успіхів Муссоліні і Гітлера, як, напр., 1939 р. і довго після того – не писали про цю справу стільки і з таким запалом, як саме сьогодні, після їх смерті і поразки.

Марево фашизму далше тривожить і стрясає світ своїми опирами.

Не від речі буде, отже, ближче запізнатися з властивим змістом поняття і проблеми, кругом яких розгортається така запекла боротьба.

Зачнім від розгляду основного питання цілої квестії і запитаємо: **що це таке, властиво фашизм?**

Більше як 20 років, тобто аж до вибуху останньої війни на Сході, вчили нас, що фашизм – це головна штурмова колона капіталістичного устрою. Капіталістичний устрій, перегнаний у своїх основах, не може далі вдержатися на шляху нормальних функцій внаслідок внутрішньої слабости і, водночас, внаслідок класової* боротьби, що розгорілася. Щоб вдержатися, одначе, за всяку ціну, капіталізм чіпляється останньої дошки рятунку, якою є для нього на якийсь час фашистська диктатура. Фашизм в такому насвітленні – це останній продукт відмираючого капіталізму. Одначе ця аргументація не вдержала проби життя. До боротьби з фашистською Італією і гітлерівською Німеччиною першими вступили власне класичні держави капіталізму і демократії – Великобританія та Америка. Також першими жертвами фашистського нападу і розбою впали Чехословаччина, Польща і інші країни теж з устроєм менш або більш капіталістичним. Не вдалося – навіть у найбільш крутий спосіб – підтягнути це під поняття класової боротьби, у якій фашизм мав бути знаряддям буржуазії проти робітників. Жертвою нападу і нищівного терору фашистських держав впали теж і інші народи. До боротьби проти інвазії і утисків фашистських держав виступили теж солідарно всі народи. Боротьба проти інвазії фашистських держав набрала всюди найвиразнішого характеру боротьби за національне визволення, за повернення державної незалежності народів, насильно поневолених на початку війни агресивним і загарбницьким імперіалізмом фашистських держав. Так, отже, боротьба проти фашистського блоку, що розгорілася в цій війні, не була боротьбою за такий чи інший економічний устрій, за капіталізм, соціалізм чи комунізм. Це була боротьба за волю народів, за права людської одиниці і права народів, заперечувані ідеологією фашизму і брутально потоптані насиллям держав, що на тій ідеології вибуяли.

Щойно тепер, в обличчі незнаних перед тим серед багатьох народів нещастя чужої окупації чи неволі терористичних урядів, людство пізнало правдиву, нічим не заступлену вартість свободи, що її виразником і опорою є держави народів, побудовані на засадах демократичного устрою.

Так, отже, в цій війні вирости зовсім виразно два протилежні собі в ідейній площині табори, між якими велася вирішальна боротьба: табор агресії імперіалізму і терору, вважаний фашистським, і табор свободи народів, званий демократичним.

---

* У тексті: пресової

Однак цей поділ не завжди був повністю виразний. Одні станули до війни по тому чи другому боці добровільно. Інші – змушені виключно обставинами або з впадою витягнути з перемоги власні користи. [В] цей спосіб в таборі держав, що воювали проти фашистського блоку, опинилися сили, що з konieczності були змушені провадити війну проти загрожуючої їм агресії сусідів, але в ґрунті речі не мають і мали поза тим нічого спільного зі спільним табором демократії.

Цей неясний ідеологічний поділ затемнився ще більше після закінчення війни. Побідні прапори свободолюбивих кличів стараються використати для своїх цілей всі політичні спекулянти, навіть ті, що в основі мають зовсім іншу мету і ведуть політику, суперечну поняттю демократії. Ціла черга політичних обманців на меншу або більшу світову мірку намагаються прикрити свої дійсні цілі під ширмою галасу і вереску про демократію. А з другого боку, всіх політичних суперників поборюється радо виклятим п'ятном фашизму.

Вживають, отже, сьогодні поняття демократії і фашизму і тут і там так широко і щедро, що пересічна людина тратить всяку орієнтацію, що властиво в такій ситуації означають ці поняття.

Тому саме кінцевим є усталити властивий зміст понять фашизму і демократії, як ми це вже згадали у вступній частині, щоб могли об'єктивно розрізнити, хто і що належить до табору демократії, а хто – до табору фашизму. У цьому виданні постараємося в'яснити істоту фашизму.

Початки фашистського руху

Щоб в'яснити суть фашизму, треба висвітлити це питання основно.

Фашистський рух народився в Італії, безпосередньо після першої світової війни. Спочатку мав він характер протикомуністичний і протианархістичний, змагав до вдержання цілості і порядку італійської держави, не мав, однак, відразу виробленої і скристалізованої власної ідеології. З бігом часу, після захоплення влади, протягом довгих років керування державою, фашизм виробив собі власну, виразно окреслену ідеологію, що знайшла відповідне опертя і потвердження в багаторічній практиці.

Рівночасно з розвитком і перемогою фашистського руху в Італії, виникли також в деяких інших країнах тогочасної Європи менш або більш подібні політичні рухи, що, незалежно від своїх поодиноких назв, найменувані часто фашистськими рухами за

зразком їх італійського прототипу. Найчільнішим представником* цього політичного напрямку поза Італією став гітлерівський рух в Німеччині. Оба ці рухи залишили по собі дуже багато матеріалу, так в площині ідеологічних творів, як і в довгій практиці виконання влади. А це дає нам можливість сп[р]ецизувати зовсім ясно засаду і характер цих рухів.

Основні принципи фашизму

Тотальна диктатура. Об'єктивну характеристику фашизму можна коротко з'ясувати так: **фашизм – це система тоталітарного державного устрою.** Опирається він, в першу чергу, на безоглядній диктатурі одиниці, що керує державою – Дуче, Фірера, вождя і т. п. Він виконує диктаторську владу, опираючись на партії, що за її допомогою дійшов до влади. На практиці в фашистському режимі немає ні конструкційних та громадських прав, ні свободи. У всьому обов'язує виключно воля чи химера диктатора та його найближчих довірених. Якщо часом навіть і залишено громадянам які-небудь теоретичні чи хоч би і практичні управління, то й в тому випадку вони спираються не на засадничих конституційних правних основах, не мають прикмет тривалости, а залежні від волі диктатора і кожної хвилини можна їх усунути чи змінити. До таких обмежених громадянських управлінь, що стрічаємо їх в деяких тоталітарних системах, належать певні залишки демократичних порядків, як інституції виробів, парламентарного представництва і т. п. Ці рештки з правила дуже мізерні, мають зовсім змінену, zdeформовану, перекручену постать і на практиці стосують їх так, що тратять вони властиво повністю своє первісне значення і стають в руках диктатора влучним знаряддям для виконання його необмеженої волі. Усякі вибори і представництва в тоталітарних системах не мають нічого спільного з справжньою народною репрезентаційною установою.

Цілковите упослідження людської одиниці. Держава у відношенні до громадянина в тоталітарній системі перестає бути правовою організацією, а стає виразником сили і насилля. В офіційній ідеології називають це різними гарними фразами, як “надрядність держави над одиницею”, “надрядність інтересів збірноти”, які репрезентує держава, над егоїстичними інтересами одиниці і т. п.

В дійсності, одначе, за цим всім криється позбавлення людської одиниці всіх основних громадянських, а тим самим взагалі

---

* У тексті: працівником

людських прав в користь всевладного диктаторського державного апарату. Людина, одиниця зникає чимраз більше. Ростає натомість значення і інгеренція держави у всіх площинах індивідуального і збірного життя. Людина перетворюється в наймита і невільника держави, це значить – жменьки людей з державного апарату, що вважають себе єдиними репрезентантами держави.

У такій системі поняття всевладної тоталітарної диктаторської держави розростаються до тої міри, що часто усуває навіть на другий план саме поняття народу, вважаючи його за чинник другорядний або цілком “перестарілий”. Державі і її силі надавала фашистська держава такого величезного і вирішального значення в людському житті, що усувала цілковито не лише одиницю, але і народню збірноту. Державний апарат в тій системі перемінився на всевладну тотальну машину, а людина залишилась в ній тільки німою шрубочкою, яку крутять від гори, як хочуть.

Всі тоталітарні режими еволюціонували чимраз більше в тому власне напрямі. Це вже справа давно відома, що абсолютна влада, не зазнаюча обмежень, вже з своєї природи змагає до свого поширення аж до максимальних границь тоталізму.

Централістична система. [Логічною консеквенцією цієї системи був щораз більший державний централізм. Цілість життя великих державних територій, кермована в усіх дрібницях твердою диктаторською рукою з державного центру, створювала елементи могутності тоталітарних режимів, якими вона так довго вибивалась перед рештою світу. Одночасно така централізована система створювала багато фальшивого блиску, яким упоювали себе диктатори.

Поліційний терор]*. Тоталітарну владу називають часто – і зовсім слушно, – поліційною владою. Широкий поліційний контроль і поліційний терор є дуже часто головною опорою тоталітарних режимів. Вимовним прикладом цього може бути гітлерівський режим, і то не лише в окупованих країнах Європи, але і у власному краю. Безоглядний кривавий режим поліційного терору дає диктаторській тоталітарній владі враження її всевладності і могутності. Є це, отже, одна з головних характеристичних прикмет усякого тоталізму. Тоталізм, як устроєна форма фашизму, – це, в першу чергу, поліційний тероризм.

Урядова пропаганда. Подібною характеристичною прикметою тоталітарних режимів є роздута, змонополізована, державна

---

* Пропущену частину тексту відновлено за: ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 2. – Арк. 198.

пропаганда. У всіх громадян уста закриті поліційним контролем і терором. Натомість урядова пропаганда розпоряджає необмеженими засобами державного апарату. В таких умовах вона виконує не лише функцію мобілізації опінії в користь пануючого режиму, але доповнює успішно поліційний терор і тяжить, як камінь-грози і батіг над головами позбавлених всяких прав, “згляйхшальтованої” людини.

Глорифікація особи диктатора. Глорифікування особи Дуче, Фірера, вождя і т. п., з початку організатора і керівника даного політичного руху, а пізніше, після приходу до влади, диктатора тратить всяку здорову міру і перетворюється в необмежене прославлювання його “великим”, “геніяльним”, надлюдною, майже Богом. Ця безмежна ідолопоклонча глорифікація особи диктатора – це теж дуже характеристична прикмета всіх фашистсько-тоталітарних режимів.

Гігантоманія. Усі тоталізми відзначаються, між іншим, склонністю до гігантоманії. Впливає це, не лише зі сприятливих таким намаганням умовин централістичної господарки, як головно з психологічних побуджень, а саме – з гордості і зарозумілості поодиноких володарів. Ілюструє це нам яскраво вже найдавніша біблійна історія гігантчної вавилонської вежі – менше з тим, фантастична вона чи правдива – не менше проте цілком вірна в насвітленні психологічного підложжя такого явища. Бо ж усі абсолютні володарі-диктатори намагаються звичайно, за прикладом давніх єгипетських фараонів, творців пірамід збудувати* собі тривалі пам’ятники. Стараються, отже, записати своє ім’я в історію якимись небувалими чинами. Отже, осушують великі простори болот, копають нові небувалих розмірів канали, будують великі фабрики і дороги, величаві, “найбільші в світі” гігантчні репрезентативні будівлі та багато інших подібних “найбільших в світі” речей. Хто ж властиво зі сучасних, а ще в більшій мірі з наших потомків** хотів би заперечувати, що ці речі і діла добрі, а навіть справді великі. А одначе це все виглядає зовсім інакше, коли зважимо, що ці самі в собі добрі пожиточні діла роблять диктатори не для добра загалу, але для власних похвал і пихи, і роблять це найчастіше методами насильства та невірничої праці підвладних. Так, як [в] тих світлих старовинних тисячлітніх пірамідах чи в пишних замках середньовічних панів, так само, і ще тисячу разів більше – в цих гігантських будівлях та інших творах сучасних

---

* У тексті: здобувати

** У тексті: попередників

нам тоталістичних панів і тиранів, кожний камінь і кожний метер викопаної землі облиті потоками сліз і крові новітніх невільників, мільйонів нещасних жертв диктаторів-тиранів.

Що з того, [що] ці могутні будівлі, заводи і канали можуть колись придатися і до добрих цілей, та сьогодні виростають вони з неволі, нещастя, насильств, сліз і крові. Що з того, коли за ціну їх величавости і майбутньої пожиточности тирана хотіли б купити собі признання, славу і “забуття” для всіх злочинів. Жодні найбільш гігантичні чини не оправдають у ніякій мірі в очах правдиво культурних людей злочинних методів терору і невілництва, за допомогою яких їх виконано. Замість захоплюватися гігантичними чинами, що про них звітує світові раз-у-раз пропаганда тоталітарних держав, ми завжди запитаємо передусім, якими способами, чиєю працею вони виконані, скільки тисяч нещасних засланих концентраційних таборів там працювало. Скільки загинуло, скільки розстріляли, заки ті канали, будівлі і заводи в пустелях, в болотах чи полярних тайгах на славу тиранам побудували.

Ці самі твори, виконані іншими методами, в умовах свободи, були б не раз дуже корисними та гідними похвал. Виконані, однак, за допомогою насильства і невілничої праці, за рахунок життя і терпіння сотень тисяч людей, виконані для пихи і слави диктатора чи для збільшення його непогамованих загарбницьких апетитів, приносять загальові населення не користь і щастя, а ще більший тягар і ярмо. А диктаторам приносять вони не таку побажану для них славу, а вічне прокляття.

Монополістичні партії. Ще одною дуже характеристичною прикметою тоталітарних устроїв, по якій теж можна їх без труду відрізнити від інших устроєвих типів, є монополія одної урядової партії. Тоталітарні держави допускають діяльність тільки одної партії – знаряддя диктатора. Всі інші партії, політичні угруповання, навіть політичні переконання, взагалі всяка незалежна думка людини найчастіше забороняється і переслідується.

В останньому часі ця наскрізь реакційна тиранічна монопартійна політика, здавляючи в своїх наслідках розвиток людського духа, суперечна природі і самій історії людства, під натиском опінії культурного світу, маскується в деяких країнах вивіскою кількох урядових партій чи такого ж блоку. В дійсності є це тільки пропагандивний фалш, розрахований на “набирання” наївних. Диктатура і тоталізм бояться всякої правди і критики, бояться людської свободи, не є в стані видержати її світло, тому криються в тіні темних реакційних сил насильства. Тому там, де приходиться

до голосу вільний людський дух і світло правди, гниль монопартиїної диктатури не дається вдержати.

Поворот до середньовіччя. Всі фашистсько-тоталітарні рухи зв'язують дуже радо свою ідеологію з минулою історією середньовіччя, а навіть померклих старовинних часів. Звідтіля черпають вони найчастіше своє натхнення. Бо в тих часах знаходять улюблені для себе постаті суворих абсолютних володарів, королів, царів, імператорів і вождів, які своїми самовладдями, войовничістю і блеском могутости імпонують повним захвату сьогоднішнім своїм наслідникам і кандидатам на таких же самовладних панів, володарів і тиранів, забуваючи про цілі різниці сторіччя і людського поступу, що довершився в тому періоді, відгрібаючи і глорифікуючи це давно минуле, шукають в цьому власне і передусім оправдання своїх методів абсолютизму, “вождівства”, загарбництва, жорсткої безоглядності і т. п. Є це свідомий поворот назад, зі шляху розвитку людського поступу до часів середньовічного варварства.

Мілітаризм. Фашистсько-тоталітарний режим намагається осягнути максимальну мілітарну могутність. Для тієї цілі посвячують вони всі можливі засоби. Переводять, отже, мілітаризацію повноти життя, напружену розбудову воєнної промисловості, мобілізацію всієї опінії для воєнних цілей. Внаслідок цього держава перетворюється в один військовий табор. Кінчається це звичайно – скорше чи пізніше – вибухом війни. Раз розбуджені нищівні інстинкти войовничої фурії шукають собі виходу та женуть керованих ними до катаклізму – до війни. Впрочім гармат, панцирних возів, амуніції, динаміту і сотень тисяч воєнних спеціалістів для іграшки ніхто не продукує. Безнастання забава у війну кінчається звичайно правдивою війною. Тотальна мобілізація фашистських держав створює постійно небезпеку для інших народів і держав.

Імперіялізм. Тоталітарні системи у своїй зовнішній політиці відзначаються яскравим загарбницьким імперіялізмом. Вся ідеологія фашизму і всі його найбільш характеристичні прикмети знаходять свій найкращий вислів у непогамованому кровожадному і загарбницькому імперіялізмі, тут їх завершення і винахід. Безоглядна диктатура, централістична організація цілого життя, повне підпорядкування одиниці та посвячення її інтересів і життя волі і керівництву тотальних богів, вибуялий мілітаризм та всі інші прикмети тоталітарного устрою доводять нехибно до чимраз більшого розвогнення імперіялістичних апетитів, до застосування сили і насилля, до розбою і агресії також у зовнішніх від-

носінах. Слушно пригадав недавно міністр закордонних справ США Бірнс, що гітлерівський похід на підбій світу розпочався від терору і тиранії внутрі власної держави, та звернув увагу, що цього дуже повчального моменту забувати не можна. Бо державна влада, поширена до максимальних границь можливостей за рахунок свободи і прав громадян, призвичаєна до методів терору і безоглядного нехтування життя своїх підвладних, не знаючи в нічому ніяких обмежень, зовсім природно змагає до свого чимраз більшого розширення також назовні.

Расизм. Свій кривавий і агресивний імперіалізм ідеологи і керманічі фашистських держав стараються “оправдувати” тезою про імовірну “вищість” свого народу чи раси над іншими народами чи расами. В дійсності є це звичайнісінький розбій і насилля сильнішого над слабшим. Узброєний від ніг до голови, вихований в дикому войовничому агресивному мілітаристичному дусі хижак нападає на слабшого і намагається знищити його або підпорядкувати собі. Це не має нічого спільного з оголошеними культурними та ідейними проблемами. Вони служать одиноко для прикриття правдивого змісту. Спеціально виразною і небезпечною у своєму расистському маячінні була ідеологія і практика німецького гітлеризму, що голосила відкрито і проводила повне винищування всіх інших народів і рас. Не всі імперіалістичні хижаци признаються в своїй ідеології до цього так відкрито. Але всі вони мріють про свою “вищість”, “покликання”, “призначення” “визволяти” і “ущасливлювати” інших, що на ділі має означати їхнє панування.

Перечеркнення моральних засад. Політика фашистських держав не признає ніяких зв’язуючих зобов’язань або яких-небудь засад моралі. Політика взагалі знана скрізь і у всіх часах зі своєї, делікатно назвавши, “еластичности”, мінливости і переворотів, за що теж здобула численні, найбільш соковиті окреслення. Все це, одначе, що було знане дотепер історії дипломатії, цілковито зблідло в порівнянні з продажними методами підступу, фалшу і найбільш рафінованого макіявелізму держав фашистського типу. Політика нормальних держав, мимо найбільш “гнучких” методів, мусить все ж таки числитися з опінією загалу, в’яжеться нею і є від неї до певної міри залежна, мусить числитися зі засадами і переконаннями, що їх той загал визнає. Натомість політика фашистських держав, не рахуючись ні з ким і ні з чим, стосує, поруч методів тотального насилля, подібні методи тотальної брехні і продажности. Всі зобов’язання, договори, трактати і запевнення вічної приязні, всі голошені кличі і

ідеї, всі промови і присяги, всі засади, що на них людство могло б будувати свої взаємини і збірне життя, тратять всяке практичне значення в зустрічі з політикою тотальної брехні і насилля фашистсько-тоталітарних держав, якої тепер ми є свідками.

***

Такий був би короткий перегляд головних характеристичних прикмет устроїв фашистського типу. Перегляд цей дає можливість розрізнити їх навіть у тих випадках, коли вони назовні масковані іншими дописками. Треба тільки в кожному випадку, де повстає сумнів щодо того, де стрічається сліпе зловживання цим іменням, усталити з місць справжній стан. Відповідь буде легка і ясна.

Фашизм є там, де є диктатура, тоталітарний устрій, шантаж над правами одиниці, державний централізм, поліційний терор, концентраційні табори, де є монопартійна система і урядове насильне вивищування і звеличування пануючого диктатора, де панує мілітаризм і загарбницький імперіялізм, де немає особистої ні національної свободи, де нема свободи сумління, думки, слова, друку і товариства чи партії, де нема правдивих, зовсім вільних виборів і парламентарної влади, де нема нема людяности, гуманізму, але панує ненависть, терор і розбій.

Оце образ того чорного марева, що жахає тепер людство своїми опирами. Всі народи і всі люди, що прагнуть жити в свободі, мирі і справедливості, що бажають забезпечити себе і ще більше своїх нащадків перед жахливими наслідками невірництва і людожерства, мусять виступити до рішучої боротьби за увільнення світу раз назавжди від тої небезпеки, за усунення з поверхні землі всіх систем диктатур і тоталізму.

Червоний антифашизм

Як же [інакше] виглядає цей яскравий [образ] у словах і ділах тих, що сьогодні зчиняють найбільший вереск довкруги небезпеки фашизму, найбільше цим поняттям зловживають і запламовують інших, а собі натомість приписують імення антифашистів, але властиво зовсім не вияснюють, що в дійсності на їх погляд означає це так часто вживане поняття.

У першій частині ми вияснили поняття фашизму. Нижче натомість постараємось усталити позиції і властиве значення червоного і правдивого антифашизму.

Брехня і фалшування

Большевицька пропаганда закриває сьогодні своє обличчя найчастіше за параваном антифашизму, а фашизмом нап'ятноує всіх противників большевизму. Послугуючись такими методами, вона дуже часто знаходить цю окричану небезпеку фашизму не в багатьох імперіалістичних тоталітарних потугах, де цього найбільше треба би сподіватися, але... в Швейцарії, Фінляндії, в Україні, Литві і т. д. Дивує нас отже відразу, що це за фашизм, яка небезпека криється в маленькій висококультурній, наскрізь демократичній і від найдавніших часів мирній 4-мільйонній Швейцарії. Або у такій самій маленькій культурній Фінляндії. Або хоч би в Україні, що сама, гноблена цілими сторіччями всякими імперіялізмами, ненавидить їх найбільш ґрунтовно і сама нічого більше не прагне, як свого визволення і свободи, прагне цілком природно, щоб у всьому світі запанувала система вільних національних держав, система свободи, рівності і справедливости, культурний гуманізм і правдиві демократичні взаємини, які і нам, українцям, так само і іншим народам допомогли б в остаточному забезпеченні рівних прав. Нам чейже зі самого огляду на наше дотеперішнє положення і цілий перебіг нашої історії, як теж з огляду на глибоко вкорінені природні прикмети народу, нема і не може бути нічого більш противного, як які-небудь диктатури і тоталізм, система насилля, визиску і імперіялізму, що стільки терпінь і нещасть принесли нашому народові. Тому теж всі змагання українського народу мають найбільше поступовий свободолюбивий характер.

Фашистсько-тоталітарні, мілітаристично-імперіялістичні системи родяться, знаходять відповідний ґрунт і доходять до влади не серед малих чи теж поневолених народів, але, протинно, з правил і по закону природи у великих пануючих державах народів, що змагають до поширення своєї могутности і панування. Фашистсько-тоталітарні ідеології та системи, як це ми довели у попередніх міркуваннях, є виразом великодержавних імперіялістичних стремлінь. Визвольний свободолюбивий рух українського народу, найбільше поступовий і радикальний у всіх площинах життя, бореться за незалежну українську державу, подібно, як і інші визвольні рухи, що їх большевицька пропаганда охрестила сьогодні іменням фашизму, не мають очевидно, з фашизмом нічого спільного. Так само не можна чіпляти назви фашизму політичним напрямком, противним большевизмові, але щиро демократичним, які домінують у Швейцарії, Фінляндії

та інших подібних країнах і які чейже нікому* не загрожують, а в своїх внутрішніх відносинах придержуються демократичних порядків. Якщо стрічаємо сьогодні такі закиди, то це, очевидно, брехня і фалш.

Де шукати справжньої фашистської небезпеки

Правдива реальна небезпека фашизму, небезпека війни, небезпека тотальної диктатури, тотального терору, мілітаризму, агресивного і кровожадного імперіялізму, як також зв'язаних з тим всіх нещасть, існувала і існує деінде. Небезпека ця для деяких народів буда довший час у фашистській Італії. В значно більшій мірі існувала вона для цілої Європи, ба, навіть для цілого світа, в гітлерівській Німеччині. Одначе в найбільшому розмірі була і до сьогоднішнього дня ще існує фашистська небезпека не деінде, а в большевицькій Росії, що стільки викриває про свій нібито “антифашизм”.

Для деяких людей в Європі, які не знають практики російського большевизму, а лише його крикливу пропаганду, які ще дотепер оцінюють большевицьку Росію за теорією соціалізму, комунізму чи теж інтернаціоналізму, повище наше твердження про її фашизм може буде невеликою несподіванкою, тим більше, що в останній війні Сов[єтський] Союз брав таку живу участь в розгромі гітлерівської Німеччини.

Одначе для українського народу, що пережив досі жорстокості гітлерівського фашизму в його найбільше жахливому “східному” виданні під час недавньої трьохрічної німецької окупації, що пережив теж більше ніж 25-річну окупацію під владою советів, та і тепер знову, після розгрому німців, пережив вже під цією владою нових 4 роки, – для українського народу, що перейшов у цей спосіб основну практику тих обох режимів, є ясным, що оба ці режими своєю практикою цілком до себе подібні і оба належать до одного і того ж самого фашистського типу.

Порівнання

Наше твердження, що московський большевизм своїми підставовими характеристичними прикметами відповідає поняттю чистого, класичного майже фашизму, в його найгіршому і найбільш небезпечному виданні, опираємо, як ми вже згадали, на

---

* У тексті: нічого

нашій безпосередній багаторічній обсервації його істотної практичної дійсності. Підтверджує це незбито перегляд і порівняння його характеристичних прикмет з вичисленими в першій частині прикметами фашизму.

Московський більшовизм, не за теорією комунізму, але в своїй практиці, – це передусім безоглядна тиранічна диктатура, доведена до максимальних границь. Це система всевладного і всеохоплюючого тоталізму і державного централізму, небаченого досі ніколи і ніде в такій вибуялій формі. В парі з тим іде, як звичайно у всіх тоталітарних устроях, тоталітарний терор. Розміри більшовицького терору нічим не поступаються перед найбільш кривавими практиками гітлеризму. У практиці більшовизму стрічаємо також знані нам вже з інших фашистських устроїв: безоглядне панування диктатора, нічим необмеженого абсолютного володаря і кривавого тирана, а також культивоване на його приказ і бажання ідолопоклонче звеличування і глорифікація його власної особи.

Ніде і світі, в жодній релігії не звеличують і не зобожують люди своїх богів стільки, скільки в більшовицькому раю його примусові мешканці і заразом засланці мусять кланятися, звеличувати і головно обожати кривавого кремлівського молоха, а себе упідлювати.

Московський більшовизм – це, дальше, одна велетенська система концентраційних таборів, сибірських заслань, примусової невилітної праці, багатомільйонних лав політв'язнів, а також езекуцій смерти. Табори грози, упадку і людського звиродніння, оці славні освенціми і майданеки, фабрики смерти, були не лише в західного тоталітарного варвара, але були і до сьогоднішнього дня є в неменшій кількості, в його немов би рідного східного братчика. Одинокі різниця полягає в тому, що про мільйони нещасних жертв тих таборів ніхто не говорить, за виїмком хіба випадку Катина; а тих східних освенців, майданеків, вінниць і катинів напевно не менше, як в гітлерівській Німеччині. Однак жодне око не заглядає, що діється в тих таборах смерти і людського терпіння, на Соловецьких островах, в тундра і полярних снігах, на далеких морозних берегах Печори, Волги, Льодоватого океану. Більшовицькі опричники ліпше бережуть своїх страшних таємниць і маскуються краще, як їхні товариші по різницько-людоджерному фаху з-під знаку гітлеризму.

Однак для безчисленних мільйонів жертв цього терору немає зовсім різниці, хто їх катує і мордує. Є тільки одне глибоке переконання, а заразом найбільш вірне ствердження, що

це є однакові терористичні методи, однакові системи і однакові злочинці-людоджери.

Большевицька система – це, даліше, система збірної відповідальності. Культурний світ, що опирається на закони, цю систему відкинув. Тут одначе за думки і вчинки свої людина не відповідає сама, але також жінка, діти, рідня, свояки, знайомі і близькі особи, часом навіть звичайні сусіди, навіть співмешканці даної місцевости. Бо від усіх громадян вимагається, під натиском, найстислішої співпраці (активної) з поліцією, у формі постійного донощицтва. Хто у виконванні цього погорджуваного у цілому світі, тут одначе “почесного” обов’язку донощицтва отягається, є замало активним, того вважають за ворога і співвинного, [той] є противником большевизму, а вслід за тим, є за кандидата до одної з масових могил чи концентраційних та полярних таборів.

Є це, даліше, система одної урядової монополістичної партії. Всі інші політичні партії, угруповання чи хоч би лише найбільш невинні прояви власної незалежної політичної думки оголошені тут виклятими, окричані як “ворожа” контрреволюційна діяльність і криваво винищувані. Навіть у самій урядуючій монополістичній большевицькій партії здавлено криваво прояви самостійного думання. Все, що [не] є сліпим виконанням наказів, що не починається і не кінчиться обожанням тирана, засуджене на переслідування і знищення.

Не лише за відмінні політичні переконання, але теж, напр., за вживання в науковому словнику іншого слова, не такого, як собі бажає пануюча кліка, карається в нас смертю десятки учених. Кілька редакційних колегій для усталення українсько-російських словників, зложених з найсильніших професорів-лінгвістів, розстріля[но] в комплекті тільки за те, що вжили в словнику – [як] потім офіційно оголошено – виразу “двоє відер” замість “два ведра”, чи ще кілька подібних. Не догадалися нещасні, що кремлівським заправилам це не подобається і вони видумують з тої причини закид “фашистського” з боку тих же вчених для відірвання української мови від російської. А скільки то вже було змін тих словників мови, підручників історії і ін., за кожним майже разом кривавих, протягом одного большевицького 25-річчя. **Терор, смерть володіють в большевицькому режимі також думкою людини і наукою.** Советська держава зреалізувала чейже соціалізм..., усунула анальфабетизм, шкіль тепер маємо досить, не потребуємо турбуватись, як в інших країнах, що забракне нам учених, ...на місце одної чи другої тисячі розстріляних випродують чейже “ударним” темпом подвійний наклад нових, з пев-

ністю більш слухняних і покірних, що, навчені досвідом і належно витресовані, будуть уже вмить відгадувати думки і бажання свого “продуцента” і хлібодавця, будуть його славити і вихваляти скільки лише вдасться.

Як у всіх, знаних нам, випадках фашистських устроїв, так само – а навіть ще більше – в большевицькому устрою людська одиниця позбавлена повністю основних своїх прав, “згляйшальтована” і знівельована до ролі німої шрубки у величезній державній машині, мертвого будівельного матеріалу у руках нечисленної жменьки упривілейованих майстрів, всевладних керівників державного апарату. Нема мови про жодні вибори, конституцію, представництво і т. п. установи у такому значенні, в якому знають їх решта цивілізованого світу. Є лише певні “ерзаці” і залишки* тих установ, дуже голосно говориться про вибори, всіма засобами рекламується “найдемократичнішу в світі” сталінську конституцію, але все те – одна велика тотальна брехня і тотальний блеф. В дійсності немає жодних тих установ (демократичних), а лише тотальна терористична диктатура, маскована менш або більш зручно пропагандивним блефом. Вистачало б, напр., приглянутися ближче детально розібрати хоч би тільки самі положення тої “найдемократичнішої” конституції, щоб документально ствердити ввесь безмір фалшу большевицької пропаганди. Це не тільки практика, але сама навіть офіційна конституція, у своєму найтіснішому змісті, антидемократична і забезпечує виразне володіння і панування не за суверенною волею народу, а за керівництвом диктаторської кліки одинокої монополістичної комуністичної партії. На практиці одинокою ж дійсною конституцією є терор большевицької поліції МВД-МГБ. В большевицькій системі перекреслено, отже, всі здобутки великої французької революції, декларацію прав людини і громадянина, перекреслено здобутки світлих епох розвою людської цивілізації і культури і завернено життя з шляху поступу на шлях тоталітарного варварства.

Повне уzasаднення з цього твердження знайдемо, коли приглянемося ближче дальшим характеристичним прикметам, спільним для всіх тоталітарних устроїв (фашистських), а саме згадуваній уже гігантоманії, назадняцькому повороті до ідеології середньовіччя, монополістичній урядовій пропаганді, мілітаризмові, імперіялізмові, расизмові і т. д.

Советська гігантоманія теж загально відома [т]а самими большевиками аж до пересади розрекламована, що нам не

---

* У тексті: заклики

потрібно буде тут зовсім доказувати у них цієї тоталітарної недуги. Пригадаймо тільки ще раз психологічні імпульси, що лежать в основі цього явища, властивого всім тоталізмам, а саме не добро і щастя загалу громадян, але безмежна пиха і мегальomanія диктаторів, що хочуть себе в цей спосіб “увіковічити”, з другого ж боку – безприкладний визиск і найчастіше безпосередня невиліницька праця, примінювана при будові всіх тих кольосів і гігантів. Глядача, не обізнаного з властивим станом речей, що приглядається всім тим гігантам здалека, з такої майже позиції, як ми сьогодні приглядаємося пірамідам фараонів, їх розміри можуть часом осліпити. На це й числить большевицька пропаганда. Ми, однак, знаємо з власних страшних переживань, що всі ці величаві будівлі і канали, ті нові залізниці, шляхи, копальні і міста, що повстають як гриби аж до рубежів Льодоватого океану, збудовані на безприкладному в ці[лі]й дотеперішній історії світу невиліництві і визиску, на крові і, зовсім дослівно, – на людських кістках. Будують ці гіганти мільйони робітників, прикованих явним і офіційним примусом до праці в умовах ніде інде не виданих і просто неймовірно важких. Інші, ще більші гіганти у величезній заполярній державі концентраційних таборів МВД будують мільйони політичних в'язнів, засуджених на тортури і загалу. Деякі успіхи централістичної тоталітарної господарки, що з'являються, між іншим, теж в певних великих потягненнях тої гігантоманії, безперечно існують. Мали теж чейже і мають всі тиранії, тоталізми і абсолютизми успіхи, і то дуже часто зовсім не менші від советських. Мав також успіхи і німецький гітлеризм, і італійський фашизм, мали їх і інші держави, так в теперішніх часах, як і в минулому, правлені абсолютистично і централістично. Це справа зовсім ясна і природна, що планова велика господарка має свої незаперечні добрі сторінки. Може хтось має інші погляди відносно цієї матерії. Ми, однак, признаємо це відверто і ми готові завжди витягнути з цього факту відповідні позитивні висновки.

Большевицька пропаганда вперто твердить, що Советська Росія виросла під їх правлінням протягом 25 років до великої світової потуги. Так, це правда. Правда ця тільки підтверджує нашу основну аргументацію про подібність тоталітарних режимів. Бо так само правдою є, що гітлерівський режим довів у подвійно короткому часі розбиту, поділену, зубожілу і роззброєну післяверсальську Німеччину до ще вищої точки могутности, так, що після шести років свого панування сягав вже по панування над світом. Виникав би з того хіба тільки такий висновок, що методами воєнної мобілізації, примусу, терору і т. п. можна в дійсності

видобути з часом більше поту і зусиль і не одну трудну річ перевести в діло. Цього чейже ніхто не заперечить. Інша справа, одначе, коли ці речі міряти не хвилиним зовнішнім успіхом, але міркою слушности, справедливости, згідности з зобов'язуючими засадами, чи теж, з другого боку, міркою їх історичної вартости. В цьому насвітленні запаморочуючі успіхи гітлеризму цілком не видержали проби і не принесли німецькому народові щастя чи кращого буття. Так само теж скінчаться успіхи московського большевизму.

Чи ж мали б, скажімо для цих навіть успіхів гітлеризму, фашизму і большевизму в площині великої централістичної державної господарки виректися наших ідеалів свободи; чи мали б для цього виректися цього найдорожчого скарбу, який лише існує в людському житті? Без якого немає і не може бути людяності, хіба тільки нужденна звіряча невільницька вегетація? Чи ж то було б правдою, що для упорядкування господарського життя конечно виректися людської свободи і завести державний тоталізм?

Ні і сто разів ні! Отже ніколи й не думаймо за ніяку ціну виректися скарбів свободи, ані не віримо і ніколи не повіримо брехливій пропаганді, що намагається вмовити конечність диктатури і тоталізму непевними виглядами планової господарки. Віримо і визнаємо, що всі господарські справи нашого світу можна упорядкувати зовсім добре, для добра і щастя всього людства, без якої-небудь тоталітарної диктатури. Віримо теж, що вже може і в недовгому часі це наступить і не шляхом перемоги тоталізму, але власне шляхом його упадку.

Вернімося, одначе, до основ нашого логічного звена розумовання і аргументації, що його черговою ланкою є висунене нами твердження про назадницький зворот большевицької ідеології до ідеології середньовічного варварства.

Цей закид з певністю більше, як який-небудь інший, може видатися на перший погляд дивний для всіх тих, що не пережили і не знають тих основних ідеологічних перемін, що їх пройшла советська Росія за останні десять років. А переміни ці були дуже ґрунтовні. Завдяки приміненню безоглядних методів якнайдалі посуненої централістичної господарки і так само безоглядного скайного тоталізму, завдяки поста[в]ленні цілого життя на основі воєнної мобілізації, советській Росії вдалося цими безоглядними нелюдськими методами зі 170 мільйонів своїх громадян, в тому числі передусім з України, [витиснути] максимальну кількість*

---

* У тексті: максимальній кількості

праці і коштів, за які виросла вона протягом того часу до ранги першорядної світової потуги. Одначе, рівночасно зі застосуванням цих фашистівсько-тоталітарних методів в цілості державного життя, відбувалися рівнобіжні, силою природних прав соціології, зв'язані з ними нерозривні процеси ідеологічних перемін. Червоний інтернаціоналістичний початковий большевицький месіанізм закрашувався чимраз більше елементами звичайного націоналізму і імперіялізму, в більшому, одначе, як нормально, понятті і натузі, зовсім подібно, зрештою, як в інших типах фашистських устроїв. Діяли в цьому процесі найрізномірніші сили і закони збірної психології, так в загальному, [як] і зв'язані спеціально з природою і історією російського народу. Одначе діяло тут теж не менше свідоме наслідування засад і методів фашистівського руху.

Большевицьким диктаторам зганяли сон з повік сукцеси їх фашистських суперників. Отже, прагнули в не одному, як це ми бачили зовсім виразно, наслідувати їх методи і використовувати ці сили, на яких ті будували свою могутність. У висліді можна було завважити чимраз більше взаїмне наслідування і фактичне зближення внутрішніх схожостей цих конкуруючих зі собою тоталізмів.

Одним з найбільш маркантних проявів цього процесу був виразний і радикальний зворот в національних взаєминах і в науці історіографії.

Коли на першому етапі большевизму докорінно осуджено ціле минуле царської Росії, обсуджено і нап'ятовано так внутрішню-реакційну, як і зовнішню імперіалістичну політику царів, то тепер, в парі зі зростом сили нової большевицької Росії, радикально завернено і в площині історіографії до зовсім протилежної скрайности. Повернено саме до традиціоналізму, до вибілювання і обожування цілої минулої російської історії. Забуто нагло про реакційність і імперіалізм царів, про загарбницьку політику і про утиски та гноблення інших народів, забуто про все, про що дотепер самі вчили, як про непорушну святість марксистської науки, і завернули до того всього, що було до того часу викляте клеймом фашизму і реакції.

Зовсім так само, як німецькі гітлерівці і італійські фашисти шукали для себе натхнення, ідеалів і зв'язків в минулих добах середньовічного чи теж старинного германізму, імператорів, вождів і римських легіонів, так большевики, зі свого боку, пішли по той чудовий і чарівний лік до тих самих джерел. Отже, відгребано і втягнуто між "поступових" божків великого імперія-

ліста і гнобителя інших народів царя Петра I, генералів цариці Катерини II та цілий ряд історичних і напівісторичних постатей, позолочено їх і затягнуто в чергу героїв, мало що не святих. Перевершено в цьому наглому патріотично-націоналістичному і імперіалістичному звороті та запалі цілу давню царську історіософію. Останніми часами відгребано теж постать царя Івана Грізного. Навіть новіша царська історіографія соромилась ідеалізувати постать цього середньовічного майже божевільного варвара, голосного в цілому світі зі свого обскуратизму і темноти, зі своїх божевільних вигадок і жорстокости. Сьогодні, одначе, большевицька історіографія, кіно, преса і література ставлять і попід небеса виносять його постать, як зразок найкращого володаря, будівничого і творця російської імперії, що хотів перетворити Москву в “третій Рим”. Його божевільні імперіялістичні пляни і апетити так дуже подобалися сьогоднішнім червоним кремлівським тиранам, що для них вони оправдують і вибілюють всі його жорстокости і злочини, промовчують його божевілля та втягують до почоту своїх “святих”. Останнім часом читаємо в пресі, що навіть на закордонних екранах мають небаром появилися фільми советської продукції про Івана Грізного. Так оце російські генерали і царі перескочили нагло з табору реакціонерів, імперіялістів і фашистів у почет патронів “поступу” і советської демократії. Що, одначе, є зовсім певним, то саме те, що вони скільки сторіч після смерти залишилися такими реакціонерами, ворогами свободи і людського поступу, яким[и] були і за свого життя. Залишається, отже, зробити з того ясний висновок, що це не вони, а їхні найновіші почитателі довершили того крутого скоку з шумних вершин соціалізму, комунізму і інтернаціоналізму в неприкриту фашистсько-імперіялістичну дійсність. Виявилось, що та сама тоталітарна стежечка веде до тих самих наслідків.

Писав про це надзвичайно цільно, майже пророчо, ще перед сорок кількома роками російський вольнодумець і революціонер Бакунін. Вже тоді він передбачував, що, якщо б Ленін зі своєю групою дійшов колись до влади, то остав би новим червоним царем, ще більш абсолютним і деспотичним, ніж тогочасні царі. Централістичні погляди, що їх висказував Ленін на сторінках російського емігрантського часопису “Іскра” в Лондоні, також позиції, що їх займала тогочасна група Леніна в різних справах, а передусім в квестії самостійницьких змагань України, Польщі, Фінляндії і інших поневолених народів Росією, вказували вже тоді цілком виразне – як це слушно підкреслив Бакунін – що большевицька група знаходиться на шляху, який неухильно мусить

довести до таких результатів. Бо кожна влада, силою природних тенденцій розвитку, змагає до поширення своїх компетенцій*, а коли не знаходить на тому шляху достаточного сильних обмежень, коли вона є вже в своїх заложеннях централістичною і абсолютистичною, то мусить з часом перемінитися в деспотичну тиранію.

На цьому, однак, не кінець. Цих спільних моментів між ідеологією і практикою червоного большевицького тоталізму і такою самою ідеологією і практикою чорного фашистського тоталізму є багато більше і вони чимраз чисельніші.

Одним з моментів схожості большевизму і фашизму є, дальше, однакові у всіх тоталітарно-фашистських режимах незвичайно сильні мілітаристичні тенденції. В советській державі мілітаристичні тенденції прибрали такі велетенські розміри, що стан цей надав домінуючого характеру цілості господарського життя, виховання молоді і інших ділянок. Звісні п'ятирічки советської промисловости це теж ніщо інше, як тільки програма розбудови воєнної промисловости. Цілий державний апарат працює гарячково над дальшою мілітаризацією життя. Всі сили, які тільки вдалося змобілізувати, кинено до того гігантського змагу зброїнь воєнної підготовки. Життя і добробут, свободу і щастя громадян посвячено в жертву ненаситному молохові імперіялістичного мілітаризму. Московські диктатори мріють про те, щоб стати першою мілітарною потугою світу, подібно як мріяв про це недавно бог німецького фашизму – Гітлер. А завершенням всіх цих прикмет большевицького устрою є теж – подібно, як і в гітлеризмі та італійському фашизмі – загарбницький імперіялізм.

Імперіялізм большевицької Росії набагато разів сильніший від імперіялізму давньої царської Росії. Большевицька Росія, ідучи слідами своїх царських попередників, збройною інвазією і насиллям підкорила насамперед Україну, Білорусь і Кавказ, пізніше – прибалтійські країни і Фінляндію, а тепер, ідучи на тому ж історичному шляху, вирушила на підбій Польщі і Балканів. А в мріях – і не тільки в мріях, але в планах і приготуваннях – є черговий етап боротьби за панування над світом. Непогамована жадоба панування над світом, прибрана в пропагандивні ризи різних ідей, як панславизм, соціалізм і комунізм є власне головною прикметою російського большевизму. Червоний російський імперіялізм – це найбільш яскравий і небезпечний імперіялізм наших часів, з яким міг рівнятися щодо своїх апетитів і натуги тільки хіба імперіялізм гітлерівської Німеччини.

---

* У тексті: концепцій

Ідеологія російського більшовизму теж не позбавлена сильних моментів расистської дурійки. Зловживаючи в зовнішній пропаганді незвичайно сильно кличем рівності всіх народів, рас і всіх людей, більшовики трактують ці засади виключно як пропагандивні гасла. В політиці, всередині своєї імперії советський уряд примінює діаметрально протилежні засади. Від певного часу офіційні урядові чинники і преса, як також ціла внутрішня пропаганда, зірвали виразно з засадою національно-расової рівності і розвинули сильну кампанію за вивищення російського народу, як народу “першого” серед інших, “найбільше заслуженого”, “керівного” і т. п. Натомість всі інші народи повинні слухати свого “старшого керівного брата”. Він чейже покликаний керувати, а всі інші – слухати і виконувати. На простій, зрозумілій мові це “керування” рівнозначне – завжди і всюди – з пануванням. Казочкою про російський народ, нібито спеціально “вибраний і покликаний” панувати над іншими народами, що потребують його опіки і керівництва, більшовики проявляють ту саму дурійку (фашистську), яку ми – в іншому виданні – бачили нещодавно в гітлерівській Німеччині.

До ряду спільних прикмет, що поєднують більшовицький устрій з іншими фашистськими устроями, належать також інституція монополістичної урядової пропаганди. В більшовицькій системі пропаганда – це правдива змора і тягар громадян. До її розпорядимості віддано державний монополі і великі, необмежені матеріальні засоби. Стягнуто з п'ядесталу людської святині духа всі сили мистецтва і літератури та запряжено їх разом з пресою, кіном, радіо на услуги пропаганди. Навіть релігійну організацію, довгий час гноблену і переслідувану, відновлено, обсаджено провідні становища довіреними членами партії та поліції та впряжено до воза урядової пропаганди. На зовнішньому фронті пропаганда – це перша офензивна зброя, що промощує шлях російському імперіялізмові. На внутрішньому фронті вона доповнює поліційний терор і виконує функцію нагая, що безнастанно батожить загал громадян та змушує до непосильної праці, понад всякі норми і людські сили, щоб приготувати більше засобів, необхідних червоним тиранам на здійснення їх божевільних плянів про завоювання світу.

Подібно також в додержуванні чи ломленні умов, зобов'язань та приречень советські дипломати і політики перевершили на цілу голову своїх фашистських співтоваришів. Советська політика не признає взагалі ніяких моральних засад і цинічно їх висміває як пересуд. Советська політика – це мистецтво брех-

ні і обману, перфідії і вирафінованого макіявелізму. Советські політики і дипломати гордістю вважають за свій найбільш революційний винахід штуку виголошувати цинічно високо загальнолюдські кличі, оперувати найбільш знеслими ідеалами, що були до цього часу мрією і святістю людства з тою тільки метою, щоб використати їх для всіх імперіалістичних цілей, з холодним перфідним вираховуванням. Немає такої святості ні такого вислову в людській мові, яких вони не почитали б, зловживаючи ними, як знаряддям пропаганди, не турбуючись зовсім при тому реалізацією цих високих засад. Найбільш взнесла пропаганда йде в них у парі зі щоденною, найбільш нелюдською, жорстокою практикою. Якщо йдеться про міжнародні взаємини, договори чи союзи, то справа мається також не інакше. Вимовним доказом цього можуть бути піврічні, довготривалі перетрактації з Англією і іншими західними великод державами 1939 р. в питанні союзу проти Гітлера, а після цього, зовсім несподівано, негайний союз з цим же Гітлером.

Всі противники большевизму у фразеології большевицької пропаганди – це, під сучасну пору, фашистські гітлерівці, хоч би мали за собою навіть довгі роки боротьби проти фашизму, довгі роки в'язниць і концентраційних таборів, хоч би в своїх переконаннях були найбільш чесними і щирими демократами. Большевики одині тільки, розуміється, в їхньому розумінні – мають право і монополію на “антифашизм”, незалежно від того, що це вони власне заключили з Гітлером умови про дружбу та улаштували спільні прийняття, спільні знімки, висилали йому величезні кількості пшениці, бензини і заліза, зторпедували у найбільш критичній хвилині створення антигітлерівського блоку і допомогли посередньо Гітлерови своєю перфідною політикою, а безпосередньо (своїм союзом) пшеницею і бензиною – викликати війну та залляти кров'ю половину Європи. Вони допомогли Гітлерови викликати війну і підкорити половину Європи, а він допоміг їм поневолити Литву, Латвію, Естонію, опанувати Західну Україну, Бесарабію, південно-східну Фінляндію. Отже, все в порядку... Їм все дозволене, їм все можна, навіть заприязнюватися і співпрацювати з самим чортом чи Гітлером, – все одно, щоб тільки їх імперіалістичні інтереси на цьому виграли. А що це суперечить всім моральним засадам, що це нечесно і підло, що за це мільйони людей мусять платити своїм терпінням і кров'ю, що це й є ті фашистсько-тоталітарні напади, осуджені в цілому світі, – що це все їх обходить. Здається, тільки в тій цілі розбудували апарат своєї пропаганди, яка має вибілити чорне,

закрити біле, одне викрутити, друге перекрутити, людей чесних та благородних перемалювати на фашистів, а ноторичних тоталістів, недавних союзників і помічників Гітлера ...зробити “анти-фашистами”.

Чорний, бронзовий і червоний фашизми

Перегляд головних характеристичних прикмет російського большевизму, що намагається відіграти у світовій opinii ролю принципіального антифашистського руху, виказує не лише велику схожість, але просто **тотожність большевицького режиму з типовими фашистськими режимами.**

Є це та сама тоталітарно-імперіялістична система, тільки ще більш яскрава.

Італійський фашизм, німецький гітлеризм і російський большевизм – **це однотипні тоталітарні рухи і системи, що виникли і розвинулися після першої світової війни** в різних європейських країнах. У них однакова соціологія і природа, так дуже схожа одна на одну, що **большевизм можна сміло назвати російським фашизмом чи, ще краще, російським гітлеризмом, а гітлеризм можна так само добре назвати німецьким большевизмом.**

Існують, безперечно, між ними теж деякі різниці. Мав свої властивості італійський фашизм, мав їх і німецький гітлеризм, мав їх також і російський большевизм. Середовище даного народу, серед якого зродився і виріс його модерний тоталітарний імперіялістичний рух, надав йому не одну особливу прикмету.

Всесвітній засяг сучасного російського імперіялізму, якого виразником і реалізатором є большевизм, відрізняється, напр., в багато дечому від італійського фашизму, що був виразником імперіялізму молодій ще і відносно малій італійській державі. Існують також деякі інші різниці, головню також в обсягу теоретичної ідеологічної доктрини.

Російський большевизм прийняв, як вислів своїх незвичайно сильних імперіялістичних тенденцій, широку інтернаціоналістичну доктрину. Це дало йому якнайширший всесвітній засяг і уможливило примінити спеціальну тактику і пропаганду, яка всі якнайвиразніші імперіялістичні стремління і здобутки прислонює сповидним інтернаціоналізмом. Тим саме він більш небезпечний в крузі своїх тоталітарно-фашистських компаньонів, яких доктрини, багато вужчі і більш одверті, не дають їм такого широко засягу, ані теж такої гнучкої тактики.

Тим більше сьогодні, після упадку чорного італійського фашизму і бронзового німецького гітлеризму, треба звернути пильну увагу на те, що залишився ще один член цієї “достойної” сімейки – червоний фашизм, чи, інакше, московський большевизм, останній найгрізніший ворог людської свободи, який скриває своє правдиве обличчя за панорамою інтернаціоналізму, а свій тоталізм – за фальшивим “демократизмом”.

До боротьби з тим опиром червоного фашизму, якого небезпека набагато більша, як це багатьом людям в Європі і поза Європою, видається, повинно виступати солідарно ціле культурне людство. Героїчна боротьба, що її проводить від довгого ряду років український народ проти большевицького імперіялізму і тиранії за скинення його ярма і виборення своєї держаної незалежності, повинна стати пересторогою і прикладом для тих народів, що ще не знають большевизму з власної безпосередньої обсервації.

Як довго на велетенських просторах Середньо-Східної Європи і Азії буде панувати система імперіялізму і тиранії, так довго буде вона джерелом смертельної небезпеки для інших народів. Про те переконалися в цій війні Литва, Латвія, Естонія, Фінляндія, Польща, Румунія, Болгарія, Угорщина і частинно інші народи. Переконаються про це тепер Туреччина, Іран і Китай. Переконаються вкоротці теж і інші народи, і цілий світ.

Тільки ліквідація большевизму і розбиття тої велетенської тюрми народів на окремі складові національні частини, побудовані на засадах самостійності народів, на засадах волі, рівності і справедливости, може зліквідувати тривале джерело тієї небезпеки.

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 2. – Арк. 183-196¹.

¹ Подібний текст: ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 15. – Арк. 19-32; Спр. 376. – Т. 2. – Арк. 197-202; ЦДАВО. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 201. – Арк. 2-8. Подібний текст опубл.: *Визвольний шлях*. – 1997. – Кн. 3. – С. 259-265; Кн. 4. – 391-400.

Воля народам!

Воля людині!

Смерть тиранії!

Стояєр

НОВА ГОЛОДОВА КАТАСТРОФА В УКРАЇНІ**I. Офіційні комунікати советської влади
про стан сільського господарства**

В першій половині 1946 р. появилoся кілька офіційних комунікатів з Москви про те, що харчевий стан в ССРСР є дуже добрий. За московським радіом і пресою повторила ці вістки уся світова преса й радієва інформаційна служба.

Комунікати ці були видані, зовсім очевидно, для пропагандивних цілей, для обману тупоумних заграничних ідолопоклонників червоного кремлівського божища. Щоб підперти цю пропаганду “фактами”, советська влада проголосила, що з кінцем 1946 р. зноситься картокову систему в ССРСР на харчеві продукти. Щоб зробити ще більше враження за границею, Москва вислала до Франції 500 тисяч тон збіжжя, до Югославії кількaсот тисяч тон і так само до Польщі понад 200 тисяч тон та, правдоподібно, ще до деяких інших країн.

В тому часі, як відомо, в багатьох країнах світу відчувався деякий брак харчевих продуктів. Про це говорено отверто в міжнародній пресі й радіо, звичайно перебільшуючи ці недомагання. Москва використала це для пропагандивної кампанії, що мовляв, – в цілому капіталістичному світі панує голод, а в них щораз більший добробут. Цією пропагандивною кампанією й висилкою збіжжя закордон Москва старалася вплинути на вислід виборів у Франції та в других країнах.

Це було звичайне перекупство. Та не тільки перекупство, але одночасно величезний злочин супроти населення ССРСР та глум над усяким найпримітивнішим поняттям правди.

Бо в тому самому часі, коли советська пропаганда кричала про зростаючий добробут у Советському Союзі й вивозила збіжжя закордон для пропаганди, населення ССРСР вже дуже поважно голодувало, а в короткому часі цей стан перемінився у голодову катастрофу.

Ті, які не знають з власної, безпосередньої, нережісерованої обсервації цього стану, можуть знайти без труду потвердження цього в дальших офіційних комунікатах советської влади.

В короткому відносно відступі часу, після проголошення “тріумфуючих” комунікатів Москви про добробут у її советському царстві, коли вибори у Франції й Чехословаччині були вже закінчені, появився зовсім несподівано комунікат про те, що знесення карткової системи... відложено й продовжено харчеві обмеження до кінця 1947 р. з огляду на погіршення харчевого стану...

Це була перша урядова, офіційна “ластівка”, яка тим, які знають советську офіційну мову, советські пропагандивні крутїства, повинна була дати причину до застанови, що за таким комунікатом діється щось поважного. Коли советська влада сама признається до “погіршення харчевого стану”, то для тих, які знають таємниці Советського Союзу, це повинно було відразу стати сигналом катастрофального стану на цьому відтинку.

Недовго опісля появився новий офіційний комунікат, проголошений ТАСС-ом, який викликав ще більше зацікавлення, а навіть сензацію у світовій пресі.

Безпосередньо по жнивях советський уряд проголосив комунікат про **катастрофальний стан колгоспного господарства**. Цей комунікат своїм змістом є дійсно одним з найцікавіших і найбільш сензаційних документів, які появились коли-небудь за весь час 29-річного панування советського режиму. У цьому офіційному комунікаті советська влада признається до катастрофального стану в колгоспах і стверджує, що селянство, використовуючи повоєнні відносини й розлюзнення “дисципліни”, відмовляється від колгоспної господарки, переходить “самовільно” на приватне господарювання, “розкрадає” колгоспне майно.

Значить, советська влада признається до того, що загал селянства, себто більше 70 процентів усієї людности СССР, не визнає советського колгоспного устрою, саботує його й отверто противиться йому. І от сьогодні, після 29 років советської влади, після того, як та влада має за собою атут виграної війни... У цьому комунікаті знаходиться дальше не менше важне і сензаційне ствердження, що цілий державний советський апарат, який управляв колгоспами, не сповнив свого завдання. В колгоспній адміністрації, як каже цей урядовий комунікат, поширились масово всілякі надужиття і крадежі. Надмірні видатки, брак контролі, хабарництво, перекупство, протекційність, неробство, крадежі – ось образ тисячів колгоспів і державних рільних господарств, – стверджує той сам комунікат. Керівники колгоспів, – говоритьсь дальше в тому ж комунікаті ТАСС-а, – жиють розтратно понад стан, а селян обернули в панцизнях

рабів. В колгоспах селяни не мають належного голосу, нема демократичних форм управи, ніхто не прислуховується до бажань і голосу селянина... Далі слідує гострі зарядження і кари за ті надужиття.

Вслід за тим комунікатом почалась “чистка”. Почалась хвиля арештувань і засудів, яка обіймила широкий круг колгоспного селянства і державної советської адміністрації, включно до високопоставлених осіб. Одночасно, преса розпочала, по наказу згори, широку кампанію за “уздоровленням” відносин у советському сільському господарстві.

Коли приглянемо ближче змістові того комунікату і відкинемо весь пропагандивний баляст і крутіства, тоді побачимо в ньому кілька незвичайно важних стверджень:

Перше, – це ствердження того факту, що загал селянства є проти советської колгоспної системи.

Друге ствердження – це факт, що мимо 29-річної терористичної тресури, загал селянства ставляє **активний опір** советській владі, саботує та нищить колгоспи і переходить до індивідуальної форми господарювання, мимо цього, що це є в Советському Союзі рівнозначне з нараженням на найгостріші репресії. Факт активного спротиву селянства, стверджений у советському офіційному комунікаті, має дуже велику вимову. Це означає перехід народніх мас від пасивізму до революційних форм спротиву і боротьби!

Третє – це урядове ствердження повного звиродіння советської адміністрації, розложеної злодійством, хабарництвом, шкурництвом, вигідництвом, протекційністю і т. п. Ствердження це ще більше важне, коли ми усвідомимо собі, **хто є ця адміністрація**. Та ж ця вся злодійська, шкурницька адміністрація, яку так виклинає офіційний комунікат ТАССа – це ж власне підпора советської власті. Це, як каже советська конституція, “керівне ядро” советського ладу. Це власне **самі партійці-комуністи**. Це оті “вибрані”, “кращі” передові люди советського ладу! Це вихованці, продукт і цвіт тридцятьрічного советського ладу! Це ж власне ті, про яких той сам комунікат каже в іншому рядку, що вони управляють самовладно усім життям, не допускаючи народніх мас до найменшого голосу. А тепер довідуємось з офіційних уст, що це – злодії, хабарники, шкідники! Свята правда!

Четверте, незвичайно важне в цьому комунікаті, – це ствердження, що селянські маси є в колгоспах на становищі панцизних рабів!

П'яте, – це виразне ствердження цього ж комунікату, що згадані “порушення й надужиття” не є відірваним фактом, але загальним масовим явищем, яке обіймало цілість советського сільського господарства.

Усе те разом звучить, як неправдоподібна сензація. Це все виглядає, неначе взяте дослівно з нашої революційної відозви, а не з офіційного советського комунікату.

Яка ж причина цього, так несподіваного сензаційного комунікату, та його ціль і наслідки?

Причина видання цього комунікату для нас зовсім ясна: советська влада не могла довше промовчувати фактичного стану, бо він став надто очевидний, відомий і голосний. Тому в Москві постановили признатись частинно до цього стану, з тою ціллю, щоб сфальшувати дійсні причини, та відвернути увагу в бажаному для них напрямі. Признаючись до катастрофального стану сільського господарства, советська влада намагається звернути всю вину на поодиноких осіб, на надужиття і т. п. Проголошенням такого комунікату, пресовою кампанією й чисткою та засудами влада старається звалити всю вину на поодиноких осіб.

В дійсності, однак, **винна тут ціла советська система.** Винна советська система господарки і, що найважливіше і найбільш засадниче, – винна советська система тотальної диктатури, яка виховала таких людей, яких сама називає тепер найгіршими злочинцями-зłodіями, неробами, розтратниками. Винна власне ця система диктатури, яка ці злочинні елементи висувала на передове місце, яка віддала їм всю державну адміністрацію, яка проголошувала тих злочинців ввесь час “кращими”, “передовими людьми”, яка впровадила різницю між партійними “кращими” людьми, яким належить вся “влада і масть”, і загалом працюючого народу, який позбавлений не тільки основного права – самому керувати своїм життям, але взагалі позбавлений всякого права. Винна система советської партійної диктатури, яка уможливила існування панщизняного ладу, до якого тепер сама признається. Винна та сама система партійної, тотальної советської диктатури, яка уможливила закривання цього катастрофального стану довгі-предовгі роки.

Тільки при цій системі тотальної партійної диктатури було можливе, що перед місяцем чи двома проголошували і деклямували на всі “заставки”, горлали на весь світ про “добробут і щасливе, заможне життя,” а місяць пізніше говориться про катастрофальний стан, про повний упадок сільського господарства і т. д., і т. д. Аргументів і висновків з цих фактів є безліч, так, як

неперечислимі є крайно негативні прикмети цього диктаторського, імперіялістичного советського режиму.

Ціллю видання такого комунікату було, з одної сторони, звалити вину за цей катастрофальний провал советської господарки на поодиноких осіб, на “адміністрацію”, на “шкідників”, “саботажистів”, “порушників советських законів”. З другої сторони, ціллю такого комунікату було намагання ще раз обманути народні маси і безкритичних, загіпнотизованих, заграничних поклонителів, запевнюючи, що відтепер ніби буде “все гаразд”, прийде радикальне поліпшення, бо викрито й “вичищено” шкідників, усунено надужиття, причину всього лиха.

В цьому саме шахрайство і обман цього комунікату. Бо, приглянувшись добре до його змісту, бачимо, що він не тільки фальшує справжню причину провалу сільського господарства, яка лежить глибоко, в самих підставах советської диктаторської системи, але рівно ж не заповідає жодного поліпшення долі селянства.

В комунікаті говориться облудно про те, що селяни впали жертвою надужиття адміністрації, що їм відібрано демократичне право до управи своїми колгоспами, що селян усунено від усякого голосу, що їх позбавлено взагалі всякого права й обернено в панщизняних рабів, та заповідається боротьбу проти цих надужиттів. Виходило б, отже, що прийде поліпшення становища селян. Та це тільки так на перший погляд. Бо советські комунікати треба вміти докладніше читати. Наведена повище частина призначена для наївних, для тих, що не вміють розшифровувати советської мови. А той, хто розуміється на советській урядовій мові, знайде в тому самому комунікаті власне усе противне.

Бо в цьому ж таки комунікаті заповіджено дуже виразно не поліпшення, але дальше погіршення долі колгоспного селянства! З цього ж таки комунікату випливає ясно, що советську владу болять не так злодійство її наставників, як той факт, що селянські маси покидають колгоспи і то самовільно (який же страшний гріх!) та пробують повертати на власну руку до індивідуальної господарки. Власне в тому факті бачить советська влада найбільшу загрозу. Власне за те в найбільшій мірі лає советський комунікат адміністрацію. За те, що сільськогосподарська адміністрація не здала свого іспиту й достаточо твердо не потрафила вдержати селянські маси в карбах колгоспної дисципліни. За те, що допустила до цього, що селянські маси почали кидати і руйнувати колгоспи.

Коли приглянемось дальше, що заповідає комунікат, тоді побачимо, що він заповідає, в першу чергу, примусове повер-

нення всього селянства, яке покинуло колгоспи, назад до цього ярма. Він заповідає даліше велике зміцнення колгоспної **дисципліни!**

Ось де таємниця цього комунікату! Значить, – це ще грубший шнур на шию колгоспника, на шию трудящого люду! Слова про привернення “колгоспної советської демократії” й усунення панщизняних порядків є і будуть пустими звуками. Вони тільки для прикраси, для обману легковірів, які не знають советської штудерної брехливої мови!

Бо яке ж поліпшення, яка “демократія” це, коли до того всього, що було досі, тепер заповіджено ще даліше загострення режиму?

Судять тепер злодіїв і розтратників? Так, судять, але судять одні злодії других, таких самих злодіїв! Судять одні других саме за те, що замало витиснули ще в трудящих селян хліба, за те, що допустили розлюзнення “колгоспної дисципліни”. Ось в чому річ. Ось що заповідає цей комунікат на практиці! Ще даліше, ще гірше ярмо! Ще більший грабунок! Ще більший терор!

Крім тих, дуже важних висновків, про значіння цього комунікату, треба ствердити, що він криє в собі признання факту нового масового голоду в ССРСР. Комунікат не говорить про те ясно. Але що ж означають вислови про катастрофальний стан сільського господарства? Советська влада не хотіла отверто признатися до голодової катастрофи й назвала це лише “катастрофальним станом” сільського господарства... Коли, однак, зіставимо це з попередньо згаданим комунікатом про продовження карткової системи на цілий 1947 рік і про “злий харчевий стан”, тоді це, навіть без знання безпосередньої дійсности, стане доволі ясно.

Немало матеріялу для цього дають також різні масковані голоси советської преси, зокрема звідомлення про часті судові процеси на цьому тлі. Всі вони, однак, є дуже міцно режісеровані й масковані, щоб закрити справжній стан. Тому в них можна знайти лиш посередні, загальникові потвердження голоду.

Зате дуже міцним, майже явним признанням, був офіційний комунікат советських властей, проголошений в радіо в дні 20 січня 1947 р. У цьому комунікаті подано цілорічні висліди нового советського п'ятирічного плану в усіх галузях господарки. Побіч різних чисел про успіхи у розбудові промислу, про хліборобську продукцію сказано, що вона знаходиться в дуже важкому стані, з огляду на катастрофальну “засуху”, яка навістила в 1946 році широкі простори ССРСР. Тій справі присвячено дуже багато місця. Комунікат описує, що ще з ранніх місяців 1946 р. майже через цілу

весну і літо обняла широкі простори Молдавії, України, Надволжа і Західного Сибіру посуха так великих розмірів, якої не було більш 50 років. Вона знищила засіви й спричинила дуже велике обниження збіжевої продукції. Мимо цього, як кажеється в комунікаті, в цілості, “завдяки вищості соціялістичного колгоспного устрою господарки”, висліди збору збіжжя не є менші від вислідів 1921 року, коли була рівно ж велика посуха, хоч менша, ніж в 1946 р.

Читаючи цей комунікат, мається враження, що він був виданий спеціально для цієї цілі, щоб якимось виправдати катастрофальний голодовий стан. Мається виразне враження, що головною точкою цілого комунікату і **ціллю його** появи, є цей уступ про “засуху”, а інші розділи є спеціально спрепаровані на те, щоб закрити провал советської господарки цифрами, що, мовляв, “в інших галузях є успіхи”, а тільки сільське господарство “пішло к чорту” через “засуху”.

Вистарчить, однак, застановитись над часом, в якому появилсь цей комунікат (рік після посухи!) та порівнати його з поданими вже повище іншими урядовими комунікатами, щоб ствердити з цілою ясністю, що тут щось не в порядку, що ті офіційні заяви не тільки не зовсім згідні зі собою, але крайно суперечні.

Пригляньмось коротко тій історії.

В трьох згаданих нами комунікатах говориться однаково про “погане харчеве становище”, про “катастрофальний стан сільського господарського хліборобства”. Значить, у цьому згода.

Інакше, однак, мається справа, коли йде про причини цього стану. Тут вже є яскрава різниця і суперечність. Попередній комунікат говорив про відхід селян від колгоспної форми господарки, про масовий самовільний поворот до індивідуального господарювання, про масові крадежі і саботажі, про розвал колективної господарки, про збочення, злочинства, надужиття цілого сільськогосподарського державного адміністративного апарату. Отже, було урядово стверджено, що причиною поганого стану сільськогосподарської продукції є внутрішній розвал і розклад. А тим часом, тут, у новому комунікаті, є вже тільки “засуха”. Отже, що з того правдиве? “Засуха” чи попередньо подана “розруха”?

Попередній комунікат говорить про розвал колгоспної господарки й ще більше колгоспної державної адміністрації, а новий комунікат говорить, що власне “завдяки вищості советської колгоспної господарки” вдалось, мимо “засухи”, зібрати ще сякий-такий збір збіжжя.

Як же ж це? Виходить, що таки ця “розвалена”, “панщизняна”, “недемократична”, “злочійська” колгоспна система, як

її представив попередній комунікат, є власне цією чудодійною “вищою системою” советського ладу, яка врятувала СРСР перед наслідками небувалої посухи? Виходить, що власне проголошений попереднім комунікатом “катастрофальний стан” сільського колективного господарства є тим магічним рятунковим засобом советського ладу?

Тайна цих, ніби незрозумілих на перший погляд суперечностей, знаходиться таки в тому самому комунікаті, який стверджує, що, mimo небувалої посухи, mimo неврожаю і помимо повного розвалу сільського господарства, **ця власне колгоспна система забезпечила “державі” зібрання порівняно великої кількості збіжжя**. Ось де уся тайна. Ось де чудодійна сила цієї системи! Щойно по такому розгляненні справи стає ясно, чому советські володарі так страшенно вихваляють цю систему.

Бо це система, яка, як вони самі признаються, помимо небувалої посухи, помимо комплетного упадку сільського господарства, помимо злодійства, надужить, загального розвалу сільського господарства, все-таки забезпечила їм доставку великої кількості збіжжя. Це така чудодійна система, яка забезпечує владі доставку збіжжя навіть тоді, коли є повний неврожай, навіть тоді, коли половина врожаю розкрадена, розбазарена, пропита представниками й наставниками цієї ж влади! У цій системі така магічна сила, що вона забезпечила советській владі доставку збіжжя, mimo цього, що продуцент цього збіжжя, робочий селянин, знаходиться, як вони самі необережно признались, “на становищі панщизняних рабів”. Це система, яка витиснула від селянина останнє зерно. Це система, яка доставила “державі”, себто пануючій партійній кліці збіжжя тоді, коли продуцент цього збіжжя, працюючий селянин, голодує і таки дослівно вмирає з голоду.

Ось де тайна того небувалого захоплення советських божків їхньою колгоспною системою! Вони так тішаться і хваляться тим своїм винаходом, бо це найкраща колоніальна експлуаторська система! Бо це система примусової праці! Система, як вони самі день і вдень деклямують, – дисципліни! Система, в якій одні працюють, а другі тягнуть, крадуть і грабують.

Мають справді чим радуватись і хвалитись кремлівські кровопійці! Чи ж це не малий успіх, коли сьогодні, при такому упадку сільського господарства і такому неврожаю, вони стягнули при помочі цієї системи стільки збіжжя? Хто ж другий у світі потрапить таке чудо, щоби сьогодні, в рік небувалої від сотні років посухи і неврожаю, в рік “розвалу сільського господарства”, спричиненого советською злодійською адміністрацією, в рік

прямо катастрофального голоду, держава могла хвалитись, що вона, mimo всього, стягнула від селян збіжжя?!

Вони хваляться “недосягнутою вищістю” советського колгоспного ладу. В чому ж ця “недосягнена вищість”, про яку вони ще й тепер декламують? Чи в тому, що той советський лад, який вони самі проголосили перед трьома місяцями, довів до цілковитого розвалу рільничої господарки, витворив загальне невдоволення, загальні надужиття, крадежі, розтратність, панщизняне рабство, говорячи їхніми власними словами?

Ми знаємо, в чому ця “вищість” советського колгоспного ладу. Вона в тому, що він, як хваляться большевики у своєму комунікаті від 20 січня 1947 року, “забезпечив державі” стягнення збіжжя зі селян, mimo посухи, і mimo спричиненого ними занепаду і розвалу господарки, mimo загальної нужди і голоду селянства.

Чи ж такий факт, яким ще й хвалиться большевицька влада, не є найбільшим обвинуваченням проти неї?

Мають чим хвалитись кремлівські кровопійці, бо mimo цього, що народ голодує, пухне і вмирає, у них не бракує ні хліба, ні вина. Їм “забезпечила” усе оця “чудодійна, недосягнена” советська колгоспна система... У них, на Кремлі, сьогодні, ще більше, як у давні царсько-дворянські часи, – гульня, прийняття, вина й шампани. Вони щораз годують, забавляють і поять різних заграничних прибулудів. Вони вивозять їм на пропаганду хліб, зработаний у народі. У них, на царський лад, – багаті “хутра” і “шуби”. Ще й “жалують” ними всіляких гостей. Ось був англійський маршал Монтгомері, а вони йому давай на пам’ятку нову “маршальську шубу”. Такі шуби, кажуть, у нас має кожний маршал! А як же ж убрані в тому часі колгоспники? Гірше страхополоха у просі! Вони, кровопійці, двом сотням своїх генералів золоті шаблі справляють! А це все тоді, коли трудящий, працюючий народ замінений у панщизняних рабів, коли він вмирає з голоду!

Ось де тайна советської “недосягнутої” системи, тайна цього, чому вони нею так захоплені!

Заграничним ослам вони замилують очі шубами і заливають горло шампанами, щоби були глухі і сліпі на все, що діється в советському царстві. А працюючий народ намагаються одурити показовими процесами проти “шкідників, саботажистів і злодіїв”, щоби усю вину звалити на винуватих одиниць.

Однак тим нікого не обдурять. Народ добре бачить усіх грабіжників і злодіїв, і цілу цю грабіжницько-злодійську голодову систему. Народ потрапить розчовпати і їх власні комунікати, з яких випливає, що це власне ті злодії, власне ця злодійська, як

називає її сам комунікат, державна адміністрація, стягнула і стягає для “держави” його останнє зерно. Народ знає, що советська власть натискає на свою адміністрацію саме тому, щоб примусити її витиснути, забрати в народу чим більше хліба.

Не треба далеко шукати за доказами того, як народ правильно розуміє тайни советської політики. Знайдемо це в тих же комунікатах, де сказано, що загал селянства відмовляється від праці в колгоспах, покидає і руйнує їх. Другий приклад: Недавно померший “президент” Советського Союзу Калінін написав незадовго до своєї смерті статтю “На допомогу пропагандистам”, в якій радить большевицьким пропагандистам-брехунам, як вони мають обдурювати народ. “Народ тепер не дурний”, – каже дослівно Калінін. Він бачить факти і по-своєму вияснює їх та жадає відповіді. Треба на все приготувати собі таку відповідь, щоб викрутитись із найважчого запиту. Ось недавно, пише у тій статті дальше Калінін, коли він побував на одному селі і при тій нагоді почав “заливати” селянам про золоті комуністичні грушки на сухій колгоспній вербі, одна сільська жінка відважно перебила йому мову й “просто з моста” заявила: “Ти таке різне говориш. Ми то вже давно чуємо і напам’ять знаємо. Але я бачу що іншого: От у тебе на ногах красиві, хороші чоботи. А в мене жодних немає. І в моїх дітий нема чобіт. І в нашому колгоспі усі босі”. А всі присутні “крестяне” голосно схвалили цю заяву відважної жінки. Калінін радить пропагандистам викручуватись в таких випадках такими аргументами, що ніби державним представникам “не випадає” ходити так само обідраним, як звичайним селянам, бо їх державу в світі будуть за ніщо мати. Він каже навіть, що зібраних селян переконав тим викрутом. Та ми певні, що нікого з розумних людей, яким відбирають останній кусок хліба від уст, які ходять десятки років убрані гірше страхополоха в просі, які самі, разом з дітьми, мусять примирати і вмирати з голоду на те, щоб кремлівські володарі могли висилати збіжжя за границю, щоб могли зброїтись і провадити імперіялістичні війни, щоб могли “для репрезентації” добре вбиратись, – такі аргументи не тільки переконують, але викличуть справедливе, ще більше обурення і ще більшу ненависть до цієї нової експлуататорської буржуазії.

II. Дійсний стан та його причини

Стільки завваг і висновків про сучасний стан сільського господарства в Советському Союзі дають самі урядові комунікати, які ми повище розглядали.

А справжня дійсність ще багато страшніша! Їй на ім'я тільки одне вимовне слово – голод!

Цар голод прийшов знову і запанував неподільно над життям найширших народніх мас.

В Україні, і не тільки в Україні, але і в Білорусі, а навіть в Росії, голод набрав таких розмірів, що сьогодні, на початку 1947 року, люди вмирають масово. Дороги заповнені нещасними, опухлими людьми, які ідуть куди можуть шукати хліба. Найбільше спішать цілими валками в західні області України, в Галичину і Волинь. Тут ще немає такого голоду, як на Сході. Тут, кажуть вони, ще “Америка”, і від того ці жебраючі валки голодних людей називають загально “американцями”. Голод так великий і масовий, що є дуже багато випадків, де люди вмирають десятками. Є знову, подібно, як в 1933 році, випадки людодіства. Сьогодні ще невідомо, як великі розміри набере ця катастрофа. Бо ми щойно знаходимося на початку року, а найважчий стан прийде, як завжди, перед жнивими. Однак деякі люди, які добре знають відносини, висказують думку, що розміри голоду не будуть тим разом менші, може і від голодової катастрофи в 1933 році.

Не будемо спинятись тут довше на описах фактів голоду та жадливих голодових картин, бо всі ми їх надто добре знаємо. Вернемо зате до розгляду причин і наслідків того факту.

Про ті справи було вже немало говорено в нашій першій частині, при розгляді офіційних советських комунікатів.

Тепер, однак, порівнявши їх з представленим тут фактичним станом, бачимо щойно з цілою наглядністю, що ті комунікати, мимо признання “катастрофального господарського стану”, є в дійсності ще дуже далекі від правди. Советська влада сказала дещо посередньо, маючи на цілі сфальшувати причини цієї катастрофи, однак не призналася до правдивого стану, ані не зробила жодних реальних кроків, щоб його рятувати.

Советська влада призналась до “поганого харчевого стану”, але звалює його в останньому комунікаті тільки на посуху. Ми розглянемо отже тут цю справу.

Чи дійсно посуха є причиною голодової катастрофи?

Посуха справді була і мала немалий вплив на вислід жнив. Однак посуха не є одинокою і не є навіть головною причиною голоду.

Посуха була на початку 1946 року, а голод розпочався вже на добре ще перед жнивими, навесні 1946 року. Значить, на повстання голоду в 1946 році ця посуха не могла мати впливу. Наслідки посухи в 1946 р. можуть мати вплив у 1947 [р.], але не

могли бути причиною того, що голод розпочався ще в 1946 [р.] навесні, ще перед посухою. Значить, цей голод мав інші причини, а посуха тільки їх зміцнила, а властиво зміцнить своїми наслідками, які покажуться у біжучому 1947 році.

Які ж в такому разі причини викликали цей голод? Відповідь наша ясна: такі, як сказано в одному з наведених вже урядових комунікатів, – катастрофальний стан советської сільськогосподарської політики. Це одна з перших причин. Але не одинока. Є ще й інші. Доказує це ціла 30-річна історія советського ладу. Голод в СССР появляється сьогодні не перший раз. Великий голод шалів тут вже в 1923 р. Тоді згинули з голоду мільйони людей. Говориться тепер, що цей голод спричинила, ніби, посуха, яка панувала в 1921 р. В дійсності, справжньою причиною тодішнього голоду, який забрав мільйони жертв, була **політика советської влади**, яка хотіла здушити при допомозі голоду масові селянські повстання, якими в той час горіла вся Україна. Советські документи признають, що в 1921 і [19]22 роках в Україні вони мали проти себе **загальне селянське повстання**. Тільки в трьох перших місяцях 1921 р., від м[ісяця] січня до м[ісяця] березня. як подає “Нарис історії КП(б)У”, советські війська знищили в Україні 117 повстанських груп і підпільних організацій та 15 тис. повстанців-партизан. Ці факти говорять, отже, зовсім ясно, про дійсну політичну причину, політичну “посуху”, яка лежала в основі голоду 1923 року.

Другий, ще страшніший голод, був в Україні в 1933 році. Він забрав знову 6 мільйонів жертв. Цей голод мав ще виразніші політичні причини. Це був організований, пляново перепроваджений советською владою голод. Він мав зломити опір українських селянських мас проти накиненої Москвою колективізації й взагалі проти московської окупації України. Голоду з 1933 р. Москва навіть не старалася і не старається виправдувати “посухою”.

А тепер маємо вже третій великий голод, третю страшну голодову катастрофу. Чи ж дійсно спричинила її тільки посуха?

Коли розглянемо попередні факти, як і цілу советську політику і господарку, які спричинювали стале недоїдання, постійний брак харчевих продуктів протягом усього часу советського режиму, тоді мусимо ствердити, що явище голоду в Советському Союзі є хронічне, зв’язане зі самою істотою цієї влади. Хронічний голод – це невідлучна прикмета і наслідок советського устрою.

Друге ствердження – це факт, що постійне недоїдання, як і масові голоди, є не тільки впливом неадаптованості советської господарки, але є також **інструментом советської політики**, в першу чергу національної!

Пригадаймо тільки, що перший голод, з 1923 р., шалів найбільше в найбагатшій частині Советського Союзу – Україні, яка до війни заосмотрювала в збіжжя половину Європи. І другий голод, з 1933 р., косив своє страшне жниво рівно ж в Україні. І тепер третій – знову вдаряє по Україні!

Пригадаймо даліше, що голод з 1923 року супроводжали масові збройні повстання в Україні. Другий голод, з 1933 р., супроводжала знову широка акція всенароднього спротиву советській окупаційній владі і її системі колективізації. І третій, теперішній голод, з'явився в часі нової, дуже широкої і масової всенародньої визвольної боротьби українського народу, що її найяскравішим виявом є збройна боротьба УПА.

Коли порівнаємо ці факти з тим, як кожний раз проти наростаючої хвилі визвольної боротьби українського народу Москва організувала свій **протиудар** при помочі **голоду**, тоді побачимо, що цей найбільш масовий морд мільонів людей **є свідомою, плановою, організованою акцією большевицької Москви**, яка трактує голод, як **інструмент і зброю своєї імперіялістичної політики поневолювання і винищування народів!**

Що висновки ці безсумнівно правдиві, що теперішній голод, як і попередні масові голоди в Советському Союзі, мають у своїй основі політичні причини, можуть доказати, крім наведених, також многі інші факти. В кожному разі виправдання про посуху, як причину голоду, ніяк не може встоятись перед силою цих доказів.

Коли б дійсно була така страшна посуха, то чому советська влада не спинила її тоді, як вона була, в 1946 році? Чому советська влада цілий рік не бачила того факту і мовчала про нього, а нагадала собі про посуху аж по роковій часу, в 1947 році? Чи ж це не дивне? І то влада, яка провадить, як хвалиться, планову господарку. Це ж не господар-рільник, який міг часом не бачити, не розуміти, не передбачувати наслідків, але це влада, яка провадить таку господарку, що скоріше, ніж хто інший у світі, мусіла це все бачити, мусіла розуміти, які наслідки буде мати така велика посуха, і мусить, зовсім зрозуміло, відповідати за ті наслідки.

Якщо була навесні 1946 року така страшна, небувала від сто років посуха, так чому советська “народня” влада не подбала, щоб вчас охоронити народ перед наслідками цієї посухи? Чи ж не було цілого року часу?

Чому советська влада проголошувала ще в половині 1946 року, що в неї “хліба хватить” – а мовляв, голод – тільки в Англії й Америці!? Ще **12 липня 1946 р. газети і радіо з Москви, а**

за ними Лондон і Нью-Йорк та вся світова преса проголошували, що врожай в СРСР – знаменитий та перевищує набагато попередні роки. Вже на 10 липня, хвалилися большевики тоді, зібрано у них величезні скількості нового врожаю. А тепер, кажуть, що ще з ранніх місяців весни 1946 року посуха спалила всі засіви і землю майже на вуголь... Значить, або не було взагалі цієї посухи, або, якщо була, так виходить, советська влада, знаючи про страшну загрозу, яка нависла над життям мільйонів громадян, замовчала це, вдала, що не знає і не бачить, а “довідалась” про посуху з 1946 року аж... у 1947 році... Чи не задля цього, щоб тим легше вивозити збіжжя за границю своїм запродавцям і переводити на свою користь вибори у Франції та других краях?

Запитаймо власне – що ж було з вивозом збіжжя за границю? Скільки сотень тисяч і мільйонів тон вивезла советська влада зовсім явно, ще й з голосною пропагандою, за границю до Франції перед виборами, до Польщі, до Югославії і до других країн? Значить, в тому самому часі, коли, як вони кажуть, панувала страшна посуха, советська влада грабила в селян останнє зерно і вивозила своїм прихвостням за границю, засуджуючи своїх нещасних підданих, засуджуючи селян, продуцентів цього збіжжя, – на голодову смерть! Ось воно як! Ось, яка ця “народня” влада! Ось яка посуха з’їла тяжку кервавицю народу і кинула його на муки голодової смерти на власній землі!

Запитаймо однак далі, що ж діється тепер, – чи тепер, вже по офіційному признанні “катастрофального харчевого стану”, не діється далі те саме? Чи тепер советська влада вже більше не вивозить збіжжя за границю? Не знаємо точно, як є тепер, але в многих заграничних газетах зустрічаємо ще даліше вістки, що Советський Союз доставляє їм збіжжя! А ми добре знаємо, що в советській політиці це зовсім можливе, бо вона з інтересами і життям народніх мас зовсім не рахується! Знаємо, що Советський Союз в часі найстрашнішого голоду в 1932 і 1933 роках вивозив збіжжя цілими масами за границю і кидав за півдурно на світові ринки, щоб викликати у світі господарське заломання, і знаємо, що Советський Союз вивозив збіжжя цілий минулий рік, – рік, який вони тепер називають роком “небувалої посухи”. Ось де поділось збіжжя, ось як висушували кремлівські злочинці народний хліб – підставу життя.

Посуха – кажуть вони тепер. А ще місяць–два назад писали про багатий урожай. Тоді, день в день кричало радіо і всі газети, скільки то тисяч, скільки сотень тисяч, скільки мільйонів тон стягли вони з України “по-стахановськи” цьогорічного зерна.

Чому ж не говорили в жнива і по жнивях про посуху? Чому не говорили, що колгоспник не має з чого дати, бо була посуха?

Чому посуха з'явилась аж тепер, коли нещасного колгоспника вже вичищено і висушено до останнього зеренця?

А донедавна, говорили чейже і кричали що іншого: Хліб державі! Перше зерно державі! І друге зерно державі! А потім – ще на “фонди!” “У фонд Червоній Армії!”, “На Червоний Хрест!”, “На воєнні позики!” – і на всяку червону сталінську мару.

А як скінчилося це, тоді почали знову з кінця – “продати державі всі надвишки”, “всі лишки”! І то – “з ентузіазмом”, “добровільно”! Які ж “лишки”, які “надвишки” бачив чи чував хто-небудь коли у нещасного колгоспника? І які ж надвишки могли бути, коли посуха, як вони тепер кажуть, була така, що все випалила?!

А як скінчили “надвишки і лишки”, тоді взяли за “особисті запаси”... – “продати державі зерно з особистих запасів!” І знову загуло – давай і давай! Геть усе до чиста, по плану – і “сверх плана!”...

І ось, – так викачали, так вичистили, так висушили, що сьогодні, аж страшно глянути на цю найурожайнішу, найбагатшу з природи землю в Європі, в якій тепер мільони людей голодує, в якій люде людей їдять!...Ось яка це посуха! Це сталінська червона саранча так висмоктала і висушила!

Знає це найкраще сам народ! Селянин знає, чому він голодує, бо знає, де поділось його зерно, його праця. Він знає, що його в нього забрали, зграбували! І важко працюючий робітник, якому доводиться голодувати, знає також, де причина того. Він бачив, як стягали і вивозили зерно, як розкрадали, пропивали, як занастити своїми порядками ціле господарство. Він питає, – де подівся урожай? Він питає, чому в Советському Союзі вже тридцять років вічний брак харчів, постійне недоїдання, часті голодові катастрофи, яких немає в інших, без порівняння бідніших країнах.

Запитайте голодуючих людей, а вони скажуть найкраще, чому вони голодують. З кожних уст падуть отверто проклони на советську владу, єдиного справжнього спричинника цього страшного горя. “Забрали!”, “зрабували!” – з тими словами на устах вмирають по дорогах опухлі людські постаті.

Коли ж приходять цілими валками в Західну Україну і тут просять хліба, а люди відказують не раз, бо вже і в них стягнули, зрабували усе, що захопили, накладаючи по п'ять і по сім раз контингент і тепер самі починають голодувати, тоді ті завжди однаково відповідають: “У вас ще Америка!” – “Почекайте, побудете

кілька років під советською владою, то ще гірше буде з вами, як тепер з нами, бо ви вже і жебрати не будете мати в кого”.

В усіх запитах, в усіх розмовах вмираючі колгоспники, які вже не бояться нічого, говорять отверто, що “причиною всіх нещасть – советська власть!”, “доки советська влада буде, – доти добра нікому не буде”!

Знають також люди, де подівся хліб. Повсталася на цю тему безконечна скількість нових народніх приповідок:

“Жито і пшеницю – забрали за границю,

Ячмінь і овес – забрав МТС,

А я працював у колхозі –

І тепер вмираю на дорозі”...

Таких приповідок, у різних відмінах, є безліч.

Народ знає правдиву причину голоду. Селяне говорять також про посуху, яка дійсно діткнула деякі області. Але всі твердять однозгідно, що збіжжя було ще настільки, що було б вистарчило. Однак у них зрабували тим разом ще більше збіжжя, ніж у минулі роки.

Знають також люди, скільки збіжжя вивезено у величезні державні магазини і воно лежить там безужиточно. Лежить, бо це приготоване на війну. Ось де ще одна таємниця цьогорічного голоду. Ще вдесятеро більше від того, скільки вивезено за границю, звезла советська влада у величезні магазини, дуже пильно бережені, часто вдержувані у великій військовій таємниці, приготуючи ці магазини на випадок нової війни. Збіжжя, отже, мимо посухи, мимо советської недоладної господарки, ще було б настільки стягнулось, що могло б усім вистарчити на прожиток, якби не розтратна господарка з вивожуванням закордон і якби не советські імперіялістичні приготування до нової війни. Кремлівським тиранам хочеться ще панувати над усім світом. Вони приготують нову війну! Вони для цього, для перекупства, висилають закордон мільйони тон хліба. І вони для тих імперіялістичних нових воєнних плянів грабують у селян останнє зерно і ховають його для себе у магазинах на час війни, а мільйонам працюючих мас кажуть голодувати і вмирати!

Кремлівські кровопійці виправдуються тепер, – “посуха” – кажуть. А чому ж нема тої посухи у них в Ленінграді, в Москві, в Кремлі? Чому ж у них одні паради за другими, чому ж у них дорогі вина ведрами розливають і бавляться гучно на весь світ? Чому ж так багато і розтратно гостять заграничних гостей, коли була така посуха, коли народ голодує? Чому ж нема рівної посухи для всіх? Чому посуха є тільки для селян і робітників, для нещасних

колгоспників і для вуглекопів, для тих, що на хліб працюють, що його своїм потом і трудом продукують, а для тих, які його тільки їдять, та ще й даром, не було і нема жодної посухи? Від сто років не було такої посухи, кажуть вони, але товстезне черево Сталіна не запалось від того і не спласло ні на один сантиметр! Посуха, – але всі заграничні осли, які щораз їздять у Москву, ніяк не можуть нахвалитись, як добре їх там годують і поять винами, та описують опісля в газетах, як у Москві дають добре їсти. А може б так та цим коштом, замість одного чи другого прийняття і паради, врятувати життя кільком тисячам голодуючих людей?

Якби ж це правда, що посуха – правдива і єдина причина голоду, – то на це ще і тепер, хоч як пізно, знайшлабися чейже рада. Можна ж у світі ще дістати хліба. Коли є за що робити на весь світ пропаганду, коли є за що бавитись у коштовні паради, коли є за що робити воєнні приготування й шалені зброєння, коли є за що узброювати советських прихвостнів у Югославії, Польщі й других краях, що коштує грубі мільярди, то чому нема за що урятувати людей перед голодовою смертю?!

Ось ще одне питання, якого не можна лишити без відповіді. Бо ж кожній розумній людині ясно хіба, що якби советська влада хотіла урятувати голодуючих людей перед смертю, то ще й тепер могла б це зробити. Але в тім, власне, основна справа, що кремлівські сталінські злочинці не хочуть цього! Вони засудили тих людей на смерть! Вони побачили й переконались, що селянські маси є проти колгоспної системи, проти советської влади, вони навіть офіційно ствердили, у розгляненому вже на початку комунікати, що селяни покидають масово колгоспи і відмовляються у них працювати. І ось вони, у відповідь на те, знайшли своє старе, випробуване вже багато разів лікарство – голод. Вони кажуть, що кінь тільки тоді брикає, коли на вівсі годований. А перевести його на суху соломку, так перестане про все інше думати. Вони навіть науково обгрунтували цілу теорію про те. І практично, вже не перший ось раз, переводять робочих колгоспних двоногих коней (бо чвороногі вже давно поздихали) з хліба на соломку. Щоб не брикали, щоб не бунтувались проти колгоспного рабства, щоб не покидали колгоспів, щоб просились кавалочка хліба, і щоб співали про “щасливе колгоспне життя”, як дістануть нужденну жменю зерна за свою тяжку працю.

Ось тут, приходимо ще раз до найважливішого ствердження, **що цей голод є політичною акцією советської влади, спрямованою проти селянства взагалі, в тому числі, в першу чергу, проти України!**

В советській владі є настільки всіляких засобів, що вона, якби була хоч трохи людською, якби вона хоч трохи переймалась долею голодуючих, вмираючих мільйонів людей, якби це не була власне **свідомо організована людоїдська винищувача акція**, то вона могла б дуже легко ще сьогодні спинити цю катастрофу. В Советському Союзі є чейже величезні засоби різних природніх багатств, за які можна легко допомогти голодуючим. В Советському Союзі самого золота продукується (при допомозі безплатної невилічливої праці) щороку стільки, що він займає в тій продукції друге місце в світі, і тільки хоч би за це, поминаючи всі інші, ще більші натуральні багатства, можна би без труду постаратися про потрібний хліб для рятунку голодуючих.

Даремно однак було б чекати цього від тої владі, від тої спілки злочинців, яка саме організує цей, ще один масовий морд людей!

Це ж вони власне організували й організують цю так звану “катастрофальну посуху”! Це ж вони, кремлівські кровопійці, відбирали і ще й тепер де лиш можуть, граблять і відбирають збіжжя, не дивлячись на жодні норми, жодні “поставки”. “Давай на два, на три, а то й на п’ять років наперед” – кажуть, сміючись на глум. Прямо грабують, що лиш можуть взяти, а факт голодової катастрофи ховають і говорять тільки про “погіршення харчевого стану”. А це ж іде про голод, про смерть мільйонів!

Не вийде їм, однак, цей злочин на добро. Цей голод, який має, як це ми вище виказали, дуже виразні політичні причини, буде мати також не менші політичні наслідки. Розправляючись при допомозі голоду зі селянськими масами, Сталін і його імперіялістична кліка зв’язали собі дуже поважно руки тим внутрішнім станом, цією внутрішньою війною, яку ведуть при допомозі голоду. Вони змушені цим вже тепер до різних уступок своїм противникам. Саме тому Сталін став такий мягонький до різних міжнародних капіталістів і щораз проголошує всілякі розмови зі заграничними представниками, в яких успокоює, придобрює, молиться до миру і згоди, хоч ще недавно говорив дуже войовничо. Внутрішній стан, оця внутрішня “голодова війна”, змусила його на деякий час так дуже зм’якнути. Сталін просто боїться тепер війни. Він знає, що скажуть і зроблять в такому випадку мільйони голодних людей. Вони знайдуть своїх катів і розправляться з ними! Того власне бояться кремлівські тирани. Але ця небезпека висить над ними і не омине їх, коли б це не було! У минулій війні врятувала сталінську кліку перед розправою народніх мас божевільна людоїдська політика Гітлера, якою він хотів дорівнати Сталінові і ще перевищити його. Але тим разом кремлівських тиранів не врятує вже жодне чудо!

До боротьби!

Завданням українських революціонерів всередині Радянського Союзу, – усвідомити до решти найширші народні маси про правдиві причини і цілі сталінського голоду, змобілізувати на цій базі у кипучий вулкан всю силу всенародньої свідомості й ненависти до катів та зорганізувати ще ширше, ще міцніше революційну боротьбу! Коли у Кремлі вигадали сталінське сонце, – так ми покажимо усьому нашому народові й усім поневоленим народам, як воно палить і сушить. Покажимо і назвимо по правді і по властивому імені сталінський голод!

І розгорнімо широко, під проводом нашого найвищого політичного керівництва, УГВР, всенародню революційну боротьбу проти сталінських катів-голодоморів! Хай вони знають, **що наш народ не буде безборонно вмирати!** Вже до сьогодні славні українські повстанці зліквідували і розділили між народом **сотні колгоспів, молочарень і магазинів** у Кам'янець-Подільській, Вінницькій, Житомирській, Волинській, Рівенській, Тернопільській і других областях. За їх прикладом піде скоро уся Україна!

Кожний, в кого ще не вбили вільного людського духа, мусить зрозуміти, що **єдиний вихід в цьому положенні – це боротьба!**

Не пухнути і вмирати з голоду, але підняти боротьбу! Відібрати свій хліб з магазинів! Знищити осередки ворога, де він стягає наш хліб, молоко, м'ясо і “позики”! Знищити сталінських глитаїв-п'явок, партійців і їх висулужників! Знищити цілий окупантський апарат визиску і грабежів! Силою протиставитись усім “грабуй-позикам”, налогам, поставкам і нормам! Не давати, не везти, зривати всі накази окупанта, ліквідувати його магазини та розділювати між голодних! Не боятись репресій, боротьби і смерті! Краще вмирати у боротьбі, ніж пухнути і вмирати у голодових муках! Перемінити сталінський голод у масову протисталінську боротьбу! Загальна, масова, всенародня революційна боротьба забере менше жертв, ніж голод!

А назовні Радянського Союзу, поза границями цього царства вічного голоду, завдання українських революціонерів – зробити з цього страшного факту, з цієї мученичої, голодової смерті мільйонів українців могутню зброю проти радянської сталінської тиранії, щоб прискіпати усіма силами її розгром! Цей голод мусить стати зброєю проти його творців! Мільйони голодних, вмираючих братів наших кличуть нас до цього!

Слава Україні!

Січень, 1947

IPN BU 1552/5, к. 120-132¹.

---

¹ Подібний текст: ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 40. – Арк. 268-274; Т. 45. – Арк. 4-10.

№ 37

Січень 1947 р.

Воля народам!

Воля людині!

Смерть тиранії!

Стояє

ВИБОРИ В ССРСР (Коротка інформація)

Вибори в советських державах-сателітах і вибори в ССРСР

Дня 10.2.1946 року відбулися вибори до Верховної Ради ССРСР. Опісля, протягом наступного року, відбулися вибори в усіх державах-сателітах окупованих формально чи фактично через ССРСР. На місяць лючень 1947 р. визначено вибори в усіх республіках – складових частинах ССРСР.

Про перебіг виборів в державах-сателітах окупованих явно чи масковано через ССРСР, світова опінія є менше чи більше вірно поінформована, бо має до цих держав ще наразі бодай обмежений доступ. На терені цих держав-сателітів (Польща, Югославія, Румунія, Болгарія, Альбанія, Мадярщина, Чехословаччина, Фінляндія) Москва ще не опанувала всього життя “до ґрунту”. Тут ще не переведено основної советської тресури й режисерії. Те, що діється в тих державах-сателітах, – це тільки що початок.

З другої сторони, Москва мусить тут числитися ще деякий час зі світовою опінією. Вона була змушена допустити в тих краях бодай обмежену контролю чужинних представників. Наслідком цього незалежна світова опінія могла бодай частинно довідатись про перебіг виборів у тих державах-сателітах.

Однак про те, як відбулися вибори внутрі ССРСР, світова опінія не мала і не має найменшого поняття... Жодні описи заграничних

журналістів, які перебувають в ССРСР, не дали в найменшій мірі образу дійсного перебігу виборів в ССРСР, бо ті журналісти не мають доступу до народніх мас і не орієнтуються в усіх тайнах большевицької виборчої терористичної режісерії.

Нижче передаємо коротку інформацію про дійсний перебіг советських виборів, так, як вони у нас виглядали.

Антидемократичні постанови советської конституції

Сталінська советська конституція, реклямована, як “найбільш демократична в світі”, є, в своїй суті, в дійсності крайно антидемократична. Коли йде, наприклад, про вибори, то в цьому питанні сталінська конституція виразно забороняє виставляти кандидатів поодиноким громадянам, групам чи товариствам, не узнає взагалі політичних партій ані яких-небудь політичних товариств. Сталінська конституція визнає виразно тільки одну урядову комуністичну партію і тільки цій партії дозволяє виставляти кандидатів до виборів. Конституція каже, що кандидатів виставляють також профспілки й промислові, торговельні та громадські організації. Але та сама конституція каже виразно, що всі ті організації є **тільки державні**, і в конституції виразно застережено, що всі ті державні інституції є тільки під керівництвом комуністичної партії. Так, отже, советська сталінська конституція постановляє, що в Советському Союзі може бути тільки одна комуністична партія і тільки одні державні інституції під керівництвом цієї державної комуністичної партії, і тільки ця партія та її власні інституції можуть висувати кандидатів. Яка-небудь вільна громадська ініціатива й виявлення свободної волі громадян виразно заборонені самою ж таки конституцією.

Ці виразні і дуже яскраві антидемократичні постанови советської т. зв. “сталінської” конституції є убрані, як звичайно, для ока плиткодумаючих заграничних обожателів советського ладу, в кольорові фарби цілого потоку слів про демократію й т. п.

Антидемократичне становище керівників советської держави

Ще більше виразно, ніж самі постанови конституції, говорять про ці справи вислови керівників советської влади. Наприклад, сам “найвищий бог” цього ладу, Сталін, в книжці “Питання Ленінізму”, говорить виразно, що в советській державі нема і не може бути інших інституцій, крім державних, всі вони мусять знаходитися під виключним і твердим керівництвом одної державної комуністичної

партії і в цьому, власне, в цій системі однопартійної безоглядної диктатури бачить Сталін усю тайну советського устрою.

Як відбулось визначення кандидатів

Згідно з повище поданими антидемократичними постановами советської конституції, кандидатів до виборів так звано-го “єдиного блоку комуністів і безпартійних” визначила згори урядова комуністична партія, а властиво верхівка цієї партії, бо низові партійні клітини, при існуючій системі диктатури, рівно ж не мають жодного голосу.

В той спосіб народні маси не мали і не могли мати жодного впливу на вибори, бо цією практикою визначування урядових кандидатів перекреслено фактично саме поняття виборів. **Вибирати** чейже **можна тільки там, де є з чого вибирати**. У советських виборах, де визначено лише одних кандидатів, призначених згори партійною верхівкою, – **вибори втратили всякий сенс**, бо взагалі **не було з чого вибирати**. Акт “виборів” зробила фактично партійна верхівка, ще кілька місяців до проголошеного речинця виборів, призначаючи своїх партійних людей на так званих кандидатів.

Виборча кампанія

Після визначення “кандидатів” відбулась так звана виборча кампанія. Ця “виборча кампанія” не мала, однак, нічого спільного з поняттям того терміну, знаним в цивілізованому світі. Поняття виборчої кампанії означає в своїй істоті боротьбу між поодинокими політичними групами, програмами й особами за прихилення опінії виборців на сторону того чи іншого табору, цієї чи іншої особи. Цього, однак, не було і не могло бути в советській системі диктатури, тут виступала **лиш одна урядова партія, одна урядова програма й одні урядові кандидати**. Спроба висунення іншої політичної групи, іншої програми, інших осіб, виявлення невдоволення, а навіть саме підозріння в таких намірах – карається арештуванням і смертю таких “бунтівників”.

Що ж означає в такому разі советська виборча кампанія? Советська виборча кампанія була згори упланованим пропагандивним маневром урядової комуністичної партії, для зміцнення й закріплення психологічного **натиску** на загал населення, для ще більшого **психологічного і фізичного стероризування** цього загалу. Усі засоби пропаганди – радіо, преса, мітин-

ги – були заангажовані для цього, щоб день в день проголошувати одні і ті самі урядові лозунги і заклики, щоб славити і вихваляти урядових осіб, урядову партію й урядову програму. Величезна урядова криклива виборча пропагандивна кампанія мала завдання, шляхом усіх доступних засобів державного пропагандивного апарату, застрашити, загіпнотизувати і змобілізувати загал населення та зробити його в той спосіб податним, німим слухняним знаряддям в руках керівної кліки урядової партії.

Виявлення якого-небудь невдоволення, виявлення іншої думки, іншого погляду або тільки підозріння в цьому – було однозначне з репресіями й найчастіше карою смерти, очевидно, без жодного суду, а лиш дорогою звичайного вбивства-морду, доконуваного органами державної поліції НКВД-НКГБ.

Так, як не було висунено **ні одного неурядового кандидата**, так само **не було ні одної неурядової статті** в газетах, **ні одної неурядової радіопередачі**, **ні одних дозволених неурядових зборів**, **ні одної неурядової дозволеної промови**.

Не було дозволено висловити ні одного найменшого застереження, сумніву, критики чи критичного запиту. Того роду речі є в советській системі взагалі неможливі навіть до подумання. Критика в цій системі, якщо допускається часом, так рівно ж лиш урядова, “організована”, як частина загальної пропаганди, загального всеобіймаючого обману.

Постава населення до виборів

Згідно з нашими спостереженнями, велика більшість населення в цілому СРСР є невдоволена зі советського, диктаторського режиму й розуміла властиву ціль та характер цієї режисерованої виборчої комедії, в якій не було що вибирати, але треба було на наказ згори відограти комедію “вибирання”. Мимо цього велика частина населення Советського Союзу, пригнічена від довгих років пануючим диктаторським режимом, стероризована до крайности, не ставляла активного масового опору, але виконувала з німою резигнацією накинену їй ролю “виборців”.

Зовсім інакше, однак, виглядала постава населення в неросійських країнах, окупованих советською Росією, в першу чергу в Україні. Тут, крім моменту антирежимного наставлення народніх мас, долучився ще момент національного поневолення тих країн, що викликає ще більше невдоволення і спротив. Цей момент був так сильний, що переломив навіть силу впливу урядового терору.

Населення України, **не маючи змоги в жоден спосіб виявити своєї волі у виборах, виявило свою волю, бойкотуючи вибори.**

В умовах советського режиму, не тільки масовий бойкот виборів, але навіть мінімальне відхилення від “активної участі” у виборчій урядовій кампанії і в самих виборах не є можливе без нараження на гострі репресії. Поодинокий, самотній громадянин, не має змоги противитись теророві режиму, який змушує його всіма явними й укритими засобами до “активної участі”, до “виявлення ентузіязму й дисципліни”.

Бойкот советських виборів був можливий тільки у формі активної, завзятої боротьби, зорганізованої і масової, включно до збройних виступів, для оборони громадян перед терором державної поліції і її спеціальних військ, які змушували до участі у виборах.

Таку широку акцію бойкоту советських виборів зорганізувала в Україні Українська Повстанська Армія (УПА). Найвищий Політичний Провід України – Українська Головна Визвольна Рада (УГВР) – вирішила перевести бойкот виборів, а Українська Повстанська Армія зорганізувала практично широку акцію бойкоту. В умовах советського режиму акція бойкоту виборів, яку переводив український народ на заклик УГВР, перемінилась у **широку й дуже завзяту боротьбу великих розмірів**. Ця боротьба розпочалась ще кілька місяців перед виборами, разом з тим, як советська влада, починаючи приготування до виборів, розпочала передвиборчий терор.

Передвиборчий терор советської влади

Советська влада дуже добре знала, що в Україні не буде могла перевести легко своїх диктаторських виборів, бо тут діє Українська Головна Визвольна Рада (УГВР) й УПА, за якими йде велика більшість українського народу. Тому советська влада постановила ще перед виборами знищити за всяку ціну цей організований український визвольний рух. Найкращою нагодою до цього мав послужити перехід через Україну советських армій зі заходу на схід, по скінченні війни з Німеччиною. Советські власті виробили в зв'язку з тим спеціальний плян перемаршу військ. Найбільш довірені режимові війська мали довго й дуже густо кватирувати по всій Україні й мали допомогти так зв[аним] “внутрішнім” поліційним військам НКВД до цього, щоб остаточно зломити спротив українського населення, знищити підпольний,

революційний визвольний рух, та в той спосіб приготувати ґрунт для переведення виборів.

Однак цей плян советським властям не вдався. УПА поставила не тільки завзяту збройну боротьбу, але розвинула також незвичайно живу політичну кампанію, яка **почала захоплювати своїм впливом стаціоновані в Україні військові частини ЧА**. Свободолюбні, революційні, поступові кличі програми УПА, які викривали всю неправду й зло большевицького тоталістичного диктаторського режиму, знаходили широкий прихильний відгук серед бійців ЧА, повертаючих з фронту. Вони побачили в Європі іншу, ніж советську, дійсність і тепер уважно прислуховувались до нашого голосу. Бійці ЧА, а навіть цілі частини ЧА не хотіли брати участі в облавах і терористичних акціях, звернених проти українського підпілля. Коли ж брали участь, так дуже часто виконували накази своїх властей тільки поверховно, старалися не зустрічатись з відділами УПА, не зводити боїв, а навіть не раз допомагали частинам УПА інформаціями і зброєю.

Советська влада, затривожена тими фактами, була змушена відтягнути ЧА від акцій проти УПА. На те місце кинула нові великі сили військ НКВД. Частини ЧА були від того часу вживані у боротьбі проти УПА лише посередньо, як резерва, зміцнення і залога.

Ця широко закроєна урядова акція проти УПА тривала ціле літо й осінь 1945 року. Тільки в одному місяці жовтні, тільки на просторі однієї Станиславівської області, відбулось 18 великих боїв військ НКВД з військами УПА. У тих боях взяли участь численні внутрішні поліційні війська НКВД. Разом з військовими частинами ЧА, які були притягнені до допоміжної участі, у тих боях брала участь 100-тисячна армія, в тому числі також панцирні й авіаційні частини. Однак УПА вийшла переможно, нерозбита і незліквідована, та ще перенесла боєві дії в самий осередок ворожого сконцентрування, й, наприклад, 31.X.1945 [р.] виконала голосний наскок на обласний центр – місто Станиславів.

Опісля, в м[ісяці] грудні 1945 [р.] й м[ісяці] січні 1946 р. советська влада кинула в Україну нові, спеціально дібрані й перешколені війська, в дуже великій кількості, в цілі знищення українського самостійницького визвольного руху й насильного переведення виборів. Ця нова акція обняла головні західні області України: Волинську, Рівенську, Львівську, Станиславівську, Тернопільську, Дрогобицьку, Чернівецьку, Закарпатську, й частинно найближчі до них Житомирську, Вінницьку та Кам'янець-Подільську.

В західних областях України, окупованих советською Росією, щойно в 1939 р. український визвольний рух є сильніше зоргані-

зований, бо тут советська влада не мала ще тільки часу для винищення усіх противників, як у центральних і східних частинах України, окупованих советською Росією вже майже від 30 років. Тому власне в тих західних областях розгорілася найбільш гаряча боротьба довкруги виборів. Тут, від половини місяця грудня, а декуди від місяця січня, **закватували в кожній місцевості, в кожному селі, навіть у найменшому присілку, зложеному лише з кількох хат, військові відділи** внутрішніх військ НКВД або спеціально дібраних військ ЧА. Число стаціонованих військових частин в малих кількахатних присілках починалось від 10 бійців, а в більших місцевостях сягало до 300, декуди 500 бійців на одну місцевість.

Необсаджена військом не остала ні одна місцевість. Такої стислої обсади військом не переводилось ніколи навіть в час війни у фронтових полосах. Так, отже, вже в перших днях січня 1946 року стало зовсім ясно, що тим разом советські вибори в Україні будуть зовсім **“воєнні”**. **Советська влада потрактувала вибори в Україні, зовсім виразно, як воєнну кампанію.**

Вже сам факт такого масового стаціонування в усіх місцевостях військово-поліційних частин на час виборчого періоду дає ясний образ “свобідности” й “демократичности” тих виборів.

З другої сторони, ясно теж буде кожній, навіть найменш поінформованій людині, що стаціонування поліційно-військових частин не мало і не могло мати інших цілей крім натиску на населення й терору, для бажаного урядові перебігу виборів. Військо й поліція, стаціонуючи від місяця грудня–січня до виборів, і ще кілька місяців після виборів в усіх згаданих місцевостях, не занімались очевидно забавками й спацеруванням, а занімались своїм основним промислом: насильством і терором. Вони зганяли мешканців силою на урядові зібрання й мітинги. Вони пильнували, щоб ніхто не смів робити свобідних зборів. Навіть кільком людям не вільно було збиратись разом на розмову в приватній хаті. Збиратись можна було тільки на урядових мітингах, де говорили урядові агітатори. Ніхто не міг висловити своєї думки свобідно, навіть у вузькому гурті, без небезпеки арештування й вивезення на Сибір або розстріляння. Обмежено також надзвичайно гостро рух населення між поодинокими місцевостями, часто гірше, ніж у фронтовій полосі в час війни. По лісах, як рівно ж по селах, відбувались безнастанні перешукування за революціонерами-підпольниками. Тюрми заповнювались щораз новими в'язнями, арештованими, часто за саме підозріння протиурядового наставлення.

Цій терористичній акції товаришила невідлучно нагальна, криклива кампанія советської пропаганди, яка воювала (як зви-

чайно) нечуваними вигадками й брехнею та мала за завдання доповнити акцію цілковитого стероризування населення, щоб так приготувати його до “свята сталінських 100% виборів”.

Противиборча кампанія УПА

Могло б видаватись, що при так великому терористичному натискові цілого советського державного апарату, включно з військом і поліцією, який-небудь спротив і вияв свободної волі населення взагалі не буде можливий.

Однак в Україні, завдяки незвичайній активності й посвяті українських революціонерів зорганізованих в УПА, та посвяті, витривалості й твердій героїчній поставі загалу населення, мимовсього **була переведена широка політична противиборча кампанія.**

Як же ж це в тих умовинах було можливе?

Противиборча кампанія була переведена при допомозі:

а) конспіративних розмов і невеликих конспіративних зборів, які часто вдавалось перевести з успіхом, мимовсієї уваги квартируючих військово-поліційних частин, завдяки солідарній, однушній поставі населення;

б) конспіративного поширювання відозв і коротких писаних вказівок та закликів;

в) дорогою тихого т. зв. “шептаного” роз’яснювання;

г) розліплювання на видних місцях відозв і закликів УГВР й УПА, та писання в різних місцях революційних закликів;

д) одвертих масових зборів, промов та отвертого поширювання відозв і закликів в тих околицях, де відділи УПА могли дати вистарчаючу збройну охорону в часі таких акцій, проганяючи на деякий час в боях большевицькі військово-поліційні залоги;

є) зривання урядових зібрань-мітингів і переміни їх на протиурядові.

Півтора тисячі боїв

Уся та многосторонна роз’яснювальна противиборча акція УПА була переведена в Україні на велику скалю, так щодо теренового засягу, як і щодо її напруги і вкладу сил.

В цілости підсумки, які можливо було нам зібрати, виказують, що силами українських революціонерів:

Переведено кілька тисяч противиборчих роз'яснювальних зібрань.

Видано більш сотні різних назв противиборчих відозв, листівок і закликів, рефератів та брошур, деякі у великих масових накладах.

Зірвано сотні урядових зібрань-мітингів і переіменовано їх на противиборчі, протисталінські, вільностеві маніфестації. Найвидатнішу роль в цьому відіграли жінки й інваліди ЧА, які, наражуючись на арештування, вивіз на Сибір та розстріл, не зважали на те, але виступали явно з протестами і революційними промовами та поривали за собою загал зібраних.

Зведено також більше **півтора тисяч і боїв і боєвих сутичок** проти большевицьких поліційних військ та військових залог в обороні права вільних зборів і вільного слова.

П'ять тисяч поляглих

Переведення цієї великої акції в умовинах большевицької дійсності коштувало український визвольний рух не тільки найбільшого зусилля, але рівно ж великих жертв крові. Протягом цієї виборчої кампанії полягло у боях в обороні свободної волі українського народу **більше п'ять тисяч** старшин і вояків УПА та **діячів** українського революційного визвольного руху. Число арештованих іде в многі десятки тисяч. Багато з них згинувло смертю героїв-мучеників на тортурах і багато було розстріляних, інші вивезені до концентраційних лагерів у північній Росії, в Сибірі і над Ледовим Океаном.

Противиборча кампанія, яку перепровадив український самостійницький визвольний рух в боротьбі за право вияву свободної волі українського народу в часі т. зв. виборів до Верховної Ради СРСР в зимовому періоді 1946 року є одною з найбільших політичних акцій, які були коли-небудь переведені в історії політичної боротьби.

Перебіг виборів в дні 10.2.1946 р.

Большевицька влада намагалася надати виборам характеру організованої єдинодушної маніфестації на користь пануючого режиму. Однак українське громадянство знало, що **немає на кого і немає за що голосувати**. Немає на кого, бо у списках не було жодних кандидатів, виставлених з волі громадян, тільки назначені згори советські наганячі. Немає за що, бо пануючий советський режим – це режим тотальної диктатури, терору, голоду й повного національного та соціального поневолення України.

Тому громадяни України, **у подавляючій більшості, пішли за покликом УГВР, щоб збойкотувати советські вибори, як вибори не вільні, не демократичні, але окупантські й диктаторські.**

День сталінських виборів, 10.2. 1946 року, який по планам Москви мав бути актом єдинодушної маніфестації за режимом, перемінився в Україні у могутній акт всенародної маніфестації проти московсько-большевицької окупації та проти її диктаторсько-терористичного режиму.

Український народ не пішов до виборів

В більших містах, де живе велика кількість напливового московського урядничого елемента, цей факт не був видний з повною яскравістю, бо тут для постороннього ока годі було відізнати тих, які йшли до виборів, й замітити тих, які ухилялися від виконання цього “сталінського обов’язку”. Однак на селах, де проживає велика більшість українського населення, цей факт зазначився дуже виразно. В більшості сіл, головню в західних областях, взагалі **ніхто не йшов до виборів**. Коли протягом кількох годин не було нікого з виборців, тоді військово-поліцейні залоги, стаціоновані в кожній місцевості, почали насильно зганяти громадян до виборчих льокалів. Виборці, однак, ставляли пасивний і активний спротив проти цього насильства. Багато виборців утікало й ховалося. Інші прямо **відмовлялись піти до голосування, навіть під побоями й загрозою розстрілу**. На цьому тлі відбувалися численні явні терористичні насильства. Вояки стаціонуєчих військово-поліцейних залог били людей до крові, щоб примусити піти до виборчого льокалю й кинути виборчий бюлетень, стріляли за втікаючими людьми, і при цьому ранили та вбивали, підпалювали хати опірних, вкінці вкидали самі виборчі бюлетені до урн, скільки самі хотіли.

В наших руках знаходяться зібрані досі акти терору й надужить, доконаних в часі виборів на українському населенні, які обіймають більше двох тисяч сторін друку машинового письма великого канцелярійного формату. В тому числі знаходяться протоколи про сотні випадків убійств і мордів, доконаних в день виборів советськими поліцейно-військовими органами на громадянах, які не хотіли брати участі у виборах. А це все тільки дрібна частина цілоти, та, яку можна було в умовах большевицького терору зібрати шляхом підпольної організації й підпольних конспіративних зв’язків.

Кривавий плебісцит

День виборів до Верховної Ради СРСР – це був прямо великий бій, в якому український народ станув єдинодушно за свободу вияву своєї волі.

Советська окупаційна влада хотіла зробити вибори актом маніфестації за режимом, хотіла залегалізувати свою окупацію і свою терористичну, тоталістичну диктатуру. **Український народ, мимо нечуваного терору, перемінив цей день в акт єдинодушної маніфестації проти ворожої йому московсько-більшевицької окупації й проти советської тоталістичної диктатури.**

Це був одночасно **акт довір'я загалу українського населення Українській Головній Визвольній Раді**, яка є найвищим політичним керівним чинником і репрезентацією незалежної волі українського народу та якої закликів послухали в часі цих виборів найширші народні маси України, жертвуючи для їх виконання своїм майном, кров'ю і життям.

Це був кривавий плебісцит, в якому український народ, коштом великого зусилля і кривавих жертв висловився єдинодушно за своєю політичною незалежністю і за своїм незалежним революційним урядом – УГВР – проти ворожої окупації й окупантської влади.

Виборчий фалш

Советська влада проголосила після виборів “тріумф блоку комуністів і безпартійних”, за який ніби голосувало більше 99% виборців. Є це очевидний многократний фалш.

Це фалш тому, що це взагалі не були вибори, навіть розглядаючи справу з теоретичного боку, бо не було що вибирати. Це був тільки упланований владою акт примусової маніфестації на одну призначену урядом листу. Такий акт противний найістотнішому поняттю самої інституції виборів.

Це був, по-друге, фалш тому, що участь у тих виборах не була добровільна, але примушувана, супроводжувана терором і репресіями.

І це є, по-третє, фалш тому, що скількість тих виборців, яких влада примусила насильством з'явитися у виборчих льокалях, не виносила проголошених урядом 99%. У нас, в Україні, в цілості території скількість голосуючих під терором не досягла навіть 50%, а в 7-х західних областях не досягла навіть і 10%.

Після виборів

Виборча акція советського режиму не закінчилась з днем проголошення 99% тріумфу. Після цього почалась ще на більшу скалю розправа з опірними “виборцями”. Військово-поліційні гарнізони, розміщені місяць–два перед виборами в усіх місцевостях західних областей України, не стягнуто після виборів, але задержано аж до місяця квітня, а в багатьох місцевостях ще довше. При помочі цих гарнізонів почала советська влада після виборів ще ширшу акцію людоловлі, облав, арештувань і депортації на Сибір. Депортація на Сибір, яку провадить советська влада ввесь час, тепер прибрала найбільших розмірів. В деяких околицях число депортованих родин дійшло до 30, а навіть до 50 на одну місцевість.

Нові вибори в 1947 році

На місяць люпень 1947 р. советська влада призначила нові вибори, тим разом т. зв. “республіканські”. Вони мають такий самий антидемократичний характер, як і попередні вибори до Верховної Ради ССРСР, і не є взагалі інституцією виборів, тільки примусовою урядовою маніфестацією. Це є фактично знову тільки акт проголошення назначених партією кандидатів, який супроводжується пропагандою й терором. Український народ трактує ці вибори так само, як і попередні, як ворожу пропагандивно-терористичну акцію.

Треба при цьому зазначити ще один момент: велика більшість “послів”, “вибраних”, себто назначених від України до Верховної Ради ССРСР, і так само більшість кандидатів, назначених тепер до Ради УССР, – не є української національності. Це є **зовсім чужі люди** – генерали, державні урядники, партійні комісарі, надіслані і призначені з Москви. Український народ їх або зовсім не знає, або знає і ненавидить усією душею, як своїх гнобителів, кровавих тиранів і п’явок-експлуататорів.

Український народ тих “делегатів” **не видвигав і не вибирав. Це не представники українського народу, але представники ворожої українському народові московсько-большевицької окупації.** Більшість з них не вміє по-українськи говорити ні одного слова. Так само не вміє говорити по-українськи більшість членів “українського уряду”. Усі “демократично-парламентарні” інституції України, перебуваючої під советською владою, – це тільки інструмент московської імперялістичної політики.

Закінчення

Одною з дуже важливих функцій перепроваджуваних большевицькою владою виборів є завжди зовнішня пропаганда, себто обман світової opinio.

На жаль, большевицькій пропаганді цей обман дуже часто вдається. Безконечними деклямаціями про демократію, головування, вибори, права трудящих і т. п., і передусім штучною режисерією, пропагандивними комедіями, большевикам вдається грубо “набирати” та “заворожувати” різних плиткодумаючих чужинців, не призвичаєних до того рода фалшу і так далеко посуненої великанської пропагандивної режисерії.

Навіть краще поінформовані заграничні кореспонденти, які стало перебувають в Москві, рівно ж не визнають фактичного стану внутрі большевицької імперії. Вони не мають доступу до застрашеної і стероризованої душі пересічного громадянина. Вони бачать тільки, як ті ж громадяни машерують на демонстраціях, з окликами й транспарентами, а не знають, як до цього дійшло, як це вирежисеровано. Вони бачать, як люди плескають масово в долоні – і на вулиці, і в кіно, коли появиться образ Сталіна, але не знають, як цих людей до цього довгі роки тресували, не знають, що в громадянина советського тоталістичного царства терору **інша думка в душі, а інша на устах**, не знають, що в нього, по десятках років кровавої тресури, руки завжди готові до плескання, а уста, щоб кричати – урра! Вони бачать, як ведмідь гладко танцює, але не знають і не бачать, як його учили і вчать танцювати на гарячій розпеченій блясі...

***

Та не всі дали себе застрашити і стероризувати. Не всім вдалось Москві навчити танцювати на розпеченій НКВД-івській блясі. Доказом цього є, в першу чергу, діяння й боротьба українського визвольного руху, як рівно ж визвольних рухів многих інших народів, поневоленних советською Росією. Проявилось це, між іншим, дуже виразно у виборах до Верховної Ради ССРСР і проявляється далі в цілому житті.

Український народ, разом з іншими народами, поневоленими в ССРСР, бореться завзято за свою волю і незалежність та не перерве своєї визвольної боротьби під жодним натиском фалшу, брехні і терору.

Січень 1947 р.

¹ Подібний текст: ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 23. – Арк. 56-59 (Інформативні вісті. – 1947. – Ч. 9. – 9 березня. – С. 2-9); Ф. 62. – Оп. 4. – Спр. 4. – Т. 25. – Арк. 60-64.

№ 38

[Не пізніше 1947 р.]

Столяр

ФАКТИ

Є фактом, що Україна підняла величезних розмірів боротьбу проти німецьких окупантів.

Є фактом, що протинімецька боротьба в Україні мала національно-визвольний, а не большевицький характер.

Є фактом, що українським революційним протинімецьким підпіллям кермувала ОУН, а збройну боротьбу провадила УПА.

Є незапереченим фактом, що Україна не видала у цій війні Тіта. Ані не виріс в Україні жоден большевицький Тіто у безпосередній стихійній боротьбі проти німецької окупації, ані жоден Колпак, ні Фйодоров, прислані з-поза фронту Сталіном з Москви, не здобули ґрунту в Україні і не вирости на Тіта.

Є фактом, що Москва провадила в Україні величезну позафронткову партизанську офензиву, саме не так в цілі безпосередньої протинімецької боротьби, яка розігравалась на фронті, як власне в цілі здобути партизанською акцією ґрунт для повороту й закріплення своєї окупації в Україні, здобути для себе характер народнього повстання, розправитись “народніми” партизанськими руками з українським самостійницьким рухом.

Є фактом, що цю велику партизанську офензиву Москва в Україні цілковито програла.

Не допомгла велика кількадесяттисячна офензива большевицької партизанки з Білорусі. Не допомгли десятки тисяч парашутистів. Не допомгли всілякі центральні і нецентральні большевицькі партизанські штаби в Москві і на фронті, гроші, медалі, нагороди, радієва обслуга, обслуга і допомога цілих летунських ескадриль, скидана зброя і муніція, шалена пропаганда.

Мимо важкого осаду недавнього ще большевицького панування, мимо важкої, майже безвиглядної ситуації для наших незалежницьких змагань проти цих двох величезних імперіаліс-

тичних ворожих сил, Україна вибрала у цій війні власний, незалежний шлях, і піднялась сама одна до боротьби проти обох окупантів, Берліна і Москви.

Оце найважливіший, історичний факт!

Десь у Югославії виростили Тіти і здушували поволі прояви національних форм боротьби. Немало верховодили і бороздили большевицькі агенти також в різних “рухах опору” у многих інших далеких краях.

Проте є фактом, що в Україні, хоч вона була прямо у їхніх кігтях, і хоча вони тут доложили найбільше зусиль, вони не здобули провідної ролі у визвольній протинімецькій боротьбі і не виплекали тітів зі жодних своїх підкидьків-генералів.

Народніми героями і переможцями, керманичами душ і змагань народніх мас України остали провідники й керманичі українського визвольного самостійницького руху.

Тут виростили й перемогли не імена Тітів, але імена неустрашимого вірла Волині – Остапа, Кліма Савура, Легенди, Мирона-Орлика, Ярослава Стецька й ім'я Бандери, яке досьгодні електризує своїм звуком всі величезні простори СРСР й ворухить вогонь повстанських душ і змагань.

Є фактом, що у цьому великому потрясенні, яке принесли зі собою події другої світової війни, Україна, мимо двадцятькількарічного роздертя між різних окупантів, поневолення й варення у большевицькому нкведівському котлі, піднялась до боротьби за свою самостійність зі ще більшою силою, як у минулих визвольних змаганнях 1917–20-х років, і створила нову величню героїчну епоху своєї визвольної боротьби, зв'язану з ім'ям УПА.

Є фактом, що ідея волі, ідея національної самостійности й рівноправности ще раз виявилась найбільшою і найсильнішою ідеєю, яка здібна опанувати думки і серця мільонів народніх мас України та повести їх до боротьби.

Оце найважливіші факти, які видніють з кожньої події і кожного рядка, зібраних у цій книзі* і з безконечного числа тисяч-тисячів тут не зібраних.

Слава Україні!

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 84. – Арк. 204¹¹⁴.

---

* Текст є вступом до “Книги фактів”.

¹ Подібний текст: ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 84. – Арк. 198.

№ 39-47
ЛИСТУВАННЯ

25 червня 1941 р. – 20 липня 1947 р.

№ 39
ЯРОСЛАВ СТАРУХ – “ВЕРГУНУ”

[25 червня 1941 р.]

К. 056

Друже Вергун

Ми заїхали до Млинів, потім Гнійниці. Мали ми багато пригод. За Гнійницею ми вирвалися поза перші бойові лінії і мало не впали большевикам в руки. 500 метрів від нас були большевики. Кулі били довкола. Ми мусіли вернутися до Млинів, тут ми відбули збори – все подібно, як у Вас. Подаю Вам це для інформацій тих, які йдуть за нами.

Як у Вас міліція? Як у цілому районі? Рухніться.

Крім міліції заложіть негайно відділ молоді ім. Степана **Бандери**. Так само по всіх селах. Хлопці можуть бути і дівчата вже від 12 літ вгору. Поділити всіх на гуртки по десять людей. В кожному гуртку один провідник, на чолі всіх гуртків провідник відділу. Кожний гурток має робити негайно сходи́ни бодай один раз в тижні, по можності якнайчастіше. Всі мають зложити приречення на вірність Степанові **Бандері**. Робіть це дуже скоро. Як займемо **Яворів**, пришлемо для них відзнаки і програму того, що мають на схода́нах учити, а наразі учіть, що самі знаєте.

Вчити: історії і географії України, історію нашої Організації, робити прогульки, співи і т. п. Головно розрухайте цілий район. Не забудьте також про пропаганду. Всюди мають бути жовто-блакитні прапори і великі написи про **Україну і Бандеру**.

Здоровлю!

Привіт!

Слава Україні!

/-/ Ярослав Старух

ЦДАВО. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 12. – Арк. 15. Копія. Опубл.: Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. Збірник документів і матеріалів. – Львів–Київ: Піраміда, 2001. – С. 79-80.

№ 40
ЯРОСЛАВ СТАРУХ –
МИХАЙЛОВІ ПАЛІДОВИЧУ

1 березня 1944 р.

Перекотиполе¹, 1.3.1944 р.

Друже Денис!²

Пересилаю:

1. Проект книжочки про УПА в двох примірниках. В одному бракує статті Борисенка. В потребі маєте її в 5 ч[ислі] І[дея і] Ч[ин]. Книжочку цю я підготував в порозумінні з другом Володимиром³. Він проектував, щоб я свою статтю поширив на книжочку, але я думаю, що збірка статей, так як я тут проектую, буде багато краща. Деякі речі через те повторюються навіть по два-три рази, бо кожний автор про це саме згадує. Це, однак, на мою думку, не тільки нічого не шкодить, але ще підкреслює й видвигає сильніше деякі справи. Поза тим така форма збірки різних авторів додає цікавості і вносить момент різноманітності.

2. Інші матеріали друга Вадима⁴ й вістки, використовувани Афродитою. Дальші матеріали на днях дістанете.

Здоровлю!
Слава Україні!

/–/ Лав

Українська Повстанча Армія (УПА)

Зміст:

1.	Борисенко А. С.	На шляхах збройної боротьби.
2.	Ярослав Ясенко	Всенародній рух збройної самооборони українського населення Волині й Полісся.
3.	.....	До початків Української Повстанчої Армії.
4.	.....	Із видань УПА.
5.	Вадим	Із дій всенародньої самооборони на Волині й Поліссі.
6.	Яр. Яс.	Німецька преса про події на Волині.
7.	.....	На хвилях етеру.

АЦДВР. – Ф. 9 (Збірка документів Миколи Лебедея; не описаний). Опубл.: Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 2: Волинь і Полісся: німецька окупація. Кн. 2. – Торонто, 1985. – С. 40-41.

---

¹ Криптонім осередку, де в той час перебував адресант, або натяк на перебування в дорозі.

² Палідович Михайло ("Денис", "Карпатський", "Крук", "Моряк", "Херсонець"; 23.08.1914, м. Миколаїв Львівської обл. – 26.05.1944, біля с. Радів Миколаївського р-ну Львівської обл.). Член ОУН, член редакції журналу "Студентський вісник" (1937–1939), керівник студентського звена ОУН (1937–1939). Референт пропаганди КЕ ОУН на Великонімеччину (1941), учасник ІІ ВЗ ОУН (1941). Референт пропаганди крайового проводу ОУН ЗУЗ (1941–1943), редактор органу крайового проводу "Бюлетень" (1942–1943), секретар ІІІ НВЗ ОУН (1943), редактор журналу Проводу ОУН "Ідея і чин" (1944).

³ Прокоп Мирослав ("Вировий", "Володимир", "Гармаш", "Орлович" та ін.; 6.05.1913, м. Перемишль, Польща – 7.12.2003, м. Нью-Йорк, США). Вихованець Пласту, член ОУН, керівник студентського звена ОУН у Львові (1937–1939), редактор журналу "Студентський вісник" (1937–1938), редактор Української пресової служби (1939–1941), заступник референта пропаганди Проводу ОУН (1941), референт пропаганди Проводу ОУН (1941–1942), крайовий референт пропаганди ОСУЗ (1942), референт пропаганди Проводу ОУН і редактор журналу "Ідея і чин" (1943–1944), учасник ІІІ НВЗ ОУН (1943), учасник ВЗ УГВР (1944), член Президії УГВР. Від 1944 – на еміграції, один із керівників ЗП УГВР.

⁴ Макар Володимир ("Вадим"; 4.01.1911, м. Івано-Франківськ – 26.12.1993, м. Торонто, Канада). Вихованець Пласту, студент математично-природничого відділу Львівського університету (1929–1932), активний у студентському житті, член ОУН (поч. 1930-х), політв'язень польських тюрем (1932, 1932–1933, 1933, 1936–1939) і табору в Березі Картузькій (06.1934–07.1935). Повітовий провідник ОУН Сокальщини (1935–1936). Працівник референтури пропаганди Проводу ОУН (1942–1944), співробітник підпільної радіостанції "Афродита" (10.1943–03.1944), співробітник генерального секретаріату закордонних справ УГВР (1944). На еміграції в Австрії, Бельгії і Канаді.

№ 41

ЯРОСЛАВ СТАРУХ – РОМАНОВІ ШУХЕВИЧУ*

9 вересня 1945 р.

9.9.45 годa

Друже П[роводник]!

Я получил Вашу коротенькую записку от 17 июня. С того времени до сих пор ни слова. Также не получил никакой литературы.

---

* Адресат встановлений за змістом та обставинами пересилки листа.

Случайно попало мне в руки один экземпляр за май месяц и отдельно воззвание к населению Западных областей Украины, а также оттиск “Больш[евистская] дем[ократизация] Евр[опы]”. Все это переделано и распространено.

Жаль, что нет больше литературы для разных целей.

О ситуации узнаете из дальнейшего и последних известий. Почти все материалы плюс газеты передал 10 дней тому назад через одного из сотрудников “Запад”. Кроме того, кое-что третьей дорогой ибо что куда попадает – неизвестно.

Первой любой возможностью передаю газеты. Не имею извещения, получаете ли Вы что-нибудь. Вообще не имею от Вас никаких известий, никаких обобщенных отчетов (обещанных для наших нужд), ни вообще ничего. А жаль, ибо имеем возможность их использовать и они будут чем раз тем больше, если б только удержать для этого аппарат. Нажим тяжелый и он в последних днях усиливается. Думаю, что как бы не было тяжело, мы должны все-таки его удержать. До сих пор было по разному.

Низогон*. Очень часто и даже очень хорошие отношения, даже если сравнить с Вашими. Теперь часто повторяется то же самое – население приглашается под нажимом.

Большинство держится. Ожидаю ответ от Вас и литературу, а на терени раздадим населению.

“Больш[евистская] дем[ократизация] Евр[опы]” есть и используем. Д. я. И-Я.¹ Необходимы все прочие издания.

Чьи же сюда ходят непрерывно разные боевки и отделы. Почему никогда ничего не приносят.

С[лава] У[краине]!
Дружеский привет!

/-/ Вольт

ЦДАГО. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 1717. – Арк. 84. Копія. Переклад з української.²

---

* Примітка перекладача: Не понятно

¹ Ймовірно, мова про ч. 9 журналу “Ідея і чин”.

² Подібний текст: Держархів Львівської обл. – Ф. П-1. – Оп. 1. – Спр. 213. – Арк. 158.

№ 42

ЯРОСЛАВ СТАРУХ – РОМАНОВІ ШУХЕВИЧУ*

11 вересня 1945 р.

11.9.45 г.

Друг П[роводник]!

Уже 2 месяца я не посылал Велка**, потому что ожидал одного связника, который, как мне говорили, будто бы был в дороге с почтой от Вас. Но никакой почты от Вас я не дождался. Получил лишь несколько слов, которые привезла крестьянка. Передаю почту разными дорогами. С соседями “не везет”. Все было как будто на хорошей дороге, но в них произошли какие-то аресты и изменения и перервался контакт. Переодолевали в разных местах. Но они сами теперь еще не имеют связей со своим пунктом, а что новая дорога, то обрывается, арестовывают или удирают перед арестом. Так разбились уже несколько раз подготовленные встречи. Один раз чуть наши не погибли. Они оттягивают, ожидая, что “казаки” выедут. Но те расположились и совсем не собираются выезжать. Ожидаю ближайшее время успехов в новых пунктах, где пробуем связаться. Проходят через гору.

Стойкость внизу существует дольше в нескольких местах и функционирует хорошо. Разрешается позитив по целый ряд местных дел. Поставлено оно с обеих сторон в данных местах и окрестностях положительно. Но они не имеют везде решающего влияния.

Шейк¹ проявил нетерпеливость к “будущему” и хотел идти конечно с Демидом². Поэтому я на это согласился. 28 августа он и Буй³ пошли на Закарпатье к Демиду. Не знаю, дойдут ли они счастливо потому, что как раз в это время войска польское заблокировало над Сяном села и леса и проводит выселение украинцев. Вместо Шейка к делам с соседями будут привлечены другие люди. Приложу все старания, чтобы связаться и получить более конкретные успехи, хотя и те, которые уже достигнуты (понимание в низах, широкой пропаганды, акции в их кругу, разговоры о конференциях о том, что мы “сблоковались”) тоже, думаю, относится к нашим успехам. Они на последних встречах рассказали много (совместной акции закордоном). Но теперь

---

* Адресат встановлений за змістом та обставинами пересилки листа.

** Так у тексті. Ймовірно, повинно бути: Ве[се]лжу

уже указывается на то, что их положение очень тяжелое и у них дезориентация в вопросе на успех в предстоящих выборах.

Приняты меры В. и Кр. конт. кунстрами*.

Можно добраться туда без большого труда. В ближайшее время вышлю туда преданных. Два имею при себе. Бовенко⁴ подготовил “меморандум”, но вчера я получил извещение, что его село вывезено полностью, он же возможно тоже поехал, если это правда.

Постараюсь выйти из этого положения.

Очень жаль, что у меня мало времени, а другого лица, который знает иностранные языки, нету. Также жаль, что нету Захидного⁵. Он мог бы легально поехать при необходимости домой, но я уже как-нибудь постараюсь. Также предприняты меры, чтобы отправить одного отсюда “в свет”. Однако райзеры мы избавились, приобрели мирового райзера – Киндром**, который приехал из Америки. Второй официальной дорогой уехал туда к родственникам. Если только удастся отсюда кто-нибудь поедет и вернется, после чего снова поедет. Есть возможности. Боюсь только, чтобы не выселили и не помешали этому. Но я и с этим буду бороться, лишь бы это осуществить. Думаю, что в следующий раз донесу об успешном выполнении планов. Пока это только планы и работа на полпути. Для окончания работы, между прочим, нужны будут деньги. В этом отношении край здесь не богатый и денег мало. Больших сумм достать я не мог, а теперь это отпадает в связи с выселением. Между тем одна поездка к В. будет стоить, по скромным подсчетам, 2000 руб. Если не будет денег, так много не сделаешь. Надеюсь, что Сенки*** привезет.

Но, в конце концов, могут получиться только рубли.

Про ситуацию на терени узнаете из информационных источников, показаний и отчетов, которые исчерпывающие.

Я с некоторыми ячейками буду стараться удержаться если не на постоянно, то хотя бы на некоторое время. Отделы должны будут перейти, ибо без населения им не удержаться. Также и членские кадры. Их надо будет присоединить к отделам и пускать на пробий. Что я в ближайшее время должен делать после переселения. Я надеюсь, что сделаю, если не будут возможности удержаться на больший срок. Ожидаю ответа. Что с теми делами, которые делал для Гу^{4*} Циган⁶. Тут ожидают дорогу три парня из

---

* Так у тексті.

** Так у тексті.

*** Так у тексті. Примітка перекладача: не точно

4* Так у тексті.

этой группы, они должны были бы уже уйти. Должен ли я принять эти вещи под опеку. Или вообще этим не интересоваться.

Не имею никакого ответа от Вас. Не знаю, что у Вас делается. Нетерпеливо ожидаю ответа.

Не пишу шифром ибо до сих пор не получил ответы на посланные мною перед этим донесения шифром. Если Вы не получили или недовольны моим шифром, пришлите свой. Шифр у меня последний.

Дружеский привет!
С[лава] У[краине]!

/–/ Вольт

ЦДАГО. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 1717. – Арк. 85. Копія. Переклад з української⁷.

¹ Лопатинський Юрко (“Калина”, “Шейк”; 4.12.1906, м. Тернопіль – 16.11.1982, м. Гантер, штат Нью-Йорк, США). Вихованець Пласту, член УВО та ОУН, учасник II ВЗ ОУН (1941), старшина куреня “Нахтігаль” (1941), виконував спецдоручення Проводу ОУН (1941–1943), заарештований Гестапо (1943), ув’язнений в концетраційному таборі Заксенгаузен, вийшов на волю (20.10.1944). Повернувся в Україну, член ГВШ, представник на переговорах з польським підпіллям на ЗОУЗ (1945). Підполковник УПА, відзначений Золотим Хрестом заслуги.

² Чижевський Василь (“Артим”, “Демид”, “Дячук”; 16.04.1913, с. Бабин Горішній Калуського р-ну Івано-Франківської обл. – 2.05.1948, Західна Німеччина). Вихованець Пласту, член ОУН (поч. 1930-х), політ’язень польських тюрем. Працівник УДК в Кракові (1939), курсант старшинської школи ім. Є. Коновальця (1939–1940), член обласного проводу ОУН Станіславщини (1940), учасник II ВЗ ОУН (1941). Працівник військового штабу ОУН у Львові (2 пол. 1941), обласний військовий референт Дрогобиччини (1942), член КВШ ОУН ЗУЗ (1942–1943), ад’ютант крайового командира УНС і крайового командира УПА-Захід (1943–1944), інспектор КВШ УПА-Захід (1944). Виконував зв’язкові доручення Головного Командування УПА з кін. 1944. Сотник УПА (1945), відзначений Срібним Хрестом бойової заслуги 2 кл. Заарештований 4.12.1945 в Чехії, переданий СРСР. Погодився на співпрацю з МГБ, влітку 1947 висланий в Західну Німеччину для агентурної роботи, розкрив свої завдання перед ЗЧ ОУН та ЗП УГВР. Загинув, обставини смерті не встановлено.

³ Левицький Святослав (“Буй”, “Свентек”; 11.06.1914, м. Відень, Австрія – 9.08.1966, м. Чікаго, США). Член ОУН (1932), провідник ОУН в м. Бережани, активіст студентського руху, кількарізний політ’язень польських тюрем. Підстаршина куреня “Нахтігаль”, відтак 201 батальйону “Шуцманшафт” (1941–1942). Політ’язень німецьких тюрем (1943), старшина Дивізії “Галичина”, командир батареї, поручник (1943). Старшина УПА (літо 1944–1945), на ЗОУЗ супроводжував Ю. Лопатинського.

⁴ Невстановлена особа. Можливо, Володимир Горбовий-“Бувалий”.

⁵ Газенбрукс Альберт (“Західний”; 22.01.1915, м. Остенде, Бельгія – 7.09.1979, там само). Диктор радіостанції “Афродита” (1943–1945), заарештований при її

ліквідації радіостанції 7.04.1945, засуджений до 10 років таборів, вийшов на волю у 1953, повернувся у Бельгію. Відзначений орденом "За заслуги" I ст. (2010).

⁶ Кононович Федір ("Павло", "Скала", "Циган"; 10.06.1916, с. Нивиці Радехівського р-ну Львівської обл. – 10.03.1953, там само). Член ОУН (1937), охоронець і зв'язковий Романа Шухевича (1944–1945, 1947–1948) та Я. Старуха (1945–1947), керівник друкарні "Вулкан" (1946–1947), районний провідник ОУН Бібреччини (1948–1953); відзначений Срібним Хрестом заслуги УПА (1947).

⁷ Подібний текст: Держархів Львівської обл. – Ф. П-1. – Оп. 1. – Спр. 213. – Арк. 159.

№ 43

СТЕПАН БАНДЕРА – ЯРОСЛАВОВІ СТАРУХУ

4 березня 1946 р.

Другові С...

Дорогий Друже С[лавк]у! Дуже радий, що можу до Тебе написати. Попереднім разом не писав до Тебе безпосередньо, але, як я ор[і]єнтуюся, то Ти переглядав ті записки загального змісту, а я теж з тим рахувався. Тепер перечитав Твого листа, адресованого до В*. Дякую за усі відомости, а передусім за прислані матеріяли. Вони дійсно дуже добрі. З повним признанням і подивом до Тебе і Вас усіх, Дорогі Друзі, що в таких важких умовах виконуєте таку велику роботу, а рівночасно зуміли поставити її на такому високому рівні, ми усі прочитували усі ті речі, що прийшли від Тебе. Мушу прямо захоплюватися тим усім, що у Вас робиться. Ваша героїчна і грандіозна боротьба та подивугідна непохитна постава цілої тої частини українського народу, що так завзято і жертвенно обороняє свої права на прадідну землю, увійдуть до нашої історії, як одна з найсвітліших її сторінок.

Але найвідрадніше і найбільш захоплююче є те, що при такій важкій і запеклій боротьбі, в якій було би зрозумілим утрачення нервів та ведення боротьби у безоглядних формах з нашої сторони, – Ви потрапили зберегти таку делікатну, тонку політичну тактику. Така завзята боротьба і в парі з нею така мудра, тонка політична лінія, тактика високої кляси – це явище рідко стрічається і надається, як клясичний взірець і примір до використання в політичній школі. Направду, ви поставили свою боротьбу й політичну роботу на дуже правильному рівні. Ваша лінія не дає нічого

---

* Ймовірно, повинно бути: В[олодимира]

до побажання. Душа сповняється вірою, коли усвідомити собі, що в таких умовах провідники боротьби змогли накреслити таку високозрілу політичну лінію, зуміли встановити таку найдоцільнішу, хоч нелегку тактику, а виконуючі клітини показали теж вповні зрілими, коли потрапляють реалізувати ті доручення й напрямні свого проводу. Своєю героїчною боротьбою, жертвенною революційною працею та дуже влучною політикою Ви усі, Дорогі мої Друзі, провідники і виконавці, старшини і рядові борці, кладете повсякденно неоцінімі заслуги для справи визволення і побудови ССУД. Прийміть теж від мене й усіх Друзів, які перебувають на цих теренах, щирю подяку, вислови подиву і пошани та повної солідарності з Вами.

Дорогий С[лавк]у! Я усе вірив у Тебе. У Твою відданість справі і жертвенність, у Твою незмінну революційну готовність, боевість, у Твій політичний розум, провідницький хист та невсипущу працьовитість. Тої віри у Тебе я не втрачав ніколи і тепер, в парі з позаособовою радістю з правильного діла, відчуваю чисто особисту радість і вдовolenня з того, що та віра в Тебе знова підтверджується ще сильніше, як передше.

Коли іде про моє особисте становище до Вашої політичної лінії, то воно умістовлюється у повній апробаті й солідарності. Уважаю, що треба її далі продовжати.

Розпочаті переговори зі сусідами слід продовжати і старатися допровадити до конкретної фіналізації. Якщо цього не можна зробити у Вас з огляду на те, що партнер покликається на свою некомпетентність, мовляв, це належить до їхніх закордонних чинників, тоді можете пристати на перенесення остаточних договорень й підписання офіційного договору на закордонний терен, подаючи їм загально, що з нашої сторони компетентним органом до заключення договору є Зак[ордонне] Предст[авництво] УГВР.

Як тільки буде змога – присилай далі усі матеріяли, видання, інформації, загальні звіти і т. п., передусім з Твого терену, а оскільки це можливе, теж з інших теренів. Ті матеріяли, які ти прислав, будуть тут належно використані і буде переведена широка політ[ично]-пропагандивна акція в трьох напрямках: серед українського громадянства, серед суспільства того ж сусіда, що до нього відноситься вона, і серед інших чужинців, зокрема перед політ[ичними] кругами західних народів.

Відносно про Був[алого]¹ і тамтих двох, що Ти про них писав², то приймаємо до відома усі Твої заподання. В загальному, то вони теж так з'ясовували свої справи з незначними відхиленнями. Твою оцінку, вказівки і побажання щодо їхнього приділу і праці

тут будуть узгляднені. Зокрема, щодо Був[алого], то він дійсно на цьому терені зможе зробити більше, як там і дуже потрібний (Та досі він ще не увійшов в роботу. Його стан здоровля щось погіршився і він десь на селі у знайомих підкріплюється). Хочемо його зараз уже зактивізувати, бо якраз для людей його покрою тут великі можливості праці.

Про загальну ситуацію і стан на тих теренах не буду Тобі окремо писати, бо це подано в інших записках. Щодо загального положення і можливостей дальшого розвитку подій, то, як бачу з Твоїх матеріалів, Ви добре ор[і]єнтуєтесь і маєте добре наладане збирання і використання політ[ичних] відомостей. Правду кажучи, то в нас немає інших поважних джерел політ[ичної] інформації, як у Вас. Щоби коротко й ядерно окреслити, то треба сказати, що шанси скорого конфлікту менше-більше рівноважаться зі шансами релятивної стабілізації збройного миру. Познаки за одним і другим промовляють. Хитання поміж одним і другим часті і змінні, як усе при дипломатичній й психологічній розгрі, яка тепер ведеться, і при важенню такого вагітного й трудного питання для обох сторін, питання війна чи мир. Як стежити за подіями, то стверджується, що обі сторони ведуть підготову до остаточної розгри, підготову в усіх ділянках, але при тому не хочуть замикати дороги теж до мирного взаїмного толерування ще довший час. Одні і другі хочуть мати обі дороги, обі евентуальності відкриті та мати в своїх руках фактичну ініціативу й рішення, а за те на другу сторону зіпхнути відповідальність за розвій подій. Знова ж між англосасами іде теж певного роду гра. Англія в дійсності є інспіраторкою розвою подій, але тихою, зате старається Америку висунути на першу лінію, на чоло. Сама хоче відіграти ролю тихої, сірої еміненції, відступаючи Америці першу скрипку і позірне керівництво, хоче запевнити собі не тільки участь Америки у назриваючому конфлікті від самого початку, але теж більшу частину тягару грядучої війни. Це їм, здається, і вдасться. Чи буде скоро війна – це залежить передусім від того, чи Америка рішиться на неї. Тому найважніше значіння мають події на Далекому Сході, де совітсько-американські інтереси безпосередньо стикаються і зударяються.

Абстрагуючи від дрібних тактичних розгрівок і ходів на світовій шахівниці, не дивлячись на ту цілу флюктуацію з замкненими очима у відношенні до політичних актуалій, “ворожу”, що війна буде в близькому часі. Кажу “ворожу” тому, що тої оцінки не дедукую з теперішнього стану і розвою ситуації, тільки спираю свій погляд на оцінці історичної й політичної конечности. Того процесу, до якого усі партнери вносять свій уділ своїм існуван-

ням і діянням, що є їх природою, але якого то процесу ніхто не опановує, бо він, як зложене явище, має свою власну закономірність, напрям і ритм. А далі у мене доходить до голосу відчуття і політ[ичний] інстинкт. У висліді усього думаю, що війна буде скоро, але нам не вільно і було б недоцільно ставити на ту ставку. Ми мусимо брати однаково під увагу обидві можливості і на обидві бути готовими. А як основну головну треба брати евентуальність, що війни не буде скоро. Тому, що така евентуальність є для нас тяжка, наказує не розраховувати на пригожі зовнішні обставини, тільки будувати все на своїй власній, ініціативній дії. Нам треба далі держатися нашої власної концепції: спільної боротьби свободолюбних народів проти большевицького імперіялізму, власних сил, получених з самостійницькими силами інших народів, поневолених і загрожених большевицькою Москвою. Ставка на антибольшевицьку революцію народів в ССРСР, в якій наша національна революція буде ядром, промотором, організатором, проводом і авангардом. Наша боротьба мусить бути розрахована на перманентну революцію, що живе і розвивається власними рушьями, шляхами й законами, незалежно від зовнішніх обставин. А якщо прийде війна, то це буде додатковий, допоміжний чинник, який може улегшити й прискіпити розвій революції.

Сердечно здоровлю Тебе і Всіх Друзів, бажаю Вам багато сили й успіху в усе́му, щастя в боротьбі та повної перемоги над ворогом і всякими супротивностями. Бажаю, щоби ми усі скоро побачились!

Слава Україні!

/—/ С. Бийлихо

4.3.46

IPN BU 1552/7, к. 24-25. Копія.

---

¹ Горбовий Володимир ("Бувалий"; 30.01.1899, м. Долина Івано-Франківської обл. – 21.05.1984, м. Ходорів Жидачівського р-ну Львівської обл.). Член УВО і ОУН, адвокат на політичних процесах, в'язень табору в Березі Картузькій (1934), учасник II ВЗ ОУН (1941), головний суддя ОУН (1941–1947). Голова УДК в Кракові (1939–1940), в. о. голови УНК (1941), заарештований німцями 7.07.1941, звільнений важко хворим туберкульозом 14.07.1942. Мешкав у Кракові (07.1942–06.1944), м. Долина Івано-Франківської обл. (06–08.1944), селах Бушковичі і Валява Перемиського пов. (осінь 1944–літо 1945). У 1945 співпрацював із Я. Старухом і займався переговорами з польським підпіллям та легальними політичними силами. Восени 1945 виїхав до Австрії, де мешкав у містах Відень, Інсбрук, Лінц та селі біля м. Рід (12.1945–02.1946). Відтак перебрався у Прагу, де

працював юрисконсультантом у Національному земельному фонді при Міністерстві землеробства Чехословаччини. Заарештований чеською поліцією 1.08.1947, переданий Польщі 7.08.1947, відтак СРСР 9.07.1948, засуджений 6.07.1949 до 25 років таборів, вийшов на волю 08.1972.

² Ймовірно, мова про Юрія Лопатинського та Святослава Левицького.

№ 44

ЯРОСЛАВ СТАРУХ – МИРОСЛАВІ ПРОКОПУ

[Не раніше квітня 1946 р.]

Друже В[олоди]мир!

Вашу записку, датовану 7.III.46, я одержав в м[ісяці] квітні. На неї я вже раз написав відповідь. Не знаю, однак, чи і коли одержите. Пишу отже знову. Може ще не один раз доведеться писати, заки що з того одержите. А може дістанете у висліді дві, а то й три подібні записки-листи.

Ви просили інформацій про Вира¹ і других. Довідаєтесь про те з листи упавших, залученої до матеріялів*... В тому часі, як Ви писали записку, він ще жив і кінчив друкувати 10 ч[исло] "І[деї] і Ч[ину]" в друкарні, наполовину власної конструкції (бо з попереднього всипаного осередку врятовано й перевезено лиш деякий запас черенок, а решту він сам комбінував). При кінці березня большевики, йдучи за слідами по снігу, наскочили на їхній осередок (біля Сопота). У висліді Вир згинув. Знайдете про те трошки ширше в матеріялах.

Мусю² впав перший раз по приході б[ольшевиків], але тоді сл. п. Град³ з кількома боевиками відбив його, зліквідувавши больш[евицьку] сторожу. Другий раз впав десь в перших міс[яцях] [19]45 р. Не знаю точніше в яких умовах. Хтось мабуть мав вказати бункер, в якому мали його зловити, чи щось подібного. Точну адресу його рідні, писану його власною рукою, я передав до Вас. Маю частинний відпис. Можу ще раз подати. Інших подібних кандидатів на цього роду ролю наразі немає. Певна річ, як слушно тепер пишете, сталось зле, що його в час не забрано. Але це було до передбачення, і було передбачене і говорене... Подібне відноситься теж до деяких інших осіб з того круга. О[стап]⁴ і З[ін]а⁵ до останнього часу держались ще зале-

---

* Не публікується.

галізовані. Л[юба]⁶ в високому степені нервово хвора й вичерпана, справляла дуже велику трудність для цього осередка, бо тяжила на всіх постійна журба, що з нею робити, як їй допомогти, бо до таких умовин вона абсолютно не надавалась, що було згори ясне. В випадку сл. п. Жеста, вона чудом-припадком врятувалась і якось мучиться (сама і другі біля неї). Вправді вона і З[іна] самі вперлись лишатися, коли я хотів їх конечно виправити разом з Івановим⁷, бо бачив, що вони до того роду умовин не надаються. Я мав однак вражіння, що вони робили тоді це не тільки з деяких людських, чи “жіночих” причин, які їх з деякими остаючими людьми в’язали, але і з таких психологічних мотивів, що, мовляв, як нас не забрали відразу, то пхатися не будемо... Вес[елка] вернула від Іванова й повнила функцію зв’язкової до гори, з чого дуже добре вив’язувалась. Вона пішла сама, віднайшла й наладила зв’язки й полагоджувала всілякі справи, чи то пішки, чи то на автах, де принимали її шофери як зовсім незамітну. По деякому часі заангажували її до осередку сл. п. Дороша⁸. Згодом, коли я перейшов сюди, її призначено для спеціальних зв’язкових цілей між мною і сл. п. Зр[убом]⁹. В міжчасі помагала ще в канц[елярській] праці. Сповняючи своє небезпечне завдання, згинула 12 вересня [19]45 при переході [кордону].

Грім¹⁰ згинув при кінці серпня або з початком вересня [19]45 в часі одного наскоку б[ольшевиків] на осередок сл. п. Зр[уба].

Цілий ряд інших знаних Вам осіб з того осередку загинув в різному часі, в різних обставинах, що знайдете частинно у висланих матеріялах. Сл. п. Град і Орел¹¹ загинули 21 грудня [19]44* дуже по-геройськи, але частинно нерозважно, бо без дійсної потреби й доручення ходили по всіляких зв’язках, а сл. п. Град був людиною дуже відважною і постійно легковажив собі большевиків, часто ходив, брав участь у різних боєвих наскоках на большевиків, аж трапив на велику облаву, в якій по-геройськи загинув.

Усі працівники осередку держались ввесь час дуже добре і прикладно, багато краще, як цього в таких важких обставинах можна було сподіватися.

Що до п[оляків], то поступаємо так само. Покликуємось теж і на Вас¹². Але це завжди має лиш початкові форми й ніколи не доходить до поважнішого завершення, бо раз, вони крутять,

---

* В тексті: [19]45

боятися вступати з нами на поважнішу гру, бо чують свою політичну слабкість, фалшивість своїх позицій. А друге, в них совершений балаган, всипи й анархія. Що зачнуть, то ледви трохи “підбудують справу” і вже ті, що робили, всипались та арештовані. Бо вони переважно використовують легальні можливості укривання, а це в большевицькій системі потягає безконечні провокації і всипи. Але продовжуємо і будемо продовжувати, щоб досягнути, що можливо.

Зі збиранням матеріялів є багато труднощів, але, як досі, то ще в цілості терену, це менш більш з успіхом виконується. Гірше зате з пересиланням до Вас. Якщо тільки будуть можливості висилки, до дістанете, навіть досить багато і дуже цікавих та вартісних з цілості українських земель. Шкода тільки, що не знаємо нічого, як їх використовуєте. Згадуєте тільки, що це робите іц зробите. Можливо, що частинно можна було зорієнтуватись з інших письм, але ні я, ані ніхто на тутешньому терені нічого з того не читали, бо я був в дорозі, той, що ніс пошту, пішов прямо далі (і не відомо, чи взагалі доніс, бо були непровірені точно вістки, що вся пошта впала). Як би не було, поза тими маленькими записками, які були адресовані безпосередньо до мене, жадних інших інформацій не знаю. Затє з різних часописів, які з тамтих теренів не раз попадають до нас різними шляхами, бачу багато ворожих нам інформацій, а майже неможливо зустрінути позитивних, правдивих інформацій. Мимоволі отже повстає питання, чи дійсно робота в тій ділянці є належно поставлена, чи використані всі можливості? Це питання ставляє у нас багато людей.

Я мушу в тій справі сказати кілька слів. Іде про виразне розрізнення двох шляхів цієї акції: “дипломатичної” й пропагандивної. Роздумуючи над тим, боюсь часом, щоб задля дуже приманчивої й “багатообіцюючої” і дійсно пекучо потрібної та важної “високої”, “дипломатичної” акції, не занедбано акції пропагандивної. А це не є одне і те саме і не можна вдоволятись лиш першим, а полишити друге, бо, мовляв, одне чи друге важніше. Отже, крім зусильних старань, щоб “поставити” як слід нашу політичну акцію на площині “високої політики”, треба розвинути ще одну, власну, широку пропагандивну акцію. Можливостей до цього є напевно дуже багато, більше, чим в першій площині й тут взагалі ми можемо більш підметно проявитися та краще використати ті сили, які дає нам великий досвід в політично-пропагандивній противольшевицькій боротьбі наших кадрів, що там опинились.

Так, наприклад, часті ворожі нам голоси пробольшевицької та непоінформованої преси (які і до нас доходять) можна дуже добре використати у нашу користь. Добре, що пишуть взагалі. Нам тільки треба дати на те в час, всюди належну міцну відповідь. Не повинна ні одна стаття і ні одна вістка світової преси, що відноситься безпосередньо чи посередньо до нас, остати без нашої відповіді. На одну ворожу вістку ми повинні дати і десять відповідей, – і тій газеті, пресовому бюрові чи радіостанції, які це подали, і всім іншим. Не треба дивитись, що даний орган згори до нас ворожий. У цьому відношенні є в світі напевно дуже багато звичайної непоінформованості. А, зрештою, не боїмось і не уникаємо сьогодні дискусії і з ворожим табором. Навпаки, знаємо, що наші ідейні та політичні позиції так сильні, що ми можемо сміло вийти з кожним противником на кожну дискусію. Кожна дискусія, яка буде правильно і розумно з нашого боку ведена, напевно дасть нам перемогу. Нам треба свідомо викликати й провокувати всіх противників на дискусію з нами. Не уявляю собі такої ситуації, де ми не вийшли б горою. Бо ж там, де, як у нас сьогодні, б'ють, вивозять, мордують масово людей, поминаючи вже все інше, за нами мусить бути абсолютна рація. А наші ідейно-програмові позиції теж видержать без трудно кожну атаку.

Іде, отже, про те, щоб тих річей не поминати, не легковажити. Не уважати, що розмов з “високим політиком”, чи таким, що його вдає десь у каварні, мусить бути важніша від тих засобів, які впливають на загальну опінію. Треба до цього мати відповідні сили, які стежили б за тим, які звертали б увагу на кожний голос про нас, на кожну можливість нам відізватись. Треба мати завжди готові опрацьовані матеріяли. Треба їх достарчати і ними засипувати всі доступні нам джерела впливу на загальну опінію, від центральних пресових агенцій та органів починаючи, а кінчаючи на найменшому місцевому видавництві. Для цієї цілі, для належного опрацювання, виготовлення і помноження в достаточній кількості матеріялів треба притягнути чимнабільше фахових письменницьких і журналістичних сил. Не обмежуватись, борони Боже, лиш до наших організованих людей. Власне притягнути всіх письменників і журналістів та інших інтелігентів, які можуть у цьому ділі допомогти. Треба зробити зі справи належного використання матеріялів про визвольну боротьбу краю точку заінтересування для всіх, які душею живуть з рідними землями. Не треба видвигати нічого, щоб таких людей позатим від нас ділило.

Крім такої пропагандивно-видавничої акції, є великі можливості для безпосередніх розмов, вияснень, протестів, петицій, навіть демонстрацій. Така письмова й усна пропагандивна акція повинна обіймати всі видавництва, пресові бюро, товариства журналістів, письменників, політичні інституції, релігійні, харитативні і т. п. Всюди повинні з'являтися чимнайчастіше наші письмові й усні вияснення, відповіді, доклади, протести, петиції. Дуже важний момент, щоб був належний, всесторонньо обдуманий плян та організація такої акції. Щоб не поминено нікого і нічого. Ні ворога, ні прихильника. Ні великого, ні малого. Щоб не обмежуватись і не летіти лиш на "великі", "поважні", "впливові" особи та інституції. Навпаки. Бути всюди. Часто скоріше прийметься наш голос і проб'є першу стежку в малому органі, ніж у великому, зв'язаному навиком шахрайства й облуди цієї великої політики. Не тільки отже, напр., складати протест проти мордування наших політв'язнів у больш[евцьких] тюрмах і концтаборах перед центральними інституціями міжнароднього червоного хреста. Робити це в усіх найменших, місцевих клітинах Червоного Хреста в усьому світі. І в центральних інституціях вияснювати та протестувати, і одночасно в усіх місцевих. Їм часто далеко від фальшу, облуди і бруду світових обманців; знайдеться скоріше чисте серце і здоровий розум, які нас зрозуміють. А раз наше зерно прийметься, так буде рости. Коби тільки його багато, масово, всюди засіяти. Отож власне іде про масовість і загальність цієї акції, так у формах її, як і в площині, в котрій її ведемо. Коли йде про масовість, загальність і всесторонність цієї акції, то це повинно бути теж подумане, уплановане й зорганізоване, щоб така акція обіймила справді майже цілість життя, починаючи від поважних політичних книжкових праць, а кінчаючи на хоч би молебні, залежно, що, де, коли, кому краще "пасує" і ділає. В одному місці треба дати поважну політичну розправу, а в другому місці треба попросити про молебень за замордованих большевиками українських політичних в'язнів, в третьому – зробити демонстрацію проти вдержування большевиками концентраційних таборів і вивозів на Сибір, в четвертому краще буде ділати не демонстрація, а петиція, прохання "вставитись" за нашими в'язнями, вивезеними і т. п. іде, очевидно, не про дану акцію, як таку, бо це було б смішно думати про щось такого у большевиків, але йде виключно про пропагандивний ефект, що в большевії діється. І під тим кутом виключно треба це плянувати. Таких шляхів і засобів можна підняти без ліку.

Йде тільки про саме зорганізування такої акції, про активність в цьому ділі усього українства Ваших теренів¹³, про витворення почуття обов'язку кожного українця, на кожному кроці активно в цьому ділі уділятися. Іде про загальність, масовість, напруженість цієї акції. Тоді це дасть великий ефект. Одним словом, іде про те, щоб тамтешні українські сили заактивізувати і навіть у свого рода розумінні зреволюціонізувати. Щоб ті, яких доля там кинула, не думали, що революцію можна вести лиш тут. Щоб не плакали й не тужили лиш за "рідним краєм", але, щоб і там ставали на боротьбу. І там можна працювати, можна боротись, можна посвячуватись, можна і ризикувати. Власне така масово-пропагандивна загальна і всестороння політична акція дає найкращу можливість притягнути до цього загал українства і загал заактивізувати. Щоб не тільки працювали одиниці, "головачі", "уповноважені", "умандатовані", а решта, щоб, наприклад, як колись в Америці, лиш складали "датки". Іде власне про безпосередню політичну активність усього українського загалу. Тут можуть в декого повстати застереження, що не всі будуть це робити як слід. Так але позитиви напевно переважають негативи. Зрештою, це наша засаднича революційна постановка, переводжувана консеквентно в усіх проблемах життя і вона є абсолютно правильна. А недомагання тимскоріше будуть усунені, тимскоріше наш загал виробиться політично й буде правильно ставляти на місцях таку масову пропагандивну акцію, чимскоріше і чимбільше візьметься до неї. Не в "геніальних" потягненнях певних вироблених політиків суть нашої боротьби, але саме у масовій боротьбі. Багато ще можна б на ту тему писати, а й хотілось би, бо багато питань і думок мучить так мене, як і других друзів, але, гадаю, немало їх і злишних, бо у Вас напевно багато з цього може так і робиться, тільки ми непоінформовані про те все. Може, теж усьміхнетесь, що надто рожево уявляю собі Ваші можливості. Може і так, хоч знаю немало і Ваші труднощі, а з дальшого нашого контакту і про це з певністю немало довідаюсь. Все ж таки можливості були і є всюди, де тільки є живі, активні люде. А для наших кадрів, з таким великим, багаторічним політичним та революційним досвідом, тих можливостей напевно і там знайдеться більше, ніж для багатьох інших.

Поза тим у нас "все в порядку". Яюсь ще живем "деякі" та боремось далі, скільки вже сил стає. Правда, щораз тісніше і крухіше, часто навіть дуже крухо, але віра наша неменша, а це основна сила.

Усе інше в матеріялах. Хотіли б і ми одержати що можливо з Ваших цікавіших річей, бодай деякі інформації.
Здоров[л]ю щиро та бажаю всего найкращого!

Слава Україні!

/-/-г

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 398. – Т. 6. – Арк. 35-37. Копія.

¹ Гоцій Василь (“Вир”, “Волос”, “Жест”, “Тиміш”, “Чорний”; 1907, с. Боброїди Жовківського р-ну Львівської обл. – 21.03.1946, біля с. Соліт Сколівського р-ну Львівської обл.). Керівник друкарні ГОСП “Прага” (1942–1943), технічний керівник радіостанції “Афродита” (1943–1945), керівник технічного звена ГОСП (1945–1946); відзначений Срібним Хрестом заслуги (посмертно). Докладніше про нього див.: Мороз В. Василь Гоцій-“Жест” // Шлях перемоги. – 2010. – Ч. 21. – 26 травня. – С. 6.

² Альберт Газенбрукс.

³ Цмоць Костянтин (“Вовченко”, “Град”, “Модест”, “Стрілець”, “Юра”; 10.02.1914, смт Верхнє Синьовидне Сколівського р-ну Львівської обл. – 21(22).12.1944, с. Юшківці Жидачівського р-ну Львівської обл.). Обласний провідник ОУН Дрогобиччини (1940–1941), учасник ІІ ВЗ ОУН (1941), співробітник референтури СБ крайового Проводу ОУН ЗУЗ (1942–1944), відповідальний за безпеку підпільної радіостанції “Афродита” (1943–1944).

⁴ Божиківський Роман (“Остап”; 6.07.1918, с. Бабухів Рогатинського р-ну Івано-Франківської обл. – 1.08.1987, м. Київ). Інженер радіостанції “Афродита” (1944). Чоловік Валентини Божиківської (Горбач-Горбаченко). Легалізувався, працював інженером, заарештований 3.08.1946, засуджений до 10 років таборів, вийшов на волю 1956.

⁵ Божиківська (дів. Горбач-Горбаченко) Валентина (“Валя”, “Зіна”, “Рая”, “З. І. Лугова”; 20.12.1918, м. Київ – 23.09.1999, там само). Крайова провідниця жіночої мережі ОУН ОСУЗ (1942), працівник редакції журналу “Ідея і чин” (1942–1943), учасник ІІІ НВЗ ОУН (1943), диктор радіостанції “Афродита” (1943–1944). Дружина Романа Божиківського. Легалізувалася, працювала вчителем і викладачем, заарештована 23.04.1946, засуджена до 10 років таборів, вийшла на волю 1956.

⁶ Лемик (дів. – Возняк) Любов (“Наталка”, “Галина”, “Женя”, “Люба”; 30.09.1915, с. Криниця Новосондецького пов. Малопольського воев., Польща – 24.12.2008, м. Івано-Франківськ). Машиністка ГОСП (1943–1946), зокрема радіостанції “Афродита” (1943–1945), легалізувалася під чужим ім’ям, заарештована 24.12.1947; вдова Миколи Лемика, дружина Василя Гоція.

⁷ Логуш Омелян (“Євген”, “Іванів”, “Степанів”; 1912 – ?). Голова Студентської Репрезентації СУСОП (1937–1939), член редакції журналу “Студентський вісник” і газети “Нове село”, провідник ОУН у Львівській політехніці. Працівник ГОСП (1940–1941), інструктор військових вишколів у Кракові, учасник ІІ ВЗ ОУН (1941). Референт пропаганди крайового проводу ОУН ПУЗ (1942–1943), учасник ІІІ НВЗ ОУН (1943), член Проводу ОУН (1943–1944), учасник ВЗ УГВР (1944), редактор журналу “Ідея і чин” і референт пропаганди Проводу ОУН (літо 1944).

⁸ Дужий Петро (“Аркадій”, “Арсен”, “Віталій”, “Дорош”, “Панасенко”; 7.06.1916, с. Карів Сокальського р-ну Львівської обл. – 24.10.1997, м. Львів). Член ОУН (1932), учасник Похідних груп ОУН (1941), заарештований німцями 31.08.1941

у Василькові, працівник організаційної референтури Проводу ОУН (1941–1942), організаційний референт і заступник крайового провідника ОУН ПУЗ (1942–1943), заарештований німцями восени 1943, втік. Референт пропаганди крайового проводу ОУН ЗУЗ (02–11.1944), організаційний референт крайового проводу ОУН ЗУЗ (07–11.1944), референт пропаганди Проводу ОУН (11.1944–06.1945), член Проводу ОУН, редактор журналу “Ідея і чин” (1944–1945). Нагороджений Бронзовим Хрестом заслуги УПА (1945). У непритомному стані потрапив до рук НКВД 4.06.1945, засуджений до смертної кари, замінені на 25 років таборів.

⁹ Маївський Дмитро (“П. Дума”, “Зруб”, “Косар”, “Курган”, “Тарас”; 8.11.1914, с. Реклинець Сокальського р-ну Львівської обл. – 19.12.1945, с. Ческа Кубіце Домажлицького окресу Пльзенського краю). Повітовий провідник ОУН Жовківщини (1939), обласний провідник ОУН Холмщини (1939–1940), окружний провідник ОУН Сокальщини (1940–1941), учасник II ВЗ ОУН (1941). Учасник Похідних груп ОУН (1941), заступник крайового провідника ОУН ОСУЗ (1941–1942), член Проводу ОУН (1942–1945), референт пропаганди і редактор журналу “Ідея і Чин” (1942), політичний референт (1943–1945), член Бюро Проводу ОУН (1943–1945), учасник III НВЗ ОУН (1943). Делегат від Проводу ОУН на українських землях до Проводу ОУН за кордоном (1945), при переході чесько-німецького кордону при арешті чеською поліцією застрівився. Відзначений Золотим Хрестом заслуги УПА (1945).

¹⁰ Чулевич Осип (“Грім”; 4.06.1911, с. Крушельниця Сколівського р-ну Львівської обл. – 29.08.1945, біля с. Корчин Сколівського р-ну Львівської обл.). Член УВО і ОУН, співробітник ГОСП, важко поранений в обляві, помер від втрати крові.

¹¹ Вільшинський Богдан (“Орел”, “Яструб”; 12.10.1910, м. Сколе Львівської обл. – 21(22).12.1944, біля с. Юшківці Жидачівського р-ну Львівської обл.). Член ОУН (1930), обласний військовий референт ОУН Дрогобищини (1942–1943), організатор і командир сотні УНС на Сколівщині (1943), керівник охорони радіостанції “Афродита” (1943–1944).

¹² Мова про працю М. Прокопа “Куди прямують поляки”, підписаної “О. С. Садовий”.

¹³ Мова про українську еміграцію.

№ 45 ЯРОСЛАВ СТАРУХ – ЮРІЄВІ ЦВІЛЮ*

[1946 р.]

Друже А.!

Я вдячний Вам за Ваші критичні уваги до “Упйору” та других річей. У наших умовах, коли так важко про живу виміну думок, вони мають тим більшу вагу. Уважаю, отже, за потрібне поділитись тими думками також ще з деякими друзями, тими, яким доводиться частіше зустрічатись у нашій праці з подібними про-

---

* Адресант і адресат встановлені за змістом листа.

блемами. Зроблю це в той спосіб, що Ваші завваги, разом з цією відповіддю, розішлю найбільш “потребуючим”.

Заки перейду до відповіді на поодинокі порушені Вами справи, хочу зазначити ще, що буду старатись відповідати лиш коротко, лиш на те, що мені видається конечне.

Ваші критичні завваги відносно різних місць “Упйору” й “Поступу” дуже поривають мене до полемічних відповідей, щоб “відпарувати” так само “остро” цілий ряд замітів, які вважаю неслухними. Але, по надумі, вважаю краще поминути всі полемічні відповіді, які з авторського боку може й дуже “пекучі”, але для основних думок, які Ви хотіли порушити і на яких мені залежить у цій відповіді, – неконечні. Себто буду старатись, оскільки можливо, обмежуватись до того, що буде не так зв’язане з “обороною” заатакованих Вами річей, як з розвиненням деяких позитивних висновків, які випливають з цієї дискусії. Ціль цієї відповіді, отже, не полеміка з Вашою критикою, але дискусійне обговорення деяких порушених Вами думок. Зовсім зрозуміло, однак, що з огляду на характер Ваших уваг і цілої цієї дискусії, яка виникає у формі критичних завваг і відповідей на них, – не дасться відокремити цього. Буду, отже, відповідати на деякі Ваші закиди, буду підносити критичні завваги до висказаних Вами різних думок, але головну увагу буду старатись зосереджувати на цьому, що може дати деякі, спільно пошукувані нами позитивні висновки.

Вповні погоджуюсь з Вашою заввагою про потребу ясного ставлення справи нашого світогляду й нашої програми. У правильному, життєвому світогляді, правильній, життєвій програмі, у ясному скристалізованні тих чинників лежить одна з основ сили політичного руху. Такий світогляд і програма мусять бути не тільки виразно, чітко оформлені, але й належно поширені. Кожний учасник, як і симпатик нашого руху повинен бути належно обзнакомлений з цими основними чинниками нашого руху, повинен їх знати, вірити, повинен знати докладно різниці між нашим світоглядом і нашою програмою, а світоглядом і програмою інших політичних рухів, зокрема наших противників і ворогів. Повинен бути свідомий, в чому саме лежить правильність і перевага нашого світогляду і нашої програми над іншими, противних нам. Повинен вміти зробити з цього знання найгострішу зброю в політичній боротьбі.

Погоджуюсь вповні, що наша політична література мусить мати власне такі цілі, щоб творити, будувати й поширювати ці підставові елементи нашого руху й повинна воювати силою цієї зброї.

Погоджуючись і, ще більше підкреслюючи цей момент, не погоджуюсь, однак, з Вами в жодній мірі, неначе б це не було саме так поставлено в брошурі “Фашистівське страшило”, або на польській мові “Упюр фашизму”. Навпаки, розглянувши дуже уважно Ваші заміти, вважаю, що в даній книжці вони вповні узглядені. Наше ставлення світоглядних і політично-програмових проблем в такій ширині, як це у того роду праці доцільно було робити, є, на мою думку, переведене дуже виразно і навіть дуже яскраво.

Уся критика фашистівсько-большевицької ідеології й практики, подана там, є так побудована, що вона не дає найменшого сумніву щодо цілей і ставлення даних проблем автором чи тим табором, який в тому випадку автор заступає. Цілий образ цей є вкінці завершений дуже виразними політично-програмовими кличами. Я навіть дуже здивувався, що зустрів так несподіваний заміт. Шкода, що Ви не розвинули більш подрібно своїх думок на цю тему і не вказали, як властиво, на Вашу думку, це могло б бути зроблене інакше в того роду праці.

Коли б я мав здогадуватись про Ваші можливі думки, то вони могли бути хіба такі, щоб, критикуючи поодинокі засади гітлеро-фашизму-большевизму, розвивати на цьому тлі наші програмові тези.

Коли б так брати плян цієї праці, тоді, погоджуюсь, цього немає у згаданій брошурі. Але це теж не входило в плян цієї праці. І, на мою гадку, це було б **зовсім недоцільно**. Коли б так зробити, тоді це мусіла б бути основна ідеологічно-політична праця з докладним розглядом цілості наших світоглядних і програмових залогень, а критика фашизму чи гітлеро-большевизму була б лиш тлом для розвинення наших позитивних розважань.

Така праця була б і є побажана. Усі ми це відчуваємо. Минула війна, провал фашистівської Італії й гітлерівської Німеччини, похід большевицької Росії на підбій світу витворюють пекучу потребу й створюють, з другої сторони, дуже добру нагоду для такої розправи. І це, мабуть, як здогадуюсь, було Вашим, не зовсім виразно висловленим побажанням.

Однак, на мою гадку, того роду праця потрібна, в першу чергу, на наш внутрішній український ринок. Не перечу, що може власне того роду праця, як “Фашистівське страшило”, чи “Упюр фашизму”, могла б бути добрим започаткуванням для ширшого розвинення думок у більшу працю. Мені особисто навіть дуже хотілося б спробувати і своїх сил у цьому. Може, якщо стане часу і сил, спробую навіть з часом поширити теперішній текст “Ф[ашистівського] с[трашила]” в тому власне напрямі. Я сам про

те думав і плянував. Маю навіть цілий зошит думок і планів та загальнониково опрацьованих нових розділів, як і дещо поширених чи виправлених старих. Ваші завваги тим більше переконують мене в такій потребі і значно загострили мою увагу до цього. Думаю навіть над планом, як найкраще було б це зробити. Чи в кожному розділі, в якому “розбивається” ідеологічно-політичні засади фашизму і гітлеро-більшевизму, давати як логічне протиставлення відповідно узасаднені й розвинені наші програмові тези, чи для цього створити окрему, третю частину. Тоді перша була б критика фашизму, друга – критика більшевизму, третя – наші засади. Однак це мусіло б бути закороєне вже на поважнішу річ. А я не знаю, чи стане мені сил для цього.

Мої наміри при писанні “Ф[ашистівського] с[трашила]” були дуже скромні. Надоіло вже було вище вух те вічне бляння більшевицьких дурисвітів про “фашизм” в усіх газетах, радіях, і то не тільки їхніх, але й в усьому світі. Отже я “сів” на дві чи три години “за перо” і дещо їм на те “вшкварив”. Так вийшло це перше “Страшило”. Воно навіть своєю назвою мало виразний, такий собі скромний, “насьмішливо-ущіпливий” полемічний характер. Але згодом вийшло дещо інакше. Багатьом нашим друзям дуже сподобалась того роду річ, зокрема там, звідки Ви до нас м[инулого] р[оку] прибули. Виникла потреба поновних видань. Використовуючи це, я майже за кожним разом дещо додавав і поширював, аж по п’ятьох виданнях вийшло так, як є тепер. Це останнє поширене видання (з колірними окладинками) є також видане, і ще друкується дальше у фр[анцузькій] та англ[ійській] мові, навіть у кількох накладах. Частинно приготовано є теж в чеській мові. Не було, отже, ніколи в плані цієї праці того, що Ви тепер видвигаєте.

Однак, в дальших виданнях, як це вже вище я сказав, може евентуально дасться і це узгляднити. Це було б добре, хоч, на мою думку, не є аж настільки конечне, щоб без цього ця праця не мала своєї вартости. В тому “плані”, в якому вона була подумана й видавана, вона своє діло сповняє. А поширення – зроблення з цього більшої праці, з розвиненням нашої ідеології й програми, – це друга річ.

Коли, однак, я у відношенні до українського тексту погоджуюсь, що поширення позитивної, програмової частини є можливе й побажане, так, з другої сторони, маю сумніви, чи це було б добре у чужомовних виданнях. Вище, на початку цієї сторінки, я навіть висловився, що це було б навіть недоцільно. Здається мені, що це було б немале “нудження” й мучення чужого читача,

байдужими йому проблемами, які будуть мати свою повну актуальність і гостроту в першу чергу у відношенні до українського середовища. Можна би евентуально також спробувати розвинути такі програмові позитивні тези у ширшому, так би сказати “всесвітньому” засягу. Може... Чому б ні. Оскільки хто буде чути до цього охоту і сили. Такі і тисячі таких можливостей стоїть завжди “отвором” для кожного. Але щоб того, що цього не зроблено в “Упйорі”, можна було ставляти критичний закид, – то вже зовсім “не йде”.

В такому плані, в таких намірах і розмірах, як ця праця була подумана і є досі, – це було непотрібно. Праця ця мала виразний полемічний характер розправи зі засадами комуно-фашизму і в цьому характері є видержана. При цьому відповідним добором аргументів і контраргументів, деякими “дегресіями”, як рівно ж закінченням дає теж виразний образ-нарис позитивних цілей, не лишаючи жодної пустки, сумніву й недоговорення. Для того роду праці, на мою думку, це зовсім вистарчає. Не перечу і тут, відносно чужомовних видань, можливости розвинення “Упйору” в ширшу позитивно-програмову працю, якщо були б у мене, у Вас, чи будь в кого для цього умовини, сили, охота. Але це друге питання. Це питання дальшої того роду творчої праці. Якщо б, наприклад, Ви щось такого “стругнули”, – було б дуже добре. Найкраще спробувати дати окрему того рода працю.

Коли ми вже стільки “крутимось” тут коло цього “Страшила”, так скажу ще дещо, що може буде Вам цікаве, оскільки Ви вже ним заінтересувались. А саме – які були досі голоси про це наше видання?

Досі дорогою різних наших “пошт” я мав змогу запізнатись з досить численними відгуками. Майже всі вони були, однак, на жаль, тільки позитивні, без критичних замітів. Кажу “на жаль” тому, що власне критичні заміти причинюються найбільше до контролі і дальшого розвитку думок. Критичних голосів, які досі дійшли до мене, було тільки два. Ваш і одного друга з тих околиць, де Ви крутились перед тим, заки ми тут зустрінулись. Цей другий критичний голос підносив потребу докладнішої доказової аргументації наших тверджень про большевизм. Коли йде, писав він, про большевицького читача, який не знає іншого світу, то замало є стверджувати, що большевизм є такий і такий. Йому бракує свідомости й критерій для ствердження цього. Йому замало говорити про свободу, бо він часто не має поняття, що це є і не думає нормальними категоріями. Його ще треба вчити, що це є свобода. Коли його обдертого, голодного виводять на вули-

цю на “масове танцювання”, треба ще отворити очі й показувати, що є ще інше, вільне, свободне, не “організоване” й “ударне” танцювання, є ще поняття іншого життя. Є ще поняття людини, життя, щастя, яке йому забране, вкрадене, а його душу і думку знасилувано. Треба, писав він в тому дусі, більше оригінальних большевицьких таки цитатів, доказів, цифр, “процентів”, якими так заворожує большевицьке диво свої жертви.

І в цьому є теж велика слушність. Та й що, коли б у нас живіша виміна думок і можливість ширшого розвинення критики, знайшлося б напевно більше таких думок-уваг. Як далеко, однак, вдасться ті уваги узгляднити, – це, однак, друга річ. Бо це все вимагає читання, збирання, студювання, працювання над тим. Треба би це робити. Друзі, які підносять ці уваги, може думають, що так, власне, і повстала ця праця. В дійсності, однак, так не було і ледви чи в дальшому буде. Бо я не мав для цього часу, ні інших можливостей, але в першу чергу часу. Те, що появилось, було зроблене не як окрема, спеціально упланована й приготована праця. Це була лиш звичайна стаття, “відрух”, вияв біжучих заінтересувань і реакцій на них, опісля дещо доповнене і поширене. Можливо, що в дальшому це буде ще далі отак поширюване й “розбудовуване”, а Ваші думки, висказані у розгляданій тут критиці, з певністю причиняться також немало для цього.

А тепер перейду до “вступу”, якого Ваша критика найбільше “причепилась” (так би сказати). Тут ви оперуєте навіть конкретними аргументами-цитатами, які виглядають досить переконуючі.

Ви слушно завважили, що вступ якийсь різний від решти тексту. Він, як Ви критикуєте, створює неясність, може витворити сумнів щодо властивих позицій автора у розгляданих питаннях.

Отже, відповідаю, що Ви в цьому маєте немало слушности, а Ваше підмічення є дуже бистре. Цей вступ був дороблений в одному з дальших видань і є дійсно видержаний в іншому “тоні”, ніж цілий текст. Коли цілий текст є побудований з ціллю ясно-го, послідовного розбивання засад фашизму й большевизму, так вступ, – ніби “невтральний”, як Ви дуже влучно кажете в одному місці, гейби з-під пера якогось далекого від цих подій, “об’єктивного” спостерігача, а не противника, що має ясні, задекларовані позиції. Отож в тому власне річ, то цей вступ так власне з такою ціллю, в тій цілі і був “дороблений”. Це не є припадок, що він так вийшов, ані мимовільна, недоглянена помилка, але цілева побудова його в такому виді. Чи це влучне, – друге питання. Гадаю, що так. Про що ж іде?

Ішло про те, щоб на початку не виступати відразу з “генеральною атакою”. Я хотів, додаваючи такий вступ, створити “атмосферу” спокійного, безсторонного, об’єктивного підходу до розглядання цілого питання. Я хотів, виходячи зі загальних, усім відомих явищ, які довкруги нас відбуваються, провадити поступово, логічною аргументацією, крок за кроком, до кульмінаційної точки, яка лежить аж в останній, заключній частині. Чи така система аргументації доцільна, чи недоцільна, – це справа індивідуального погляду. Щоб, однак, базуючись на вступі, розбирати його “по кісточках” й доказувати якусь “неясність” взагалі, неясність цілоти праці, брак скристалізовання поглядів на ці проблеми, брак виведення й доказання цього в книжці, тому, що вступ своїм “об’єктивним” підходом не дає відразу нашої ясної відповіді і нашого ясного становища до всіх порушених питань, – це вже дуже натягнене. На те є власне писана [ц]іла брошура, щоб кожний, кому щось неясне, прочитав і щоб йому тоді зробилось [я]сно. Вступ, ані теж початок чи взагалі який-небудь інший уступ, вирваний з цілоти, не потребує, не мусить давати відповіді на всі питання. Кожне відірване речення чи навіть уступ з кожної праці, з кожної книжки, при такому поступованні можна завжди, без найменшого труду, обернути “кота догори хвостом”. Так, як, власне, зроблено в цьому випадку, і то в дуже яскравій формі. Я певний, що такого випадку, щоб хто-небудь, по прочитанні такої різкої розправи з фашизмом, міг мати які-небудь сумніви щодо відношення до нього, напевно не буде. Це взагалі безсенсовне і навіть дивне.

Що іншого, очевидно, коли б розглядати цей коротенький вступ чи його поодинокі речення самі для себе. Тоді він, згідно з планом, з яким був написаний, не дає жодної ясної відповіді, створює сумніви, різні можливості і тим, власне, сповняє своє властиве завдання, яке йому було поставлене: **заінтересувати, заінтригувати**, спонукати до спокійного, “об’єктивного” питання зовсім чужого, байдужого читача, а **навіть противника**. Ця тенденція, свого роду “безсторонності” й “об’єктивності” та відкладання головних аргументів аж до властивого місця чи місць, де цілість логічної аргументації поступово доведе до їх виникнення, – слідна також виразно і в дальших, головно початкових уступах, – і це власне лежить в основному плані будови цієї праці.

Такий був у мене підхід до цього при писанні і такий він в більшості ще тепер. Але вже не так твердий і певний... Чому? Тому, що в дальшому вийшло мимоволі дещо інакше. Прийшла вираз-

на колірова окладинка, така вимовна, що вона немало перекреслює цей момент початкового “об’єктивізму” й “шукання правди”, але ставляє справу відразу виразно. В англійських і французьких виданнях прийшов на початку зміст цілої брошури, з її дуже яскравими піднаголовками. Це також ослаблює немало потребу й доцільність такого “нездецидованого” вступу, коли зміст й окладинка вже самі дають відповідь. Тому, розваживши те все, я, “мучений” постійно Вашою немало переконуючою аргументацією відносно вступу, рішився його був дещо “злагіднити” і прояснити, вставляючи декуди лапки або іншу гру слів, яка усуває можливі неясности. Так, власне, зроблено вже у двох англ[ійських] текстах, які тепер друкуються, як рівно ж у французькому тексті. Так Ваші критичні завваги і в цьому відношенні “увінчались успіхом” і, гадаю, вийдуть справі на добро, а Вам на “потіху”. Все ж таки зазначаю, що і в дальших евентуальних виданнях я, узгляднуючи якнайбільше Ваші аргументи, буду таки намагатись, оскільки лиш буде можливе, вдержати дотеперішній характер вступу й цілого по[др]уку. Буду старатись вдержати основний плян будови цієї праці, щоб виходити від загальникових, ніби нездецидованих початково, ненакидуваних згори, об’єктивних спостережень, аж до цього, доки висновки не будуть самі, в міру розвитку ланцюха думок, ясно зарисовуватись і “впливати”.

На цьому, властиво, справу цього вступу треба би закінчити, бо, здається мені, це власне найважніше й, мабуть, “погодить” нас. Тому, однак, що Ви подаєте там ряд конкретних замітів, спертих на цитатах, з котрими я не завжди згідний, навіть тепер, після перевірення даних думок, верну ще до деяких з них.

Насамперед, маленька замітка, чому названо т. зв. “фашизм”, а не просто фашизму. Отож, саме тому, що це вже є “далеке діяння” теж до большевизму, про який у вступі з наведених вже мотивів не говорить, відкладаючи це на дальше. По-друге, для того, що йде теж про гітлеризм, і то більше, ніж про сам італійський фашизм, і тому, на мою гадку, таки краще взяти це під назву т. зв. фашизму, ніж просто фашизму. По-третє, тому, що це йде боротьба не проти самого фашизму, як такого, але тут мається на гадці большевицьку акцію проти фашизму (не тільки большевицьку, але головно большевицьку). А цієї годі справді у внутрішньому переконанні назвати боротьбою проти фашизму. Бо це не є боротьба проти фашизму, але це є, радше, конкуренційна боротьба двох імперіялізмів. Отже, з тих усіх, як і **дуже многих інших** причин, на мою гадку, таки правильно тут буде говорити про т. зв. “фашизм”, а не про дійсний фашизм. Бо та

комедія, яка відбувається сьогодні в світі й має голосну назву боротьби проти фашизму, з дійсною боротьбою проти справжнього фашизму не має нічого спільного. Це гризуться між собою такі самі імперіялістичні хижакі.

Чому це явище інтересне, ясно було хіба з усього попередньо сказаного. Те слово “інтересне” має в цілості будови того роду вступу власне свою особливу вагу. Воно саме у великій мірі починає ланцюх клубочка, який починається на початку, “невідомим”, “неясним”, “інтересним” явищем, яке треба розглянути, а розглянення веде вже до ясних, і то, як мені видається, то саме до дуже ясних і дуже яскраво схоплених висновків. Так я мав намір зробити. Так, як мені, здається, вийшло. І так зрозуміли це усі читаючі, яких думку я міг пізнати, крім Вашої. Ви заняли інакше становище, й подаєте, що: а) Вступ є зовсім неясний і баламутний та “перекреслює взагалі” всі дальші висновки. б) Дальша властива праця виявляє це вправді, але тільки “**дещо**” й тому “наміри автора” й видавництва тим фактом “спорчені”. Розглянувши ті Ваші заміти з найбільшою дозою доброї волі, прийняти їх як слушні я, мимо докладного кількарязового читання, не знайшов для цього жодної основи. Видається мені надалі, що цілість брошури відзначається саме як одною зі своїх основних прикмет – ясністю стилю, ясністю думок, ясністю висновків і яскравістю вислову. І, власне це, ці прикмети підкреслюють інші, які подали свою думку. Не хочу, однак, в жодному випадку твердити цього тому, щоб боронити того, що написано. Це найгірша, слаба, понижуюча прикмета багатьох, навіть більшості авторів, що звичайно боронять того, що написали, завзято, не маючи зрозуміння для критики, для того, що свої блуди можна бачити тільки через чужі окуляри. (В писанні найбільше!) Пишу цю “оборону” тільки тому, що шукаю пильно за тим, щоб побачити, в чім саме лежить та неясність, і, на жаль, не можу цього віднайти, а Ви, поза деякими конкретними заввагами відносно вступу, цього не спрецизували точніше. Прошу, отже, якщо у Вас знайдеться для цього ще трохи часу і доброї волі, взятись ще раз за це і “переїхатись” наново по всьому тексті брошури з повною свободою й “розмахом” критичного, найгострішого підходу! “Січть” і “кусайте” усе, що тільки попаде під гострий зуб критики, безоглядно, але – докладно і дрібничково, **не загальниково**. Бо загальникові уваги важко використовувати.

Далі. Вповні погоджуюсь, що має бути не “по політичній” невдачі фашизму, але ідеологічній[й], як Ви кажете, або, ще краще, – ідеологічно-політичній. Так, власне (ідеологічно-

політичній) було в оригіналі і так було видруковано в деяких виданнях, а в деяких машиністи пропустили те, що з похибкою.

Вислів “принайменше на довший час” є грою слів без більшого значення. Це, радше, свого рода втерта фраза, ніж певна окреслена думка. І так, вірю, приймає це загаль читачів. Не бачу теж, коли б навіть це розглядати, як думку, в цьому нічого спеціально страшного. Можна б тут і такої думки боронити. І то навіть дуже міцними аргументами. Наприклад: Хто може заручити, що фашистівська дурійка в майбутньому не повториться? Дурійка фашизму має глибші основи, крім божевілля деяких осіб. Про те треба би багато писати.

Між іншим, одною з дуже міцних, чи не найглибших і найміцніших підстав фашистівсько-расистівської ідеології, як рівно ж і большевицької, є теорія і ціла наука дарвінізму-натуралізму. Ця теорія, мимо упадку політичного фашизму, не впала, не є збита, навіть проти неї не видно поважної боротьби. Навпаки, вона живе надалі і, як мені видається, буде ще рости та буде причиною ще не одних “фашизмів”. Бо це наука про неунікніми, непереможні закони природнього розвитку, еволюції, дідичности, витворювання рас. Це наука про те, що з дикої степової худоби, можна виплекати “шляхотну” корову, яка дає по 15 і більше тисяч літрів молока в рік. Це наука про те, що з дикої лісової квасниці можна виплекати тисячі сортів яблунь, з такими прикметами, які є прямо чудом природи. Це наука про те, як докінчив собі Гітлер, що з малпи витворився шляхом цього природнього “добору” дикий чоловік, з дикого чоловіка – цивілізована людина християнської ери світу, а з людини розвинувся вищий степень – “іберменш”, німець... Це наука про те, що при дальшому **свідомому і пляновому** приміненні тих законів в житті можна буде досягнути небувалі досить результати. І це наука, що цей “розвиток” іберменша відбувається не дорогою повільної безболісної еволюції, але дорогою природніх законів **добору**, себто законів жорсткої боротьби, законів знищування, смерті слабших гатунків, щоб не мішались з сильнішими, більш розвиненими.

Ця теорія – немала річ. Вона, власне, була основою гітлеризму. Упав гітлеризм, але ця теорія панує далі, ніде інде, як, власне, в Англії і в большевії. В Англії ця теорія панує віднедавна та в повній свідомості і навіть пляновості державних керманічів Англіїської імперії. Це політика того, що інші етнічні людські скупки, нищого гатунково расового складу, треба держати дуже далеко від вищої англійської раси. Не вільно допустити до змішання. Не треба їм дати можности засильного розвитку. Їх треба

держати в стані самочинного, повіль[но]го розвитку чи стояння на місці. Це політика резерватів. Це політика африканських й азійських кольоній, себто величезних резерватів для цього нищого, менш вартіс[ного] расового складу...)*

ГДА СБУ. – Ф. 62. – Оп. 4. – Спр. 4. – Т. 27. – Арк. 258-262. Копія.

---

¹ Цвіль Юрій ("Антон", "Арон", "Скорик"; 1915, с. Томашівці Калуського р-ну Івано-Франківської обл. – 16.08.2000, м. Нейплз, штат Флорида, США). Працівник референтури СБ при Проводі ОУН (1944–1945), співробітник і, ймовірно, член КП ОУН ЗОУЗ (1946–1947), працював у ділянці СБ і пропаганди; перейшов рейдом на Захід; майор УПА (1949).

² Юрій Цвіль прибув на Закарпаття з українських земель в складі ССРСР восени 1945 р.

№ 46

ПЕТРО ФЕДУН¹ – ЯРОСЛАВОВІ СТАРУХУ*

Квітень 1947 р.

Квітень 1947

В[ельми]п[оважний] Друже В[ольт]

Отримав пошту від д. М[ар]а². Від Вас не було нічого. М[ар] натякав, що незадовго повинна бути й від Вас. Дуже тішуся, що немає жодних злих вісток ні про Ваш терен, ні про Вас особисто. Припускаю, що Ви з Друзями перезимували щасливо.

1. Коротко інформую про становище в нас (Можу сьогодні поки що говорити про округу, на терені якої перебував³, і про сусідню – східню⁴). Зима назагал пройшла спокійно. Ті всі, які зимували поза селами, зв'язків не втримували. В більших лісових масивах большев[ики] перевірок не робили. По селах були облави: 2-3 рази впродовж зими. Ті, що зимували по селах, мали, як видно, більші можливості руху. Втрати Орг[анізації] за період зими незначні.

Большев[ики] посилили свої дії з весною: засідки на підступах до сіл, досить далеко від крайніх хат, часто навіть стежок у лісі. Масові арештування з підставами й без підстав. Усе, як виходить, розраховане на те, щоб утруднити нам "весняний" контакт

---

* Адресант і адресат встановлені за змістом листа.

з населенням; установити, де перебувають партизани; нищити фізично. Цю акцію, на основі даних, треба вважати масовою, загальною (хоч і бувають спокійні кутки).

Внаслідок цієї акції ми маємо вже досить значні втрати (впродовж місяця більші, як за цілу зиму), спаралізовані ще дотепер всі теренові зв'язки (крім дуже догідних). Як інформують, найбільші втрати впродовж зими й перед – знов на низах: станичні, куц[овий] провід. Справа контакту зі селами, з населенням у зв'язку з агентурою і тим, що падають низові члени, – стає щораз гострішою. Для ілюстрації: на терені одного р-ну під час зими не було майже жодних утрат, тепер – коло 8 чол.

Настрої людей – добрі. Лише згинув сніг – почали “рухати” роботу: клеїти листівки, заклики, ліквідувати сексотів, проводити саботажеві акції. Дуже позитивне й радісне те, що ці всі акції почали низи, не чекаючи офіційних наказів згори. Мають літературу (б'ють на машині для писання), знають загальну постановку – провідів. Відчувається брак кадрів також на вищих орг[анізаційних] щаблях. Кілька референтур треба часто кумулювати в одних руках.

Вибори (до Верх[овної] Ради УССР) перейшли при досить сильному пасивному спротиві населення. Селяни не хотіли йти голосувати і большевики гнали силою. В кожному селі було к[оло] 10-15 большев[иків].

Продовжують заливати села голодуючі із СУЗ. Невдоволення серед них – величезне. Трапляються високонаціональні свідомі одиниці. Продовжуються бандитські напади всяких людей з грабунковою метою. Нападають вдень і вночі. Ці грабунки восени досягли таких розмірів, що просто часом важко повірити. От кілька днів тому була вістка, що одному господареві вночі викопали й виносили цілий копець картоплі. В зв'язку з голодом на СУЗ ту[т] страшна дорожнеча. Ще дорожче вдвоє, втроє, вчетверо, як було восени.

На селах больш[евики] вели досить сильну акцію за реставрацію тих усіх колгоспів, яку були до 1941 р. Населення, очевидно, не хоче слухати про колгоспи. Сітка голодуючих – така пропаганда проти колгоспів, що кращої не може бути. Нам лишається вже мало що до сказання в цій справі.

2. Восени була пошта від Вас до 315⁵. Я її ще вспів переслати сюди сейчас. Чи дійшла до рук адресата – не знаю.

3. На днях буду мати зв'язок з 315. Сподіюся, що буде пошта і до Вас. Перешлю наступним разом. **Тим разом пересилаю пошту, яку я отримав від нього до Вас ще восени (і записка).**

[4]. Не знаю, чи Вам відомо, що восени минулого року загинув д. Роберт⁶ (К[арпатський] к[рай]). Навів большев[иків] його стрілець, який лежав ранений в терені й попав у руки НКВД. Участь в акції брало 15000 війська. Окружили криївку ще з ночі. Коли Роберт побачив, що є оточений, зійшов до бункру і підірвав міни, що були закладені наоколя бункру. Від мін загинуло кілька (чи кільканадцять?) большевиків. Потім між Робертом і большевиками зав'язалася розмова. Розмовляли може зо дві години. Роберт і всі його люди пострілялися. Здався большевикам лише один чоловік.

5. Що є з 10-11 ном[ером] “І[дея] і ч[ин]”, що я Вам (Зенонові⁷) переслав до перебиття на цикль[остилі]. Якщо він перебитий, **то прошу стримати ще на якийсь час кольпортажу**. Правдоподібно треба буде внести певні зміни. **Все точно напишу наступним разом.**

6. Чи ця подруга, яка була у Вас⁸, від'їхала далі? Чи маєте може якісь додаткові відомості про неї?

7. Д[руг] М[а]р переслав мені брошуру “Чуж[инці] про Україну”, перебиту у Вас на цикль[остилі]. Не знаю, чи цю брошуру передано за Вашим дозволом, чи без нього. **Цієї брошури, в такому вигляді, як вона є, не можна масово поширювати.** Я, принаймні, в себе її не пушу в обіг. Так про цю справу пишу також до З15. Лише деякі місця з неї можна масово поширювати. Я не знаю, хто й з якою метою цю брошуру видав. Якщо є так зле, як виходить з цієї брошури, то пощо це розтрублювати вже сьогодні між народом? Я думаю, що Вам доцільно буде цю брошуру також у себе стягнути. Вона, крім негативного, жодного іншого впливу не буде мати. Ці справи треба знати цілком об'єктивно, але **не всім, не загалові**. Хай загал ще сьогодні думає, що про нашу боротьбу світ знає вже більше. Я признаюся, що ці всі “вирізки” мене заскочили. Я самий, хоч ніколи не був занадто оптимістом у цій справі, думав, що є краще. А воно – одно велике ніщо. Якщо нам не вдасться цієї ситуації змінити, то на правду буде трагедія. Світ же нічого про нас не знає і ще до того пише всілякі дурниці.

Пересилаю деякі матеріяли для Зенона. Йому також пишу, що з ними робити. Йдеться про те, що можуть зайти ще певні редакційні зміни. **Остаточо оформлені номери двох журналів** вишлю Вам найближчим часом.

Прочу забезпечити можливості перебити їх на цикль[остилі]. Крім цих матеріялів і звітів (на адресу Зенона) до Вас, крім цієї записки, висилаю:

1. Наказ .....*
2. Протокол смерти сл. п. Вол[оса].
3. Записку від 315.

Щиро здоровлю і бажаю з весною успіхів у всьому (?)**

Слава Україні!

/–/ 33

АЦДВР. – Ф. 9 (Збірка документів Миколи Лебеда; не описаний). Копія.

---

* Так у тексті.

** Так у тексті.

¹ Федун Петро (“Волянський”, “Полтава”, “Север”, “99” та ін.; 23.02.1919, с. Шнирів Бродівського р-ну Львівської обл. – 23.12.1951, біля с. Новошини Жидачівського р-ну Львівської обл.). Працівник КОП ЗУЗ (1944), працівник референтури політичного вишколу Проводу ОУН (1944–1945), референт пропаганди Проводу ОУН (1945–1951), одночасно начальник політвиховного відділу ГВШ УПА і керівник Бюро інформації УГВР; член Проводу ОУН (1948–1950); заступник Головного Командира УПА (1950–1951), заступник Голови генерального секретаріату УГВР (1951); полковник УПА (1951), відзначений Золотим Хрестом заслуги (1951), Срібним Хрестом заслуги (1947) та Золотим Хрестом бойової заслуги I кл. (посмертно).

² Голяш Степан (“Мар”; 26.12.1919, с. Бишки Козівського р-ну Тернопільської обл. – 28.05.2003, м. Чикаго, США). Надрайонний референт пропаганди ОУН Лемківщини (1945), надрайонний провідник ОУН Лемківщини (1945–1947); перейшов рейдом на Захід.

³ Дрогобицька округа.

⁴ Калуська округа.

⁵ Шухевич Роман (“Білий”, “Лозовський”, “Мамай”, “Тарас Чупринка”, “Старий”, “Степан”, “Тур”, “Туча”, “Чернець”, “171”, “307”, “315” та ін.; 30.06.1907, м. Львів – 5.03.1950, с. Білогорща, тепер частина м. Львова). Вихованець Пласту, член УВО (1923) та ОУН (1929). Бойовий референт КЕ ОУН ЗУЗ (1930–1934), ув’язнений у концентраційному таборі в Березі Картузькій (07.1934–01.1935); відтак у тюрмі, засуджений на Львівському процесі 25.05–27.06.1936 до 4 років ув’язнення, вийшов на волю 1937. Член штабу “Карпатської Січі” (1938–1939), крайовий провідник ОУН ЗОУЗ (1940–1941), учасник нарад провідного активу ОУН 9–10.02.1940, член Революційного Проводу ОУН; викладач старшинських курсів ОУН в Кракові (1940–1941); учасник II ВЗ ОУН (1941). Один з організаторів Легіону, його політичний провідник і командир куреня “Нахтігаль” (1941); заступник міністра оборони УДП (1941), командир першої сотні і заступник командира 201 батальйону “Щуцманшафт” (1941–1942). Військовий референт Проводу ОУН (1943), Голова Бюро Проводу ОУН, обраний III НВЗ ОУН (1943), Головний Командир УПА (1943–1950), Голова Генерального Секретаріату і генеральний секретар військових справ УГВР (1944–1950); генерал-хорунжий УПА (1946); нагороджений Золотим Хрестом бойової заслуги I кл. (1950) та Золотим Хрестом заслуги (1950).

⁶ Мельник Ярослав (“Роберт”; 7.01.1919, с. Бережниця Калуського р-ну Івано-Франківської обл. – 1.11.1946, г. Яворина біля с. Липа Долинського р-ну Івано-Франківської обл.). Обласний провідник ОУН Станіславщини (1942–1943, 1944), помічник референта крайового проводу ОУН ЗУЗ (1943–1944), крайовий провідник ОУН Карпатського краю (1944–1946); відзначений Бронзовим Хрестом заслуги (1945), Золотим Хрестом заслуги (посмертно), майор-політвиховник УПА (посмертно).

⁷ Галаса Василь (“В’юн”, “Зенон”, “О. Левенко”, “Назар”, “В. Назаревич”, “Орест”, “Орлан”, “Савченко”, “Зенон Савченко”, “Д. Стрибун”, “Щербаченко”, “155” та ін.; 12.11.1920, с. Білокриниця Підгаєцького р-ну Тернопільської обл. – 5.10.2002, м. Київ). Обласний провідник ОУН Перемищини (1943–1945), заступник крайового провідника і референт пропаганди крайового проводу ОУН Закароння (1945–1947), провідник ОУН ПЗУЗ (1948–1953), член УГВР і Проводу ОУН (1950–1953); полковник-політвиховник УПА (1953), відзначений Золотим Хрестом заслуги УПА (1950).

⁸ Савицька (за чол. Козак) Ірина (“Бистра”; 30.10.1925, м. Львів). Заступниця крайового референта УЧХ ЗУЗ (1945), зв’язкова Романа Шухевича (1945–1946), в II пол. 1946 віднесла пошту на Захід через ЗОУЗ і Чехословаччину; відзначена Бронзовим Хрестом заслуги УПА (1945).

№ 47

ЯРОСЛАВ СТАРУХ – СТЕПАНОВІ БАНДЕРІ

20 липня 1947 р.

20.VII.1947 г.

Дорогий Бийлихо!

Листи і записки від Тебе, Богдана¹ і Вол[одимира] з перших днів березня 1946 р. і короткі записки від Тебе і від Богдана з перших днів серпня 1946 я одержав. Більше досі нічого. Я відписав вже багато разів різними дорогами. Не маю, однак, досі жодного потвердження, що до Вас з того дійшло. Тепер пробую знову писати цього листа відразу кількома дорогами (у відписах).

Насамперед справа твоїх товаришів*: Дон² був, пішов далі, добився щасливо, сконтактувався з Малим**, передав, мав вже вертати, але в переддень згинув разом з 5-ма, що були при ньому. Причина: його нерозвага, необережність, балакучість і хвалькуватість. Бальбуса³ (від Лилика⁴) набрав “на дудку” бляхар*** і передав опісля Іванові^{4*}. Там було крухо, але він дав

* “товариш” – зв’язковий

** “Малий” – Роман Шухевич

*** За припущенням МГБ, “бляхар” – чехи

4* “Іван” – більшовики

Іванові пару своїх центів, а далі вже пішло йому гаразд. Тільки для нас він народив немало шкоди, бо показався язикатий, конспіративно на таку місію не вишколений і понаговорював, кому лише міг, всілячини, що опісля в деяких випадках немало нашкодило. Треба було йому наперед втяти язика. Він досі у нас. Справується тепер, по научці, добре. Його гешефт з Вами був для нас дуже пекучий і ми робили всі можливі заходи, але досі не вдалось нам, на жаль, цього зреалізувати. Не резигнуємо однак з цих плянів і будемо старатися сподіватися, може навіть незадовго.

Риболовець⁵ прибув щасливо без пригод. Справується добре. Сподівання, що до нього теж вкоротці можливі бляхарською книгою*, але власними силами.

В грудні написав від нас до Вас один приятель**. При кінці січня ми мали від Кліма*** його товар^{4*}. Дальше не знаємо. Його гешефт був, як видавалось, цілком певний, бо він провадив його власними, приватними засобами при допомозі знайомих йому особисто циганів^{5*}. Він, між іншим, мав великий ладунок овочів^{6*} для Вас.

Рівно ж в грудні написала до Вас приятелька Малого⁷. Вона мала дуже пильні і важні справи. Ми мали рівно ж і від неї через Кліма в грудні товар. І досі нічого більше не знаємо та дуже непокоїмось тим. Вправді, при кінці квітня був товар від тої приятельки Вашої, що була минулого року⁸, з якого посередньо мало би виходити, що приятелька Малого є з нею. Однак цього товару я ще в свої руки не одержав досі через різні випадки, які в нас заіснували, тому не міг переконатись, що властиво той товар означає. Бо якщо приятелька Малого є у Вас, то дивно, чому сама не прислала нам обіцяних товарів і чому так довго і завзято мовчить.

Тепер з товаром до нас буде якийсь час зовсім зле, бо вся наша дотеперішня дружба^{7*} з Іванихою^{8*}, яка була Вам відома, зокрема, Люба^{9*}, зістала грубо набрана і не вільно абсолютно продовжувати жодних залицянь^{10*} до неї, навіть з товаром, доки це знову зовсім на ново не направиться і Вас повідомиться.

---

* "книга" – дорога

** "приятель" – зв'язковий

*** За припущенням МГБ, "Клим" – іноземна преса

4* "товар" – повідомлення

5* За припущенням МГБ, "цигани" – контрабандисти

6* За припущенням МГБ, "овочі" – інформаційні матеріали, звіти

7* "дружба" – зв'язок

8* За припущенням МГБ, "Іваниха" – Україна

9* "Люба" – місцевість на Закерзонні. Можливо, Любачівщина або

Лемківщина

10* "залицання" – контакти

Але, між іншим, справа взаємного обороту товару між нами досі була і є невикористана, а можливості, які в тій справі були, зокрема з Вашої сторони, є чомусь, як і всі справи доброї дружби, – цілковито невикористані. Наприклад, Ви могли пересилати цілі гори всіякого товару до нас за посередництвом Горпини*, як рівно ж Тети**. Ми від себе цієї справи досить пильнували і старалися розвинути цю сторінку нашої дружби на широку скалю. Думаю, що відгуки цього дійшли до Вас бодай посередньо в неодному випадку. А якщо б ми мали які-небудь адреси до Вас, то ми через Горпину і Тету були б ще краще і більше це налагодили зі своєї сторони. На жаль, з Вашої сторони ми не завважили в тому напрямі належних старань, хоч можливостей у Вас було напевно немало. Видається мені, може, неслухно, наслідком браку належних інформацій, але, все ж таки, так у нас виглядає це і так отверто пишу, що ці справи, які відносяться до нашої взаємної дружби і які нам так лежать на серці, там абсолютно не є належно поставлені, і то під жодним оглядом. Наприклад: як удалося із Риболовцем, то чому цього не використано з Вашої сторони і не переведено ще ширше, на більшу скалю? Ніяк не можу цього зрозуміти! От навіть ці вар'яти*** скінчені здобулись на багато більше ініціативи й активності від Вас у цьому напрямі. Таку книгу, як Риболовця, вони використали в багатьох випадках, і то завжди з багато кращим приготуванням, вивченням і обдуманням усього. В Іванихи з'явилося цілий ряд цих вар'ятів. Деякі попали в наші руки. Деякі пробували дістатись навіть до крєвняків^{4*}. Як маємо відомості, деякі навіть дістались. Вони привезли навіть свою видайність^{5*}. Очевидно, те все неповажне, як звичайно у всяких вар'ятів немає і не може мати у нас жодних найменших виглядів і поза кількома нами нікому навіть невідоме. Про те і згадувати би не треба, якби не порівняння з дивною Вашою неактивністю на цьому полі.

Між ін[шим], коли ми вже при тих вар'ятах, то треба зазначити, що вони виступають отверто як приймаки Горпини і дуже тим вихвалюються та розкидають немало хлібом^{6*} насущним. Пробували навіть в Стаха^{7*} діставати “на ліво” від наших низови-

---

* “Горпина” – ймовірно, США; за припущенням МГБ – Польща

** “Тета” – ймовірно, Франція; за припущенням МГБ – Чехословаччина

*** За припущенням МГБ, “вар'яти” – мельниківці

4* “крєвняки” – підпілля

5* “видайність” – видання, література

6* “хліб” – гроші

7* За припущенням МГБ, “Стах” – Перемищина

ків вимінювати за свій хліб наш самогон*, бо дуже його люблять і хочуть для себе видно уживати, а свого, ні якого іншого не мають. Можливо, що навіть від декого дещо таким способом могли дістати. Ще раз зазначую, що ціла та зварйована проблема у нас не існувала і не існує, зате є поважні намагання їхні звідам. Тим більше вражає в порівнанні із тим цілковита слабкість нашої дружби з Вашого боку. При помочі такої самої книги, як Риболовця, ви могли зовсім добре зробити свої власні гарні гешефти і дружбу в цілім господарстві Іванихи, навіть незалежно від нас, і тільки в потребі зв'язувати їх з нами.

Так само до останніх місяців у нас процвітала без жодних більших труднощів дружба на кожній площі**. Було зовсім певною річчю, що, хто б не з'явився, на якій би це не було нашій площі, негайно знайде дружбу, схоче чи не схоче, силою самого факту своєї появи. Чому ж не було Вам тільки використати цієї золотої нагоди, щоб процвітала і росла наша дружба? Ми чекали і надіялись кожного дня, так довго і так даремно... Приходилось нам, отже, дружитись*** тільки з Вашими вар'ятами, бо ті, хоч і вар'яти, та здобулись на те, щоб з'явитись на наших площах... (кілька відомих нам випадків, – один у Люби, а другий у Стаха, два біля зозульки, один коло Корнія4*, а з певністю ще немало інших в Іванихи, але ті в Іванихи нам невідомі).

Тепер дружба з площами цілковито вже неактуальна. Хіба за деякий час вдасться знову виплекати відповідні умови для нашої дружби між доживленими5* тепер на білю6*. Бо доживлення7* є тепер повне, цілковите, тим разом біля, а не до Вадима8*. Робимо в тій справі заходи.

Друге, що досі цілковито не використано – це справа з різними можливостями перевоження9*. Нам перевозити було важче, хоч не було виключене. Ми робили в себе різні дуже мозольні приготування в тому напрямі, від біди можна було деякий час навіть пробувати. У сьогоднішній нашій ситуації це вже знову

---

* “самогон” – інформація

** “площа” – терен

*** “дружитись” – зв'язуватися

4* “Люба”, “Зозулька”, “Корній” – місцевості Закерзоння

5* “доживлені” – переселенці

6* “біля” – т. зв. “земє одзискане” – землі на заході та півночі Польщі, придані після Другої світової війни

7* “доживлення” – переселення

8* “Вадим” – СССР

9* За припущенням МГБ, “перевоження” – переправка через кордон

на довший час неможливе. Але зате доставляти ми могли без труднощів цілий час, так звичайними автомашинами*, як і спеціальними для таких достав, які ми постарались**. Це, зокрема на звичайних автомашинах, ще й тепер зовсім можливе. Згодом, як перейде теперішня велика буря***, яка шаліє у нас, можна буде таки добре це поставити. Але завжди треба, як в усіх справах нашої дружби, з Вашого боку більше старань, помисловости, впертости, віри, що це можливе.

Наступне – це обговорена вже раз повище справа товару, безпосереднього, і посередньо через різних діточок в Горпини і Тети. Такий обмін товару, зокрема через Горпину, був би для нас, ще навіть тепер, можливий і дуже догідний. Для цього потрібно приготувати належні, фахово і всесторонньо випрацьовані розчислення^{4*} з углядженням умовин Іванихи.

Четверте – це використання бугальтерки^{5*} Горпини (жінки Федора^{6*}). Нам невідомо, чи Ви поробили в тому напрямі які заходи, і чи достатньо інтензивні. Бо з нашої сторони зроблено в тій справі дуже багато заходів, навіть, як мені видається, то назагал успішно. Якби ще так і від Вас те саме, то повинні були бути якісь більш реальні висліди, ніж це є досі.

В кождому разі мусите це робити всіми силами на будуче, бо ми, доки лиш будемо могли, не опустимо такої доброї бугальтерійної сили.

Коли я вже при тій справі, то згадаю, що ми відвідували часто бугальтерку Горпини, ще від осені 1945 р., аж до останньої хвили, а вона живо інтересувалась усією нашою видайністю, якої ми їй ніколи не жалували.

Ця бугальтерка, а властиво її реф-чорнороб^{7*}, обіцяв нам в дечому допомогти. Між іншим, ми рішились скористати з цього в деяких справах. Три рази – в березні, в квітні і в травні ц[ього] р[оку] ми сподівалися через нього різної видайності для управи св-ди^{8*} у Горпини. Залучений при цьому товар до управи (при цій

---

* За припущенням МГБ, “звичайні автомашини” – переправка через кордон пішки без документів

** За припущенням МГБ, “спеціальні автомашини” – переправка через кордон з документами

*** “велика буря” – операція масового переселення (акція “Вісла”)

4* За припущенням МГБ, “розчислення” – код

5* “бугальтерка” – ймовірно, посольство

6* “жінка Федора” – ймовірно, західна країна

7* “реф-чорнороб” – ймовірно, секретар або працівник посольства; за припущенням МГБ – керівник [поляків]

8* “св-да” – ймовірно, “Свобода”, видавництво у США.

видайності нашій) ішов за підписом: Іван краєвий. Ви перевірте, що з тим сталось, чи одержали, як використали.

При всіх наших заходах ми покликалися дуже міцно на Вас, а вони крутили на це чомусь носом... При кінці травня ц[ього] р[оку] ми рішилися перший раз спробувати здійснити при тій допомозі сподівання на овочі для Вас. Ви повинні, отже, одержати через реф. чорнороба Горпини 254 вибраних найкращих овочів і понад 100 різних примірників. Ми мали великий клопіт з адресою. Вкінці ми рішилися подати йому таку адресу для доручення тих овочів: "У. Т.⁹, Оксана¹⁰, управитель З. П.¹¹ – для Влодка¹²". Негайно, отже, поробить заходи, щоб ці овочі Вам не пропали, бо їх багато і гарні. Трохи боюсь, щоб там в управі не відповіли, що не мають з тим нічого спільного і не знають жодного Влодка. Та ми не мали, на жаль, жодної іншої можливішої для такої цілі адреси для Вас.

Нам взагалі дуже важко з тими заходами через те, що досі нам невідомі ближче Ваші дійсні взаємини з Горпиною. Боїмось, щоб вона нас не надула. Ми взагалі не хотіли сподіватися цієї дорогою жодних овочів до того часу, хіба видайність. Тим більше, що всі овочі є від нас звичайно в дуже сирому стані й потребують ще багато праці, щоб їх можна було ширше споживати. Також з усіх інших зглядів було б много краще, щоб овочі були у Вас незалежно від Горпини, щоб Ви їх варили і розділювали, споживали і взагалі господарили ними зовсім незалежно. Однак минали місяці і роки, нам було важко з тим, ми боялись, щоб взагалі багато з цього не пропало, тому рішилися вкінці спробувати книги бугальтерки Горпини. Чорнороб цей "урочисто" зобов'язався і словом запевнив, що сам особисто то доручить управителеві та привезе від [нього] відповідь (крім овочів, там був лист від мене до Вас). Якщо в дійсності це все піде добре, ми отримаємо необхідну відповідь і переконаємось, що овочі дійсно] дійшли до Вас, тоді дамо знову. Маємо приготованих багато й дуже радо поділимось з Вами від щирого серця, бо урожай на всілякі овочі й видайність у нас, як досі, була немала.

До справ, зв'язаних з Горпиною і бугальтерією, ще поверну нижче.

П'яте питання нашої дружби – це так популярна сьогодні водка*, що її люблять всілякі зайди**. Я і не згадував би цього, бо не знаю, чи взагалі Ваші умовини й здоровля дозволяють Вам

---

* За припущенням МГБ, "водка" – розвідка

** "зайди" – агенти

вживати водки. Але Твої приятелі неодне таке про Тебе оповідали (Бальбус ще до того розповідав такі плітки про Тебе, заки дістався до мене всім і вся, кого тільки зловив, мимо остережень і заборон...) Не хочу, отже, Вас на тій підставі посуджувати про вживання чи невживання водки, але, якщо те, що було до нас в тій справі переказане, відповідає хоч би приблизно правді, тоді можна було і треба ці справи інакше поставити. Ти зазначив, що даліше – усе в тій справі залежить головно від нас. Що ж... Рада би душа до неба, та чорти не пускають... Так і з тим.

Ми зі своєї сторони ніяк не могли більше в тому напрямі зробити. Але Ви, якщо дійсно мали водку, могли напоїти першого-ліпшого зайду і переказати якому-небудь нашому заводові* і було б усе в порядку, бо, з'явившись на першій-ліпшій нашій спортивній площі, знайшов би з місця отверте серце і дружбу. Ніяк не бачу в тому напрямі більших труднощів. Хіба що станув на перешкоді брак відповідних кандидатів. Гадаю, що саме це була у Вас найбільша трудність. Все ж таки і це можна було перебороти, бо інакше оцінка наших вірних (тамтешніх) мусіла б бути дуже сумна, коли було б аж так важко такий плян зреалізувати. Тому і тут, як і в цілості дружби зазначую, що того всего **не розумію** і що це є наш загальний погляд.

Інше діло тепер. Тепер наші заводські умови основно змінились і ще досі не є устabilізовані. Тому це було б багато трудніше. Мусів би бути хіба добрий знавець усіх діл даного заводу і то, по можливості, із не надто давного часу. А це у Вас виключене.

Можливо, однак, що згодом умови сяк-так знову “унормуються” і, хоч можливості наші під кожним оглядом будуть вже в сто разів менші, все ж таки можна буде і цього пробувати.

Отакі наші погляди на тих 5 невикористаних можливостей нашої дружби (товариш подібно Риболовця, товар всілякий, в тому числі, в першу чергу Тети-Горпини, бугальтерка Горпини й евентуально подібні, використання наших автомашин для достав і т. п., і вкінці водка і зайди).

Це все було, на мою гадку, аж до останнього часу зовсім можливе і навіть не надто трудне. Але самочинно, автоматично, ані чудом, очевидно, не могло статись, але вимагало старань, зусиль, цілого апарату людей, спеціальних клітин для тих цілей, енергії, натиску, революційного нашого підходу, який дав нам вже не раз і дає тепер можливості робити ще не такі чудеса.

---

* “завод” – теренова організація ОУН

Тепер справа бугальтерії. З різними пробовано. В багатьох випадках представлено значну видайність, зокрема дещо Тета, більше сусідка*, найбільше, основно – Горпина (усе фамілія Федора**). Зі сусідкою-бугальт[теркою]*** обговорювано навіть кілька разів деякі справи літом 1946 р. Осінню перервано (хоч налаштувало[сь] щораз краще). Перервано тому, що приятелька цієї бугальтерки-сусідки мусіла втікати і, як це не раз у наших умовах бувало, ще досі не стягнуто наново цього всего до купи.

З Горпиною^{4*} натомість, чи радше її реф-чорноробом, ішло доволі гладко від осені 1945 аж досі. Доручено, між ін[шим], багато наших листів, ок[оло] 70 шт. приватного товару кривняків (від Вадима) для різних фаміліянтів в Горпини, даліше, як вже згадувано, для управи Св-ди, і вкінці для Вас, на подану вже вгорі адресу листи, овочі – 254 штуки й понад сто примірників. Та товар для Тебе.

Обговорювано, між іншим, багато разів справу гешефту за їх посередництвом двох наших приятелі[в]. Довгий час робили в тому напрямі надії, потім узалежнювали від св[оїх] у Прохора^{5*}, вкінці сказали – неможливо. Чорнороб Горпини дуже натискає і всіляки[ми] засобами вимагає від нас праці, і то від Вадима, ставляючи це як невідкличне услів'я усієї дружби з нами. Ми всіляко досі цю справу відтягаємо, бо:

а) Не знаємо Вашого становища в тій справі, яке може бути єдино децидуюче.

б) Дуже важ[ко] про таку працю, – майже її у нас зовсім немає. Осягнені овочі мало дають в тому напрямі, тому, що досі такої праці не робилось, на те не наставилось, не збиралос[ь]. На важкий випадок роблю заходи, щоб дістати, що лиш буде можливо, але тепер діст[ати] нам що-небудь від Вадима – це вже надзвичайна трудність і вигляди на те, що діс[тане]мо висліди у тій праці, є мінімальні. А тут не хочемо знову того по собі показ[ати], радше відтягаємо і граємо, мовляв “козак знає, а мовчить”.

в) Якщо б вдалось наві[ть] того роду працю якось мінімально поставити і було б доцільно давати, то, здається мені, було б краще через Вас, а не безпосередньо тут, хіба л[иш] дещо

---

* “сусідка” – ймовірно, Англія, за припущенням МГБ – Словаччина

** “фамілія Федора” – ймовірно, західні союзники (“альянти”); за припущенням МГБ – союзники ССРСР

*** “сусідка-бугальтерка” – ймовірно, посольство Англії; за припущенням МГБ – словацьке підпілля

^{4*} У тексті: Горпнкою

^{5*} За припущенням МГБ, “Прохор” – еміграція

загальниково. Якщо ця праця і Вам пильно потрібна, то хіба переробля[йте] й використовуйте скільки можна у тому напрямі одержані від нас овочі. Може би з того дещо такого витиснув, очевидно, під умовою належного опрацювання.

Ще 20.5.46 мали відбутись відвідини того чорнороба, але не прибув. Подібно [цьому, пізніше це завжди] розбивались об різні труднощі переважно з його боку. А ми [тим часом чекали і приготували “велику параду”. В червні наша] приятелька [ма]ла розмову з “грубшим” чорноробом, мабуть із заводу Прохора (вони тишком пода[в]али, що від самої Горпини, і то безпосередньо із її самого верхнього щабля чорноробочих). Він рівно ж ставляв як услів’я всілякої дальшої дружби – бажану йому [п]рацю. При цьому він поставив теж ряд настроєвих питань, а сам[е] хто є головним майстром* у Кирила**. Приятелька: підприємець***. – Де перебуває підприємець? – Приятелька: там, де Кирило, але він має також брата Прокопа^{4*}. [-] Чи підприємець базує свою діяльність на ширшій основі, чи любить настроєві конференції і т. п.? – Приятелька: о так, навіть дуже (приклад). Які вигляди має підприємець з Кирилом? Буде міцний промисл^{5*} у Вадима, спільно з усіма іншими подібними. Це тільки менш-більш коротенько передані думки.

Варто при цьому зазначити, що бугальтер сусідки ставляв рівно ж м[инулого] р[оку] подібні питання. Одержав назагал подібну відповідь. Пригадаю ще при цій нагоді, що рівно ж секретар бугальтерійного відділу сусідки^{6*}, з котрим ішли м[инулого] р[оку] розмови, мав відвідати наш завод, на його власну ініціативу. Але в означеному часі не прибув, як нам відомо, в тому часі мав пригоди й перешкоди з подібними історіями в Іванихи, а пізніше перервалася на довше наша дружба. Пробуємо тепер відновити.

В усіх того роду справах узгляднюємо два засадничі моменти: перше – погода^{7*}, а друге – це вже ближча дружба, при чому мусить вже бути положений в основу відповідний засадничий настрій^{8*}. І взагалі, в усій тих справах, покликуємось на Прокопа.

---

* За припущенням МГБ, “майстер” – керівник

** “Кирило” – УПА

*** За припущенням МГБ, “підприємець” – УГВР

4* За припущенням МГБ, “брат Кирила Прокоп” – Закордонне Представництво УГВР

5* “промисел” – організаційна діяльність

6* “секретар бугальтерійного відділу” – ймовірно, секретар посольства

7* За припущенням МГБ, “погода” – контакти

8* За припущенням МГБ, “засадничий настрій” – принципова домовленість

Відносини з Іванами* – наразі на мертвім пункті. У них тільки зговорення, набирання** і т. п. та інші відомі Вам речі. Але не резигнуємо ніколи.

Тим часом [до]держуємо декуди дружбу з низовою кооперацією*** в Іванихи, кажу декуди, відірвано [б]ез усякого ширшого значення, але з деяким значенням для погоди і для різної [н]ашої вигоди. Щодо погоди в Іванихи, з нашого боку вона була досі навіть дуже гарна, широка, міцна. Тільки в останніх кількох місяцях виміняно в Іванихи біля 10 тисяч наших різних листів.

Позатим. Доживлення стопроцентове (Іваниха, біля). Присутніх^{4*}, набраних^{5*} – у нас тим разом дуже багато, голов-но присутніх. Вірні Кирила^{6*} до червня просперували ще зовсім добре. Але тепер всяку розвагу цілковито втратили і не можливості, щоб могли її відзискати. Це найважливіше, важніше від великої навіть присутності^{7*} і частих та трудних нарад^{8*}. Розміри нудьги кругом, всюди дуже великі, тому й відзискати розвагу, спеціально многочисленним вірним Кирила, після загального доживлення, – немає можливості. Тому Кирило з заводу Іванихи вже мусить журитися на дальше. Багато їде залізницею до кривняків Вадима. Частина звітує^{9*} ген дальше в Іванихи, в бляхара, частина приватно біля Іванихи, різно, – і з доживленими, і окремо.

Будуть дальше просперувати лиш деякі варстати працівників, і то **дуже нечисленні**. Може, вдасться ще налагодити з працівниками між доживленими біля Іванихи.

Найгірша, прямо трагічна тепер ситуація із запрошеними^{10*}. У зв'язку з тим усім, є можливе, що деякі звітуючі^{11*}, зокрема від бляхара, будуть пробувати злучитися зі спілкою Горпини у Прохора. [У] кожному разі будьте на те приготовані. Крім того, будемо сподіватися кілька [...]удок товаришів рівно ж через бляхара до Вас.

---

* За припущенням МГБ, "Івани" – підпілля в Україні

** За припущенням МГБ, "зговорення, набирання" – провокації, арешти

*** За припущенням МГБ, "низова кооперація" – низові звена

4* За припущенням МГБ, "присутні" – вбиті

5* За припущенням МГБ, "набрані" – арештовані

6* "вірні Кирила" – відділи УПА

7* За припущенням МГБ, "присутність" – смертність

8* За припущенням МГБ, "наради" – операції

9* "звітує" – рейдує

10* За припущенням МГБ, "запрошені" – ті, що перейшли з українських

земель

11* "звітуючі" – рейдуючі

Звітуючі у бляхара були в такому положенні, що розпочали своє [т]еперішне звітування* без відповідного товару для Вас і без листів. Це відноситься до кількох складів** заводу Сави*** і Стаха. Можуть з'явитися у Прохора також ще інші, впливові досить і заспані4*, зокрема з інших заводів. Бо є тепер і такі, які помимо випуску зложити негайно звіт5* Вадимові, як пього вимагали від них крєвняки Вадима, перший раз, за всю нашу дійсність, “показали роги” й спробували на власну руку, без уповноваження від нас, зложити звіти Прохорові6*. Це відноситься головню до складу 82 73 41 21 64 83 76 (замовлення це має професор). Боїмось, щоб такі заспані не внесли деякого впливу, якщо б їм удалось дістатись туди, і в Прохора. Бо такі очевидно, усе представляють по своїйому, щоб виправдати своє поступовання із злегковаженням випуску7*.

Не менш можливе, що можуть з'явитись тепер у Прохора також різної масти конкуренти8*, бо таке неуплановане, а переведене з конечности звітування, – це для спекулянтів9* золота нагода для їх інтересів, щоб пропхатись туди. Тому належить заховати максимальну обережність супроти всіх. Якщо б ми були приготували ці звіти планово, – тоді було б що іншого. А коли вони робляться відірвано, тоді можуть зайти різні конкуренційні комплікації. Зокрема належить вистерігатись таких грізних конкурентів, як 93 61 72 61 51 22 77 66 61 33, 81 83 12 65, 22 42 76 74 12 85 51 61 81 43 21 91 92.

Від Малого цього року я ще не мав нічого. Останні посилки від нього були з грудня 46. Але були вже товариші з різних ковальських10* заводів Вадима. Овочів спо[дїваюся скоро для Вас.] [...] катастрофальний брак розваги в загалу людей – причини основної згуби. Співак11*, на жадання Малого, відходить до Ва[дима]. Нам потрібно зовсім нового [...]поряд[...] замовлення12*, тільки не знаю, якби йо[го по]дати. Але замовлення, і то [до]гідне, мусить бути.

---

* “звітування” – рейд

** За припущенням МГБ, “склади” – групи

*** За припущенням МГБ, “Сава” – Лемківщина

4* За припущенням МГБ, “заспані” – дезертири

5* “зложити негайно звіт Вадимові” – перейти негайно на територію СССР

6* “зложити звіт Прохорові” – перейти на еміграцію

7* За припущенням МГБ, “випуск” – наказ

8* За припущенням МГБ, “конкуренти” – агенти

9* “спекулянти” – ймовірно, радянські і союзні їм спецслужби

10* За припущенням МГБ, “ковальських” – прикордонних

11* “Співак” – Василь Галаса

12* За припущенням МГБ, “замовлення” – шифр

Розчислення рівно ж [має] бути основно доповнене, при[мі]-нене до різних практичних вимог, зокрема, [відпові]дне до пересилки товару із [заводів] Іванихи для Ваших потреб і навпаки. [Не] згадав я ще попередньо, що з нашої сторони були роблені рівно ж різні [кроки] в Іванихи біля контор* і конторників**, так сусідних, як і від Горпини.

[Тіл]ьки менш-більш наразі, на цей раз.

[По]стала б хіба справа різних думок відносно молоді***, які у нас, зокрема, в ме[не] часто товчуться. Бо мені видається, що серед молоді покладено замалу ва[гу на] промисл, на спеці-яльну, так би сказати “промислову лінію” в примінен[ні] можливостей даного середовища, а переложено мабуть забагато ваги на “[високі] настрої”, [т]им саме відтягнуто увагу від головної справи загального [спротиву] усіх, усіми засобами, які в кожному середовищі є можливі. А коли покладеться [гол]овну увагу на ті “високі настрої” вузького гурта “спеців”, тоді звичайно [відходи]-ть на другий плян, або взагалі відпадає роля загалу, кожного, кожної [одиниці]. Заложення, що будова промислу є можлива і відповідна лиш на заводах [клевня]ків, а серед молоді залишається вичікування, – є основно мильне. Всюди [можна і] треба будувати свій промисл, своїми методами, заставляючи загал, усіх, [кожду] одиницю, всюди, до максимальної активності. Та це питання дуже широке й [я хотів] би ще колись окремо вернути до цього.

[Всім] за товар, зокрема Тобі, Богданові і Вол[одимиру] я дуже вдячний. Попередньо я [декі]лька разів повідписував і довгими, і коротшими записками. Тепер пишу на[разі] цього листа та буду пробувати післати його різними дорогами. Згодом [напишу] ще й іншим.

Від мене і від усіх Друзів передаю Тобі, Євгенові¹³, Демкові¹⁴, та всім – найщи[ріші] [п]оздоровлення і найкращі бажання!

Слава Україні!

/–/ Рудий

Від Малого маю доручення передати до Вас різні справи, якщо б часом стало лихо із приятелькою (з грудня 46). Досі не знаю, що з нею. Тому “в двох [словах]” за нього подаю:

---

* За припущенням МГБ, “контора” – прикордонна застава

* За припущенням МГБ, “конторники” – прикордонники

* За припущенням МГБ, “молодь” – еміграція

1) Справа собору церковного*, про що Ви турбували[ся – не на часі]. 2) Здобутки кривняків, спрямовані “на довгий диштанс”. 3) Персо[нальні] справи – одногосно Б[ий]лихо. Ця остання точка, як і попередні, та много ін[ших спр]ав – вимагають ширших пояснень, і я подам це, якщо буде вже відома доля [приятел]ьки Малого.

/-/ Рудий

До положення на землях і в світі

Не маю нічого собливого, крім того, що [у] матеріялах до переказання. Коротко: боремось, скільки можемо. **На ніщо не [роз]раховуємо.** Сповняємо свій святий обов’язок і стільки.

Всякі комбінації, [к]алькуляції, ворожби і т. п. річ неповажна і несерйозна, щоб ще й тут тим над займатись.

Можу висловити евентуально сві[й] особистий погляд. Уважаю, що [ді]ючий стан не має жодних ціх тривалости. Навпаки, елементи тривалости його [з кож]дим днем наявно слабнуть, а зростають в силі елементи розриву. Одначе, [нем]ає наразі даних, щоб це мало бути дуже скоро. Навпаки, ще в 1944-м [році] й опісля ще виразніше на переломі 1944–45 виразно зарисувався такий [розв]иток подій, що теперішній переходовий стан “перемир’я” буде тривати най[мен]ше кілька, якщо не кільканадцять років. Я особисто був цілий час лиш такої [думк]и і висловив це в багатьох дискусіях, рефератах і проектах. Цього року [поз]начилось виразно приспішене темпо зростаючого напруження в світі, од[нак] не виглядає, щоб це можна було рахувати на місяці, але радше на роки. У [зв’я]зку з тим всюди, де ми діємо, якщо тільки стає нам сил, стараємось так ді[яти], щоб наставитись на довготривалість, хоч у большевицькій дійсності виг[ляд]и на успіх у довготривалому періоді підпілля – дуже важкі.

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 398. – Т. 7. – Арк. 385-290. Копія¹⁵.

* “собор церковний” – збір ОУН

¹ Лебедь Микола (“Богдан”, “Варяг”, “Вільний”, “Ігор”, “Максим Рубан”, “Олег”, “Чорт”, “Ярополк” та ін.; 23.11.1910, смт Нові Стрелища Жидачівського р-ну Львівської обл. – 19.07.1998, м. Піттсбург, США). Вихованець Пласту, член СУНМ (1927). організатор і провідник першої підпільної п’ятки Юнацтва ОУН (1929), провідник Юнацтва ОУН в Академічній гімназії у Львові (1929), організаційний референт проводу Юнацтва ОУН при КЕ ОУН ЗУЗ (1930–1931), підреферент Юнацтва КЕ ОУН ЗУЗ (1932), заступник бойового референта КЕ ОУН ЗУЗ

(1932). Засуджений на Варшавському процесі 18. 11. 1935–13.01. 1936 за організацію вбивства Б. Перацького до смертної кари, замінені довічним ув'язненням, вийшов на волю у 1939. Керівник відділу розвідки повстанського штабу ОУН в Кракові (1940), член Революційного Проводу ОУН (1940–1941), учасник II ВЗ ОУН (1941), обраний другим заступником Провідника ОУН (1941). Міністр державної безпеки УДП (1941), урядуючий провідник ОУН (1941–1943), учасник III НВЗ ОУН (1943), обраний головою Головної ради ОУН, організатор і керівник референтури зовнішніх зв'язків при Проводі ОУН. Учасник I ВЗ УГВР (1944), генеральний секретар зовнішніх справ УГВР, виїхав на Захід. Відзначений Золотим Хрестом заслуги УПА (1951). Автор першої монографії про УПА (1946).

² Мороз Ярослав-Теодор (“Дон”, “Мамай”, “Славек”; 1914, м. Львів – 1947, Німеччина). Член ОУН (1936), працівник СБ, працював за завданням в Кріпо, політв'язень німецьких тюрем (1941) та концтабору Дахау (1944–1945). Підозрювався в праці на німців, не мав довіри у Р. Шухевича. Зв'язковий між С. Бандерою і Проводом ОУН в Україні, двічі через Чехословаччину і Закарпаття приносив пошту з Мюнхена до Р. Шухевича (1945, 1946). 29.06.1946 у с. Модричі Дрогобицького р-ну важко поранений потрапив до рук радянських органів безпеки, певний час вважався вбитим. Погодився на співпрацю з МГБ, шукав на ЗОУЗ контактів до Я. Старуха (кін. 1946), згодом був відправлений на еміграцію, прибув до Мюнхена 5.01.1947, невдовзі викритий і ліквідований Службою безпеки ЗЧ ОУН.

³ “Бальбус” (? – ?). Зв'язковий між ЗЧ ОУН та Я. Старухом (1946–1947).

⁴ Невстановлена особа.

⁵ Купчак Михайло (“Рибак”, “Рум'янок”, “Славко”, “Хміль”, “Ян Врублевський”, “Роман Матейків”; 1921, смт Солотвин Богородчанського р-ну Івано-Франківської обл. – ?). Вояк ДУН (1941–1942), член ОУН (1943), зв'язковий між ЗЧ ОУН та Я. Старухом (1946–1947), заарештований в Чехії 17.09.1947, засуджений у Львові 5.06.1948 до 25 років таборів.

⁶ Ковалик Богдан (“Височан”, “Юнак”, “Іван Жилінський”; 12.10.1926, с. Зоротовичі Старосамбірського р-ну Львівської обл.). Зв'язковий від крайового проводу ОУН ЗОУЗ до ЗЧ ОУН, 24.01.1947 на чесько-німецькому кордоні, засуджений до довічного ув'язнення, вийшов на волю 1964.

⁷ Ірина Савицька-“Бистра”.

⁸ Стахів Ірина (“Долинка”, “Оксана”; 1912, м. Перемишль, Польща – 9.11.1971, м. Клівленд, США). Член Пласту і ОУН, зв'язкова між ЗЧ ОУН та Я. Старухом (1945–1946).

⁹ Ймовірно, видавництво “Українська трибуна” в Мюнхені.

¹⁰ Ймовірно, Ірина Стахів.

¹¹ Ймовірно, ЗП УГВР.

¹² Ймовірно, Мирослав Прокоп.

¹³ Ймовірно, Омелян Логуш.

¹⁴ Невстановлена особа.

¹⁵ Подібний текст: ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 42. – Арк. 175-192. Опубл.: Степан Бандера у документах радянських органів державної безпеки (1939–1959). – Київ, 2009. – Т. I. – С. 576-590.

№ 48-55
ДОКУМЕНТИ

29 червня 1941 р. – Не пізніше серпня 1948 р.

№ 48
ЗВІТ Я. СТАРУХА ПРО ОРГАНІЗАЦІЮ ВЛАДИ
В ЯВОРОВІ

29 червня 1941 р.

Мік
29.VI.1941, год. 8 рано
Яворів

ЗВІТ ч. 5

До Яворова* прибули вчора з Краківця. Негайно урухомили ціле життя. Перше – відбули сходуни членів Організації й симпатиків. Друге – покликали в імені ОУН і Провідника Степана Бандери місцеві влади. На голову повітової управи – п. Паславського¹, міської – проф. Кметика², міліції – Смука³.

Всі покликані зложили на руки Стецька, представника Організації, приречення згідно з текстом інструкцій.

Негайно потім удалися вони з представником Організації Я. Стецьком до команданта міста. Там зложили в імені ОУН, нових властей і цілого українського народу бажання німецькій армії та представилися. Командант затвердив з місця міську управу, з тим, що додав ще другого заступника голови міської управи – одного поляка.

Потім о год. 4-ій скликано збори всього громадянства. Їх відложено, однак, на дві години, бо надійшла вістка, що надходить Легіон Степана Бандери. На вулиці вилягло тоді все місто з квітами. Негайно виросла величава тріумфяльна брама з величезним написом “Слава Україні – Слава Бандері!”, український і німецький прапор.

Легіону ще нема. Отже, робимо збори. Прекрасно убрана саля городського дому купається в квітах. Саля заповнена по береги, настрій бадьорий, піднесений.

Відчиняю в імені Проводу ОУН і Степана Бандери. Гучні оплески. До президії прошу п. Паславського з процесу 12-тьох,

---

* У тексті: Ярослав

нового голову повітової управи, й проф. Кметика. Потім промова. На кінці промови представляю зібраним представників наших нових властей, покликаних Проводом ОУН, – гучні оплески. Опісля говорять коротко оба голови. Настрій росте ще більше. Закінчую гарячими закличками й бажаннями скорого здійснення наших змагань. Сая підносить грімкі оклики на славу Україні й провідникові Бандері.

Національний гімн.

Дальше нарада з обома головами. Інструкції організації міліції. Іде в рух цілий апарат, що має поставити на ноги повіт.

Всюди приймають нас з ентузіазмом.

Гучномовці військових авт вже проголошують на місці розпорядки команданта міста про призначення нової управи, котрій усі мусять підпорядкуватися, й інші.

Опісля – дальші сходи й розмови з міліцією та Організацією.

Зголошується старшина армії до представника Організації по інформації відносно нашої праці тут й під больш[евицькою] владою та поступовання больш[евицьких] властей. Сьогодні йде в тій справі 4-ох членів з докладними даними. В цілости все якнайкраще – тільки ми прибули кілька годин пізніше, як треба, і через те попав один поляк у міську управу.

Ще годину пізніше й була б назначена зовсім інакша, нам невідповідна управа, бо командант міста шукав за ким-небудь, аби тільки мати нові власти. Цього поляка, однак, скоро тут висунуть, бо тут наш елемент дуже сильний і рухливий.

Не маю часу й мушу кінчити. Писали звіти ще й інші друзі. Гадаю, що подали всі цікаві моменти, бодай загально. В кожному разі тут є багато фактів з боротьби нашої Організації проти московсько-большевицької влади й, зокрема, тепер останньо в армії, що треба буде відповідно скапіталізувати – зрештою, Організація дістала наказ незалежно від наших теперішніх звітів списати скоро те все.

Слава Україні!

/-/ Мік

ЦДАВО. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 12. – Арк. 13. Копія. Опубл.: Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. Збірник документів і матеріалів. – Львів–Київ: Піраміда, 2001. – С. 94-95; ОУН в 1942 році. Документи. – Част. 1. – Київ: Інститут історії НАН України, 2006. – С. 245-247.

¹ Паславський Іван (1895, м. Любачів, Польща – ?). Закінчив польську гімназію в Ярославі. Старшина УГА, член "Летючої бригади" УВО, засуджений на "процесі

поштовців" у Львові 1.06–1.07.1926 до 5 років ув'язнення (зараховано слідчий арешт від 29.11.1924 до 1.07.1926), вийшов на волю на поч. 1930. Адміністратор газети "Український голос" в Перемишлі (1930), директор районної молочарні в Рогізні на Яворівщині (до 1936), потім член управи районної молочарні в Яворові, голова Яворівської повітової управи в період німецької окупації.

² Кметик Осип (? – ?). Викладач математики в Яворівській гімназії, делегат Народних Зборів Західної України (1939), голова міської управи Яворова в період німецької окупації.

³ Смуk Євген ("Клим", "Очерет"; 6.01.1915, с. Наконечне Перше Яворівського р-ну Львівської обл. – 2.04.1948, с. Бунів Яворівського р-ну Львівської обл.). Член ОУН (1930-ї), організаційний референт повітового / надрайонного проводу ОУН Яворівщини (1944–1946), надрайонний провідник ОУН Яворівщини (1946–1948).

№ 49 УПОВНОВАЖЕННЯ Я. СТАРУХА ПРИЗНАЧАТИ ЧЛЕНІВ УДП

7 липня 1941 р.

[ч.] 5[3]/41

[Львів], 7.VII.[1941 р.]

УПОВНОВАЖЕННЯ

Отсим уповноважнюю п. Старуха Ярослава назначати членів Українського Державного Правління з осередних і східних земель, коли він там дістанеться.

За Українське Державне Правління*

/–/ Стецько Я.
голова

ЦДАВО. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 14. Засвідчена копія. Опубл.: Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. Збірник документів і матеріалів. – Львів–Київ: Піраміда, 2001. – С. 160.

---

* Документ засвідчений круглою гербовою печаткою з надписом: Українське Державне Правління

№ 50
УПОВНОВАЖЕННЯ В. КУКА
ПРИЗНАЧАТИ ЧЛЕНІВ УДП

7 липня 1941 р.

ч. 54/41

Львів, 7.VII.[1941 р.]

УПОВНОВАЖЕННЯ

Отсим уповноважноється п. Кука Василя¹, в порозумінні із п. Старухом Ярославом, назначати членів Українського Державного Управління з осередніх і східніх українських земель, коли вони там знайдуться.

За Українське Державне Правління* /–/ Стецько Ярослав
голова

ЦДАВО. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 13. Засвідчена копія. Опубл.: Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. Збірник документів і матеріалів. – Львів–Київ: Піраміда, 2001. – С. 160.

---

* Документ засвідчений круглою гербовою печаткою з надписом: Українське Державне Правління

¹ Кук Василь ("Медвідь", "Коваль", "Леміш", "Юрко" та ін.; 11.01.1913, смт Красне Буського р-ну Львівської обл. – 9.09.2007, м. Київ). Вихованець Пласту, член УВО (1928) та ОУН (1929), член Золочівської повітової езекутиви ОУН (від 1930), зв'язковий до КЕ ОУН на ЗУЗ (1933), повітовий провідник ОУН Золочівщини (1936–1937), від 1937 у підпіллі, керівник друкарні КЕ ОУН "Мандоліна" в с. Угринові на Підгаєччині (до 1939). Слухач і викладач військових курсів ОУН в Кракові (1940–1941), керівник відділу військового постачання повстанського штабу ОУН (від 10.03.1940), організаційний референт революційної ОУН (1940–1942), учасник ІІ ВЗ ОУН (1941), член Проводу ОУН (1941–1954), організатор і керівник Центрального штабу Похідних Груп ОУН (1941), один з творців Акту відновлення Української Держави 30.06.1941. Крайовий провідник ОУН ПУЗ (весна 1942–ІІ пол. 1943), крайовий провідник ОСУЗ (від 1943), крайовий командир УПА–Південь в І пол. 1944. У 1947 обраний заступником Голови Проводу ОУН на українських землях (від 1947), член УГВР. Голова Проводу ОУН на українських землях, Головний Командир УПА та Голова Генерального Секретаріату УГВР (1950–1954). Генерал-хорунжий УПА (1952). Відзначений Золотим Хрестом заслуги (15.10.1949). Заарештований КГБ 23.05.1954, сидів без суду у камері смертників до 1960.

№ 51
ЗВІТ Я. СТАРУХА
ПРО СИТУАЦІЮ І ДІЯЛЬНІСТЬ У РІВНОМУ

9 липня 1941 р.

Мік
Рівне, 9.7.1941

ЗВІТ ч. 1*

Сьогодні перед полуднем прибули до Рівного. По дорозі були в Дубні і інших місцевостях.

Майже всюди зустріли наших людей і нашу роботу. А тут є навіть досить добре. Є Ростик [Волошин] і Робітницький.

Тут творять з рамени війська українські комітети. Знову народ проголошує владу – масове відновлення Української Держави.

Тут зустріли Ромдорфа** з Холма зі Сулятицьким***¹. Ромдорф заявив нам, що спеціальним наказом команданта армії всяка діяльність політична на Волині строго заборонена й тому казав нам вертати негайно до Львова. Показував навіть на письмі частину відносного наказу, заявляючи, що він сам відноситься до нас позитивно, але наказ... Казав, що причиною є у великій мірі та відозва “Україна для Українців”, в котрій нема ані слова про німців. Я йому вияснював, що це пішло в край ще перед війною, отже, не можна було ще тоді ні словом згадувати. Він твердив, що це тепер друковане, я відповів, що таки ні, хіба тепер декуди передруковане. Говорив, що є 8 мельниківців навіть арештованих, за те, що пробували вести політичну діяльність, а вам також нічого не допоможе.

Ми вияснювали (без великого успіху, бо наставлений одно-сторонно), що у нас є інші видання та летючки, а головню факти співпраці говорять ясно.

Тут сильна організація. Гестапо – а властиво СД – дуже інтєресуються й дивуються, що тут нігде на Волині нема жадного сліду Баранівщини. Але працюють і відносяться добре.

Треба буде видати ще окрему відозву організації. Наприклад, з нагоди здобуття Києва, або скорше, де заняти офіційно наше виразне прихильне становище до німців. Підкреслюючи, з другої сторони, нашу засадничу політичну постанову. Це конечне. Бо ті відозви можуть дійсно робити в злій інтерпретації зовсім інакше

---

* У тексті: 21

** Тут і далі у тексті: Рандорфа

*** У тексті: Сухатицьким

вражіння, тим більше, що їх інтерпретують мельниківські дольмечери, а нема досі таких самих других з ясно спрецизованим становищем. Ідемо, отже, дальше, а на запит зложимо заяву, що їх жадання ми прийняли до відома й здержуємося наразі від політичної діяльності. В Дубні ми зустрілись з Яшкою [Буслом], Миколою Мостовичем² і Скрипником³.

Скрипник розпочав вже наново регіональну волинську політику...

Оправдується, що не мав ніяких інструкцій, тепер буде вповні з нами солідаризуватися... Побачимо... Я обіцяв йому, що буде притягнений до правління й що я мав навіть повновласть запитати, чи годиться. Він дуже радо. Про bliщі дані я казав звернутися до Львова. В кожному разі його від нас не треба пустити, але також не надто силувати, бо це непевна птиця.

Ідемо. Тут вже перед двома днями перейшов Климишин⁴ і інші.

Слава Україні!

/-/ М[ік]

АЦДВР. – Ф. 10 (Архів Закордонних Частин ОУН (Нью-Йорк); не описаний). Копія. Опубл.: Відновлення Української держави в 1941 році. Нові документи і матеріали. – Київ: Українська видавнича спілка, 2001. – С. 65-66.

¹ Сулятицький Степан ("Данило"; 24.08.1897, с. Середній Березів Косівського р-ну Івано-Франківської обл. – 1.03.1978, м. Мюнхен, Німеччина). Сотник УГА, член УВО і ОУН, член Групи націоналістичної молоді в Празі, командант Коша Карпатської Січі в Хусті, заступник командира "Легіону Сушка" (1939), інструктор і командир старшинських шкіл ОУН в Кракові (1939–1940); діяч ОУН(м).

² Мостович Микола (9.01(02).1915, м. Березне Рівненської обл. – 19.01.1968, біля м. Шелбивіл, штат Кентуккі, США). Член ОУН з 1930-х. Голова Товариства українських студентів філософії, голова Товариства наукових викладів ім. Петра Могили. Окружний (обласний) провідник ОУН Луччини (1936). Заарештований влітку 1937, засуджений на Рівненському процесі 22–26.05.1939 до 9 років ув'язнення, вийшов на волю 09.1939. Організатор українського шкільництва на Холмщині (1939–1941), учасник II ВЗ ОУН в Кракові (1941), член УНК в Кракові (06.1941). Заступник міністра освіти і виховання УДП (1941), заарештований 08.1941 в Луцьку, перебував у Краківській в'язниці, потім в концтаборах Авшвіц і Мавтгавзен, Гузен (1942–1945).

³ Скрипник Степан (10.04.1898, м. Полтава – 11.06.1993, м. Грімсбі, пров. Онтаріо, Канада). Племінник Симона Петлюри, його ад'ютант. Громадсько-політичний діяч на Волині, посол до польського сейму (1930–1939), від 1942 єпископ, згодом митрополит і патріарх Української автокефальної православної церкви (УАПЦ) під іменем Мстислав.

⁴ Климишин Микола ("Недобитий", "Непоборний", "Отава"; 25.02.1909, с. Мостище Калуського р-ну Івано-Франківської обл. – 4.10.2003, м. Детройт, США). Член ОУН (1931), керівник ОУН в м. Кракові, заарештований 14.06.1934 у

Кракові, засуджений на Варшавському процесі до довічного ув'язнення. Учасник нарад провідного активу в Кракові (1940), член і фінансово-господарський референт Револьюційного Проводу ОУН (1940–1941), учасник ІІ ВЗ ОУН в Кракові (1941), керівник Північної похідної групи ОУН. Заарештований німцями 7.09.1941, політв'язень німецьких тюрем та концтабору Авшвіц, вийшов на волю 19.12.1944. Член Проводу ЗЧ ОУН і Проводу ОУН, голова Головної Ради ОУН.

№ 52

ЗВІТ Я. СТАРУХА ПРО СИТУАЦІЮ І ДІЯЛЬНІСТЬ У РІВНОМУ, ЖИТОМИРЩИНІ І КИЇВЩИНІ

15 липня 1941 р.

Львів–Київ

Мік

15.VII.1941 [р.], год. 9 рано

ЗВІТ ч. 2

Фасівка*, село 40 км до Києва. Перший звіт з дороги Львів–Київ вислав я із Рівного. Тут ще раз повторюю. Ми вступили до Бродів, дали деякі вказівки, оглянули наші відозви, котрі застали вже розліплені. Розліплено також накази й заклики на честь Бандери й інші.

По дорозі перед тим – у Краснім і інших місцевостях (Олесько) – ми зустрічали тріумфальні брами, прапори, відозви, напис[и]. В Дубні скликали нараду, щоби перебрати міську і районову управу та зробити усе інше. Досі в Дубні перебрали були владу поляки. В Дубні зустріли Миколу Мостовича й Яшку Бусла, рівно ж і Скрипника, котрий при команді дивізії, чи якій іншій, займається дольмечерством і закладанням допомогівих комітетів... По довгій балачці, може, трохи оброзумились. Побачимо, що з того буде.

В Рівному застали при горячкові[й] праці Ростика Волошина і Робітницького. Там справа стоїть красно. Усе йде гаразд. Міліція функціонує, інші власті також. Є 300 підпільників і доволі сильна сітка організаційна. Відчувається тільки в деяких німецьких кругах тенденцію йти по лінії давньої політики Юзефських й творити наново якийсь волинський регіоналізм. Це, очевидно, за під-

---

* Можливо, повинно бути: Фасова

шепотом рідних збанкротованих колишніх прихвостнів Б[локу] б[езпартійних] і т. п.

Не знаю навіть, чи Скрипник не піде на те. Наразі виправдується, каже – не знав, яка лінія, не мав ніяких інструкцій, і заявляє, що він з нами цілою душею, коби тільки ми нікого не відкидали.

Свідоміші елементи Скрипника там не зносять і не знесуть, але він готов мати піддержку німців, тому добре було б пильнувати його та втягати в наш круг діяння. Я тому легко пропонував йому навіть участь у правлінні, щоби тим відтягнути його від небезпечних експериментів із волинським регіонізмом, бо, зазначую ще раз, ця концепція не має в народі ніякого опертя й викличе спротив, але в деяких нім[ецьких] кругах може знайти попертя і тоді була б небезпечна справа.

В Рівному вже був Кли[мишин] і поїхав далше. Тут є сильний наш осередок, а про мельниківщину навіть не чувати. Між іншим, в різних місцевостях Волині була наша партизанка й наші жертви. Це все мають списати й передати у звітах.

А ми* їдемо далше, мимо пригоди із Хол[...] Ромдорфом**, який, покручений мельниківдою, жадав, щоби негайно заперестати всяку нашу діяльність, мовляв, є такий наказ команданта армії, показував навіть частину якогось розпорядку, де говориться про мельдунки в цій справі й арештування. Казав і радив, щоби ми негайно вернули до Львова. Казав, що німецька армія чується ображена нашими відозвами, де нема ні слова про повитання і т. п. Та багато нас у тому переконував, заявляючи, що є такий курс і виразний наказ від ОУН і він, мимо того, що сам тягнув завсіди і тягне за бандерівцями, не може нічого порадити. З усього, однак, було виразно видно, що, мимо чемненьких слів, тягне безапеляційно за мельниківщиною, тим більше, що ходить постійно в товаристві Сулятицького.

Вони ж (м[ельниківці]), не маючи ні організації, ні опори в терені, виступають перед німцями як захитники українства “загального” і роздирають шати за тим, що, мовляв, не треба тут в терен допустити ніякої брукової діяльності, тільки загальноукраїнську.

Так теж в тому писаному кусникові інструкцій, який нам Ромдорф показував, є мова про заборону всілякої партійнополітичної діяльності. Тому, одначе, що ми ніякої партійнополітичної діяльності не вели, ані не думаємо вести, – ми стали

---

* У тексті: чи

** Тут і далі у тексті: Рондорф

на становищі, що коли б навіть дійсно існувало таке зарядження, то воно до нас не відноситься, – отже, їдемо даліше.

Середрізних пригод, котрих не місце тут описувати, переїжджаємо біля Корця старий кордон і їдемо до Новгороду Волинського, а звідтам на другий день – до Житомира. Пригод щораз більше. Кілька разів налетіли бомбовики. Ще частіше буває обстріл той з довколичніх лісів. Це німецькі панцирні відділи прорвали “лінію Сталіна” й пруть наперед без стриму, а полишені з боків большевицькі відділи або розлітаються, або пробують часом 2-3 рази одного дня наново атакувати шосу, змусити й відтяти кольони передні. Кілька разів було з нами на шосі навіть дуже горячо.

Раз перед Житомиром здавалося, що ми з кольоною німецькою вже зовсім відтяти, бо з обох боків перед нами з’явилися з лісів большевицькі повзи й заатакували колону. Ми разом з німцями* вирядилися до бою – все одно, що буде, те буде. Але по двох-трьох годинах німецькі панцирки розбили й відкинули большевицькі й ми пігнали наперед.

В Житомир приїхали вночі й були до полудня наступного дня, тому що зрана нас не перепустили вперед, бо йшли німецькі бойові частини. До полудня це ми належно використовували. Зібрали яких 3 десятки людей, обговорили, що належить робити.

Зустрінули одного Козара, висланого унакрівцями**. Він дуже непевний з вигляду, страшно ніби горячий і завзятий, аж разить над міру, але попав був у большевицьку тюрму й яюсь вийшов.

З’явився також Іван Луцюк¹, учитель з Волині, колись провідник Корецького району, потім політичний в’язень – сидів зо мною в тюрмі. Тепер під большевиками працював, вдержуючи зв’язки з Ванькою (Сашком Буслом). (Сашко-Ванька*** є на Рівенщині. Виховався. Це дуже гарна сила).

Останньо від 18.VI був у Житомирщині. Іменуємо, і то негайно, головою управи на цілу Житомирську область. Лишаємо 2 друзів до помочі. Швидше для справ організаційних і ще одного для міліції, взори друків і т. п.

В полудне знову вперед. Женемо без перерви, аби ближче до Києва. Тим більше, що, як кажуть, Київ вже занятий. В дорозі показується, що це неправда.

Протягом 4 годин переживаємо кілька налетів больш[евицьких] бомбовиків. Зустрічаємо сотки втікачів із больш[евицької]

---

* У тексті: кінцем

** У тексті: УНА кірівцята

*** У тексті: Васька

армії, в тому наших організованих членів із Бережанщини. Незважаючи, їдемо далше вперед, аж до самих найперших бойових частин. Там справляють нас до штабу дивізії. Говоримо з генералом. Дуже привітний. Офіцер Іс майор Вабнерс справджує наші документи. Коли показується все в порядку – гарно приймають і радять перечекаати 2-3 дні в сусідньому селі. їдемо, отже, до [Фа]сової. Тут чекаємо вже три дні.

По всіх сусідних селах ми зробили збори у колгоспах, пере-вibrали власти. Люди вже приступили до праці. Люди тут на Київщині дуже гарні, свідомість національна дуже глибока. Всі горнутья до нас надсподівано. Правда – страшно бідні й через цю біду сварятья за кожне поліно і за кожну курку. Нас годують, чим можуть, хоча самі мало мають і тому мусимо користати з допомоги німецьких військових кухонь. Відшукали ми вже тут й підпільників – ще бувших петлюрівців. Гарні люди. Працюємо над ними.

Всі хочуть самостійної України – але без колгоспів. Нема ні одного, що хотів би остати в колгоспах. Надзвичайно трудно навіть під загрозою німецьких репресій докінчити в колгоспах цей один рік. Обсервація життя на місці в усіх дооколичних селах, яку переводимо докладно, виказує, що нема в світі такої сили, яка могла б змусити наших селян жити в колгоспній системі. Коли б терором змусити, тоді нічого не буде з їх праці, так, як було і як є на наших очах. Селяни скорше вигинуть, чим підуть на це. Саботаж колгоспної системи доведений тут до перфекції мимо нечуваного терору.

Національний ґрунт – несподівано добрий. Кращий, чим у багатьох околицях Галичини, більше відсталих.

Тільки є 3 (три) справи:

- а) біда й нужда,
- б) розсвареність через те за котру-небудь дрібничку,
- в) вічні налети больш[евицьких] бомбовиків, які наносять великого страху.

Вчора тут було дуже горячо. Били кілька разів просто на нас. Хату, де ми обідали, одного з найсвідоміших українців, нецілої півгодини по нашому виході збомбардували, вбиваючи одну дівчину, теля і 2 німецьких вояків.

З Києва приходять щоденно люди і кажуть, що з Києва втекло кількасот тисяч жидів, вивозять усі харчі, вивозять або нищать усі маетки, ведуть дуже сильну агітацію, готуютья боронитися на другому березі Дніпра, хоча й по цій* стороні ще цілі маси війська, прорізаних проривом моточастин німецьких, так що ще

---

* У тексті: цілій

тут зовсім непевно. Тут змушували людей під терором нищити машини і збіжа. Машини частинно знищено, а збіжжя ні, бо селяни саботували й ставляли опір, за що деяких навіть брали на розстріл, як-от у сусідньому селі Людвинівці*.

Працюємо далі в селі, хоча вже тепер тяжче, бо селяни вже всі в полі, косять і жнуть, а з другої сторони раз-в-раз сипляться бомби на голови, викликаючи переполох, а зі скорострільів обстрілюють все живе – косарів, худобу й т. п.

Час від часу обсервуємо, як німецькі мессершміти спускають на землю большевицькі бомбовики. Вчора на наших очах 2 німецькі мессершміти спустили в одному моменті 5 больш[евицьких] бомбовиків.

Ми відбуваємо в міжчасі наш внутрішній вишкіл, пригтовляючися до праці в Києві й перетоплюючи горяче напруження, серед якого живемо, й пробиваємось у моральний капітал і силу других усіх друзів.

Слава Україні!

П. С.

1) Треба тут буде негайно багато літератури.

2) Борони Боже тих писань про задержання колгоспів.

3) Усунули зовсім усі видання, писані перед війною, де нема нічого про [німців], а треба всюди зредагувати у суті відповідаючому реальній дійсності, бо інакше вони чуються тим дуже діткнені й ображені, що утруднює всяку роботу.

Тих великих афішів ми навіть не могли тут зо собою брати й мусіли всі залишити у Рівному.

Слава Україні!

АЦДВР . – Ф. 10 (Архів Закордонних Частин ОУН (Нью-Йорк); не описаний). Копія. Опубл.: Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. Збірник документів і матеріалів. – Львів–Київ: Піраміда, 2001. – С. 219-221; Відновлення Української держави в 1941 році. Нові документи і матеріали. – Київ: Українська видавнича спілка, 2001. – С. 74-78; ОУН в 1941 році. Документи. – Част. 1. – Київ: Інститут історії НАН України, 2006. – С. 314-318.

---

* У тексті: Людвиківці

¹ Луцюк Іван ("Рудящий"; ?, с. Дорогобуж Гощанського р-ну Рівненської обл. – 2.08.1943, с. Бугрин Гощанського р-ну Рівненської обл.). Член ОУН, районний провідник на Кореччині (1935–1938), політ'язень польських тюрем. Учасник Похідних груп ОУН (1941). Навесні–влітку 1943 – політвиховник Штабу Першої групи УПА на Поліссі (ВО "Заграда"). Закатований нацистами.

№ 53
ЗВІТ Я. СТАРУХА ПРО СИТУАЦІЮ І ДІЯЛЬНІСТЬ
У КИЇВЩИНІ

[18 липня 1941 р.]

Львів–Київ

Мік

Фасова, район Макарів, 50 км* від Києва

ЗВІТ ч. 3

Перед 3 днями вислав я звіт ч. 2. Сьогодні вернувся мотоциклом Юрко з Житомира, де їздив на 2 дні. Там полагодив багато справ. Є вже якісь з Гестапо з мельниківським дольмечером. Не диво, отже**, що все забороняють.

Але зате “стадкомандант” прийняв щиро нашу делегацію, потім зложив візиту нашій організації, зібраній разом з обласною і міською управою. З місця затвердив обі управи та ще сам завзивав і заохочував інтенсивно попрацювати і скоро зорганізувати цілу область. Робота йде цілою парою. 120 хлопців вже є в міліції, і всі будуть мешкати разом зкошаровані.

Всюди ставиться виразно державну незалежність, а німці*** (де тільки нема мельниківських дольмечерів) щиро це витають і складають бажання нашій державі. Дещо з літератури вже передруковано з конкретними змінами.

Перед хвилиною з'явився тут автом Климишин, Федорів¹, Мудрий² і ще один. Зараз від'їжджають назад на Житомир. Будуть пробувати довкола великим луком на північ дістатися на Полтавщину, бо кажуть, що Полтава, а навіть Харків, взяті вже з гори, з півночі. Спробують. Ми тим часом приготуємо далі все, що буде потрібне до Києва.

Сьогодні трохи тут успокоїлося, поза гарматними стрілами й двома малими перепетами червоних – спокійно. Хоча так звичайно перед полуднем тут спокійніше, а по полудні починається коломийка.

Німці стоять непорушно. Це мабуть знову якийсь маневр. З Києва маємо щоденно інформації. Приходять люде.

---

* У тексті: кл.

** У тексті: стає

*** У тексті: кінці

Там жидова вивтікала на стрімголов. Мінують вулиці й будинки, розбивають і нищать машини. Кидають в Дніпро цукор, сіль, муку, – видно, що вже важко їм вивозити. Будемо звідси пильнувати Житомирської області та приготовляти все до Києва. Найкраще для праці було б сидіти в Житомирі. Але тоді можна б спізнитися часом до Києва.

Привіт і поздоровлення – усі ч[лени] з Київської області!
Слава Україні!

П. С. Пересилаю в залученні текст акту прог[о]л[ошення] держ[авності], який ми приготували до Києва*.

[Залучник]

(Текст нашої відозви ка привітання нім[ецької] армії, котру друкуємо в українській і німецькій мові. Перекладу нашого не передаю, бо маю його тільки 62 примірники. Переклад справляв нам німецький старшина. /-/ Мік)

УКРАЇНЦІ!

Непобідима німецька армія, вкрита безсмертною славою на всіх кінцях Європи у героїчних боях за новий лад, вступила на нашу землю та громить московсько-жидівську комуну, найбільшого ворога України й цілого світу. Під її ударами валиться московська тюрма народів і сходить ясне сонце волі України та всіх народів, поневолених Москвою.

Це прийшла вкінці та хвилина, на яку ми так довго ждали. Ми боролися незломно стільки літ і складали мільйони кровавих жертв, щоби визволитися і повалити червоних катів. Ми боролися, одначе, досі тільки самі на великому фронті сходу Європи проти московсько-жидівської переважаючої навали, яка загрожувала цілому світові.

Тепер, однак, прийшов нам з допомогою німецькій нарід і його великий вожд Адольф Гітлер, щоби знищити остаточно цього найбільшого ворога всіх народів.

Цілим серцем вітаємо отже славну німецьку армію на нашій землі та бажаємо їй скорої й повної перемоги.

---

* Згаданого додатка не виявлено.

Пліч-о-пліч із німецькою армією боряться військові відділи українських націоналістів з наказу нашого провідника Степана Бандери за нашу волю і відбудову Самостійної Української Держави.

УКРАЇНЦІ!

Вшануймо велич цієї хвилини і привітаймо сердечно славних бойців, що уможливають нам здобути нашу волю і самостійність. Організація Українських Націоналістів закликає Вас, громадяни, давати на кожному кроці та всіма силами потрібну допомогу німецькій армії, виявляючи [в] цей спосіб наші почування.

Організуйте всюди власну українську владу! Встановлюйте порядок! Очищуйте край від решток прихованого ворога! Упорядкуйте та відбудовуйте зокрема господарське життя, щоб у цей спосіб покласти кріпки [підвалини] під відбудову нашої Держави та щоб були **в силі дати належну допомогу німецькій армії!**

Хай живе провідник українського народу Степан Бандера!

Хай живе Самостійна Соборна Українська Держава!

Хай живе Великонімецьчина і Нова Вільна Європа!

Слава німецькій армії і її великому вождеві Адольфові Гітлерові!

Слава Україні!

Організація Українських Націоналістів (ОУН)

Київ, липень, 1941 року

П. С. Підкреслене буде змінене.

АЦДВР. – Ф. 10 (Архів Закордонних Частин ОУН (Нью-Йорк); не описаний). Копія. Опубл.: Відновлення Української держави в 1941 році. Нові документи і матеріали. – Київ: Українська видавнича спілка, 2001. – С. 89.

¹ Федорів Петро (“Дальнич”, “Косич”, “П’єр”, “Сівко”; 21.11.1910, с. Криве Козівського р-ну Тернопільської обл. – 11.04.1950, м. Варшава, Польща). Закінчив гімназію в Бережанах (1929), студент юридичного факультету Львівського університету, заарештований перед здачею випускних іспитів. Член ОУН (1929), член повітового, окружного проводу ОУН Бережанщини, окружний провідник (1939), політ’язень польських тюрем (1930–1931, 14.06.1934–1936, 30.10.1938–1939). Учасник II ВЗ ОУН (1941), учасник Похідних груп ОУН (1941), політ’язень німецьких тюрем (1941–1942), співробітник референтури СБ Проводу ОУН (1942–1944), заступник головного референта (1944–1945), крайовий референт СБ ЗУЗ (1945) та ЗОУЗ (1945–1947). Заарештований поляками 16.09.1947, засуджений 20.01.1950 до смертної кари, страчений.

² Мудрий Михайло (“Остап”; 1918, с. Тернавка Жидачівського р-ну Львівської обл. – 1942, м. Харків). Член ОУН (1939), учасник Похідних груп ОУН (1941), обласний провідник ОУН в Харкові (1942), заарештований і закатований німцями.

№ 54
ЗВІТ Я. СТАРУХА ПРО СИТУАЦІЮ
І ДІЯЛЬНІСТЬ У КИЇВЩИНІ

20 липня 1941 р.

Львів–Київ

Мік

Село Пашківка*, район Бишів** біля Київа

20.VII.[1]941, год. 3.30 рано

ЗВІТ ч. 4

Від останнього звіту, який я вислав перед 3 днями із сусіднього села Фасови, дещо у нас змінилося.

17.[VII] був у нас у Фасовій Климишин своїм автом разом із Питльованим¹, Мудрим, Федоровим. По нараді він виїхав, забіраючи зі собою різні матеріяли до друку в Житомирі. Він від'їхав, щоби шукати іншої дороги на схід до Полтави й Харкова^{***}, бо тут говорили, що туди пішли вже німецькі війська із півночі. У нас залишився з його людей тільки Мудрий – решта вернула, щоби в Житомирі ставити роботу. Ми умовилися, що Юрко із Косарем ще того самого дня вечером поїдуть також до Житомира, щоби завести дальші матеріяли до друку, які тут приготуємо, і щоби там у Житомирі сидіти й ставити роботу на цілу область, доки не зможемо рухнути до Київа, бо сидіти нам усім тут на селі нема ціли.

Пізніше, однак, ми рішили, що Юрко й Косар поїдуть аж рано, треба було через ніч приготувати більше матеріялів. Друге – це те, що вечером та вночі небезпечно, бо червоні стріляють з довколичних лісів навіть вдень, не то, що вночі, ще й до самотнього мотоцикла, а третє – ми рішили, що по дорозі мусять вони вступити до близонького районного місточка Макарів (від міста 4 км, від нас 7 км), де ще йдуть частиною бої. Там, однак, є осідок району, багато всякого добра і, між іншим, дві районні невеликі друкарні, в яких виходили районні газети.

Вночі, однак, о год. 1-й, якраз під час моєї стійки, розпочався в околиці Макарова^{4*}, а опісля ще ближче до нас великий бій

---

* У тексті: Пищківка

** У тексті: Бишків

*** У тексті: Ниркова

4* У тексті: Мокорява

зі скорострілів, а головно ручних крісів. Опісля вибухали перед нами великі вогні. Стало дуже непевно. Німецькі відділи проявили перший раз зденервування. Опісля стали збиратися до виїзду. Ми удалися по вияснення і пораду, що нам робити.

Був випадково генерал. Відповіли, що вони мусять негайно виїхати в іншому полудневому напрямі, а тут прийдуть скоро інші частини, які поведуть наступ на Київ. Залишають на кожний випадок 2 жовнірів.

Ті жовнірі зголосилися зараз до нас і просили стояти з ними в зв'язку й разом ділати, бо є сподіваний скоро наступ червоних від сторони шоси, де вони вночі наробили багато кваші. Ми відповіли, що мусимо зараз від'їздити. Не було би видно найменшого сенсу лишатися без належної зброї. А тут тим часом свіжо зрепероване авто, ще не викінчене, відмовило послуху. Ледво ми впросили німців, щоби його трохи підтягнули своїм танком. І так розігнали, бо інакше по реперації не можна було запалити. Тим часом те йшло тяжко, а жовніри боялися самі оставитися, бо їх частини вже від'їхали і тому покинули нас на судьбу долі серед дороги. Треба було, отже, лишатися і приготовитись якось до оборони, або лишати річі й мандрувати за військом. На нашу превелику радість, усе, однак, змінилось, бо по півгодинній муці вдалось пустити шоферові авто в рух і ми рушили вперед в напрямі Пашківки* й Грузького**.

В дорозі знова зіпсулося авто. Щойно один німецький старшина допоміг нам і казав авто затягнути своїм возом до села. Там військові механіки направили мотор, вставляючи нову електричну шпулю на місце старої перепаленої та ще деякі інші дрібнички.

Ми станули, отже, разом із цею частиною на передсілку села Пашківка, який називають тут Вітрівка, та перебули вже тут дві ночі. По нашому приїзді прийшли ще деякі свідомі селяни із сусідних сіл, з котрими ми мали зв'язки, бо там всюди по від'їзді нім[ецьких] частин повстала паніка, головно серед жіноцтва, що приходять більшовики і вистрілюють українців. Ми приймали їх до себе й разом перебули до вчорашнього пополудня, коли вони пішли додому, показалось між іншим, що більшовики зовсім не прийшли. Було тільки одну добу довше безкоролів'я, а вчора прийшли відділи СС-ів, які здобувають Київ і, як подають, є вже на передмістях. Довкруги чути ввесь час тяжкі гарматні бої. Час до часу надлітають червоні комарі й скидають свої "куферки". Зголосився до нас селянин Роспутний із села

---

* У тексті: Пишківки

** У тексті: Грузової

Людвінівка* і подав багато точних інформацій про друге укріплення на передмісті Києва – Деміївка (полуд[невий] бік нижче товарового двірця) і над річкою Ірпінем**. Він там мешкав і працював до останніх днів. Тепер утік до сестри у Людвінівці*** й зголосився до нас із інформаціями. Він подав точні дані про підземні тунелі і точно означив вхід до них, нові мости і інші речі. Усі ці відомости були строго тайні. Біля робіт працювали головно партійці, спеціально добрані люди, а одного тільки разу 7 хлопців розстріляли за те тільки, що перед другими зрадилися, що там працювали.

З тими інформаціями і тим чоловіком удався негайно я й Юрко до штабу дивізії (мабуть, 30-а панцирна²), офіцера Іс майора Варнедорфа, з котрим стоїмо в зв'язку від часу нашого побуту. Там подано всі ті інформації з точним відношенням на мапі даних. Ми мали ще їхати до штабу корпусу. Але прийшли дальші доручення, що ті всі дивізії відходять негайно на полудне в напрямі Одеси і тими справами не интересуються. На їх місце приходять нові. Ми знову зустрілися з нашими хлопцями-дольмечерами, з котрими вже бачилися під час першого побуту, у Пашківці, та заосмотрили їх у наші видання. Пополудні їздив Юрко до Фасової і нав'язав контакт із частиною СС-ів, яка сьогодні вже там прибула. У Макарові годі ще що робити, бо там ідуть саме дальше операції очищування терену, зате вислали ми вже 2 рази людей до сусідного районного осередка Бишова, а сьогодні вибираюся я туди.

Люди у Пашківці й Бишові так само, як і всюди інде, відносяться до нас незвичайно прихильно, просто облягають нас, допитуються, помагають, харчують чим можуть (самі ледве животіють, бо нема ніяких запасів й нема млина). Свідомість доволі велика, хоча ще є помітний страх перед поворотом більшовиків, бо літають більшовицькі літаки й кидають бомби й ревуть довкруги гармати. Ми впроваджуємо нові власти, порядок й урухомлюємо господарське життя в колгоспі. Це йде, але тільки тою штукаю, що всі переконані, що це вже кінець, останній рік колгоспу. Інакше ніхто не пішов би до праці, хіба під найбільшим терором і то саботовав би і розбирали би майно на кожному кроці. Опір проти колгоспу є загальний і стихійний. Голови й заряди колгоспів, старі й нові, також ненавидять. Між иншим, того видання, де лається бригадірів, не треба поширювати, бо звичайні порядні люди.

---

* У тексті: Подвінівка

** У тексті: Ірасовим

*** У тексті: Людвінівці

У жінок на селі прекрасна українська мова, аж любо слухати. У мужчин часто засмічена, бо це під Києвом і звідтам наносять. Назагал село по голодовій катастрофі в 1933 році вже почало поволі наново відживати. Вже чути гавкіт пса і де-не-де та щораз частіше українську пісню. Всюди закладають наново гарненькі садки. Бідна хатина, одна корова і малесенький* садочок, а в тому ще кілька курей і час від часу свинка – це все, що остало селянам-колгоспникам, з чого вони, сміло можна сказати, самотньо живуть і до чого прилягли цілою душею. Це стільки їхньої власності й господарства, яке собі вибороли страшними жертвами, стільки проживу, бо з колгоспу кожний би подох, й ціла мрія про давнє й майбутнє власне хазяйство. У тій хатині, у кожній без виїмку, святі образи й вишивані рушники, переважно дуже довгі. У селян ще є і видно часто вишивані сорочки давнішого походження. А все нове – міське лахміття. Релігійне питання не виступає гостро зовсім. Майже ніхто про це не питає, хоча в загалу, головню жіноцтва, що помічується по пильно бережених іконах і деяких запитах. Назагал, село київське – прекрасний елемент, здорова душа. Велика природня інтелігенція. Тільки ще помітно вбивчі сліди постійного психічного терору і постійного недоїдання, а головню голодової катастрофи [у] 1933 році. Ми слухаємо тут, у військових, час до часу українських авдицій з Букарешту, Варшави та інших міст. Одержали ми “Українські вісті” із Сокаля до 6 ч[исла] включно. Можна би до них використати дещо з наших звітів у формі інформацій або репортажів. Також і з інших звітів із цілого краю до всіх наших ґазетних видань. Юрко їде сьогодні до Житомира, щоби там дати до друку приготовані речі й забрати для нас уже видруковані, та перевести інспекцію роботи. Я їду до Бишова. Заповідається на те, що, може, завтра рушимо до Київа. Між іншим, у штабі дивізії старшина, котрий говорив з нами, дуже тишився, що ми зорганізували вже управління Житомирської області й самого міста, та просив робити це якнайскоріше всюди, щоби завести всюди лад і порядок та урухомити господарське життя. Всюди, очевидно, підкреслюємо самостійність України й вони це саме роблять. Взагалі, серед війська ми зробили для нашої справи величезну пропаганду. Брак тільки відповіднього видання для цього.

Ми приготовляємо дальше все потрібне до Київа і продовжуємо працю в околиці. Зазначую, що міліції по селах наразі неможливо майже зорганізувати, бо забрали всю молодь до війська і примусових робіт.

---

* У тексті: милесенький

Чекаємо нетерпеливо на інформації, що діється у Львові й у Кракові. Що є зі Стецьком і львівським урядом? Що є з нашими виданнями, які пішли до друку. Ще раз долучую наші видрукувані або передруковані видання.

Слава Україні!

Привіт усім друзям із широких піль України та з порога
Золотоверхого!

/-/ Мік

П. С. Річи, які ми тут віддали до друку:

1) Наші кличі з доповненням кількох кличів проти колгоспів (негативних й позитивних), як, напр[иклад]: “Хочемо, щоб у самостійній Українській державі кожний селянин став самостійним, заможним господарем” і т. п. Решта кличів остали. Це взагалі дуже добра річ і варто її масово поширити.

2) Витяг із постанов II ВЗ ОУН – вступ, програмові і політичні без 13 і по справленню усіх.

3) Відозви до робітників. І ще* інші речі. Не знаємо, однак, ще, чи вдасться це все видати. Хочемо ще видати “Боротьба з М[осквою]**”, “За зміст*** державного життя”, з доповненням коротким про жидів.

Звіт ч. 4

Львів–Київ.

Пашківка, біля Києва, 20.VII.1941.

П. С. У попередньому звіті передав я проєкт акту проголошення незалежної держави в Києві. Тепер передаю новий, справлений проєкт. Коли б, отже, дійшло б до проголошення й Вам потрібно було би тексту до передрукування, то того першого, несправленого, не уживати. Зрештою, в останній хвилі можуть зайти ще дальші зміни. Передаю також відозву на привітання німецької армії. Ми друкуємо її в нім[ецькій] і українській мові. Це дуже потрібне.^{4*}

---

* У тексті: що

** У тексті: “Боротьба з Н.”

*** У тексті: зріст

^{4*} Згаданих додатків не виявлено

АЦДВР. – Ф. 10 (Архів Закордонних Частин ОУН (Нью-Йорк); не описаний). Копія. Опубл.: Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. Збірник документів і матеріалів. – Львів–Київ: Піраміда, 2001. – С. 219-221; Відновлення Української держави в 1941 році. Нові документи і матеріали.– Київ: Українська видавнича спілка, 2001. – С. 108-111; Сергійчук В. Український здвиг. – Кн. V: Наддніпрянщина. – Київ: Українська Видавнича Спілка, 2005. – С. 26-31.

---

¹ Питьлований Іван (“Гонта”, “Плугатар”; 1915, с. Заруддя Зборівського р-ну Тернопільської обл. – 13.12.1946, хут. Деревлянки с. Тростянець Малий Золочівського р-ну Львівської обл.). Член ОУН (1935), кількаразовий політв'язень польських тюрем, учасник Похідних груп (1941), співробітник крайового проводу ОУН ЗУЗ (1942–1943) та відділу зв'язку при Проводі ОУН (1943–1946), командир куреня (1944), керівник лінії зв'язку Карпати – Волинь (1944–1946).

² Ймовірно, 13-а танкова дивізія (13. panzer-division)

№ 55

ПОВІДОМЛЕННЯ КЕРІВНИЦТВА ПІДПІЛЛЯ ПРО СМЕРТЬ Я. СТАРУХА

[Не пізніше серпня 1948 р.]

Дня 20* вересня 1947 р. в лісі б[іля] с. Гута Любицька Любачівського повіту на Західних Окраїнах Українських Земель під польсько-більшевицькою окупацією у боротьбі з поліційними військами після кількаденного** облогового бою героїською смертю загинув

сл. п. Друг Ярослав Старух-Ярлан, Стяг,
Стояр, Вольт, Синій, Гомін –

член Проводу ОУН, Краєвий Провідник на Західних Окраїнах Українських Земель під польсько-більшевицькою окупацією, Лицар Золотого Хреста Заслуги.

Сл. п. Друг Ярлан народився у с. Бережниця Вижня, повіт Лісько, на Лемківщині***. Революційну працю почав уже з молодих

---

* Так у тексті. Правильно: 17

** Так у тексті. Правильно: кількогадинного

*** Так у тексті. Правильно: с. Золота Слобода Бережанського повіту

літ, зразу як організатор і виховник Юнацтва ОУН у Бережанщині, а опісля як Провідник львівських студентських звен ОУН, у яких виховав цілий ряд керівних кадрів ОУН.

Під час польської окупації Західних Українських Земель сл. п. Ярлан належав до гуртка найвидатніших постатей в Організації – Член Проводу Краєвої Екзекутиви ОУН Західних Українських Земель, редактор і співробітник усіх підпільних видань, автор “12 прикмет характеру українського націоналіста”, головний редактор масового тижневика “Нове Село”. За революційну діяльність у 1934 р. був засланий до концтабору у Картузькій Березі, а восени 1937 р. засуджений польським судом до 12*-річного ув’язнення,

У роках 1939–41 сл. п. Друг Ярлан розгортає широку суспільно-політичну діяльність між українським населенням т. зв. Губернаторства, бере активну участь у підготовці і проведенні II Великого Збору ОУН, є членом Головного Осередка Пропаганди при Проводі ОУН.

У 1941 р. стає членом Проводу ОУН. Бере живу участь в організуванні українського державного життя у Львові, на Волині, в Житомирщині і Київщині, за що літом 1941 р. німці його арештують. По втечі з ув’язнення організує на Волині школу кадрів ОУН та веде широку пропагандивну діяльність. У 1942 р. є Організаційним Референтом при Проводі ОУН. Восени цього ж року заарештовує його Гестапо вдруге, звідки, в нелюдський спосіб стортурованого, визволяють його друзі. По вилікуванні продовжує працювати в Головнім Осередку Пропаганди, є одним із співорганізаторів підпільної радіовисильні ОУН “Вільна Україна”.

З весною 1945 р. сл. п. Друг Ярлан назначений Краєвим Провідником ОУН на Західних Окраїнах Українських Земель. Під його керівництвом повели ОУН, УПА та український народ на цих землях масову геройську боротьбу проти насильного виселювання українців з їх рідних земель. Ця боротьба широким відгомоном покотилась по всій Україні і світі, і вписала в історію України ще одну її світлу сторінку.

Глибока, сильна віра сл. п. друга Ярлана в успішність і єдиноправильність шляхів українського революційного руху кріпила серця всіх революціонерів і повстанців у найважчих хвилинах боротьби і запалювала на нові геройські чини. Незважаючи на своє докраю знищене здоров’я, сл. п. друг Ярлан працював з подивугідною завзятістю і невтомністю. Його особистий приклад потягав усіх.

---

* Так у тексті. Правильно: 13

Його палкі революційні слова промов, звернень, статей, брошур і книжок рішуче і переконливо боронили позицій Української Національної Революції, постійно з'єднували їй нових визнавців та геройських борців і рознесли по Україні і далеко по світі визвольні ідеї українського народу.

Його велика дружність і батьківська теплота, вміло поєднані з найкращими провідницькими прикметами, любовно виховували кадри революціонерів і повстанців, організаційних керівників і повстанських командирів.

З ім'ям сл. п. друга Ярлана тісно пов'язана майже двадцятирічна історія українського революційного руху, історія ОУН. Ім'я його, поряд з іменами найкращих синів українського народу, перейде у ніколинезабутні сторінки історії Української Національної Революції.

Сл. п. друг Ярлан своєю безмежною любов'ю до українського народу і відданістю визвольно-революційному рухові, своєю многогранною творчою діяльністю для добра української нації, кипучою працьовитістю, своїм сильним характером і волею служитиме найкращим прикладом для кожного українця-революціонера як жити, працювати і боротися за ідею Української Суверенної Держави.

Величний образ сл. п. друга Ярлана – великого революціонера-провідника, палкого апостола революційних ідей і любимого виховника – вічно житиме в серцях українських революціонерів та могутнім голосом вічнопалаючої віри кликатиме до дальшої боротьби, до перемоги, до побудови Української Самостійної Соборної Держави.

Вічна слава великому синові України –
Героєві Української Національної Революції!

Головне командування
Української Повстанчої Армії

Провід
Організації Українських
Націоналістів

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 47. – Арк. 82.¹

---

¹ Тотожний текст: *Архів ЦДВР. – Ф. 9 (Збірка документів Миколи Лебедя; не описаний). Подібний текст опубл.: Осередок пропаганди і інформації при Проводі Організації Українських Націоналістів (ОУН). – 1948. – Ч. 2. – С. 1-2 (Архів ЦДВР. – Ф. 5. – Т. 4. – Спр. 10. – Арк. 2-3; Т. 5. – Спр. 8. – Арк. 1-2; ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 20. – Арк. 202); Мороз В. Правдиве слово "Афродити" // Шлях перемоги. – 1998. – 13 травня. – С. 6.*

№ 56–60 СПОГАДИ

1963 р. – Не пізніше 14 жовтня 1997 р.

№ 56

1963 р.

Іван Шевчук¹

ІЗ СПОГАДІВ ПРО ІВАНА КЛИМОВА І ЯРОСЛАВА СТАРУХА

Мої провідники: Легенда і Шрам

З Іваном Климовим я познайомився в 1940 році, по приході большевиків. Він був уже в підпіллі, а я якраз закінчував гімназію в Сокалі. Разом ми “в’язали” сітку студентів і юнацтва ОУН. Праця наша розвивалася добре, всипи не було. Я був у тісному контакті з Климовим-Легендою та й він не раз заходив до мене (в селі Ш[арпанці]), звичайно, разом з В. Лобаєм², коли були в дорозі на Волинь. М[іж] ін[шим], Іван Климов-Легенда особисто переводив тоді підпільні курси для юнацтва в селі С[ілець], де він мав свій головний осідок за першої московсько-большевицької окупації.

Восени 1940 року з-за Буга прийшов (уже також покійний) Дмитро Мирон-“Орлик” на організаційну відправу в С[ільці]. Відправа відбулася в панському лісі. Я тоді вперше бачився з “Орликом”.

Призабув я прізвище і псевдонім орг. референта юнацтва з Волині, з яким ми співпрацювали по лінії орг. юнацтва. Районовим на Володимир-Волинський був тоді, мабуть, Федь Крук³, в’язень Берези Картузької з 1934 року, мій тіточний брат. (Потім він був обласним господарським референтом на Волинь, переданий туди Легендою. Згинув у бою з большевиками на Волині, в Завидівському лісі, в 1946 році.)

Зв’язковий Легенди з села С[ілець] (прізвище призабулось) їздив не раз за ним до Львова, їздив з гітарою, в якій мав гранати. Офіційно він був керівником “Червоного гуртка”. Нарешті його НКВД накрило. На допитах його дуже мучили і врешті розп’яли. Він згинув у муках, не зрадивши нікого. Взагалі вони завжди добре трималися.

Перед вибухом війни у червні 1941 року я переїхав до Львова, де студював медицину. За німців я продовжував студії і тоді часто зустрічався з Легендою. На початку 1942 року Легенда запропонував мені їхати у Харківську область на нелегальну працю. Але до того не дійшло. Тоді він передав мене до студентського сектора. Я мав зв'язок з “Борисом”⁴ (псевдонім). Одночасно я був у зв'язку з Володимиром Лобаєм (псевдоніми: “Вугляр” і “Сліпий”), а через нього до області і крайового провідника⁵ (що мав тоді псевдонім, мабуть, “Доктор”). Заступником провідника і орг. референтом був Марко Шрам, якого всі знали як Марка. Коли він вислав мене з подарунком на весілля Івана Климова-Легенди, підписався на привітальному листі “Шрам”.

Шрам був дуже добрим бойовим другом. Втягнув його до організаційної праці Легенда. Бувало, при обговорюванні різних планів і завдань Шрам запитував скептично Легенду:

– Але хто то зробить?

Легенда відповідав коротко:

– Ну, то я то зроблю сам.

Вони мали свою підпільну квартиру у Львові на Личакові, при вул. Сагайдачного, у пані Конашевич (чи Конасевич?). Я не раз заходив туди в організаційних справах. Пані Конашевич, жінка ок[оло] 60-літня, була завзята патріотка, вона дуже захоплювалася Іваном Климовим, якого жартівливо називала “той малий”. Іван не раз жартом казав їй, нав'язуючи до її козацького прізвища:

– Уважайте, бо таких будуть вішати.

На це пані Конашевич відповіла самовпевнено:

– О, я цього не боюся. Як треба буде, то ще й сама собі шнурок на шию заложу.

Незабаром вона ділом доказала свою стійкість і вірність справі.

Всипа

Під кінець листопада 1942 року до Львова прибув кат Вірзінг зі своїми опришками-есесманами. І тоді почалися арештування. “Шрам” мав відчуття, що буде зле.

– Чую, – каже він до мене, – що завтра прийдуть сюди німаки ліквідувати нашу хату. Отже, зробім це нині самі, поки ще час.

Ми відразу взялися до роботи: пакували речі, виносили і магазинували у безпечних місцях. Я забрав течку з матеріалами і одяг Івана Климова, і все спрятав. Вночі, справді, наскочило Ґештапо.

Знайшли ще капелюх Легенди і разом з тим забрали теж пані Конашевич. Її більше як три тижні допитували, дуже сильно били і катували, але вона трималася міцно, нічого не зрадила і нікого не всипала. Також і я був сильно битий за той фатально переочений капелюх, бо Гештапо конечно хотіло знати, чий він.

Я мешкав у Львові разом з Володимиром Шарком⁶ на вул. Гротгера ч. 4 (бічна вул. Личаківської). Шарка арештували 28 або 29 листопада 1942 року, недалеко підпільної квартири на вул. Жулінського ч. 7, саме тоді, коли там дійшло до стрілянини Дмитра Маївського-Косара.

На Жулінського, 7 мешкав Микола Шевчук⁷ з Холмщини, теж студент медицини, учасник Похідних груп, який однак, по поверненні зі Сходу, не хотів уже мати нічого спільного з ОУН. Того дня, як була стрілянина в домі, де він мешкав, його теж арештували, і він потім загинув в Аушвіці.

Коли гештапівці ввійшли до кам'яниці на вул. Жулінського 7, з фронту, Маївський застрелив одного, іншого поранив і, хоч сам був ранений у живіт, стрибнув з першого поверху на внутрішнє підвір'я і щасливо втік. Його раненого рятував тоді Славко Ф[едик]⁸, відомий блондин, ад'ютант Миколи Лебеда.

Я не знав про арешт В. Шарка, бо це сталося на вулиці. До мене прийшла подруга "Ганя" (Анка Прокопович⁹, тоді дружина Миколи Гошовського-"Спартака"¹⁰, який загинув у рядах УПА) і вона перша повідомила мене про долю Шарка. Але я, дурний, ще не втік. Я пішов ще на політехніку, де дізнався, що й там уже за мною питали. Дома теж. "Шрам" натискав на мене:

– Втікайте зараз на село додому або на Волинь!

Одночасно сказав мені, що Богдан Наконечний (Данко)¹¹, ще з якоюсь панянкою, переказували до мене, що Легенда конечно хоче мене бачити, і то негайно.

Як потім виявилось, ота "панянка" була провокаторка, до того, мабуть, большевицька агентка, якій вдалося знайти зв'язок до Легенди власне через Данка Наконечного.

Родина Наконечних¹² мешкала на вулиці Листопада ч. 29/III. Старий Наконечний був господарем спортивного товариства "Україна", робітник, інвалід. Син Богдан (Данко) був студентом медицини, потім політехніки. Я мав через нього зв'язок до Легенди. Доня Наконечних¹³ була арештована большевиками, і на процесі в січні 1941 року ("Процес 59") трималася найбільш бойово, м[іж] ін[шим], сказала суддям відверто в очі, що сама застрелила б Сталіна. Мала тоді 15 р. Слід по ній пропав. Легенда завжди дуже добре висловлювався про неї.

Старих Наконечних німці арештували 5 грудня 1942 р. Обоє загинули в Аушвіці; пані Наконечна померла якого пів року по арештуванні.

Данко в тюрмі на Лонцького захворів на тиф і його перевезли до тюремного шпиталю на Замарстинові. При нападі польської боївки на шпиталь він разом з іншими в'язнями-поляками втік.

Моя розмова зі “Шрамом” була в суботу, 5 грудня 1942 року, пополудні. Я домовився з ним, що того дня о год. 8-й ввечері прийдучу на побачення з Климовим-Легендою на квартиру Наконечних на вул. Листопада ч. 29/III.

Я прийшов на умовлене місце з 20-хвилинним запізненням. Кам'яниця ч. 29 на вул. Листопада була освітлена і це мене насторожило. Я хотів чимшвидше змитися з того місця, але тут мене схопили й повели нагору. В помешканні Наконечних, в кухні, вже був хтось зв'язаний. Мене теж зв'язали, а потім відставили до гештапівської квартири на вул. Пелчинській. Це було – повторно – в суботу, 5 грудня 1942 року.

Івана Климова-Легенду Гестапо схопило вже попереднього дня ввечері, тобто в п'ятницю, 4 грудня, відставили на Пелчинську і там відразу почали допитувати й масакрувати.

Схоплення Старуха

Ярослава Старуха, тоді по псевдонімі “Синього”, арештували ще одним днем скоріше, тобто в четвер, 3 грудня*, на площі Св. Юра, в невеликім парку, що там був. Причинилася до того згадана провокаторка, використавши особу “Любомира”, що був крайовим провідником на Харківщину, та викликаючи Старуха на стрічу з “Любомиром”.

“Любомир” був арештований німцями на ОСУЗ, мабуть у Харкові. Згадана “панянка”, що була, мабуть, большевицькою агенткою, допомогла йому нібито “втікати”, і вони разом пішли на Захід, до Львова. Йому ноги попухли, покрились гниючими ранами. “Панянка”, що була теж на службі Гестапо, послужилась “Любомиром” для схоплення Старуха-“Синього”. Сам “Любомир” був уже сильно скатований німцями і попав зовсім у нервовий розстрій.

На зустрічі в парку на площі св. Юра 3 грудня Старух вспів тільки перекинутись кількома словами з “Любомиром”, як нагло

---

* Тут і далі помилка. Повинно бути: в п'ятницю, 4 грудня

звідусіль наскочили на них гештапівці. Старух відрухово відскочив і грімко гукнув:

– Чи то зрада?

– Я не винен! – закричав розпучливим голосом “Любомир”.

Старух не вспів навіть витягнути пістолю з кишені, як вже борсався безрадно в лапах “опришків”.

Я стрінувся зі Старухом на “переходівці” на Пелчинській у неділю, 6 грудня. Він був уже змасакрований до непізнання. Коли я з жахом поглянув на нього, він прохрипів до мене:

– Коли не хочете так само виглядати, то не говоріть до них ані слова!

І ще раз повторив:

– Якщо ще хочете жити, не признавайтесь до нічого!

І Старуха, і потім мене при переслуханнях сильно біла по лиці та сама агентка-провокаторка. То була вродлива відьма, літ 19-20. Була одягнена в елегантне хутро.

І Старуха, і мене, і всіх інших наших друзів найдужче бив і над нами знущався підлий тип на ґештапівській службі Тютюнник з Кам’янки Струмилової. Б’ючи мене, той зрадник приговорював з глумом:

– О, то наш спільний друг Климів втягнув мене до Організації!

Тютюнник так над мною знущався, що мій “захарбайтер”-німець сам стримував його словами:

– Досить! Дай йому вже спокій!

Тут хочу вперше розповісти про те, що було між нами зі Старухом на спільній переходовій камері тієї ночі з 6 на 7 грудня. Змасакрований до невпізнання Старух, з руками, скованими за спиною, пів ночі переконував мене, що я мушу допомогти йому покінчити з собою, бо він не є зовсім певний за свою видержливість, коли його візьмуть на дальші тортури.

– Я можу засипати двісті людей! – застогнав він у відчаї, не знаходячи інших, більш переконливих аргументів.

Остаточо я дався переконати. До віконної рами я прив’язав рушник, підсадив Старуха на “кібель”, наложив йому петлю на шию і відсунув кібель з-під ніг. Рушник відразу урвався, Старух важко впав на долівку, з руками зв’язаними ззаду.

З нами був у камері один кримінальний в’язень. Він збудився від гуку, поглянув непритомно на нас, але не зорієнтувався в чому річ.

Коли він знову заснув, я – за порадою Старуха – зробив другу петлю, з власних підштанців. Цим разом петля витримала,

але віконна рама зламалася під тягарем Старухового тіла і все разом, з великим гуком, впало на долівку. На коридорі зчинився рух, до камери вбіг сторож і, не питаючи про ніщо, почав усіх нас бити куди попало.

В кігтях катів

У понеділок, 7 грудня, мене взяли на перше переслухання. Вели мене і здорово били руками та ніжною від крісла, так що я кільканадцять разів умлівав. Знаки від тих побоїв маю ще й досі. Вечері принесли мене півживого до камери.

В середу, 9 грудня, у камеру вступив старий лікар-жид Лілієнфельд, дуже добра людина. Прийшов разом з німцем-ключником. Всі інші зірвалися на ноги, лише я лежав, бо не міг поворухнутися. Лікар схилився нащо мною:

– Цо ці, дзецько, бракує?... Ага, чисте калісоні!

Це виглядало на жарт, але мені було не до жартів. Білизна зовсім прикипіла до покривавленого тіла. Мене винесли на коридор і там я знову зімлів. Тоді мене забрали з третього поверху на другий, до кімнати хворих. Там був уже теж і Старух, ще більше змасакрований і з кайданами на руках, схрещених на спині.

По кількох днях ми познайомилися з молодим лікарем Бодек, теж жидом. Старух запитав його про Івана Климова. Бодек сказав:

– Я бачив його пару днів тому, але він був такий побитий, що вже, мабуть, не живе.

Чергового дня лікар Бодек потвердив нам вістку, що Іван Климов-Легенда вже не живе. То було, мабуть, десять днів по його арештуванні, отже, коло 14 грудня 1942 року.

(Згідно з усіма іншими свідченнями, Іван Климов-Легенда згинув у муках в руках Вірзінга таки в дні арештування – 4 грудня 1942 р. – В[олодимир] М[акар]).

Бодек сказав нам також про Володимира Лобая-Вугляра, що він такий змасакрований, що з нього вже “нічого не буде”. Навіть лікувати його вже не хотіли, тому що роз’ятрене тіло вже гнило і дуже смерділо.

Старух звелів мені писати “грипси” до Миколи Лебеда з вісткою про смерть Івана Климова-Легенди. Сам він писати не міг, бо мав поламані пальці. Також ту вістку міг подати до нашого Проводу ще один наш чоловік, що працював між Гештапо. Я мав з ним зв’язок.

Про свої жахливі пережиття в кігтях Гештапо Ярослав Старух сам дав потрясаючий документ, який був оприлюднений у книжці

М. Лебедя “УПА”, а також у книжці спогадів В. Макара “Береза Картузька”. Старух кілька разів пробував вчинити самогубство, стрибаючи з вищого поверху. На Лонцького йому в тому перешкодили, а на Пелчинській він при упадку з 4 поверху сходової клітки тільки потовкся, зламав руку і кілька ребер та пальці. Ґештапо визнало цей самогубний крок за “спробу втечі” (що й відповідало правді). Його відливали водою і ще два дні масажували, а на ніч замикали до кльозету. Впродовж двох тижнів тих жахливих “переслухань” він давав своїм мучителям видумані зізнання, фіктивні прізвища і адреси, щоб тільки відтягнути час. Коли ж уже був впевнений, що Легенда не живе, почав скидати всю вину на нього. Як сам Старух мені сказав, – смерть Івана Климова в дуже великій мірі рятувала його (Старуха) в часі тих нелюдських переслухань-знущань.

У зв’язку зі слідством, переводженням Вірзінгом, потерпів, м[іж] ін[шим], дир[ектор] Возняк з Личакова, де часом перебував, чи може тільки харчувався Легенда з “Вуглярем”. Згодом Возняка звільнили, але він збожеволів внаслідок тортур, і жінка його покинула.

Старух зробив “спробу втечі” в часі його ескортування на вулиці Лонцького. Він кинувся до втечі в надії, що конвоїри його застрелять. Кинувся бігти до трамваю, що прямував на вулицю Коперника. Але біля Головної пошти люди в трамваї його схопили і віддали знову в руки німців. Старуха знову важко побили в тюрмі за цю спробу втечі.

У спільній камері

В тюрмі Старуха постійно мучила думка, що він може не витримати тортур і у висліді заломання – зрадити друзів з Організації. Він не знаходив собі місця, попадав у нервовий розстрій. Аж передали йому з волі сильну отруту – ціянистий калій (“ціянкалі”), на яку він так нетерпеливо ждав, тоді щойно він заспокоївся. Отруту, поміщену у скляній ампулці, яку він переховував у калісонах, щоб мати її завжди наготові, “під рукою”. Коли треба було йти до купелі, він ховав ампулку у сіннику. Раз він заалармував нас, вельми занепокоєний, що десь загубив спасенну отруту. Ми перевернули в камері все догори ногами, щоб віднайти цінну ампулку, і надаремно. Аж тоді він собі пригадав, що вона ж у старих калісонах, які він щойно замінив на чисті...

Молодий лікар-жид Бодек передавав зв’язок від Старуха до Проводу ОУН на волі, а також до його родини. Два рази було так,

що Бодек не допустив до того, щоб Старуха і мене взяли на чергове “переслухання”, тобто на нові муки, запевняючи німецьких катів, що ми вже “вмираємо”.

Комендантом або старостою в камері був таємничий поляк, якого прізвище було нам невідоме. Це був молодий, 30-літній адвокат з Варшави, назначений командуванням Армії Крайової (АК) на становище шефа пропаганди на “креси всходнє”¹⁴. Він прибув до Львова і вже на третій день опинився в тюрмі. Старухові коштувало багато, щоб нав’язати добрі взаємини з тим поляком, а через нього з польським підпіллям. Ці Старухові намагання були в згоді з тодішньою лінією нашого Проводу, спрямованою на ліквідацію другорядних фронтів боротьби.

Був ще в камері з нами злодій Щабельський, який віддавав Старухові цитрину і інші речі з передач, отримуваних з волі від своєї жінки. Очевидно, що з доручення Старуха наші люди на волі платили їй за те сторицею. Старух не раз запевняв Щабельського:

– Купу золота можеш дістати!

Одного дня з нашої камери викликали прізвище, на яке ніхто не зголошувався. Це був виклик “на п’ясек”, тобто на розстріл. Почувши те прізвище, наш поляк – комендант камери – зблід, як стіна. Старух зрозумів, у чому річ, і звелів Бодеківі дати полякові той застрик тифу, який був призначений для нього самого (Старуха). Був такий плян, що Старух дістане у відповідному часі застрик тифу, захворіє, його перевезуть до тюремного шпиталю на Замарстинові, а звідти буде розмірно легко нашої Організації його звільнити.

У той спосіб Старух врятував від певної смерті згаданого польського офіцера-“аковця”. Його – хворого на тиф – відставили на Замарстинів, а вже чергової ночі зроблено напад на той тюремний шпиталь, у висліді якого звільнено тоді 26 в’язнів, між ними і того поляка, а також нашого Богдана Наконечного. Якби тоді пішов був до шпиталю Старух, він вже тоді був би звільнений. У цій справі дивне було те, що ніяких репресій з німецького боку за той напад не було. З числа звільнених хворих в’язнів яких вісім повернулося добровільно (?) назад до тюрми.

Тут ще згадаю, що Ярослав Старух був визнаний нами всіма як провідник нашої групи в’язнів на Лонцького. Сам Дмитро Грицай¹⁵ був за тим. З Грицаєм ми мали постійний зв’язок.

Яких два місяці по нашому арештуванні нас водили, закутих парами, з Лонцького на Пелчинську, тобто яких 4-5 бльоків, до знімок. Мене скували разом зі Старухом. Ми гадали, що нас

ведуть “на п’ясек”, на розстріл. Тому Старух шепнув тоді до мене:

– Івасю, як тільки буде змога, – втікаймо!

Що тоді сталося з нашим добрим приятелем лікарем Бодekom – не знаю. Він не мав довір’я до АК, тобто до поляків, а волів, щоб радше наша Організація взяла його в підпілля. По кількох днях втік з тюрми: маючи право виходу на місто, він одного дня не повернувся до в’язниці. Правдоподібно заопікувалися ним наші друзі на волі. (Про це міг би знати Ів[ан] Кашуба¹⁶.) По його втечі німці загострили режим щодо допоміжного персоналу. Д-ра Лілієнфельда вже не пускали самого до міста – так, як перед тим.

Згаданий попередньо поляк-адвокат увійшов був раз у розмову зі мною, а почувши, що я з Сокальщини, сказав мені:

– От на тім сіннику лежав Дмитро Шак¹⁷ з Сокальщини. Його, а також Євгена Гринькова¹⁸ з Сокаля, кілька днів тому взяли “на пісок”...

Дмитро Шак і Євген Гриньків були в групі 27 в’язнів, яких німці розстріляли у Львові 27 листопада 1942 року, у відповідь на стрілянину на вул. Жулінського ч. 7. Тоді ж розстріляли 52 наших в’язнів у Ягольниці під Чортковом. Мали намір розстріляти цілу сотку українців у відплату за одного вбитого есесмана. Один з наших в’язнів на згаданій камері мав нагоду розмовляти з Євгеном Гриньковим. Він (Гриньків) сам сказав, що в часі його і Д. Шака транспорту з Сокаля до Львова вони мали багато нагод утікати, їх конвоювали два байдужі до всього поліцаї, які в часі дороги багато разів ішли на пиво, а в’язнів залишали без догляду. Але Гриньків, не будучи членом ОУН, попавши до в’язниці, як сам казав – “за дурницю”, був переконаний, що його швидко випустять. Стрілянина на вул. Жулінського приспішила загибель його і багатьох інших, часто до справи зовсім непричетних осіб.

Дмитро Грицай (пізніший ген. УПА “Перебийніс”) сидів на іншому поверсі тюрми на Лонцького. Разом з ним сиділи друзі – Теодор Луцишин¹⁹, Іван Кашуба (а може, він сидів у сусідній камері), Володимир Прокуда, Семен Левицький²⁰, Павло Шевчук²¹, Іван Артим і ін. З Грицаєм ми мали добрий зв’язок у тюрмі.

Іван Кашуба жив у кам’яниці на вул. Кохановського у Львові. Разом з ним забрали без розбору всіх, хто там був на квартирі, як-от: маляр Володимир Прокуда, Василь Цюман²² (помер в часі транспорту з Мавтгавзен до Ебензе), Дяків інші. Дякова якимось звільнили, витягнула його наречена.

Павло Шевчук був якийсь час за “гайцера” на нашому коридорі і розносив зупу. Перед арештуванням він студіював агрономію в Дублянах. Його помічником при роздаванні зупи був Тимко Зарічанський²³ з Радехова, член ОУН. Це якраз через Павла Шевчука був зв’язок до Дмитра Грицяя. Коли німаки довідалися, що Шевчук і Зарічанський належать, власне кажучи, до групи політичних, їх солідно побили і загнали назад у камеру.

З жінок у в’язниці на Лонцького сиділи: Ірина Луцишин²⁴ зі Стоянова, Марійка Стахів²⁵, сестра Анки Прокопович²⁶, подружжя Наконечних, і ще одна із зв’язкової хати в нашому сусідстві. Прокоповичку привезли з Вінниці, вона передавала цінні вістки до Старуха, а ми подавали їх далі, до Проводу. Грипси ми діставали і самі передавали через підкуплених фольксдойчів, а важливіші інформації через лікаря Бодека.

Перший зв’язок зі світом ми дістали через дуже симпатичного поліцейя Шутку з Закарпаття, який був санітетом і помічником в’язничного лікаря.

В. Лобай сидів тоді в пивниці у старім будинку, від подвір’я. А ми сиділи в новому будинку і мали вікна до вулиці Сапіги – так, що могли бачити малий парк біля вул. Лисенка. Часом, ми кидали крізь вікно грипси, коли бачили на вулиці знайомих осіб, при чому завивали у грипе кусок цегли з печі, щоб був відповідний тягар до кидання. Цей наш зв’язок майже ніколи не “всипався”. На наших вікнах не було кошів, щоб заслонювали вид, бо тут колись приміщувалися бюро. Підлога в нас була дубова, тоді, як напр. в Лобая був цемент. Зате в його камері був кльозет і кран з водою -так, що він згодом міг сам собі перемивати рани.

Ще повернуся до справи переслухань. Зразу мав мою справу Вірзінг і ще один його помічник. Вони мене при кожному переслуханні жорстоко побивали. Потім мою справу перебрав інший німець – лисий, хитрий; той вже мене не бив. Він зробив мені конфронтацію з Богданом Наконечним, але я заперечував усе, що той на мене говорив. Він також переслухував Старуха, але не бив його. Потім я стрінувся з ним при виїзді до Аушвіцу. Він щиро здивувався, що я ще живу:

– О, ду, кляйнер цігойнер! (Ех, ти, малий циганчуку) – сказав він до мене без злоби. Він вже тоді заавансував на офіцера Гештапо.

Старуха всі любили в тюрмі за його дружність і одвертість у взаєминах з кожним в’язнем. Одного взяли німці зовсім невинно. Коли він розповів нам свою справу, Старух засміявся і сказав:

– Взяли тебе зовсім задурно. Будеш сидіти півроку!

В'язень так обурився на таке “безличне пророцтво”, що вже хотів ударити Старуха в лице. Але пророцтво Старуха сповнилося дослівно: невинний в'язень вийшов на волю точно за півроку.

В дискусіях з іншими в'язнями, головню з жидами, Старух завжди перемагав.

Було в нашій камері також двоє малолітніх в'язнів-українців зі Жмеринки. Один мав 9, другий 11 років. Їх, як безпритульних, забрали до Німеччини, вони звідти втікали, їх піймали і вкинули до тюрми. Це були спритні хлопчаки, всюди добре давали собі раду. Вміли співати чимало протисоветських куплетів. Наприклад, співали таку “частушку”:

“Грає Ленін на гітарі, Сталін скаче гопака, І програли Україну два советських дурака”.

Ті два пацани зуміли стероризувати (!) 42 людей в камері, вимагаючи від того чи іншого “ложку зупи”, з погрозою:

– Як не даш, то скажу, що ти писав грипси!

Це “помагало”, бо за посідання олівця в тюрмі була строга кара.

Були ще три цигани в камері. Не раз ми мали цілий “цирк” за участю циганів і пацанів. Згаданих малолітків звільнили по трьох тижнях.

Старух весь час плянував утечу. Коли перепав плян з тифом і тюремним шпиталем, а також не була використана нагода в час ходження до фотографії, він постановив використати легшу атмосферу в часі творення Української дивізії “Галичина”. В той час німці вже викликали до себе на розмови Дмитра Грицяя, а також Ярослава Старуха. Це не були вже переслухання з побоями, тільки дискусії на тему проблем Сходу Європи, дивізії “Галичина” і т. д.

Закроювалось на якісь переговори. Це якраз Старух подав плян, щоб використати ту атмосферу для втечі шляхом викликання його і Грицяя на підроблений папір з Гештапо. Плян вдався блискуче. Німці щойно на третій день полапалися, що ті два визначні в'язні втекли. Збили вони тоді сильно Івана Кашубу та інших, які сиділи разом з втікачами, і відтоді завжди нас усіх докладно перераховували.

В кацеті

Нас вивезли до Аушвіцу 1 жовтня 1943 року. Транспорт лічив яких 1600 людей. Малу групу – 12 в'язнів – ще на в'язничному подвір'ю на вул. Лонцького відставили окремо – так, що ми вже

побоювались, чи не призначені ми “на пісок”. В тій групі, крім мене, був ще В. Лобай, Петро Башук²⁷, Зіновій Матла²⁸ і ще один наш, а решта то були поляки. Коли вже всіх інших заладували до поїзду, до нас приступив той лисий німець-слідчий, ще раз перевів у нас обшук, і відставив нас на залізничний двірець. Нашу дванадцятку дали до окремого вагону, і охорона була з двох боків, тоді, як в усіх інших вагонах було напаковано по 80 в’язнів – так, що вони душилися і мліли, і тільки з одного боку мали охорону. Це ще раз дало нам до думання, що наша дванадцятка таки призначена на знищення, може зараз по приїзді до Аушвіцу. Дехто вже думав втікати з поїзду при першій нагоді. Найбільш опанований і холоднокровний між нами був З. Матла, він теж був, як завжди, маломовний. Його “накрили” були в якійсь “засипаній” хаті.

Наші компаньйони поляки майже божеволіли зі страху перед сподіваним знищенням. Один лікар-поляк пробував їх заспокоювати і розважати жартами, наприклад байочкою про божевільно-го, що тікав з ножем і кричав: “На, лови тепер мене!” (?)

Поляки, члени польського підпілля, головно інтелігенти, звичайно швидко заломлювалися на слідстві і “сипали” так дуже, що німці одного тільки дня виарештували яких 260 з одної тільки справи. З одної електривні у Львові забрали всіх інженерів-поляків – так, що електривня мусіла майже припинити свою роботу.

Будучи в Аушвіці, я мав 19 літ, виглядав зовсім по-хлоп’ячому, був “пупільком” – як говорилося в концтаборі. Дякуючи Миколі Климишинові²⁹, ми всі дісталися до “доброї групи”. Климишин мав там знайомого німця-гештапівця Ділінського, з яким колись студював у Данцігу, і тепер використав те знайомство на нашу загальну користь. За те Климишина всі дуже любили, крім, мабуть, Лева Ребета³⁰, який і в концтаборі був собі “екстра”, сторонився від нашого гурту, не уділювався, а більше читав і вчився. Також було в ньому дещо з циніка. Дуже мені і іншим допомагали харчами друзі В. Лобая – Степан Карабин³¹, який працював в кухні, і Пилип Мазурок³², який ще на Волині (Володимирщина) працював разом в Організації з Федьом Круком.

Спроба характеристики

Хотів би я ще докинути кілька своїх зауважень і помічень, в роді “причинків” до порівняльної характеристики обидвох моїх незабутніх друзів – Івана Климова і Ярослава Старуха.

Старух був завжди “розтріпаний”, Климів – більш сконцентрований.

Старух клав більший натиск на пропаганду, на усвідомлювання, на організаційну літературу, видання; Климів – на організування кадрів і революційну боротьбу.

Старух був запалений дискусіант, у дискусії часто вживав окреслення “пгацівники-оганізатоги” (він не міг вимовити букви “р”), і любив “розвалковувати” ідеологічні питання; Климів був передовсім організатором і провідником мас.

По арештуванні Старуха-“Синього” швидко поширилися вістки, що німцям пощастило схопити “велику фігуру” – провідника ОУН на ОСУЗ. До того додавались коментарі, що тепер німці дуже полюють за Миколою Лебедем-“Рубаном” та Іваном Климовим-“Легендою” і, якби ще й Легенду зловили, тоді легко могло б дійти до заворушень чи навіть повстання. Так говорили тоді між собою рядові члени ОУН. Іван Климів втішався дуже великою симпатією у всіх, хто його знав і хто мав з ним до діла. Кожний із співробітників “Легенди”, з розмов і взаємин з ним, набирив внутрішнього переконання, що ніхто інший, тільки він має найбільші “фори” у Легенди. Так, наприклад, Федь Крук не раз з гордою самопевністю говорив до мене: “Іван для мене це, напевно, зробіть!” Коли Іван Климів мав прийти в якесь село, там вже всі на нього нетерпеливо чекали. Він умів з кожним по-дружньому поговорити, також з дітьми розмовляв як з собі рівними. Один наш песиміст нарікав перед Климовим сам на себе, мовляв, “я на ніщо не здалий”. Іван усміхнувся і запевнив його: “За України – будете бодай солтисом!” І справді, по відступі большевиків той чолов’яга став солтисом у селі Ш[арпанці], давав собі дуже добре раду, і всім було з ним дуже вигідно.

Так, можу сказати, що Іван Климів у дрібних щоденних справах був людиною великого масштабу.

Раз я перебув разом з Іваном Климовим чотири години у Личаківському парку. Це було в 1941 році. Він, м[іж] ін[шим], згадав мені, що інші його “пхають до женячки”, і він собі постановив, що як не одружиться до кінця 1942 року, то вже ніколи не одружиться. Мав на приміті панну Галину Чуйко³³, з якою й одружився влітку 1942 року.

Микола Климишин трохи недолюблював Легенди, але подивляв його неймовірну працьовитість і небуденну пам’ять щодо кличок, псевдонімів, дат, реченців. Писав мені Климишин, що Легенда їздив разом з ним на Схід і що там познайомився з пані Галиною.

У взаєминах з людьми Легенда був добрим психологом, вмів кожного вірно оцінити. Коли передавав “Шрамові” людей, давав

при тому влучну характеристику кожного з них. “Шрам” сам говорив мені:

– Легенда передав мені яку сотку людей, і кожний був у нього “добрий”. Та й справді, я ніколи на нікому з них не завівся у праці.

Наприклад, про Петра Г.³⁴ Легенда раз сказав, що з нього буде добрий провідник Сокальщини. І так було.

Павло* Петрига, талановитий студент з села Л[учиці], пішов був на схід з Похідними групами. Арештований німцями у Вінниці** (?), під побоями поліції назвав непотрібно декілька прізвищ. Потім втік, повернувся до Львова і розповів мені про все. Згодом записався на студії медицини. Але Легенда вже більше не хотів давати його на працю до зв'язку, кажучи, що вистачить того, що він раз “наколотив”. Згодом Петрига був в УПА і згинув у боротьбі³⁵. Легенда говорив не раз мені і іншим:

– Нам треба людей з характером, а різних техніків ми завжди знайдемо. Шофери і машиністи (чужі) будуть нам вести машину хоч би під дулом револьвера... Як здобудемо Осередні і Східні Українські Землі, то вся решта буде нами швидко опанована.

Він завжди ставив усе на власні сили і клав натиск на якнайкраще організування українців. Ще до вибуху війни німців із советами він передбачував, що німці можуть стати ворогами української державности, а “тоді – треба буде і їх бити!”

Ще хочу згадати про двох моїх тіточних братів – Луця і Федя Круків. Луць зробив дуже багато для сіл Ш[арпанці] і Л[учиці]. Потім був директором молочарні у Добромилі, а згодом став провідником ОУН на Дрогобиччині. Загинув у рядах УПА, в польовій засідці, у 1946 або 1947 році³⁶.

Про Федя я вже згадував раніше. Він був в'язнем концтабору у Березі Картузькій у 1934 році. Легенда передав його до орг. сітки на Волині, де він був обласним господарським референтом. Загинув у боротьбі з большевиками в 1946 році, в довготривалих боях біля Завидівського лісу на Волині. Зараз за давнім “сокальським кордоном” був Милятинський ліс, а далі тягнулися ліси під різними назвами аж на Рівненщину. Всі ті ліси в 1946-47 роках аж гуділи від боїв УПА з московськими зайдами.

Ще одне доповнення до подій у Львові в листопаді 1942 року. В кам'яниці на вул Листопада ч. 29 мешкав також д-р Тома Лапичак³⁷.

---

* Помилка. Повинно бути: Петро

** Помилка. Повинно бути: Житомирі

Він був у той час нареченим доньки Дмитра Котка. Як нас усіх арештували, взяли також і його, але швидко потім випустили на волю.

Макар В. Спомини та роздуми. – Т. 2: Бойові друзі. Кн. 1. – Торонто–Київ, 2001. – С. 123–138.

¹ Шевчук Іван (9.10.1922, с. Шарпанці Сокальського р-ну Львівської обл. – 18.07.1971, біля м. Сент-Пол, пров. Альберта, Канада). Член ОУН, зв'язковий Проводу ОУН, заарештований Гестапо 5.12.1942, ув'язнений у Львові, відтак в концтаборах Авшвіц та ін.

² Лобай Володимир (“Вугляр”, “Сліпий”; 27.10.1911, с. Волсвин Радехівського р-ну Львівської обл. – 31.01.1974, м. Ванкувер, Канада). Повітовий провідник ОУН Радехівщини (1930–1938), окружний провідник ОУН Сокальщини (1938), політв'язень польських тюрем (1938–1939), суспільний референт КЕ ОУН ПЗУЗ (1940–1941), учасник Похідних груп ОУН (1941), керівник відділу зв'язку при організаційній референтурі Проводу ОУН (1942), заарештований Гестапо 11.1942, політв'язень німецьких тюрем і таборів Авшвіц і Мельк.

³ Крук Теодор (18.02.1914, с. Шарпанці Сокальського р-ну Львівської обл. – 1946, біля с. Завидів Іванчівського р-ну Волинської обл.). Член ОУН (1932), кольпортер літератури на Волинь. Вперше арештований у 1933, політв'язень польських тюрем (1936–1939) і табору в Березі Картузькій (07–12.1934). Господарчий референт обласного проводу ОУН Волині (1941).

⁴ Ймовірно, Лемеха Всеволод (“Борис”, “Осип”; 1919, м. Івано-Франківськ – 28.08.1946, м. Долина Івано-Франківської обл.). Крайовий провідник Юнацтва ОУН ЗУЗ (1941–1943).

⁵ Степаняк Михайло (“Дем'ян Дмитрів”, “Лекс”, “Сергій”; 1905, с. Дзвиняч Богородчанського р-ну Івано-Франківської обл. – 13.02.1967, там само). Крайовий провідник ОУН ЗУЗ (1941–1943), член Проводу ОУН (1941–1943).

⁶ Тимчук Іван (“Батько”, “Василь Турко”; “Володимир Шарко”; 17.05.1912, с. Ордів Радехівського р-ну Львівської обл. – 26.03.1982, м. Саскатун, Канада (за іншими даними – 16.11.1982, США). Член УВО (1928), ОУН, заарештований польською поліцією 09.1933, засуджений окружним судом в Золочеві навесні 1934 до 4 років ув'язнення, вийшов на волю 3.01.1936. Надрайонний провідник ОУН північно-західної частини Радехівського повіту (1936). Зв'язковий Проводу ОУН, заарештований Гестапо 20.11.1942 у Львові, політв'язень німецьких тюрем і табору Авшвіц (до 18.11.1944). Згодом на еміграції в Канаді.

⁷ Шевчук Микола (“Шуляк”; 16.12.1917, с. Крилів Грубешівського пов. Люблінського воєв., Польша – ?). Повітовий провідник ОУН Грубешівщини, обласний провідник ОУН Житомирщини (07.1941), керівник видавничого відділу крайового проводу ОУН ПЗУЗ (1942), заарештований Гестапо у Львові 21.11.1942.

⁸ Федик Ярослав (“Роман Заревич”, “Славко”; 9.10.1916, с. Мечищів Бережанського р-ну Тернопільської обл. – 9.07.1981, м. Мюнхен, Німеччина). Головний зв'язковий Миколи Лебедя як урядуючого провідника ОУН (1941–1943), відтак як члена Проводу ОУН і генерального секретаря закордонних справ УГВР в Україні та на еміграції у Німеччині; поручник УПА (30.06.1951); відзначений Золотим Хрестом бойової заслуги I кл. (20.10.1951).

⁹ Прокопович (за чол. Лопатинська) Анна Ліда (“Анка”; 30.11.1922, с. Кам'янка Волоська, тепер тер. Жовківського р-ну Львівської обл. – 15.04.1992, м. Гантер, штат Нью-Йорк, США). Член ОУН, керівник пунктів зв'язку у Львові Проводу ОУН (1941–поч. 1942, кін. 1942–1944), працівник підпілля у Вінницькій і Кам'янець-

Подільський обл. (1942); дружина Миколи Гошовського, потім Юрія Лопатинського. На еміграції в Австрії, Німеччині та США.

¹⁰ Гошовський Микола ("Гаркуша", "Зет", "Помста", "Спартак", "Старик"; 1910, м. Стрий Львівської обл. – 27.03.1945, біля с. Ценів Козівського р-ну Тернопільської обл.). Керівник зв'язку при Проводі ОУН (1942–1945).

¹¹ Наконечний Богдан (Данило) ("Данко"; 1922, м. Львів – ?). Зв'язковий ОУН у Львові, заарештований Гестапо 11.1942 у Львові, звільнений польською боївкою з тюремного шпиталю на вул. Замарстинівській 15.04.1943.

¹² Іван і Текля Наконечні, обоє 1894 р. н., у 1940 р. мешкали на вул. Енгельса, д. 23, кв. 1 (тепер вул. Коновальця, за Польщі – 29 листопада).

¹³ Наконечна Марія ("Галя"; 1924, м. Львів – 31.12.1954, Казахстан). Член ОУН (1940), зв'язкова; заарештована 7.09.1940, засуджена 15–18.01.1941 на Процесі 59-х до 10 років ув'язнення та 5 років заслання.

¹⁴ Садовський Лех ("Будзинські", "Славек", "Василь"; 15.03.1917, с. Метанівка Теплицького р-ну Вінницької обл. – 12.01.1991). Шеф Бюро інформації і пропаганди Львівського обшару (краю) Армії Крайової (12.1941–04.1942), заарештований Гестапо 25.04.1942, звільнений польською боївкою з тюремного шпиталю на вул. Замарстинівській 15.04.1943, співробітник Бюро інформації і пропаганди Головної Команди АК (1943–1944), поручник, учасник Варшавського повстання, потрапив у німецький полон.

¹⁵ Грицай Дмитро ("Бук", "М. Д. Бученко", "Дуб", "Олег", "Палій", "Перебийніс", "Сірко"; 1.04.1907, с. Дорожів Самбірського р-ну Львівської обл. – 22.12.1945, м. Прага, Чехія). Член УВО та ОУН, політв'язень польських тюрем (1932) і табору в Березі Картузькій (07.1934–04.1936), військовий референт КЕ ОУН ЗУЗ (1931–1939, з перервами); командир відділу "Верхшув" в Староховиці (1939–1940), керівник повстанського штабу ОУН (від 03.1940), учасник II ВЗ ОУН (1941), військовий референт Проводу ОУН (1941–1942, 1944–1945). В'язень тюрем Гестапо у Львові (12.1942–09.1943), заступник шефа ГВШ УПА (1943–1944), шеф ГВШ УПА (1944–1945); член УГВР; генерал-хорунжий УПА (1945), відзначений Золотим Хрестом заслуги УПА (з датою смерті).

¹⁶ Кашуба Іван ("Пластун", "Чад"; 7.10.1919, с. Дорогі Галицького р-ну Івано-Франківської обл. – 4.01.1995, м. Мюнхен, Німеччина). Член ОУН (1937), заарештований і ув'язнений Гестапо у Львові, в концтаборі Авшвіц від 2.10.1943, звільнений 15.11.44. Референт СБ ЗЧ ОУН (1951–1995).

¹⁷ Шак Дмитро (1917, с. Горбків Сокальського р-ну Львівської обл. – 27.11.1942, м. Львів). Член ОУН, службовець Українського комітету в Сокалі.

¹⁸ Гриньків Євген (23.11.1908, м. Сокаль Львівської обл. – 27.11.1942, м. Львів). Вихованець Пласту, культурно-освітній референт Українського комітету в Сокалі, заарештований Гестапо в 1942 за доповідь, виголошену на святі Т. Шевченка, яка містила слова "степи мої запродані жидові, німоті".

¹⁹ Луцишин Теодор (24.03.1920, с. Стоянів Радехівського р-ну Львівської обл. – 23.05.1991, м. Ірвінгтон, штат Нью-Джерсі, США). Член ОУН, технічний працівник театру М. Заньковецької, заарештований і ув'язнений Гестапо у Львові, політв'язень тюрми у Львові, концтабору Авшвіц та ін.

²⁰ Левицький Семен ("Кліш", "Сокіл"; 6.05.1916, с. Бишки Козівського р-ну Тернопільської обл. – 3.12.2006, м. Торонто, Канада). Член ОУН (1932), повітовий провідник ОУН Бережанщини (осінь 1939), окружний провідник ОУН Бережанщини (II пол. 1941), співробітник крайового проводу ОУН ЗУЗ (кін. 1941–кін. 1942), обласний провідник ОУН Перемищини (кін. 1942–поч. 04.1943), ув'язнений німцями у Львові, відтак в концтаборі Авшвіц.

²¹ Шевчук Павло ("Коваль"; 10.09.1912, Волинь – 12.01.1989, м. Торонто, Канада). Член ОУН, зв'язковий Проводу ОУН, заарештований 15.03.1942, ув'язнений у Львові, 10.1943 вивезений в концтабір Авшвіц.

²² Цюман Василь (1913 – 1945, м. Ебензее, Австрія). В'язень німецької тюрми у Львові і концтаборів, де загинув.

²³ Зарічанський Тимко (30.06.1915 – 23.05.1949, м. Тіммінс, пров. Онтаріо, Канада). Член ОУН, заарештований Гестапо 1942, політ'язень тюрми у Львові, концтабору Авшвіц та ін.

²⁴ Луцишин Ірина (?), с. Стоянів Радехівського р-ну Львівської обл. – ?). Член ОУН, ув'язнена в концтаборі Авшвіц-Біркенау (1942–1944), повернулася додому, депортована радянською владою на Донбас.

²⁵ Стахів Марія (“Варка”; 10.08.1914, м. Перемишль, Польща – не пізніше 05.1947, біля селища Кузьминець Рожнятівського р-ну Івано-Франківської обл.). Вихованка Пласту, член ОУН, зв'язкова. Арештована Гестапо, ув'язнена в концтаборі Авшвіц-Біркенау (1942–1944). Під виглядом репатриантки повернулася із підпільною поштою з Західної Німеччини до керівництва ОУН в Україні. Працівниця крайового осередку пропаганди ОУН Карпатського краю (1946–1947).

²⁶ Прокопович (за чол. Коссановська) Оксана (“Бурлачка”, “Галина”, “Ліда”, “Маруся”, “Сяська”; 1923, с. Кам'янка Волоська, тепер тер. Жовківського р-ну Львівської обл. – ?). Зв'язкова Проводу ОУН (1942), заарештована Гестапо в Полтаві 09.1942, ув'язнена в тюрмах Полтави, Кисва, Львова (до 10.1943), концтаборах Авшвіц-Біркенау (1943–1945), Равенсбрюк і Нойштадт (1945); повернулася в Україні, співробітник технічного зв'язку при Проводі ОУН (1946), заарештована 9.09.1946, засуджена військовим трибуналом військ МВД 28.05.1947 до 10 років таборів.

²⁷ Башук Петро (“Чок”; 26.11.1911, с. Пивовщина, тепер частина с. Себечева Сокальського р-ну Львівської обл. – 29.05.1995, м. Вінніпег, Канада). Член ОУН з поч. 1930-х, член повітового і окружного проводу ОУН Сокальщини, працівник видавництва “Дешева книжка” у Львові (1935–1936), політ'язень польських тюрем (1937–1939) і табору в Березі Картузькій (07.1934–03.1935), керівник ОУН на Поліссі (1939), повітовий провідник ОУН Белзчини (1939–1941), учасник II ВЗ ОУН (1941), політ'язень концтабору Авшвіц (1943–1944), працівник ОУН у Празі (1946), відтак на еміграції. Чоловік Наталії Леонтович.

²⁸ Матла Зиновій (“Дніпровий”, “Святослав Вовк”, “Чорний”; 26.11.1910, с. Містки Пустомитівського р-ну Львівської обл. – 23.09.1993, м. Філадельфія, США). Учасник II ВЗ ОУН (1941), представник Проводу ОУН при Південній похідній групі ОУН (1941), крайовий провідник ОУН ПУЗ у Дніпропетровську (1941–1942), учасник II Конференції ОУН (1942) та III Конференції ОУН (1943), член Проводу ОУН (1942–1943), член Бюро Проводу ОУН (1943). Заарештований Гестапо 07.1943, політ'язень німецьких тюрем і концтаборів, вийшов на волю восени 1944.

²⁹ Климишин Микола (“Недобитий”, “Непоборний”, “Отава”; 25.02.1909, с. Мостище Калуського р-ну Івано-Франківської обл. – 4.10.2003, м. Детройт, США). Член ОУН (1931), заарештований 14.06.1934 у Кракові, засуджений на Варшавському процесі 18.11.1935–13.01.1936 до довічного ув'язнення. Учасник нарад провідного активу 9–10.02.1940 в Кракові, член Революційного Проводу ОУН (1940–1941) і Проводу ОУН (1941), фінансово-господарський референт (1940–1941), учасник II ВЗ ОУН в Кракові (1941), організатор Похідних груп ОУН. Заарештований німцями 09.1941, політ'язень німецьких тюрем та концтабору Авшвіц, вийшов на волю 19.12.1944.

³⁰ Ребет Лев (“Кіл”, “Кліц”, “Стар” та ін.; 3.03.1912, м. Стрий Львівської обл. – 12.10.1957, м. Мюнхен, Німеччина). Член УВО (1927), ОУН (1929), окружний провідник ОУН Стрийщини (1933, 1935), крайовий провідник ОУН ЗУЗ (1935–02.1939). Учасник II ВЗ ОУН в Кракові (1941). Перший заступник Голови УДП (1941), політ'язень німецьких тюрем і концтабору Авшвіц (15.09.1941–1944).

³¹ Карабин Степан (6.07.1917, с. Лушків Грубешівського пов. Люблінського воєв., Польша – 1945). Член ОУН, політв'язень німецьких тюрем, концтабору Авшвіц, помер від виснаження і голоду.

³² Мазурок Пилип (“Оберек”, “Чорний”; 12.08.1918, с. Старий Порицьк Іваничівського р-ну Волинської обл. – ?). Член ОУН (1935), районний провідник ОУН в Порицьку (1937). Зв'язковий КЕ ОУН на Волині, політв'язень німецьких тюрем і таборів Авшвіц, Мельк, Ебензее (1942–поч. 05.1945), після виходу на волю пропав без вісти.

³³ Петренко (дів. Чуйко) Галина (14.04.1921, с. Журбинці Бердичівського р-ну Житомирської обл. – 11.08.2011, м. Ештон, штат Меріленд, США). Студентка факультету української філології Київського (1939–1940) та Львівського (1940–1941) університетів. Член ОУН, учасниця Похідних груп, обласний провідник жіночої сітки ОУН Житомирщини (1941), крайовий провідник жіночої сітки ОСУЗ (кін. 1941–поч. 04.1942), працівник підпілля у Львові (1942–1944), співробітник редакції радіостанції “Афродита” (кін. 1943).

³⁴ Можливо, повинно бути Б[ашук] Петро.

³⁵ Петрига Петро (“Улас”, “Щербак”; 1923, с. Луциці Сокальського р-ну Львівської обл. – 16.07.1947, с. Станія Дрогобицького р-ну Львівської обл.). Районний провідник Юнацтва ОУН Сокальщини (1940–1941), учасник Похідних груп ОУН (1941), співробітник обласного проводу ОУН Житомирщини (1941–1942), заарештований 3–4.02.1942 в Житомирі, втік; вишкільник надрайонного осередку пропаганди ОУН Дрогобиччини (1945), надрайонний референт пропаганди ОУН Самбірщини (1945–1946), надрайонний референт пропаганди ОУН Дрогобиччини (1946), надрайонний провідник ОУН Дрогобиччини (1946–1947).

³⁶ Крук Лука (1916, с. Шарпанці Сокальського р-ну Львівської обл. – 1946, Львівська обл.). Член ОУН, діяв у підпіллі на Сокальщині і Дрогобиччині.

³⁷ Лалічак Тома (17.10.1914, смт Нижанковичі Старосамбірського р-ну Львівської обл. – 2.04.1975, м. Чикаго, США). Лікар, член ОУН (1937), крайовий провідник ОУН(м) (1941–1942), 1942–1944 рр. – в'язень концтабору Заксенгавзен (1942–1944).

№ 57

1987 р.

Дмитро Куп'як¹

ДО СПРАВИ ЯРОСЛАВА СТАРУХА І ДМИТРА ГРИЦЯ

Літом 1943 року прийшов наказ-доручення від Проводу ОУН: за всяку ціну вирвати з рук Гестапо, з в'язниці Лонцького у Львові, двох провідних членів ОУН – Ярослава Старуха-Стяга і Дмитра Грицяя-Перебийноса.

Провід ОУН мав докази і був певний, що Гестапо, не отримавши від них задовільних зізнань, буде мучити їх і вкінці розстріляє.

А не треба забувати, що положення в Україні для німців було дуже напружене. Діяли драконівські закони. Гестапо вдалось до

жорстокого терору, розстрілювали українців серед білого дня, прилюдно, щоб змусити непокірне населення до рабського послуху.

Отже, вирішено визволити двох в'язнів з рук Гестапо. Із референтури СБ призначено кількох членів, щоб перевести намічений плян. Всією справою визволення керував член СБ – Модест.

В той час, у тюрмі на Лонцького (ріг тодішніх вулиць Льва Сапіги й Коперника) та в головній квартирі “Зіхергайтсдінст” (СД) і Гестапо виконували допоміжну службу охорони т. зв. “чорні” (бо носили чорну уніформу), між якими не бракувало й українців (Саме на допомогу тих людей організація поклала великі надії). Ці люди, з українців, не були членами ОУН, а тому треба було зібрати про них особисті дані й перевірити докладно характеристику деяких “чорних”. Їх було вибрано чотирьох осіб та старшину М. Гр. До речі, М. Гр. через свою дружину Славку був посвячений із Ярославом Старухом.

З причини конспірації, ніхто з “чорних” не знав усіх спільників аж до останнього дня.

Настав час, довго очікуваний, відповідальний. Ану ж бо не вдасться!...

В означений день старшина М. Гр. вислав “чорних” з підробленим наказом доставити двох в'язнів на нібито важливе переслухання. “Чорні” з наказом вивели двох в'язнів за мури в'язниці. Плян вдався знаменито.

За мурами тюрми Лонцького вже чекав на них зі своєю боївкою СБ друг Модест.

Негайно, після такого вдалого вчинку, “чорні” приїхали на мою квартиру на вул. Пулавського ч. 8 у Львові, тут переодягнулись в цивільне вбрання, заздалегідь приготоване для них. Того ж самого вечора вибрались вони поза Львів, по приготованих зв'язках. Один з “чорних” пішов по зв'язках в Тернопільщину, до керівника СБ Максима², другий – у Станіславщину, до керівника СБ Митаря³, а два залишились у Львівщині, в провідника Фігурки⁴. Куди подівся старшина М. Гр. – знав Провід.

Від самого початку аж до закінчення акції визволення я виконував обов'язки зв'язкового з “чорними” В. Г., село П. під Львовом, С. С. та М. (місцевостей не пригадую).

За якийсь час після того визволення, Гестапо загрозило родині одного з “чорних”, що якщо їх син, учасник визволення, не зголоситься до Гестапо в призначений час, то вся рідня буде розстріляна. Зі страху за страту рідні, він – з ніким не порадившись – зголосився до Гестапо.

Зі зв'язків з ОУН він знав тільки мене і мою адресу, отож я мав стати першою жертвою Гестапо. П'ятого листопада 1943 року Гестапо прийшло мене арештувати..

Та знати своєї долі не можеш... не відгадаєш... Ранком того ж таки 5 листопада, я – не підозріваючи, що надо мною вже завис “меч Дамокля” – виїхав зі Львова в одній невідкладній організаційній справі. Організація негайно повідомила мене, що Гестапо вдерлось у моє мешкання, зробило обшук і, нічого не знайшовши, чекало на моє повернення до мешкання. Відтоді я почав жити нелегально – до закінчення німецької окупації українських земель.

Будучи учасником визволення двох в'язнів – Ярослава Старуха і Дмитра Грицяя – з тюрми Лонцького у Львові, мушу ствердити, що замітка п. В. Макара, “від упорядника” – в книжці “Бойові друзі” на стор. 104 дещо розходиться з правдою.⁵

Гомін України. – 1981. – № 26. – 24 червня. – С. 9.

---

¹ Куп'як Дмитро (“Весляр”, “Клей”, “Тятива”; 6.11.1918, с. Яблунівка Буського р-ну Львівської обл. – 13.06.1995). Член ОУН (1938), співробітник крайової референтури СБ ОУН ЗУЗ (осінь 1941–поч. 1944), командир боївки СБ ОУН ЗУЗ (поч. 1944–10.1945). Виїхав нелегально через Польщу в Німеччину, відтак мешкав у Канаді.

² Гоянюк Василь (“Максим”; 1918, с. Спас Коломийського р-ну Івано-Франківської обл. – 1.05.1945, с. Великі Гаї Тернопільського р-ну Тернопільської обл.). Обласний референт СБ ОУН Тернопільщини (1943–1944), крайовий референт СБ ОУН Подільського краю (1945).

³ Лівий Володимир (“Йордан”, “Митар”; 3.02.1919, с. Болехівці Дрогобицького р-ну Львівської обл. – 5.12.1948, с. Топільське Рожнятівського р-ну Івано-Франківської обл.). Обласний референт СБ ОУН Станиславівщини (1942–1945), крайовий референт СБ ОУН Карпатського краю (1945–1948).

⁴ Кияк Роман-Андрій (“Кривоніс”, “Фігурка”; 17.05.1920, м. Винники Львівської міської ради – 27.12.1998, м. Івано-Франківськ). Обласний референт СБ ОУН Львівщини (1943).

⁵ У книзі “Спогади нерозстріляного” (Торонто–Нью-Йорк, 1991. – С. 185–187) Дмитро Куп'як виклав справу так:

“Провід ОУН був певний, що Гестапо, не отримавши від них потрібних зізнань, буде мучити їх, а потім розстріляє. Отже, прийшов наказ-доручення від Проводу ОУН: «За всяку ціну вирвати з в'язниці Лонцького двох провідних членів ОУН – Ярослава Старуха і Дмитра Грицяя». Із референтури СБ Крайового Проводу призначено кількох членів, щоб виконати намічений план. До цієї групи було призначено й мене.

У той час в тюрмі на Лонцького і в головній квартирі Гестапо виконували допоміжну службу охорони в'язниці т. зв. «чорні» (носили чорні уніформи). Це була збиранина з різних національностей. Між «чорними» було кілька українців. І саме на них організація покладала великі надії. Через те, що ці люди не були членами ОУН, треба було зібрати про них докладні дані і перевірити їхні характеристики. Мені було доручено перевірити й приготувати до цієї ризиковної акції двох

людей. З-поміж п'яти людей, з якими я вів розмови, аби хоча б поверховно щось знати про них, я вибрав двох, сподіваючись на їхню допомогу.

Інших двох підготував член СБ «Скалюк». Під час підготовки тих людей ми мусіли бути дуже обережні, щоб самим не потрапити в пастку. Окрім чотирьох «чорних», був призначений ще один старшина, українець Мирон Граб, якого підготував хтось з проводу до тієї акції. Коли вже всі чотири «чорні» були як слід підготовані, визначили день акції. І лише в день акції «чорні» довідалися, хто належить до групи.

В означений день старшина тих «чорних», Мирон Граб, вислав їх з фальшивим документом-наказом від «Гестапо» – доставити в'язнів Дмитра Грицяя і Ярослава Старуха на допит до Гестапо. «Чорні» з «Наказом» в руках вивели двох в'язнів за браму тюрми, де на них вже нетерпеливо чекала боївка СБ під проводом «Модеста» (Кость Цмоць).

Після вдалої акції всі «чорні» приїхали поодиноці на мою квартиру на вул. Пулавського, 8, переодягнулися в цивільне убрання, заздалегідь приготуване для них і знову, поодиноці, вийшли в Стрийський парк (я мешкав за кілька кам'яниць від парку), де на них вже чекали зв'язкові, й негайно перепроводили їх на місце призначення. Один пішов в Тернопільщину до обласного провідника СБ «Максима», один до обласного провідника в Станиславівщину, а двоє залишилися на Львівщині під опікою обласного СБ «Фігурки». Старшину «Граба» перебрали інші люди і, де він пішов, не знаю.

Через деякий час після того визволення Гестапо пригрозило батькам одного з «чорних», що якщо їх син не зголоситься до Гестапо в призначений час, то вся родина буде розстріляна. Він, із страху за родину, ні з ким не порадившись, зголосився до Гестапо і почав з ними співпрацювати. А тому, що він, окрім мене, більше нікого з організації у Львові не знав, він подав мою адресу (мого правдивого прізвища він не знав). Через це, я мав стати першою жертвою його доносу. Та знати своїй долі людина не може... Не вгадує... Про те того разу моя доля була до мене ласкавою.

У п'ятницю, 5 листопада, не підозріваючи нічого небезпечного, я виїхав зі Львова в одній невідкладній організаційній справі на терен Золочівщини з дорученням до провідника обласного СБ «Максима».

Поїздом мав доїхати до станції Красне, а відтак з допомогою теренових зв'язкових добиватися до «Максима»."

№ 58

1987 р.

Богдан Старух

Ярослав Старух Його жести, характер, боротьба

Ярослав Старух – це кольоритна індивідуальність серед Українських Націоналістів – 1929 – до його героїчної смерті – 1947.

Володимир Макар пише: "Сорок років від героїчної загибелі одного з найвидатніших організаторів і провідників революційно-

збройної боротьби українського народу, доби ОУН-УПА-УГВР, Ярослава Старуха, який записався золотими буквами в історії цієї боротьби під псевдонімами «Стяг», «Ярлан», «Стояр», «Синій» і інші.»

Ярослав Гайвас: “Довголітний досвід підпільника Старуха-Стяга, як політичного в’язня у польських та німецьких тюрмах і керівника різnorodних революційних акцій, не пройшли даремно. До 1947 року він протривав у підпіллі, в бункрі, на чолі політичної і військової боротьби, пошукуваний сотнями і тисячами членів польської служби безпеки, міліції, ріжних секретних служб та армії. А коли в окруженні, з якого вже не можна було вирватися, він зі співом на вустах висадив бункер в повітря разом зі своїми товаришами. Його смерть, як і його життя, є і буде назавжди зразком до наслідування для своїх і чужих, які виберуть шлях активного члена визвольної боротьби свого народу. Ярослав висав з молоком своєї матері елементи українського патріотизму, любови до свого і до свободи, за ті найвищі вартості. Для нього шлях до ОУН був єдиний і прямий і він його обрав на зарані свого життя і йшов ним аж до смерти.”

Д-р Мирослав Прокоп: “Серед тисяч української молоді західніх областей, яка в 30-их і 40-их роках вела боротьбу проти насамперед польських, а відтак німецьких і російських окупантів, Ярослав Старух був, мабуть, найбільш типовою постаттю. Боротьба за самостійність України і праця серед народу і для народу були його стихією. Він був талановитим бесідником, що швидко нав’язував контакт із слухачами, поривав їх за собою. Старух був народним трибуном у найбільш образному значенні цього слова. Він імponував силою своєї віри в те, що говорив і робив. Його характеризував полум’яний патріотизм, всеціла відданість справі, фанатична віра в неї, готовість бачити особисте тільки в боротьбі за добро громади, особиста завзятість і хоробрість, врешті, кожночасна готовість на посвяту і смерть для ідеї”.

Ярослав родився 17 листопада 1910 року в Слободі Золотій, повіт Бережани, як шоста дитина батьків Тимотея і Анни з Петрицьких. Обидві родини Старухів і Петрицьких відіграли видатну ролу в часі боротьби галицьких українців за свої права самоуправи. Завзята боротьба була як в Парляменті, так і Крайовому Соймі. Батько Тимотея, Старух Михайло був вибраний в 1861 році послом до Крайового Сойму, а Тимотей в 1907 році до Парляменту, а в 1908 також до Крайового Сойму. Ця боротьба між українцями і поляками в Австрії прибирала часто

дуже драстичних форм, саме в обох законодавчих тілах. Бували також і кроваві вибори до цих тіл.

В 1915 році відступаючі російські війська вивезли на Сибір Тимотея разом з найстаршим сином Миколою, де вони перебули три роки. Дня 18 травня 1917 року Тимотей з сином Миколою вертає в Київ і цього самого дня рано являється на “Першій Військовій З’їзді”. По полудні Тимотей виголошує знаменну промову за проголошення самостійности України, а не автономії, як так завзято намагається переконати усіх Винниченко. В 1919 році Тимотей сповняє функцію комісара міста Бережан, є членом Української Національної Ради в Станіславові та є обраний делегатом на Трудовий конгрес у Києві. Вертаю до Ярослава Старуха.

Від [19]21 до [19]28 року Ярослав учився в Бережанській гімназії, був визначним учнем. Крім цього, належав до новозорганізованої молодечої організації Пласт, яка гарно розвивалася. Вже в вищих класах Ярослав вибивається на одного з здібних провідників пластового руху, а навіть в сімейній класі вибраний на кошового. Він з питомою енергією надає тій гарній організації динамічного росту, організує все нові курені як жіночі, так і хлоп’ячі. Дальше організує міщанський великий курень, а в кінці почав організувати перший в Галичині Селопласт, який в короткому часі зростає до 500 членів.

Запроваджена повна дисципліна, організуються різні курси, зорганізовано кілька хорів, духову і мандолінову оркестру, драматичний гурток. Сливє кожного тижня відбуваються різні імпрези як концерти, вистави, фестини, прогульки, виїзди з імпрезами на села і т. д. Польська влада зразу придивлялася тому спокійно, але було це їм не до вподоби.

Ярослав в міжчасі закінчує гімназію і в [19]28 році дістає свідоцтво зрілості з відзначенням. В [19]29 році вписується на правничий факультет Львівського університету. Він також в тому самому році вступає в члени Організації Українських Націоналістів. Саме тим кроком шлях його життя міняється. Він вступив на шлях справжньої боротьби українського народу за його волю жити вільним життям у власній державі.

Ярослав, хоч вписався на студії в Львівському університеті, однак часті арешти та навал праці в Організації не дозволили йому здобути високу університетську освіту. Він здобув її самотужки. Зразу він працює виховником юнацтва ОУН. Але вже в [19]30 році стає членом¹ Крайової Екзекутиви. За певний час його приділюють до Екзекутиви також Волині і Полісся².

Ярослав не тільки талановитий бесідник, але має також і гостре перо. Його статті появляються в різних оунівських журналах як “Студентський шлях”, “Наш клич”, “Голос”, “Голос нації”, “Вісті” і багато інших.

В 1934 році його арештують та вивозять до Берези Картузької. З Берези після 6 місяців поліція привозить до Львова на нові слідства. Але і тим разом якось він викрутився. В 1938* році арештують його в Моршині, лікувальна місцевість коло Стрия, і то підступно, як Ярослав пішов напитися води раненько з джерела і ніхто не бачив. Вивезли його до Дубна на Волині. Саме в Дубні поліція приготувала прилад для тортування, щось в роді столярського варстату. Жертву прив’язували на тому варстаті, а відтак корбою розтягали цей варстат і очевидно роздирали ціле тіло. Писав в грипсі Ярослав, що це щось несамовите. Таке роздирання тіла повторяли щодня місяцями, пока жертва, вичерпана в горячці, починала говорити те, що їм було потрібне. Так було з Пшеничним і він почав “сипати”, писав Ярослав.

В 1939 році в травні відбувся великий процес в Рівному. Ярослав був засуджений на 13 років в’язниці. 1 вересня почалася війна і всі в’язні були випущені. Ярослав виїхав до Кракова і там був призначений референтом пропаганди³ в Екзекутиві організації, яку очолював Степан Бандера.

В 1941 році Ярослав перший проголошував через радіомовлення ім. Євгена Коновальця у Львові Акт 30 червня. Пізнім літом цього ж року був організатором громадського і політичного життя на Житомирщині і Київщині. Там арештовало його Гестапо, але вдалося йому втекти з в’язниці. Він вертає до Львова і на конспіративнім мешканню професора Нагірського працює над написанням самоосвітніх підручників. Рівно ж тоді написав і видрукував малу історію України, де дані є допроваджені до Козаччини.

В 1942 році – назначений референтом окупованих теренів німцями. Цього ж року, 3 грудня** підступно арештований гестапівцями, переходить страшні тортури в приміщеннях Гестапо на вулиці Пелчинській. Мав полomanу руку, кілька пальців, 3 ребра, а ціле тіло масакроване до недопізнання. Перепроваджував ті тортури нелюд Вірзінг з другими опришками. Там тоді на переслуханнях загинули: Галина Столяр⁴, Іван Климів-Легенда, Олег Кандиба-Ольжич⁵ і багато інших. “Ти написав історію України? –

---

* Помилка. Повинно бути: 1937

* Помилка. Повинно бути: 4 грудня

викрикував той звір Вірзінґ. – На, понюхай (це був найбільший кіл, яким били) це є Україна!”, – і тоді йшла масакра. Літом* [19]43 року оунівська боївка під проводом Цмоця, перебрана за ґеста-півців, забирає з келії на вул. Лонцкого Ярослава і Дмитра Грицяя ніби на переслухання і так їх виратувала від певної смерті.

Ще не зовсім вилизався Ярослав з ран-тортур Вірзінґа, а вже дістає нове, складне завдання до розв’язання, а саме зорганізувати власне радіомовлення чи пак радіовисилання в Карпатах. “Це чудова ідея, – відповідає Ярослав, – Я це зооблю (він не вимовляє р), це вікно в широкий світ, – вигукує Ярослав з великою втіхою, – Я вже давно про щось таке думав!”

Кілька тижнів пізніше валка возів з тяжким вантажем різних машин і різних додатків, під орудою упівців помалу, обережно посувається в наші чудові Карпати! “Ех, Довбуше, якби Ти знав, які скарби ми тут веземо, якби. Ти знав! Це ж «Самостійну Україну» веземо”, – жибонить під носом вже добре змучений тяжко узброєний охоронник. Вже з кінцем 1943 року “Самостійна Україна” чи закодована “Афродита” кожного дня передавала свої програми українською, російською, французькою та англійською мовами. Керівник програм Ярослав справляється якнайкраще! Варта медалі! Афродита надає свої програми до березня 1945 року.

В роках 1945–47 Ярослав Старух призначений провідником Закерзоння. Йому також підлягають упівські одиниці. Він розбудував цілий ряд бункрів, магазини харчів, зброї, різні робітні, шпиталі, подиву гідну розвідку не лише на Закерзонні, але сливе по цілій території Польщі, а найбільшу в самій Варшаві, провів всебічну політично дипломатичну акцію в різних амбасадах чужих держав, приготував велику кількість підпільної літератури в чужих мовах, він заключив договір з польським протикомуністичним підпіллям в справі координації дій проти спільного ворога – Москви, а навіть виконано спільний напад на Грубешів 27 травня 1946 року.

Ярослав видрукував більшу брошуру під назвою “Фашистівське страшило”, по-польськи “Upior faszyzmu”, по-англійськи “Spectre of fascism”. В тій брошурі Ярослав знаменито переводить критику таких диктаторських систем і вказує, що большевицький устрій є російський фашизм. Один польський генерал, який досліджував українське підпілля на Закерзонню, висловився: “Старух ствожил паньство в паньстве”.

---

* Помилка. Повинно бути: Восени

Чи може бути краща оцінка? Головна Визвольна Рада по героїчній смерті Ярослава Старуха нагороджує його найвищим відзначенням: Лицар Золотого Хреста заслуги.

На закінчення цього короткого слова про Ярослава Старуха, мого найдорожчого брата, позволю собі зацитувати уривок з його праці: “На шляху історичного поступу”: “Шлях нашої революційної боротьби – твердий і жорстокий, встелений щоденними боями, нелюдськими трудами, геройськими подвигами, безчисленними жертвами крові і життя, але наша велика і свята ціль веде нас довгі роки через всі бурі, труди і жертви до її здійснення, до перемоги! Знищимо тиранію і рабство! Здобудемо волю і незалежність!”

Таким був Ярослав Старух. Коли я згадав його батька, зробив я це нарочно, щоби вказати, де зростав Ярослав, де кристалізувався його твердий характер, його патріотизм, його настанова боротьби на життя і смерть до ідеалу жити вільним життям у своїй власній самостійній державі. Він був одержимий цією ідеєю.

Аванґард. – 1987. – Ч. 1-2. – С. 30-33.

---

¹ Підтвердження цьому немає. Я. Старух був співробітником крайової екзекутиви.

² Помилка. Крайової екзекутиви ОУН на Волині і Поліссі в 1930-х роках, за наявними джерелами, не було.

³ Помилка. Я. Старух був не референтом пропаганди, а співробітником референтури пропаганди.

⁴ Столяр Галина-Олена (5.03.1916, м. Тернопіль – 27.12.1942, м. Берлін, Німеччина). Зв'язкова КЕ ОУН ЗУЗ (1940) та Проводу ОУН (1942); студентка української філології Львівського університету (1940), заарештована НКВД (09.1940) та суджена на т. зв. Процесі 59-ох (15-18.01.1941). На початку війни вирвалася із тюрми, у кін. 1942 заарештована Гестапо і закатована на допитах.

⁵ Кандиба Олег (“Ольжич”; 8.07.1907, м. Житомир – ніч 9-10.06.1944, Заксенгавзен, Німеччина). Поет, член ОУН (1929), культурно-освітній референт ПУН (від 1937), заступник голови ПУН та голова проводу ОУН(м) на українських землях (05.1942–1944), в. о. голови ПУН (01–05.1944). Заарештований німцями 25.05.1944 у Львові, закатований у концентраційному таборі, спалений у крематорії.

Наталія Леонтович-Башук¹

НА МЕЖОВІЙ ЗЕМЛІ

(...)

Криничка робить на мене враження гарно допильнованого паркового басейну, викопаного під горою, вкритим зеленим буком та смереками. Прохолода і плюскіт води нагадують про спрагу і ми довго, насолоджуючись, п'ємо воду, аж поки тріск галуззя не перериває.

З гущавини на горбі виринає постать і махає нам рукою. Стрілець показує мені стежку і відходить.

Видряплюся вгору, як на піч, і подаю руку...

Та це ж Славко Старух! Він тішиться із мого подивування і радості. Поряд з ним Заруба² та ще двоє, мабуть, охорона, яку він відправляє і, розстеливши на землі плащ, галантно запрошує мене сідати.

Мовчимо і розглядаємо одне одного. Я думками на Лонцького у Львові, де кілька літ тому припадок схрестив наші інтереси. Він чисто поголений і свіжий, як і комірець його білої сорочки. Шпакувате волосся ніби щойно від фрезера. Погляд та усміх викликають безмежну довіру.

Ми, властиво, бачилися лише два-три рази. Петро [Башук] сидів із ним на Лонцького. Славко бачив мене щодня під вікнами і читав грипси. А потім та втеча, і ми вже старі знайомі.

“Чи ви дуже злі на мене за Лонцького?”

“Я проклінала вас, Організацію. Думала, що збожеволію. Подумайте, сестра Ірена³ «ходила» з тим гестапівцем, «обробляла» його в огидний спосіб. Усе підготували до втечі. Я мала ключі від хати, де Петро міг переховуватися. То був наш план: вирвати із тюрми Петра і вас. А тим часом Організація взяла план та висмикнула вас і Гриця! А Петра залишила. Проте, тепер мені здається, що в той спосіб Петро врятувався і що сталося добре.

Найбільше мене пекли тих 1000 злотих, які дав мені провід, наче «заткни собі тим рот і мовчи». Скажіть, хіба ж не страшна образа? Я під побоями нікого не «всипала» ні у польській, ні у німецькій тюрмі. А волю чоловікові хіба могла б купити зрадою? Взяла ті гроші, і вони добили мене психологічно.

Потім два місяці вмирала від тифу у шпиталі, а дома вмирала моя доня. Знаєте, після хвороби ми цілий тиждень знову

вчилися ходити й говорити, а виглядали як скелети. Тоді мною матеріально опікувався Романів³, швагер, а морально – Василь Ваврук⁴. Власне, Василь зробив з мене знову людину, залучивши знову до праці в Організації. Від того часу я відчула себе сильною людиною.

Тільки те сплигло. Тепер минуле видається мені старою, добре зною байкою”.

“Все ж таки я винен вам вияснення, – каже Старух. – Ми з Петром постійно розробляли різні плани втечі. Того ґестапівця, що ваша сестра «обробляла», підставила у в’язницю Організація. Організації було потрібно, щоб вирвати із в’язниці мене і Гриця, але боялися, що «ґестапівець» під впливом вашої сестри зробить все не за пляном. Коли підготували потрібні папери, «ґестапівця» за якусь провину «арештували». Знайшли двох інших. Опісля виявилось, що ті були справжніми ґестапівськими прислужниками і працювали на Ґестапо. Їх застрелили. Про день втечі я довідався вже в коридорі тюрми, а Гриця побачив аж на вулиці. Мені було прикро, що справа повернулася так, і я хотів якось допомогти Петрові, щоб він сам утікав.”

“Те, що трапилося, не залежало від вас, – промовила я. – Як знаєте, з Лонцького його та багато інших перевезли до Авшвіцу, звідки він по війні вийшов. Життя – то тяжка боротьба.”

“Знаю, і я прихильник того, що життя – то боротьба. А тепер скажіть, як ви порозумілися із Петром?”

Оповідую все, починаючи від Миколаєвича. Коли доходжу до хусточки з гипсом від Петра, Славко посміхається.

“Я знав, що там грипс. То ваш давній «трик» з Лонцького. Але я не контролював його і не поров хусточки. Зате вашу записку читав. Чому зараз змінили думку і хочете їхати?”

“По-перше, я боюся. А по-друге, якщо нас вивезуть, то вже ніколи не зустрінуся з Петром. Навіть, якщо залишимося тут, хіба зможу в цих умовах вивести в люди доню? Мене переслідує думка, що я осліпну, а вона залишиться сама.”

“Нехай Петро приїде сюди. Чому не хочете, щоб він повернувся?”

“Чи маю моральне право того хотіти? Наражати його на небезпеку? Відривати його для себе від роботи? Хоч і не знаю, що він там робить і чи взагалі має роботу. Петро пише, що хворий і перебуває у шпиталі. Чи то правда?”

“Ви забагато думаете про все те. Нещодавно прийшов чоловік звідти. Оповідав, що вийшли з Авшвіцу, розділилися функція-ми і роблять інтереси та вільно собі живуть.”

З недовір'ям заперечую, але Славко продовжує.

“Це справді так. Звісно, Петро щось там робить. Проте значно більше може зробити тут. Бачите, скільки я у підпіллі? І так більшість із нас. Звично живемо у криївках. Хіба б він не міг? Зараз одужав.”

“Він писав, що приїде, якщо не дочекається мене до вересня.”

Славко продовжує: “Бачите, мені б дуже хотілося з ним зустрітися і поговорити. Ми разом сиділи. Він є великий авантюрист і має фантазію. Ми б щось вигадали. Найважливіше те, що він особисто знає словаків і може з ними порозумітися. Ми й справді маємо зв'язок із словаками. Там є якісь ксьондзи та інші надійні люди, але лінія контактів, напевне, в руках енкаведистів. Ми це знаємо, бо там загинуло троє дуже цінних наших людей. Ви напевно їх знали теж. Із Петром ми могли б прокласти новий, сталий і міцний коридор. Звідси я можу послати дівчат, але тільки до Словаччини, бо вони не знають мови. Втім, ми майже не маємо інтелігенції. А такі дівчата зрадяться всюди. Ви вже дещо бачили і знаєте.”

“Але я не вмю говорити по-чеськи.”

“Я дам вам часописи. Кілька засадничих речень і багато сприту. Там маєте вуйка⁶, а це дуже важливо. До речі, хто він є?”

“Старий емігрант, який втік від польського арешту за УВО. Скінчив право і теологію. Тепер є шефом стенографічного бюро і перекладачем у чеському уряді. Окрім того, має склеп з філателістики. Син ходив до української гімназії у Моджанах. Хоч жінка його чешка, дім утримується по-українськи. Вуйко плаче, як пише патріотичні поезії.”

Славко запитує вуйкову адресу і жалує, що і в Чехословаччині, і на Закарпатті нема досить порядних українців.

“То ви хочете дістатися до того вуйка? І як ви це зробите?”

“По-перше, вуйко під час першої репатріації порозумівся з репатріантським комісаром у Котовицях др. Кротке. Це його приятель. Можна використати. По-друге, якщо батьки матимуть довідку про моє хворе серце, то можемо поїхати до Кудови, де на самім кордоні знаходиться санаторій. А там сторожа є тільки на польському боці кордону. Далі рознюхаємо можливості як пробратися до Чехії. По-третє, можемо поїхати до однієї польської пані, яка живе на Люблинщині, а звідти їхати як репатріанти до Німеччини.”

Провідник бере адресу вуйкового приятеля др. Кротке і каже, щоб йому переслати знімку на кенкарту (я маю тільки посвідку з

гімназії), а він дасть мені зв'язок до Сянок, хоч і попереджає, що не впевнений в безпечності дороги, якою посилає мене до Чехії.

“Але енкаведе вас пропустить, бо ви для них дрібна риба. Так було вже кілька разів”.

Він дасть мені гроші і пакет. Коли Петро об'явиться, було б добре, аби вони зустрілися. Ліпше всього, щоб я повернулася ще раз, а Петро зорганізував якісь “мертві” пункти, де можна було б залишати літературу, знімки та інші матеріали, яких домагаються закордонні проводи.

“Дуже хотілося б поговорити з Петром. Тут «вожді» прислали звіди якогось недотепу, але що він може мені розказати? Потрібні люди, яких знаєш особисто. Я подумаю над вашим планом. Якщо у міжчасі Петро не напише про приїзд, або не з'явиться інша можливість перекинути вас, то поїдете до Сянок. На станції або у місті вас «арештують» наші люди. Передасте їм записку і скажете число 21. Вони попроведять вас далі. Але доні не беріть, бо не захочете повернутися.”

Заперечую.

“А якщо у мою відсутність її вивезуть, або щось станеться? Повернуся обов'язково, а вона буде моєю найліпшою охороною.”

Далі говоримо на різні теми. Критикую дії деяких місцевих провідників. Також не можу погодитися, щоб поволі винищувалися найкращі хлопці УПА. Вважаю, що треба або робити революцію, де загинуть усі, але завдадуть великого удару ворогові і привернуть увагу всього світу до нашої справи, або ж відступити на терени якоїсь прихильної до нас держави.

“Не можна, щоб щодень гинув один воїн, бо те не полишає сліду і деморалізує повстанський рух, – кажу і продовжую. – Чи не сталося погіршення у настроях населення та війська? Чи не перетворюється поволі наша боротьба за державу у тваринне змагання за існування? Чи ще довго зможуть люди витримати страшні умови партизанщини? Чи нема змоги частину людей легалізувати, щоб, добре законспірувавшись, вони вели роботу у потрібному Організації напрямі? А може, варто вислати окремих обдарованих людей, на яких тут чатує смертельна небезпека, на студії за кордон, де вони розповідатимуть і писатимуть про події у нашому Краї? Хто писатиме історію УПА? Чи ті, хто сиділи по тюрмах, або на еміграції, але не бачили цих подій на власні очі?”

Але найбільше хочу, щоб революція робилася чистими руками. Бо коли держава будується з переконання, покликком серця і душі, мусимо досягти того, щоб ніхто не кинув у наш бік жодного звинувачення у нечистоті наших дій.”

Славко відповідає.

“Ми – партизани. Великих та відвертих виступів робити не можемо. Бракує сил і зброї. Можемо наскоками нищити ворога, зазнаючи й собі втрат. Але на те ми готові і згодні на жертви.

Щодо фізичного виснаження та психологічного стану, то найліпше тримаються хлопці, які найдовше перебувають у лавах повстанців. Вони вже вжилися у стиль того буття. Можемо в кривках витримати найтяжчу зиму. Як бачите, їсти теж матимемо, бо скільки пшениці накопили хлопці в один день!

На жаль, в політичних умовах, які складаються, нас не приїме жодна держава. Совіти є союзниками найбільших країн, і задля нас ніхто з них не кине виклик Москві. Звісно, можемо переспацерувати по Європі. Ходили вже по Словаччині, можемо піти до Франції, Німеччини. Але закордон мусить зробити на те відповідний політичний тиск. Хтось мусить підтримати нас!

Згадайте, за Польщі найбільшим вчинком було видавати літературу чи час від часу вбити якогось важливого урядовця. Нині ми маємо хоч маленьку, але добру армію, адмініструємо на землях, що їх окупувала найдужча у Європі сила, яка, однак, не здатна нас знищити і вирвати у нас землю. Маємо порядок і дисципліну в усіх ділянках життя. Звісно, втрачаємо багатьох досвідчених людей, але на місце тих, хто впав, приходять молоді. Вони не вміють пояснити декальогу, проте чудово володіють зброєю і дають раду в усіх ситуаціях. То є вищий ступінь наших змагань. Ці хлопці виховувалися не літературою, а життям. А нам якраз того бракувало.

Про чистоту рук маєте якусь рацію. Звичайно, якісь гріхи маємо, а найчастіше те тягнеться за Службою Безпеки. Вона часто знаходить себе в спокусі до гріха, але ж маємо останнім часом добрі результати.”

Хвилює мене ще одне питання, яке на устах в усіх у нашому краї.

– Славку, чи спалахне знову війна?

– Ні, принаймні два-три роки не буде. А як вибухне, то большевики за якийсь тиждень захоплять всю Європу, поки важка демократична машина рушить в оборону. Кінець-кінцем, большевики програють. Але пережити час їхньої влади, на жаль, багатьом не випаде.”

Застановившись хвилину, закінчує: “Отже, коли поїдете на Захід, спішіть не до Бельгії, а до Чехії, бо то «союзники», і совіти їх не чіпатимуть, і той закут війна обмине. І для нас добре, як там осядете, бо матимемо свій осідок.”

Уже геть стемніло. Не бачу Славка, але відчуваю, що обіч мене сидить людина, на плечі якої ліг важкий тягар відповідальності. Відповідальності перед історією. Усі мої клопоти видаються смішними й дріб'язковими, включно з поїздкою до Петра.

У мене виринає бажання вицофатися, відкинути можливість від'їзду.

“Чи мій від'їзд не здеморалізує інших жінок? Чайчукова⁷, Вартюгова⁸ також поїхали б. Чи то не є, вибачайте, що так сміло висловлююся, компенсація за мої і Петра муки на Лонського? Чи не порушить це порядку, який існує в Організації?”

“Ні, – відповідає Славко. – Звідси ніхто не може виїхати без погодження з Організацією. Нам треба дещо залагодити, тому й їдете. А про Лонського ми вже говорили.”

Забирає Петрів лист і дає своє число 21, через яке можна передавати кожен нову звістку від Петра чи вуйка, або коли з'явиться інша можливість до виїзду, а також для термінової доставки фотознімка.

Прощаємося. Славко дає знак, і з'явилася охорона, Заруба і ще хтось. Просить Зарубу подумати про мій ночліг. Запрошують на Бориси, але я рішуче відмовляюся. Хочу мати алібі, що була у Стефи і там ночувала. Зіхер є зіхер*.

(...)

Ленко Ната (Леонтович-Башук Н.) На межевій землі (спогади з Закерзоння). – Львів, 1999. – С. 99-104.

---

* З нім.: певність є певність

¹ Леонтович-Башук Наталія (“Ната Ленко”; 5.01.1918, с. Улицько-Середкевичі, тепер с. Середкевичі Яворівського р-ну Львівської обл. – 30.03.1995, м. Вінніпег, Канада). Вихованка Пласту, член ОУН, зв’язкова. Перейшла з Польщі через Чехословачину на Захід у 1946. Дружина Петра Башука.

² Ребіш Теодор (“Блуд”, “Заруба”; 1918/1919, с. Брусно Старе Любачівського пов. Підкарпатського воєв., Польща – 14.09.1947, біля с. Тенетиська Томашівського пов. Люблінського воєв., Польща). Провідник 5 району II округи ОУН (1945–1947).

³ Леонтович (за чол. Пелех) Ірина (“Весна”, “Квітка”, “Ластівка”; 26.08.1922, с. Улицько-Середкевичі, тепер с. Середкевичі Яворівського р-ну Львівської обл. – 30.08.1999, смт Війтівці Волочиського р-ну Хмельницької обл.). Член ОУН, надрайонний референт УЧХ Жовківщини (1945–1946), заарештована 10.01.1946, засуджена.

⁴ Романів Семен (28.11.1908, с. Себечів Сокальського р-ну Львівської обл. – 26.12.1998, м. Вінніпег, Канада). Член ОУН, працівник Повітового союзу українських кооператив у Белзі (із 1941), на еміграції (з 1944). Чоловік Ольги, рідної сестри Петра Башука.

⁵ Ваврук Василь (“Ватюга”, “Верлан”, “Роса”, “Стрункий”; 2.01.1909, с. Себечів Сокальського р-ну Львівської обл. – 19.12.1945, прис. Корчемка с. Купичволя Жовківського р-ну Львівської обл.). Начальник VI політвиховного відділу Військового штабу Воєнної Округи УПА “Буг” від весни 1944. Відзначений Золотим хрестом заслуги УПА (помертено), майор-політвиховник УПА (помертено).

⁶ Леонтович Іван (“Вуйко”; 1.01.1893, с. Тенетиська Томашівського пов. Люблінського воєв., Польща – 1980, м. Прага, Чехія). Дядько Наталії Леонтович, допомагав ОУН у зв'язках через Чехію, Заарештований чеською владою, засуджений 18.12.1948 до 5 років ув'язнення.

⁷ Дружина “Чайчука” – Михайла Грицини (21.11.1914, с. Корні Томашівського пов. Люблінського воєв., Польща – 19.12.1945, с. Бесіди Жовківського р-ну Львівської обл.), інспектора штабу ВОУПА “Буг” (1944–1945), к-ра ТВ “Пліснисько” (09–12.1945); сотника УПА (з датою смерті), нагородженого Бронзовим Хрестом бойової заслуги (з датою смерті).

⁸ Жарська Олена (“Мурашка”; 1914, м. Белз Сокальського р-ну Львівської обл.). Дружина Василя Ваврука-“Ватюги”. Член ОУН, член повітового проводу ОУН Белзчини в 1930-х рр., засуджена Львівським окружним судом 28.09–1.10.1937 до 6 років ув'язнення. Після Другої світової війни мешкала у Польщі.

№ 60

19 серпня 1997 р.

Василь Галаса

ДОРОГИЙ ДРУЖЕ! ВІЗЬМІТЬ МОЄ СЕРЦЕ І ВІДНЕСІТЬ В УКРАЇНУ

Це було у розгарі акції “Вісла”, тобто виселення українського населення з території його замешкання і масових облав польсько-більшовицьких загонів проти відділів УПА й збройного підпілля ОУН на Закерзонні. Вона розпочалась о 4 годині ранку 28 квітня 1947 р. й упродовж 2-3 днів усе українське населення було виселене.

Я, за наказом Голови Бюро Проводу ОУН “Тура” – Романа Шухевича, повинен був відійти в Україну ще ранньою весною 1947 р., як тільки спаде сніг, щоб заступити когось із загиблих провідників, бо у краю сильно гинув провідний актив і дуже бракувало кадрів.

Коли розпочалась акція “Вісла”, я не міг залишити людей, тому затримався та добивався відновлення зв'язку з крайовим провідником ОУН й УПА “Стягом” – Ярославом Старухом. Люди гинули, зв'язки обривались. Я чекав контакту від “Стяга” в домовленому місці, у м. Перемишлі (правдоподібно на мешканні “Ярослави” – Анни Кавузи¹).

Десь у другій половині травня 1947 р. до мене у Перемишль приїхала кур'єрка від "Стяга", щоб передати записку. Цією запискою Ярослав Старух викликав мене до себе на зустріч, щоб обговорити й прийняти остаточне рішення кому і куди відходити як відділам УПА, так і підпільним кадрам ОУН.

Я приготувався йти до Провідника. Після декількох нічних переходів з Перемишля, зв'язок обірвався. Облави продовжувались.

Як тільки я прибув у лісок на терені Ярославщини, до нас долучилась група на чолі з командиром "Корою"². Його я особисто не знав, але з розмови, поведінки зрозумів, що це якась провідна особа.

На одному з постів ми потрапили на облаву. Після пострілів по нашій заставі, ми зорієнтувались з якого боку ворог наступає. Як тільки ми відкрили вогонь – Командир "Кора" скомандував: "Вперед!" і вказав рукою напрям нашого прориву. Розстрільною у розсіпку якось вирвались.³

Зі мною вийшли живими зв'язкові, які вели на зустріч до "Стяга". З ними я пішов далі на північ. Вони не могли передати мене іншій групі зв'язку, бо ті зв'язкові загинули, а лінія – обірвалась. Знову більше двох тижнів змушений був з тими зв'язковими пересидіти у лісовій криївці на пограниччі Ярославщини та Любачівщини.

За якийсь час старанням Ярослава Старуха зв'язок відновився. Та через облави й засідки знову довелося сидіти більше тижня в іншому місці. Так що мій перехід до "Стяга" з Перемищини у Любачівщину (с. Монастир) тривав більше місяця (вийшов у кінці травня чи початку червня – прибув у липні 1947 р.).

На початку липня я дістався до Провідника "Стяга". До місця основного осідку у криївку, в районі села Монастир, його вели уже безпосередні ординарці "Чорноморець" і ще хтось.

Я прозвітував Провідникові про ситуацію у південній частині Закерзоння (Лемківщина, Перемищина). Ще у 1945 р., при першій зустрічі з Ярославом Старухом як крайовим провідником, він визначив, що я обираю осідком Південне Закерзоння й вирішую усі питання, які виникають та несую повну відповідальність за них, а Ярослав – Північне Закерзоння (Ярославсько-Любачівський і Холмсько-Підляський округи).

Перш за все я доповів, що відправив рейдом 4 сотні УПА Закерзоння під командуванням "Громенка" – Михайла Дуди⁴, "Бурлаки" – Володимира Щигельського⁵, "Ластівки" – Григорія Янківського⁶ й "Криляча" – Ярослава Коцьолка⁷ у Західну Європу; з Лемківщиною контакту не маю.

“Стяг” розповів мені випадок, який стався з ним через “Вишинського” – Ярослава Гамівку⁸. Ось як воно було. Десь у травні “Вишинського” чи захопили, чи він добровільно здався полякам у Перемищині – невідомо. Він повів опергрупу УВ-КГБ у ліс, в якому зустрічався з Ярославом Старухом. А причиною попередньої зустрічі було те, що “Вишинський”, як окружний господарчий референт Перемищини, робив “Стягу” послугу, закупаючи своїми каналами папір, фарбу – дуже цінну сировину для видавничої діяльності підпілля.

“Вишинському” вдалося вийти на той контактний пункт “Стяга” та нав’язати зв’язок з відповідними людьми. Тим зв’язком він відправляє Провідникові записку (штафету) (грипс), у якій зазначив, що прибув від “Орлана” й хоче особисто зустрітися з “Стягом” та провітувати про ситуацію у Перемищині. Ярослав Старух, не підозрюючи провокації, пішов до умовленого місця. Але перед тим дав наказ своїм зв’язковим: “Привести тільки одного «Вишинського», без усякої охорони!”.

Зв’язкові привели самого “Вишинського”. Перше запитання “Стяга”: “Давайте записку від «Орлана»”. “Вишинський” почав нервово роз’яснювати, що при ньому записки немає, бо він її залишив зі своїми зв’язковими там у лісі. Зараз він, мовляв, вернеться і принесе цю записку.

Поведінка “Вишинського” і відсутність записки від мене засвідчувала, що Провідник має справу з провокатором, тому він відправляє “Вишинського” за запискою від мене, а сам із зв’язковим зникає. Поки “Вишинський” дійшов до опергрупи і вона кинулась за “Стягом”, то слід його уже простиг. Так врятувався Я.Старух, хоча дана обставина в дальнішому могла привести до ліквідації крайового провідника Закерзоння. Час покаже...

Ярослав Старух усе це розповів мені, тому мене одразу затривожило, що ж цей “Вишинський” натворив у Перемищині?

Ми приступили до обговорення справ, як далі діяти. Саме у криївці “Стяга” я довідався, що командир “Кора” загинув у тому нашому спільному бою. Він мав завдання від Головного Командира “Тараса Чупринки”-Романа Шухевича перебратись у Західну Німеччину та передати пошту ЗЧ ОУН й ЗП УГВР і особисто доповісти ситуацію в Україні. До пошти Командира “Кори” Ярослав Старух долучив свою записку і пошту. За усіма ознаками ця пошта потрапила до рук ворога.

Із Провідником “Стягом” ми домовились, що я вертаюсь у Перемищину й передаю інструкції, як далі діяти, тим, хто залишається на Закерзонні. І на місці вирішую кого із провідних

кадрів відправляти в Україну. На Закерзонні мають залишитись лише невеликі групи підпільників, завданням яких – утримувати зв'язок, а саме: між ними й проводом Закерзоння та між Україною й закордонними нашими представництвами; тримати зв'язок з українськими підпільниками, легалізованими у Західній Польщі; працювати з дипломатичними представництвами західних держав, передусім з амбасадами США й Англії, західними журналістами та моряками у Гданську.

Ми визначили, що в Україну також переходить окружний провід ОУН Перемищини на чолі з “Григором” – Мирославом Гуком⁹. Керівником у Перемищині мав залишатися “Тарас”-“Руслан”-Петро Кавуза¹⁰ й ті, кого він собі підбере, і ще надрайоновий СБ “Потап”-Цапак Василь¹¹.

Після налагодження цих справ і я відходжу в Україну своєю лінією зв'язку: Перемишль–Добромиль–Самбірщина–Карпати. А лінія зв'язку “Стяга” до Головнокомандуючого “Тараса Чупринки”-Романа Шухевича була; Любачівщина–Рава Руська–Львівщина. Даною лінією зв'язку Ярославу Старуху вдалося контактувати ще при акції “Вісла” в останнє з Романом Шухевичом та отримати від Головного Командира апробацію на відрядження закерзонських відділів УПА у Західну Європу.

На закінчення Провідник повідомив, що він залишається на місці з іншими членами проводу українського визвольного руху на Закерзонні, а саме: Командир ВО “Орест” – Мирослав Онишкевич¹², шеф СБ “Дальнич”-Петро Федорів. Наступні рішення будуть приймати уже ці люди. А “Тарас” повинен тримати контакт з Україною через спецбоївки: “Сокола”¹³ у Перемищині та “Хмари”¹⁴ у Львівщині й проводом Закерзоння.

От настала важка хвилина прощання. Я приготувався повідомити про свій відхід Провідникові “Стягові” за прийнятою у нас формою. Та Ярослав Старух перешкодив цьому. Він підійшов до мене, взяв мої руки у свої долоні й сказав: “Дорогий друже! Візьміть моє серце і віднесіть в Україну...” У обох нас на очах блиснула сльоза. Ми обнялись, потиснули правиці і розійшлися. Це була моя остання зустріч з Ярославом Старухом-“Стягом”, крайовим провідником ОУН й УПА Закерзонського краю.

Українська ідея і чин. – 1998. – № 3. – С. 89-92¹⁵.

---

¹ Кавуза (дів. Кузневич) Анна (“Калина”, “Святослава”; 4.04.1920, м. Сокаль Львівської обл. – 14.11.1947, м. Перемишль, Польща). Машиністка техзвена надрайону “Холодний Яр”, зв'язкова.

² Гвоздецький Богдан (“Емір”, “Кора”; 3.01.1911, м. Львів – 16.05.1945, біля с. Суха Воля Любачівського пов. Підкарпатського воев., Польща). Співробітник редакцій журналів “Повстанець”, “За українську державу” та “Щоденні вісті Української інформаційної служби”, делегат для переговорів з польським підпіллям; поручник УПА; загинув у бою.

³ Помилка. Епізод з “Корою” стався під час першої мандрівки В. Галаси до Я. Старуха в Любачівщину, у травні 1945 р.

⁴ Дуда Михайло (“Громенко”, “Зиновій”; 12.11.1921, с. Сороки Львівські Пустомитівського р-ну Львівської обл. – 7.07.1950, біля с. Танява Болехівської міської ради Івано-Франківської обл.). К-р сотні “Ударник 2” (1945–1947); сотник УПА (1949), відзначений Золотим Хрестом бойової заслуги I кл. (1950), Золотим Хрестом бойової заслуги II кл. (1946) і Срібним Хрестом бойової заслуги II кл. (1945).

⁵ Щигельський Володимир (“Бурлака”; 8.08.1921, м. Львів – 7.04.1949, м. Ряшів, Польща). К-р сотні “Ударник 4” (1944–1947); хорунжий УПА (1946); відзначений Бронзовим Хрестом бойової заслуги (1945).

⁶ Янківський Григорій (“Ластівка”; 18.01.1914, с. Тисова Перемиського пов. Підкарпатського воев. – 5.07.1947, біля прис. Реберце с. Ліцава Горішня Перемиського пов. Підкарпатського воев.). К-р сотні “Ударник 7” (1945–1947); старший булавний УПА (1946).

⁷ Коцьолок Ярослав (“Криlach”; 1.04.1922, с. Даровичі Перемиського пов. Підкарпатського воев. – 13.06.1947, біля прис. Борсуковець с. Завадка Бещадського пов. Підкарпатського воев.). К-р сотні “Ударник 6” (1946–1947); хорунжий УПА (1946); відзначений Бронзовим Хрестом бойової заслуги (1945).

⁸ Гамівка Ярослав (“Вишинський”, “Метеор”, “УНРРА”; 26.07.1918, с. Воля Олещицька Любачівського пов. Підкарпатського воев., Польща – 25.05.1998, м. Ряшів, Польща). Господарський референт I округи ОУН (1946–1947), з’явився з повинною 21.05.1947, після чого співпрацював з польськими органами безпеки.

⁹ Гук Мирослав (“Григор”, “Код”, “Косач”; 14.03.1920, с. Павлокома Ряшівського повіту Підкарпатського воеводства, Польща – 14.03.1952). Округний референт пропаганди I округи ЗОУЗ (1945), округний провідник I округи ЗОУЗ (1945–1947), округний референт пропаганди ОУН Чортківщини (1948–1951), організатор друкарні ім. Ярослава Старуха; заарештований 28.04.1951, засуджений 17.11.1951 до розстрілу, страчений.

¹⁰ Кавуза Петро (“Дерев’яний”, “Криlach”, “Руслан”, “Тарас”, “Троян”, “Урзус”; 30.11.1918, с. Ульвівок Сокальського р-ну Львівської обл. – 1.05.1948). Надрайонний провідник ОУН надрайону “Холодний Яр” (1945–1948); поранений при переході кордону 28.04.1948, помер у лікарні.

¹¹ Цап’як Василь (“Потап”; 1913, с. Княжпіль Старосамбірського р-ну Львівської обл. – 16.04.1952, с. Слохині Старосамбірського р-ну Львівської обл.). Референт СБ надрайону “Холодний Яр” (1945–1947), член окружної референтури СБ ОУН Дрогобиччини (1947–1949), округний референт СБ ОУН Дрогобиччини (1949–1952), поручник СБ (1948).

¹² Онишкевич Мирослав (“Білий”, “Богдан”, “Лютий”, “Олег”, “Орест”, “Чернява”; 26.01.1911, м. Угнів Сокальського р-ну Львівської обл. – 6.07.1950, м. Варшава, Польща). Член УВО (1929) і ОУН (1930), керівник Юнацтва у Ковелі (Волинь), організатор військових вишколів. В’язень польських тюрем (09.1931–поч. 1933, 1933–1934). Учасник похідних груп ОУН, в час німецької окупації зв’язковий крайового провідника ОУН у Києві Д. Мирона. Військовий референт ОУН Львівської обл. (1942–1943). Заступник обласного командира УНС Львівщини (1943), шеф штабу і заступник командира ВО УПА “Буг” (12.1943–04.1945), командир ВО УПА “Сян” (10.1945–1947), майор УПА (14.10.1946). Затриманий польською поліцією безпеки 2.03.1948, засуджений на кару смерті 2.06.1950 у Варшаві, страчений.

¹³ Фартушок Ярослав (“Сокіл”; 1921, с. Військо, тепер с. Нові Сади Перемиського пов., Польща – 24.02.1948, біля с. Передільниця Старосамбірського р-ну Львівської обл.) Керівник зв’язкової боївки через кордон, кушований провідник ОУН.

¹⁴ Батіг Юрій (“Лисий”, “Май”, “Хмара”; 5.05.1911, хут. Новини Яворівського р-ну Львівської обл. – 3.08.1951, с. Букова Старосамбірського р-ну Львівської обл.). Член ОУН (1929), районний референт СБ ОУН Добромільщини (1946–1947), районний провідник ОУН Добромільщини (1947–1950).

¹⁵ До заголовка подано примітку: Записав 19.08.97 р. Василь Штокало

№ 61

[Не пізніше 14 жовтня 1997 р.]

Петро Дужий

ІЗ СПОГАДІВ ПРО ЯРОСЛАВА СТАРУХА – КРАЙОВОГО ПРОВІДНИКА ОУН ЗАКЕРЗОНСЬКОГО КРАЮ

Головний Провід Організації Українських Націоналістів за часів німецької окупації мав свою бібліотеку у м. Львові. Ця бібліотека розташовувалась на вулиці Академічній, № 30 (зараз проспект Т. Шевченка). То той будинок, що за плечима пам’ятника М. Грушевському. На першому поверсі, по-сучасному на другому поверсі, з правого боку від сходів – приватна квартира. У ній велика кімната, до якої були окремі ключі, і можна було заходити туди, коли ти хочеш – чи вдень, чи вночі. Ну, вночі, звичайно, ні, бо був воєнний час і треба мати перепустку.

У тій кімнаті була зібрана наукова бібліотечка: історичні матеріали, енциклопедії, різні словники, інше. Туди можна було прийти, сісти, увімкнути електричне світло, взяти до рук папір й олівець і працювати. Причому господар та мешканці квартири могли навіть не знати, хто приходить. Ця кімната за розмірами, певно, мала більше 24 м. кв. Під однією із стін стояли шафи з відповідно згуртованими рядами книг.

До кімнати-бібліотеки було не менше 7 ключів. Один був у мене, бо на цей час я працював при організаційній референтурі, яку очолював Василь Кук. І туди я мав постійний доступ. Й ще тому, що ми книгозбірню постійно доповнювали новими примірниками, купуючи з різних приватних колекцій. Доходило до смішного: ми казали, що можемо книги брати в обмін на харчі, а вони мали велику ціну.

У той самий період, початок 1942 р., тим, хто подав ідею написати “Історію України”, я думаю, мабуть, був сам Ярослав Старух. Викладену так, як написав би її націоналіст. Щоб це був не тільки хронологічно укладений список різних дат, осіб, фактів, але щоб усе те було зв’язане між собою, щоб вона мала виховне значення, щоб була прагматичною історією, щоб, читаючи її, можна було робити певні висновки.

За цю справу і взявся Ярослав Старух. Потрібно сказати – Я.Старух не був істориком, а правником, але у практичній роботі – журналістом, публіцистом. І створити таку “Історію” – справа не з простих, дехто висловлювався, скептично: “Ану, ану, Славку, що ти напишеш?... ”

Та Ярослав Старух – імпульсивна натура, оптимістичної вдачі особистість, відповідав: “Я це зроблю! Мені допоможе пан Король, у якого я живу, а він працює лінотипістом у друкарні”. П[ан] Король міг робити це у нічний час.

Друзі попереджували Я. Старуха, що то велика відповідальність взяти на себе такий тягар. Бо мусиш постійно, майже щоденно чи через день опрацьовувати купу матеріалів. І ти починаєш тільки її писати. “А я встигну!” – була відповідь.

І справді, Ярослав Старух мав величезні клопоти. Коли половина “Історії...” була готова, то далі він вже не встигав, але мусив і продовжував працювати. Тому останні розділи насичені цитатами з праць Івана Крип’якевича, Омеляна Терлецького, Стефана Томашівського, Вячеслава Липинського, інших істориків. Я. Старух встигав фізично це робити.

Якщо взяти цю книжку, то вона має певну цінність для виховників, для політичної освіти. Та не можна сказати, що це є по-науковому так опрацьована праця, як би зробив це історик.

З вище описаними подіями і я зв’язаний.

Одного разу я запитав Ярослава Старуха: “Славку! Чому ви маєте псевдонім «Синій»? А він відповідає: “Маленька дівчинка замість казати, що я сивий, казала: «О, той дядько є синій». І я собі той псевдонім взяв”. (Не дивлячись на досить молодий вік, Я. Старух був трошки посивілим). Він мав й інші псевдоніми.

“Щодо написання «Історії України», – сказав Ярослав Старух, – є певна умова: Щоб хтось мені постійно доставляв літературу, історичні матеріали, які я мушу мати у процесі складання такої “Історії...” Хто ним може бути? Ним може бути «Арсен»” (а “Арсен” то є Петро Дужий). Ми себе дуже добре знали, і вийшло так, що він якоюсь мірою був моїм провідником (на 6 років старший від мене). Хоча – фактично – ні. Бо моїм зверхником був Василь Кук.

На той час я теж писав одну історичну працю, яку, на превеликий жаль, тепер не можу знайти. Це дослідження вийшло циклостильним виданням, десь у другій половині 1942 р. і називалось “Роки революції і державне будівництво в Україні 1919–1923 рр.”. Про то пишеться скрізь, а я його знайти не можу. Йдеться про роки війни, особливо революції і державного будівництва: Центральна Рада, Гетьманат, Директорія. Причому головним рецензентом був Іван Крип’якевич, він дуже схвалював мою працю.

Хоча б з цього огляду Ярослав Старух вважав, що тим, хто буде робити добірку літератури, яку він знав чи хтось йому рекомендував, може бути Петро Дужий. А бібліотека Т. Шевченка – 2 хвилини ходу від мене. І я йому це все доставляв.

Спочатку Ярослав Старух писав з неабияким запалом. Уявіть собі: на 230 сторінок (формат 15×20) книжка написана, та й то за неповних 2 роки в умовах конспірації, причому складена гармонтом, досить виразним шрифтом.

Кожна наукова праця вимагає редакторської правки, а там, фактично, того не було. Ярослав Старух писав, як Іван Франко – написав сторінку і давав Королеві на складання.

Якби Ярослав Старух мав половину готової “Історії України” і віддав до редакторської правки, до мовної редакції, а згодом, маючи певний запас, міг продовжувати працю – воно вийшло б краще. Бо не тільки науковець, але й всяка інтелегентна людина визнає певні вартості, щоб у них не було похибок мовних чи друкарських.

То яку ж цінність має “Історія України. 1000 років життя і боротьби українського народу” Ярослава Старуха?... Вона має ту цінність, що в умовах глибокого підпілля, коли могли у будь-який час напасти німці, тут же все накрити і розстріляти, автор знаходив час і потребу. Він працював вдень і вночі у неопаленій кімнаті, не шкодуючи ні здоров’я, ні сил.

У такому небезпечному середовищі було місце й була потреба друкувати націоналістичну літературу; не забуваймо: була загальна німецька директива не допускати видання ніяких праць історичного змісту. І подібне дослідження могло вийти тільки у підпіллі, і, власне, у тому його велика вартість.

Хочу зупинитись на характері Ярослава Старуха. Він на зріст був вищим від мене, близько 1 м 75 см, худощавий, швидко говорив, імпульсивний, товариський і при всьому надзвичайно скромний. Сидів у кожуховій камізельці, лікті повитирани.

Тоді не пам’ятаю, хто сказав, що Я. Старухові треба купити костюм, убрання. Оскільки я щоденно з ним зустрівся, то мав

вручити той костюм. І я зробив величезну помилку. Коли б я тоді пішов і сказав: “Слухайте, Славку, знаєте, ви трошки вищий від мене. Я купив собі убрання, і воно на мене – не те. Візьміть, будьласка, його”. І він би взяв, тому що ми дуже добре жили. А я прийшов і кажу: “Слухайте, Славку, воно якось так виглядає, кудись поміж люди треба вийти, а я маю таке убрання”. (Не забудьмо, що він букву “р” не вимовляв). Ярослав Старух питає: “Хто то убраннє дав, хто то убраннє дав?...” Я кажу: “Організація”. Він на мене накинувся: “Організація має мене вдягати, та то є неможливо”.

Мені пригадався такий випадок. Коли атентат на большевицького консула мав виконати Микола Лемик, він був взутий у досить поганих черевиках. Йому “Ксавери Брудас” (Роман Шухевич) дав 30 злотих, щоб Микола купив сорочку і черевики, аби добре виглядав. Бойовик має добре виглядати. І М. Лемик не хотів чогось дорожчого, кращого з’їсти, щоб не наражати Організацію на витрати. Він приїхав до м. Львова і треба було давати йому на обід. В тому відношенні Ярослав Старух подібний до Миколи Лемика. Це людина, яка була не тільки взірцем, але й дослівно таким:

Не хочемо ні слави, ані плати,
Заплатою нам радість боротьби,
В боях нам краще жити й умирати,
Ніж в путах жити, мов німі раби.

(З Маршу Українських Націоналістів,
написаного Олесем Бабієм).

Отже, Я. Старух не допускав, щоб Організація купувала йому убрання. “Люди дають гроші, може, останні, десь збирають і я... Я все маю, мені нічого не треба”, – таким був Ярослав Старух.

Вертаючись до книги Ярослава Старуха “Історія України...”, вважаю, що її варто переглядати з певними коментарями. І якщо б акцентувалась увага на науковість даних викладів (одним із істориків) з відповідними поясненнями, тоді б “Історія...” набрала рис науково-популярного викладу певних історичних фактів. Це стосується особливо другої половини книги, коли Ярослав Старух писав її майже наспіх. І якби були коментарі, як додаткові пояснення, то і вартість самої книжки значно поліпшилась би.

Істориком, який сьогодні зробив би відповідні наукові коментарі до “Історії України. 1000 років життя і боротьби Українського народу” Ярослава Старуха, я вважаю, міг би бути доктор Ярослав Дашкевич.

Коли книжка друкувалася, мене вже не було. У травні 1942 р. я виїхав на Східну Україну.

(...)

На 1944 р., після того, як Я. Старух був арештований Гестапо і звільнений, він не був членом Головного Проводу ОУН, але працював у секторі пропаганди, а референтом пропаганди Г[оловного] П[роводу] ОУН тоді був Мирослав Прокоп.

Радіостанція “Вільна Україна” за часів большевицької окупації була законсервована. Бо запеленгувати ту радіостанцію було доволі просто, і більшовики доклали б максимум сил, щоб її знищити. Частина персоналу “Афродити” залишилася там.

Десь у вересні–жовтні 1944 р. Ярослав Старух перейшов до мого осередку. Він називався “Зелений Гай”, то – Бібреччина, села: Дев’ятники, Юшківці, Ятвяги. Неподалік був осередок Р. Шухевича і Дмитра Маївського (заступника Головнокомандувача). На той час третій член Бюро Проводу ОУН Ростислав Волошин при переході лінії фронту у серпні, біля Дрогобича, загинув.

І тоді Р. Шухевич мені говорить: “От берете Славка”. Хоча він старший за мене на 6 років і колись я йому допомагав, хоча фактично Я. Старуху підпорядкований не був, а тепер він входить у моє підпорядкування. У той час Пленумом ОУН я був обраний до Головного Проводу ОУН, референтом пропаганди і редактором “Ідеї і Чину”.

Зустрічаюся з Ярославом Старухом і кажу: “Слухайте, Славку, я не знаю, чи будете якось добре себе почувати. Колись фактичним моїм керівником були ви, а тепер я буду”. Я. Старух: “Друже! Треба, щоб робота йшла, робота йшла, прошу дуже, працювати”.

Закралась одна помилка, яка сьогодні шириться, а саме: Я. Старух був редактором підпільного сатиричного журналу “Український перець”. Він був співредактором – це може підтвердити Василь Кук. Головним редактором був Йосип Позичанюк, родом з Вінничини, член УГВР. У редакційній колегії ще був художник Хомутник¹, що робив малюнки й деколи віршики пописував. Очевидно, Ярослав Старух їм допомагав.

Тоді Я. Старух разом із Гвоздецьким працювали у мене, у секторі інформації. Славко писав статті. Так сталося, що він в “Ідеї і Чині” не писав, але вони є у таких популярних виданнях, як “За Українську Державу”, “Самостійна Україна”, але без його підпису. Зараз ідентифікувати ці статті, що вони Я. Старуха, майже неможливо, але вони є. Бувало різне, особливо часто траплялось, що якась стаття розбирається колегіально. Хтось просить дописати ще це, ще те, і зміст подібної статті – результат колегіальної праці.

Ярослав Старух належав до когорти популяризаторів. У ідеологічному секторі він працював якийсь час (1940 р., Краків) з Степаном Ленкавським². С. Ленкавський згуртував коло себе інтелектуалів, добрих публіцистів.

Я.Старух постає як популяризатор певних концепцій, певних положень. На тому відтинку він був великим майстром. Наприклад, йшли похідні групи на Схід. Там були невеличкі картинки Миколи Міхновського, Симона Петлюри, Євгена Коновальця, а тексти, пояснення – це було його.

Ярослав Старух був головним редактором тієї групи, що захопила радіостанцію у Львові у 1941 р., і на весь світ проголосила Акт 30 червня “Відновлення Української Державності”.

Ще одна цікава деталь. Роман Шухевич на “ти” був з невеликою кількістю людей, особливо з тими, хто був у “Пласті”. Із Я. Старухом він був на “ти”. Може тому, що вони між собою мали вищі контакти. А Головнокомандувач попри все був дуже життєрадісною людиною, оптимістом, любив посміятися, покепкувати, розказати анекдот. Не думайте, що подібні люди були якісь такі холодні, черстві. Абсолютно ні. То більшовики створили іконостас зі своїх генералів. І не знаєш, що там у нього під мундиром, а там у нього нічого нема.

Роман Шухевич говорить до Ярослава Старуха: “Славку, Славку, ти їдеш конем, маєш автомат (мав якийсь оригінальний автомат) і тебе оточують москалі. Що ти робиш?... Що ти повинен зробити?...”

Я.Старух: “Я, Ромку, що повинен зробити – у бій вступати”.

Р.Шухевич: “Та чекай, який там... та чекай. Ще бою нема. Ти бачиш, що тебе оточують. То є темна-темна ніч, а ти на такому сивому коні, як гетьман, їдеш і тебе оточують, що ти маєш зробити?...”

Я.Старух: “Ну, як що маю зробити – у бій вступати з ними!”

Р.Шухевич: “Та, Славку, не так, ти, насамперед, повинен з коня якнайшвидше впасти”.

Я.Старух: “А чому, а чому впасти?...”

Р.Шухевич: “Бо коли є ніч, а ти сидиш на сивому коні, то тебе добре видно й ще твоя силуетка на коні. Тебе тут же застрелять, а коли ти впав, то старайся у тій ситуації пробитися”.

Це була дуже життєрадісна особа, дуже дружня і надзвичайно працьовита.

Ранньою весною 1945 р. Я. Старух, Лопатинський і Гвоздецький перейшли польський кордон. Ярослав Старух призначений Проводом ОУН провідником Закерзоння. Там Головним

Командиром загонів УПА був “Орест” – Мирослав Онишкевич, по лінії СБ пішов “Дальнич” – Петро Федорів.

Це, власне, час, коли переходи кордону відбувалися непевно. Як Я. Старух переходив кордон, я не знаю. Чи так точно воно було, але я знаю, як її переходили інші.

Переходи відбувалися у той спосіб, що якась сотня чи курень УПА напав на прикордонну заставу на відстані кілометра, двох чи трьох. Ті більшовики ховалися, як щурі. Й далі фірами можна переїздити. Наскочили, перестріляли, кілька гранатометних пострілів, кулеметних сюди-туди. То будуть пильнувати, аби хтось кордону не перейшов. А наші переїхали фірами. Такі переходи здійснювались у 1945 р., можливо, у 1946 р. У такий спосіб міг перейти Я. Старух (1945 рік). Але одне певно, його перехід мусив бути чимось ґарантований – нашою зброєю, нашими відділами. За ними було домінуюче становище.

Головним провідником Закерзоння – Лемківщини, Надсяння, Підляшшя Ярослава Старуха призначили члени Бюро Проводу ОУН Роман Шухевич і Дмитро Маївський. Можливо, десь є такий документ.

(...)

Дужий П. Українська справа. – Т. 1. – Львів: Афіша, 2002. – С.392-396, 399-402³.

---

¹ Хомутник Василь (“Блакитний”, “Брюховецький”, “Іскра”; 1913, с. Середкевичі Жовківського р-ну Львівської обл. – ?). Член ОУН (1930-і), художник КОП ЗУЗ і ГОСП (1944–1945), ілюстратор видань “Український перець”, “За українську державу” та ін.

² Ленкавський Степан (“Залужний”, “Коваль”; 6.07.1904, с. Загвіздя Тисменицького р-ну Івано-Франківської обл. – 30.10.1977, м. Мюнхен, Німеччина). Провідний діяч ОВКУГ, співзасновник СУНМ (1926), член Проводу СУНМ (1926–1929), делегат від СУНМ на Конгрес Українських Націоналістів (1929). Ідеологічний референт КЕ ОУН ЗУЗ (1929–1931), автор Декалогу (“Десять заповідей українського націоналіста”). Учасник ІІ ВЗ ОУН (1941), референт пропаганди Революційного Проводу ОУН (1940–1941) і Проводу ОУН (1941), в’язень німецьких тюрем і концтабору Авшвіц (1941–1944). Після Другої світової війни на еміграції в Німеччині, голова Проводу ЗЧ ОУН (1959–1968).

³ В кінці тексту подано примітку: Спогади про Ярослав Старуха передав для публікації історик Василь Штокало, м. Тернопіль

ДОДАТКИ

Ярослав Старух

Ярослав Старух. Портрет

Ярослав Старух

Ярослав Старух. 1939 р.

Ярослав Старух

Ярослав Старух.
1945–1947 гг.

Ярослав Старух. 1945–1947 гг.

Тимотей Старух

Тимотей Старух

Ганна Старух

Іванна Старух. 1911 р.

Микола Старух. 1950 р.

Ольга Старух. 20 жовтня 1944 р.

Богдан Старух

Тарас Старух

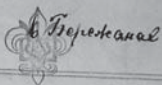

Пластовий духовий оркестр. Сидить другий зліва Ярослав Старух, п'ятий – Богдан Старух, шостий – Володимир Рижевський. Строїть третій справа Дмитро Мирон. Березани, 1929 р.

Пластова зустріч Подільської округи. На передньому плані напівлежить Ярослав Старух, за ним посередині сидить командант округи Никифор Гірняк.

Звіт
з діяльності 24 куреня ім. П. Полуботка за часів 6. С. 1926. до 14. С. 1927.

Члени Команди Куреня:	Великий Зупин Мис	СЕКРЕТАРІАТ ВЕРХОВНОЇ ПЛАСТОВОЇ КМДИ Прибуло по ЕПК дня 11 1927 P. 191/16
Зважковий: ротику	Муха Чортись Курчак Генко Теофіл	
Число членів:	24	Число нових прилучень: " "
Пластові знамена:	6. Розвідників. 19. Пластових. 9. Куреня.	
Зупин в Куреню:	Через той час реорганізовано зупин Куреня і ще кількох членів, незгідних для наших Сотенів.	
Сходили Куреня і кур. Команди:	Сходили Кур. Команди: 17. С. 1926, 4. II. 5. II. " Куреня: 19. IV. 1926, 1. I. 18. 2. 4. 19. I.	
Куреніє мешкає	Відомою, наших, канцелярії, сорочки, шафа, малюк, муртати прилади і матеріали.	

Записані члени.

Ім'я і назва.	Пластові книги.	Пластові списки.	Дата записання
Славинський Михайло	Великий Зупин	Розвідник.	13. II. 1927.
Славинський Саша	Мис	"	"
Смарук Ярослав	Чортись Курчак	"	"
Розник Володимир	Чортись Курчак	"	"
Напарницький Григор	Серце Мовчак	"	"
Розник Григор	Члени Куреня	"	"
Наварницький Володимир	Великий Зупин	Зупин	"
Думник Володимир	Григорій Курчак	"	"
Гавра Михайло	Григорій Курчак	"	"
Волотар Овни	Григорій Курчак	"	"
Записаний Ярослав	Члени Куреня	"	"
Гордуба Роман	Волонтер	"	"

Не списано вказати імена з епітетомі діяльності, до Куреня
на 1. ІІ. 1927. не вказано діяльності. Також вказано вказано на діяльність
В. П. Команди реорганізованого Куреня 4. II. 1927. з іменами члени записані
члени по іменам: з ім. Куреня, ім. списки - дані діяльності.
Діяльність по іменам 1927. і 1928. за реорганізованого Куреня 4. II.
В списку не записано ім. Куреня.

За звітність зважковий:
Муха

За Куреня:
Славинський

Хроніка другою пл. табору на Лисоні:

Будова шатер в пл. таборі почалась два першого липня, два п'ятого т.ч. всі роботи в таборі були повільні.

Дня 5. VI. по Богослужбеному зібранні пластунів вирушили до табору. Похід йшов в супроводі бер. пл. оресери, а по придуттю до табору відвідали малеєве святи з вибором таборової команди. В склад команди ввійшли:

- Брат Грешко Теофіл, як командант.
- „ Мудачак Микола, як заступн. ком.
- „ Ставнийий Михайло, як обозний.
- „ Диасов Олександр, як секретар.
- „ Старуха Ярослав, як шварцний і інтенд.
- „ Рибковський Володимир, як тех. ^{молни}референт.

З цих днів по приїзді почалось фінанс втабор.

Дня 6. VI. Часть пластунів вирушила до Кочухова в цім порядкуваннє стр. молни, а решта замалась вишивати шатер та вишивати національного прапору на вишиванні дуб. Назначено для оресерантів дні, в котрих мали авідатися на проби до табору.

Дня 7. VI. відвідана табор поліція, щобн припинити великі роботи на молни. Табор були в таборі мушкетери з Кочухов та при сучувалась пл. оресери.

Дня 8. VI. прибув з Золочева куртов пластунів і мушкетери з Золотої Свободи. Ополо дев'ятої години всі вирушили на Богослужбено до Кочухова над зробали стріляв. Пл. оресера

26

15.1928
4/11/28

Посвідка зложеного іспиту.
 Про свідано, що Старух Ярослав
 Пласує розвідник виміро-
 ван виміром з провідництва

29/7/28
28/7/28

Пл. габор на Лисоні 28. VII 1928.

Сектор
 Вуторудник

Менше
 Екзамінагор

Посвідка Ярослава Старуха про складення іспиту з провідництва.
 Лисоня, 28.07.1928 р.

26

Посвідка зложеного іспиту.
 Про свідано, що Старух Яро-
 слав Пласує розвідник вимі-
 ро в виміром іспиту виміром
 з пасічництва.

Менше
 Вуторудник

Об'єднання
 Екзамінагор

Бережани 10. VIII. 17 т. року

545918
22/8/28

11/8/28
Купіє!

Посвідка Ярослава Старуха про складення іспиту з пасічництва.
 Бережани, 10.08.1928 р.

Володимир Герета

Теодор Федечко

Poko'j Nr. 87.

1.	<i>Staniowsky</i>	<i>Lejon</i>	<i>4/15 1912</i>	<i>Pracholycze</i>	<i>Stachowicz</i> <i>& Khd</i>	<i>stud. B. s.</i> <i>prawn.</i>
2.	<i>Staruch</i>	<i>Janina</i> <i>Stachowicz</i>	<i>1915-1916</i>	<i>Stachowicz</i>	<i>Stachowicz & Khd</i>	<i>stud. B. s.</i> <i>prawn.</i>
3.	<i>Melnyk</i>	<i>Michalaj</i>	<i>23/10 1912</i>	<i>Stachowicz</i>	<i>Stachowicz</i>	<i>stud. B. s.</i> <i>prawn.</i>
4.	<i>Stachowicz</i>	<i>Leon</i>	<i>14/12 1907</i>	<i>Stachowicz</i>	<i>Stachowicz & Khd</i>	<i>stud. B. s.</i> <i>prawn.</i>
5.	<i>Pysik</i>	<i>Stachowicz</i>	<i>25/11 1908</i>	<i>Stachowicz</i>	<i>Stachowicz & Khd</i>	<i>stud. B. s.</i> <i>prawn.</i>
6.	<i>Pliznyk</i>	<i>Stachowicz</i>	<i>2/8 1908</i>	<i>Stachowicz</i>	<i>Stachowicz & Khd</i>	<i>stud. B. s.</i> <i>prawn.</i>
7.	<i>Stachowicz</i>	<i>Stachowicz</i>	<i>2/11 1910</i>	<i>Stachowicz</i>	<i>Stachowicz & Khd</i>	<i>stud. B. s.</i> <i>prawn.</i>
8.	<i>Stachowicz</i>	<i>Stachowicz</i>	<i>5/15 1910</i>	<i>Stachowicz</i>	<i>Stachowicz & Khd</i>	<i>stud. B. s.</i> <i>prawn.</i>
9.	<i>Stachowicz</i>	<i>Stachowicz</i>	<i>1/3 1910</i>	<i>Stachowicz</i>	<i>Stachowicz & Khd</i>	<i>stud. B. s.</i> <i>prawn.</i>
10.	<i>Stachowicz</i>	<i>Stachowicz</i>	<i>5/11 1911</i>	<i>Stachowicz</i>	<i>Stachowicz & Khd</i>	<i>stud. B. s.</i> <i>prawn.</i>

Список мешканців кімнати 87 Академічного дому у Львові,
складений польською поліцією 11.10.1932 р.

2x pobicie

№ 1803/3

WIEZIENIE KARNO-SLED

Księga więźniów № 1803/3

Wiesienie w dnia 23 XII roku 1934

Nazwisko: Staruch Skazany na _____
imię: Jarosław z _____
 Oskarżony o O.U.N.

rodz. dn. 17 II r. 1880 w Stobocza Dłaba
 powiat Brzezany
 wyznanie gr. kat z wykształceniem średn.
 latnie miejsce zamieszkania ul. Seywiskiego 21.
 skąd pochodzi z rolny z domu _____
 ojciec Sp. Pymotyj
 matka Brana
 z wykształceniem z domu Sejwicka
 w wieku 53 lat o godz. 13⁰⁰

Wypobczeni _____
 Więzienie _____
 Oddział _____
 Celo _____

Tajnik

Sprawa: Wijowij

Wzięto pieniędzy, rzeczy i przedm. wartosciowych: _____ zł _____ gr

O przyjęciu do więzienia powiadomiono:
 a) władzę dyspozycji której porządek Gen. St. Rej.
Amra dn. 29 XII 1934 № _____
 b) _____ dn. / / 19 ____ № _____
 c) _____ dn. / / 19 ____ № _____

Wziano do księgi dyspozycje _____
 str. _____

Waga ciała _____ kilogr.
 Dnia / / r. 19 ____ o godz. _____ zwolniony _____
 Dnia / / r. 19 ____ o godz. _____ dla wykonania _____
 wyroku przeproszony do _____
 na mocy rozkazu z dnia / / 19 ____ r. N _____
 wydane przez _____

Oszadzoney

Oddział	Celo	Oddział	Celo

O zwolnieniu (przeniesieniu) powiadomiono:
 a) Prok. Słpca dn. 11 II 1936 r. N _____
 b) St. Słpca dn. 11 II 1936 r. N _____
 c) _____ dn. / / 19 ____ r. N _____

Początek kary: roku _____ dnia _____ o godz. _____
 Termin zwolnienia: r. _____ dnia _____ o godz. _____
 Karta zamknięto: roku 1936 dn. 11 II z powodu zwolnienia

№ 5 Min. Spraw. Dep. Kar. _____
 Data _____
 _____
 _____

Облікова картка в'язня. Львів, 23.12.1934 р. – 11.02.1936 р.

1935
 VI. 1. №. 544/35
 Державні Служби
 Львів

Просяба в справі позволення
на газети.

До
 38

П. прокуратора окр. суду у Львові.

Таке прокуратор! Все цілий рік
 перебував в тютювній вадкуці й гоці не дімаю ні-
 яких газет, мимом шарає в тій справі. Ще перед
 закінченням відсидівки в суді мірний Варшавський дав
 був мені ушко дозволення на газету "Діло" і мимом шарає
 Польські, а нині показуєв ноги мені газетам все
 зміцуровані з відсидівкою і неважко. Мимом шарає
 а ніколи цих газет не одержав, правдоподібно
 тому, що крім дозволення в суді треба було
 ще державково дозволення — від Ф. Жераловича
 вадкуці. Нині дімаєв а дозволення на газету "Діло"
 маючі від Ф. Жераловича, з зазначенням, що мимом
 ще раз дімаючим дозволення від П. прокуратора, бо
 в мимом шарає в зв'язку з закінченням відсидівки справа
 передана до П. прокуратора.
 В тій справі був з просябою у М. прокуратора
 П. Франка Моравинського мій адвокат гур. Іван

Перша сторінка заяви прокуророві окружного суду у Львові. Львів, 5.12.1935 р.

Prokurator Sądu Apelacyjnego
we Lwowie.
(Odszanowane Sądzie lub Prokuratorze)

Dnia 10.II. 1936
Nr. akt Ds 27/35

W odpowiedzi na pismo należy
podawać datę i numer akt.

WIEZIENIE WE LWOWIE

ul. Kazimierzowska 24.

WESZŁO DNIA 11 LUTY 1936

L. 2014/II-B/36
załączników

Do

Pana Naczelnika Więzienia
w Lwowie.

Nakaz zwolnienia.

Imię i nazwisko: Staruch Jarosław

Imiona rodziców: Tymotej, Anna z Petryków

Data urodzenia lub wiek: 17. listopada 1910

Miejsce urodzenia: Żłota Słoboda, pow. Brzeżany

Miejsce zamieszkania: Lwów, ul. Supińskiego 21.

osadzony w więzieniu na mocy postanowienia Sądziego okr.
delegowanego Rej. IV. w Lwowie

z dn. 23. grudnia 1934 Nr. akt IV Kps 588/34 w sprawie

o przestępstwo z art. 97 § 1 k.k.

winien być niezwłocznie zwolniony z więzienia, jeżeli
nie podlega zatrzymaniu w innej sprawie.

O zwolnieniu należy ~~Sąd~~ zawiadomić. mnie i Sądziego
delegowanego Rej. IV. w Lwowie. ~~Sędzia~~

Prokurator

<sup>*) Należy tu wymienić jedynie to postanowienie, które było podstawą wydania nakazu
przejścia do więzienia.</sup>

U. S. Nr. 48 (d. 85) k.p.k. V. 1935.

nakaz zwolnienia

Наказ про звільнення з тюрми. Львів, 10.02.1936 р.

Крайовий провідник ОУН ЗУЗ
Лев Ребет

Член КЕ ОУН ЗУЗ
Михайло Коржан

Член КЕ ОУН ЗУЗ
Микола Кос

Член ОУН
Галина Дидик

Працівниця адміністрації газети
"Нове село" Марія Марфей
з чоловіком, членом КЕ ОУН ЗУЗ
Василем Турковським

Адміністратор газети "Нове село"
Микола Арсенич

Працівник редакції газети "Нове село",
окружний провідник ОУН Львівщини
Степан Галамай

Працівник редакції газети "Нове село",
член КЕ ОУН ЗУЗ
Роман Малацук

Працівник редакції газети "Нове село",
член КЕ ОУН ЗУЗ Петро Мірчук

Провідник ОУН на ПЗУЗ
Яків Бусел

Діячі ОУН на ПЗУЗ Олександр (зліва) і Яків (справа) Бусли

Повітовий провідник ОУН
Луччини Микола Скоп'юк

Окружний провідник ОУН
Луччини Микола Мостович

Повітовий провідник ОУН
Дубенщини
Степан Пшеничний

Повітовий провідник ОУН
Костопільщини
Володимир Робітницький

Повітовий провідник ОУН
Кременеччини Ігор Шубський

Адвокат
Володимир Старосольський

Члени ОУН з ПЗУЗ – студенти Львівського університету і Львівської політехніки.
Зліва направо, верхній ряд: 1. Мостович Микола, 2. Геннадій Янкевич, 3. Григорій
Оборський, 4. Анатоль Бондарук; середній ряд: 5. Всеволод Мельничук, 6. Сергій
Ілюк, 7. Ростислав Волошин, 8. Микола Фридрих, 9. Олександр Мельничук,
10. Олександр Бусел, 11. Феодосій Сологуб; нижній ряд: 12. Іван Хлопецький,
13. Теодор Тижук, 14. Олекса Скоропада.

Зліва направо: Лев Зацний, Ярослав Старух, Теодор Федечко. 1939–1940 рр.

Третій зліва – Левицький, четвертий – Ярослав Старух. 1939–1941 рр.

Зліва направо: Володимир Пришляк, Ярослав Старух, Петро Федорів.
1939–1941 рр.

Сидять зліва направо: Володимир Пришляк, Ярослав Старух, Петро Федорів,
Володимир Кубійович. 1939–1941 рр.

Зліва направо: Володимир Пришляк, Ярослав Старух, Петро Федорів.
1939–1941 рр.

1. Володимир Кубійович. 2. Ярослав Старух. 3. Петро Федорів. 4. Микола Дужий.
5. Володимир Пришляк. 1939–1941 рр.

Голова УДК в Кракові
Володимир Горбовий

Другий секретар УДК в Кракові
Лев Дубас

Працівник УДК в Кракові,
член Проводу ОУН
Микола Климишин

Голова УЦК
Володимир Кубійович

Член ПУН
Роман Сушко

Член ПУН
Осип Бойдуник

Комендант старшинської школи
ім. Є. Коновальця
Степан Сулятицький

Провідник ОУН
Степан Бандера.
1939–1941 рр.

Лежить Лев Зацний,
стоїть Левицький. 1939–1941 рр.

Працівник УДК в Кракові
Василь Чижевський

Роман Кравчук (зліва) і Осип Безпалько (справа)

Член ПУН і Революційного
Проводу ОУН Іван Габрусевич

Член Революційного Проводу ОУН
Іван Равлик

Викладач старшинської школи ім. Є. Коновальця, командир УПА-Захід,
член Проводу ОУН Василь Сидор з дружиною, зв'язковою ОУН Надією Романів

Референт пропаганди Проводу ОУН
Степан Ленкавський

Референт пропаганди Проводу ОУН
Мирослав Прокоп

Член референтури пропаганди Проводу
ОУН Іван Мітрінґа

Член референтури пропаганди Проводу
ОУН Дмитро Штикало

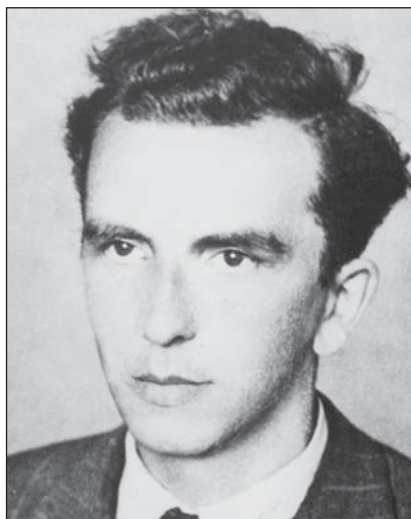
Член референтури пропаганди
Проводу ОУН Данило Чайковський

Член референтури пропаганди Проводу
ОУН Василь Ривак

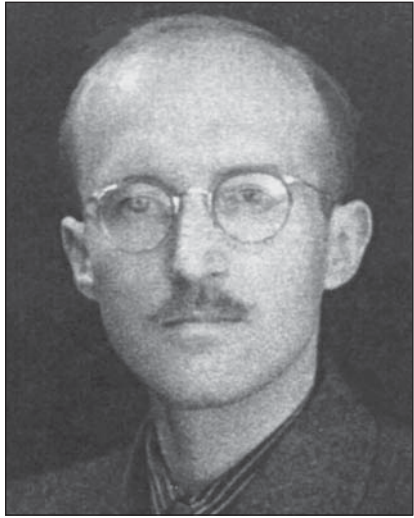
Член референтури пропаганди Проводу
ОУН Роман Паладійчук

Член референтури пропаганди Проводу
ОУН Василь Охримович

Член Проводу ОУН
Василь Кук

Перший заступник Провідника ОУН,
голова УДП Ярослав Стецько

Другий заступник Провідника ОУН,
урядуючий провідник ОУН
Микола Лебедь

Член референтури пропаганди Проводу
ОУН, державний секретар пропаганди
УДП Осип Позичанюк

Диктор Львівської радіостанції
Зенон Тарнавський

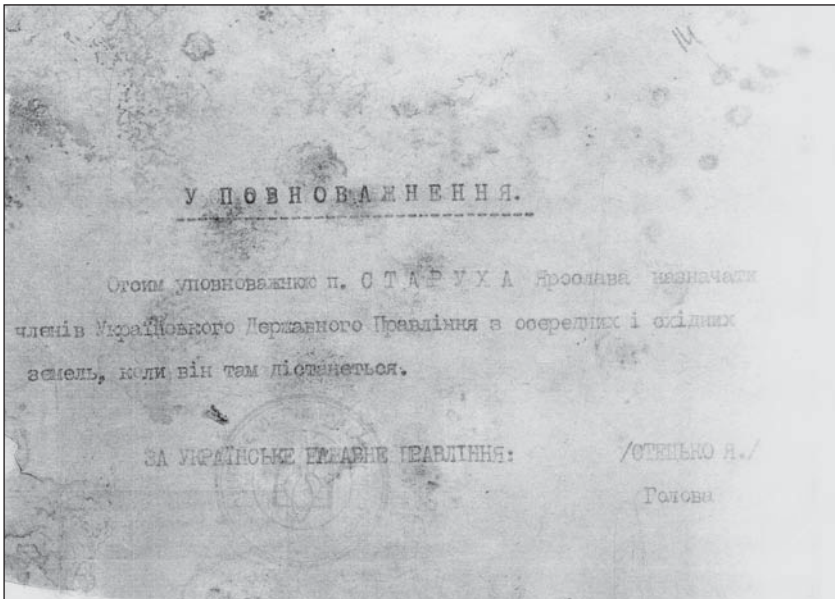
Диктор Львівської радіостанції
Юліан Савицький

Голові і Товарицям Терено Тривалимке Від-
навивної Української Держави, уродному
другові держави Стецьковій, нам
14 країн, дружеский привіт із Київщини, серця
України
пересилає: Слава Україні.

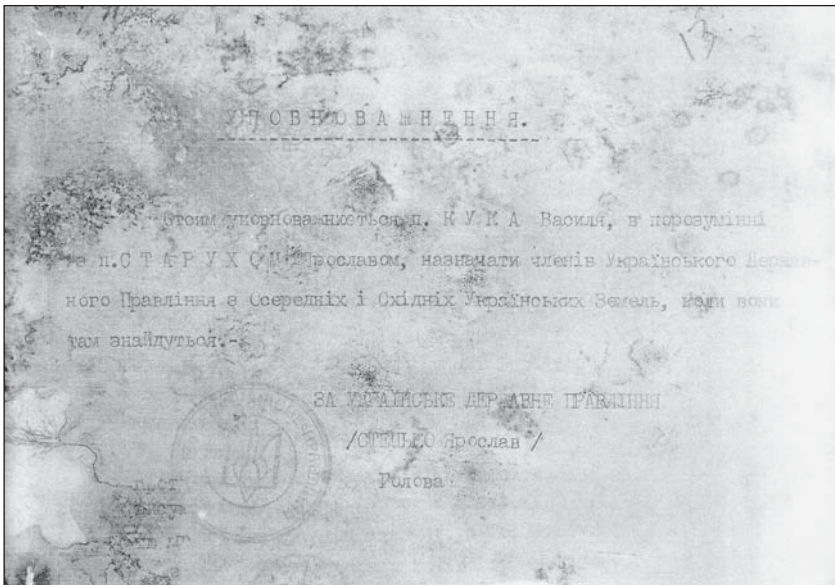
Пашківка Томашівський район Волинської провінції
Київщина
19. VII. 1941 р.
Микола Діброва
Сергій Захарів Іван Андрійчук
Людмила Лирон Андрійчук
Васильчук Дмитренко Стефан Колішук
О. Малецький

Привітальна листівка Ярославі Стецьку. Пашківка, 19.07.1941 р.

Уповноваження Ярослава Старуха призначати членів УДП

Уповноваження Василя Кука призначати членів УДП

Керівник відділу зв'язку організаційної
референтури Проводу ОУН
Микола Гошовський

Керівник відділу зв'язку організаційної
референтури Проводу ОУН
Володимир Лобай

Працівник організаційної референтури
Проводу ОУН
Іван Шевчук

Зв'язкова і племінниця
Ярослава Старуха
Люба Петрицька

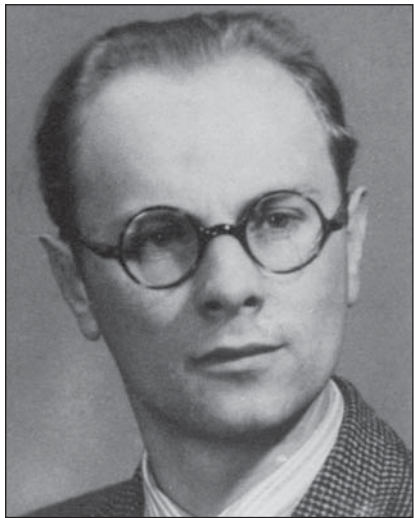
Організаційний референт крайового
проводу ОУН ЗУЗ
Юліан Гуляк

Організаційний референт крайового
проводу ОУН ПЗУЗ
Сергій Качинський

Організаційний референт крайового
проводу ОУН ОСУЗ
Ярослав Хомів

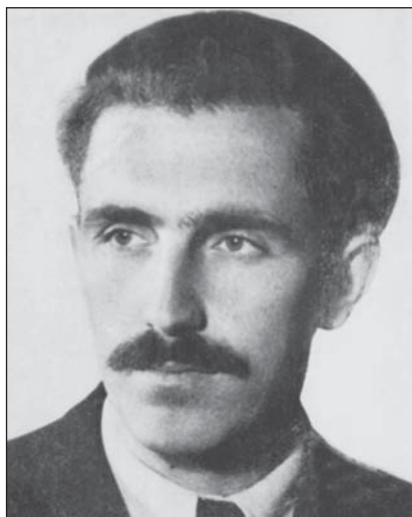
Організаційний референт крайового
проводу ОУН ПУЗ, референт
пропаганди Проводу ОУН Петро Дужий

Софія та Іван Королі з доньками Любою (зліва) та Ларисою (справа)

Референт пропаганди Проводу ОУН,
член Бюро Проводу ОУН
Дмитро Маївський

Член Проводу ОУН,
шеф ГВШ УПА
Дмитро Грицай

Член Проводу ОУН, шеф ГВШ УПА
Олекса Гасин

Шеф Бюро інформації і пропаганди
Львівського обшару (краю)
Армії Крайової
Лех Садовський

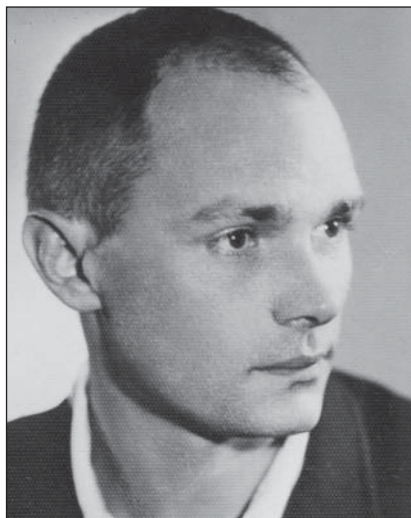
Працівник СБ ОУН, відповідальний за
безпеку радіостанції "Афродита"
Кость Цмоць

Зв'язковий радіостанції "Афродита"
Михайло Біраковський

Керівник технічного відділу
референтури пропаганди Проводу ОУН
Іван Клим

Працівник радіостанції "Афродита"
Володимир Макар

Диктор радіостанції "Афродита"
Альберт Газенбрукс

Диктор радіостанції "Афродита"
Валентина Горбач-Горбаченко

Інженер радіостанції "Афродита"
Роман Божиківський

Працівник радіостанції "Афродита"
Галина Чуйко

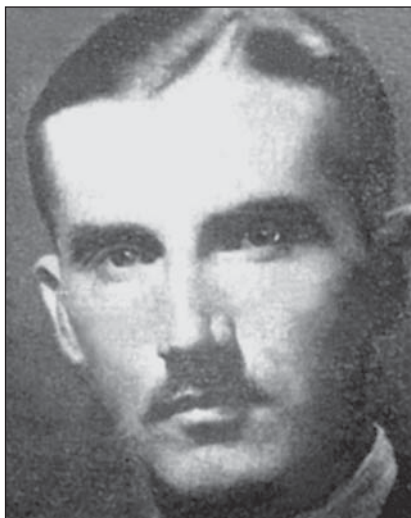
Працівник радіостанції "Афродита"
Люба Лемик

Редактор журналу "Ідея і чин"
Михайло Палідович

Крайовий провідник ОУН ЗОУЗ
Володимир Гринів

Крайовий провідник ОУН ЗОУЗ
Дмитро Мирон

Крайовий провідник ОУН ЗОУЗ
Василь Турковський

Крайовий провідник ОУН ЗОУЗ
Роман Шухевич

Крайовий провідник ОУН ЗОУЗ
Ярослав Рак

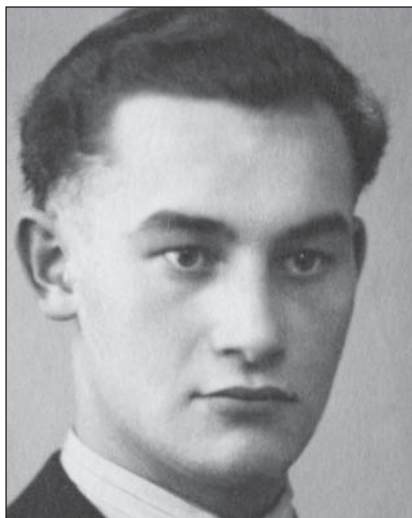
Провідник Краківської округи ОУН
Мирослав Петріна

Обласний провідник ОУН Перемищини
Семен Левицький

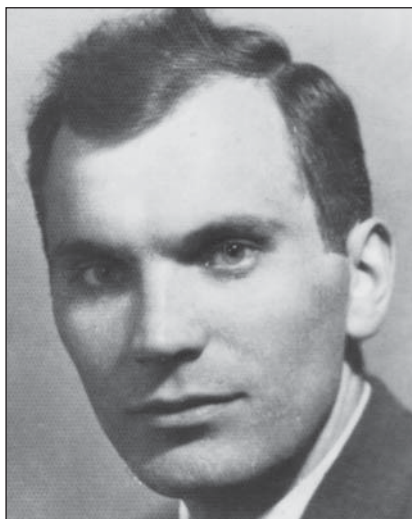
Обласний провідник ОУН Перемищини,
референт пропаганди крайового
проводу ОУН ЗОУЗ
Василь Галаса

Крайовий провідник ОУН
Львівського краю
Дмитро Слюзар

Член крайового проводу ОУН ЗОУЗ,
командир ВО "Сян"
Мирослав Онишкевич

Референт СБ крайового проводу ОУН
ЗОУЗ Петро Федорів

Зв'язкова крайового проводу ОУН ЗОУЗ
Теоділія Бзова

Член референтури пропаганди
Проводу ОУН, Керівник редакційного
звена крайового проводу ОУН ЗОУЗ
Володимир-Ігор Порендовський

керівник редакційного звена крайового
проводу ОУН ЗОУЗ,
провідник II округи ОУН
Микола Радейко

Зв'язковий
крайового проводу ОУН ЗОУЗ
Петро Михайлишин

Керівник групи зв'язку крайового
проводу ОУН ЗОУЗ
Федір Кононович

Провідник III округи ОУН
Євген Штендера

Провідник I округи ОУН, організатор
друкарні ім. Я. Старуха
Мирослав Гук

Організаційний референт II округи
Микола Винничук і провідник II округи
Дмитро Дзьоба

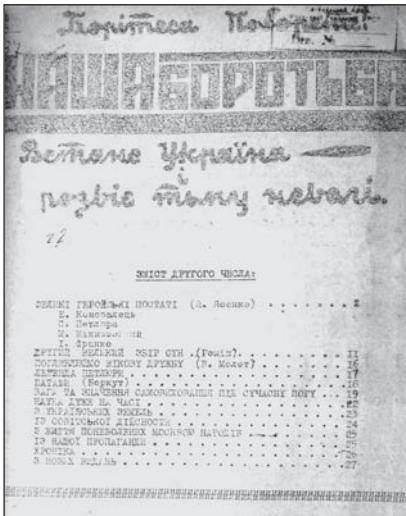
Провідник 5 району II округи ОУН
Теодор Ребіш

Обкладинка брошури
“Боротьба з Москвою”.
1941 р.

Обкладинка брошури
“Боротьба з Москвою”.

Перша сторінка журналу
“Наша боротьба”.
1941 р.

Обкладинка книги “Тисяча років життя й боротьби українського народу”. 1942–1943 рр.

КОРОТКИЙ ПОПУЛЯРНИЙ ВИКЛАД ІДЕОЛОГІЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ

(Нарис підставових думок)

— Ярослав Старух

Погано живеться на світі слабій людині. Погано й живеться слабому народові.

Чому?

Сильні народи павувають, слабі терплять, голодують, а то й вигнають.

Приклади з історії різних поневоджених народів: Італіанці, Греки до 1870 р., Індії, Китай.

Приклади з історії різних науковців народів: Гривіанці, Італія до 1870 р., Індії, Китай.

Приклади з історії різних науковців народів: Гривіанці, Італія до 1870 р., Індії, Китай.

Приклади з історії різних науковців народів: Гривіанці, Італія до 1870 р., Індії, Китай.

Требі і нам бути сильніми: щоб скинути ярмо неволі, скинути куде павування, а з ним усім біду й усі зло, все несе неволю — та збудує свою владу, сильну державу без злоби і без дна. У своїй сильній державі буде господарювати сам український народ і збудує її так, щоб його життя було вільне, щоб у нашій хаті була наша правда і сила і воля.

II.

Требі і нам бути сильніми: щоб скинути ярмо неволі, скинути куде павування, а з ним усім біду й усі зло, все несе неволю — та збудує свою владу, сильну державу без злоби і без дна. У своїй сильній державі буде господарювати сам український народ і збудує її так, щоб його життя було вільне, щоб у нашій хаті була наша правда і сила і воля.

III.

Требі і нам бути сильніми: щоб скинути ярмо неволі, скинути куде павування, а з ним усім біду й усі зло, все несе неволю — та збудує свою владу, сильну державу без злоби і без дна. У своїй сильній державі буде господарювати сам український народ і збудує її так, щоб його життя було вільне, щоб у нашій хаті була наша правда і сила і воля.

IV.

Требі і нам бути сильніми: щоб скинути ярмо неволі, скинути куде павування, а з ним усім біду й усі зло, все несе неволю — та збудує свою владу, сильну державу без злоби і без дна. У своїй сильній державі буде господарювати сам український народ і збудує її так, щоб його життя було вільне, щоб у нашій хаті була наша правда і сила і воля.

V.

Требі і нам бути сильніми: щоб скинути ярмо неволі, скинути куде павування, а з ним усім біду й усі зло, все несе неволю — та збудує свою владу, сильну державу без злоби і без дна. У своїй сильній державі буде господарювати сам український народ і збудує її так, щоб його життя було вільне, щоб у нашій хаті була наша правда і сила і воля.

VI.

Требі і нам бути сильніми: щоб скинути ярмо неволі, скинути куде павування, а з ним усім біду й усі зло, все несе неволю — та збудує свою владу, сильну державу без злоби і без дна. У своїй сильній державі буде господарювати сам український народ і збудує її так, щоб його життя було вільне, щоб у нашій хаті була наша правда і сила і воля.

VII.

Требі і нам бути сильніми: щоб скинути ярмо неволі, скинути куде павування, а з ним усім біду й усі зло, все несе неволю — та збудує свою владу, сильну державу без злоби і без дна. У своїй сильній державі буде господарювати сам український народ і збудує її так, щоб його життя було вільне, щоб у нашій хаті була наша правда і сила і воля.

VIII.

Требі і нам бути сильніми: щоб скинути ярмо неволі, скинути куде павування, а з ним усім біду й усі зло, все несе неволю — та збудує свою владу, сильну державу без злоби і без дна. У своїй сильній державі буде господарювати сам український народ і збудує її так, щоб його життя було вільне, щоб у нашій хаті була наша правда і сила і воля.

IX.

Требі і нам бути сильніми: щоб скинути ярмо неволі, скинути куде павування, а з ним усім біду й усі зло, все несе неволю — та збудує свою владу, сильну державу без злоби і без дна. У своїй сильній державі буде господарювати сам український народ і збудує її так, щоб його життя було вільне, щоб у нашій хаті була наша правда і сила і воля.

X.

Требі і нам бути сильніми: щоб скинути ярмо неволі, скинути куде павування, а з ним усім біду й усі зло, все несе неволю — та збудує свою владу, сильну державу без злоби і без дна. У своїй сильній державі буде господарювати сам український народ і збудує її так, щоб його життя було вільне, щоб у нашій хаті була наша правда і сила і воля.

XI.

Требі і нам бути сильніми: щоб скинути ярмо неволі, скинути куде павування, а з ним усім біду й усі зло, все несе неволю — та збудує свою владу, сильну державу без злоби і без дна. У своїй сильній державі буде господарювати сам український народ і збудує її так, щоб його життя було вільне, щоб у нашій хаті була наша правда і сила і воля.

XII.

Требі і нам бути сильніми: щоб скинути ярмо неволі, скинути куде павування, а з ним усім біду й усі зло, все несе неволю — та збудує свою владу, сильну державу без злоби і без дна. У своїй сильній державі буде господарювати сам український народ і збудує її так, щоб його життя було вільне, щоб у нашій хаті була наша правда і сила і воля.

Партії, Галамашині і провідній Українській Молоді, Історії, промислу, діяльності, чина У. В. О. І. О. У. Н. І.

VIII.

С рішні українці і рішні українські групи, які також хотять (або тільки кажуть, що хотять) збудувати Українську Державу. Всі вони ринуться під ОУН багаторічними силами, а головне: перше і найважливіше тут, що вони Української Держави ніколи не зможуть збудувати. Українську Державу збудувати, — значить боротися і здобувати, а вона не дитинство, а це ведуть визвольної боротьби.

— Вони бояться розвинути, отримати, змагатися, змагатися зовго і вільно жити, не мають віри в усіх, не мають внутрішнього зв'язку, вони, пославши в герцогу, не мають організувати ці по літичні, ці військові сили, життя різних перестараних зуркачів і зуркачів. (Приклади з діяльності різних партій і партій).

З другої сторони ринуться вони під назвою, що Українська Державу, яку вони хотять б створити, буде б слаба і жодні: але неможливо. Розвинути образ Української Держави: гетьманів: полі: на військ, суцільна гетьманів, помішниця «аристократія» і т. д. в інші згуртування, які дотепер не мають взагалі якогось образу на якому побудувати державу. А тому, що самі живуть старими думками, то і вимагають від їх країно не багато краще виглядає б інші приклади від нещасливої Польщі).

IX.

Організація Українських Націоналістів має ясний образ нашої будучої держави, за яку бореться. Українська Держава побудована на Організацію Українських Націоналістів буде націоналістична. Вона буде вільна, сильна і незалежна. У ній не буде несправедливості, висше, воля на військ. Не єше бунт і не буде у ній біди, кудя і геноциду.

X.

Український народ буде жити в Українській Державі, побудованій через ОУН, вільним життям і буде вільно на своїй землі.

XI.

Ця думка стала нашою найбільшою ідеєю, нашої великої найбільшою бажанням. Для неї вийдуть найкращі сили України з радостю своєю крові і силе життя. (Перегляд Героїв Української Національної Революції). В боротьбі за здійснення нашої ідеї віддає також своє життя іван Іваниця-полк. Е. Комарова, Організація Українських Націоналістів виводила в душі героїчної боротьби під зброєю революції, і тим духом героїзму найбільша наша сила.

XII.

Така велика думка, таку велику ідею і такі величезні, небудні зміни, які вони і нас творять, — повинно у відривненні від ринти життя революційно.

Також і способи методи нашої праці й нашої боротьби — ескорт, війну, інструмент до останньої можливості, безогляди, безощадні, меланій і революції, терпіти мов сама сталь — ринуться дуже від значення, швидко, спокійно, слабі і вільно. Словом нашої боротьби є також революційні.

Ми є революційними, а вся наша боротьба, це Українська Національна Революція. Це новий наш світ і нові шляхи до нього.

XIII.

Ідеї і боротьби ОУН відбула вже свої герої українського народу чужими іменами. Організація Українських Націоналістів і її героїчна боротьба ємою єсерком широкого, всеобіймаючого національного визвольного руху, подібно як колись Закарпаття стало серцем і єсерком козацького руху і великої Козацької Революції. (Порівняння революційного зруку козацької доби і сьогоднішньої націоналістичної).

XIV.

Освоєно, від якої залежить успіх нашої праці — це в першу чергу виконання організування в виконання існуючих партій, а передусім усіх української мови, а душі українського націоналізму, в душі героїзму, востаті і нещепної праці (Значення характеру: 12 прикладів характеру українського націоналізму).

XV.

Хай загорить ціла Україна вогнем революційної боротьби з Москвою! На атричних московській території народів повстане вільна Україна, а з нею визволиться всі поневолені Московською народи і заживуть вільним життям на своїй землі.

Хай кожне українське місто і село, кожна хата і кожна стіха стане незлобиво твердим боротьби, а кожне серце і кожна грудь негасимим вогнем героїзму.

XVI.

Хай загорить ціла Україна вогнем революційної боротьби з Москвою! На атричних московській території народів повстане вільна Україна, а з нею визволиться всі поневолені Московською народи і заживуть вільним життям на своїй землі.

XVII.

Хай кожне українське місто і село, кожна хата і кожна стіха стане незлобиво твердим боротьби, а кожне серце і кожна грудь негасимим вогнем героїзму.

УКРАЇНА БУДЕ СКОРО ВІЛЬНА!

НАШІ ЗАСАДИ:

Україна понад усе!
Наша сила в нас самих!

...Краще прожити один день, як лев,
Чим ціле життя як вівця.

Короткий популярний виклад ідеології і політики українського націоналізму.
1941 р.

Всякі цих вишків, якжуку як вишків, з представленою розгалуду, вказує, що вони йдуть шкврим темпом до шкврей розвизки. Це дає нам право надіятися, що в недалекому часі відчиняте. порад українським народом це раз шкврей мошлї-ности шкврей визвольного шкврей в боротьбі за шкврей шкврей ідеали, які нам присвічують у довгому поході наших героїчних змагань за волю й незалежність України та других поневоєних народів проти найшкврейшої тираниї всіх часів, якї шкврейшкврей на землі існувала.

Ярдан.

x x x

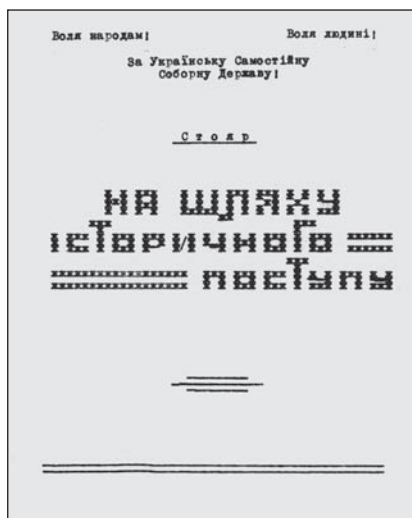
РАДУ ЧИМ БОЛІВІШАЄ Б.О НА ЗЕМЛІ МИХ..

"Нова міжнародна організація буде спиратися на збройні силих союзних волинко-держав." /З газет./

Чи з тої згоди буде згода,
З єдності єдність,
З миру мир, —
Коли на бочку динаміту
Упаде іскра, вдарить грим?!

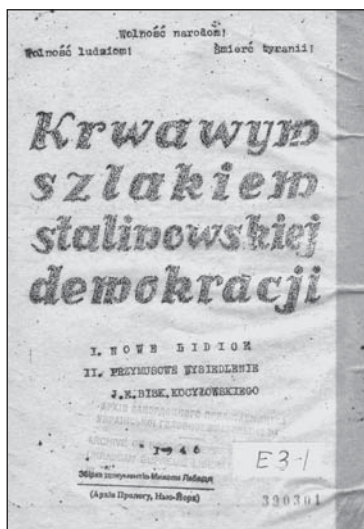
Ілюстрація до статті Ярослава Старуха "Довкруги Кримської конференції".
17.03.1945 р.

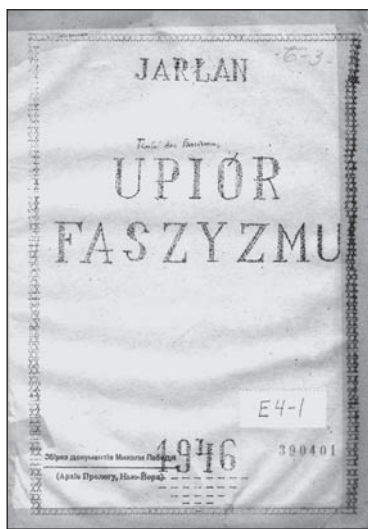
Обкладинка брошури
“На шляху історичного поступу”.

Обкладинка брошури
“Новітні варвари”.
1946 р.

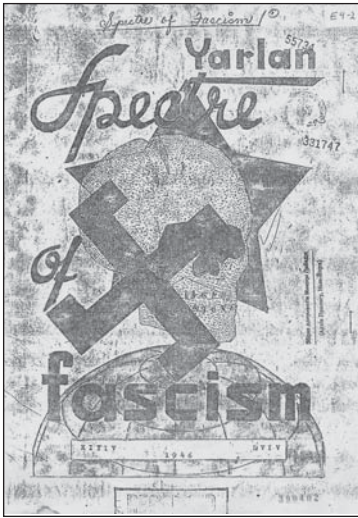

Обкладинка брошури
“Krwawym szlakiem stalinowskiej demokracji”.
1946 р.

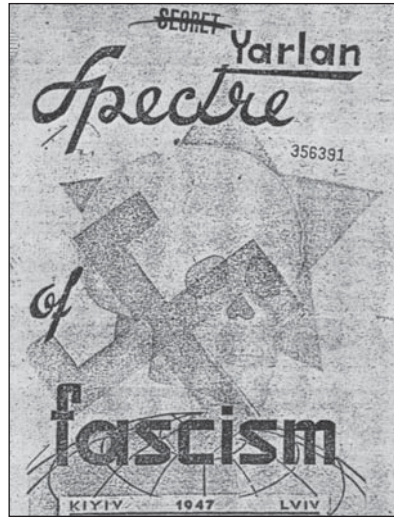

Обкладинка брошури
“Upiór faszuzmu”.
1946 р.

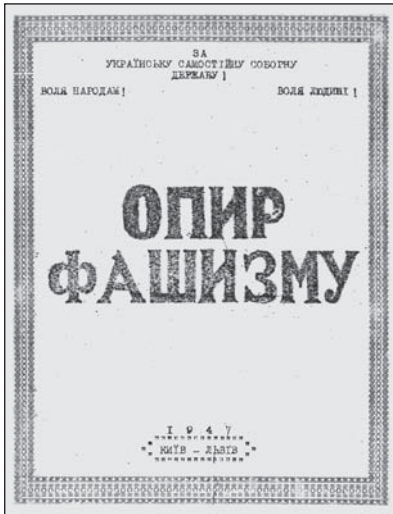

Обкладинка брошури
"Spectre of fascism".
1946 р.

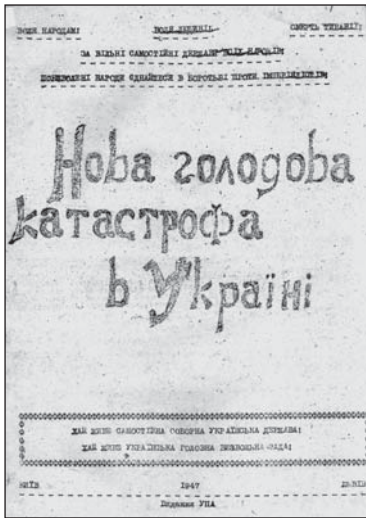
Обкладинка брошури
"Spectre of fascism".
1947 р.

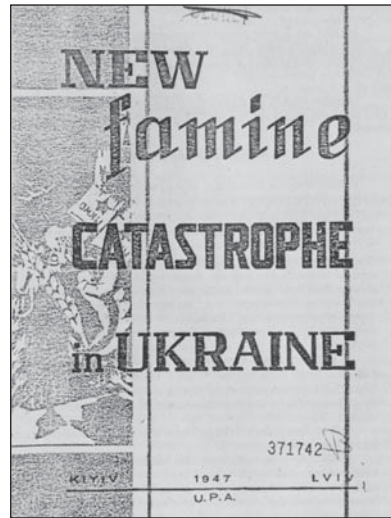
Обкладинка брошури
"Опир фашизму".
1947 р.

Обкладинка брошури
"До братнього чеського
і словацького народів".
1947 р.

Обкладинка брошури
 “Нова голодова катастрофа в Україні”.
 1947 р.

Обкладинка брошури
 “New famine catastrophe in Ukraine”.
 1947 р.

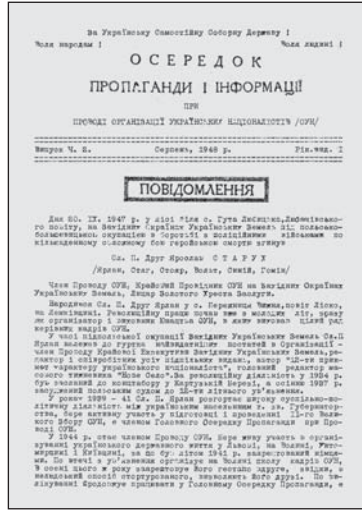
Обкладинка брошури
 “Вибори в СССР”.
 1947 р.

Обкладинка брошури
 “Czy bomba atomowa uratuje Anglię?”

Перша сторінка повідомлення про смерть Ярослава Старуха. 1948 р.

Перша сторінка видання "Осередок пропаганди і інформації при Проводі Організації Українських Націоналістів (ОУН)" із повідомлення про смерть Ярослава Старуха. Серпень 1948 р.

Пам'ятник на місці загибелі Ярослава Старуха. Фото 2009 р.

Пам'ятник на місці загибелі Ярослава Старуха. Фото 2012 р.

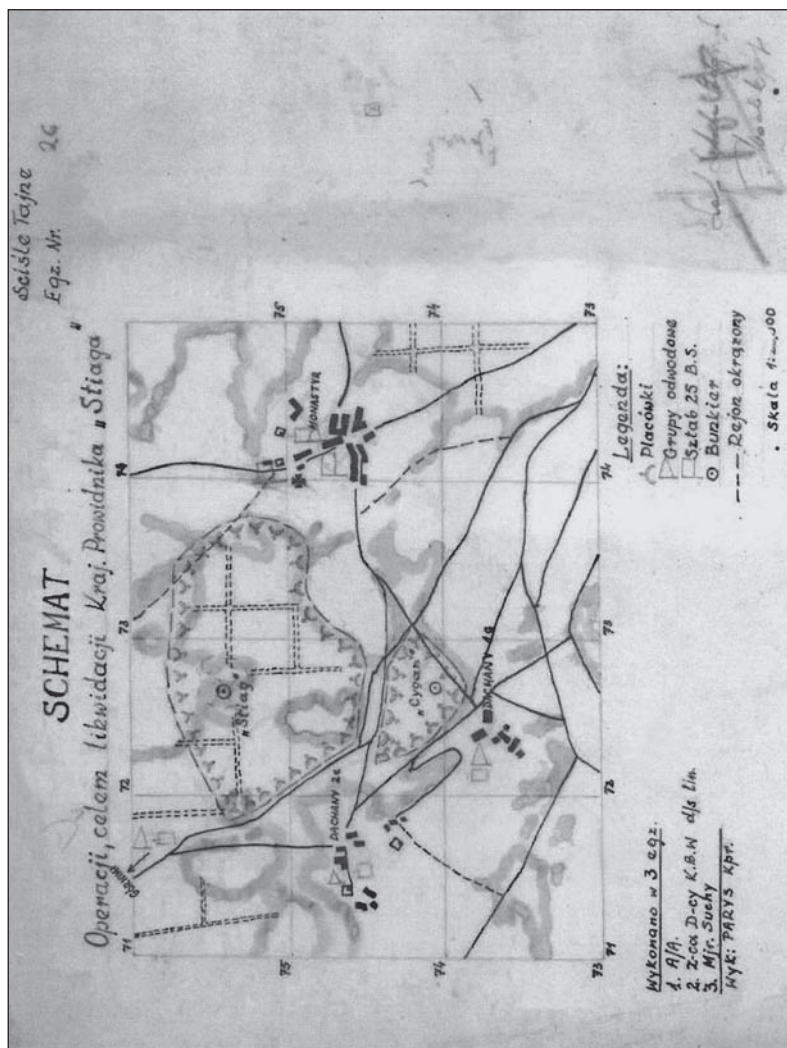

Схема операції з ліквідації Ярослава Старуха.

Пам'ятник Ярославу Старуху в с. Золота Слобода. Фото 2011 р.

Я. Старуха - соавтор

24/42

1. Тисяча років боротьби українського народу...
2. Європейський екстремізм, 45 р.
3. Боротьба українського народу за її св. н. Кривоноса, 46 р.
в б. в. н. "Інформатор", 46 р.
4. Нові подорожі на кордоні до України, 46 р.
5. Нові баланси українського народу в Європі, 47 р.
6. Нові українські виступи, 47 р. / в т. в. виступи
Морозівського, в Києві, в Україні та ін.
7. Визволення від рабства і словесний народ, 46 р.

3. Саблетки

1. Українська - польська боротьба, 45 р.
2. Європейський екстремізм, 45 р.
3. Політична політика польського екстремізму українського типу та її
зв'язки з екстремізмом - В. Левченко, 48 р.
4. Матеріал боротьби українського народу за її св. н. Кривоноса, В. Кривоноса, 46 р.
5. Європа і політика боротьби українського народу - єдиний народ, 48 р., 3. Саблетки
6. На західній пер. стор. журналу "Інформатор",
випуск 6 місяць.
7. На 4343 - шостий номер "Інформатора" в
випуску 48 до 52 рр.
4 випуски / випуск I до VIII / "за два місяці"
випуск 48 до 51 рр.

Неповний перелік праць Я. Старуха та В. Галаси, зроблений В. Куком.
Початок 1950-х рр.

ГИМН УГНЕТЕННЫХ НАРОДОВ СОВЕТСКОГО СОЮЗА.

**НАСИЛИЕМ ЖЕСТОКИМ РЕСПУБЛИК СВОБОДУ
ЗЛОДЕЙСКИ ЗАБРАЛА СОВЕТСКАЯ РУСЬ,
НО БУДЕТ РАЗРУШЕННЫЙ СИЛОЙ НАРОДОВ
НАСЛЕДНИК ЦАРИЗМА – СОВЕТСКИЙ СОЮЗ.**

**ДОВОЛЬНО ТЕРПЕТЬ НАМ НАСИЛИЕ, ОБМАНЫ,
КРЕМЛЕВСКОЕ РАБСТВО СМЕТЕМ МЫ В БОРЬБЕ,
ВПЕРЕД, ВСЕ НАРОДЫ, ВПЕРЕД НА ТИРАНОВ,
И СТАНЕМ ВЛАДЫКАМИ САМИ СЕБЕ!**

**СКВОЗЬ БУРИ И ГРОЗЫ МЫ ШЛИ ДО СВОБОДЫ,
НО ЛЕНИН СВОБОДУ НА ШТЫК НАНИЗАЛ,
А СТАЛИН НАС МУЧИЛ ЗА ВЕРНОСТЬ НАРОДУ
И В РАБСТВО КОЛХОЗОВ НАМ ПУТЬ ПОКАЗАЛ.**

**ДОВОЛЬНО ТЕРПЕТЬ НАМ НАСИЛИЕ, ОБМАНЫ,
КРЕМЛЕВСКОЕ РАБСТВО СМЕТЕМ МЫ В БОРЬБЕ,
ВПЕРЕД, ВСЕ НАРОДЫ, ВПЕРЕД НА ТИРАНОВ,
И СТАНЕМ ВЛАДЫКАМИ САМИ СЕБЕ!**

**МЫ С БОЕМ ВЫХОДИМ ИЗ РАБСТВА И ПЛЕНА,
ЗАХВАТЧИКОВ ПОДЛЫХ С ПУТИ МЫ СМЕТЕМ,
В БОРЬБЕ МЫ РЕШАЕМ СУДЬБУ ПОКОЛЕНИЙ,
– СВОБОДУ НАРОДАМ И ЛЮДЯМ НЕСЕМ.**

**ДОВОЛЬНО ТЕРПЕТЬ НАМ НАСИЛИЕ, ОБМАНЫ,
КРЕМЛЕВСКОЕ РАБСТВО СМЕТЕМ МЫ В БОРЬБЕ
ВПЕРЕД, ВСЕ НАРОДЫ, ВПЕРЕД НА ТИРАНОВ,
И СТАНЕМ ВЛАДЫКАМИ САМИ СЕБЕ!**

Друк. ОУН ім. Яр. Старуха, 1949.

Листівка, видана друкарнею ім. Я. Старуха, 1949 р.

ПОКАЖЧИК

- I округа 137-138, 141, 146, 171, 173, 841, 892
Іс, підрозділ розвідки 792, 799
II округа 138, 142, 146, 160-161, 175, 836, 891-892
III округа 138, 146, 161, 168, 171, 892
“1001”. *Див.* Старух Ярослав
“155”. *Див.* Галаса Василь
“171”. *Див.* Шухевич Роман
“19-46”. *Див.* Старух Ярослав
“22”. *Див.* Богачевська Любомира
“307”. *Див.* Шухевич Роман
“315”. *Див.* Шухевич Роман
“33”. *Див.* Федун Петро
“57”. *Див.* Федун Петро
“99”. *Див.* Федун Петро
- А**
“А. С. Борисенко”. *Див.* Волошин Ростислав
“АБВ”, журнал 77, 80
Абвер 92, 95
Авари 281
Авгсбург, м., Німеччина 661
Австралія 26, 498
Австрія (австрійська держава) 35, 228, 305, 360, 406, 420, 436-437, 440-446, 449-451, 519, 524, 739, 743, 747, 820-821, 826
Авшвіц (Аушвіц, Освенцім), концтабір 72, 90, 122, 593-594, 614, 627, 633, 691, 788-789, 807-808, 814-816, 819-822, 832, 848
“Ад” 79
Адамків, с. Рівненського р-ну 596
Адріянович 73
Азербайджан 564
Азія 126, 201, 214, 220, 232, 239, 251, 271-272, 281, 292, 310, 412, 445, 493, 512, 520, 584, 590, 597, 656, 702
Азовське море 250, 270
Айзенговер Двайт Дейвід 567, 576
Акерман, м. *Див.* Білгород-Дністровський, м.
Албанія (Альбанія) 497, 611, 722
Александр Гарольд 520
Алепський Павло 409
Альберта, пров., Канада 819
Америка 478-480, 482, 484-487, 492, 497-499, 501-502, 505-510, 513, 519-523, 536, 558-571, 575, 577, 580-581, 583-586, 608-611, 627, 679-680, 713, 715, 717, 742, 746
Американці 155, 170, 494, 519, 522, 565, 570, 574, 610
Амур, р. 460
Англійська комуністична партія 574
Англійці 409, 414, 479, 501, 519, 524, 571-572, 574, 609, 611
Англія 105, 162, 166, 170, 214, 247, 266, 351, 357, 411, 418, 433, 478-482, 484, 486-490, 492, 495-501, 506, 508, 519-522, 537, 547-548, 558-561, 563-566, 568-569, 571-577, 580-581, 583-586, 608-609, 611, 700, 715, 746, 764, 776, 840, 898
Андерс Владислав 558, 565-566, 572, 670

Андрашук П. 880
Андрієвський Віктор 13, 22,
81-82, 84
“Андрій”. *Див.* Мирон Дмитро
Андрій, князь 278
Андрій, король 266
Андрій Боголюбський, князь
219, 269-270
Андрусове, с. Монастирщинсь-
кого р-ну Смоленської обл.,
Росія 367
Андрусяк Тарас 29-30, 34
Андрух Іван 589, 591
Андрущенко (Данилюк, Робіт-
ницька) Ольга 64, 590, 596
“Анка”. *Див.* Прокопович Анна
Анна Ярославна 266
Анти 251-252
Антибольшевицький Блок
Народів 618
“Антон”. *Див.* Цвіль Юрій
Антонович Омелян 57, 151
Апостол Данило 390-391, 401
Апостол Петро 390
“Ар”. *Див.* Зацний Лев
Араби 260, 278, 292, 497
Аргентина 497
“Аркадій”. *див.* Дужий Петро
“Аркадій”. *Див.* Кривуцький Іван
“Аркас”. *Див.* Рудий Володи-
мир
Арламівська Воля, с. Мостись-
кого р-ну 149
Армія Крайова (АК) 118, 168,
669, 812-813, 820, 885
“Арон”. *Див.* Цвіль Юрій
“Арпад”. *Див.* Слюзар Дмитро
“Арсен”. *див.* Дужий Петро
Арсенич Микола (“Михайло”)
56, 60-61, 73-75, 104-105,
109, 866
Арсенич Степан 66, 77

“Артем”. *Див.* Горбаль Іван
“Артим”. *Див.* Чижевський
Василь
Артим Іван 813
Артізов Андрій 77
Аскольд, князь 258-259
Аслан-городок. м. *Див.*
Каховка, м.
“Астра”, художник 159
Атени, м., Греція 562
Атлантичний океан (Атлантик)
495, 498
“Афродита”, радіостанція
 (“Вільна Україна”, “Самос-
тійна Україна”) 11, 13, 20, 22,
123-128, 594, 597-599, 738-
739, 743, 754-755, 803-804,
822, 829, 846, 885-887

Б

Бабій Іван 38, 53-54
Бабій Олесь 845
Бабухів, с. Рогатинського р-ну
754
Баглай Дмитро . *Див.* Лушпак
(Баглай) Дмитро
Багнюк Олекса 61
Баден-Пауелл Роберт 42
Бадені Станіслав 34
Базавлук, о. 301
Базар, с. Народицького р-ну
231
Базильків Ольга (“Шуминка”,
“Шутка”) 73, 78, 590, 594
Бак-Бойчук Теофіль 91
Баку, м., Азербайджан 490, 522
Бакунін Михайло 697
Балигород, с. Ліського пов.,
Польща 146, 537
Балкани (балканські країни)
479, 482, 494, 497, 523, 584,
698

- Балтійське море (Балтик) 250, 264, 284, 384, 499
- Балтійські краї. *Див.* Прибалтика
- Балух Михайло (“Довбуш”) 148
- “Бальбус”, кур’єр 155, 769, 775, 782
- Бальбус Томаш 168
- Бандера Богдан (“Богдан”) 590, 593
- Бандера Василь 590, 593
- Бандера Степан (“Бийлихо”) 12, 14, 21, 23, 42, 48, 72-73, 75-76, 78-80, 85-88, 92-94, 96, 107, 111, 114, 118, 129, 134, 145-146, 151-152, 154-157, 171, 199, 201, 204-205, 207, 215, 233, 235, 241, 243, 614, 626, 627, 633, 736-737, 744, 747, 769, 781-784, 789-790, 796, 828, 874
- Бандерівці 71-72, 91, 95, 97, 153, 504, 536-537, 619, 621, 626, 644, 667, 670, 672-674
- Бантиш-Каменський Дмитро 426
- Бар, м. 349
- Барабаш Іван 314
- Барабаш Яків 360
- Барановський Ярослав 242
- “Бард”. *Див.* Охримович Василь
- Басара Віра 17, 26
- Басара-Тилищак Галина 17, 26
- Басараб (Левицька) Ольга 178, 589, 591
- Басарабія. *Див.* Бесарабія
- “Бастіон”, ТВ 158
- Батий 271
- Батіг, г. 329-330, 349
- Батіг Юрій (“Лисий”, “Май”, “Хмара”) 840, 842
- Батурин, м. Бахмацького р-ну 377
- “Батько”. *Див.* Тимчук Іван
- Бах Еріх фон дем 615
- Бахчисарай, м. 292
- Баштанський, р-н 593
- Башук Ольга 836
- Башук Петро (“Чок”) 112, 119-120, 155, 816, 821-822, 831-834, 836
- Бевін Ернст 521, 568-570, 575, 582
- “Безіменний”. *Див.* Войтович Осип
- Безпалько Осип 68, 73, 875
- “Безрідний”. *Див.* Макар Василь
- Безрідний Федір 303
- Безхлібник Василь 79
- Белеїв, с. Долинського р-ну 598
- Белз, м. Сокальського р-ну 66, 538, 836-837
- Белзчина 136, 538, 543, 821
- Бельгійці 124
- Бельгія 170, 479, 481, 497, 739, 743-744, 835
- Бемко Володимир 34, 38-40
- Бемко Теофіль 38, 855-856
- Бендюга, с. Сокальського р-ну 596
- Бенеш Едвард 83, 169
- Бердичів, м. 374, 590
- Бердичівський, р-н 822
- Бережани, м. 16-17, 26, 29-30, 32-44, 183, 240, 743, 796, 827, 854-858, 860
- Бережанська земля. *Див.* Бережанщина
- Бережанська, окр. 68
- Бережанський, пов. 31, 37, 39, 43, 802, 826, 860-861, 864
- Бережанський, р-н 31, 592-595, 597, 796, 819

- “Бережанський вістник”, газета 33
- Бережанщина (Бережанська земля) 13, 22, 29-30, 32-34, 39, 43, 68, 100, 592, 596, 792, 796, 803, 820
- Бережниця, с. Калуського р-ну 769
- Бережниця Вижня, с. Ліського пов., Польща 30-32, 70, 141-142, 153, 595, 802
- “Береза”. *Див.* Гордон Микола
- Береза Василь 29
- Береза Картузька, м., Білорусь 36, 51-55, 67, 124, 595-596, 739, 747, 768, 803, 805, 811, 818-821, 828
- Березинський Юрій-Мирослав (“Зюк”) 589, 592
- Березка, с. Сяноцького пов., Польща 543
- Березне, м. 594, 788
- Березнівський, р-н 599
- Березовський Кость-Арпад 49
- Берестейщина 286
- Берестечко, м. Горохівського р-ну 328, 349, 353-354, 462
- Берестя, м. *Див.* Брест, м. Білорусь
- Берковська Оксана 17, 26
- Берлін, м., Німеччина 65, 91, 93, 112, 422, 475-476, 479, 524, 562, 565, 736, 830
- Бертешів, с. Жидачівського р-ну 130-131
- Бесарабія (Басарабія) 199, 302, 700
- Бесіди, прис. с. Любеля Жовківського р-ну 597-598, 700, 837
- Бескид 212
- “Бескид”, надр. 157
- Бедронь Томаш 168
- Бзова (Бзова-Федорів-Стахів) Теофілія (Філя) (“Гава”) 13, 22, 44, 57, 135, 138-140, 152, 890
- “Бийлихо”. *Див.* Бандера Степан
- Бирнес Джеймс. *Див.* Бірнс Джеймс
- “Бистра”. *Див.* Савицька (Козак) Ірина
- Бишів, с. Макарівського р-ну 96, 799-800
- Бишівський, р-н 95, 797, 880
- Бишки, с. Козівського р-ну 133, 135, 596-597, 768, 820
- Бібреччина 129, 132, 134, 178, 744, 846
- Бібрка, м. Перемишлянського р-ну 591-592
- Бігун Микола 65-66, 72
- Біла Церква, м. 97, 305, 329, 349, 372, 374, 462
- Білас Василь (“Оса”) 589, 592
- Білас Ева 665
- Білас Іван 665
- Білас Іван 667
- Білас Катерина 664
- Білас Катерина 666
- Білас Марія 665
- Білас Меланія 664
- Білас Софія 665
- Білас Теодор 667
- Білас Теодор 665
- “Білаш”. *Див.* Клячківський Дмитро
- Білгорайщина 542
- Білгород 412, 414
- Білгород, м., Сербія 562
- Білгород-Дністровський (Акерман), м. 292
- Біле море 403
- “Білий”. *Див.* Шухевич Роман

- “Білий”. *Див.* Онишкевич Мирослав
- “Білий Олень”. *Див.* Галаса Михайло
- Білогорща, с., тепер частина м. Львів 768
- Білозерський Василь 429
- Білоконь Ігор 12, 21
- Білокриниця, с. Підгаєцького р-ну 769
- Білоруси (білорусини, білоруський народ) 53, 269, 342-343, 392, 430, 672
- Білорусь (Біла Русь, Білорусія, білоруські землі) 96, 277, 286, 305, 326, 337-338, 340, 342-346, 369, 461, 584-585, 591, 698, 713, 735
- Білосток, м., Польща 673
- Більшовики (большевики) 65, 76, 86, 113, 122, 144-145, 147, 199, 228-231, 467-479, 484-493, 497-502, 504, 506, 508-509, 511, 513-514, 519-524, 530, 532-533, 537-541, 543-544, 550-552, 556-560, 564-565, 567-575, 581-585, 591, 593, 597-599, 610-612, 616, 625, 627, 630, 633-636, 641-642, 647-648, 656, 670, 693, 696, 699, 700, 711, 716, 734, 737, 748-749, 752, 766-767, 769, 791, 798-799, 805, 807, 817-818, 846-848
- Біраковський Михайло (“Закарпатський”) 123, 125, 128, 885
- Бірс (Бирнес) Джеймс 521, 558-559, 561, 569-570, 582, 610, 687
- Бірча, с. Перемиського пов., Польща 554, 599
- Бірчанщина 537, 542, 551-553, 555-557
- Бісмарк Отто 83
- “Блакитний”. *Див.* Хомутник Василь
- Близький Схід 501
- “Блуд”. *Див.* Ребіш Теодор
- Боброїди, с. Жовківського р-ну 754
- “Бовенко” 742
- Бог, р. *Див.* Південний Буг, р.
- Богачевська Любомира (“22”) 155
- “Богдан”. *Див.* Бандера Богдан
- “Богдан”. *Див.* Вінтонів Василь
- “Богдан”. *Див.* Лебедь Микола
- “Богдан”. *Див.* Луцький Олександр
- “Богдан”. *Див.* Онишкевич Мирослав
- “Богдан”, перекладач 158-159
- Богдановіч, ппор. 674
- Богородчанський, р-н 782, 819
- Богун Іван 328-330, 332, 358, 364
- Богун Мирон 59, 82, 84
- Богунов Сергій 9, 18, 81
- Богуславка Маруся 303
- Богуш Яким 400
- Бодек, лікар 118, 810-814
- Божик Володимир 88
- Божиків, с. Бережанського р-ну 595
- Божиківська Валентина. *Див.* Горбач-Горбаченко Валентина
- Божиківський Роман (“Остап”) 124-128, 748, 754, 887
- Боз 251
- “Боз”. *Див.* Івашків Богдан
- Бойдуник Осип (“Діброва”) 69-70, 75, 874

“Бойовник”, газета 619-620, 626
Болгари 261-262, 281, 430
Болгарія 261-262, 291-292, 479, 519, 523-524, 558, 565, 568, 577, 702, 722
Болестрашичі, с. Перемиського пов., Польща 591
Болехівська міська рада 841
Болехівці, с. Дрогобицького р-ну 824
Большевики. *Див.* Більшовики
Бондаренко Кость 29, 167
Бондарук Анатоль 869
Боньчак Володимир 668
Боньчак Дмитро 666
Боньчак Іван 666
Боньчак Катерина 666
Боньчак Марія 666
Боньчак Осип 666
Боглан Гійом Левассер 300, 315
Бориня, смт Турківського р-ну 146, 153, 598
“Борис”. *Див.* Кравчук Юрко
“Борис”. *Див.* Лемеха Всеволод
“Борис”, підпільник 819
Борис, князь 265
“Борисенко А. С.”. *Див.* Волошин Ростислав
Бориси, прис. с. Любича Томашівського пов., Польща 138, 174, 836
Борівниця, с. Перемиського пов., Польща 544
Борнгольм, о. 576
Боровьонка, с. Окуловського р-ну Новгородської обл., Росія 591
Борсуковець, прис. с. Завадка Бещадського пов., Польща 841
Бортники, с. Жидачівського р-ну 597
Борщак Ілько 246
“Босий”. *Див.* Брилевський Василь
“Боярин”. *Див.* Яремко Григорій
Бразилія 498
Брандейс Міхал 153, 156
Браслав, м. *Див.* Брацлав, смт Немирівського р-ну
Браславський, пов. 671
Браславщина 322, 329
“Братство Тарасівців” 41, 227, 453-454
Брацлав (Браслав), смт Немирівського р-ну 305
Брест (Берестя), м. Білорусь 62, 273, 290-291, 538, 590
Брестська, обл. 591
Брик Іван 48
Брилевський Василь (“Босий”) 73
“Бриль”. *Див.* Гамела Ярослав
Бриль Іван 29
Брно, м., Чехія 82
Броварський, р-н 591
Броди, м. 789
Бродівський, р-н 596, 768
Броневський ліс 599
Броцлавський, пов. *Див.* Браславський, пов.
Брошнів, с. Галицького р-ну 35
Брусно, с. Любачівського пов., Польща 138
Брусно Старе, с. Любачівського пов., Польща 836
“Брюховецький”. *Див.* Хомутник Василь
Брюховецький Іван 368-370, 418
“Бувалий”. *Див.* Горбовий Володимир

- Буг, р. 147, 149, 151, 250, 253, 273, 513, 534, 537, 805
 “Буг”, ВО 136, 147-149, 598, 837, 841
 Бугрин, с. Гощанського р-ну 793
 Будапешт, м., Угорщина 439, 562
 Будар Тетяна 17, 26
 “Будженко”. *Див.* Макар Василь
 “Будзинські”. *Див.* Садовський Лех
 Будище, с. Звенигородського р-ну 591
 Будник Богдан (“Чиста Душа”) 855
 Бужани, с. Браславського р-ну Вітебської обл., Білорусь 671
 “Буй”. *Див.* Горбовий Ярослав
 “Буй”. *Див.* Левицький Святослав
 “Бук”. *Див.* Грицай Дмитро
 Букарешт, м., Румунія 406, 800
 Буківсько, с. Сяноцького пов., Польща 672
 Букова, с. Старосамбірського р-ну 842
 Буковина 107, 199, 420, 436, 443, 445, 449-450, 455, 598
 Булавський Василь 60
 Булат Іван (“Сич”) 142, 160-161
 Булат Юрій (“Юрко”) 108
 Бульба-Боровець Тарас 53
 Бунів, с. Яворівського р-ну 598, 785
 “Бурий”. *Див.* Марченко Андрій
 Бурлай Кіндрат 358
 “Бурлака”. *Див.* Щигельський Володимир
 “Бурлачка”. *Див.* Прокопович Оксана
 “Бурмач”. *Див.* Клим Іван
 Бурундай 277
 Бурштин, смт Галицького р-ну 31, 34
 Бусел Олександр (“Ванька”) 59, 63-64, 590, 595, 791, 867, 869
 Бусел Яків (“Галина”, “Заславський”, “Київський”, “Шахтар”) 59, 61, 64, 77, 79, 100-101, 590, 597, 788-789, 867
 Буський, р-н 592, 786, 824
 Бутковський Іван 94
 Бутурлін Василь 337, 342-343
 Бучацький, пов. 31
 Бучацький, р-н 595
 “Бученко М. Д.”. *Див.* Грицай Дмитро
 Бучина, с. Ярославського пов., Польща 85
 Буша, с. Ямпільського р-ну 339
 Бушковичі, с. Перемиського пов., Польща 747
 “Бюлетень”, журнал 739
 “Бюлетень Крайової Екзекутиви Організації Українських Націоналістів на західно-українських землях”, журнал 49-50, 596, 618
 “Бюлетень Українського Національного Комітету” 84, 88

В

- Вабнерс, майор 792
 Ваврук Василь (“Ватюга”, “Верлан”, “Роса”, “Стрункий”) 832, 837
 “Вадим”. *Див.* Макар Володимир

Вакуленко Гаврило 122
Вакулинчук Григорій 526
“Валя”. *Див.* Горбач-Горбаченко
Валентина
Валява, с. Перемиського пов.,
Польща 747
Ванденберг Артур 558, 560-561
Ванкувер, м., Канада 819
“Ванька”. *Див.* Бусел Олек-
сандр
Вара, с. Березівського пов.,
Польща 595
Варнедорф, майор 792
“Варка”. *Див.* Стахів Марія
“Варнак”. *Див.* Дума Петро
Варшава, м., Польща 17, 26,
65, 77, 118, 121-122, 130,
135, 140, 153, 156, 161, 168-
169, 173-174, 180, 306, 314,
319-320, 328, 347, 353, 372,
412, 518, 536, 548, 551, 554,
556, 562, 615, 796, 800, 812,
829, 841
“Варяг”. *Див.* Лебедь Микола
Варяги 248, 257-258, 260, 280,
461
Варягіна Віра 122
Варяж, с. Сокальського р-ну
538, 554
Василевський-Путко Іван 5,
142, 148, 175
Василенко Петро (“Волош”) 158
“Василь”. *Див.* Садовський
Лех
“Василь”. *Див.* Чміль Василь
Васильків, м. 96, 114
Василько Романович, князь
274-275
Василько Ростиславич, князь
272
Василько Роман 54
Вассиян Юліан 69
Васькович Григорій (“Гриць”,
“Осип”) 107
“Ватюга”. *Див.* Ваврук Василь
Вашингтон, м., США 46, 57,
151, 570
Вашингтон Джордж 428
Вашингтон, м. *Див.* Вашингтон,
м., США
Велика Снітинка, с. Фастівсь-
кого р-ну 86
“Великий Змій”. *Див.* Ставничий
Михайло
Великі Гаї, с. Тернопільського
р-ну 824
Великі Глібовичі, с. Перемиш-
лянського р-ну 598
Великі Лепеси, с. Кобринсь-
кого р-ну Брестської обл.,
Білорусь 591
Великі Очі, с. Любачівського
пов., Польща 150
Великобританія (Велика Бри-
танія) 169, 247, 508-510,
513, 517, 562-563, 567, 680
Великомостівський, р-н 648
Великонімеччина 108, 112,
598, 739, 796
Велінг Готгард 352
Венгерські Єжи 112, 119
“Верб”. *Див.* Мостович Олена
Вербів, с. Підгаєцького р-ну
596
Вербівський Теодозій (“Чме-
лик”) 161
“Вергун” 14, 23, 737
“Верес”. *Див.* “Павло” (“Верес”)
“Верлан”. *Див.* Ваврук Василь
Верлан, отаман 394
Вермахт. *Див.* Німецька армія
Верхнє Синьовидне (Синевідсь-
ко Вижне), смт Сколівського
р-ну 123, 597, 754

Верхрата, с. Любачівського пов.,
Польща 134-135, 147, 177
“Веселка”. *Див.* Гевак Ірина
“Весляр”. *Див.* Куп’як Дмитро
“Весна”. *Див.* Леонтович Ірина
Ветлин, с. Ярославського пов.,
Польща 85
Вибудів, с. Бережанського
р-ну 592
Виговські 358, 363
Виговський Данило 363
Виговський Іван 223, 234, 328-
329, 337, 352-353, 358-364,
404, 461
Виговський Олександр 35
Виленщина (Віленщина) 537,
671
Вільно, м. *Див.* Вільнюс, м.
Вимислівка, с. Бережанського
р-ну 592
“Винар”. *Див.* Рудий Володи-
мир
Винники, м. 824
Винниченко Володимир 827
Винничук Микола (“Вир”, “Кор-
нійчук”) 138, 167-168, 892
“Вир”. *Див.* Винничук Микола
“Вир”. *Див.* Гоцій Василь
“Вирій”, табір-експедиція 16,
26
“Вировий”. *Див.* Прокоп Мирос-
лав
Висівка прис. с. Арламівська
Воля Мостиського р-ну 149
Висла, р. *Див.* Вісла, р.
Вислік Долшній, с., частина
с. Вислік Великий Сяноць-
кого пов., Польща 663
Вислоцький Іван 35
Висоцький Роман 49-50, 54
Висоцько, с. Ярославського
пов., Польща 85, 161
“Височан”. *Див.* Ковалик Бог-
дан
Височан Семен 358
Височани, с. Сяноцького пов.,
Польща 663
“Виходнословенська Правда”,
газета 620
Вишиваний Степан (Маркиз
Богдан, “Мартин”) 150, 160,
177
“Вишинський”. *Див.* Гамівка
Ярослав
Вишинський Андрій 569
“Вишитий”. *Див.* Сидор Василь
Вишневецький Ярема 318-319,
321
Вишневецький-Байда Дмитро
298, 301
Вишнівець, смт Збаразького
р-ну 298
Вишня Остап 130, 166, 504-
505
Відень, м., Австрія 31, 562,
743, 747
Візантія 252, 264, 266, 278-
279, 292
Військо, с. *Див.* Нові Сади, с. Пере-
миського пов., Польща
Військо польське (ВП) 144, 175,
667-669, 671-672, 675-677
Війтівці, смт Волочиського
р-ну 836
“Вік”. *Див.* Зацний Лев
Вікно, с. Гусятинського р-ну 597
Віленщина. *Див.* Віленщина
“Вільна Україна”, радіостанція.
Див. “Афродита”, радіостан-
ція
“Вільний”. *Див.* Лебедь Микола
Вільнюс (Вільно), м. 340, 462
Вільховець, с. Бережанського
р-ну 39, 593

Вільховець, с. Перемишлянського р-ну 129
Вільшинський Богдан (“Орел”, “Яструб”) 126, 128-129, 590, 598, 749, 755
Вінітар 251
Вінниця (Винниця), м. 114, 327, 590, 691, 814, 818
“Вінниця”друкарня 130-131
Вінницька, обл. 594, 597, 721, 727, 819-820
Вінниччина 846
Вінніпег, м., Канада 35, 53, 821, 836
Вінтонів Василь (“Богдан”, “Ясень”) 179
Вірзінг Віллі 115, 117, 124, 806, 810-811, 814, 828-829
“Вірлінів К.”. *Див.* Порендовський Володимир
Вірмени 467
“Вісла”, акція 11, 20, 30, 138, 160-161, 170-171, 176-177, 773, 837, 840
Вісла (Висла), р. 249-250, 272, 274, 283, 321, 346, 352, 365
“Вісті”, газета 49, 596, 828
“Віталій”. *див.* Дужий Петро
“Вітрак”. *Див.* Романюк Степан
Вітрівка, с. Макарівського р-ну 798
Вітушинський Іван 77, 84, 86
Владивосток, м., Росія 496
Власенко Світлана 66
Власов Олександр 856
Влизько Олекса 589, 591
“Влодко”. *Див.* Михайлишин Петро
Внук Рафал 168
“Вовк”. *Див.* Закоштуй Ананій
“Вовк”. *Див.* Павлишин Лука
Вовк Іван (“Іван”, “Швейк”) 134
Вовк Олександр 17, 26, 103
“Вовк Святослав”. *Див.* Матла Зиновій
“Вовки”, курінь 599
“Вовча Нога”. *Див.* Кордуба Роман
“Вовченко”. *Див.* Цмоць Костянтин
Вовчук Іван 125, 127
Вознесенський Микола 576
Возняк, директор 811
Возняк Любов. *Див.* Лемик (Возняк) Любов
Войнаровський Андрій 226-227, 384
Войтович Осип (“Безіменний”) 855
Волга, р. 222, 261-262, 264, 268, 271, 275, 283, 292, 632, 635, 691
Волинець Надія 17, 26
Волинська, обл. 60, 98, 593-594, 721, 727, 819, 822
Волинь 51, 56, 59-61, 95, 99, 103, 107-108, 121, 127, 149, 163-164, 221, 263, 267, 271, 273-276, 278, 280, 284, 286, 291, 305, 312, 318, 322, 328, 338, 353, 396, 410-411, 420, 422, 463, 465-467, 469-471, 590, 594, 596-597, 640-641, 713, 736, 738-739, 787-788, 790-791, 802-803, 805, 807, 816, 818-822, 827-828, 830, 841
Волинь, м. 273
“Волинь”, газета 469-471
Волиця, с. Жовківського р-ну 598
Волиця, с. Сяноцького пов., Польща 671-672
“Володар”. *Див.* Попадюк Рудольф

- “Володимир”. *Див.* Прокоп Мирослав
Володимир Великий, князь 218-219, 263-265, 272, 279, 307, 361, 461-462
Володимир Мономах, князь 267, 273-275, 279, 282
Володимир-Волинський (Володимир), м. 263, 267, 273, 291, 333, 352, 805
Володимир над Клязьмою, м., Росія 269
Володимирія 412
Володимирщина 816
“Володя”. *Див.* Турченяк Володимира
Волос 253
“Волос”. *Див.* Гоцій Василь
Волочиський, р-н 836
“Волош”. *Див.* Василенко Петро ім. Волоша-Василенка Петра, друкарня 160
Волошин (Волошин-Березюк, “А. С. Борисенко”, “Горбенко”, “Павленко”, “Чепіга”) Ростислав 38, 46, 49, 59, 61, 63-64, 590, 596, 738, 787, 789, 846, 869
Волощина 288, 292, 345, 360
Волсвин, с. Радехівського р-ну 819
Воля Гнійницька, с., тепер част. с. Гнилиці Яворівського р-ну 149
Воля Олешицька, с. Любачівського пов., Польща 841
“Волянський”. *Див.* Федун Петро
“Вольносьць і Незавіслосьць” (ВіН) 168
“Вольт”. *Див.* Старух Ярослав
Воробець Віктор 56
“Вороний”. *Див.* Левкович Василь
Воронська Клементина 671
“Вороняк”. *Див.* Лапінський Леон
Воскрес Микола 68
Вотердаун, м., Канада 135, 140
Врецьона Євген 52, 81, 83-84, 91
Вроцлав, м., Польща 152, 156
“Врублевський Ян”. *Див.* Купчак Михайло
Всеволод Буй-Тур, князь 268
“Вугляр”. *Див.* Лобай Володимир
“Вуйко”. *Див.* Леонтович Іван
“Вуйко”. *Див.* Лушпак (Баглай) Дмитро
“Вулкан” (“Вулькан”), техзвено 159, 177, 744
“В’юн”. *Див.* Галаса Василь
В’язовниця, с. Ярославського пов., Польща 544
Вятка, м., Росія 367
В’ятрович Володимир 13, 16, 22, 26, 57-58, 98, 180
- Г**
“-г”. *Див.* Старух Ярослав
Габор Василь 57
Гаврилюк (“Орест”, “Панько”) 131
Гадада Василь (“Олесь”, “Юрко”) 590, 595
Гадяч 81, 91, 97, 361
Газенбрукс Альберт (“Західний”) 124-128, 742-743, 754, 886
Гай Олавскі (Гьольнергайн), с. Олавського повіту Дольносьлонського воєводства, Польща 36

Гай-Головко Олекса 90, 94, 96
Гайвас Ярослав 29, 56, 62-63,
76, 91, 826
“Гайдамаки”, газета 455
“Гайдамаки”, група 211, 216,
454-455
Гайдамащина 228, 394, 402,
417, 420, 462
Гайм Франц 81-82
Гайова Оксана 97
Гакстгавзен Август 410
Галабурда-Чигрин Марічка 17,
26
Галаган Гнат 388, 400
Галаґіда Ігор 121, 148, 152, 155
Галайчук Богдан 125, 127
Галамай Степан (“В. Подільсь-
кий”) 12-13, 22, 47-48, 55-56,
58, 60-61, 73, 97-98, 100-
101, 104, 106, 866
Галаса Василь (“В’юн”, “Зенон”,
“О. Левенко”, “Назар”,
“В. Назаревич”, “Орест”,
“Орлан”, “Савченко”, “Зенон
Савченко”, “Д. Стрибун”,
“Щербаченко”, “155”) 12-14,
21-22, 24, 29, 99-100, 132-
133, 135-138, 140-142, 146,
150-158, 161-162, 168-174,
178, 767, 769, 779, 837, 839,
841, 889, 902
Галаса Михайло (“Білий
Олень”, “Птах”) 42, 108, 590,
594, 855
Галац, м., Румунія 273, 378
“Галина”. *Див.* Бусел Яків
“Галина”. *Див.* Лемик (Возняк)
Любов
“Галина”. *Див.* Петренко
(Чуйко) Галина
“Галина”. *Див.* Прокопович
Оксана
“Галина”, підпільниця 114
Галицька Артемізія (“Мотря”) 12,
21, 36, 107-108, 110-111, 114
Галицька армія 34-35
Галицько-Волинська держава
271, 277, 279, 461
Галицький, р-н 31, 34-35, 820
Галич, м. 272-275
Галичина 29, 33, 35, 48, 56, 58,
88, 93, 108-109, 112, 117,
221, 228, 247, 249, 263, 267,
271-276, 278-280, 283-285,
287-288, 305-306, 315-316,
319, 321-322, 328, 344, 353,
365, 374, 394, 396, 412, 420,
436-440, 442-451, 454-456,
462, 470, 537, 713, 792, 827
Галичина, Східна 33
“Галичина”, дивізія 118, 637-
638, 743, 815
Галів Микола 97
Галів Тимко (“Скалюк”, “Чорно-
біль”) 590, 598, 825
Галій Павло 131
“Галя”. *Див.* Наконечна Марія
Гальо Михайло (“Коник”) 557,
590, 599
Гамела Ярослав (“Бриль”) 149
Гамівка Ярослав (“Вишинсь-
кий”, “Метеор”, “УНРРА”) 173-174, 839, 841
Гантер, м., штат Нью-Йорк,
США 743, 819
Ганчар Володимир 859
Гарасимів, с. Городенківського
р-ну 593
“Гаркуша”. *Див.* Гошовський
Микола
“Гармаш”. *Див.* Прокоп Мирос-
лав
“Гарпун”. *Див.* Ковальський
Юліан

- Гасин Олекса (“Лицар”, “Юлько”) 42, 50, 55, 73-76, 81, 885
- Гах Михайло (“Запорожець”) 175, 177
- Гвардія Людова 121-122
- Гвоздецький Богдан (“Емір”, “Кора”) 130, 133, 136, 151, 167, 590, 599, 838-839, 841, 846-847
- Гданськ (Данціґ), м., Польща 62, 816
- Гевак Іван 128
- Гевак Ірина (“Веселка”, “Оксана”, “Савчук”) 124-126, 128, 133, 140, 146-147, 590, 599, 741, 749
- Гевко Теодор 859
- Генерал-губернаторство 36, 65, 69-70, 72, 81, 803
- “Гетьман”. *Див.* Головінський Юліан
- Гетьманці 82, 194, 216
- Гімлер Генріх 84
- Гірний Василь (“Голосний”) 158
- Гірняк Іван 13, 22, 43
- Гірняк Никифор 854
- Гітлер (Гітлер) Адольф 83, 474, 495, 568, 642-643, 655, 662, 679, 698, 700-701, 720, 764, 795-796
- Гішка Степан (“Славко”) 179
- Гладилович Іван 90
- Гладкий Володимир (Любрик) 59
- Гладкий Максим 358
- Глиниці (Гнійниця), с. Яворівського р-ну 149
- Гліб, князь 265
- Глівіце, м., Польща 152
- Глухів, м. 388
- Глушин, с. Бродівського р-ну 596
- Гнатишак Оксана 54
- Гнаткевич Ігор 175
- Гнатківська Дарія 79, 119
- Гнідик Юрій (“Ярема”) 149
- Гнійниця, с. *Див.* Глиниці, с. Яворівського р-ну 737
- Говорун Володимир 16, 26
- Гоголів, с. Броварського р-ну 591
- Голдовичі, с. Жидачівського р-ну 131
- Голембьовський Мар’ян (“Стер”) 168
- Голинський Михайло 77
- Голіцин Дмитро 388, 390
- Голландія 227
- Головінський Юліан (“Гетьман”, “Дубик”, “Чиж”) 589, 592
- Головкін Гаврило 390
- Головна Руська Рада 441-446, 448
- Головна Українська Рада. *Див.* Головна Руська Рада
- Головний осередок пропаганди (ГОСП) 77, 93, 129, 134, 137, 146, 149, 154, 173, 597-599, 754-755, 803, 848
- “Голодомори”, осередок 140
- “Голос”, газета 14, 23, 57, 828
- “Голос нації”, газета 57, 828
- “Голосний”. *Див.* Гірний Василь
- Голота Ілько 358
- Голояд (Савицька) Галина (“Ярина”) 133
- Голояд Павло 589, 592
- Голуб Олиф 309, 311
- Голяндія 497
- Гомель, м., Білорусь 343
- Гомзяк Ігор 16, 26
- “Гомін”. *Див.* Старух Ярослав
- “Гомін України”, газета 824

- Гопись, пор. 674
- Гораєць, с. Любачівського пов.,
Польща 543
- Горак Іванна-Ольга 77
- Горбаль Іван (“Назар”, “Артем”)
590, 598
- Горбач-Горбаченко (Божи-
ківська) Валентина (“Валя”,
“Зіна”, “Рая”, “З. І. Лугова”)
12, 21, 110, 125-128, 748-
749, 754, 886
- Горбачевський Григорій 63
“Горбенко”. *Див.* Волошин Рос-
тислав
- Горбків, с. Сокальського р-ну
820
- Горбова Анна 81
- Горбовий Володимир (“Бува-
лий”) 12, 14, 21-23, 65-67,
69-72, 75, 77-79, 81-82, 84, 88,
153, 168, 743, 745-747, 873
- Горбовий Ярослав (“Буй”) 64,
72-73, 75
- Гордієнко (Гордієнко-Головко)
Кость 377, 400-401
“Гордій”. *Див.* Порендовський
Володимир
- Горицький Ярослав 17, 26
- Горін Зиновій 17, 26
- Гордон Микола (“Береза”,
“Товкач”) 134, 160
- Горлиці, м., Польща 537
“Горн”. *Див.* Кузьмінський Олек-
сандр
- Горницький Адріян (“Суп”,
“Тютюнник”) 50, 54
“Горновий”. *Див.* Дяків Осип
- Городенківський, р-н 591-593
- Городок, м. 51, 592
- Городок Ягеллонський, м. *Див.*
Городок, м.
- Городоцький, р-н 178
- Городоччина 598
- Горохівський, пов. 61
- Гоцій Василь (“Вир”, “Волос”,
“Жест”, “Марс”, “Тиміш”,
“Чорний”) 125, 128, 748-749,
754, 768
- Гошовський Микола (“Гаркуша”,
“Зет”, “Помста”, “Спартак”,
“Старик”) 96, 107, 122, 590,
598, 807, 820, 882
- Гошовський Юліан (“Мак”,
“Плоховський”) 125-127
- Гощанський, р-н 793
- Гр. М. 119, 823
- “Граб”. *Див.* Мартинюк Сергій
“Граб”. *Див.* Скоробогатий
Сильвестр
- Граб Мирон 119, 825
- Граб Степан, о. 154
- Грабівка, с. Калуського р-ну
597-598
- Грабовець, с. Стрийського
р-ну 595
- “Град”. *Див.* Цмоць Костянтин
- Гранки-Кути, с. Миколаївсь-
кого р-ну 17, 26
- Греки 259-262, 411-412
- Греків Олександр 81
- “Гремучий Тур”. *Див.* Душник
Володимир
- Греція 225, 247, 257, 259-262,
291, 295, 351, 479-481, 497,
520, 566, 569, 571, 611, 679
- Грива, отаман 394
- Гривул Тарас 17, 26, 38
- “Григор М.” *Див.* Марунчак
Михайло
- “Григор”. *Див.* Гук Мирослав
- “Григор” (“Ох”) 131
- Гринів Володимир (“Кремінсь-
кий”) 66, 73, 75, 132, 590,
595, 888

- Гриньків Євген 813, 820
 Гринько Іван 666
 Гриньох Іван 88
 Грицай Дмитро (“Бук”, “М. Д. Бученко”, “Гриць”, “Дуб”, “Олег”, “Палій”, “Перебийніс”, “Сірко”) 13, 22, 46, 51-52, 73-76, 104-105, 112, 118-122, 146, 152-154, 170, 812-815, 820, 822, 824-825, 829, 831-832, 860, 884
 Грициляк Микола, о. 677
 Грицина Михайло (“Чайчук”) 590, 598, 837
 Грицишин Антін (“Пімста”) 157
 “Гриць”. *Див.* Васькович Григорій
 “Гриць”. *Див.* Грицай Дмитро
 “Гриць”, спецкур’єр 94
 Гришин-Грищук Іван 126
 “Грищенко”. *Див.* Чижевський Василь
 “Грім”. *Див.* Чулевич Осип
 Гріффін Бернард 573
 “Громадський голос”, газета 47
 “Громенко”. *Див.* Дуда Михайло
 Грубешів, м., Польща 168, 829
 Грубешівський, пов., Польща 161, 819, 822
 Грубешівщина 147, 538-539, 819
 Грузини 467
 Грузія 585
 Грузьке, с. Макарівського р-ну 798
 Група націоналістичної молоді 788
 Грушевський Михайло 448
 Грушка, с. Томашівського пов., Польща 154
 Грушовичі, с. Перемиського пов., Польща 160
 Гудима Арсен 36, 38, 44, 49-53
 “Гузар”. *Див.* Колодзінський Михайло
 Гузен, концтабір 788
 Гузенко Ігор 574
 Гук Мирослав (“Григор”, “Код”, “Косач”) 138, 141-142, 178-179, 840-841, 892
 Гулик Ігор 29
 Гуляк Юліан (“Марко”, “Рен”, “Токар”, “Шрам”) 108, 590, 595, 805-808, 817-818, 883
 Гуляницький Григорій 358, 362-363, 367
 Гуни 251, 281
 Гуня Дмитро 315
 Гунька Ганна 78
 “Гураган”. *Див.* Кудлайчук Ірон
 Гусятин, смт 344
 Гусятинський, р-н 32, 597
 Гута Любицька, с. Томашівського пов., Польща 138, 167, 802
 Гутовські, капітан 673
- Г**
 Г. Петро 818
 Габор, князь 354
 Габрусевич Іван (“Джон”, “Іртен”) 49, 69, 75-77, 80, 590, 593, 876
 “Гава”. *Див.* Бзова Теофілія
 Гаран де Кульон Жан-Філіпп 413
 “Гена”. *Див.* Скаб Євгенія
 Герета Володимир 43, 589, 592, 859
 Гестапо 84, 95-97, 112, 113-115, 118-121, 124, 470, 475-476, 593-595, 634, 637, 743, 787, 794, 803, 806-811, 814-815, 819-825, 828, 830, 832

Гмелін Готліб 410
Голуховські Агенор 444
Голяш Григорій 43
Голяш Степан (“Мар”) 43, 142,
161, 170, 765, 767-768
“Гонта”. *Див.* Мацейко Гриць
“Гонта”. *Див.* Питльований
Іван
Гонта Іван 228, 395-399, 404,
660
Готи 251
Гоянюк Василь (“Максим”) 119,
823, 825
Грімсбі, пров. Онтаріо, Канада
788
Гольнергайн, с. *Див.* Гай
Олавські, с. Олавського пові-
ту Дольносльонського воє-
водства, Польща

Д

“Давид”. *Див.* Литвинчук Іван
Дагани, прис. с. Верхрата
Любачівського пов., Польща
159, 177, 900
Дажбог 253
Дайрен, м., Китай 570
Далекий Схід 497, 498, 562,
746
Далява, с. Дрогобицького р-ну
596
“Дальнич”. *Див.* Федорів Петро
Даниленко Василь 9, 18, 81
Данилишин Дмитро 589, 592
Данилишин Олексій 113
“Данилів”, ТВ 137, 599. *Див.*
теж Холмський, ТВ 599
“Данило”. *Див.* Сулятицький
Степан
Данило Галицький, король 274-
277, 279, 281, 289, 461
“Данило Очерет”. *Див.* Польо-

вий Омелян
Данилюк Ольга. *Див.* Андру-
щенко Ольга
Данія 266, 499, 576-577
“Данко”. *Див.* Наконечний Богдан
Данціг, м. *Див.* Гданськ, м.
Дарданелі, протока 479, 522,
567, 611
Дарованець Олександр 17, 26,
38, 61, 63, 596
Даровичі, с. Перемиського
пов., Польща 841
Дахау, концтабір 782
Дацько Зеновія (“Зеня”) 155
Дачишин Юрій 71-72
Дашів, с. Іллінецького р-ну 597
Дашкевич Ярослав 845
Дашкович, ген. 670
Дев’ятники, с. Жидачівського
р-ну 131, 846
Делегатура Збройних Сил
(ДСЗ) 168
Делятин, смт Надвірнянського
р-ну 31
“Демид”. *Див.* Чижевський
Василь
“Дем’ян”. *Див.* Арсенич Микола
Дем’ян Григорій 17, 26, 29, 55,
129, 134
“Дем’ян Дмитрів”. *Див.* Степа-
няк Михайло
“Денис”. *Див.* Палідович
Михайло
Деревляни 253, 260
Деревлянки, хут. с. Тростянець
Малий Золочівського р-ну
802
“Дерев’яний”. *Див.* Кавуза
Петро
“Деркач”. *Див.* Дишкант Василь
“Десна”. *Див.* Порендовський
Володимир

Десна, р. 250
Детройт, м., США 788, 821
Джерзі Сіті, м., США 14, 23
“Джміль”. *Див.* Пришляк Ярослав
“Джон”. *Див.* Габрусевич Іван
Дзвиняч, с. Богородчанського р-ну 819
Дзись Володимир 90
Дзьоба Дмитро (“Сталь”, “Сурмач”, “Хлоп”) 135, 138, 160, 892
“Див”. *Див.* Сушко Ігор
Дидик Галина 12, 21, 37, 42, 60, 114, 121, 865
Диниська, с. Томашівського пов., Польща 177
Дир, князь 258-259
Дишкант Василь (“Деркач”) 157
“Діброва”. *Див.* Бойдуник Осип
“Дід”. *Див.* Старух Ярослав
“Дідух”. *Див.* Старух Ярослав
“Діло”, газета 14, 23, 34, 47, 863
Дінець, р. *Див.* Сіверський Донець, р.
“Дмитрів”. *Див.* Степаняк Михайло
Дмитро, тисяцький 275
Дмитро Дедько, воєвода 278
Дмитрук Клим 77, 81
Дніпро, р. 211, 250, 253-255, 257-259, 262, 271, 288, 292, 296, 298-299, 301-302, 310, 325, 364, 375-376, 382, 385, 387-388, 396, 400, 402, 405, 423, 440, 467, 633, 792, 795
“Дніпровий”. *Див.* Матла Зиновій
Дніпропетровськ (Катеринослав), м. 106, 453, 526, 821
Дніпропетровська, обл. 594-595
Дністер, р. 250, 253, 272, 310, 440
“Дністер”, товариство 87, 90
“До волі”, журнал 178
Доброміль, м. Старосамбірського р-ну 89, 146, 149, 154, 818, 840
Добромільський, пов. 133, 599
Добромільщина 842
Добрянський Василь 667
Добрянський Володимир 668
Добрянський Іван 668
Добрянський Микола 666
“Довбуш”. *Див.* Балух Михайло
“Довбуш”. *Див.* Івашків Богдан
Довбуш Олекса 166, 394, 659-660, 829
Довгань 96
“Довгий”. *Див.* Кудлайчук Ірон
“Доктор”. *Див.* Степаняк Михайло
“Долинка”. *Див.* Стахів Ірина
Долина, м. 747, 819
Долинський, р-н 594, 598
Дольни Жандов, с. Хебського окресу Карловарського краю, Чехія 156
Дольнослонське, воєв., Польща 36, 155
Домажлицький, окрес Пльзенського краю, Чехія 153, 755
Домб’є, табір 31
“Дон”. *Див.* Мороз Ярослав-Теодор
Дон (Дін), р. 211, 250, 268, 325
Донбас 490, 651, 821
“Донський”, охоронець 176
Донцов Дмитро 453, 459
Донщина 459
Дорогичин, м., Польща 276
Дорогів, с. Галицького р-ну 820

Дорогобуж, с. Гощанського р-ну 793
Дорожів, с. Самбірського р-ну 820
Дорош Євген 31-34
“Дорош”. *див.* Дужий Петро ім. П. Дорошенка, 8-й курінь Уладу старших пластунів 39, 858
Дорошенко Михайло 309-311
Дорошенко Петро 223, 358, 364-368, 370-372, 404, 418, 461
Драгоманів Михайло 448, 451-452
Дрогобицька, обл. 727
Дрогобицька, окр. 768
Дрогобицький, р-н 596, 782, 822, 824
Дрогобич, м. 17, 26, 79, 175, 590, 592, 594, 846
Дрогобиччина 154, 598, 743, 754-755, 818, 822, 841
Дружини українських націоналістів (ДУН) 87, 782. *Див. теж* Легіон Степана Бандери, “Нахтігаль”
“Дуб”. *Див.* Грицай Дмитро
Дуба, м. Ческа-Липського округу Ліберецького краю, Чехія 157
Дубас Іван 69, 123
Дубас Лев 66, 69, 873
Дубенський, пов. 59
Дубенщина 59, 596, 868
“Дубик”. *Див.* Головінський Юліан
Дубина-Мизко, наказний гетьман 358
Дубляни, м. Жовківського р-ну 814
Дубнівський, р-н 596
Дубно, м. 61-63, 787-789, 828

“Дубовий”, агент 175
Дубрівка Руська, с. Сяноцького пов., тепер част. м. Сянок, Польща 572
Дуда Михайло (“Громенко”) 170, 838, 841
Дудиньчак Анастасія 666
Дудиньчак Осип 666
Дужий Микола 48-49, 872
Дужий Петро (“Аркадій”, “Арсен”, “Віталій”, “Дорош”, “В’ячеслав Романовський”) 12-14, 21-22, 24, 80, 96, 102, 107-108, 110-112, 126, 129-131, 133-134, 148, 167, 749, 754, 842-844, 848, 883
Дукля, м. Кросненського пов., Польща 541, 672
Дуклянщина 541
Дуліби 253
“Дума”. *Див.* Маївський Дмитро
Дума Петро (“Варнак”) 133, 138, 150
Думик Іван 43
“Дунай”. *Див.* Кононович Федір
Дунай, р. 261-262, 273, 378, 404-407, 445
Дункерка, м. *Див.* Дюнкерк, м., Франція
Душник Володимир (“Гремучий Тур”) 855
Дюнкерк (Дункерка), м., Франція 576
Дяків, політв’язень 813
Дяків Осип (“Горновий”) 9, 18, 104, 130, 138, 172-173, 178
“Дячук”. *Див.* Чижевський Василь

Е

Ебензее, концтабір 594, 813, 821-822

Європа. *Див.* Європа
Едвард, король 266
Едмонтон, м., Канада 9, 18,
180
“Економ”. *Див.* Снігур Олекса
ЕЛАС 481
“Емір”. *Див.* Гвоздецький Богдан
Енґель Йоган Хрiстiян 411
Етлі Клемент 513, 519, 573,
575-576
Еспанія. *Див.* Іспанія
Естонія 96, 306, 700, 702
Естонці 524
Ештон, м., штат Меріленд, США
822

Є

“Є. Орловський”. *Див.* Стецько
Ярослав
“Євген”. *Див.* Лоґуш Омелян
Євреї (жиди) 53, 117, 125, 282,
289, 318, 329, 374, 394-396,
428, 458, 572, 617, 643-645,
792, 795, 801, 810-811, 815,
820
Європа 126, 190, 220, 227, 237,
248, 251, 255, 262, 266, 279,
281-282, 309-310, 312, 327,
350-351, 372, 379, 383-385,
393, 405, 412, 416, 422-423,
440, 456, 458-459, 471-474,
477, 479-482, 488-490, 493,
495-497, 499-500, 512, 562-
563, 580-582, 584-586, 611,
622, 632, 637-638, 643, 653,
679, 681, 683, 690, 700, 702,
715, 717, 727, 795-796, 835
Європа, Західна 170, 252, 281,
636, 838, 840
Європа, Північна 219-220, 636
Європа, Північно-Східна 262

Європа, Південна (Полуднева)
223, 262, 636
Європа, Середнь-Східня 702
Європа, Середня 636
Європа, Східна 126, 200-202,
220, 223, 239, 256, 262, 266,
474, 581, 585-586, 597, 617,
631-633, 635, 647, 655-656,
795, 815
Євтимович Варфоломій 82, 84
“Євшан”. *Див.* Позичанюк Осип
Єленя Ґура, м., Польща 142,
152, 156
Єленьогурський, пов., Польща 155
Єлисавета 391-392
Єпiк Дмитро 64
Єрусалим, м., Ізраїль 320, 357

Ж

Жари, прис. с. Люблинець Люба-
чiвського пов., Польща 157
Жарська Олена (“Мурашка”)
837
Жванець, с. Кам’янець-Подiль-
ського р-ну 349
Жданович Антiн 347, 353
“Жен”. *Див.* Заборовець Федiр
Жене Едмон-Шарль 411
“Женя”. *Див.* Лемик (Возняк)
Любов
Жепецкий Ян
“Жест”. *Див.* Гоцiй Василь
Жидачiв, м. 598
Жидачiвський, р-н 130-131,
594-595, 597-598, 747, 754-
755, 768, 781, 796
Жидачiвщина 113
Жиди. *Див.* Євреї
Жизномир, с. Бучацького р-ну
595
“Жилiнський Іван”. *Див.* Кова-
лик Богдан

“Жимайло”. *Див.* Цьона Ярослав (Мирослав)
Жимерські Міхал 536-537, 555, 557, 669
Житомир, м. 95, 97, 245, 467, 590, 791, 794-795, 797, 800, 818, 822, 830
Житомирська, обл. 95, 594, 721, 727, 795, 822
Житомирщина 791, 803, 819, 822, 828
Жіноча служба Україні 594
“Жмайло”. *Див.* Цьона Ярослав (Мирослав)
Жмеринка, м. 815
Жнятин, с. Грубешівського пов., Польща 599
Жовква, м. 102, 128, 598
Жовківський, р-н 35, 150, 595, 597-599, 648, 754, 819, 821, 837, 848
Жовківщина 133, 755, 836
Жовті Води, м. 317, 349, 359
Жолкевський (Жулкевський) Станіслав 305-306, 314, 353
“Жук”, стр. 149
Жулкевський Станіслав . *Див.* Жолкевський Станіслав
Журбинці, с. Бердичівського р-ну 822

З

“За самостійну Україну”, газета 244
“За українську державу”, газета 129-131, 165-166, 239, 505, 597, 599, 841, 846, 848
Забілий Руслан 16, 26
Заборовець Федір (“Жен”) 132
Завадка, с. Бещадського пов., Польща 841

Завадка Морохівська, с. Сяноцького пов., Польща 161, 556, 662-674
Завидів, с. Іваничівського р-ну 819
Зависний, сотник 339
Загайкевич Володимир 65, 72
Загвіздя, с. Тисменицького р-ну 848
“Загір”. *Див.* Паук Михайло
Загір, с. Сяноцького пов., Польща 668
Загутинь, с. Сяноцького пов., Польща 672
Задунайська Січ 404-406, 423
Закарпатська, обл. 592, 727
“Закарпатський”. *Див.* Біраковський Михайло
Закарпаття (Закарпатська Україна, Карпатська Україна) 247, 249, 277, 420, 436, 445-447, 449, 460, 589, 592, 741, 814, 833
Закерзоння (Закерзонська Україна, Закерзонський край, землі за лінією Керзона / Керсона) 10-14, 19-23, 29-30, 62, 80, 128, 131-137, 140, 143, 145-149, 154, 157-158, 161-162, 164, 166-167, 169-171, 177-181, 514, 517-518, 531, 534, 536-537, 540, 542-544, 549, 551, 558, 612, 649, 765, 769-770, 772, 782, 829, 836-840, 847-848
Закоштуй Ананій (“Вовк”) 61, 64, 98
Заксенгавзен, концтабір 593, 618, 743, 822, 830
Закшін, станція Ческа-Липського округу Ліберецького краю, Чехія 157

- “Залізняк”. *Див.* Шпонтанк Іван
Залізняк Максим 228, 395-399,
404, 660
- Заліська Воля, с. Ярославського пов., Польща 85, 595
- Заліщицький, р-н 178
- “Залужний”. *Див.* Ленкавський Степан
- Замойський, пол. діяч 354
- Замостя, м., Польща 319-320,
349, 353
- Запоріжжя (Запорожжя) 217,
226-228, 250, 296-300, 303-
304, 310, 313, 317, 320, 353,
368, 388, 401-402, 407, 527
- Запорізька Січ (Запорожська Січ,
Січ) 46, 224, 250, 296, 298-307,
309, 311, 313-314, 366, 368-
370, 378, 384, 388, 390, 393,
400-407, 419, 461-462
- “Запорожець”. *Див.* Гах Михайло
- Замочок, с. Жовківського р-ну
595
- “Заревич Роман”. *Див.* Федик Ярослав
- Заремба 62
- Зарівний Олесь 133-134
- Зарічанський Тимко 814, 821
- “Заруба”. *Див.* Ребіш Теодор
- Заруддя, с. Зборівського р-ну
802
- “Заславський”. *Див.* Бусел Яків
- Засяння 537-538, 542-544, 554
- Захарків Іван 880
- Захід 12, 21, 35, 105, 152, 154-
156, 159, 167, 169-171, 179,
474, 577, 765, 768-769, 782,
808, 835-836
- “Західний”. *Див.* Газенбрукс Альберт
- Західний Ярослав (“Червона
Руба”) 855
- Західні окраїни українських
земель (ЗОУЗ, ОЗУЗ) 131-
133, 136-137, 145-146, 149,
161, 167, 169, 593, 595-596,
599, 743, 765, 768-769, 782,
796, 802-803, 841, 888-891
- Західноукраїнська Народна
Республіка (ЗУНР) 31, 33-34,
91
- Західноукраїнські землі (ЗУЗ)
45, 49-50, 55, 59, 61, 76, 100,
104, 108, 119, 121, 132, 151,
162, 199, 344-345, 352, 488,
540, 592-593, 595-598, 618,
739, 743, 754-755, 768-769,
781, 786, 796, 802-803, 819-
821, 824, 848, 865-867, 883
- Зацний Лев (“Вік”) 42-44, 68,
73, 75, 241, 590, 595, 870,
875
- Збараж, м. 321, 349, 412, 597
- Збоїща, с., тепер частина
м. Львів 97, 111
- Зборів, м. 321-322, 325, 337,
349, 353
- Зборівський, р-н 35, 802
- Збруч, р. 34, 178
- Звенигородський, р-н 591
- “Звенислава”. *Див.* Лебедович
Олена
- Звягель, м. *Див.* Новоград-
Волинський, м.
- ЗДА. *Див.* США
- Здолбунівщина 59
- “Зелений”. *Див.* Козубель
Данило
- Зелений Василь 73
- “Зелений гай”, осередок 129-
131, 134, 846
- “Зенон”. *Див.* Галаса Василь
- “Зенон”. *Див.* Лапінський Леон
- “Зеня”. *Див.* Дацько Зеновія

“Зет”. *Див.* Гошовський Микола
“Зиновій”. *Див.* Дуда Михайло
“Зиновій Карбович”. *Див.*
    Стецько Ярослав
“Зіна”. *Див.* Горбач-Горбаченко
    Валентина
Зінкевич Роман 175
“Змієнко”, охоронець 176
“Змій Великий”. *Див.* Ставничий
    Михайло
“Зов”. *Див.* Радейко Микола
Золота Слобода, с. Козівського
    р-ну 31-32, 35, 37, 39, 110,
    802, 826, 856, 860-861, 864,
    901
“Золотар”. *Див.* Слюзар Дмитро
Золотаренко Іван 343, 358
Золочів, м. 819, 856
Золочівський, р-н 593, 802
Золочівщина 68, 786, 825
Зорка Самійло 348
Зоротовичі, с. Старосамбірсь-
    кого р-ну 782
“Зоря Галицька”, газета 441
“Зорян”. *Див.* Пришляк Ярослав
“Зоя”. *Див.* Химко Зиновія
“Зруб”. *Див.* Маївський Дмитро
Зубрій Іван (“Орленко”) 590, 596
“Зюк”. *Див.* Березинський
    Юрій-Мирослав

I

“Іван”. *Див.* Вовк Іван
“Іван”. *Див.* Лопух Іван
Іван Васильович, цар 384
Іван Грізний, цар 697
Іванис Василь 82
Іваничівський, р-н 819, 822
“Іванів”. *Див.* Логуш Омелян
Івано-Франківськ (Станисла-
    вів), м. 35-36, 73, 77, 94, 727,
    739, 754, 819, 824

Івано-Франківська, обл. 16, 25,
    35-36, 39, 46, 591-594, 597-
    598, 743, 747, 754, 765, 769,
    782, 788, 819-821, 824, 841,
    848. *Див.* теж Станисла-
    вівська, обл.
Івано-Франкове (Янів), смт
    Яворівського р-ну 86
Іванченко Володимир 16, 26, 105
Івахів Василь (“Рос”, “Сом”,
    “Сонар”) 74, 590, 594
Івашків Богдан (“Боз”,
    “Довбуш”, “Топір”) 590, 596
Ігнаші, прис. с. Радава Ярос-
    лавського пов., Польща 161
“Ігор”. *Див.* Лебедь Микола
“Ігор”. *Див.* Сушко Ігор
“Ігор”, секретар-машиніст 133,
    140, 146, 176
Ігор Хоробрый, князь 218, 258,
    260-261, 264, 279, 462
Ігор Святославич, князь 267-
    268, 274, 279, 283, 440
“Ігоревич”. *Див.* Лаба Василь
Ігоревичі 274
Іден Ентоні 487-489, 499-500
“Ідея і чин”, журнал 9, 18, 110,
    112, 156, 738-740, 748, 754-
    755, 767, 887
Іздебська Ева 666
Іздебська Катерина 666
Іздебський Михайло 666
Іздебський Нестор 666
Іздебський Петро 666
Ізяслав, князь 266-267
Іллінецький, р-н 597
Ілюк Сергій 869
Ільїн Олександр 36, 38, 44,
    49-53
Ільницький Василь 17, 26
Ільницький Роман 81-83, 85-86,
    91-94

- “Інгул”. *Див.* Кунанець Володимир
 Індія 214, 499, 501, 573
 Індонезія 582
 Інсбрук, м., Австрія 747
 “Інформативні вісті”, газета
 161, 163, 165, 531, 534, 735
 “Інформатор”, журнал 137,
 160, 166
 Іран (Персія) 351, 389, 479, 519,
 521-522, 558, 562, 564-567,
 569-571, 576-577, 611, 702
 Ірвінгтон, м., штат Нью-Джерсі,
 США 820
 “Ірина”. *Див.* Ровенчук Марія
 Ірландія 214
 Ірпінь, р. 799
 “Іртен”. *Див.* Габрусевич Іван
 Іспанія (Еспанія) 479, 566, 571
 “Іскра”. *Див.* Хомутник Василь
 “Іскра”, газета 230, 697
 Італія (італійська держава) 214-
 215, 291, 313, 391, 418, 479,
 481, 497, 565, 670, 680-682,
 690, 701, 757
 Іщук Олександр 16, 26, 60, 130,
 179
- Ї**
 “Їжак”. *Див.* Рижевський Осип
- Й**
 “Йордан”. *Див.* Лівий Володи-
 мир
- К**
 Кабайда Анатоль 61-62, 64
 Кавказ 208, 212, 249-250, 262,
 449, 454, 458, 460, 584-585,
 698
 Кавуза (дів. Кузневич) Анна
 (“Калина”, “Святослава”) 837,
 840
 Кавуза Петро (“Дерев’яний”,
 “Криlach”, “Руслан”, “Тарас”,
 “Троян”, “Урзус”) 179, 840-
 841
 Казанівський Богдан 13, 22,
 108, 112-113, 117
 Казахстан 674, 820
 Казимир III 278, 284
 “Калина”. *Див.* Кавуза Анна
 “Калина”. *Див.* Лопатинський
 Юрій
 Калиновський Мартин 318, 330
 Калінін Михайло 712
 Калка, р. 270
 Калмуки 213, 236, 382-384
 Калуська, окр. 768
 Калуський, р-н 593, 597-598,
 743, 765, 769, 788, 821
 Кальба Ярослав 66
 Кальварія, м. Маріямпольсь-
 кого пов., Литва 595, 597
 Кальварія Пацлавська, с. Пере-
 миського пов., Польща 148,
 154
 Кальнишевський (Кальниш)
 Петро 370, 402-404
 Камінь, с. Ліського пов. *Див.*
 Кам’янки, с. Ліського пов.,
 Польща
 Кам’яне, с., тепер тер. Сяноць-
 кого пов., Польща 664
 Кам’янець-Подільська, обл.
Див. Хмельницька, обл.
 Кам’янець-Подільський, м. 34,
 245, 349, 366, 467, 727
 Кам’янка-Бузька (Кам’янка
 Струмилова), м. 809
 Кам’янка Волоська, с., тепер
 тер. Жовківського р-ну 819,
 821
 Кам’янка Струмилова, м. *Див.*
 Кам’янка-Бузька, м. 809

Кам'янка-Бузький, р-н 598, 648
Кам'янки, с. Ліського пов.,
Польща 672
Канада 57, 135, 139-140, 497,
519, 559-560, 574, 611, 739,
788, 819-821, 824, 836
Кандиба Олег ("Ольжич") 828
Канів, м. 450
Капніст Василь 422
Капушак Іван 443
Карабин Степан 816, 822
Карачевський Осип ("Свобо-
да") 69, 73, 78, 112
"Карбович". *Див.* Стецько
Ярослав
Карів, с. Сокальського р-ну
135, 754
Карл II 60
Карл X Густав 345-346, 412
Карл XII 224, 234, 376-378, 412
Карликів, с. Сяноцького пов.,
Польща 663
Карловарський, край, Чехія
156
"Кармелюк". *Див.* Козубель
Данило
Карпати (Карпатські гори) 123,
208, 247, 249-250, 253, 267,
272, 288, 445, 454, 458, 513,
534, 550, 619, 626, 649, 662,
802, 829, 840
"Карпатська Русь", газета 160
"Карпатська Січ" 592, 768, 788
"Карпатський". *Див.* Палідович
Михайло
Карпатський, край 767, 769,
821, 824
Карпач, м. Єленьогурського
повіту, Польща 155
Карпилівка, с. Рокитнівського
р-ну 17, 26
"Карпо", к-р БСБ 148
"Карпо", підпільник 114
"Каруспун". *Див.* Макар
Василь
Каспійське море (Каспій) 250,
260-262, 264, 278, 283, 384,
460,
Катерина II 224, 226, 392-393,
396, 403, 406, 411, 413, 415,
697
Катеринослав, м. *Див.* Дніпро-
петровськ, м.
Катинь, с. Смоленського р-ну
Смоленської обл., Росія 691
Катовіце (Котовиці), м., Польща
112, 833
Кафа, м. *Див.* Феодосія, м.
Каховка (Аслан-городок), м.
301
Качала Зенон 43
Качинський Сергій ("Остап",
"Самсон") 98, 108, 590, 593,
736, 883
Кашуба Іван ("Пластун", "Чад")
813, 815, 820
Каяла, р. 268
Квасніцький Аполінарій 40-41
"Квітка". *Див.* Леонтович Ірина
КГБ 839
Кедрин Іван 76
Кембрідж, м., Англія 393
Кентій Анатолій 9, 81, 84, 114
Кентуккі, штат, США 788
Керзон Джордж 537
Керзона (Керсона), лінія 10-11,
19-20, 147, 162, 164-166,
180, 513-514, 517-518, 534,
536-537, 540, 542-544, 549,
551, 557, 649, 662-663, 675,
678
Кернік Владислав
"Кзимс". *Див.* Левицький Юрій
"Киевлянин", газета 33

Київ, м. 9-10, 12-13, 16-19, 21-22, 26, 29, 32-33, 38, 42, 49-50, 52, 55, 57-58, 61-62, 66, 74, 76-77, 80-84, 86, 89-90, 94-96, 98, 100, 102-107, 109, 113-114, 123, 130, 133, 142, 148, 151, 158, 173, 179, 219-220, 225, 230, 244-245, 249-251, 254-256, 259-263, 265-267, 269-271, 273, 275, 279-280, 283, 290, 292, 309, 316, 320, 323, 325, 328, 332-333, 338-339, 353, 355, 369, 372, 381, 384, 398-399, 412, 424, 426, 429, 444, 448, 450, 453, 459-460, 518, 526-528, 531-533, 590-591, 593-594, 634, 641, 645, 648, 676, 737, 754, 769, 782, 784-789, 791-802, 819, 821, 827, 841

Київська, обл. 95, 591, 795

Київська Русь 100, 247, 249, 410

“Київський”. *Див.* Бусел Яків

Київщина 96, 248, 267, 284, 305, 322, 371, 391, 395, 410, 427, 433, 467, 789, 792, 794, 797, 803, 828, 880

Кий 255

Кирилейза Анна 664

Кирилейза Дмитро 667

Кирилейза Іван 668

Кирилейза Катерина 664

Кирилейза Катерина 666

Кирилейза Марія 664

Кирилейза Петро 666

Кирилейза Ярослав 666

Кирило-Методіївське Братство 427, 429-432, 462

Кисіль Адам 323

Китай 214, 492-493, 495, 497, 499, 519-520, 564, 570, 610, 679, 702

Китайці 520-521

Кияк Роман (“Фігурка”) 119, 823, 825

“Кіл”. *Див.* Ребет Лев

Кіндратишин Іван 126

Кісель, ппор. 674

Кішка Самійло 306, 462

Кладочний Йосиф 12, 21, 66-67

Клевань, смт Рівненського р-ну 100-101, 594

“Клей”. *Див.* Куп’як Дмитро

Клемчак Анна 666

Клепчик Михайло 667

Клерк Даніель 409

Клубоки 281

Кметь Іван (“Кріт”) 177

“Клим”. *Див.* Румежак Михайло

“Клим”. *Див.* Смук Євген

“Клим Савур”. *Див.* Клячківський Дмитро

Клим Іван (“Бурмач”, “Митар”) 590, 594, 886

Клим Павло 51, 860

Клименко Олег 179

Климишин Микола (“Недобитий”, “Непоборний”, “Отава”) 13, 22, 46, 65-66, 68-69, 72-76, 78-80, 83-84, 92, 95, 125, 128, 788, 794, 797, 816-817, 821, 873

Климів Григорій (“Мармаш”) 589, 592

Климів Іван (“Легенда”, “Мармаш”) 13, 22-23, 59, 61, 73, 75, 80, 89, 91-94, 98, 104-108, 113-115, 117-118, 122, 589, 592, 634, 640, 736, 805-811, 816-818, 828

Клівленд, м., США 782

“Кліщ”. *Див.* Левицький Семен

“Кліщ”. *Див.* Ребет Лев

Клочок Олександр 64
Клячківський Дмитро (“Білаш”,
“Клим Савур”, “Омелян
Кримський”, “Охрім”, “Панас
Мосур”) 100, 104-105, 590,
597, 736
Кметик Осип 85, 783-785
Кметчик Дмитро 666
“Книга”. *Див.* Слюсарчик Адам
Книш Зиновій (“Мохнацький”)
67, 69, 71-72, 76-77, 82
Княжпіль, с. Старосамбірського
р-ну 841
“Кобзар”. *Див.* Хорунжак Ярос-
лав
Кобрин Ірина 130-131
Кобринський, р-н Брестської
обл., Білорусь 591
Ковалик Богдан (“Височан”,
“Іван Жилінський”, “Юнак”)
155-156
Ковалик Іван (“Чорнота”) 175
“Коваль”. *Див.* Кук Василь
“Коваль”. *Див.* Ленкавський
Степан
“Коваль”. *Див.* Сак Пантелей-
мон
“Коваль”. *Див.* Шевчук Павло
Ковальський Володимир
 (“Тяжкий П’ястук”) 855
Ковальський Петро (“Копа”)
112
Ковальський Юліан (“Гарпун”)
590, 594
Ковальчук Володимир 103
Ковбура, г. 126
Ковель, м. 841
Ковпак (Колпак) Сидір 735
“Код”. *Див.* Гук Мирослав
Кодак, фортеця 313, 315
Кожем’яка 263
“Козак”. *Див.* Кордан Андрій
Козак Ірина 69, 77
Козак Ірина. *Див.* Савицька
(Козак) Ірина
Козак Михайло 177
Козакевич Ірина (“Роксоляна”)
148, 150
Козар 791
Козенко Корнель 158, 171, 178
Козира, капітан 673
Козівський, р-н 31, 37, 133,
135, 592, 594, 596, 598, 768,
820
Козлик Анна 666
Козлик Ева 666
Козлик Степан 667
Козова, м. 17, 26, 31, 39, 68,
592, 595
Козубель Данило (“Зелений”,
“Кармелюк”) 160
Козятин, м. 114
“Кок”. *Див.* Петріна Мирослав
Кокін Сергій 9, 12, 21, 66, 81,
103, 130
Коковський Франц 32
Колодзінський Михайло
 (“Гузар”) 46, 589, 592
Коломийський, р-н 824
Коломия, м. 60, 591
Колпак. *Див.* Ковпак Сидір
Коль Йоган-Георг 425
Команча, с. Сяноцького пов.,
Польща 670
Комаринський Ізидор (“Серце
Медведя”) 855
Комітет галицьких і буковин-
ських українців 33
Конар (Палашук) Федір 203
Конашевич 806-807
Конашевич-Сагайдачний Петро.
Див. Сагайдачний Петро
Кондрат Михайло (“Скитан”)
150-151

Конєцпольський Станіслав 312, 314
“Коник”. *Див.* Гальо Михайло
Коновалець Євген 80, 178, 193-194, 199, 201-207, 216, 242, 589, 847
Коновалець Ольга 205
ім. Є. Коновальця, старш. школа 73-74, 743, 874, 876
ім. Є. Коновальця, радіостанція 86, 89-90, 828
Кононенко Сава 314
Кононович Федір (“Дунай”, “Павло”, “Скала”, “Циган”) 134, 138, 140, 147-148, 150, 157, 160, 175, 177-178, 742, 744, 891
Конотоп, м. 222-223, 234, 362-363
“Конрад”. *Див.* Сидор Василь
Константинополь, м. *Див.* Стамбул, м., Туреччина
“Конюшина”. *Див.* Лопатинський Юрій
“Копа”. *Див.* Ковальський Петро
Кописно, с. Перемиського пов., Польща 155
Копичинці, с. Гусятинського р-ну 32, 34-35
“Кора”. *Див.* Гвоздецький Богдан
Кордан Андрій (“Козак”) 173
Кордуба Роман (“Вовча Нога”) 855
Кордюк Богдан 91
Корець, м. 95
Корецький, р-н 791
Корецький Михайло 173
Кореччина 793
Корея 494
Коржан Михайло 59, 61, 64, 865
Корманичі, с. Перемиського пов., Польща 141
Корні, с. Томашівського пов., Польща 598, 837
Корнів, с. Городенківського р-ну 591
“Корнійчук”. *Див.* Винничук Микола
Коровиця, с. Любачівського пов., Польща 148, 593
Королишин Мирон (“Хмара”) 50
Королі 60, 110
Король Іван 102, 110, 590, 595, 843-844, 884
Король Лариса 884
Король Люба 110, 884
Король Софія 57, 110, 121, 884
Коросно, м., Польща 70
Корсунь, м. 312, 318, 349, 360, 412
Корчемка, прис. с. Купичволя Жовківського р-ну 598, 837
Корчин, с. Сколівського р-ну 755
Корчмин, с. Томашівського пов., Польща 161
Кос Микола 59, 61-64, 865
“Косар”. *Див.* Маївський Дмитро
“Косач”. *Див.* Гук Мирослав
Косик Володимир 10-11, 19-20, 75, 87, 112-114
Косинський Криштоф 305
“Косич”. *Див.* Федорів Петро
Косівський, р-н 788
Коссак Григорій 203
Коссак Зенон (“Тарнавський”) 42, 46, 242, 589, 592
Коссановська Оксана. *Див.* Прокопович Оксана

Костомарів Микола 429-430
Костопільський, пов. 59
Костопільський, р-н 597
Костопільщина 59, 868
Коструба Петро 90
Котель Адольфіна 672
Котко Дмитро 818
Котляревський Іван 424-425,
427, 440
Коутек Ондрей 153
Кох Ганс 92
Кох Еріх 468
Коциловський Йосафат 11, 20,
165, 516-517, 674-677, 896
Коцьолок Ярослав (“Криlach”)
170, 838, 841
“Кочовики”, сотня 148
КП(б)У 714
“Кравс”. *Див.* Сидор Василь
Кравців Богдан 42, 46, 49, 75,
79
Кравців Михайло 78-79
Кравчикевич 52
Кравчук Роман (“Петро”,
“Степовий”) 73-75, 98, 108,
151, 875
Кравчук Юрко (“Борис”) 112
Крайківський Степан 130-131
Краків, м. 35, 64-73, 75-78,
81-82, 84, 88, 90-93, 97, 126,
132, 140, 154, 272, 321, 339,
347, 350, 352-353, 548, 593,
597, 618, 743, 747, 754, 768,
782, 786, 788-789, 801, 821,
828, 847, 873, 875
Краківська, окр. 889
Краковець, смт Яворівського
р-ну 85, 94, 783
Краковецький, р-н 103, 150
Красне, смт Буського р-ну 592,
786, 789
Кременецький, пов. 59
Кременеччина 59, 869
Кременець (Крем’янець), м.
277
Кременчук, м. 245, 310
“Кремінський”. *Див.* Гринів
Володимир
Креховецький Іван 358
“Кречет”. *Див.* Турчманович
Михайло
Криве, с. Козівського р-ну 39,
592, 594, 796
Кривий Ріг, м. 245, 594-595
Кривоніс Максим 318-319, 358,
660
Криворізька, окр. 595
Кривуцький Іван (“Аркадій”)
157, 175
“Крига”. *Див.* Сказінський
Ілярій
“Криlach”. *Див.* Кавуза Петро
“Криlach”. *Див.* Коцьолок
Ярослав
Крилів, с. Грубешівського пов.,
Польща 819
Крилос, с. Галицького р-ну 273
Крим 89, 245, 271, 292, 303,
307, 311, 321, 325, 331, 335,
340, 355, 360, 366, 375, 481,
590
“Крим”. *Див.* Радейко Микола
“Кримський Омелян”. *Див.*
Клячківський Дмитро
Кримські гори 250
Криниця, м. Новосондецького
пов., Польща 537, 541, 754
Крип’якевич Іван 103, 246, 843-
844
Кристенсен Кристіан 158, 177
Кристинопіль, м. *Див.* Черво-
ноград, м.
Кричевський Михайло 358
Кріпо 782

- Кріпс Стаффорд 575
 “Кріт”. *Див.* Кметь Іван
 Кромвель Олівер 346, 351, 356-357
 Кросно, м. 168
 Кротке, др. 833
 “Крук”. *Див.* Палідович Михайло
 “Крук Чорний”. *Див.* Ярослав Старух
 Крук Лука 818, 822
 Крук Теодор (Федір) 805, 816-819
 Крукеницький, р-н 103
 Крукениччина 149
 Крупа Василь 589, 591
 Крути, с. Ніжинського р-ну 11, 20, 163, 226, 228, 230, 235, 532-534
 “Крутий”. *Див.* Яремко Григорій
 Крушельниця, с. Сколівського р-ну 124, 755
 Кубаля Людвік 356
 Кубанщина. *Див.* Кубань
 Кубань, р. 211, 250
 Кубань (Кубанщина) 266, 407, 459
 Кубійович Володимир 65, 69-72, 871-873
 Кубович Галина 590, 594
 “Кудияр” (“Роса”) 151
 Кудлайчук Ірон (“Гураган”, “Довгий”, “Неон”) 12, 21, 128-129, 134, 138, 140, 147-150, 157, 160, 172, 174, 177
 Кудова, м. Клодзького пов. Дольносльонського воєв, Польща 833
 Кузбас 490
 Кузич Іван, о. 677
 Кузишин Оксана 29
 Кузневич Анна. *Див.* Кавуза Анна
- Кузьма Броніслав 672-674
 Кузьма Ігнатій 672
 Кузьмина, с. Перемиського пов., Польща 554
 Кузьминець, селище Рожнятівського р-ну 821
 Кузьмінський Олександр (“Горн”) 73-74, 112
 Кук Василь (“Медвідь”, “Коваль”, “Леміш”, “Юрко”) 12-14, 21-23, 30, 47-48, 51, 55, 57-58, 68-69, 73-75, 77, 79-80, 84, 86-87, 92-100, 102-108, 110, 119, 133, 135, 139-140, 181-182, 786, 794, 797, 799-800, 842-843, 846, 879-881, 902
 Кук Ілярій 589, 592
 Кулага Іван 312
 Кулик Микола 16, 26
 Куликів, смт Жовківського р-ну 595
 Куликівський, р-н 648
 Кунанець Володимир (“Інгул”, “Прут”) 149-150
 Кунанець Христя 149
 Купичволя, с. Жовківського р-ну 598, 837
 Купчак Михайло (“Рибак”, “Рум’янок”, “Славко”, “Хміль”, “Ян Врублевський”, “Роман Матейків”) 155-157, 770-772, 775
 Куп’як Дмитро (“Весляр”, “Клей”, “Тятива”) 13-14, 22, 24, 119, 122, 822, 824
 Курах Михайло 33
 “Курган”. *Див.* Маївський Дмитро
 Курдзіль Зофія 672
 Куремса 277
 Кутило Теофіль 672
 Кутило Францішек 672

Куц Олександр 76
Куцевич Ніна 590, 594
Куцевич Ольга 590, 594
Куцко Станіслав 674
Кучиньські, ст. стр. 673

Л

“Л-с”, автор 669
Лаба Василь 130-131
Лаба Василь (“Ігоревич”, “Явір”) 130
Лаба Михайло 130
“Лав”. *Див.* Старух Ярослав
Лавочне, с. Сколівського р-ну 128
Ладижин, м. 374
Лази, с. Ярославського пов., Польща 85
Лакота Григорій, о. 677
Лапаївка, с. Кам’янка-Бузького р-ну 598
Лапичак Тома 818, 822
Лапінський Леон (“Вороняк”, “Зенон”) 121-122, 148, 152, 155, 179
Лапунька Омелян (“Чабан”) 112, 590, 594
“Ластівка”. *Див.* Леонтович Ірина
“Ластівка”. *Див.* Янківський Григорій
Латвія 96, 700, 702
Латвійці (латиші) 466, 524
Латиші. *Див.* Латвійці
Лашин Іван (“Левко”) 175, 177
Лашкевич Василь (“Старий”) 148
Лебедович Олена (“Звенислава”) 156, 170, 177
Лебедь Микола (“Богдан”, “Варяг”, “Вільний”, “Ігор”, “Максим Рубан”, “Олег”, “Чорт”, “Ярополк”) 11, 20,

69, 73, 75, 77, 79, 84, 92-95, 97-98, 104-106, 114-115, 117, 119, 126, 136, 141-142, 147, 158-161, 177, 462, 469, 473, 518, 525, 531, 534, 558, 587, 739, 768-769, 780-781, 804, 807, 810-811, 817, 819, 879

Лев І, князь 276-277, 289
Лев ІІ, князь 278
“Левенко О.”. *Див.* Галаса Василь
Левицька Зиновія (“Чума”) 73, 75
Левицька Ольга. *Див.* Басараб
Левицька Ольга
Левицький 870, 875
Левицький Борис 56-58, 74, 77, 79, 90, 94
Левицький Дмитро 65
Левицький Іван 35
Левицький Кость 91-92
Левицький Святослав (“Буй”, “Свентек”) 148, 151, 169, 741, 743, 748
Левицький Семен (“Кліщ”, “Сокил”) 132, 813, 820, 880
Левицький Юрій (“Кзимс”) 590, 596
“Левко”. *Див.* Лашин Іван
Левкович Василь (“Вороний”, “Роман”, “Д. Чернець”) 136, 147, 149
“Левченко”. *Див.* Порендовський Володимир
Левчук Дмитро. *Див.* Фальківський Дмитро
“Легенда”. *Див.* Климів Іван
Легіон Степана Бандери 783. *Див. теж* Дружини українських націоналістів, “Нахтігаль”
Легниця, м., Польща 156
Лежайщина 542

- Лейбористська партія 574
- Лемеха Всеволод (“Борис”, “Осип”) 819
- Лемик (Возняк) Любов (“Галина”, “Женя”, “Люба”, “Наталка”) 12, 21, 114, 125-129, 134, 749, 754, 887
- Лемик Микола (“Міт”, “Сенишин”) 78, 590, 593, 633-634, 754, 845
- “Леміш”. *Див.* Кук Василь
- Лемківщина 70, 141-142, 145-146, 152-154, 157, 169, 171, 249, 444, 537, 540-544, 552, 554, 556, 595, 768, 770, 779, 802, 838, 848
- “Лемко”, ТВ 153, 599
- Ленін Володимир 229-230, 232, 482, 697, 815
- Ленінград, м. *Див.* Санкт-Петербург, м. Росія
- Ленкавський Степан (“Залужний”, “Коваль”) 42, 74-75, 77, 79, 81, 94, 98, 847-848, 877
- Ленко Ната. *Див.* Леонтович-Башук Наталія
- Леонтович Іван (“Вуйко”) 837
- Леонтович (Пелех) Ірина (“Весна”, “Квітка”, “Ластівка”) 46, 188, 831, 836
- Леонтович-Башук Наталія (“Ната Ленко”) 13-14, 22, 24, 62, 120, 154-155, 821, 831, 836-837
- “Лекс”. *Див.* Степаняк Михайло
- Леськів-Кіт Анна 161
- “Летун” (“Мак”) 140, 149, 177-178
- Левіцкі, пор. 672
- Лесюр Шарль-Луї 356, 387, 393, 417, 423
- Лещинський Ян 320
- Либедь 255
- Либедь, р. 255
- Лизанчук Василь 126
- Лико Іван 149
- “Лилик” 769
- “Липа”. *Див.* Михайлишин Петро
- Липа, с. Долинського р-ну 769
- Липа Юрій 590, 598
- Липинський В’ячеслав 246, 843
- Липовецький Святослав 29
- Липівці, с. Перемишлянського р-ну 594
- “Лис”. *Див.* Ставничий Осип
- Лиса (Петрицька) Михайлина 32, 37
- Лисенко Микола 450
- “Лисий”. *Див.* Батіг Юрій
- Лисий Володимир 32, 89, 92
- Лисиничі, с. Пустомитівського р-ну 37
- “Лискавка”. *Див.* Чайківська Клавдія
- Лисоня, г. 39, 240, 856-857
- Литовці (литовський народ) 284-286, 466, 524
- Литва 96, 221-222, 234, 277, 280, 283-286, 342, 345-346, 461, 595, 597, 689, 700, 702
- Литвинів, с. Підгаєцького р-ну 35
- Литвинчук Іван (“Давид”) 103
- “Лицар”. *Див.* Гасин Олекса
- “Ліберасьйон”, газета 126
- Ліберецький, край, Чехія 157
- Лівий Володимир (“Йордан”, “Митар”) 119, 823-824
- Лівобережжя 367, 370-371, 374, 394, 401
- Лівча, с. Любачівського пов., Польща 136, 138

- Ліга Народів. *Див.* Ліга Націй
Ліга Націй (Ліга Народів) 488,
491-492, 505, 559
“Ліда”. *Див.* Прокопович Оксана
Лідіце, с. Кладненського окре-
су, Чехія 11, 20, 165, 640,
662, 669, 896
Лілієнкрона Густав 346
Лілієнфельд, лікар 810, 813
“Лімницький”. *Див.* Хомів
Ярослав
Лінц, м., Австрія 747
“Лір”. *Див.* Старух Ярослав
“Лісовик”, журнал 160
Ліський пов., Польща 30-31,
70, 802
Лісько, м., Польща 142, 537,
556
Ліцава, с. Перемиського пов.,
Польща 557
Ліцава Горішня, с. Перемись-
кого пов., Польща 841
Лобай Володимир (“Вугляр”,
“Сліпий”, “Федір”) 13, 22,
107, 111-112, 118-119, 122,
805-806, 810, 814, 816, 819,
882
“Лобода”. *Див.* Тучапець Андрій
Лобода Григорій 305
Логуш Омелян (“Євген”, “Іванів”,
“Степанів”) 56, 58, 74, 77, 79,
98, 100-101, 127-128, 749,
754, 780, 782
Лозицький Володимир 9, 66,
81
Лозінський Владислав 289
“Лозовський”. *Див.* Шухевич
Роман
Лойдж Джордж Девід 488
Ломніце над Попелкою, м.
Ліберецького краю, Чехія
156
Лондон, м., Великобританія 13,
23, 29, 62, 75, 80, 168, 519,
559-560, 570, 573, 697, 716
Лопатинська Анна. *Див.*
Прокопович Анна Ліда
Лопатинський, р-н 648
“Лопатинський”. *Див.* Тимчій
Володимир
Лопатинський Юрій (“Калина”,
“Конюшина”, “Шейк”) 132,
147, 151, 153, 167-169, 741,
743, 748, 820, 847
Лопух Іван (“Іван”) 131
Лохвиця, м. 98
“Лугова З. І.”. *Див.* Горбач-
Горбаченко Валентина
Лугова Олена 17, 26, 33-34
“Лук”. *Див.* Матвійчук Микола
Лукаевич Мар’ян (“Ягода”)
557, 590, 599
Луньо Євген 149
Лупків, с. Сяноцького пов.,
Польща 670
Лупул Василь 327, 330
Луцейко Роман 589, 591
Луцишин Ірина 814, 821
Лумина, прис. с. Кобильниця
Руська Любачівського пов.,
Польща 149
Луцишин Федір 107, 112, 813,
820
Луцюк Іван (“Рудящий”) 791, 793
Луцьк, м. 62, 97, 99, 277, 291,
590, 788
Луцька Юлія 12, 21, 36, 64, 74,
96-97, 123
Луцький, пов. 59
Луцький, р-н 593
Луцький Олександр (“Богдан”)
12, 21, 36, 74-75, 77-78, 84,
106, 111, 122-123
Луцький Олександр 16, 26

- Лучиці, с. Сокальського р-ну
818, 822
- Лучина 59, 788, 868
- Лушків, с. Грубешівського пов.,
Польща 822
- Лушпак (Баглай) Дмитро
("Вуйко", "Слота") 107
- "Люба". *Див.* Лемик (Возняк)
Любов
- Любарт, князь 278
- Любачів, м., Польща 176, 536,
554, 784
- Любачівський, надр. 135
- Любачівський, пов., Польща
175, 593, 599, 802, 836, 841
- Любачівщина 29, 135-136, 141-
142, 146-150, 154, 157-158,
167, 175, 538, 543, 552, 555-
556, 770, 838, 840-841
- Любеля, с. Жовківського р-ну
597
- Любича-Княже, с. Томашівсь-
кого пов., Польща 138
- Любича Королівська, с. Тома-
шівського пов., Польща 175
- Люблин (Люблін), м. 49, 156,
272, 286, 321, 339, 350, 352
- Люблинець, с. Любачівського
пов., Польща 156-157, 543
- Люблинщина 277, 833
- Люблінське, воєв., Польща
819, 822, 836-837
- Любович Ярослав 589, 591
- "Любомир", підпільник 113-
114, 808-809
- Людвинівка (Людвінівка), с.
Макарівського р-ну 793,
798-799
- Люсюр. *Див.* Лєсюр Шарль-
Луї
- "Лютий". *Див.* Онишкевич
Мирослав
- Ляманш, протока 501
- Ляхи (ляшня) 261, 265, 272,
287, 293, 295, 305, 315, 319,
321-324, 341, 352, 363, 365,
396, 398-399, 446, 458. *Див.*
теж Поляки
- Львів, м. 9-11, 13, 16-20, 22-23,
29-30, 34-38, 40, 42-44,
46-47, 49-62, 64, 70, 74-75,
77, 80-97, 100-113, 115, 119,
121-123, 125-126, 129-132,
134, 136-138, 148-149, 155,
157-158, 169, 173, 177, 180,
183, 241, 276-278, 284, 289-
291, 302, 309, 319, 337, 339,
344, 349, 352, 394, 440-442,
444-445, 448, 454, 459, 517,
572, 590-596, 598-599, 618,
631, 633, 640, 648, 737, 739,
743, 754, 768-769, 781-782,
784-790, 793-794, 797, 801-
803, 805-808, 812-813, 816,
818-819-825, 828, 830-831,
836, 842, 845, 847-848, 859-
864
- Львівська, обл. 10, 12, 16-17,
19, 21, 26, 37-38, 44, 48-49,
51-55, 60, 66, 75, 128, 131-
132, 141, 147, 149, 173, 592-
599, 648, 727, 739-740, 743-
744, 754-755, 768, 781-782,
785-786, 796, 802, 819-822,
824, 836-837, 840-842, 848
- Львівська, окр. 56
- Львівський, край 132-133, 150-
151, 178, 598, 890
- Львівщина 48, 110, 119, 132,
142, 146-149, 538, 594-595,
598, 823-825, 840-841
- Льодоватий (Ледовий) океан
691, 694, 730

М

- Маврикій 252
Мавтгавзен, концтабір 590, 594, 788, 813
Магерівський, р-н 648
Магомет, пророк 292, 295
“Магістр”. *Див.* Щирба Юліан
Мадяри . *Див.* Угорці
Мадярщина. *Див.* Угорщина
Мазепа Іван 207, 223-227, 234, 371-381, 385-386, 388, 390-391, 393, 400, 404, 412, 414, 462
Мазепа Федір 372
Мазепинці 207, 378
Мазепинці, с. Білоцерківського р-ну 371
Мазур Гжегож 112, 118-119
Мазур Петро 36, 38, 44, 49-53
Мазурак Ярослав 29
Мазурок Пилип (“Оберек”, “Чорний”) 816, 822
Маївський Дмитро (“П. Дума”, “Зруб”, “Косар”, “Курган”, “Тарас”) 74, 78-79, 94, 98, 105-106, 109, 112, 146-147, 152-154, 157, 179, 749, 755, 797, 807, 846, 848, 880, 884
Маївський Юрій 9, 18
“Май”. *Див.* Батіг Юрій
Майдан, с. Жовківського р-ну 35
Майданек, концтабір 590, 691
Майлов Олексій 593
“Мак”. *Див.* Гошовський Юліан
“Мак”. *Див.* “Летун” (“Мак”)
“Мак”. *Див.* Машак Осип
Макар Василь (“Безрідний”, “Будженко”, “Каруспун”, “Сіроманець”, “Черник”) 590, 598
Макар Володимир (“Вадим”) 13, 22-23, 29-30, 47-50, 52-53, 74, 102, 107, 113, 123-127, 142, 176, 181, 738-739, 810-811, 819, 824-825, 886
Макарівський, р-н 95, 794
Макарів, смт 96, 797, 799
Макензе-Кінг Вільям Лайон 519, 559
Маковисько, с. Ярославського пов., Польща 161
Маковська Наталія 17, 26
“Максим”. *Див.* Арсенич Микола
“Максим”. *Див.* Гоянюк Василь
“Максим”. *Див.* Мирон Дмитро
“Максим”. *Див.* Старух Ярослав
“Максим”. *Див.* Шмігель Василь
Максим Анна 665
Максим Анастазія 664
Максим Андрій 664
Максим Катерина 665
Максим Марія 664
Максим Степан 665
“Максим Рубан”. *Див.* Лебедь Микола
Максимець Ганна 590, 594
Максимів Іван (“Ромб”) 76
Максимів Онуфрій 91
Мала Азія 303, 307
Мала Снітинка, с. Фастівського р-ну 86
Малашівці, с. Зборівського р-ну 35
Малащук Роман 13, 22, 46, 56-57, 62, 66, 78, 866
Малин, с. Млинівського р-ну 599
Малковичі, с. Перемиського пов., Польща 543
Малнів, с. Мостиського р-ну 149
Малопольське, воєв., Польща 754
“Малуша”. *Див.* Турик (Мороз) Ольга

- Малюца Іван 48
Мальборг, м., Польща 359, 363,
367
Мальт-Брюн Конрад 410
Мальта, о. 405
“Мамай”. *Див.* Мороз Ярослав-
Теодор
“Мамай”. *Див.* Шухевич Роман
Манджурія 494, 520, 558, 564,
566-567, 570, 577
“Мандоліна”, друкарня 57, 786
Маневицький, р-н 594
Манюх Петро (“Славко”) 131
“Мар”. *Див.* Голяш Степан
“Марічка”. *Див.* Савчин Марія
Маріямпольський пов., Литва
595
Маркиз Богдан. *Див.* Вишива-
ний Степан
“Марко”. *Див.* Гуляк Юліан
“Марко”, моторист 125
Марко Дмитро 114
“Мармаш”. *Див.* Климів Григорій
“Мармаш”. *Див.* Климів Іван
“Марс”. *Див.* Гоцій Василь
“Мартин”. *Див.* Вишиваний
Степан
Мартин Мирослав 12, 21, 131
Мартинюк Сергій (“Граб”) 168
Марунчак Михайло 83
“Маруся”. *Див.* Прокопович
Оксана
Марфей Марія. *Див.* Турковська
Марія
Марченко Андрій (“Бурий”) 590, 594
Марунчак Михайло (“М. Гри-
гор”) 83
Марчук. *Див.* Старух Ярослав
Марчук Ігор 17, 26, 38, 64, 596
Маршал (Маршаль) Джозеф
409
Маршал (Маршаль) Джордж
520, 570, 610
Маслюх Іван 667
Маслюх Микола 667
Маслюх Орест 668
Маслюх Теодор 667
Матіяшук Володимир 17, 26
Матвійчук Микола (“Лук”) 596
“Матейків Роман”. *Див.* Купчак
Михайло
Матіїв-Мельник Микола 90
Матірні українські землі (МУЗ)
592
Матла Зиновій (“Дніпровий”,
“Святослав Вовк”, “Чорний”)
59, 104-106, 119, 816, 821
Матла Олександр 56, 59, 64
Матла Ярослав 56-57, 60
Матюшенко Панас 526
Мацейко Гриць (“Гонта”) 50-51
“Мачок”, машиніст 159
Мащак Осип (“Мак”) 78
МВД 693-694, 821
МГБ 174, 693, 743, 769-774,
776-780, 782
“Медвідь”. *Див.* Кук Василь
“Медвідь”. *Див.* Опришко
Микита
“Медвідь”. *Див.* Твердохліб
Михайло
Медика, с. Перемиського пов.,
Польща 67
“Медуна”. *Див.* Мостович
Олена
Мельк, концтабір 594, 819, 822
Мельник Андрій 71-72, 75-77,
79, 84, 91
Мельник Василь (“Хмель”) 179
Мельник Григорій 50
Мельник Микола 859
Мельник Ярослав (“Роберт”)
767, 769

- Мельниківці 72, 91, 103, 109, 194, 711, 787-788, 790, 794
Мельничук Василь (“Чумак”) 78, 112
Мельничук Всеволод 869
Мельничук Олександр 869
Меріленд, штат, США 822
“Месники”, курінь 148
“Месники III”, сотня 148, 175
Метанівка, с. Теплицького р-ну 820
“Метеор”. *Див.* Гамівка Ярослав
Мечищів, с. Бережанського р-ну 819
Мечник Степан. *Див.* Мудрик Степан
Мешко Катерина 128
Мигаль Роман 54
Мизак Нестор 179
Мизко-Дубина. *Див.* Дубина-Мизко
Микитин Ріг 301
“Микола”, керівник групи спецзв’язку 590, 598
Микола I 433
Микола II 232
Миколаєвич 832
Миколаїв, м. Львівської обл. 104, 739
Миколаївська, обл. 593
Миколаївський, р-н 17, 26, 739
Милків, с. Любачівського пов., Польща 142, 161
Миргород, м. 593
Мирон Дмитро (“Андрій”, “Максим”, “Орлик”, “Піп”, “Роберт”, “Сергій”, “Свенціцький”) 42-44, 46, 48-49, 56, 73-75, 78-80, 94, 96-97, 104-105, 132, 163, 240-245, 589, 593, 634, 736, 805, 841, 854, 859, 888
Миськів Іван 112, 590, 594
“Митар”. *Див.* Клим Іван
“Митар”. *Див.* Лівий Володимир
Митниця, с. Васильківського р-ну 96
Михайлишин Петро (“Липа”, “Хорт”) 134, 147, 160, 177-178, 891
“Михайло”. *Див.* Арсенич Микола
Михненко 358
Миців, с. Томашівського пов., Польща 161
Мицько Віктор 31-33
Мізерний Мартин-Василь (“Рен”) 153
“Мік”. *Див.* Старух Ярослав
Міколайчик Станіслав 548
“Мікушка”. *Див.* Пришляк Григорій
Мілянч Атанас 51-52, 860
Мінськ, м., Білорусь 365
Мірчук Петро 29, 38, 43, 46, 48, 50, 54-56, 58-59, 61-64, 75, 78-79, 867
Місило Євген 11-12, 17, 20-21, 26, 136, 138, 141-142, 146, 161, 168, 171-172, 174, 518
Містки, с. Пустомитівського р-ну 821
“Міт”. *Див.* Лемик Микола
Мітридат 356
Мітрінга Іван (“Сергій Орелюк”) 53, 74, 77, 79, 94, 98, 877
Міхайлович Дража 574
Міхневич, плутоновий 674
Міхновський Микола 32, 41, 80, 178, 202, 207-210, 227, 453-454, 457-458, 847
ім. М. Міхновського, друкарня 178

Млини, с. Ярославського пов.,
Польща 85, 737
Млинівський, р-н 594, 599
Многогрішний Дам'ян 370,
375, 404, 418
“Могила”. *Див.* Сак Пантелеймон
Могила Петро 291
ім. Петра Могили, товариство
наукових викладів 46-48,
241, 788
Могилів, м., Білорусь 343
Могульські 672
“Модест”. *Див.* Рудий Володи-
мир
“Модест”. *Див.* Цмоць Костян-
тин
Моджани, м., Чехія 833
Модричі, с. Дрогобицького
р-ну 782
Мойсей 211
Мойсейович Софія. *Див.* Янів
Софія
Мокре, с. Дубнівського р-ну 596
Мокре, с. Сяноцького пов.,
Польща 664, 668, 670-673
Мокротин, с. Жовківського
р-ну 102
Молдавія (Молдава, Молдав-
щина) 292, 302, 305, 316,
327, 330, 342, 345, 359-360,
378, 397, 709
Молотов В'ячеслав 481, 523,
609, 643
Монастир, прис. с. Верхрата
Любачівського пов., Польща
135, 138, 140, 142, 159, 174-
175, 177, 838, 900
Монастирець, с. Стрийського
р-ну 50
Монастириська, м. 596
Монголи (монгольська орда,
монгольські народи, мон-
гольські племена) 218, 249,
251, 268-270, 281, 445
Монреаль, м., Канада 104
Монтгомері Бернард 524, 576,
711
Моравія 153
Моринці, с. Звенигородського
р-ну 427
“Мороз”. *Див.* Скасків Ярослав
Мороз Володимир (Василь
Писаренко) 9, 11, 13, 16-18,
20, 22, 26, 36-38, 54, 58, 68,
75, 100, 102-104, 107-108,
111-112, 115, 122, 125-131,
133-134, 141, 147-148, 173,
179, 595-596, 598, 754, 804
Мороз Ярослав-Теодор (“Дон”,
“Мамай”, “Слаvek”) 111, 154,
769, 782
Морозенко, полковник 358
Морохів, с. Сяноцького пов.,
Польща 671, 673
Моррісон Герберт 574
“Мортек”. *Див.* Рак Ярослав
Моршин, м. 13, 22, 60-62, 128,
141, 147, 828
“Моряк”. *Див.* Палідович
Михайло
“Моряк”. *Див.* Скасків Ярослав
Москалик Антін 590, 595
Москалі 208, 211, 213, 228,
232, 236, 246, 249, 267,
269-270, 278, 315, 330-331,
337-340, 342-344, 348, 358,
360, 362-373, 375, 377-378,
380-383, 386, 390-392, 394,
397-403, 405, 407-408, 410-
412, 414, 425-426, 430-431,
435, 449, 451, 458, 460,
527, 646, 847. *Див. теж*
Москвини; Московський
народ; Росіяни

- Москва, м., Росія 77-78, 83, 90, 100, 162-163, 190, 201, 206-207, 214, 217-218, 220-229, 231-237, 239, 247, 269, 280, 296, 307, 323, 325, 331-345, 347-348, 355, 358, 360-363, 365-367, 369-377, 379-383, 386-388, 390, 394, 396-397, 399, 401-404, 407-409, 412-413, 415-417, 419-420, 423, 426, 428, 430, 439, 446-447, 470, 473, 475-477, 481, 514, 516, 519, 521, 523, 529, 539-540, 551, 564, 577, 583, 586, 591, 604-605, 611, 613-614, 616-617, 632, 634-635, 645-646, 662-663, 697, 703-704, 706, 714-715, 718-719, 722, 731, 733-736, 747, 795, 829, 835, 893
- Москвини 268-269, 332-333, 339, 341, 362, 373, 410, 461. *Див. теж* Москалі; Московський народ; Росіяни
- Московія. *Див.* Московщина
- Московський народ 247, 268-270, 382. *Див. теж* Москалі; Москвини; Росіяни
- Московщина (Московія, Московська держава) 33, 218, 220-222, 226, 233-234, 268, 270, 306-307, 330-331, 333, 335, 339-340, 347, 359-360, 367-369, 371, 373, 375-376, 378, 382, 384, 391-392, 394, 410, 416, 418, 426, 461-462, 602. *Див. теж* Росія
- Мостиська, м. 150
- Мостиський, пов. 133
- Мостиський, р-н 103, 149
- Мостище, с. Калуського р-ну 788, 821
- Мостищина 149
- Мостович Леонід 64, 590, 594
- Мостович Микола 59, 61, 64, 788-789, 868-869
- Мостович Олена (“Верба”, “Медуна”) 590, 599
- “Мосур Панас”. *Див.* Клячківський Дмитро
- Мотика Гжеґож 122, 167-168
- Мотичка Іван 178
- “Мотря”. *Див.* Галицька Артемізія
- “Мохнацький”. *Див.* Книш Зиновій
- Мочурад Андрій 17, 26
- Мстислав, князь Тмутороканський 266
- Мстислав, князь Київський 270
- Муасонюр 412
- Мудрий Василь 82, 84
- Мудрий Михайло (“Остап”) 95, 113-114, 590, 594, 794, 796-797
- Мудрик Степан (“Мечник”, “Мудрик-Мечник”) 29, 74, 98-99, 102, 114, 123
- Мудрик-Мечник Степан. *Див.* Мудрик Степан
- Музика Павло 13, 22, 50-51, 58
- Мукачеве, м. 277
- Муравський Володимир 38
- “Мурашка”. *Див.* Жарська Олена
- Муссоліні Беніто 679
- Муха, отаман 287-288
- “Муха”, пластун 855
- Мюллер, ґестапівець 116
- Мюнхен, м. 13, 23, 29, 46, 93, 98, 146, 151, 154-155, 170, 595, 618, 782, 788, 819-821, 848

Н

- “Наборовський”. *Див.* Павлишин Лука
- Нагірський 110, 828
- Надвірнянський, р-н 31
- Надволжа 709
- Наддніпрянщина 105, 802
- Надсяння 848
- “Надя”, зв’язкова 110
- “Назар”. *Див.* Галаса Василь
- “Назар”. *Див.* Горбаль Іван
- “Назаревич В.”. *Див.* Галаса Василь
- “Назустріч”, газета 47
- Наконечна Марія (“Галя”) 820
- Наконечна Текля 820
- Наконечне Друге, с. Яворівського р-ну 149
- Наконечне Перше, с. Яворівського р-ну 149, 785
- Наконечний Богдан (Данило) (“Данко”) 112, 118, 807-808, 812, 814
- Наконечний Іван 820
- Наконечні 807-808, 814
- Наливайко Северин 305-306, 372, 404, 440
- Наполеон (Наполеон) 355-356, 387, 405-406, 422-424, 479, 496, 500
- Нараїв, с. Бережанського р-ну 31
- Нарва, р. 277
- Народна гвардія імені Івана Франка 121-122
- “Народна справа”, газета 49
- Народове Сіли Збройне (НСЗ) 669
- Ната Ленко. *Див.* Леонтович-Башук Наталія
- “Наталка”. *Див.* Лемик (Возняк) Любов
- Наумов Михайло 121-122
- “Нахтігаль”, батальйон 86, 743, 768. *Див.* теж Легіон Степана Бандери, Дружини українських націоналістів
- “Наш клич”, газета 49, 596, 828
- “Наша боротьба”, журнал 80, 163-165, 195, 197, 202, 213, 237, 893
- Небаба Антон 358
- Небаба Мартин 358
- Небожук Володимир 52
- “Недобитий”. *Див.* Климишин Микола
- Нейплз, м., штат Флорида, США 765
- Немилів, с. Радехівського р-ну 17, 26
- Немирів, м. 374
- Немирівський, р-н 103, 648
- “Неон”. *Див.* Кудлайчук Ірон
- “Непоборний”. *Див.* Климишин Микола
- “Нерв”. *Див.* Штендера Євген
- Нестервар, м. *Див.* Тульчин, м.
- Нечаї 358
- Нечай Данило 322-323, 327, 343, 358
- Нечай Іван 337, 343, 358
- Нечиста Анна 665
- Нечиста Катерина 665
- Нечиста Катерина 665
- Нечиста Магдалина 665
- Нечиста Марія 665
- Нечиста Софія 665
- Нечистий Андрій 666
- Нечистий Іван 666
- Нечистий Михайло 665, 667
- Нечистий Сенько 668
- Нечистий Тарас 665
- Небещани, с. Сяноцького пов., Польща 668

Нивиці, с. Радехівського р-ну 744
Нижньоустрицький, р-н 595
Низ 296-297, 299
Николишин Осип 54
Нижанковичі, смт Старосам-
бірського р-ну 822
Ніжин, м. 385
Нікельсон. *Див.* Ніколсон Гарольд
Нікіфорук Микола (“Німфа”) 132
Ніколаєва Наталія 179
Ніколсон (Нікельсон) Гарольд
608-609, 612
Німецька армія (Вермахт) 84
Німецька соціалістична партія
574
Німеччина 35-36, 65, 70, 73,
98, 105, 108, 112, 146, 151-
155, 157, 214-215, 225, 247,
266, 288, 346, 354, 367, 391,
420, 422, 474, 476-477, 479,
482, 487, 489-491, 494-496,
498-500, 502, 508-510, 524,
562, 565, 567, 571-572, 574,
579, 582, 593, 598, 602-605,
608, 613-614, 618, 622, 632,
636-637, 643, 655, 680, 682,
690-691, 694, 698-699, 726,
739, 743, 757, 782, 788, 796,
815, 819-821, 824, 830, 833,
835, 839, 848
“Німфа”. *Див.* Нікіфорук Микола
Німці 65, 70, 72, 81, 83-85, 89,
91-94, 96-98, 102, 109, 112-
114, 118, 122, 284, 463-464,
466-474, 477, 481, 520, 547,
562, 593-595, 597, 614-615,
617-618, 626-627, 630-635,
638-643, 656, 667, 690, 747,
754-755, 782, 787, 789-791,
793-794, 796, 798, 803, 806,
808, 810-811, 813-818, 820-
822, 828, 830, 844
Ніс Іван 377
НКВД 72, 76, 90, 92, 95, 117,
134, 243, 245, 470, 476, 515,
517, 537, 539-540, 542, 551-
552, 555, 591, 596-599, 615,
623, 650, 656, 662, 669-670,
676, 725, 727-728, 734, 755,
767, 805, 830
НКГБ 517, 615, 650, 656, 725
Нова Гребля, с. Любачівського
пов., Польща 554
Новгород, м. Росія 265
Новгородська, обл. 591
“Нове село”, газета 14, 23,
56-57, 754, 803, 866-867
Новий Бихів, с. Бихівського
р-ну, Білорусь 343
Новий Сонч, м., Польща 670
“Новий час”, газета 47, 53
Новий Яричів, смт Кам’янка-
Бузького р-ну 105
Новини, хут. Яворівського р-ну
842
Новицький Степан (“Степ”) 78,
121
Нові Сади (Військо), с. Пере-
миського пов., Польща 173,
842
Нові Стрілища, смт Жидачівсь-
кого р-ну 781
Новоград-Волинський (Звя-
гель), м. 277, 791
Новомилятинський, р-н 648
Новосондецький пов., Польща
754
Новостав-Юридика, с. Рівнен-
ського р-ну 596
Новошини, с. Жидачівського
р-ну 768
Новояричівський, р-н 648
Нойштадт, концтабір 821
Норвегія 495

- Нюрнберг, м., Німеччина 519, 643
- Нью-Джерсі, штат, США 820
- Нью-Йорк, м., США 11, 13, 17, 20, 22, 26, 29-30, 32, 34, 43, 46, 75-76, 80, 86, 89, 97, 126, 138, 170, 567, 571, 716, 739, 788, 793, 796, 802, 842
- Нью-Йорк, штат, США 743, 819
- “Нью-Йорк Таймс”, газета 525
- О**
- “Оберек”. *Див.* Мазурок Пилип
- Оборський Григорій 869
- “Обух”. *Див.* Тюшка Осип
- Обухів, м. 17, 26
- ОВКУГ 848
- Оглядів, с. Радехівського р-ну 102, 592
- Огороднік Валерій 16, 26, 60, 103
- Одеса, м. 453, 526
- Озеряни, с. Дубнівського р-ну 596
- Ока, р. 262, 268
- Окаринський Володимир 38
- “Оксана”. *Див.* Гевак Ірина
- “Оксана”. *Див.* Стахів Ірина
- Окуловський, р-н Новгородської обл., Росія 591
- Олавський, крайс 36
- Олавський, повіт 36
- “Олег”. *Див.* Грицай Дмитро
- “Олег”. *Див.* Лебедь Микола
- “Олег”. *Див.* Онишкевич Мирослав
- Олег Віщий, князь 258-260, 278-279
- Олег, князь 263
- Олександр II 433
- Олексій Михайлович 382
- “Олені”, старшинська школа 598
- “Олень”, пластун 39
- “Олесь”. *Див.* Гадада Василь
- Олесько, смт Буського р-ну 789
- Олешичі, м. Любачівського пов., Польща 554
- Олещук Ігор 179
- Олійник Іван 859
- Ольга, княгиня 260-261, 279, 462
- “Ольжич”. *Див.* Кандиба Олег
- Ольшевські, капраль 673
- “Омельян Кримський”. *Див.* Клячківський Дмитро
- “Омелько”, кул. 149
- Онацький Євген 70
- Онишкевич Мирослав (“Білий”, “Богдан”, “Лютий”, “Олег”, “Орест”, “Чернява”) 12, 21, 136-137, 140-142, 146, 151, 153, 168, 171-172, 177, 179, 840-841, 848, 890
- Онишкевич Тарас (“Галайда”) 95-97, 590, 594
- Онтаріо, пров., Канада 788, 821
- Опарівський Лев 112
- Опришко Микита (“Медвідь”) 73-75, 590, 595
- “Орач”. *Див.* Стецько Ярослав
- Організація Об’єднаних Націй (Об’єднані Нації, ООН) 164, 505-513, 517-518, 523, 559, 564-568, 577
- ООН, Рада Безпеки 506-507, 566-567, 571-573, 577, 626
- Організація Українських Націоналістів (ОУН) 9-12, 14-16, 18-20, 23, 25, 29, 36, 38, 41-46, 48-51, 53-81, 83-87, 89-109, 111-114, 119-123, 125-130, 132-133, 135-136,

- 142-143, 145-146, 148-154, 156-158, 160-162, 167-168, 170-171, 177-182, 188, 193, 195-205, 207, 215-218, 233, 237, 239, 241-245, 466, 589, 592-599, 618, 635, 735, 739, 743-744, 747, 754-755, 765, 768-769, 775, 781-786, 788-790, 793, 796, 801-805, 807, 811, 813-814, 817-824, 826-827, 830, 836-838, 841-842, 846-848, 865-869, 873-879, 882-886, 888-892, 899
- ОУН, II ВЗ 78-80, 164, 198-202, 204-205, 207, 237, 239, 243, 593, 597, 618, 739, 743, 747, 754-755, 768, 782, 786, 788-789, 796, 801, 803, 820-821, 848
- ОУН, I ВЗУН 198, 593, 848
- ОУН, II ВЗУН 618
- ОУН, III НВЗ 109, 125, 597, 739, 754-755, 768, 782
- ОУН, Бюро Проводу 152, 597, 755, 768, 821, 837, 846, 848, 884
- ОУН, Головна рада 80, 597, 782, 789
- ОУН, Закордонні частини (ЗЧ ОУН) 12, 21, 148, 151, 154, 170, 618, 743, 782, 788-789, 793, 796, 802, 820, 838-839, 848
- ОУН, похідні групи 11, 14, 20, 93, 132, 593-595, 597, 754, 786, 789, 793, 796, 819, 821-822, 841
- ОУН, Провід 9, 14, 18, 23, 75, 79-80, 85, 92-93, 99-100, 104, 106-107, 109-112, 122-123, 126-127, 129-130, 133, 136, 151-152, 156, 170, 178, 182, 242-243, 593-594, 597-598, 618, 739, 743, 754-755, 765, 768-769, 782-784, 786, 796, 802-804, 811, 819-822, 824, 830, 837, 846-848, 866, 876-879, 882-886, 888, 891, 899
- ОУН, Провід Українських Націоналістів (ПУН) 69, 75-76, 592, 618, 830, 874, 876
- ОУН, Революційний Провід 75-77, 199, 593, 595, 597, 618, 768, 782, 789, 821, 848, 876
- ОУН, СБ 12, 21, 60, 104, 109, 111, 119, 121-122, 133, 148, 154, 175, 593, 597-599, 754, 765, 782, 796, 820, 823-825, 835, 840-842, 848, 885, 890
- ОУН, Юнацтво 43, 46, 48-50, 104, 108, 182, 241, 593, 595, 618, 781, 803, 805, 819, 822, 827, 841
- ОУН(б) 42, 72-73, 76, 78, 81, 86, 91, 97, 99
- ОУН(м) 82, 91, 97, 788, 822, 830
- Ордів, с. Радехівського р-ну 819
- “Орел”. *Див.* Вільшинський Богдан
- “Орелюк”. *Див.* Мітрінґа Іван
- “Орест”. *Див.* Гаврилюк
- “Орест”. *Див.* Галаса Василь
- “Орест”. *Див.* Онишкевич Мирослав
- Оржів, смт Рівненського р-ну 51, 593, 599
- Оринин, с. Кам’янець-Подільського р-ну 34
- “Оришко”, бул. 178
- “Орлан”. *Див.* Галаса Василь

- “Орленко”. *Див.* Зубрій Іван
“Орлик”. *Див.* Мирон Дмитро
“Орлик”. *Див.* Сусік Дмитро
Орлик Григор 227, 383-386, 433
Орлик Пилип 208, 213, 222-223, 226-228, 236, 380-383, 385-387, 401, 404
Орлики 385
“Орлович”. *Див.* Прокоп Мирослав
“Орловський”. *Див.* Стецько Ярослав
“Оса”. *Див.* Білас Василь
Осадча Люба. *Див.* Петрицька (Осадча) Люба
Освенцім, концтабір. *Див.* Авшвіц, концтабір
Осередні і східні українські землі (ОСУЗ) 104-105, 108, 114, 593-594, 739, 754-755, 786, 808, 817, 822
Осередні українські землі (ОУЗ) 243-245, 455, 785-786
“Осередок пропаганди і інформації при Проводі Організації Українських Націоналістів (ОУН) на Українських Землях”, журнал 11, 20, 804, 899
Осердів, с. Томашівського пов., Польща 161
“Осип”. *Див.* Васькович Григорій
“Осип”. *Див.* Лемеха Всеволод
“Основа”, газета 434
“Остап”. *Див.* Божиківський Роман
“Остап”. *Див.* Качинський Сергій
“Остап”. *Див.* Мудрий Михайло
“Остап”. *Див.* Прокоп Мирослав
“ОстапФелікс”. *Див.* Подолянко Богдан
Остенде, м., Бельгія 743
Острів, с. Сокальського р-ну 594
Островські, хор. 674
Острог, м. 290-291
Острожський Констянтин 291, 305
Острияниця Яків 315
Осубка-Моравський Едвард 615
Осьвенцім, концтабір. *Див.* Авшвіц, концтабір
Осьмак Кирило 9, 18
Осьмак Наталія 9, 18
Осьмянчук Вітольд 673
“Отава”. *Див.* Климишин Микола
“Ох”. *Д.ив.* “Григор” (“Ох”)
“Охало”. *Див.* Охримович Василь
Охматів, с. Жашківського р-ну 349
Охримович Василь (“Бард”, “Охало”, “Філософ”) 12, 21, 74, 77, 79-81, 84, 86-87, 99-102, 106, 110, 878
Охримович Степан 42, 46, 49
“Охрім”. *Див.* Клячківський Дмитро
Очаків, м. 292
“Очерет”. *Див.* Смук Євген
“Очерет Данило”. *Див.* Польовий Омелян
- П**
“Павленко”. *Див.* Волошин Ростислав
Павлишин Лука (“Вовк”, “Наборовський”) 96-97, 106, 108, 114, 122
Павлишин Олег 34
Павлів, с. Радохівського р-ну 98

- “Павло”. *Див.* Кононович Федір
“Павло”. *Див.* Турковський Василь
“Павло” (“Верес”), ілюстратор
130-131
Павловські Владислав 671, 673
Павловські Станислав 671
Павлокома, с. Рясівського пов.,
Польща 543, 841
Павлюк Павло 314, 404, 660
Пагіря Олександр 105
Паладійчук Роман 46, 77, 94,
878
Палашук. *Див.* Конар Федір
Палестина (Палестина) 582,
611
Палідович Михайло (“Денис”,
“Карпатський”, “Крук”,
“Моряк”, “Херсонець”) 14,
23, 77, 79, 738-739, 887
“Палій”. *Див.* Грицай Дмитро
Палій Семен 374, 377, 379,
394
“Панас”. *Див.* Піддубчишин
Михайло
“Панас Мосур”. *Див.* Клячківсь-
кий Дмитро
Панченко Олександр 29, 97-98
Паньків Марія 13, 22, 44, 135,
140
Паньківський Кость 86-87, 91
“Панько”. *Див.* Гаврилюк
Парашка, г. 128
Пардубіце, м., Чехія 153
Париж, м., Франція 13, 22, 30,
32, 34, 43, 70, 205, 384, 479,
589, 609
Паславський Іван 85, 783-785
Паторжинський Іван 127
Патриляк Іван 86
Паук Михайло (“Загір”) 590,
598
Пахолук Михайло 29
Пашківка, с. Макарівського
р-ну 95, 797-799, 801, 880
“Певний”. *Див.* Трохимович
Богдан
Пелех Ірина. *Див.* Леонтович
Ірина
“Перебийніс”. *Див.* Грицай
Дмитро
Передільниця, с. Старосамбір-
ського р-ну 842
Перемиська, обл. 132
Перемиський, курінь 599
Перемиський, пов., Польща
155, 591, 595, 747, 841
Перемишлянський, р-н 129,
592, 594, 598
Перемишль, м., Польща 11, 20,
30, 65, 77, 141, 150, 263,
272, 285, 352, 365, 516, 536,
538, 554, 599, 674-675, 677,
739, 782, 785, 821, 837-838,
840
Перемищина 128, 132-133,
135, 141-142, 146, 152, 154,
157-158, 173, 175, 178, 538,
543, 551-553, 555-556, 769,
771, 820, 838-840, 889
“Перемога”, друкарня 161
Переяслав, м. 222-223, 234,
263, 267, 271, 331-333, 364
Переяславець, м. 261
“Переяслави”, курінь 598
“Переяслави”, сотня 148-150
Переяславщина 267, 370
Персія. *Див.* Іран
Перун 253, 284
Петлюра Ольга 207
Петлюра Симон 48, 80, 94, 178,
202, 205-208, 589, 788, 847
Петренко (Чуйко) Галина
(“Галина”) 13, 22, 114, 123-
125, 128, 817, 822, 887

- Петрига Петро (“Улас”, “Щербак”) 818, 822
- Петрик Іван 375-376, 379
- Петрицька Ганна. *Див.* Старух Ганна
- Петрицька Катерина 32
- Петрицька (Осадча) Люба 13, 22, 36-38, 69, 108, 111, 115, 122, 882
- Петрицька Михайлина. *Див.* Лиса Михайлина
- Петрицький Іван 54, 862-864
- Петрицький Костянтин 32
- Петрицький Михайло 32, 455
- Петрицькі 826
- Петрів Всеволод 81-83
- Петріна Мирослав (“Кок”) 132, 889
- “Петро”. *Див.* Кравчук Роман
- Петро I 224, 226-227, 232, 234, 372-374, 377-379, 381, 384, 386-389, 392-393, 400, 402, 404, 409, 411, 413, 697
- Петро II 390
- Петро III 392
- “Петрович”. *Див.* Турковський Василь
- Петроград, м. *Див.* Санкт-Петербург, м. Росія
- Петрусенко Оксана 127
- Печеніги 220, 262-263, 265, 267, 272, 281
- Печора, р. 691
- “П’єр”. *Див.* Федорів Петро
- Перацький Броніслав 50-51, 782
- Пивовщина, с., тепер частина с. Себечева Сокальського р-ну 821
- Пилява (Пилявці), с. Старосинявського р-ну 318-319, 349
- Пилявці, с. *Див.* Пилява, с. Старосинявського р-ну
- Пинськ (Пінськ), м. 267, 367
- Пинщина 267, 284
- Пиріг Іван 859
- Писаренко Василь. *Див.* Мороз Володимир
- Пискоровичі, с. Лежайського пов., Польща 543
- Питльований Іван (“Гонта”, “Плугатар”) 95, 797, 802
- Південний Буг (Бог), р. 250
- Південні українські землі (ПУЗ) 104, 106, 108, 754-755, 786, 821
- Південно-Африканський Союз (Полуднево-африканська унія) 497
- Північно-західні українські землі (ПЗУЗ) 59, 61, 63, 98, 104, 108, 162, 593-597, 599, 769, 819, 867, 869, 883
- Підволочиський, р-н 592
- Підгаєцький, пов. 594
- Підгаєцький, р-н 35, 596, 769
- Підгаєччина 44, 57, 594, 786
- Підгайці, м. 31, 594
- Підгірський Самійло 63
- Підгороддя, с. Рогатинського р-ну 591
- Піддубці, с. Луцького р-ну 99, 593
- Піддубчишин Михайло (“Панас”) 177
- Підкарпаття 346
- Підкарпатське, воєв., Польща 30, 599, 836, 841
- Підкова Іван 302, 404
- Підкова Ігор 29
- Підкова Олекса 302
- Підкова Петро 302
- Підляшшя 137, 148, 276, 286, 420, 537-538, 544, 848
- Підмонастирець, прис. с. Монастирець Стрийського р-ну 50

- “Підпільне слово”, журнал 178
 Під’ярків, с. Перемишлянського р-ну 132
 Пілсудський Юзеф 48
 “Пімста”. *Див.* Грицишин Антін
 Пінкас Микола 30
 “Піп”. *Див.* Мирон Дмитро
 Піренеї 496
 Пісецький Григорій (“Пісуньо”,
 “Цуньо”) 589, 591
 Піски, с. Баштанського р-ну 593
 Пісуліньські Ян 173
 “Пісуньо”. *Див.* Пісецький Григорій
 Піттсбург, м., США 781
 Пласт 38-42, 53, 240, 593, 596,
 739, 743, 768, 781-782, 786,
 820-821, 827, 836, 847, 854
 “Пластун”. *Див.* Кашуба Іван
 “Пліснисько”, ТВ 598, 837
 Плоешті, м., Румунія 490
 “Плоховський”. *Див.* Гошовський Юліан
 “Плугатар”. *Див.* Питльований Іван
 Плюто Станіслав 663-664, 673
 Пльзенський, край, Чехія 153,
 755
 ПНР 29
 Пободайло (Подобайло) Степан 358
 Повзанок Володимир 51, 860
 “Повстанець”, журнал 156,
 599, 841
 Поділля 103, 329-330, 338-339,
 374, 394-396, 410-411
 Подільська, окр. 40, 854, 857-
 858
 Подільський, край 178-179,
 824
 “Подільський В.” *Див.* “Галамай
 Степан
 Подніпров’я 353
 Подобайло Степан. *Див.* Пободайло Степан
 Подолинський Василь 445
 Подолянко Богдан (“Остап
 Фелікс”) 102, 107
 Подусільна, с. Перемишлянського р-ну 594
 Позичанюк Осип (“Євшан”,
 “Шаблюк”, “Шугай”) 89-90,
 94, 96-97, 129, 590, 597, 846,
 879-880
 Полікарп (Сікорський), митрополит 88
 Полісся 103, 108, 127, 163, 305,
 367, 395-396, 420, 463, 465,
 467, 469, 597, 738-739, 793,
 821, 827, 830
 Полішвайко 96
 Поліщук Петро 79, 880
 Половці (половецька орда)
 220, 266-269, 272-273, 276,
 279, 281, 283, 461
 “Полтава”. *Див.* Федун Петро
 Полтава, м. 222-228, 234-235,
 245, 377-378, 385-386, 393,
 412, 419, 424, 453-454, 598,
 633, 788, 794, 797, 821
 Полтавська, обл. 593
 Полтавщина 85, 455, 794
 Полуботок Павло 370, 386,
 388-389, 404
 ім. Павла Полуботка, 24-й
 курінь(полк)Уладупластунів-
 юнаків 38, 855
 Полуднево-африканська унія.
Див. Південно-Африканський Союз
 Поляки (польське населення,
 польський народ, польські
 маси) 31, 34, 40, 47-48, 53,
 105, 118, 143-145, 151, 153,

- 155, 168, 175, 177, 208, 228, 248-249, 252, 263, 265, 272, 274, 278, 283-286, 288-291, 301-315, 317-319, 321-322, 327-330, 332, 336, 338-340, 347, 352-355, 358-359, 361-365, 367, 369, 394-395, 397-398, 404, 412-414, 423, 426, 430, 436-444, 446, 456, 460, 466, 481, 489, 515, 537-542, 544, 547-550, 552, 555-556, 572, 591-592, 594, 613-614, 617, 664, 669-672, 755, 773, 783-784, 789, 796, 808, 812-813, 816, 826, 839. *Див. теж*
Ляхи
- Поляна, с. Бещадського пов.,
Польща 142
- Поляна, с. Жовківського р-ну
150
- Поляни 253-254
- Полянки, с. Ліського пов.,
Польща 142
- Полянчик, с. Ліського пов.,
Польща 142
- Польовий Омелян (“Данило
Очерет”) 68
- Польща (польська держава,
польські землі) 10, 19, 26,
29-30, 36, 48, 50-51, 54,
57-58, 64-66, 70, 102, 131-
132, 134, 136, 140-141, 145-
146, 148, 150-152, 155, 157-
158, 162, 168, 171, 173, 175,
179, 190, 193, 214, 216, 220-
223, 228, 231-232, 234-235,
237, 242, 248, 272, 274, 277-
278, 280, 283, 285-287, 296,
303-314, 317-319, 322-323,
325-328, 330-349, 352, 354-
357, 360-363, 365, 367, 369,
371-372, 374-376, 381, 383,
395-397, 399, 402, 404, 408,
412-414, 416-417, 419-420,
423, 428, 430, 436, 440, 442,
445, 461, 478, 480-483, 487-
488, 490, 494, 511, 513-515,
536-540, 545, 548, 550, 568,
573-574, 584, 591-593, 595,
598-599, 616-617, 659, 662,
669-670, 679-680, 697-698,
702-703, 716, 719, 722, 739,
748, 754, 771-772, 782, 784,
796, 819-822, 824, 829, 833,
836-837, 840-841
- Помор’я 346
- “Помста”. *Див.* Гошовський
Микола
- Понте-Ведра-Біч, штат
Флорида, США 594
- Попадюк Рудольф (“Володар”)
161
- Попович Володимир 102
- Попович Олексій 303
- Порендовський Володимир
 (“К. Вірлінів”, “Гордій”,
 “Десна”, “Левченко”) 12, 21,
 125, 133-134, 137, 149-150,
 156-159, 171, 891
- Португалія 479, 679
- Поршна, с. Пустомитівського
 р-ну 134
- Посада Хирівська, с.,
 тепер частина м. Хирів
 Старосамбірського р-ну 599
- Посівнич Микола 9, 16-17, 18,
 26, 29, 38, 48, 81, 132
- Посухів, с. Бережанського р-ну
 39, 856
- “Потап”. *Див.* Цап’як Василь
- Потік, с. Козівського р-ну 133
- Потічний Петро 9, 11, 16-17,
 18, 20, 26, 43, 112, 127, 132,
 137, 140, 158, 161, 170, 180

- Поториця, с. Сокальського р-ну 598
- Потоцький Андрій 456
- Потоцький Микола 318
- Потоцький Степан 317
- Поточиська, с. Городенківського р-ну 592
- Потутори, с. Бережанського р-ну 39, 594, 856
- Почаїв, м. Кременецького р-ну 290
- “Правда”, газета 568
- Правобережжя 364, 366, 371, 374, 394, 396, 401, 411, 420
- Прага, м., Чехія 35, 153-155, 441, 562, 747, 788, 820-821, 837
- “Прага”, друкарня 102, 754
- “Прапор молоді”, журнал 244
- Прахтель-Моравяньські, прокурор 862
- Прибалтика (балтійські краї, прибалтійські країни) 482, 494, 584-585, 698
- Прибишів, с. Сяноцького пов., Польща 673
- Прибілля (Ятвяги), с. Жидачівського р-ну 846
- Прип'ять, р. 250, 322
- Пришляк Володимир 871-872
- Пришляк Григорій (“Мікушка”) 121
- Пришляк Євген (“Ярема”) 178
- Пришляк Ярослав (“Джміль”, “Зорян”) 42, 107, 122
- Пришляк Ярослав (“Самсон”) 104
- “Прірва”. *Див.* Штендера Євген
- Прісся, с. Любачівського пов., Польща 147
- Прогресивна соціалістично-робітничка партія 574
- Прокоп Мирослав (“Вировий”, “Володимир”, “Гармаш”, “Орлович”, “Остап”, “О. С. Садовий”) 14, 23, 30, 49, 57, 91, 97-99, 102, 104-106, 108-109, 119, 123, 125, 176, 180-181, 738-739, 744, 748, 755, 769, 780, 782, 826, 846, 877
- Прокопович (Лопатинська) Анна Ліда (“Анка”) 107, 807, 814, 819
- Прокопович (Коссановська) Оксана (“Бурлачка”, “Галина”, “Ліда”, “Маруся”, “Сяська”) 101, 107, 814, 821
- Прокуда Володимир 813
- “Просвіта”, товариство 31, 39, 44, 48, 60, 82, 86-87, 241, 447, 455-456
- Проскурів, м. *Див.* Хмельницький, м.
- Проців Микола 17, 26
- Прус Едвард 161
- Прусик, с. Сяноцького пов., Польща 672
- Прусія 345-346, 354, 360, 422
- “Прут”. *Див.* Кунанець Володимир
- Прут, р. 381
- Прушинські Ксаверій 537
- Пряшівщина 247
- “Птах”. *Див.* Галаса Михайло
- Пукало Данило 589, 592
- Пустомитівський, р-н 821, 841
- Путивль, м. 365
- “Пухир”. *Див.* Турковський Василь
- Пушкар Мартин 360
- Пушкін Олександр 379
- Пшеничний Степан 59, 61, 63-64, 590, 596, 828, 868
- П'ясецький Андрій 112

Р

- Рава-Руська, м. Жовківського р-ну 146-147, 840
- Рава-Руський, пов. 135, 138, 598
- Рава-Руський, р-н 648
- Равенсбрюк, концтабір 821
- Равлик Іван (“Марчак”) 69, 74-77, 80-81, 84, 86, 91-92, 590, 593, 876
- Равщина 114, 148, 538
- Радава, с. Ярославського пов., Польща 161
- Радейко Микола (“Зов”, “Крим”) 138, 141, 156-161, 177, 891
- Радохів, м. 814
- Радохівський, пов. 819
- Радохівський, р-н 17, 26, 147, 592, 594, 648, 744, 819-821
- Радохівщина 98, 102, 107, 121, 819
- Радимно, м. Ярославського пов., Польща 543, 592
- Радиш 37
- Радів, с. Миколаївського р-ну 739
- Радієвич Іван 65
- Рай, с. Бережанського р-ну 240, 593, 598
- Рак Ярослав (“Мортек”) 74-76, 84, 132, 889
- Раковський Мирослав 51, 860
- Ракочій Юрій 325, 345, 347
- “Рая”. *Див.* Горбач-Горбаченко Валентина
- Революційна українська партія (Українська революційна партія) 209, 215, 227, 453-454, 457
- Реберце, прис. с. Ліцава Горішня Перемиського пов., Польща 841
- Ребет Дарія 79
- Ребет Лев (“Кіл”) 13, 22-23, 44, 46, 55, 59, 75, 79, 84, 86-87, 91-93, 816, 821, 865
- Ребіш Теодор (“Блуд”, “Заруба”) 138, 148-150, 155, 175, 831, 836, 892
- “Революціонер-пропагандист”, журнал 178
- Реґа Лев 68-69
- Рекетчук Теодор. *Див.* Рекечук Теодор
- Рекечук (Рекетчук) Теодор (“Дорко”) 153
- Реклинець, с. Сокальського р-ну 755
- “Рен”. *Див.* Гуляк Юліан
- “Рен”. *Див.* Мізерний Мартин-Василь
- Ренц Максиміліан 92
- Решетило Роман, о. 677
- “Рибак”. *Див.* Купчак Михайло
- Ривак Василь 49, 61, 64, 77, 79, 94, 878
- Рижевський Володимир 39-40, 43, 854, 856, 858
- Рижевський Осип (“Їжак”) 43
- Рижевський Роман 39
- Рим, м., Італія 98, 205, 242, 572, 593, 618, 675, 697
- Рим 257, 356, 393
- Риманів, с. Сяноцького пов., Польща 537
- Ріббентроп Йоахім 83, 643
- Рівне, м. 17, 26, 62, 95, 100, 590, 594-596, 787, 789, 793
- Рівненська (Рівенська), обл. 17, 26, 54-55, 59, 63, 593-597, 599, 721, 727, 788, 793
- Рівненський, пов. 59
- Рівненський, р-н 593-594, 596
- Рівненщина (Рівенщина) 59, 63, 595-597, 791, 818, 828

- Рід, м., Австрія 747
- “Рідна школа”, товариство 241
- Різник Володимир (“Чорний Мустанг”) 855
- Ріпне, с. Рожнятівського р-ну 35-36
- Річиця, с. Томашівського пов., Польща 177
- “Роберт”. *Див.* Мельник Ярослав
- “Роберт”. *Див.* Мирон Дмитро
- Робітницька Ольга. *Див.* Андрущенко Ольга
- Робітницький Володимир 59, 61, 63-64, 590, 596, 787, 789, 868
- Робітницькі 51
- Ровенчук Марія (“Ірина”) 170
- Рог Віктор 17, 26
- Рогатин, м. 35
- Рогатинська, окр. 178
- Рогатинський, р-н 35, 591, 754
- Рогатинщина 150
- Рогач Іван 91
- Рогізно, с. Яворівського р-ну 785
- Рожнятівський, р-н 35-36, 821, 824
- Розділ (Старий Розділ), смт Миколаївського р-ну 134
- Розенберг Альфред 83
- Розтока Велика, с. Новосондецького пов., Польща 134
- “Розточчя”, ТВ 149-150
- Розумовський Кирило 391-392
- Розумовський Олексій 391
- Рокитнівський, р-н 17, 26
- “Роксоляна”. *Див.* Козакевич Ірина
- “Роман”. *Див.* Левкович Василь
- “Роман”. *Див.* Слюсарчик Адам
- “Роман”. *Див.* Чміль Василь
- “Роман Заревич”. *Див.* Федик Ярослав
- Роман Мстиславич Великий, князь 273-274, 279, 462
- Романів Надія (“Тирса”) 78, 105, 152, 876
- Романів Семен 832, 836
- Романовичі 274, 283
- Романовські, капраль 674
- “Романовський В’ячеслав”. *див.* Дужий Петро
- Романчук Юліян 448
- Романюк Антон 56
- Романюк Михайло 9, 16-18, 26
- Романюк Степан (“Вітрак”) 149
- “Ромб”. *Див.* Максимів Іван
- Ромдорф 95, 787, 790
- “Рос”. *Див.* Івахів Василь
- “Роса”. *Див.* Ваврук Василь
- “Роса”. *Див.* “Кудияр” (“Роса”)
- Росія (російська держава, Російська імперія) 32-33, 78, 210, 220, 224-225, 229-230, 232, 234, 246, 249, 373, 382-385, 387, 389-391, 404, 406-407, 411-415, 422-424, 426, 429, 432-433, 435-436, 439, 442, 445, 448, 451-452, 456-457, 479-480, 487-490, 496, 501, 506-507, 511, 519, 526-529, 533, 541, 561-563, 567, 569, 579, 581-582, 584-586, 591, 603, 608-609, 617, 645, 690, 694-698, 713, 725, 727-728, 730, 734, 757. *Див.* теж Москва, Московія, Московська держава, Московщина
- Росіяни (російський народ, рускі) 32, 100, 249, 410, 413-414, 467, 567-568, 608,

614, 617, 645-646, 648, 696, 699. *Див.* теж москвини, москалі, московський народ
Росляк Михайло 89
Роспутний, селянин 798
Ростиславичі 272-273
Рось, р. 248
Роттердам, м., Нідерланди 205, 589
“Рубан”. *Див.* Лебедь Микола
“Руде Право”, газета 619-620
Рудий Володимир (“Аркас”, “Винар”, “Модест”) 590, 598
“Рудий”. *Див.* Старух Ярослав
Рудольф II 305
“Рудящий”. *Див.* Луцюк Іван
Ружанецька Пуща 158
Ружинський Богдан 301
Рузвельт Франклін Делано 480, 482-486, 490-494, 497-498, 502, 505, 507, 517, 537
Румежак Михайло (“Клим”) 108
Румуни 445, 458, 466
Румунія 378, 479, 523, 702, 722
“Рум’янок”. *Див.* Купчак Михайло
Румянцев Петро 411
“Руслан”. *Див.* Кавуза Петро
Русначенко Анатолій 96
Русь 100, 225, 246-249, 289, 320, 324, 352, 354, 436
Руське море 295
Рюрик 260
Рюриковичі 260
“Ряст”. *Див.* Старух Ярослав
Ряшів, м., Польща 173, 272, 554, 841
Ряшівський, пов., Польща 841

С
Савицька Галина. *Див.* Голояд Галина

Савицька (Козак) Ірина (“Бистра”) 154, 769, 782
Савицький Юліан 86, 88, 90, 880
“Савченко”. *Див.* Галаса Василь
Савчин Марія (“Марічка”) 12-13, 21-23, 136, 140-142, 151-152, 154-155, 169, 173
Савчинський Остап (“Фігура”) 74
“Савур Клим”. *Див.* Клячківський Дмитро
“Савчук”. *Див.* Гевак Ірина
“Савчук”. *Див.* Федун Петро
Савчук Василь 17, 26, 29, 31-32, 34-37
Сагайдачний (Конашевич-Сагайдачний) Петро 291, 306-309, 364, 462
“Садовий О. С.”. *Див.* Прокоп Мирослав
Садовський Лех (“Будзинські”, “Василь”, “Слаvek”) 118-119, 820, 885
Сак Пантелеймон (“Могила”) 94, 96-97, 589, 593, 634
Саліяк Володимир 58
Саліяк Юліан (“Тиміш”) 150
Сальбе Дерек 169
Самара, р. 376
Самбірський, р-н 820
Самбірщина 146, 306, 822, 840
Самойлович Григорій 371
Самойлович (Самійлович) Іван 370-372, 375, 404, 418
Самойлович Яків 371
“Самостійна Україна”, радіостанція. *Див.* “Афродита”, радіостанція
“Самостійна Україна”, газета (Станиславів) 82
“Самостійна Україна”, газета (СУЗ) 846

“Самсон”. *Див.* Качинський Сергій
“Самсон”. *Див.* Пришляк Ярослав
Самусь Самійло 374
“Санді Таймс”, газета 169
Сан-Франціско, м., США 164, 486-487, 497, 502, 505-513
Санкт-Петербург (Ленінград, Петроград), м. Росія 225, 229, 372-373, 389-392, 411-412, 434, 526-527, 672, 718
Саскатун, м., Канада 819
Сварожич 253
“Свентек”. *Див.* Левицький Святослав
“Свенціцький”. *Див.* Мирон Дмитро
Сверчевський Кароль 171
Свищів, с. Млинівського р-ну 594
Свідзинська Оля 17, 26
“Свобода”. *Див.* Карачевський Осип
“Свобода”, газета 14, 23, 40
“СВУ”. *Див.* Сказінський Ілярій
Святополк, князь 265, 462
Святослав, князь 265
Святослав Завойовник, князь 207, 218, 261-265, 279, 461-462
“Святослав Вовк”. *Див.* Матла Зиновій
“Святослава”. *Див.* Кавуза Анна
СД 81, 787, 823
Себечів, с. Сокальського р-ну 821, 836-837
“Север”. *Див.* Федун Петро
Сейм, р. 377
Селепина Анісія 64
Сельський Роман 112
Семигород 325, 345-347, 352, 354-355, 360
Сендецька Іванна 37
“Сенишин”. *Див.* Лемик Микола
Сент-Пол, м., пров. Альберта, Канада 819
Серби 252, 440
Сербія 291
Сербо-хорвати 430
“Сергій”. *Див.* Мирон Дмитро
“Сергій”. *Див.* Степаняк Михайло
Сергійчук Володимир 12, 21, 114, 659, 802
Сердюк Наталія 12
Сердюк Станіслав 12
Середземне море 313, 405, 479, 495, 522, 565
Середкевичі (Улицько-Середкевичі), с. Яворівського р-ну 836, 848
Середній Березів, с. Косівського р-ну 788
“Серце Медведя”. *Див.* Комаринський Ізидор
Севськ, м., Росія 365
Седльце, м., Польща 64
Сибір 35, 37, 232, 358, 370-371, 373-374, 377-378, 386-387, 389, 394, 399, 404, 427-428, 431, 433, 460, 482-483, 504, 517, 531, 590, 596, 611, 627, 648, 654, 658, 674, 677, 709, 728, 730, 733, 752, 827
“Сивий”. *Див.* Скоробогатий Сильвестр
Сивіцький Микола 518
Сідней, м. *Див.* Сідней, м.
Сидор Василь (“Вишитий”, “Конрад”, “Кравс”, “Шелест”) 59, 73-74, 78, 120, 136, 150-151, 876

- Сидор-Чарторийський Микола 88-89
- “Сила”, товариство українських робітників 51, 58
- Синевідсько Вижнє, с. *Див.* Верхнє Синьовиднє, смт Сколівського р-ну
- “Синій”. *Див.* Старух Ярослав
- Синоп, м. 307
- Синявщина 543, 554
- Сирія 582
- Сирник Ярослав 152
- “Сич”. *Див.* Булат Іван
- “Сич”. *Див.* Сушко Роман
- Сич Олександр 94
- Сіверський Донець (Дінець), р. 250
- Сіверяни 253
- “Сівко”. *Див.* Федорів Петро
- Сідней (Сидней), м., Австралія 13, 17, 22, 26, 30, 32, 34, 43
- Сілезія (Шлеськ) 36, 142, 152, 385, 490, 495
- Сілець, с. Сокальського р-ну 592, 805
- “Сірко”. *Див.* Грицай Дмитро
- Сірко Іван 366
- “Сіроманець”. *Див.* Макар Василь
- “Січ”, організація 455, 459
- Січові Стрільці 203, 228-229, 234, 289, 589, 591
- Січинський Мирослав 456
- Скаб Євгенія (“Гена”, “Феська”) 140
- Сказінський Ілярій (“Крига”, “СВУ”) 178-179
- “Скала”. *Див.* Кононович Федір
- Скалатський, пов. 592
- “Скалюк”. *Див.* Галів Тимко
- Скандерберг Георг
- Скандинавія 248
- Скасків Ярослав (“Мороз”, “Моряк”) 590, 595
- Сквара Єжи 112, 119
- “Скитан”. *Див.* Кондрат Михайло
- Скити 213, 236
- Скіцко Іван 590, 595
- Скнилів, с. Пустомитівського р-ну 111
- Сколе, м. 128, 598, 755
- Сколівський, р-н 123, 128, 597, 754-755
- Сколівщина 129, 146, 755
- Скоп’юк Микола 59, 61, 63-64, 868
- Скорадки, прис. с. Цетуля Ярославського пов., Польща 160
- “Скорик”. *Див.* Цвіль Юрій
- Скоробогатий Сильвестр (“Граб”, “Сивий”) 112
- Скоропада Олекса 869
- Скоропадський Іван 386-389
- Скрипник Степан 788-790
- “Славек”. *Див.* Мороз Ярослав-Теодор
- “Славек”. *Див.* Садовський Лех
- “Славко”. *Див.* Гішка Степан
- “Славко”. *Див.* Купчак Михайло
- “Славко”. *Див.* Манюх Петро
- “Славко”. *Див.* Федик Ярослав
- “Славко”, моторист 125
- “Сліпий”. *Див.* Лобай Володимир
- Сліпий Йосиф 517
- Слобожанщина 459
- Словаки (словацьке населення, словацький народ) 11, 20, 162, 164, 169, 466, 618, 657-658, 669, 671, 833, 897
- Словаччина 136, 169-170, 550, 574, 644-645, 649, 776, 833, 835

- Слов'яни(слав'яне, слов'янські народи, слов'янські нації, слов'янські племена) 225, 249, 251-253, 268-269, 280, 412, 429-431, 440-441, 646-647, 657-658
- Слоньовський Євген 859
- “Слота”. *Див.* Лушпак (Баглай) Дмитро
- Слохині, с. Старосамбірського р-ну 841
- Случ, р. 322
- Слюзар Дмитро (“Арпад”, “Золотар”) 132-133, 151, 590, 597-598, 890
- Слюсарчик Адам (“Книга”, “Роман”), о. 158-159, 177
- Смалійчук Федот 64
- “Смок”. *Див.* Федак Степан
- Смоленщина 346
- Смук Євген (“Клим”, “Очерет”) 783
- Смутс Ян 497
- Снігур Олекса (“Економ”) 135
- Синоп, м., Туреччина 307
- Сова Андрій 17, 26
- Советський Союз (Совітська Росія) 478-479, 492, 503-504, 506, 508, 510-511, 514, 517, 540, 550, 559, 561, 568-569, 572, 578-579, 581-582, 585-586, 650-651, 653-657, 690, 703-705, 712, 714-717, 720-721, 723, 725. *Див. теж* СССР
- Содоль Петро 17, 26, 29
- Сокаль, м. 90, 800, 805, 813, 820
- Сокальська, окр. 59, 123
- Сокальський, пов. 599
- Сокальський, р-н 135, 592, 594, 596, 598, 648, 754-755, 819-822, 836-837, 840-841
- Сокальщина 61, 147, 538, 591-592, 739, 755, 813, 818-819, 821-822
- “Сокіл”. *Див.* Левицький Семен
- “Сокіл”. *Див.* Фартушок Ярослав
- “Сокіл”, кер. техзвена 161
- “Сокіл”, організація 455, 459
- Сокіл, с. Кам'янка-Бузького р-ну 598
- Солова, с. Золочівського р-ну 593
- Соловецькі острови (Соловки) 403-404, 590, 674, 691
- Сологуб Феодосій 869
- Солокія, р. 149, 513
- Солонинка Василь 84
- Солотвин, смт Богородчанського р-ну 782
- Солотвин, с. Тячівського р-ну 592
- “Сом”. *Див.* Івахів Василь
- “Сонар”. *Див.* Івахів Василь
- Сопіт, с. Сколівського р-ну 748, 754
- Сороки-Львівські, с. Пустомитівського р-ну 97, 111, 841
- Сорохів, с. *Див.* Сурохів, с. Ярославського пов., Польща
- Софія, м., Болгарія 562
- “Софрон”. *Див.* Штикало Дмитро
- Союз визволення України 231
- Союз українських студентських організацій під Польщею (СУСОП) 57, 596, 754
- Союз української націоналістичної молоді (СУНМ) 42-43, 46, 240-241, 618, 781, 848
- Спас, с. Коломийського р-ну 824
- СССР 102, 105, 128, 133, 145, 152, 156, 160, 163, 167,

- 171-173, 201, 203, 231, 239, 516, 537, 545, 551, 593, 595-596, 599, 622, 647, 656, 662-663, 668-670, 675-676, 678, 703-704, 708, 710, 714, 718, 722-723, 725, 730, 732-734, 736, 743, 747-748, 765, 772, 776, 779, 898. *Див. теж* Советський Союз
- Спарта 393
- “Спартак”. *Див.* Гошовський Микола
- Славичий Михайло (“Великий Змій”) 38-39, 43, 855
- Славичий Осип (“Лис”) 43, 855, 857
- Сталін Йосиф 232, 474, 480-482, 484, 494-497, 501, 504, 521, 523, 537, 540, 542, 562, 566-570, 576-577, 579, 582, 643, 662, 719-720, 723-724, 734-735, 791, 807, 815
- “Сталь”. *Див.* Дзьоба Дмитро
- Стамбул (Константинополь, Царгород) , м., Туреччина 259-260, 292, 303, 307, 310, 384, 406, 414, 567
- Станіславів, м. *Див.* Івано-Франківськ, м.
- Станіславівська, обл. 119, 625, 727. *Див. теж* Івано-Франківська, обл.
- Станіславівське, воєв. 625
- Станіславівщина 593, 743, 769, 823-825
- Станіславчик, с. Перемиського пов., Польща 141
- “Стар”. *Див.* Ребет Лев
- Стараховіце, м., Польща 819
- “Старий”. *Див.* Лашкевич Василь
- “Старий”. *Див.* Шухевич Роман
- Старий Мізунь, с. Долинського р-ну 594
- Старий Розділ, м. *Див.* Розділ, смт Миколаївського р-ну
- Старий Порицьк, с. Іванічівського р-ну 822
- Старий Угринів, с. Калуського р-ну 593
- “Старик”. *Див.* Гошовський Микола
- Старик Володимир 589, 592
- Старі Стрілища, с. Жидачівського р-ну 595
- Старовольський Шимон 300
- Старосамбірський, р-н 599, 782, 822, 841-842
- Старосольський Володимир 63, 869
- Старух Антін 31, 34
- Старух (Петрицька) Ганна 32, 35-37, 62, 826, 852, 860-861, 864
- Старух Богдан 13-14, 22-23, 35-39, 43-44, 53-54, 56, 62-63, 82, 102, 110, 825, 853-854, 858
- Старух Іванна 35, 852
- Старух Микола 32, 34-35, 827, 853
- Старух Михайло 30-31, 826
- Старух Ольга 13, 22, 35-37, 39, 54, 61-62, 853
- Старух Софія 35, 39, 54
- Старух Тарас 35-36, 43, 853
- Старух Тимотей 29-37, 183, 826, 852, 860-861, 864
- Старух Ярослав (“Вольт”, “Гомін”, “-г”, “Дід”, “Дідух”, “Лав”, “Лір”, “Максим”, “Мік”, “Рудий”, “Ряст”, “Синій”, “Стояр”, “Стяг”, “Час”, “Чорний Крук”, “Я. Я”,

- “Ярлан”, “Ярослав Ясенко”, “1001”, “19-46”) 9-14, 16, 18-23, 27, 29-30, 32-33, 35, 37-183, 190, 195, 198, 202, 214, 218, 236, 240, 246, 463, 469, 473, 475-476, 478, 483, 504-505, 519, 526, 532, 534, 558, 566, 587, 599, 607, 659, 679, 703, 722, 735, 737-741, 743-744, 747-748, 754-755, 765, 769, 780-789, 794-795, 797, 801-805, 808-817, 822-848, 850-851, 854-863, 870-872, 880-882, 892-902
- Старухи 29-30, 32, 34, 37, 40, 183, 826
- ім. Ярослава Старуха, друкарня 178-179, 892, 903
- Стахів Євген 106, 114
- Стахів Ірина (“Долинка”, “Оксана”) 152, 154, 782
- Стахів Марія (“Варка”) 152, 814, 821
- Стельмашук Юрій 12, 21, 92-95, 99
- “Степ”. *Див.* Новицький Степан
- “Степан”. *Див.* Шухевич Роман
- “Степан”, складач 131
- “Степанів”. *Див.* Логуш Омелян
- Степаняк Михайло (“Дем’ян Дмитрів”, “Доктор”, “Лекс”, “Сергій”) 12, 21, 36, 80, 93, 97-99, 104-111, 806, 819
- “Степовий”. *Див.* Кравчук Роман
- Степура Тарас 64
- “Стер”. *Див.* Голембьовський Мар’ян
- Стеткевич Леон 859
- Стеттініус Едуард 517
- Стефанік Юрій 94, 96
- Стех Ярослав 29
- Стецько Ярослав (“Зиновій Карбович”, “Орач”, “Є. Орловський”) 14, 23, 48-49, 73, 75, 77-93, 180, 614, 618, 631, 633, 736, 783, 785-786, 801, 879-880
- Стечинський Федір 386
- Стиранка Мирослав 56
- Стінен Джон 17, 26
- Стокгольм (Штокгольм), м., Швеція 384
- Столяр Галина-Олена 828, 830
- Сторожі Великі, с. Сяноцького пов., Польща 672
- Сторожі Малі, с. Сяноцького пов., Польща 672
- Стояловські Станіслав 34
- Стоянів, с. Радехівського р-ну 814, 820-821
- “Стояр”. *Див.* Старух Ярослав
- Стрибог 253
- “Стрибун Д.”. *Див.* Галаса Василь
- Стрий, м. 55, 126, 183, 590, 594, 598, 820-821, 828
- Стрий, р. 124
- Стрийський, р-н 50, 595
- Стрийщина 50, 821
- “Стрілець”. *Див.* Цмоць Костянтин
- “Стрілецькі вісті”, газета 597
- Стрілки, с м т Старосамбірського р-ну 128
- “Струм”, інженер 125
- “Стрункий”. *Див.* Ваврук Василь
- “Студентський вісник”, журнал 58, 596, 739, 754
- “Студентський шлях”, журнал 14, 23, 48-49, 596, 828

- “Стяг”. *Див.* Старух Ярослав
Суботів, с. Чигиринського р-ну
316, 325, 348
- Суворов Олександр 479
- Суздаль, м., Росія 269, 278
- Судововишнянський, р-н 103
- Сулима Іван 313-314, 404
- Сулятицький Степан (“Данило”)
73, 95, 787-788, 790, 874
- Сумська, обл. 591
- “Суп”. *Див.* Горницький Адріян
- “Суп”. *Див.* Гринів Володимир
- “Сурма”, газета 41
- “Сурмач”. *Див.* Дзьоба Дмитро
ім. Сурмача, друкарня 160
- Сурмачівка, с. Ярославського
пов., Польща 149
- Сурохів (Сорохів), с. Ярослав-
ського пов., Польща 554
- Сусік Дмитро (“Орлик”) 12-13,
21-23, 50, 54, 131
- Суськ, с. Костопільського р-ну
597
- Суша Воля, с. Любачівського
пов., Польща 599, 841
- Сушко Ігор (“Ігор”, “Див”,
“Хмурий”) 590, 598
- Сушко Роман (“Сич”) 69, 73,
788, 874
- Схід 631
- Східна Галичина. *Див.* Галичина,
Східна
- Східні українські землі (СУЗ) 100,
102, 107, 109, 450, 455, 589,
591, 594, 766, 785-786, 818
- США (ЗДА, З’єдинені Штати
Північної Америки, Сполучені
Штати Америки) 14, 26, 35-36,
105, 156, 170, 513, 559, 561,
594, 664, 668, 679, 687, 739,
743, 765, 768, 771, 773, 781-
782, 788, 819-822, 840
- Сян, р. 85, 89, 141, 157, 175,
250, 325, 513, 537, 543, 550,
595, 662, 741
- “Сян”, ВО 136, 153, 841, 890
- Сянічок, с. Сяноцького пов.,
Польща 672
- Сянки, місцевість 834
- Сянок (Сянік), м., Польща 536-
537, 554, 556, 595, 663-664,
670-672
- Сяноцький (Сяніцький), пов.,
Польща 662-664, 667-668,
670-671
- “Сяська”. *Див.* Прокопович
Оксана
- Сьвіта Ян 176

Т

- Танява, с. Болехівської міської
ради 841
- Таньчук Євстахій 859
- Тарабан Микола (“С. Туча”) 29,
148
- “Таран”, повстанець 159
- “Тарас”. *Див.* Кавуза Петро
- “Тарас”. *Див.* Маївський
Дмитро
- “Тарас Чупринка”. *Див.* Шухе-
вич Роман
- Тарнава, с., тепертер. Турківсь-
кого р-ну 153
- “Тарнавський”. *Див.* Коссак
Зенон
- Тарнавський Зенон 13, 22-23,
86, 88, 90, 880
- Тарнів, м., Польща 64-65, 595
- Тарногородщина 542
- Тарношин, с. Томашівського
пов., Польща 177
- Татари 213, 220-222, 236, 268-
271, 275-281, 284, 292-293,
295-298, 301, 303, 306, 309,

317, 321-322, 327-332, 334, 336, 339, 344, 355, 361-362, 365-367, 371, 380-383, 400-401, 412, 426, 431, 452, 460-461, 463, 466

Твердохліб Михайло (“Медвідь”) 175

Тегеран, м., Іран 49, 494, 571

Теклівка, с. Підволочиського р-ну 592

Тенетиська, с. Томашівського пов., Польща 175, 837

Теплицький, р-н 820

Теплов Григорій 408

Терещенко, комісар 539

Терлецькі, пор. 674

Терлецький Омелян 843

Термопіли 532

Тернавка, с. Жидачівського р-ну 594, 796

Тернопіль, м. 29, 31, 35-37, 44, 68, 179, 592, 618, 659, 743, 830, 848, 857

Тернопільська, обл. 31, 37, 119, 178-179, 591-598, 721, 727, 768-769, 796, 802, 819-820, 824

Тернопільський, р-н 824

Тернопільщина 99-100, 321, 618, 823-825

Терстяна (Тжцяна), с. Кросненського пов., Польща 672

Тесля Іван 73

Тетеря Павло 364

Тиверці 253

Тижук Теодор 869

Тиктор Іван 49

Тилішак Володимир 17, 26

Тилява, с. Кросненського пов., Польща 672

“Тиміш”. *Див.* Саляк Юліан

“Тиміш”. *Див.* Гоцій Василь

Тимчій Володимир (“Лопатинський”) 73, 75, 243, 590, 595

Тимчук Іван (“Батько”, “Василь Турко”; “Володимир Шарко”) 107, 112, 807, 819

“Тирса”. *Див.* Романів Надія

Тиса, р. 405

Тисменицький, р-н 848

Тисова, с. Перемиського пов., Польща 841

Тихий океан 498

Тишковець Петро 64

Тіммінс, м., пров. Онтаріо, Канада 821

Тіто Йосиф Броз 481, 565, 573, 735-736

Тматорокань, м. 266

“Товкач”. *Див.* Гордон Микола

Товсте, смт Заліщицького р-ну 178

Тожецькі Ришард 118

“Токар”. *Див.* Гуляк Юліан

Томаківка, о. 301

Томаш Анна 665

Томаш Катерина 665

Томаш Марія 665

Томаш Степан 665

Томашівський, пов., Польща 836-837

Томашівський Степан 843

Томашівці, с. Калуського р-ну 765

Томашівщина 158, 538, 543

Томиленко Василь 314

Топільське, с. Рожнятівського р-ну 824

“Топір”. *Див.* Івашків Богдан

Топольницька Олена Юлія 31

Торонто, м., Канада 9, 11-13, 18, 20-23, 29-30, 32, 34, 38, 42-43, 46, 50, 52, 57, 62,

- 66-67, 74-75, 80-81, 86, 102-105, 107, 112-113, 123, 127, 130, 132, 135-137, 139-140, 142, 148-149, 158, 161, 169-170, 173, 180, 469, 531, 534, 558, 612, 739, 819-820, 824
- Трапезунт, м., Туреччина 307, 414
- “Трібуна”, тижневик 519
- Трієст, м., Італія 562, 610
- Тростянець, м. 591
- Тростянець Малий, с. Золочівського р-ну 802
- Троханяк Олександра 33
- Трохимович Богдан (“Певний”) 161
- “Троян”. *Див.* Зацний Лев
- “Троян”. *Див.* Кавуза Петро
- Трудовий конгрес 33, 827
- Труман (Трумен) Гаррі 509, 513, 517, 519, 562, 569, 576
- Трускавець, м. 592
- Трясило Тарас 311-312, 314
- Тукальський Йосиф 367
- Тульчин (Нестервар), м. 349
- “Тур”. *Див.* Шухевич Роман
- Турбаї, с. Глобинського р-ну 422
- Туреччина (Турецька імперія, турецькі землі) 223, 226, 288, 307, 309-310, 313, 325, 327, 331, 342, 345, 351, 360, 365-366, 381, 383-384, 391, 402, 404-406, 433, 479, 497, 513, 519, 522, 562, 567, 611, 679, 702
- Турик (Мороз) Ольга (“Малуша”) 128, 141, 147, 152, 169
- Турів, м., Білорусь 333
- Турки 281, 292-293, 298, 301-302, 305-306, 308-310, 313, 316, 364-366, 381, 400-401, 404-407, 412, 461
- Турківський, р-н 598
- Турківщина 146
- “Турко Василь”. *Див.* Тимчук Іван
- Турковська (Марфей) Марія 56, 866
- Турковський Василь (“Павло”, “Петрович”, “Пухир”) 46, 73-76, 92, 132, 590, 597, 866, 888
- Турченяк Володимира (“Володя”) 107
- Турчманович Михайло (“Кречет”) 46, 77, 79, 81, 94, 96, 98, 104-106
- Тухля, с. Сколівського р-ну 128
- “Туча”. *Див.* Шухевич Роман
- Туча С. *Див.* Тарабан Микола
- Тучапець Андрій (“Лобода”) 149
- “Тютюнник”. *Див.* Горницький Адріян
- Тютюнник, гестапівець 809
- Тютюнник Юрій 589, 591
- Тюшка Осип (“Обух”) 52, 55, 59, 80
- “Тяжкий П’ястук”. *Див.* Ковальський Володимир
- “Тятива”. *Див.* Куп’як Дмитро
- Тячівський, р-н 592
- Тшока, с., Польща 672
- У**
- УБП 615-616, 670-671, 675, 839
- Угнів, м. Сокальського р-ну 147, 160, 177, 538, 594, 841
- Угнівщина 177
- Угорщина (Мадярщина) 266, 272, 288, 292, 305, 325, 342, 436, 439, 446, 479, 519, 524, 566, 572, 702, 722

Угорці (мадяри, угри) 193-194, 261, 272, 274-272, 277, 283, 444-447, 450, 458, 460, 466, 592

Угринів, с. Підгаєцького р-ну 57, 786

Угринів, с. Сокальського р-ну 161

“Угринович”, к-р 150

“Ударник 2”, сотня 841

“Ударник 4”, сотня 841

“Ударник 6”, сотня 841

“Ударник 7”, сотня 841

Ужгород, м. 277

Узбеки 467

Україна (українські землі, українська держава) 9-11, 13, 18, 20, 22, 26, 29-30, 33, 35-38, 42, 44-45, 47-53, 55-56, 58, 60-61, 63, 68, 73, 77-78, 80, 83, 85, 87-92, 94-105, 108-114, 116-117, 119, 125, 128-129, 134, 136, 138, 145-152, 154, 158, 162, 165, 167, 172-173, 177-182, 188, 190-193, 198, 200-201, 203-204, 206-211, 214-239, 242-252, 255-264, 266-286, 288-294, 296, 300, 302-304, 307-309, 311-333, 335-336, 338-402, 404-417, 419-434, 441, 445-454, 456-462, 468, 470-478, 503-504, 526-530, 532-534, 537, 540, 546, 573, 582, 584-586, 589-591, 596, 613-614, 616-617, 621-624, 629-642, 644-648, 656-657, 659-662, 667, 669, 673-674, 677-679, 689, 695, 697-698, 700, 703, 709, 713-716, 719, 721-722, 725-733, 735-738, 743, 747, 750, 754-755, 765, 767-768, 770, 778, 780, 782-784, 786-788, 792-793, 795-796, 800-801, 803-804, 815, 817, 819, 821-822, 824, 826-830, 837, 839-840, 843-845, 894, 898

“Україна”, спортивне товариство 807

Україна, Закарпатська. *Див.* Закарпаття

Україна, Закерзонська. *Див.* Закерзоння

Україна, Західна 48, 65, 101, 109, 122, 221, 240-241, 345, 589, 625, 717

Україна, Лівобережна (Лівобічна) 364, 367-369, 394, 396, 401

Україна, Південна 105, 108, 401

Україна, Північна 221

Україна, Правобережна (Правобічна) 364, 366-367, 369-370, 374, 395-396, 401

Україна, Советська 537, 539-540

Україна, Східна 35, 92, 99, 101, 108, 221, 625, 633, 845

Україна, Центральна 92, 108, 625, 633

Україна, Центральньо-Східна 105

Українка Леся 41, 453

Українська автокефальна православна церква (УАПЦ) 527, 788

Українська Військова Організація (УВО) 41, 43, 84, 201, 203-204, 216, 241, 589, 591-592, 596, 618, 743, 747, 755, 768, 784, 786, 788, 819-821, 833, 841

Українська Головна Визвольна Рада (УГВР) 9, 11, 16, 18, 25, 42, 104, 106, 146, 151, 178, 180, 183, 586-587, 597, 613, 617, 644, 646, 656, 659, 721,

726, 729, 731-732, 739, 743,
745, 768-769, 777, 782, 786,
819, 820, 826, 830, 839, 846
УГВР, І ВЗ 597, 659, 739, 745,
754, 782
УГВР, Бюро інформації 597,
768
УГВР, Генеральний секретаріат
180, 597, 739, 768, 782, 786,
819
УГВР, ЗП 104, 151, 739, 743,
745, 777, 782, 839
УГВР, Президія 739
Українська Греко-Католицька
Церква (УГКЦ) 89, 438-439,
472, 516, 572
Українська народна партія 209,
215-216, 227, 457-458
Українська Народна Республіка
(УНР) 33-34, 82, 528-529,
591
Українська національна рада
31, 33, 827
Українська національно-демо-
кратична партія 31
Українська Повстанська Армія
(УПА) 9-10, 12, 14-16, 18-19,
21, 23, 29-30, 37, 42, 55, 66,
98, 103, 105-106, 108, 110,
114-115, 117, 120, 125-127,
129-130, 132, 134-137, 142-
143, 146-149, 151-152, 156,
158-161, 166-167, 169-171,
173-176, 178-180, 182-183,
465-468, 473, 515, 538, 544-
546, 549, 554-555, 557, 586,
588, 590, 593-594, 596-599,
606, 613-619, 621-624, 634-
635, 639-641, 643-645, 655-
657, 660-661, 663, 669, 671,
715, 726-727, 729-730, 735-
736, 738, 743-744, 755, 765,
768-769, 777-778, 782, 786,
793, 803, 807, 811, 818-820,
826, 834, 837-838, 840-841,
848, 884-885
УПА, ГВШ 106, 146, 152, 180,
183, 597, 743, 768, 820, 884-
885
УПА, Головне командування 14,
23, 182, 743, 804
УПА, Головний командир 9, 18,
132, 134, 152, 167, 178, 768,
786, 839-840, 846-847
УПА-Захід 121, 136-137, 151,
598, 743, 876
УПА-Південь 786
УПА-Північ 103, 597, 905
Українська православна церк-
ва 226, 304, 308, 471
Українська пресова служба 739
Українська Радянська Соціаліс-
тична Республіка (УРСР,
УССР) 35, 75, 150, 179, 515,
647-648, 733, 766
Українська революційна пар-
тія. *Див.* Революційна укра-
їнська партія
Українська самостійна собор-
на держава (УССД, ССУД)
29, 46, 75, 182, 191, 195,
201, 237-239, 623, 638-639,
745, 796, 804
Українська соціалістично-
радикальна партія (УСРП)
32, 89
Українське визвольне військо
637-638
Українське державне правлін-
ня (УДП) 89, 91-93, 98, 593,
597, 618, 631, 633, 768, 782,
785-786, 788, 821, 879, 881
Українське національне об'єд-
нання (УНО) 70, 73

Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО) 54, 82
Український Волинський полк 229, 526
“Український голос”, газета 41, 596, 785
Український допомоговий комітет (УДК) 65-68, 70-73, 76-77, 743, 747, 873, 875
Український народний козачий рух (УНАКОР) 60
Український Національний Комітет (УНК) 81-85, 88, 90-92, 747, 788
“Український перець”, журнал 129, 597, 846, 848
Український центральний комітет (УЦК) 65, 70-71, 84, 109-110, 873
“Українські вісті”, газета 800
Українці (українська нація, українське населення, український народ, українські племена) 30, 33, 40, 53, 55-56, 60, 63, 65, 69-72, 77, 81, 83, 86, 89, 91-92, 94, 100, 102, 104, 112, 114, 117, 119, 127, 138, 144-145, 150-151, 163-166, 168, 170, 173-174, 182, 187-194, 199-200, 203, 209-210, 212-217, 222, 225-226, 228-239, 245-250, 252, 255, 258-261, 268-273, 278-286, 289-291, 293-295, 297-298, 302, 304, 307-308, 312, 314-316, 319-321, 323, 325, 329, 331-334, 342-343, 350, 352, 354, 357, 362, 365-368, 372-375, 378, 380-384, 387, 390-392, 395-396, 398-399, 401, 404, 407-411, 413-417,

419-421, 423-430, 432, 434-452, 454, 457-460, 462-466-478, 488, 503, 512-518, 525-530, 532-533, 536, 538-540, 542-544, 546-553, 555-558, 566, 578-579, 581, 583, 585, 587-589, 603, 605-606, 613-617, 623-625, 627-628, 630-631, 635-640, 642, 645-649, 656-660, 662-664, 668-669, 672-675, 678, 689-690, 702, 715, 721, 726, 730-734, 738, 744, 783, 787, 795-796, 798, 803-804, 813, 815, 818, 823-827, 833, 837, 844, 893
“Улас”. Див. Петрига Петро
Уласенко Пантелеймон 399
Улицький Остап 71
Улицько-Середкевичі, с. Див. Середкевичі, с. Яворівсько-го р-ну
Уличі 253
Ульвівок, с. Сокальського р-ну 841
Ульянов 32
Умань, м. 395
“УНРРА”. Див. Гамівка Ярослав
Урал 490, 635
“Урзус”. Див. Кавуза Петро
Усте Зелене, с. Див. Устя-Зелене, с. Бучацького р-ну
Устіянів, с. Бещадського пов., Польща 595
Устіянович Микола 443
Устя-Зелене (Усте Зелене), с. Бучацького р-ну 31

Ф

Файзулін Ярослав 17, 26
Фальківський (Левчук) Дмитро 589, 591
Фартушок Ярослав (“Сокіл”) 840, 842

- Фасівка, с. *Див.* Фасівочка, с. Фасівочка, с. Макарівського р-ну 789
- Фасова, с. Макарівського р-ну 95, 789, 792, 794, 797, 799
- Фастів, м. 96
- Фастівець, с. Фастівського р-ну 96
- Федак Степан (“Смок”) 97
- Федечко Теодор (“Ярема”) 12, 21, 42, 55, 60, 68-69, 74-75, 241, 590, 596, 859, 870
- Федик Ярослав (“Роман Заревич”, “Славко”) 807, 819
- Фединський Василь (“Шрам”) 175
- “Федір”. *Див.* Лобай Володимир
- Федорів Петро (“Дальнич”, “Косич”, “П’єр”, “Сівко”) 12, 21, 42-44, 57, 68, 74-75, 95, 133, 135-138, 140, 148, 151-152, 154-156, 168-170, 177, 794, 796-797, 840, 848, 871-872, 890
- Федорів Роман 13, 22, 135, 138
- Федоров (Фйодоров) Олексій 735
- Федун Петро (“Волянський”, “Полтава”, “Савчук”, “Север”, “57”, “99”) 9, 14, 18, 23, 103, 149, 173, 765, 768
- Федькович Осип 445
- “Фелікс Остап”. *Див.* Подолянко Богдан
- Феодосія (Кафа), м. 292, 307
- “Феська”. *Див.* Скаб Євгенія
- Филип Еспанський 500
- “Фігура”. *Див.* Савчинський Остап
- “Фігурка”. *Див.* Кияк Роман
- Фіголь Атанас 46
- Філадельфія, м., США 821
- Філіповський 66
- “Філософ”. *Див.* Охримович Василь
- Філь Іван 148
- Фінляндія 527, 679, 689, 697-698, 700, 702, 722
- Фітільов Микола. *Див.* Хвильовий Микола
- Фйодоров. *Див.* Федоров Олексій
- Флінта Ярослав 54
- Флорида, штат, США 594, 765
- Франко Іван 41, 80, 202, 211-213, 449, 451, 624, 844
- Франко Франциско 571
- Франція 35, 169-170, 207, 231, 381, 384, 391, 411-413, 418, 422, 433, 479, 481, 492, 496-497, 513, 571, 589, 654, 703-704, 716, 771, 835
- Французи 411, 414, 614
- Фридрих Великий 346
- Фридрих Микола 869
- Фрольов Яків 670
- Фронт національної єдності (ФНЄ) 82
- Фультон, м., штат Міссурі, США 578

Х

- Харків, м. 110, 114, 425, 448, 450, 453-454, 526, 590-591, 594-595, 794, 796-797, 808
- Харківська, обл. 806
- Харківщина 113, 594, 808
- Хвильовий (Фітільов) Микола 105, 589, 591
- Хебський, окрес Карловарського краю, Чехія 156
- Херсон, м. 593

Херсонська, обл. 593
“Херсонєць”. *Див.* Палідович
Михайло
Химка Микола 123
Химка Мирослава-Ярослава
120-121, 123
Химко Зиновія (“Зоя”) 151,
156, 169
Хирів, м. Старосамбірського
р-ну 599
“Хлоп”. *Див.* Дзьоба Дмитро
Хлопецький Іван 64, 869
“Хмара”. *Див.* Батіг Юрій
“Хмара”. *Див.* Королишин
Мирон
“Хмель”. *Див.* Мельник Василь
Хмельницька (Кам’янець-
Подільська), обл. 721, 819-
820, 836
Хмельницький (Проскурів), м.
114
Хмельницький Богдан 33, 207,
222-223, 232, 234, 314-361,
364-366, 368, 375, 380-381,
383, 388, 393, 395-397, 404,
407, 412-414, 428, 440, 461,
527, 645, 660
Хмельницький Михайло 316
Хмельницький Тиміш 327, 330,
359
Хмельницький Юрій (Юрась)
333, 337, 359, 364
Хмельовський Олександр 241
“Хміль”. *Див.* Купчак Михайло
“Хмурий”. *Див.* Сушко Ігор
Ходорів, м. Жидачівського
р-ну
Хозари 261
Холм, м., Польща 36, 61, 77,
92, 276-277, 321, 339, 350,
352, 540, 787
Холмська, обл. 132

Холмська, окр. 132, 838
Холмський, ТВ 599. *Див. теж*
“Данилів”, ТВ
Холмщина 136-137, 249, 271,
278, 285, 319, 353, 420, 537-
541, 543-544, 755, 788, 807
“Холодний Яр”, надрайон 840-
841
Хомів Ярослав (“Лімницький”)
73, 93-94, 108, 590, 593, 880,
883
Хомутник Василь (“Блакитний”,
“Брюховецький”, “Іскра”)
129, 846, 848
Хорвати 253
Хорив 255
Хоривиця, г. 255
“Хорт”. *Див.* Михайлишин
Петро
Хортиця, о. 298
Хорунжак Ярослав (“Кобзар”)
150
Хотин, м. 308-309
Хотинець, с. Ярославського
пов., Польща 160
“Хрін”, журнал 178
Хронов’ят Михайло 69
Хрущ Павло, о. 65-66
Хуст, м. 788

Ц

Цап’як Василь (“Потап”) 840-
841
Цар Михайло 53-54
Царгород, м. *Див.* Стамбул, м.,
Туреччина
Цвіль Юрій (“Антон”, “Арон”,
“Скорик”) 14, 23, 147, 177,
755, 765
Ценів, с. Козівського р-ну 598,
820
Центральна Рада 32, 527, 844

- Центральний Український Повстанський Комітет (ЦУПком) 591
- Центральний союз українського студентства (ЦЕСУС) 596
- Цетуля, с. Ярославського пов., Польща 160
- Цецора, с. Ясського пов., Румунія 308
- “Циган”. *Див.* Кононович Федір
- Цигани 495, 814-815
- Циганик Василь 666
- Циганик Іван 666
- Циганик Катерина 666
- Цмоць Костянтин (“Вовченко”, “Град”, “Модест”, Стрілець”, “Юра”) 119, 126, 128-129, 590, 597, 748-749, 754, 823, 825, 829, 885
- “Цуньо”. *Див.* Пісецький Григорій
- Цура Дмитро 102
- Цюман Василь 813, 821
- Цьона Ярослав (Мирослав) (“Жмайло”) 138, 148
- Ч**
- “Чабан”. *Див.* Лапунька Омелян
- “Чад”. *Див.* Кашуба Іван
- Чайківська Клавдія (“Лискавка”) 590, 596
- Чайковський Данило 56, 77, 878
- “Чайчук”. *Див.* Грицина Михайло
- Чалий Сава 395
- Чан-Кай-Шек 520, 570, 611
- Чапля Ян 180
- Чапляки, с. Любачівського пов., Польща 149
- Чарнецький Стефан 349
- “Час”. *Див.* Старух Ярослав
- Чауси, м., Білорусь 343
- “Чепіга”. *Див.* Волошин Ростислав
- Червень, м. 263
- Червона армія (ЧА) 36, 95, 100, 230, 470, 492, 497, 540, 547-548, 550-551, 572, 577, 579, 615, 632, 641, 656, 669, 717, 727-728, 730
- “Червона Руба”. *Див.* Західний Ярослав
- Червоноград (Кристинопіль), м. 538
- Черкаська, обл. 591
- “Чернець”. *Див.* Шухевич Роман
- “Чернець Д.” *Див.* Левкович Василь
- Черниж, с. Маневицького р-ну 594
- “Черник”. *Див.* Макар Василь
- Чернівецька, обл. 727
- Чернівці, м. 179
- Чернігів (Чернигів), м. 267, 271, 426
- Чернігівська, губернія 410
- Чернігівщина (Чернигівщина) 267, 284, 322, 329
- “Чернява”. *Див.* Онишкевич Мирослав
- Чернявська Наталка (“Отаманша”) 78
- Черче, с. Рогатинського р-ну 35
- Черчілль Вінстон 480-483, 487-488, 493-494, 499-500, 502, 537, 558, 561-563, 565-570, 576-586
- Ческа Кубіце, с. Домажлицького окресу Пльзенського краю, Чехія 153, 755
- Ческа-Липський, окрес Ліберецького краю, Чехія 157

- Чехи (чеський народ) 11, 20, 153, 162, 164, 252, 308, 430, 440, 618, 624, 627-628, 650, 657-658, 671, 769, 897
- Чехія (Чехи) 82, 142, 153, 155-156, 261, 288, 550, 743, 782, 820, 833-835, 837
- Чехословаччина (ЧСР) 145-146, 151-154, 162, 169, 173, 511, 562, 573-574, 650, 671, 680, 704, 722, 748, 769, 771, 782, 833, 836
- Чечель Дмитро 377
- Чигирин, м. 316, 325, 333, 342-343, 366-367, 424
- “Чиж”. *Див.* Головінський Юліан
- Чижевський Василь (“Артем”, “Грищенко”, “Демид”, “Дячук”) 12, 14, 21, 23, 66, 68-69, 74, 77-79, 106, 115, 123, 131, 152-154, 169, 741, 743, 875
- Чикаленко Євген 450
- Чинченко Іван 94, 96, 880
- “Чиста Душа”. *Див.* Будник Богдан
- Чікаґо, м. 36, 65, 743, 768, 822
- “Чмелик”. *Див.* Вербівський Теодозій
- Чміль Василь (“Василь”, “Роман”) 131
- “Чок”. *Див.* Башук Петро
- Чорне море 212, 214, 220, 230, 232, 249-251, 255, 257, 259, 264, 272, 278, 292-293, 295, 302, 306-307, 310, 313, 325, 365, 384, 413, 440, 449, 533
- “Чорний”. *Див.* Гоцій Василь
- “Чорний”. *Див.* Мазурок Пилип
- “Чорний”. *Див.* Матла Зиновій
- Чорний Григорій 314
- “Чорний Крук”. *Див.* Ярослав Старух
- “Чорний Мустанг”. *Див.* Різник Володимир
- Чорнобиль, м. 332
- “Чорнобіль”. *Див.* Галів Тимко
- Чорновол Ігор 30-31, 34
- “Чорноморець”, охоронець 176, 838
- “Чорнота”. *Див.* Ковалик Іван
- “Чорнота”. *Див.* Яремко Григорій
- Чорнота Іван 358
- “Чорт”. *Див.* Лебедей Микола
- Чортків, м. 35, 591
- Чортківська, окр. 178
- Чортківський, надр. 179
- Чортківський, р-н 594
- Чортківщина 100, 596, 841
- Чортомлик, о. 366, 400
- Чубай Мирон 880
- “Чубчик”, прац. окр. СБ 175
- Чувашія 32
- Чуйко Галина. *Див.* Петренко Галина
- Чулевич Осип (“Грім”) 749, 755
- “Чума”. *Див.* Левицька Зиновія
- “Чумак”. *Див.* Мельничук Василь
- Чункінг, м., Китай 570
- Чупринка Григорій 589, 591
- “Чупринка Тарас”. *Див.* Шухевич Роман

Ш

- “Шаблюк”. *Див.* Позичанюк Осип
- Шак Дмитро 112, 813, 820
- Шандрук Сергій 36, 38, 44, 49-53
- Шанковський Лев 41, 93
- “Шарко Володимир”. *Див.* Тимчук Іван
- Шарпанці, с. Сокальського р-ну 805, 817-819, 822

Шарфф Гергард 112
Шаула (Шавула) Матвій 305-306
Шафонський Афанасій 408
“Шахтар”. *Див.* Бусел Яків
Шашкевич Григор 443
Шашкевич Маркіян 439-441, 443
Швейцарія (Швайцарія) 451, 513, 689
“Швейк”. *Див.* Вовк Іван
Шведи (шведське плем'я, шведський народ) 234, 248, 257-258, 306, 344-346, 353, 376-278, 380, 414
Швеція 170, 223, 257-258, 266, 325, 342, 344-347, 351, 354, 359-360, 376, 380-381, 383, 412, 513
Шевченко Тарас 41, 207, 211-212, 225-227, 300, 302, 312, 333, 373, 392, 399, 426-429, 432-434, 440, 447-448, 450-453, 458-459, 624, 820
Шевчик Люба 78
Шевчук Іван 13-14, 22-24, 112-113, 115, 117-118, 122, 805, 819, 882
Шевчук Микола (“Шуляк”) 112, 807, 819
Шевчук Павло (“Коваль”) 813-814, 820
“Шейк”. *Див.* Лопатинський Юрій
Шелбивіл, м., штат Кентуккі, США 788
“Шелест”. *Див.* Сидор Василь
Шептицький Андрей 33-34, 66, 87-89, 91, 93, 97
Шеремета Павло 589, 591
Шерер Жан-Бенуа 411
Шиманський Іван (“Шум”) 175
Широка Нива, прис. с. Вільховець Перемишлянського р-ну 129
Шкільний Володимир 17, 26, 32, 38, 43-44, 51-52
Шкурат Петро 82
Шлеск. *Див.* Сілезія
Шмігель Василь (“Максим”) 73
Шмігель Міхал 169
Шнирів, с. Бродівського р-ну 768
Шпак Степан 137
Шпіцер Василь 75, 595
Шпонтан Іван (“Залізник”) 173, 175-176
“Шрам”. *Див.* Гуляк Юліан
“Шрам”. *Див.* Фединський Василь
Штендера Євген (“Нерв”, “Прірва”) 9, 18, 42, 112, 127, 137-138, 149, 179-180, 892
Штетін, м. *Див.* Щецін, м., Польща
Штикало Дмитро (“Софрон”) 46-49, 51-52, 77, 103, 125, 860, 877
Штокало Василь 29-30, 32, 37, 842, 848
Штокгольм, м. *Див.* Стокгольм, м., Швеція
Шубський Ігор 59, 61, 64, 869
“Шугай”. *Див.* Позичанюк Осип
“Шуляк”. *Див.* Шевчук Микола
“Шум”. *Див.* Шиманський Іван
“Шуминка”. *Див.* Базильків Ольга
Шумляни, с. Підгаєцького р-ну 35
Шуркало Яким 667
Шуст Роман 29
“Шутка”. *Див.* Базильків Ольга

Шутка, поліцей 814
Шухевич Роман (“Білий”,
“Лозовський”, “Мамай”,
“Старий”, “Степан”, “Тур”,
“Туча”, “Тарас Чупринка”,
“Чернець”, “171”, “307”,
“315”) 9, 12, 14, 18, 21-23, 37,
42, 51-52, 60, 74-75, 78-79,
81, 86, 106, 108, 123, 129,
132-136, 147, 150-154, 167,
172, 177-178, 598, 739, 741,
744, 766-770, 779-782, 837,
839-840, 845-848, 860, 888
Шухевич Степан 13, 23, 61-63,
69, 71, 82

Щ

Щабельський, злодій 812
Щавне, с. Сяноцького пов.,
Польща 670
“Щасливий”. *Див.* Щирба
Юліан
Щебивововки, прис. с. Сурма-
чівка Ярославського пов.,
Польща 160
Щеглюк Василь 106, 109
Щек 255
Щекавиця, г. 255
“Щербак”. *Див.* Петрига Петро
Щербак Лариса 29, 32, 37
“Щербаченко”. *Див.* Галаса
Василь
Щецін (Штетін), м., Польща
169, 562
Щигельський Володимир
 (“Бурлака”) 170, 838, 841
Щирба Юліан (“Магістр”,
“Щасливий”) 132, 158, 167
“Щоденні вісті Української
Інформаційної Служби”,
газета 127, 130-131, 164-
165, 599, 841

Щуровичі, с. Радехівського
р-ну 594

Ю

Югославія 479-481, 511, 519,
524, 558, 573-574, 611, 655,
679, 703, 716, 719, 722, 736
Юзефський Генрик 789
Юзич Юрій 17, 26
“Юлько”. *Див.* Гасин Олекса
“Юнак”. *Див.* Ковалик Богдан
“Юнак”, журнал 49-50, 241, 596
“Юнацтво”, журнал 49-50
“Юра”. *Див.* Цмоць Костянтин
Юрій, король 277-278
Юрій Тройденович, князь 278
“Юрко”. *Див.* Булат Юрій
“Юрко”. *Див.* Гадада Василь
“Юрко”. *Див.* Кук Василь
Юшківці, с. Жидачівського р-ну
129, 597-598, 754-755, 846

Я

“Я. Я.”. *Див.* Старух Ярослав
Яблунівка, с. Буського р-ну
824
“Явір”. *Див.* Лаба Василь
Явірник, с. Сяноцького пов.,
Польща 554
Яворина, г. 769
Яворів, м. 46, 85, 737, 783, 785
Яворівський, надр. 103
Яворівський, р-н 86, 103, 149,
598, 785, 836, 842
Яворівський Корнило 125
Яворівщина 85, 148-150, 188,
785
Ягайло, король 285
Ягільниця (Ягольниця), с. Чорт-
ківського р-ну 112, 594, 813
“Ягода”. *Див.* Лукасевич
Мар’ян

Ядвига, королева 285
Ядрин, м., Росія 32
Яковлів Андрій 82
Ямна, с. Бещадського пов.,
Польща 142
Ямна Долішня, с. Бещадського
пов., Польща 155
Ямельниця, с. Сколівського
р-ну 124, 128-129, 134
Янів, м. *Див.* Івано-Франкове,
смт Яворівського р-ну
Янів Володимир 46-49, 51-52,
79, 82-84, 860
Янів (Мойсейович) Софія 46,
51, 79, 860
Янкевич Геннадій 869
Янківський Григорій
("Ластівка") 170, 838, 841
Японія 214, 225, 247, 257, 456,
498-499, 520, 608
Японці 498, 520, 564
"Ярема". *Див.* Гнідик Юрій
"Ярема". *Див.* Пришляк Євген
"Ярема". *Див.* Федечко Теодор
Яремко Григорій ("Боярин",
"Крутій", "Чорнота") 134,
150, 160, 177-178
Яремко Михайло 176
Ярий Ріко 76, 80, 93
"Ярина". *Див.* Голояд Галина
"Ярлан". *Див.* Старух Ярослав
Ярополк, князь 263
"Ярополк". *Див.* Лебедь
Микола
Ярополче, с. Волоколамського
р-ну Московської обл., Росія
367
Ярослав, м., Польща 77, 84,
106, 161, 316, 352, 536, 554,
784
Ярослав Мудрий, князь 218-
219, 265-266, 272, 279, 283,
461
Ярослав Осьмомисл, князь
272-273, 279
"Ярослав Ясенко". *Див.* Старух
Ярослав
Ярославський, пов. 595
Ярославщина 149, 158, 538,
543, 838
"Ясенко Ярослав". *Див.* Старух
Ярослав
"Ясень". *Див.* Вінтонів Василь
Ясінські 58, 592
"Яструб". *Див.* Вільшинський
Богдан
Яструбичі, с. Радехівського
р-ну 147
Ятвяги, с. *Див.* Прибілля, с.
Жидачівського р-ну
Яців Дмитро 84
Яців Тимко 126
Яців Юлія 126
Яцун Богдан 56
Яцура Теодор 76

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

- АК – Армія Крайова
англ. – англійський
БСБ – боївка Служби безпеки
бул. – булавний
вд. – відділ
ВЗ – великий збір
ВЗУН – великий збір українських націоналістів
ВіН – (Wolność i Niezawisłość) “Свобода і Незалежність”
ВО – воєнна округа, військова округа
воєв. – воєводство
ВОП – (WOP, Wojska Ochrony Pogranicza) Війська охорони кордону
ВП – Військо польське
ВШВО – військовий штаб воєнної округи
ГВШ – головний військовий штаб
ГДА – Галузевий державний архів
ген. – генерал
ГОСП – Головний осередок пропаганди
Гестапо – (Geheime Staatspolizei) таємна державна поліція
д. – друг
д-р – доктор
др. – доктор
див. – дивитися
ДСЗ – (DSZ, Delegatura Sił Zbrojnych) Делегататура Збройних Сил
ДУН – Дружини українських націоналістів
ЕЛАС – Народно-визвольна армія Греції
ЗДА – З’єдинені Держави Америки
ЗОУЗ – західні окраїни українських земель
ЗП УГВР – Закордонне представництво УГВР
ЗУЗ – західні українські землі
ЗУНР – Західноукраїнська Народна Республіка
ЗЧ ОУН – Закордонні частини ОУН
к-р – командир
кап. – капітан
КБВ – (KBW, Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego) Корпус внутрішньої безпеки
КГБ – (Комитет государственной безопасности) Комітет державної безпеки
КОП – Крайовий осередок пропаганди
КП – крайовий провід
КП(б)У – Комуністична партія (більшовиків) України
май. – майор
МВД – (Министерство внутренних дел) Міністерство внутрішніх справ
МГБ – (Министерство государственной безопасности) Міністерство державної безпеки
МО – (Milicja Obywatelska) Громадська міліція
МП – (MP, Maschinen pistole) пістолет-кулемет [німецького виробництва]
МТС – машинно-тракторна станція
МУЗ – матірні українські землі

НАН – Національна академія наук
 надр. – надрайон, надрайонний
 напр. – наприклад
 Народний комісаріат
 НБ – (NB, Národní bezpečost) Народна безпека
 НВЗ – надзвичайний великий збір
 нім. – німецький
 НКВД – (Народный комиссариат внутренних дел) Народний комісаріат внутрішніх справ
 НКГБ – (Народный комиссариат государственной безопасности) Народний комісаріат державної безпеки
 нпр. – наприклад
 НСЗ – (NSZ, Narodowe Siły Zbrojne) Народове Сіли Збройне (Національні збройні сили)
 о. – отець
 ОБКУГ – Організація вищих клас українських гімназій
 ОЗУЗ – окраїни західних українських земель
 окр. – округа, окружний
 ОРМО – ОРМО (Ochotnicza Rezerwa Milicji Obywatelskiej, ОРМО) Добровільний резерв громадської міліції
 ОСУЗ – осередньо-східні українські землі
 ОУН – Організація Українських Націоналістів
 ПЗУЗ – північно-західні українські землі
 ПНР – Польська Народна Республіка
 пов. – повіт, повітовий
 пол. – польський
 полк. – полковник
 пор. – поручник
 поч. – початок
 ппор. – підпоручник
 ППР – (PPR, Polska Partia Robotnicza) Польська робітничая партія
 ППС – (PPS, Polska Partia Socjalistyczna) польська соціалістична партія
 ППС – (пістолет-пулемет Судаєва) пістолет-кулемет Судаєва
 ППШ – (пістолет-пулемет Шпагина) пістолет-кулемет Шпагина
 прис. – присілок
 пров. – провідник
 пров. – провінція
 проф. – професор
 ПУН – Провід українських націоналістів
 р-н – район
 рай. – районний
 РКМ – (RKM, ręczny karabin maszynowy) ручний кулемет [польського виробництва]
 руб. – рубль
 СБ – Служба безпеки
 СБУ – Служба безпеки України
 св. – святий
 СВТ – (Самозарядная винтовка Токарева) Самозарядна гвинтівка Токарева
 СД – (SD, Sicherheitsdienst) Служба безпеки
 СКВ – самооборонний кущовий відділ
 сл. п. – славної пам'яті
 слов. – словацький
 сотн. – сотник

сс. – села
СССР – (Союз Советских Социалистических Республик) Союз Радянських Соціалістичних Республік
ССУД – самостійна соборна українська держава
ст. – старший
ст. бул. – старший булавний
ст. віст. – старший вістун
стор. – сторінка
СУЗ – східні українські землі
СУНМ – Союз Української Націоналістичної Молоді
СУСОП – Союз українських студентських організацій під Польщею
США – Сполучені Штати Америки
т. зв. – так званий
ТАСС – (Телеграфное агентство Советского Союза) Телеграфне агентство Радянського Союзу
ТВ – тактичний відтинок
тис. – тисяча
ТТ – (Тульський-Токарев) Тульський-Токарев [пістолет]
тхз – техзвено
УАПЦ – Українська автокефальна православна церква
УБП – (UBP, Urząd Bezpieczeństwa Publicznego) Уряд публічної безпеки
УВО – Українська Військова Організація
УГА – Українська Галицька Армія
УГВР – Українська Головна Визвольна Рада
УГКЦ – Українська Греко-Католицька Церква
УДК – Український допомогивий комітет

УДП – Українське державне правління
УНАКОР – Український народний козачий рух
УНДО – Українське національно-демократичне об'єднання
УНК – Український національний комітет
УНО – Українське національне об'єднання
УНР – Українська Народна Республіка
УПА – Українська Повстанська Армія
УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка
УСБУ – Управління Служби безпеки України
УСРП – Українська соціалістично-радикальна партія
УССД – українська самостійна соборна держава
УССР – (Украинская Советская Социалистическая Республика) Українська Радянська Соціалістична Республіка
УЦК – Український центральний комітет
УЧХ – Український Червоний Хрест
ФНЄ – Фронт національної єдності
фр. – французький
хор. – хорунжий
хут. – хутір
ц. р. – цього року
ЦДАВО – Центральний державний архів вищих органів влади і управління України
ЦДАГО – Центральний державний архів громадських об'єднань України

ЦЕСУС – Центральний союз
українського студентства

ЦКМ – (СКМ, ciężki karabin
maszynowy) важкий кулемет
[польського виробництва]

ч. – число

чес. – чеський

чол. – чоловік

ЧА – Червона армія

ЧСР – Чехословацька республіка

шт. – штук

УВ – (Urząd Bezpieczeństwa)
Уряд безпеки

ПЕРЕЛІК ІЛЮСТРАЦІЙ

Ярослав Старух.....	850
Ярослав Старух. Портрет	850
Ярослав Старух.....	850
Ярослав Старух. 1939 р.....	850
Ярослав Старух.....	851
Ярослав Старух. 1945–1947 рр.....	851
Ярослав Старух. 1945–1947 рр.....	851
Тимотей Старух.....	852
Тимотей Старух.....	852
Ганна Старух.....	852
Іванна Старух. 1911 р.....	852
Микола Старух. 1950 р.....	853
Ольга Старух. 20 жовтня 1944 р.....	853
Богдан Старух.....	853
Тарас Старух.....	853
Пластовий духовий оркестр. Бережани, 1929 р.....	854
Пластова зустріч Подільської округи	854
Звіт 24 пластового куреня ім. П. Полуботка. Січень 1927 р. ...	855
Перша сторінка хроніки пластового табору на Лисоні. 1929 р.....	856
Посвідка Ярослава Старуха про складення іспиту з провідництва. Лисоня, 28.07.1928 р.....	857
Посвідка Ярослава Старуха про складення іспиту з пасічництва. Бережани, 10.08.1928 р.....	857
Посвідка Ярослава Старуха про складення іспиту з плавання. Бережани, 12.10.1928 р.....	858
Посвідка Богдана Старуха про складення іспиту з плавання. Бережани, 12.10.1928 р.....	858
Володимир Герета	859
Теодор Федечко	859
Список мешканців кімнати 87 Академічного дому у Львові, складений польською поліцією 11.10.1932 р.....	859
Облікова картка в'язня. Львів, 18.06–7.07.1934 р.....	860
Облікова картка в'язня. Львів, 23.12.1934 р.–11.02.1936 р. ...	861
Перша сторінка заяви прокуророві окружного суду у Львові. Львів, 5.12.1935 р.....	862
Друга сторінка заяви прокуророві окружного суду у Львові. Львів, 5.12.1935 р.....	863
Наказ про звільнення з тюрми. Львів, 10.02.1936 р.....	864
Крайовий провідник ОУН ЗУЗ Лев Ребет	865
Член KE ОУН ЗУЗ Михайло Коржан.....	865
Член KE ОУН ЗУЗ Микола Кос.....	865
Член ОУН Галина Дидик.....	865

Працівниця адміністрації газети “Нове село” Марія Марфей з чоловіком, членом КЕ ОУН ЗУЗ Василем Турковським	866
Адміністратор газети “Нове село” Микола Арсенич	866
Працівник редакції газети “Нове село”, окружний провідник ОУН Львівщини Степан Галамай	866
Працівник редакції газети “Нове село”, член КЕ ОУН ЗУЗ Роман Малащук.....	866
Працівник редакції газети “Нове село”, член КЕ ОУН ЗУЗ Петро Мірчук	867
Провідник ОУН на ПЗУЗ Яків Бусел.....	867
Діячі ОУН на ПЗУЗ Олександр і Яків Бусли.....	867
Повітовий провідник ОУН Луччини Микола Скоп'юк.....	868
Окружний провідник ОУН Луччини Микола Мостович	868
Повітовий провідник ОУНДубенщини Степан Пшеничний.....	868
Повітовий провідник ОУН Костопільщини Володимир Робітницький.....	868
Повітовий провідник ОУН Кременеччини Ігор Шубський.....	869
Адвокат Володимир Старосольський	869
Члени ОУН з ПЗУЗ – студенти Львівського університету і Львівської політехніки	869
Лев Зацний, Ярослав Старух, Теодор Федечко. 1939–1940 рр.	870
Левицький, Ярослав Старух та ін. 1939–1941 рр.....	870
Володимир Пришляк, Ярослав Старух, Петро Федорів. 1939–1941 рр.	871
Володимир Пришляк, Ярослав Старух, Петро Федорів, Володимир Кубійович та ін. 1939–1941 рр.	871
Володимир Пришляк, Ярослав Старух, Петро Федорів. 1939–1941 рр.	872
Володимир Кубійович, Ярослав Старух, Петро Федорів, Микола Дужий, Володимир Пришляк та ін. 1939–1941 рр.	872
Голова УДК в Кракові Володимир Горбовий	873
Другий секретар УДК в Кракові Лев Дубас.....	873
Працівник УДК в Кракові, член Проводу ОУН Микола Климишин	873
Голова УЦК Володимир Кубійович	873
Член ПУН Роман Сушко	874
Член ПУН Осип Бойдуник	874
Комендант старшинської школи ім. Є. Коновальця Степан Сулятицький.....	874
Провідник ОУН Степан Бандера. 1939–1941 рр.....	874
Лев Зацний, Левицький та невідомий. 1939–1941 рр.	875
Працівник УДК в Кракові Василь Чижевський	875
Роман Кравчук і Осип Безпалько	875
Член ПУН і Революційного Проводу ОУН Іван Габрусевич.....	876
Член Революційного Проводу ОУН Іван Равлик.....	876

Викладач старшинської школи ім. Є. Коновальця, командир УПА-Захід, член Проводу ОУН Василь Сидор з дружиною, зв'язковою ОУН Надією Романів	876
Референт пропаганди Проводу ОУН Степан Ленкавський	877
Референт пропаганди Проводу ОУН Мирослав Прокоп	877
Член референтури пропаганди Проводу ОУН Іван Мітрінґа ...	877
Член референтури пропаганди Проводу ОУН Дмитро Штикало	877
Член референтури пропаганди Проводу ОУН Данило Чайковський	878
Член референтури пропаганди Проводу ОУН Василь Ривак ..	878
Член референтури пропаганди Проводу ОУН Роман Паладійчук	878
Член референтури пропаганди Проводу ОУН Василь Охримович	878
Член Проводу ОУН Василь Кук	879
Перший заступник Провідника ОУН, голова УДП Ярослав Стецько	879
Другий заступник Провідника ОУН, урядуючий провідник ОУН Микола Лебедь	879
Член референтури пропаганди Проводу ОУН, державний секретар пропаганди УДП Осип Позичанюк	879
Диктор Львівської радіостанції Зенон Тарнавський	880
Диктор Львівської радіостанції Юліан Савицький	880
Привітальна листівка Ярославові Стецьку. Пашківка, 19.07.1941 р.	880
Уповноваження Ярослава Старуха призначати членів УДП	881
Уповноваження Василя Кука призначати членів УДП	881
Керівник відділу зв'язку організаційної референтури Проводу ОУН Микола Гошовський	882
Керівник відділу зв'язку організаційної референтури Проводу ОУН Володимир Лобай	882
Працівник організаційної референтури Проводу ОУН Іван Шевчук	882
Зв'язкова і племінниця Ярослава Старуха Люба Петрицька ...	882
Організаційний референт крайового проводу ОУН ЗУЗ Юліан Гуляк	883
Організаційний референт крайового проводу ОУН ПЗУЗ Сергій Качинський	883
Організаційний референт крайового проводу ОУН ОСУЗ Ярослав Хомів	883
Організаційний референт крайового проводу ОУН ПУЗ, референт пропаганди Проводу ОУН Петро Дужий	883
Софія та Іван Королі з доньками Любою та Ларисою	884
Референт пропаганди Проводу ОУН, член Бюро Проводу ОУН Дмитро Маївський	884

Член Проводу ОУН, шеф ГВШ УПА Дмитро Грицай	884
Член Проводу ОУН, шеф ГВШ УПА Олекса Гасин	885
Шеф Бюро інформації і пропаганди Львівського обшару (краю) Армії Крайової Лех Садовський	885
Працівник СБ ОУН, відповідальний за безпеку радіостанції “Афродита” Кость Цмоць.....	885
Зв’язковий радіостанції “Афродита” Михайло Біраковський..	885
Керівник технічного відділу референтури пропаганди Проводу ОУН Іван Клим	886
Працівник радіостанції “Афродита” Володимир Макар	886
Диктор радіостанції “Афродита” Альберт Газенбрукс	886
Диктор радіостанції “Афродита” Валентина Горбач-Горбаченко	886
Інженер радіостанції “Афродита” Роман Божиківський	887
Працівник радіостанції “Афродита” Галина Чуйко	887
Працівник радіостанції “Афродита” Люба Лемик	887
Редактор журналу “Ідея і чин” Михайло Палідович.....	887
Крайовий провідник ОУН ЗОУЗ Володимир Гринів	888
Крайовий провідник ОУН ЗОУЗ Дмитро Мирон	888
Крайовий провідник ОУН ЗОУЗ Василь Турковський	888
Крайовий провідник ОУН ЗОУЗ Роман Шухевич	888
Крайовий провідник ОУН ЗОУЗ Ярослав Рак	889
Провідник Краківської округи ОУН Мирослав Петріна.....	889
Обласний провідник ОУН Перемищини Семен Левицький.....	889
Обласний провідник ОУН Перемищини, референт пропаганди крайового проводу ОУН ЗОУЗ Василь Галаса	889
Крайовий провідник ОУН Львівського краю Дмитро Слюзар	890
Член крайового проводу ОУН ЗОУЗ, командир ВО “Сян” Мирослав Онишкевич.....	890
Референт СБ крайового проводу ОУН ЗОУЗ Петро Федорів..	890
Зв’язкова крайового проводу ОУН ЗОУЗ Теофілія Бзова	890
Член референтури пропаганди Проводу ОУН, керівник редакційного звена крайового проводу ОУН ЗОУЗ Володимир-Ігор Порендовський	891
Керівник редакційного звена крайового проводу ОУН ЗОУЗ, провідник II округи ОУН Микола Радейко.....	891
Зв’язковий крайового проводу ОУН ЗОУЗ Петро Михайлишин	891
Керівник групи зв’язку крайового проводу ОУН ЗОУЗ Федір Кононович.....	891
Провідник III округи ОУН Євген Штендера	892
Провідник I округи ОУН, організатор друкарні ім. Я. Старуха Мирослав Гук	892
Організаційний референт II округи Микола Винничук і провідник II округи Дмитро Дзьоба	892
Провідник 5 району II округи ОУН Теодор Ребіш	892
Обкладинка брошури “Боротьба з Москвою”. 1941 р.....	893

Обкладинка брошури “Боротьба з Москвою”.....	893
Перша сторінка журналу “Наша боротьба”. 1941 р.	893
Обкладинка книги “Тисяча років життя й боротьби українського народу”. 1942–1943 рр.	893
Короткий популярний виклад ідеології і політики українського націоналізму.1941 р.	894
Ілюстрація до статті Ярослава Старуха “Довкруги Кримської конференції”. 17.03.1945 р.	895
Обкладинка брошури “На шляху історичного поступу”.....	896
Обкладинка брошури “Новітні варвари”. 1946 р.	896
Обкладинка брошури “Krwawym szlakiem stalinowskiej demokracji”.....	896
Обкладинка брошури “Upiór faszizmu”. 1946 р.	896
Обкладинка брошури “Spectre of fascism”. 1946 р.	897
Обкладинка брошури “Spectre of fascism”. 1947 р.	897
Обкладинка брошури “Опир фашизму”. 1947 р.	897
Обкладинка брошури “До братнього чеського і словацького народів”. 1947 р.	897
Обкладинка брошури “Нова голодова катастрофа в Україні”. 1947 р.	898
Обкладинка брошури “New famine catastrophe in Ukraine”. 1947 р.	898
Обкладинка брошури “Вибори в СРСР”. 1947 р.....	898
Обкладинка брошури “Czy bomba atomowa uratuje Anglię?”	898
Перша сторінка повідомлення про смерть Ярослава Старуха. 1948 р.	899
Перша сторінка видання “Осередок пропаганди і інформації при Проводі Організації Українських Націоналістів (ОУН)” із повідомлення про смерть Ярослава Старуха. Серпень 1948 р.	899
Пам’ятник на місці загибелі Ярослава Старуха. Фото 2009 р.	899
Пам’ятник на місці загибелі Ярослава Старуха. Фото 2012 р.	899
Схема операції з ліквідації Ярослава Старуха.	900
Пам’ятник Ярославу Старуху в с. Золота Слобода. Фото 2011 р.	901
Неповний перелік праць Я. Старуха та В. Галаси, зроблений В. Куком. Початок 1950-х рр.	902
Листівка, видана друкарнею ім. Я. Старуха, 1949 р.....	903

ПЕРЕЛІК ДОКУМЕНТІВ І МАТЕРІАЛІВ

РОЗДІЛ І.

ПРАЦІ

1. 12 прикмет характеру українського націоналіста. [1930-і рр.].....	187
2. Одним фронтом в єдиній організації під одним проводом до нашого визволення. [Не пізніше квітня 1941 р.].....	190
3. За належний вишкіл (Геть з політичною неграмотністю!) [Не пізніше квітня 1941 р.].....	195
4. Другий Великий Збір ОУН. [Не раніше 4 квітня 1941 р.].....	198
5. Великі героїчні постаті. [Травень 1941 р.].....	202
6. Короткий популярний виклад ідеології політики українського націоналізму. [1941 р.].....	214
7. Боротьба з Москвою. 1941 р.....	218
8. Перед бурею. [Не раніше 1 квітня 1942 р.].....	236
9. Дмитро Мирон. [Не раніше 25 липня 1942 р.].....	240
10. Тисяча років життя й боротьби українського народу (Короткий нарис історії України). [Не пізніше 4 грудня 1942 р.].....	246
11. Всенародній рух збройної самооборони українського населення Волині й Полісся. [Не пізніше 1 березня 1944 р.].....	463
12. Німецька преса про події на Волині. [Не пізніше 1 березня 1944 р.].....	469
13. Наше положення. [1944 р.].....	473
14. Діли й пануй. [1944 р.].....	475
15. Сучасне положення українського народу. [1944 р.].....	476
16. По Чорноморсько-Кримській конференції. [Між 11 і 15 лютого 1945 р.].....	478
17. Довкруги Кримської конференції. [Між 11 лютого і 17 березня 1945 р.].....	483
18. Про Остапа Вишню, сибірську дірку і сталінську чухавку. [Не пізніше березня 1945 р.].....	504
19. Конференція у Сан-Франціско й Організація Об'єднаних Націй. [Не раніше 26 червня 1945 р.].....	505
20. До цілого культурного світу! Отвертий лист українців, замешкалих за лінією Керсона. Жовтень 1945 р.....	513
21. Політичний огляд. 2 січня 1946 р.....	519
22. В день 22 січня! [Не пізніше 22 січня 1946 р.].....	526
23. Безсмертні Крути! [Не пізніше 29 січня 1946 р.].....	532
24. Українські землі за лінією Керсона в огні боротьби. [1946 р.].....	534
25. Огляд політичних подій. 10 березня 1946 р.....	558
26. Огляд політичних подій. 24 березня 1946 р.....	566

27. Чи атомова бомба врятує Англію? Чи союз народів англійської мови є достаточним забезпеченням перед большевизмом (Відповідь п. Черчілеві). <i>Квітень 1946 р.</i>	578
28. У Свято Героїв! [<i>Не пізніше 23 травня 1946 р.</i>]	587
29. На шляху історичного поступу. [<i>30 червня 1946 р.</i>]	599
30. Огляд міжнародніх подій. <i>23 серпня 1946 р.</i>	607
31. Наша відповідь. <i>1946 р.</i>	613
32. До братнього чеського і словацького народів (Вияснення українських повстанців в справі закидів большевицької пропаганди). <i>Листопад–грудень 1946 р.</i>	618
33. “Тінь Довбуша іде верхами, ридає ревними сльозами...” [<i>Кінець 1946 р.</i>]	659
34. Новітні варвари. <i>1946 р.</i>	662
35. Опир фашизму. [<i>1946 р.</i>]	679
36. Нова голодова катастрофа в Україні. <i>Січень 1947 р.</i>	703
37. Вибори в ССРСР (Коротка інформація). <i>Січень 1947 р.</i>	722
38. Факти. [<i>Не пізніше 1947 р.</i>].....	735

РОЗДІЛ II. ЛИСТУВАННЯ

39. Ярослав Старух – “Вергуну”. [<i>25 червня 1941 р.</i>]	737
40. Ярослав Старух – Михайлові Палідовичу. <i>1 березня 1944 р.</i>	738
41. Ярослав Старух – Романові Шухевичу. <i>9 вересня 1945 р.</i> ..	739
42. Ярослав Старух – Романові Шухевичу. <i>11 вересня 1945 р.</i> ...	741
43. Степан Бандера – Ярославові Старуху. <i>4 березня 1946 р.</i>	744
44. Ярослав Старух – Мирославові Прокопу. [<i>Не раніше квітня 1946 р.</i>]	748
45. Ярослав Старух – Юрієві Цвілю. [<i>1946 р.</i>]	755
46. Петро Федун – Ярославові Старуху. <i>Квітень 1947 р.</i>	765
47. Ярослав Старух – Степанові Бандері. <i>20 липня 1947 р.</i>	769

РОЗДІЛ III. ДОКУМЕНТИ

48. Звіт Я. Старуха про організацію влади в Яворові. <i>29 червня 1941 р.</i>	783
49. Уповноваження Я. Старухапризначати членів УДП. <i>7 липня 1941 р.</i>	785
50. Уповноваження В. Кукапризначати членів УДП. <i>7 липня 1941 р.</i>	786
51. Звіт Я. Старухапро ситуацію і діяльність у Рівному. <i>9 липня 1941 р.</i>	787
52. Звіт Я. Старуха про ситуацію і діяльність у Рівному, Житомирщині і Київщині. <i>15 липня 1941 р.</i>	789

53. Звіт Я. Старуха про ситуацію і діяльність у Київщині. <i>[18 липня 1941 р.]</i>	794
54. Звіт Я. Старуха про ситуацію і діяльність у Київщині. <i>20 липня 1941 р.</i>	797
55. Повідомлення керівництва підпілля про смерть Я. Старуха. <i>[Не пізніше серпня 1948 р.]</i>	802

РОЗДІЛ IV. СПОГАДИ

56. Шевчук Іван. Із спогадів про Івана Климова і Ярослава Старуха. <i>1963 р.</i>	805
57. Куп'як Дмитро. До справи Ярослава Старуха і Дмитра Грицяя. <i>1987 р.</i>	822
58. Старух Богдан. Ярослав Старух. Його жести, характер, боротьба. <i>1987 р.</i>	825
59. Леонтович-Башук Наталія. На межовій землі. <i>[Не пізніше 30.03.1995 р.]</i>	831
60. Галаса Василь. Дорогий друже! Візьміть моє серце і віднесіть в Україну. <i>19 серпня 1997 р.</i>	837
61. Дужий Петро. Із спогадів про Ярослава Старуха – крайового провідника ОУН Закарпатського краю. <i>[Не пізніше 14 жовтня 1997 р.]</i>	842

ЛІТОПИС УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ

Літопис УПА – це серійне книжкове видання. Його завдання – опублікувати, з дотриманням джерельної точності, документи й матеріали до історії УПА, а також стимулювати й видавати праці про діяльність УПА та історію України того періоду взагалі. Кожний том або група томів Літопису присвячені окремим темам і мають назву. Частина томів охоплює історію УПА за певний період на більших територіях, як, наприклад, на Волині, в Галичині, на українських землях під Польщею тощо. Кожна з цих територій може мати два – три, а то й більше томів. Додаткова серія книжок буде присвячена загальним темам, або збірникам спогадів, праць, або може бути книжкою одного автора на якусь тему. Збірники появляються не періодично, а в залежності від підготовки й опрацювання наступного тому. Нумерація книжок Літопису може йти інакше, ніж за оголошеним територіальним планом чи хронологією подій. Документи передруковуються з дотриманням джерельної точності, зі збереженням загальної форми оригіналу. Конечні виправлення чи відтворення пошкоджених місць відзначаються квадратними дужками або – де потрібно – пояснені в примітках. Так само відзначаються додані редакцією слова, пояснення чи заголовки в тексті. Інші підпільні матеріали – мемуари, меморандуми, публіцистика тощо – передруковуються без пропусків, проте мовні й правописні виправлення детально не відзначаються, хіба в особливих випадках. Як правило, передруки беруться з оригіналів, але при відсутності оригіналу до уваги береться найвірогідніша копія чи передрук. В усіх випадках точно подається джерело, а у випадку передрукованих архівних матеріалів – теж місце збереження даного матеріалу. Кожний том має довідник осіб та місцевостей і словник неясних слів, скорочень та маловживаних чи незрозумілих слів.

LITOPYS UPA –CHRONICLE OF THE UKRAINIAN INSURGENT ARMY

Litopys UPA is a series of books, produced with the aim of publishing source documents and materials relating to the history of the UPA, as well as stimulating and publishing works about the activities of the UPA and, in a more general way, the history of Ukraine of that period. Each volume or group of volumes of Litopys UPA is devoted to a specific theme and has a separate title. Some of the volumes deal with the history of the UPA in a given period of time or in a given region – for example, in Volyn', in Halychyna, in the regions of Ukraine held by Poland and so on. Two, three, or even more volumes may be devoted to general themes, to collections of memories, or to single books by individual authors dealing with particular questions. The appearance of Litopys UPA is not periodic, and depends on the pace at which successive volumes are compiled and prepared for print. The volumes may appear in an order other than that indicated above, based on a territorial and chronological principle. In reprinting documents, we adhere strictly to their sources and preserve the general form, language and orthography of the originals. Places in the text where corrections have had to be made, or where the original documents have been damaged or had to be reconstituted, are designated with square brackets, or, if necessary, provided with explanatory footnotes. Words, explanations, or titles inside the texts that have been added by the editors are indicated in a similar manner. Other underground materials – memories, memoranda, works of publicists and the like – are also reprinted without omissions, but only in exceptional cases are linguistic and orthographic corrections indicated. Reprints are based on original texts. In cases where the original text is not available, the reprint is based on the most reliable copy of reprint. The sources of all materials used are clearly indicated and in the case of reprinted archival material, their present locations are also given. Each volume is provided with an index of names of persons and places and a glossary listing names that may not be clear, abbreviations and rarely used or incomprehensible words.

ЛІТОПИС УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ
Серійне книжкове видання документів, матеріалів і наукових праць до історії Української Повстанської Армії

Досі появилися такі томи Літопису УПА основної серії:

Том 1. Волинь і Полісся: німецька окупація; книга перша: Початки УПА; документи і матеріяли. Книга містить політичні й організаційні документи та матеріяли до історії УПА на Волині та Поліссі. Третє, виправлене видання, 1989 р., 256 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи, схеми.

Том 2. Волинь і Полісся: німецька окупація. Книга друга. Книга містить підпільні документи і матеріяли про бойові дії УПА на Волині й Поліссі. Друге, виправлене видання, 1985 р., 256 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи.

Том 3-4. Чорний Ліс: видання команди Станиславівського тактичного відтинка УПА, 1947 – 1950 роки. Книга перша і друга. Книги містять меморіяли, біографічні нариси й документи про дії відділів УПА Станиславівського ТВ УПА. Частина матеріалів – оповідання, новели й вірші.

Том 3. Книга перша: 1947 – 1948. Друге, виправлене видання, 1987 р., 272 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи, схеми.

Том 4. Книга друга: 1948 – 1950 (продовження). Друге, виправлене видання, 1989 р., 288 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи, схеми.

Том 5. Волинь і Полісся: німецька окупація; книга третя: спомини учасників. Книга містить спогади, рецензії та додаткові підпільні матеріяли про дії УПА. Між мемуарами – повідомлення про договір про ненапад між ГК УПА й угорською армією. 1983 р., 312 стор., мапи, ілюстрації.

Том 6. УПА в світлі німецьких документів, 1942-1945; книга перша: 1942 – липень 1944. Книга містить аналізи, меморандуми, повідомлення, звіти, а також переклади українських документів для центральних політичних, військових і поліційних установ. 1983 р., 256 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи.

Том 7. УПА в світлі німецьких документів; 1942-1945; книга друга: серпень 1944-1945 (продовження шостого тому). 1983 р., 272 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи.

Том 8. Українська Головна Визвольна Рада; документи, офіційні публікації, матеріяли; книга перша: 1944-1945. Книга містить основні документи Першого Великого Збору УГВР, передрук органу Президії УГВР *Вісник* (ч. 4 (7), серпень 1945), статті та матеріяли з 1944-45 рр., які стосуються цілості визвольного руху. 1980р., 320 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи, схеми.

Том 9. Українська Головна Визвольна Рада; книга друга: 1946-1948. Книга містить видання УГВР *Самостійність і Бюро інформацій УГВР* та інші матеріали. 1982 р., 520 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи, схеми.

Том 10. Українська Головна Визвольна Рада; книга третя: 1949-1952. Книга містить документи, офіційні повідомлення, публікації й матеріали УГВР в Україні, між ними *Бюро інформацій УГВР*, вип. 4, 6 і 9. 1984 р., 424 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 11. Тернопільщина: список впавших героїв української революції в боротьбі з московсько-більшовицьким окупантом за час від 13 березня 1944 до 31 грудня 1948 року. Це підпільне видання містить біографії 725 осіб, які загинули на території Тернопільської округи. Крім того, подає нові дані про смерть близько ста невідомих повстанців, які загинули на території округи. 1985 р., XXXII – 248 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 12. Третя подільська воєнна округа УПА («Лисоня»). Книга містить видані командою воєнної округи короткі описи боїв відділів УПА – «Лисоня» від листопада 1943 р. до серпня 1945 року, збірник підпільних пісень *«Повстанський стяг»* – виданий з нагоди п'ятиріччя УПА в 1947 році, – та інші документи й матеріали групи УПА «Лисоня». 1989 р., 352 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 13. Перемищина – Перемиський курінь; книга перша: Денник відділу «Бурлаки» (Володимира Щигельського) – містить денник цього відділу («Ударники»-4, 94а) за час від жовтня 1946 р. до 24 жовтня 1947 р., ведений бунчужним «Буркуном», з епілогом Богдана Гука («Скали»). Книга має також різні документи сотні – списки вояків, господарські документи тощо. 1986 р., 370 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 14. Перемищина – Перемиський курінь; книга друга: Денники й документи – містить денники сотенного «Крилача» (Ярослава Коцьолка) з 1944 і 1947 років, які продовжував по його смерті сотенний «Бурлака» (Володимир Щигельський), денник сотні «Крилача» (ведений бунчужним «Орестом») і документи обох сотень. 1987 р., 262 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 15. Костянтин Гіммельрайх: Спогади командира відділу особливого призначення «УПА-Схід»; спогади. Автор – киянин – оповідає про свої переживання від вибуху війни 1941 року до «звільнення» з УПА і рейду на Захід в 1945 році: мобілізація до ЧА, німецький полон, окупований Київ, участь у підпіллі ОУНм, к-р вд. УПА (ОУНм) в Карпатах, старшинська школа УПА, мандри по Поділлі й к-р вд. особливого призначення «УПА-Схід». 1987 р., 266 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 16. Підпільні журнали закерзонської України, 1945-1947. Збірник містить передруки таких підпільних журналів: «Тижневівісті», «Лісовик», «Інформативнівісті», «Інформатор» і «Перемога». Всі числа цих журналів супроводяться англомовним резюме. Збірник має статтю про історію підпільної видавничої діяльності на Закарпатті та Акт оскарження Олени Лебедович. 1987 р., 608 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 17. Англомовні видання українського підпілля, 1946-1947. Збірник містить передруки підпільних видань: «Нові Лідіце», «Виселення єпископа Коциловського», «Вибори в СРСР», «Нова голодова катастрофа в Україні», «Фашистське страшило», «До братніх чеського і словацького народів». 1988 р., 192 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 18. Карпатська група УПА «Говерля»; книга перша: Документи, звіти та офіційні публікації. Містить передрук підпільного видання командування групи *Шлях перемоги*, звіти команд тактичних відтинків УПА й звіти командирів відділів та підвідділів УПА, 24 ТВ УПА «Маківка». 1990 р., 328 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 19. Карпатська група УПА «Говерля»; книга друга: Спомини, статті та видання історично-мемуарного характеру. Охоплює збірку нарисів і споминів, друкованих у підпіллі. Майже всі спомини написані старшинами і вояками УПА ще в Україні або відразу після переходу на еміграцію. 1992 р., 357 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 20. Показчик до «Літопису УПА»; книга перша: 1-19 томи. Книга містить показчики псевдонімів, прізвиськ, географічних назв, інституцій, алфавітні списки авторів та надрукованих матеріалів й інші дані про перших 19 томів «Літопису УПА». 1994 р., 528 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 21. УПА в світлі німецьких документів, 1941-1943; Книга третя: червень 1941 – травень 1943. Книга містить звіти, меморандуми, а також переклади українських документів для центральних політичних і поліцейських установ. 1991 р., 271 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 22. УПА в світлі польських документів; книга перша: Військовий Суд Оперативної Групи «Вісла». Містить вироки, звіти та кореспонденцію Військового суду Оперативної групи «Вісла» за період від травня до вересня 1947 р. 1992 р., 627 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 23. Медична опіка в УПА: документи, матеріали і спогади. Більша частина книги – це спомини санітарів, медиків, лікарів й інших працівників санітарної служби й Українського Червоного Хреста (УЧХ). В книзі теж поміщено підпільні документи й біографії працівників УЧХ. 1992 р., 480 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 24. Ідея і чин: орган Проводу ОУН, 1942-1946. У цій книзі передруковано головний політично-інформативний журнал Проводу ОУН на Українських Землях, що видавався 1942-1946рр. Журнал містив важливу інформації про боротьбу УПА, німецьку та російську окупаційну політику, розвиток української політичної думки. 1995 р., 592 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 25. Пісні УПА. Збірка пісень, тематично пов'язаних з боротьбою УПА. Збірник охоплює не тільки властиві пісні вояків УПА, але й укладені пізніше в тюрмах і концтаборах, чи уложені народом. Збірник містить тексти пісень, їх варіанти, мелодію і варіанти, а також дані про саму пісню, її авторів й оспівуваних у піснях героїв чи події. Збірник містить понад 600 пісень і їх варіантів. 1997 р., XXIV+556 стор., тверда обкладинка, ноти.

Том 26. Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріали. Книга четверта: Документи і спогади. Збірник містить протокол ВЗ УГВР, доповідь на цьому зборі й інші документи: вибір з листування президента УГВР Кирила Осьмака, переговори з польським підпіллям, Угорщиною й Румунією, слідчу справу Миколи та Петра Дужих й інші документи. У книзі також спогади членів УГВР й інших осіб про утворення та діяльність УГВР 2001 р., 658 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 27. Роман Петренко. За Україну, за її волю; спогади. Автор – волиняк – оповідає про свою діяльність від часу війни у 1939 р. до відходу на Захід у 1945 р.. Спочатку автор був діячем ОУН Сарненської округи (від січня 1942 р. у підпіллі), згодом – шефом господарського відділу ШВО УПА «Заграва», від літа 1943 р. – ГВШ (потім КВШ УПА-Північ, командир Дм. Клячківський) і від літа 1944 р. – старшиною для особливих доручень при ГСЗС УГВР під керівництвом м. Лебедея. 1997 р., 279 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи.

Том 28. Марія Савчин. Тисяча доріг; спомини. Автор оповідає про свої переживання від вибуху війни (від 1944 р. до 1953 р. – у підпіллі) до свого приходу на еміграцію у 1954 р.. Від 1945 р. була дружиною В. Галаси, заступника пров. ОУН Закерзонського краю, від 1947 р. співробітника ГОСП в Карпатах, і від 1948 р. – пров. ОУН ПЗУЗ. Авторка перебувала разом з ним на Закерзонні, в Карпатах, на Волині, а також – в тюрмі КГБ у Києві. 1995 р., 600 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 29. Іван Гарасимів («Палій»). 3 юнацьких мрій – у ряди УПА, це розповідь учасника підстаршинської школи УПА в Карпатах та ройового в сотні У-І (94), про його бойовий шлях в УПА від осені 1943 р. до осені 1947 р. в Карпатах та на Лемківщині. Спогади дають цікаву картину зі щоденного життя повстанців та їхніх командирів, та про важке становище українського населення на цих теренах. 1999 р., 336 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 30. Степан Хрін (Степан Стебельський). Кризь сміх заліза; спогади. Книга містить два спогади Степана Стебельського («Хріна»), к-ра ТВ УПА 24 «Маківка» – «Кризь сміх заліза», «Зимом в бункері» та спогади Олекси Конопадського («Островерха») – «Спомини чотогового УПА Островерха». Автори оповідають про свої дії в УПА від 1944 р. до 1949 р. року на Лемківщині та Дрогобиччині. 2000 р., 552 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 31. УПА на Львівщині і Ярославщині. Спогади і документи вояків УПА ТВ «Розточчя», 1943 – 1947. Книга містить спогади «Сої», «Спартака», «Зенона Семеніва» та інших членів відділу УПА к-ра «Бриля». Також подано оперативні звіти к-ра «Бриля» та к-ра «Гамалії» («Переяслави I» та «Переяслави II») з Тактичного Відтинку УПА «Розточчя». 2000 р., 324 стор., тверда обкладинка, схеми, ілюстрації.

Том 32. Медична опіка в УПА: документи, матеріали і спогади. Книга друга. Велика частина книги – це спомини санітарів, медсестер, медиків, лікарів та інших працівників санітарної служби й Українського Червоного Хреста (УЧХ). 2001 р., 581 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 33. Тактичний Відтинок УПА 26-ий «Лемко»: Лемківщина і Перемищина (Документи і матеріали). Книга містить документи і матеріали, що стосуються історії та діяльності відділів УПА ТВ-«Лемко» в 1944-1947 рр., оперативні звіти, накази інструкції та вказівки, рейди УПА, та документи Підстаршинської школи ім. полк. «Коника». 2001 р., 900 стор., тверда обкладинка, організаційні схеми, ілюстрації, мапи.

Том 34. Лемківщина і Перемищина – «Холодний Яр», «Бескид», «Верховина»: Політичні звіти. Книга містить організаційний розподіл підпільної мережі Лемківщини і Перемищини, кадрову обсаду підпільної сітки та політичні й інформативні звіти з терену за роки 1944-1947 рр.. 2001 р., 974 стор., тверда обкладинка, організаційні схеми, ілюстрації.

Том 35. Показчик до «Літопису УПА»; книга 2: томи 21-34, томи та 1-3 Нової Серії та томи 1-3 серії «Бібліотека». Книга містить показчики псевдонімів, прізвиськ, географічних назв, інституцій, поазбучні списки авторів та надрукованих матеріалів й інші дані про томи «Літопису УПА» Основної та Нової Серій, також книги «Повстанські могили» т.1 за ред. Євгена Місила. 2002 р., 870 стор., тверда обкладинка.

Том 36. «Книга полеглих членів ОУН і вояків УПА Львівщини». Книга містить отримані з радянських архівів короткі біографії членів ОУН і УПА, які загинули на Львівщині. 2002 р., 1058 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 37. Іван Лико. На грані мрії і дійсності: спогади підпільника. 1945-1955. Книга містить спогади Івана Лика

(«Скали», «Богдана») – «На грані мрії і дійсності» та спогади Миколи Терефенка («Медведя») – «На грані двох світів». Автори оповідають про пережите ними в підпіллі на Лемківщині та в польських тюрмах. 2002 р., 644 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 38. Петро Й. Потічний. Архітектура резистансу: криївки і бункри УПА в світлі радянських документів. Книга містить схеми та описи різних криївок УПА й заплілля, та перелік з'єднань Червоної Армії та Внутрішніх Військ НКВД, які були залучені до боротьби проти підпілля, зібраних в Архіві Внутрішніх військ Українського Округу за рр. 1944-1954 рр., який знаходиться в Колекції ім. Петра Й. Потічного при Університеті Торонто. 2002 р., 430 стор., тверда обкладинка, схеми, ілюстрації.

Том 39. Тактичний відтинок УПА 28-й «Данилів»: Холмщина і Підляшшя. Документи і матеріяли. Містить огляди й документи про дії УПА на Холмщині й Підляшші в 1945 – 1948 роках. Між документами – звіти Холмського ТВ УПА, хроніки (денники) сотень УПА, звіти зі зустрічей представників УПА з представниками польського резистансу з ВіН-у («Вольносьць і Незавіслосьць»), звіт із зустрічі з англійським кореспондентом, та інше. Більшість документів походить з Колекції Петра Й. Потічного при Університеті Торонто. 2003 р., 1058 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 40. Тактичний Відтинок УПА 27-й «Бастіон»: Любачівщина, Ярославщина, Томашівщина. Документи і матеріяли. Містить огляди й документи про дії УПА в 1945–1948 роках. Серед документів — звіти Команди Тактичного Відтинку, хроніки відділів куреня УПА «Месники», звіти й огляди керівництва II Округу ОУН «Батурин», господарські звіти тощо. Більшість документів походить з Колекції Петра Й. Потічного при Університеті Торонто. 2004 р., 600 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 41. Президент УГВР Кирило Осьмак. Книга містить документи та матеріяли про Президента УГВР Кирила Осьмака, його життя, наукову діяльність і смерть. 2004 р., 880 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 42. Петро Й. Потічний. Літопис УПА – Історія: Документи і матеріяли. Вояки УПА, які в 1947-1949 роках пробилися рейдом у Західну Європу, вважали своїм обов'язком залишити для історії та майбутніх поколінь пам'ять про визвольні змагання в часі Другої світової війни та після її закінчення. Це стало реальністю в 1974 р., коли було створено видавництво «Літопис УПА». Книга містить документи та матеріяли про нелегкі будні становлення та діяльності видавництва «Літопис УПА» за 30-літній період діяльності, короткі біографії членів видавничого комітету, адміністрації видавництва, редакторів, авторів, упорядників і фундаторів томів. 2005 р., 658 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Томи 43-44. Боротьба з агентурою: Протоколи допитів Служби Безпеки ОУН в Тернопільщині. 1946-1948. Книги містять протоколи переслухань працівниками Служби Безпеки (СБ) ОУН Тернопільської області осіб, підозрілих у співпраці з органами державної безпеки СРСР. Матеріяли походять з підпільного архіву, віднайденого у 2004 р. в селі Озерна Зборівського р-ну Тернопільської обл., завдяки с. п. Софрону Кутному. На їх базі можна вивчати організацію, обсяг та дії підпільних структур щонайменше в межах однієї області у 1946–1948 рр., коли тиск на підпілля радянських силових структур був надзвичайно потужний. Також матеріяли протоколів яскраво відображають жорстокість, нелюдяність та брутальність радянських репресивних органів, які шляхом терору та насилля снували павутину імперії зла на теренах Західної України.

Том 43. Книга 1: В першій книзі поміщено 85 з 193 наявних протоколів допитів, що охоплюють 13 районів Тернопільщини, зокрема: Бережанський, Білобожницький, Борщівський, Бучацький, Великобірківський, Великоглибочоцький, Великодедеркальський, Вишнівецький, Заліщицький, Залозецький, Збаразький і Зборівський райони. 2006 р., 1332 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, схеми.

Том 44. Книга 2: Книга є продовженням 43 тому та містить подальших 108 протоколів переслухань СБ ОУН, зокрема, з теренів таких районів як: Золотопотіцький, Золотниківський, Козівський, Козлівський, Коропецький, Кременецький, Ланівецький, Микулинецький, Новосільський, Підволочиський, Підгаєцький, Почаївський, Пробіжнянський, Скала-Подільський, Скалатський, Теремовлянський, Товстецький, Чортківський, Шумський, та з Рогатинського району Станіславівської області. Тут також поміщені Протоколи ТОС-у, Протоколи смерті, Лист підпільників на Далекий Схід, Протокол однієї події, список функціонерів МВД і МГБ та список слідчих СБ. Вступна стаття до обох книг поміщена в т. 43. 2006 р., 1288 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 45. Генерал Роман Шухевич – “Тарас Чупринка” Головний Командир УПА. Книга містить спогади про ген. Романа Шухевича–Тараса Чупринку, його життя, підпільну діяльність і смерть. 2006 р., 572 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Томи 46. Боротьба з агентурою: Протоколи допитів Служби Безпеки ОУН в Тернопільщині. 1946-1948. Книга 3. Книга є важливим доповненням і продовженням тт. 43-44 та містить протоколи переслухань СБ ОУН з п'яти районів Тернопільської обл., зокрема: Великодедеркальського, Вишнівецького, Збаразького, Золотниківського та Кременецького. Документи походять з повстанських архівів, віднайдених в околицях сіл Пліхів, Краснопуца Бережанського р-ну та Петриків Тернопільського р-ну. 2007 р., 896 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 47. Підпільна Пошта України. Книга містить ілюстрації ППУ з філателістичної збірки с.п. Степана Голяша, яка знаходиться в “Колекції Петра Й. Потічного про підпільну й антипідпільну боротьбу в Україні” при Університеті Торонто (Канада), з коротким описом рисунків марок і блоків, а також вступні статті, що привідкривають історію діяльності Підпільної Пошти України. 2009 р., 336 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 48. УПА в світлі словацьких та чеських документів (1945-1948); книга перша: Рейди УПА в документах війська та апарату безпеки ЧСР (1945-1946). Дві головні теми книги – перебіг пропагандивних рейдів УПА теренами Північно-Східної Словаччини в серпні-вересні 1945 р. і в квітні 1946 р. (стратегія, цілі, поведінка відділів) та заходи чехословацької армії і органів безпеки ЧСР на припинення діяльності УПА в країні (до вересня 1946 р.). Книга також містить матеріали про чехословацько-радянську та чехословацько-польську співпраці стосовно УПА, звіти та відомості військової розвідки і національної безпеки ЧСР про дії повстанців, ситуацію українського населення на Закерзонні та документи про реакцію чехословацького суспільства до УПА. 2010 р., 864 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 49. Тернопільщина: “Вісті з Терену” та “Вістки з Тернопільщини”. 1943-1950; книга перша (1943-1947). В книзі подано підпільні інформації про діяльність ОУН і УПА та суспільно-політичну ситуацію в Тернопільській області і суміжних районах. 2010 р., 832 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 50. Тернопільщина: “Вістки з Терену” та “Вістки з Тернопільщини”. 1943-1950; книга друга (1948-1950). Книга містить подальші документи підпілля ОУН за 1948-1950 рр. щодо суспільно-політичної та економічної ситуації в Тернопільщині. 2010 р., 1240 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Готуються до друку:

– УПА в світлі словацьких та чеських документів (1945-1948); книга друга (1947-1948).

У НОВІЙ СЕРІЇ, т. зв. Київській, у співпраці з Інститутом української археографії та джерелознавства Національної Академії Наук України Державним комітетом архівів України та Центральним державним архівом громадських об’єднань (ЦДАГО) України появилися такі томи «Літопису УПА»:

1. Видання Головного Командування УПА. Книга містить такі видання: «*До зброї*», № 16, 1943, «*Повстанець*», № 1-6, 1944-1945, «*Український перець*», № 1-3, 1943-1945 та «*Бойовий правильник піхоти*». Київ – Торонто, 1995 р., 482 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

2. Волинь і Полісся: УПА та запілля 1943 – 1944. Документи і матеріали. Книга містить документи Головної Команди УПА-Північ та документи Військових Округ «Заграва», «Богун», «Турів» та «Тютюнник». Київ – Торонто. 1999, 724 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

3. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України 1943-1959. Збірник містить найповніше зібрання документів ЦК КП(б)У – постанови з'їздів, пленумів політбюро, оргбюро, секретаріату, які супроводжуються інформативними записками, повідомленнями та довідками. У книзі також подано листи, стенограми засідань та виступів членів ЦК КП(б)У. Київ-Торонто. 2001, 652 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

4. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ (1943–1959). Книга перша: (1943–1945). У книзі зібрані документи з історії боротьби сталінського режиму проти українського національно-визвольного руху протягом 1943–1945 рр. Усі подані матеріали мають інформаційно-звітний характер. Київ–Торонто. 2002, 597 стор., тверда обкладинка.

5. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ. (1943–1959). Книга друга: 1946–1947. У книзі зібрані документи з історії боротьби сталінського режиму проти українського національно-визвольного руху протягом 1946–1947 рр. Усі подані матеріали мають інформаційно-звітний характер. Київ–Торонто. 2002, 574 стор., тверда обкладинка.

6. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ. (1943–1959). Книга третя: 1948. У книзі зібрані документи з історії боротьби сталінського режиму проти українського національно-визвольного руху протягом 1948 р. Усі подані матеріали мають інформаційно-звітний характер. Київ–Торонто, 2003, 523 стор., тверда обкладинка.

7. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ. (1943–1959). Книга четверта: 1949–1959. У книзі зібрані документи з історії боротьби сталінського режиму проти українського національно-визвольного руху протягом 1949–1959 рр. Усі подані матеріали мають інформаційно-звітний характер. Київ–Торонто, 2003, 716 стор., тверда обкладинка.

8. Волинь, Полісся, Поділля: УПА та Запілля 1944-1946. Документи і матеріали. Збірник містить документи керівництва УПА-Північ і УПА-Південь, Краєвого проводу ОУН ПЗУЗ і НВРО та груп (Воєнних Округ) «Заграва», «Богун», «Тютюнник» і з'єднань

груп «33» (ПЗК «Москва»), «44» (ПСК «Одеса»). Київ–Торонто, 2006, 1448 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

9. Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: притоки допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1944–1945. Книга містить архівні документи з переслухань радянськими репресивними органами таких осіб, як: Михайло Степаняк, Євген Басюк, Мирослав Гайдук, Ярослав Білинський, Артемізія Галицька, Олександр Луцький, Юрій Стельмашук, Петро Дужий, Микола Дужий, Володимир Павлик, Омелян Польовий, Федір Воробець, Дмитро Вітовський, Василь Левкович. Київ–Торонто, 2007, 912 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

10. Життя і боротьба генерала “Тараса Чупринки” (1907–1950). Документи і матеріали. У книзі зібрані документи та матеріали за 1907–2005 рр., які характеризують основні віхи життя і діяльності керівника українського визвольно-революційного руху в 1943–1950 рр. ген. Романа Шухевича (“Тараса Чупринки”) та присвячені його пам’яті. Поряд з документами Галузевого державного архіву СБ України до збірки увійшли документи Державного історичного архіву України у Львові і, частково, – ЦДАВО України, а також матеріали, які публікувалися в “Літописі Української Повстанської Армії” (Торонто) та в інших виданнях. Київ–Торонто, 2007, 832 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

11. Мережа ОУН(б) і запілля УПА на території ВО “Заграва”, “Турів”, “Богун” (серпень 1942 – грудень 1943 рр.). До книги увійшли 353 раніше не опублікованих документи з різних територіальних осередків ОУН(б) і запілля УПА на Волині й Південному Поліссі за серпень 1942 – грудень 1943 рр., які відображають діловодство КП, округ, районів ОУН(б) на ПЗУЗ (серпень 1942 – вересень 1943 рр.), а також округ, надрайонів, районів, кущів, підрайонів і станиць запілля УПА на ПЗУЗ (вересень – грудень 1943 р.). Київ–Торонто, 2007, 848 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

12. Воєнна Округа УПА “Буг” 1943–1952. Документи і матеріали. Книга 1. Том містить документи командування воєнної округи і окремих підрозділів, пресові видання “Буг”, як також звітно-інформативні документи керівництва ОУН на Львівщині. Київ–Торонто, 2008 р., 800 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

13. Воєнна Округа УПА “Буг” 1943–1952. Документи і матеріали. Книга 2. Том містить документи командування Воєнної Округи і окремих підрозділів, пресові видання, як також звітно-інформативні документи керівництва ОУН на Львівщині. Київ – Торонто, 2009 р., 1232 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

14. УПА і запілля на ПЗУЗ. 1943–1945. Невідомі документи. До збірника увійшли нещодавно виявлені у різних архівах України історичні джерела УПА (УПА–Північ) (266 документів, світлини), що раніше були не відомі широкому загалові. У них висвітлюється історія керівництва, військових підрозділів, армійського запілля за 1943–1945 рр. Територіальний ареал: північний захід, центр, північний схід Волині, Південне Полісся. Київ – Торонто, 2010 р., 640 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

15. Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1946–1952. Книга 2. Книга містить архівні документи з переслухань радянськими репресивними органами таких осіб, як: Миколи Павловича, Івана Павловича-Бабинця, Петра Лиховського, Віктора Харківа, Григорія Голяша, Юліана Матвіїва та Степана Коваля. Київ–Торонто, 2011, 840 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

16. Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944 – 1954 рр. У книзі вміщено 281 діловий лист, а також фрагменти, розсекречені СБУ за останні 3 роки. Авторами джерел є як керівники УПА і збройного підпілля ОУН (Роман Шухевич, Василь Кук), так і функціонери крайового рівня (Микола Козак, Василь Галаса та ін.). Діловий епістолярій висвітлює маловідомі, переважно трагічні події національно-визвольної боротьби на Волині та Поліссі у 1944 – 1954 рр. Київ–Торонто, 2011, 1024 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

17. Осип Дяків–“Горновий”. Документи і матеріали. У книзі вміщено 119 документів присвячених життю та діяльності одного з провідних публіцистів воюючої України, члена Проводу ОУН, заступника Голови генерального секретаріату УГВР, та підполковника-політвиховника УПА Осипа Дяківа–“Горнового”. Основна частину складає його творча спадщина та листування. Публікуються документи про освіту та навчання, арешт та ув’язнення радянською владою, обставини загибелі; зізнання та спогади осіб, які з ним тісно співпрацювали. Переважна більшість документів і матеріалів публікуються вперше. Представлено найповніший нарис життя і діяльності О. Дяківа, висвітлено основні ідеї його публіцистичних праць. Київ–Торонто, 2011, 1016 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

18. Діяльність ОУН та УПА на території Центрально-Східної та Південної України. У книзі вміщені документи і матеріали українського резистансу про діяльність підпілля ОУН(б) та УПА на території центральних, східних і південних областей України у 1942-1952 рр. Джерела висвітлюють одну з маловідомих сторінок історії України середини ХХ століття й органічно

доповнюють документальну спадщину українського самостійницького руху в Західній Україні. Київ – Торонто, 2011, 1160 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

19. Підпілля ОУН на Буковині: 1943-1951. Документи і матеріали. Збірник включає звітно-інформаційні документи структур ОУН Буковини, інструкції, пресові видання, деякі матеріали УПА та СБ, а також документи радянських органів держбезпеки, що вели боротьбу з українським визвольним рухом. Київ – Торонто, 2012, 784 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

20. Воєнна округа УПА «Лисоня». Документи і матеріали. 1943–1952. Збірник містить документи і матеріали військового штабу та окремих підрозділів воєнної округи УПА «Лисоня», а також звітно-інформаційні документи структур ОУН, що висвітлюють український визвольний рух на території Тернопільщини. Київ – Торонто, 2012, 848 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

21. Ярослав Старух. Документи та матеріали. Збірник містить творчу спадщину, яка охоплює важливі ідеологічні, політичні та історичні питання. Також публікуються найважливіші документи і спогади, які стосуються життя та діяльності Ярослава Старуха, а також біографічний нарис, написаний на широкій джерельній базі, зокрема з використанням маловідомих і невідомих документів радянських та польських карально-репресивних органів. Київ – Торонто, 2012, 1008 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Готуються до друку:

– “Станіславівська округа ОУН. Документи і матеріали. 1945-1951”.

– “Золочівська округа ОУН. Матеріали СБ”, книга 1.

СЕРІЯ «ЛІТОПИС УПА» – БІБЛІОТЕКА

1. Юрій Ступницький. Спогади про пережите. Автор – волиняк – оповідає про свою родину та переживання від юнацьких років (кінець 30-х) до виходу з ув'язнення в середині 50-х років. Автор є сином начальника штабу УПА полк. Леоніда Ступницького, разом з яким у 1943 р. пішов до УПА, де навчався у старшинській школі «Дружинники». Після арешту в 1944 р. поневірявся по тюрмах і таборах Радянського Союзу. Київ, 2000, 128 стор., м'яка обкладинка, мапи, ілюстрації.

2. Володимир В'ятрович. Рейди УПА теренами Чехословаччини. Монографію присвячено одному з маловідомих аспектів історії українського національно-визвольного руху 1940-1950 років – рейдам УПА чехословацькими теренами.

Обрана тема дозволяє авторові показати розмах національно-визвольної боротьби в Україні, її вплив на події у післявоєнній Європі, без чого неможливе правильне і об'єктивне тлумачення суспільних процесів того часу. Львів, 2001, 208 стор., м'яка обкладинка, мапи, ілюстрації.

3. Ярослав Грицай – «Чорнота», Параскевія Грицай. А рани не гоїлися: Спомини «Чорноти». У книзі описані спогади чотового командира УПА «Чорноти» про події, що відбувалися в 1943-1945 роках на Закерзонні, та про його страдницьке життя в більшовицьких тюрмах і концтаборах Сибіру. Мемуари підготовлені до друку дружиною автора Параскою Грицай (з дому Ротко), яка протягом довгих років відтворювала розповіді свого чоловіка, уточнювала, доповнювала та систематизувала їх. Львів, 2001, 332 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

4. Спогади вояків УПА та учасників збройного підпілля Львівщини і Любачівщини. Книга містить спогади Василя Левковича («Вороного»), його дружини Ярослави, сотенного Миколи Тарабана («Тучі»), вояків УПА Івана Філя («Шеремети»), Івана Василевського–Путко («Вуса»), оргмоба Костя Міхалика («Думи») та зв'язкової Катерини Когут–Лялюк («Грізної»). В книзі подана коротка згадка про Якова І. Чорнія («Кулю», «Мушку», «Ударника»), командира Перемиської 6 ВО УПА, авторства Федора Лопадчака. Львів, 2003, 448 стор., тверда палітурка в суперобкладинці, ілюстрації.

5. Мирослав Горбаль. Довідник-пошукуєць. Реєстр осіб, пов'язаних з визвольною боротьбою на теренах Львівщини (без Дрогобиччини). 1944-1947 (за архівними документами). Книга є підсумком опрацювання архівних документів з фондів Державного архіву Львівської області за 1944-1947 роки. Ці документи мають інформаційно-звітний характер (також плани заходів, стенограми нарад, протоколи засідань та допитів, підпільні документи, прокурорські аналізи, агентурні справи тощо) й викривають суть боротьби комуністичного режиму проти національно-визвольного руху на вказаних теренах. У довіднику подані ключові ідентифікаційні дані про осіб, які були пов'язані з тим рухом, та джерела інформації цих даних. Львів, 2003, 416 стор., м'яка палітурка.

6. Мирослав Горбаль. Довідник-пошукуєць. Реєстр осіб, пов'язаних з визвольною боротьбою на теренах Дрогобиччини. 1939-1950 (за архівними документами). У цій праці зібрана трагічна інформація про особи та події, що, безпосередньо чи опосередковано, у позитивному чи негативному плані, були пов'язані з визвольною боротьбою на території тодішньої Дрогобицької області у 1939–50-х роках. Основна інформація – результат опрацювання документів архівних справ Державного архіву Львівської області (ДАЛО) та інших архівів, а

також видань, публікацій і машинописів з цієї тематики; дописів, свідчень, спогадів та листів. Львів, 2005, 1312 стор., ілюстрації, тверда палітурка.

7. Володимир Ковальчук. Діяльність ОУН (б) та Запілля УПА на Волині та південному Поліссі (1941-1944 рр.). В книзі досліджено інформативний потенціал джерел з історії діяльності мережі ОУН і заплілля УПА на ПЗУЗ. Обговорюється формування первісної джерельної бази, особливості фондоутворення, діловодство, проводиться класифікація документального масиву джерел та з'ясовано особливості діяльності референтур ОУН(б) і заплілля УПА. Львів, 2006, 512 стор., тверда палітурка.

8. Онишко Леся. «Нам сонце всміхалось крізь ржавії ґрати». Катерина Зарицька в українському національно-визвольному русі. У цій монографії на основі архівних документів та матеріалів, спогадів учасників подій досліджено етапи становлення світогляду Катерини Зарицької, її участь в формуванні Українського Червоного Хреста; діяльність в референтурі пропаганди ОУН (б) та налагодження зв'язків головнокомандувача УПА Романа Шухевича; показано її життєвий шлях в тюрмах і таборах ССРСР, а потім на волі. Львів, 2007, 928 стор., тверда палітурка, суперобкладинка, ілюстрації.

9. Коханська Галина. З Україною у серці. Спомини. Спомини присвячені історії національно-визвольного руху на Волині 1930-1950 рр. Вони відображають діяльність польського окупаційного режиму та більшовицькі репресії 1939-1941 рр. Авторка детально розповідає про свій вступ в ряди ОУН, проходження вишколів, свою діяльність в Колківській республіці УПА у відділі розвідки. Окремий розділ споминів присвячений ув'язненню в комуністичних таборах. Львів, 2008, 400 стор., тверда палітурка, суперобкладинка, ілюстрації.

10. Олександр Іщук, Ігор Марчук, проф. Дарія Даревич «Життя і творчість Ніла Хасевича». Книга написана на раніше недоступних, засекречених матеріалах з архіву Служби безпеки України і розкриває життєвий та творчий шлях видатного художника-графіка, члена УГВР з 1949 року, ілюстратора багатьох видань ОУН і УПА – Ніла Хасевича («Бей», «Зот», «Рибак»). Доповнено видання повноколірним каталогом праць мистця. Львів, 2011, 432 стор., тверда палітурка, суперобкладинка, ілюстрації.

11. Олександр Іщук. «Молодіжні організації ОУН (1939-1955 рр.)». В монографії на основі комплексного аналізу наукової літератури, опублікованих історичних джерел та архівних матеріалів досліджено участь української молоді у боротьбі за державну незалежність у 1939-1955 рр. Торонто – Львів, 2011, 896 стор., тверда палітурка, суперобкладинка, ілюстрації.

СЕРІЯ «ПОДІЇ І ЛЮДИ»

1. Посівнич Микола. Нескорений командир. У нарисі висвітлюється життєвий шлях провідного члена ОУН та Головного командира УПА Романа Шухевича, незламного лідера національно-визвольної боротьби українського народу. Торонто-Львів, Видання 2-е, доповнене. 2008, 80 стор., ілюстрації.

2. Осьмак Наталка. Кирило Осьмак – нескорений Президент УГВР. Пропоноване дослідження розкриває на основі архівних документів і матеріалів невідомі сторінки життя і діяльності одного з чільних керівників українського визвольного руху 1940-х років. – Торонто-Львів, 2008, 128 стор., ілюстрації.

3. Посівнич Микола. Степан Бандера. Життя присвячене свободі. Пропоноване дослідження присвячене життю та діяльності Провідника ОУН та ЗЧ ОУН Степана Бандери в 1920–1959 рр. На основі спогадів та документів у книзі висвітлено боротьбу і роль ОУН і ЗЧ ОУН та її лідера у тогочасних суспільно-політичних процесах. Крім того, читач зможе довідатися про родинне, шкільне, студентське оточення, в якому формувалася особистість майбутнього Голови проводу ОУН та ЗЧ ОУН. Торонто–Львів, 2008, 112 стор., м'яка палітурка, ілюстрації.

4. Петро Й. Потічний. Моя дорога. Короткий біографічний спомин Петра-Йосифа Потічного, написаний англійською мовою, охоплює період від народження до часу, коли він, як юнак, вояк УПА, прибув зі своїм відділом до Західної Німеччини під кінець 1947 р. Торонто–Львів, 2008, 124 стор., м'яка палітурка, ілюстрації.

4/II. Петро Й. Потічний. Моя дорога. Частина 2. Дана книга є продовженням англійськомовних біографічних споминів Петра-Йосифа Потічного, яка описує його життя в Сполучених Штатах (1950–1964), службу в американській морській піхоті під час Корейської війни, здобуття університетської освіти у Філадельфії і Нью-Йорку та завершується його подальшим переїздом до Канади. Торонто–Львів, 2010, 112 стор., м'яка палітурка, ілюстрації.

4/III. Петро Й. Потічний. Моя дорога. Частина 3. Короткий спомин Петра-Йосифа Потічного описує його життя в Канаді (1964–2012), його працю в МакМастерському університеті, різні академічні заходи і подорожі та його родину. Торонто –Львів, 2012, 160 стор., м'яка палітурка, ілюстрації.

5. «Грім» – полковник УПА Микола Твердохліб. Спогади і матеріали. / Упорядник Роман Грицьків. Видання присвячене полковнику Української Повстанської Армії Миколі Твердохлібу – «Грому». Крізь призму спогадів безпосередніх учасників подій та інших матеріалів у збірнику зображено життя і діяльності видат-

ного повстанського командира, а також висвітлено національно-визвольну боротьбу 1930-х – 1950-х років у Карпатах. Торонто–Львів, 2008, 128 стор., м'яка палітурка, ілюстрації.

6. Михайло Романук. Петро Федун – «Полтава» – провідний ідеолог ОУН та УПА. Пропоноване видання присвячене життю та діяльності одного із керівників збройного підпілля ОУН та УПА Петра Федуну – «Полтави». На основі архівних документів висвітлено процес формування світоглядних позицій, національно-патріотичних переконань та його творчої спадщини. Торонто–Львів, 2009, 128 стор., м'яка палітурка, ілюстрації.

7. Українська Головна Визвольна Рада / Упорядники П. Й. Потічний, М. Посівнич. У книзі про УГВР поміщено статті Р. Шухевича, м. Дужого і А. Камінського, спогади Л. Шанковського, Д. Ребет у яких висвітлено боротьбу і роль УГВР у тогочасних українських суспільно-політичних процесах. Торонто–Львів, 2009, 136 стор., м'яка палітурка, ілюстрації.

8. Володимир Іванченко. Квітка у червоному пеклі: життєвий шлях Людмили Фої. Брошура присвячена життю Людмили Фої («Оксани», «М. Перелесник»), 1923–1950, котра була одним із організаторів підпілля ОУН (б) у м. Києві під час Другої світової війни. Арештована вона витримала тортури в'язниці НКДБ. Будучи ключовою фігурою у протистоянні радянських спецслужб з СБ ОУН, зірвала потужну чекістську операцію з виявлення та знищення керівників українського визвольного руху. Одночасно вона – авторка чудових літературних творів. Людмила Фоя загинула в нерівному бою з військовою групою МДБ, рятуючи пораненого друга. Торонто – Львів, 2009, 128 стор., м'яка палітурка, ілюстрації.

9. Олександр Іщук. Життя та доля Михайла Дяченка – «Марка Боєслава». Книга присвячена життю та долі Михайла Дяченка – поета, письменника, підпільника й одного з керівників Карпатського КП ОУН, автора чималої кількості поетичних творів та оповідань, у яких чітко продемонстровано мету та завдання українського визвольного руху середини ХХ століття. Вперше оприлюднено раніше невідому інформацію про заходи радянських каральних органів із розшуку м. Дяченка, виявлену в ГДА СБУ, окремі його твори та маловідомі фотографії. Торонто – Львів, 2010, 140 стор., м'яка палітурка, ілюстрації.

10. Олександр Іщук, Володимир Іванченко. Життєвий шлях Галини Голояд – «Марти Гай». У книзі чи не вперше на основі архівних документів МДБ УРСР, збережених в Галузевому державному архіві СБ України, детально висвітлено життя та долю однієї з чільних діячок українського визвольного руху Галини Голояд – «Марти Гай». Книгу доповнено творами письменниці, маловідомими фотографіями та документами з архівів

радянської державної безпеки. Торонто – Львів, 2010, 128 стор., м'яка палітурка, ілюстрації.

11. Володимир Мороз. Портрет Осипа Дяківа-“Горнового”. Книга присвячена життю та діяльності одного з провідних публіцистів воюючої України, члена Проводу ОУН на українських землях та заступника Голови генерального секретаріату УГВР, підполковника-політвиховника УПА Осипа Дяківа. На підставі широкого масиву джерел з'ясовано його внесок в український національно-визвольний рух, висвітлено основні ідеї понад двох десятків публіцистичних праць. Торонто – Львів, 2010, 128 стор., м'яка палітурка, ілюстрації.

12. Володимир Мороз. Зиновій Тершаковець-“Федір”. Зиновій Тершаковець увійшов в історію українського національно-визвольного руху як крайовий провідник ОУН Львівщини та засновник і редактор підпільного видання “Літопис УПА”. Докладно про ці та інші аспекти його життя та діяльності йде мова у даній книзі, написаній на широкій джерельній базі, зокрема невідомих архівних документах. Також вперше з 1944 р. публікується праця З.Тершаковця “Польське питання”, в якій розкрито погляд українського підпілля на стосунки із своїм західним сусідом. Торонто – Львів, 2011, 128 стор., м'яка палітурка, ілюстрації.

13. Микола Андрощук-«Вороний». Записки повстанця. Книга спогадів Миколи Андрощука-«Вороного» охоплює період з весни 1943 р. по весну 1944 р. і подає широку картину дій українських повстанців на південній Волині. Автор приймав безпосередню участь у тих подіях і зустрічався з багатьма повстанськими командирами — Д. Клячківським – «Климом Савуром», П. Олійником – «Енеєм», М. Свистуном – «Ясеном». Про славних повстанських командирів та про чисельні бої з німецькими підрозділами, найбільший бій загонів УПА та військ НКВС на Гурбах і важкий Північний рейд міститься інформація на сторінках цього видання. Торонто – Львів, 2011, 128 стор., м'яка палітурка, ілюстрації.

14. Олександр Іщук, Наталія Ніколаєва. Ярослав Богдан – «Всеволод Рамзенко». В книзі розповідається про життєвий шлях та творчу діяльність відомого письменника-підпільника і чільного діяча ОУН Ярослава Богдана – «Всеволода Рамзенка» (1915-1953). На основі невідомих архівних документів з ГДА СБ України відтворено основні етапи життя та проаналізовано тематику основних праць Я. Богдана. Торонто – Львів, 2011, 128 стор., м'яка палітурка, ілюстрації.

15. Дмитро Проданик. Шлях боротьби Василя Сенчака-«Ворона». У книзі на основі архівних документів та спогадів колишніх учасників та симпатиків визвольного руху висвітлено життєвий та бойовий шлях Василя Сенчака-«Ворона» на посадах районного референта СБ Солотвинщини та надрайонного референта СБ Станіславівщини, а також проведено дослідження ходи «чорної»

зради на Станиславівщині 1951 р., під час якої і загинув «Ворон». Торонто – Львів, 2011, 128 стор., м'яка палітурка, ілюстрації.

16. Олександр Іщук, Ігор Марчук. Брати Бусли. Життя за Україну. Книга про відомих діячів ОУН на Волині Олександра та Якова (референт пропаганди Проводу ОУН) Буслів подає інформацію про їхній нелегкий життєвий шлях. Торонто – Львів, 2011, 128 стор., м'яка палітурка, ілюстрації.

17. Світло душі родини Левицьких / Упорядник Марія Прокопець. В книзі розповідається про долю родини Левицьких, долю, яка певною мірою була типовою для численних галицьких родин у першій половині ХХ століття. В час лихоліття 2-ої Світової війни, опинившись між жорнами брунатних та червоних окупантів, з 8-ми дітей о. Юрія Левицького та Анастасії з Зубрицьких п'ятеро загинуло у боротьбі за волю України. Торонто – Львів, 2011, 128 стор., м'яка палітурка, ілюстрації.

18. Ігор Марчук. Ростислав Волошин. У книзі розповідається про життєвий шлях Ростислава Волошина, який увійшов до історії українського визвольного руху як один з перших організаторів ОУН на Волині, згодом керівник Рівненської окружної ексекутиви ОУН, член Бюро Проводу ОУН та головуєчий на III Надзвичайному Великому Зборі ОУН і Першому установчому зборі Української Головної Визвольної Ради. Торонто – Львів, 2012, 128 стор., м'яка палітурка, ілюстрації.

“ЛІТОПИС УПА” В МЕРЕЖІ INTERNET

Заходами Адміністрації видавництва “Літопис УПА” детальну інформацію українською та англійською мовами про видання та споріднені матеріали можна знайти в мережі Internet за адресою:

<http://www.litopysupa.com>

Ця інформація складається з чотирьох груп.

1. Вступ до серій (*Introduction to the Series*), який дає загальні інформації про “Літопис УПА” та цілі видавництва.

2. Інформації про замовлення (*Ordering information*), які дають короткі інформації про кожний том серій та як їх замовляти.

3. Книги “Літопис УПА” (*Litopys UPA volumes*), де про кожний том подано не тільки повну бібліографічну інформацію (титульна сторінка, дата і місце публікації, число ISBN, ціна та редактор книги), але також повний текст вступної статті та резюме матеріалів тому. Текст ілюстрований знімками, які знаходяться в книзі.

4. Споріднені матеріали (*Related Materials*). У цій групі подані публікації інших видавництв, що відносяться до теми УПА та Збройного підпілля в Україні.

Аналогічну інформацію англійською мовою можна знайти також на web сторінці за адресою:

<http://www.infoukes.com/commercial/litopysupa/index.html>

*Про подальші інформації можна звертатися на адресу
Адміністрації:*

— Микола Кулик — **mykola.kulyk@litopysupa.com**
або Редакції:
— Петро Й. Потічний — **peter.potichnyj@litopysupa.com**

Адміністрація в Україні — **litopys@bs.lviv.ua**

Будемо вдячні за відгуки читачів на наше видання.
Пишіть на подані адреси або також на
www.litopysupa.com

ОБ'ЄДНАННЯ КОЛИШНІХ ВОЯКІВ УПА В США Й КАНАДІ
та
ТОВАРИСТВА КОЛИШНІХ ВОЯКІВ УПА
ім. ГЕН. ХОР. ТАРАСА ЧУПРИНКИ В США Й КАНАДІ

ВИДАВНИЧИЙ КОМІТЕТ “ЛІТОПІСУ УПА”

*М. Бошно, І. Василевський-Путко, І. Гомзяк, Параска Грицай,
О. Дольницький, О. Жигар, Б. Ковалик, М. Кошик,
М. Кулик, Р. Кулик, Катерина Лялюк, М. Луцкач, П. Мицак,
Емілія Нагірна-Зінько, Марія Пискір, А. Потічний, П. Потічний,
М. Рошецький, І. Росіл, Наталя Солтис, І. Терефенко,
Ярослава Філь, О. Цілюпа, С. Шпак, Є. Штендера*

Адміністрація:

М. Кулик, Р. Кулик, Емілія Нагірна-Зінько, Наталя Солтис

Адреса:

*LITOPYS U.P.A.
P.O. Box 97, Station “C”
Toronto, Ontario, M6J 3M7, Canada
mykola.kulyk@litopysupa.com*

Адміністрація в Україні:

Ігор Гомзяк, Богдан Столяр

Благодійний Громадський Фонд “Літопис УПА”
ім. Володимира Макара

Микола Посівнич

Адреса: “Літопис УПА”

*пл. Міцкевича, 6/7, Львів 79000 Україна
тел.(38-032) 272-4064 e-mail: litopys@bs.lviv.ua*

Наукове видання
ЛІТОПИС УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ
Нова серія, том 21

ЯРОСЛАВ СТАРУХ

Документи і матеріали

Упорядник:
В. МОРОЗ

Підписано до друку 10-05-2012. Формат 70 x 100 ¹/₁₆
Папір офсетний. Друк офсетний.
Умовн. друк. арк. 23,17. Обл.-видавн. арк. 18,12.
Наклад 1000. Зам. № 05-10/12

ЛІТОПИС УПА

ТОМ

21